VIII.

01-03 Aralık 2016
ODTÜ - ANKARA

Ulusal Sosyoloji Kongresi

Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlilikler Çağında Sosyoloji

BİLDİRİLER KİTABI

SOSYOLOJİ DERNEĞİ 1990

www.sosyolojikongresi.org

ODTÜ METU

FARKLILIKLAR, ÇATIŞMALAR VE EYLEMLİLİKLER ÇAĞINDA SOSYOLOJİ

VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi

Bildiriler Kitabı

Editörler:
Feray Artar & Akın Bakioğlu

Ankara - 2017

Sosyoloji Derneği Yayın No: 24

Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlilikler Çağında Sosyoloji

VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı

Editörler: Feray Artar
Akın Bakioğlu

Kapak: Besim Can Zırh

ISBN: 978-975-98503-5-7

© Sosyoloji Derneği – Eylül 2017

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa çoğaltılamaz.

Sosyoloji Derneği

Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No: 9/5 Beşevler, Ankara

Tel: +90 312 222 12 52

E-posta: sosyolojidernegi@gmail.com

Web: www.sosyolojidernegi.org.tr

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Başkanı
ODTÜ Sosyoloji Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya
Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı
A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Aylin Görgün Baran
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
H.Ü. Sosyoloji Bölümü Başkanı

Doç. Dr. F. Umut Beşpınar
ODTÜ Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Besim Can Zırh
ODTÜ Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan Savaş
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Ankara Sosyal Bilimler Üni. Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Ünal Bozyer
Muğla Sıtkı Koçman Üni. Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Günnur Ertong Attar
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Mustafa Berkay Aydın
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Uludağ Üni. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Akın Bakioğlu
A.Ü. Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi

Hasan Kürşat Akcan
A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Feray Artar
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Önsöz

Geçen yıl sekizincisini düzenlediğimiz Ulusal Sosyoloji Kongreleri, meslektaşların buluşması, güncel sosyolojik çalışmaların paylaşılması ve toplumsal meselelerin tartışılması için zemin oluşturarak Türkiye'de önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Sosyoloji Derneği bu işlevi, üniversiteler ev sahipliğinde ve sosyoloji bölümlerinin iş birliği ile gerçekleştirmektedir. Güncel temalar çerçevesinde sosyologları ve diğer sosyal bilimcileri bir araya getiren kongrelerin ilki 1993 yılında İzmir'de "Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler" üst başlığı ile gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında Mersin'de yapılan ikinci kongrenin teması ise "Toplum ve Göç" olarak belirlenmişti. Bu kongrenin günümüzde de güncel kabul edilen birikimi olan tam metinler kitabının online haline dernek web sitemizden ulaşmanız mümkündür. Sosyologlar 2000 yılında Eskişehir'de "Yeni Sosyolojik Arayışlar: Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme" teması çerçevesinde buluştular. 2003'te Sivas'taki dördüncü kongrede "Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler" tartışılırken üç yıl sonra "Türkiye'de Güncel Toplumsal Sorunlar" üzerine konuşmak üzere Malatya'da bir araya gelindi. "Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar" ana teması ile gerçekleştirilen altıncı kongre Aydın'ın Didim ilçesinde düzenlendi. "Yeni Toplumsal Yapılanmalar" üzerine konuşulan VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi için ise 2013 yılında Muğla'daydık.

Son olarak Ankara'da 1-3 Aralık 2016 tarihleri arasında ODTÜ Sosyoloji Bölümü ev sahipliğinde gerçekleştirmiş olduğumuz VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde "Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlilikler Çağında Sosyoloji" teması izinde toplumsal meselelere yönelik güncel sosyolojik çalışmaları bir araya getirmiş bulunuyoruz. Kongrede sunulmak üzere 501 bildiri özeti tarafımıza gönderilmiştir. Bilim Kurulu'nun bilimsel değerlendirmesinin ardından kongrede sunulmak üzere yaklaşık 360 bildiri kabul edilmiş ve bunların 322 tanesi sunulmuştur. İşte bu e-kitap, VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildirinin 89 tanesinin tam metnini içermektedir. Hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edildiği halde kongrede sunulamamış olan bildirilerin tam metinlerine kitapta yer verilmemiştir. İlk yazarların soyadlarına göre sıralanmış olan metin içeriklerinin sorumlulukları yazarlarına aittir. Açılış konuşmalarını ve Açılış oturumuna ait iki sunuşu da içeren kitabın tarihe düşülen önemli bir not olduğunu düşünüyoruz. Yoğun ilgi gören kongreye katılımlarından dolayı tüm tebliğ sahiplerine teşekkür ederek, bildirilerin tam metinlerini siz okuyuculara sunmaktan mutluluk duyduğumuzu belirtmek isteriz.

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu

İçindekiler

SOSYOLOJİ DERNEĞİ ONURSAL BAŞKANI PROF. DR. BİRSEN GÖKÇE'NİN AÇILIŞ KONUŞMASI 12

SOSYOLOJİ DERNEĞİ VE ODTÜ SOSYOLOJİ BÖLÜM BAŞKANI PROF. DR. SİBEL KALAYCIOĞLU'NUN AÇILIŞ KONUŞMASI 17

AÇILIŞ PANELİ

FARKLILIKLAR, ÇATIŞMALAR VE EYLEMLİLİKLER ÇAĞINDA SOSYOLOJİ 21

Prof. Dr. Ali Ergur

TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN TOPLUMSAL SONUÇLARINI TARTIŞMAK 26

Prof. Dr. Serpil Sancar

BİLDİRİ TAM METİNLERİ

MODERN DÜNYA, GÜNDELİK YAŞAM VE MODERN ÖZNE 32

Zeliha Burcu Acar

POLİSİYE EDEBİYATTA FARKLI DEDEKTİFLİK DENEYİMLERİ: BURÇAK VERAL VE PEYGAMBER CİNAYETLERİ 37

Ebru Açık Turğuter

HÜKÜMET ETMENİN GÜCÜ VE AŞIRILIĞI 44

Özkan Agtaş

KADINLARIN ALEVİ KURUMLARINA KATILIMI VE GÜÇLENME SÜRECİ 51

Ayşegül Akdemir

NEOLİBERALİZM VE RADİKAL DEMOKRASİNİN FORMALİZMİ 58

Salih Akkanat

TOPLUMSAL ÇATIŞMADA MEŞRULAŞTIRMA: SİMGESEL SERMAYE OLARAK DİN DİLİ 64

Sümeyya Akyol Kahveci

SOSYOLOJİ TARİHYAZIMINDA EĞİLİMLER 71

Mehmet Ali Akyurt

ULUSLARARASI TERÖRİST BİREYLERİN VE GRUPLARIN SOSYO-PSİKOLOJİK PROFİLLERİ 78

Altun Altun

MEKÂN, AİDİYET, AYRIMCILIK: GAZİANTEP ÖRNEĞİ 85

Cihan Ardili

SURİYELİ KOMŞULARLA ‘YERLİ’ VE ‘YABANCI’ KİMLİKLERİNİN İLİŞKİSEL İNŞASI 93

Feray Artar

KENTTE KADIN YOKSULLUĞUNU ANLAMAK: MAMAK ÖRNEĞİ 99

Sinem Atay

ÇORUM İLİNDE YAŞAYAN EŞCİNSEL ERKEKLERİN DENEYİMLERİ 106

Çile Aydaş

İBNİ HALDUN PERPEKTİFİNDEN KENT KİMLİĞİNİ ANLAMAK 113

Döne Ayhan

İDEALİZE EDİLEN YENİ YAŞAMIN TANIDIK YÜZÜ: KORUNAKLI-GÜVENLİKLİ KONUT SİTELERİNİN REKLAM FİLMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ 118

Zeynep Baykal Nergis Denli

GÜVENLİKLİ SİTEDE “ARAP” KOMŞU: “PEYGAMBER SOYU OLDUKLARI İÇİN AĞIR KONUŞMAK İSTEMİYORUM, AMA PİSLER” 127

Leyla Bektaş-Ata Ali Murat Vural

İNGİLİZCE YETERLİLİĞİNDE SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL FAKTÖRLER: BİLECİK ŞEYH EDEBALİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ 133

Kadir Berk Nadir Suğur

TÜRKİYE’DE KADIN SİNEMACILARIN GÖRSEL DİLLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI 140

Esin Berktaş

BİR EVLİLİK PRATİĞİ OLARAK 'KIZ KAÇIRMA' RİTÜELİNDE KADIN DENEYİMİ 147

Fethiye Beşir

OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E DEVRALINAN KÜTÜPHANECİLİK MİRASI: CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜTÜPHANECİLİĞİN KURUMSALLAŞMASI 154

Hülya Biçer Olgun

SOSYOLOG ARAŞTIRMACININ KÜLTÜREL ARKA PLANININ SOSYOLOJİK BİLGİ ÜRETİMİ VE PRATİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ 161

Berivan Binay Serdar Ünal

GİRİŞİMCİLİĞİN KADINLAŞMASI 169

Başak Bozkurt

CANLILIĞIN VE BEDENİN POSTMODERN TIP PRATİKLERİYLE YENİDEN TASARLANMASI: ORGAN NAKİLLERİ ÖRNEĞİ VE MOLEKÜLER BİYO-POLİTİKA TARTIŞMALARI 175

Nihan Bozok

"ALİCE HARİKALARI OLMAYAN DİYARDA" OYUNUNUN CİNSİYETLİ BEDEN ÜZERİNDEN TARTIŞILMASI 181

Hatice Gül Bülbül

SUÇLULAŞTIRMANIN KENT MEKÂNI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: GÜLSUYU-GÜLENSU MAHALLELERİ 188

Leman Çelik Özşahin

YAŞLILARA YÖNELİK GELİŞTİRİLEN SOSYAL POLİTİKALAR: EVDE SAĞLIK VE BAKIM HİZMETLERİ 194

Evindar Can Çevik

MESLEKİ ANLATILARIN SOSYOLOJİK ANALİZİ MERSİN BALIKÇILARI ÖRNEĞİ 201

Ş. Sinem Çelik

TÜRKİYE'YE ARNAVUT GÖÇLERİ: 1953 SERBEST GÖÇ YILLARI VE GÖÇMENLERİN YURTTAŞLIK ALGISI 208

Berrin Çalışkan

GEÇİCİLİK SORUNSALI BAĞLAMINDA SURİYELİ MÜLTECİLER 214

İhsan Çetin

YİTİRİLMİŞ ÇOCUKLUĞU FARKLI SOSYO-EKONOMİK YAPIDAKİ KENTLİ ÇOCUKLAR ÖZELİNDE OKUMAK: DENİZLİ KENTİ ÖRNEĞİ 221

Merve Çetin Dağdelen

AVRUPA ÜLKELERİNE YAPILAN GÖÇLER BAĞLAMINDA KÜRT ETNİK TEMELLİ SİYASALLAŞMA: KULU VE CİHANBEYLİ ÖRNEĞİ 228

Hacı Çevik

KADINLIK BİLGİSİNİN CİNSEL SOSYALİZASYON İLE AKTARILMASI: BUGÜNÜN KIZ ÇOCUKLARI YARININ ANNELERİ 235

Nur Çöllü

LITERACY AMONG THE STRIPES 242

Emirhan Darcan

SOSYAL VE FİZİKSEL ENGELLİLİK BAĞLAMINDA EVLİLİK OGUSUNA SOSYOLOJİK BAKIŞ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA 247

Ayşegül Demir

TOPLUMSAL CİNSİYET VE DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE "KADIN SIĞINMA EVİ": MAMAK BELEDİYESİ KONUKEVİ ÖRNEĞİ 253

Zeliha Dişçi

BİR TAKTİK OLARAK "ÇİNGENELİK" 259

Semra Özlem Dişli

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KÜRT SORUNU 265

A. Baran Dural

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SOSYAL SERMAYEYE GÖRE ZAMAN KULLANIMI 272

Hülya Eker Nilay Çabuk Kaya

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN KADINLARIN EKONOMİK VE TOPLUMSAL DURUMLARI ÜZERİNDEKİ YANSIMALARINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME 278

Kamile Elmasoğlu

"DENİZ AŞIRI ANNELİK": TÜRKİYE'DE ÇOCUK-BEBEK BAKICILIĞI HİZMETLERİNDE YER ALAN GÖÇMEN KADINLARIN DENEYİMLERİ 283

Sibel Ezgin Ağıllı Ebru Açık Turğuter

EV KADINLIĞINDAN MÜKEMMEL ANNELİĞE: TARİHSEL SÜREÇTE ANNELİĞİN KURGULANIŞI 289

Sibel Ezgin Ağıllı

KADIN DİNDARLIĞININ SOMUT MODERN TEZAHÜRLERİ: YANMAZ ELDİVEN FABRİKASI VE KIR ÇİÇEĞİ ANAOKULU 296

Fatma Zehra Fidan

HAYMANALI KÜRTLERDEKİ KÜLTÜREL VE POLİTİK KİMLİK KAVRAYIŞI ÜZERİNE BİR GENÇLİK ARAŞTIRMASI..... 302

Mehmet Fiğan

GÖSTERİŞ PİYASASINDA KUAFÖRLER: ANKARA VE NİĞDE KUAFÖR ÖRNEKLERİNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADINLIK İMAJININ YAPILANDIRILIŞI 309

Ercan Geçgin

ERKEKLİĞİN MELEZ YÜZLERİ: TÜRKİYE'DEKİ DİZİLER VE EVLİLİK PROGRAMLARINDAKİ ERKEKLİKLER 316

Esra Gedik Ceren Demirci

FARKLI BAKIŞ AÇILARI VE BENZER KAVRAMLAŞTIRMALARLA SOSYAL SERMAYE 323

Maide Gök

CİNSİYETLEŞMİŞ MESLEKLER BAĞLAMINDA ERKEK HEMŞİRELERE YÖNELİK ALGI: KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME..... 331

Temmuz Gönç

"ARAF"TA KALMAK: DENİZLİ'DE YAŞAYAN İRANLI SIĞINMACI VE MÜLTECİLERİN ÇALIŞMA DENEYİMLERİ..... 339

Aslıcan Kalfa Topateş

BURSA SETBAŞI MAHALLESİ ÜZERİNDEN KENTSEL MEKÂNIN ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ ... 346

Işılay Kazan

GENÇLERİN DAVRANIŞLARINA YÖN VEREN DEĞERLERİN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI TEMELİNDE İNCELENMESİ..... 351

Özgür Kıran

TARİHSEL PERSPEKTİFTEN ÖĞRENCİ GENÇLİĞİN YAŞAM MEMNUNİYETİ: ON ALTINCI YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE MEDRESELİ İSYANLARI ÖRNEĞİ 358

Ece Köse

JOHN KENNETH GALBRAITH, ENTELEKTÜELLER VE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ 365

Adem Levent

GÖÇ, AİLE VE SERMAYE: GAZİANTEP'TE YAŞAYAN SURİYELİLER ÖRNEĞİ 371

Şenay Leyla Kuzu

JERVENİ'DEN MUSTAFAPAŞA'YA: KAPADOKYA'DAKİ MAKEDONCA KONUŞAN İKİ DİLLİ TÜRKLER 378

Marcel Mečiar

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ DERSİ BAĞLAMINDA BİR TAŞRA ÜNİVERSİTESİ TARTIŞMASI383

İlknur Meşe

ENFORMEL İSTİHDAM, ETNİK BAĞLAR VE SINIF KİMLİKLERİ: EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞAN ERMENİSTANLI GÖÇMENLERİN DENEYİMLERİ 390

Monika Manişak-Paksoy

ORGANİK DAYANIŞMADAN REKABETE: SOSYAL BİLİMLERİN MEŞRUİYET KRİZİ DÖNEMİNDE SOSYOLOJİNİN DİSİPLİNER KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR DENEME 397

Anıl Mühürdaroğlu

ZANAATKÂRIN ELVEDASI: ÇALIŞMA YAŞAMINDA "YÜKSEK VASIFLI İŞÇİ" RETORİĞİNE GÜNCEL BAKIŞ 403

Bahadır Nurol

HABERCİNİN DEĞİŞEN HABİTUSU: TÜRKİYE'DE HABERCİ OLMAK 410

Cem Koray Olgun

ERKEN CUMHURİYET YILLARI İSKAN POLİTİKASININ İKİNCİ BİR HATTI OLARAK PANSİYON OKULLAR: ELAZIĞ KIZ ENSTİTÜSÜ ÖRNEĞİ (1939- 1943) 416

Nilay Orhan

AKADEMİDE HEGEMONİK ERKEKLİĞİN ÖTEKİ ÜZERİNDEN YENİDEN İNŞASI 421

Pelin Önder-Erol Duygu Altınoluk

RİSKLİ ALANLAR VE YENİDEN YERLEŞİM SÖZLEŞMELERİ: ELAZIĞ, CUMHURİYET MAHALLESİ, BEYAZ VE SARI EVLER ÖRNEKLERİ 427

İlknur Öner

TÜRKİYE'DE MODERN GÜNDELİK YAŞAMA DİZİLER ARACILIĞIYLA DEVLET ELİ MÜDAHALESİ: 46 YOK OLAN DİZİSİ ÖRNEĞİ 435

Gözde Özhan Halide Tonga

"HAVALI" MEKANIN, "HAVASIZ" MAĞAZALARINDA SATIŞ İŞİ: ESTETİK EMEK, BEDEN VE CİNSİYET 441

Ece Öztan Ester Ruben Nurcan Özkaplan

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE NÜFUS POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MARAŞ-SİVRİCEHÖYÜK GEÇİCİ (!) BARINMA MERKEZİ 447

Semih Savaşal Zelal Karataş

YAŞLI YOKSULLUĞU VE YAŞLI YALNIZLIĞI: MENTEŞE ÖRNEĞİ 454

Sergender Sezer

MUĞLA'DA ÇOCUKLARIN HAYALİNDEKİ KENT VE KENT YÖNETİMİNDEN BEKLENTİLERİ 462

Sergender Sezer Mevlüde Türkan Hatice Gül Bülbül

ULUS-DEVLETİN OLUŞUMUNDAN GÖÇ POLİTİKASININ TEMEL ARACINA VE AVRUPALILAŞMAYA YABANCILARIN TÜRKİYE'DEN SINIRDIŞI EDİLMESİ 473

İbrahim Soysüren Ali Haydar Soysüren Ali Soysüren

ZONGULDAK'TA SANAYİSİZLEŞME VE TTK'NIN TASFİYESİ 480

Funda Sönmez Öğütle

MİLLİ KÜLTÜR İLE MİLLİ GÜVENLİK ARASINDA: 12 EYLÜL DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KÜLTÜR POLİTİKALARI 488

Erol Subaşi

"BENİM ÇOCUĞUM EN İYİSİNİ YAPAR, EN İYİSİNİ YAPMALI !" : METROPOL VELİLERİ 495

Osman Sümer

TOPLUMSAL GERÇEĞİN PARALEL-İLETİŞİM DÜNYASINDA YENİDEN KURULMASI: BBG'DEN BIG BROTHER'A YARIŞMA PROGRAMLARI 501

Hatice Şahin

PROJECİLİK VE SİVİL TOPLUM KISKACINDA BİR DAYANIŞMA AĞI ÖRNEĞİ: HALKLARIN KÖPRÜSÜ DERNEĞİ 506

Burcu Şentürk Cem Terzi Zeynep Altın

GÜVEN ENDÜSTRİSİ: BİREYSEL EMEKLİLİK SİGORTALARININ SOSYOLOJİSİ 513

Funda Şerbet Cevdet Yılmaz

GENÇ KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİNDE ÜNİVERSİTENİN ETKİSİ: DÜZCE ÖRNEĞİ 520

Esra H. O. Taşbaş Metin Kılıç Bahar Aykaç Emel Coşkun

BİR GÜNDE KANAT ÇIRPMAYI ÖĞRENMEK 527

Özlem Ekin Teker

BİYO İKTİDARIN AĞLAYAN YÜZÜ: ACIMA SYASETİ 533

Saime Tuğrul

BİR İKTİDAR ARACI OLARAK EV VE "ÖTEKİ KADINLAR" 540

Selda Tunç Subaşi

KONTROLÜN DİYALEKTİĞİ: TÜRKİYE'DE KÜRTLERİN ZORUNLU ASKERLİK DENEYİMLERİ 546

Ömer Turan Güven Gürkan Öztan

TIBBİ UYGULAMALARDA CİNSİYET İKİLİĞİNİN SÖYLEMSEL İNŞASI: TÜRKİYE'DE İNTERSEKS ÇOCUKLARA YÖNELİK TIBBİ MÜDAHALELER 553

Hülya Türker

YENİ ÜRETİM BİÇİMİ VE YENİ YOKSULLUK İLİŞKİSİ 560

Sinem Burcu Uğur

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE ÖZGÜRLÜĞÜN PARADOKSU: YANILSAMADAN FARKINDALIĞA..... 578

Selime Ünal Fazilet Dalfidan

BİR KADIN HAKKI OLARAK ÖZ-SAVUNMA: KAMPÜS CADILARI ANKARA ÖZ-SAVUNMA ATÖLYESİ ÖRNEĞİ 586

İlksen Üstündağ Gökay Akbulut

KANSER HASTALARININ GÜNDELİK YAŞAM DENEYİMLERİNİN BİYOGRAFİK BOZULMA KAVRAMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ 593

Hüseyin Yadigaroğlu

NEOPOPÜLİZM VE KÖYLÜLÜK: İKİ KÖY ÖRNEĞİ..... 599

Evrim Yılmaz Merve Kaya

EVRENSEL TASARIM PRENSİPLERİ VE STANDARTLARININ CİNSİYETLENDİRİLMİŞ DEĞERLERİ İÇİNDE MEKAN ÜRETİMİ 605

Ece Yoltay

YANILSAMADAN GERÇEKLİĞE: KAMU YÖNETİMİNDE E-DEVLET ETKİSİ 614

Sevil Zengin

ALTERNATİF BİR KAMUSAL ALAN OLARAK EKŞİ SÖZLÜK ÜZERİNE ALIMLAMA ANALİZİ……621

Hande Aral

BİR SOSYAL POLİTİKA SÖYLEMİ OLARAK KIRILGAN/DEZAVANTAJLI/RİSKLİ GRUPLAR……627

Elif Elçi Çarıkcı Ayşe Gündüz Hoşgör Helga Rittersberger-Tılıç

SOSYOLOJİ DERNEĞİ ONURSAL BAŞKANI PROF. DR. BİRSEN GÖKÇE'NİN AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Konuklar, Değerli Meslektaşlarım ve Sevgili Gençler,

Derneğimizin 26. Yaşını 8. Ulusal Kongremizle kutlamanın onur ve sevinci içinde bizlerle beraber olduğunuz için teşekkür ediyor, hoş geldiniz diyorum. Bu birlikteliği sağlayan Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğüne ve Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü mensuplarına derneğimiz adına teşekkür ediyor saygılar sunuyor ve 8. Ulusal kongremizin başarılı geçmesini diliyorum.

Sosyoloji Derneği 1990 yılında 11 sosyoloğun öncülüğünde derneklere, dernekleşmeye ve de sosyolojiye sıcak bakılmayan günlerde büyük çabalarla Ankara'da kurulmuş olup, 1999 yılında da Bakanlar Kurulu kararıyla "Kamu Yararına Çalışan Dernek" statüsü kazanmıştır.

Derneğin amacı tüzüğünde belirtildiği üzere Türkiye'de sosyolojinin anlaşılmasına, gelişmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmak, bu alanda bilimsel etkinlikler ve yayınlar yapmak, toplum bilimciler arasında birlik ve dayanışmayı sağlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere ülkemizin doğusundan batısına, kırsal alandan kentsel alanlara kadar 31 araştırma projesi yürütülmüş, kongreler dışında çeşitli illerde 20'nin üzerinde toplantı düzenlenmiş, 2006 yılında NATO ve TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Ankara'da düzenlenen çalıştayın bildirileri de İngilizce olarak NATO tarafından yayınlanmıştır. Sosyoloji Derneği kurulduğundan bu yana 31 kitabın basımı gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, Birleşmiş Milletler ve GAP İdaresinin katkılarıyla Sosyoloji Derneği sorumluluğunda 1996-2001 yılları arasında yürütülen sürdürülebilir kalkınma projesi Halfeti Örneği de 2014 yılında Cumhuriyet Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Sosyoloji Derneği kurulduğu günden bu yana kamu ve gönüllü kuruluşlarla, meslek kuruluşlarıyla değişik alanlarda iş birliği içinde de çok sayıda toplantıya katkıda bulunmuştur. Ayrıca 1998 yılından 2010 yılından 2010 yılına kadar yılda iki kez olmak üzere bilimsel makaleler içeren Sosyoloji Araştırmaları Dergisi 2010'dan günümüze kadar da düzenli ve internet üzerinden yayınlanmıştır. 2010'dan sonra yayınlanan 84 makalenin 14'ü İngilizcedir.

Derneğin en önemli etkinliği, artık geleneksel hale gelen Ulusal Kongrelerdir. Kongrelerin en önemli özelliği de Anadolu'da, sosyoloji bölümü bulunan üniversitelerde ve Türkiye sorunlarını sosyoloji disiplini çerçevesinde irdeleyen konularında yapılıyor olmasıdır. Kongreler kıdemli hocaların genç kuşaklarla buluştuğu, ülkenin çeşitli köşelerinden ve de yakın disiplinlerinden gelen meslektaşların görüş, düşünce ve birikimlerini paylaştığı bir platform hatta bir ekol haline gelmiştir.

İlk kongre, kuruluşumuzdan üç yıl sonra 1993'te İzmir'de Ege Üniversitesi'nde, sonra sırasıyla Mersin Üniversitesi'nde, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde, Malatya İnönü Üniversitesi'nde, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Didim Yerleşkesinde, son kongremiz de Muğla Sıtkı Koçman Üniversitelerinin ev sahipliklerinde yapılmıştır.

Bu deneyimler biz sosyologlara Anadolu'nun muhtelif illerinde kongre düzenlemenin hem yerel halk hem ilgili bölüm hem de katılımcılar açısından olumlu sonuçlar verdiğini göstermiştir. İzlenimlerimize göre büyük kentlerdeki kongreler katılımcılara sadece bildiri sunmak gibi bir ortam hazırlamaktadır. Toplumumuzu tanımakla yükümlü olan biz sosyologlara ise büyük kent koşullarının bu süreç içinde ön görülen eğitimi sağladığı söylenemez.

Çok kısa olsa da Kongre konumuzla ilgili görüşlerimi de ifade etmek istiyorum. Dünyada gözlenen geniş ölçekteki yapısal değişimler, yerel sorunların küresel boyutlarda ele alınmasına yol açmakta, diğer bir ifade ile büyük ölçüde iletişim teknolojisindeki gelişmeler yüzünden yerel olan ile küresel olan iç içe geçmektedir. Bu süreç, eşitsizliklerin bir yandan artmasına bir yandan da farklılaşmasına yol açmaktadır.

Bir taraftan insan, öte yandan toplumlar, bilgi toplumu ve iletişim çağının özelliklerine ve yeniliklerine uyum sağlamaya çalışırken, alışagelmiş toplumsal kurumların da yetersiz kaldıkları gözlenmektedir. Dünyada ve Türkiye'de, çoğu tam anlamıyla dönüşüm karakteri taşımasa da hızlı toplumsal değişme ve dönüşümler yaşanmaktadır. Başta nüfus hareketleri ve teknoloji olmak üzere çeşitli etkenlere bağlı çok geniş alanda ortaya çıkan değişme ve dönüşümleri, makro veya mikro düzeyde, nicel veya nitel teknikler aracılığıyla, yapı kültür ve bireyi kapsayan yeni kurumsal ve metodolojik yaklaşımlarla ele alan çalışmalara gereksinim vardır.

1980'li yıllardan sonra hızlanan kırdan kente göçün yarattığı büyük kentlerdeki nüfus birikimi, işsizlik ve yoksulluğa dayalı travma toplumsal dönüşüm için ciddi bir başlangıç noktası olmuştur. Olumsuzlukların giderek baskın hale geldiği dönüşüm sürecinin üzerinde durulması gereği kaçınılmazdır. Esasen kongre sürecinde "Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlilikleri" gündeme taşıyacak farklı sorunlar yirmi ayrı başlık altında tartışılacaktır. Bu konuların önümüzdeki üç akademik yılın mesleki konularını belirleyecekleri de düşünülmektedir.

8. Ulusal Kongremiz ülkemizin yaşamış ve yaşamakta olduğu olağanüstü koşullar altında yapılmaktadır. Bir taraftan 15 Temmuz olayı, öte yandan son on yıldır Güneydoğu'da artan ve giderek ülkemizin her yöresine sıçrayan terör ve şiddet olayları. 2008'den itibaren yıllık ortalaması günlük iki, üç ve giderek dörde ulaşan şehitlerimiz, iş gücünden uzak kalan gazilerimiz ve aileleri, öte yandan dünyamızı saran iletişim teknolojisinin hızı, kentleşme, küreselleşme süreci insan yaşamını ve ilişkilerini de değiştiriyor. Yarışma alanın değişmesi büyümesi güven sorununun giderek önem kazanmasına yol açıyor. Aile bağları, akrabalık, arkadaşlık ilişkileri gevşiyor. Toplumumuzu dışlayan bir ortamda yaşamak tercih edilir bir alışkanlık haline gelmeye başladı. Günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olan cep telefonu, internet ve tabletler toplumu, toplumsal yapıyı ve ilişkileri tehdit ediyor. Toplumun dayanışmasına ilişkin kavramların hasıraltına itilmesi söz konusu.

Bir başka anlatımla yeni bir toplum biçimine doğru yol alıyoruz. Gerek iç göç gerekse doğal sonucu olarak büyük kentleri çevreleyen gecekondularda ya da dönüşüm çerçevesinde TOKİ'lerde yaşama çabası kır kültürüyle kent kültürü arasındaki uyum sorunu, ekonomik çalkantılar, işsizlik, sosyal kontrol ve dayanışmanın yeniden biçimlendiği bir ortamda yaşam mücadelesi vermenin bireyler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler toplumun özelliklerini değiştirmiştir.

Bugün toplumumuzda küreselleşme rüzgârlarının yarattığı yeni bir toplum biçimine doğru yol alıyoruz. Toplumsal ve siyasi kurumlarda değişim ve dönüşüm söz konusu. Dağıtılan çeşitli kartlarla önlenemeyecek olan yoksulluk, dev boyutlara ulaşmış, işsizlik ve kaba kuvvetin yarattığı sosyal sorunlar (uyuşturucu ve silah kullanımı, kapkaç, soygun, vs.) Bütün bunlara duyarsız ve ilgisiz kalan siyasi kadrolar ve onların oluşturduğu bürokratik sınıf. Ancak bu süreçte üç temel sorun var. 1- yoksulluk 2-yoksunluk, 3-yolsuzluk. Bu süreçler bireyselleşmeyi olumsuzluklarla çevreleyen bir ortam yaratmaktadır. Özetle geçiş döneminin doğum sancılarıyla karşı karşıyayız.

Bunalımlı, kaygılı, sevgisiz, güvensiz, asık suratlı, selamlaşmayı ve günaydınlaşmayı unutmuş, mutsuz, şiddetle iç içe, kavgacı bir toplum göstergeleri gözle görülür bir biçimde yaygınlaşmaktadır. Yayın organlarında cinnet toplumu başlıkları atılıyor, gün geçmiyor ki gazetelerde, haberlerde (örneklerini tekrarlamaktan kaçındığım) karı-koca, ana-baba-çocuk, arkadaş, patron, amir-memur, işveren-işçi ilişkileri çerçevesinde ortaya çıkan, kavga cinayet bıçaklama öldürme olayları manşet olmasın. Şiddet had safhada, herkesin cebinde silah var. Evde, büroda, işyerinde, kahvede, çarşıda, pazarda silah çekiliyor. Trafikte kafası kızan arabayı durdurup direksiyondakini vuruyor ya da bıçaklayıp öldürüyor. Umut Vakfı'nın 2015'te yaptığı bir çalışmaya göre günde en az 5 kişi silahla öldürülüyor. Kayıtlı silah 4 milyon, kayıtsız 20 milyon. Güvenin az olduğu yerde güvenlik gereksinimi çoğalıyor. Bu durum dahi hukuk devletini sorgulamak için yeterli bir sebeptir. Bu kervanda şiddet olayları da toplumsal yaşamı kökünden sarsacak zedeleyecek boyutlara ulaşıyor.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaklaşık 20 milyon olan nüfusumuzun dörtte üçü kırda, dörtte biri o günün kentlerinde yaşıyordu. Bugün tam tersi bir durum söz konusudur. 1-Kırdan kente göç, 2-gecekondulaşma, 3-işsizlik, 4-yaşam koşullarının düşüklüğü ve benzer koşullarla çevrili yani kentli olamamış, birilerinin kendilerine sahip çıkmasını bekleyen insanlar. Yüzyıllardır feodal ilişki alışkanlıklarıyla yaşamış, otoriteye bağlı, onu bir tutku olarak benimseyen, göçebe toplum uzantısı bir kitleyiz. Toprak reformu yapamadığımızdan feodal ilişkileri kıramadık ve sonunda dağ gibi güneydoğu sorununu kucağımızda bulduk. Aşiret, ağalık düzeni devam ediyor. Şeyhleri, Şıhları yeniden canlandırdık. Tarikatlara neredeyse iade-i itibar kazandırdık. Ağaları, beyleri büyük kentlere taşıdık. Toplumu birleştirici olmak yerine ayrımcılıkla eğittik. Yıllardır sağcı/solcu, inananlar/inanmayanlar, örtünenler/örtünmeyenler biçiminde ikili bir sınıflanma yaptık. Son yıllarda da Türk/Kürt ayrımcılığını gündeme taşıdık. Sonuçta takım tutar gibi taraf tutmaya başladık.

Yaşanan bu gerçekler henüz ekonomik ve toplumsal değişimi tamamlayamamış bilimsel ve çağdaş yaşam koşullarını içselleştirememiş başka bir deyişle benimseyememiş bir toplumun göstergeleridir. Toplumumuzda güvensizlik-bencillik, bağnazlık, tutuculuk ve özellikle saldırganlık gibi birbirine zıt davranış kalıplarının bulunması doğal bir hale gelmiştir. Sonuçta yasaları, kuralları önemsemeyen ve çiğneyen bir toplumla iç içe yaşamak zorunda kaldık.

Toplumu eğitecek, katılımcılığı arttıracak, toplumsal örgütlerin kurulması engellendi. Kalkınma, gelişme, çağa ayak uydurma, insanın eğitilmesiyle, yurttaşlık bilincinin geliştirilmesiyle ve de demokrasinin yaygınlaştırılmasıyla mümkündür.

Bütün bu değişimler 21. yüzyılda dayanışmayı ve ekip çalışmalarını zorunlu hale getiriyor. Karmaşıklaşan toplum yaşamı, sosyoloji, hukuk, ekonomi ve psikoloji disiplinlerine büyük

görevler yüklemektedir. Bu bağlamda meslekler arası dayanışma ve iş birliğine de ne denli gereksinim duyulacağı açıktır.

Küreselleşmenin hız kazandığı bir ortamda, yeterli sosyal gelişme sağlamayan ülkelerde de ekonomik gelişmenin giderek daha da güçlenmesi beklenmektedir. Bu çerçevede insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinin ve yaygınlaştırılması, yoksulluğun azaltılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu konuda sorunlar ve kadar aşılmış olursa olsun küreselleşme etkilerini ne kadar gösterirse göstersin her ülkenin kendi coğrafyası kültürel değerleri ve koşulları çerçevesinde yapılacak araştırmalara gereksinim vardır ve alınacak önlemler sağlıklı araştırma sonuçlarına göre olmalıdır.

Sosyoloji sosyal yaşam bilimidir. Belirli bir toplumsal düzeyin ve bilinçlenmenin ürünüdür. Biz millet olarak 'Demokrasinin adını seven ancak içeriğinden hoşlanmayan, gereklerini yerine getirmeyen' bir toplumuz. Geçmişte ortaöğretimde çocuklarımıza demokrasinin ne olduğunu anlatacak, öğretecek sosyoloji dersleri önce seçmeli yapıldı. Sonra da bürokrasideki sosyolog kadroları 1980 sonrası bir gecede kaldırıldı.

Unutulmamalıdır ki demokrasi, değişik düşünce ve yapılara tahammül etme sanatıdır. Bu da ancak eğitim ve öğretimle olur. Hala o yıllarda orta öğretimi bitirenlerin ve okula gitmeyenlerin oranı bugünkü nüfusun %50'sini oluşturmaktadır. Ortaöğretimi bitirenler nüfusun tamamını kapsamadıkça ne seçim sonuçları ne de referandumlar ülke gerçeğini yansıtmayacaktır.

Özellikle ülkemizde son yıllarda toplumsal yapının temel kurumlarında ciddi değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. İletişimin kazandığı boyutlar beraberinde eğitim kurumlarında yıllar içinde yapılan köklü değişikliklerin toplum yaşamına yansıması yanında din konusunda da yeni yapılanmalarla karşılanmaktadır. **Kuran'a dayalı bilinçli Hanefilikten** uzaklaşıp, farklı inançlar çerçevesinde tarikatların yarattığı modellerin etrafında toplanmalar ve bu durumu pekiştirecek gruplaşma ve hatta TV yayınlarının sayısı da azımsanacak düzeye ulaşmıştır. Bu karmaşanın çocuk, gençlik ve hatta aile birliği ve evlilik kurumunun etkilenmesi de kaçınılmazdır.

Zıtlıkların zamanla durgunlaşacağı ve dengeye kavuşacağı umut ve beklentisi içinde bocalayıp duruyoruz. 1-Hukukun egemen olduğu, 2-siyasetin sadece hizmet olarak var olduğu, 3- yazılı sözlü ve görüntülü basının tarafsız olduğu, 4-bireysel hakları kullanma bilincinin ve toplumsal sorumluluğun geliştiği, 5-gönüllü kuruluş ve sivil toplumun baskı aracı olarak göre yapabildiği bir ortamla ancak çağ yakalanabilir. Bu konuda sosyologların toplumdaki yerini olmasının ciddi bir katkı verebileceği inancını taşıyorum. Açılan her yeni üniversitede öğretim kadrosu sınırlı olmakla beraber sosyoloji bölümü bulunması ileriye yönelik olumlu bir yaklaşımdır.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinin sıkıntılarını hafifleten, tampon mekanizmalara uyum sağlayacak önlemleri alacak, yeni kurumsal yapıların işlemesinde ve değişen yaşama biçimlerini kolaylaştırmada rol oynayacak sosyoloji mezunlarına görevlerini yaşam geçirme olanağı verilmelidir. Yıllardır sosyolojinin ideolojilerle beraber düşünülmesi toplumdan destek bulması engellemiştir.

Sosyoloğun toplumumuzda gereken yeri kazanamamasında resmî ideolojinin sosyolojiye bakış açısındaki olumsuzluğun da payı büyüktür. Siyasi kadroların toplumu nesnel bakış açısıyla ele alan sosyoloji disiplinine 'karşı' bir tutum geliştirdikleri gözlenmektedir. Yıllardır kadro konusunda Derneğin çabaları belirli bakanlıklarda sonuç vermiş kâğıt üzerinde kadrolar alınmış

ancak atama konusunda aynı düzeyde başarılı sonuçlar alınamamıştır. Resmî ideolojinin sosyologlara bakış açısı değişmemiştir. Öte yandan bizde sosyal yaşamın iç içe olduğu sosyoloji, iktisat, hukuk, psikoloji gibi disiplinlerin birbirinden yararlanma gereğinin de bilincine varılmamıştır.

Küreselleşmenin hız kazandığı bir ortamda, yeterli sosyal gelişme sağlayamayan ülkelerde de ekonomik gelişmenin giderek daha da güçlenmesi beklenmektedir. Bu çerçevede insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinin ve kurumsallaştırılması, yoksulluğun azaltılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sosyolog, diğer bilim mensuplarıyla iş birliği içinde toplumsal değişmeyi zaman ve mekân boyutunda irdeleyen, gelişmenin farklı dinamiklerini, kaynaklarını ve sınırlılıklarını bilimsel yöntem ve tekniklerle tanımlayan, bu alanda ulaştığı sonuçları yaymak suretiyle toplumsal bilinçlenmeye katkıda bulunan, karar organları ve siyasal iradeyi etkileyen ve öğreten hem bir düşün hem de bir eylem insanıdır. Sosyologlara bu konuda ciddi görev ve sorumluluklar düşmektedir. Örgütlenme ve dayanışma konularında güçlerini birleştirmeli ve birikimlerini topluma, politika üretenlere yansıtmalıdırlar.

Bu amaç orta öğretimde sosyoloji derslerine olanak tanınması, gençlere toplum için neler yapılabileceklerini anlatmak ve öğretmekle gerçekleşebilir. Burada unutulmaması gereken nokta hangi düzeyde olursa olsun öğretmenliğin vazgeçilmez bir meslek oluşudur.

Konuşmamı Büyük Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olmasaydım Milli Eğitim Bakanı olmak isterdim sözü ile bitirmek istiyorum. Kendi ifadesiyle: "**En büyük emelim Maarif vekili olarak yurdun irfanını yükseltmektir.**" Cümlesiyle Türk toplumunun düşünüş tarzının ve kültürünün geliştirilmesini amaçlamıştır. Atamızın fikri hür, vicdanı hür, öğretmenle yetiştirmeliyiz hedefi çerçevesinde Kongremize başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE

1 Aralık 2016 – Ankara

SOSYOLOJİ DERNEĞİ VE ODTÜ SOSYOLOJİ BÖLÜM BAŞKANI PROF. DR. SİBEL KALAYCIOĞLU'NUN AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Rektör Yardımcım Meliha Altunışık, Sayın Dekanım Ersan Akyıldız, sayın hocam Birsen Gökçe, sevgili meslektaşlarım, sevgili öğrenciler, hocalarımız ve tüm katılımcılar. Sayın Frank Welz uzaklardan gelerek bizi onurlandırdı. Herkese günaydın diyorum.

Çok güzel bir kongrenin başlangıcındayız diye hissediyorum. El birliğiyle güzel bir kongre gerçekleştireceğiz bu üç günün sonunda. Kongre başlığımız Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlikler Çağında Sosyoloji şeklinde belirlenirken Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu olarak aklımızda hep biraz evvel Sayın Meliha Altunışık'ın ve Birsen hocanın bahsettiği, dünyanın geçirdiği zor günler vardı aslında. Bir taraftan büyük değişimler geçiriyoruz, bu değişimler konusunda sosyologların olumlu veya olumsuz yönlerini vurgulayan çok çeşitli yorumları var.

Bu kongrede temel amacımız değişimi anlamaya çalışmak. Nasıl dönüşüyor dünya, ne tarafa doğru yönleniyor, yeni olaylar, yeni zihniyetler, yeni akıl yürütmeler nelerdir bunları anlamaya çalışıyoruz. Şunu da biliyoruz ki dünya hiçbir zaman altın çağlarda yaşamadı, bu da yine bir altın çağ değil. Sosyologlar böyle bir beklenti içinde de değildir zaten. Her dönemde sosyolojik düşünce kendi dönemini anlamaya çalışmış ve kendi dönemindeki gelişmeleri, değişmeleri anlamaya çalışarak geleceğe dair de bir vizyon geliştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla sosyologlar olarak birinci görevimiz bu çok önemli değişiklikleri, içinde yaşadığımız bu çok zor dönemi hem dünya hem Türkiye içinde anlamaya çalışmaktır. Bu anlamda bu kongrenin yeni araştırmalar ve yeni fikirlerle bu anlamaya katkıda bulunacağını umut ediyorum. Kongre teması olan çatışmalar, farklılıklar, eşitsizlikler, çelişkiler, eylemlilikler de bu anlamda saptanmıştır.

Dünyanın ve Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı çatışmalar ve eşitsizliklerin getirdiği çelişkilere yönelik eylemlilikler, toplumsal hareketler gündemi belirliyor ve bizde bunları anlamaya çalışıyoruz. Öte yandan, bu başlıkta bir umut da vardır. Dünyanın hep daha iyi bir yer olacağına dair bir beklenti vardır. Bugünün dünyasında, her dönemde de olduğu gibi, yine çok çeşitli düzeylerde -Meliha Hocamızın da bahsettiği gibi hem global hem yerel düzeyde- çok farklı nitelikte çelişkiler var, eşitsizlikler var. Eşitsizlikler hep vardı ama yeni ortaya çıkan eşitsizlikleri anlamaya çalışmak amacımız. Biz eskiden sınıf eşitsizliği diyorduk ama sınıf eşitsizliğiyle kesişen yeni eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kültürel kimliklere ve aidiyetlere ilişkin eşitsizlikler, topluma ve bireye yeni bakış açılarıyla ilgili yeni anlamalar, sınıf ve üretim ilişkileriyle kesişen yeni çelişkiler ve eşitsizlikler var ki bunları biliyoruz ve artık bu yönde çalışıyoruz. Ama bu kesişen eşitsizliklerin ne gibi çatışmalar ortaya çıkardığını, dünyayı yeniden nasıl şekillendirdiğini ve şekillendirmeye devam ettiğini de anlamaya çalışıyoruz.

Bir taraftan da özgürlüğü anlamaya çalışıyoruz; eylemlilikle beraber umut da geliyor. İnsanın doğasında olan bir özellik olarak hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmeme ve sorgulama sonucunda gelen eylemlikler, "neden böyle oluyor, nereye gidiyor, şu anda ne oluyor"u sorgulamanın getirdiği eylemlilikler, bireysel özgürlükleri savunmanın getirdiği eylemlikler yaşanıyor. Tabii ki zor bir dönem, tabii ki hiçbir şey kolayca olmuyor ve özgürlüğü savunmanın bedelleri var ama dünya zaten bu bedelleri ödeyenlerle bugüne geldi. Yani bedeli ödemeden değişim, bedeli ödemeden özgürlük olmuyor.

Bu anlamda bütün bunları düşünerek, anlayarak bir sosyoloji yapmayı öneriyorum ben. Yoksa sosyolojiden anladığımız sadece durum tespiti değil tabii ki. Dönüşümü anlamak ve dönüşümde insanoğlunun özgür iradesini, karşı çıkışını, sorgulayışını da anlayabilmek ve bunu da epistemolojik olarak yerine oturtabilmek çok önemli.

Ayrıca bu eylemliliklerin hangi biçimlerde şekilleneceği, eski biçimlerdeki eylemliliklerin nasıl dönüşeceği, yeni çelişkilere uygun yeni eylemliliklerin nasıl geliştiğini de anlamamız gerekiyor. Bu anlamda çalışmaların önü açık, sosyoloji çok dinamik bir disiplin, toplum değiştikçe sosyoloji de toplumla beraber dönüşüyor değişiyor kendini geliştiriyor. Yeni fikirler yeni anlayışlar geliştiriyor. Bu anlamda ümit ediyorum yeni öğrencilerimiz, eski öğrencilerimiz benim bu heyecanıma katılıyorlardır.

Bir başka konu, başta değindiğimiz zor dönemler, sosyolojinin temel prensipleri olan demokrasi, temel insan hakları, özgürlükler, bağımsız düşünce gibi ilkelere dair olan ve bugünlerde konuşmanın çok zorlaştığı konularla ilgilidir. Bunu söylerken sadece Türkiye'den referans da vermiyorum, genel olarak dünyada yaşanan bir sorun var. Bu konuda iki türlü zorluk vardır. Biri yeni bakış açıları var ki sosyolojik bakış açılarının dönüşümü içinde özgürlük, insan hakları gibi ilkeleri yeniden yorumlamamız gerekiyor. Bu konu sadece yaşanan siyasi baskılar anlamında değil esas olarak sosyolojinin kendi içinde yaşadığımız, bu konuları yeniden tanımlamanın, yeniden anlamlandırmanın getirdiği zorluklardır. Bu anlamda sosyoloji kendi içindeki dönüşümün sancılarını yaşıyor. O kadar kolay tanımlanacak hiçbir şey yok dünyada. Örneğin, temsili demokrasi konusuna kimse bundan yüz sene önceki anlayışla bakamaz diye düşünüyorum. Şu anda bu konuda yeni tartışmalara girildiği görülmekte ve öyle peşin kabul edilmiş hiçbir eylemlilik yok.

İkinci zorluk ise dünyanın yaşadığı önemli değişim dinamikleri olması. Önemli dönüşümlerden biri göç tabii ki. Artık en önemli dönüşümlerin yaşandığı kentsel mekanlar, kentsel bölgeler farklı çatışmaların yaşandığı mekanlar oldu. Bu yüzden göç ve kent tabii ki var olan çalışmalar içinde en önemli yeri aldı. Kongremizde de zaten bu konularda büyük bir yoğunlaşma var.

İletişim dünyasında yaşıyoruz, hocam da değindi, iletişim dünyasının getirdiği dönüşümler de çok önemli bir yer tutmakta yeni çalışmalarda. Artık cemaat-cemiyet ismini verdiğimiz toplumsal yapılaşmalar veya sosyal dayanışma şeklinde tanımladığımız toplumsal birlik, yüz yüze ilişkiler ile değil ama sanal dünyada ve iletişim teknolojisi üzerinden gelişiyor, sosyal medya kullanımı ile başka bir biçimde devam ediyor. Dolayısıyla bizler bilgi teknolojilerinin getireceği sosyolojik biçimlenmeyi de anlamak durumundayız. Bilgi teknolojileriyle beraber gelen ve yüz yüze toplumsal kontrolden çok farklı olarak, insan özgürlüğüne ve insan haklarına önemli etkisi olan yeni kontrol mekanizmalarını irdelemek, anlamak zorundayız.

Bir başka önemli değişim konusu da istihdam, eğitim ve sağlık boyutlarındaki yaşanan eşitsizlikler, çatışmalar, dönüşümlerdir. Sosyologların belki de pek ilgilenmediği sağlık konusu bence çok çok önemli konulardan, bundan sonra üzerinde durulması gereken konulardan bir tanesidir. Eğitim üzerinde durulması gereken konulardan bir tanesidir. Gördüğüm kadarıyla bugün sosyoloji insan özgürlüklerinin yeniden tanımlanması kapsamında kültürel aidiyetler konusuna daha çok yönlendi ve klasik konular olan istihdam, eğitim, sağlık, barınma gibi konular biraz geride kalmış gibi oldu. Bu eğilim, Kongremize gelen sunumlarda da görülmektedir. Ancak benim önerim toplumsalı anlamak, dönüşümü anlamak için önemlerini görerek tüm bu konularda eşit ağırlıkta çalışmalar yürütmektir. Kongremizin teması olan

eşitsizlikler ve çelişkilerin tüm konularda ortaya çıktığını ve her alanda farklı eylemlilikler yaşandığını görerek, tüm konulara ilgi göstererek bilimsel çalışmaları çeşitlendirmeliyiz.

Vurgulamak istediğim bir başka konuda Sosyoloji veya diğer disiplinlerde yeni bir gereksinimin ortaya çıktığına dair olan gözlemimdir. Artık hiçbir disiplinde kendi içine dönük çalışma yeterli değildir. Bu anlamda yine dönüşüme de uygun olarak Sosyolojik çalışmalar "inter-disipliner" çalışmalara veya "disiplinler arası" çalışmalara, "disiplinler ötesi" çalışmalara da önem vermelidir. Sadece kendi içimize kapanıp kalmamalıyız. Tabii ki sosyolojik çalışmayı geliştireceğiz ama sosyolojik vizyon ve bilgi, diğer bütün disiplinlere de gereklidir. Bu anlamda fen bilimciler bizi anlamıyor şikayetine gitmeden sosyolojik hayal gücünün önemini ve bilimsel bulgulara getireceği farkı herkese anlatmamız gereklidir. Sosyologların bütün disiplinlerle beraber çalışıyor olabilmesi gereklidir. Bu anlamda bundan sonraki çalışmalarımızda yukarda kısaca bahsettiğim yeni yaklaşımları, fikirleri, bakış açılarını ve disiplinler ötesi çalışmaları önemsememiz gerektiğini düşünüyorum. Bu kongrede bu tür çalışmalar yok ama daha sonra bu konulara da eğiliriz diye ümit ediyorum.

Derneğimizin son faaliyetlerini de sizlerle biraz paylaşmak isterim. Birsen Hocam tabii ki 25 yıllık Derneğimizin kurucusu olarak Derneğin bugünlere gelmesindeki en önemli rolü üstlendi. Ben size son gelişmeler, benim sorumluluk aldığım dönemde olan gelişmelerle ilgili bazı bilgiler vereyim. Üye sayımız 760 ve de bu konuda artan bir ilgi olması önemli, bu çok memnuniyet verici bir durum. Artan ilgiyle beraber tabii ki aidatlarımızın ödenmesi çok önemli bu derneğin yaşaması için. Bu konuda üyelerimizin hassasiyetlerini rica ediyoruz. Yeni üyeleri de bekliyoruz her zaman. Bu anlamda derneğe destek olunmasını rica ediyoruz. Üye bilgilerimiz güncel değil ve zaman içinde cep telefonu üzerinden iletişim gelişti ama bizde eski üyelerimizin bu bilgileri eksik. Üye bilgilerinin telefon ve e-posta adresleri olarak güncellenmesini rica ediyoruz.

Eski dernek merkezimizin kentsel dönüşüme girmesi nedeni ile bir inşaat süreci geçirdik ve artık dernek merkezimiz yeni bir binaya ve daireye kavuştu. Bu konuda da bağış yapanlara çok teşekkürler.

Uluslararası ve Avrupa Sosyoloji Derneği'yle olan ilişkilerimizden bahsedeyim. Sayın Profesör Nilay Kaya hocamız Avrupa Sosyoloji Derneği'nin yönetim kuruluna girdi. Bu büyük bir başarı. Şimdiye kadar hep aday gösterildi fakat ilk defa bir hocamız oraya seçilebildi. Önemli tabii çünkü buradan çıkarak 2019'daki Avrupa Sosyoloji Kongresi'ni Türkiye'de yapmak üzere çabalarımız var. 2017 olacaktı araya bir rakip girdi: Yunanistan. Atina'da olacak 2017 toplantısı. Ancak 2019'da kongreyi Türkiye'ye, belki İstanbul'a almak üzere çabalarımız sürüyor. Bir başka önemli konu da yerel toplantılar yapma isteğimiz. Ulusal Kongre önemli bir faaliyet ancak bundan sonrası için yerel atölyelerle de devam etmeyi düşünüyoruz. Türkiye'nin her tarafında birçok sosyoloji bölümü ve birçok arkadaşımız var ve her bir yerelin kendine ait soruları var. Bizim, yerel atölyelerle, yerelle merkezdeki hocaları öğrencileri buluşturma gibi bir planımız, projemiz var. Bu konuda da ilk talepleri bekliyoruz ve senede iki üç yerel atölye gerçekleştirmeyi düşünüyoruz. Önem verdiğimiz konulardan biriside Sosyoloji Araştırmaları Dergimiz büyük bir özveriyle devam ediyor, makalelerinizi bekliyoruz. Dergimiz ulusal yayınlar içinde ULAKBİM tarafında taranan hakemli bir dergidir.

Kongre ile ilgili bilgileri de sunayım, 500 tane başvuru var kongremize. Bildiri özetleri hakem sürecinden geçti ve 352 bildiri programda yer alabildi. Kongre 422 katılımcıyla gerçekleşecek.

Bunların içinden 11 tanesi de lisans öğrencisi ve hocalarıyla beraber bu deneyimi paylaşmak üzere bu kongrede yer aldılar. Yüksek lisans ve doktora öğrencileri zaten geliyor ama lisans öğrencisinin bu deneyimi yaşaması bence çok önemli. 92 oturumumuz var ki yoğun talep vardı kongreye. Bu anlamda ihtiyaca cevap verebilmek amacıyla Ulusal Sosyoloji Kongresi'ni iki senede bir –eskiden üç seneydi- yapma kararını aldık yönetim kurulunda. Bir de bu sefer ilk defa Ulusal Kongre bir büyük kentte oluyor. Türkiye'nin değişen konjonktürü nedeniyle tahmin edebildiğiniz gibi kongrelerin Anadolu'da yapılma prensibinde bu sene biraz değişiklik yapmak zorunda kaldık. Kongreyi ODTÜ'de yapabilmemiz Sayın Rektörlüğümüz ve yöneticilerimizin olumlu yaklaşımları ile mümkün oldu ve bu kongreyi bu konjonktürde ODTÜ'de yapabilmemiz bence büyük bir başarı. Kongreyi hep beraber güç birliğiyle gerçekleştirebildiğimiz için mutluluğumuzu sizinle paylaşmak isterim. Bize mekânı sağlayan ODTÜ Rektörlüğüne, yönetimine, tüm idari personele, destek olan, maddi manevi destek verenlere ve her aşamada yardımcı olanlara, çok sevgili öğrencilerimize, günlerdir bu kongrenin altyapısını hazırlamaya çalışan öğrencilerimize çok teşekkür ediyorum. Tabii ki arkadaşlarımız Feray Artar, Gökhan Savaş, Akın Bakioğlu, Umut Beşpınar, Besim Can Zırh, Nilay Çabuk Kaya, Günnur Ertong, Hasan Kürşat Akcan, Aylin Görgün Baran gibi çok değerli arkadaşlarımıza ve yönetim kurulu üyelerimize de teşekkürlerimi iletiyorum çünkü onlarsız böyle bir büyük toplantıyı gerçekleştirmek mümkün değildi. Bu anlamda herkese çok teşekkürlerimi ve minnetlerimi sunuyorum.

İki tane tebrik mesajımız var. Bir tanesi kardeş kuruluşumuz olan Sosyoloji Mezunları Derneği'nden Sayın Ünal Özen'in tebrik mesajı. "Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığı'na, derneğinizin düzenlemiş olduğu sekizinci ulusal farklılıklar, çatışmalar ve eylemlilikler çağında sosyoloji konulu kongrenizin başarıyla geçmesini temenni eder, amacına ulaşmasını dileriz. Ülkemiz ve dünyamız zor günlerden geçiyor savaşlar, ölümler, baskılar ve toplumsal sorunlar her geçen gün artıyor ve yaşadığımız coğrafyayı sarıyor. Bu sorunlar yumağı içerisinde bilim yapmak, sosyoloji yapmak için harcamış olduğunuz emeği, sürdürmüş olduğunuz mücadeleyi takdirle karşıladığımızı bildirir, salonda bulunan tüm meslektaşlarımı, hocalarımızı ve misafirlerimizi coşku ile selamlar saygılarımızı sunarız. SOMDER- Sosyoloji Mezunları Derneği Yönetim Kurulu adına Başkan Ünal Özen." Bir de ODTÜ Psikoloji bölümünden sayın Prof. Dr. Reyhan Bilgiç hocamızdan kongrenin başarılı ve verimli geçmesine yönelik tebrik mesajı var.

Sosyoloji Derneği olarak zorluklardan, içinde yaşanan konjonktürden ve gerçekleşmesine ilişkin kuşkularımızdan dolayı kongreyi çok yaygın duyuramamış olabiliriz. Sonuçta bugün burada olabildiğimiz için çok mutluyum. El birliğiyle bu kongreyi başarılı bir şekilde tamamlayacağımızı umuyorum. Çok teşekkürler

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU

1 Aralık 2016- Ankara

AÇILIŞ PANELİ:
FARKLILIKLAR, ÇATIŞMALAR VE EYLEMLİLİKLER ÇAĞINDA SOSYOLOJİ

ENFORMASYON TOPLUMUNDA FARKLILIKLAR, ÇATIŞMALAR, EYLEMLİLİKLER

Prof. Dr. Ali Ergur

Giriş

İçinden geçmekte olduğumuz dönem, sosyoloji biliminin kendisini gözden geçirmesi için bir vesile ve zorunluluk olmuştur. Büyük dönüşüm dönemleri, kuşkusuz geniş çaplı toplumsal çalkantıların da temel nedenlerindendir. Tarih boyunca bu tür büyük dönüşüm anlarında, toplumların ve bireylerin ciddi yönsüzleşme sorunları, değersizlik, mevcut bağların zayıflaması gibi genellikle olumsuz olarak algılanan çeşitli belirtiler gözlemlenebilir. Ancak böyle dönemler, aynı zamanda toplumsal örgütlenme biçimlerinin köklü bir şekilde değiştiği, yeni üretim ilişkilerinin yapılanmaya başladığı zamanlardır. Günümüzde ise bu büyük dönüşüm hem çok köklü hem çok hızlı olmaktadır. Bu ise bir yandan yeni toplumsallıkların doğuşunu mümkün kılmakta, diğer yandan bireylerin anlam dünyaları ve ilişki düzlemlerinde kaymalara neden olmaktadır.

Özellikle 1960'lardan bu yana, Dünya'da yeni bir üretim biçimine geçişin sancıları yaşanmaktadır. Nitekim toplumbilimsel kuram da bu yönde önemli dönüşümler, iç tartışmalar, yöntemsel arayışlar, vb. yaşamıştır; bu süreç halen devam etmektedir. Aynı nedenden ötürü, çağdaş toplumsal durumu adlandırmada sorun yaşamaktayız. Sanayi-sonrası toplum, finans kapitalizmi akışlar toplumu, tüketim toplumu, postmodern durum, ağ toplumu, enformasyon toplumu ve daha niceleri, içinden geçmekte olduğumuz karmaşık çağı tanımlamak için kullanılmış olan kavramsallaştırmalardır. Bu kavramsallaştırmaların hepsi doğruluk payı içeren ancak eksik saptamalardır; zira her biri dönüşüm halindeki toplumsal gerçekliğe farklı bir bakışı benimser. Genel toplumsal durumu anlamak için bu tanımların hepsini bir arada düşünmek yararlı olacaktır. Ancak toplumsal olguların dönüşümünün temel nedenini üretim biçiminin değişmesi olarak kavramsallaştırdığımızda, enformasyon toplumu adlandırmasının en uygunu olduğunu kanısını taşıyoruz; zira günümüzde temel üretim aracı enformasyondur. Bütün toplumsal ilişkiler bu yeni üretim biçiminden türeyerek oluşurlar. Bu noktadan hareketle, günümüz toplumsal durumunu çözümlemek için beş temel başlık altında bazı saptamalar yapmak gerektiğini ifade etmek isteriz: (1) Üretim; (2) Adaletsizlikler; (3) Teknoloji, görsellik ve yeni hakikat rejimi; (4) Siyaset; (5) Toplumsallıklar.

Üretim

Yaşamakta olduğumuz ve toplumbilimin çözümlemeye çalıştığı toplumsal çatışmalar ve eylemliliklerin temel tetikleyici gücünün sanayi etrafında örgütlenmiş bir dünyanın, yerini enformasyon işleyerek artı-değer üreten yeni bir yapıya terk etmesi olduğunu belirtebiliriz. Buna göre, temel değer üretme mantığı enformasyon işleme etkinliği olan yeni bir üretim düzenine geçilmektedir. Enformasyon toplumu, öncelikle sanal üretimi öncelemektedir. Artık üretim, somut meta etrafında değil soyut temsiller temelinde yapılmaktadır. Bu nedenle

enformasyon toplumu, varsayımsal değerlerin yine varsayımsal şekilde dolaşımı üzerine kurulmuştur. Hatta dolaşımın bizatihi kendisi, yalnızca kendisini sürekli kılıyor olması önemlidir. Zira dolaşımın kendisi bir değer üretim kaynağı haline gelmiştir. Bunun çeşitli düzeylerde sonuçları vardır. Öncelikle enformasyon toplumunda, sanayi toplumunda bireylerin sahip olduğu üretimle özdeşleşme eğiliminin git gide olanaksız hale gelmekte olduğunu ileri sürebiliriz.

Sanayi toplumunun üretici güçleri (örneğin sanayi işçileri) kendilerini, somut üretimin süreci ve ürünleriyle kolaylıkla özdeşleştirebiliyorlardı. Kendilerini sömüren bir düzen bile olsa, sanayi üretimi, onlar için bir kimlik kaynağıydı. Böylece bir işçi sınıfı bilincinden, sınıf mücadelesinden, üretim temelli bir diyalektikten bahsedebilmek çok daha kolaydı. Oysa çağımızda, emekçinin (artık mutlaka kol gücüne dayalı 'işçi' kavramıyla özdeş olması gerekmemektedir) kendi emeğini, üzerinde görebileceği somut bir üretim süreci ve onun somut ürünleri yoktur. Çalışma yaşamının çok büyük bir kısmı, hizmet üretiminden ve soyut değerlerin dolaşımından kâr elde eden sektörlerden oluşmaktadır. Elektronik bir soyut düzlem üzerinden, zaten kendisi de soyut bir temsiller toplamı olan üretim alanıyla ilişki kuran işçi, bilgisayarını kapattığı, diğer bir deyişle sürekli enformasyon işleme edimiyle bağlantısını yitirdiği an, onca emek verdiği çalışma etkinliğiyle ilişkisini kesmiş olur. Bu da sonuçta emekçinin kendisini emeğiyle özdeşleştirememesi sonucunu doğurmaktadır.

Üretimle özdeşleşememe, insanın kendisini belli bir alanda gerçekleştirme gereksinimi sonucunda, görünmez üretimden her yerde mevcut tüketime doğru kaydırır. Nitekim çağımızda tüketim, bu nedenle üretimden daha sahici bir kimlik oluşturma kaynağı olarak işlev görmektedir. Tüketim, artık somut gereksinimlerin karşılanmasıyla ilgili bir etkinlik değildir; daha ziyade bir gösterge değerini (Baudrillard, 1990, s.178) yeniden üreten, karmaşık bir kimlik olgusu haline dönüşmüştür. Bu noktadan hareketle, kimlik meselesinin de çağımızda önceki dönemlere oranla çok daha dinamik, çok-anlamlı, yapılıp bozulabilir nitelikte olduğunu saptayabiliriz. Her ne kadar görece sabit bir bağlamı olan, tarihsel-kültürel cemaat kimlikleri varlıklarını belli ölçüde korusalar da çağımızda kimlik konusu, artık önemli ölçüde bireysel strateji meselesi haline gelmiştir (Castells, 1997). Zira enformasyon düzeni, aynı zamanda küresel bir kültür bileşimi içinde kimlik olgusunun da bireysel düzeyde oynak, akışkan ve çoğul bir niteliğe bürünmesine yola açmaktadır. Böylece Marx'ın sanayi üretiminde tespit ettiği yabancılaşma olgusunun başka ve daha karmaşık biçimleri ortaya çıkmaktadır. Emekçinin emeğine mesafelenmesinden ziyade, artık bu yabancılaşma ilişkisini kurabileceği bir somut ürünü ve üretimi bile mevcut değildir. Çağımızda nesnesini kaybetmiş bir yabancılaşmanın varlığından bahsetmek yanlış olmayacaktır.

Adaletsizlikler

İkinci Dünya Savaşı sonrası, hızlı teknolojik yeniliklerin yapıldığı, elektronik iletişimin gündelik yaşamı dönüştürücü yönde aşamalar kat ettiği bir dönemdir. Özellikle yaklaşık son otuz yılda enformasyon ve iletişim teknolojisi alanında kaydedilen ilerleme, insanlığın önünde yepyeni olanaklar açmıştır. Bildiğimiz toplumsallaşma biçimlerinin, enformasyon işleme ve paylaşma pratikleri içinde kökten dönüştüğüne tanık olmaktayız. Hatta 'insan' kavramının sorgulandığı, insan-sonrası (Hayles, 1999) tartışmalarının yapılmaya başlandığı bir döneme girilmektedir. Toplumsal çatışmalar artık 'dijital ayrım' ekseninde oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bugün Dünya, çok derin kaynak paylaşımı adaletsizliklerinden mustariptir. Enformasyon teknolojisinin getirdiği olanaklar, demokratik katılımın ve âdil kaynak

paylaşımın mümkün olabildiği bir toplumsal ortamda ortaya çıkmış olsaydı, kuşkusuz dijital devrim, sahiden insanlığa olumlu anlamda büyük katkılar yapabilecekti.

Ancak 1980'li yıllardan beri egemen olan neo-liberal iktisat politikaları, Dünya toplumlarını büyük çelişkilerle mâlul bırakmıştır. Enformasyon toplumunun nimetlerinden yararlanan geniş kitleler olduğu gibi, onun tamamen dışında, sürekli olarak bir sınırda olma halini deneyimleyen dışlananlar kitlesi mevcuttur (Bauman, 2002, s.129). Küresel bir finans ekonominin kurulmasının yanı sıra, neo-liberalizm, öncelikle ciddi insani sonuçları olan bir olgudur. Bu yeni üretim düzeninin temeli, esnek birikim rejimine dayanmaktadır. Esnek birikim, sermayenin sömürü kaynakları ve biçimlerini de önemli ölçüde dönüşüme uğratmıştır. Buna göre, üretimin yeri ve zamanı bulanıklaşmıştır. Sabit bir yerde, önceden iyi tanımlanmış zaman yönetimi kapsamında yapılan somut üretimin yerini, zaman-mekân bileşiminin esnek belirsizliğinde ortaya çıkan soyut üretim almıştır. Bunun önemli bir sonucu, sömürünün kaynağının görünmezleşmesi olmuştur. Zira sermaye artık hem son derece hızlı hareket etme hem küresel ölçekte örgütlenme yeteneğine sahiptir. Küresel ekonomide her unsurun bir diğerine bir ağ ilişkisi içinde bağlı olması, sömürünün biçim ve yerinin saptanmasını güçleştirmektedir.

Diğer yandan, sanayi toplumunun sınırları belli sınıf ayrışmalarının yerini, birbirinin içine geçen muğlak sınıf konumları almaktadır. Profesyonel yönetici sınıfı ve geniş bir ofis çalışanları kitlesinin ortaya çıkışı, Marksist kuramdaki burjuvazi-proletarya ayrımını da bulanıklaştırmıştır. Diğer yandan neo-liberalizm, iş hayatından başlayarak bütün toplumsallaşma çevrelerini saran bir şekilde, insan ilişkilerini yaygın bir acımasız rekabet düzeni çerçevesinde yeniden tanımlamıştır. Böylece ötekinin bir başka özne olarak değil, a apriori bir düşman olarak tasavvur edilmesi doğallaşmıştır. Bu koşullarda birey, kaçınılmaz biçimde, mutlak bir özne olarak kendini gerçekliğin merkezinde konumlayabilmektedir.

Çağın adaletsizliklerinin bir başka görüntüsü, gelir dağılımı bozukluklarıdır. Ancak enformasyon toplumunda, bildiğimiz görece sabit sınıf ayrışmalarının dışında, değişken ve çoklu adaletsizlikler mevcuttur. Sınıf, meslek, bölge, ulus, etnik, kültür, cemaat, vb. temelinde ayrışmalar ortaya çıkmakta, bunlar kısmen ya da tamamen ekonomik çatışmaların sahnesi ya da görünen cephesi haline gelmektedir. Ancak gelir dağılımı bozuklukları, makro yapısal ayrışmaların derinleşmesine ve sonuçta tepkisel şiddet hareketlerini sürekli besleyen bir çatışma halinin süre gitmesine neden olmaktadır.

Adaletsizliklerin bir diğer veçhesi de akışkan ve varsayımsal üretimin neo-liberal koşullarda ortaya çıkardığı, emeğin değerinin düşmesi olgusudur. Geleceğin mutlak bir şimdiki zamana tahvil edildiği, sabır, sebat, çalışma, tasarruf gibi niteliklerin anlamını yitirdiği, anlıksallığın egemen ölçü haline geldiği bir toplumsal ortamda, emeğin değerinin düşmesi kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

Teknoloji, görsellik ve yeni hakikat rejimi

Küreselleşme sürecinin, neo-liberal koşullar altında gelişimi, kuşkusuz teknolojik atılımların toplumsal hayatı doğrudan ve hızlı bir şekilde etkileyebilmesiyle mümkün olmuştur. Teknoloji olgusu, özellikle enformasyon işleme etkinliği çevresinde, insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar merkezi bir rol oynamaktadır. Teknoloji, günümüzde kendisini özerk bir hakikat alanı olarak sunmaktadır. Bununla birlikte kendi kurucu söylemi, teknolojiyi, değer-yüksüz, nötr, tamamen işlevsel olarak, saydam bir ideoloji olarak tasavvur etmektedir.

Teknolojinin egemen hakikat alanı haline gelmesi, toplumsallaşma biçimlerini de köklü bir şekilde etkilemektedir. Teknoloji, araçları, bilgisi ve söylemiyle toplumsallaşma biçimi, hatta toplumsalın bizatihi kendisi haline gelmektedir. Teknolojinin bu ölçüde kuşatıcı hale gelmesi, öncelikle onun bireye hitap eden özelliklerinin belirginleşmesiyle mümkün olmuştur. Enformasyon teknolojisi hem kolay erişilebilir olmuş hem bireyin göreli müdahalesine açık hale gelmiştir.

Teknolojinin yeni toplumsallaşma biçimlerini koşullaması, görselliğin öncelenmesi üzerine inşa edilmiştir. Diğer bir deyişle, günümüzde görselleşmemiş hiçbir olgu, gerçeklik parçası ya da duygu hakiki olarak kabul edilememektedir. Hakikatin ölçüsü, git gide daha fazla oranda görselleşmiş olmayla belirlenmektedir. Bu anlamda, görselliğin bir tamamlayıcı unsur olmaktan çıkıp kurucu nitelik kazanması, genel bir epistemik kayma yaratmaktadır. Zira yalnızca hakikatin inşası değil, aynı zamanda bilgi edinme ve hatta bilgi kavramının kendisi, önemli ölçüde görsellik-atıflı bir özelliğe bürünmektedir.

Siyaset

Her şeyin birbirine bağlı ve bağımlı olduğu küresel enformasyon düzeninde, doğal olarak, alışıldık siyaset yapma biçimleri de önemli değişiklikler geçirmektedir. Öncelikle politika kavramının kendisi değişmektedir. Politika yapma biçimleri çeşitlenmekte ve alanı genişlemektedir. Politik olanın sınırları bulanıklaşmakta ve bireysel/özel alanla iç içe geçmektedir. Politika değişmektedir; zira Polis değişmektedir. Polis'in (πόλης) değişmesi ise dimos'un (δήμος) değişmesi anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak demokrasi (δημοκρατία) kavramının anlamı ve biçimleri de değişmektedir. Katılımcı, çoğul ve etkileşimsel bir Polis'in doğuşuna tanık olmaktayız. Politika, ağ tipi örgütlenmeye dayalı bir etkileşimsellik temelinde yeniden tanımlanmaktadır (Latour, 2006). Bu noktada mevcut kurumsal politikanın ve temsili demokrasinin aciz kaldığı yeni toplumsal çatışma durumları ortaya çıkmaktadır.

Uç ve tepkisel özellikli hareketlerin ortaya çıkması, Polis'in ve politika yapma biçimlerinin enformasyon temelli yeni bir eylem mantığı cinsinden yeniden örgütlenmesiyle ilgilidir. Toplumsal eylemin doğası dönüşmektedir. Anlık, çabuk örgütlenen, çabuk dağılan, ad hoc eylemsellikler git gide daha yaygın gözlemlenmektedir. Gezi protestolarını, eklemlenerek giden, yapılıp bozulan ve en önemlisi bireyselleşmiş enformasyon teknolojisi sayesinde ivmelenen yeni tür eylemler arasında iyi bir örnek olarak zikredebiliriz. Diğer yandan, kimlik olgusu sabit bir aidiyet zemini olmaktan çıkıp hem bireysel bir nitelik hem değişken bir strateji haline gelmektedir. Kimlik, bu bağlamda bir politika yapma biçimi olmuştur. Sonuç olarak, politik olanın sınırları genişlemekte, çok daha akışkan ve çoğul bir eylemselliğe, üstelik bireysel düzeyde yönlendirilebilen teknoloji kullanımıyla güç kazanan bir kimlik stratejisine dönüşmektedir.

Sonuç: Yeni toplumsallıklar

Küresel enformasyon düzeni, yalnızca yeni teknik olanakların yaratılmasından ibaret değildir; ondan çok daha ötede, yeni toplumsallıkları mümkün kılan etkileşimler matrisini biçimleyici özelliği vardır. Etkileşim kavramı, yapı-temelli bir toplum tasavvuruna oranla öncelikli hale gelmektedir. O nedenle 19. yüzyıl sonu toplumbilimcileri arasında görece daha az dikkat çekmiş düşünürler bugün çok daha yakından okunmaktadır. Georg Simmel ve Gabriel Tarde, bu düşünürlerin başında gelmektedir. Bugün onları daha dikkatle ve güncel toplumsal konuları

anlamak amacıyla okuyoruz; bize çağdaş toplumsal meseleleri anlamak için önemli ipuçları sunuyorlar. Bu da onların öngörülerinin çapının büyüklüğünü kanıtlamaktadır. Bunun dışında elbette yepyeni kuramlar ve kavramsallaştırmalarla yeni bir toplumbilim şekillenmektedir. Toplumbilimin sonunun geldiğini iddia edenler, bu dönüşüme yeterince dikkat atfetmemektedirler.

Günümüzde toplumsal eylemler, bütünlükleri, yapısal istikrarları, hatta kavramsal süreklilikleri olmayan, akışkan, sert karşıtlıkları içeren bir tabiata bürünmektedirler. Toplum kavramı, artık neredeyse bir alışkanlıkla telaffuz etmeye devam ettiğimiz bir mefhum haline gelmiştir. Toplum yerine toplumsallıklar, yapılanmış toplumsal kategoriler yerine ağ tipi bir örgütlenmenin hâkim olduğu yeni bir toplum mantığı gelişmektedir. Toplumbilim de bu yönde kendini dönüştürmeye çalışmaktadır. Ağ tipi toplumsallıklar, aynı zamanda öznelliğin merkezi bir konuma konumlandığı bir insanlar-arası ilişki düzeni ortaya çıkarmaktadırlar. Habermas'ın özneler-arasılık olarak tarif ettiği demokratik iletişim düzeni (Habermas, 1984), yerini, belki de hem öznel hem özneler-arası olan, diğer bir deyişle fazla yoğunlaşmış bir benlik algılamasıyla, doğrudan temasın mümkün kıldığı bir özneler-arası anlam alış-verişi ortamının bir arada var olabildiği yeni bir birey-toplum ilişkisine terk etmektedir.

Çağdaş toplumbilim, bu yeni toplumsallıkları incelerken, daima çok temel bir özelliği dikkate almak zorundadır: Günümüz dünyasında büyük ve bütünleşik çelişkiler, ayırt edilemez bir şekilde iç içe geçmişlerdir. Bu bağlamda öznel-nesnel, iyi-kötü, yararlı-zararlı, olumlu-olumsuz gibi zıtlıklar hem geçersizleşmekte hem görelileşmektedirler. Zira bunları kimlerin tanımladığı ayrı bir çetrefil tartışma konusu olması bir yana, bütün toplumsal olgu ve durumların iç içe geçmiş büyük çelişkilerle ortaya çıkmaları söz konusudur.

Özetle, yeni çağın ruhu, zıtlıkların bir aradalığına dayanan akışkan bir eylemsellik tasavvuruna dayanmaktadır.

Kaynakça

Baudrillard, Jean (1990). *Pour une critique de l'économie politique du signe*. Gallimard, Paris.

Bauman, Zygmunt (2002). *La société assiégée*. Hachette Littérature, Paris.

Castells, Manuel (1997). The Information Age: Economy, Society, and Culture, Vol.2, *The Power of Identity*, Wiley-Blackwell, West Sussex.

Habermas, Jürgen (1984). Theory of Communicatve Action, Vol.2. *Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason.* Beacon Press, Boston.

Hayles, N. Katherine (1999). How We Became Posthuman. *Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics.* The University of Chicago Press, Chicago, Londra.

Latour, Bruno (2006). *Changer de société, refaire de la sociologie*. La Découverte/Poche, Paris.

TÜRKİYE'DE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNİN TOPLUMSAL SONUÇLARINI TARTIŞMAK

Prof. Dr. Serpil Sancar

Giriş

2017 yılının eşiğindeki Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliği ne kadar gerçekleşmiştir ve ne tür sorunlar yaşanıyor sorusunu yanıtlamak istersek neler söyleyebiliriz?

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve kadın hakları ihlallerinin devamlılığı 2000'li yıllardan başlayarak çok farklı boyutlar kazandı. Artık sadece kadın hakları olarak konuşulabilecek "steril" bir "kadın hakları sorunu" yok; kadın hakları ihlalleri olarak tanımlayabileceğimiz birçok mesele aynı zamanda Türkiye'nin çözümsüz temel toplumsal sorunlarının arkasındaki esas neden olarak ortaya çıkıyor. Diğer deyişle birçok toplumsal krizin arka planında, bir boyutuyla bir tür kadın hakları ihlalleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği meseleleri yatıyor. 2016 yılının kapanışına şahit olduğumuz bu günlerde de tartıştığımız toplumsal sorunlarla ilgili benzer bir durumla karşı karşıyayız.

Küçük yaşta kızların "rıza ile evlen(diril)me" hakkı?

Ele almak istediğim bir örnek kamuoyunu "kız çocuklarının erkek yaşta yasal olarak evlenebilmeleri" meselesi olarak işgal eden tartışma. 18 yaşından küçük olup "kendi rızası ile"(!) evlenen kız çocuklarının eşlerinin "cinsel istismar" suçuyla hapis cezasına çarptırılmış olmaları durumunda bu erkeklerin cezalarının hükümet tarafından (bir defaya mahsus olmak üzere) affedilmesi istendi. Bu erkeklerin zaten evli ve hatta çocuk sahibi aile reisleri olduğu gerekçesi ile affedilmeleri için Türk Ceza Yasasında değişiklik yapmayı öneren hükümet teklifi ile bu tartışma ortaya çıktı. Başta kadın hakları örgütleri ve daha sonrada çok sayıda insan hakları örgütlerinin katıldığı, hükümet teklifine yönelen eleştiriler daha sonra daha geniş toplumsal kesimlerin protestosu ile birleşti ve teklife karşı geniş bir tartışma ortamı oluştu. Bu protestocular "kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi meşrulaştırılıyor" gerekçesi ile yasa değişikliğine itiraz ettiler; itirazların yaygınlığı, yoğunluğu ve haklılığı karşısında hükümet geri adım attı ve öneriyi geri çekti. Ama daha sonra yine aynı konuda yasayı (TCK Md. 103) farklı biçimde değiştirdi. 18 yaşından küçük olup cebir, vb. durumlar olmadan kendi isteğiyle evlenen 15-12 yaş arasında kız çocuklarının varlığını kabul etti ve 15 yaşından küçüklerle evlenen erkeklerin "cinsel istismar" suçunu yeniden tanımladı.

Hükümet önerisinin amacı herhangi bir zorlama olmadan, kendi rızası ile 18 yaşından küçükken evlenen kız çocuklarının kocalarının, "aile bütünlüğünün korunması" gerekçesiyle hapis cezasından kurtarılması idi; yani 18 yaşından küçük kızların hiçbir nedenle yasal görülmemesi gereken evliliğinin yasallaşması idi. Hükümet sorunu yanlış yerinden ele aldı ve dolayısıyla yanlış çözümler üretti. 18 yaşından küçük kızların hangi nedenlerle evlilik istediklerini sorgulamadan bu tür yasa dışı evliliklerin istenmeyen sonuçlarını yani "erkeklere getirdiği bedelleri" affetmeye yöneldi. Bu değişiklik ile 12 yaşını geçmiş kız çocukları "kendi rızalarıyla" evlenirlerse evlendikleri erkeğin "cinsel istismar" suçunun indirimli olacağı meşrulaşmış oldu.

Temel soruyu soralım: Evrensel hukuk normu şöyle der: "18 yaşından küçük yaşta bir kız çocuğu her ne gerekçe ile olursa -kendi rızası hilafına da olsa- olsun evlen(diril)memelidir". Bu normun gerekçesi açıktır; reşit olmayan kişi evlilik gibi temel bir konuda sağlıklı karar veremez; 18 yaşından küçük bir kız çocuğunun anne olması tıbben sakıncalıdır. Bu evrensel normu kız çocuğunun rızası olması değiştiremez ve küçük yaşta kızlarla evlenen erkekler "rıza"ya bakılmaksızın cinsel istismar suçu işlemektedir.

Rıza sorunu yok, "gezdi, dolaştı" diye hemen evlendirilen kız çocukları var.

Şiddet, tehdit, kaçırma vb. cezai soruşturma gerektiren fiiller olmaksızın kendi rızası ile 18 yaşına gelmeden evlenen kız çocukları acaba hangi nedenlerle bu evliliği istemiştir? Bu konudaki araştırmalar bize gösteriyor ki bu tür evliliklere küçük yaştaki kızların rıza göstermesi nedeni gençlere evlenmeden yasaklanan karşı cinsle arkadaşlık ve ilişkidir; yani "namus" ve "bekaret" sorunudur. Gençlerin normal koşullarda karşı cins ile arkadaşlığına izin verilmemesi aslında onları" flört" etmek istedikleri arkadaşlarıyla evlenmek durumunda bırakmaktadır. Bu durumda evliliğe görünüşte" rıza göstermiş" oluyorlar ama aslında mecbur kaldıkları için evleniyorlar. Aslında burada "rıza" evliliğe değildir; karşı cinsle tanışmaya ve ilişkili olmanın yolu olarak evlilik gösterildiği için, başka yol olmadığından bir kaçıştır. Bu tür bir mecbur edilme halini hukuken ve ahlaken "rıza" olarak kabul etmek mümkün değildir.

Kamuoyunda ve TBMM'de günlerce tartışılan ve zihinleri meşgul eden bu meselenin arkasında "gelenek" ve kültür" diye tanımlanarak hafifletilen "eril tahakküm" sorunu vardır. Bu eril tahakküm cinsel ahlak meselelerini kız çocuklarının her türlü evlilik dışı deneyimlerini "travmatik" sayarak bastırma ve denetleme arzusundan gelmektedir. Kız çocuklarının baskı altında tutulması aslında bir "bekaret koruma" talebidir. Bu mesele çok bilinen ve muhafazakâr-erkek egemen çevrelerin "modernleşme travmaları" ya da başka deyişle modernleşirken kız çocuklarını ve kadınları temel bireysel haklarda erkeklerde eşit varsaymaya yanaşmama meselesidir. Bu meseleyi çözmek için evrensel hukuk ilkelerine göre 18 yaş altındaki (kız ya da erkek) bütün bireyler çocuk sayılır; evlenmek ve çocuk sahibi olmak için yasal olarak ehil sayılamazlar.

Türkiye'de ergenlerin karşı cins ile ilişkilerine getirilen yasakları tartışmadan erkek yaşta evlilik sorununu çözmek mümkün değildir. Karşı cinsle arkadaşlığa karşı çıkınca kaçarak evlenenler sorunu da bu meselenin bir parçasıdır. Ergenlere ve özellikle kız çocuklarına uygulanan **karşı cinsle arkadaşlık-ilişki yasakları** aslında evlilik dışı-öncesi cinselliği yasaklayan cinsel ahlak kodlarıdır.

Açık bir gerçektir ki modern toplumlarda evlilik ile cinselliği özdeşleştirmek imkansızdır. Bütün dünyada cinsel haklar kadın haklarının bir parçası olmuştur; ama bu siyasi ve kültürel alanda erkek egemenliği ile mücadelenin bir parçası olarak sadece kentli, orta sınıf ve eğitimli kadınların ancak ulaşabildiği bir özgürlük olmuştur. Yani kadın hakları örgütleri alt sınıf ve taşralı, kapalı topluluklarda yaşayan kadınların dünyalarına ulaşamadığı ölçüde erken yaşta evlilikler kadın hakları ihlallerinin önemli bir parçası olmaya devam edecektir.

Erkek yaşta evlilikleri önlemenin bir diğer yolu ise bu evliliklere bir şekilde onaylamış, haberdar olmuş kamu görevlilerinin sorumlu tutulmasıdır. Bu konuda yeni "kamusal sorumluluk" tanımı yapılarak kamu görevlilerinin erken yaş evliliklerini engelleme ile sorumlu tutulması gerekiyor. Yani nikah kıyan imam, din görevlisi, evlilikten haberdar olan muhtar, doktor ya da polis bu durumu bildirmek ve engellemek ile yükümlü olmalıdır. Oysa yakın

zamanlarda evlilik yaşından küçük çocuklara dini nikah kıyan imamların cezai sorumlulukları yasadan çıkarıldı. Erkek yaş evliliklerinin sade bir "kadın hakları sorunu" değil, eksik ve yanlış "modernleşme" sorunu olduğunu bilmek gerekir. Hiçbir toplum sağlıklı doğum-sağlıklı nesiller yetiştirme sorumluluğunu bir tarafa atarak modern bir toplum olamamıştır.

Kız çocuklarının dini eğitimi ve "kız yurtları" sorunu

Son günlerde üzerinde yoğun tartışma olan bir başka konu ise Adana-Aladağ'da bir yatılı kız öğrenci yurdunda 12 kız öğrencinin yanarak ölmesi ve 24 kız öğrencinin yaralanması ile sonuçlanan yangın ile ortaya çıkan gerçekliktir[1]. Oldukça eski ve fanatik bir dini cemaat olan Süleymancılar tarafından yönetildiği söylenen kız öğrenci yurdu okul mahalline uzak köylerde yaşayan yoksul aile kızlarının parasız olarak kaldığı bölgedeki birçok yurttan biridir ve yurtta çıkan yangının gösterdiği gerçek devletin eğitim-barındırma görevinin dini cemaatlere devretmiş olduğudur. Dini cemaat ve örgütlerin yönettiği kız öğrenci yurtlarının "kızlara dini eğitim vermek" ve "din ve ahlak öğretmek" adı altında yürüttüğü faaliyet devletin eğitim görevinin, yine perde arkasında devlet tarafından icazet verilen, dini yapılara bırakılmasıdır. Karşımızdaki olgu, kız çocuklarına eğitim ve barınma adı altında, aslında, ailelerin ve devletin kızların namuslarını ve "bekaretlerini koruma" işini dini örgütlere ve cemaatlerin eline bırakmasıdır**.**

Dini tarikat yurtlarındaki kız (ve erkek) çocukların barındırılması meselesi Türkiye'de konuşulmayan ama herkesçe bilinen bir gerçekliktir. Sadece ilk ve ortaöğretim yurtları değil "yatılı kuran kursları" da benzer bir sorun alanıdır. 1970'lerden bu yana gelişen ama esas olarak AKP iktidarı döneminde ülke çapında yayılan bu olgu "dindar nesil yetiştirme", "çocuklara dinini öğretme" adı altında, aslında yoksul ve güçsüz ailelerin çocuklarını dini örgütlere ve cemaatlere teslim etmedir.

Erkek çocuklar açısından daha farklı bir zemini olmakla birlikte özellikle kız çocukları açısından "dindarlaşma"nın son yıllarda farklı bir kültürel ve siyasal anlamı oluşmuştur. Sünni İslam'ın ibadet ve ritüellerinin "kamusal görünürlük kazanması"na dayalı bir siyasi stratejiye dayanan İslamcılık, İslam dininin kamusal görünürlüğü olarak dindar kadın bedeninin, kadın bedeninde somutlaşan ve temsil edilen dini sembollerin kamusal görünürlüğünü desteklemektedir. Bu yolla kamusal alanda ve dolayısıyla siyasal toplumun temel yapıları ile ilişkili olarak "dinen kutsal" olanın siyasal referanslar, temsiller ve anlamlar kazanması istenmektedir. Dini ilkelerin, semantiğinin ve ritüellerin kamusal meşruiyet kazanması "dindar kadın" bedeninin dindarlaştırılmış görüntüsü - örtülü kadın- ile özdeşleştirilmektedir. Dinin siyasallaş(tırıl)ması, dindar kadın bedeninin siyasallaş(tırıl)ması anlamına gelmektedir. Dindar kadın bedeni mazbut, namuslu ve dinen biat etmişliğin sembolü olarak kullanılmaktadır.

Aslında hem Hıristiyan-Katolik dininde hem Sünni İslam'da kadın bedeni "kolektif beden"dir; topluluk ahlakını, doğurganlığını, ailenin kutsal bir temel olarak önemini temsil eder; liberal bireyciliğin bireysel hakların önceliğine dayalı hukuk-hak anlayışının karşısında konumlanır. Dolayısıyla bu tür dindarlık kadınlardan bekâret, doğurganlık, feragat ve aile değerlerinin sürdürülmesini bekler. Bu "değerler"in öğretilmesi ise laik okullarda değil, ancak dini eğitim

[1] http://www.iha.com.tr/haber-tbmm-karari-resmi-gazetede-yayimlandi-607296/

veren okullarda yapılabilir. Bu nedenle kadınların dindarlaştırılması günümüz dini hareketlerin en temel siyasal hedefi haline gelmiştir. Benzer biçimde de Türkiye'de kız çocuklarının dini eğitim görmesi, dini kurum okul ve yurtlarında sakınca görülmeden eğitilmesi[1], örtünmüş olmanın daha değerli görülerek teşvik edilmesi bu olgunun görünen yüzüdür.

Türkiye'de eğitimin dindarlaştırılması ve kız çocukları-kadınların dini sembollerle ilişkilendirilmesi kendiliğinden toplumdan gelen bir kültürel oluş değil, siyasal olarak, devlet eliyle yürütülen siyasal bir inşadır ve tercihtir; dini cemaatlerin eline bırakılan kız çocuklarının eğitimi ise bu gerçekliğin kazara ortaya çıkan bir tezahüründen başka bir şey değildir.

Eğitim kurumlarında cinsel taciz-tecavüz olayları ve tecavüzcü erkeklerin cezalandırılması

Karaman'da, dini amaçlarla kurulmuş Ensar Vakfı'na ait evlerde ilköğretim çocuklarına yönelik kurslar verdiği ve bu çocukları tuttuğu evde barındırdığı saptanan 54 yaşındaki bir ilkokul öğretmeni bu kurslara katılan sekiz çocuğa cinsel istismarda bulunduğu iddiasıyla tutuklandı. Cinsel istismarın sadece 8 çocukla sınırlı kalmadığı istismara uğrayan çocuk sayısının 45 olduğu iddia edildi[2]. Bu olayı ortaya çıkartan basın organları hükümet tarafından itibarsızlaştırılmaya ve olayın üstü örtülmeye çalışıldı. Ama cinsel taciz ve tecavüzlerin bir süreden beri devam ettiği; şikâyet konusu olup yargıya intikal ettiğine dair detay haberler kısa sürede basını kaplayınca konu kamuoyunun gündemine geldi ve yaygın olarak tartışılmaya başlandı. Bu olay nedeniyle ülkenin birçok eğitim kurumuna, özellikle de dini vakıf ve tarikatlarca yönetilen eğitim kurumlarında veya bunlarla bağlantılı yerlerde geçmişte yaşanmış ve üstü örtülmüş kız ve özellikle de erkek çocuklara yönelik cinsel taciz ve tecavüz haberleri basında yer aldı. Bu olaylar nedeniyle kamuoyunda başlayan tartışmalarda "tecavüzcü erkekler"in ve özellikle bunlar kamu görevlisi (öğretmen, müdür, din görevlisi, vb.) olduklarında cezasız kalması ve bu tür durumlarda devlet kurumlarının-görevlilerinin duyarsızlığı-taraflılığı ve konuyu önemsiz gösterme çabaları uzun uzun konuşuldu.

Burada kafaları karıştıran temel soru ise cinsel istismar, tecavüz ve cinsel şiddet suçu işleyen erkeklerin neden ve ne gerekçelerle hoş görülmeye çalışıldığıdır. Cinsel suçlar işleyen erkeklerin hoş görülmesi; bu tür davranışların sadece az sayıda hasta ve kriminal kişilik bozukluğu yaşayan erkekler tarafından yapıldığına inanılması bu tür suçların cezasız kalmasına, normalleştirilmesine ve kişiselleşmesine yol açıyor. Oysaki kadınlara yönelik şiddet, tecavüz, cinsel istismar ve taciz suçları yaş, sosyal sınıf, eğitim, alkol alışkanlığı, işsizlik gibi sosyal faktörlere bağlı olmaksızın her tür erkek tarafından işlenebilen bir suç türü[3]. Yani erkeklerin bu

---

[1] Bu konuda bkn: Serpil Sancar, 2016, "Diyanet'in Kadınlaşması: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Kadın ve Aile Politikası", içinde Kadın Odaklı, der. Ç. Kağıtçıbaşı, H. Şimga, D. Şimga, D. Barlas, M. Onok, Z. G. Göker, Koç-Kam Araştırmaları Dizisi, Koç Üniversitesi Yayınları; 203-240; 2015, "Will Islamism be Women's Rights Friendly: Compromising and Conflict on Women's Rights Agenda in Turkey", içinde Emancipation in Exile: Perspectives on the Empowerment of Migrant Women, (der.)Nermin Abadan-Unat ve Gretty Mirdal, Istanbul Bilgi University Press; 65-100.

[2] Ensar Vakfı ve Karaman Anadolu İmam Hatip ve İmam Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği'ne (KAİMDER) yakın kişilerin kiraladığı evlerde kaldıkları öne sürülen 9 ve 10 yaşlarında bulunan 45 öğrenciye tecavüz edildiği iddia edildi…Tecavüzcü öğretmen tutuklandı…Savcılık soruşturmaya gizlilik kararı aldı. http://gazeteport.com/2016/ensar-vakfinda-seri-tecavuz-30097/

[3] Bu konuda güvenilir veriler için bkn: Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını, Ankara, 2015.

tür toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsellik temelli suçlar işlemeleri diğer toplumsal risk faktörlerinden büyük ölçüde bağımsız olarak, her tür erkek tarafından yapılabilen bir tür "erkeklik hali" olarak ortaya çıkıyor.

Cinsel istismar ve kadına yönelik şiddet suçlarının arkasında yanlış erkeklik sosyalleşme deneyimleri var!

Erkeklerin işledikleri suçların detaylarına baktığımızda erkeklerin sosyalleşme süreçlerinde öğrendikleri erkeklik değerleri ile bu şiddet davranışlarının bağlantılı olduğunu görüyoruz[1]. Bazı sosyal çevrelerde erkek çocuklarının büyüme döneminden ve ergenlik yaşlarından başlayarak kadınlara karşı baskın olma gereği, kadınları basit cinsel objeler olarak görme ve kadınları kendine itaat ettirmeden erkek olunamayacağı öğretiliyor. Toplumda "saygın" bir erkek olarak kabul edilmeyi kadınlara sözünü geçirme ve kadınları kontrol edebilmeye bağlayan bu erkeklik kültürü bunu sağlayabilmek için erkeklere zor kullanma hakkı tanıyor. Böyle bir sosyalleşmenin içinde şekillenen erkeklerin zorda kaldıklarında şiddet kullanmamaları düşünülemez.

Şiddet ya da tecavüz suçlusu erkeklere yasalarda ağır cezalar öngörülse de birçok vaka gizli kalıyor; mahkemeye intikal eden durumların bazılarında ise farklı ceza indirimleri ile bir tür "cezasızlaştırma" ortaya çıkıyor. Erkeklerin cinsel suç işlemesinin önlenmesi için mağdur kadınların suç işlenmeden önce yaptığı şikâyetlerin ciddiye alınması hayatidir. Suç işlendikten sonra ise "hafifletici neden" aranarak erkekleri kurtarmaya çalışmak yanlış olarak suçu teşvik edici rol oynuyor.

Cinsel suçlara karışmış erkekler ile yapılan araştırmalar onların kendi suçlarının ne olduğunu kolay kolay anlayamadıklarını bize gösteriyor. Normal zamanda bir erkek olarak yaptıkları toplum tarafından onaylanan bir erkek bunun doğal uzantısı olarak cinsel saldırı, tecavüz, dayak atma, vb. cinsel suçlar işlediğinde aradaki mesafenin ne olduğunu ve nerede yanlış yaptığını tam olarak kavrayamıyor. Çünkü bir erkek olarak yetişip büyüdüğü toplumsal ortamda en önemli belirleyici neden erkek sosyalleşmesinin şiddetle sürdürülmüş olması. Babasından ve erkek arkadaşlardan öğrendiği şiddet hem eğitim ile hem de dini öğretiler ile pekiştiriliyor. Böyle durumlarda suçlu erkekler yetersiz cezalandırıldıkları ve çevreleri tarafından hoş görüldükleri ve zaten toplum tarafından yeterince dışlanmadıkları için kendisi ile yüzleşmek zorunda kalmıyor ve yanlışlarını ne olduğunu anlayamıyorlar. Sonuç olarak, kadınlara yönelik şiddet suçlarının azalması bir yandan cezalandırma hukukunun doğru işlemesine bağlı; ama bundan daha önemli ve belirleyici olacak çözüm erkeklerin sosyalleşme süreçlerinde öğrendiği şiddeti normalleştiren davranışların dönüştürülmesini amaçlayan geniş kapsamlı projelerin hayata geçirilmesi gereğidir.

---

[1] Bu konuda bkn: Serpil Sancar, 2009, *Erkeklik: İmkânsız İktidar/ Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler,* Metis Yayınları, (üçüncü baskı 2014), İstanbul.

BİLDİRİ TAM METİNLERİ

MODERN DÜNYA, GÜNDELİK YAŞAM VE MODERN ÖZNE

Zeliha Burcu Acar[1]

Özet

Aydınlanma ve daha sonrasında modernite olarak adlandırılan dönemler modern insana belirli sorumluluklar yüklemiştir. Moderniteyle birlikte, soy, sop, asalet belirlemeleri geçerliliğini kaybetmiş, artık herkesin eşit kabul edildiği bir döneme geçildiği iddia edilmiştir. Akıl ve insanın rasyonel kapasitesine yapılan vurguyla birlikte modern insan kendi kendini yargılayan bir özne haline gelmiştir.

Sürekli kendi kendini yargılama durumunda olan ve gündelik hayatını yaşayan somut modern insan ve olması gereken bir prototip olarak farklı biçimlerde ona sunulan insan tipi arasında bir gerilim vardır. Bu metinde modern özne olarak adlandırılan kişi bu sıkıntısı açısından ele alınacaktır. Modern insan hep olduğundan ayrı, başka bir insan olmak zorundadır. Bu problem genel olarak bölünmüş kişilik sendromu ya da ikiz kişilik (*doppelgänger*) olarak adlandırılır.

Modern dönemin en önemli yazarlarından Dostoyevski bu sorunu oldukça erken bir tarihte fark etmiş ve ilk romanlarından birine *İkiz* adını vermiştir. Roman yayınlandığı dönemde çok anlaşılamamış olsa da daha sonradan önemi fark edilmiştir. 19. yüzyıl edebiyatı bu şekilde bölünmüş ya da karşılaşmak istemediği ikiziyle beraber yaşamak zorunda olan insanları farklı açılardan ele almıştır.

Modern insan ikiziyle gündelik yaşantısında karşılaşır. Bu metinde bu sorun önce kısa bir felsefi arka planla, ardından edebiyat karakterlerinin gündelik yaşamları açısından değerlendirilmesiyle anlatılacaktır. Konu derin ve farklı boyutlara sahip olsa da burada çok daha genel bir çerçevede sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Modern Dönem, Modern İnsan, Deneyim, Gündelik Yaşam.*

1. Moderniteye Kısa Bir Giriş

Temelleri 16. ve 17. yüzyılda atılan Aydınlanma ve modernite, öncelikle bilimsel yöntem vurgusuyla öne çıkmıştır. Kopernik'le başlayan dünyanın merkezden kayması süreci Galileo ve Newton'un çalışmalarıyla tamamlanmış ve kütle çekimi yasasıyla evren bugüne daha yakın bir şekilde tanımlanmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, Aristoteles'in evrendeki tözsel katmanları ortadan kalkmış ve evrendeki her şey belli bir kütlesi ve hacmi olan nesnelere dönüşmüştür.

Ortaçağ'ın skolastik otoritesi yıkıldıktan ve Fransız İhtilali'yle birlikte eşitlik ve özgürlük ideallerinin yerleşmesinden sonra ise insanların toplum içerisinde ve bu dünyada konumlandırılmaları da değişmiştir. Herkesin aklını kullanarak rasyonel yetisini özgürce geliştirmesi fikri Aydınlanma'nın temel mottosudur. Aklın idelerinin ve yetilerinin temel

[1] Yar. Doç. Dr. Zeliha Burcu Acar, YYÜ, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, zelihaburcua@gmail.com.

kaynağının öznenin kendi olduğu iddiası Descartes'la başlayıp Kant'la iyice yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda modern özneler de hepsi birbirine eşit olan insanlara dönüşmüştür.

Bununla birlikte evrene ve de insanın kendi varoluşuna bütüncül bir şekilde bakma ihtimali de bir tartışma konusu haline gelmiştir. Evren modern öznenin gözünde eskisi gibi sistemli ve düzenli bir bütün değildir. Artık sınırları ve bir merkezi yoktur. İnsanın evrendeki yeri de sorunlu bir hale gelmiştir. Modern insan kendini bütün dünyadan yalıtılmış ve her şeyi bilip yönlendirmeye muktedir bir halde bulmuştur. Ancak bu konumu kendi açısından problemlidir. Eski otoritelerin ve kabul edilenlerin yıkılması modern insanın önüne her açıdan yeniden yorumlanması gereken bir dünya sunmuştur. Bu konunun en iyi özetlenmiş hali Marx'ın sözlerinde bulunabilir:

> *Bütün sabit, donmuş ilişkiler, beraberlerinde getirdikleri eski saygıdeğer önyargılar ve görüşler ile birlikte çözülüyorlar, bütün yeni-oluşmuş olanlar kemikleşemeden eskiyorlar. Yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor, kutsal olan ne varsa lanetleniyor ve insan, kendi toplumsal durumlarına ve karşılıklı ilişkilerine sonunda ayık kafa ile bakmak zorunda kalıyor* (Marx, 1848, s. 14).

Bu alıntıdan yola çıkarak *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor* (Berman, 2004) adlı kitabında Marshall Berman, 19. yüzyıl insanının modernite deneyimini dönemin ünlü edebiyatçıları ve sanatçıları açısından değerlendirmeleriyle ele alıyor. Marx'ın praksis üzerine vurgusu ile birlikte denebilir ki 19. yüzyıldan sonra ilk defa insanın somut koşulları ve yaşadıkları felsefenin konusu haline gelmiştir. Teoriden pratiğe geçiş olarak adlandırılan bu dönemden sonra insanların deneyimleri ve yaşadıkları da incelenmesi gereken konular olarak sosyal bilimler alanında önem kazanmıştır. Marx'ın da dediği gibi insan artık kendi somut koşullarına ve ilişkilerine ayık kafayla bakmaktadır.

Modernite, insanların yaşantısında daha önceden belirlenmiş olan her şeyi alt üst etmiştir. Sürekli yeni deneyim ve tanımlamalara açık olan modern dönemde insanların nasıl yaşadığı ve varoluş koşulları önemli bir problem haline gelmiştir. Artık asıl mesele sıradan insanın gündelik yaşantısıdır. Çünkü insanın varoluşu artık gündelik hayatında yaşadıklarından ibarettir.

Edebiyat alanında şövalyelerin döneminin kapanıp sıradan bir anti kahraman olarak Don Quijote'nin sahneye çıkması modernitenin çok erken bir döneminde olmuştur. Daha sonra modern roman "hiç kimsenin hikayesi" olarak adlandırılacaktır. Modern roman kahramanları, önceki dönemlerden farklı olarak doğaüstü ve mistik güçlerinden arınmış ve kendi hayatlarını ve hissettiklerini anlamaya çalışan sıradan kişilerdir. Başta Dostoyevski ve Kafka'nın romanları olmak üzere Marx'ın dediği ayık kafayla kendine, yaşantısına ve diğerleriyle ilişkilerine bakmaya çalışan anti-kahramanların yer aldığı romanların en iyileri 19. yüzyılda yazılmıştır. Özellikle Dostoyevski'nin *İkiz* romanı üzerinden bu karakterlere bakmak kendi yaşantımızı da gözden geçirmemizi ve gündelik yaşantının modern insanın hayatında önemini anlamamızı sağlayacaktır.

2. Gündelik Yaşam ve Bir Anti-Kahraman Olarak Modern İnsan

Henri Lefebvre ve Michel de Certau'ya göre günlük deneyim ve yaşantı felsefe ve sosyolojinin temel inceleme alanları olmalıdır. Neo-Marksist olarak adlandırılan iki düşünür de Marx'ın praksis vurgusunu sürdürmüştür. Lefebvre'e göre Marx'tan sonra ne kapitalist ne de sosyalist

toplumların somut durumlarının yeterince incelenmemiş olması Marsizm'i teorik olarak yoksullaştırmıştır (Lefebvre, 2008, s. 58). Ancak gündelik yaşantı da bölük pörçük olarak değil felsefi bir bütünlük içerisinde genel bir bakış açısıyla incelenmelidir (Lefebvre, 1968, s. 21). De Certau'ya göre ise en ağır koşullarda yaşayan insanlar bile gündelik hayatında bazı taktiklere başvurur ve bu taktikler onların var olma biçimlerini oluşturur (De Certeau, 1990, s. 54-55). Asıl incelenmesi gereken insanların bu somut taktikleri ve yaşantılarıdır.

Gündelik hayata dair genel bir değerlendirme nasıl yapılabilir sorusu zor bir sorudur. Her iki düşünürün de vurgu yaptığı nokta, modern kapitalist sistemin özellikle gündelik hayatı belirlemeye ilişkin çabasıdır. Lefebvre'e göre gündeliklik kavramının kendisi "felsefeden gelir ve felsefi olarak belirlenir" (Lefebvre, 1968, s. 23). Gündelik ve felsefi olanın ayrılması da felsefenin kendi içerisinden belirlenmiştir. Gündeliklik kavramı "yalıtılmış felsefeden değil; felsefe olmayan üzerine düşünen felsefeden doğar, bu ise, kuşkusuz, felsefenin kendisini aşma çabası içinde ulaştığı en üst basamaktır" (Lefebvre, 1968, s. 23).

19. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle birlikte toplumsal hayatın "yokluktan, doğa kanunlarının belirsiz ve kör tahakkümünden yavaş yavaş sıyrılmasıyla" birlikte "akıl tarafından belirlenen, eskisine karşıt" (Lefebvre, 1968, s. 58) bir toplumsal yaşamın inşa edilmeye çalışılması oldukça önemlidir. Daha sonradan egemenler ve yöneticiler tarafından incelikle belirlenmeye çalışılan toplumsal yaşantının felsefe ve sosyoloji tarafından yeterince araştırılmaması hem Lefebvre hem de de Certau için şaşkınlık vericidir. Çünkü bu konu 19. Yüzyıldan sonra hayatımızın hemen hemen her alanını kapsamaktadır.

Praksis ve gündelik yaşantının belirlenmesi konusunu vurgulayan ve bir anlamda Marx'ın izinden giden düşünürlerin çalışmaları geniş kapsamlıdır. Temel olarak Marx'ın altyapı ve üstyapı ayrımını iç içe geçiren bir yaklaşımla hayatın her alanındaki belirlenmişlik ve denetime vurgu yapan düşünürler Frankfurt Okulu'ndan Foucault, Bourdieu, Bauman ve Negri ve Hardt'a kadar uzanır. Bu yelpazedeki düşünürler hem denetim ve üstyapı hem de direniş ve öznellik kavramlarına daha geniş bir boyut kazandırmaya çalışır. Lefebvre ve de Certeau için de asıl incelenmesi gereken gündelik yaşantının nasıl kurulduğudur.

Özel yaşam, kamusal alan ve iş hayatı gibi çeşitli bölümlere ayrılmış olan modern insanın yaşantısının her alanında yapılması gerekenler bellidir. Kendinden beklenen belirli davranış biçimleri vardır. Herhangi bir belirlenmişlik yokmuş gibi görülen gündelik yaşantısının her anı da aslında bellidir. Gün geçtikçe bu konuda daha fazla ilerleme sağlanır. Yaşadığımız evden, içtiğimiz kahveye, seçtiğimiz muhite ve yeme içme alışkanlıklarımıza kadar her şeyimiz belirli kalıplar içerisinde bize sunulmaya çalışılır. İnşaat firması reklamları kendini "yaşam mimarı" olarak tanıtır. Yaşadığımız her an istenilen biçimde imar edilmeye çalışılır ve biz de farkında olmadan ya da istemeden bunlara uyum sağlarız. Gündelik yaşantımızda bizden istenilen bir biçimde var oluruz. Modern özne bu sıkıştırılmış konumundan ötürü bir anti-kahramandır. Kendi yaşantısını anlayamamakta ve kontrol edememektedir. Böylelikle var oluşunu da kavrayamaz ve kendisine bütüncül bir biçimde bakamaz.

3. Golyadkin ve Modern Özne

Dostoyevski'nin *İkiz*'i yazdığı zaman gündelik hayat dediğimiz şey henüz bu derece belirlenmemişti. Bu yüzden roman yazıldığı dönemde anlaşılmamış ve sert eleştirilere maruz kalmıştı. Ama yine de dokuzuncu dereceden bir memurdan iş yaşantısında ve de özel davetlerde beklenen davranışlar belliydi. Golyadkin romanın ilk sayfalarından itibaren gerçeklik ve rüya

arasında bir çizgi üstündedir. Kararsızlık ve kendinden rahatsızlık hisleri peşini bırakmaz. Düşündükleri ve yaşadıklarını kontrol edemediği açıktır.

Girdiği ortamlarda istenmediği ve ruhsal bir rahatsızlığı olduğu bellidir. Zaten ara sıra görüşmesi gereken bir doktor da bu durumu açığa çıkarır. Bu karmaşık yaşantısında bir gece dışarıda birisiyle karşılaşır. Karşılaştığı kişi aynı onun gibi giyinmiştir ve onun peşinden ayrılmayarak evine kadar gelir. Odasına geldiğinde karşılaştığı kişi kendisidir. İkiziyle ya da diğer kendisiyle karşılaşan Golyadkin şok içerisindedir ve bu andan itibaren ikizi ondan hiç ayrılmaz.

İş yerinde de peşini bırakmayan ikizi onunla aynı yerde çalışmaktadır. Onun yapamadıklarını yapmakta, herkesin gözüne girmeye çalışmakta ve zaten insanların gözünde sarsılan asıl Golyadkin'i perişan etmektedir. Bir gece korkunç bir rüya görmesine de sebep olmuştur:

> *Utanç ve umutsuzluk içinde kendini kaybederek, gözün gördüğü yere, kaderin onu götürdüğü yere doğru atıldı mahvolmuş ve kesinlikle haklı olan Bay Golyadkin; ama attığı her adımla, kaldırım taşındaki her ayak darbesiyle birlikte sanki yerin altından gelir gibi, tıpatıp, birebir benzeyen ve iğrenç, ahlaksız kalbe sahip bir Bay Golyadkin fırlıyordu. Ve bütün bu tıpatıplar görünür görünmez peşpeşe koşmaya başlıyor ve uzun bir zincir halinde, bir kaz sırası gibi Bay Büyük Golyadkin'in peşinden sürüklenip gidiyorlardı; öyle ki tıpatıplardan kaçacak yer yoktu, öyle ki sonunda sonsuz bir tıpatıplar uçurumu oluşmuştu, öyle ki bütün başkent sonunda tıpatıplarla istila edilmişti ve polis memuru, böyle bir edep ihlalini görerek, bütün bu tıpatıpları yakasından tutmak ve yanında duran bekçi kulübesine kapatmak zorunda kalmıştı…Korkudan uyuşup buz kesen kahramanımız uyandı ve korkudan uyuşup buz keserek, zamanın daha neşeli geçmeyeceğini hissetti…*(Dostoyevski, 2010, s. 151)

Golyadkin'in bu rüyası Dostoyevski'nin ne denli ileri görüşlü olduğunu gösterir. Zira 19. yüzyıl modern öznenin bölünmüş kişilik sorunuyla karşılaşmasının yüzyılıdır. Modern özne artık olması gereken kişi olamadığının farkına varmıştır. Hayatını anlamakta zorlanmaktadır ve hayatından memnun değildir. Onun hissettikleri ve yaşaması gereken hayat arasında bir gerilim vardır. *Doppelgänger*'ıyla, ikiziyle karşılaşmıştır ve bu karşılaşmadan hiç memnun değildir.

Dostoyevski'nin çok önceden gördüğü bu sorun Kafka'nın bir sabah hamam böceği olarak uyanan karakteri Gregor Samsa'sının ve bir sabah aniden tutuklanan Josef K.'sının da sorunudur. Her iki karakter de yaşadıkları sorunun hem farkındadır hem de bu farkındalık durumundan rahatsızdır. Josef K. yaşamına sahip çıkamamaktan ya da var oluşunu gerçekleştirememekten yargılanır. Davanın sebebini hissetse de yargılanma sürecini anlayamaz, gelişmelere hâkim değildir. Roman boyunca bir şaşkınlık ve kararsızlık hissi peşini bırakmaz. Gregor Samsa bir böcek gibi yaşamaktan kendi varoluşundan uzaklaşmıştır. Her iki modern öznenin içinden kendilerini yargılayan ve yaşamlarını sorgulayan birer ikiz çıkmıştır. Bölünmüş kişilik bir diğer anlamıyla modern insanın buzdağının altında kalan diğer yüzüdür.

İkiziyle baş başa kalan modern insan gündelik yaşantısına hem sıkışmış kalmıştır hem de bu yaşantı onun kendini var edeceği tek yaşantıdır. Gündelik yaşantımızdaki gelişmeler bizim kim olduğumuzu ve hayata karşı duruşumuzu belirler. Gündelik yaşantımızı sorgulamadan

kendimizi anlamamız mümkün değildir. Bu yüzden Lefebvre ve de Certeau'nun da iddiası da modern insanı ve şimdiki sorunlarımızı anlamak için gündelik yaşantımıza dair bir sorgulama yapmamız gerektiğidir. Her iki yazar da konu hakkında ayrıntılı çalışmalar yapmış olsa da modern insanın gündelik hayatını nasıl yaşadığı meselesi daha da ayrıntılı incelemeler gerektirmektedir.

Sonuç

Bu metinde temel olarak modern insan, gündelik yaşantısı ve bölünmüş kişiliği konusunu genel hatlarıyla anlatmaya çalıştım. Felsefi olarak modernitenin getirdiği yeni belirlemelere açık bir deneyim dünyasının, modern özne ve onun hayatı üzerindeki etkilerinden bahsettim. Yukarıda da söylediğim gibi bu konunun daha ayrıntılı incelemeler gerektiği açıktır. Çünkü modernite dediğimiz ucu açık alan henüz sonlanmamıştır. İçinde yaşadığımız dönemin açık uçlu olması da konuyu güçleştirmektedir. Hala her yönünü tam anlayamadığımız karmaşık bir deneyimler dünyasını yorumlamaya çalışmaktayız.

Özellikle Dostoyevski'nin *İkiz* romanındaki Golyadkin ve Kafka'nın kahramanları açısından anlatmaya çalıştığım problem modern öznenin içinden kendisini sorgulayan bir başka özne yani bir ikiz çıkma sorunudur. İkizimizle karşı karşıya kalmak biz modernler için kolay değildir. Çünkü bu bastırmaya çalıştığımız, bir şekilde üstesinden gelmeye çalıştığımız sorunların gün yüzüne çıkması demektir. Kendi kendimizle karşılaşmak varoluşsal bir meseledir. Kendi hayatı üzerinde tam bir hâkimiyet kuramayan ve tamamen ayık bir kafayla yaşadıklarını denetleyemeyen modern insan varoluşsal bir sorunla karşı karşıyadır. Herhangi bir zamanda tam olarak çözülemeyecek olan bir soruna yaklaşmak bile zordur ve cesur bir girişimi gerektirir. Ne hissettiğimiz, neyi istediğimiz ve olmamız gereken kişiler arasında bölünmüşüzdür. Bunların çatışmasından doğan ikizimiz aslında her zaman bizimle birliktedir. Yaşantımız üzerindeki hâkimiyetimiz azaldıkça onunla karşılaşmaktan korkarız. Bu hâkimiyette tüm boyutlarıyla gündelik yaşantımızı anlayabilmemiz ve kontrol edebilmemizle ilişkilidir. Bu konunun incelenmesi hem modern insanın sorunlarını ve hayatımızı daha iyi kavramamıza hem de yaşadığımız baskılara direniş biçimlerini geliştirmemize yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Berman, Marshall (2004). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor.* (Ümit Altuğ & Bülent Peker, çev.) İstanbul: İletişim.

De Certau, Michel (1990). *Gündelik Hayatın Keşfi-I.* (Lale Arslan Özcan, çev.) İstanbul: Dost.

Dostoyevski, F.M. (2010). *İkiz.* (Sabri Gürses, çev.) İstanbul: Can.

Marx, Karl (1884). *Komünist Manifesto.* (Muzaffer Erdost, çev.) Ankara: Sol.

Lefebvre, Henry (1968). *Modern Dünyada Gündelik Hayat.* (Başak Ertür, çev.) İstanbul: Metis.

Lefebvre, Henry (2008). *Gündelik Hayatın Eleştirisi.* (Işık Ergüden, çev.) İstanbul: Sel.

POLİSİYE EDEBİYATTA FARKLI DEDEKTİFLİK DENEYİMLERİ: BURÇAK VERAL VE PEYGAMBER CİNAYETLERİ

Ebru Açık Turğuter[1]

Özet

Erkek egemen söyleme sahip bir anlatı türü olan polisiye romanda, dedektif olarak erkeklere değil de farklı toplumsal cinsiyetlere sahip kişilere yer verilmesi ve onlarında bu alanda hem yazar hem de ana karakter olması toplumsal cinsiyet tartışmaları açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma, ana akım polisiyenin aksine farklı toplumsal cinsiyetlere sahip kişilerin deneyimlerine yer veren eserler içerisinden Mehmet Murat Somer'in dedektifi Burçak Veral'ın ilk macerası olan *Peygamber Cinayetleri*'ni ele alacaktır. Bu örnekten hareketle suç çözümü ve suçun önlenmesinde alternatif anlatıların mümkün olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla çalışmada edebiyat, polisiye roman, cinsiyetçilik ilişkisine yoğunlaşılacak ve toplumsal cinsiyet tartışmalarının devamı niteliğindeki 'Queer teori'ye dikkat edilecektir. Ana akım polisiye/dedektif romanlarının aksine farklı toplumsal cinsiyetlere sahip dedektiflerin suç çözüm yöntemleri ve türe olan katkıları değerlendirilerek çalışma sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Polisiye Roman, Toplumsal Cinsiyet, Queer teori*

1.Toplumsal Cinsiyet, Queer Teori ve Edebiyat İlişkisi

Cinsiyet bireylerin doğuştan getirdikleri biyolojik özellikler bütünü olarak tanımlanırken toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkileri düzenleyen toplumsal kural, uygulama ve kurumlara atıfta bulunur ve kadınlarla erkekler arasında sosyo-kültürel tanımlamalar kapsamında var olan iktidar ilişkileri ile ekonomik ilişkileri kapsamaktadır (UN, 2008). Buna göre "cinsiyet" ve "toplumsal cinsiyet" kavramları arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Birincisinde bireyler arasındaki fiziksel farklılıklar tanımlanırken, "toplumsal cinsiyet" kavramı ile ise bu farklılıkların toplumsal ilişkilere taşınması anlamına gelmekte ve toplumun kadın ve erkeklere verdiği roller, görevler ve sorumlulukları ifade etmektedir. Buradan hareketle toplumsal cinsiyet kavramı, kişinin içine doğduğu kültür içinde kazandığı kazanımları yansıtan ve kültürlerarası farkı ve sosyo-kültürel çevre farklılığından da etkilenen ve biyolojik cinsiyetinden kaynaklanmayan davranış alanını anlatmak için kullanılır. Bu anlamda bir kez toplumsal cinsiyet 'yüklenildiğinde', toplum bireylerden 'kadınlar' ve 'erkekler' olarak davranmalarını beklemektedir. Bu beklentilerin yerine geldiği ve yeniden üretildiği yer, gündelik yaşamın pratikleri içindedir (Giddens, 2000, s.102). Gündelik yaşam pratiklerinde kadın ve erkeklerin davranışları ayrıştırılır ve ortaya toplum tarafından onaylanan davranış kalıpları çıkar. Plumwood bu konuya dikkat çeker ve şunları söyler; 'erkek egemen kültürde; erkek aktif, kadın pasif, erkek entelektüel, kadın sezgici, erkek duygularını göstermeyen, kadın duygusal, erkek egemen, kadın itaatkâr olarak nitelendirilmiştir (Plumwood, 1993, s. 32). Bu açıklama bağlamında kadının 'itaatkâr' bir nesne halini almasının

[1] Arş. Gör.,Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ebruacik@mu.edu.tr.

başında toplumun kadına olan yaklaşımı ve erkek egemen kültür birinci etken olarak görülmektedir.

Tarih boyunca ve aynı şekilde edebiyatta da saldırgan olanın, şiddeti var edenin erkek olduğu yolunda mitsel bir görüş üretilmiştir. Kadının maskesi altında ne olduğu bilinmemektedir. Bu bilinmezlik içerisinde kadının da saldırganlık gibi özellikleri taşıyabileceği var sayımı yatmaktadır. Bu varsayıma göre edebiyatta karakterle yapılan kimlik inşası yanında kullanılan dilinde yapısının cinsiyetçi olması kaçınılmaz bir hal alır. Irigaray'a göre edebiyatı da içine alan dilsel pratikler bu konum alışta oldukça etkilidir. O'na göre, "konuşan öznenin beyninde ebediyetten beri var olan dilsel şemalar yoktur; ama her çağın kendi gereksinimleri vardır, her çağ kendi ideallerini yaratır ve bunları idealler olarak dayatır. Bazı idealar tarihsel olarak diğerlerinden daha dirençlidir. Cinsel idealler dirençli ideallerin iyi bir örneğini oluşturur" (Irigaray, 2006, s. 30). Bu nedenle sadece yazılanlar değil konuşulanlarda oldukça önemlidir.

Irigaray dikkatleri dil konusuna getirirken Judith Butler (2012), 'toplumsal cinsiyet'in, doğuştan getirilen özellikler bütünü olmadığını; tekrar edilen, zaman içinde kalıplaşan ve doğalmış gibi görünen 'performatif' pratiklerin ve ifadelerin sonucu oluştuğunu ifade eder. Butler, bu ifadesiyle kendinden önceki algılayışı ve toplumsal cinsiyet ile eylemlerimiz ve ifadelerimiz arasındaki ilişkiyi tersine çevirir. Butler'a göre yapılan iş sadece davranışları düzenlemek değildir; cinsiyetli özneyi üretmektir. Bu üretime bir anlamda toplumun önemli bir bölümü katılır; kurumlarla şekillenen bedenler ilişkilerle aktif hale gelir. Bu nedenle bu üretimin farkında olmak ve çeşitli performanslarla altını oymak oldukça önemlidir.

Toplumsal cinsiyet tartışmalarını farklı bir boyuta taşıyan tartışmaların başında 'Queer teori' vardır. Başlangıçta queer teorinin gerisinde erkek ve kadın kimliklerin ötesindeki kimlikler için mücadele eden ve 1990'da New York'ta kurulan aktivist örgüt Queer Nation gelmektedir. Sözlük anlamı 'tuhaf', 'acayip' anlamına gelen kelime 1980'lerde eşcinselleri aşağılamak ve ötekileştirmek için kullanılmıştır. Ancak Queer Nation, kavramı bilinçli ve stratejik olarak sahiplenmiştir (Özkazanç, 2011; Çabuklu, 2006; Stevens, 2011, s.111-112). Queer teorinin feminist kuramdan doğduğu ve esasen Butler'ın feminizm eleştirisinden beslendiği bilinir. Butler, *Cinsiyet Belası*'nda (2012) feminizm siyasal ve toplumsal akım olarak "toplumsal cinsiyet" kavramıyla "cinsiyet farklılığı" anlayışını sorgulamıştır. Queer kuram da bu sorgulamayı radikalleştirmiş ve feminizmi heteronormativiteye göre örgütlenmiş söyleminden özgürleşmeye itmiştir. Queer hareketle paralel olarak gelişen queer kuram, cinsiyetin tamamen bağlamla şekillendiğine, sabit olmadığına, tanımının tarih boyunca koşullara göre değiştiğine dikkat çekerken, toplumsal yapının bütününe nüfuz etmiş olan heteroseksüel mantığı, yani heteronormatifliği okuma, açık etme ve alt üst etme yollarını araştırır (Öztürk, 2011, s.5-6).

İlerleyen dönemde Queer teoride, gay özneyi tarihe iade etmeye ve gay benliği bir patoloji olarak nitelendirmekten kurtarmaya adanmış (biz de normaliz anlayışını sürdüren) pozitivist tasarıların yerini, queer'in negatif potansiyeline ve kendiliğin tutarsız, yalnız, bozguna uğramış ve melankolik formülasyonlarını bizzat harekete geçiren ve kucaklayan bir queerlık üzerinden politik olanın anlamının yeniden düşünme olasılıklarına vurgu almıştır (Halberstam, 2013, s. 198).

Bu anlamda toplumsal cinsiyet tartışmaları ve onun özelinde Queer teori cinsiyetlendirme ve bedenleştirme konularını sorunsallaştırır ve bunun önünü açan ekonomik, kültürel ve siyasal yapılanmaları yerinden etmeye çalışır. Kendini her an yeniden kuran ve yıkan, iktidardan kaçış

çizgileri oluşturan, başıbozuk, göçebe bir hareket olan queer, toplumsal olarak 'normal' sayılan ve yeniden üretilen 'ezme, dışlama, anormalleştirme' pratiklerine karşı bir hassasiyet geliştirir. Şayet cinsiyetlendirme ve bedenleştirme bir tür anlamlandırma çabası ise bu hassasiyetlerin gösterildiği ilk ve önemli alan kamusal alan (kamusal alanlardaki belirli performansların sergilenmesi) ikincisi ise edebiyattır. Erkek egemen söylemin en bariz gözlendiği yer olan polisiye edebiyata kısa bir bakış bu anlamda önemlidir.

2. Polisiye Roman ve Toplumsal Cinsiyet

Genel olarak bakıldığında polisiye ilk olarak, sözlü itiraf üzerine yargılama uygulamalarının olduğu bir dönem olan XIX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönem Avrupa'sında suç olarak görülen olaylarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Ekonomik alanda da bir çöküş evresi olan bu dönemde birçok insan, temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdadır. İşlenen cinayetlerin sayısının gittikçe artması toplumun güven duygusunu kaybetmesine neden olmuştur. Bu güven kaybı Ernest Mandel'e göre küçük burjuvazi ve işçi sınıfının okumuş kişileri arasında daha önce gerçekleşmektedir (Mandel, 1996, s. 23). Bu ciddi güven kaybı başta eğitim, hukuk, ahlak gibi kurumlarda ve elbette edebiyatta da kendini hissettirecektir. Günlük hayattaki suç karşısında kontrolü elinde tutamayan bireye, polisiye romanlardaki gizem heyecan yaşatırken, eserin sonucu ile de okuyucuya kontrol duygusunu tekrar vererek gerçek hayattaki kaosun baskısından uzaklaştırmaktadır. Polisiye romanlarda yaşanan heyecan ve korku 'sterildir' çünkü okuyucu romanın sonunda suçlunun kim olursa olsun yakalanacağını bilmektedir. Böylece suçlu hak ettiği cezayı almış ve gerçek yaşamda 'olması gerekenler' gerçekleşmiş ve bozulan düzen yeniden tesis edilmiş olur.

Jon Thompson bu tartışmayı biraz daha ileriye götürerek polisiye romanın sadece gerçeklikten kaçışı, okuyucusuna rahatlatıcı ve güven verici modernite mitlerini sağlayan bir tür olarak değerlendirilmesinin yanında ona bir özellik daha ekler. Thompson, suç edebiyatının sadece kaçış edebiyatı olmadığını onun aynı zamanda yorum-bilgisel olduğunu; modernitenin akıntısına kapılıp gitmenin nasıl bir şey olduğunu anlattığını belirtmektedir (Thompson, 1993, s. 8). Böylece ilerleyen dönemlerde çoğul hale gelecek olan polisiye roman çeşitlerinin bir anlamda önüne açmış olur.

Üyepazarcı'ya göre; "kentleşme, sanayileşme, toplumsal yaşamın karmaşıklaşması ve bir polis örgütünün kurulmasıyla bir edebi sanat olarak roman türünün yerleşmiş olması gibi öğeler, Batı'da olduğu gibi olmasa da Türkiye'de de polisiye romana uygun bir ortamın oluşmasında etken olmuştur". Batı ile ilişkilerin her anlamda yoğunlaştığı bu dönemde 1844'te Zaptiye Nezareti ile modern anlamda polis teşkilatının kurulması; noterlik, avukatlık gibi örgütlenmelerin yaşama geçirilmesi, büyük şehirlerde artan kozmopolit yaşam (Üyepazarcı, 2008, s. 515) polisiye romanın doğuşunu hazırlamıştır.

Polisiye romana genel olarak erkek egemen bir anlatıma sahiptir. Gerek yazarların gerekse de dedektiflerin çok büyük bir bölümünün erkek olması bunda önemli bir etkendir. Aynı zamanda suç ve suçla ilgili olayların ağırlıkta olduğu; şiddet ve sertlik içeren olay örgüsü de bu durumu pekiştirmektedir. Bu türde çok genel olarak erkeklerin sunumu ve kadınların sunumuna bakıldığında karşımıza başat kadın ve erkek tipleri çıkar. Erkekler genel olarak eril özelliklerle tasvir edilir. Bunlar lider olma, hükmedebilme, aktif olma, kontrol, güç ve başarı sahibi olma gibi özelliklerdir. Romanda erkekler iyi ya da kötü bir karakter sergileseler de saldırgan, kaba ve sert dil kullandıkları, mantık ve akılla hareket eden, düşünme gücüne sahip olan ve kadının

cinselliğine ulaşabilir olan tipler olarak sunulduğu gözlemlenmektedir. Bunun dışındaki erkeklik tiplerinin olamayacağı ve bu tip erkekler var ise de kadınsı özelliklerle tasvir edildiği gözlemlenir. Kadınların ise iki ayrı tipte sergilendiği gözlemlenir; birinci tip pasif, zayıf, bağımlı, uysal, nazik, duyarlı, sezgiseldir. Bu kadınlar toplumsal konumlarına göre şefkatli, hassas, yumuşak, dinine bağlı, duyguları kolayca incinen ve korunma ihtiyacı içinde olan, kamusal alandan soyutlanmış, bağımsız olmayan tipler olarak sunulabilir. İkinci tip ise *femme fatale*, kurnaz, ayartan, içten pazarlıklı, baştan çıkaran, hiyerarşik üstünlük arzusu olan, maddi değerleri manevi değerlerden üstün tutan tip olarak lanse edilir. Bu durum suç merkezli anlatımın sert dilinden, yazarların çoğunun erkek olmasından ve erkek dedektiflere daha çok yer verilmesinden kaynaklanmaktadır.

İnsanlığa XIX. yüzyılın şartlarının bir armağanı olan polisiye romanlar zamanla farklı özellikler sergilemeye ve kendi içerisinde çeşitlilik sergilemeye başlamıştır. Pozitivist/natüralist hegemonyanın etkisinden sıyrılıp gotik, fantastik, hardboiled, casusluk gibi farklı türlere ayrılan polisiyede toplumsal devinime uygun olarak çeşitlilik artmıştır. Her ne kadar 'suç merkezli' okuma nedeniyle genel çerçevesi aynı kalsa da günümüz de dönüşümlerden etkilendiğini göstermeye başlamıştır. Başlangıcında yüksek sınıfların steril hayatındaki 'düzeni' bozan cinayetler, hırsızlık, gasp gibi olaylara odaklanan polisiye 2000'li yıllarda görünmez olan sınıfların, toplumsal katmanların, sıradan insanların hatta farklı cinsel kimliklerin yer aldığı bir mecra haline gelir. Böylece günümüzde gizemi çözenin aklı başında erkek dedektif-polisin dışında gazeteci, kadın satıcısı, travesti, ev kadının olduğu ve kamusal alanda onaylanmayan (Uğur, 2013, s.168, 170, 177-182); içinde bulunulan toplumun siyasi-ekonomik-kültürel yapısının deşifre edicileri olan bu tiplemeler polisiye romanın merkezine geçmişlerdir. Konuşan öznenin eril bir dile sahip olduğu polisiye romanda farklı seslerin duyulması ve dahası queer teorinin izlerinin; çoklu, çelişkili, parçalı, tutarsız, istikrarsız ve akışkan olabilen kimliklerin gözler önüne serilmesi bu anlamda oldukça önemlidir.

3. Burçak Veral ve Peygamber Cinayetleri

Burçak Veral'ın yaratıcısı olan yazar Mehmet Murat Somer, *Hop-Çiki-Yaya* adını verdiği ve beş kitap olarak planladığı polisiye serisini yedi kitapla sonlandırır. Mehmet Murat Somer 'Pudra Tozu'na (2014) verdiği röportajında Hop-Çiki-Yaya isimlendirmesini kullanma sebebini şöyle açıklıyor:

> *1950 İstanbul kız kolejleri, spor karşılaşmalarında 'hop çiki yaya' yı 'çok yaşa' anlamında bir tezahürat olarak kullanırmış. 1950 sonrası Nişantaşı kadınları, davranışlarında ayıplanan bir durum karşısında "Ay, çok ayıp" yerine "Hop çiki yayalık yapma" demeye başlamış. O dönemler eşcinsel yerine queer denir, eşcinsel-gay kelimeleri kullanılmazmış.1960'larda 'hop çiki yaya' plaklarda (Bülent Ersoy) alt başlık olarak kullanılmaya başlamış.*

Somer, 'Hop Çiki Yaya' nitelendirmesini kullanarak hem geçmiş kuşağa saygı gösterir hem de eşcinselliğin gündeme girmesi için çalışır. Somer bu deyimi yaratıcı bir tekrara uğrayıp Butlercı anlamda yeniden ele geçirir.

Toplumsal cinsiyet kurulumunun heteronormativeyle nasıl el ele gittiğini belirtmek için Somer, aynı röportajında marjinal, dejenere kişilerden hep kötü olmasının beklendiğini belirtir; 'trans birey ölmeyi, fahişe tecavüze uğramayı, fakir ezilmeyi hak etmiştir. Toplumda aykırı ya da

eksik isen bir suç olduğunda ilk şüphelenilen, ilk aranan da bu kişilerdir' der. Bir queer edebiyat örneği olan eseri, bu anlamda öncelikle 'bozma ve çuvallama' stratejisi olarak kullandığını rahatlıkla söylenebilir. Beyaz Türkleri hedef almaktan çekinmediğini belirten yazar, 'suçlu ararken ilk etapta toplanacakları iyi olarak, hiç dikkat çekmeyen, sıradan kişiler de işin kirli yüzünü temsil ederken' sunar. Bu anlamda topluma ayna tutma işlevi kitaplarında oldukça önemli bir yer tutar.

Somer'in serisinin ilk kitabı, *Peygamber Cinayetleri* (2013)'dir. Olaylar romanın başkahramanı amatör dedektif ve de kahramanımız Burçak Veral tarafından anlatılır. Olaylar günümüzde 2000'li yıllarda, İstanbul'da geçer. Veral, genel olarak hayatını anlatarak kitaba başlar. Burçak, yurtdışı görmüş, klasik müzik dinleyen, zeki, bir tiptir. Amatör dedektifimiz, canı istediğinde kadın gibi giyinen, yeri geldiğinde erkek kıyafetleri ile dolaşan okumuş kültürlü bir transseksüeldir. Kendini Audrey Hepburn ile özdeşleştiren kahramanımız onun gibi oğlansı bir güzelliğe sahip olduğunu söyler. Travestilerin çalıştığı bir gece kulübünde hisse sahibi olan ve buranın yöneticisi olan kahramanımız, gündüz de bir güvenlik yazılım şirketinin ortağı olarak çalışmaktadır. Veral, Bourdieucu anlamda hem ekonomik hem kültürel hem de simgesel sermayesi ile diğer 'kızlar'dan farklıdır. Olayları çözerken ona yardımcı olanlar ise öncelikli olarak transseksüellerdir, bunun dışında Veral'a, tekerlekli sandalyesinde Kemal Barutçu (2013, s. 76), kendi anti-tezi transseksüel Gönül ve çocukluk arkadaşı polis amiri Selçuk Tayanç'dır.

Söz konusu travestiler olunca 'herkesin masum, travestilerin ise asıl suçlu olduğu' anlayışını yıkan hikâyelerinden biri olan Peygamber cinayetlerinde Veral'ın hedefinde muhafazakâr kesim vardır. Veral kendini, eski kimliklerinde peygamberlerin isimlerine sahip-transseksüellerin- İbrahim, Yusuf, Salih, Yunus, Muhammet, Musa'nın öldürüldüğü bir seri cinayetin ortasında bulur. Maktuller sadece isim olarak peygamberlere benzememektedir aynı zamanda öldürülme biçimleri de peygamberlerin hayatından izler taşır. İbrahim/Ceren yangında ölür, Yusuf /Gül boğularak ölür, Salih/Deniz asansör boşluğunda ölür, ilk cinayetin kurbanı Musa kış günü bir yayla evinde ölü bulunur, Yunus denizde ölü olarak bulunur, Muhammet'in ise dağda cesedi hayvanlar tarafından parçalanmış bir şekilde bulunur. Olay örgüsünde sona kalan ise İsa'dır. Veral, katili İsa sayesinde yakalar; cinayetleri işleyen kendi deyimiyle 'hacı-hoca' takımından biri olan Yıldız marketlerinin oğlu Adem Yıldız'dır (2013, s.35).

Muhafazakarlığın ikiyüzlülüğünü gözler önüne seren Veral, Allahın izniyle ulaşmış oldukları başarıları ve imanın kendisine nasıl yardımcı olup yol gösterdiğini anlatan internetteki şirket sayfasında "Adem Yıldız'ın babası sakalsız, bıyıksız temiz yüzü, derin bir tevekkül ima eden bakışları, kendine olan güven ile tam tutucu parti milletvekili adayları gibiydi" der. Oysa Amerika'da okuttuğu oğlu Âdem Yıldız, görünürde muhafazakârlığın önemli bir örneği hatta örnek bir vatandaşken cinsel deneyimlerinin faturasını trans-bireylere ödeten bir seri katildir. Bu hikâyede sapkın oldukları için öldürülmeleri kimseyi rahatsız etmeyen trans-bireyler maktul, örnek vatandaşlar ise suçludur. Veral, kendi yöntemiyle yakaladığı seri katili yakalayarak hem adaleti tesis etmiş hem de toplumsal algıyı tersine çevirerek kamu vicdanın rahatlamıştır.

Sonuç

Bir suç olduğunda ilk şüphelenilen, ilk aranan kişilerin başında gelen trans-bireylerin merkezde olduğu *Peygamber Cinayetleri*'nde Somer, söz konusu onlar olduğunda 'herkesin masum, onların ise asıl suçlu olduğu' anlayışını yıkmaya çalışır. Toplumsal hafızada 'kötü, alt, görünmezliğe itilen' kesimleri görünür hale getiren Somer, toplumun ve muhafazakârlığın ikiyüzlülüğünün en görünür hali olan travesti/gay deneyimlerine yer vererek hem topluma ayna tutar hem de farklılıklara yer açarak polisiye edebiyatta çeşitliliği arttırır. Hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı ülkemizde, suçluyla aynı mahallede doğduğumuz ve onu beslediğimiz gerçeğini bize hatırlatan Somer, eleştirel diliyle de bunu bir kez daha gözler önüne serer. Keskin zekâsıyla olayları anında çözen erkek dedektif/polis yerine toplumun marjinalinde yer alan ve genel olarak suçun muhatabı ya da suçlu olarak gösterilen kişilerin romanın ana karakteri olup romandaki gizemi çözmesi bu anlamda oldukça önemlidir. Bu hem Türkiye edebiyatı ve polisiye edebiyat hem de toplumumuz için önemli bir dönüşümün; algı değişiminin habercisidir.

Kaynakça

Butler, J. (2012). *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi.* (Başak Ertür, çev.) İstanbul: Metis.

Çabuklu, Y.(2006). *Bedenin Farklı Halleri.* İstanbul: Kanat.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji.* (C. Güzel & H. Özel, çev.) Ankara: Ayraç.

Halberstam, J. (2013). *Çuvallamanın Queer Sanatı.* (İpek Tabur, çev.) İstanbul: Sel.

Irigaray, L. (2006). *Ben Sen Biz.* (S. Büyükdüvenci & N. Tutal, çev.) Ankara: İmge.

Mandel, E. (1996). *Hoş Cinayet Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi* (2. baskı). (N. Saraçoğlu, çev.) İstanbul: Yazın.

Özkazanç, A. (2011). *Feminizm ve Queer Kuram*. Ankara: Dipnot.

Öztürk, Ş. (2011). Tanıtım Yazısı. *Cogito Cinsel Yönelimler ve Queer Kuramı Sayı 65-66 Bahar,* 5-6.

Plumwood, V. (1993). *Feminism and the Mastery of Nature.* London: Routledge.

Somer, M. M. (2013). *Peygamber Cinayetleri.* İstanbul: Nar Kitap (Ekim)

Stevens, H. (Yay. Hz.) (2011).*Gey ve Lezbiyen Yazını.* (Kıvanç Tanrıyar, çev.) İstanbul: Sel.

Pudra Tozu (2014) Mehmet Murat Somer - Unutamayacağım Bir Röportaj. http://www.pudratozu.com/2014/04/mehmet-murat-somer-unutamayacagm-bir.html (erişim: 11.12.2015).

Thompson, J. (1993). *Fiction, Crime and Empire, Clues to Modernity and Postmodernism.* Oxford: Marston Book Services

Uğur, V. (2013). *1980 Sonrası Türkiye'de Popüler Roman.* İstanbul: Koç Ü. Y.

UN (2008, 29 Temmuz). The Role of Men and Boys in Achieving Gender Equality.

http://www.un.org/womenwatch/daw/public/w2000/W2000%20 (erişim:21.10.2015).

Üyepazarcı, E. (2008). *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes! Türkiye"de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü* (1881-2006). İstanbul: Maceraperest Kitaplar.

HÜKÜMET ETMENİN GÜCÜ VE AŞIRILIĞI

Özkan Agtaş[1]

Özet

Saf idare gücünün dolaysız imalarından biri ve kuşkusuz en önemlisi, onun gerek kendi nesnesine ulaşma kipi gerekse de kendi işleyişine yön veren kuralları bakımından, yasaya herhangi bir asli bağımlılığının bulunmamasıdır; yasa nihayetinde hükümet gücüne dışsal kalmaktan kurtulamaz ve hükümet gücü yasa karşısında giderilemez bir aşırılığa haizdir. Michel Foucault, bu mevzu hakkında yürüttüğü bir dizi soruşturmada, söz konusu aşırılığın temelini, hükümet gücünün icra ettiği türden pratikte buluyordu. Aslında, yönetimin yetki gaspları ve suistimalleri konusundaki hassaslığıyla övünen liberalizmin önemli metinlerinden birinde, John Locke'un yürütme iktidarına bahşettiği o beklenmedik imtiyazın da anlamı budur: Yasanın buyruğu olmaksızın ve bazen de yasaya aykırı biçimde, kendi takdir yetkisine göre hareket etme iktidarı, sadece hükümet gücüne tahsis edilmiş bir ayrıcalıktır! Günümüz toplumlarında bu imtiyaz, yalnızca kendi ifadesini en güçlü şekillerde bulmakla kalmıyor, aynı zamanda genelleşmiş bir hal de kazanıyor. Bu tebliğde amaçlanan da hükümet etmenin sıra dışı gücünü, içkin aşırılığını ve halihazırdaki durumunu, yasa ve düzen nosyonları çerçevesinde tartışmaya açmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hükümet, Yasa, Düzen, Michel Foucault, Carl Schmitt*.

1. Yasa *ve* Düzen

Siyasal hayat, günümüz toplumlarında bir kez daha, idarenin takdir ve tasarruf yetkisini serbest bırakmak dışında hiçbir amacı bulunmayan yasal düzenlemelerin baskısı altına girmektedir. Sözkonusu düzenlemelerin yasa formuna bürünüyor ve hukukun içerisinden dolanıyor olması ise aslında bütünüyle paradoksal bir işlev görüyor: Hukuku tam da kendi içerisinden askıya almak ve böylelikle, ifadenin orijinal anlamına geri dönersek eğer, artık genelleşmiş olan bir hükümet darbesini (*coup d'état*) yenir yutulur kılmak! Buradaki soruna yaklaşmayı her denediğimizde kendimizi derhal içerisinde bulduğumuz muamma ise, asıl olarak yasa *ve* düzen arasındaki ilişkinin statüsüne dair bir dizi muğlaklıkta kök salıyor.

1960'lardan itibaren birkaç on yıl boyunca Batılı muhafazakâr hükümetlerin her kapıyı açmaya muktedir ortak parolası olarak işlev gördü, yasa ve düzen (*law and order*) nosyonu. Doğrusu bu şiardaki tehditkar ton, bütün gücünü *ve* bağlacından alıyordu —tek başına yasa değil, tek başına düzen de değil, bu ifadedeki muhafazakar vaat veya tehdit, yasa ile düzen arasındaki bulaşmadır, ki işte *ve* bağlacı hem bunu göz açıp kapayana kadar gerçekleştirmek hem de olağanlaştırmak için oradadır: Bir kere iki farklı şey *ve* bağlacıyla dilde bir araya getirildiğinde, bu iki şey arasında bir yakınlığın, bir temasın, bir arakesitin bulunduğu neredeyse otomatik olarak varsayılır (aksi halde ne düşünce ne de kültür bakımından, bu iki şeyi bir araya getirmeyi zorlayan veya haklı kılan bir neden henüz oluşmamış demektir). Genellikle araştırmanız ve yanıtlamanız istenen şey de budur zaten —yakınlık, temas, arakesit, işbirliği. Aksini yapmak

[1] Ar. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ozkanagtas@gmail.com

içinse epey uğraşmak ve tonla soru sormak gerekecektir: Şimdi siz, neden ve hangi gizli saikle bu ikisini bir araya getirme, bu ikisini birlikte anma gereği duydunuz? *Ve* bağlacının hoyratlığından ne umuyorsunuz? Yani, yasadan düzene ve düzenden yasaya doğru gerçekleşecek hangi bulaşma ve metastazdan medet umuyorsunuz? İkisinin arasında muhtemelen birinin ya da diğerinin lehine sonuç verecek bir özdeşliğin bulunduğunu varsaymaktaki el çabukluğunuz ve bütün bu aciliyet neden? Peki ya ikisi arasında herhangi bir özdeşlik yoksa! Ya ikisi de daima iki ayrı sicile kaydedilmiş şeylerse! Ya tam da bu hamlenin kendisi, yasa ile düzen arasındaki indirgenemez farkı bütünüyle düzenin lehine silikleştirmekten ve neticede yasayı düzene tabi kılmaktan ibaret bir operasyonsa! Basit bir *ve* bağlacının yapmaya ve aynı anda üzerini örtmeye çalıştığı şey, bir nevi kolonizasyonsa — yasanın düzen tarafından uyruklaştırılması! Bir küçük müdahalenin ima ettiği yakınlığı bozuma uğratmak için, bir sürü soru sormanız gerekecektir. Tabii tek bir bağlaç bu denli problem yaratıyorsa, bu yalnızca gerisinde gerçek ve muazzam bir sorun barındırdığı içindir.

Aslında çoktan, bu tebliğin başında duyurusu yapılan konuya girmiş bulunuyoruz, zira yasa ve düzen sorunu, daha doğrusu bu ikisi arasındaki ilişki sorunu, hükümet etmeye sıra dışı bir güç ve içkin bir aşırılık atfedilmesiyle doğrudan alakalı: Düzen davasına vakfedilmiş siyasal bir yönetimin *sıra dışılığı* da *aşırılığı* da yasa karşısında, yasa gözetilerek, yasaya göre, deyim yerindeyse hükümeti yasayla ölçerek yapılmış adlandırmalardır. Eğer hükümet gücünde gördüğümüz şeyi bir sıra dışılık olarak adlandırıyorsak, bu onu yasanın varsaydığı olağanlıkla ölçtüğümüz içindir. Benzer şekilde, hükümetin gücünde bir aşırılık olduğunu söylüyorsak, bu da onda yasanın vazettiklerini zorlayan ve nihayetinde aşan bir yan buluyor olmamızdandır. Düzen vadeden hükümet gücü, yasayla ölçüldüğünde, daima bir sınır ihlalcisidir ve hükümet etme pratiği de zaten daima bir *hükümet darbesi* şeklinde gerçekleşir. Bu ifadeyi Michel Foucault'dan ödünç alıyorum. Ve yasa ile düzen arasında bir "antinomi" bulunduğu yönündeki fikri de öyle...

2. Egemenlik değil, Hükümet...

Fakat bu kısma geçmeden önce, bu tarz bir argümantasyonun gerisinde neyin yankılanıyor göründüğü hakkında birkaç şey söylemek gerekir. Bütün bunların hangi tartışmaları ve müdahaleleri akla getirdiğini biliyorum: İşte yine aynı şey, dönüp dolaşıp yine aynı "nomos basileus", yine egemen ile nomos arasındaki muamma, yine egemen ile istisna arasındaki flört ve yine egemenliğin paradoksu. Peki araya *hükümet* lafını karıştırmanın ne anlamı var? Hükümet dediğin şey, bildiğimiz egemen! Hükümetin aşırılığı dediğin şey, istisnanın aşırılığı! Hükümet gücü dediğin şeyse, hakiki bir kararın gücü neyse o! Nihayetinde bunların tümü, egemenin alameti farikası olan şeyler. Şimdi bunları bir de hükümet sözcüğüne teşmil edince ne değişmiş oluyor? Üstelik burada saflar çoktan netleşmedi mi? Burada: Ya düzeni yeniden tesis etmek için hukuku askıya almaya muktedir olan egemenin yanında saf tutulabilir (ki bu *gerçek* bir istisna halinden bahsedilemeyeceği anlamına gelir —Schmittçi hat). Ya da içerisinde bulunduğumuz istisna halinin gerçekte bir kural olduğunu gösteren ezilenlerin geleneğine sadık olunabilir (ki işte asıl bu *gerçek* bir istisna halinden veya imkanından bahsetmektedir — Benjaminci hat). O halde, saflar dahi belliyken, bu hükümet meselesini araya sokmak da nedir?

Buna cevaben, az önce kabaca zikrettiğim iki hatta da (hele ki belirli bir yorumuna kendimi çok yakın bulduğum Benjaminci hatta) kolayca atfedilemeyeceğini biliyorum fakat, yine de egemenle, egemenin kurucu darbesiyle, egemenin şiddetinin görkemiyle, egemenin kendiyle özdeş ve saf bir köken olduğu fikriyle, her biri kadim bir egemenlik fantezisinin uğrakları olan

şeylerle büyülenmekten (olumlu veya olumsuz) sakınmamız gerektiğini söyleyeceğim. Bütün bunların, eninde sonunda yeni bir siyasi ilahiyat önerisinden başka bir şeyle sonuçlanmamasından endişe etmemiz gerekir. Schmittçi ablukanın dışına mı çıkmak istiyoruz? Öyleyse önce şu egemenden kurtulmalıyız. Foucault'daki hükümet nosyonunu öne çıkarmamız gerektiğini düşünüyorsam eğer, bu yeni ve güncellenmiş bir ilahiyat yaratmak için değil, bundan tümüyle kurtulmak için... Üstelik hükümet gücünün tartışmasız maddiliği, her türlü ilahi sebepten veya başlangıçtan çok daha korkutucudur. Bu, yalnızca aynı maddilikte yanıt ve karşılık verilebilecek bir şey. Aksi durumda kendinizi baştan yenik saymanız icap eder.

Malum, egemenlik nosyonu üzerinden Schmitt/Benjamin çekişmesini yeniden güçlü bir şekilde yorumlayan ve bu tartışmayı güncelleyen düşünür Giorgio Agamben olmuştur. Lakin şunu belirtmem gerekir ki, ben kendimi, bir egemen iktidar ve çıplak hayat kuramcısı olarak takdim edilen Agamben'e değil, "politikanın temel gizeminin egemenlik değil hükümet, tanrı değil melek, kral değil bakan, yasa değil polis olduğunu" söyleyen Agamben'e daha yakın buluyorum: "Hükümeti basit bir icra erki sanan yanlış anlama, Batı siyasetinin tarihinde sonuçları en ağır olan yanlışlardan biridir" (Agamben, 2010, s. 13).

3. Yasa *ya da* Düzen

Yukarıda bahsi geçen antinomiye geri dönecek olursak... Bilebildiğim kadarıyla, yasa ile düzen nosyonları arasındaki antinomiden Foucault yalnızca iki yerde açıkça söz ediyor. Tabii Foucault'nun düşüncesinden bunu çıkarsayabileceğimiz başka yerler yok değil; tersine, iktidar uygulamasının egemenlik hukuku ile disiplin mekaniği arasında, yani kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış bu iki sınır arasında gidip geldiğinden bahsederken ("bu iki sınır öyle bir özelliğe sahiptir, öylesine ayrışıktır ki, asla biri ötekiyle örtüşmez", bkz. Foucault, 2002, s. 51) veya egemen yasanın ayrıcalıklı yerinin düzenleyici norm tarafından nasıl uyruklaştırıldığından bahsederken ("norm oyununun, hukuksal yasa sisteminin zararına kazandığı önem", bkz. Foucault, 2003, s. 106), örneğin, buna çokça yaklaştığını pekala söyleyebiliriz. Yine de yasa ile düzen arasındaki antinomiden adını koyarak bahsettiği yerler, bir vurgu kayması nedeniyle diğerlerinden farklılaşıyor. Dolayısıyla yalnızca bu iki metne göndermede bulunmakla yetineceğim.

Metinlerden ilki 1978 tarihli. Bu, Philippe Boucher'in yine 1978 tarihli *Le ghetto judiciaire. Pouvoir et justice* (*Adli Getto: İktidar ve Adalet*) başlıklı kitabı hakkında yazılmış bir değerlendirme yazısı. Başlığı ise şöyle: "Le citron et le lait" ("Limon ve Süt"). Burada Foucault, Boucher'in bir tespitine, adli sistemin zarar ve haksızlıktan çok, kargaşa ve düzensizlikle meşgul olacak şekilde yapılandığına dair tespitine göndermede bulunuyor —öyle ki, artık, bir adli kovuşturmanın yapılıp yapılmayacağını da polisin dizginlerinin tamamen gevşetilip gevşetilmeyeceğini de adalet saiki değil, bunların yaratacağı düzen etkisinin derecesi tayin etmektedir. Adli sisteme hâkim olan şey artık "bir adalet politikası" değil, "bir düzen politikası"dır. Elbette bu, 1960'ların sonunda Birleşik Devletler'de başlamış olan *law and order* siyasetinin Kıtadaki devamından başka bir şey değildir. Bu noktada Foucault şunu söyler: "'Yasa ve Düzen', basitçe Amerikan muhafazakarlığının bir mottosu değildir; o melez bir yaratıktır. İnsan hakları için dövüşenler bunun farkındadır elbette. Unutmuş olanlara ise, Philippe Boucher'in kitabı bu gerçeği hatırlatacaktır. Nasıl ki insanlar süt ya da limon demektedirler, bizler de yasa *ya da* düzen demeliyiz. Bu ikisi arasındaki uyuşmazlıktan gelecek için bir ders çıkarma işi bütünüyle bize kalmış bir şeydir" (Foucault, 2001a, s. 438).

İkinci metin ise, 1982 tarihli. Bu defa Vermont Üniversitesi'nde yapılmış bir konuşma: "The Political Technology of Individuals" ("Bireylerin Siyasi Teknolojisi"). Burada Foucault, daha kesin bir dille, bu melez yaratığa içkin antinominin, yani yasa ile düzen arasındaki antinominin, modern siyasi rasyonaliteyi mümkün kılan şey olduğunu söylüyor ve şöyle devam ediyor: "Yasa, tanım gereği, daima hukuksal bir sisteme göndermede bulunur; düzen ise idari bir siteme, devletin spesifik bir düzenine göndermede bulunur, ki 17. yüzyıl başındaki ütopyacı yazarların ve 18. yüzyılın gerçek idarecilerin düşüncesi tam olarak buydu. Fakat öyle zannediyorum ki, bu adamların düşü olan yasa ile düzenin uzlaştırılması, bir düş olarak kalmak zorundadır. Yasa ve düzeni uzlaştırmak imkansızdır, çünkü bunu denediğinizde, bu yalnızca yasanın devlet düzeniyle bütünleşmesi şeklinde gerçekleşir" (Foucault, 2001b, s. 417; 2000, s. 122).

Bu iki metnin bize söylediği ilk şey, yasa ile düzenin bağdaştırılması imkansız olan iki farklı sicile sahip olduğu ve aralarındaki antinomiye rağmen bu ikisi halen birleştirilmek isteniyorsa eğer, bu çabanın yalnızca melez bir yaratığın icadıyla, yani yasanın düzen tarafından massedilmesi ve uyruklaştırılmasıyla sonuçlanacağıdır.

Fakat metinlerin duyurduğu bir başka şey daha var ki, o da aslında bunun çoktan gerçekleşmiş olduğudur. Zira Foucault bize, modern siyasi rasyonaliteye imkan veren şeyin tam da bu melez yaratık ve ona içkin antinomi olduğunu söyler. Modern siyasi teknoloji, asla uzlaştırılamaz olan bu iki şey arasındaki gerilimin, yani yasa ile düzen arasındaki antinominin içerisine yerleşmiş, bu sayede mümkün olmuştur.

Söz konusu metinlerin bize söylediği (ve ne yazık ki anlamı pek de açık olmayan) son şeyse, bir öğüte benziyor daha çok: Bu ikisinin asla bir arada olamayacağı gerçeğini akıldan çıkarmayın! Bundan gelecek için bir ders çıkarmamız icap eder: "Yasa *ve* Düzen" değil; "Yasa *ya da* Düzen"!

Foucault'nun, zamanımızın "Yasa *ve* Düzen" vaadi karşısında (ki bunu en son Donald Trump söyledi: "I am the law and order candidate"), daha doğrusu bu ikisini birleştirmeyi vadeden her türlü öneri karşısında (yalnızca muhafazakar versiyonlar değil) uyanık olmamız gerektiğine dair ikazı oldukça dikkate değer. Fakat burada hiçbir şeyin açık olmadığının da farkındayım: Yasa ile düzen arasındaki ayrımın kesinliği nasıl gösterilebilir? Düzen vadetmeyen bir yasa veya yasaya göndermede bulunmayan bir düzen! Bunlar hakikaten çok kafa karıştırıcı. Üstelik bu iddianın tam aksini, büyük bir yetkinlik ve ikna gücüyle savunan bir örnek de var elimizde: Schmitt'in *nomos* üzerine yazdığı metinler, yasa ve düzen kavramlarını, her ikisini de mevcut anlamlarının çok ötesine sürükleyerek, bir başka kavramın tarihsel soykütüğünde, yani *nomos* kavramında birleştirmektedir (Schmitt, 2003a; 2003b; 2003c). Ayrıntıyla bahsetmek mümkün değil, fakat bunlar karşı çıkması çok güç metinlerdir. Yine de şunu belirtmek gerekir ki Schmitt'in bu metinleri, Foucault'nun tezini tuhaf şekilde doğrulamaktadır da: Schmitt bu metinler boyunca, yasa sorununu bütünüyle düzen davasının içerisinde massederek ilerlemiştir. Örneğin, *nomos* ile biten kelime kombinasyonlarından tartışmasız en çok bilineni olan *oiko-nomos*, yani ekonomi, Milattan Önce 6. yüzyılda ilk belirdiğinde, idare etmek, yönetmek anlamına geliyordu. Ve 4. yüzyılın sonuna dek, Xenophon, Platon ve Aristoteles, ev idaresinin yanı sıra, tutumluluk, ihtiyatlılık, planlama, tasarruf ve alçakgönüllük gibi ahlaki birtakım nitelikleri de içerecek şekilde kelimenin anlamını korumuşlardı. Schmitt, ilginç bir şekilde, günümüzde yaşamın sorumluluğunun devlet tarafından üstlenilmiş olması ile *nomos* arasında

da özel bir yakınlığın bulunduğundan bahseder ve ayrıca *nomos,* modern idare hukukunun anahtar kelimelerinden biri olmayı sürdürmektedir. Her durumda şurası kesindir ki, *nomos, polis*'ten çok, *oikos*'a ait bir terim olmuştur. Hatta Schmitt, kamusal bir ekonomi (yani politik ekonomi) vasıtasıyla ekonominin alanı *oikos*'tan *polis*'e doğru genişlediğinde dahi, halen ekonomi adının korunmuş olmasını, yani haneyle ve hanenin idaresiyle ilgili dilsel kökenin silinmemiş olmasını sıradışı bulduğunu da belirtir (bkz. Schmitt, 2003b, s. 339-340). Velhasıl: Schmitt'e göre, *nomos*, yasadan çok ve yasadan önce, idare ve düzen hakkında bir terim olmuştur.

4. Bir Darbe Olarak Hükümet Gücü

Foucault'ya geri dönecek olursak... Ona göre hükümet etmenin gücü ve aşırılığı nereden gelir? Bu, idari bir tasarrufun maddiliğinden ve uygulandığı gerçeklik düzlemine hiçbir yasa kodunun ulaşamayacak olmasından ileri gelir. Zira idari bir tasarrufun kendi nesnesini yakalama kipi ve müdahale biçimi, yasanın nihai olarak nüfuz edemeyeceği bir düzlemde kalır.

Foucault burada bize, üç farklı iktidar tertibatı arasında bilerek basite indirgenmiş bir dizi ayrım öneriyor (bkz. Foucault, 2013, s. 7 vd.; s. 43 vd.). Birincisi: Yasa, ki bu temelde neyi yapmamamız gerektiğini bize söyleyen şeydir. İkincisi: Disiplin. Disiplin, şeklen yasa formundan bir şeyler ödünç almış gibi görünse de (yönetmelik, yönerge, talimatname vs.), onun işleme ilkelerine tabi bir iktidar tertibatı değildir. Disiplin, gerçeklik düzlemine dışsal bir müdahale, ona yapılmış bir eklentidir —gerçekliğin tamamlayıcısı olarak çalışır, yapay ve zorlayıcıdır. Ve tabii neyi yapmamamız gerektiğini söyleyen yasadan farklı olarak, neyi nasıl yapmamız gerektiği konusunda ayrıntıcı bir dikkat ve düzenleme takıntısıdır disipline hakim olan. Üçüncüsü ise: Yönetim, yani idari tasarruf (Foucault önce buna düzenleyici kontroller, ardından güvenlik tertibatları/mekanizmaları ve nihayetinde de *gouvernement*, yani yönetim diyecek). İdari bir tedbir ya da tasarruf, hem yasa hem de disiplinden farklı olarak, "gerçekliğin içinde" çalışır (2013, s. 46). Yasadan farklıdır, çünkü yasa olumsuzu tahayyül eder ve bu tahayyül uyarınca gerçekliği yasa kodunun içerisine sokmaya çalışır (şeyleri yasaklandıkları ölçüde ve yasaklandıkları kadar tanımaya ayarlanmıştır). Disiplinden de farklıdır, çünkü disiplin yalıtarak, sıkıştırarak, kapatarak yarattığı bir yapay mekan içerisinde, hiçbir şeyin kendisinden kaçmasına izin vermeyen bir mükemmeliyetçilikle, gerçekliğe yapılmış sentetik ve steril bir eklentiymiş gibi çalışır. Oysa idari bir tasarruf, ne gerçekliği kendi olumsuz tahayyülüne zorlar (yasada olduğu gibi), ne de gerçekliğe yapay bir eklenti zerk etmeyi hedefler (disiplinde olduğu gibi). O, kelimenin tam anlamıyla gerçekliğin içinde çalışır. Peki bu ne anlama gelir? Foucault'nun yanıtı (2013, s. 21-22) şöyle: Verili olarak bulduğu şey üzerinde, yani bir dizi maddi veriyi temel alarak, onlar üzerinde çalışır (tahayyüli veya yapay şeyler üzerinde değil). Nihai olarak ortadan kaldırılamayacak birtakım nicelikler üzerinde çalışır (olumlu öğeleri artırırken, olumsuz öğeleri azaltmak), yani iflah olmaz bir gerçekçidir. Bu öğeleri birbirinden tecrit etmez (olumlu ve olumsuz öğelerin işlevlerini belirli birçok işlevlik uyarınca bir arada ele alır). Ve gelecek üzerinde çalışır; yani kontrol edilemeyen ve nihayetinde kontrol edilemeyecek olan, ölçülemeyen ve nihayetinde ölçülemeyecek olan, belki henüz olmamış ve fakat olması muhtemel şeyler üzerinde, yani olasılıklar üzerinde çalışır.

Dolayısıyla idari bir tedbir ya da tasarruf tipik olarak şunlarla ilgilidir: Vaka (yani her bir bireysel fenomeni yakalayan ve kolektif bir alana dahil eden kesit); Risk (yani potansiyel olan); Tehlike (yani nihai anlamda asla bertaraf edilemeyecek olan); ve Kriz (yani düzenli olarak ortaya çıkan, düzenli olarak kaybolan ve nihayetinde iki normal durum arasını kateden

ivmelenmeler) (*age.*, s. 54-56). Öyleyse, idari bir müdahalenin üzerinde çalıştığı gerçekliğin içerisinde yasanın elinden kaçan çok şey olup biter ve dolayısıyla burada, yani vakaya, riske, tehlikeye ve krize müdahale ederken, kılavuzu yasa değil, mutlaka belirli bir zorunluluk ve aciliyet derecesi içeren her tekil durumda yeniden kanıtlanması gereken kendi icracı gücü olacaktır. İşte, hükümet etme gücüne içkin olan şey, ondaki bu daimi darbe (*coup d'état*) eğiliminden başka bir şey değildir. Nitekim bu gücün kendisini olanca açıklığıyla sergilediği 17. yüzyılda, *coup d'état*, devlet yönetiminin zorla el değiştirmesini, birilerinin elindeki iktidarın başka birileri tarafından zor marifetiyle alınmasını veya hükümete karşı girişilmiş bir tertibi değil, bizatihi hükümetin yasal sınırlarının dışına çıktığı durumu adlandırıyordu (*age.*, s, 227-228).

Söz konusu aşırılığın belki de en görünür olduğu yer, beklenebileceği üzere, idari tasarrufun ölçüsüzlüğünün en üst noktada kendini gösterdiği yerdir: polis gücü. Doğrusu, polis gücünün ölçüsüzlüğünden büyük bir yetkinlikle söz eden düşünürlerin başında Hegel gelir, üstelik bunu tam da hukuk felsefesinin temellerini atıyorken yapar. Polis tasarrufunun esas ve nihai temeli, sivil toplumdaki şahsi eylemleri çevreleyen olumsallık ve hesaplanmamış zarar olasılığıdır. Fakat tam da bu yüzden, kuşkulu olan ile olmayan, yasaklanması ya da gözetim altına alınması gereken ile yasaktan, gözetimden, kuşkudan, soruşturmadan ve hesap vermeden bağışık tutulan arasında, önceden karara bağlanabilir hiçbir sınır yoktur. Polisin olumsallığı ve keyfiyeti de buradan ileri gelir, çünkü her şeyde potansiyel bir zararlı yan keşfetmek mümkündür. Sonuç: Polisin aşırılığından duyulan rahatsızlık ne kadar büyük ve ne kadar haklı olursa olsun, onun gücüne nesnel bir ölçüt veya sınır getirilemez (bkz. Hegel, 1991, s. 261). Foucault bu gerçeği daha kesin bir şekilde dile getiriyor: "Polis, sürekli darbedir. Kendi akılsallığının ilkeleri doğrultusunda, başka şekilde belirtilmiş hukuk kurallarına uymak ve dahil olmak zorunda kalmaksızın işleyen sürekli bir darbedir" (Foucault, 2013, s. 296).

5. Yönetim Krizi

Sorun şu ki, günümüzde hükümet etmenin alanı olağanüstü şekilde genişlemiştir —artık vaka, risk, tehlike ve kriz, istisnai birer duruma veya ana karşılık gelmiyor. Genelleşmiş bir hükümet darbesi çağında yaşıyor ve bunun yıkıcı sonuçlarını deneyimliyoruz. Ne var ki bu aynı zamanda olağanüstü bir yönetim krizidir, zira her şeye hükümet etme çılgınlığının tek gerçek vaadi de bu şekilde sönüp gidiyor: bir norm (veya bir normal durum) üretimi. Aynı zamanda, Foucault'nun sözünü ettiği antinomi (*anti-nomos*) de olanca somutluğuna bürünüyor: Artık düzen, yasadan büsbütün kurtuluyor! Dolayısıyla hükümet etme pratiği süratle bir gasp ve suistimal biçimine bürünüyor. Fakat buradaki asıl sorun, bütün bunlara hangi hukuksal kodlarla karşı çıkılacağının bilinmemesi değil, söz konusu hukuksal kodların giderek daha dayanıksız ve kırılgan bir hal kazanmasıdır (muhtemelen yasa ile düzen arasındaki karşılıklı bulaşmayı şoke eden aynı tarihsel-siyasal gelişmelerin geri çevrilemez bir sonucu olarak). Yeryüzünün tamamını kuşatan bir yönetim krizi, hükümet etmenin gücünü ve aşırılığını yeniden soruşturmayı zorunlu hale getiriyor ve belki de işe, yasa ve düzen nosyonlarından başlamamız gerekiyordur.

Kaynakça

Agamben, G. (2010). Demokrasi Kavramı Üstüne Giriş Notu. Eric Hazan (ed.) *Demokrasi Ne*

Âlemde? içinde (s. 11-14). (Savaş Kılıç, çev.) İstanbul: Metis.

Foucault, M. (2000). Bireylerin Siyasi Teknolojisi. Michel Foucault, *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2* içinde (s. 106-122) (Işık Ergüden, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2001a). Lemon and Milk. Michel Foucault, *Power: Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 3* içinde (s. 435-438). New York: New Press.

Foucault, M. (2001b). The Political Technology of Individuals. Michel Foucault, *Power: Essential Works of Foucault, 1954-1984, Vol. 3* içinde (s. 403-417). New York: New Press.

Foucault, M. (2002). *Toplumu Savunmak Gerekir*. (Şehsuvar Aktaş, çev.) İstanbul: Yapı Kredi.

Foucault, M. (2003). *Cinselliğin Tarihi.* (Hülya Uğur Tanrıöver, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus.* (Ferhat Taylan, çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Hegel, G.W.F. (1991). *Elements of the Philosophy of Right.* (H. B. Nisbet, çev.) Cambridge: Cambridge University Press.

Schmitt, C. (2003a). Appropriation/Distribution/Production: An Attempt to Determine from Nomos the Basic Questions of Every Social and Economic Order. Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth* içinde (s. 324-335). (Gary L. Ulmen, çev.) New York: Telos.

Schmitt, C. (2003b). Nomos-Nahme-Name. Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth* içinde (s. 336-350). (Gary L. Ulmen, çev.) New York: Telos.

Schmitt, C. (2003c). The New Nomos of the Earth. Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth* içinde (s. 351-355). (Gary L. Ulmen, çev.) New York: Telos.

KADINLARIN ALEVİ KURUMLARINA KATILIMI VE GÜÇLENME SÜRECİ

Ayşegül Akdemir[1]

Özet

Kadın erkek eşitliği ve kadınların kamusal hayata dahil olması Alevilerin kimlik inşa sürecinde sıkça gündeme gelen konulardır. Alevi kadınlar hem cemevleri içinde etkinlik göstermekte hem de Türkiye'nin genelinde hissedilen muhafazakarlaşmaya ve asimilasyon tehdidi olarak gördükleri durumlara karşı mücadele vermektedir. Bu muhafazakarlaşmanın en çok hissedildiği alan kadınlar ve kadın bedenleri üzerinden yürütülen tartışmalar olduğu için konunun toplumsal cinsiyet boyutu önem kazanmaktadır. Alevi kadınlar hem inançsal ve kültürel kimlikleri nedeniyle hem de toplumsal cinsiyet açısından dışlanmış iki kimliğin kesişiminde bulunmaktadır. Bir yandan Alevi öğretisinin getirdiği bakış açısı kadınları kamusal hayata daha kolay dahil etmekte, diğer yandan da Alevilere yönelik ayrımcılığın gündelik hayattaki yansımalarıyla kadınlar erkeklere kıyasla daha sık karşılaşmaktadır.

Araştırmanın amacı güçlenme (empowerment) kavramını merkeze alarak Alevi kurumlarına etkin bir biçimde katılan kadınları incelemek ve şu sorulara yanıt bulmaktır: Alevi kurumlarında kadınların konumu nedir; bu kurumlarda hangi etkenler ne şekilde kadınların güçlenmesini sağlamaktadır? Araştırma, güç/iktidar kavramını yalnızca yaptırım gücü olarak değil çeşitli boyutlarıyla ele alarak kadınların karar-alma, sosyal ağlarını kullanarak diğer kadınlarla dayanışma ve özgüven kazanma deneyimlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Alevi kadınlar, Güçlenme, İktidar*

1. Giriş

Bu araştırma[2] Alevi kurumlarında kadının konumunu anlamayı ve değerlendirmeyi ve bu konumu güçlendiren etkenleri saptamayı amaçlamaktadır. Nitel ve nicel verilere dayanan araştırmanın bütünü İstanbul'da 6 Alevi kurumu içerisinde 30 kişiyle yapılmış yarı-yapılandırılmış mülakattan, gözlemlerden ve 130 anketten oluşuyor. Örnekleme seçilen kurumlar İstanbul'un çeşitli semtlerindeki sosyo-ekonomik farklılıkları ve yönetimlerin Aleviliğe bakışlarındaki çeşitliliği yansıtmaktadır. Yaşları 18-65 arasında değişen katılımcılar ise eğitim seviyesi, doğum yeri ve etnisite gibi konularda çeşitlilik göstermektedir. Bu makalede tartışacağım bulgular araştırmanın nitel verilerinin tematik analizine dayanmaktadır.

Alevi toplumunun kimlik inşasında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınlara önem verilmesi söyleminin kilit bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Cem ibadeti sırasında kadın ve erkeklerin bir arada bulunması, kız çocuklarının eğitimine önem verilmesi ve kadın-erkek arasında katı

---

1 Dr. Ayşegül Akdemir, Mef Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, yarı-zamanlı öğretim üyesi, akdemiray@mef.edu.tr

2 Araştırma Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi KOÇ-KAM tarafından desteklenmiştir.

bir mekânsal ayrışmanın olmaması hem Alevilikle ilgili yapılan araştırmalarda (Erman 1996, Mandel 1999, Shankland 2003) hem de Alevi bireyler tarafından sıkça dile getiriliyor. Bu noktadan hareketle bu araştırma kurumların yapısını anlamayı ve buralara düzenli olarak giden kadınların güçlenme süreçlerini incelemeyi hedefliyor. Güçlenme kavramı iktidar kavramıyla yakından ilişkili olup, yalnızca Weberyen bir anlayışla yaptırım gücünü ifade etmekle kalmayarak olumlu bileşenleri de içeriyor. Toplumsal ve kültürel açıdan dezavantajlı grupların radikal bir dönüşümünü amaçlıyor (Beteille, 1999).

2. Alevi kurumlarında kadınların konumu nedir? Geleneksel iş bölümünün ötesini düşlemek

Kurumlar içerisinde karar alma noktalarındaki kadın ve erkek sayısı, kadınların kurumlara katılımını ve bu katılımın niteliğini anlamak için önemli bir göstergedir. Kurumlarda karar alma mekanizmalarında yukarı doğru çıktıkça kadın sayısı azalmaktadır (Adak 2016). Stevens'a (2006) göre ise kadınların yönetim kademelerinde bulunduklarında erkek yöneticilerden farklı bir yönetim anlayışına sahip olduklarını, örneğin daha uzlaşmacı olduklarını, gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Bu konuda özcü yaklaşımlardan kaçınmak gerekliliği bir yana, yönetim kademesinde bulunmak kadınların sesini duyurabilmesi, kurumlarda varlığını göstermesi ve güçlenmeyi sağlayacak başka dönüşümlerin önünü açması bakımından son derece önemlidir.

Mülakatlar sırasında yönetim kurullarındaki kadın sayısı sorulduğunda, katılımcılar bir yandan Alevi kurumlarındaki kadın yönetici sayısının azlığını kabul eder ve bundan rahatsızlık duyduğunu belirtirken, diğer yandan da çoğu katılımcının Türkiye'nin genelinde kadınların siyasette az temsil edildiğini belirterek bu durumu mazur görme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Ziyaret ettiğim kurumlardaki yönetim kurulları ve mütevelli heyetlerindeki kadın sayılarının toplam yönetici sayılarına oranlarının aritmetik ortalaması %26 olarak karşımıza çıkmakta. Yönetimdeki kadınların sayısını tartışırken pek çok katılımcı kurumlarında kadın kollarının bulunduğunu ve kadınların de kurumlarda bulunduğunu ifade ediyor. Bu konuya dair 3 temel yaklaşım gözlemlemek mümkün:

Birinci yaklaşım yönetim kademelerinde kadın sayısının azlığından yakınıyor. 30 katılımcıdan 27si daha fazla kadın yönetici olması fikrine kesinlikle sıcak baktığını söyledi. Gözlemlerim sırasında da bu konuda erkek yönetici veya inanç önderlerinden kadın yönetici sayısının artmasına prensipte bir itiraz gelmedi. Bu yaklaşıma göre kurumlarda kadınları güçlendirmenin yolu yönetimi dönüştürmekten geçiyor:

> *Neler yapılabilir? Valla en önce yönetim. Tamamen erkekten oluşuyor ama hiçbirinin eşi yanında değil. En önce ordan başlanmalı. Yönetim toplandığında, dede nasıl eşsiz gezmiyorsa, inanç önderim, buranın yönetimi de bence herkesin eşiyle burda olması gerektiğine inanıyorum. (...) Baştan başlamalı. Yolumuzun gereği ibadette de her yerde berabersek eşimizle ekmeğimizi beraber pay ediyorsak yönetimde niçin beraber değiliz. En üst kademeden başlamalı. (Mülakat 6)*

İkinci yönelim sayıların çok önemli olmadığını ve herkesin sesini duyurabildiğini ifade ediyor. Kurumlardaki bürokrasinin çok katı olmaması, gönüllülük, akrabalık, arkadaşlık ve hemşerilik gibi etkenlerden dolayı kişiler arası iletişimin güçlü olması da bu esnekliği sağlıyor:

Burda aslında şey de çok önemli değil, sayının bayan ya da erkek çok olması... yani çok bir etkiler mi belki görmeden bilemeyiz bunu. Ama ben zaten şey diye düşünüyorum burda zaten kadın erkek diye bir ayrım olmadığı için zaten fikirlerimizi söylediğimiz taleplerimizi rahatlıkla konuşabildiğimiz için alınacak kararlarda kadınlara özel olsun erkeklere özel olsun kararlar alınmıyor zaten. (Mülakat 15)

Üçüncü bakış açısı ise yönetimde kadın sayısı az dahi olsa kadınların hep öncelikli bir konuma sahip olduğunu iddia ediyor. Ancak kentleşmenin etkisiyle Alevi toplumun içinde değişimler yaşandığı için Alevi kadınların değişen koşullarda toplumsal yaşamda daha etkin olması arzulanıyor. Bir kurumun kadın kolları başkanı durumu şöyle açıklıyor:

Her yerde kadın her zaman öndedir, Alevi toplumunda öyle. Ama tabi şimdi Alevi toplumunda yeni yeni kadınlarımız ön saflara çıkıyor sebep de şu; genelde kırsal kesimlerde yaşadığımız için oralarda böyle bir sıkıntı olmadığı için yani, ıhm kadınlarımız evlerinde çoluğu çocuğu bilmemnesi filan böyle. Kadın hiçbir zaman kadın Anadolu'da ikinci vatandaş olarak bizde yok yani Alevi toplumunda kadın ikinci vatandaş değil yani. Ama buralara geldiğinizde büyük şehirlerde maalesef bu zorunlu olarak siz de payınızı almış oluyorsunuz. Zaten hem Alevi olmanın getirdiği ikinci vatandaş hem de kadın da ikinci vatandaş. Büyük şehirlerde böyle olduğu için şimdi kadınlarımızı ön saflara çıkarmaya çalışıyoruz. Yani eskisi gibi evde oturmamaları gerektiği, öne çıkmaları gerektiğini vurgulamaya çalışıyoruz. (Mülakat 7)

Zaman ve maddi koşullar da bu kurumlarda gönüllü çalışmak için önemli bir etken. Maddi imkanlara sahip ve esnek çalışabilen kişiler Alevi kurumlarına daha çok zaman ayırabiliyor. Örneğin ticaretle uğraşan, işlerini emanet edebileceği çocukları olan orta yaş ve üstü erkekler tipik dernek başkanı profilini oluşturuyor. Kadınların yönetimde sayıca az olması tartışılırken hem kamusal özel alan dikotomisi hem de ev işinin kadının sorumluluğu olduğu düşüncesi pekiştiriliyor:

Yönetim buna izin vermiyor istemiyor anlamında değil. Bayanların biliyorsunuz çok fazla evde görevleri var, anne, evi idare ediyor, çalışan da varsa. Zaman bir kere. Zamanı olmalı ve maddi durumu da iyi olmalı ki kurumlarda görev alabilsin. Hem çalışma anlamında hem gönüllü olarak zamanı olmalı ve durumu da iyi olmalı. Maddi durumu. Çünkü zaten yeteri kadar omuzlarında yük var kadınların. Tabi ki daha çok olmalı kadınlar her yerde. (Mülakat 19)

Öte yandan kadın kolları Alevi kurumlar içerisinde önemli bir yere sahip. Görüşme yaptığım kurumların biri hariç hepsinde kadın kolları bulunmakta. Kadın kolunun varlığı, çeşitli etkinlik ve geziler düzenlemeleri sayesinde, kurumları ziyaret eden kadınların sayısını artırıyor. Diğer yandan kadın kolunun varlığı cinsiyete dayalı iş bölümünü pekiştiriyor: Aleviliğin tanınması, eşit vatandaşlık taleplerinin kamusal alanda ifade edilmesi gibi alanlarda erkekler etkinken; kadınlar eğitim, inanç hizmetlerinin düzenlenmesi, gezi, konser ve kermes düzenleyip kuruma ekonomik destek sağlamak gibi konularda ön plana çıkıyor. Bu noktada Smith'in (1987) sözünü

ettiği tarzda bir akıl/beden iş bölümü görülüyor: düşünce ve politika kısmında erkekler ön plandayken, kadınlar materyal ihtiyaçları karşılamada daha etkin oluyor.

Kadınların gönüllü emeği kurumların ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada oldukça önemli ve katılımcıların çoğu bu iş bölümünden rahatsız değil. Yaptıkları katkıyı bir kişi veya yönetici için değil ibadetlerinin bir biçimi olarak gördüklerinden bu konuda bir sorun yaşamadıklarını ifade ediyorlar. Cemevlerinin devlet tarafından ibadethane olarak tanınmaması ve sıkça gündeme gelen Alevilere yönelik ayrımcı söylemler, kadınların cemevlerinde gönüllü çalışma motivasyonunu artırıyor:

> *Kadın kolları kurduk aramızda çünkü cemevlerine devlet yardım etmiyor bu yüzden de buranın ayakta durabilmesi için ibadetimizi yapmak için cemevleri kuruldu. Biz kadın kolları kurduk ve burda elimizden gelen karınca kararınca bir şeyler yapmaya çalıştık. Yardımcı olmaya çalıştık, kermesler kurduk. El emekleri bir şeyler yaptık sattık buraya destek olup rahat ibadetimizi yapmak için. Biz de oturuyoruz nasıl olsa ev hanımı olduğum için bir katkı olsun cemevine diye gidiyoruz. (Mülakat 21)*

Pek çok katılımcı için kurumlardaki cinsiyete dayalı iş bölümü bir rahatsızlığa neden olmazken, bu durumu eleştiren katılımcılar da bulunuyor. Örneğin eşitlik söylemine rağmen Alevi kurumlarında kadınların fazla söz hakkına sahip olmadığı ve uygulamada erkek egemen bir anlayışın hakim olduğu ifade edildi. Uzun yıllar köy derneklerinde ve bir süredir de Alevi kurumlarında bulunmuş 50li yaşlarda bir katılımcı kendi ailesinden ve çeşitli derneklerdeki deneyimlerinden söz ederken bu durumu eleştirdi:

> *A: Mesela babanız o muhabbetleri yürütürken anneniz yemek servisi mi yapıyordu yoksa o da katılıyor muydu?*
>
> *S: Katılmıyordu, ıh işte ordan da şeyim var yani benim. Öyle bir çelişki durumu. Ama babamın net bir duruşu vardı tarikattan aldığı eğitimle o kent İslamı tarikatlardan aldığı eğitim. Orda bir ikiyüzlülük yoktu, babam zaten öyle düşünüyordu ve ona göre söylüyordu. Hani kadının işte her yerde her alanda olmadığına dair çok fazla dillendirmese de tavrıyla imalarıyla bunu bize vermişti. Orda bir ikiyüzlülük yoktu. Benim esasında karşı çıktığım işte 'biz Aleviyiz biz demokratız kadına eşit muamele ederiz' ama aslında uygulamada hiç de öyle şey yok. (Mülakat 10)*

Bu duruma eleştirel yaklaşan katılımcılar kadınların daha fazla dayanışmayla sorunu aşabileceğine inandıklarını ve kurumların işleyişiyle ilgili özeleştiri yapmanın gerekliliğini dile getirdiler.

3. Kurumlarda kadınların güçlenmesini neler etkiliyor?

Son yıllardaki muhafazakarlaşmanın hem Alevi olarak hem de kadın olarak katılımcıları derinden etkilediğini ve buna bağlı olarak yaşam alanları sınırlanırken, cemevlerinin kendilerini rahat hissettikleri toplumsal alanlar olarak öne çıktığını görüyoruz. Bu kurumlar inanç hizmetlerinin yanı sıra, sosyalleşme ve eğitim imkanları da sunuyor. Modern cemevlerinin

genelinde bağlama ve semah gibi Alevi kültürüne yönelik veya öğrencilerin okul derslerine yardımcı olmak üzere kurslar ve yetişkinler için çeşitli eğitimler veriliyor. Yetişkinlere yönelik mesleki ve gelişimsel eğitimlerin ve gönüllü çalışma sırasında edindikleri becerilerin ekonomik yaşamlarına doğrudan etkileri oldukça sınırlı. Katılımcıların çoğu faydalı bilgiler öğrendiklerini ancak bunu maddi imkana çeviremediklerini ifade ediyor. Örneğin genç bir katılımcı bilgisayar becerilerini artırdığını belirtiyor:

> *Satışta olduğumuz için program falan da kullanmayı öğrendim, satış programı kullanmayı öğrendim. Muhabese tutmayı öğrendim bu şekilde katkısı oldu bana. (Mülakat 8)*

Kadınların güçlenmesi açısından eğitimin en büyük kazanımı özgüven geliştirmek. Kadınların özgüvenini geliştirmesinde en büyük etkenlerden birisi okur-yazarlığın geliştirilmesi. Okur-yazar olmak aynı zamanda diğer eğitimlerin de yolunu açıyor. Okur-yazarlık iki terimli olarak, yani okuryazar olan ve olmayan şeklinde iki net kategori biçiminde, ele alınmamalı. Kısa süre okula veya kursa devam etmiş, harfleri tanıyan ancak akıcı biçimde yazma ve okumada sorun yaşayan çok sayıda kadın bulunuyor. Yetişkinler için tasarlanan tüm eğitim programlarının bu durumu dikkate alması gerekiyor. Okuma-yazma becerisi olmayan/zayıf olan kadınlar birçok eğitim ve panele katılmıyor veya etkinlikler kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü varsayılarak planlanıyor (dikiş, el işi gibi). Bu da yukarda bahsedilen cinsiyete dayalı iş bölümünü yeniden üretiyor.

Alevi kurumlarında kadın kolları tarafından yürütülen ya da kadınlar için yapılan etkinlik ve eğitimlerin büyük kısmı geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin dahilinde kalıyor (kahvaltı etkinliği, dikiş-nakış kursu, anne-çocuk sağlığı eğitimi). Bazılarıysa toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeye ve kadınları kamusal alana dahil etmeyi amaçlıyor (diksiyon kursu, yaratıcı drama, kadınlar günü programında sadece kadınlara mikrofon vermek vb.). Bulunduğu kurumda kadın kolları başkanlığı yapmış 50 yaşlarında bir katılımcı hedefledikleri dönüşümü şöyle ifade ediyor:

> *S: Yani biz bu dönemde farklı bir kadın kolları oluşturduk. Biraz kadınları mutfaktan çıkarmayı, bunun zaten maaşlı personel tarafından yapıldığın düşünerek... Buraya gelen kadınların biraz daha aydınlanması, kişisel gelişim, kendini ifade etme, topluma açılması gerektiği noktasında hocalarla eğitim alarak. Bir hocamızla drama eğitimi alarak herkesin içindeki beni çıkarmaya çalıştık. Bunu da oyunlarla, ama öyle oyunlar hazırladık ki ülkenin gündemine de dokunduk aslında. Kadınların bu kadar gördüğü zulümler, işkenceler, tacizler, kadın ölümlerinin bu kadar arttığı dönemde mevcut iktidarın kadına bakışını biraz da hedefledik. Çünkü biz şu anda bu konumdan rahatsızız, Alevi kadınları. (Mülakat 6)*

Bu eğitimi veren kişiyle de yaptığım görüşmede de benzer bilgiler aldım. Yaratıcı drama teknikleri ile farklı sosyo-ekonomik seviyelerdeki kadınlara özgüven aşıladıkları belirtildi:

> *Bunun okumuşu var okumamışı var, hayatın içinde yer almış ya da almamışı var. Yer alsa dahi hep her şeyin mutfak tarafında durup hiç kendini belli etmemişi var.*

Mesela bu calışmadan sonra bana bir cesaret geldi yani müthiş derecede kendime bir özgüven geldi diyorlar bu çok hoşuma gidiyor. Zaten hani olması gereken şey de buydu diye düşünüyorum. (...) Burdaki arkadaşların kalkıp ya bende bir degisiklikler oluyor ben topluluk içerisinde çıkıp biraz konuşmaya başladım, bir şey sorulduğu zaman fikirlerimi söylemeye başladım falan. Bunları ifade ediyor olmaları insanın kendisini anlatabiliyor olması çok güzel bir şey tabi. (Mülakat 3)

Yönetici veya eğitmen konumunda olan kadınlar kendilerini güçlenmiş konumda görüyor ve diğer kadınları aydınlatma misyonu taşıdıklarına inanıyorlar. Bu kadınların büyük çoğunluğu Alevi kurumlarına gelmeden önce de benzer becerilere sahip olduklarını, kurumlara gelerek manevi yönlerini güçlendirdiklerini ve diğer kadınlarla paylaşımlarda bulunduklarını söylüyorlar. Bu konuda eğitim seviyesi arttıkça katılımcıların kendilerini aydınlanan değil aydınlatan olarak görme eğilimi de artıyor. İnsan ilişkilerini geliştirdiklerini ve sabır ve girişkenlik gibi kişilik özellikleri kazandıklarını ifade edenler de bulunuyor:

K: Tabi, yani ben çok çekingen bir insandım buraya geldim daha farklı oldum. İnsan buraya gelince ruhu aydınlanıyor, daha farklı oluyorsun bütün her şeyini unutuyorsun. Yani benim için faydası oldu. (Mülakat 1).

Sonuç

Kurumlarda mutlak bir eşitlikten söz etmek mümkün değil. Kadınlar yönetimlerin yaklaşık çeyreğini oluşturuyor ve genellikle faaliyetleri kadın kollarıyla sınırlı. Kurumlarda sert bir hiyerarşik yapı olmadığı için fikirlerini yönetimle paylaşabil iliyorlar ve çoğu katılımcı kendisini kurumunda söz sahibi olarak hissediyor. Kadınların güçlenmesinde eğitim faaliyetleri merkezi bir öneme sahip. Mülakat yaptığım katılımcıların eğitim seviyesi çoğunlukla lise ve üzeri olmasına karşın kurumlara gelen kadınların bir kısmının okur-yazarlık becerileri düşük ve acilen bu konuda harekete geçilmesi gerekiyor. Kurumlarda edinilen eğitim ve becerilerin ekonomik güçlenmeye katkıları sınırlı olsa da özgüven edinme ve dayanışmayı artırma yönleri ön plana çıkıyor.

Kaynakça

Adak, S. (2016). Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet. F. Saygılıgil (ed.) *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (ss. 17-33). Ankara: Dipnot.

Beteille, A. (1999). Empowerment. *Econ. Polit. Wkly. 34.*

Erman, T. (1996). "Kentteki Göçmenin Bakış Açısından Kent/Köy Kimliği: Niçin Köylüyüz Hala?" *Ankara Universitesi SBF Dergisi 51* (01), 289-304.

Mandel, R. (1989). Turkish Headscarves and the 'Foreigner Problem': Constructing Difference through Emblems of Identity. *New German Critique, no. 46* (27), 27-46. doi:10.2307/488313.

Shankland, D. (2003). *Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition*. London: Routledge.

Smith, E. D. (1987). Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology. *Sociological*

Inquiry 44 (1), 7-13. doi: 10.1111/j.1475-682X.1974.tb00718.x.

Stevens, A. (2006). *Women, power and politics.* Palgrave Macmillan.

NEOLİBERALİZM VE RADİKAL DEMOKRASİNİN FORMALİZMİ

Salih Akkanat[1]

Özet

Neoliberalizm, radikal demokrasi projesinin işlemesi için elzem olan liberal demokrasinin sembolik değerler sistemini hızlı bir biçimde aşındıran sonuçlar üretir. Toplumsalın mantığına içkin bir akılsallık biçimi haline gelen neoliberalizm, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi evrensel idealleri mevcut liberal demokrasilerden tasfiye ederken, bir eleştiri ve eylem programı olarak radikal demokrasi düşüncesini de sekteye uğratmaktadır. Radikal demokrasi teorisi klasik liberalizmin dayandığı birbirinden farklı mantıklara sahip alanların pratikte özerkliğini yitirmesiyle ya formalizme sürüklenmekte ya da neoliberal tahakkümü pekiştiren ideolojik bir söylem halini almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberalizm, Radikal demokrasi, Yeni-Marksizm, Formalizm, Siyasal.*

1. Bir İdeoloji ve İktisadi Doktrin Olarak Neoliberalizm

Yeni-Marksist siyasal iktisat düşüncesinin bir temsilcisi olan David Harvey (2015) neoliberalizmi şöyle tanımlar: "neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kuramsal çerçeve içinde bireysel girişim, beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır" (s.10). Gérard Duménil ve Dominiqué Levy (2007) Harvey'in de işaret ettiği neoliberalizmin teori ve pratiği arasındaki çelişkiye dikkat çekerek devletin, piyasanın kurulması ve işlemesindeki rolünü kabul ettikten sonra, neoliberalizmi "bir gerileme döneminin ardından yönetici sınıfların üst kesimlerinin –en zenginlerin- güç ve gelirlerinin yeniden tesis edildiği, baştan sona yeni bir toplumsal düzen" (s. 26) olarak resmeder. Devleti, bir ittifaklar zinciri anlamında "siyasal kurumsal merkez" olarak tanımlayan Duménil ve Lévy (2015), savaş sonrası dönemde halk sınıflarının işgal ettiği ittifakın yerini, günümüzde ekonominin finansallaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan yeni yönetici sınıfların aldığını söyler (s. 40). Neoliberalizmde gerçekleşen dönüşüm temelde kapitalist mülk sahipleri sınıfı ile yeni yönetici sınıfın birlikte oluşturduğu ekonomik kurumsal merkezin, devleti, özel çıkarlar lehine geri alması ve ekonomiyle ilgili kararların büyük ölçüde bu "merkez" tarafından alınmasıdır.

Harvey ve Duménil ve Lévy siyaset ve ekonomi arasında neoliberalizm bağlamında gerçekleşen dönüşümü klasik Marksist şablona uygun biçimde sermaye sınıfı ve onun müttefikleriyle devlet arasında gerçekleşen belki de öncekinden daha yakın bir ittifak biçimi olarak tanımlama eğiliminde gibidir. Siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin geçirgenliği ya

[1] Yrd. Doç. Dr.; Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, salih.akkanar@gmail.com

makro siyaset planında gerçekleşen bir "ittifak" ya da "fetih" analojisinin ifade ettiği bir "ele geçirme" faaliyeti olarak görünür. Böylece, neoliberalizm ekonomik ilişkileri yeniden düzenleme kapasitesini, toplumun a-politikleştirilmesinden alıyorsa sanki bu durum sadece siyasetin komuta kademelerindeki ittifakın yer değiştirmesine bağlıymış gibi bir sonuç ortaya çıkar. Bu ise neoliberal tahakkümü liberal olanından ayırmayı anlamsız kılmaktadır. Nitekim neo-liberalizme karşı alternatif bir siyasetin yol haritası için de ya neoliberal ekonomik süreçlerin iç çelişkilerinin üreteceği dinamiklere ya da siyasal kurumsal merkezin komuta kamesindeki ittifakların yer değiştirmesine bel bağlanır. Başka bir deyişle ya tarihin diyalektik oyunu ya da taktik-stratejik siyasetler.

2. Yeni Bir Toplumsal-Siyasal Matris Olarak Neoliberalizm

Simon Clarke'in (2007, s. 105) yerinde ifadesiyle neoliberalizm sadece, "gerçek dünyaya daha uygun düşecek bir model geliştirmeyi amaçlayan" bir ideoloji değil "gerçek dünyayı modeline daha uygun hale" getirmeyi amaçlayan siyasal-toplumsal bir projedir. Neoliberalizmin farklı siyasi geleneklerden partilerinden partilerin zihniyet kalıplarını dönüştürmesi, yasa yapıcılardan sivil toplum örgütlerine kadar hukuki-toplumsal muhayyileyi şekillendirmesi ve hatta alternatif toplumsal hareketlerin siyasi tasavvurlarına nüfuz edebilmesi bu önermeyi doğrular. Bu nedenle daha yerinde bir tespitle neoliberalizm, "kamusal-özel alanlar ile ekonomi-siyaset-toplum ilişkilerinin doğasını yeniden şekillendirerek küresel ölçekte kapitalist gelişim için yeni bir toplumsal-siyasal matrisi" (Munck, 2007, s. 113) temsil eder. Özellikle siyasal-ekonomik alanlar arasındaki ilişkinin dönüştürülmesi siyasetin siyasi niteliğinin kaybolmasıyla başka bir deyişle genel bir a-politikleşmeyle sonuçlanır.

Burada devletin siyasal niteliğindeki dönüşümün üzerinde durmak özellikle önemlidir. Çünkü sorun devletin araçsal kullanımından çok tanımı, anlamı ya da işlevindeki dönüşümdür. Siyaset ve demokrasi teorisi açısından bu dönüşümü belirleyici kılan da büyük ölçüde bu anlam kaymasıdır. Cerny'nin (1997) işaret ettiği gibi, özelleştirme ya da de-regülasyon eski "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" ilkesinin yeniden canlanmasını değil tam tersine devletin ekonomik ve siyasal gücünün daha dolaylı yollardan olsa da piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda seferber edilmesi anlamına gelir (s. 263). Kamu yararını referans alan ve etkin siyasal güçlerle donanmış sosyal yurttaşlığı öngören refah devleti siyasalın alanı olmaktan çıkar. Colin Crouch'un (2016) ifadesiyle refah devletinin gerilemesi, yurttaşları siyasi bir kayıtsızlığa sürükler ve şirketler tarafından avlanmayı bekleyen tüketiciler pozisyonuna iter (s. 26). Crouch bu nedenle yurttaşların siyasal bir özneden tüketiciye dönüştüğü günümüz demokrasisinin post-demokrasi olarak adlandırılması gerektiğini savunur. Tüketici-yurttaşın yükselişi egemen halk imgesinde somutlaşan siyaset-ekonomi ilişkilerindeki kaymanın bir diğer yüzüdür.

Refah devleti ve yurttaşlığın çöküşünü aslında siyasal alanın çöküşü olarak nitelendirebiliriz. Bu açıdan neoliberalizmin siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkilerin alt üst edilmesi yoluyla yeni bir siyasal rasyonalite doğurduğunu söylemek mümkünüdür. Michael Foucault'nun 1970'lerin sonunda *Biyopolitiğin Doğuşu* (2015) adıyla verdiği dersler bu yeni neoliberal siyasal rasyonalitenin temel özelliklerini vermesi açısından son derece önemlidir. Foucault (2015) ilk olarak bu derslerde siyasi alanın çağdaş varoluşun her boyutu ile birlikte ekonomik bir rasyonaliteye maruz kaldığını vurgular (s. 222). *Homo oeconomicus* sadece bireylerin değil toplumsal yaşamın bütünüyle piyasa rasyonalitesinin kalıplarına tabi kılındığının göstergesidir. Bu nedenle neoliberalizm, ekonomik rasyonalitenin hayatın her alanına egemen olması konusunda ontolojik bir kabulden ziyade normatif bir iddiayla hareket eder. Ve bu normatif

iddiayı gerçekleştirecek kurumların inşa edilmesi, söylem ve politikaların geliştirilmesi neoliberalizmin yapılandırıcı bir proje olduğunu gösterir (Brown, 2003, s. 2; Lemke, 2001).

Devletin ne Harvey'in bahsettiği anlamda ne de Nicos Poulantzas ve Jurgen Habermas gibi kuramcıların öngördüğü anlamda bir meşruiyet krizine sürüklenme ihtimali ortadan kalkmaktadır. Devlet neoliberal rasyonalitenin içine çekildiği için başarısı ve meşruiyeti piyasa rasyonalitesinin gereklerini yerine getirme derecesine göre ölçülecektir. Bu gelişmenin en önemli sonucu yukarıda da belirtildiği gibi yeni bir meşruiyet anlayışının doğmasıdır. Genel çıkarın ve egemen sınıf olarak halkın evrensel temsilcisi sıfatıyla anayasal devletin sahip olduğu meşruiyet anlayışı geçerliliğini yitirmektedir. Diğer taraftan devletin geleneksel olarak hizmet alanına giren her faaliyet, fayda maliyet hesabına göre değerlendirilir ve eleştirilir; siyasal söyleme, siyasal tartışma ve eleştiri diline girişimciliğin terminolojisi hâkim olur. Zira genel kamuoyunun devletten beklentisi piyasanın sorunlarıyla yakından ilgilenmesi değil yasalar da dâhil olmak üzere bütün işlevlerinde piyasanın bir aktörü gibi düşünmesi ve hareket etmesidir.

Üçüncü olarak, ekonomik olmayan alanlar yeniden yapılandıran ekonomik rasyonalitenin yurttaş-özneyi de neoliberal düzene uygun hale getirmesidir. Klasik liberalizm bireyin farklı eylem alanlarında farklı davranış ya da eylem biçimleri öngörmüş olmasına rağmen neoliberalizm hayatın her alanında bireyin normatif açıdan bir girişimci özne gibi hareket etmesini ister. Bireyler, ahlaki özerklikleri, yaşamlarını idare etme, ihtiyaçlarını karşılama ve tutkularını gerçekleştirme kapasitesine göre ölçülen rasyonel varlıklar olarak tanımlanır.

3. Neoliberalizm, Siyasal Eleştiri ve Formalizm

Neoliberalizm, siyasal alanı ve yurttaşlığı toplumsal- ekonomik ilişkileri şekillendirme kapasitesi anlamında pozitif bir güç olmaktan çıkarsa da Chari'nin (2015) işaret ettiği gibi neoliberalizm en azından söylemsel düzeyde klasik liberalizmin ilke ve değerlerine meşrulaştırıcı bir güç olarak başvurmaya devam eder (s. 36). Pratikte klasik liberalizmin varsayımları tümden geçersiz kılınmış olsa da teoride ve söylemde klasik liberalizmin korunması Foucault'nun ve onun neoliberalizm analizinin izinden gidenlerin gözde kaçırdıkları bir noktadır. Neoliberal tahakkümün kurumlaşması ve varlığını sürdürmesi açısından klasik liberal değerlerin bu retorik kullanımı hayati bir işlev görür.

Gerçekten de iş güvencesi, toplumsal-siyasal eşitlik ve sosyal mobilizasyon gibi klasik liberalizmin iyi yaşam olanağıyla ilgili artık neredeyse ulaşılması mümkün olmayan bu vaatlere bağlılık neoliberal yapısal dönüşümü maskeler. Neoliberal toplum bireylerin sosyal-liberal devletin vaatlerine erişebilme gücüne sahip olmadığını kanıtlamasına ve siyaset yoluyla bu vaatleri gerçekleştirme araçlarından ve alanlarından mahrum kılmasına rağmen klasik liberal siyaset düşüncesinden türetilmiş kavramsal, analitik ve eleştirel söylemlere bağlılık neoliberalizmin ideolojik payandalığını oluşturur (Berlant, 2011, s. 199). Örneğin Nancy Fraser (2009) eleştirel söylem biçimlerinin neoliberal tahakküm düzenini bilinçdışı biçimde meşrulaştıran ideolojik söylemlere nasıl sürüklenebileceğini gösterir. Feminist söylemde devlet merkezciliğin ve devlet kapitalizminin eleştirisi neoliberalizmin özelleştirme ve de-regülasyon bağlamında devleti yeniden düzenleyen yapısal bakış açısıyla birleşir (Fraser, 2009, s. 106). Ya da feminist söylemdeki ekonomizm eleştirisi neoliberalizmin toplumsal adaleti ekonomik eşitlik alanından kültürel tanınma alanına kaydırmasıyla çakışır (Fraser, 2009, s. 108.) Fraser'a göre feminist eleştiri kapitalizmin yeni özgül koşullarını dikkate alarak eleştirel söylemini

yeniden yapılandırmadığı sürece neoliberalizmin eleştirel söylemleri kendi doğasına uyarlayarak yeniden anlamlandırma tuzağına yakalanıyor.

Boltanski ve Chiapello (2007) Fraser'a benzer şekilde eleştirel söylemlerin yeniden anlamlandırılmasını "kapitalizmin yeni ruhu"nun asli bir bileşeni olarak tanımlar (s. 27-29). Fordist ve Taylorcu kapitalizmin hiyerarşik ve itaatkâr işçi-öznesine karşın kapitalizmin yeni ruhu yaratıcı, işbirliğine yatkın ve esnek bir özne kimliğini öne çıkarır. Bu yeni özne tipolojisinin kaynağı 68 Mayıs'ının romantik kapitalizm eleştirisidir. Kapitalizmin örgütlü iş disiplininin sanatsal yaratıcılık adına eleştirisinden elde edilen sonuçlar iş yönetimi süreçlerine uyarlanır. İşletme yönetimi kuramları, romantik kapitalizm eleştirisinin kültürel boyutları ile sistemik eleştirel temelleri arasında ayrım yaparak çalışma düzeninin yeniden örgütlemişlerdir.

4. Radikal Demokrasi ve Siyasalın Özerkliği: Semptom mu Olanak mı?

Radikal demokrasi düşüncesi demokrasi talebinin temellerini zayıflatan bir formalizme sürüklenebileceği gibi neoliberal tahakkümün öznel boyutlarını aydınlatan bir içeriğe de sahip olabilir. Ernesto Laclau (2013), Chantal Mouffe (2010) ve Jacques Rancière (2006) gibi radikal demokrasi düşüncesini farklı açılardan geliştiren düşünürler; siyasetin ekonomiden özerkliğini aksiyomatik siyasetin bir niteliği olarak gördükleri için ve dahası Marksist ekonomi politik yaklaşımın ekonomizminden sakınmak adına, siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin doğasının neoliberalizm bağlamında değişmiş olmasını kendi kuramsal çerçeveleri açısından anlamlı sonuçlar üreten bir gelişme olarak görmezler. Formel bir çerçevede tanımladıkları siyasalın özerkliği anlayışını savunarak ve kamusal alanı bu ilke üzerinden yeniden siyasallaştırma idealine bağlı kalarak bir bakıma neoliberal a-politikleştirmenin özgül dinamiklerini gözden kaçırırlar.

Rancière, Laclau ve Mouffe gibi radikal demokrasinin önde gelen kuramcıları, demokrasi sözcüğünün siyasetin metalaşmasına bazen de emperyalist "haklı savaş" siyasetini meşrulaştırmaya hizmet ettiğini düşünür. Ancak yine de demokrasi sözcüğünün tahakkümden ziyade özgürleştirici amaçlar için nasıl daha kullanışlı kılınabileceğini sorgularlar. Bu düşünürlere göre demokrasiyi yeniden özgüleştirici bir söylem türü olarak anlamlandırmanın yolu siyasal kavramını yeniden yorumlamaktan geçer. Radikal demokrasi düşüncesinin genellikle ele avuca sığmaz ve istisnai bir olayın niteliklerini atfettiği, sosyo-ekonomik mantığa olduğu kadar siyasal-anayasal kurumların mantığına da heterojen olan siyasal kavramı, demokrasinin neo-liberalizm tarafından aşındırılmasını ve istismar edilmesini önlemenin anahtar kavramıdır.

Ancak diğer taraftan siyasal kavramının formel niteliği siyasetin ekonomik alandan özerkliği varsayımını sürdürmeye hizmet eder. Klasik liberalizm bağlamında ekonomi siyaset ayrımı heterojen mantıklara sahip olarak düşünüldükleri için özgürleştirici ve demokratik amaçlara hizmet eden siyasal kavramının neoliberalizm bağlamında kullanımına ısrar etmek formalizme yol açar. Ekonomi ve siyaset arasındaki heterojen mantıklara tutunan bir kavramlaştırma çabası neoliberal tahakküme karşı dirençli bir siyaset üretmekte zorlanır. Gerek Laclau ve Mouffe gerekse Rancière, siyasal öznelliği ekonomik formasyona bağlı olarak diyalektik biçimde anlamayı reddetmenin yanı sıra Burjuva siyasal alanını da üretim süreci ve metalaşma mantığının merkeziliğine göre kavramlaştırmayı doğru bulmazlar. Özellikle Laclau ve Mouffe hegemonya kavramını radikal demokratik siyasetin temel kategorisi olarak benimser ve sınıfsal

talepler de dâhil olmak üzere farklı taleplerin söylemsel eklemlenmesine dayalı bir siyaset biçimini benimserler.

Sonuç

Neoliberalizm bağlamında devletin ekonomiyle kararsız ilişkisi sadece iktisat teorilerini değil çağdaş siyaset düşüncesini de yakından ilgilendiren sonuçlar üretmektedir. Bu durum çağdaş radikal demokratik siyaset teorisi hem bir eleştiri biçimi hem de bir eylem ve siyaset programı olarak neoliberalizm bağlamında bazı içsel kısıtlamalara sahip olduğuna işaret eder. Radikal demokrasi teorisi, neoliberalizmin ekonomi-politik analiz biçimi ile bağını kopardığı, toplumun makro-ekonomik dinamiklerinin dönüşüm süreçlerine kayıtsız kaldığı ölçüde neoliberal tahakküm biçimlerinin eleştirisinden çok onları yeniden üreten formalist teorilere dönüşme riski taşır. Zira neoliberalizmin özgül durumu, siyasal ekonomi ve sermaye birikim süreçlerinin soyut dinamiklerinin analizi ile neoliberalizmin deneyimsel ve estetik boyutlarının birlikte anlaşılmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

Berlant, L. (2011). *Cruel Optimism.* Durham, NC: Duke University Press.

Boltanski, L. & Chiapello, E. (2007).*The New Spirit of Capitalism.* New York: Verso.

Brown, W. (2003). Neoliberalism and the end of liberal democracy. *Theory & Event 7*(1), 1-12.

Cerny, P. G. (1997). Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization. *Government and Opposition. 32* (2), 251-274.

Chari, A. S. (2015). *A Political Economy of the Senses: Neoliberalism, Reification, Critique.* New York: Columbia University Press.

Clarke, S. (2007). Neoliberal Toplum Kuramı. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (ed.) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (2. Baskı) içinde (ss. 91-106). İstanbul: Yordam.

Crouch, C. (2016). *Post-Demokrasi.* (Emre Zeybekoğlu, çev.) İstanbul: Dost.

Duménil, G. ve Levy, D. (2007). Neoliberal (Karşı) Devrim. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (ed.) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (2. Baskı) içinde (ss. 25-42). İstanbul: Yordam.

Duménil, G. ve Levy, D. (2015). *Büyük Yol Ayrımı.* (Ayşen Gür, çev.) İstanbul: İletişim.

Foucault, M. (2015). *Biyopolitiğin Doğuşu.* (Ferhat Taylan, çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Fraser, N. (2009). Feminism, Capitalism, and the Cunning of History. *New Left Review. 56* (April), 97–117.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi.* (Aylin Onacak, çev.) İstanbul: Sel.

Jacques, R. (2006). *Siyasalın Kıyısında.* (Aziz Ufuk Kılıç, çev.) İstanbul: Metis.

Laclau, E. (2013). *Popülist Akıl.* (Nur Betül Çelik, çev.) İstanbul: Epos.

Lemke, T. (2001). The Birth of Bio-politics: Michel Foucault's Lecture at the Collège de France

on Neo-liberal Governmentality. *Economy and Society. 30*(2). 190-207.

Mouffe, C. (2010). *Siyasal Üzerine.* (Mehmet Ratip, çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Munck, R. (2007). Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (ed.) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (2. Baskı) içinde (ss. 106-123). İstanbul: Yordam.

TOPLUMSAL ÇATIŞMADA MEŞRULAŞTIRMA: SİMGESEL SERMAYE OLARAK DİN DİLİ

Sümeyya Akyol Kahveci[1]

Özet

Sosyal alan görece özerk alanları içermekle birlikte dini alanın da sosyal alanda diğer alanlarla karşılıklı etkileşim halinde dinamik bir yapıda olmasından hareketle, çalışmada retorik anlatımı ve muğlak yapısı ile simgesel sermaye üretmede verimli bir kaynak olan din dilinin basında kullanımı karşılaştırmalı bir araştırma ile ortaya konulacaktır. Din dilinin simgesel sermaye üretimi ve diğer sermaye türlerine mübadelesinde farklı kullanımlarının, sosyal eyleyenlerin davranışlarına kılavuzluk eden, habituslarında da etkin yansımaları söz konusudur. Uluslararası ve ulusal bağlamda Batı-Doğu düalizmi bağlamında Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği ülkedeki dini hayat yakından takip edilmekte buna ilişkin analizlerde önemli bir yoğunluğun yanı sıra çeşitlilik de göze çarpmaktadır.

Çalışmada ulusal basının Türkiye'deki dindarlık yapılarına ilişkin yansımaları muhalif gazeteler örnekleminde karşılaştırmalı bir analizle incelecektir. Analizde etnik ve dini ayrılıkların çatışan söylemlerini meşrulaştırdıkları argümanlar ortaya konularak sosyal alan içindeki alanlardan bir alan olan dini alanın sosyal çatışmalarda simgesel sermaye unsuru olarak mübadele değeri ortaya konulacaktır. Ayrıca din dili üzerinden yürütülen çatışmanın diğer dinler mezhepler ve etnisetelere yönelik yaklaşımlar bağlamında din ve diğer toplumsal alanların sosyal alan içindeki simgesel ve kültürel sermayeler ile yürütülen alış-verişin söylemsel analizi yapılarak din dilinin işlevselliği ve bu işlevselliğin yeni koşullarda yeniden üretimine ilişkin mekanizmaların basında cari tartışmalar, meşruiyete ilişkin ortaya konan argümanlar çerçevesinde analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Habitus, Alan, Simgesel Alan/Sermaye/Tahakküm, Din Dili*

1. Toplumsal Sorunları Ele Alışımızı Belirleyen Tanımları Sorgulamak

1.1. Habitus

Bourdieu'nun "tarihsel olarak inşa edilmiş, kurumsal olarak kök salmış, dolayısıyla toplumsal olarak değişken, üretici bir matris" (Bourdieu & Wacquant, 2007, s. 27) olarak gördüğü habitus bir yandan verili koşulların sonucu olan yapısallığı; bir taraftan da gündelik pratikler üzerinden üretkenliği içinde barındıran bir role sahiptir. Metaforik bir anlatımla habitusun pergel gibi bir ayağı yapıda bir diğer ucu ise üretken ve dönüşümcü potansiyeli ile öznededir. Din dilinin gazetecilik alanındaki dışavurumları farklı habituslar açısından değerlendirilecektir.

1.2. Alan

Bourdieu'nun "üreticilerin özelliklerinin üretim ilişkilerindeki konumlarına göre, nesnel ilişkilerin belli bir uzamda işgal ettikleri yer tarafından belirlendiği bir evrendir" (1997, s. 26) şeklinde tanımladığı "alan" sadece egemenlerin tüm güç ve yetkiyi elinde bulundurduğu bir yapı olmaktan çıkıp Kunh'un paradigma değişikliğine yer veren kuramını çağrıştıran bir

[1] Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

dönüşümün meydanı; başka bir anlatımla güç ve iktidar için sürekli mücadele edilen dinamik bir yapıyı ifade etmektedir.

Görece birbirinden otonom; "din de dahil" eğitim, sanat, gazetecilik gibi her bir alan için meşruiyet, eyleyenlerin ve üreticilerin alanı ve oyunun kurallarını ve alanda var oluşlarını kutsamaları sayesinde elde edilir. Alana giriş o denli doğallaşmış ve eyleyenlerce içselleştirilmiştir ki salt çıkar ve amaca indirgenemez. Çıkar a priori değil, bir inşa ve tarihsel bir keyfiliktir (Bourdieu & Wacquant, 2007, s.105).

Alana dinamizmini veren diğer bir unsur da yeni girişler ve yenilerle öncekilerin alan için verdikleri mücadeledir. Gazetecilik de görece otonom bir alan olarak ele alındığında çıkar ve amacı öteleyen, "alanda var olmanın kutsiyeti" ve dine karşı konum alış sosyal bir inşa ve tarihi keyfilik olarak incelenecektir.

1.3. Sermaye

Sadece ekonomik sermayeyi dikkate alan ve toplumsal gerçekliği alt yapı üst yapı ikiliğine indirgeyen salt materyalizmin aksine Bourdieu sermayeyi "belli bir alanda hem mücadele silahı hem uğruna mücadele edilen, sahibine belli bir iktidar, bir nüfuz kurma olanağı veren….belli bir alanda var olmayı sağlayan şey" (Bourdieu & Wacquant, 2007, s.82) olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Bourdieu sağ–sol eğilimliler için sermayenin hacmiyle de alakalı farklı habituslar tanımlamakla gazetecilik alanı için sağ ve sol için olduğu kadar solun ve sağın farklı fraksiyonları için de kavramsal bir karşılaştırma olanağı vermektedir.

1.3.1. Simgesel sermaye

Simgesel sermaye ekonomik dünya dışında kalan, simgesel düzeyde işleyen alanları çözümlemek için geliştirilmiş analitik bir araçtır. Biriktirilen bir şey olmaktan çok etki olarak hissedilen, varlığını kaynağının fark edilmezliğinden alan ve belki de bu yüzden en yaygın ve etkili sermaye türüdür. Simgesel sermaye, onu görmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini sağlayan algılama ve değerlendirme kategorilerine sahip eyleyenler tarafından algılanarak, gerçek bir sihirli güç, zenginlik, savaşçılık değeri gibi herhangi bir özelliktir (Bourdieu, 1995, s. 122, s. 187).

Simgesel sermaye/alanın temel özelliği, çıkar gütmeme konusunda yapılmış gizli bir antlaşma temelinde kendini var etme iddiasında olmasıdır. Simgesel sermaye kendini ekonomik çıkarın reddi üzerine inşa eder. "Tersine ekonomik dünya" (Bourdieu, 1999, s. 141). Simgesel sermaye kaynaklarından biri din olarak alındığında gazetecilik alanının geniş halk kitlelerine gerçekleri yansıtma amacı gibi "salt çıkara dayanmayan" amaçları için verdikleri mücadelede kendi habitusları ve simgesel sermayelerini de alandaki mücadeleye kattıkları varsayılmış ve içerik analizi ile –din dilini kullanma biçimleri- bu varsayım test edilmiştir.

1.4. Dil Pazarı

Sosyal gerçeklik okumasında ve gazetecilik alanında oluşturulan yapıtların analizi için analitik araçlardan belki de en can alıcısı "dil pazarı" kavramsallaştırmasıdır. Dil ve "Kaioros" u, yani konuşma sanatını, iyi konuşmayı, veya düşünce figürleri yapmayı, dili manipüle etmeyi ve bu sanatı yerinde kullanma sanatı olan ve bu olmadan hiç olan dile hakim olmayı öğretmek süreci de dil pazarı tarafında içerilmektedir (Bourdieu, 1997, s.114). Tam da burada toplumsal olarak kabul edilmişten hareketle yeni bir inşa oluşturmak için karşıtlık anlamında olsa dahi din dili

işlev kazanmaktadır. Bourdieu'nun "sermaye ancak bir pazar varsa sermaye olarak tanımlanır" (Bourdieu, 1997, s.114) ifadesinden hareketle, dil pazarı metaforu etrafında dini söylem etrafındaki tartışmalar kesifliği ve diğer toplumsal olgu ve olaylarla ilişkiselliği açısından analiz edilecektir.

1.5. Alan Homolojileri ve Gazetecilik Alanında Dinsel Söylemin Çözümlenmesi

Alanlar arasında homolojik etkiler süreğendir. Alanlara arası homolojik etki sosyal uzamda yer alan her bir alanın benzer etkileri yaratarak yeniden üretime hizmet etme sürecini açıklamaktadır. Bourdieu'nun örneğinde Fransız eğitim sistemi ile ortaçağdaki Katolik kilisesi arasında yapısal ve işlevsel homolojiler mevcuttur. Sadece bilgi vermekle kalmazlar kendi kurumlarına alımlar noktasında seçim yapma ve eğitim verme haklarını tekellerinde tutarak mevcut yapıyı yeniden üretirler (Bourdieu & Passeron, 2015, 97-99). Gazetecilik alanının da simgesel seçkinlerinin eşitsizliklerin üretilmesinde bu tür bir işlevi olduğu iddia edilebilir. Ayrıca Kültürel meta üreticileri alanda kendi çıkarları peşindeyken homolojik etkileri farkında olmadan üretirler. Aslında eşitsizlikler, farkında olunmadan üretildiği için başarılıdır. Bourdieu'nun sosyal gerçeklik analizi bağlamında dikkatleri çektiği üzere bugün artık ruhbanların hakimiyetlerini sürdürdükleri alanın nerede bittiğini çok iyi görememekle birlikte, mücadelenin mantığı da değişmiş durumdadır:

> *...örneğin, ruhbanların laiklerle yaptıkları mücadelede truva atı mantığına yenik düştüklerini görüyoruz. laiklerin, mesela psikanalistlerin, onlara karşı dolaylı olarak sürdürdürdükleri yeni rekabet biçimleri karşısında, rakibin silahlarını ödünç almak zorunda kalıyorlar; ...Yeni ruhbanlar özel hayatın sevki ve dünya görüşünün yönlendirilmesinin sembolik manüplasyonu üzerine yeni bir mücadele alanına dahildirler. Yeni ve eski ruhbanların ortak noktası sembolik bir tesir gerçekleştirmektir. [Bunu da dünya görüşlerini manüple etmek, böylelikle pratiklerini dönüştürmeye çalışmakla gerçekleştirirler].* (2013, s. 157).

Sosyal dünyada gerçekliğin sözel yapılar tarafında inşa edildiğine dair teori ve bu teorinin simgesel iktidar alanında işlerliği bizi kültürel alan ve bu alandaki iktidar yapılarına ve gazetecilik alanında cari dini söylem çatışmasına götürmektedir. Bourdieu'nun yaklaşımında alan homolojilerinin benzeri bir durum modern çağda ortaçağın siluetini başka şekillerde ortaya çıkarmaktadır.

> *Dünyanın nasıl görülmesini gerektiğini söylemek için mücadele eden bütün (bu) insanlar, ...bedenlere konuşmaya ve onlara dokunmaya muktedir kelimelerle gördürür ve inandırırlar, böylelikle de tamamıyla gerçek etkiler, eylemler elde ederler. Laik bir statü altında ve laikleşmiş biçimlerde ruhlara yeni ruhbanlık biçimleri uyguluyorlar* (Bourdieu, 2013, s. 156).

Alan teorisinde dinsel alan/sembolik iktidar alanına dönüşmüş olmakla hem retoriği geniş bir pazara yayılma olanağı bulmuştur hem de laik alanlara dini alanın difüzyonu ile oluşan homolojik etki, karşıt gibi görünen gruplarda da otokratik sonuçların doğmasına yol açmıştır.

> *Entelektüel boyutu yoğun tarikatlerin [(bazı tarikatlarda PSUcu (birleşik sosyalist parti) bir boyut varken) veya Troçkist fraksiyonlarda da tarikatçı bir taraf vardır] ortaya çıkışı, bir grup insanın eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte, birinci tekil şahıs düzeyinde kültürel üretim yapabilme ve ruhani öz yönetim olanağına ulaşmış*

olmalarıyla ilişkilidir. Kişinin kendi kendisinin en iyi sözcüsü olabileceği hissiyatına dayalı vekaletin reddi, küçük karizmatik peygamber cemaatleri şeklinde bir sürü gruplaşmaya yol açmaktadır (Bourdieu, 2013, s. 156).

Son kertede laik alana da sirayet etmekle birlikte dinsel formlarda -Bourdieu'da psikologlar, psikiyatristler ve sosyal hizmet uzmanları iken bu çalışmada gazeteciler için de kullanımı teklif edilen- yeni ruhbanların alan içindeki konumlanışlarda değişim söz konusudur.

2. Verilerin Analizi

Haziran 2016 periyodunda taranan Sözcü ve Birgün gazeteleri örnekleminde; Birgün gazetesinde Dış politika ve din bağlamında 21'i terörle ilişkili 8 i farklı konularda; eğitim ve din bağlamında 29; ramazan ayına denk gelmesi nedeniyle 3 iftar haberi, toplumsal cinsiyet ve din bağlamında 7;hukuk ve din bağlamında 2; dini pratikler ve gündelik yaşamla ilgili 4; mülteciler ve din bağlamında 2; din karşıtı çağrıda bulunan 8 haber yer alırken farklı dini grup ve anlayışları mazlum gösteren 5 yerli ve yabancı habere yer verildiği görülmüştür. Ayrıca diğer konular ve din ilişkisi kuran 13 haber daha gazetenin bir aylık yayın sürecinde yer almıştır. Din dilinin sık kullanışı ve kesafeti gazetecilik alanının simgesel sermaye olarak bu dili kullandığının ve habitusun yaratıcı özünün bu dil eksenindeki mücadeleye uyarlandığının önemli bir göstergesini oluşturmaktadır.

Birgün gazetesinde dini konuların bir aylık süreçte bu denli yoğun yer alması bir tarafa, salt laik bir refleksle hareket edildiği iddiasının aksine bazı dini anlayışların daha ön plana çıkarılması iddiası zımnen gündeme taşınmaktadır. Ayrıca din adamları yerilirken model din adamı figürleri de yer yer ön plana çıkarılmaktadır. Söz konusu tutum Birgün gazetesinde "Yaşar Nuri Öztürk ve "Cansız Hoca" başlığı altında, 27 Haziran 2016'da bir köşe yazısında kaleme alınmıştır.

Birgün gazetesinde eğitim ve din ilişkisi kurulan haberler bağlamında "Eğitimi şeriata göre denetleyecek komisyonu Birgün deşifre ediyor" haberi 17 Haziran 2016'da gazetede yer alırken; Cumhuriyetin kazanımlarından olan laikliğin yerine şeriatın ikame edildiği; üstelik İran ve Suudi Arabistan'da uygulanan bir şeriat anlayışının model alındığı iddia edilmektedir. Haber ilk sayfa manşette yer alırken uygulamanın neliğinden bahsedilmediği, sanki anayasanın tamamen değiştirilerek Suudi anayasasının kabul edildiği iddia edilmektedir. Ayrıca görsel boyutta kullanılan çarşaflı ve peçeli kadınlar üzerinden simgesel bir şiddet uygulanmaktadır. Eğitim ve din bağlamında gazetede cumhuriyetle beraber var olagelen din eğitiminin çağdaş eğitime alternatif olarak ikame edileceği iddiası da bir öngörüye dayandırılmakta yine görselde İmam Hatip Lisesi binası kullanılarak 20 Haziran 2016'da bu dosya işlenmeye devam edilmektedir. 21 Haziran 2016'da "Gericilik üç yaşına indi" haberi de kuruluşu cumhuriyete ve Mustafa kemal Atatürk'e dayana Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 4-6 yaş din eğitimi uygulamaları bağlamında bir genellemeye dayanmaktadır. Bu haberlerin adeta post-seküler çağı yaşadığımız, Ortadoğu'da din adına terör üreten grupların var olduğu ve küresel pazarda dünyanın birçok yerinden kendine militan devşirdiği bir dönemde sağlıklı bir din eğitimi vermenin gerekliliğini yok saymaktadır. Ancak diğer taraftan salt laikliğin ruhuna aykırı olarak farklı dini gruplara "sınırsız özgürlük" veya ayrıcalık talepleri de zaman zaman dile getirilmektedir. Ayrıca gazetenin dinle (Türkiye'de ki dinsellikte artışla) ilgili totalist bir yaklaşım belirlediği sosyal medyadan aktarılan bir içeriği dayandırılarak verilen haberde

gözlenmektedir. 17 Haziran 2016 tarihinde çıkan "Namaz kılmayan idam edilsin" haberi bu konuya örnek teşkil eden haberlerdendir.

Gazetenin dinle ilgili söylemlerinde benimsediği önemli bir yaklaşım da gündelik hayattaki muhafazakar tiplemeleri üzerinden yapılan "özcü dini açıklama ve dini hükümlerdir. 18 Haziran 2016'da Birgün gazetesinde yer alan "Sert kavramlar, sağlam karmaşalar" makalesi de bu bağlamda incelenecektir. Yazıda "kendilerini Müslüman olarak niteliyorlar fakat İslam'da en büyük günah olarak nitelenen şirk başta olmak üzere her şeyi yapıyorlar. Başörtülü sağlam mümine bacı da bariz biçimde Kuran ayetlerini taklit eden mesajıyla açıkça şirke giriyor" yaklaşımı bir kişi hakkında verilen dini hükmü ironik olarak örneklemektedir.

Birgün'ün genel iddiasının aksine laik bir duruş benimsemediği bu idealin aksine mezhepçi bir duruş benimsediği tartışmaya açılmaya muhtaç görünmektedir. 21 Haziran 2016'da gazetenin "Bahreyn'de Şii lideri vatandaşlıktan çıkardılar" haberi gazetenin Suudi Arabistan, Müslüman Kardeşler, Vahhabiler, Nahda ve Türkiye'deki İslamcıları bir potada gördüğü ve bu Sünni dünya ile bir rekabet içinde bir algıdan beslendiği algısı oluşmaktadır. Böyle bir tarafgirlik ise gazeteyi laik limanlardan uzaklaştırıp karşı bir dini söylemin içine çekmektedir.

Sözcü gazetesinde yer alan din içerikli haberler analiz edildiğinde, Birgün'ün aksine salt laik bir refleksle hareket edildiği iddiası yer almamakta, bunun yerine pozitivizmle uyumlu mevcut olana alternatif ama elitist bir din anlayışı servis edildiği görülmektedir. Gazetede eğitim ve din konulu 17; yaşam tarzını gazetenin model olarak belirlediği makbul din anlayışı ile kıyaslayan 9; dış politika ve din bağlantısı Sözcü gazetesinde Birgün'e göre daha az yer almıştır. Sözcüde bu bağlantı bir ay içinde 7 defa kurulmuştur.

Toplumsal cinsiyet ve din ilişkisini ele alan 12; Ramazan konusu gazetede geniş şekilde yer almış, dinin yaşama yansıması gereken ideal şekli bu bağlamda da sıkça vurgulanmıştır. Ayrıca dinin metodolojisinin bilinmesi gerekliliğine vurgu yapan bir makale ile gazetenin Ramazan bölümü oluşturması ve bu içerikte ramazanın birey ve topluma sağlayacağı faydalar ile dini hakikatlerin bilimsel hakikatlerle çatışmayacağını örnekleyen yazıların bu süreçte yer bulması da dikkat çekmektedir. Daha ötesi selefi anlayışları çağrıştıran geleneksel İslam ve bu anlayışı yansıtan din bilginlerinin bir kenara bırakılıp Kur'an'ın salt hakikatine çağrı yapılması da ayrıca öneme haizdir. Söz konusu yazılar gazetede 24 defa yer almıştır. Ayrıca Ramazan bağlamında Sözcü gazetesi iftarları makbul ve makbul olmayan olarak iki şekilde sunmaktadır. Gazete ayrıca siyasetçi bir kadın figürün mevlit okunurken başını kapatmasını haber ederek belli limitler dahilinde dini yaşama onay vermekteyiz mesajı vererek salt laik bir çizgiyi temsil etmedikleri mesajını okuyucularına göndermektedir. Dahası gazetenin dinin bir yorumu veya bir yaşam tarzına esin olma durumu eleştirilip başka bir yorumun toplumsal, ideolojik ve demokratik bir sorun yaratmayacağı iddiası şu manşette bariz bir şekilde yer almaktadır: "Problem dinde değil adamda". İki gazetenin din ve dinselliğin tek yorumunun egemen olmasına yönelik yaklaşımı diğer dini anlayışların da sesinin dominant olan kadar çıkmasına yönelik çağrı ile özdeşleşmekte, bunun yanı sıra eğitime ve eğitimin örgütlenmesine önemli bir misyon yüklenmekte iken, mücadele yöntemleri açısından Sözcü gazetesi hukukî olmayan yollara çağrıda bulunmak bakımından Sözcü gazetesinden ayrışmaktadır. Nihai olarak simgesel şiddetin dozu Birgün gazetesinde Sözcü gazetesine göre daha kesiftir. Birgün gazetesinin 22 Haziran 2016 tarihli "Alenen savaş çağrısı" ve 19 Haziran'da aynı gazeteye yansıyan "Yaşamı savunmak için" manşeti ve bu manşet eşliğinde verilen maskeli eylemciler resmi dini bir

söyleme sahip olmadığını, seküler gazetecilik yürüttüğünü öne süren gazetelerin dahi bir aylık periyotta yukarıda yapılan din dilini bir sermaye türü olarak kullandıklarını örneklemektedir.

Sonuç

Din dili kullanılarak yapılan haberlerin tasnifinden hareketle gazetecilik ve bu alanın farklı gruplarının seçkinlerinin din üzerinden ürettiği simgesel şiddet, bizi dini alanın kendine özgü sermayesi, iktidar alanı ve habitusu ile çatışmanın ve iktidar mücadelesinin alanıdır, kültürel alanı elinde tutan medya da simgesel iktidar için mücadelenin verildiği alanda yer almaktadır sonucuna götürmektedir.

Salt egemenler ve ezilenlerin konumlandığı yapısal bir yeniden üretim mekanizması değil; bir birinden görece otonom alanların kendi özgül sermaye ve çıkarlarını ortaya koyduğu ve her aktörün kendi sermayesinin türü ve hacmi oranında katıldığı dinamik bir alan ve bu alan için sürdürülen tarihsel bir inşa olarak yeni paradigma değişimleri ile yeniden kurgulana ve kurulan bir toplumsal gerçeklik vardır.

Dini alan da kendini özgü yapısı ile güç ve iktidar alanıdır. Medya da özellikle iktidar pazarı karşıtı medya da dini alandaki mücadeleye katılmaya ve buradaki örtülü çıkar için mücadele etmeye değer görmektedir. Bu bir anlamda tersine ekonomik dünyanın dini alanda tersine dini söylemle var olma ve iktidar için mücadele etmenin simgesel şiddete başvuran söylemini ateşlemektedir. Kullanılan dil ve üslubun simgesel şiddete dönüşmesi olgusu yine güç ve iktidar ilişkisinde örneklemdeki gazetelerin muhalefet yapma tarzları Bourdieu'nun "meşru yeterlilik" ilkesini çağrıştırmaktadır. Meşru yeterliliğin paradoksal olarak baskın tanımı, gerçekte gerçek yeterliliğinin gayri meşru olmasıdır. Buradan hareketle meşruiyetini karşıdakinin dil ve üslubunu gayrı meşru olarak etiketlemeden alan karşı dil, dil pazarında bu etiket üzerinden kendi meşruiyetini de tahkim etmektedir.

Bourdieu'nun "bir değişken dilsel veya kültürel ürünlerin sunulacağı pazarın doğası dahil edildiğinde çözülebilir" önermesinden hareketle, gazetecilikte kullanılan din dilinin doğası ancak dilsel tahakküm ilişkilerinin analizi ile çözümlenebilir. Buradan hareketle aslında din karşıtı olarak konum alan gazete haberleri ve makaleleri bu karşıt konum alışları ile aslında "olandan farklı" bir dini tahayyül inşa etmektedirler. Toplam sermaye içinde dini alanın da geçer akçe olması tarihsel inşanın süregelen doğasının sonucudur.

Kaynakça

Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2015) *Yeniden Üretim, Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri* (A. Sümer, L. Ünsaldı, Ö. Akkaya, çev.). Ankara: Heretik.

Bourdieu, P. (2013). *Seçilmiş Metinler.* (Levent Ünsaldı, çev.). Ankara: Heretik.

Bourdieu, P. & Wacquant, L.J. (2007). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (2. Baskı). (N. Ökten, çev.) İstanbul, İletişim.

Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları.* (Necmettin Kamil Sevil, çev.) İstanbul: Yapı Kredi

Yayınları.

Bourdieu; P. (1997). *Toplumbilim Sorunları.* (Işık Ergüden, çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Bourdieu; P. (1995). *Pratik Nedenler*. (Hülya Tufan, çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Yüce, E. (2007). Simgesel Seçkinler ve Habitus: Hürriyet Gazetesin'nde Köşe Yazarlığı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

SOSYOLOJİ TARİHYAZIMINDA EĞİLİMLER

Mehmet Ali Akyurt[1]

Özet

Bildirinin amacı, sosyoloji tarihyazımı alanında özellikle 1970'lerden bu yana görece yoğunlaşan tartışma ve eğilimlerin gruplanıp analiz edilerek eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Sosyoloji tarihinin nasıl yazıldığına/yazılacağına odaklanan sosyoloji tarihyazımı; tarihyazımı, bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisinin kesiştiği bir konumda bulunmakta ve bu alanlardaki birikimin sosyal bilimlere, daha özelde sosyolojiye uyarlanma çabasını yansıtmaktadır. Sosyoloji, kendi donanımı gereği özdüşünümsel olmaya doğa bilimlerinden daha yatkınken, sosyoloji tarihine ve "sosyolojinin sosyolojisi"ne gösterilen ilginin daha düşük seviyede kalması ilginçtir. Amerika'da Tiryakian ve Almanya'da Lepenies gibi isimlerin çabalarıyla bu alan belli bir çalışma hacmine ulaşmış ve görünürlük kazanmıştır. Bu bağlamda içsel ve dışsal faktörlerin sosyoloji tarihi yazılırken açıklamaya dahil edilme biçimleri; paradigma kavramını sosyoloji tarihine uygulama çabaları; okul/ekol, yaklaşım/teori, kavram ve alan/branşların tarihine odaklanan sosyoloji tarihyazım girişimleri mevcuttur. Sosyoloji tarihinin komşu disiplinlerle etkileşiminin incelenmesi sayesinde sosyal bilimler alanına ilişkin daha bütünsel bir bilim tarihi anlatısı kurmak mümkün olmaktadır. Otobiyografi, biyografi ve hatıratlar üzerinden bir sosyoloji tarihi inşa etmek şeklinde daha derinlemesine ve mikro analize müracaat eden çağdaş bir eğilim de vardır. Milli sosyoloji geleneklerinin oluşum ve şekillenişleri sosyoloji tarihyazımının başından beri ilgi duyulan bir konu olsa da, son dönemde milli sosyolojiler arası bireysel ve kurumsal etkileşimler ve belli sosyologların farklı ulusal sosyoloji bağlamlarında alımlanışları üzerinde daha yoğun olarak durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyoloji Tarihi, Sosyoloji Tarihyazımı, Bilim Sosyolojisi, Sosyolojinin Sosyolojisi*

1. Sosyoloji Tarihi ve Sosyoloji Tarihyazımı

Sosyoloji tarihi, sosyoloji alanındaki bilimsel birikimin arz ettiği tarihsel değişmenin belli dönemsel ve tematik başlıklar altında gruplanması anlamına gelir. Sosyoloji biliminin nasıl değiştiğine bakar. Sosyoloji tarihyazımı (tarih metodolojisi, *historiography*) ise sosyoloji tarihinin nasıl yazıldığına veya yazılacağına odaklanır. Bu anlamda genel tarihyazımı, bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisinin kesiştiği bir konumda bulunur. Örneğin sosyoloji tarihi çalışmalarında sosyoloji tarihinin sosyolog merkezli mi okul merkezli mi, teori merkezli mi yöntem merkezli mi okunduğuna bakar. Yine sosyoloji tarihi, mesela sosyoloğun hayatının, mektuplarının, dönemiyle ve sosyoloji kamusuyla kurduğu ilişkinin merkeze alındığı bir şekilde sosyolojik olarak ele alınabileceği gibi, teorik birikimin gelişmesi vurgusuyla salt düşünsel bir perspektiften de incelenebilir.

[1] Arş. Gör. ve Dr. Öğr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, akyurt82@gmail.com.

Sosyoloji tarihine yönelik ilgi ile sosyoloji tarihyazımına yönelik ilgi birbirinden bütünüyle bağımsız değilse bile ayrı hususiyetlerdir. Sosyoloji tarihi ilgisi, sosyolojinin erken dönemlerinde ortaya çıkmış, gerek eğitim gerekse kriz çözme saikıyla bugüne kadar sürmüştür. Halbuki sosyoloji tarihyazımı ilgisi, ancak sosyoloji tarihi alanındaki çalışmaların belli bir yekuna ulaşması ve belli bir çeşitlilik kazanması sonrasında ortaya çıkmıştır. Mevcut sosyoloji tarihlerindeki tarihyazım yaklaşımlarından hangilerinin daha başarılı olduğunu tartışır. Kısacası sosyoloji tarihinin nesnesi sosyoloji alanındaki bütün bilimsel birikimken, sosyoloji tarihyazımının nesnesi, sosyoloji tarihi çalışmalarıdır.

2. Sosyoloji Tarihi İlgisinin Kaynakları

Sosyoloji tarihi, sosyoloji öğretiminin önemli bir parçasıdır. Bu boyutu itibariyle sosyoloji tarihi, öğrencilere anlatılmak için düzenlenir. Fakat sosyologlar, kendi disiplinleri üzerine düşünmelerinin bir parçası olarak, yaşadıkları tıkanıklıkları aşmak için de sosyoloji tarihine müracaat ederler. Böylece sosyoloji tarihi ilgisinin temelde iki farklı motivasyondan kaynaklandığı söylenebilir.

Bu iki ilgi çeşidini, bütün sosyolojik çalışmalarda takip etmek mümkünse de, özellikle sosyolojinin kendisi hakkındaki çalışmalarda bu ilgi daha belirgin olarak izlenebilmektedir. Bu minvalde sosyoloji tarihine yer verilen dört çeşit "sosyolojinin sosyolojisi" kitabı tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilki sosyolojiye giriş kitaplarıdır. İkincisi derleme niteliğindeki okuma kitapları, üçüncüsü sosyoloji tarihine odaklanan kitaplar, dördüncüsü ise "çağdaş sosyoloji teorileri" hakkındaki çalışmalardır.

2.1. Hakim paradigmanın/normal bilim döneminin sınırlı ilgisi

Bu iki fonksiyondan ilkini yani öğretimsel işlevi Kuhn'un normal bilim dönemleriyle ilişkilendirebiliriz. Belli bir sosyoloji paradigmasının benimsendiği zeminlerde "sosyolojiye giriş" metinleri sosyoloji tarihine az yer ayırır, hatta bazen hiç ayırmaz. Örneğin Celestin Bougle'nin J. Raffault ile birlikte 1926'da derlediği *Sosyolojinin Unsurları: Seçilmiş ve Sıralanmış Metinler* (*Elements de Sociologie: Textes Choisis et Ordonnes*; Çev. Kazım Nami Duru, İstanbul, Devlet Basımevi, 1936; 2. Baskı, MEB, 1964, 3. Baskı 1975) genel sosyoloji, siyaset sosyoloji, iktisat sosyolojisi gibi alt branşlara yönelik bir kurguya sahiptir. Durkheim Okulu'nun zaten belli olan uygulama biçimini yaygınlaştırma amacına matuf olduğu için sosyoloji tarihini ele almaya gerek duymamıştır. Sosyoloji, donanımı itibariyle özdüşünümsel olmaya en müsait bilim dalı olmasına rağmen, paradigmanın oturmuşluğu sebebiyle sosyoloji tarihi ve "sosyolojinin sosyolojisi"ne yoğun bir ilgi gösterilmemektedir. Kuhn'un normal bilim dönemlerinde özdüşünüm seviyesinin düştüğüne ilişkin tespiti sosyoloji için de geçerlidir.

Sosyoloji tarihine neredeyse hiç yer ayırmayan "sosyolojiye giriş" kitaplarına, günümüzde İngilizce konuşan dünyada yazılan ders kitaplarının çoğunluğunu örnek verebiliriz. Bunlarda ya yukarıdaki örnekte olduğu gibi alt branşlara ya da mevcut paradigmaların esas aldığı belli başlı problematiklere yer verilir. Bunlar sosyalleşme, toplumsal yapı, toplumsal değişme, tabakalaşma, eşitsizlik, kimlik, toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite gibi başlıklardır. Sosyoloji "çok paradigmalı" olduğu için belli bir perspektifi savunan bir sosyolojiye giriş kitabı, bir ünitede ele aldığı konunun farklı teorik perspektiflerden nasıl göründüğünü de aktarma gereği duyar (krş. Newman, 2013; Newman & O'Brien, 2013).

Sosyoloji tarihinin ele alınması, farklı sosyoloji anlayış ve yordamlarının da gündeme getirilmesi anlamına geleceği için normal bilim dönemlerinde tercih edilmemektedir. Fakat hakim bir paradigmanın sosyoloji tarihine hiçbir şekilde ilgi duymadığını söylemek de mümkün değildir. Paradigmatik olan bir anlayışın, kendisini meşrulaştıran bir sosyoloji tarihi okuması ortaya koymasına da kimi durumlarda ihtiyaç duyulabilir. Bir paradigma, normal bilim döneminde olmasına rağmen, -tabii eğer sosyoloji tarihiyle ilgilenen bir paradigma ise- kendi pozisyonunu daha sağlam kılmak adına, kendi sosyoloji tarihi okumasını belirgin kılmak isteyebilir.

2.2. Devrimci paradigmanın/kriz döneminin geniş çaplı ilgisi

Mevcut paradigma veya paradigmaların kriz yaşadığı durumlarda eleştirel yeni sosyoloji yaklaşımları söz konusu krizi aşmak için sosyoloji tarihine müracaat ederler. Yine kendilerini meşrulaştırmak için de sosyoloji tarihine başvurma ihtiyacı duyarlar. Bu da daha geniş çaplı bir sosyoloji tarihi ilgisine işaret eder. Sosyoloji tarihi bu şekilde sosyolojisinin yaşadığı krizi çözme iddiasıyla ortaya atılan ve oluşmakla olan yeni bir sosyoloji yaklaşımının ifadesi şeklini alır.

Erken dönemde ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bütüncül sosyoloji tarihi çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar sonraki çalışmalara göre daha kapsamlı ve hacimli, bir açıdan da hantaldırlar. Özellikle 1970'lerden sonra sosyoloji tarihi kitaplarının belli bir okula, kuruma, döneme, isme odaklandığını görüyoruz. Bir başka ayrım noktası da bu çalışmaların, sadece sosyoloji eserlerini değil, sosyologların hatıratları ve mektuplaşmaları gibi biyografik malzemeleri daha derinlemesine kullanmaları şeklinde tebarüz ediyor.

3. 1970'lerden Bugüne Artan Sosyoloji Tarihi İlgisi

Sosyoloji tarihi alanında ortaya konan eserlerin özellikle 1970'lerden bu yana görece yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu eserlerdeki artışa paralel olarak sosyoloji tarihinin nasıl ele alındığını ve alınabileceğine ilişkin metodolojik eserler de artış göstermiştir.

Sadece 1970-71 senelerinde Amerika'da, aynı konuya eğilen çok sayıda makalenin yanı sıra, bu başlığı taşıyan üç kitap yayımlandığını görüyoruz.[1] Tiryakian, ASA (Amerikan Sosyoloji Derneği, *American Sociological Association*) tarafından 1965'te yayımlanmaya başlanan *American Sociologist*'in "sosyolojinin sosyolojisi"ni hedeflediğini belirtmektedir (1970, s. 14). Aynı ilginin bir tezahürü de "sosyoloji tarihi"ne yönelik olarak şekillenmiştir. ISA (Uluslararası Sosyoloji Derneği, *International Sociological Association*) çatısı altındaki Sosyoloji Tarihi Araştırma Birimi'nin (*Research Committee on History of Sociology*, RCHS) kuruluş tarihinin 1971 olması bu anlamda şaşırtıcı değildir. Bunun yanı sıra 1965'te *Journal of the History of the Behavioral Sciences* dergisi çıkmış, 1976'da ise adı geçen araştırma biriminin bülteni (*RCHS Newsletter*) yayın hayatına girmiştir. Doğrudan sosyoloji tarihine odaklanan *Journal of the History of Sociology* ise 1978'de yayımlanmaya başlar (Lepenies 1981, s. v).

Almanya'da da *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* biri 1979 (Ed. Günther Lüschen), diğeri ise 1981'de (Ed. M. Rainer Lepsius) olmak üzere Alman sosyoloji tarihine

[1] Bu kitaplar şunlardır: Tiryakian 1971; Reynolds & Reynolds, 1970; Friedrichs 1970. Görece doğa bilimleri merkezli olsa da, aynı alanda önemli bir yayın için bkz. Whitley, 1974.

ilişkin iki özel sayı yayımladı (Lepenies 1981, s. xxvii vd.). Lepenies'in derlediği 1981 tarihli dört ciltlik "Sosyoloji Tarihi" kitabı da, sosyoloji tarihinden ziyade sosyoloji tarihyazımına odaklanıyordu ve bu sayede sosyolojinin sosyolojisine önemli katkılarda bulunuyordu. Ayrıca 1990 ila 1998 arasında düzenli olarak *Jahrbuch für Soziologiegeschichte* isimli bir yıllık çıktı.

1970'ten itibaren özellikle sosyoloji, psikoloji ve etnoloji tarihlerine yönelen bu ilginin arkasında, Lepenies'e göre Batı ülkelerinde 1960'lardan itibaren yaşanan siyasi dönüşüm sonucunda bu bilimlerin iç problem alanlarının, araştırma ilgilerinin ve kendilik algısının değişmesi yatıyordu. Bilim karşısındaki eleştiri ve şüpheciliğin artması sonucunda "tamamlanmamış sosyal bilimlerin tamamlanmamış tarihi" (Tenbruck) giderek daha çok araştırma konusu oldu (Lepenies 1981, s. vi). Sosyoloji tarihi, daha önce öğretim için ele alınan ya da bir sosyoloğun kendi güncel pozisyonunu tarihsel benzerliklerle desteklemek amacıyla ele aldığı bir alanken, görece bağımsız bir alana dönüştü.

Tiryakian bu durumu, sosyolojinin geneline yayılmış bir kimlik krizinin sonucu olarak görüyordu. Tiryakian'a göre sosyolojide Parsons Okulu ya da Harvard Okulu da denen yapısal işlevselcilik 1940'lardan itibaren baskın hale geldi ve 1960'a kadar ortak teorik zemini teşkil etti. 1960'larda sosyolojinin kamusal kabul görmesiyle ortaya çıkan hızlı gelişmenin yol açtığı bölünme ve Yeni Marksist kanadın yeniden dirilmesi 1970'e doğru, mutabakatın tamamen ortadan kalkmasına kapı açtı. Böylece sosyolojinin kimlik krizini çözecek birleştirici genel bir teorik zemin ihtiyacı belirdi ki bu da sosyoloji tarihi (tekil sosyologların veya okulların gelişmelerinin anlatısal betimlemesi ve soyut düşüncelerin toplamı) ve sosyoloji sosyolojisi (sosyolojinin; öznelerarası bir bilincin, etkileşimin, işbirliği, uyum ve çatışmanın sonucu olarak analizi) ilgilerini artırdı (1971, s. 2-3).

Sosyoloji tarihi çalışmaları 1980'li yıllarda da yükselişini sürdürdü. Genel sosyoloji tarihi kitaplarının çoğunluğu kronolojik isim merkezli anlayışla yazılırken, bazıları kronolojik teori merkezli bir yaklaşımı esas alıyordu. Genel sosyoloji tarihi kitapları nadiren sosyoloji tarihyazımına değiniyorlardı. Özel sosyoloji konularında yazanlar ise yine genelde isimleri merkeze alıyor, bazen "kurumsal okul" tarihlerine, bazen de dönemlere veya "milli okul"lara eğiliyorlardı. Bunlar sosyoloji tarihini hangi yönteme istinaden yazdıklarını belirtmek konusunda daha cömertlerdi. Örneğin Kaesler'in "1909'dan 1934'e Erken Dönem Alman Sosyolojisi ve Oluşum Zemini: Bir Bilim Sosyolojisi Araştırması" başlıklı çalışmasının (1984) yöntem bölümü müstakil bir kitap sayılabilecek kadar gelişkindir. Ayrıca son yıllarda doğrudan sosyoloji tarihyazımına eğilen bazı çalışmalar da yayımlandı. Bunlara örnek olarak Moebius'un "Sosyoloji Tarihi Pratiği: Sosyoloji Tarihsel Araştırmada Yöntemler, Kavramlaştırma ve Örnekler" (2004) ve Dayé ile Moebius'un derledikleri "Sosyoloji Tarihi: Yollar ve Hedefler" (2015) kitaplarını verebiliriz. Ayrıca Christian Fleck ile Christian Dayé'nin çalışmaları da (örneğin 2015) "sosyoloji tarihyazımı"na odaklanıyor.

4. 1970'lerden Bugüne Sosyoloji Tarihyazımında Yönelimler

1970 sonrasında ortaya çıkan sosyoloji tarihyazımı eğilimlerini gruplamak için, Tiryakian'ın (1971) ve Lepenies'in (1981) derlemelerinin içindekileri incelemek bile epey yardımcı olacaktır. Bu iki çalışmada dikkati çeken ortak husus, sosyoloji tarihinin artık bir salt düşünceler tarihi olarak ele alınmadığıdır. Bunu söz konusu derlemeleri oluşturan ve 1960'lardan itibaren biriken monografik makaleler ispat etmektedir. İki derlemenin birer bölümü bu "eski" tarz sosyoloji tarihyazımına ayrılmışsa da, düşüncelerin ve teorilerin *birikimi*, 1960'lardan itibaren

sosyoloji tarihi yazılırken esas alınan tek dayanak olmaktan çıkmıştır. Sosyologların teşkil ettiği "sosyoloji cemaati"nin üyelerinin ilişkileri, ağları ve kurumsal örgütlenmeleri de resme dahil edilir. Bilim içi organizasyon alanı da sosyoloji tarihi yazılırken dikkate alınır. Kimi zaman mektuplaşmalar, günlükler, hatıratlar ve karşılıklı kitap değerlendirmeleri gibi malzemelerde bu ilişkilerin izi sürülür. Sosyoloji tarihinin bilimsel olanın ötesindeki uzantıları da yavaş yavaş gündeme girer. Bu ilgi genişlemesi sosyolojinin günlük hayata ve biyografiye duyduğu ilginin artışıyla da paralellik göstermektedir. Böylece bilim dışı toplumsal alan da sosyoloji tarihyazımınıda kendine yer bulur. Sosyologların oluşturduğu sosyologlar cemaatinin iktisadi ve siyasi konumu, sosyologların demografik profilleri, kültürel arka planları ve toplumsal kökenleri de odaklardan birini teşkil etmeye başlar.

Öte yandan sosyoloji tarihlerinde eskiden beri odaklanılan milli sosyoloji okulları, teori grupları ve sosyologlar da artık salt bilimsel/düşünsel değil, daha sosyal ve örgütsel bir ilgiyle ele alınır. Milli sosyolojiler kurumlaşmaları ve diğer milli sosyolojilerle ilişkileri bağlamında gündeme gelir (krş. Aron 1964/1935 ile Kaesler 1984). Sorokin'in (1928) klasik eserinde mekanik sosyoloji, biyolojik sosyoloji gibi başlıklar altında ele alınan teorik yönelimler ise artık daha ziyade okullar, üyeleri, kuşakları ve bunların birbirleriyle ilişkileri açılarından incelenir (örneğin Bulmer 1984, Abbott 2014/1999). Klasikler de toplumsal ve biyografik bağlamları öne çıkarılarak incelenir (krş. Aron 2004/1967 ile Coser 2010/1970).

Bu klasik ilgilerin yanı sıra yöntem, teknik, branş, dönem, kavram, biyografi merkezli çalışmalar belirginlik kazanır. Bunlar arasında da özellikle tartışma ve alımlama tarihleri öne çıkmaktadır. Sosyolojik içerikleri son derece yüksek olan bu iki yaklaşım sosyologlar, teorik ve milli sosyoloji okulları, dönemler arasındaki farklı kombinasyonları, kesişmeleri, karşılıklı ilişki ve alımlama biçimlerini gündeme getirir. Böylece sosyoloji tarihi büyük ölçüde ilişkisel ve sosyolojik bir tarihyazımına doğru genişlemiş olur. Gerek teorik ve yöntemsel yönelimleri, gerekse kurumlaşma tarihleri açısından sosyoloji tarihyazımının başından ilgi duyulan konularından olan milli sosyolojiler, çağdaş eğilimler kapsamında, birbirleriyle etkileşimleri, belli sosyologların farklı ulusal sosyoloji bağlamlarında alımlanışları gibi eksenlerde ele alınır. Tartışmalar da farklı sosyologların ve sosyoloji okullarının karşılıklı konumlanışlarını ve ilişkilerini doğal olarak gündeme getirmektedir. Bu yönüyle bu iki sosyoloji tarihyazım eğilimi, çağdaş eğilimler arasında en ilişkisel ve sosyolojik olanlarıdır. Başka bir deyişle bunlar, sosyoloji tarihyazımındaki ilişkisel ve sosyolojik olana temayülü temsil eden iki başlıca yönelim olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç

Sosyoloji tarihinin nasıl yazılacağının problematize edilmesi, sosyoloji tarihi ilgisinin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Sosyoloji tarihi ilgisi ise sosyoloji kamusuna belli bir düzeyde hakim olan bir sosyoloji paradigmasının, normal bilim döneminde kendisinin yeniden üretimi için duyduğu ihtiyaçla sınırlı bir ilgi şeklinde tezahür edebildiği gibi, kendini tesis etme çabası içindeki devrimci/yeni bir paradigmanın geniş çaplı ilgisi olarak da karşımıza çıkabilir. Tiryakian'ın 1970'lerde ortaya çıktığını belirttiği paradigmatik kriz paradigma haline gelmeye aday yeni anlayışların kendilerini sosyoloji tarihine dayanarak meşrulaştırmaları çabalarını gündeme getirdi. Bu ise büyük ölçüde yukarıda değinilen ikinci türdeki geniş çaplı bir sosyoloji tarihi ilgisi anlamına geliyordu. Sosyoloji tarihini yeni şekillerde kavramaya yönelik bu girişimler, sosyoloji tarihyazımında da bir çeşitlenmeye kapı açtı. Sosyoloji tarihinin ortaya çıkışından beri temel ilgi odaklarını teşkil eden klasiklerin/sosyologların, milli sosyoloji

okullarının ve teori gruplarının sosyal, örgütsel, kurumsal ve ilişkisel boyutlarının da ele alınmaya başlanmasıyla incelenen malzeme genişlemiştir. Böylece hatırat, biyografi, günlük, otobiyografi, mektuplaşma, kitap tanıtımı, polemik yazısı gibi malzemeler de sosyoloji sahibinin araştırma alanına girmiştir.

Sosyoloji tarihi malzeme zenginleşmesi ile odak çeşitlenmesi eş zamanlı gelişmiş, sosyoloji tarihi ele alınırken incelenen odaklara yenileri eklenmiştir. Böylece sosyoloji biliminin birikimi kullanılan yöntemler ve teknikler, tesis edilen branşlar ve kavramlar, ortaya çıkan tartışmalar ve çeşitli sosyolog, milli sosyoloji okulu veya kitapların farklı dönem ve zeminlerde alımlanma biçimleri merkeze alınarak incelenmeye başlanmıştır. Bu odaklardan özellikle tartışma ve alımlama tarihleri, sosyoloji tarihyazımında görülen mikro, ilişkisel, örgütsel ve sosyal olana dönük genişleyen ilgiyi yansıtan iki yeni odak olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

Abbott, A. (2014/1999). Bölüm ve Disiplin: 100. Yılında Şikago Okulu. (Suna Gülfer Ihlamur Öner, Çev.) İstanbul: Küre.

Aron, R. (1964/1935). *German Sociology*. (Mary ve Thomas Bottomore, çev.) New York, Free Press.

Aron, R. (2004/1967). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Korkmaz Alemdar, çev.) Ankara, Bilgi.

Bougle, C. & Raffault, J. (1936/1926). *Sosyolojinin Unsurları: Seçilmiş ve Sıralanmış Metinler*. (Kazım Nami Duru, çev.) İstanbul: Devlet Basımevi.

Bulmer, M. (1984). The Chicago school of sociology: institutionalization, diversity, and the rise of sociological research. Chicago: University of Chicago Press.

Coser, L. A. (2010/1970). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*. (Himmet Hülür, İbrahim Mazman & Serhat Toker, çev.) Ankara: De Ki.

Dayé, C. & Moebius, S. (Ed.) (2015). *Soziologiegeschichte: Wege und Ziele*. Berlin: Suhrkamp.

Fleck, C. (2015). Skizze einer Methodologie der Geschichte der Soziologie. Christian Dayé & Stephan Moebius (ed.), *Soziologiegeschichte: Wege und Ziele* içinde (ss. 34-111), Berlin: Suhrkamp.

Fleck, C. ve Dayé, C. (2015). Methodology of the History of the Social and Behavioral Sciences. Ed. James D. Wright, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences Cilt: 15* (2. Baskı) içinde (ss. 319-325). Oxford: Elsevier.

Friedrichs, R. W. (1970). *A Sociology of Sociology*. New York: Free Press.

Kaesler, D. (1984). Die frühe deutsche Soziologie 1909 bis 1934 und ihre Entstehungsmilieus: Eine wissenssoziologische Untersuchung. Opladen: West-deutscher Verlag.

Kneer, G. & Moebius, S. (Ed.) (2010). Soziologische Kontroversen: Eine andere Geschichte der Wissenschaft vom Sozialen, Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Lepenies, W. (1981). Einleitung. Ed. Wolf Lepenies, *Geschichte der Soziologie: Studien zur*

kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin içinde (1. Cilt, s. i-xxxv), Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Lepenies, W. (Ed.) (1981). Geschichte der Soziologie: Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin. 4 Cilt, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Moebius, S. (2004). Praxis der Soziologiegeschichte: Methodologien, Konzeptionalisierung und Beispiele soziologiegeschichtlicher Forschung, Hamburg: Verlag Dr. Kovac.

Newman, D. M. (2013). *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek –Özet Basım–*. (D. Ali Arslan, çev.). 3. Baskı, Ankara: Nobel.

Newman, D. M. & O'Brien, J. (2013). *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life (Readings)*. 9. Baskı, Los Angeles: Sage.

Reynolds, L. T. & Reynolds J. M. (Ed.) (1970). The Sociology of Sociology: Analysis and Criticism of the Thought, Research, and Ethical Folkways of Sociology and Its Practitioners. New York: David McKay.

Sorokin, P. (1928). *Contemporary Sociological Theories*, New York ve Londra: Harper & Brothers.

Tiryakian, E. A. (1971). Introduction to the Sociology of sociology. Edward A. Tiryakian (ed.), *The phenomenon of sociology: A reader in the sociology of sociology* içinde (s. 1-15). New York: Appleton-Century-Crofts.

Tiryakian, E. A. (Ed.) (1971). *The Phenomenon of Sociology: A Reader of Sociology of Sociology*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Whitley, R. (Ed.) (1974) *Social Processes of Scientific Development*, Londra ve Boston: Routledge & K. Paul.

ULUSLARARASI TERÖRİST BİREYLERİN VE GRUPLARIN SOSYO-PSİKOLOJİK PROFİLLERİ

Altun Altun[1]

Özet

Bu çalışma, farklı nesillerden teröristlerin bireysel psikolojik ve sosyolojik özelliklerine ve onların bulundukları gruplardaki terörist profillerinin son yıllarda nasıl değiştiğine, ortak sosyolojik özellikleri paylaşıp paylaşmadıklarına odaklanmaktadır. Sosyal bilimler perspektifinden hazırlanan bu çalışma, teröristler hakkında son yıllarda yayınlanan psikolojik ve sosyolojik bulguların sonuçlarını sentez yapma ve hali hazırda terörist fikir ve zihniyeti hakkında bilinenlerin genel değerlendirilmesini sağlama çabasıdır. Bu çalışmanın amacı terörizme meyilli olan birey ve gruplara dikkat çekme çabası ile terörizmle mücadele metot ve politikalarını geliştirmesine yardımcı olmaktır.

Bu çalışmada kullanılan yöntem iki yönlüdür. Birincisi, ilgili literatürü incelemek ve konuyla ilgili mevcut bilgiyi ölçmektir. İkincisi olarak, çalışma uluslararası terörist bireylerin ve belirli grupların trendlerinin, motivasyonlarının, benzer davranışlarının ve o tür davranışların caydırılmasını sağlayacak adımların değerlendirilmesinde kullanılmak üzere vaka incelemelerinde kullanılmak üzere psikolojik ve sosyolojik profillerinin geliştirilmesinin yanında terörist grup ve bireylerle mücadelede yardımcı olabilecek unsurların ortaya konması hedeflemektedir.

Terörist birey ve grupların intihar komandoları, kadın ve çocuk teröristler ve kitle imha silahı yapabilen bilim adamları gibi yeni insan edinme biçimlerinin ortaya çıkışı bizim terörist grup ve bireylerin psikolojik ve sosyolojik dinamikleri ile ilgili anlayışımızla ilgili acil önlemler alınması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Terörist, Terörizm, Terörist Psikolojisi, Terörist Grup Dinamikleri*.

1. Terör ve Terörist Tanımları

Gerçekçi olmayan hedeflerini mantıklı yollarla gerçekleştiremeyen uluslararası teröristler, dini ya da ideolojik mesajlarını toplumu korkutarak ya da tehdit ederek vermeye çalışırlar. Amaçladıkları hedef yönündeki bunlar göstermelik ya da semboliktir, hedef düşman grup üzerinde, kısıtlı imkânlarına rağmen, şiddet ile büyük bir etki oluşturmaya çalışırlar. Bunu yaparak, hedef devlet yönetiminin kendi vatandaşlarını koruyamadığı gibi çeşitli şeyleri göstermek niyetindedirler. Sosyal bilimciler terörist girişimlerini, korumasız durumdaki sivil halka ya da barış durumundaki görevde ya da görevde olmayan askeri personele karsı, planlı, şok edici, yasadışı ve beklenmedik şiddet kullanımı olarak tanımlarlar. (Hudson, 2002, s. 17-28).

[1] Öğr. Gör. , Hakkari Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, altunaltun6@hotmail.com

Latince “terrere” kelimesinden türetilmiş olan terörün Türkçedeki karşılığı “korkutma” “yıldırma” ve “tedhiş”tir. Terörizm, Romalılara karşı Sicarii’lerin mücadelesine, Selçuklular zamanında terörü sistemli bir araç haline getiren Hasan Sabah’a kadar geriye götürülebilir. Fakat daha çok Fransız Devrimi sonrasında kurulan ve Robespierre ile şekillenen dönemin terör rejimi olarak adlandırılmasıyla 1795 yılından itibaren kullanılmaktadır. (Ardor, 2008, s. 99).

Küreselleşme dönemindeki terör eylemlerinin önceki dönemlerden en büyük farkı kullanılan yöntemlerin evrim geçirmesidir. Bu yeni tehdit biçimi “asimetrik tehdit” olarak adlandırılmaktadır. Asimetrik saldırılarda kimyasal silahta kullanılabilir. Terörizm hiçbir ahlaki kural ya da ilkeye sahip olmaksızın sürdürülen şiddete dayalı siyasal bir yöntem olarak kendini göstermektedir. Metro, işlek cadde ve Pazar yeri gibi alanlara konan bombalar veya intihar saldırıları söz konusu tehdidin büyüklüğünü artırmaktadır. (Karabulut, 2011, s. 180-181).

11 Eylül olaylarından sonra artık hiçbir şeyin eskisi olmayacağı ve bu olayın küresel boyutta sistemik bir dönüşüm için yeni bir milat başlatacağı tartışmaların ana konusu olmuştur. Bu terör olayı artık dünyanın en ileri istihbarat olanaklarına ve dünyayı defalarca yok edebilecek nükleer güce sahip olan ABD bile kendini güvende hissedemeyecektir (Akgün, 2006, s. 13-14). Bu yeni tür modern terörizmin bir diğer özelliği de medyanın sansasyonel haberleriyle etkisini arttırma biçiminde gerçekleşmiştir. Medya kuruluşları terör örgütlerinin sesini duyurma, propaganda ve kitleler üzerinde korku salma hedefini gerçekleştirmesine yardım etmektedir. Modern terörizmin bir diğer özelliği de devletler tarafından para, diplomatik kolaylık, pasaport, silah ve patlayıcı temini ve ideolojik destek sağlama faaliyetleridir. Terörizmin hedefinde bulunan devlet tarafından suçlu ve haydut olarak nitelendirilen bir terör örgütü veya terörist diğer başka devletler tarafından özgürlük savaşçıları olarak görülebilmektedir.(Arı, 2013, s. 153). Neden terörist olunduğu konusunda iki hakim görüş vardır. Birincisine göre teröristlerin kendi iç dünyalarındaki içsel sorunlardan dolayı bu yola başvurduklarıdır. İkinci görüş ise daha çok insanların yaşadıkları sorunlardan dolayı terörist oldukları yönündedir. (Bal, 2006, s. 14-16).

1.1.Psikolojik Yaklaşım

Terörist grupların siyasi ve toplumsal bağlarıyla ilgilenen siyaset bilimciler ve sosyologların aksine, terörizm hakkında çalışan oldukça az sayıdaki psikolog, bireysel terörist ya da terörist grupları hakkında çalışır. Psikolojik yaklaşım, teröristlerin, bulundukları gruba katılımlarını, kişiliklerini, inançlarını, tutumlarını, motivasyonlarını ve terörist olarak kariyerlerini inceler. (Hudson, 2002, s. 26).

1.2.Gerilim-saldırı hipotezi

Artan beklentilerin tatmine ihtiyaç duyması ve yaratılan gerilimin saldırı/saldırganlığı getirmesi olarak ele alınabilir. (Hudson, 2002, s. 29). Margolin “terörist davranışın çoğunun farklı siyasi, ekonomik, kişisel ihtiyaç ve hedeflerin boşa çıkmasına karşılık tepki” olduğunu belirtmiştir. (Margolin, 1977, 273). Ferracuti teröristlerin yaşadığı alt kültür ve değerler sisteminin altını çizmiş, (akt. Hudson, 2002, s. 41) . Wilkinson ise önyargı, nefret ve fanatizme vurgu yaparak gerilim ve saldırı hipotezini yetersiz bulmuştur.(Wilkinson, 1974).

1.3.Negatif kimlik hipotezi

Erikson’un kimlik oluşumu ile ilgili negatif kimlik konsepti ve Knutson’un siyasi teröristlerin negatif kimliği benimsediklerini belirtmişlerdir. Örnek olarak etnik azınlık olan bir Hırvatın üniversiteye kabul edilmemesiyle yaşadığı hüsran neticesinde terörist olmuştur. Negatif kimlik

kişinin ailesi ve toplum tarafından kabul gören bir role ulaşma isteğinin, kin içeren bir sebeple kabul edilmemesiyle ya da gerçekleşmemesiyle oluşur. (akt. Hudson, 2002, s. 30).

1.4.Narsist hiddet hipotezi

Bu hipotezi J.Post, W.Crayton ve Pearstein savunmuş olup teröristlerin ruhsal olarak hasta olduklarını iddia ederek ilk veya erken terörist gelişimleri ile ilgilenmişlerdir. "Grandiose Self-Muhteşem benliğin" gerçeklikle test edilmediği, sosyopat, kibirli ve başkasına saygısı olmayan bireyler ürettiği belirtilmiştir. (akt. Hudson, 2002, s. 31).

1.5.Terör örgütüne katılım süreci

Psikolog Eric Shaw 1982 yılındaki çalışmasında "The Personal Pathway Model" ile bireylerin terörist olma modellemesini ortaya koymuştur. Bu modellemeye göre terörist olma süreci "narsist yaralanma, erken sosyalleşme, hızlandırıcı olaylar, polis ile karşı karşıya kalma ve örgüt mensupları ile bireysel irtibatı" içermektedir. Gelişen dünyada örgütler terörist ve gerilla olarak giderek gençlere yönelmektedir. 1980'li yıllarda 17-35 yaşları arasında çoğu eğitimsiz, işsiz aralarında ABD'nin de bulunduğu birçok ülkeden gelen gençler Afganistan ve Pakistan'daki terör eğitim kamplarına katılmışlardır. (Shaw, 1986, s.365). Deborah Galvin ise kadınların örgüte katılımı ile ilgili olarak siyaseten dahil olma, inanma ve politik nedenleri ortak etkenler olarak sıralamıştır. (Galvin, 1983, s.19). Bir yeteneği olan kadınlar ise örgüt içinde emsallerine göre daha profesyonel muamele görmüşlerdir. Birçok örgüt kadın ya da erkek üyelerini yasal uzantıları aracılığıyla bünyelerine dahil etmektedirler. ETA örgütü Egizan isimli Feminist hareketi veya af grubu aracılığıyla örneğin hapisteki üyelerinin kötü yaşam koşullarında konusuyla ilgili yaşanan çözümsüzlüğü terörün tek çözüm yolu olduğu iddiasıyla örgüte katılım için propaganda malzemesi olarak kullanarak üye temin etmektedir. (Hudson, 2002, s. 29-50).

Bununla birlikte, genellikle bir intihar bombacısı olma zorunluluğunu tetikleyen katalizör listesine bakarsak, birçoğunun kişisel acılar, aşağılanma yaşanması, muhalefet güçlerinin şiddet eylemlerine maruz kalması, işkence ya da ölüm gibi travmatik bir olayı içerdiğini görebiliriz hapis, hareket kısıtlamaları, kişisel hedeflerin hayal kırıklığı vb. (Gill, 2007). Onları oluşturan kişiler, kendilerini, ezilen veya aşağılanmış gördükleri ve toplu ilgi ve değerleri tehdit altında olarak algılanmakta olan daha geniş bir topluluğun üyeleri olarak tanımlamaktadır. Teröristlerin ideolojisi genellikle bu temsilciliklerin tehdit altındaki toplumsal kimliğiyle ilgili içeriğini sağlar ve referans cemaatiyle psikolojik olarak erişilebilir olan tanımlama duygularını korumaktadır. Örneğin Sri Lanka'daki Tamil Kaplanları, Hamas için Filistin halkı veya El Kaide için *Ümmet* ya da Müslüman topluluk. Daha önce de belirttiğimiz gibi, terör örgütünün kendisini belli bir referans topluluğu ile tanımlama eğilimi, topluluğun üyeleri göz önüne alındığında örgüte katılma seçeneğini daha cazip hale getirmektedir. (Turner vd. , 2007).

2. Terörist Grup Dinamikleri

Terörist grupların ortak bazı özellikleri bulunmaktadır. Harry C. Holloway ve Ann E. Norwood'a göre, terörist gruplar dini hizip ve mezheplere benzerler. Üyelerinden mutlak bağlılık beklerler, dış dünyadakilerle ilişkileri yasaklarlar, tabii bu durum etnik ve ayrılıkçı olanlar için istisnadır çünkü onlar toplumla entegredirler, seksüel ilişkileri yasaklar veya düzenleme getirirler, güven isterler ve bireylerin beyinlerini yıkarlar. (akt. Hudson, 2002, s.53).

Bir grubun içinden yer almak ise Shaw'a göre bireylere güç duygusu verir, yoğun ve yakın ilişkilerin olduğu bir çevre sağlar, sosyal statü verir, refaha ulaşma potansiyeli taşır, toplum içinde geçmişte yaşadığı kayıplarını karşılama imkânı verir. (akt. Hudson, 2002, s.52).

Birçok araştırmacıya göre teröristler kendilerini terörist olarak görmezler, kendilerini daha çok kendi kutsal davaları için çalışan bir asker, özgürlükçü, şehit ya da yasal savaşçılar olarak görürler. Bunlar davalarına o kadar bağlıdırlar ki başkalarının onlar için ne düşündüğünü umursamazlar. Albert Bandura, terörist grupların, kendi yaptıkları eylemlerin insani sonuçlarından kaçınmak için dört ayrı teknik uyguladıklarından bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, teröristlerin kendilerini büyük şeytana karşı savaşan kahramanlar olarak görmeleridir. Donatella della Porta'nın İtalyan ve Alman sol terör gruplarıyla yaptığı mülakattan edindiği gözlemlere göre, bu gruplar kendilerini böyle bir kahraman oldukları konusunda ikna etmiş göründüklerini belirtir. (akt. Hudson, 2002, s.59).

İkinci olarak, terörist grup üyeleri, kendilerini liderlerine karşı sorumlu hisseder ve yalnızca onun emirlerini uygulayan işçiler olarak görürler. Bu gruplar hücrelerden oluşmaktadır ve ne kadar çok hücreye bölünmüşlük olursa gerçeklerden uzaklaşma durumu da o oranda artmaktadır. (Hudson, 2002, s.59).

Üçüncü teknik, kurbanların acılarını küçümseme ya da onları görmezden gelme şeklindedir. Bonnie-Cordes'e göre, teröristler yaptıkları vur-kaç operasyonlarının ardından ya da zaman ayarlayıcı bombalamalardan sonra genellikle olayın oluş şekline tanık olmazlar böylece sivil kayıplardan ziyade yetkililerin tepkilerine odaklanırlar. (akt. Hudson, 2002, s.60).

Dördüncü teknik ise, kurbanların insani oluşlarını yok sayma, İslami gruplarda ise onları "kafir" olarak görme, İtalyan ve Alman gruplarda kurbanları "sistemin araçları", "domuzlar", "bekçi köpekleri" olarak kabul etme şeklinde olmaktadır. Örneğin, Köktendinciler kendilerini birey olarak değil İslam'ın birer sembolleri olarak görürler. Bu yüzden batılıların onların davranışlarını rasyonel ve fayda-zarar denklemine göre değerlendirmeleri bir hatadır. İslami köktendincilik, modernizmi, geleneksel dini grupların varlığına bir tehdit olarak görmekte ve buna karşılık bu varlığı savunmaya çalışmaktadır. Bu köktendinci bireyler, ciddi derecede dogmatik, katı inançlara ve aşağılık kompleksine sahip, mücadele ve fedakârlık üzerine kurulu idealist ve adanmış kişilerdir. V.J. Hoffman-Ladd'e göre, köktendincilerin illa da cahil olmaları gerekmez, hatta bunlar genellikle öğrenciler ve fizik alanında üniversite mezunları arasından ve geleneksel ve dini bir geçmişe sahip olanlardan oluşur. Bu genç insanlar geleneksel geçmiş ile seküler batı eğitimi arasında kalmışlardır. (akt. Hudson, 2002, s. 60).

Küresel bir gerçeğe dönüşen şiddet ve terör olaylarının sıkça yaşandığı yerlere bakıldığında ise daha çok Müslümanların yaşadığı coğrafyanın olduğu, zengin kaynaklara sahip olan bu yerle sürekli sosyal, siyasal ve ekonomik yönden istikrarsızlaştırılmaktadır. İnsan hakları ile birlikte hukuksuzluk, düşük eğitim seviyesi, fakirlik, öldürme ve ölmenin bir kadere dönüştürüldüğü bu coğrafyada, hegemonyalarını sürdürmek isteyen küresel terör örgütleri işledikleri cinayetleri din adına yaptıklarını açıklamışlardır. Din küresel terör örgütlerinin bir meşrulaştırma aracı olmuştur. (Arslan, 2016, s. 190-198).

Birçok terörizm çalışmasında kaynak olarak kullanılan Charles A. Russell ve Bowman H. Miller'in farklı milletlerden 350 teröristin incelenmesinden oluşan terörist profili çalışmasına göre genelde teröristler 22-24 yaş arası, üniversite eğitimine sahip bekar erkeklerden olmakta,

bayan teröristler ise operasyonel olmaktan ziyade destek amaçlı bulunmaktadır. Bu teröristler çoğunlukla Anarşist-Marksist düşünceye sahip gruplar içerisinden üniversite yıllarında devşirilmektedir. Birçok lider nitelikli terörist orta sınıfa mensup iken, bazıları ise zengin sınıfa mensup ve üst düzey üniversite eğitimine sahiptir. Yapılan araştırmalarda sol teröristlerin yüzde 25'inin 14 yaşına geldiğinde kaybetmiş, yüzde 79'u ise şiddetli bir şekilde ailesi ile veya diğer insanlar ile çatışma yaşayan kimselerdir. (akt. Hudson, 2002, s. 200).

Terörist ve gerilla grupları belli bir sosyal arka plan ya da eğitim seviyesine göre tanımlanmazlar. 17 Kasım Devrimci Örgütü gibi oldukça eğitimli ve okumuş entelektüellerden oluşan militanlara sahip terör örgütlerinin yanında FARC ya da PKK gibi köylü erkek ve kızların zorla örgüte alındığı gerilla organizasyonları da vardır. Perulu Parlayan Yol Örgütünüm lideri Abimael Guzman gibi çoğu terörist lider iyi eğitimlidir ve oldukça ön yargılı olmasına rağmen karmaşık politik analizler yapma yetenekleri vardır. Yeni nesil İslamcı teröristler Remzi Yusuf gibi ister örgüt üyesi olsun, Usame bin Ladin gibi liderler olsun iyi eğitimlidir ve dinsel ideolojileri tarafından motive olurlar. (Pressmedya, 2013).

Terörist Kadınların Karakteristik özelliklerine baktığımızda baskı altında oldukça soğukkanlıydılar. Mesela Alman kadın teröristlerin hepsinin erkek karakteristikleri vardı. Kadınların bir terörist örgütte taktiksel değeri vardır. Zararsız ve hassas anne görünümünden yararlanan bir kadın güvenlik güçleri kontrolünden daha kolayca geçebilir. Ayrıca kadın teröristler erkek teröristlere göre daha güçlü, daha adanmış, daha acımasız ve acıya karşı daha dayanıklı olarak düşünülürler. Bilgi vermek konusunda kadın teröristler daha ketumdurlar ve konuştuklarında erkek teröristler gibi azaltılmış hapis cezası aldıkları için değil kendilerini suçlu hissettikleri için konuşurlar. IRA'lı kadın teröristler Birleşik Krallık askerlerine karşı ön cephede ve Britanya halkına karşı terör kullanmada önemli rol oynamışlardır. Kadın teröristler azimli şekilde davaya ve amaca odaklanma kabiliyetine sahip olduklarından erkek teröristlerden daha tehlikelidirler. Kadınlar terörist eylemlere çocukları için daha iyi bir dünya vaadiyle ve insanların karşılanmayan ihtiyaçlarını karşılama isteğiyle başlarlar. Bir kadının terörist örgüte katılmasını sağlayan diğer bir faktör dava arkadaşlığıdır. Feminizm kadın teröristler için diğer bir motive edici ideolojik faktördür. Uluslararası teröristler ağırlıklı olarak ya solcu ya da İslamcı olarak görünmektedir. İstatistiki data olmadığından belli bir ırka, dine ya da milliyete sahip kimselerin uluslararası terörist eylemlerin çoğundan sorumlu olup olmadığı tespit edilememektedir. (Hudson, 2002, s. 29-80).

Terörist çeşitlerine baktığımızda ise İlk kategori düzeni bozmak isteyen kişilerdir. Amerikan başkanlarına yapılan saldırıları bu şekilde tanımlayabiliriz. İkinci grupta çağdışı veya dini gruplar bulunur ve bunlar günah dolu bir dünyanın yaklaştığına inanırlar.1980'lerdeki bazı küçük Yahudi gruplar bunların örneğidir. Üçüncü olarak bazı milliyetçi gruplar gelir, bunlar nefret ettikleri diğer millet veya ırk ile savaşırlar. Birçok ayrılıkçı örgüt veya çatışma (ETA, IRA vb.) bunlara örnek olarak gösterilebilir. Dördüncü olarak bazı kitle imha silahlarını kullanan terörist gruplar gösterilebilir. Bunlar dünyadaki acıları bitirmek isteyen ve düşmanlarını yenmek isteyen gruplardır. Beşinci olarak bazı suç grupları ve bunların terörist aktiviteleri sayılabilir. (Laqueur, 1999, s. 254-283).

Sonuç

Araştırmalara göre terörist profili çıkarmak açısından tek bir terörist kişiliği olmadığı görünmektedir. Teröristlerin kişiliği herhangi bir kanuni meslekteki insanların kişiliği kadar

çeşitli olabilmektedir. Çalışmanın sonuçlarından bir diğeri teröristlerin teşhise göre psikopat ya da akıl hastası olmadıkları ve oldukça akıllı olduklarıdır. Psikopatlık ya da başka akıl hastalığı olanlar terörist grupların varlığı açısından sakıncalı görülerek eleman seçiminde elenmektedirler. Çünkü akıl hastaları ya da psikopatlar operasyonları bozup sırları ifşa edebileceklerinden terörist örgütler şüphe uyandırmayan normal insanlara ihtiyaç duyarlar.

Terör örgütlerinin sistematik olarak inşa ettiği koşulların, bireyleri, psikolojik bir birey olmaktan çıkararak, kişisel kimliklerini ve kişiliklerini kaybetmelerine neden olabileceği görülmektedir.. Bu bağlamda, terör örgütleri tarafından bir grubun içerisine çekilen birey, artık kendi aklıyla düşünüp hareket edememektedir. Zira grubun ortak normları ve değerler sistemi devrede demektir. Bundan dolayı, bireyin düşünce, duygu ve davranışlarının tek hâkimi, tek yönlendiricisi ait olduğu grup olmaktadır. Terörist gruplara katılan insanlar, farklı mesleklerin, toplumun tüm tabakalarının, farklı ideolojik sebeplerin ve farklı ulus ve kültürlerin geniş bir yelpazesinden gelmektedir. Onların kişilik ve karakterleri genel nüfus içinde ki insanlar kadar farklıdır.

Kaynakça

Akgün, B. (2006). *11 Eylül Sonrasında Dünya, ABD ve Türkiye.* Konya: Tablet.

Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Ardor, H. (2008). Terör ve Ekonomi. Haydar Çakmak (ed.) *Terörizm* içinde (ss. 99-126). Ankara: Platin Yayınları.

Arslan, H. (2016). Küreselleşme ve Din İlişkisinin Yeni Ürünü: Din Motifli Küresel Terörizm. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Cilt:18* (1), 177-212.

Bal, İ. (2006). *Terörizm.* Ankara: USAK.

Galvin, D. (1983). The Female Terrorist: A Socio-Psyhological Perspektive. *Behavioral Science and the Law (1),* 19-32.

Gill, P. (2007). A multidimensional approach to suicide bombing. *International Journal of Conflict and Violence 1*(2), 142-159.

Hudson, A.R. (2002). *Who Becomes A Terrorist And Why.* USA: The Lyons Press.

Karabulut, B. (2011). *Güvenlik.* Ankara: Barış.

Laqueur, W. (1999). *The New Terrorism.* Newyork: Oxford Unıversity Press.

Margolin, J. (1977). Psychological Perspectives in Terrorism. Yonah Alexander and Seymour Maxvell (ed.) *Terrorism Interdisciplinary Perspectives* içinde. (ss.273-274). New York: The John Jay Press.

Pressmedya (2013). 11 Eylül ve El Kaide Dosyası. http://www.pressmedya.com/ozelhaber/14641/11-eylul-ve-el-kaide-dosyasi.html. (erişim: 09.11.2016).

Shaw, E. D. (1986). Political Terrorists: Dangers of Diagnosis and an Alternative to the

Psychopathlogocy Model. *International Journal of Law and Psychiatry (8),* 359-368.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory.* New York: Blackwell.

Wilkinson, P. (1974). *Politicial Terrorism.* London: Macmillan.

MEKÂN, AİDİYET, AYRIMCILIK: GAZİANTEP ÖRNEĞİ

Cihan Ardili[1]

Özet

Suriye'nin Der'a şehrinde duvara düzen karşıtı slogan yazan on beşe yakın çocuğun tutuklanmasıyla fitili ateşlenen Suriye İç Savaşı'nın etkileri, 2011 yılının Mart ayı itibariyle Türkiye'de de hissedilmeye başlanmıştır. Suriye ile sınır komşusu olan Gaziantep'e ilk sığınmacılarda bu dönemde göç etmeye başlamıştır. Gaziantep'te kent merkezine yerleşen sığınmacıların mekânsal kümelenmeyi (bir anlamda gettolaşma) tercih ettiği söylenebilir. En basit ifadeyle göç etmiş, başka yerden gelmiş olmanın verdiği korku, belirsizlik, ait olmama duygusu, sığınmacıların özel ve kamusal alanda yaşadığı deneyimler ve gündelik yaşamda karşılaştıkları ayrımcı tutum ve davranışlarla pekişmektedir. Bu çalışma ile Gaziantep'te kent merkezinde yaşayan Suriyeli sığınmacıların hayatı mekânsal yaşam alanı, aidiyet duygusu ve ayrımcılık bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Suriyeli Sığınmacılar, Mekân, Aidiyet, Ayrımcılık, Gaziantep.*

1. Giriş

Sonuçlarının bu denli ağır ve derin olabileceğinin kestirilemediği, "Arap Baharı" bağlamında ortaya çıkan bir toplumsal eylemlilik hareketi, Suriye İç Savaşı'nın başlangıç noktasını oluşturmuştur. Suriye'nin siyasal ve toplumsal yapısının hassas bir zemine sahip olması, ortaya çıkan parçalanma ve dağılmanın önlenmesini büyük oranda sekteye uğratırken diğer taraftan küresel kamuoyu ve aktörlerin bu süreçte yaşanan insanlık dramına görece duyarsız kalması Suriye İç Savaşı'nın önce bir "iç savaş" olmadığı ve sonra da bu savaşın yakın bir tarihte bitemeyeceği mesajlarını içermektedir. Savaş mağduru insanlar da yaşamlarını devam ettirmek ve güvende olabilmek için ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin Aralık 2016 verilerine göre savaş nedeniyle göç eden Suriyeli sayısı 4.809.787'dir. Bu nüfusun neredeyse üç milyona yakını Türkiye'de yaşamaktadır (UNCHR, 2016). Yine Aralık 2016 Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı verilerine göre Türkiye'de kamplarda 257 bin 878 sığınmacı, Gaziantep'te kamplarda ise 44 bin 227 sığınmacı yaşamaktadır (AFAD, 2016). Öte yandan Gaziantep'te şehir içinde yaşayan sığınmacı sayısının 400 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada[2] Gaziantep kent merkezinde yaşayan, savaş mağduru sığınmacıların yaşamları mekân üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. İnsanın kendini gerçekleştirmesi, kimliğini ortaya koyabilmesi bağlamında mekânı benimseme/kendi sayma ile aidiyet ve ayrımcılık duygusu arasında bir ilişki vardır. İçinde bulunulan mekân, şehir, mahalle, sokak, ev, en çok da ev, bir yere bağlanmanın veya kendini bir yere ait hissetmenin ilk aracıdır. İnsan mekânsal bağlılık sağlayarak aidiyet duygusunu geliştirken tam tersi bir durumda ise ayrım ve dışlanma

---

[1] Y.Lisans Öğr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları ABD, cihan.ardili@ika.org.tr

[2] Bu metin, 1-3 Aralık 2016 tarihlerinde 8. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

duygusunu hisseder. Çalışmada kent merkezinde 12 sığınmacı/aile/ev baz alınarak sığınmacıların mekân algıları, mekânı nasıl kullandığı, aidiyet ve ayrımcılık duygularına dair veriler betimlenmiştir[1].

2. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Yanı sıra katılımcıların yaşadığı mekân fotoğraflanarak katılımcıların mekân algısı, aidiyet ve ayrımcılık duyguları çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda mekânın sahiplenildiğini/diğerleri arasındaki bağ ya da farklılığın vurgulandığı, mekânın kendinin kılındığını/şahsileştirildiği ve mekân üzerinde egemenlik kurulduğunu gösteren noktalara dikkat edilmiştir. Çalışmada yer alan fotoğrafların bir kısmı mekân algısı, mekânı benimseme ve sahiplenme bağlamında bir kısmı da okuyucunun gerçekliğe tanıklık etmesi bağlamında kullanılmıştır.

Analizi kolaylaştıracak kavramsal çerçeve, sorulara ilişkin genel kategoriler, temalar ve sorular görüşme öncesinde belirlenmiş ve bir rehber form hazırlanmıştır. Bu kapsamda zaman geçirme biçimleri, ev dışı etkinlikler, komşuluk ilişkileri, sokağı kullanma alışkanlıkları, iş ve çalışma hayatı, sosyal etkinlikler ekseninde yarı yapılandırılmış sorular belirlenmiştir. Örneklem seçilirken maksimum çeşitlendirmeyi sağlayacak kasti örneklem seçilmiştir. Özellikle hanenin gelir durumu, etnik köken ve Gaziantep'te yaşadığı mahalle dikkate alınmış, araştırma verileri betimleyici ve açıklayıcı analiz iç içe kullanılarak ele alınmıştır.

3. Bulgu, Anlatı ve Anlam

Araştırmada 12 hanede toplam 33 kişiyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 10'u erkek, 23'ü kadındır. %58'i genç ve yetişkin yaş gruplarında iken %21 oranında 15 yaş altı ve %21 oranında 50 yaş üstü katılımcıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Aylık ortalama hane geliri 1300 TL ve altı olan hanelerin oranı %42, 1301-2000 TL olan hanelerin oranı %25 ve 2001-3500 TL arasında olan hanelerin oranı %33 olarak belirlenmiştir.

"inşallah sabah biter, sabah gideriz…" (Kadın, 52 yaşında)

İlk ziyaret, Beydilli mahallesinde kiralık, tek katlı, üç odası ve girişte küçük bir avlusu ve tuvaleti dışarda olan evde yaşayan Türkmen aile ile yapılmıştır. Gaziantep'e Halep'ten beş yıl önce göç eden ailenin evinde anne, baba, okula giden çocukları ve 23 yaşındaki oğul ve eşi olmak üzere beş kişi yaşamaktadır. Hanenin toplam aylık geliri 950 TL ve ev kirası 500 TL'dir. Hane giderleri haftada 200 TL kazanan, terzilik yapan oğul tarafından, diğer masraflar ise 25 kilosunu 8 TL'ye kıran anne Ayşe Hanım'ın[2] fıstık kırma işinden sağlanan gelirle karşılanmaktadır. Ayşe Hanım fıstık kırma işini, Gaziantep'e ilk göç ettiği dönemde yerli komşuları aracılığıyla bulmuştur.

---

[1] Bu kitaptaki sayfa sınırlaması nedeniyle burada beş örneğe yer verilmiştir. Metinde tali kayıtlar ayıklanmış, özü yakalayan kayıtlar ön plana çıkarılmıştır.
[2] Katılımcıların isimleri değiştirilmiştir.

Foto 1. Görüşme fotoğrafları

Foto 1'de Ayşe Hanım'ın iş ortamı ve kırdığı fıstıkları fıstıkçıya teslim ederken kullandığı bebek arabası görülmektedir. Bu durum Ayşe Hanım'ın yerli halkında yıllardır yaptığı bir işi yaptığını, yerli halkla aynı parayı kazandığını, iletişim ve ulaşım kanallarını bulduğunu ve öğrendiğini göstermektedir. Ayrıca Ayşe Hanım'ın kayıt dışı istihdama dâhil olduğu da belirtilebilir.

Foto 2. Görüşme fotoğrafları

Diğer fotoğraf gelinin odası. Burada geleneksel sembollerden biri olan kızlık kemerinin dekor olarak kullanıldığı görülmektedir. Gelinin mekânı kişiselleştirdiği, kendi özel mekânını oluşturduğu ve sahiplendiği söylenebilir.

Aile fertlerinin hem bir mahremiyet hem de bir egemenlik alanı kurabildiği ve yüksek aidiyet duygusu içerisinde olduğu ifade edilebilir. Evleri onların mahrem alanını oluştururken komşuluk ilişkilerinin denetlenmesi, akrabalık ilişkileri, iş bulmuş olmaları, iletişim sorunu yaşamamaları bir egemenlik alanı oluşturmuştur. Bu alana rağmen aile üyelerinin vatan özlemi, Ayşe Hanım'ın *"inşallah sabah biter, sabah gideriz. Bir gece daha yatmayız burada"* ifadesiyle daha da anlaşılmaktadır.

"onlar düşünüyorlar ki biz burada kalacağız, ama bilmiyorlar ki biz savaş bitince gideceğiz…" (K,18)

Vatan mahallesinde yedi kişilik bir aileyle kiralık (400 TL), tek katlı, iki odası, girişte küçük bir avlu ve tuvaleti dışarda olan evde yaşayan Arap aileyle görüşülmüştür. Aile üç yıl önce Halep'ten Gaziantep'e göç etmiştir. Hanenin toplam aylık geliri 1330 TL civarındadır. Biri terzide (haftalık 250 TL) biri de deterjan fabrikasında (haftalık 125 TL) olmak üzere iki erkek çocuğun kazandığı parayla geçim sağlanmaktadır. Ayrıca anne Reyhan Hanım (54), ortaklarından birinin Suriye menşeili olan, bir tekstil fabrikasının elbise temizleme ve boncuk dikme işini yapmaktadır.

Foto 3. Görüşme fotoğrafları

Bu görüşmenin görece şöyle bir özel durumu söz konusudur. Bu ev, bir kesim Suriyelinin kendi aralarında belirledikleri bir muhtarın evi. Bu muhtarlık yasal veya resmi değil. Özellikle yardımlar konusundaki karışıklığı gidermek ve kamusal iş ve işlemleri kolaylaştırmak için kendi aralarında 40 yaş üzeri, erkek, okuma yazma bilen temsilci seçmişlerdir. Baba Emir Bey'in (56) de Vatan, Ocaklar ve Perilikaya mahallelerinin gayri resmi Suriyeli muhtarı olduğu öğrenilmiştir.

> *Kırk yaşın üstünde, evde oturan, az biraz okuma yazma bilenleri seçtik. Yardım dağıtınca sıkıntı yaşayınca. Şimdi Antep'te 150 mahallede 40 muhtarımız var. Bir muhtar üç mahalleye bakıyor. İbrahimli, Gazimuhtarpaşa'da yok. Onlar zengin. Gerek yok.* (E,56)

Hem yardım dağıtımında yaşanan sorunlar hem de bazı yerli muhtarların suistimali (özellikle para karşılığı evrak işi yapma) üzerine bu toplumsal örgütlenmeyi oluşturmuşlar. Bu sayede yerli muhtarlarla ve kentin mülki amirleriyle iletişime geçme fırsatı elde etmişler.

Savaş mağduru, yabancı, misafir, yerinden edilmiş olmak ve ek olarak ait hissetme baskısı Suriyelilerin belli bir kesimini cemaatvari bir yapılanmaya götürdüğüne ve yüksek aidiyet duygusunu hissedecek ortamın oluşturulmaya çalışıldığına tanıklık edilmiştir.

Aile fertleri ayrımcılık konusunda her toplumun iyi ve kötü vatandaşı olabilir düşüncesine vurgu yaparak *"ayrımcılık çok var. Kurumlarda Suriyelilere tahammül edemiyorlar. İyileri var. Bu mahallelerde bizi sevmiyorlar. Onlar düşünüyorlar ki biz burada kalacağız. Ama bilmiyorlar ki biz savaş bitince gideceğiz… Mesela karşı komşu çok iyi bir şey istesek verir. Ama genel olarak kimseye karışmıyoruz"* (K,18) diyerek esasen Gaziantep'teki sığınmacılar ve yerli halk arasındaki genel atmosferi kısmen de olsa yansıtıyorlar.

Baba ve çocuklar kamusal alanları daha çok kullanırken anne Reyhan Hanım'ın ev dışı faaliyetlere pek katılmadığı ve çevreyi pek tanımadığı belirtilmiştir. Özellikle yaşadıkları mahallenin çevresel haritalaması (mahallenin adı ne, park, sağlık ocağı, okul nerede gibi) başarıyla çıkarılmışken kent merkezinin sınırlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.

"burayı çok seviyorum. Başka bir yere gidersem tekrar hayat kurabilir miyim bilmiyorum…" (K,33)

2013 yılında Humus'tan Gaziantep'e göç eden aileyle Yeditepe mahallesinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Genellikle orta gelir grubunun ve öğrencilerin yaşamayı tercih ettiği

mahallede bir artı bir apartman dairesinde oturan Hıristiyan bir aile iki kişiden oluşuyor. Hanenin toplam aylık geliri 3500 TL civarında olup 1100 TL kira ödemektedirler. Gaziantep'e ilk geldikleri sırada gündelik hayatta dil sorunu yaşandığı ancak şimdi bu sorunun görece aşıldığı görülmektedir.

> *İlk geldiğim sırada marketten alış veriş yaparken dil sorunu yaşıyordum. Hatta birkaç kez sadece derdimi anlatamadığım için eşyaları bırakıp çıktığım oldu. Ama şimdi dil konusunda çok sorun yaşamıyorum. Her markette Suriyeli çalışan oluyor. Kasada değil ama rafları düzenleyen biri ya da başka bir iş yapan Suriyeli oluyor. Onlar yardımcı oluyor. İlk geldiğimizde dil sorunu yaşıyorduk ama şimdi Suriyeli sayısı da arttığı için iletişim de kolaylaştı.* (K,33)

Esma Hanım Gaziantep'te pek arkadaşı olmadığını, hatta Suriyeli arkadaşlarının sayısının da pek fazla olmadığını ifade ediyor:

> *Suriyeli arkadaşım pek yok. Başörtüm olmadığı ve Hıristiyan olduğum için benimle arkadaşlık kurmuyorlar. Ben de arkadaşlık kurmaya çalışmıyorum. Oysa benim evimde Kur'an da var İncil de. Komşum Suriyeli Kürt. Kürt olduğu için, başörtülü olmadığı için kültürü bana daha yakın. O komşularım da benimle aynı problemi yaşıyorlar.* (K,33)

Hem bu ifade hem de bu metinde yer verilemeyen diğer bazı görüşmelerde Suriyelilerin, kendi aralarında bir ayrımcılık ve dışlama yaşadığı dile getirilmiştir. Bunun nedenlerine ilişkin yüzeysel bir araştırma yapıldığında toplumsal, tarihsel ve siyasal bilinçaltının gündelik yaşama sirayet ettiği görülmüştür. Öyle ki Esma Hanım "güvenlik" nedeniyle mekân fotoğraflarının çekimlerine izin vermemiştir. Bu durumun görüşmeciye karşı değil, olası kötü niyetli kendi yurttaşlarına karşı olan bir güvensizlik olduğuna da açıklık getirmiştir.

Evin dekorasyonunda kullanılan dini sembol ve ikonların, mekânı kendileme, aidiyet ve bağlılık duygusu bağlamında ailenin mekân algısını ortaya koyduğu ifade edilebilir.

"şimdi, burada Türkçe bilmeliyim, çünkü siz benim ailemsiniz, mesela savaş bitse, dönsem de ben gelip komşularımı görürüm…" (K,42)

2014 yılında Halep'ten Gaziantep'e göç eden Arap aile Akyol mahallesinde oturmaktadır. Beş kişilik aile iki odadan oluşan, mutfak ve tuvaleti bir olan evde 350 TL kira ödeyerek yaşamaktadır. Bu evde yaklaşık iki ay önce Feyza Hanım (42), çocukları, kocasının diğer eşi ve onun çocuklarının birlikte yaşadığı öğrenilmiştir. Ev küçük olduğu için iki ay önce evleri ayırdıklarını belirten Feyza Hanım, kocasının diğer eve de baktığını belirterek kocasının kazandığı aylık 800 TL civarındaki gelirin, iki hane arasında paylaşıldığını dile getirmiştir. Feyza Hanım'ın oğlu (16) perdecide ütücü olarak çalışmakta ve haftalık 125 TL kazanmaktadır. Böylelikle hanenin toplam aylık geliri 950 TL civarındadır. Yanı sıra Feyza Hanım Türkçe dil kursuna gittiği için günlük katılımcı ücreti alarak belli bir oranda ama kısa süreli (yaklaşık beş ay) bir kazanç sağlamaktadır.

Foto 4. Görüşme fotoğrafları

Gaziantep'i seçme nedenini kültürel ve coğrafik yakınlık olarak açıklayan Feyza Hanım ilk geldiklerinde komşularıyla ciddi sıkıntılar yaşadığını ancak zamanla bu sıkıntıların aşıldığını belirtiyor. Bir yandan burada yaşamını kolaylaştıracak dil eğitimini severek ve isteyerek aldığını söylerken diğer yandan da köklerinden kopamayacağını vurguluyordu:

> *İlk geldiğimizde çok sıkıntılıydı. Şimdi Türk komşularla zikir günleri yapıyoruz. Bende Kur'an'ı çok iyi biliyorum. Bu ilişkilerimizi daha iyi yaptı. Mesela bir komşum var. Bizim 'mutabbakh' dediğimiz patlıcanlı bir yemek var. Onu çok seviyor. Beni her gördüğünde 'ne zaman o yemekten yapacaksın' diyor. Ben bazen, bazı yerlerde Suriye'de gibi hissediyorum kendimi. Mesela bizim caddedeki çarşı, yolda Suriyeli bakkal görüyorum. Suriyeli çocuk, kadın görüyorum. Suriye'ye çok benziyor Antep, dönmeyi çok istiyorum ama şimdi Türkçe öğrenmeliyim. Çünkü siz benim ailemsiniz. Mesela savaş bitse dönsem de ben gelip komşularımı görürüm.* (K,42)

Bu ve diğer bazı görüşmelerde vurgulandığı üzere göç, aile yaşantıları ve bakış açılarında bir değişime yol açmaktadır. Bu görüşme özelinde ifade etmek gerekirse geleneksel yaşamın birtakım çözülmelere uğradığı izlenimi edinilmiştir.

> *Suriye'deyken kumalık çocukların aklına bile gelmezdi. Ordayken aynı evde yaşardık. O kadına da anne derlerdi. Hiç sormazlardı ben niye iki kişiye anne diyorum diye. Ama şimdi buradayken babaları bir gün orada bir gün burada kalıyor. Büyük oğlum 'böyle şey olur mu, bir babanın bir tane evi olur' diyor. Mesela bir de eskiden çocuğuma şöyle yan baktığımda anlardı ne demek istediğimi ama şimdi anlamıyor. Çünkü savaştan sonra mahrum kaldılar diye çok şımarttık.* (K,42)

Feyza Hanım'ın "*illa ayrımcılık vardır. Bazen göz yumuyoruz. Bir iki kişi gelmedik ki biz üç milyonuz. Hak veriyorum bazen. İyisi de var kötüsü de"* ifadesinden Gaziantep'te Suriyelilerin dışlandıklarını hissettirecek birtakım tutum ve davranışlara karşı bir anlayış geliştirdiği görülmektedir.

"bugün daha çok istedim dönmeyi. Burada kaldığımda ne yapacağım Suriye için…" (K,22)

Allaben mahallesinde, iki odalı bir apartman dairesinde Halep'ten Gaziantep'e gelen Kürt bir aileyle görüşme gerçekleştirilmiştir. Hanenin aylık geliri 3500 TL olup 600 TL kira ödemektedirler. Hanede dört kişi yaşıyor. 22 yaşındaki Halise Gaziantep'te üniversite eğitimine devam ederken, 19 yaşındaki Ahmet lise eğitimini sürdürmektedir. Meliha Hanım'ın (58) Türkçe ve Arapça bilmediği için yerli ve Suriyeli komşularıyla kolay kolay iletişim kuramadığı belirtilmiştir.

Görüşme, Halise'nin görüşme günü okuldan eve dönerken başından geçen bir olayı anlatmasıyla başlıyor:

> *Daha şimdi gelirken oldu. Ben ve arkadaşım otobüsteydik. Boş yer yoktu. Bir kişi indi. Arkadaşıma 'git otur' dedim. Bir kız vardı o arkadaşıma yer vermedi. 'Git ülkende otur' dedi. Otobüste kimse bir şey demedi. Sonra hemen indik. O yüzden bugün daha çok istedim dönmeyi. Burada kaldığımda ne yapacağım Suriye için.*

diyerek ayrımcılık ve dışlanmışlık duygusunun somut bir örneğini dile getiriyor.

Foto 5. Görüşme fotoğrafları

> *Aslında biz anlayabiliyoruz onları. Biz Irak Savaşı'ndan sonra Suriye'ye gelen Iraklılara nasıl baktıysak şimdi Türkler de bize öyle bakıyor. Bunun farkındayız. Iraklılar da geldiklerinde zengin mahallelere yerleştiler. Tabi onların sayısı azdı. Ama biz yine de istemezdik. Şimdi bize bazen diyorlar ki 'fabrika açtınız, dükkân açtınız, dernek kurdunuz ne yapacaksınız Antep'i mi alacaksınız' diyorlar. Ama biz savaş bitince gideceğiz. Biz muhacir değiliz. Onlar da ensar değil. Biz gideceğiz. (E,19)*

Ahmet'in bu ifadesinden yaşanan dışlayıcı tavırlara karşı bir empati geliştirdiği ve bunun temelinde yatan nedenlere dair birtakım yorumlamaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Mekân, aidiyet ve ayrımcılık bağlamında tekil örneklere yer verilen bu çalışmaya konu olan kişi ve kişilerin anlatıları, dışlayanların, "bağrına basanların" ya da görmezden gelenlerin de hikâyesini anlayabileceğimiz bir ortamı da sağladığı unutulmamalıdır. Bu metinde yer

verilemeyen, diğer yedi görüşmeden de yola çıkarak, toparlayıcı nitelikte bir sonuç bölümü yerinde olacaktır.

Geçici koruma statüsünde yaşayan Suriyeli sığınmacıların bulundukları yer ve birlikte yaşadıkları toplumla, zaman zaman araçsal zaman zaman da organik bir bağ kurduğu gözlemlenmiştir. Türkmenler için görece sorun olmasa da, iletişim ve karşılıklı uyum sorununu yaratan temel engel dil bariyeri olarak belirlenmiştir. Özellikle sağlık ve eğitim alanındaki kolaylıklar uyuma katkı sağlayan temel araçlardan olmuştur. Ancak buradaki sıkıntının hizmete erişimde değil hizmet verenin tutum ve davranışlarında yaşandığı belirtilmelidir. Şehir içinde mekânsal kümelenmeyi belirleyen etkenler tanıdıkların ve akrabaların olması ve Gaziantep ilinin seçilmesinin temel nedeni ise geçmişteki ticari, tarihsel ve toplumsal bağ, coğrafi yakınlık, iş ve eğitim imkânı olduğu saptanmıştır. Mekânsal kümelenme sosyal ve sınıfsal farklılığa göre değişim arz etmektedir. Etnik ve dini farklılıklar, yaşam tarzı farklılıkları mekânsal kümelenmeyi belirleyen faktörler arasındadır. Çevresel haritalama konusunda deneyime dayalı bir bilgi birikiminin oluştuğu tespit edilmiştir. Eski ve yeni alışkanlıkların uyumlaştırılmaya çalışıldığı yanı sıra dini ve geleneksel sembollerin günlük yaşamın büyük bir parçasını oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Geçim biçimleri, aile yapısı ve değer yargılarında değişimler yaşandığına tanıklık edilmiş ve bu değişimin özellikle kadın ve çocuklar üzerinden yaşandığı gözlemlenmiştir. Belli bir kesimin kamusal iş ve işlemleri kolaylaştıracak örgütlenme modeli oluşturduğu ve böylelikle uyum sağlamanın en önemli kriterlerinden olan katılımcılık ortamına kısmen de olsa dahil olduğu tespit edilmiştir. Kayıt dışı istihdama (yerli işçiden daha fazla çalışarak ve daha az maaş alarak) entegre olunduğu görülmüştür.

Bir farkındalık oluşturma gücü ve isteği olan bu çalışmanın sadece Gaziantep'te değil Türkiye'nin diğer bölgelerinde de yaşanan sığınmacı gerçeğine dair, karşılıklı uyumu sağlayacak, rasyonel, makul ve müzakereci bir yaklaşımın geliştirilmesine vesile olmasını temenni ederek bitirmek istiyorum.

Kaynakça

AFAD (2016). Barınma Merkezlerinde Son Durum. https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum (erişim: 06.12.2016).

UNCHR (2016). Syria Regional Refugee Response. http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php (erişim: 06.12.2016).

SURİYELİ KOMŞULARLA 'YERLİ' VE 'YABANCI' KİMLİKLERİNİN İLİŞKİSEL İNŞASI[1]

Feray Artar[2]

Özet

Sayıları hızla artan Suriyeli 'yabancı' komşulara karşılık 'yerli' kimliğinin ilişkisel olarak inşa edilişi üzerine değerlendirmeler sunmaya çalışan bu bildiri, sosyal gerçekliği anlamada ümit vaat ettiği düşünülen ilişkisel perspektifin ne olduğu ve sosyal araştırmalarda nasıl kullanılacağı konusundaki teorik tartışmalara da giren ampirik bir çalışmanın (Artar, 2016), kimi yerde özetini kimi yerlerde ise geliştirilmiş bir halini içermektedir[3].

Bu çalışmada, ilişkisel çerçeve ve eylem kaynağı olarak tanımladığım *kimliğin* ilişkisel bir pozisyon olarak nasıl inşa edildiği ortaya konmuştur. Yasal statü olarak karşımıza çıkan mülteciliğin yanında 'sosyolojik olarak mültecilik'ten de söz edebiliriz. Mülteciyi ayrı bir ihtiyaç birimi yerine bir ilişki biçimi olarak tanımladığımızda kültürel farklılıkların alanda nasıl keskinleştirilerek 'yerli' ve 'yabancı' kimliklerinin inşa edildiğini izleriz. Bu inşa, beraberinde 'biz' ve 'onlar' arasındaki bir haklar hiyerarşisi talebini beslemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Suriyeli mülteciler, Yabancılar, İlişkisellik, Kimlik inşası.*

1. Giriş ve Metot

Türkiye'ye gelen Suriyeli mülteci aileler kentlere yayılıp yeni sosyal ilişkiler kuruyor, yerel sosyal ağ örüntüleri içinde kendilerine yer bulmaya çalışıyor. Ankara'nın Altındağ ilçesine bağlı kimi mahallelere yerleşmiş Türkiyeli ailelerin Suriyeli yeni komşuları ile karşılaşmaları önce merhamet duygusu ve yardım davranışını tetiklemiş olsa da zamanla tahammülsüz duygu ve davranışlar da geliştirdiği gözlemlenmektedir.

'Yerli' ile 'yabacı' arasındaki ilişkinin kuruluşuna nicel bir araştırma deseni ile yaklaşıp istatistikî olarak aralarındaki 'uyumlu' birliktelikten söz etmek mümkün olabilir. Ancak objektifimizi biraz daha yakınlaştırıp evlerine girdiğimizde inşa edilmekte olan 'biz' ve 'onlar' karşıtlığının nüvelerini görmek mümkündür. Ankara Siteler sanayi bölgesi çevresinde yoğunlaşan mültecilere ve Türkiyeli komşularına Ulubey, Önder ve İsmetpaşa yerleşimlerinde ulaştık. Öznel değerlendirmeleri ve anlam dünyalarına ulaşmak için nitel bir araştırma deseni kullandık. Tüm paydaşların dâhil edildiği geniş çaplı bir *durum analizi* çalışması olan araştırmanın burada kullanılacak verileri, söz konusu mahallelerde, Suriyeli mültecilerle komşuluk eden 22 Türkiye vatandaşı sakinle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ve saha gözlemlerine dayanmaktadır.

---

[1] Çalışmanın detaylarına Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji (Kasapoğlu, 2016) isimli kitaptan ulaşmak mümkündür.

[2] Arş. Gör., Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü, ferayartar@gmail.com

[3] Çalışmanın verileri Sosyoloji Derneği adına Akın Bakioğlu ve Hüseyin İzmir ile yürütülen ve Ankara Kalkınma Ajansı tarafından desteklenerek 2015 yılının ilk yarısında gerçekleştirilen saha araştırmasına dayanmaktadır.

2. İlişkisel bir perspektif

İlişkisel sosyolojinin en önemli hedeflerinden birisi düalizmleri aşmak iken 'yerli' ve 'yabancı' gibi bir ikilik üzerine çalışmak nasıl mümkün olmaktadır? İlişkisel perspektif bize, verili bir 'yerli' ve 'yabancı' tanımının olmadığını, *alan*da işgal ettikleri konumlar arasındaki ilişkinin birini etkin bir yerli, diğerini edilgen bir yabancı yapışını izleme imkânı verir. Düşünsel düalizmleri aşmaya yönelik sayısız girişimden bir başkasına Bourdieu'da (akt. Calhoun, 2014) rastlanır. Onun amacı, yapı ile failin ayrılmaz bir ilişki içinde olduğunu görmek (s. 93) ve nesnelliğin nesnel sınırlarını göstermektir (s.97).

Bildiri, burada detaylarına girilmeyecek olan bazı ön kabullere sahiptir. Bunlardan birisi; "toplumsal üretim ilişkileri[nin] sadece herhangi bir toplumsal ilişki türü" olmadığı, "aksine kendisini diğer bütün türlerden emeği aracılığıyla ayrıştıran bir türün üyeleri arasındaki birincil ilişki" olduğu (Fish, 2015, s. 71) yönündeki düşüncedir. Diğer toplumsal ilişkileri kabaca üretim ilişkilerinden çıkarmak doğru olmamakla birlikte, onu yok sayarak ilişkisel bir kimlik inşasından söz etmek mümkün değildir.

Bir diğer kabulüm ilişkisel perspektifin, 'ilişkisellik' ifadesinin 'moda' oluşundan daha öncelere dayandığı yönündedir. Bu tartışmayı, Powell ve Depelteau'nun (2015) felsefeye ait olan 'diyalektik'tense 'ilişkisel düşünme'nin teknik kullanıma daha uygun olduğu savını takip ederek rafa kaldırıyorum. Yani ideal olarak aralarında küçük bir farktan[1] söz etmek mümkün iken 'ilişkisel düşünce' daha operasyonel olması nedeniyle uygulamalı saha araştırmalarında tercih edilmektedir.

Üçüncü olarak, ilişkisel düşüncenin, süreçleri durağan durumlara indirgeyen düşünme biçimimizden kurtulma hedefine katılıyor (Elias'tan akt. Emirbayer, 2012) ve bu akışkanlık içinde savrulmamak için, Bourdieu'nün 'alan' kavramına tutunmakta fayda görüyorum. Kavramın, toplumsal dünyanın salt özneler arası ilişkilere indirgenmesine bir karşı çıkış olduğu; alandaki nesnel ilişkiler ağının özneler arası ilişkilerde belirleyici olduğu düşünülmektedir (Kaya, 2014, s. 397). Esgin ve Ceğin'e (2015, s. 13) göre ilişkisel perspektif, toplumsal varlıkların diğerleriyle mukayese edildiklerinde mana kazanacağı varsayımından yola çıkar.

3. İlişkisel çerçeve ve eylem kaynağı olarak *Kimlik*

Bu çalışmada 'kimlik' kavramını, Powell ve Depelteau gibi; bir 'öz', bireylerin taşıdığı tanımlayıcı bir nitelikler dizisi olarak değil "her zaman dinamik ve akışkan olan tanımlama ve farklılaşma pratiklerinin sonucu olarak" değerlendiriyorum. Ona, White gibi, yaşamdaki çalkantıları ve belirsizlikleri kontrol etmeye yarayan bir eylem kaynağı, referans noktası olarak yaklaşıyor ve Fish gibi, insanların neden o kişiler olduklarının sosyal ilişkilerden başlayarak anlaşılacağını düşünüyorum (akt. Artar, 2016). Daha önce Fuhse'den aktardığım (Artar, 2016) üzere:

---

[1] "Diyalektik bir bakış açısı ile birey davranışlarının yapının baskısı altında yapılaştığını ve yapıyı dönüştürdüğünü kabul etmek her iki kutba da önem atfetmek anlamına gelir. İlişkisel paradigma ise yapı ya da birey (madde ya da düşünce) kutuplarından birine (M>D, M<D) veya her ikisine birden (M=D) değil, hepsinden önce birbirlerini oluşturdukları ilişkiye önem atfetme hedefindedir. (Artar, 2016)"

> *…ilişkisel beklentiler örneğin arkadaşlık gibi 'ilişkisel çerçeveler' oluşturur ve ondan yararlanır. İlişkisel çerçeveler, diğerleri hakkındaki genelleşmiş, kurumlaşmış beklentilerdir ki kadın-erkek gibi ben (ego) ve ötekinin (alter) kimliklerini tanımlar. Sosyal ağın organizasyonu, bir tanımın diğer tanımları da etkilediği bir ortamda gerçekleşmektedir.*

White, Godart & Thiemann, (2013) bu haliyle kimlikleri sosyal ve biyofiziksel yaşamdaki çalkantıları kontrol etmemize olanak sağlayan birer eylem kaynağı olarak gördüğü için kimlikleri, ilişkisel çerçevelere benzetebiliriz. Bu çalışmada 'yerli' ve 'yabancı' kimliklerinden değil 'yerli' ve 'yabancı' kimliklerinin ilişkiselliğinden; yeni komşuların, birbirlerine nasıl davranacaklarına yönelik ilişkisel çerçeve ya da eylem kaynakları olarak kimlik inşa etme süreçlerinden, yani tanımlama ve farklılaşma pratiklerinden söz etmeye çalıştım.

4. 'Yerli' ve 'Yabancı' kimliklerinin inşası

Siteler sanayi bölgesi, daha düşük ücretlere ve duble[1] güvencesizliğe katlanarak öne geçebilecekleri bir çalışma alanı olması nedeniyle Suriyelileri çevresine toplarken onlara kentsel dönüşüm kapsamına girmiş ucuz bir de konut stoku sunmuştur. Böylece yerel küçük üreticiye, esnafa ve ev sahiplerine Türkiyeli müşterilerden elde edilemeyecek bir gelir imkânı sağlamışlardır. Bu koşullar altında komşuluk ilişkisi içine girdikleri ve bu araştırma kapsamında görüşülen 22 yerel sakin de aslında göçmendir ancak mahalleye daha önce geldikleri için Suriyelilerle ilişkiye girdikleri andan itibaren 'yerli' olmaya başlamışlardır. Yerel halk ile mültecilerin pozisyonları arasındaki fark bize eşitsiz pozisyonlar[2] arasındaki bir inşa ilişkisini göstermektedir.

Bu bölümde, Önder ve İsmetpaşa mahallelerinde Suriyeli mültecilerle komşuluk eden sakinlerin değerlendirmeleri, dört başlık altında (paylaşımcılık, temizlik anlayışı ve kişisel bakım, çocuk terbiyesi, milliyetçilik ya da vatan sevgisi) 'yerli' ve 'yabancı' kimliklerinin ilişkisel inşasına ilişkin örnekler olarak sunulacaktır. Bugün bu örnekleri birçok nitel çalışmada bulmak mümkündür. Kongrede gerçekleştirilen sunuma dayanması nedeniyle bu metin, alandaki diğer aktörleri birer nesnel konum olarak bırakmış, yalnızca mültecilerle komşuluk deneyimine sahip yerel sakinlerin anlam dünyalarındaki yansımaları ile sınırlı tutulmuştur.

Yerel sakinlere Suriyeli yeni komşuları ile kültürel olarak ne gibi benzerlik ve farklılıklar taşıdıkları sorulmuştur. Mülteci komşuların ilk geldikleri dönemde kendilerine gösterilen misafirperverlik, zamanla, yukarıda bahsedilen şartlar nedeniyle bir rekabete dönüşmüş durumdadır. Çünkü yerel halkın "artık ne onlarla paylaşacak eşyaları ve ekmekleri vardır ne de Suriyelilerin bu yardıma ihtiyaçları olduğuna yönelik inançları" (Artar, 2016, s. 207):

> *Suriyeliler paralarını ve mallarını korumak için ekstra özen gösterirler çünkü belirsiz bir geleceğe bakmaktadırlar. Bu durum mahallede, onların paylaşımcı bir*

---

[1] Sosyal Güvenlik Sistemi dışında olmanın yanı sıra mülteci olmaktan kaynaklı olarak düşük ücret, keyfi işten çıkarılma ve kötü muamele görme riskinin artışı anlamında.
[2] Daha önce "eşitler arasında olmayan bir inşa ilişkisi (Artar, 2016)" olarak kullanılmıştır.

kültüre sahip olmamasından başlayıp Müslümanlıklarına yönelik eleştirilere kadar uzanan bir düşünce yaratmaktadır.

Suriyelilerin, kendilerine kapılarını açan Türkiye Devleti'ne müteşekkir olmaları, 'yardımsever yerliler' ile 'paylaşımcı olmayan yabancılar' kimliklerinin inşasını kolaylaştırmaktadır.

Türkiyeli kadın katılımcıların bir kısmı Suriyelilerin temizlik anlayışlarına yönelik olumsuz ifadeler kullanmışlardır. Söz konusu mahallelerde,"Nereye baksak pislik (34 yaşında yerli kadın)" şikayetleri ile sık karşılaşırsınız ve "bu sohbetlerin tamamı istisnasız Suriyeli kadınların kişisel bakıma verdikleri önemi içerir şekilde devam" eder (Artar, 2016, s. 208). Buradan kaynaklanan, 'temiz ve titiz Türkler' ile 'süslü Suriyeliler' ayrımı kimliklerin inşasında kullanılmaktadır:

> *Çok pisler. Evlerinde de düzen yok. Yaşama şekilleri çok farklı. Temizlik denen mesleği bilmiyorlar. Temizlik yok sadece makyaj var* (52 yaşında yerli kadın).

Bu tür bir tanımlama ve farklılaşma, "din kardeşliği" söylemi ve buna dayanan yardımlaşma pratiklerini zedeler şekilde kullanılmaktadır.

Çocuklara verilen 'terbiye' de kültürel farklılıkları vurgulamanın bir yolu olarak dikkat çekmektedir. Aslında tüm çocuklarda gözlemlenebilecek bir takım davranışlar yerel halk tarafından yadırganıp aileler arasında çatışmalara yol açabilmektedir:

> *Çocukları kalkıyorlar top oynuyorlar. Ne sakinlik biliyorlar, ne varlık, ne de yokluk. Zıvanadan çıkıyorlar. Bende gizli kalp var. Onlar merdivenden çıkarken ben korkuyorum. Kaç defa söyledim hiç kulaklarına girmedi* (65 yaşında yerli kadın).

Bu eleştiriyi yapan Türkiyeli anneler "eş zamanlı olarak kendi çocuklarının davranışlarına ekstra özen göstermeye başlıyor ve 'iyi yetişmiş Türk çocukları' kimliğini itinayla geliştiriyor. Onlarla 'yaramaz Suriyeli çocuklar' arasındaki ayrım (Artar, 2016, s. 209)" kurulmak istenen hiyerarşik ilişkiyi gerekçelendirmeye yaramaktadır. Böyle davranan annelerin özellikle kendi çocuklarının Suriyeli çocuklarla oynamasına izin vermediği de görülmüştür. Hızlı dil öğrenme kabiliyetleri, ekonomik ve kültürel bir çıkar grubu olmamaları ve kalıp yargılar taşımamaları nedeniyle en sağlıklı köprüleri kurabilecek olan çocukların iletişimi umut vadetmektdir. Bir çocuğun, Suriyeli arkadaşıyla konuşurken annesi geldiği anda ortamdan hızla uzaklaşması ve bir başka çocuğun, annesinin eleştirilerine "savaştan kaçmışlar anne" diyerek tepki vermesi de gözlemlerimiz arsandaydı. Çocuklarının Türkiyeli olanlarla konuşmasını istemeyen bir Suriyeli aileye ise rastlanmadı.

Ankaralı katılımcılara kendilerini mültecilerin yerine koymalarını gerektiren sorular yönelttik ve benzer bir durumda nasıl davranacaklarını öğrenmeye çalıştık. Bu konuda tespit edilen ortak fikirlerden birisi Suriyelilerin savaştan kaçan mağdurlar değil de ülkelerini savunmak yerine korkarak kaçan 'vatan hainleri' olduğu şeklindeydi (Artar, 2016). Birçoğu, "Savaş varsa Allah için cihat etsinler… [biz] kalırız Türkiye'de, hiçbir yere gidemeyiz" (34 yaşında yerli kadın) diyordu.

Elias ve Scotson (1994) bir İngiliz orta sınıf mahallesine yönelik çalışmalarında, yeni gelenlerin olumsuz özelliklerine yönelik abartılı dedikoduların yayıldığını, statü anksiyeteleri ile

yabancıların davranışlarına aşırı tepkiler verildiğini anlatmıştır. Bu çalışmada da var olan bilgilerin çarpıtılması yoluyla zorlama bazı karşıtlıklara ulaşıldığı görülmüştür (Artar, 2016).

Örneklerde görüldüğü gibi mültecilere ait küçük kültürel farklar bir ayrışma aracı olarak keskinleştirilmekte, karşısındaki 'yerli' kimliği de ona göre konumlandırılıp yeniden inşa edilmektedir. Artık paylaşımcı, misafirperver, temiz, titiz (ama bakımsız), çocuklarına iyi terbiye veren ve vatanını her zamankinden daha fazla seven bir kimlik pozisyonuna geçilmiştir.

Sonuç

Yerli ve yabancı kimliklerinin aynı anda birbirlerini dışlayacak şekilde inşa edildiği, bunun zorunlu olarak kendi kimliğinin de bir yeniden inşasını gerektirdiği görülmüştür. Bunun iki yolla yapıldığını söyleyebiliriz. Birincisi kendi kimliğimizi nasıl tanımladığımıza göre davranışlarımızı değiştirmek (çocuklarımıza farklı yaklaşmaya başlamak); ikincisi ise kendi davranışlarımızın kültürel değil de tepkisel olduğunu söylemek ve bunu gerekçelendirmek (paylaşımcı bir toplumuz ama Suriyeliler öyle olmadığı için onlarla eşyalarımızı paylaşmayı bıraktır) için söz konusu farklılıkların altını çizmek şeklinde. Yani ya daha paylaşımcı olmalı ya da neden paylaşmadığımızı açıklamalıyız.

Bu çalışmada, her zaman dinamik ve akışkan olan tanımlama ve farklılaşma pratikleri ile oluşturulan bir 'ilişkisel çerçeve' ve eylem kaynağı olarak tanımladığım *kimliğin* ilişkisel bir pozisyon olarak nasıl inşa edildiği ortaya konmuştur. Yasal statü olarak karşımıza çıkan mülteciliğin yanında 'sosyolojik mültecilik'ten de söz edebiliriz. Onları, 'mülteci' oldukları için ayrı bir ihtiyaç birimi olarak tanımlamak yerine mülteciliğin kendisini bir ilişki biçimi olarak gördüğümüzde, kültürel farklılıkların, istihdam ve sosyal yardım imkânlarından başlayarak, insan hakları da dâhil tüm haklar arasında talep edilen *hiyerarşinin* bir yansıması olarak nasıl keskinleştirildiğini izleriz. Böylece söz konusu kültürel farklar –örneğin paylaşımcılık, temizlik, çocuk yetiştirme ve milliyetçilik konularında- çerçevesinde inşa edilen kimlikler, yerel halk için bir 'eylem kaynağı' ya da referans noktası olarak işlev görecektir.

Kaynakça

Artar, Feray (2016). Mülteci Kimliğinin İlişkisel İnşası Üzerine Sosyolojik Bir Deneme. A. Kasapoğlu (ed.) *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji* içinde (ss. 197-214) Ankara: Yeni İnsan

Calhoun, Craig (2014). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (der.) *Ocak ve Zanaat* içinde (ss. 77-129). İstanbul: İletişim.

Çeğin, G.; Göker, E.; Arlı, A. & Tatlıcan, Ü. (ed.) (2014). Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbıl: İletişim.

Depelteau, François (2015). 'İlişkisel Dönüş'ün Yönü Nedir? C. Powell & F. Depelteau (ed.) *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (ss. 251-284) (Ö. Akkaya, çev.). Ankara: Phoenix.

Emirbayer, Mustafa (2012). İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto. G. Çeğin & E. Göker (der.) *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (ss. 25-63). Ankara: Notabene.

Esgin, Ali & Çeğin, Güney (2015). Takdim: Potansiyel Bir Paradigmaya Doğru İlişkiselci Bir Sosyolojinin Vaatleri. C. Powell & F. Depelteau (ed.) *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve*

Teorik Yönelimler içinde (ss. 9-14) (Ö.Akkaya, çev.). Ankara: Phoenix.

Elias, Norbert & Scotson, John L. (1994). *The Established and the Outsiders.* London: Sage

Fish, Kenneth (2015). İlişkisel Sosyoloji ve Tarihsel Materyalizm: Üç Diyalog Başlangıcı. C. Powell & F. Depelteau (ed.) *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler.* İçinde (ss. 53-78) (Ö. Akkaya, çev.). Ankara: Phoenix.

Kasapoğlu, A. (ed.) (2016). *Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji*, Ankara: Yeni İnsan.

Kaya, Ali (2014). Pierre Bourdieu'nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (der.) *Ocak ve Zanaat* içinde (ss. 397-420). İstanbul: İletişim.

Powell, Christopher & Depelteau, François (ed.) (2015). *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler.* (Ö. Akkaya, çev.). Ankara: Phoenix.

White, Harrison C.; Godart, Frederic C. & Thiemann, Matthias (2013). Turning Points and the Space of Possibles: A Relational Perspective on the Different Forms of Uncertainty. F. Depelteau & C. Powell (ed.) *Applying Relational Sociology: Relations, Networks, and Society* içinde (ss. 137-154). New York: Palgrave Macmillan.

KENTTE KADIN YOKSULLUĞUNU ANLAMAK: MAMAK ÖRNEĞİ

Sinem Atay[1]

Özet

Bu çalışma, alt ve alt-orta sınıfların yaşadığı yerlerde kadın yoksulluğu ve kadınların yoksullaşmaya karşı geliştirdikleri stratejiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışma kapsamında, kadınların dayanışma örgütlenmeleri, çoklu ekonomiler (multiple economies) kavramı çevresinde ele alınarak, söz konusu dayanışma ekonomilerinin kadının ev içi emeğini örgütlemeye dönük yetersizliği üzerinde durulacaktır.

Günümüzde neo-liberal politikaların da etkisiyle azımsanmayacak sayıda insanı etkileyen yoksulluğun, muhafazakârlık ve ataerkil normlarla da birleşmesi kadınlar için önemli bir sorun olmaktadır. Her ne kadar sivil toplum örgütlerine katılımları ciddi oranda düşükse de, bazı durumlarda kadınlar, yoksullukla başa çıkmak için kendi stratejilerini geliştirmek zorunda kalmakta, bir geçinme stratejisi olarak aynı kaderi paylaştıkları arkadaşları, komşuları veya hemşerileriyle bir araya gelerek yerel dayanışma ağları oluşturmaya çalışmaktadır. Bu araştırmada, geliştirilen yerel dayanışma ağları, mahalleli kadınların yoksullukla mücadelesinde çoklu ekonomiler oluşturmanın en önemli stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak, çalışma ortaya koymaktadır ki kadınların yerel ağlar ile ortaya koyduğu mücadele onların görünmez emeğini görünür kılmaya yetmemektedir. Sonuç olarak, maddi anlamda elde ettikleri görece başarı, kadınları özgürleştirecek noktaya ulaştırmakta, tam tersine üzerlerindeki yükü daha da artırmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Yoksulluk, Yoksulluğun Kadınlaşması, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Çoklu Ekonomiler*.

1. Giriş

1970'lerin sonuyla birlikte ekonomide yaşanan dönüşüm ile daha esnek bir üretim modelinin benimsenmesi, üretim sürecinin tek bir merkeze bağlı kalmadan farklı coğrafyalarda gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Bu da iş gücünün daha ucuz hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte sermayenin, iş gücünün ve metaların serbestçe dolaşımına izin veren sınırların kaldırılması politikaları da yine istihdamı iş gücü aleyhine ucuzlaştırıcı bir etkide bulunmuştur. Neo-liberal politikalarla gelişmekte olan ülkelere dayatılan yapısal uyum programlarına bağlı olarak ticaretin serbestleşmesi, hükümet harcamalarının ve borçlanmanın azaltılması, kamu hizmetlerinde kısıntıya gidilmesi, hizmet maliyetinin artması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve katma değer vergisi gibi uygulamalar yoksulluğu daha da artırmıştır. Bu süreçte yoksulluğun açıklanmasında yeni sınıflandırmalara ihtiyaç duyulmaya

[1] Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentleşme ve Çevre Anabilim Dalı, sinematay@sabanciuniv.edu

başlanmıştır (Moghadam, 2005, s.18-19). Kadın yoksulluğu kavramı da işte 1970'lerin sonunda ortaya çıkan ekonomik dönüşümün bir uzantısı şeklinde tezahür etmiştir. Ucuz işgücü olarak görülen kadınlara yapılan sosyal refah harcamaları yardımlarının da kesintiye uğramasıyla bu harcamalardan en çok yararlanan kesim olan kadınlar için yaşam daha zorlaşmıştır. Bu doğrultuda, kimi durumlarda kadınlar kendilerini ötekileştiren ve yoksulluğa terk eden politikalara karşı bir araya gelerek mücadele etmeye ve haklı taleplerini dile getirmeye çalışmaktadır. Çoklu ekonomiler içerisinde kendine yer açan kadınlar iş birliğine gitmekte, bir sivil toplum örgütü şemsiyesinde organize olabilmekte ve hayatın farklı alanlarında varlığını kabul ettirmeye çabalamaktadır.

Türkiye'nin bazı kentleri ve bu kentlerin çeşitli semtlerinde kadınlar bir araya gelerek sivil toplum kuruluşları aracılığıyla mücadele etmektedir. Buradan yola çıkılarak mevcut çalışmada önce yoksulluk sorunu ele alınacak, ardından Türkiye'de kentleşme ve kadın yoksulluğu incelenip Ankara'nın Mamak ilçesinde bulunan General Zeki Doğan Mahallesi ve civarında yaşayan kadınların yoksullukla başa çıkma yöntemleri ve bu süreçte önlerine çıkan engeller ele alınacaktır.

2. Yoksulluğun Kadınlaşması

Türkiye'de 1950'lerde kırdan kente göç dalgası sonraki yıllarda da devam etmiş ve kent nüfusu hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Varını yoğunu kente gelmek için harcayanlar, geldikten sonra kentte umduklarını bulamamış ve pek çok açıdan sıkıntı çekmiştir. Kentte yaşamaya başlayanlar için bu sorunlardan en önemlisi yoksulluk olmuştur. Yoksulluk ölçümlerinde gelir ve tüketim sıklıkla kullanılmış (Meyer ve Sullivan, 2009, s.4) ve buna göre geliri belirli bir seviyenin altında kalan ve çeşitli tüketim mallarına ulaşamayan kişiler yoksul olarak nitelenmiştir. Jarvis, Kantor ve Cloke'un (2009, s.247-249) yoksulluk tanımı ise barınma, temel hizmetlere ulaşma, haklarına sahip çıkma, sesini duyurma ve yönetişimde söz sahibi olmada yaşanan sıkıntılar gibi farklı boyutlara odaklanmaktadır.

Yoksulluk kentleşmeyle beraber, kırsal alandan daha farklı bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Kentlerde olanakların da artmasına bağlı olarak çok daha farklı gelir gruplarıyla aynı yerde yaşamak zorunda kalınması, tüketim mallarının ve hizmetlerin çeşitlenmesi ve yaygınlaşmasıyla burada yaşayanların göreli bir yoksulluk içine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Kentlerde yaşamın daha pahalı olması ve gelirin yiyecek ve daha ziyade barınma, ısınma, ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetlerine harcanıyor olması yoksulluğu artırıcı etkide bulunmuştur (Mitlin, 2005, s.5).

Bahsi geçen yoksulluk problemi göçlerin yoğun yaşandığı dönemden günümüze kadar ciddi bir azalma geçirmeden hatta kimi gruplar için daha da derinleşerek gelmiştir. Kentte bir "kentli gibi yaşamak" için gerekli olan ulaşım, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere ulaşımda da sıkıntı çekilmektedir. 1980'lerde küreselleşmenin etkisiyle makro ölçekte uygulanan politikalarda değişimlerin yaşanması, refah devletinden yeni sağın neo-liberal devlet anlayışına geçilmesi ve devletin küçültülerek refah devleti kapsamında yapılan desteklerin yavaş yavaş çekilmesi ile mal ve hizmetlerin özel sektör eliyle verilmesine bağlı olarak dezavantajlı kesimler daha da yoksul hale getirilmiştir (Özalp, 2009, s.279).

Elbette yukarıda sözü edilen süreç kentte yaşayan herkes tarafından aynı şeklide hissedilmemiştir. Patriarkal ilişkilerin egemen olduğu sistemde kentsel değerler, davranışlar ve beklentiler erkekler tarafından belirlendiği için kadınlar, ikincil konumunu muhafaza etmiş ve

yoksulluk sorununu daha ciddi şekilde yaşamışlardır. Bu düzenin bir sonucu olarak kadın ya çalışmamakta, ya çalıştığı zaman yapabilecekleri sınırlı olmaktadır (Donkor, 2006, s.1173-1176).

Kadına dayatılan iyi bir eş ve anne olmak, çocuklarına, yaşlılarına ve engellilerine bakmak gibi görevler, onları evlerine bağlamakta ve iş gücüne katılımlarına ket vurmaktadır (Ecevit, 2010, s.12-13). Fakat, kadınlar günümüz şartlarında hane gelirine destek olmak amacıyla çoklu ekonomilerin bir parçası olarak strateji geliştirmeye çalışmaktadır. Çoklu ekonomiler McDonnell ve arkadaşlarının çalışmasında (1998, s.38-39) gelir elde edilebilecek farklı sektörlerin toplamından oluşan ekonomiler şeklinde kullanılmıştır. Bireyler kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide ye alarak, halkları refah devleti harcamalarından yararlanarak veya suç işleyerek gelir elde etmek suretiyle çoklu ekonomilere entegre olabilmektedir.

Mingione'nin (1991, s.124) tabiriyle bir geçim sağlama veya hayatta kalma stratejisi olarak tanımlanan çoklu ekonomilerde, istatistiklerde gördüğümüz sayılardan farklı olarak enformel işgücü ön plana çıkmaktadır. Buna göre, toplam üretken sistem bir buzdağı olarak kabul edilirse bu buzdağının üstünde formel ekonomi yer alırken, görünmeyen kısmında ise gönüllü bakım ve ev eksenli çalışmalar gibi enformel sektör yer almaktadır (Henderson'dan aktaran Jarvis ve diğerleri, 2009, s.25). Buna göre [kadınlar] kayıt dışı istihdam edilmekte, ev içinde ya da dışında ücretli veya ücretsiz olarak ya mal üreterek ya da malların ticaretini yaparak işgücüne dahil olmakta, birden fazla işte çalışmakta veyahut da duygusal bakım ve destek sağlamaktadır. Ayrıca gündelik ihtiyaçların karşılanması amacıyla kendi geçim stratejilerini oluşturmakta ve yeni metotlar üretmektedir. Bu çabaların temelinde de aile üyeleri ve arkadaşlarla kurulan ağlar ile çoklu ve toplumsal cinsiyete dayalı ekonomik pratikleri yer almaktadır (Pavlovskya, 2004, s.329-333).

Kümbetoğlu (2002, s.135-136) bu yöntemlerin bireysel ve kolektif düzeylerde ele alınabileceğini belirtmiştir. Ucuz yiyecek ve giyecek temini gibi stratejiler (Erman ile Kalaycıoğlu ve Tılıç'tan aktaran Duyan, 2010, s.20) Kümbetoğlu'nun bahsettiği bireysel düzeyde alınabilecek başlıca önlemlerdendir. Ayrıca, hane halkının yoksulluğa karşı oluşturduğu tasarruf etme, öğün atlama, kimi gıdaları kendi hazırlama, yakacak arama ile temel hizmet alımında kısıntıya gitme gibi geçim stratejileri (Şenses, 2001, s.246-248) de dikkatli bakılacak olursa kadın uygulamasına bırakılan stratejilerdendir.

3. General Zeki Doğan Mahallesi Üzerine

General Zeki Doğan Mahallesi ve civarı Ankara'nın Mamak ilçesinde kırdan kente göçün yoğun olduğu dönemlerde gecekondu bölgesi olarak karşımıza çıkan bir yerleşim yeridir. 1970'lerde iş gücüne katılımı düşük olan gecekondulu kadınlar, gecekondunun eksiğiyle uğraşmaktan, çocukların ya da diğer aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamaktan çalışmaya fırsat bulamamıştır. Buna bir de eğitimsizlik sorunu eklenince yoksulluk daha da derinleşmiştir. Bu dönemde, yemek yaparken eksik malzemenin komşudan istenmesi ve herhangi bir sorunda en yakın komşuya gidilmesi bu dönemde yoksullukla mücadelede kadınların başvurduğu çözümlerdendir (Şentürk, 2015, s.99-100). Zaman içerisinde kentteki gelişmelere paralel olarak burada yaşayan insanların ekonomik durumlarında da iyileşmeler görülmüş fakat bu iyileşme, yoksulluğun kadının kaderi haline gelmesini değiştirememiştir.

Çalışma kapsamında Mamak Emekçi Kadınlar Platformu başkanı ile dört kurucu üyesi ve Kızkardeşim Derneği'nin üç üyesiyle görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan dernek

üyelerinden biri önceki dönem mahallede muhtarlık da yapmış olduğundan burada yaşayanların profilinin çizilmesi anlamında faydalı bilgiler sunmuştur. Oluşumlarda genç kadınların da bulunmasına rağmen görüşme yapılan üyeler 35 yaş üstüdür. Eğitim durumları açısından çok farklı profil çizen katılımcılardan ilkokul mezunu olan da vardır üniversite mezunu olup yüksek lisans yapmak isteyen de. Görüşmecilerin bir tanesi dışında hepsi evli olmakla birlikte en az bir çocuk sahibidir. Eşinden ayrılmış olan katılımcı ise bir çocuğuyla birlikte yaşamını sürdürmektedir. Yine görüşülen kadınlardan üçü hariç diğerleri hayatlarının uzun bir dönemini çalışmadan geçirmiştir. Hayatın her geçen gün pahalılaşması üzerine çalışmak durumunda kalanlar olmuştur.

Kadının yoksulluğunu tetikleyen durumlardan biri onun, aile bireylerine bakmak durumunda kalmasıdır. Köse'nin (2015, s.268-269) de belirttiği Türkiye'de de neo-liberalizme uyum sürecinde hasta bakım hizmetlerinin özelleştirilmesine bağlı olarak kadın refahı olumsuz etkilenmiş ve bu durum kadın yoksulluğunu artırıcı etkide bulunmuştur. Görüşme yapılan kadınlardan biri geçmişte eşinin annesine bakmak durumunda kalmıştır, çünkü yaşlı bakım hizmeti kadının yapması gereken bir işmiş gibi görülmekte ve kadınlar bu rollerle ezilmektedir. Görüşmecinin bu konuyla ilgili sözleri şu şekildedir:

> *Bir dönem felçli kayınvalideme bakmak durumunda kaldığım için evden çok sık ayrılamadım. Hasta olduğu için onun ihtiyaçlarını karşılamak gerekliydi. Benim dışımda diğer eltim ve görümcem de kayınvalideme baktılar.*

Devlet tarafından verilmesi gereken hizmetlerin kadınlara bırakılması, onların iş gücüne katılımını olumsuz etkilemekte ve yoksullaşmayı tetiklemektedir. Ayrıca, iş gücüne katılmayan ve emekli maaşı olmayan kadınların yoksullukla karşı karşıya kalma riski yüksektir. Karadeniz ve Öztepe (2013, s.86) 2010 yılı TÜİK verilerinden yola çıkarak Türkiye'de yaşlı yoksulluğu üzerine yaptıkları çalışmada yoksul yaşlıların %58,9'unu kadınların oluşturduğu sonucuna varmışlardır.

Yapılan görüşmeler literatürde sürekli vurgulanan kadının çoklu ekonomilere entegrasyonunun enformel sektörde istihdam edilerek gerçekleştiğini örnekler niteliktedir. Kadınlar düşük ücret karşılığında çocuk bakmakta ve sigortasız çalışmaktadır. Bu üyelerin dışında, asgari ücretle ve sigortalı olarak çalışan bir üye hane içindeki konumunun iş hayatına yansıması olarak çalıştığı yerde yemek yapmaktadır.

Kimi durumda da kadın kendine sigorta yapılmadığından habersiz çalıştırılmaktadır. Şimdiki, işinde sigortalı çalışan ve hemen yukarıda bahsi edilen görüşmeci daha önceki iş yerinde beş yıl boyunca sigortasız çalıştırıldığını öğrenmiş ama işverene dava açmak istememiştir.

> *Beş yıl boyunca sigortasız çalışmışım. Patronun bir akrabası vardı, sigortayı bana değil ona yapıyormuş. Bunu öğrendikten sonra davayla falan uğraşmadım zaten bir önceki davayla [boşanma davası] çok uğraştım. Ama hakkımı da helal etmiyorum.*

Kadınlar haklı olduğu davaların arkasında duramamaktadır çünkü onların bakmakla yükümlü olduğu çocukları ve eğer çalışıyorsa gitmek zorunda olduğu bir işi vardır. Kadın dava açmak istiyorsa bunu hafta içi iş saatinde yapmak, bunun için de işten izin almak zorunda kalacaktır.

Ayrıca dava açma ve avukat tutma işlemleri de masraflıdır. Zaten geliri az olan kadın bir de bu işlerle uğraşmak istememektedir.

Yine aynı katılımcı, görüşme sırasında hane reisinin kadın olduğu durumlarda yoksulluğun ciddi boyutlarda olduğunu öne süren görüşleri destekler nitelikte cevaplar vermiştir. Yeri gelince bireysel mücadele yollarını kullanarak yoksullukla başa çıkmaya çalışan katılımcı bunu yaparken de çocuğunun ihtiyaçlarını hep kendininkine öncelemiştir. Buna göre katılımcının sözleri aşağıdaki gibidir:

> *Kendimi bildim bileli çalıştım. Evliyken bir dönem çok az paraya çalıştım çünkü çalıştığım yer çocuğumla ilgili bir sorun olduğunda iş yerinden ayrılmam konusunda esnek davranıyordu. Ne evliyken ne de ayrıldıktan sonra eşimin parasını hiç yemedim. Ayrıldıktan sonra da çocuğuma bakmak için çalışmak zorundaydım çünkü babası maddi anlamda destek sağlamadı, hala da sağlamıyor. Nafaka almam gerekiyor ama dava sürecinde masrafları avukatım üstlendiği için şimdi nafaka onun yaptığı harcamalara gidiyor, elime bir şey geçmiyor. Zaten ben ayaklarımın üzerinde duruyorum çocuğumun masraflarını kazandığımla karşılıyorum. Onun bir şeylerin eksikliğini hissetmesini istemiyorum, yeri geliyor ben işe yürüyerek gidiyorum ama onu yüzme havuzuna gönderiyorum. Zaman zaman umutsuzluğa kapıldığım, sıkıntıya düştüğüm de oluyor ancak böyle zamanlarda umudum oğlum oluyor.*

Yoksulluk sadece gelirle ilgili değildir, kadının iş gücüne katılması onun aile veya toplum içinde güçlenmesini sağlamada yetersiz kalabilmektedir. Dernekte görüşülen üyelerden biri şöyle konuşmuştur:

> *Kadın kendi parasını kazansa da istediği gibi harcayamıyor, eşi ne kadar kazandığını soruyor ya da bazen parayı bile istiyor. Kadın paranın bir kısmını saklasa kenara koysa bu sefer de eşinden para kaçırmış gibi olacak, ortaya çıkarsa da parayı nerden bulduğunu açıklamak zorunda kalacak. Zaten kadına bıraksan evin ihtiyacını görecek o parayla kendine bir şey alacağından değil.*

Kadınların içinde bulunduğu durum bu şekilde özetlenebilirken kadınların oluşturduğu sivil toplum örgütleri, sahip olduğu sosyal ağlar sayesinde iş imkânları sunmakta ve onların, çoklu ekonomilerin bir parçası olmasının önünü açmaktadır. Platformun kurucu üyelerinin işe girip kendi parasını kazanması yine platformdaki hemcinslerinin yardımları ve tanıdıkları aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Ayrıca, kadınların yoksulluk mücadeleleri maddi açıdan da destek gerektirmektedir. Kadının güçlenmesi için mücadele veren kadınlar arası bu ağların düzenli gelire ihtiyacı vardır. Yani kadınlar kolektif olarak yoksullukla mücadele stratejisi geliştirdiği zaman bile belli bir bedel ödemek zorunda kalmaktadır ki bu da kadının yoksulluğunu doğrudan etkileyecek bir durumdur.

Bununla birlikte, günümüzün apartmanlaşma ve sitelerde yaşamaya dayalı kentsel pratikleri de kadınları yoksullaştıran ve onların mücadelesini engelleyen bir diğer husus olarak göze

çarpmaktadır. Gürel'in (2009, s.717) de belirttiği gibi ev kadınlarında toplumsal cinsiyet rollerinin kanıksanmasını sağlayan apartmanlaşma ile birlikte kadın evine biraz daha kapanmıştır. Bu durum, daha önce muhtarlık da yapmış olan dernek üyesinin de üzerinde durduğu bir noktadır:

> *Eskiden dayanışmanın verdiği samimiyetle birbirine destek olan kadınların yerini şimdi apartmanda birbirini tanımayan kadınlar aldı.*

Bu da bir araya gelerek kimi yiyecekleri kolektif olarak üretip gideri azaltacak kadınların bu alternatiften mahrum kalması demektir.

Mülakatlardan da görüldüğü üzere yoksulluk çalışan çalışmayan, memur, işçi veya emekli dinlemeden pek çok kadını içerisine alan bir girdap haline gelmiştir. Kadınlar yoksulluktan kurtulmak adına güvencesiz işlerde çalışmaya mecbur olmuş, emeğinin karşılığını tam anlamıyla alamamış ve kazandığı parayı harcarken de ailesinin, özellikle de çocuklarının geleceğini düşünmek zorunda kalmıştır. Yine yapılan mülakatların kadın yoksulluğu üzerine mevcut literatürü desteklediği görülmüş, kadınlar ataerkil sistemin dayattığı üzere "kadının yapacağı işler"de çalışmak durumunda kalmıştır.

Sonuç

Kadınlar kırdan kente geldikleri dönemden bugüne toplum içindeki konumlarında ciddi değişiklikler yaşamamış ve her daim yoksullukla başa çıkmak durumunda bırakılanlar olmuştur. Bu durum Mamak ilçesi General Zeki Doğan Mahallesi'nde yaşayan kadınlar için de farklı değildir. Neyse ki bu mahallenin yoksullukla mücadele etme stratejileri açısından kadın yoksulluğunu yenilmesi gereken bir düşman olarak gören kadınları vardır ve bu kadınlar aktif olarak kadının güçlenmesi için uğraş vermektedir. Ancak kadınların bu çabaları da maddi anlamda güçlü olmayı gerektirmektedir ve zaten iş gücünden yoksun bırakılmış kadınlar var olma mücadelelerinde yine ötekileştirilerek yalnız bırakılmaktadır. Ayrıca kadının konumuna dair toplumda yaygınlaşmış görüş de kadının mücadelesini engelleyici etkide bulunmaktadır. Aslında yapılması gereken daha fazla kadına ulaşmak, onların nitelikli iş gücüne katılımını ve bununla birlikte hayatın her alanında güçlenmelerini sağlamaktır. Fakat mevcut sistem içerisinde pek de mümkün görünmeyen bu durum, beraberinde daha farklı alanlarda mücadeleyi de gerektirmektedir.

Kaynakça

Donkor, M. (2006). Women and Poverty. Mehmet Odekon (ed.) *Encyclopedia of World Poverty* içinde. California: Sage Publications.

Duyan, G. Ç. (2010). Yoksulluğun Kadınlaşması: Altındağ Örneği. *Aile ve Toplum*, 6(21), 19-30.

Ecevit, Y. (2010). *İşgücü Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği El Kitabı.* Ankara: Pelin Ofset.

Jarvis, H., Kantor, P., ve Cloke, J. (2009). *Cities and Gender*. Oxon: Routledge.

Karadeniz, O. ve Öztepe, N. G. (2013). Türkiye'de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum 3,*

77-102.

Köse, E. (2015). "Yoksulluk" Kavramının Cinsiyetlenmesine Dair Kısıt ve Olanaklar, *Kent Araştırmaları Dergisi 16*, 258- 282.

Kümbetoğlu, B. (2002). Afetler Sonrası Kadın ve Yoksulluk. Yasemin Özdek (ed.) *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde. Ankara: TODAİE.

McDonnell, L., Harris, A. & White, R. (1998). Multiple Economies and Youth Livelihood. *Australian Journal of Social Issues 33*(1), 37-58.

Meyer, B. D. ve Sullivan, J. X. (2009). Five Decades of Consumption and Income Poverty (Working Paper No. 14827). National Bureau of Economic Research, internet adresi http://www.nber.org/papers/w14827 (erişim: 01.01.2016).

Mingione, E. (1991). *Fragmented Societies: A Sociology o f Economic Life Beyond the Market Paradigm.* Oxford: Blackwell.

Mitlin, D. (2005). Understanding Chronic Poverty in Urban Areas, *International Planning Studies, 10*(1), 3-19.

Moghadam, V. M.(2005). The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights (SHS Papers in Women's Studies/ Gender Research Paper Number 2). Social and Human Sciences Sector, UNESCO, internet adresi: www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Feminization_of_Poverty.pdf (erişm: 16.01.2016).

Özalp, A. (2009). Yoksulluk, Yoksunluk, Yurttaşlık: Sosyal Hak(sızlık)ları Politik Düşünmek, Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu, Akdeniz Üniversitesi, 22-23 Ekim 2009, Antalya, Türkiye.

Pavlovskaya, M. (2004). Other Transitions: Multiple Economies of Moscow Households in the 1990s. A*nnals of the Association of American Geographers, 94* (2), 329-351.

Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Şentürk, B. (2015). *Bu Çamuru Beraber Çiğnedik: Bir Gecekondu Mahallesinin Hikayesi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇORUM İLİNDE YAŞAYAN EŞCİNSEL ERKEKLERİN DENEYİMLERİ

Çile Aydaş[1]

Özet

Toplumsal cinsiyet düzeni normatif kurgusunu heteroseksüel bedenler üzerinden yapmaktadır. Bu noktada eşcinsel kimlikler toplumsal cinsiyet düzeninde dışarıda kalanlardır. Dışarıda bırakılan eşcinsel erkeklerin deneyimleri ve dışlanma mekanizmalarının nasıl işlemekte olduğunu anlamak toplumsal cinsiyet çalışmalarının zenginleşmesi açısından önemlidir. Bu çalışmasının konusu Çorum ilinde yaşayan eşcinsel erkeklerdir. Türkiye'de eşcinsellerle ilgili çalışmalar bir yandan sınırlıdır diğer yandan daha ziyade büyük şehirlerde yaşayanları konu edinmektedir. Bu çalışmada ise küçük şehir deneyimi anlaşılmak istenilmektedir. Çalışmada, niteliksel yöntem ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çorum'da yaşayan/bulunan, 15-24 yaş aralığında, kendini eşcinsel olarak tanımlayan 16 gençle görüşülmüştür.

Eşcinsellere ilişkin çalışma sonuçları dikkate alınarak Çorum ilinde yaşamakta olan eşcinsellerin cinsel kimliklerini nasıl kurdukları, aile ve yakın çevre ilişkileri, eğitim-çalışma ve sosyal yaşama ilişkin deneyimleri araştırılmıştır. Çalışmanın temel bulguları şöyledir: Eşcinsel erkeklerin çoğu eşcinselliğin doğuştan olduğunu düşünmektedirler. Doğuştan olduğunu düşünmek beraberinde aşılması/uzlaşılması gerekli olan din ve inanç konusunu gündeme getirmektedir. Çoğu bu konuda din ile uzlaşma yolunu seçmiş ve eşcinsellikleri ile başa çıkarken dini inanca sığınmışlardır. Toplumsal cinsiyet düzeni normatif kurgusunun eşcinseller arasında da işlemekte olduğu, feminen olmayan eşcinsellerin feminen eşcinsellerden kendilerini üstün gördüğü; feminen eşcinsellerin de kendilerini travestiler ve transseksüellerden üstün gördüğü görülmüştür. Eşcinsellerin erkeklik ve kadınlık algılarının geleneksel cinsiyetçi ideolojiye göre şekillendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimler: *Erkeklik, Eşcinsellik, Çorum ili, Eşcinsellik deneyimi.*

1. Erkeklik

Atay'a göre, "erkeklik, bir biyolojik cinsiyet olarak erkeğin toplumsal yaşamda nasıl duyup, düşünüp, davranacağını belirleyen, ondan salt erkek olduğu için beklenen rolleri ve tutum alışları içeren bir pratikler toplamıdır" (2004, s. 14). Ancak belirli bir toplumda her erkeğin sosyalleşmesi aynı değildir ve farklı sosyalleşmeler farklı kişilik yapısına neden olurlar. Bu yüzden her toplumda farklı erkeklik biçimleri söz konusudur. Örneğin, genel olarak erkeklerden güçlü görünmeleri ve duygularını belli etmemeleri beklenir. Ancak, her erkek bu özellikleri göstermeyebilir. Erkeklerin erkekliği başta aileleri olmak üzere tüm toplum tarafından pekiştirilir. Erkek, erkek oldukça takdir edilir ve benimsenir. Erkeklikten uzaklaştıkça ise toplum tarafından dışlanmaktadır.

[1] Y.Lisans Öğr., 19 Mayıs Üni. Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl., cileaydas@hotmail.com

Erkeğin sahip olduğu iktidar, varlığını toplumun her alanında hissettirir. Erkeklik daima tamamlanmamış olan, aynı ölçüde hem toplumsal hem de ruhsal bir gerçeklik üzerine kurulu bir var oluş özelliğidir. Erkekler ideal olarak sahip oldukları farklı iktidar biçimleri üzerinde, kadınlar üzerinde, diğer erkekler üzerinde, kendi bedenleri üzerinde, makineler ve teknoloji üzerinde kurdukları iktidarlar içinde var olurlar (Segal, 1992, s. 161). Bu iktidarı elinde tutan hegemonik erkekliktir.

1.1.Hegemonik Erkeklik

Connell'e göre "hegomonik erkeklik, erkeklerin hâkim, kadınların tabi durumda olduğu ataerkil düzenin meşruluğunu temellendiren toplumsal cinsiyet pratiğinin inşası durumunu tarif eden bir erkeklik tipidir" (akt: Türk, 2011, s. 166). Hegemonik erkeklik içerisinde madun erkeklikler ve kadınlıklar yer alır. Madun erkekler arasında en önemli olanı eşcinsel erkekliktir. "Homoseksüel erkek, "has erkeğin" karşıtı olarak vardır ve hegemonik erkeklik idealinin yanından geçmediği gibi, çoğu zaman hegemonyacı erkekliğin "kurtulmaya" çalıştığı özelliklerin adeta ete kemiğe bürünmüş halidir" (akt: Giddens, 2012, s. 511). Eşcinsel erkeklik damgalanır ve erkeklerin toplumsal cinsiyet düzeninin dibinde yer alır.

Donaldson (akt: Türk, 201, s. 165) eşcinsel erkeklikle ilgili olarak şunları belirtir:

> *En genel haliyle "eşcinsellik, hegemonik erkeklik pratikleri için karşı hegemonik güçtür. Eşcinselliğin karşı hegemonik güç oluşu üç temel gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi, eşcinselliğe düşmanlık, hegemonik erkekliğin kurulması ve varlığını sürdürmesi için bir temel olarak görülmektedir. İkincisi eşcinsellik, feminenlikle, nihai düşman olarak, bir tahakküm hedefi olarak kadınla ve kadınsılıkla iç içe değerlendirilir ve üçüncü olarak eşcinsel haz sapkın olarak tanımlanır.*

Hegemonik erkekliğin dışsal hegemonyası erkeklerin birbirleri üzerinde kurdukları tahakkümle oluşmaktadır. Eşcinsel erkekler dışsal hegemonya ile yüzleşen erkekleri oluşturmaktadır. Hegemonik erkekliğin egemen olduğu bir toplumsal düzeninde eşcinsel erkeklik has erkeğin karşıtı olarak vardır. Eşcinsel erkeklik, hegemonik erkekliğin kurtulmaya çalıştığı özellikleri barındırır. Eşcinsellik iddiaları heteroseksüel erkekler tarafından hakaret anlamında kullanılır. Hegemonik erkeklik cinsiyet hiyerarşisinde en üste yer alır. Eşcinsel erkekler, kadınlar gibi davrandıkları için daima eleştirilirler. Eşcinsel erkeklerin kadın gibi olma durumu onları erkek hiyerarşisinde en alttaki olarak konumlandırır. Eşcinsel erkekler geçimlerini sağlayacak bir iş sahibi olsalar da, koruyucu erkek olsalar da ve bir kadını hamile bırakabilme güçleri olsa da hiçbir zaman 'tam erkek' olarak görülmezler.

1.2.Türkiye'de Erkeklik

Türkiye'de erkekler hayatlarının büyük bir bölümünü hegemonik erkekliğe ulaşmak için feda ederler. Türkiye'de bir erkeğin hegemonik erkekliğe ulaşması için bazı duraklardan geçmesi gerekir. Selek (2008) Türkiye'de geleneksel erkeklik kademesine varmak için dört temel aşama olduğunu belirtir: Sünnet, Askerlik, İş bulma, Evlilik.

Eşcinsel erkekler erkeklik inşasını başarıyla gerçekleştiremezler. Eşcinsel erkekler erkekliğin ilk aşaması olan sünneti başarılı bir şekilde atlatırlar. Ancak bu onların erkek olabilmesi için yeterli değildir. Sünnet olduktan sonra askerlik yaşına geldiklerinde askere gitmeleri gereklidir.

Ancak askerlik eşcinseller için önemli bir sorundur. Eşcinsellerin askerlik konusunda birkaç seçeneği vardır. Bunlar: sağlık problemlerinden ötürü rapor almak ve vicdani ret veya cinsel yönelim farklılığının kanıtlanması sonucu alınan rapor, halk ağzındaki adıyla 'pembe tezkere'dir. Ancak eşcinsellerin çoğunun cinsel yönelimleri gizli olduğu için askere gitmek zorunda kalmaktadırlar. Cinsel yönelimini gizli olmayanlar ise alacakları 'çürük raporunun' tüm sosyal hayatlarını olumsuz yönde engelleyeceğini düşündükleri için çözümü askere gitmekte bulmaktadırlar (Mutluer, 2008, s. 20). Eşcinsel erkekler hegemonik erkeklik değerlerini taşımadıkları için dışlanmakta ve erkeklik hiyerarşisinde en altta itilmektedir.

Eşcinsel erkekler iş sahibi olabilirler. Ancak iş yerinde cinsel yönelimlerini gizlemeleri gerekir. Cinsel kimlikleri anlaşıldığında işyerinde ya mobbinge maruz kalırlar ya da işten çıkarılırlar. Eğer cinsel kimlikleri gizli değilse iş sahibi olsalar dahi tam bir erkek olarak sayılmazlar. İş sahibi olan eşcinselin geçmesi gereken aşama; evlenip çocuk sahibi olmasıdır. Kimliği gizli ya da açık eşcinseller bir kadınla evlenmezler. Kimliği gizli olarak bir kadınla evlenen eşcinsel hayatı boyunca rol yapmak zorunda kalır. Eşcinsel evlilikler Türk toplumunda kabul görmemektedir (yasal olarak da tanınmaz). Sonuç olarak eşcinsellerin çoğunluğu partneri ile aynı evde yaşamayı tercih etmektedir. Yasal bir düzenleme olmadığı içinde çocuk sahibi olamaz ve baba olamazlar. Eşcinsel erkekler erkekliğin evlenme ve çocuk sahibi olma aşmasından geçemezler. Erkeklik aşamalarını gerçekleştirmeyen eşcinsellerin erkeklik değerlerini koruması ve aktarması da söz konusu değildir.

2. Eşcinsellik

Eşcinsel, homoseksüel ve gey kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır. Her üç kavramın ortak tanımı şu şekilde yapılabilir: Erotik, cinsel ve duygusal ilgisi, hemcinsine dönük olan kadın veya erkek (Kaos GL, 2006, s. 5-7). Eşcinsellik tarihsel olarak incelediğinde ilk akla gelen uygarlık Antik Yunandır. Eşcinsel ilişkiler Antik Yunanda toplumsal alanda çok fazla kabul görmüştür. Eşcinselliğin felsefe, edebiyat ve sanat alanında bir saygınlık statüsüne dönüştüğü görülmüştür. İ.Ö. 4. ya da 5. Yüzyıldan kalma erkekler arası cinsel ilişkiyi tasvir eden heykeller bunun göstergesidir (akt: Mondimore, 1999, s. 29).

Antik Yunanlar için cinsel ilişki karşılıklı yaşanan bir deneyim olmaktan çok yönsel bir nitelik taşıyordu. Cinsel ilişki kişinin bir başkasına yaptığı bir şeydi ve bunu yapan erkekti (Mondimore, 1999, s. 29-30). Mondimore, Antik Yunanların eşcinsellik ya da karşı cinselliğin bir kavramla ifade edilmemesinin nedeni bu toplumda tüm erkeklerin kadınlara olduğu kadar erkeklere de arzu duyabileceğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bunun nedeni Antik Yunanda erkeklerin üstün olması ve üstünlüklerinin cinsel ilişkilerde baskınlık/boyun eğme olarak ifade etmeleridir (Mondimore, 1999, s. 33).

2.1.Homofobi

Weinberg'in 1972'de 'eşcinsellerle aynı ortamda olmaktan duyulan korku' şeklinde tanımlanmıştır (akt: Baird, 2004, s. 54). Homofobi, tarih boyunca kadınlardan çok erkeklere yönelmiştir. Homofobi için gösterilen en temel "neden" eşcinselliğin "doğaya aykırı" olmasıdır. Ancak tarih boyunca çok sayıda insan bu eğilimi göstermiştir (Baird, 2004, s. 73-74).

Selek'e (2010) göre insanların birçoğu eşcinselliği, toplumsal cinsiyet düzeninde yer alan davranış kalıplarına tehdit olarak algılamaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıpları erkek ve

kadınlara belirli rolleri ve davranışları gerçekleştirmesini bazı davranışları da gerçekleştirmemesini gerektiğini baskılamaktadır. Eşcinsel bir erkeğin davranışlarının kadınsı davranışlar göstermesi toplumsal cinsiyet kimliklerine uymamaktadır. Aynı şekilde eşcinsel bir kadının kadınlık rollerini yerine getirmemesi de cinsiyet kimliklerine uymamaktadır. Bu davranışlar eşcinsel bireyleri toplumun dışında konumlandırmaktadır (Selek, 2001).

2.2.Türkiye'de Eşcinsellik

Bayramoğlu (2011) LGBT hareketinin 60'lı yıllarda Batı'da sınıf ve demokrasi tartışmalarının sonucunda kendisine alan açtığını belirtmiştir. LGBT hareketinin Batı'da diğer muhalif hareketler ile aynı zeminde buluşması LGBT hareketinin Türkiye'ye göre daha görünür olmasına neden olmuştur. 60'lı yılların sonunda gerçekleşen Stonewall isyanı eşcinsellerin sokağa çıkmasına ve görünürlüklerinin artmasına neden olmuştur (Bayramoğlu, 2011, s. 390). Partog'a göre LGBT hareketi, yeni toplumsal hareketler ve soğuk savaş döneminde ortaya çıkan özgürlük, barış ve cinsellik temelli talepler üzerinde ilerlemiş ve güçlenmiştir. 70'ler ve 80'lerde feminist hareket içinde bazı lezbiyen kadınlar heteroseksüelliği ve toplumsal cinsiyet kalıplarını eleştirmeye başlamışlardır. Feminist ve LGBT hareketinin birlikte mücadele etmesi LGBT hareketini güçlendirmiştir (Partog, 2012, s. 164-173).

LBGT hareketi birçok alanda yer almasına rağmen toplumun LBGT bireylere bakış açısı hala olumsuz ve ötekileştirici özellikler göstermektedir. Esmer'in yaptığı 2011 Türkiye Değerler Araştırması'nın yayımlanan sonuçları, Türkiye'de homofobinin ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Araştırmanın sonucuna göre, Türk insanının %87'si bir eşcinsel komşusunun olmasını ya da bir eşcinselle komşuluk etmeyi istememektedir. Sınıfsal konumu yüksek olan ve büyük şehirlerde yaşayan LBGT bireyleri diğerlerine göre daha özgür bir hayat yaşamaktadır. Ancak toplumsal önyargı ve ötekileştirme devam etmektedir. Özellikle sınıfsal konumu düşük olan ve küçük şehirlerde yaşan LBGT bireyleri için zor koşullar devam etmektedir (Karakaş ve Çakır, 2013, s.9).

Türkiye'de LGBT bireyler toplum tarafından genellikle olumsuz kavramlar ile tanımlanmaktadır. Türkiye'de 'Biz'lik, 'Öteki'lik, Ötekileştirme ve Ayrımcılık: Kamuoyundaki Algılar ve Eğilimler adlı araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların %53'ü çoğunluğunkinden farklı cinsel yönelimlerini serbestçe yaşayabilmesi hakkının tamamen kısıtlanabileceğini düşünmektedir. Araştırmaya katılanlardan %72'si "homoseksüellerin" kimliklerini rahatça açıklayamayacağını belirtmiştir (Güner vd., 2011, s. 14).

3. Araştırmanın Bulguları

Eşcinselliğin nedenini "doğuştan" olarak görmek din konusunu problemli hale getirmektedir. Eşcinsellik "doğuştan" ise o vakit eşcinseli yaratan Tanrı olmaktadır. Ancak dinin eşcinselliği yasaklıyor olması açıklanması gereken önemli bir güçlük yaratmaktadır. Allah böyle yarattı ise o vakit dini yasaklama ne anlama gelmektedir? Allah yaratmadı ise nasıl eşcinsel olunmuştur? Bu noktada iki kaçış yolu bulunduğu görülmüştür: ilk yol dindar olmak, dini ibadetleri mümkün olduğunca sürdürmek ve eşcinselliği bir günah olarak görüp ve günahına sahip çıkmaktır. Ne de olsa günahsız olmak hiçbir kula nasip olmayan bir şeydir. İkinci yol ise din ile arasına mesafe koymak ve deizmimden ateizme giden bir yere kendini konumlandırmak olmaktadır.

Eşcinsellerin eğitim durumları ve eğitim hayatında yaşadıkları güçlüklerin değerlendirildiği bu bölümünde üç hususun önemli olduğu görülmüştür: İlk husus, geyler yaşadıkları küçük

şehirden uzaklaşabilmek, aile ve mahalle baskısını azaltabilmek ve bireysel özgürlük alanlarını genişletebilmek için üniversite eğitimine önem vermektedirler. İkinci husus, eşcinsel kimliklerinin görünür olması halinde öğretmen ve akranlarının alaylarına hatta bazı durumlarda fiziksel şiddetine maruz kalmaktadırlar. Şayet görünür eşcinsel kimliğine sahip iseler bu baskı ve şiddet artmaktadır. Üçüncü husus ise eşcinsel kimliğinin görünür olmaması ile ilgilidir. Bu durumda kendilerinin de ifade ettiği gibi "normal erkek görünümlü" iseler sorun yaşamamaktadırlar. Ancak bunun bir bedeli vardır. "Dışlanmamak için rol" yapılmaktadır. Erkek muhabbetine katılmak, heteroseksüel gibi davranmak gerekmektedir.

Eşcinsellerin çalışma deneyimi değerlendirildiğinde yaşanılan şehir ve şehrin iş olanakları, gey kimliğinin görünür olup olmaması ve ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin etkili olduğu görülmüştür. Cinsel kimliği görünür olan (feminen) eşcinseller iş bulmakta zorlandığı ve iş bulduğu zamanda çalışma hayatında baskıya maruz kaldığı görülmektedir. Cinsel kimliği görünür olmayan ("normal" erkek gibi gey) eşcinseller ise çalışma hayatında baskıya maruz kalmamaktadır. Ancak bunun bedeli rol yaparak kendi kimliğini yaşayamamaktır. Eşcinsellerin çalışma yaşamına girişleri ve çalışma süresince haklarını koruyabilecek mekanizmaların olmaması onları bireysel çözümler bulmaya itmekte, işsiz olmalarına ya da aşağılayıcı davranışlarla onurları kırılarak çalışmayı sürdürmelerine yol açmaktadır.

Eşcinsellerin erkeklik algısı değerlendirildiğinde genel olarak geleneksel cinsiyetçi yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Geleneksel toplumsal cinsiyet ideolojisine bazı eklemeler yapıldığı görülmektedir. Sadece fiziksel olarak güçlü (eş ve çocuklarını korumak), ailesini geçindirici (çalışma zorunluluğu) gibi iki temel niteliğe eklemeler yapılıyor: bakımlı olması, temiz giyinmesi gibi. Eşcinsellerin erkeklik kurgusunda üç erkeklik görülmektedir. Bunlar: "baba/koca", "erkek insan", "erkek gibi olması gereken gey". Eşcinsellerin erkeklik algısında bazı küçük farklılıklar olduğu da gözlemlenmiştir. Özellikle üniversite düzeyinde eğitim ile feminen-eşcinsel olmaya bağlı farklı yaklaşımlar olduğu ancak toplam olarak geleneksel cinsiyetçi ideolojiye sahip oldukları söylenebilir.

Erkekliği kuran unsurlar olarak sünnet ve askerlik geleneksel toplumsal cinsiyet yaklaşımına uymayan farklılıklardandır. Sünnet sağlık ve dini nedenlerle gerekçelendirilerek gerekli görülmektedir. Eşcinsellerin çoğunun inançlı olması onların sünneti dini neden bağlamalarına ve eşcinsellerin çoğunun eğitimin üniversite düzeyinde olması onların sünneti sağlıklı olmanın bir gereği olarak görmelerine neden olmuştur. Askerliğin aşırı "erkek" bir ortam olması onları korkutmakta ve şayet mümkün ise paralı yapmak istenmektedirler.

Eşcinsellerin kadınlık algısı değerlendirildiğinde iki hususun önemli olduğudur. Birincisi kadınlık algısında geleneksel cinsiyetçi yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir. Bu yaklaşıma göre kadın bakımlı, anaç ve namuslu olmalıdır. Eşcinsellerin kadınlık algısında bazı küçük farklılıklar olduğu da görülmektedir. İkinci husus eşcinsellerin kadınlar ile iyi anlaştıkları ile ilgilidir. Bunun nedeni kadınların homofobik olmaması, eşcinsellerin kendilerini kadın gibi hissetmeleri ve kadınlar ile olan ortak ilgi alanlarıdır.

Eşcinsellerin partner ilişkisinde geleneksel cinsiyet ideolojisinin hakim olduğu görülmüştür. Feminen eşcinsellerin ilişkilerde kadın rollerini üstlendiği görülmüştür. Feminen olmayan eşcinsellerin ilişkilerde sert ve baskın olduğunu belirterek heteroseksüel ilişkilerde yer alan erkek rollerini üstlendikleri görülmüştür. Eşcinsellerin çoğunun partner ilişkisinde aktif ve pasif

olma durumu değerlendirildiğinde pasif olanın feminen eşcinseller olduğu aktif olanın ise feminen olmayan eşcinseller olduğu görülmektedir.

Eşcinsellerin gelecekle ilgili planları ve endişelerine bakıldığında iki hususun önemli olduğu tespit edilmiştir. Birinci husus, feminen olmayan eşcinseller geleceğe dair umutla bakmakta oldukları görülmüştür. Çünkü heteroseksüel erkekler gibi bir hayat sürebileceklerdir. İkinci husus, feminen eşcinsellerin geleceğe dair umutlu bakmamasıyla ilgilidir. Feminen eşcinseller görünür oldukları için çalışma yaşamında, aile yaşamında ve sosyal yaşamında problem yaşamıştır. Bu problemleri aşabilmek için birincisi kimliği gizlemek zorunda kalmaktadır. Bunun sonucunda hayatı boyunca rol yapması gerekmektedir. İkincisi yurt dışında yaşamayı tercih etmektedir. Yurt dışına çıkmak kolay değildir ve ailesiyle arasına mesafe girmektedir. Üçüncüsü kimliğini gizlemeden yaşamayı tercih etmektir. Kimliği açık olarak Türkiye'de yaşamayı tercih ettiğinde baskıyla yüzleşmektedir.

Sonuç

Eşcinsel erkekler baskıcı ataerkil toplumsal cinsiyet düzeninde ötekisi olarak "ataerkil pazarlıklar" geliştirerek bu düzene uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Eşcinsellerin erkeklik, kadınlık algıları ve partner ilişkileri ataerkil hegemonik erkeklik değerlerine göre şekillenmektedir. Diğer yandan geyler kendi içlerinde de bir hiyerarşi üretmektedirler. Bu hiyerarşi ise; Aktif/pasif olmaya, cinsel kimliğini diğerlerinin görünüme sunup/sunmamaya, düzenli partner ilişkisinin olup/olmadığına ve eğitim düzeyinin farklılaşıp/farklılaşmamasına göre belirlenmektedir.

Kaynakça

Atay, T. (2004). "Erkeklik" en çok erkeği ezer!. *Toplum ve Bilim, 101*(Güz), 11-31

Baird, V. (2004). *Cinsel Çeşitlilik: Yönelimler, Politikalar, Haklar ve İhlaller.* (H. Doğan, çev.) İstanbul: Metis.

Bayramoğlu, Y. (2011). Stonewall'dan Onur Yürüyüşüne. *Cogito, 65-66,* 387-395.

Güner, U.; Kalkan P.; Öz Y.; Özsoy E. & Söyle F. (2011). Türkiye'de Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu 1 Ocak-30 Haziran 2010. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Giddens, A.(2012). *Sosyoloji.* (Cemal Güzel, çev.) İstanbul: Kırmızı

Karakaş, B. & Çakır, B. (2013). *Erkeklik Ofsayda Düşünce.* İstanbul: İletişim.

Kaos GL, (2006). *Sık Sorulan Sorular*. Ankara: Ayrıntı Basımevi.

Mutluer, N. (2008). Türkiye'de Cinsiyet Hallerinin Sınırları. Nil Mutluer (der), *Cinsiyet Halleri: Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları* (ss.14-30) içinde. İstanbul: Varlık.

Mondimore, F. M.(1999). *Eşcinselliğin Doğal Tarihi*. İstanbul: Sarmal.

Partog, E. (2012). Queer Teorisi Bağlamında Türkiye LGBTT Mücadelesinin Siyasi Çizgisi. Çakırlar, C. ve Delice, S. (der.), *Cinsellik Muamması* (ss.162- 184.) içinde. İstanbul:

Metis Yayınları.

Segal, L.(1992). *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Selek, P.(2001). Bir alt kültürün dışlanma mekânı: Ülker Sokak. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Selek, P. (2008). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk, B. (2011). Hegemonik Erkek(lik) ve Kültürel Temsil: Çirkin Kral Kurtlar Vadisi'nde Yürüyor. İlker Erdoğan (ed.) *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil* (ss. 163-211.) içinde. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

İBNİ HALDUN PERPEKTİFİNDEN KENT KİMLİĞİNİ ANLAMAK

Döne Ayhan[1]

Özet

Kimlik bir kişinin, kentin, toplumun kendisini nasıl tanımladığını açıklayan temel bir kavramdır. Kimlik kente anlam katarak ona değer atfetmektedir. Kimlik bir kentin imgesi, sembolü ve vücut bulmuş halidir. Kent kimliği ise bir kentin niteliklerini, benzer ve farklı yönlerini açıklamakta kullanılan bir kavramdır. Kent kimliği bir kentin çekirdeği konumundadır. Kentin tüm boyutlarını içeren bir yapı olması sebebiyle kent kimliği kilit noktadır. Kent kimliği kent sakinlerinin şahsi kimliklenme süreçlerinde etkin bir şekilde rol almaktadır. Kent içinde bulunan mekânlarla varlık kazanmaktadır. Kent kimliği kentin kendine özgü kültürel, fiziksel ve ekonomik kodlarıyla biçimlenen bir bütünlüğü ifade etmektedir. Dünyanın her yerinde aynılaşan bir yaşam tarzı kentlerin kimliklerinin silinmesine neden olmaktadır. Küresel dönemde kentler birbirine benzemek adına adeta yarış içerisindedirler. Ülkemizde kentlerin kimliklerini kaybettiği söylemi son dönemde sık sık dile getirilmektedir. Kent kimliğinin oluşumunda etkili olan değerler yavaş yavaş çözülmekte ve kentlerin özgül yapısı kaybolmaktadır. Kent meydanlarındaki tarihi mekânların yıkılarak kente yeni bir çehre kazandırılmak istenmektedir. Bu noktada kentsel dönüşüm projeleri sahneye çıkarak kimliksiz kentler türemektedir. Küreselleşmenin ürettiği değişim yelpazesi sadece kentlerin işlevini değil aynı zamanda kent ve kent kimliğini de dönüşüme uğratmaktadır. Bu bağlamda kent kimliğinin belirlenmesinde önemli bir veri olan fiziksel mekân dönüşümlerine İbn Haldun perspektifinden tartışılacaktır. Çalışmada İbn Haldun'un Mukaddime eserini temele alarak yazarın kente dair fikirlerini ortaya koymayı amaçlayan teknik incelemeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kimlik, Mekân, Kent, İbn Haldun*.

1. Giriş

Modern dönemin bilimi olan sosyoloji kenti temel çalışma alanına almaktadır. Kent zeminindeki çeşitlilikler fiziksel ve toplumsal açıdan açıklamalarda bulunmaya imkân sunmaktadır. Kent bir yaşam alanı olarak kültürel, ekonomik, siyasi unsurları bünyesinde barındıran bir alanı ifade etmektedir. Kent ilk yaşam alanı olmayıp sonradan kendi dinamiklerini var eden yeni bir oluşumdur. Kent kurulan, idealize edilerek insan eliyle oluşturulmuş bir düzlemdir. Kenti anlama çabasına girildiğinde karşımıza çıkan ilk isimlerden birisi İbni Haldun olmaktadır. Bu çalışmada İbni Haldun'un Mukaddime eserinden yola çıkarak kent kimliğini anlama ve açıklama çabası güdülecektir.

2. Kent Hayatına Dair

Kent kendi özgül yapısı içerisinde belirli simgeler içerir. Kent semboller bütünü olarak kimlik öğeleriyle doludur. Tanışma esnasında nerelisin? sorusu ilk sıralarda yer alır. Bahsedilen şehir

[1] Arş.Gör., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, done.ayhan@karatay.edu.tr

hakkında kimlik, yaşam tarzı gibi unsurları da ilk elden vermektedir. Bu bağlamda gündelik hayatta kullanılan birçok öğe kimlik noktasında veriler sunmaktadır. Akın'a göre kimlik, bireyin kendisini tanımlamasının ve toplumsal konumunun bir ifadesidir (Akın, 2015, s.85). Kent kimliği, kent, mekân ve insan birlikteliğinin somut hale getirilmiş şeklidir. Kent kimliği süreç içerisinde farklı unsurlarla şekillenmektedir. Kent kırın bir ileri aşaması olarak değerlendirilmekte ve çeşitli unsurları barındırmaktadır. "Kent genellikle ilerleme, uygarlık, aydınlanma, özgürlük, üretim, zenginlik, çeşitlilik gibi pozitif anlamlar yüklenmiş kavramlarla birlikte kullanılmaktadır" (Bal, 2015, s.30). Can'a göre kent kimliği, uzun sürekliliklerin tutarlı ve istikrarlı bir biçimde yaşama katılma serüvenidir (Can, 2016, s.219). Kent kimliği, içerisinde yaşayan bireyler tarafından birlikte oluşturulan dolayısıyla devamlılığı da bulunan bir şeydir.

Girift bir toplumsal yapının bir simgesi olan kent bünyesinde çeşitlilikleri barındırmaktadır (Lynch, 2010, s.5). Kent farklıkların mekânı olarak beraberinde kültür zenginliğini getirmektedir. Featherstone kentlerin kültür ile özdeşleştiğini belirterek kültür numunelerinin ve deneyimlerinin kentte bulunduğunu ifade etmektedir (Featherstone, 1996, s.16). Karmaşık unsurların temeli olan kentte yabancı olunmaktadır. Sennet' e göre kent yabancılardan oluşan, homojen dağılımın olmadığı bir yerleşim yeridir (Sennet, 2002, s. 20). Alver'e (2012, s. 13) göre ise;

> *Yabancılık yalnızlık, önemsizlik, geçicilik, vazgeçilebilirlik, sahtelik, yüzeysellik gibi haller birer kent bedelidir. Ancak bu hallerin de geçici, değişebilir, farklı düzeylerde yaşanabilir oldukları unutulmamalıdır. Yabancılık görecelidir ve bütün bir kenti kapsamamaktadır; insan kentin bir bölgesinin sakinidir, bir mahalle ve sokak aidiyeti bulunmaktadır. Yabancı olduğu mekânın aynı zamanda sakinidir, kendi cemaati, yakın ilişkileri, samimi ortamı vardır.*

Mukaddimenin bir bölümünde İbni Haldun kır-kent ayrımını bedevi ve hadari toplum tipi olarak kavramsallaştırmış. "Hadari umran şehir hayatına veya yerleşik hayata karşılık olmaktadır" (Albayrak, 2000, s.5). Hadaret de bedeviliğin ulaşmak istediği bir gayedir. İbni Haldun şehirlerdeki yerleşik kültürün devletin eseri olduğunu belirterek uzun ömürlü hanedanlıklarda şehirlerde medeni ve kültürel eserler bulunduğunu ifade etmektedir. Şehirlerde gelişmenin en yüksek noktaya geldiği anda medeni, kültürel açıdan bir bozulma ve gerileme olmaktadır. Şehirler tam manasıyla bir bozulma mıntıkasıdır. Ekonomik olarak gelişen şehirlerde lüks ve konfor içinde yaşayan bireyler ihtiyaçlarını temin etmede zorluk çekmemekte ve geniş maddi imkânlara sahip olmaktadırlar. Köyde saf ve doğal bir ortamda buluna kişi coğrafyadan etkilenerek davranışlarda bulunmaktadır. Organik bir yaşam süren kişi şehre geldiği zaman vasıfları çözülür ve zaman içerisinde şekil değiştirir. Şehir akıl ve zekâyı geliştirmiştir. Şehirli birey tipolojisi kurnaz, sahtekâr, nazlı, nazik, aceleci, sinirli ve telaşlıdır. Bedevi diğergam, cömert, mert ve misafirperver olduğu halde şehirli hiç de öyle değildir (Haldun, 2015, s. 668-674). Kent hayatına dair önemli veriler edindiğimiz Mukaddime aynı zamanda sosyolojik bir bakış da sunmaktadır.

3. İbni Haldun'da Sosyolojik Bağlam

Cemil Meriç'in ifadesiyle "mukaddime bulutları dağıtan bir rüzgârdır. Haldun umran ilminin anahtarı olarak insanlık kendi kendinin eseri olarak belirtmektedir. Tarihten tesadüfü kovan bir ihtilal olarak yeni ilmi değerlendirmektedir" (Meriç, 2004, s.230). İbni Haldun tarih ve

sosyoloji bilimi için karakteristik denilebilecek temel ifadeler kullanmıştır. İ. Haldun'un beslendiği önemli kaynaklardan birisi de içerisinde yaşadığı çevresi olmuştur (Meriç, 1996, s.159). Kır kent ayrımında temel konulara eğilerek anlamlandırmamızı kolaylaştırmıştır. Başlangıç olarak özetle şehir kişilere ait değil, kamuya açık demektedir. Birçok kişi tarafından meydana getirilen kent aynı zamanda birçok kişiye de hizmet etmektedir. İ. Haldun'a göre şehirlerin kurulması için mülk ve devletin olması gerekmektedir. Şehri inşa eden kişi ya da düşünce kadar şehir kimliği de ayakta kalmaktadır. Mülk ve gelir fazlalığının olması kişiyi şehre inmeye sevk etmekte bu sayede şehri mamurlaştırmak, korumak ve genişletme imkânı olmaktadır. İbni Haldun'a göre "şehirler istenilen ölçüde refaha ve bolluğa ulaşmış ve artık rahat ve huzurlu bir hayatı tercih eden toplumların edinmiş oldukları bir istikrar ve yerleşim yeridir" (Haldun, 2015, s.630). Şehir hayatında el işçiliği, zanaatkârlık (halıcılık, terzicilik, demircilik) belirleyici olmaktadır. Köy ve şehir hayatı göçebe ve yerleşik hayata göre değil üretim şekline göre belirlenmektedir. Toplumsal ilerleme için şehir hayatını önemseyen İbni Haldun'a göre temel ihtiyaçların karşılanmasının ardından insanların kültür, bilim ve sanata yöneleceklerini düşünmektedir. Kentten bahsetmek belirli bir kültür potansiyelinden söz etmek demektir. Featherstone'a göre kent kültür ile birlikte zikredilmektedir. Kent kültüre ev sahipliği yaparak deneyim sağlamaktadır (Featherstone,1996,s.160). Kent kültürün somutlaşmış halidir. "Sanatlar hadarete tabi ve onun levazımatı olan şeylerdir. Sanatlar olmadan, binalar gerçekleşmez. Şu halde inşaat yapmak için, maharet derecesinde sanatları öğrenmek şarttır. Şehirde oturmanın saiki sadece refah ve servettir" (Haldun, 2015, s. 649).

Kent hayatı denilince kır doğrudan akla gelmektedir. İbni Haldun' a göre bedevi toplum kır hayatını hadari toplum ise kent hayatını ifade etmektedir. Şehirde iş ve sanat hayatı hareketlidir Haldun'a göre. Çalışma ve endüstri hayatı canlıdır, bir şeyleri yapmak için usta ve mütehassıs, alanında uzmanlaşmış mahir kişiler bulunmaktadır. Bir şehrin geliri arttıkça gideri de artar ve orada ikamet edenlerin durumları iyileşir ve şehir de gelişir. Köyde yaşayan insanlar gelişmiş şehirlerde yaşayamaz İbni Haldun'a göre. Çünkü refah seviyesinin artması sebebiyle ihtiyaç maddeleri pahalıdır, ayrıca lüks tüketim malları zorunlu olduğu için zor durumda kalabilirler. Sermaye sahibi olmadıkları için şehirde yaşamak onlar için zorlaşmaktadır. Köyden şehre göç etmek isteyen insanlar şehre tutunmakta zorluk yaşamaktadırlar. Önceden belirli bir birikim sahibi olanlar şehir hayatına adapte olabilmekte diğer türlü şehrin şartlarına uyum konusunda başarısız olmaktadırlar (Haldun, 2015, s.655-661). "Bedeviliğin sadece göçebe hayat tarzı olmadığı, uygar hayat tarzından önce gelen toplum biçimlerinin tümünü kapsadığını İbni Haldun tarafından açıklıkla belirtilmektedir" (Hassan, 2011, s.191).

İbni Haldun'a göre şehirlerde lüks ve konfor düşkünlüğü sonucu hedonist tavırlarla sapkın davranışların yaygın olduğunu belirtir. Dilenciler, hippiler en bariz örnekleridir. Şehirli olmayan insan tabii ir hayatın içerisindedir. Saf bir şeklide yaşayan bedevi şehre geldiği zaman vasıfları bozulmaya başlar ve değişime uğrar. Şehir kurnazlıkların ve sahteliklerin mekânı olarak ruhun kirlenmesine zemin hazırlamaktadır Haldun'a göre. Bedevilerde gerçek ahlak bulunurken hadarilerde birtakım nezaket kurallarını anlatan adab ve erkân bulunmaktadır. Hadari kendisini medeni bedevileri ise gayri medeni olarak adlandırır. Aynı şeklide bedevileri aşağı görerek ona yukarıdan bakmaktadır. Buna karşılık bedevilerde hadari topluma bir imrenme durumu söz konusuyken aksi durum söz konusu değildir. İ. Haldun insan toplumlarının bedeviden hadariye geçişini söyleyerek başka türlüsünün mümkün olmadığını belirtmektedir. Tıpkı insan gibi toplumlarında doğup gelişip yok olacağını organizmacı bir anlayışla ifade etmektedir. Bunun için bedeviden hadari topluma geçişi doğal bir akış olarak

görmektedir. Şehirde suni bir hayatın hâkim olduğunu belirten Haldun haz ve zevk peşinde koşulduğunu belirtmektedir. Bedevilerde din, hadailerde mezhep ve tarikat vardır. Bedevi saf bir şekilde dini yaşarken hadari ince ve girift bir din anlayışı ile tarikatlara ayrışmıştır. Yavaş yavaş hadarileşen İslam ümmeti dini ilk şekli ile muhafaza edebilme imkânına sahip değildi. Haldun'a bir eş görüş olarak J.J.Russo ilimlerin ve sanatların ilerlemesi ahlakı ve ananeyi ıslah etti mi? ismini taşıyan ve bir yarışmada birinci olan eserinde, ilmin, sanatın ve iktisadiyatın ahlakı bozduğu neticesine ulaşmıştır. Gelişme bedevilikten hadariliğe, köyden şehre doğru bir seyir içerisindedir. Tıpkı Avrupa'daki gibi Türkiye'de de kent nüfusu fazla köy nüfusu azdır. Şehirleşme kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır ve sunduğu ürünler eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Şehirleşmeyi önlemek yerine planlı bir şekilde düzenlenerek ya da yeni yerleşim alanları kurularak aşırı şehirleşmeyi hafifletilebilir. Şehirleşme bireysel iradenin dışında gerçekleşmektedir. Bundan dolayı köylü övülüp şehirliyi kötülemek doğru bir anlayış olmayacaktır. Ortada bir suçlu yoktur, varsa da bu şehirleşme hareketi ya da şehrin kendisidir. Bir başka bakış açısı ise bedevinin din ve ahlak anlayışının ve genel yaşam alışkanlıklarının saf ve samimi bulmakla birlikte yaşadığı coğrafyanın bir lütfu olarak da düşünülmelidir. Zira bedevi şehirde doğsa ve yetişse ya da hadari köyde yetişse ve yaşasa durum tam tersine olacaktır (Haldun, 2015, s. 675-680). Kır ve kent hayatı farklılıklarına devam edecek olursak yerleşik hayat ve şehir hayatı halkı rahat ve gevşekliğe iter, cesareti söndürür, hırs ve düşüklükleri körükler ve böylece adetlerin bozulmasına yol açar. Öte yandan yerleşik hayat ileri derecede bir iş bölümünü de beraberinde getirir (Günay, 1986, s. 78).

Kent kimliği kentin dili ve kültürel aktivitelerde kendisini göstermektedir. Bedevilikten hadariliğe gittikçe lisan bozulacak ve değişecektir. Divan edebiyatı çok az sayıdaki kişilerin edebiyatı olduğu için zümre ve havas edebiyatıdır. Halk edebiyatı ise, bedevilerin, avamın, köylülerin ve göçebelerin edebiyatıdır. Aynı durum halk musikisi-klasik sanat musikisi için de geçerlidir. Edebiyat ve musikideki hadarilik de bir bozulma hadisesidir. Ancak bunu bir gelişme ve ilerleme şeklinde değerlendirenlerin de mevcut olduğu malumdur. M. Akif divan şiirinden halkın anlamadığını belirterek suni, yapay şeyleri ele aldığını ifade etmektedir. Dil meselesinde ise köylü dili ile şehirli dili mevcuttur. Köylü dili kaba, sert ve gerçekçidir. Şehirli dili ise nazik, kibar, incelmiş ve bozulmuş bir hal almıştır. İstanbul Türkçesi azami derecede hadarileştiğinden, güzellik itibariyle örnek kabul edilir. Bedevilik bir oluşu hadarilik ise bozuluşu sembolleştirmektedir (Haldun, 2015, s. 687-690).

Sonuç

Sosyal ve fen bilimciler tarafından sıklıkla ele alınan kent konusu İbni Haldun tarafından özgün bir şeklide değerlendirilmiştir. Haldun kentlerin ilk ortaya çıktığı yerlerde gözlem yaparak kır kent karşılaştırması yapmıştır. Şehir ile uygarlık arasında bir bağ kuran İbni Haldun tamamlayıcılık ilkesine atıfta bulunmuştur (Elmacı & Bekdemir, 2008, s. 86-87). Kente dair yapılan tanımlamalar aslında her bir kentin kimliği hakkında da bize veriler sunmaktadır. Bugün kent kimliği hakkında düşündüğümüzde yerel yönetimlerin kent kimliği hakkında söz söyleme yetkisinin olması ülkemizde kentlerin tek tipleşme eğilimini gösterdiğini söylenilebilir. Kentsel dönüşüm planlamasıyla aynılaşan kentlerin özgünlüğünü kaybetmektedir. Kent kimliklerinin çözülmesiyle madeni şehirler artış göstermektedir. kent kimliği konusunda kentin eski silueti noktasında nostaljik açıklamalar bu konuda sorunların çözümü için gerçekçi bulunmamaktadır. Öneri olarak içinde bulunulan zamanın ihtiyaçlarına

göre şekillenen bir yapının olması gerektiğinden bahsedebiliriz. Her şehri kültürel kodlarıyla düşünmek gerekmektedir. Kentlerin bugünkü işlevlerini düşündüğümüz zaman İ. Haldun'un eğitim ve kültür noktalarına gönderme yapması dikkat çekicidir.

Kaynakça

Akın, Mahmut Hakkı (2015). *Toplumsallaşma Sözlüğü* 2. Baskı. Konya: Çizgi Yayınları.

Albayrak, Ahmet (2000). Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*(9), 1-10.

Alver, Köksal (2012). Kent İmgesi. Köksal Alver (ed.) *Kent Sosyolojisi* içinde. Ankara: Hece Yayınları.

Bal, Hüseyin (2015). *Kent Sosyolojisi.* 6. Baskı. İstanbul: Sentez Yayınları.

Can, Aynur (2016). Mekân, Kültür ve Politika Bağlamında Denizli Kent Kimliği. *Sosyoloji Divanı Dergisi 4*(7), 219-230.

Elmacı, Süleyman, Bekdemir, Ünsal (2008). Ortaçağ İslam Aleminde Şehir: İbn Hadun'un Şehre Bakışı. *Doğu Coğrafya Dergisi 13*(19) 73-88.

Featherstone, Mike (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü.* (Mehmet Küçük, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Günay, Ünver (1986). İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi 6,* 63-104.

Haldun, İbni (2015). *Mukaddime.* 11. Baskı. (Süleyman Uludağ, çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.

Hassan, Ümit (2011). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi.* 5. Baskı. Ankara: Doğubatı Yayınları.

Lynch, Kevin (2010). *Kent İmgesi.* (İrem Başaran, çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Meriç, Cemil (1996). *Umrandan Uygarlığa.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2004). *Bu Ülke.* 23. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sennet, Richard (2002). *Ten ve Taş.* (Tuncay Birkan, çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

İDEALİZE EDİLEN YENİ YAŞAMIN TANIDIK YÜZÜ: KORUNAKLI-GÜVENLİKLİ KONUT SİTELERİNİN REKLAM FİLMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Zeynep Baykal[1] *Nergis Denli*[2]

Özet

Günümüzde, kentlerde görülen hızlı dönüşümlerin beraberinde getirdiği değişikliklerin biri de sınıfsal farklılıkların mekânsal ayrışmalarda daha da görünür hale gelmesi olmuştur. Bu mekânsal ayrışmaların belirginleşerek kendini gösterdiği en somut örneklerden biri 2000'li yıllardan itibaren giderek yaygınlaşan korunaklı konut siteleridir. Bu çalışmada, Türkiye'de, gün geçtikçe yaygınlaşan 'korunaklı' ve 'güvenlikli' sitelerin, televizyon reklamları aracılığıyla, orta ve üst orta sınıf tüketici kitlelerine, 'yeni yaşam projeleri' olarak sunuluş biçimi ele alınacaktır. Bu yeni yaşam projelerinin, süregelen toplumsal adaletsizlik ve eşitsizliği, mevcut sınıfsal farklılaşmaları ve mevcut toplumsal cinsiyet kalıplarını, yeniden üretme biçimi, reklamlarda karşılaşılan imgeler ve kullanılan çeşitli kavram, tema ve betimleme biçimleri üzerinden tartışılacaktır. Bu çerçevede 2013 ile 2016 yılları arasında televizyonlarda yayınlanan, İstanbul ve Ankara'daki konut projelerinin televizyon reklamlarında kullanılan anlatım biçimlerine yönelik olarak yürütülmekte olan içerik analizinin sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Korunaklı-Güvenlikli Siteler, Yeni Yaşam Biçimi, Reklam, İçerik Analizi.*

1. Giriş

Türkiye'de, 1980'li yıllarda, ekonominin serbestleşmesiyle birlikte (küreselleşmenin etkisi altında) ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda bir dizi değişim yaşanmıştır. Mekânsal anlamda, arazi kullanımına ilişkin yeni yasal düzenlemeler ile birlikte yapılaşma hızla artmış, kapitalist işletmelerin de konut piyasasında yükselişe geçmesiyle birlikte, konut piyasası en karlı sektörlerden biri haline gelirken (Keyder, 2009, s. 184-185) kentsel mekan, giderek görünür hale gelecek şekilde kapitalist bir tüketim öğesi olarak pazarlanmaya başlamıştır (Şentürk, 2014, s. 104). 90'lı yıllardan itibaren siteleşme sürecinin hızla yaygınlaşması ile birlikte özellikle kentin dış çeperindeki arazilerin kullanımıyla ilgili yasaların sıklıkla değiştirilmesi, hukuki ve idari anlamda denetimsizlik ve yasal esneklik, gerek yerli gerekse yabancı müteahhitlerin, bu hukuki ve idari muğlaklığı kolaylıkla ranta dönüştürmesini sağlamıştır (Pérouse & Danış, 2005, s. 96-100). Kentsel dönüşüm, rakip müteahhit firmalar ve belediyeler aracılığıyla rant ve kar odaklı projelendirilirken, kent içi mekânsal ayrışmalar, sınıfsal farklılaşmaları gün geçtikçe daha keskin çizgilerle yansıtır hale gelmiştir (Işık & Pınarcıoğlu, 2005, s. 128).

[1] Arş. Gör. T. C. Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji (İngilizce) Bölümü, zeynepbaykal@beykent.edu.tr

[2] Arş. Gör. T. C. Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji (Türkçe) Bölümü, nergisdenli@beykent.edu.tr

90'lı yıllarda, üst sınıfların yanı sıra, orta sınıfların da yalıtılmış, ayrıcalıklı, korunaklı ve görece sterilize, ayrıştırılmış mekanlarda kendi gelir gruplarından veya bu gelir gruplarına yakın olanlarla daha homojen, kapalı hayatlar yaşama eğilimleri (Öncü, 2016, s. 92-96; Işık & Pınarcıoğlu, 2005, s. 136), bu dönemi takip eden yıllarda süregelen toplumsal siyasal ve ekonomik kutuplaşmayı yansıtacak biçimde, farklılaşan bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Ayrışma zemini, mekânsal olanın ötesine taşınmış, toplumsal ve kültürel alana da yansımıştır. Öncü, yaşanan bu farklılaşmayı bir ayrışmadan ziyade bir parçalanma olarak tanımlar (Öncü, 2016, s. 96).

Toplumsal, sınıfsal farklılaşmayı daha da görünür kılan bu mekânsal ayrışma sürecinde, mekanın, kapitalist tüketim kültürüne uygun bir biçimde pazarlanmasında en büyük görevi üstlenen sektörlerden biri, reklam sektörüdür. Berger, reklamı 'tüketim toplumunun yarattığı kültür' olarak tanımlar (Berger, 2007, s. 109). Renkli televizyona geçiş ve artan televizyon kullanımı ile, küresel kapitalist tüketim kültürünün, reklamlar aracılığıyla tüketicinin arzu, beğeni ve taleplerini şekillendirme sürecindeki etkisi de artmıştır. Türkiye'de, kapitalist sistemin önemli bir parçası haline gelen reklamların bireyi bir yandan farklı kıldığını iddia etme, diğer yandan da kapitalist bir tüketim cemaatinin parçası haline getirme çabası, 80'li yılların ortalarından itibaren uluslararası reklam şirketleriyle ortaklıklar kurulmaya başlanmasıyla birlikte daha da görünür hale gelmiştir. Buna bağlı olarak Öncü yaşanan dönüşümün 'Türkçeleştirilmiş veya Türk tüketicisine uyarlanmış reklam kampanyalarını beraberinde getirdiğini belirtirken (Öncü, 2016, s. 93), Bali de (2015, s. 31), benzer şekilde bu ortaklıkların 'ekrandan gazete sayfalarına kadar Batı insanının zevkini Türk halkına adapte etme' amacını taşıdığını ifade etmiştir.

2. Araştırma Kapsamı

Böyle bir yakın-tarihsel arka plandan hareketle, bu çalışma kapsamında, mekânsal ayrışmaların belirginleşerek kendini gösterdiği en somut örneklerden biri olan ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren giderek yaygınlaşan orta ve üst orta sınıf tüketici kitlelerine hitap eden korunaklı-güvenlikli konut siteleri projelerinin, televizyon reklamlarında görsel imgeler aracılığı ile sunuluş biçimini ele alacağız. Bu çerçevede 2013 ile 2016 yılları arasında televizyonlarda yayınlanan, İstanbul ve Ankara'nın çeşitli semtlerindeki 28 konut projesinin, toplamda 32 adet televizyon reklamını içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Söz konusu konut projelerinin reklam filmlerini seçilirken, konut yapılarındaki (rezidans, villa, konak, apartman daireleri), kent içi coğrafi dağılımlarındaki (merkez, çeper, denize yakınlık) ve konut fiyatlarındaki çeşitliliği1 yansıtmak amaçlanmıştır. Böyle bir tarihsel ve mekânsal sınırlandırma içerisinde, bu sitelerinin reklamlarında pazarlanmaya çalışılan yeni yaşam biçimi ve kültürünün hangi vaat ve ayrıcalıklarla, hangi kavram ve imgeler kullanılarak, mevcut toplumsal ve sınıfsal farklılaşma, çatışma ve ilişkisizlik biçimlerini yeniden ürettiği tartışılacaktır.

[1] Konut proje fiyatlarına http://emlakkulisi.com/ adlı internet sitesinde yapılan taramadan ve tüm konut projelerinin satış ofisleriyle bireysel telefon görüşmeleri ve e-mail irtibatları üzerinden ulaşılmıştır.

3. Yeni Hayatın Çekim Merkezleri

Reklam filmlerinde görünür olan en önemli ve en belirgin iddia, alımlayıcıya vaat edilen "satın alacağı konut ile sürdürmeye başlayacağı yeni hayat tarzı" iddiasıdır. Bu anlamda satın alınan şey sadece bir konut değil aynı zamanda bir yaşam tarzıdır (Bali, 2015, s. 115). Ele aldığımız projelerden birinin reklam filmlerinde (Tema İstanbul Reklam Filmi, 2015a, 2015b), projenin bir yaşam merkezi kurmanın ötesinde, yeni bir yaşam kültürü inşa ettiği özellikle vurgulanmaktadır. Reklam filmlerinin hemen hemen hepsinde, güvenli, huzurlu ve mutlu bir yaşama ulaşmanın tek yolunun idealize edilen ayrıcalıklı, konforlu ve prestijli bu korunaklı ve güvenlikli sitelerden bir konuta sahip olmaktan geçtiği düşüncesi yoğun bir biçimde birbirine çok benzeyen ve sürekli olarak tekrarlanan klişeleştirilmiş imgelerle ısrarcı bir biçimde işlenmektedir.

Yeni bir yaşam biçimi olarak sunulan bu konut projelerinin arasında farklılıklar olsa da, site alanları içerisindeki mekânsal görünümün standart hale gelmiş bir formu olduğundan söz etmek mümkündür. Reklamlarda betimlenen haliyle, geniş bir meydan, 'güzel', 'şık' restoranlar ve/veya kafeler, AVM'ler veya mağazalar, çocuklar için oyun alanları, ve çoğunlukla sınırlandırılmış çimlik araziler, site arazisi içerisinde yer alan veya sitenin yakınlarında bulunan koruluk ve ormanlık alanları, site içi mekânsal görünümün temel unsurlarını oluşmaktadır.

4. Doğallık: "Yüksek Medeniyetin Eşiğinde Yaşamın En Doğal Hali"

Yeşil alan ve ona bağlı olarak doğallık, doğa ile iç içe olma vaadi, sıklıkla vurgulanan unsurlardan biri olarak sunulur. Temiz hava, yeşil alan, sağlıklı ve dayanıklı binalar ve mutlu ve huzurlu sakinleriyle bu konut projeleri, şehrin keşmekeşinin karşıt kutbuna yerleştirilir. Bu kuvvetli kent karşıtı söylem (Danış & Pérouse, 2005, s. 100) içerisinde; şehir merkezi, havası, suyu, sokakları pis, gürültü kirliliğinin hakim olduğu, düzensiz, güvenliksiz, her türlü tehlikeye açık, mutlu ve huzurlu bir yaşamı imkansız kılan bir mekan olarak betimlenir.

Ancak, 'yüksek medeniyet' seviyesini temsil eden bu çağdaş yaşam alanları içerisinde, doğal olanın da ehlileştirilmesi, doğallığın sınırların çizilmesi gerekmektedir. 'İstanbul'daki en doğal ortam' sloganıyla sunulan Resim İstanbul proje reklamında "doğal olanı bu" vurgusu; imara açılan Aydos Ormanı'nda katledilen ağaçların anılarını hafızalardan silmeye yönelik bir işleve aracılık ederken, bu konut projelerindeki sözde 'çağdaş' yaşam biçiminin vaat ettiği 'doğallığın' suniliğinin hasır altı edilmesine imkan tanır.

5. Merkezilik: Ne Şehirle Ne Şehirsiz: Merkeze Yakın Otonom Bir Yaşam

Reklamlarda kurgulanan yeni yaşamın sınırlarını belirleyen yine kenttir, ancak kentin sınırları içinde, görece özerk bir yaşam kurgulanır. Sitelerin mekânsal düzenlemeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu kentsel ayrışma / ayrıştırma projelerinde, konut sahibi olacak olan tüketiciye, tüm yaşamsal ihtiyaçlarının site içinde karşılanabileceği garantisi verilir. Şehrin hemen yakınında ancak, müstakil bir hayat vaat edilir. Müstakillik; bir yandan kentli tüketiciye sunulan huzur, güvenlik, mutluluk, konfor ve doğallıkla ilişkilendirilir. Bir yandan da, site dışı kamusal alanla herhangi bir ilişki veya etkileşimi en aza indirgemeyi veya bir ilişkisizlik halini sürekli hale getirmeyi mümkün kılma iddiasında olan sosyal tesis ve hizmetlerle sağlanır (Bartu, 2002, s. 86). Sunulan hizmetler ve kullanıma açılan tesisler açısından, muhtemel

tüketici profilinin alım gücüne bağlı olarak lüks ve kalite bağlamında farklılıkların yanı sıra belli bir benzeşmeden de söz edilebilir. Bu benzeşme, tüketim kültürü imgelemi ve enformasyon üretimi ile uğraşan, gittikçe genişleyen üst orta sınıfın, kendi tüketim alışkanlıklarını, hayat tarzını yaygınlaştırma eğilimi olarak okunabilir (Featherstone, 2013, s.151). Bu eğilimin pazarlandığı tüm kesimler için site içinde yapılan mekânsal planlama, modern kentli birey için hepçil bir yaşamı da beraberinde getirir. İncek Loft projesinin reklamında esprili bir dille doğasever, sporsever, astroloji sever, alışveriş sever aile özelinde tanımlanan bu yaşamsal hepçillik, iş, ev, sportif kültürel aktiviteler ve olmazsa olmaz bir alışveriş ekseniyle kesişen bir mekânsal planlamada görünür kılınmaktadır (İncek Loft Reklam Filmi, 2015).

Konut projelerinden biri tarafından kullanılan 'İstediğiniz her yere yakın, istemediğiniz her şeye uzak' sloganı, bu merkezilik- otonomluk dikotomisini özetler niteliktedir. Söz konusu konut projeleri, fiziksel, işlevsel, yönetimsel ve hatta yeni bir yaşam kültürü inşası iddiasıyla kültürel olarak kendilerini kentsel alanın geri kalanından ayrıştırırken[1], kentle olan bağlantılarını da sınırlı bir biçimde, şehir içi ulaşım kanalları üzerinden sağlarlar. Merkezilik ve merkeze yakınlık; şehir merkezine daha yakın projelerde metro ve metrobüs bağlantılarıyla sağlanırken, otomobil sahipliğini zorunlu kılan daha uzakta konumlanmış olan sitelerde ise havaalanına, köprülere, otoyollara yakınlık üzerinden vurgulanmaktadır.

6. İdeal Site Sakini: Evli, Mutlu Ve Çocuklu

Böyle bir mekânsal kurgunun içerisinde gündelik yaşam pratiklerinin kapsamı bu şekilde sınırlandırılır ve sınıflandırılırken, aynı zamanda söz konusu pratikler reklamlarda ısrarcı bir biçimde görülen aile merkezli ve cinsiyete dayalı bir rol dağılımı içerisinde dağıtılır.

Bu yeni hayatın tipik özneleri; çocuklu veya çocuk sahibi olması muhtemel çiftlerden oluşan heteroseksüel çekirdek veya geniş aileler olarak karşımıza çıkmaktadır. Konut fiyatları, ortalamanın oldukça üzerinde olan ve 'prestij', 'ihtişam' vurgusuyla öne çıkan rezidans tipi konut reklamlarındaysa, ailelerin görünürlüğü sınırlıdır.

Sea Pearl Ataköy, Yedi Mavi, YooİstanbuI gibi görece daha lüks konut reklamlarında daha çok bir arzu nesnesi olarak karşımıza çıkan kadın imgesi, sıklıkla bir aile kurgusunun içerisine sıkıştırılır. Reklamların çoğunda kadın sessizdir, evcildir ve geri plandadır. Ön plana çıktığı kurgularda ise, ya alışveriş, yemek gibi tüketim alışkanlıklarıyla resmedilir; ya idealize edilen bir beden formuna ulaşma çabasında ya da bu formu temsiliyle görünür kılınır. Temsil edilen erkekse, her daim bir iş sahibidir, ya işe gider, ya iştedir, veya işten dönmek üzeredir. Kararları veren, hayalleri gerçek kılan, rasyonel olan, hesaplayan, planlayan odur. Tüketici kadın modelinin karşısında erkek; üretimin somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkar.

Aile vurgusunun yapıldığı reklamların olmazsa olmazı çocuktur çünkü reklamların asıl teması bugün değil gelecektir. Kurgulanan yaşam, bu yeni hayatın hayalbazı olan çocuğun arzuladığı bir yaşam olarak alımlayıcıya aktarılır. Korunaklı ve güvenlikli bir yaşamın, en çok çocuklar için hayati olduğu fikri işlenir. Ailelere çocuklarının onlar hazırlanmış oyun alanları, site

[1] Danış ve Pérouse bu ayrışmayı dört ayrı farklılık boyutuyla ele alır: Fiziksel, kültürel, toplumsal ve hizmetlerde ve altyapıda farklılık. Bkz. Danış& Pérouse, 2005, s. 106-117

içerisinde veya yakınında konumlandırılan kreşler ve eğitim kurumlarının da bulunduğu bir korunaklı güvenlikli bir alanda eğitim görme çocukluklarını yaşama garantisi verilir. Bu sayede çocuklar çocukluklarından itibaren kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel statülerine uygun bir sosyal çevre içinde sosyalleşme imkanına sahip olacaklardır.

7. Mahalle: Zamanın Ve Mekanın Nostaljisinde Hayali Bir Cemaat İnşası: Kentin Yeni Mahalleleri

Reklamlarda, yeni bir hayat pazarlanmaya çalışılırken aynı zamanda yeni ile eskinin bir aradalığı, geleneksel değerlerin yeniden kazanımı, nostaljik bir mahalle ve mahalleli olma hali kurgusu içinde, tüketiciye vaat edilenler arasındadır (11.Mahalle Projesi Reklamı, 2015, AND Pastel Projesi Reklamı, 2016).

Tarihsel olarak mahalleyi; bir yanıyla kapalı bir yapıya sahip, güvenlik ve aidiyet duygusunu, buna bağlı olarak kendinden olmayanı dışarda bırakma eğilimini içinde barındıran kentin en küçük birimi olarak, diğer taraftan da farklılıklara açık bir alan olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı'da olduğu gibi bugünün Türkiye'sinde de mahalle, farklılıklar göstererek bir yandan kendinden olmayanı dışlayabilen, bir yandansa, farklılıklara daha açık bir yaşam alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Bugün yeni olan ise, mahallenin muğlak bir nostaljisinin yapılıyor olmasıdır (Tamdoğan-Akbel, 2002, s. 70). Bu nostaljik mahalle kurgusunda, geçmişe duyulduğu varsayılan müphem bir özlem duygusundan hareketle, kentsel dönüşüm alanlarında, İstanbul'un en eski semtlerini yeniden inşa etme söylemiyle yola çıkan projelerde de görüldüğü gibi; sıcaklık, insan ilişkileri, özgürlük, güven, samimiyet ve iyi komşuluk ilişkileri öne çıkartılır (Çengelköy Park Evleri Reklamı, 2014, Büyükyalı Reklam Filmi, 2016, Piyalepaşa İstanbul Reklamı, 2016a, Piyalepaşa İstanbul Reklamı, 2016b).

'Komşuluk ilişkilerinin yeniden yeşerdiği'(Mustafa Sandal, Köy Komşuluk Reklamı, 2014), 'mahalle sıcaklığıyla rezidans hayatının bir arada yaşanabileceği' (Nidapark Seyrantepe Reklam Filmi, 2014), aile ile ve hatta ailenin kendisi olan komşularıyla birlikte mutlu, bol kahkahalı ortak sofralarda verilen görüntüleriyle pekiştirilir. 'Modern şehir konforuyla eski mahalle havasını bir arada yaşatan tasarımlar' (Park Mozaik Reklamı, 2016), yeni hayatın zenginlik görünümleri olarak karşımıza çıkar.

Bu sitelerde konut edinen tüketiciler, bir daire edinmekten öte, elle tutulmayan, gözle görülmeyen ve "ayrıcalıklar dünyası" şeklinde özetlenebilecek bir katma değeri de satın almaktalar." (Bali, 2015, s. 115). Bazı projelerde, bu katma değer nostaljik bir mahalle kurgusu içinde kaybedilen geleneksel değerlere atıfta bulunurken, bazılarında ise ayrıcalık, prestij, ihtişam ve görkem kavramlarının yoğun bir biçimde işlenmesi ile pazarlanır.

8. Farklıyım, Ayrıcalıklıyım, Öyle İse Varım

Konut fiyatları daha yüksek olan projelerin reklam filmlerinde prestiji ve ihtişamı ön plana çıkaran görseller ve imgeler ve 'Premium bir yaşam' (Sea Pearl Ataköy Reklam Filmi, 2015), 'Kraliçeleri bile kıskandıracak bir yaşam' (Queen Central Park Reklam Filmi, 2016), 'Ayrıcalıklı bir Yaşam' (YooİstanbulReklam Filmi, 2016) gibi sloganlar yoluyla ayrıcalıklı olma söylemi pekiştirilir. Bu projelerde verilen hizmetlerde de farklılıklar gözlenir. Buna örnek olarak elektrikli araç şarj istasyonu, saatlik şoför, concierge, crown lounge, ücretsiz özel araç ve room service hizmetleri, club house, dining pavillion ve infinity edge havuz hizmetleri verilebilir.

Bazı siteler ise bu ayrıcalıklı olma halini lokasyona dayalı belli temalar üzerinden vaat ederler. Zekeriyaköy'deki 'Köy' projesi, köy temasıyla, yöresel lezzetleri, organik pazarı, evcil hayvan alanlarını bu temayı destekleyici unsurlar olarak sunarken; şehrin konforuyla sahil kasabasının huzurunu bir arada yaşatma iddiasında olan, deniz kıyısında konumlanan "Deniz İstanbul" projesinde ise, marina ve kumsalın haricinde, su sporları kulübüyle tema pekiştirilir.

Ayrıcalık vaat eden bu konut projelerinde bir diğer farklılaşma unsuru ise kentin kendine özgü özellikleridir. Örneğin, Ankara'daki konut projelerinde, yaşaması kolay kent, denizsiz- kurak şehir- memur şehri algısı ve kimi kamusal binalar öne çıkar (Teona Ankara Reklam Filmi, 2016 ve Sinpaş Marina Reklam Filmi, 2015).

Sonuç

Her ne kadar farklı projelerde farklı temalar ön plana çıkartılsa da, reklam filmleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde, sunulan yaşam ve geleceğin standartlaştırılarak normalleştirildiği görülmektedir. Ancak bu projelerde bir konut sahibi olarak edinilebilecek, arzulanabilir ve uğruna mücadele edilebilir tek bir yaşam ve gelecek kurgusu yapılmaktadır. Bu kurgu ile bir taraftan rant ve kar odaklı bir kentsel dönüşüm zihniyetinin üzerini örtmeye çalışılırken diğer taraftan site alanı içerisinde görüntülenen her daim mutlu ve huzurlu figürlerle, korunaklı güvenlikli bir masal dünyası inşa edilirken, mevcut toplumsal, sınıfsal, eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin üzeri kapatılmaya çalışılmaktadır. Vaat edilen her şey dahil yeni yaşam formu, bugünün toplumsal kutuplaşma düzeyi içerisinde mevcut ilişkisizlik ve dışlayıcılık biçimlerini yeniden üretmeye hizmet ederken, reklamların görsel ve sözel dünyası, bu yeniden üretimin göz ardı edilmesi kolaylaşmaktadır.

Kaynakça

Bali, R. N. (2007). *Tarz-ı Hayat'tan Life Style' a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar.* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bartu, A. (2002). Dışlayıcı Bir Kavram Olarak 'Mahalle'. *İstanbul Dergisi: Mahalle Sayısı 4,* 84-86.

Berger, J. (2007). Görme Biçimleri, İstanbul: Metis Yayınları

Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyder, Ç.(2009). *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Öncü, A. (2016). İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. Ayşe Öncü & Petra Weyland (ed.) *Mekan, Kültür, İktidar, Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* içinde (s.85-103) (Leyla Şimşek, Nilgün Uygun, çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Pérouse, J. F, Danış, D. (2005). Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler. *Toplum ve Bilim 104,* 92-123.

Şentürk, Ü. (2014). Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel Mekânın Yeni Tezahürleri. *Doğu*

Batı Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları 1, 67, 85-107.

Tamdoğan Abel, I. (2002). Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine "Bizim Mahalle" *İstanbul Dergisi: Mahalle, 40,* 66-70 İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İncelenen Reklam Filmlerinin Web siteleri:

Metromall, 14.06.2016, https://www.youtube.com/watch?v=N5bHZZg4sWs (erişim: 14.12.2016)

İncek Loft Reklam Filmi, 06.05.2015, https://www.youtube.com/watch?v=PMcexf0o-lc (erişim: 14.12.2016)

Park Avenue Reklamı, 10.04.2014, https://www.youtube.com/watch?v=q7ps3xQcdkA (erişim: 14.12.2016)

Park Mozaik Reklam, 09.05.2016, https://www.youtube.com/watch?v=WaXk2IHd40w (erişim:14.12.2016)

Sinpaş Marina, 06.10.2015, https://www.youtube.com/watch?v=Y21GJKOerBo (erişim:14.12.2016)

Teona Ankara, 27.06.2016, https://www.youtube.com/watch?v=AmabIu3g3Sc (erişim:14.12.2016)

11.Mahalle, 03.12.2015, https://www.youtube.com/watch?v=MPbBmeT1UAw (erişim:14.12.2016)

AND Pastel, 22.04.2016, https://www.youtube.com/watch?v=HNBdtyMVouE (erişim:14.12.2016)

Avrupa Konutları Atakent 3, 19.03.2013, https://www.youtube.com/watch?v=RFTk8mE5x6Q (erişim:14.12.2016)

Bizimtepe Aydos, 06.05.2016, https://www.youtube.com/watch?v=IjkwEteaFq4

(erişim 14.12.2016)

Büyükyalı, 22.09.2016, https://www.youtube.com/watch?v=1BHV04Rfmgc (erişim:14.12.2016)

Çengelköy Park Evleri, 22.01.2014, https://www.youtube.com/watch?v=LHMuag2FiYA&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl&index=6 (erişim:14.12.2016)

Deniz İstanbul Yakuplu, 10.10.2016, https://www.youtube.com/watch?v=zDl3edB3SwQ&list=PLX2Cr4uXbnrEM7z1XG7zNAVoKHxaIa-Y_&index=8 (erişim:14.12.2016)

Essenora, 21.10.2014, https://www.youtube.com/watch?v=72GmZ0d2C5Y&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-

eGgWkOtWA_Vl&index=96 (erişim:14.12.2016)

Köy Zekeriyaköy 1, 20.11.2014,

https://www.youtube.com/watch?v=Ttd83mhMpZA&index=118&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl (erişim:14.12.2016)

Köy Zekeriyaköy 2, 02.12.2014, https://www.youtube.com/watch?v=vKjebXVkCyo

(erişim:14.12.2016)

Nida Park 1, 28.09.2016, https://www.youtube.com/watch?v=v5Ta0GRZGnw (erişim:14.12.2016)

Nidapark Seyrantepe, 12.11.2014, https://www.youtube.com/watch?v=6jo8f63_9ZQ (erişim:14.12.2016)

Piazza, 07.10.2016, https://www.youtube.com/watch?v=YE1j_IOaDz0 (erişim:14.12.2016)

Piyalepaşa İstanbul, 08.05.2016a, https://www.youtube.com/watch?v=pvQOXDyun_k (erişim:14.12.2016)

Piyalepaşa İstanbul, 08.05.2016b, https://www.youtube.com/watch?v=Vp8oBobyYPw (erişim:14.12.2016)

Piyalepaşa İstanbul, 07.10.2016c, https://www.youtube.com/watch?v=L_XeCdnKUFQ

(erişim:14.12.2016)

Queen Central Park Bomonti, 29.03.2016, https://www.youtube.com/watch?v=DSpT-VueLb8 (erişim:14.12.2016)

Resim İstanbul Orman, 16.10.2014, https://www.youtube.com/watch?v=lk6qZvFwIYA&index=91&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl (erişim:14.12.2016)

Sea Pearl Ataköy, 23.03.2015, https://www.youtube.com/watch?v=DAflURegcqQ (erişim:14.12.2016)

Tema İstanbul, 19.03.2015a, https://www.youtube.com/watch?v=jRgtr_0KD70 (erişim:14.12.2016)

Tema İstanbul, 16.10.2015b, https://www.youtube.com/watch?v=Q6mYBCQzUHA

(erişim:14.12.2016)

Tual Bahçekent, 16.05.2016, https://www.youtube.com/watch?v=gQPOfZP-yeM

(erişim:14.12.2016)

Westside İstanbul, 21.01.2015, https://www.youtube.com/watch?v=gfYh0y57aBI (erişim:14.12.2016)

Yedi Mavi, 28.09.2016, https://www.youtube.com/watch?v=0yAgFt7xHiQ (erişim:14.12.2016)

Yenitepe Kadıköy, 20.11.2014, https://www.youtube.com/watch?v=-

rJmRR6t0dw&index=119&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vlİ (erişim:14.12.2016)

YooIstanbul, 12.10.2016, https://www.youtube.com/watch?v=n9lnF9ZjPRs ,

(erişim:14.12.2016)

GÜVENLİKLİ SİTEDE "ARAP" KOMŞU: "PEYGAMBER SOYU OLDUKLARI İÇİN AĞIR KONUŞMAK İSTEMİYORUM, AMA PİSLER"

Leyla Bektaş-Ata[1] *Ali Murat Vural*[2]

Özet

Bu çalışma, yabancılara mülk satışının önünün açılmasıyla, İstanbul'da bir güvenlikli siteden ev alarak komşu haline gelen yabancıların Türkiyelilerle karşılaşmalarına odaklanmaktadır. Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan, Suriye, Libya gibi farklı ülkelerden gelen, Türkiyeliler tarafından "Arap" olarak nitelendirilen yabancıların, site sınırları içerisinde Türkiyelilerle birlikte yaşama deneyimlerini anlamaya çalışan araştırma, etnografik yönteme dayanmaktadır. Yabancılar arasındaki kültürel farklılıkların göz ardı edilmesiyle yaratılan *Arap stereotipi*ne "pis", "dağınık", "savruk", "umursamaz" gibi özellikler yüklenmekte, bir yandan da Müslüman olmaları göz önünde bulundurularak çok ileri gidilememektedir. Arap olarak tanımlanan yabancılara duyulan rahatsızlık, yerli ve yabancılar arasında bir gerilim unsuruyken, yerlilerin birbirleriyle kurdukları ilişkiyi ortak etnisite ve "evsahibi ülke vatandaşı" olma konumları üzerinden güçlenmektedir. Bu rahatsızlık üzerinde ortaklaşan, bir araya geldiklerinde sohbete başlamaya vesile olan pratikler içerisinde milliyetçiliğin yoğun bir şekilde izlerinin görülebileceği site gündelik hayatında, yeni karşılaşma ve çatışma biçimleri birlikte örülmektedir. Bir arada oldukları mekânlarda konuşmayan, selamlaşmayan ve çoğu zaman göz teması da kurmayan yerli ve yabancı gruplar arasında yaşanan gerilim, küreselleşme sürecini son yıllarda hızlı bir şekilde deneyimleyen İstanbul'da yaşanan entegrasyon sorununa dair önemli ipuçları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Güvenlikli site, Yerli, Yabancı, Çatışma, Etnografi*

1. Giriş

Dünyanın bir bütün olduğuna dair algıyı güçlendiren, ülkeleri serbest piyasa ekseninde birbirleriyle ticarete geçiren bir süreç olarak ortaya çıkan neoliberalizm, dışarıdaki dünyaya kapıları açan, aradaki engelleri kaldırarak dünya ile bütünleşmeyi amaçlayan, küreselleşen (Öncü & Weyland, 2005, s. 29) bir düzenin işaretlerini vermektedir. Küreselleşmeyle birlikte kentler öne çıkarken, o kentlerden biri olan İstanbul'da, 1980'li yıllardan bugünlere uzanan mekânsal gelişmelerde, kapitalist işletmelerin etkisini görmek mümkündür. Toprağın yapılaşmaya daha kolay bir şekilde açılması, yükselen orta sınıfın "küreselleşmeci özlemlerine" yanıt veren büyük konut projelerini beraberinde getirmiş, gelir dağılımının bozulması, lüks tüketim ve hayat tarzlarının toplumun diğer kesimlerinin erişemediği mekânlarda yaşanması

1 Öğretim Görevlisi, İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu; Dr. Öğrencisi Hacettepe Üniversitesi İletişim Bilimleri Programı, leylabektas@gmail.com
2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, murat.vural@istanbul.edu.tr

yönünde yaratılan "evrensel kalıp", birkaç yıl önce boş olan araziler üzerinde mekânsal olarak ayrışmış konut tipi olan "güvenlikli sitelerin" inşasına yol açmıştır (Keyder, 2009, s. 184-186).

Liberalleştirilen piyasa mekanizması tarafından üretilen Başakşehir ilçesinde bir güvenlikli sitede gerçekleştirilen araştırma, küreselleşmenin mekândaki izlerini, yerli ve yabancıların karşılaşmaları üzerinden görebilmek için uygun bir mekândır. Araştırma, Ağustos-Kasım 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.[1] Tamamen dolu olduğu dönemlerde yaklaşık 10 bin kişilik bir nüfusa sahip olan sitede konaklayanların neredeyse yarısı yabancıdır. Bu nedenle site, yerlilerle yabancılar arasında yaşanan karşılaşmaları gözlemleyebilmek için önemli bir sosyolojik saha niteliği taşımıştır. "[T]oplumsal olanın mekâna gömülü" (Çavuşoğlu, 2014, s. 259) kodlarının izini güvenlikli sitede arayan bu çalışmada, yönteme kısaca değinildikten sonra araştırma alanı tanıtılacak, ardından site ortak alanlarında Türkiyeliler ile yabancılar arasında yaşanan karşılaşmalara, Arap kökenli yabancılar özelinde odaklanılacaktır.

2. Yöntem ve Araştırma Sahası

Araştırmacının, örneklem olarak alınan ve üç ay süresince konakladığı güvenlikli sitenin, yerli ve yabancı grupları bir araya/karşı karşıya getiren ortak alanlarında sürdürülen, etnografik yöntemin imkânlarına dayanan niteliksel bir araştırmadır. Niteliksel araştırmalarda seçilen yöntem, yalnızca bir teknik ya da veri elde etme aracı değil; araştırmacıyı da sürecin içine doğrudan dahil eden (Masson'dan aktaran Kümbetoğlu, 2008, s. 37) bir süreçtir. İnsan topluluklarının gündelik yaşam alanları içerisinde ele alınması, belirli bir sosyal düzene dahil olan araştırmacının bu düzende yaşayan insanları tanımaya çalışması, gündelik rutine dahil olarak burada yaşayanlarla birebir ilişki geliştirmesi, gözlemler yapması ve gözleyip öğrendiklerini sistematik ve düzenli bir biçimde kaydetmesine dayanan etnografik alan araştırması (Emerson vd., 2008, s. 1), Clifford Geertz'in (2010, s. 20) ifadesiyle, "ilişkiler kurmak, bilgi sağlayacak kişileri seçmek,... bir günlük tutmak" yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bir araştırmada etnografik yöntemi kullanmak, araştırmacının, insanların hayatlarında kendileri için anlamlı olanlara kendi ifadeleriyle erişmesine, büyük oranda kültürel olarak belirlenen insan davranışlarının fotoğrafını çekmesine olanak sağlamaktadır (Machin, 2002, s. 1).

Araştırmada yerelin perspektifini ortaya çıkarıcı bir teknik olarak katılımlı gözlem kullanılmış; sosyal olgular, içerisinde geliştiği sosyal koşullar içerisinde ve gündelik hayatın akışında ele alınmıştır (Kümbetoğlu, 2008, s. 127). İstanbul için *yeni bölünme ve çatışma*yı beraberinde getiren yerli ve yabancıların bir arada yaşama pratiklerinin merkezine yerleşen milliyetçi kodların izi, gündelik faaliyetlerde, karşılaşmalarda, rutinlerde aranmış; araştırma süresince *sıradan* olana büyük ehemmiyet verilmiştir. Çalışmada, saha notları ve ses kayıtlarından yararlanılmış, alana dair daha *içeriden* bir ses verebilmek için araştırmacının günlüğünden notlar paylaşılmıştır. Metinde görüşüne yer verilen kişilere cinsiyetlerine uygun olarak takma isimler verilmiştir. Görüşülen kişiler orta ve ileri yaş gruplarındadır.

Araştırma; yaklaşık 200 dönümlük bir arazi üzerinde kurulu, 3 bin 100 konuttan ve pek çok mağazadan oluşan, sakinlerine özel sosyal donatılar sağlayan, kenarında bulunduğu çevreyolundan bir büyük duvarla ayrılan, birkaç güvenlik noktasına sahip, yalnızca ikamet

[1] Araştırmacılardan Leyla Bektaş Ata kapalı site deneyimini yaşamıştır. İlerleyen kısımlarda yer verilen alan notları, Bektaş'ın günlüğünden aktarılmıştır.

edenlerin ve onlardan alınan izinle misafirlerin geçişine izin verilen, yeni dönem yaşam alanları olarak kabul edilen bir sitede yapılmıştır. Kendi içerisinde özel bir alan yaratan site, Uğur Tanyeli'ye (2012, s. 68) göre eskisinden epey farklı bir mahremiyet talebine, "[k]entte başka sınıftan olanlara, başka pozisyonları bulunanlara artık tahammül etmek istemeyen ... kapısını sadece sitedeki mal sahipleriyle aynı fikirde, aynı gelir düzeyinde, aynı beklentilere sahip olan insanlara açan"ların bir tür "neo-gemeinschaft" inşa etme doğrultusundaki talebine işaret etmektedir. Güvenliğin yanı sıra yapılan otopark sorununun olmaması, çocukların rahat hareket edebilmesine imkân veren açık alanların mevcudiyeti gibi gerekçelerle de tercih edilen site hayatının bir parçası olabilmek için, belli bir sınıfsal konumda yer almak gerekmektedir. Sanayi bölgelerine yakın bir yerde olması dolayısıyla küçük-orta-büyük ölçekli işletme sahiplerine ve orta-üst sınıf beyaz yakalılara ev sahipliği yapan site, sabahları özel eğitim kurumlarına ait okul servislerinin yarattığı trafiğe sahne olurken, öğleye doğru alışveriş merkezlerinin servis göndermeye değer bulduğu bir merkez haline gelmektedir.

3. Analiz: Ortak Alanlar Karşılaşmayan Hayatlar

Yabancılara mülk satışında karşılıklılık esasının kaldırılmasının ardından[1] bu siteden daire(ler) satın alan ve sitenin neredeyse yarısını oluşturan yabancılar, çoğu kez akrabalarıyla birlikte geldikleri İstanbul'da genellikle yılın belli bölümlerini geçirmektedir. Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin gibi Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu coğrafyalardan gelen yabancıların ilgisine mazhar olan site, hem İstanbul'da daire satın almak isteyenlerin taleplerine cevap verirken, hem de çok sayıda çocuğu olanların otelden daha konforlu bir düzene geçmelerini sağlamaktadır. Site, çocukların rahatlıkla dışarı çıkabilecekleri, havuzu kullanabilecekleri, diğer akrabalarıyla bir araya gelip dışarı çıkabilecekleri, bir anlamda İstanbul'da yazlık hayatı yaşayabilecekleri bir yaşam alanı sunmaktadır.

Site sakinleri tarafından tüm farklılıkları törpülenerek *Arap* olarak tanımlanan yabancılar, farklı kültürel pratikler, etnisite ve dil gibi sebeplerle istenmeyen olarak imlenirken, geliştirilen Arap stereotipileri üzerinden değerlendirilmektedirler. Frantz Fanon'un (2014, s. 216) "zenci" dendiğinde "kötü", "çirkin", "günahkâr" gibi sıfatların "kolektif bilinçaltının verdiği sinyaller"den türediğine yönelik saptamasından hareketle, Türkiyelilerin kolektif bilinçaltındaki *düzen bozucu, pis, dağınık, savruk, gürültücü, umursamaz* gibi özellikler "Arap" kelimesine yapışmaktadır (Ahmed, 2015, s. 119). Türkiye'deki ortalama bir milliyetçinin Arap algısının, "Ortaçağ karanlığında debelenen ve modernleşmenin tarihsel olarak hep gerisinde kalmaya mahkûm bir karikatür olarak" resmedilmesi ve bu algının nesiller boyunca aktarılması (Ekinci, 2015, s. 50), Araplara yönelik yabancı düşmanlığının neredeyse en başa yerleşmesine sebep olmaktadır. Üstelik bu istenmeyen karşılaşmaların "modern" yaşam alanlarında gerçekleşiyor olması, hayallerdeki ev/yaşam alanına yüklenen anlamları da sarstığı için durumun olumsuz etkisini daha da güçlendirmektedir.

---

[1] 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 18 Mayıs 2012 tarihli 6302 sayılı Kanun'un 35. maddesi gereği, yabancı uyruklu gerçek kişilerin Türkiye'de taşınmaz edinmesine ilişkin karşılıklılık şartı kaldırılmış, kanuni sınırlamalara uymak şartıyla konut, arsa, işyeri, tarla gibi her türlü taşınmazı edinebilmelerinin önü açılmıştır. Bkz. "Yabancıların Taşınmaz Edinim Rehberi": http://www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/yabancilarin-tasinmaz-edinim-rehberi. Erişim: 3 Mart 2016

Yerli site sakinlerinin, yabancılara karşı beslediği milliyetçilik, Ernest Gellner'ın (2013, s. 95) ifadeleriyle, "adı konmamış, muğlak Angst (kaygı) gibi biçimsiz bir his değildir", aksine tarif edilebilir, anlatılabilir, kendilerince rasyonel gerekçelere dayandırılabilir yapıdadır: "Objesi... belirli insan kategorilerine duyulan sevgi ve diğerlerine karşı duyulan tiksinti olarak, oldukça keskin bir şekilde tanımlanır". Site içerisinde Araplarla yaşanan karşılaşmalarda, onlara karşı nasıl davranılacağına dair tereddütte düşülmezken, Araplar çoğunlukla, iletişim kurulmaktan sakınılan, selamlaşılmayan, göz göze gelmekten bile kaçınılan; bununla birlikte "peygamber soyu oldukları için" (Sevil) hissedilen nefretin belli bir derecede tutulduğu bir gruptur.

Ortak alanlarda birbirlerinden uzak köşelerde oturup vakit geçiren, çocuk parklarındaki oturakların iki ayrı ucuna yerleşen yerli ve yabancıların aralarına çektikleri set, mekânda güçlü bir şekilde fark edilmektedir. Türkiye'nin son dönemde Suriye'den yoğun bir şekilde göç alıyor olmasının da etkisiyle medyada artan ırkçı ve etnik merkezli söylem, ülkenin bir Ortadoğu coğrafyasına benzeyeceğine yönelik endişeleri artırmaktadır.

Yabancılar, site sakinleri tarafından, tekil karşılaşmalar yoluyla, başka bir deyişle, "bünyesi gereği" *pis, iğrenç* olarak görülmekten ziyade, "daha karşılaşma meydana gelmeden önce" iğrenç olduğuna kanaat getirilen durumlarla ilişkileri sebebiyle iğrenç" bulunmaktadır (Ahmed, 2015, s. 112): "Çocuklar havuza giremiyor pisliğinden. Araplar mahvediyorlar. Şalvarla giriyorlar, haşemayla giriyorlar. Pis mi temiz mi? belli değil (Seher)."

Hemen tüm karşılaşmalarda önyargının güçlü bir belirleyici olduğu gözlenmiştir. Tanışmadıkları, selamlaşmadıkları ve aralarında herhangi bir diyalog geliştirmedikleri halde belli kalıplar dahilinde değerlendirdikleri yabancıların tamamını homojenize bir grup olarak ele alma eğilimi içerisindedirler. Bu önyargı, yabancı olanı *altta* konumlandıran ve *altta* olana karşı yukarı ve aşağı ilişkisi kuran *iğrenme*yi getirmekte, iğrenme de bir iktidar ilişkisi yaratmaktadır (Ahmed, 2015, s. 115). Siteyi istila eden, ev sahibi ülke vatandaşlarını elindekileri almakla ve onun yerine geçmekle tehdit eden (s. 60) *Arap*, site içerisindeki bazı dükkânların da sahibi olduğundan, olması beklenen / arzu edilen rolleri ters yüz etmekte ve Türklerin, kendilerini *yabancı* hissetmelerine sebep olmaktadır: "Bu ülkeyi bizim gençlerimiz canını vererek almış. Araplar gelsin rahat etsin diye değil (Nevin)".

Elizabeth Grosz (akt. Baumann, 2006, s. 52), farklı dünyalarla, tarihlerle, kültürlerle ve deneyimlerle karşılaşmayı gerilimli bir pratik olarak ele alır: "Dünyanın hakimi olmayışına tahammül edemeyen bir kendilik, kendi tikelliğini ve sınırlarını somutlaştırdığı için ötekilerden korkar ve nefret eder ve ötekiliği her fırsatta kendi modeline dayalı bir kimlik ve aynılığa indirgemeye çalışır". Grosz'dan hareketle, yerli site sakinlerinin yabancılara bakışı ve onlarla geliştir(eme)diği ilişkide bu gerilimi çok somut bir şekilde görmek mümkündür. Aynılaşamayan, kendisine benzeşemeyen yabancıya tahammülün düşük olduğu bu ortamda geliştirilen kimliklerin "diyalojik" olmaktan ziyade "monolojik" bir somutlama içerisine girdiği görülür (Baumann, 2006, s. 139). Ötekinin başkalığını tanımanın, "dünyanın merkezinde olmadığımızı kabul et[mek]" anlamına geldiğine değinen Ian Chambers (1994, s. 43), böyle bir durumda merkez ve varlık duygumuzun değiştiğini, bizlerin de tarihsel, kültürel ve psişik özneler olarak köklerimizden koparıldığımızı belirtir. Nevin'in "kendi ülke[sinde] hissettiği yabancılığın, Metin'in işletmecisi olduğu dükkânın sahibi Arap olduğu için duyduğu hicabın temelinde merkezini kaybetme korkusunu güçlü bir şekilde görmek mümkündür. "Kendini

evinde hissedememe" hâli, yabancıya duyulan düşmanlığı körüklerken, kendi kültürünün otantikliğini kaybedeceğine yönelik bir korkuya da sebep olmaktadır (Ekinci, 2015, s. 53).

Merkezi kaybetme korkusu, istenmeyen ötekinin site sakininden daha iyi / üstün pozisyonlarda olduğu durumlarda yükselişe geçmektedir. Fanon'un, (2014, s. 35) "Siyah adamın kendini açık ve düzgün bir dille ifade etmesi her şeyden çok şaşırtıyor Beyaz adamı. Çünkü bu, kendi dünyasına yapılmış bir tecavüz gibi geliyor ona" saptaması, gelir seviyelerinin (çoğunlukla) yüksekliği dolayısıyla bazı Arapların onlarca daireye birden sahip olabilmeleri, site içerisinde ve dışında rahatlıkla alışveriş yapabilmeleri gibi ekonomik olanakları, bir kısmı yıllar süren birikimle ya da kentsel dönüşümün bir rant kaynağına dönüşmesiyle (İstanbul'un merkezî bölgelerindeki) dairelerini (müteahhite) satarak siteye yerleşen Türkler için, umdukları kadar "ayrıcalıklı" olamamalarından dolayı sınıfsal düzeyde bir rahatsızlık yaratmaktadır. Site ortak alanlarında aynı mekânda birbirine temas etmeyen gruplar yaratan bu rahatsızlık, yeni tanışlar edinirken muhabbete başlama vesilesi de olabilmektedir.

Araştırmacıyla kendiliğinden iletişime geçenlerin birçoğu o an etrafta gezinen "Araplar"a duyduğu rahatsızlığı dile getirme ve kendine bir destekçi bulma arzusuyla hareket etmiştir. Örneğin asansörden birlikte çıktıkları bir kadın, yalnızca bu yakınma üzerine kısa bir sohbet kurup, "...Mahvettiler her yeri. Bir sürüler. Şu karşıdaki binayı hep onlar kuşatmış" diyerek ortamdan uzaklaşmıştır. Çocuk parkında yanına oturulan İlknur ise, kaydırağa ayakkabılarıyla basarak tırmanmaya çalışan minik yeğenini savunmaya girişerek, "Arap çocuklardan görüyor, örnek alıyor" demiştir. Bunun üzerine araştırma günlüğüne şu cümleler kaydedilmiştir: "Hâlbuki neredeyse beş dakika önce 7-8 yaşlarında Türkiyeli bir çocuk da aynı hareketi yapıyordu. Bu davranışın bir milleti var mı? (25 Ağustos)". Yerlilerin kendi kültürlerinin ve yaşam pratiklerinin (ve hatta lükslerinin) yabancılar tarafından ele geçirildiğine yönelik kaygıları, yabancıları istilacılar olarak görme eğilimini güçlendirdiğinden, yabancılar muhtemelen her sorunun kaynağı olarak işaretlenmektedir (Ekinci, 2015, s. 53). Bir grubu, yaşanan olumsuzlukların merkezine yerleştiren bu durum, rahatsız olunan durumlara yönelik diyalogla çözüm aramak yerine çözümsüzlüğü beraberinde getirmektedir.

Burada tarif edilmeye çalışılan tablonun tüm site sakinlerinin görüşünü yansıtmadığı açıktır. Nitekim bir görüşmeci, farklı kültürlerin bir aradalığının, yeni bir durum olduğu için sorunlar taşıdığını, ancak bu durumun zamanla değişeceğini ve bir uyum yakalanacağını düşünmektedir: "Türkler birkaç yıl içinde Araplarla yaşamayı öğrenecek. Araplar da biraz daha Türklere uyum sağlamaya çalışacak. Onların tek sıkıntısı çocukları fazla rahat bırakmaları. Yaşamlarımız birbirinden farklı. Ayakkabılarınızı içeri alın dediğimizde neden diye soruyorlardı (Sedat)."

Arapların sitedeki mevcudiyeti, yaşadıkları daireyi yatırım amaçlı satın alanlar için de bir şans olarak değerlendirilmekte, aksi takdirde buradaki dairelerin kiralanmasının bir hayli zor olacağını düşünülmektedir: "Allahtan Araplar var da kiralar düşmüyor. Onlar olmasa Çarşı'daki dükkânlar komple iflas etmişti. Araplara kızıyoruz ama Araplar olmasa biz... (Banu)."

Sonuç

Kentteki *ötekine* tahammülü olmayan, üst sınıfların "ayrıcalıklı ve seçkin kimliklerini duvarlar arkasında tesis etme çabası" ile beslenen güvenlikli sitelerde (Danış & Pérouse, 2005, s. 122), bugün duvarların ardında daha fazla homojenize olma arzusunun yattığı görülmektedir. Kent içerisinde kent yaratıldığı düşüncesiyle sıklıkla eleştirilen güvenlikli sitelerin, kendi içlerinde de yerliler ve (istenmeyen) yabancıları ayırma isteğinin üst düzeye çıktığı, yapılan

görüşmelerde, görüşmecilerin ayrı bloklarda yaşamak istediğine yönelik talepler dile getirdiklerine de şahit olunmuştur. Kendisine benzemeyen, yalnızca gelir seviyesi düzeyinde değil, yaşam pratikleri anlamında da farklı alışkanlıkları olan gruplara hoşgörünün ötesinde tahammülü de olmayan yerlilerin, sınırları daha da keskinleşen bir mekâna şimdiden talip olduklarını söylemek mümkündür.

Küreselleşen dünyanın ortak mekânlarda bir araya getirdiği farklı etnik kökenden grupların, bir arada oldukça etnik kimliklerine daha sıkı sarıldıkları, gündelik karşılaşmalarında bu durumu merkeze alarak hareket ettikleri görülmektedir. Aynı mekânlarda bir araya geldiklerinde dahi temas kurmaya çalışmayan, beden dilleriyle de duydukları rahatsızlığı dile getiren yerliler, çok yakınlarında olan büyük bir grubu yok sayma eğilimi içerisine girmektedirler.

Birbiriyle hiçbir iletişim kurmayan iki grubun gündelik hayatlarını yan yana sürdürdükleri söylenebilir. Kimin konuk, kimin ev sahibi olduğunun (örneğin araştırmacı, araştırma süresince mülkiyeti Arap'a ait olan dairede yaşamıştır) amorf bir hâl aldığı bugünün mekân politikasında, yaşam alanlarımızda kuramadığımız aidiyeti millet olmakta ararken, çocukluğumuzdan bu yana, Türk'ün en temel özelliklerinden biri olarak sunulan "konukseverlik" mitinin de yerle bir olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Ahmed, S. (2015). *Duyguların Kültürel Politikası.* (S. Komut, çev.) İstanbul: Sel.

Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek.* (I. Demirakın, çev.) Ankara: Dost.

Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi.* İstanbul: Ayrıntı.

Ekinci, Y. (2015). Suriyeli Sığınmacılar ve Sosyal Dışlanma. *Birikim, 311,* 48-55.

Emerson, R. M.; Fretz, R. L. & Shaw, L. L. (2008). *Bütün Yönleriyle Alan Çalışması Etnografik Alan Notları Yazımı.* (A. E. Koca, çev.) Ankara: Birleşik.

Fanon, F. (2014). *Siyah Deri Beyaz Maske.* (C. Koytak, çev.) Ankara: Versus.

Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması.* (H. Gür, çev.) Ankara: Dost.

Gellner, E. (2013). *Milliyetçiliğe Bakmak.* (S. Coşar, S. Özertürk ve N. Soyarık, çev.). İstanbul: İletişim.

Keyder, Ç. (2009). Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına. Çağlar Keyder (Ed.) *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında* içinde (ss. 171-191). İstanbul: Metis.

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma.* İstanbul: Bağlam.

Machin, D. (2002). *Ethnographic Research for Media Studies.* Londra: Arnold.

Tanyeli, U. (2011). Kaotik Denizdeki Düzen Adaları ya da Organize Edilmiş Cinnet. U. Tanyeli (der.) *Rüya, İnşa, İtiraz: Mimari Eleştiri Metinleri* içinde (s. 405-408). İstanbul: Boyut.

İNGİLİZCE YETERLİLİĞİNDE SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL FAKTÖRLER: BİLECİK ŞEYH EDEBALİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Kadir Berk[1] *Nadir Suğur*[2]

Özet

Eğitim sistemindeki sorunlara pedagojik bakış açısının yanı sıra sosyolojik açıdan da değinmek önemlidir. Sosyoloji ve eğitim bilimlerinin karşılıklı ilişkisinin incelenmesinden çıkacak neticeler her iki bilime, daha da önemlisi topluma katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle, bu araştırma yükseköğretim seviyesinde sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin İngilizce yeterliliğine etkilerini belirlemek amacıyla nicel araştırma desenlerinden betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanarak sosyolojik bir çözümleme yapmayı ve eğitim ve toplumsal hareketlilik konularının anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yabancı dil eğitimine yönelik tutum ve davranışlar üzerinden eğitim, toplumsal hareketlilik ve eşitsizlik konularını üniversite öğrencileri örneği ile ele alan bu çalışma, öğrencilerin yabancı dil başarısı ile sosyal ve ekonomik konumları arasında bir ilişki olup olmadığını incelemeye çalışmıştır.

Öğrencilerin başarılarını etkileyen çok sayıda etken olduğu birçok çalışma ile ortaya konulmuş olmakla birlikte yabancı dil eğitimine yönelik tutum ve davranışlar ile toplumsal hareketlik arasında ilişki olup olmadığını ortaya koyan çalışmalar azdır. Burada, üniversite öğrencilerinin sosyal ve ekonomik konumları ile yabancı dil öğrenmeye yönelik tutum ve davranışları arasında ne tür bir ilişki olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nden 428 katılımcıya uygulanan anketlerin sonucunda öğrencilerin hane gelirlerinin, evde kültürel araç-gereçlerin bulunmasının ve cinsiyetlerinin yabancı dil öğrenmeye yönelik eğitimsel başarıyı etkilediği görülmüştür. Daha üst gelir gruplarından gelen öğrencilerin yabancı dil öğrenmeye yönelik pozitif algılarının ve başarısının alt gelir gruplarından gelen öğrencilere göre fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Eşitsizlik, Tabakalaşma, Eğitim, Dil*

1. Giriş

Eğitim sistemindeki sorunlara değinen pedagojik bakış açısına sahip birçok çalışma bulunmaktadır ve bu çalışmaların temas ettiği müfredat, kaynaklar, okul imkânları, eğitimin nitelikleri, eğitim politikaları gibi meseleler eğitimde yaşanan eşitsizlikleri açıklama konusunda kısmen yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu çalışmanın da iddia ettiği üzere sosyolojik açıdan eğitimde eşitsizliği etkileyen birçok faktör vardır. Eğitim imkânlarına erişim denince akla sadece ekonomik eşitsizlikler mi gelir? Sosyo-kültürel faktörler bu meselede ne derecede etkilidir? Eğitim eşitsizlikleri yeniden üreten ve meşrulaştıran bir mekanizma mıdır? Bu çalışma bu sorulara cevap aramaktadır.

[1] Okutman, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, kadir.berk@bilecik.edu.tr.
[2] Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, nsugur@anadolu.edu.tr

1.1.Problem

Bu çalışma "Yükseköğretim seviyesindeki öğrencilerin yabancı dil olarak İngilizce yeterlilikleri ile sosyoekonomik statüleri arasında ilişki var mıdır?" araştırma probleminin altında yabancı dil yeterlilik ve algılarının cinsiyetlerine, hane gelirlerine, sahip oldukları teknolojik imkânlara, anne-baba eğitim durumlarına, okudukları Fakülte ve Bölüme, akademik başarılarına, dil kurslarına gidip gitmemelerine, ailede eğitimci olup olmamasına, doğdukları bölge ve ikamet ettikleri yere göre farklılık göstermekte midir? şeklinde alt problemlere yanıt aramakla beraber eğitimin fırsat eşitliği üzerindeki etkisini, etkinin türünü ve şiddetini açıklamaya çalışmaktadır.

1.2.Amaç

Bu çalışmanın temel amacı nedensel bir süreci ya da mekanizmayı belgelemek ve bir durumun artalanı ya da bağlamı hakkında rapor oluşturmaktır (Neuman, 2013, s. 52). Bu sayede eğitim meselesine eşitsizlikler vasıtasıyla sosyolojik açıdan temas ederek alanyazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda üniversite öğrencilerin yabancı dil olarak İngilizce yeterlilikleri ile sosyoekonomik statüleri arasında bir ilişki olup olmadığına bakılmış, İngilizce yeterliliğini etkileyen sosyoekonomik ve kültürel faktörlerle ilgili bulgular tartışılarak çeşitli öneriler getirilmiştir.

1.3.Önem

Cumhuriyetin kuruluşundan bu zamana dek her hükümet kendi eğitim politikalarını uygulamak adına eğitim sistemine yön vermek istemiştir. Eğitim sistemi ile ilgili tartışmalar ve düzenlemeler ülkenin temel ihtiyaçlarının karşılanmasından daha çok güncel politika tartışmalarının bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde orta öğretime ve yükseköğretime geçiş ile ilgili sınav sistemi ve yöntemlerinde sürekli değişikliklere gidilmesi bunun açık bir göstergesidir. Alanyazında bu konuyu ele alan birçok eğitim bilimleri çalışması olmasına karşın, meseleye sosyolojik açıdan yaklaşan çalışmaların sayısı nispeten azdır. Bu çalışma sosyolojinin eğitim politikalarına katkı sağlayabilmesi açısından ve sosyoloji ve eğitim bilimlerinin karşılıklı ilişkisinin disiplinler arası incelenmesinden çıkacak neticelerin her iki bilime, daha da önemlisi topluma yapacağı katkı açısından önemlidir.

1.4.Alan ve sınırlıklar

Araştırma alanı olarak Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nin (BŞEÜ) beş adet fakültesinden İktisadi ve İdari Bilimler ve Mühendislik Fakülteleri seçilmiştir. Bu iki fakültenin toplam 4381 öğrencisinden birinci sınıf İngilizce-1 ve İngilizce-2 zorunlu derslerini alan 1234 öğrencilerinin bulunmaktadır.

Öğrencilikten araştırmacılığa geçisin bir parçasının kendi kültürünüzden farklı bir kültürde araştırma yapmak olduğunu ve yeni kültürün içine girmenin kendi kültürünüzde araştırma yapmaktan daha kolay olduğunu belirten Glesne, (2013, s. 55) her şeyin farklı olduğu durumda yeni algılara daha açık olunduğunu ancak tanıdık bir kültürde, grupta ya da okulda ne olduğuna dair önceden oluşmuş varsayımların görüş açısını daralttığını belirtir. Benzer şekilde Bourdieu için, sorun, sosyoloğun araştırdığı toplumsal hayattan çok uzak olması değil, aksine yeterince

uzak olmamasıdır. Sosyolog sosyolojiyi ve araştırdığı şeyle ilişkisini anlamak için bir adım geri atmalıdır (Cuff, 2006, s. 12).

Bir durum çalışması olan bu araştırmada da benzer bir kısıtlılık söz konusudur. Araştırma alanı olarak seçilen BŞEÜ araştırmacının aşina olduğu bir kurumdur ve zaman zaman bu aşinalık görüş açısını daraltabilmiştir. Seçilecek alanın Glesne'nin ifade ettiği biçimde (2013: ss. 55-58, 68) araştırmacının "arkabahçe"si olması ilk bakışta bir avantaj gibi gözükse de aslında arkabahçeden çıkıp, biraz uzaklaşmak hem daha kolaydır, hem de daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlar.

Her iki fakültede de 4'er bölüm bulunması ve öğrenci sayısının fazla olması çeşitlilik açısından oluşturduğu avantajların yanında bir takım sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu sınırlılıkların başında İngilizce derslerini yürüten öğretim elemanı sayısının birden fazla olması ve dönem aralarında öğretim elemanlarının değişebilmesidir. Öğrencilerin ailelerinde Türkçe ve İngilizceden farklı olarak konuşulan etnik diller ile ilgili ve hane geliri ile ilgili soruların bir kısım öğrenciler üzerinde tedirginlik yaratması da bu araştırmanın bir başka sınırlılığıdır. Bu sorulardan bazıları boş bırakılmışken, bazılarına da pek gerçekçi olmayan cevaplar verilmiştir (Hane Geliri: 100 TL gibi). Bu gibi uç cevaplar verenler araştırmanın örneklem gurubuna dahil edilmemiş ve dışarıda bırakılmışlardır.

2. Kuramsal Çerçeve

Bir araştırmanın en temel unsurlarından bir tanesi çalışmanın bir kurama dayandırılmasıdır. Bourdieu'nun ifadesiyle, 'teoriden yoksun araştırma kör, araştırmadan yoksun teori boştur'. Diğer bir ifadeyle, asıl maharet sınırsız teorik utkuyu aşırı ampirik tevazu ile uzlaştırabilmektir (Turner, 1996, s. 265).

Sosyolojideki hakim yaklaşımların eğitim ile ilişkilerine dair kavramsal bir çerçeve çizerek eğitim ve eşitsizlik temelinde neyin neyi ve ne ölçüde etkilediğiyle ilgili fikir üretmeyi amaçlayan bu çalışma bu tartışmaların odağında bulunan Sınıf, Statü gibi kavramların Tabakalaşma, Hareketlilik, Sermaye gibi kavramlar dolayımıyla eğitimde eşitsizliği açıklamada ne oranda yeterli olduğunu sorgulamaktadır.

Sadece eğitim imkanlarına erişmekle eşitlik sağlanmış olmuyor. Eğitimden alınan sonuçlarda eşitlik ve eğitimin yaşam şartları üzerindeki etkisinde eşitlik ideal bir eşitlikten söz edilebilmesi için gerekli. Illich'in (2010) de belirttiği gibi yoksul bir çocuk ile yaşıtı orta sınıftan gelen bir başka çocuk aynı okula başlasalar bile, imkanlar açısından bir takım farklılıklar kaçınılmazdır. Illich (2010, s. 20), bu farklılığın (ya da üstünlüğün) evlerdeki sohbetlerden, kitaplardan, gezilen görülen yerlere kadar farklı okul dışı faktörlerden kaynaklandığını iddia eder. Fırsat eşitliğinin, yetenekli olanları ve rekabet ortamında becerilerini kişisel başarı için kullanmaya hazır olanları ödüllendirdiğini belirten Turner'a (2007, s. 37) göre de ailenin sahip olduğu üstünlükleri çocuklarına aktarabildiği yerde, başarı yarışının başlama noktasında eşitlik yoktur; çünkü sözgelişi işçi çocukları ailelerinden miras kalan eksikliklerle yarışa başlayacaklardır.

Eğitimden gelen başarı, orta sınıf işleri elde etmenin (asla yeterli olmasa da) önemli bir aracı olduğundan dolayı eğitimde başarılı olamayan orta sınıf kökenli çocuklar, emek piyasasına girdiklerinde orta sınıf statülerini kaybetme tehlikesi yaşarlar. Geleneksel işçi sınıfı kökenli çocuklar için ise eğitim başarısı yukarı doğru toplumsal hareketlilikle sonuçlanabilir, bazen ebeveynleri tarafından tam olarak başarılamayan bir tutkunun vekâleten başarısıdır bu. Bu

gerçekleştiğinde, orta sınıf içinde bulunan konumları işgal edenlerin sosyal karışımı artar, bu da orta sınıfı diğer sınıflardan ayıran kültürel sınırı belirsizleştirir (Bourdieu'dan akt. Ünal, 2011, s. 106). Kültürel yeniden üretim ile Bourdieu'nun değindiği husus eğitim sisteminin üst sınıfların kültürünün yeniden üretmesidir ve bu da tabakalaşma sistemi içerisinde eğitimin toplumsal eşitsizlikleri yeniden üreterek meşrulaştırılması anlamına gelmektedir (Calhoun, 2003, s. 301).

3. Yöntem

Giddens'ın (2008, s. 111) da belirttiği üzere iyi bir sosyolojik araştırma, sorulara olabildiğince kesin ve açık bir biçim vermeye ve bir sonuca varmadan önce olgusal kanıt bulmaya çabalar. Bu amaçlara ulaşmak için verili bir çalışmada uygulanacak en işe yarar araştırma yöntemlerinin ve sonuçlarının en iyi nasıl çözümleneceği bilinmelidir. Hesapçıoğlu ve Dündar'a (2011, s. 8) göre öğrencilerin tüm eğitim kademelerine erişim olanakları, bu konuda sunulan hizmetler, bireysel ilgileri, okul türleri, coğrafi bölgeler, kır-kent ayrımı, ailelerin sosyo-ekonomik durumları ve cinsiyet gibi çeşitli faktörler birer sorgulama alanıdır. Bu bölümde tüm bunları merkezde tutarak araştırmanın modeline, evren ve örneklemine, veri toplama araçlarına, son olarak da veri çözümlemesine ilişkin bilgiler yer verilmektedir.

3.1.Araştırmanın modeli

Araştırmada nicel araştırma desenlerinden betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Genellemelerin yapılabileceği ve istatistiksel olarak temsil edici nitelikte büyük örneklemler seçmek için uygun (Glesne, 2013, s. 59) olması sebebiyle nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılan rastgele örneklem seçimi kullanılmıştır.

3.2.Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini BŞEÜ'deki öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise evren üzerinden tesadüfi yöntem ile seçilen 428 katılımcı oluşturmaktadır. Anket formları 500 öğrenciye ulaştırılmış olup toplam 428 öğrenciden geri dönüşüm alınmıştır. Araştırmanın Bilecik'te bir devlet üniversitesi olan BŞEÜ'de yapılmasının bir takım nedenleri vardır. Bilecik ili coğrafi konumu itibariyle Batı'da yer almasının yanında ulaşım imkânları sayesinde diğer bölgelerden de öğrencilerin üniversite eğitimi almak için tercih ettikleri bir ildir. Dolayısıyla BŞEÜ'de sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan farklılık gösteren bölge ve ailelerden gelen öğrenciler öğrenim görmektedirler. Anketleri cevaplayanların anket sorularına doğru yanıt verdiği, anketteki soruların herkes tarafından anlaşıldığı ve evrenden alınan örneklem grubunun evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

3.3.Veri toplama araç ve yöntemi

Araştırmada 10'ar kişilik 2 ayrı öğrenci grubuyla 2'şer saatlik odak grup görüşmesinin ardından belirlenen sorulardan oluşan anket 2 ayrı öğrenci grubuna pilot olarak uygulanmıştır. Bu süreçte şekillenen anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların kişisel bilgilerini belirlemek üzere cinsiyetleri, doğum yerleri, fakülteleri, bölümleri, anne-baba eğitim durumları, bilgisayar sahibi olmaları gibi sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde katılımcıların yabancı dil yeterlilikleri ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Anket formunun üçüncü bölümünde

yabancı dil algılarının belirlenmesi amacıyla, araştırmacı tarafından oluşturulan ölçek toplam 13 maddeden oluşmaktadır. Likert tipli ifadelere çevrilen ölçekte, katılımcıların "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" arasında görüş belirtmiştir. Dördüncü bölümde ise katılımcının ve/veya ailesinin konuştuğu diğer diller sorulmuştur.

Bu anketin 428 öğrenciye uygulanması neticesinde elde edilen veriler SPSS 19.0 (Statistical Package for The Social Science) programı ile istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Örneklemi oluşturan öğrencilerin kişisel özelliklerini belirlemek amacıyla frekans dağılımları incelenmiştir. Öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri ve yabancı dil algıları ölçeklerine ilişkin bulgular tanımlayıcı istatistikler ile incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı ile incelenmiştir. Hipotezlerin test edilmesi aşamasında ise Bağımsız Örneklem T Testi ve Varyans Analizi uygulanmıştır. Araştırma boyunca önem düzeyleri 0,05 olarak alınmıştır.

4. Bulgular

Bulgular araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımlarının eşit seviyede olduğunu, katılımcıların 1000-2000 TL arasında hane gelirine sahip olduğunu, ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ve meslekleri açısından daha çok orta sınıf ve sonra işçi sınıfı eğiliminde olduğunu, göstermektedir.

Araştırmada kız öğrencilerin yabancı dil yeterliliklerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Kız öğrencilerin yabancı dil yeterliliklerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olması King'in (1987, ss. 287-303) bulgusu ile ilişkilendirilebilir. King (1987), işçi sınıfından gelen kız çocukların dilbilimsel açıdan daha akıcı olduklarını tespit etmiştir. Bunun da sebebi işçi sınıfı ailelerde kız çocukların annelerin yardımcısı görevini üstlenmelerinin ve bu süreçte küçük kardeşlerine hikâyeler anlatmalarının bir sonucu olabilir.

Annesi okumamış öğrencilerin yabancı dil yeterliliklerinin daha yüksek iken babası yüksekokul mezunu olan öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri daha yüksek gözlenmiştir. Türkiye'de çocuğun gelişim ve eğitim ile yakından ilgilenen ebeveyn babadan çok annedir. Okumamış olan anne ev işleri ve çocukların yetişmesiyle ilgileneceğinden annenin çocukların eğitimi üzerinde babadan daha çok rolü vardır.

Mühendislik ve İdari Bilimler fakültelerinde okuyan öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri arasında fark olmadığı gözlemlenirken 3.0 ve üzerinde not ortalaması olan öğrencilerin yabancı dil yeterliliklerinin daha yüksek olduğu, 2.0 ve altında not ortalaması olan öğrencilerin ise yabancı dil algılarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ailesinde eğitimci olan ve olmayan öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri arasında olmadığı, farklı bölgelerde ikamet eden öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri arasında fark olmadığı ve farklı yerleşim türlerinde ikamet eden öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri arasında olmadığı gözlenmiştir.

Ekonomik faktörlerden en önemlilerinden birisi olan hane geliri eğitsel başarını etkileyen faktörlerden bir tanesidir. 4000-5000 TL arasında hane gelirine sahip öğrencilerin ve dil kursuna giden öğrencilerin yabancı dil yeterliliklerinin, diğer öğrencilere oranla daha yüksek olduğu, bilgisayarı olan ve olmayan öğrencilerin yabancı dil yeterlilikleri arasında fark olmadığı, ancak internet bağlantısı olan öğrencilerin yabancı dil yeterliliklerinin daha yüksek

olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada sık sık bahsi geçen evde bulunan bir takım teknolojik araç gereç ve kültürel öğeler Chomsky'nin "çocuğa zengin ve karmaşık bir entelektüel ortam sunulduğunda ve çocuk bu ortamı araştırmak için heves duyduğu ölçüde gerçekleştiğini" (2007, s. 148) iddia ettiği öğrenme tanımı ile ilintili olabilir.

Bora ve diğerlerine göre (2011, ss. 78-80) Türkiye'de eğitsel aygıtın hızla metalaşması/ticarileşmesi eğitsel sermaye ile ekonomik sermaye arasındaki ilişkiyi radikal bir şekilde dönüştürmüştür. Dahası eğitime yapılan "yatırım" yoluyla edinilen eğitsel sermaye, Türkiye toplumunun yaşadığı sınıfsal yarılma sürecinde üst ve orta sınıfların kendilerini alt sınıflardan ayırma stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bir başka deyişle diploma günümüzde toplumsal statü ve güç aracına dönüşmüştür (Ercan, 1998, s. 49). Çocuklarının uzun dönem eğitimlerinden edineceği donanımlardan mahrum olan yoksul aileler çocuklarından ailenin birincil ve daha hayati olan ihtiyaçları için faydalanma yoluna giderler.

Sonuç

Eğer bir sınıftaki öğrencilerin belli bir kısmı miyop ise tüm sınıfa gözlük vermenin bir anlamı olmayacaktır (Jencks ve Tach, 2006, s. 27) ya da Illich'in (2010, s. 17-18) deyimiyle: Para yoksulluğun kendisi için harcanmadıkça paranın dezavantajlı çocukların bulunduğu okullara harcanması bir şey ifade etmiyor. Politik amaçlarla yeni üniversiteler açmaktansa var olanlar iyileştirilmeli, mesleki eğitime daha çok önem verilmeli. Bu sayede eğitim sistemindeki "kast" yapısı aşılmalı, eğitimin metalaşmasının önüne yeni eğitim politikaları üretilerek geçilmelidir.

Üniversite eğitiminin niteliğine ilişkin tartışmalar üzerinde daha çok durulmalıdır. Eğitim sistemini yapıcı bir biçimde eleştiren gerek sosyolojik, gerek iktisadi gerekse pedagojik çalışmalara daha çok ağırlık verilmelidir. Eğitim sisteminde çok sık ve köklü değişikliklerin yapılmasındansa bilimsel çalışmalar dikkate alınarak ve bilim insanları sürece dahil edilerek ve 25 yıllık bir vizyon çizilerek, kademeli biçimde iyileştirmeler yapılmalı, liyakate dayanmayan sınav sisteminde köklü değişiklikler yapılarak, ezbere dayanan çoktan seçmeli sınavlar yerine kişilerin yaratıcılıklarını, hayal güçlerini kullanabilecekleri, ezber bozan seçim mekanizması geliştirilmelidir.

Netice itibariyle bu çalışmanın iddia ettiği üzere dil ve sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklar girifttir: Sosyal farklılıklar eğitim, aile, ekonomi, kültür dolayımıyla dili etkiler, dil (özellikle anadil harici yabancı dil) ise farklılık yaratır.

Kaynakça

Bora, T.; Bora, A.; Erdoğan, N. & Üstün, İ. (2011). *Boşuna mı okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği.* İstanbul: İletişim.

Calhoun, C. (2003). Pierre Bourdieu. G. Ritzer (ed.) *The Blackwell Companion to Major Social Theorists.* Oxford: Blackwell Publishing.

Chomsky, N. (2007). Demokrasi ve Eğitim. C. P. Otero (çev. ed.). İstanbul: Bgst Yayınları.

Cuff, E. C. (2013). *Sosyolojide Perspektifler.* (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Say.

Ercan, F. (1998). *Eğitim ve Kapitalizm: Neo-Liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi.* İstanbul:

Bilim Yayıncılık.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (H. Özel, A. Sönmez, Z.Mercan, İ. Yılmaz, E. Rızvanoğlu, M.A. Sarı, Ş.P. Güzel & M. Özcan, çev.). İstanbul: Kırmızı.

Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya Giriş.* (A. Ersoy, P. Yalçınoğlu, çev.). Ankara: Anı.

Hesapçıoğlu, M. & Dündar, S. (2011). *Türkiye'de Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Postmodernizm*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Illich, I. (2010). *Okulsuz Toplum.* (C. Öner, çev.). İstanbul: Oda.

Jencks, C. & Tach, L. (2006). Would Equal Opportunity Mean More Mobility? Morgan, S. L., Grusky, D. B. and Fields, G.S. (ed.) *Mobility and Inequality* içinde (ss. 23-53). California: Stanford University Press.

King, R. (1987). Sex and Social Class Inequalities in Education: A re-examination. *British Journal of Sociology of Education. 8* (3), 287-303.

Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I.* (S. Özge, çev.). Ankara: Yayın Odası.

Turner, B. (2007). *Eşitlik.* (2. Baskı). (B. S. Şener, çev.). İstanbul: Dost.

Turner, S. P. (2013). *Sosyal Teori ve Sosyoloji: Klâsikler ve Ötesi.* (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Küre.

Ünal, A. Z. (2011). *Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik: Olgular, Kavramlar, Kuramlar*. Ankara: Birleşik.

TÜRKİYE'DE KADIN SİNEMACILARIN GÖRSEL DİLLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI

Esin Berktaş[1]

Özet

Sinema sektörü yaklaşık olarak yüz yirmi senedir insanların hayal gücüne hitap ediyor. Ancak tıpkı iş yaşamında ve toplumsal yaşamda çeşitli kurumların baskısı ve şekillendirmesiyle dönüşen birçok yaratıcı fikir ve eylemde olduğu gibi, sinema sektörünün önünde de birçok engel var. Toplumsal sınıflar, ırk, etnik köken, dil, din, ırk, yaş, toplumsal cinsiyet sinema sektöründe ayrımcılığa ve eşitsizliğe neden oluyor. Sinema sektöründe temel olarak baskın olan grubun, sette gücü en çok elinde bulunduran kişilerin "burjuva- üniversite mezunu- beyaz- erkek- genç- Müslüman- Türk- kentsoylu" grubu olduğu düşünülebilir. Ancak düşünülenin aksine Türkiye'de 1950 öncesi dönemde sinemayla ilgilenen ve bu meslekte uzmanlaşan, bu sektöre yatırım yapan kişilerin Müslümanlar kadar gayrimüslimler, çoğunluk mensupları kadar azınlık mensupları arasından da çıktığını belirtmek gerekir.

Sinemanın biçimsel dünyası ışık, ses, renk, kompozisyon, tempo, mizansen, müzik, kurgu, efekt gibi unsurlarla bir yap-boz gibi kurulabilir bir dünya. Peki, kadınların bu tablodaki yeri neresidir? Kadın yönetmenler kadınlara has bir görüntü dilinin oluşmasına nasıl katkıda bulunmuş; her biri bu uzun yolculuğa nasıl katılmış ve katkıda bulunmuştur? Bu araştırmanın amacı da sinema sektörü ve film üretimi süreçlerinde toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ortaya çıkma biçimlerini saptamak, analiz etmek ve ayrımcılığı önleyen çalışma yöntemleri bulmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Cinsiyet, Görsel Dil, Kadın Sinemacılar, Sinema Sektörü*

1. Kadın Sinemacıların Kadınları Anlatımı

Politika, sanat, eğitim gibi önemli üretim alanlarında yapılan eser analiz ve değerlendirmeleri toplumun farklı kesimlerince farklı değerlendirilir. Politikacılar siyaset ve siyaset yapma yollarını; eğitimciler eğitim sisteminin nasıl olması gerektiğini; sanatçılar da sanatsal yolları, sanatın amacını, sonuçlarını kendilerine göre açıklar. Politikacılara oy veren vatandaşın, eğitim kurumlarında eğitim alan öğrencilerin durumu gibi sanat eserini "izleyen, tüketen" bizlerin de sanat eserlerini analiz etme biçimleri sanatçılardan farklı olacaktır. Bu sunumdaki estetik ve sanatsal değerlendirmeler bir sanatçı tarafından değil, "sanat eserlerini analiz etmeye çalışan bir sosyal bilimci" tarafından yapılacaktır.

Tüm sanat dallarında toplumsal cinsiyet rolleri ve kimlik ifadeleriyle karşılaşıyoruz (Mulvey, 1999, s. 712). Geleneksel ve tarihsel olarak insanlığın en eski çağlarındaki mağara resimlerine kadar dayanan bu imgeler toplumsal yaşamda kadın, erkek ve hatta çocuk algısının nasıl şekillendiği konusunda bize ipuçları vermektedir. Mağara resimlerinden tablolara, tablolardan

[1] Yrd. Doç, Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, esinberktas@beykent.edu.tr

fotoğrafa ve fotoğraftan sinemaya ilerleyen teknolojik süreçler bugün bizi bu ayrımların yansımalarını sinemada aramaya yöneltiyor.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde üzerine farklı ülkelerde yapılan çeşitli çalışmalar sonucu ortaya çıkan sinema, 20. ve 21. yüzyılın en önemli görsel ifade ve anlatım biçimlerinden birine dönüşmüştür. Temel olarak Avrupa ve Amerika ülkelerinde gelişen ve popülerleşen sinema Osmanlı İmparatorluğunun devamı olan 3. dünya ülkesi olan Türkiye'de de hızla yayılmış, toplumu etkilemeye başlamış ve politik sonuçlarıyla da etkisini göstermiştir.

Toplumsal cinsiyetin yani gündelik yaşamdaki kadın ve erkek rollerinin aktarımı bu ilk dönemlerden itibaren çeşitli örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de kadın sinemacılar başlangıçta bu üretime oldukça kısıtlı bir çerçevede dahil olmuştur. (Dönmez, 2016) Yazarlık, senaristlik, oyunculuk ve sanat yönetmenliği kadınların sinema sektöründe en yaygın olarak yer aldığı alanlar olmuştur. Profesyonel yaşamlarında uzmanlık alanları ne olursa olsun anlattıkları, yaşattıkları ve aktardıkları deneyimleri ise benzerlikler içermektedir (Başaran & Kurtulmuş, 2016, s. 207- 210). Bu yazıda kadın sinemacıların kendi sektörlerinde "kendilerini anlatma olanakları" incelenecektir. Bu noktada kadın sinemacıların ve erkek sinemacıların hikaye anlatma biçimlerinin seçim, içerik, olay örgüsü, vurgu, biçimsel ögeler, amaç ve yaklaşım gibi faktörler açısından farklı olduğuna; bu farklılaşmanın bireylerin ve toplumların "toplumsal cinsiyet deneyimlerine" bağlı olarak ortaya çıktığına bir kez daha değinmek yerinde olacaktır.

1.1.Sinema Sektöründe Kadınların Temsili

Türkiye sinema sektöründe toplumsal cinsiyete duyarlı bir sayısal veriye ulaşmanın zorluğu araştırmanın daha ilk aşamalarında anlaşılmıştır. Sinema sektöründe yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kişilerin toplumsal cinsiyetlerine bağlı olarak daha az iş olanağı, daha az ücret, daha az destek ve daha az sanatsal takdire ulaşmaları olarak tanımlanabilir. Gerek sinema sektöründe kadın ve erkek sinemacıların ayrılmasına gerek olmadığı düşüncesi, gerek kadın sinemacıların sayıca azlığı, gerekse kendilerini ifade etmedeki güçsüzlükleri bu sonucu ortaya çıkarmaktadır. Kadınların cinsiyetlerine bağlı olarak yaşadıkları bu ayrım "cam tavan" terimine bir gönderme yapılarak "selüloit tavan" terimiyle adlandırılmaktadır. Selüloit tavan Hollywood'da çalışan kadın sinemacıların kadın olmaları sebebiyle sektördeki belirli yaratıcı pozisyonlara ulaşamamaları olarak tanımlanmaktadır (Lauzen, 2015). Bu durumun sadece Amerikan sinemasına has olmadığı ve ülkemizde çok daha köklü ve yaygın biçimde karşımıza çıktığı bilinmektedir. Türkiye sinema sektöründe çalışan kadın sinemacılarla ilgili verilere ulaşmak için başvurulan Sinema TV Sendikası, Türkiye Görüntü Yönetmenleri Derneği, SESAM, SEYAP, SİYAD, SETEM, ASİTEM, BİROY Sinema Oyuncuları Meslek Birliği, TESİYAP, SENARİSTBİR, FİYAB, SİNEBİR, Filmmor Kadın Kooperatifi, Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği, Belgesel Sinemacılar Birliği, FİLMYÖN gibi sivil toplum kuruluşlarının konuyla ilgili bir sayısal bir veriye sahip olmayışı aslında sinema sektörünün mevcut yapısı hakkında araştırmacılara önemli bir bilgi de sunmaktadır.[1]

Bir filmin görsel dilini oluşturan temel figürler yönetmen ve görüntü yönetmenidir. Bu noktada Türkiye'de kadın sinemacıların sayısal dağılımı ile ilgili mevcut olmayan çalışmaların

[1] Bu konuyla ilgili olarak Yamaç Okur'un hazırlamış olduğu *Türk Sinemasında Devlet Desteği İstatistik (2005-2015)* isimli çalışma cinsiyet duyarlılığı ile hazırlanmış az sayıdaki çalışmadan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amerikan sineması kapsamında yapılmış benzerleri üzerinden yol almak mümkündür. New York Film Akademisi'nin (2016) sinema sektöründeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine 2013 yılında yaptığı araştırmalara göre, 1998- 2012 yılları arasındaki Amerika'da üretilen en başarılı 250 filmde çalışan kadın sinemacı sayılarına bakıldığında bu dönemde sinema sektöründe çalışan kadın yönetmen ve görüntü yönetmeni sayısının azaldığı görülür.

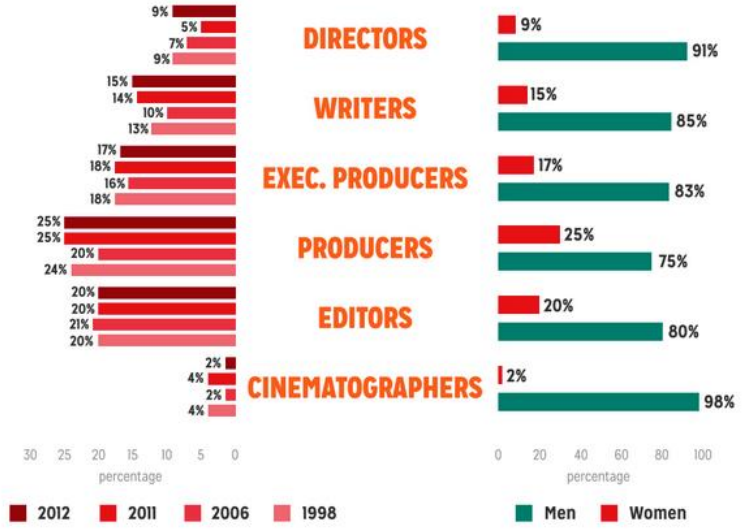

Grafik 1. Grafiğin sol tarafında 1998- 2012 yılları arasında en başarılı 250 filmde çalışan Amerikalı kadın sinemacıların sektör içerisinde farklı alanlardaki oranı sunulurken, grafiğin sağ tarafında 2012 yılında kadın ve erkek sinemacıların sektör içerisindeki oranı gösterilmektedir.

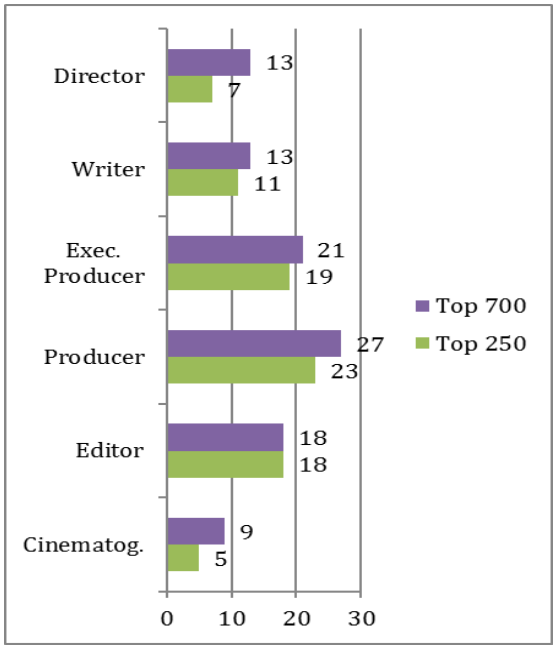

Grafik 2. 2014 yılında seyirci başarısı açısından ilk 700 ve ilk 250'ye girmiş filmlerde çalışmış kadın sinemacıların alanlarına göre oranı (Lauzen, 2015)

Grafik 1'e göre 1998 yılında kadın yönetmen ve görüntü yönetmeni oranı 1998 yılında %13, 2006 yılında %9, 2011 yılında %9 ve 2012 yılında %11'dir. Araştırma kapsamında sinema sektöründe çalışan 5 erkek sinemacıya karşılık ancak 1 kadın sinemacının iş olanağı bulabildiği sonucuna da ulaşılmıştır (New York Film Academy, 2016). Benzer bir mantıkla, Amerika'da *San Diego State Üniversitesi Center for the Study of Women in Television and Film* birimi sponsorluğunda Prof. Martha M. Lauzen'in yönettiği araştırmalar ise Amerikan sinemasında 2014 yılında en çok seyirci sayısına ulaşmış ilk 700 film içerisinde çalışmış 5.800 kadın

sinemacının farklı alanlara göre dağılımını ortaya koyar (Lauzen, 2015). Bu araştırmaya göre 2014 yılında en başarılı 250 filmde görev almış kadın yönetmen ve görüntü yönetmenlerinin oranı %12'dir ve 1998 yılındaki oranın gerisinde kalmıştır.

2. Türkiye'de Kadın Sinemacılara Bir Bakış

Sinema sektörü tıpkı diğer ekonomik alanlarda olduğu gibi birbirini tamamlayan farklı kısımlardan oluşmaktadır. Mekanik ve malzeme bilgisi gerektirdiği düşünülen sinematografın üretimi ve kullanımı bir tür mühendislik bilgisi gerektiriyormuş gibi düşünüldüğünden, sinema başlangıcından itibaren tam da bu sebeple kadınları dışlamış gibi görünüyor. Kameraman, ışıkçı, sesçi ya da kurgucu kadın sinemacılar neredeyse 21. yüzyılda ortaya çıkmış bir kavram (Öztürk, 1997).

Kadın sinemacıların sektörde uğradıkları ayrımcılığa ek olarak sinemada hikayelere konu olan kadınların uğradığı ayrımcılık da vurgulanmaması gereken bir konu. Kadın karakterlerin "bir iyilik ya da kötülük timsali, kutsal bir varlık, bir arzu nesnesi ya da bir tanrıça" olarak sunulması neredeyse geleneğe dönüşmüş durumdadır. (İpşiroğlu, 2016) Sinema bu noktada edebiyat, şiir, heykel, müzik gibi sanatlardan farklı olarak daha fazla ayrımcılık yaratan bir alandır. Seyirciler sinema sektörünün ekonomik çarkları içerisinde otomatik ve şablon olarak üretilen bu karakterlerin ne anlatmak istediğini çoğu zaman anlamasa da tüketmeye devam etmektedir. Geleneksel toplumsal cinsiyet tezahürleri kısaca "çekirdek aile ile ilgili temsiller" olarak tanımlanabilir. Toplumsal otoritelerin egemenliğini sarsmayan karakter ve hikayeler bu yaklaşımın temel ögeleridir. Geleneksel karakterlerin "normal, istenen, meşru ve başarılı" karakterler olarak sunulması bu normların dışında kalan sıra dışı ve marjinal karakterlerin beyaz perde üzerinden bir kez daha ayrımcılığa uğramasına neden olur.

3. Türkiye'de Kadın Yönetmenler ve Filmleri (2000- 2016)

Aşağıda 2000- 2016 yılları arasında Türkiye'de kadın yönetmenlerin çektiği ve gösterime giren uzun metraj filmler sıralanmıştır.

1) Handan İpekçi, Büyük Adam Küçük Aşk (2001), Saklı Yüzler (2007), Çınar Ağacı (2013)
2) Yeşim Ustaoğlu, Bulutları Beklerken (2004), Pandora'nın Kutusu (2008), Araf (2012), Tereddüt (2016)
3) Tomris Giritlioğlu, Güz Sancısı (2009)
4) Deniz Gamze Ergüven, Mustang (2015)
5) Aslı Özge, Köprüdekiler (2009), Hayat Boyu (2013), Ansızın (2016)
6) Pelin Esmer, Oyun (2005), 11'e 10 Kala (2009), Gözetleme Kulesi (2012)
7) Aysim Türkmen Keskin, Çekmeköy Underground (2014)
8) Belma Baş, Zefir (2010)
9) Zeynep Dadak, Mavi Dalga (2013)
10) Merve Kayan, Mavi Dalga (2013)
11) Emine Emel Balcı, Nefesim Kesilene Kadar (2014)
12) Ahu Öztürk, Kars Öyküleri (2010), Toz Bezi (2015)
13) Senem Tüzen, Anayurdu (2015)
14) Deniz Akçay Katıksız, Köksüz (2013)

15) Elif Refiğ, Ferahfeza (2011)
16) Çiğdem Vitrinel Özcan, Fakat Müzeyyen Bu Derin Bir Tutku (2014), Geriye Kalan (2011)
17) Nisan Dağ, Deniz Seviyesi (2014)
18) Gülten Taranç, Yağmurlarda Yıkansam (2016)
19) Çağıl Nurhak Aydoğdu Kılıç, Yarım (2015)
20) Çiğdem Sezgin, Kasap Havası (2015)
21) Yasemin Alkaya, 5. Kat (2005)
22) Lusin Dink, Saroyan'ın Ülkesi (2013)
23) Andaç Haznedaroğlu, Herşey Aşktan (2016)
24) İlksen Başarır, Başka Dilde Aşk (2009), Atlıkarınca (2010), Bir Varmış Bir Yokmuş (2015)
25) Biket İlhan, Ayın Karanlık Yüzü (2005), Mavi Gözlü Dev (2007), Yarım Kalan Mucize (2013)
26) Melisa Önel, Kumun Tadı (2014), Kıyıdakiler (2016)
27) Belmin Söylemez, Şimdiki Zaman (2012)
28) Hatice Yakar, Öfkeli Çılgınlık Karamsar Çile (2010)
29) Elfe Uluç, Aziz Ayşe (2012)
30) Türkan Derya, Çok Uzak Fazla Yakın (2016)
31) Dilek Keser, Evdeki Yabancılar (2012), Azap (2015)
32) Ceylan Özgün Özçelik, Kaygı (2015)
33) Rezzan Tanyeli, Pazarları Hiç Sevmem (2012)
34) Filiz Alpgezmen, Yabancı (2012)
35) Görkem Yeltan, Yemekteydik ve Karar Verdim (2015)
36) Sümeya Kökten, Yasak Hisler (2008), Gizli Yüzler (2011), Son Bir Dans (2015), Vesvese (2015)
37) Merve Gezen, Scrabble (2016)
38) Ela Alyamaç, Peri Tozu (2008), Yitik Kuşlar (2015)
39) Berrin Dağçınar, Hayattan Korkma (2007)
40) Özlem Akovalıgil, Kako Si? (2010)
41) Nur Dolay, Off Karadeniz (2010)
42) Suvi Elif Alagöz, Peşpeşe (2010)
43) Evre Türkel, Bul Beni (2011)
44) Nur Akalın, Merdiven Altı (2008), Joenjoy (2010)
45) Serli Seta Nişanyan, Kral Yolu- Olba Krallığı (2013)
46) Yeşim Sezgin, Süpürr (2009), Çanakkale 1915 (2012)
47) Neslihan Yıldız Alak, Aşk Olsun (2015)
48) Yasemin Türkmenli, Evlenmeden Olmaz (2015)
49) Meltem Bozoflu, Dedemin Fişi (2016)
50) Ayşe Ünal, Kötü Kedi Şerafettin (2016)

Kadın yönetmenler ile ilgili bu veriyi grafiğe dönüştürdüğümüzde, bu dönemde gösterime giren kadın yönetmen filmlerinin toplam film üretimi içerisindeki dağılımının çok düşük olduğu görülür (İlhan, 2012, s.35; Okur, 2016).

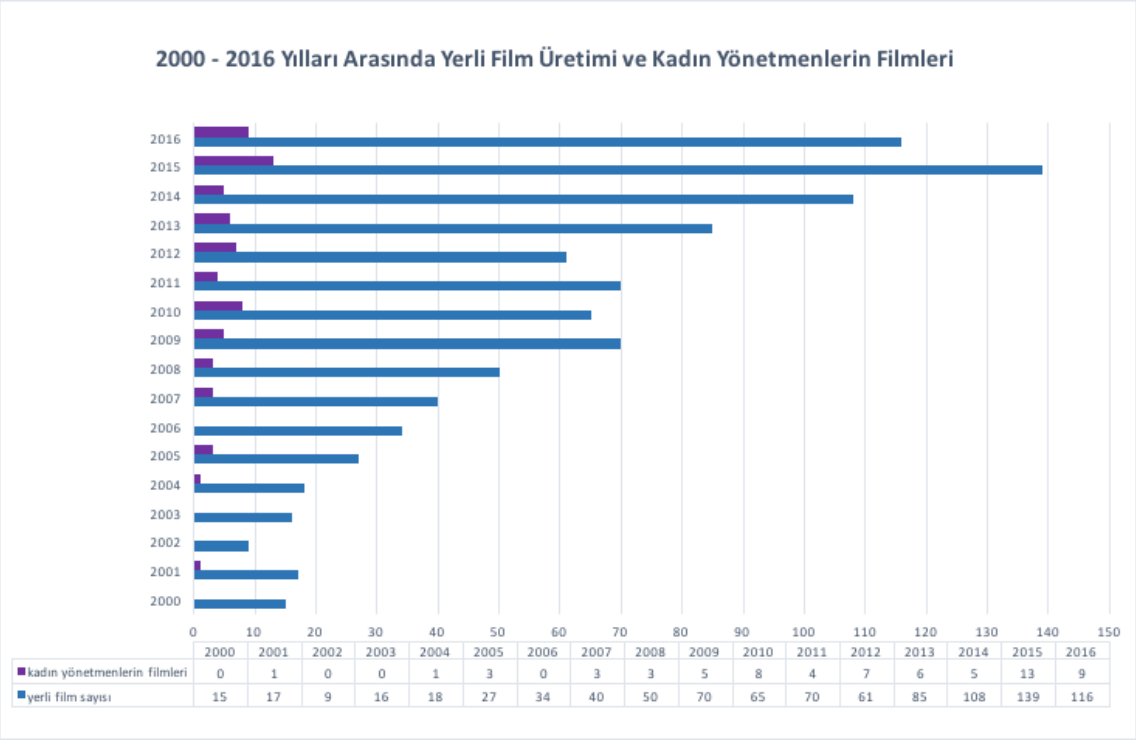

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
kadın yönetmenlerin filmleri	0	1	0	0	1	3	0	3	3	5	8	4	7	6	5	13	9
yerli film sayısı	15	17	9	16	18	27	34	40	50	70	65	70	61	85	108	139	116

Grafik 3. 2000 – 2016 Yılları Arasında Yerli Film Üretimi ve Kadın Yönetmenlerin Filmleri

Sonuç

Türkiye'de çekilen kadın yönetmenlerin filmlerinin ticari bir amaç güdülmeden, yönetmenlerin kendi dünyalarını; acılarını; sıkıntılarını; travmalarını ya da sevinçlerini anlattıkları biyografik özellikler taşıyan eserler olduğunu görmekteyiz. Kadın yönetmenler filmlerinde star oyuncularla çalışmak yerine karakteristik özellikleri olan oyuncuları seçiyor. Mevcut kadın filmlerine baktığımızda evlilik, cinsellik, aşk, ergenlik, ebeveyn olmanın yarattığı sorumluluklar, yaşlılık, hastalık, engelliler, çocuk yetiştirme, ekonomik sorunlar ve ekonomik sınıflar, eğitim, alt kültürler, politik mücadeleler, kimlik, toplumsal ve etnik baskılar, cinsel şiddet ve istismar gibi konuları anlattıklarını görüyoruz. (Hatısaru, 2016) Kadın yönetmenlerin çoğunun (%72) "henüz" sadece bir film yönettiği de yukarıdaki listeden ulaşılan bir başka sonuçtur. Bunun sebebi kadın yönetmenlerin filmlerini finanse edecek yatırımcılar bulamaması ya da yeni film yapımlarını destekleyecek bir seyirci geliri elde edememesi olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde kadın yönetmenlerin ilgilendiği film türleri arasında aksiyon, macera, gerilim, bilimkurgu, animasyon, fantastik filmler neredeyse hiç yoktur. Kadın yönetmenlerin filmleri incelendiğinde daha çok dram, melodram, romantik komedi ve belgesel türünde filmler olduğu dikkat çekmektedir. Bu konuların aslında kadın yönetmenlerin kendi hayatlarında karşı karşıya kaldıkları ve üstesinden gelmeye çalıştıkları durumlarla bağlantılı kişisel bir boyutu da olduğu görülebilir. Dolayısıyla kadın yönetmenlerin filmlerinin aslında onların kendilerini anlatarak görsel bir yolla rehabilite olmalarını sağlayan birer iç dökme yöntemi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu filmler tam da bu yönleriyle ticari amaçlarla çekilen filmlerden ve

onların yönetmenlerinden ayrılırlar. Farklı cinsiyet rolleri, farklı etnik kimlikler, farklı meslekler, inançlar ve anlayışlar çerçevesinde oluşturdukları anlatılarıyla filmleri, seyircileri ve kendileri arasında organik bir bağlantı kurarak yaşamları ile yaratılarını bütünleştirirler.

Kaynakça

Anadolu Ajans (2008). Hatısaru, S. Oyuncularımı Kıskanmam Ben de Ünlüyüm. http://www.milliyet.com.tr/oyuncularimi-kiskanmam-ben-de-unluyum-/cafe/haberdetay/14.03.2008/505067/default.htm (erişim: 11.12.2016).

Başaran, A. & Kurtulmuş, M. (2016). Türk Film Endüstrisinde Çalışma İlişkileri ve Sendikalaşma. *Çalışma ve Toplum, 1,* 199- 227.

Dönmez- Colin, G. (2016) Women in Turkish Cinema: Their Presence and Absence as Images and as Image Makers. http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09528820903488976?journalCode=ctte20 (erişim: 11.12.2016).

İlhan, M. (2012). Türkiye Sinema Endüstrisi ve Ortadoğu Pazarındaki Payı. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

İpşiroğlu, Z. (2016) Televizyon Dizilerinde Şiddet Kültürü ve Toplumsal Cinsiyet. http://www.direnanat.com/2016/07/03/zehra-ipsiroglu-televizyon-dizilerinde-siddet-kulturu-ve-toplumsal-cinsiyet/ (erişim: 11.12.2016).

Krasilovsky, A. (2007) Women Behind The Camera. http://www.womenbehindthecamera.com/ (erişim: 11.12.2016).

Lauzen, M. M. (2015) Women and the Big Picture: Behind-the-Scenes Employment on the Top 700 Films of 2014. http://www.nywift.org/article.aspx?id=5770. (erişim: 11.12.2016).

Mulvey, L. (1999). Visual Pleasure and Narrative Cinema. Leo Braudy & Marshall Cohen (Ed). *Film Theory and Criticism: Introductory Readings* içinde (ss. 833- 44). New York: Oxford UP.

New York Film Academy (2016) Gender Inequality in Film. https://www.nyfa.edu/film-school-blog/gender-inequality-in-film/#!prettyPhoto (erişim: 11.12.2016).

Okur, Y. (2016) Türk Sinemasında Devlet Desteği İstatistik (2005-2015). İstanbul. https://yamacokur.wordpress.com/?blogsub=confirming#subscribe-blog (erişim: 17.01.2017).

Öztürk, S. Ruken. (1997). *Sinemada Kadın Olmak.* İstanbul: Alan Yayıncılık.

BİR EVLİLİK PRATİĞİ OLARAK 'KIZ KAÇIRMA' RİTÜELİNDE KADIN DENEYİMİ[1]

Fethiye Beşir[2]

Özet

Bu çalışma, geleneksel evlilik bağının hem çiftler özelinde, hem de ailelerin anlaşması üzerine kurulu bir sosyal kontratın ötesinde; çoğunlukla kırsal alanda deneyim edilen 'kız kaçırma' ritüelinin başat aktörlerinden kadınların konumu üzerinedir. Literatürdeki tanımı itibariyle 'kız kaçırma' terimi; kadınları bu eylem içerisindeki pasif özneler olarak konumlandırırken, bu tanımı yıkan bir sözlü tarih çalışmasını hedefleyen bu araştırma, Trabzon'un Araklı ilçesinde kaçırılarak evlendirilmiş kadınların deneyimleri üzerinden bu ritüelin önemini tartışacaktır. Kadınların deneyimini ve onların bulundukları konum içerisinden seslerini duyabilmemizin önemini vurgulayan Feminist Duruş Kuramı, bu çalışmanın metodolojik kısmının ayrıcalıklı olmasını sağlayacaktır. Öte yandan bu çalışma, Doğu Karadeniz bölgesine ait 'kız kaçırma' ritüeli - günümüzde olmasa da görüşmecilerimin de dahil olduğu jenerasyon içerisinde - 'kültür' gibi bir boş gösterene yerleştirildiği anlatının ötesine geçip; tarihsel akış içerisinde kız kaçırmanın bir ritüel olarak 'oluşum'unda, kadınların aktif özneler olarak eyleyiciliklerinin işlevini sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Evlilik, Kız kaçırma, Kadın deneyimi, Kadının konumsallığı.*

1. Giriş

Yörede Beşiroğlu diye adlandırılan geniş aile içerisinde de, herkes öyle ya da böyle dedemle babaannemin nasıl evlendiğini bilir. Babaannem çekilmişti; bu ifade, tıpkı *çekme*nin sözlük anlamındaki gibi kolundan tutup götürülmeye eşdeğer bir muameleye denk düşmektedir. Daha genel ifadesiyle, babaannem Trabzon'un, Araklı ilçesine ait, önceki ismiyle Merkez Köyü diye bilinen, şimdilerde Hürriyet Mahallesi adındaki bölgeye zorla kaçırılarak gelin olarak gitmişti. Ayrıca, o bölgedeki, tek kadın da değildi.

Bu çalışma, 2016 yılının Temmuz ilâ Eylül aylarını kapsayan yaklaşık 2 ay kadar süren bir Trabzon'un Araklı ilçesine bağlı; önceden Merkez Köyü olarak bilinen, şimdilerde Trabzon Büyükşehir Belediyesi'ne bağlanmasıyla birlikte, Hürriyet Mahallesi ve Sırt Mahallesi isimleriyle anılan iki mahalleyi içeren bir etnografik araştırma niteliğindedir. Köyle ilgili sıkı bağlantılarımın yıllar içerisinde aşınmaya uğraması sebebiyle, çalışmadaki kadınlara ulaşmak için kendi akrabalarımdan o bölgede ikamet edenlerle iletişime geçtim. Daha sonra, kartopu yöntemiyle bu çalışma, köydeki örneklemini kurmuştur.

---

[1] Bu metin ODTÜ Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalında halen yürütülmekte olan yüksek lisans çalışmasının sorunsalı, teorik arka planı, metodolojisi ve ön bulgularını içermektedir.

[2] Y.Lisans Öğr., ODTÜ, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, besir.fethiye@metu.edu.tr

Alan araştırmasının yürütüldüğü köyde, 65 yaş üstü çekilerek evlendirilmiş kadın bulunmaktayken, özel sebepler nedeniyle 2 kadın görüşmeye dahil olmamıştır. Ayrıca, çalışılan yaş grubunda 2 kadının vefatı, 2 kadının da Alzhemeir hastası olması, birinci ağızdan görüşülen kadın sayısını 8'e düşürmektedir. Diğer 4 kadının yaşam hikayeleriyse kızlarının ve kız kardeşlerinin ağzından dinlenmiştir. Bu durum alan içerisinde bir limitasyon oluşturmuş gibi gözükse de, aslında çalışmanın devamındaki kolektif belleğin nasıl şekillendiğini ve farklı anlatıların, ortaklaşılan birer hikayelere döndüğünü göstermiştir.

Benim bir araştırmacı olarak konumum, Feminist Duruş Kuramı içerisindeki P. Hill Collins'in (2004) 'dışarıda ve birlikte'[1] (outsider-within) kavramsallaştırmasının bir yansımasıdır. 'Dışarıda ve birlikte', Afro- Amerikan kökenli kadınların Amerikan toplumu içerisindeki tanınabilirliğinin iki boyutlu olması, onu hem beyaz kadınla aynı statüler başlığı altında - "birlikte" -, konumlandırmaya çalışırken, bir yandan da siyahi olma özelliğinin her zaman bir hiyerarşik düzende onlarla hiçbir zaman aynı konumda olmayacaklarının - "dışarıda" - olacaklarının bir göstergesidir. Benim pozisyonum, her zaman bu iki konum arasında değişiklik göstermiştir. Öncelikle, o köyde yaşayan bir ailenin torunu olmam iletişim kurmamı kolaylaştırırken; konuştuğum dilin yapısı, aldığım eğitim ve köyle olan mesafeli ilişkim sebebiyle benimle yer yer kopuk ilişkiler kurduklarına ya da beni üstü kapalı konuşma süreçleriyle geçiştirdiklerine de şahit oldum. Bununla başa çıkmak için, onlarla kaldığım sürece gündelik hayatlarına dahil olmaya çabalayıp, kayıt dışı kurduğumuz ilişkiler çerçevesinde, katılımcı gözlem yöntemini devreye soktum. Ayrıca, oluşturma çabası gütmeden yapılan, ortak sosyalleşme alanlarında odak grup çalışmaları da bu çalışma içerisinde çok az oranda yer almaktadır.

Sözlü tarih yazımı metodolojisi ile yürütülen bu çalışma, klasik tarihçiliğin gömülü olduğu arşivcilik geleneğine bir alternatif olarak; gizli kalmış seslere ve alanlara, sözlü gelenek ve yaşamlar yoluyla bağlantı kurmayı hedeflemektedir (Thompson, 2006, s. 27). Görüşmelerin akışını hiyerarşik bir ilişki ağına dönüşmesinden endişe ettiğim ve, soru-cevap olarak değil; anlamlandırmaya çalıştığım çekme deneyimini, hayatlarını üç bölüme ayırarak -çekme öncesi baba evindeki yaşam, çekme hikayesi, çekme sonrası yeni evdeki yaşam anlatmalarının geçiş süreçlerindeki hissiyatlarını ve bu geçişlerin birer dönüm noktasına işaret edip etmediklerini görebilmek amacıyla kadınların yaşam hikayeleri belirlemiştir.

2. Evlilik Sistemi İçerisinde Kız Kaçırmanın Yeri

Türkiye kırsal bölgesine ait evlilik pratiklerinin görücü usulüne dayalılığın, tarihsel bir boyutu olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Özellikle, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hem şehirde hem de kırsal alanda - Batı'daki bölgelerden farklı olarak - evlilik, gençlerin bir anlık heveslerine ve duygularına bırakılamayacak kadar önemli bir konu olarak görülmektedir (Bellér-Hann & Hann, 2003, s. 206). Bunun ötesinde, şehir yaşantısı ve kırsal yaşam evlilik pratikleri; aşk evliliği ve görücü usulü olmak üzere kategorize edilmektedir (Fox, 1975). Kırsal yaşama atfedilen kolektif birliktelik hali, eş seçimi konusunu da o gruba ait ciddi bir mesele olarak görmektedir. Türkiye'de yapılmış en önemli iki etnografik çalışmanın[2] sonuçlarından

[1] İfadenin, Türkçe çevirisi olmayıp en yakın anlama gelecek şekilde bir çeviri yapılmıştır.
[2] Paul Stirling'in 1965 yılında yayımlanan *Türk Köyü* çalışması ve 1991 yılında Carol Delaney'e ait *Tohum ve Toprak*, İç ve Orta Anadolu'ya ait farklı köylerde yapılmış etnografik çalışmalardır.

yola çıkarak, kadın ve erkeğin eş pozisyonlarına atfettikleri herhangi bir duygusal bağın olmadığını söyleyebiliriz; bu bağlamda da evliliği nihai amaç olan hanenin düzeninin sağlanmasına hizmet etmek için toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği ve gelecek nesillere aktarıldığı kolektif bir girişim olarak nitelendirebiliriz. (Stirling, 1965, s. 113, alıntılanma Delaney, 1991, s. 109).

Kırsal yaşamda görücü usulü evliliklerin yaygın olmasının yanında, bu sistemin sekteye uğradığı zamanları da açıkça görmekteyiz. 1972 yılında, Georgetown Üniversitesi'nin ev sahipliği yaptığı; 19. yüzyıl antropologlarının evlilik çalışmalarının gözden geçirilmesi ve alternatif evlilik sistemlerinin tartışıldığı *Kidnapping and Elopement as Alternative Systems of Marriage*[1] başlıklı bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyumdaki makalelerin ışığında, kaçma/kaçırılma konusu evlilik kurumunun içerisindeki yapısal bağları sarsan ve bir çeşit manevra alanı yaratan birer strateji olarak tanınmıştır. Örneğin, kaçma ve kaçırılmanın sunuluş biçiminin, kırsal yaşama ait bir komünite içerisindeki akrabalık, aile ve daha geniş bağları sarstığına dikkat çekmekte ve görücü usulünü bir evlilik formu olarak verili aldığımızda, kaçmanın/kaçırılmanın bir manevra alanı yarattığına dair bir izlenim verilmektedir. Ancak bu çalışma boyunca, pozitif konotasyonlarıyla okunan bu yapısal değişiklik eleştirilmekte ve aksine değişikliğin yapısal boyutundan, bireysel boyutuna - bu çalışma içerisinde - kadın gözünden bakılacaktır.

3. Bir Ritüel Olarak Çekme Tanımlaması

İkinci bölümde tartışılan, kız kaçırmanın bir alternatif form olarak sunuluşuna bir eleştiri üzerinden; bu çalışmada kız kaçırma - çekme, bir ritüel olarak tanımlanmaktadır. Genel tanımı itibariyle ritüel, geçmişle doğal bir süreklilik arz eden şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaya çalışan bir pratikler kümesi anlamına gelmektedir (Hobsbawm & Ranger, 1983, s. 2). Bu çalışma içerisinde ise, E. P. Thompson'ın *Avam ve Görenek* (2006) kitabındaki *Eş Satışı* bölümünde belirtilen bir kavramsallaştırma ile oluşturulmaktadır. Çekmenin bir ritüel olarak tanımlanması, bu çalışmada kız kaçırmanın bir kültür öğesi olarak sunulmasının zeminini oluşturmaktadır. Çünkü, ritüel bir formelleştirme ve rutinleştirme sürecidir. Thompson'ın kavramsallaştırmasından ilerlersek, ritüel halkın gözü önünde ve kabul edilmiş törenle yapılmalıydı (Thompson, 2006, s. 510). Kız kaçırma çok farklı şekillerde gerçekleştiriliyor olsa da, çekme adlandırmasının kullanıldığı alandaki 12 farklı anlatının benzerlikleri, çekmenin bir seremoni -daha genel tabirle bir usulü - olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu seremonilerin köyde bilinmesi ve zaten eylemin genellikle köyün kadınlarının sosyallik alanlarında gerçekleştirilmesi sebebiyle kamuoyunun konsensüsüne dayanmaktadır. Ritüel tanımlamasının genişletilmesi için kabul görmüş seremoniden ve kamuoyunun kabulünün detaylı tartışılmaya açılması gerekmektedir.

3.1. Çekme seremonileri

Çekme süreci anlatılarındaki benzerliklerin nasıl törensel bir eylem içerisinde gerçekleştiğini beş başlık altında toplayabiliriz. Görücü usulü kız istemelerin birçok farklı neden sebebiyle

[1] Alternatif Evlilik Sistemleri Olarak Kaçırılma ve Kaçma, ifadenin çevirisi bana aittir. 1974 yılında, bu sempozyum boyunca sunulmuş makalelerin bir kısmı *Anthropological Quarterly* dergisinin 47. sayısında, özel bir konu olarak yayımlanmıştır.

sonuçsuz kalması, kız kaçırmaya ilk sebebiyet olarak gösterilebilir. İsteme ritüeli hiç gerçekleşmeden çekilen kadınların azınlıkta olduğunu düşünürsek, öncesinde istemeyle bir çeşit anlaşma yoluna girilmeye çalışılmaktadır. Çekilip geldiği bir evde kuma olarak yaşayan bir kadın; kocasının, babası istemeye geldiğinde vermemesi üzerine dillendirdiği "İsterim vermezsin, çalarım görmezsin." sözü, bu durumu iyi özetlemektedir. Ardından gelen çekme eylemi, genellikle kadınların gündelik iş yüküyle ilişkili sosyalleşme alanlarını oluşturan mekanlarda gerçekleşmektedir.

> *Ters tarafta arazi vardı, oraya yaprağa gittik. Dedi, benden büyük ağabeyimin karısı ki; 'Abla, abla dedi; bir araba geliyor.' Dedim, 'yabancılar da var onda'. Dedim ki, Elmas Abla da onunla. Neyse, araba yoluna iner inmez, bu evlendiğim kişi koluma sarıldı.*

Çekme eylemi, kadınların haneye hizmet adı altında sürdürdükleri işler için bulundukları mekanlarda ve, köydeki herkesin şahit olabileceği zaman aralıklarında gerçekleşmektedir. Ayrıca, bu çekmelerin bir kısmı akrabalık bağı üzerinden yürümektedir. Görücü usulü evlilikler çoğunlukla; "mal dışarı gitmesin", "mal aile içinde kalsın", "miras bölünmesin" gibi kaygılardan ötürü, aile içinde organize edilmiştir. (Bellér-Hann & Hann, 2003; Bates, 1974; Fox, 1975). Hatta, kız kaçırma/kaçma farklı bir motivasyonla gerçekleştiği için, akrabalık bağlarının sarsılmaya başladığını düşündürse de, görüşmelerde ortaya çıktığı şekliyle çekmeler nadirde olsa aile içerisinde, hala-dayı çocukları arasında ve hatta teyze çocukları arasında, yaşanmıştır.

Çekmenin tarafları arasında akrabalık olsun olmasın; her anlatının en büyük ortak keseni, sürecin de bir diğer unsuru olan, çekmelerin rıza olmaksızın gerçekleşmesinden kaynaklı kadına uygulanan şiddettir.

> *Vurdular, vurdular ona da; kaçtığı zaman tekmeyle. Kulakları işitmez, şimdi. Bu ellerini, fındık ocağına sarılmış, ben sesinin üstüne koştum... O şimdi böyle sarılmış ya fındık ocağına, sopalarla hep vuruyorlar ona ki elleri acısında bıraksın ocağı.*

> *(...) ellerime vuruyorlar, böyle değnekle, sonra aldılar, getirdiler. Ben, ondan sonra teslim oldum ki daha 5-6 erkeğin elinden kaçamam. Ama arkada da kıyamet, 5-10 karı, kimi karı kimi kız, adamlarla çok mücadele ettiler.*

Çekme sürecinde yaşanan son iki unsursa, birbirinin içine geçmiştir ve anlatıların kabulünü açıkça göstermektedir. Çekme olayının ardından, kızın ailesi jandarma birlikleriyle beraber oğlanın evinden kızlarını almak için giderlerken, erkek de bu sürecin kızın babasına lehine sonuçlanmasını önlemek amacıyla, kaçırdıkları ilk güvenilir mekanda - çoğunlukla bir akraba evinde - cinsel ilişkiye girmektedirler. Bu süreç, mahkemede kızların kendi rızasıyla gittiğini beyan etmeleriyle sonuçlanmaktadır.

> *Tabii kaçırılan kızları hemen, kaçırdıkları gibi birlikte olmaya çalışıyorlar ki, geri aldıkları zaman desin ki, ben kendi isteğimle gittim... Bunu ağabeyleri bırakmıyor; ama, - jandarma geliyor bunları alıp götürüyorlar. Bu diyor ki, buna soruyorlar: 'Kızım, diyorlar, D. B.'ye sen isteğinle mi kaçtın?', 'Hee', diyor, 'ben kendi isteğimle*

kaçtım.' Onları anlatamıyor, olmuş artık karısı, karı koca olmuşlar daha, deyip de geri mi gidecek? O zaman -babam da ceza yemiyor, zaten yaşları da tutuyor.

Hatta, sonucun kızın eve dönmesiyle sonuçlanmaması, daha sonraki çekme vakalarında babalarının jandarmaya haber vermemelerine de sebep olmaktadır. Bu durum, bir kez daha köy içerisinde çekmenin kabul edildiğini göstermektedir.

Mahkemeye çıkmadık, benden önce gene, Kalecik'ten bir kız kaçırmıştılar, onun babası çok şey etmişti. Kız mahkemede dedi ki, ben sevdim ben aldım, ben çocuğu kaldırdım ayağa. Babam da dedi ki bunun koluna tutmuş dedi, T. Efendi'den, o kızın babasının adı T. Efendi'ydi, çok uğraşan olmasın, bırakma dedi mahkemeye.

Buraya kadar, çekme sürecinin deneyimi esnasındaki benzer anlatılarına, bu anlatıların birbiri üzerinde etkilerinin neler olduğuna değindikten sonra, çekmenin bir ritüel olarak tanımlanmasında ikincil öğe olan, kamuoyunun konsensüsünün nasıl sağlandığının incelenmesi gerekmektedir.

3.2. Kamuoyu konsensüsü

Bir olayın, ritüel olarak tanımlanması için, tarihsel süreç içerisinde kendini yeniden üretirken bir yandan da eylemliliğinin aktif olduğu yörede kabul görmesini içermektedir. Kız kaçırma ritüeliyle evlenme yörede kabul görüyor olmakla birlikte; seremoni olarak tanımlanmasının unsurlarından olan mahkeme süreçleri yaşanırken, bu problem komünitenin bütünlüğünü bozacak noktalara ulaşmamaktadır. Aksine, çekilen kadınlardan biri çekilme esnasında köyün hocasının yanına - camiye - sığınmasına rağmen; hoca bu olay karşısında herhangi bir taraf olmayı kabul etmemiştir:

Ayşe Hanım Yenge haber verdi ya, bu anlıyor ki kaçıracaklar onu. Bu o zaman gidiyor cami hocasına diyor ki, 'Hoca efendi beni kurtar, beni kaçıracaklar.' 'Kızım diyor, ben sana nasıl kurtarayım; bana senden önce geldi tembih ettiler. Bu kızı kaçıracağız, sakın bir şey etme. Onlar hep silahlı, ben bir şey diyemem.' Ondan medet umamadı annem, gitti bir boş eve tıkandı.

Öte yandan, hikayelerin birçoğunda çekme olayına yardım eden bir kadın figürü de yer almaktadır. Bu kadınla yaptığım görüşmelerde, nasıl olsa o kızların bir gün evleneceklerini ve zaten köyde sevdiği bir oğlanın da olmadığı bilindiğine göre, kiminle evlendiğinin çok da bir öneminin olmadığını söyledi. "Sevgi karın mı doyuruyor?" sözünü dillendirirken, yeniden Stirling ve Delaney'in eşler arası toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün ve neslin devamının sağlanmasının evlilik kurumunun oluşturulmasında temel faktörler olduğunu vurgulamalarıyla birebir örtüşmektedir. Burada da, köyde çekme deneyimine sahip olmayan bir kadının - diğer kadınların çekilmesine yardım eden - bile, herhangi bir empati hissiyatı olmaksızın; çekme ritüelini kabul ettiği ve bu durumlara yardım ettiği görülmektedir. Çekme ritüelini bir başka konsensüs durumu ise, çekilmiş kadınlar arasında gözlemlenmektedir. Çekilip köye getirilen

bir kızın[1] durumu kabullenmesi adına, iki yıl önce çekilmiş bir başka kız gelip onunla görüşmektedir:

> *Olsun H. olsun, olmuş bitmiş artık iş; 'Hee' de. Bak, beni de çektiler, kucağımda sabim var. Beraber büyütürüz onları, olsun.*

Burada, daha önce çekilen kadının tutumu iki türlü düşünülebilmektedir. Çekmeyi kabul etmesinin yanında, kendi gibi çekme deneyimi yaşayan bir başka kadınla empati kurabilmesi üzerinden bir kadınlar arası dayanışma örneği olarak da okunabilmektedir. Ancak, kamuoyu konsensüsünün temel dayanaklarından biri olan kolektif hafıza yukarıda bahsedilen tüm seremonilerin ve konsensüsüsün diğer dayanaklarını bütüncül bir hâle getirmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, literatürdeki kız kaçırma tanımlarına karşı bir argüman oluşturularak kurulmuştur. Evlilik çalışmaları içerisinde yer alan kaçma/kaçırılma çoğu zaman normların dışında istisnai modeller olarak tanımlansa da, kaçırılma eyleminin geçmişi eski Türklere kadar götürülmektedir. Öte yandan, bu istisnai olma hali, bir alternatif sistem olarak tanımlayıp, evlilik kurumunun katı, işlenemez yapısında çatlaklar oluşumuna imkan sağladığı iddia edilmektedir. Ancak, çekilmelerin tamamının evlilikle sonuçlanması; kız kaçırmanın kendisini alternatif olarak sunamamaktadır. Hatta, çekilen kızların rızası olmaksızın vakaların gerçekleşmesi, çekme esnasında onları bir "mülk"müşçesine alıp gidebilmelerine fırsat sağlamaktadır.

Bu çalışmanın nihai hedefi olan çekmenin ritüel olarak tanımlanmasının zemini; törensel bir eylem ve kamuoyunun konsensüsü bağlamında incelenmiştir. Törensel eylem her anlatıda ortak olan unsurların - görücü usulü istemenin gerçekleşmemesi, akrabalık bağı, çekme esnasında kadına karşı şiddet, cinsel birleşme ve mahkeme süreci - bir araya gelmesiyle ve bu törensel eylemin süreç içerisinde yeniden tekrarlanmasıyla kamuoyunun da konsensüsü oluşmaktadır. Herhangi bir birey, hiçbir koşulda toplumdan izole sosyalize olamayacağı için, kolektif belleğin oluşumunda ve bu belleğin bireylerin öznel deneyimlerini şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda da, çekme icat edilmiş bir gelenek olmadığı için, tarihselliği içerisinde kendini bir ritüel olarak kabul ettirmiştir.

Kaynakça

Beller- Hann I. & Hann C. (2001). *Turkish Region: State, Market and Social Identities on The East Black Sea Coast.* James Currey: Oxford.

Collins, P. H. (2004). Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. Sandra Harding (ed.) *The Feminist Standpoint Theory Reader:*

[1] Yazı içerisinde, zaman zaman çekilmiş kız ifadesini kullanırken; güncel sürece atıflarda çekilmiş kadın ifadesi yer almaktadır. Bunun en önemli sebebi, çekme yaşları 12 ila 18 arasında değişmesidir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nce de "18 yaşından küçük herkes çocuktur." ibaresi, iki farklı kullanımı doğrulamaktadır.

Intellectual & Political Controversies, Routledge.

Delaney, C. L. (1991). *The Seed and The Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village Society.* Berkeley: University of California Press.

Fox, G. L. (1975). Love Match and Arranged Marriage in a Modernizing Nation: Mate Selection in Ankara, Turkey. *Journal of Marriage and Family,* 37(1), 180-193.

Gluck, S. (1977). What's so Special about Women? Women's Oral History. *Frontiers: A Journal of Women Studies, 2*(2), 3-17.

Hobsbawm, E. & Ranger T. (1983). *The Invention of Tradition.* Cambridge University Press.

Stirling, P. (1965). *Turkish Village.* New York: John Wiley & Sons

Thompson, E. P. (2006). *Avam ve Görenek.* (U. Kocabaşoğlu, çev.). İstanbul: Birikim.

Thompson, P. (2006). 21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar. A. İlyasoğlu & G. Kayacak (der.) *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklılar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*. İstanbul: Tarih Vakfı.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DEVRALINAN KÜTÜPHANECİLİK MİRASI: CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜTÜPHANECİLİĞİN KURUMSALLAŞMASI[1]

Hülya Biçer Olgun[2]

Özet

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devralınan kütüphanecilik mirası/ Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğin kurumsallaşması ele alınmaktadır. Bu nitel araştırmada çeşitli kütüphane katalogları, arşiv kayıtları ve belgeleri, seyahatnameler ve anı kitapları, kütüphanelerden bahseden çeşitli bilim dallarındaki kaynaklardan yararlanılarak veriler toplanmıştır.

Geleneksel Osmanlı, Batılılaşma ve Cumhuriyet dönemlerinde devletin siyasi seçimine bağlı olarak kütüphanecilik anlayışı ve kütüphane türleri çeşitlilik göstermiştir. Batılılaşma döneminin devlet düzeyinde gerçekleşen modernleşme çabaları ile birlikte devlet örgütlenmesine ait kütüphanelerin içeriği değişmiştir. Cumhuriyet döneminin topyekûn Batılılaşma siyaseti, toplum kimliğini değiştirmeye yönelik çabası Osmanlı'dan devralınan kütüphanecilik mirasının donmuş bir miras/müze kütüphane olarak korunmasına, Osmanlı'dan devralınan bilgi birikiminin ifade edilemez, anlaşılmaz hale gelmesine neden olmuştur. Osmanlı bilgi mirasının değerlendirilememesi nedeniyle Türk toplum düşüncesinin kaynaklarıyla temasta sorun vardır.

Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışı sadece bir kopuşu değil, belli bir sürekliliği de ifade etmektedir. Bu sürekliliği ortaya koyacak temeller, devletin yaptığı siyasi seçime bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel Osmanlı dönemi, Batılılaşma dönemi ve Cumhuriyet dönemlerinde değişen dünya görüşüne bağlı olarak kütüphanelerin yapısı da değişmiştir. Bu çalışmada geleneksel Osmanlı dönemi, Batılılaşma dönemi ve Cumhuriyet dönemlerinde devletin politikası ve toplumsal yapı ile bilginin toplanma, biriktirilme ve geleceğe aktarılma biçimi arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır. Osmanlı dönemi (geleneksel Osmanlı, Batılılaşma) ve Cumhuriyet dönemindeki toplumsal yapı ile bilgi arasındaki ilişki kütüphaneler üzerinden açığa çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kütüphanecilik Mirası, Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişim, Bilgi Sosyolojisi, Bilginin Kurumsallaşması.*

1. Geleneksel Osmanlı Dönemi Kütüphanecilik Anlayışı

Bu çalışmada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e toplumsal değişim bağlamında kütüphanecilik anlayışının gelişimi değerlendirilmektedir.

---

[1] Bu bildiri "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devralınan Kütüphanecilik Mirası: Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğin Kurumsallaşması" adlı yüksek lisans tezine dayanarak oluşturulmuştur.

[2] Dr. Öğr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, hlybcr@gmail.com

Türkiye'de farklı tarihsel dönemlerde benimsenen siyasete ve toplumsal yapıya bağlı olarak her dönemde bilginin değeri ve sistematiği değişmiştir. Kütüphanecilik anlayışı toplumsal değişim açısından, geleneksel Osmanlı dönemi kütüphaneciliği, Batılılaşma dönemi kütüphaneciliği ve Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliği olmak üzere üç dönemde ele alınacaktır. Bu doğrultuda bu çalışma için çeşitli kütüphane katalogları, arşiv kayıtları ve belgeleri, seyahatnameler ve anı kitapları, kütüphanelerden bahseden çeşitli bilim dallarındaki kaynaklardan yararlanılarak çalışmanın verileri toplanmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak toplumsal yapı ile bilginin toplandığı yerler olarak kütüphanelerin biçimlenmesi arasındaki ilişkinin değişim yönü ortaya konmuştur.

Burada araştırma sonucunda elde edilen tespitler ve sonuçlar değerlendirecektir. İlk olarak geleneksel Osmanlı kütüphaneciliğini ele alınacaktır.

1.1. Devlet/Saray Örgütlenmesi ile Millet Örgütlenmesi Ayrımı

Osmanlı imparatorluk örgütlenmesi dil, müzik, edebiyat, ahlak, bilim, eğitim ve kültür gibi pek çok düzeyde devlet-toplum ikiliğinin egemen olduğu bir anlayışla biçimlenmiştir. Toplumun dili ile devletin resmi dili, halk edebiyatı ile divan edebiyatı, halk müziği ile saray müziği ayrımları Osmanlı toplum yapısının yöneten ve yönetilenler ayrımına dayanan anlayışını gösteren temel örneklerdendir. Osmanlı toplum yapısındaki ikiliğe pek çok araştırmacı değinmektedir (Biçer Olgun, 2013, s.10). Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısını inceleyen çalışmasında Albert Howe Lybyer, Osmanlı toplum örgütlenmesindeki ikiliği temel olarak "Osmanlı yönetim kurumu" (devlet) ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun İslamiyet kurumu" (din) olarak belirlemiştir (Lybyer, 2011).

Geleneksel Osmanlı kütüphaneciliğinin yapısını belirleyen Osmanlı'da devlet ve toplum arasındaki ikili örgütlenme biçimidir. Toplum yapısındaki bu ikilik tüm kurumlarına olduğu gibi kütüphanelere de yansımıştır. Osmanlı kütüphane örgütlenmesi devlet ve toplum ayrımına bağlı olarak saray/devlet ve toplum/millet kütüphaneleri olarak biçimlenmiştir (Biçer Olgun, 2013, s.10).

1.2. Saray/Devlet Kütüphaneleri ve Millet Kütüphaneleri

Osmanlı yönetim sınıfında görevlendirilmek üzere yetiştirilen ve daha sonra seçkin hale gelen yönetici sınıf (devlet/saray örgütlenmesi) ile reaya sınıfı (millet/din örgütlenmesi), eğitimleri, toplum içerisindeki görev ve konumları bakımından farklı bilgilere gereksinim duymaktadır. Her iki sınıfın kütüphaneleri de ihtiyaçlara göre farklılaşmaktadır. Osmanlı toplumunda saray/devlet kütüphaneleri siyaset, coğrafya, tarih, felsefe, matematik, astronomi, tıp, sanat, edebiyat gibi bilimlerle ilgili Arapça, Farsça, Türkçe ve yabancı dillerdeki yazma ve basılı eserlerden oluşmuştur. Medrese, manastır, cami, kilise, sinagog, türbe, tekke ve çeşitli din kurumlarına bağlı millet kütüphaneleri Osmanlı toplumundaki millet/din örgütlenmesi doğrultusunda ağırlıklı olarak dini eserlerden müteşekkildir. Bu anlayışla biçimlendirilen geleneksel Osmanlı dönemi kütüphanelerinde bilgi devlet için ayrı, toplum için ayrı biçimde oluşturulup saklanmaktadır (Biçer Olgun, 2013, s.13).

Osmanlı saray/devlet kütüphaneleri hemen hemen her konuda kitaplar içermiştir. Saray kütüphanelerinde aynı zamanda sanatsal değeri yüksek (değerli taşlar ve madenlerle süslenmiş, kitap sanatının nadide örneklerini içeren) özel tasarımlı eserler yer almıştır. Saray kütüphaneleri devlet erkânına ait kütüphanelerdir, halkın kullanımına açık değildir.

Geleneksel Osmanlı döneminin devlet-toplum ikiliği siyasetine dayalı bir başka kütüphane türü millet örgütlenmesine ait millet kütüphaneleridir. Millet kütüphaneleri başta padişahlar olmak üzere devletin ileri gelenleri ve ekonomik olarak zengin kişiler tarafından kurulmuştur. Millet kütüphaneleri kurucularının kitap bağışlarıyla oluşturulmuştur. Bu kütüphanelerde kurucularının bağışladığı sanatlı eserlere nadiren de olsa rastlanmaktadır. Millet kütüphanelerinde dini kitaplar ve din konulu eserler ağırlıklı olarak yer almaktadır.

2. Batılılaşma (Osmanlı) Dönemi Kütüphanecilik Anlayışı

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma siyaseti tercih edilmiştir. Osmanlı'da yaşanan bu siyaset değişimine bağlı olarak kütüphaneler de yeni siyasete dayalı olarak kurulmuş ve biçimlendirilmişlerdir.

2.1. "Batılı Devlet- Doğulu Toplum" Örgütlenmesi

Batılılaşma dönemi Osmanlısında devlet düzeyinde batılılaşma hedeflenmektedir. Bu dönemde devlet kadrolarını yetiştirmek üzere yeni modern/Batılı okulların açılmıştır (Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye vs.). Bu dönemde Batı düşüncesi veya Batılılaşma devlet düzeyinde benimsenmektedir, milletin Batılılaşma hareketinden direkt olarak etkilenmesi söz konusu değildir.

Batı düşüncesinin Osmanlı Devleti'ne girişinin milletin yaşam pratiklerini ve eğitimini kapsamaması, millet kütüphanelerinin geleneksel Osmanlı dönemindeki karakteristik özellikleri devam ettirmesi anlamına gelmektedir.

2.2. Devlet Kütüphaneleri ve Millet Kütüphaneleri

Osmanlı Batılılaşması döneminde millet kütüphaneleri geleneksel Osmanlı dönemindeki gibi ağırlıklı olarak dini eserlerden oluşan, Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça dillerindeki eserleri içeren medrese, manastır, cami, kilise, sinagog, türbe, tekke ve çeşitli din kurumlarına bağlı kütüphanelerdir. Batılılaşma döneminde devlet düzeyindeki Batılılaşma çabası neticesinde, devlet kadrolarının yetiştirildiği Batılı okullar ve Batı düşüncesini içeren kitapların yer aldığı Batılı okul kütüphaneleri kurulmuştur. Yabancı hocaların da görev aldığı bu okullarda yetişen kişiler daha sonra imparatorluğun kaderini direkt olarak etkilemişlerdir.

Bu dönemde saray kütüphanelerinde de Batı eserlerine gösterilen ilgi artmıştır. Padişahların Batı'ya yönelme eğiliminin kütüphanelerin içeriğini etkilediği, yeni saray kütüphanelerinde (Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kütüphaneleri) bulunan eserlerden (bu eserlere ait kütüphane kataloğu kayıtlarından) tespit edilmektedir. Ortaya çıkan bu kütüphaneler, devletin siyasi seçiminin kütüphanelerin içeriğini ve biçimlenme türünü belirlediği sonucunu ortaya koymaktadır (Biçer Olgun, 2013, s.227). Osmanlı Batılılaşması döneminin önde gelen okullarından Mekteb-i Tıbbiye, Avrupa'ya öğrenim için gönderilen öğrencilerin bilgi ve deneyimlerini Osmanlı kültür hayatına katmaları, Batı dillerinde yazılmış pozitif bilimlere ait pek çok kitabın resmi ve özel kütüphaneleri girmesi ve bunlardan bir kısmının yabancı hocalar tarafından öğrencilere ders kitabı olarak okutulması açısından önemli sayılmaktadır (Işın, 1985, s.365). Okulun kütüphanesi geleneksel Osmanlı kimliği ve kültürü dışında Batı'daki farklı düşünce akımlarını kapsayan Batı kaynaklarını içermiştir. Batılı tarzda kurulan okulların kütüphanelerinde yer alan bu tür kitaplar, söz konusu okullar aracılığıyla

oluşan yeni devlet kadrolarının düşünsel tabanını etkilemiş ve belirlemiştir (Biçer Olgun, 2013, s.83).

Batılı okul kütüphanelerinin içeriklerini anlamak ve açıklamak bakımından şu örnek ilgi çekicidir: Batılılaşma dönemi içerisinde Osmanlı Devleti dünyanın çeşitli yerlerinden pek çok seyyahın, bürokratik anlamda üst düzey kişilerin vs. ziyaretlerine sahne olmuştur. Örneğin 1847'de Mekteb-i Tıbbiye'yi ziyaret eden seyyah Charles MacFarlane *Turkey and Its Destiny: the Result of Journey Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country* adlı eserinde Mekteb-i Tıbbiye'nin çok nitelikli bir kütüphanesi olduğundan ve kütüphanede Fransızların yazdığı hemen hemen bütün kitapların ve materyalizm ile ilgili geniş bir koleksiyonun bulunduğundan söz etmektedir. MacFarlane Mekteb-i Tıbbiye'nin doktorları ve genç asistanlarının kullanımına ayrılmış olan şık bir odasına davet edildiğini burada gördüğü kitaplardan duyduğu şaşkınlığı dile getirmektedir. Kitaplar arasında kendi deyimiyle "ateistlerin el kitabı"nın (*Système de la Nature*- Baron d'Holbach) kısa bir zaman önce Paris'te basılmış baskılarından birini ve Tanrı'nın varlığını reddeden materyalist kitapları görmüş ve kitabın satırlarının altı çizili olmasından (ve kütüphaneyi ziyaret ettiği sırada genç bir öğrenciyi *Système de la Nature* kitabını okurken görmesinden) yola çıkarak bu kitapların ilgiyle okunmasını şaşkınlıkla karşılamıştır (MacFarlane, 1850).

3. Cumhuriyet Dönemi Kütüphanecilik Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiyle birlikte, değişen siyasete bağlı olarak kütüphaneler de büyük bir dönüşüme uğramıştır.

3.1. "Batılı Devlet-Batılı Toplum" Siyaseti

Cumhuriyet döneminde Osmanlı geçmişinden bağımsız ve farklı bir toplum kimliği oluşturma siyasetine bağlı olarak yeni kurumlar tesis edilmiştir. Kurulan yeni kurumların kütüphaneleri tamamıyla devletin topluma bakış açısı doğrultusunda tasarlanmıştır. Osmanlı dönemindeki Batılılaşma siyaseti devlet düzeyindeki (devlet kadrolarında/yönetimde) bir Batılılaşmayı ifade etmektedir. Cumhuriyet döneminde ise Batılılaşma, devlet kadrolarıyla sınırlı kalmayarak tüm toplumu kapsar hale getirilmiştir. Hem devlet düzeyinde hem de toplum düzeyinde bir batılılaşma siyaseti vardır. Bu anlamda devlet ile toplum arasında ikilik değil, birlik siyaseti benimsenmektedir. Bu dönemde Osmanlı'dan ve Osmanlılıktan kopuş yaşanırken, Türk kimliğinin inşa edilmesine yönelik yenilikler yapılmaktadır. Bu dönemde yaşanan toplumsal değişim kütüphanelerin biçim değiştirmesi ve kütüphane türlerinin çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir.

3.2. Devlet Kütüphaneleri ve Halk Kütüphaneleri

Cumhuriyet dönemindeki siyaset değişimi, Osmanlı'dan farklı yeni Türk kimliğinin oluşturulmasına yönelik anlayış doğrultusunda halkın kültürel gelişimini destekleyen çalışmalar (yeni kurumlar, yeni kütüphaneler/halk kütüphanelerinin kurulması) gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde kurulan yeni kurumların bünyesinde en az birer kütüphane bulundurmasına önem verilmiştir. Çünkü bu kurumlardaki kütüphaneler aracılığıyla halkın kütüphanelere çekilmesi ve devlet siyasetinin halka benimsetilmesi de amaçlanmaktadır. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kütüphaneleri, Halk Kütüphaneleri (Halkevleri ve Köy

Enstitüleri Kütüphaneleri, Gezici/Seyyar Kütüphaneler), Milli Kütüphane yeni tarih anlayışı ve devlet siyasetinin ürünleri olarak işlev kazanmıştır. Osmanlı geçmişi dışında bir toplumsal kimlik ve kültür oluşturulmak istenilen Cumhuriyet döneminde üretilen bilginin sürekliliğinin, kalıcılığının sağlanması ihtiyacını karşılamak üzere Milli Kütüphane kurulmuştur. Geleneksel Osmanlı ve Batılılaşma dönemleri kütüphanelerinde devletin dünya görüşünü yansıtan ve destekleyen yayınlar yer almazken, Cumhuriyet döneminin bu yeni kütüphanelerinde devletin yeni tarih anlayışı ve siyasetini ifade eden, bunu topluma benimsetme amacını taşıyan kitapların yer aldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde devlet, toplum kimliğini yeniden kurmaya yönelik çalışmalarını kütüphaneler aracılığıyla desteklemiştir (Biçer Olgun, 2013, s. 228).

3.3. Müze Kütüphane Örgütlenmesi

Cumhuriyet döneminde Osmanlı kütüphanecilik anlayışından giderek uzaklaşılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde, Osmanlı'dan devralınan kütüphaneler 'müze kütüphaneler' olarak tasarlanmıştır. Böylece Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik anlayışında hem Osmanlı kütüphanecilik anlayışından uzaklaşma, hem de Osmanlı'dan devralınan kütüphane mirasının 'müze kütüphane' anlayışıyla korunması söz konusudur. Osmanlı mirasından kopuşun yaşandığı yeni dönemde Osmanlı'dan kalan bilgi birikimine yaşayan miras olarak değil, müzelik miras olarak sahip çıkılmıştır (Biçer Olgun, 2013, s.228).

Müze kütüphane anlayışının gelişmesinin bir nedeni de, Harf devrimi ile Osmanlı döneminde üretilen bilgiler işlevsiz/kullanılamaz hale gelmesidir. Bu nedenle eski eserleri barındıran Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi gibi kütüphaneler ancak sınırlı sayıda kişinin faydalanabileceği birer "müze kütüphane" haline dönüşmüştür. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı döneminde elde edilen bilgi birikimi korunmuş olsa bile, bundan yeni koşullarda faydalanmak ve bu anlamda bir süreklilik oluşturmak mümkün olmamıştır. Cumhuriyet döneminde bilgi açısından belli bir kopuş ve hafıza kaybı ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte gerçekleştirilen yeniliklerin toplumsal anlamda getirdiği faydaların yanı sıra, Osmanlı'dan kalan yığınlarca belge ve yayın işlevsiz bir müze malzemesine dönüşmüş ve böylece altı yüz yıllık Osmanlı geçmişinin toplum sorunları karşısında deneylediği çözümler, başarılar ve sorunlar ifade edilemez hale gelmiştir (Biçer Olgun, 2013, s.230).

Osmanlı'dan devralınan kütüphane mirası yeni siyaset doğrultusunda müze kütüphaneler olarak yeniden biçimlendirildikten sonra, yeni devletin dayanağını oluşturacak olan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun kütüphaneleri önemli misyonlar üstlenmiştir. Devletin dayanacağı temeller (Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu ile) oluşturduktan sonra ise toplumsal kimliğin biçimlendirilmesi için halka yönelik çeşitli kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde 'halka yönelik kütüphane kurma hareketi'nin en önemli güdülerinden biri, Osmanlı'dan bağımsız yeni bir toplum kimliği oluşturmak için kurulan kurumların daha etkili hale getirilmesinin amaçlanmasıdır. Bu doğrultuda Cumhuriyet döneminde mevcut ideolojinin kütüphaneler aracılığıyla yaygınlaştırılması, Osmanlılık yerine Türk kimliğinin inşa edilmesinde kütüphanelerin aracı/destekleyici rolüne inanç duyulmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet, üniversite ve halk kütüphanelerinin kurulması, geliştirilmesi, Darülfünun'a çağrılan Alman ve Fransız müderrislerin kurdukları kütüphaneler, Batılı müderrislerin sundukları raporlarda

kütüphanelerle ilgili verdikleri tavsiyeler, Türkiye'de kütüphaneciliğin kurumsallaşmasındaki önemli etkenler olmuştur (Biçer Olgun 2013, s.230-231).

Sonuç

1980 sonrası tüm dünyada yaşanan gelişmeler, postmodern kültürün gündeme gelmesi, bilginin değerini ve kütüphanelerin yapısını da değiştirmiştir. Bu dönemde bilgi genelleşmekte, sıradanlaşmakta, yeni kütüphanecilik anlayışı da bu toplumsal özellikleri yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de bilginin işlevselliği bütünsel manada korunamamıştır. Cumhuriyet dönemindeki kurumsallaşma sırasında devlet kütüphanelerinin halka açılması ve halk için yeni kütüphaneler kurulması olumlu bir gelişme olsa da, tarihsel gelişim içerisinde bilginin yaşayan bir miras olarak denetimi ve devamlılığı sağlanamamıştır. Bu durum bilginin sürekliliğini, toplum kimliğinin tarihsel bağlantıları içerisindeki rolünü ve kalıcılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca;

- Türkiye tarihinde kütüphanelerin örgütlenmesi, toplumsal yapı, toplumsal değişim ve toplum kimliğiyle özdeş olarak gelişmiştir.
- Her dönemde kütüphaneler, o dönemde saklanması, yararlanılmasına ihtiyaç duyulan bilgilerin toplandığı yerler olmuştur.
- Kütüphanelerde yer alan kitaplar ve kitap türleri, belli bir toplum kimliği yaratmaya yönelik olarak geliştirilmiştir.
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sırasında Osmanlı bilgi mirasının müze kütüphane olarak muhafaza edilmesi, bir yönüyle Osmanlı bilgi birikimine sahip çıkmayı diğer yönüyle ise ondan kopuşu ifade etmektedir.
- Türkiye'deki kütüphanecilik anlayışının bütünsellik ve tam bir süreklilikten uzak olması, Türkiye'de bilimsel bilginin gelişimini de olumsuz etkilemiştir. Kütüphanelerin bilgi ve kültürün nesiller arası aktarımındaki önemi dikkate alındığında, durumun vahameti daha da anlaşılır olmaktadır.
- Türkiye'de Osmanlı döneminden kalan bilgi birikiminin yaşayan ve yararlanılan bir miras olarak değil, donmuş ve işlevsiz bir bilgi-belge yığını olarak var olması, Türk toplum düşüncesinin kaynaklarına erişme konusunu zor bir hale getirmektedir.

Söz gelişi Osmanlı dönemini araştıran, bu döneme ait bilgilerden beslenerek çalışmaları desteklemek isteyen pek çok sosyal bilimci, sosyolog, tarihçi vs. bu sıkıntıyı yaşamaktadır. Bu durumun pek çok yönü vardır. Örneğin tarihçiler bile Osmanlı dönemine ait Osmanlı Türkçesi kaynaklara erişme ve onlardan verimli bir şekilde yararlanma konusunda zorluklar çekmektedirler. Temel Osmanlı Türkçesi bilgisi bu dönemin bilgi birikimini anlamaya yetmemektedir, çünkü yaşanan alfabe ile sınırlı olmayan, daha büyük bir boyuttaki kültürel değişimdir. Bu kültürel kopuş/kültür değişimi, Osmanlı dönemine ait bilgilerin anlaşılamaması, bu bilgi birikiminden gerektiği gibi yararlanılamamasına yol açmıştır. Bu anlamda Türk düşüncesinin Osmanlı dönemine ait kaynaklarından verimli bir biçimde yararlanılamadığı söylenebilir.

Kaynakça

Biçer (Olgun), H. (2013). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Devralınan Kütüphanecilik Mirası: Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğin Kurumsallaşması. (Yayımlanmamış yüksek

lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

Işın, E. (1985). Osmanlı Materyalizmi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c. 2,* 363-370.

Lybyer, A. H. (2011). *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi.* İstanbul: Süreç.

MacFarlane, C. (1850). *Turkey and Its Destiny: the Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country,* v.2. London: John Murray, Albemarle Street, 1850.

SOSYOLOG ARAŞTIRMACININ KÜLTÜREL ARKA PLANININ SOSYOLOJİK BİLGİ ÜRETİMİ VE PRATİKLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

Berivan Binay[1] *Serdar Ünal*[2]

Özet

Sosyolog araştırmacının kültürel arka planından ve eğilimlerinden bağımsız bir sosyolojinin imkânı, sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışından bu yana literatürde önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Sosyolog araştırmacının konu seçiminden başlayarak bilgi üretim sürecinde kültürel arka planına dayalı olarak sergilediği/sergileyebileceği eğilimleri, tercihleri ve pratikleri, bilgi üretimi ve keşfinin gerçekleştiği bilimsel alanın veya disiplinin karakteri üzerinde stratejik bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda çalışmada ilgili sosyolojik literatür dikkate alınarak sosyolog araştırmacının kültürel arka planının bir bilim olarak sosyolojinin karakterine yönelik olası etkileri ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyoloji, Bilimsel Bilgi Üretimi, Sosyolog Araştırmacı, Kültürel Arka Plan.*

1. Giriş

Alvin Ward Gouldner *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi* (1970) çalışmasında "Sosyolog kimdir?" sorusunu sorar ve akabinde bu soruya sıklıkla verilen yanıtın da "grup hayatını araştıran, toplumu ve toplumdaki insanı inceleyen ve insan ilişkileri hakkında araştırma yapan kişi" (Gouldner, 1970, s.25) olduğunu ekler. Yanıt Gouldner'a göre yanlış değil, ancak eksiktir. Zira ifade edildiği gibi "toplum içinde insanı görmek sosyoloğun asli işiyse, o halde onun aynı zamanda toplum içinde *kendisini* görmesi ve *kendisi* hakkında konuşması da gerekmez mi?" (Gouldner, 1970, s.25).

Gouldner'ın (1970) ifadesi sosyoloğun, aynı zamanda araştırdığı toplumsal dünyanın ve ulaşmak istediği toplumsal gerçekliğin bir parçası olduğuna işaret eder. Bu bağlamda toplumun diğer tüm üyeleri gibi toplumun, toplumsal gerçekliğin bir üyesi, bir parçası olan sosyolog araştırmacı, toplum içindeki diğer insanlar için sergilediği sosyolojik yaklaşımı kendisi için de sergilemeli ve diğer meslekler için sorduğu soruları kendi mesleği için de sormalıdır. Bu haliyle sosyolog araştırmacının kendisi de bizzat sosyolojinin araştırma alanına dahil olan konulardan biridir. Sosyolojinin kendini bir bilim olarak var etmeye çalıştığı 19. yüzyıldan bu yana konu seçiminden başlayarak sosyolojik bilgi üretim sürecinin her safhasında sosyolog araştırmacının ne zaman, ne şekilde ve ne ölçüde devrede olduğu ya da olması gerektiği konusu sosyolojik bilginin mahiyetini doğrudan etkileyen, yanı sıra belirleyen bir içeriğe sahiptir.

[1] Araş. Gör. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, bbinay@adu.edu.tr
[2] Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, serdarunal@adu.edu.tr

Bu doğrultuda çalışmanın temel hedefi, sosyolog araştırmacıyı tartışmanın problem odağı haline getirerek onun kültürel arka planının *sosyolojik bilgi üretim sürecindeki* rolünü ele almaktır. Öte yandan, sosyolog araştırmacının kültürel arka planı ve bunun sosyolojik bilgi üretim süreci üzerine etkisi tartışması, *sosyolojik bilginin mahiyeti* bağlamında sosyolojinin karakterine işaret etmektedir. Bu yönde, sosyolog araştırmacının sahip olduğu kültürel arka planının sosyolojik bilginin mahiyetinde ve genel olarak sosyolojinin karakteri üzerindeki olası etkileri çalışmanın ana tartışma eksenini oluşturmaktadır.

Sözü edilen meseleler literatürde daha çok epistemolojik bir tartışma alanı içinde ele alınmıştır. Tartışmalar daha ziyade 'nesnellik ve öznellik', 'değerden bağımsız bir sosyolojinin imkânı', 'bilimsel bilginin geçerliliği ve güvenilirliği' gibi konular ekseninde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, çalışmada literatürdeki söz konusu tartışma düzlemine sadık kalınmış ve sosyolog araştırmacının bilimsel bilgi üretim süreci üzerindeki etkisi daha ziyade *epistemolojik* düzlem özelinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, çalışma sosyolojinin sosyolojisinin de bir parçasını oluşturmaktadır. Metinde öncelikle konunun epistemolojik arka planına değinilmiş ve sonrasında sosyolog araştırmacının kültürel arka planının sosyolojinin karakterine yönelik olası etkisi ele alınmaya çalışılmıştır.

2. Epistemolojik Arka Plan

Batı düşünce tarihinin, daha çok epistemolojik meselelerle ilerlediğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.[1] Sosyal bilimler literatüründe epistemolojik tartışmaların başlangıcı Platon'a kadar uzanmaktadır. Ancak bununla beraber epistemoloji "altın çağını" 17. yüzyılda yaşamıştır (Baç, 2007, s.567). Bu dönemin epistemolojisinin en önemli yanı, modern bilimin tesisi açısından felsefi bir arka planı oluşturmasıdır. Felsefe tarihinde en açık şekilde 17. yüzyılda sahneye çıkan *bilen* ve *bilinenin* birbirinden bağımsız ayrı kategoriler olarak ele alınması (Baç, 2007) modern bilim anlayışını şekillendiren en önemli hususlardan birisidir. *Bilinen,* bilen özneden bağımsız, zamanla değişmeyen, sabit, düzenli ve evrensel bir gerçekliğe işaret eder. *Bilen özne* ise tek tek bireyleri işaret etmez, evrensel bir kategori olarak alınır. Evrensel bir kategori olarak da ona epistemik bir ayrıcalık tanınır. Zira bilgi iddiaları ister Descartes (1641/2015) gibi *zihin*'le isterse Locke (1690/2004) gibi *duyu izlenimleri*'yle meşrulaştırılsın, geleneksel epistemolojide bilen özne, kendi dışında olanı *bilme kapasitesine sahip* bir varlık olarak kavranır. Buradaki asıl mesele, bilen öznenin dışında olan –sabit, düzenli ve evrensel içerikteki– gerçekliğin nasıl *çarpıtılmadan* bilinebileceğidir. Modern bilimin inşasında önemli bir rol oynayan pozitivist paradigmada bu hususları açıkça görmek mümkündür. Pozitivist epistemolojiye göre "bilimsel bilgi nesneldir: Araştırmacıya ait öznel bilgi ve yorumlara kapatılmış bir bilgidir. Özne ve nesne arasında kesin bir ayrım vardır" (Dikeçligil, 2006, s.35). Pozitivist epistemoloji uyarınca gerçekliğin çarpıtılmadan *temsili*, ancak bilen öznenin tüm değerlerden, teolojik ve metafizik kabullerden yalıtılmasıyla mümkün olur (bkz. Giddens, 2000b; Benton & Craib, 2012). Başka deyişle "sadece dış toplumsal etkilere direnen ve duygularını kontrol altında tutabilen bir özne dış gerçekliği yansıtan temsillere ulaşmayı umabilir" (Tanesini, 2012, s.31).

---

[1] Bu tespitte bulunan bazı düşünürler ontolojik tahlillerin önemine işaret ederek ontolojiye dönme talebinde bulunurlar. Örn. bkz. Heidegger, 2011; Giddens, 2000a.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte geleneksel epistemoloji önemli eleştirilere maruz kalmış ve yanı sıra geleneksel epistemolojiye alternatif birçok öğreti ileri sürülmüştür. Geleneksel epistemolojiye alternatif tutumların, özellikle bilimin toplumsal karakterine vurguda birleştiklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu öğretilerden bazılarının vurguları özetle şu şekildedir: *Uzlaşımcılık* bilimin, insanın bir yaratısı ve *toplumsal olgu* olduğunu vurgular (Gordon, 2015, s.672). *Fenomenoloji* kesin olarak bildiğimiz şeylerin iç zihinsel izlenimlerimizden oluştuğunu (Gordon, 2015, s.674) bu anlamda da "bilimsel bilgi[nin] öznel" (Dikeçligil, 2006, s.36) olduğunu kabul eder. *Kuhn'un paradigma modeli* "belirli bir alanda çalışan bilim adamları topluluğunun…belirli fikirleri paylaşan bir kültürel topluluk oluşturduklarını" varsayarak "bilimin toplumsal doğası'na …dikkati çek[er]" (Gordon, 2015, s.678,680). *Güçlü Program* "bütün bilim adamlarının çalışmaları ve düşüncelerinin bütün yönleri içinde yer aldıkları kültürel atmosferin hâkimiyetinde" olduğunu ileri sürer (Gordon, 2015, s.684). *Feminist epistemolojiler* genel hatlarıyla toplumsal cinsiyetin bilgi araştırmasıyla ilişkili bir kategori olduğunu düşünür (Tanesini, 2012, s.53). Bahsi edilenler, alternatif epistemolojik kavrayışlardan bazılarıdır. Bilimin ve bilim insanının toplumsal karakterine yapılan vurgu, aynı zamanda bu çalışmanın da temel kabullerinden birini oluşturmaktadır.

3. Sosyolog Araştırmacının Kültürel Arka Planı ve Sosyolojinin Karakteri Üzerine Etkisi

"Toplum üyeleri haline gelmeyi öğrenme sürecimiz" (Marshall, 1999, s.760) üzerine sosyal bilimlerde dikkate değer bir literatür bulunmaktadır. Örneğin E. Erikson'un (2014) *kişilik gelişim kuramı*, Nesne İlişkileri Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden D.W. Winnicott'un (2014) *geçiş nesneleri* ve *geçiş olguları* kavramsallaştırmaları, A. Giddens'ın (2010) *bilincin/kişiliğin tabakalaşma modeli*, G.H. Mead'in (1934/1972) *zihin ve benliğin gelişim evreleri* bu literatürden bazılarıdır. Söz konusu literatürün ortak noktası, bebeğin kimliğini, kişiliğini en temelde *öteki'*yle olan etkileşim ve iletişimle inşa ettiği ve bu sayede toplumda nasıl yer alacağının bilgisine ulaştığı fikridir. En başta anne/bakıcı ile kurulan etkileşim, nihayetinde toplumsal dünyanın, içinde bulunulan kültürün üyesi/parçası olmakla devam eder. Dolayısıyla insanlar, bu süreçle içinde bulundukları toplumsal dünyanın ahlaki yapısını, sembollerini, hukuk sistemini, sanat anlayışını vb. –genel bir ifadeyle kültürünü– öğrenerek ona uygun bir takım davranış örüntüleri geliştirir. Öte yandan sosyalleşmeyle toplumun üyeleri haline gelmek, insanın içinde bulunduğu toplumsal/kültürel alanın pasif bir taşıyıcısı ya da yeniden üreticisi olduğu anlamına gelmez. Örneğin Giddens'ın (2010) *bilgili fail* kavrayışı, Mead'in (1934/1972) *bireysel ben*'i, Winnicott'un (2014) *potansiyel alan/mekân* kavramsallaştırması insanın yaratıcı ve bilgili yanına işaret eder. Dolayısıyla Garfinkel'in ifadesiyle insan "yargı gücünden yoksun bir aptal" değil, (akt. Coulon, 2015, s.46) aksine içinde bulunduğu toplumsal/kültürel alanın en sıradan gündelik etkinliğiyle bile *üreticisi* ve aynı zamanda *aktif bir katılımcısıdır.*

İnsana dair bahsi edilen tüm bu özellikler sosyolog araştırmacı için de geçerlidir. Sosyolog araştırmacı, aynı zamanda araştırdığı toplumsal dünyanın bir parçası/üyesidir (Gouldner, 1970). Bu anlamda araştırmacı da onun ürettiği bilimsel bilgi de esas itibariyle toplumsal olarak konumlanmıştır (bkz. Chiseri-Strater, 1996; Davies, 1999; Haraway, 1988; Webb, 1995; Harding, 2004). Zira araştırmacı, araştırdığı konuyla hiçbir ilişkilenmeye girmeden, kendini ondan tamamen yalıtarak araştırma yapamaz; dolayısıyla tüm araştırmalar bir dereceye kadar kendi araştırma nesnelerinin bir parçasıyla ilişki içindedir (Davies, 1999, s.3). Bu süreçte

ilişkilenme karşılıklıdır: araştırmacının, araştırma alanını etkilememesi mümkün olmadığı gibi, araştırma alanının da araştırmacıyı etkilememesi olanaksızdır (Körükmez, 2016).[1] Öte yandan "araştırmacı, sahada değişmez bir konuma sahip değildir. Araştırmacının bir saha çalışmasında karşılaştığı her kişi, girdiği her ortam ve deneyimlediği her bir olayda farklı konumları olabileceği gibi, farklı çalışmalarda farklı konumlanmalarının/konumlandırılmanın olması da muhtemeldir" (Körükmez, 2016, s.63). Şu halde *(i) dönemin bilimsel paradigmalarından (ii) toplumsal atmosferine, (iii) sosyolog araştırmacının toplumsal konumsallığına k*adar geniş bir yelpazeye göndermede bulunan kültürel arka planın, sosyolojik bilgi üretim sürecinde şu veya bu şekilde devrede olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

Sosyal bilimler tarihi boyunca farklı bilimsel paradigmalar ortaya çıkmıştır. Tarih boyunca sosyal bilimlerde –yanı sıra doğa bilimlerinde de– geçerliliğini korumuş ve sürdürmüş tek bir bilimsel paradigma olmamıştır. Bilimin nasıl icra edilmesi gerektiği ve bilimsel bilgi üretim süreçlerinin nasıl olması gerektiği konusunda bir referans çerçevesi çizen bilimsel paradigmalar da toplumsal olarak inşa edilmişlerdir.[2] Toplumsal inşa ürünleri olarak sosyolojik bilimsel paradigmalar, aynı zamanda olması gereken bir sosyolog rolüne de işaret etmektedir. Örneğin "doğa bilimlerinin metodolojik prosedürlerini doğrudan sosyolojiye uygulamaya çalışan *sosyolojik pozitivizm* için sosyolog, toplumsal gerçekliğin gözlemcisi" konumundadır (Giddens, 1974, s.4). Başka deyişle, sosyolojik pozitivizmde sosyolog, araştırma nesnesini kendinden soyutlayarak kendini onun dışında bir yere konumlandırmalı ve onu olduğu gibi yansıtmalıdır.[3] Oysa *mikro sosyoloji* gelenekleri arasında önemli bir yere sahip *sembolik etkileşimci perspektif* toplumu anlamak, toplumsal gerçekliğe ulaşmak için, özneler arası etkileşim süreçlerine bakarak "toplumu *içerden* analiz etmek" (Slattery, 2007, s.334) gerektiğini varsayar. Şu halde toplumsal gerçekliğin bilgisine ulaşmak için "araştırmacının kendi inceleme konusunu oluşturan toplumsal gruplara katılarak onların *anlam dünyaları*'nı kavramaya çalışması; analiz ettiği öznelere mümkün olduğu kadar yakın olması ve belirli bir grubun (…) üyesi olmanın neye benzediğini *içerden* açıklaması gerekir" (Layder, 2006, s.86). Dolayısıyla toplumsal inşa ürünleri olarak bilimsel paradigmalar veya sosyoloğun bilimsel bilgi üretim sürecinin nasıl ve ne şekilde gerçekleşmesi gerektiğine dair referans çerçevesi aynı zamanda sosyoloğa araştırmalarında eşlik edebilir. Öte yandan dönemin toplumsal atmosferi, sosyolog araştırmacının çalışma alan ve odağını belirlemede dikkate değer bir etkiye sahip olabilir. Örneğin toplumsal kaos ve krizin egemen olduğu dönemlerde sosyologlar çoğunlukla toplumsal düzen problemi üzerine eğilmiştir. Sosyolojinin kurucu mimarlarından Comte ve

---

[1] A. Giddens'ın *"çifte hermeneutik"* kavramsallaştırması bu bağlam için geçerli bir tartışma düzlemi oluşturabilir. Bkz. Giddens, 2013.

[2] Paradigma modeli (Kuhn, 1962/2014); güçlü program (Bloor, 1991); sosyal inşacılık (Berger & Luckmann, 1966) bu bağlamda başvurulabilecek bazı referansları oluşturabilir.

[3] Sosyolojik pozitivizm değerden bağımsız bir sosyolog rolüne vurgu yapsa da, bu fikrin arka planının değer yüklü olduğu argümanı literatürde çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Örneğin Durkheim (1893/2006, s.56) "*her şeyden önce gerçekliği incelemeyi önermekle, onu iyileştirmekten uzak durduğumuz düşünülmesin: Eğer araştırmalarımız kuramsal bir ilgiden başka bir şeye yaramayacak olsa, bize göre bir saatlik bir yorgunluğa bile değmez*" ifadesinde bulunarak sosyolojik faaliyetin aslında ahlaki görevine işaret ederek onun değer yüklü olduğunu ima eder. Öte yandan sosyologların değer yargılarını dışa vurmasının ciddi bir riski teşkil ettiğini belirten Weber, aynı zamanda, bunun bütünüyle ahlaki kayıtsızlıklardan farklı bir şey olduğunu da belirtir (Gouldner, 1973, s.6). Gouldner'a (1973, s.8) göre, Weber'in değerden bağımsız sosyoloji ideali Alman üniversitelerindeki politik çatışmaları engellemek adına ileri sürülmüş bir tezdir.

Durkheim'ın sosyolojilerinin ortak noktaları toplumsal düzen problemine eğilmeleriydi.[1] Dolayısıyla sosyolog araştırmacının içinde yaşadığı toplumsal atmosferin şu veya bu şekilde onun çalışma alan ve odağını belirlemede etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu aynı zamanda belli dönemlerde belli çalışma alanlarının daha çok ön plana çıkmasına, araştırma alanlarında belli bir kümelenmeye ya da sınırlılığa yol açma anlamında disiplinin karakteri üzerinde de önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

Son olarak sosyolog araştırmacının *toplumsal konumsallığı* da sosyolojik bilginin mahiyeti ve genel olarak sosyolojinin karakteri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilir. Etnik, kültürel, ulusal kimlikler, toplumsal cinsiyet rolleri ve özel/kişisel deneyimler araştırma alanına ilişkin bir görme biçimini şu veya bu şekilde etkileyebilir. Chiseri-Strater (1996, s.115,116) tüm araştırmacıların *konumsal* olduğunu ve kavramın ırk, ulusallık, toplumsal cinsiyet gibi belirlenmiş ya da kültürel olarak edinilmiş nitelikleri ya da kişisel yaşam öyküsü ve deneyimler gibi öznel bağlamsal faktörleri içerdiğini ifade eder. Örneğin 1970 ve 1980'lerde eleştirel feminist teori olarak ortaya çıkan feminist duruş teorileri bilginin daima toplumsal olarak konumlanmış olduğunu ileri sürer (Haraway, 1988; Harding, 2004). Feminist duruş teorileri genel olarak "toplumsal ve politik dezavantajın epistemolojik, bilimsel ve politik avantaja nasıl dönüştüğünü saptar" (Harding, 2004, s.7,8). Bu teorilere göre yerel, ulusal, küresel toplumsal ilişkilerde egemen konumdaki sosyal grupların dışında yer alan farklı sınıf, ırk, etnik ve toplumsal cinsiyet kimliklerinde konumlanmış gruplar, egemen grubun göremediklerini görebilme konusunda *epistemik bir avantajına* sahiplerdir (Harding, 1993, 2004; Haraway, 1988). "Daha genel düzeyde, baskıcı toplumsal kısıtlamalara maruz kalan insanlar, bu baskıları diğerlerinden daha iyi anlayabilirler" (Sismondo, 2016, s.111). Sınıf, ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet gibi birden çok konuma sahip insanların sergiledikleri farklı duruşlar, duruş epistemolojisi için aynı zamanda çok boyutlu bilgi üretimine de işaret etmektedir (bkz. Haraway, 1988). Ancak bu kabuller beraberinde nesnellik tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Feminist duruş epistemolojisi farklı bakış açılarını dikkate alır, ancak bunu nesnellik idealinden vazgeçmeden yapmaya çalışır. Haraway (1988, s.581) feminist nesnelliğin, konumlanmış bilgiler anlamına geldiğini açıkça ifade eder. Harding (1993, s.56-57) ise kadınların kendi yaşantı ve deneyimlerinin, ürettikleri bilimsel bilgiler için temel sağladığını, bu temelin de nesnellik için yeterli olmasa da bir gereklilik olduğunu ifade eder. Söz konusu literatür de dikkate alındığında araştırma konusunun seçiminden araştırma alanını görme biçimine kadar sosyolog araştırmacının *toplumsal konumsallığının* her daim devrede olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir (bkz. Chiseri-Strater, 1996; Davies, 1999; Haraway, 1988; Harding, 2004; 1993).

Sonuç

Literatürde, araştırmacının kültürel arka planının bilimsel bilgi üretim süreci üzerindeki rolünün çoğunlukla epistemolojik çerçevede ele alındığı ve *düalist bir perspektife* hapsedildiği söylenebilir. Bu anlamda, ya geleneksel epistemolojinin *araştıran/bilen* ve *araştırılan/bilinen* ayrımı esas alınarak toplumsal gerçekliğe ulaşılmaya çalışılmış ya da toplumsal gerçekliğe

[1] Örneğin Robert Nisbet şöyle der: "Avrupa sosyolojisinin temel fikirleri, en iyi şekilde, 19. yüzyıl başlarında, …eski rejimin çatırdamasıyla ortaya çıkan düzen problemine verilen cevaplar olarak anlaşılabilir" (2013, s.29,30). Ayrıca, Comte ve Durkheim'ın sosyolojilerinde toplumsal düzen problemine tanıdıkları ayrıcalıklı rol için bkz. Benton, 2013, s.44,111.

ancak araştıranın/bilenin araştırdığı alana *dahil/müdahil* olmasıyla ulaşabileceği varsayılmıştır. Netice olarak mesele nesnellik mi öznellik mi tartışmasına hapsolmuştur.[1] Farklı paradigmalar, çeşitli toplumsal konumsallıklar, araştırılanın değişen-dönüşen karakteri zaten mutlak bir nesnelliğe olanak tanımaz. Toplumsal gerçeklik, tarihsel süreç içerisinde değişip dönüşüme uğrayan, söz konusu gerçekliğin üyeleri tarafından inşa edilen uzlaşım anlarından ibarettir.[2] Dolayısıyla, sosyolog araştırmacının gerek dönemin *bilimsel paradigmalarının* gerek *toplumsal atmosferin* gerekse kendi *toplumsal konumsallığının* etkisiyle inşa ettiği bilimsel bilgi, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu kabul hem sosyolojinin hem de sosyolog araştırmacının en temelde toplumsal karakterine işaret eder.

Bu durum sosyolog araştırmacının, sosyolojinin *ontolojik, epistemolojik ve metodolojik* kabulleri üzerine düşünmesini ve bu kabulleri sorgulamasını gerektirir. Bu noktada refleksivite kavramı önemli bir referans olarak ele alınabilir. Davies (1999, s.4) aynı şeyler olmasa da refleksivite ve nesnellik arasında yakın bir ilişki olduğunu ifade eder. Bu nedenle, sosyolog araştırmacı sosyolojik bilgi üretim sürecinde sosyolojinin kabulleri ve yanı sıra kendi konumsallığının bu süreçte oynadığı rol üzerine düşünmelidir. Başka deyişle, araştırmacı refleksif bir tutuma sahip olmalıdır. Zira, refleksivite araştırmacının uzlaşım anlarından ibaret olan toplumsal gerçekliğe ve nesnelliğe ulaşmasında kritik bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

Baç, M. (2007). Epistemoloji. A. Cevizci (ed.) *Felsefe Ansiklopedisi. Cilt: 5* içinde (s.567-581). Ankara: Ebabil Yayıncılık,

Benton, T. & Craib, I. (2012). *Sosyal Bilim Felsefesi* (Ü. Tatlıcan & B. Binay, çev.). (2. Baskı) Bursa: Sentez Yayıncılık.

Benton, T. (2013). *Sosyolojinin Felsefi Kökenleri: Kant, Durkheim, Weber, Marx*. (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Berger, P. & Luckmann T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge.* NY: Doubleday.

Bloor, D. (1991). *Knowledge and Social Imagery* (2nd edn). Chicago: University of Chicago Press.

Chiseri-Strater, E. (1996). Turning in Upon Ourselves: Positionality, Subjectivity, and Reflexivity in Case Study and Ethnographic Research. Peter Mortensen & Gesa Kirsch (Eds.) *Ethics and Representation in Qualitative Studies of Literacy* içinde (s.115-133).

[1] Horkheimer'ın (2005, s.174) ifadeleri bu noktada aydınlatıcı olabilir: "dışlayıcı bir hakikatin kabul edilmesi ile her önermenin, her kuramın daima sadece 'öznel', yani bir insan, bir grup, bir dönem ya da tür olarak insanlık için doğru ve geçerli olduğu görüşü arasında bir seçim yapmaktan başka yol yok mudur?"

[2] Örneğin Habermas nesnel doğruluğu failler tarafından ulaşılmış bir konsensüs anı, "bu konsensüsü ifade eden yargı" olarak niteler (akt. Geuss, 2002, s.109).

National Council of Teachers of English.

Coulon, A. (2010). *Etnometodoloji* (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Davies, C. A. (1999). *Reflexive Ethnography: A Guide To Researching Selves And Others*. London: Routledge.

Descartes, R. (1641/2015). *Meditasyonlar* (Ç. Dürüşken, çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Dikeçligil, B. (2006). Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak. *Felsefe ve Sosyal Bilimler* (Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri) içinde (ss.31-51). Ankara: Vadi Yayınları.

Durkheim, E. (1893/2006). *Toplumsal İşbölümü* (Ö. Özankaya, çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Erikson, E. (2014). *İnsanın 8 Evresi* (G.Akkaya, çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Geuss, R. (2002). *Elestirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu.* (F. Keskin, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (1974). Introduction. Anthony Giddens (Ed.) *Positivism and Sociology* içinde (ss.1-22). Heineman Educational Books.

Giddens, A. (2000a). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*. (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Giddens, A. (2000b). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori.* (T. Birkan, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum* (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2013). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Bir Eleştirisi* (Ü. Tatlıcan, B. Balkız, çev.). (2. Baskı). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Gordon, S. (2015). *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi* (Ü. Tatlıcan & H. Kösebalan, çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Gouldner, A.W. (1970). *The Coming Crisis of Western of Sociology.* New York: Basic Books.

Gouldner, A.W. (1973). *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*. New York: Basic Books.

Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives. *Feminist Studies 14*(3):575-599.

Harding, S. (1993). Rethinking Standpoint Epistemology: What Is 'Strong Objectivity'. Linda Alcoff, Elizabeth Potter (Ed.) *Feminist Epistemologies* içinde (s.49-82). New York: Routledge.

Harding, S. (2004). Introduction: Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophic, and Scientific Debate. Sandra Harding (Ed.) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies* içinde (s.1-15). New York: Routledge.

Heidegger, M. (2011). *Varlık ve Zaman*. (K. H. Ökten, çev.). (2. Baskı). İstanbul: Agora

Kitaplığı.

Horkheimer, M. (2005). *Geleneksel ve Eleştirel Kuram* (M. Tüzel, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Khun, T. (1962/2014). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (N. Kuyaş, çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Körükmez, L. (2016). Kadın Araştırmacıların Erkek-Dominant Sahada Çalışması Mümkün mü? *Fe Dergisi 8*(2), 62-72.

Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Ü. Tatlıcan, çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Locke, J. (1690/2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mead, G.H. (1934/1972). *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist* (Ed. Charles W. Morris), (Eighteenth Press). Chicago: The University of Chicago Press.

Nisbet, R. (2013). *Sosyolojik Düşünce Geleneği.* (Y. Kaplan, çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Sismondo, S. (2016). *Bilim ve Teknoloji Araştırmaları Yaklaşımı: Temeller*. (S. Sayğan & Ü. Tatlıcan, çev.). Ankara: Epos Yayınları.

Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler* (Yay. Haz. Ü. Tatlıcan, G. Demiriz). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Taneseni, A. (2012). *Feminist Epistemolojilere Giriş* (G. Demiriz, B. Binay & Ü. Tatlıcan, çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Webb, M.O. (1995). Feminist Epistemology and the Extent of the Social. *Hypatia 10*(3): 85-98.

Winnicott, D.W. (2014). *Oyun ve Gerçeklik*. (T. Birkan, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

GİRİŞİMCİLİĞİN KADINLAŞMASI

Başak Bozkurt[1]

Özet

1970'ler itibariyle küresel ölçekte emek piyasası ve refah devletinde yaşanan dönüşümler sosyal politika anlayışında önemli değişikliklere neden olmuştur. Devletin istihdam sağlayamadığı, yoksulluk sorununa çözüm bulamadığı, sosyal politika arayışlarının söz konusu olduğu bu dönemde "girişimcilik" referans noktası olarak seçilmiştir. Yoksullar için bu referans noktasını tetikleyeceğine inanılan mikro kredi de "sosyal politika açmazından görünüşteki çıkış yolu" olmuştur (Adaman & Bulut, 2007, s.244).

Bu çalışmada, bir sosyal politika aracı olarak görülen mikro kredinin kadın girişimciliği ile ilişkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu ilişkiden hareketle, "girişimciliğin kadınlaşması" kavramsallaştırması yapılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, girişimciliğe dayanan sosyal politika anlayışı ve bu bağlamda mikro kredi ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye Grameen Mikrofinans Programı'ndan mikro kredi alan kadınlar üzerinde yapılan bazı araştırmaların bulguları incelenmiştir. Üçüncü bölümde bu araştırmaların bulgularından yola çıkarak "girişimciliğin kadınlaşması" kavramı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kadın Girişimciliği, Mikro Kredi, Girişimciliğin Kadınlaşması, Yoksulluk, Sosyal Politika.*

1. Yeni Bir Sosyal Politika Anlayışı Olarak Girişimcilik

Neoliberal dönemde "girişim toplumu"nda "kendisinin girişimcisi" haline getirilmiş bir özne şekillendirilmesi hedeflenmiştir (Lazzarato, 2013, s.57). Vatandaş, "devletin korumasına sığınmış, pasif hizmet alıcı" konumundan "kendi hayatının sorumluluğunu alabilen, aktif ve girişimci vatandaş"a dönüşmüştür. Devletin görevi, vatandaşın içindeki potansiyeli ortaya çıkarması için girişimci gücünü arttıracak eğitimler düzenlemek, vergi indirimi sağlamak, teşvikler sunmak gibi faaliyetlerle sınırlanmıştır. Bu desteklerden faydalanıp yoksulluktan kurtulmak bireyin kendi sorumluluğu olarak görülmüş, yoksullukla mücadele özel alana itilmiştir (Adaman & Bulut, 2007, s.242-243). Yoksullukla mücadelenin temel vurgusu, alanın daha da daralmasıyla kadınlara ve çocuklara kaymıştır (Mead'ten aktaran Şenses, 2014, s.283).

Girişimciliği yoksulluğun çözümü olarak gören sosyal politika anlayışı 1990'ların ortaları itibariyle önem kazanmıştır. Türkiye'de 1990 itibariyle kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından kadın girişimciliğinin geliştirilmesi konusunda çeşitli adımlar atılmıştır. 1990'ların ilk yarısında, kadınların ekonomik getiri sağlamak için küçük işletmeler kurmaları desteklenmiş, kadınlara krediler sağlanmıştır. 1990'ların ikinci yarısından itibaren kadın girişimciliğinin desteklenmesinin arkasında, kadın işsizliğine karşı bir çözüm ve ailelerin yoksullukla baş edebilmelerini sağlama aracı olarak görülmesi yatmıştır (Ecevit, 2007, s.39). Mikro krediler, kadınlara girişimcilik imkânının sunulduğu programlar arasında yer almaktadır. 2013 yılında yayınlanan Her Alandaki Kadın İstihdamının Arttırılması Komisyon

[1] Y.Lisans Öğr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bil. Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, basak.bozkurt@yahoo.com

Raporu'na göre kadınların istihdamının arttırılması amacıyla alınacak tedbirlerden biri de "kadın girişimciliğinin güçlendirilmesi amacıyla düşük gelir grubundaki kadınları bilinçlendirme çalışmaları ve mikro kredi sistemi ile desteklenmesinin sağlanması" olarak belirtilmiştir (Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, 2013, s.95).

2. Türkiye'de Mikro Kredi Uygulamaları

Muhammed Yunus, 1974 yılında Bangladeş'te Cobra köyünde yaptığı bir araştırma sırasında yoksul insanların yoksul olma nedenlerinin sermaye yokluğundan kaynaklandığını, teminat eksikliği nedeniyle bankalardan kredi alamadıklarını, ihtiyaç duydukları sermayeyi tefecilerden aldıklarını, sürekli borçlandıklarını ve yüksek faizli bu borçları ödeyemediklerini gözlemlemiştir. Bu gözleminden yola çıkarak bazı köylülere borç vermiş ve mikro kredi yolundaki ilk adımı atmıştır. Mikro kredi, gerekli teminatı gösteremedikleri için ticari bankalardan kredi alamayan kişilere kredi sağlamayı ve "yoksulun yoksulunu" "girişimci" yaparak yoksulluktan kurtarmayı hedeflemektedir (Buğra, 2007, s.1).

Mikro krediler, büyük ölçüde kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Mikro kredi başvurusunda, teminat istenmemesi, işlemlerde bürokrasi ve prosedürlerin az olması yoksul kadınlar tarafından tercih edilme nedenlerindendir (Balkız & Öztürk, 2013, s.7). Kadınların borçlarını ödemekte erkeklere göre daha güvenilir olduğu, ödemeleri aksatmadıkları, paralarını aileleri için harcadıkları, kadınların aile refahına erkeklere oranla daha çok katkı sağladıkları gibi nedenlerle kadınlara kredi vermenin "verimlilik ve sürdürülebilirlik" açısından politikacılar ve mikro kredi kuruluşları tarafından tercih edildiğine yönelik bulgular pek çok çalışmada ortaya konmuştur (Adama & Bulut, 2007, s.215-216).

Türkiye'de mikro kredi uygulamaları iki kurum aracılığıyla yürütülmektedir. Kadın Emeği Değerlendirme Vakfı'nın yan kuruluşu olarak 2002'de faaliyete başlayan MAYA Mikro Ekonomik Destek İşletmesi, İstanbul ve Kocaeli'de faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP) Türkiye İsrafı Önleme Vakfı ve Grameen Trust işbirliğiyle 2003 yılında kurulmuştur. TGMP, ilk olarak Diyarbakır'da faaliyete başlamıştır. Vakfın fonları, kamu kuruluşları, bağışçılar ve banka kredileriyle sağlanmaktadır. Bu çalışmada TGMP'den kredi alan kadınları konu alan araştırmalardan yararlanılmıştır.

TGMP mikro kredi başvurusunda nüfus cüzdanı dışında hiçbir belge veya teminat alınmamaktadır. Başvuru sahiplerinin en az beş kadından oluşan bir grupta yer alması gerekmektedir. Bu gruptaki kadınlar aynı mahallede ikamet etmeli ve iş fikirleri olmalıdır. Kredi miktarları 100 TL - 10.000 TL arasında değişmektedir. Örneğin 1000 TL alan bir kadın, 46 hafta boyunca haftalık 25 TL değerinde taksit ödemektedir. Bu da alınan 1000 TL krediye karşılık 1150 TL'lik bir ödeme yapıldığını göstermektedir. Aradaki 150 TL'lik fark, %15 olarak alınan hizmet bedeline karşılık gelmektedir.

Mikro kredi uygulamalarıyla ilgili olarak Türkiye'de yapılan çalışmalarda, genellikle mikro kredinin yoksulluğu azaltıp azaltmadığına, ekonomik açıdan güçlenme sağlayıp sağlamadığına, finansal olarak sürdürülebilir bir model olup olmadığına odaklanılmıştır ve -sayıca az da olsa- toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. (Öz & Çolakoğlu, 2014, s.178; Balkız & Öztürk, 2013, s.2). Bu çalışma kapsamında Cihan Selek Öz ve Cavit Çolakoğlu'nun 18 Mart 2014-15 Nisan 2014 tarihleri arasında Sakarya'da 90 grup liderine uyguladıkları anket çalışmasından (2014, s.191); Bahar Burtan Doğan ve Mehmet Kaya'nın Diyarbakır'da 2012 Aralık ayına kadar mikro krediden faydalanmış olan 500 kişiye

uyguladıkları anket çalışmasından (2013, s.158); Özlem Irmak Balkız ve Esra Öztürk'ün 2010 yılında Diyarbakır'da en az 2 yıllık mikro kredi kullanıcısı olan 100 kadınla yaptıkları anket ve görüşmelerin bulgularından (2013, s.12-13); Mehmet Şengür ve Sami Taban'ın 2010 Mart ayına kadar Eskişehir'de en az 4 aylık mikro kredi kullanan 336 kişi ile yaptıkları anket çalışmasından (2012, s.74,78); Fikret Adaman ve Tuğçe Bulut'un Diyarbakırlı kadınlarla 2005 yılında yaptıkları anket çalışmasından ve görüşmelerin bulgularından (2007, s.192) yararlanılmıştır.[1] Bu araştırmalar üzerinden "girişimcilik" faaliyetlerine dair fikir vermesi için kadınların mikro kredi alma nedenlerine, hangi iş kollarında yoğunlaştıklarına, yaptıkları işlerde kaç kişi çalıştığına ve gelirlerindeki değişime dair bulgular incelenmiştir. Araştırmalarda aynı detayda bilgiye ulaşılamadığı ve aynı kategorilendirmeler kullanılmadığı için bulgular paylaşılırken araştırma isimlerine ve veri içeriklerine yer verilmiştir.

Burtan Doğan ve Kaya, katılımcıların %64,2'ünün kendi işini kurmak, %19,4'ünün mevcut işini büyütmek, %16,4'ünün ihtiyaç kredisi olarak kullanmak üzere kredi aldıklarını belirtmiştir (2013, s.160). Şengür ve Taban'ın çalışmasında mikro kredi alan kadınların krediyi kullanış amaçlarına bakıldığında %42,9'lik oranla en çok kendi işlerini kurmak için kredi aldıkları görülmektedir. İkinci sırada ise %36,3 ile kendi işlerini geliştirmek gelmektedir. Yeni bir iş koluna girmek için alanların oranı %13,7 ve bir işe ortak olmak için kredi alanların oranı %6,3'dır (2010, s.77-78). Öz ve Çolakoğlu'nun çalışmasında yeni bir iş kurmak isteyenlerin oranı %21,1 olarak belirtilmiştir. Kadınların %60'ı mevcut işini büyütmek, %10'u aile bütçesine katkıda bulunmak, %6,7'si boş zamanını değerlendirmek %2,2'si de yardımda bulunmak ve üyesi oldukları dernekten burs alan öğrencilere destek olmak amacıyla mikro krediye başvurmuşlardır (2014, s.195). Balkız ve Öztürk'ün çalışmasında kadınları kredi almaya iten sebeplerin dağılımı ihtiyaçların karşılanması için %61,62, parasızlık yüzünden %32,32 ve eşe yardımcı olmak için %6,061'dir (2013, s.14). Adaman ve Bulut, Diyarbakır'da mikro kredi alan kadınların, kendilerini "umulduğu veya basında duyulduğu gibi birdenbire girişimcilik dünyası"nda bulmadıklarını, %10,8'inin ailesinin borçlarını ödemek için harcadığını, %7,2'sinin ailesine harcadığını, %2,6'sının mevcut işinin borçlarını ödediğini, %54,4'ünün mevcut işini büyütmekte kullandığını ve sadece %24,9'unun yeni bir iş kurduğunu belirtmiştir (2007, s.202). Araştırma sonuçlarına göre, yeni işi kurmak isteyenlerin oranı Burtan Doğan ve Kaya ile Şengür ve Taban'ın çalışmaları olmak üzere iki araştırmada öne çıkmaktadır. Yeni iş kurma hedefinin ardından mevcut işi devam ettirmek isteyenler gelmektedir. Bunun yanı sıra araştırmaların bulgularında görüldüğü üzere alınan kredilerin sadece yeni iş kurmak veya mevcut işi devam ettirmek amaçlı değil bunun yanı sıra acil ihtiyaçların giderilmesine yönelik olarak da kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Kadınların krediyle faaliyet gösterdikleri iş kollarına baktığımızda Öz ve Çolakoğlu (2014, s.196) tarafından yapılan çalışmanın bulgularına göre kadınlar, el işi yapım satımı (%20), kozmetik-temizlik malzemesi alım satımı (%12,2), terzi (%12,2), dokuma (%10), çeyizlik eşya alım satımı (%10), çamaşır-giysi alım satımı (%8,9), kuaför (%7,8), çiçekçi (%6,7), tarhana, turşu, makarna yapım satımı (%5,6), kafe işletmeciliği (%2,2), bakkal (%2,2), danışmanlık

[1] Fikret Adaman ve Tuğçe Bulut'un saha araştırması kapsamında Diyarbakır, İstanbul, Kocaeli, Düzce ve Sakarya'da 15 Nisan – 31 Mayıs 2005 tarihleri arasında TGMP ve MAYA üyesi 708 kadınla anket çalışması ve 89 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında sadece TGMP yer aldığı için Adaman ve Bulut'un Diyarbakırlı kadınlarla ilgili olarak sunduğu verilerden yararlanılmıştır.

hizmetleri (%2,2) alanlarında faaliyet göstermektedir. Balkız ve Öztürk'ün (2013, s.15) çalışmasında, mikro krediyle yapılan işlerin başında %78 oranla el işi gelmektedir. Diğer işler de nakış atölyesi ve terzi (%7), kozmetik ürün satıcılığı (%4), kuaförlük (%4), internet kafe işletmeciliği (%2), tuhafiyecilik (%1), market (%1) ve sebze-meyve satıcılığı (%1) olmuştur. Şengür ve Taban'ın (2012, s.74,78) araştırma sonucuna göre, kadınların krediyle faaliyet gösterdikleri iş kollarına baktığımızda el işi %48,5 ile birinci sırada gelmektedir. %22,3 ile ticaret ikinci sırada yer almaktadır. Ticareti sırasıyla seyyar satıcılık (%13,1) tarım (%5,7), hayvancılık (%2,4) ve diğer (%6,8) iş kolları izlemektedir. Adaman ve Bulut'un (2007, s.204) bulgularına göre ise mikro kredi, gıda ürünleri (%22,4), hayvancılık (%19,2), el işi/dantel (%15,6), kafe-kahve işletimi (%5,2), bahçecilik (%4,4), seyyar satıcılık-tezgah (%4,4), tuhafiye (%4,4) terzilik (3,6), fırıncılık (%3,2), kuaförlük (%3,2), takı/hediyelik eşya (%1,6), tekstil-giyim (%1,6), kozmetik ve temizlik (%1,2) alanlarında ve diğer (%12,8) kategorisinde yer alan tesisat-inşaat-taksi vs. gibi alanlarda kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi Şengür ve Taban; Balkız ve Öztürk; Öz ve Çolakoğlu'nun araştırmaları olmak üzere üç araştırma sonucuna göre el işi birinci sırada gelmektedir.

Şengür ve Taban'ın (2012, s.82) araştırmasına katılanlardan krediyle yapılan işte sadece kendisi çalışanların oranı %74,1'dir. Öz ve Çolakoğlu'nun (2014, s.197) araştırma sonucunda ise bu oran %63,3'tür. Her iki araştırmada görüldüğü gibi mikro kredinin istihdama katkısı düşük seviyelerdedir. Kredi alan kadınların kendilerinin de işin belirli aşamalarında yer almadığı veya hiç çalışmadığı durumlar söz konusu olmaktadır. Örneğin Adaman ve Bulut (2007, s.206), Diyarbakırlı kadınların sadece %26'sının işlerini kendilerinin sürdürdüğünü, geriye kalanların birçoğunun çalışmadığını veya sadece üretim sürecinde yer aldığını, satışla kocalarının ilgilendiğini belirtmektedir.

Mikro kredi alan kadınların gelir seviyelerinde değişiklik olduğu görülmektedir. Adaman ve Bulut'un çalışmasında gelirin önemli ölçüde arttığını belirtenlerin oranı %3,3'tür. Aynı diyenlerin oranı %20,7 iken biraz arttı diyenlerin oranı ise %74,8'dir (2007, s.210). Öz ve Çolakoğlu ile Şengür ve Taban'ın araştırmalarında da kullanıcıların gelir düzeyinde artışlar gerçekleşmiştir ancak mikro kredinin yoksulları yoksulluktan kurtarma hedefi ekonomik göstergelere göre kısmen gerçekleşmiştir (Öz & Çolakoğlu, 2014, s.197; Şengür & Taban, 2012, s.79). Balkız ve Öztürk'ün (2013, s. 16) araştırmasında ise mikro kredi ile yapılan işten elde edilen kazanç miktarına bakılmıştır. Bu araştırma sonucuna göre kadınların %89'u mevcut ekonomik faaliyetlerinden ayda maksimum 500 TL elde ettikleri görülmektedir. Bu durum projelerin başarısında vurgulanan ekonomik güçlenme teziyle de uyuşmamaktadır.

Faiz oranının %15 gibi çok yüksek olması da haftalık ödemeleri zorlaştırdığı pek çok çalışmada belirtilmiştir. Geri ödeme baskısı nedeniyle kadınlar en iyi bildikleri işlere yönelmiştir. Bu işler de kadını kamusal hayata sokan düzenli gelir getiren işler değildir. Verilen mikro kredi miktarlarının düşük oluşu da yüksek gelir getiren işlerin yapılmasının önünde önemli bir engel olmaktadır. Doğru iş alanı seçmek kadar piyasa bilgisi ve girişimcilik yeteneklerine sahip olmak önemlidir. Bunlara sahip olmayan kadınların işlerinde başarılı olmalarının beklenmesi sorunludur ve bu açıdan projelerin "girişimci yaratmak" hedefi sorgulanır hale gelmektedir (Adaman & Bulut, 2007, s.58).

3. Girişimciliğin Kadınlaşması

Neoliberal gelişme anlayışı, girişimcilik temasına dayanarak yoksulların krediler yoluyla girişimci olmasını ve birikim yaparak, kâra geçerek yoksulluktan kurtulmasını hedeflemektedir. Mikro kredi programlarının öncelikli hedefi kısa vadede gelir yaratmak üzerine odaklanmakta, iş geliştirme, ürün seçimi, piyasa araştırması, fizibilite çalışması, kâr-zarar hesabı gibi bir girişimcinin bilmesi gereken alanlarda destek sunulmamaktadır. Alan çalışmaları göstermektedir ki, alınan mikro kredilerle küçük ölçekli, istihdam yaratamayan ve çoğunlukla el emeğine dayanan ev içi işlerinin bir uzantısı niteliğinde alanlarda iş kurulmakta, katma değeri yüksek ürünler üretilememekte ve bunun neticesinde hem yapılan üretim, hem de üretimi yapan kişiler çoğu kez kayıt dışı kalmaktadır. Bu koşullar içerisinde yenilikçi bir iş fikrine sahip, bu fikri iş planına çevirip finansal destekle istihdam yaratan iş kurabilecek bir bireyden yani bir girişimciden söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu süreci, kadınların, genellikle "el işi" gibi emek yoğun ve düşük kazanç getiren ev işlerinin bir uzantısı niteliğinde iş kollarında yoğunlaştıklarını, ev eksenli veya küçük ölçekli istihdam yaratmayan işletmelerde güvencesiz koşullarda çalıştıklarını belirtmek için "girişimciliğin kadınlaşması" olarak kavramsallaştırmak mümkündür.

Sonuç

Neoliberal dönemde emek piyasasının da devletin de istihdam sunamaması karşısında yoksullukla mücadele yöntemi olarak girişimcilik desteklenmektedir. Yoksulluğun sermaye eksikliğinden kaynaklandığı ve yoksullukla mücadelede sosyal hak alanını dışlayacak şekilde piyasa ile hayırseverlik arasında bir form olan mikro krediyle bireylerin kendi işlerini kurarak yoksulluktan kurtulacakları düşünülmektedir (Buğra, 2008, s.243). Mikro kredi programlarında sadece kredilerin geri ödemelerine odaklanılmakta, kadınların girişimci olması için gerekli hizmetler ve destekler sunulmamaktadır. Kadınlar bu programların vaat ettiği gibi kendi hayatının sorumluluğunu alabilen, aktif, güçlenmiş, bağımsız, fırsatları kovalayan birer girişimciye dönüşememektedir. Tersine "girişimciliğin kadınlaşması" olarak kavrsamsallaştırılan süreç söz konusu olmaktadır.

Kaynakça

Adaman, F. & Bulut, T. (2007). *500 Milyonluk Umut Hikâyeleri.* İstanbul: İletişim.

Balkız, Ö. I. & Öztürk. E. (2013). Neo-Liberal Gelişme Anlayışı ve Kadın: Mikro Finans Uygulamaları Kadınları Güçlendiriyor mu? *Mediterranean Journal of Humanities, 3*(2), 1-21.

Buğra, A. (2007). Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikâye. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu Bülteni, 2*, 1-4.

Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika.* İstanbul: İletişim.

Burtan Doğan B. & Kaya, M. (2013). Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Sistemi, Diyarbakır Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(45), 144-170.

Ecevit, Y. (2007). *Türkiye'de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi Yayınları.

Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2013). *Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması*

ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu. Ankara: Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları.

Lazzarato, M. (2013). Neoliberalizm İş Başında: Eşitsizlik, Güvensizlik ve Toplumsalın Yeniden Kurulumu. Politik-Ekonomi Alanın İncelenmesi İçin Temel Öğeler. (Sibel Yardımcı, çev.). *Skopdergi, 4*, 57-74.

Öz, C. S. & Çolakoğlu C. (2014). Türkiye'de Mikro Kredi Uygulamasının Sakarya İli Özelinde İncelenmesi. *Çalışma ve Toplum, 4,* 177-206.

Şengür, M. & Taban, S. (2012). Yoksullukla Mücadele Stratejisi olarak Mikro Kredi Uygulaması: Eskişehir İli Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(1), 59–89.

Şenses, F. (2014). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (7.baskı). İstanbul: İletişim.

CANLILIĞIN VE BEDENİN POSTMODERN TIP PRATİKLERİYLE YENİDEN TASARLANMASI: ORGAN NAKİLLERİ ÖRNEĞİ VE MOLEKÜLER BİYO-POLİTİKA TARTIŞMALARI[1]

Nihan Bozok[2]

Özet

Bedene, canlılığa, ölüme ve yaşama ilişkin tıbbi bilgi tarihsel, toplumsal, ekonomik bağlama göre değişir. Michel Foucault'nun biyo politika ve Nikolas Rose'un moleküler biyo politika tartışmalarını izleyerek, günümüz tıbbını modern dönem tıbbından farklılaşmış, postmodern koşullar altında yeniden biçimlenen bir pratik olarak görmek mümkündür. Bu sunumda, günümüz tıbbına özgü bir tedavi yöntemi olan ve bireyin kendisinin, bedeninin, yaşamının, ölümünün nerede başlayıp bittiğine ilişkin alışılagelmiş modern biyolojik, toplumsal ve kültürel kabulleri ortadan kaldıran organ nakillerini merkeze alarak, tıbbın günümüze özgü dört temel özelliği tartışılacaktır. İlkin, postmodern tıp bedeni biyolojik anlamda verili bir şey olarak tahayyül etmez. İkinci olarak, postmodern tıp ölümü parça parça deneyimlenen, teknoloji ile desteklenen bir olaya dönüştürür. Üçüncü olarak, postmodern tıp küresel kapitalizm koşulları içinde işleyerek, canlılık parçalarını metalara dönüştürür. Son olarak, postmodern tıp bedensiz organlara yeni yaşamlar verir.

Anahtar Kelimeler: *Sağlık sosyolojisi, Moleküler biyo-politika, Michel Foucault, Nikolas Rose, Organ nakilleri.*

1. Postmodern Tıp Üzerine

Günümüzde canlılık, beden ve ölüm örüntülerine ilişkin çığır açıcı değişimler gerçekleşiyor. Bu değişimler postmodern tıp bağlamı içinde deneyimleniyor. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, tıp alanında, modern zamanların tıbbından bir kopuş yaşandı. Bu kopuş ya da kırılma, yeni tıbbi imgelemleri ve yeni canlılık örüntülerini ortaya çıkardı. Tıp alanında birçok şeyi değiştiren benzer bir kopuş modern tıbbın ortaya çıkışında da yaşanmıştı. Bu kopuşların bize gösterdiği şey, modern ve postmodern tıbbın farklı tıbbi imgelemlere sahip olduğu ve bedenlenmiş özneyi farklı biçimde ürettikleridir. Tıp alanındaki güncel gelişmeler, yeni öznellik biçimlerini, yeni sosyal ilişkileri ve aynı zamanda daha önce görülmemiş tıbbi pratikleri gündeme getiriyor. Postmodern tıbbın mümkün kıldığı bu yenilikler, bedeni, hastalığı ve sağlığı anlama biçimlerimizi dönüştürdü. Aynı zamanda, tıbbın kendi bilgisine, hasta olana, sağlıklı olana, insana yönelik olarak kurduğu bakış da farklılaştı.

Moderniteden bu yana, yaşam, ölüm, doğum, beden, sağlık, hastalık ve canlılık üzerine nerdeyse en önemli, en muteber bilgiyi üreten bir alan olarak değerlendirilen tıbbın bilgisinde ve uygulamalarında 1960'larda başlayan keskin bir değişim gözlemlemek mümkündür. Bu

[1] Bu metin, 2015 yılında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde tamamladığım "From Modern to Postmodern Medicine: The Case of Organ Transplants" başlıklı doktora tezime dayanmaktadır.

[2] Yardımcı Doçent Doktor, Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü, nihanbozok@beykent.edu.tr, nihanmortas@hotmail.com

değişim, hayatın moleküler bilgisinin birikmeye başlamasıyla ilgilidir ve bu birikim modernitenin kendi içine kapalı, deri zarfının içinde yaşayan yekpare bedenini çözmeye, dağıtmaya başlamıştır.

Bu çalışma tıp alanındaki yenilikleri ele alarak, moderniteden postmoderniteye geçişi ve biyo iktidardan moleküler biyo iktidara geçişi birlikte anlamaya çalışıyor. Çalışma yeni tıbbi bilgileri ve uygulamaları araştırabilmek üzere, organ nakli tedavisini postmodern tıbba özgü bir vaka olarak odağına yerleştiriyor. Buradaki temel argüman, modernitenin bedenlenmiş öznesinin postmodernite ile birlikte dağılmaya başladığı ve bu dağılmada tıbbin önemli bir rolü olduğudur. Postmoderniteye ilişkin yürütülen sosyolojik tartışmalarda öznenin çözülmesi, dağılması, parçalanması önemli bir başlıktır. Deleuze ve Guattari'den Derrida'ya, Baudrillard'dan Laclau ve Mouffe'a, Bauman'dan Cixous'ya, Irigaray'dan Kristeva'ya, Haraway'den Lyotard'a kadar postmodernite üzerine düşünmüş birçok teorisyen bu parçalanmanın farklı yönlerine dikkat çekmiştir. Kültürel parçalanma, konumlanmış bilgiler, mikro arzu politikaları, akışkanlık, yapısöküm, göçebe özneler, simülarka, hiper gerçeklik, cyborg, postmodernite teorisyenlerinin, modernitenin temel toplumsal aktörü olarak görülen rasyonel ve yekpare özneyi eleştirmek için kullandığı kavramlardan bazılarıdır.

Postmodernite üzerine yürütülen bu zengin tartışmalar içinde yer alan spesifik bir düşünce çizgisi, bizim tıp alanında olan biteni bu tartışmalar bağlamında düşünmemize daha çok imkân sunabilir. Bu düşünce patikası Michel Foucault'nun modern özneyi kuran modern teknolojiler üzerine yürüttüğü eleştirel tartışmalara ve ardından gelen Nikolas Rose'un modern özneyi parçalayan postmodern teknolojiler üzerine yürüttüğü tartışmalar dayanmaktadır. Foucault'nun tartışmaları bize biyo politika literatürünü açarken, onu takip eden Rose'un tartışmaları bizi moleküler biyo politika literatürüne taşır. Biyo politikaya ilişkin bu teorik tartışma çizgisini izlediğimizde, bugünün öznesinin kurulma biçimlerinin moderniteden farklı usullerle gerçekleştiğini görürüz.

Foucault çalışmalarında modernitenin kapsamlı bir eleştirisini sunar ve insanı anlamlı ve uysal, itaatkâr bir özneye dönüştüren modern mekanizmaların izini sürer. Foucault (1990), modernitede insana özgü canlılık süreçlerinin iktidar hesaplarının önemli bir parçası haline geldiğini göstermiştir ve bu durumu biyo iktidar olarak kavramsallaştırmıştır. Rose ise canlılığın politikanın alanına girmesinde etkili olan yakın dönemdeki gelişmeleri moleküler ölçekte inceler. Rose, modernitenin özneyi düzenleyen mekanizmalarından farklı olarak, postmodern yönetimselliğin mikro ölçekte işlediğini söyler. Rose'a göre, bugün yaşamın bizzat kendisi moleküler düzeyde politik alanın hedefindedir. Rose, bu yeni biyo iktidarı moleküler biyo politika olarak kavramsallaştırır (2007a).

Her iki düşünürün de ortak noktası, canlılığa ilişkin bakış açısının ve bizzat canlılık örüntülerinin kendisindeki değişimin belli öznelerin üretilmesinde önemli bir rol oynadığıdır. Her ikisi de, tıbbı önemli bir bilgi-iktidar ağı olarak ele alırlar. Teorilerinde, tıp aracılığıyla iktidar makinasının öznenin canlılığını, bedenini, yaşamını çepeçevre kuşattığını ortaya koyarlar. Rose, postmodern dönemde, biyo iktidarın rasyonalitesinin biçimlenmesinde tıbbın çok önemli bir rol oynadığını söyler. Foucault'nun teorisinden öğrendiğimiz şey ise, modernitede tıbbın, cinselliğin, cezalandırmanın, başlı başına birer iktidar aracı olarak iş gördüğüydü. Rose, günümüzde bu araçların tıp alanının içine çekildiğini ve hem ruhumuzun hem de bedenimizin yönetilmesinin fazlasıyla tıbbileştiğini söyler (1999).

2. Tıbbi Bilginin Bağlamsallığı

Tıbbi bilgiler ve tıbbi uygulamalar canlılığın düzenlenmesinde ve bedenlenmiş öznenin tanımlarının dönüştürülmesinde önemli kaynaklardır. Bu yüzden tıp kendi içine kapalı bir alan değildir, aksine sosyolojik okumalara açık bir alandır. Tıbbı ilişkisel bir alan olarak görmek gerekir. Çünkü tıbbi bilgi ve uygulama, içinde yeşerdiği toplumsal ve ekonomik koşullardan hem etkilenir hem de onları kurulmasında rol oynar.

Tıbbi kararlar, insanların bilme biçimleriyle, halihazırda bildikleriyle, yaşama, bedene, ölüme ilişkin fikirleriyle yakından ilgilidir. Öte yandan, tıp kimliklerin ve benliklerin kurulmasında belirleyici rol oynar. Profesyonel tıp dinamikleri, tıbbi pratikler, tıbbi bakışlar, bireylerin gündelik hayatındaki tıbbi duyarlılıkları belirli tıbbi özneleri ve hayat tarzlarını üretirler. Dahası tıp alanı, belirli rasyonalitelerle, hakikat rejimleriyle, içinde işlediği tarihsel, toplumsal, ekonomik bağlamlarla karşılıklı bir ilişki içindedir. Sonuçta, tıbbi bilgi ve uygulama bağlamdan bağlama farklılaşan bir biçimde bireyi kuşatır.

Tıbbi bilgi ve tıbbi önermeler, tarihsel olarak akışkandır ve bağlamsaldır. Tıp alanı, orada öylece duran ve gün ışığına çıkmayı bekleyen "biyolojik gerçekleri" ve "fiziksel belirtileri" keşfederek ilerlemez. Her şeyden önce, "biyolojik gerçekler", "fiziksel belirtiler", ve ayrıca hastalık, sağlık değişmez, sabit tanımlara sahip değildir. Tıp bunları mevcut, kabul gören tıbbi kriterlere göre yorumlar. Tıp bilimi, bilgisi düz çizgisel bir modernist ilerleme hattında gelişmez. Tıp bilgisinin tarihi, paradigma değişimleri ve kesintilerle doludur. Dini ve bilimsel kabuller, ekonomik yönelmeler, politik amaçlar farklı zamanlarda tıp alanını farklı biçimlerde etkiler. Akışkan tıbbi doğrular farklı toplumsal yapılara göre değişiklik gösterirler.

Bugünün tıbbi konfigürasyonuna ulaşmamızda tarihsel olarak iki önemli kesintinin, kopuşun büyük rol oynadığını söyleyebiliriz. Biri modern tıbbın ortaya çıkışı, diğeri ise postmodern tıp pratiklerinin doğuşudur. Modernitede tıp seküler ve akılcı bir bilim olarak bedeni keşfetme görevini üstlenmişti. Bu tıp "bilimsel kanıt"lar üzerinden işliyordu. Modernitenin objektif evrensel gerçekliğe ulaşma eğilimini takip eden tıp, hastalığın, sağlığın, ölümün bedenin evrensel bilgisini üretmeye soyundu. Modern tıp kendi biricik tıbbi öznesini üretti.

Postmodern zamanlarda bu modern, yekpare, tutarlı, rasyonel özne birçok anlamda çözüldü. Postmodern koşullar altında yeni bir tıbbi özne ortaya çıktı. Bugünün tıbbı, buna postmodern tıp diyorum, merkezsiz, her pratiğin kendine referansla var olduğu, eklektik, çoğul, melez ve parçalı bir postmodern iklim içinde işliyor. Postmodern tıp, kültür ve doğa, yapılmış ve doğmuş, sentetik, mekanik ve organik arasındaki sınırlara dokunabiliyor ve onları yeniden düzenliyor.

Postmodern tıp, bedenin bütünlüğüne değil parça parça canlılıklara odaklanıyor. Canlılık parçalarının yer değiştirmesinde uzmanlaşıyor. Günümüzde insanlar birbirine bir parça canlılık verebiliyor, kan, doku, bir böbrek, bir parça ciğer gibi. Bu yer değiştirmeler yekpare, kendinde başlayıp biten insan bedeni anlayışını ortadan kaldırıyor. Tıp farklı insan bedenlerini, yaşamlarını ve ölümlerini birbirine bağlıyor. Yüksek teknolojiyle donatılmış bu tıp, sadece hastane ve hastalık temelli olmaktan çıkıp, ölçümleri ve görme biçimleriyle önleyici müdahalelere de yoğunlaşıyor. Bu tıp yayılmacı bir seyir izliyor; neredeyse hayatın tüm alanları tıbbileşiyor. Risk ve tüketim, tıp pratikleri üzerinde belirleyici oluyor. Tıp sektörler ve disiplinler arası bir alan olarak işliyor. Böyle bir tıp, bireyin aktif katılımı ve kendi hastalığının sorumluluğunu alması ilkesi üzerinde yoğunlaşıyor.

3. Postmodern Bir Tedavi Yöntemi: Organ Nakli

Postmodern tıp bağlamında, son elli yıldır başarıyla uygulanan organ nakli tedavisine baktığımız zaman, bu tedavide güncel tıbbın birçok özelliğinin kristalize olduğunu görüyoruz. Bu tedavinin temel motivasyonu, bedenin verili olduğu düşünülen sınırlarıyla oynayarak bedenleri melezleştirmeye dayanıyor. Tedavi, kimi zaman organik bir böbrek, kimi zaman bir kalp pili, kimi zaman da sentetik bir damarla insanın biyolojik kapasitesini genişletiyor. Bedenlere yerleştirilen yeni konuklar, ölümün ertelenmesi, acının azaltılması, yaşam süresinin uzatılması, bedenin eksiklerinin tamamlanması işlevini görüyor.

Bedenin böyle yeniden organize edilmesi, molar bedenden moleküler bedene geçişin bir örneğidir. Molar beden, modern ilkeler olan yanyanalık, entegrasyon, merkezileştirme ve homojenleşme ile düşünülüyordu. Moleküler beden, postmoderniteye özgü senkronizasyon, parçalanma, merkezsizleşme ve farklılaşma ile birlikte kuruluyor. Böylece organ nakilleri, içinde organik ve teknolojik canlılığın, başka bedenden gelen bir organın, yapay bir organın birbiriyle ilişkiler kurarak bulunabildiği bir "ağ beden" oluşturabiliyor.

Organ nakli tedavisi "bedensiz organlar" yaratıyor. Bu tedavide organlar bağlamından sökülüyor, sonra yeni bir bağlama yerleştiriliyor. Bedenler arası bu yolculuk sırasında, organlar bir bedenin içinde var olmadan kendi başlarına bir canlılığa kavuşuyor. Organların da ölen bedenle birlikte ölmesi zorunluluğu ortadan kalkıyor. Organ nakli tedavisi de novo bir beden yaratmıyor, fakat var olan bedeni yeniden şekillendirilebilir bir malzemeye dönüştürerek, teorik bir soyutlama olabilecek cyborgu sıradan bir olasılığa dönüştürüyor.

Organ nakli tedavisinde canlılığın biyo teknolojiler aracılığıyla yeniden formüle edilmesi, alınıp satılabilen, değişim değeri olan yeni biyolojik metaların ortaya çıkmasına neden oluyor. Rose, moleküler biyo politikanın canlılık örüntülerini nasıl değiştirdiğini tartışırken, canlılık değiş tokuşuna dayalı yeni ekonomik ilişkilerin ve sermayelerin ortaya çıktığını söylüyordu (2007b). Organ nakli tedavisi, yeni oluşan canlılık ekonomilerin önemli bir parçasıdır. Organların bedenle bağının koparılabilmesi, organların insani özelliklerinden ayrılmasıyla sonuçlanır. İnsandan bağımsız gezici organlar, pazarda, bir bedene ve insana bağlı olmadan dolaşıma girer ve tıpkı bir tıbbi hizmet ya da ekipman gibi alınıp satılabilirler. Burada çok sık rastladığımız böbreğini satmak, ya da yumurta veya sperm satmak gibi durumlardan söz ediyorum. Organların ve canlılığın böylece metalaşması "kapitalizm bedenlerimizin içine kadar girdi" sözünü bir metafor olmaktan çıkarıp gerçeğe dönüştürür.

Organ nakli tedavisini izleyerek ortaya koyabileceğimiz bir başka değişim ölüme ilişkindir. Ölüme ilişkin modern tıp tahayyülü onu doğa alanından çıkarıp açıklanabilir kılmıştı. Ölüme yol açan hastalığın tespit edilip kayda geçirilmesi ölümü rasyonelleştiriyordu ama yine de bu tahayyül ölümü kaçınılmaz bir son olarak görüyordu. Postmodern tıp, programlı, parçalı, ertelenebilir ve teknoloji ile desteklenmiş ölümler üzerine yoğunlaşıyor. Modern tıp ölümü bir tıbbi bilme, öğrenme alanı haline getirmişti; postmodern tıp özellikle yoğun bakım teknolojileri aracılığıyla bu izleme ve bilme alanını dönüştürdü.

1960'lı yıllarda tıp literatürüne giren "beyin ölümü" kavramı postmodern tıbbın ölüme dair kavrayışında önemli bir kırılmadır. Ölümün teşhis edilmesinde kalpten beyine geçişle birlikte, postmodern tıbba özgü yeni bir kadavra ortaya çıktı. Modern tıbbın soğuk, kalbi durmuş kadavrasının aksine, postmodern tıbbın ulaştığı bu yeni ölü bedenin kalbi atıyor, hala sıcak, tıbbi olarak ölmüş fakat bazı organları hala hayatta. Hala yaşayan bu organlar ölümün

pençesinden alınıp başka bir bedene devredilebiliyor. Böylece ölüm ve yaşam arasında daha önce hiç görülmemiş bir devir teslim gerçekleşebiliyor.

Organ nakli tedavisine kadar yaşamı başlatan yegâne eylem doğumdu. Bu tedaviyle birlikte ölüm ve yaşam arasındaki bedenden arta kalan bir parça canlılıkla, ölmeye yakın bir başka beden yaşama yeniden başlayabiliyor. Örneğin, beyin ölümü gerçekleşmiş bir vericiden alınan bir kalp, ölüm döşeğinde yatan ve kalp bekleyen bir alıcıya naklediliyor. Böylece vericinin ölümünden alıcının yaşamı doğuyor.

Ölüm gibi bir sondan yaşam devşirmek meselesi Foucault'nun Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Algının Arkeolojisi (2003) çalışmasında tartıştığı sonucu hatırlatıyor. Foucault, modern tıbbın doğuşunda, ölüme yönelik bakışın değişiminin büyük rolü olduğunu söylüyordu. Ona göre modern tıp, ölümü karşı doğa fikrinden koparmış ve bilimin ışığı altına taşımıştı. Modern tıp positivist araştırma teknikleriyle kadavralar açıyor ve ölümün kalbinde yaşamın bilgisini arıyordu (Foucault, 2003, ss. 241-246). Organ nakli tedavisinden yola çıkarak, postmodern tıbbın modern tıptan farklı olarak, bir ölünün kalbinde yaşamın bilgisini değil, bizzat kendisini aradığını ve bulduğunu söyleyebiliriz. Modern tıp, ölü bedeni bir araştırma sahasına dönüştürmüştü; postmodern tıp ise ölenin bedeninden bir parça canlılığı çekip çıkarabiliyor.

Sonuç Notları

Nihayetinde, postmodernitede bedenin, yaşamın ve ölümün yeni tıbbi bilgisi üretiliyor. Hem tıbbın öznesi hem de toplumsal özne dönüşüyor. Foucault böyle bir değişimi teorik olarak öngörmüştü. Çünkü insanı, bilginin düzenlenmesindeki değişimlerin bir sonucu olarak görüyordu (1982). İnsan tıp, biyoloji, iktisat, psikiyatri, penoloji gibi modern bilimlerin ürettiği bilgiyle kurulmuştu. Foucault (1994, s. 386) böylece üretilmiş bir kategori için, insan yakın zamanlara özgü bir icattır ve bu icat kendi sonuna doğru yaklaşmaktadır demişti. Foucault'nun bıraktığı yerden devam edersek, modern yaşam bilimlerin bilgisini üreterek kurdukları modern insan kategorisinin özellikle tıp alanında sonuna geldiğimizi söyleyebiliriz.

Rose tartışmayı bu noktadan sonra devralır ve 1960'lardan itibaren gelişen biyo teknolojilerle birlikte yaşama ilişkin yeni bir bilginin birikmeye başladığını söyler. Bu bilgi yaşamın moleküler bilgisidir ve yeni canlılık biçimlerinin kapısını aralamaktadır. Organ nakli tedavisinde bir kısmını izleyebildiğimiz üzere, parçaları depolanabilir, dondurulabilir, takıp çıkarılabilir bir bedenle karşı karşıyayız. Beden bugün, dokular, hücreler, DNA parçaları ve organlar düzeyinde transfer edilebilen parçalar üzerinden düzenleniyor, düşünülüyor. Canlılık parçaları izole edilebiliyor, tanımlanabiliyor, manipüle edilebiliyor, hareket ettirilebiliyor ve kendinden farklı şeylerle iç içe geçirilebiliyor. Günümüzde insan yaşamının tasarlanması, bu moleküler düzeylerde gerçekleşiyor (Rose, 2007a; 2007b). Ayrıca tıp, birey için en iyi geleceği garanti altına almak adına bugüne müdahale ediyor. Bireyleri gelecek hastalıklarını engellemek adına yeni sorumluluklarla donatıyor. Böylece, bedensel varoluşa ilişkin kaygılarla dolu yeni bir somatik etik ortaya çıkıyor. İnsanın parçalanabilir bedensel varoluşunu merkezine yerleştiren yeni yönetme teknikleri doğuyor. Canlılık ve pazar arasında yeni ilişkiler tesis ediliyor. Tedaviler yeni umut ekonomileri içinde biçimleniyor. Rose'un (2007a, s. 7) işaret ettiği üzere, biyo politika kaçınılmaz bir biçimde biyo ekonomiyle iç içe işliyor. Sonuç olarak, Rose'un teorik tartışmasının ve organ nakli tedavisinin de gösterdiği üzere, son zamanlarda epistemolojik olarak, tıbbi olarak ve toplumsal olarak yeni bir insan kategorisi ve onun bilgisi ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Foucault, M. (2003) *The Birth of Clinic: An Archeology of Medical Perception*, (A. M. Sheridan, çev.) Routledge: New York.

(1990) *The History of Sexuality: Volume I: An Introduction*, (R. Hurley, çev.) Vintage Books: New York.

(1994) Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi (A. Kılıçbay, çev.) İmge Kitabevi: Ankara

(1982) Afterword: The Subject and Power. H., L. Dreyfus and P. Rabinow (ed.) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. With an Afterword by Michel Foucault.* Harvester Wheatsheaf: New York.

Rose, N. (2007a) *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton University Press: Princeton, New Jersey.

(2007b) Inaugural Social Theory and Health Annual Lecture, 2006: Molecular Biopolitics, Somatic Ethics and the Spirit of Biocapital. *Social Theory & Health, 2007 (5)*, 3-29.

(1999) *Governing the Soul: The Shaping of Private Self*, Free Association Books: London.

"ALİCE HARİKALARI OLMAYAN DİYARDA" OYUNUNUN CİNSİYETLİ BEDEN ÜZERİNDEN TARTIŞILMASI

Hatice Gül Bülbül[1]

Özet

"Alice Harikaları Olmayan Diyarda" oyunu Dario Fo ve France Rame'nin 1977 yılında oluşturdukları "Kadın Oyunları" kitabının içerisinde yer alan 11 oyundan birisidir. Kadın oyunlarının her birisi farklı bir kadının öyküsünü anlatmaktadır. İşçi kadın, yalnız kadın, tecavüze uğrayan kadın, akıl hastanesindeki fahişe, işkence gören mahkûm kadın gibi birçok kadın sorununa eğilen bir oyunlar bütünüdür. Bu makalede ise "Alice Harikaları Olmayan Diyarda" oyunu incelenmiştir. Bu oyunun inceleme alanına alınmasının sebebi kadınlığa dair birçok sorunu içerisinde barındırmasıdır. Öncelikle oyuna dair kısa bir açıklamanın ardından ilk olarak oyunun yazarları olan Dario Fo, France Rame ve tiyatro anlayışlarından bahsedilerek, Zeynep Direk'in "Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi" (2007) makalesi üzerinden bir tartışmaya gidilmiştir. Oyunun geneline bakıldığında, bir kadının çocukluğundan başlayarak hayatı boyunca karşılaştığı birçok baskı imgeler, benzetmeler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, biyolojik cinsiyetlere göre bedenlere ve bireylere toplumsal, sosyal, siyasal alanlarda, aile, din, eğitim gibi kurumlarda nasıl roller, normlar yüklendiği ve bunların hangi kriterler üzerinden yeniden üretilerek devam ettirildiği üzerinden bir tartışmaya gitmek amaçlanmıştır.

Bu çalışma kapsamında feminist teorilerden yararlanılmıştır. Alice Harikaları Olmayan Diyarda tiyatro oyun metni ve seçilen replikler hermeneutik yöntem ve eleştirel söylem analizi tekniği ile yorumlanmış ve alt metin incelemeleri üzerinden tartışmalara gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet ve beden, Kültür, Kimlik ve ideoloji, Toplumsal eşitsizlikler*

1. Giriş

Dario Fo ve France Rame İtalyan materyalist feminizmin öncüleri olarak ele alınabilirler. Dario Fo'nun İtalyan Halk Tiyatrosunun özelliklerini barındırarak muhalif bir tavırla oyunlarını yazdığı söylenebilir. France Rame ise İtalya'daki kadın hareketinin gelişmesine katkıda bulunan önemli sanatçılardandır. Kadın olmasından dolayı birçok alanda gördüğü sosyal ve politik baskıları "Kadın Oyunları" başlığı altında Fo ile kaleme almışlardır (Gül, 2009, s. 42-45).

'Kadın Oyunları'nı tek başına oynayarak sahneleyen Rame, böylelikle kadının yalnızlığına vurgu yapmakla birlikte Virginia Woolf'un 'Kendine Ait Bir Oda' kitabında olduğu gibi bir kadın olarak kendine ait bir alan yaratır. Tiyatroda ise bu alan sahnedir. Kadının sahnede

[1] YL. Öğr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, hgulbulbul@gmail.com

derdini özgürce dile getirebilmesi ve onu kısıtlayıcı herhangi bir dış faktörün olmaması amaçlanır. Buna paralel olarak "Kadın Oyunları"da öyküsel bir anlatımdan ziyade her kadının başına gelebilecek bir durum olarak algılanması açısından dramatik bir yapı da kurgulanmıştır.

Oyunun geneline bakıldığında, bir kadının çocukluğundan başlayarak hayatı boyunca karşılaştığı psikolojik, fiziksel baskılara, nefret söylemlerine, uygulanan taciz ve tecavüzlere, öğretilen normlara, benimsetilen rollere değinilmiştir. Bu oluşum imgeler, benzetmeler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Oyun şu repliklerle başlar;

> *Uç, Alice uç… Nereye uçuyorsun ama? Neden uçuyorsun? Yine düşüyorsun… Yuvarlanıyorsun… Uç! Bir kez daha! Alice, sen artık bir çocuk değilsin. Artık bir kadınsın sen, nereye bastığına bakmadığı için ayakları birbirine dolanan küçük bir kız çocuğu değilsin. Ne zaman olgunlaşacaksın Alice?* (Fo & Rame, 2000, s.77)

Bu replikte de görüldüğü gibi kız çocuğunun artık olgunlaşması gerektiği vurgusu bulunmakta ve bu vurgunun regl dönemi ile birlikte geldiği de söylenebilir. Küçüklüğünden itibaren sosyalizasyon sürecinde nasıl bir kadın olması gerektiği öğretilirken regl dönemi ile birlikte artık onun bir çocuk olmadığı yönünde bir vurgudan bahsedilebilir. Artık tavşancıkların ardından koşmaması gerektiği söylenerek sürekli hata işlemeye elverişli, korunması ve kontrol edilmesi gereken bir kadın olduğu yönünde bir yoruma gidilebilir. Replikte de söylendiği gibi Alice, ayağının altına çayırları serdikleri halde uçurumlardan, derin çukurlardan aşağı yuvarlanmaktadır. Bu replik ile artık Alice'in bir kadın olduğu ve kendisine çeki düzen vermesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Cinsiyet yüklenen bedeninin artık örtünmesi gereken bir kadın bedeni olduğu yönünde bir vurgu bulunmaktadır. Bu vurgu da şu replikten görülmektedir;

> *Aliiicee! Duuuur! Uçmaya son vermeyecek misin? Yuvarlanmaya… Eteklerin yukarı uçuyor, yüzüne kadar… Örtün Alice. Her yerin görünüyor! Hiç olmazsa donunu değiştirip yenisini giyebilirdin! Ya çorapların? Utan, ikiside sökülmüş… İnsanlara ne diyeceksin? Kılıksız! Dursana!* (Fo & Rame, 2000,s.77)

2. Bedenin Cinsiyetlendirilmesi

Cinsiyetin inşa edilmiş bir kurgu olduğundan ve queer bağlamdan yola çıkarak incelediğinde Zeynep Direk *Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi* makalesinde Freud'dan hareketle sorunun kadın ve erkeğin, dişilliği ve erilliği değil, biyolojilerinin yansıması olarak şekillenen psikolojileri olduğundan bahsetmektedir. Burada varoluşsal bir kurgu vardır ve heteronormativite üzerinden şekillenen bir cinsellik "normali" vardır. Foucault da iktidar üzerinden şekillenen bir cinsellikten bahsetmektedir. Yani iktidarın "normali" "normal"dir (Direk, 2009, s. 70-72). Oyunda da iktidar ve sistemin erilliğine, tahakkümüne ilişkin replikler ve imgelere sık sık yer verilmiştir. Butler daha geniş bir perspektiften bakarak biyolojik cinsiyetliliği de reddederek Foucault'tan daha farklı bir konuma yani daha temel bir sorgulamaya girişir. Biyolojik olarak kadın ve erkek tanımının da bir ön kabul ile ortaya çıktığını söyler. Şu sözler buna işaret etmektedir;

> *Biyolojide bir var olanı, varolan olarak tecrübe edebilmemiz için onun varlığını önceden bir biçimde anlamış olmamız gerekir. Bu anlamaya, dişi ve eril biçiminde bölünmüş cinsiyet kategorisi de zaten çoktan belirli bir katkıda bulunmuş*

olduğundan biz bir var olanı dişi ve erkek olarak tecrübe ederiz ve dişiliği ve erilliği biyolojik olarak verili kabul ederiz. Verili olan, zaten çoktan bizim ona verdiğimiz, dilimizin, kültürümüzün anlamlarıyla canlanmış olarak bize verilidir. Bunun tersi naif realizmdir, bizi mana araştırmasına veya muhasebeye hiçbir zaman götürmeyecek bir kabuller dünyasıdır (Direk, 2009, s.73).

Yani "kadın" olarak nitelendirilen bedene sahip olmak birçok fiziksel, sözsel, psikolojik baskıyı beraberinde getirdiği yönünde bir yoruma gidilebilmektedir. Direk'in (2007) makalesinin devamında bir 'dışa atma' durumundan bahsedilebilmektedir. Yani kurgu, kurguya uymayanı, uygun olmayanı başkası ve diğer olarak nitelendirmekte ve kendinden olmayanı dışlamaktadır. Burada da kadına başka bir çıkış yolu bırakılmamaktadır. Oyun boyunca bu sıkışma ve kaçış olmama durumu işlenmiştir. Fo ve Rame'in oyunu "Alice Harikaları Olmayan Diyarda" şeklinde yazmaları da buna işaret olabilir. Çünkü "Alice Harikalar Diyarında" metininde de Alice reel olmayan, imgelerle dolu bir dünyanın içine düşer ve bu dünyanın belli kuralları vardır ve onlara uyması gerekmektedir. Oyunda da kurallar daha açık ve nettir. Aynı zamanda Alice buraya sıkışıp kalmıştır. Bu sıkışma "Kaç Alice kaç… Çarpıyorsun, başka bir deliğe düşüyorsun… Uç haydi, ve gümmmm!" (Fo & Rame, 2000, s.78) repliklerinden de açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kaç Alice kaç, repliğini atan tavşan, domuz ve maymun Alice'in kaçamayacağının zaten farkındadırlar.

Ancak Alice repliklerinde uçmayı, düşmeyi, eteklerinin uçuşmasını sevdiğini ve annesinin, babasının baskısından bahseder. Ardından polis, yargıç, profesör ve rahibin üstünü parçaladığından bahsederken aynı zamanda kadının sadece aile ile değil çevre ve sistem tarafından da biçimlendirildiğinin üzerinde durulmaktadır. Burada polisin, şiddeti ve kontrolü, yargıcın yasayı, profesörün eğitim sistemini, rahibin de dini temsil ettiği yorumu üzerinden kısaca kadının toplumun birçok alanında şekillendirildiği üzerine bir vurgu olduğu söylenebilir.

Toplumsal cinsiyetlendirmenin bir başka alanı olan, kadını kıskaca sokan, "kadın özgürlüğü" için savaşan gibi görünen, tahakkümün devam ettiricisi örgütlere de eleştiri getirilmektedir. Ardından homoseksüel ilişkilere karşı alınan tavır ve dışsallaştırma yine Alice üzerinden eleştirilmektedir. "Ne yapıyorsun Alice? Önyargılı olma. Yoo, hayır eşcinsellik kötü bir şey değil ki. Hayır, günah değil, tam tersi çok hoş, çok özgürce bir şey… Kaçıyor musun? Heeyy, nasıl da boş saplantılarla doldurulmuşsun… Ne gerici bir terbiye… " (Fo & Rame, 2000, s.79) repliği buna örnek gösterilebilir. Devamında gelen replikler ardı ardına Alice'nin ne yapması ve yapmaması gerektiğini söyleyen diktelerle doludur. Normlara göre Alice, uçmamalıdır çünkü hep ardından düşecektir, örtünmelidir yoksa tahrik edici olacaktır, ona sadık kalan, onu koruyan hatta onun için cinayet bile işleyebilecek olan köpeğe karşı şefkatli davranmalıdır ve onu sevmelidir şeklinde dikteler bulunmaktadır (burada köpek, Alice'nin babası, abisi, kocası, dayısı, amcası herhangi bir erilliği temsil ettiği şeklinde yorumlanabilmektedir). Eleştirel bir söylem analizi ile yalaşıldığında; kendisini koruyan köpekle sevişmelidir ve böylelikle ona karşı olan borcunu ödemelidir, aynı zamanda onun filmini çekmek isteyen yani onun üzerinde bir başka baskı oluşturan tavşan, domuz ve maymuna da karşı gelmemelidir şeklinde bir yoruma gidilebilmektedir (Fo & Rame, 2000, s.79).

Tavşanla karşılaşan Alice, tavşan tarafından sözsel tacize uğrar, onun bu tepkisi karşısında Alice korkar ve kendini örtmeye çalışır. Tavşan da alaycı bir şekilde örtünmemesi gerektiğini,

özgür bir kadının böyle olacağını ve böylesinin daha tahrik edici olacağını söyler ve sözsel tacizlerine devam eder. Tavşan Alice'yi şu şekilde tanımlar;

> *Yaşam isteğiyle dolup taşan, kurallarla dolu ezici bir dünyanın tüm anlaşmalarını reddeden etli, canlı bir kadının öyküsü… Tüm küçük burjuva yurttaşlık törelerine karşı isyanın harika bir öyküsü… Bu kadın kendi vücudunu açarken aslında kendi kimliğini açıyor… Kendine dokunman çok hoş… Okşaman… Kendi kendine zevk alman… Haydi, dokun, okşa kendini…*(Fo & Rame, 2000, s.78).

Oyunun tamamında kadının bedeni cinsiyetlendirilerek ve metalaştırılarak bir tahakküm kurma meselesi işlenmiştir. Replikler bu anlamda açıktır ve çok fazla dolaylama olduğu söylenemez. Daha sonra tavşan Alice'yi domuz yavrusu ve maymunla şu şekilde tanıştırır; "Erotik filmlerin yıldızı, ne ışıltılı bir yaratık baksanıza" (Fo & Rame, 2000, s.78), maymun hakkında da şunları söyler; "Alice, bu maymun avangart sinemanın büyük bir yönetmenidir. Gerçekten bak, nasıl da mastürbasyon yapıyor… Evet, başını kaşıyor. Onun mastürbasyon yöntemi böyledir. Derin bir bunalım yaşayan entelektüel" (Fo & Rame, 2000, s.78). Oyunlarında genelde politik bir dil benimseyen Fo, bu repliklerle hem bir sanat eleştirisi yaptığı hem de bu eleştiri içerisinde kadının birçok alanda olduğu gibi sinemada da metalaştırılması üzerinde durduğu şeklinde yorumlar getirilebilir. Bu baskılar ve tacizler karşısında kaçmak isteyen Alice'yi kaçmaması gerektiğini çünkü ona şiddet göstermediklerini söylerler. Burada da şiddetin meşrulaştırılması ve sadece fiziki bir müdahalenin şiddet olarak algılanışına gönderme vardır.

Ardından Alice, kendisini ormanda bulur. Dinlenmek için yanına oturduğu ve meyvelerini yediği ağaç onu cinsel olarak taciz eder. Onu bu tacizden kurtaran şövalye hemen ardından kaybolur ve burada şövalyenin de bu sistemin parçası olduğu anlatılmak istenmiştir. Daha sonra gelen fabrika sahnesi de buna destek oluşturmaktadır. Ardından buzdolabı, tencereler, tavalar, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, elektrikli süpürge gibi ev eşyaları Alice'ye saldırmaya başlarlar. Burada da patriyarkal sömürüye bir işaret bulunmaktadır.

Beyaz eşyalar, onları kullanması için Alice'yi zorlarlar. Bütün bunların kadının işi olduğu, kadının ev içerisinde ki görev olarak nitelendirilen bu işleri yerine getirmesi gerektiğine bir gönderme yapılarak, ev eşyaları kişiselleştirilerek imgesel bir şekilde gönderme yapılmış ve dolaylı olarak eleştirel bir bakış açısı ortaya koyulmuştur. Alice'yi beyaz eşyalardan kurtarmak için tekrar beliren şövalye beyaz eşyaları parçaladıktan sonra tekrar kaybolur. Alice, şövalyenin ev eşyalarını parçalamasına karşın bir üzüntü duyar, burada da onları içselleştirdiğine bir gönderme bulunmaktadır (Fo & Rame, 2000, s.80). Bu noktada Selek'ten (2009, s. 122) alıntıyla;

> *İnsanlar, tahakküm metaforlarının, belli görev, üslup ve anlayış duvarlarının arasına kıstırılır; bir süre sonra o duvarların şeklini alır; çeşitli aidiyetlerle 'homojen biz yaratılır', 'ötekiler' ise dışlanır. Bu kapatma süreci, sadece bir kategoriye yönelik değildir. 'Biz'in içinde çeşitli 'biz'ler oluşur*.

Alice, artık bütün baskılardan, tacizlerden iyice bunalmıştır ve kendisini suçlamaya başlamıştır. Bütün bu cinselliğin kendisinden kaynaklandığını düşünmeye başlamış ve karar verme, algılama gibi düşünceleri bulanıklaşmaya başlamıştır. Kendisini "cinsellik nedeni ile marazi hasta" olarak nitelendirmektedir. Oyunun bu kısmında bütün baskıların Alice'nin bedeninde,

düşüncelerinde nasıl tahribatlara yol açtığı görülmektedir. Bu tahribat Alice'nin repliklerine şu şekilde yansımaktadır; "...her yerde seks, cinsel birleşme ve şiddet görüyorum. Kafamı çalıştırmalıyım. Gayret: Kapa gözlerini! Gevşe! Derin nefes al! Düşüncelerinden arın!..." (Fo & Rame, 2000, s.81). Alice, kendisini sakinleştirmeye çalışırken Şövalye kıçına dokunur. Alice, bir mantar, bir ağaç ya da bir kedi olmadığı için mutlu olduğunu belirtir. Burada karıştırılmaması gereken şövalyenin tacizini görmezden geldiği değil, şövalyenin onu daha önce bu tacizlerden kurtardığı için duyulan güvendir. Bu yüzden de şövalyeyle birlikte şatoya gideceğini sanarak gider. Fakat şövalye onu fabrikaya sokar. İlk başta Alice şövalyenin onu çalıştırmak için getirdiğini düşünerek çalışmak istemediğini söyler. Burada patriyarkal sömürüye karşı edinilmiş bir bilinçle bunu söylediği düşünülebilir. Zaten şövalye onu yeniden yaratmak için fabrikaya getirmiştir. 'Tam bir kadın olmak için götürülen fabrika'. Alice'nin son ve tek güveni de yıkılmıştır. Şövalye öyle masallarda ki gibi onu şatosuna götürüp sonsuza kadar mutlu yaşamamışlardır. Şövalye de sistemin başka bir dişlisi olarak başka bir sömürü ve tahakküm kurmuştur.

Fabrika sahnesi boyunca kadının metalaştırılmasına ciddi göndermeler bulunmaktadır. Bu metalaştırma reklamlarda, dizilerde, filmlerde, kamuda, hastanede... hayatın birçok yerindedir. Kadın bedeni, kullanılması gereken, şekillendirilen, 'daha güzel hale getirilmesi gereken', daha seksi, daha güzel, daha çekici, 'daha akıllı' hale getirilmesi gereken bir projedir adeta. Bu durum Alice'nin repliklerinden birebir anlaşılmaktadır. "Yeniden onarım! Üretimin yeniden değerlendirilmesi! Daha modern hale dönüştürülmesi!" (Fo & Rame, 2000, s.81). Alice'yi yeniden onarırken ortak utanma duygusunu alırken onun yerine dişiliğin hadımlık kompleksini yerleştirirler. 'Analık gururu' yerleştirmek istemelerine karşın Alice eleştirel bir şekilde ona zaten sahip olduğunu söyleyerek, yine eleştirel biçimde rahim ya da yumurta koymalarını söyler. Burada rahim ile yumurtanın eklenmesi isteğinin kadınlığa biçilen doğurganlığa bir eleştiri olarak söylendiği yönünde bir yoruma gidilebilir. Çünkü rahim kendi kendini ispatlayan bir şey şeklinde tanımlanmaktadır. Ardından Ödips kompleksleri eklemlenmeye başlar ve Alice kişisel görüşler ve doyuma ulaşma açısından bir şey bırakmadıkları yönünde bir yakarma dile getirilir ama ardından hemen bu yakarmasını kapatırlar. Ardından beyin yeniden yapılandırılmaya başlar. Burada da hem fiziksel hem de ideolojik olarak bir kurguya gönderme vardır. Bütün bu değişimlerin hızlı bir şekilde olması repliklerde makineleşme eleştirisi olarak görülmektedir. Konfeksiyon ile de düzenlenen kadından sonra şimdi de sıra kadının cinselliğine olan tahakküme gelmiştir. Bu tahakküm zamk sürme ve iplik geçirme ile betimlenmiştir. Bu da cinselliği kapatmaya, cinsel özgürlüğü kısıtlamaya yapılan bir göndermedir. Ardından kadına yönelik bütün kısaltmalar ve projeler repliklerinde sıralanır; ped, sertleştirici krem, göğsü saran ölçülerde sütyen, hızlı tüy dökücü, 24 saat kalıcı deodorant, zayıflatıcı tablet, doğum kontrol hapı, kötü kokuları yok eden sprey, kepek önleyici, jiklet gibi çiğnenen kaka düzenleyici, şeffat ve beyaz dişler çişler için hormon ilacı, ağızda çiçek açtıran pastil, göğüs büyülten pomat, kıçı kaldıraç gibi gösteren eldivenimsi yüksek topuklu ayakkabılar ve yumurtalıkları parçalayıp küçülten, sahte kirpikler, tırnak cilaları, parlak ruj, yüz kremi, göz kapağı boyası, göz kapağı için morlar, nasır bandı, iki damla parfüm ve son olarak kadın 'istenen kadın', 'arzulanan kadın', 'seksi kadın', 'olması gereken kadın', işlenmiş, biçimlendirilmiş, üretilmiş, 'kadın gibi kadındır' (Fo & Rame, 2000, 81-83).

Sonuç

"Alice Harikaları Olmayan Diyarda" oyunu boyunca kadının varoluşundan bu yana yaşamının birçok alanında yaşadığı tacizlere, tecavüzlere, baskılara, kısıtlamalara, ideoloji uygulamalarına, tahakküm mekanizmalarına değinilmiştir. Oyun genel hatları bağlamında incelediğinde eril sistem eleştirisi olarak şekillendiği söylenebilir. Çeşitli imgeler ve betimlemelerle de bu erilliğin tahakküm uygulayıcılarına dikkat çekilmiştir.

Alice, hazırlanması, bitirilmesi, oluşturulması gereken bir projedir adeta. Bu proje ilk olarak bedeninin cinsiyetlendirilmesi ile başlar. Biyolojik olarak cinsiyetlendirilen beden artık gerektiği gibi işlenmeye hazırdır. Alice'de de bir kadın bedeninin inşası görülmektedir. Alice'in çocukluğu çok kısa sürmektedir. Hala tavşancıkların ardından koşarak, düşmek yuvarlanmak isteyen Alice'e artık kendine çeki düzen vermesi gerektiği dikte edilmektedir. Özellikle regl dönemi ile birlikte hem fiziksel hem de psikolojik olarak bir kadın olması beklenmektedir. Örtünmesi gerektiği, çocukça davranmaması gerektiği, kendine hakim olması ve kontrol edilmesi gerektiği baskıları iyice belirginleşmiştir. Bedeninin gerekliliklerini de yerine getirmesi gerektiği vurgusu vardır. Yani ona cinsel bir obje olarak bakan, aynı zamanda bedenini metalaştıran ve bedeni üzerinde ki hakimiyeti Alice'den başka her türlü eril tahakküme açan ideolojiye boyun eğmesi gerektiği baskısı vardır. Alice'in ormanda tacize uğraması, hem dış mekanda bulunan tehlikelere gönderme yaparken, ardından ev eşyalarının saldırısına uğraması ev içine kapatılan kadının patriyarkal sömürüsüne dikkat çekmektedir.

İlk başta Alice'i bütün bu saldırılardan kurtaran şövalye Alice'in son umududur. Ama şövalye de onu başka bir tahakküm alanına dahil etmek için kurtarmıştır. Onu fabrikaya sokarak baştan aşağı 'olması gerektiği gibi' şekillendirmiştir. Böylelikle Alice'den geriye hiçbir şey kalmamıştır. Bu fabrika sahnesi hem kadının metalaştırılmasına ve sömürülmesine bir eleştiridir hem de makineleşmeye ve sanayileşmeye yöneltilen bir eleştiridir.

Alice artık herkestir. Herkes gibi yapılan, oluşturulan, kurgulanan bir kadındır. Bu kurgu bedeninde, beyninde ve psikolojisinde tamamen bir yıkım ve yeniden üretim uygulamıştır. Fabrika sonrasında oluşturulan Alice, taciz ve tecavüzlere ses çıkarmayan, bütün bunlardan dolayı kendisini suçlayan, topuklu ayakkabılar giyen, göğüs büyültücü sutyenler takan, parlak rujlar süren, doğuran, tüysüz, kepeksiz, güzel kokulu, takma kirpikli baştan aşağı oluşturulmuş bir şeydir.

Tam da bu noktada eril ve sömürgeci sistemin bir metası, alınıp satılan, istenildiği gibi güdülen, sorgulamayan, eleştirmeyen tamamen edilgen, verilen görevleri yapıp verilenlerle yetinen bir üyesi haline gelmektedir.

Bütün bunlardan sonra kadının çaresiz ve çıkmaz içerisinde olduğu şeklinde bir yoruma gidilmemelidir. Çünkü oyunun son sahnesinde Alice artık belli farkındalıklar kazanmış, ona uygulanan şeylere karşı eleştiriler getirmiş ve belli direnme hareketleri göstermiştir. Fo ve Rame'in de bütün bu baskıları ve yaptırımları inceledikten sonra kadına, var olan durumun farkında olarak ve bu bağlamda bir eyleme girerek bir çıkış yolu sunduğu söylenebilmektedir.

Kaynakça

Direk, Z. (2007). Judıth Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi. Zeynep Direk (ed.) *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* içinde (ss. 67-84). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fo, D. & Rame, F. (2000). *Kadın Oyunları.* (çev.) F. Demirel. İstanbul: Açılım.

Gül, S. (2009). Feminist Tiyatro Metninin Nitelikleri ve Model Oyunlarda Yansıması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye.

Selek, P. (2007). Türkiye'de Özgürlüğü Ararken. Zeynep Direk (ed.) *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* içinde (ss. 118-129). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

SUÇLULAŞTIRMANIN KENT MEKÂNI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: GÜLSUYU-GÜLENSU MAHALLELERİ

Leman Çelik Özşahin[1]

Özet

Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar etkisiyle devletin daha geniş kitleleri marjinalize ettiği ve öteki konumuna ittiği görülmektedir. Marjinal grup tanımı, belli kesimlerin suçlulaştırılması, bu grupların iç düşman konumuna itilmesine sebep olmuştur. Türkiye'de 'iç düşman' olarak nitelendirilen, ötekileştirilen emekçiler, solcu gruplar, etnik, dinsel ya da belli kültürel kimlikler, ötekileştirilen farklı kesimleri oluşturmuştur. Bunun yanı sıra neo-liberalizmin derinleşmesi ile birlikte büyük şehirlerdeki yoksul mahalleler de 'ötekileştirilen' bu grupların yaşam alanları olarak suçlulaştırılmıştır. Bu çalışmanın amacı, suçlulaştırma pratiklerinin kent mekânına yansımasını ele almak, suç kavramının siyasal ve toplumsal boyutuna dikkat çekmektir. Devlet baskısının meşrulaştırılma aracı olarak suçlulaştırma pratikleri; belli devlet kurumları, kamu görevlileri ya da iktidar partisinin açıklamaları göz önüne alınarak basın kanalıyla incelenecektir. Örnek mahalle olarak seçilen İstanbul, Gülsuyu-Gülensu mahallelerinde gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerden de yararlanılacaktır. Çalışmanın temel amacı; suçlulaştırma mekanizmalarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kent, Suçlulaştırma, Kentsel Dönüşüm*

1.Suçlulaştırma

Suçun bireysel anlamının ötesinde sosyal, politik, ekonomik anlamları olduğu kriminoloji çalışmalarının ceza hukuku, hukuk felsefesi, psikoloji gibi alanların dışında sosyoloji alanında yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Fakat suç davranışını açıklayan teorilerin çoğu bu davranışın nedenlerini farklı anlamlarda sorgulamasına rağmen;[2] belli bir grubun, mekânın ya da nüfusun kriminalize edilmesine yönelik çalışmalar sınırlı düzeyde kalmıştır. Suçlulaştırma ile anlatılmak istenen; belli bir grubun ya da bölgenin yasal düzenlemelerin işaret ettiği doğrultuda suç tanımı kapsamına dâhil edilmeye çalışılması ya da dâhil edilmesidir. Suç; kişisel alanı aşıp kamusal alana giren ve yasal olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin müdahalesini gerektiren fiiller olarak tanımlanır (Marshall, 2005, s.702). Bu tanım; yasa koyucu, uygulayıcı devlet mekanizmalarından bağımsız olmadığı gibi kültürel değerlerle de iç içedir ve bundan dolayı suç kavramı; devlet, sınıfsal dönüşümler, iktidar, direniş gibi toplumsal dinamikler ele alınmadan açıklanamaz.

Suçlulaştırma; iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığı gibi iktidarın muhalif grupları hedef alan suçlu söylemi de belli bir kesime uygulanan baskının meşru gösterilmesinin aracıdır.

---

[1] Arş. Gör., Işık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, leman.celik@isikun.edu.tr

[2] Suç davranışını inceleyen teorilerle ilgili Bkz. Senem Burkay, "Teorik Çerçevede Suç", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 2*(4), 2008; Osman Dolu, Şener Uludağ, Cemil Doğutaş, "Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik Politikaları", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 65/1, 2010.

Bourdieu, bütün toplumsal düzenlemelerin merkezinde iktidar mücadelesinin yattığını ve belli grupların toplumsal düzendeki konumlarını muhafaza etmek ya da yükseltmek için sürdürdükleri mücadelede kültürel ya da ekonomik olanaklardan orantısız biçimde yararlandıklarından bahsetmektedir (Swartz, 2011, s.192). Bu mücadelenin araçlarından biri de, belli bir grubu düşman, ya da tehdit unsuru olarak nitelendirip, kriminalize ederek grubun toplumsal alandan dışlanmasının oluşturulmasıdır. Foucault (2003, s.38) ise; iktidar tarafından hakikat üretimine bağlı kılındığımızı açıklamış ve ancak hakikat üretimi yoluyla iktidar uygulanabileceğinden bahsetmiştir. Böylece, hukuk kurallarına, iktidar mekanizmalarına, gerçeklik etmenlerine, iktidar kurallarına ve gerçek söylemlerin iktidarına bağlı olarak bizlerin yargılandığını, mahkûm edildiğini, sınıflandırıldığını, görevlere zorlandığını ve belli bir yaşam biçimine ya da belirli bir ölme biçimine adandığımızı söyler (Foucault, 2003, s.39). Gerçekliğin iktidar tarafından inşasının savunulması suçun tanımlanması ve suçlunun gözetim/denetim kavramları ile sorgulanması açısından önemli bir katkı sağlamıştır. Gözetim/denetim toplumu tartışmaları ve iktidar tarafından 'düşman'ın tespiti de suçlulaştırma pratiklerinin incelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Günümüzde suç ve cezanın siyasileşmesi ve disiplin toplumundan denetim toplumuna geçiş de; 1970'lerde gelişen ve 80 sonrasında neo-liberalizm ile kanun ve düzen sloganı yoluyla suç ve cezalandırma pratiklerinin dönüşümü büyük rol oynamaktadır (Özkazanç, 2007, s.24). Bu dönüşümün genel niteliği de yeni denetim mekanizmalarının esnek ve değişken ağlar yoluyla toplumsal kurumların yapılaşmış alanının dışına çıkma eğilimidir (Özkazanç, 2007, s.27). Yeni bir denetim/gözetim mantığının oluşumu da neo-liberal dönemde suç ve cezalandırmaya yönelik pratiklerde kendisini göstermeye başlamıştır. Türkiye'deki örneklerine baktığımızda da 1980 sonrasında, devletin neo-liberalleşme sürecinde uygulamaya koyduğu ve yüksek dozda şiddet içeren iktidar stratejilerine paralel olarak toplumun daha geniş bir kesiminin marjinalize edildiği ve ötekileştirildiği görülmektedir (Berksoy, 2009, s.99). Marjinal grup tanımı, belli kesimlerin suçlulaştırılması bu grupların iç düşman konumuna itilmesine sebep olmuştur. Örgütlü bir politik varlık olarak devlet kimin düşman kimin dost olduğuna karar vermiş, devlette düşman olan 'öteki' üzerinden kendi birliğini kurmuştur (Balta, 2010, s.408). Türkiye'de 'iç düşman' olarak nitelendirilen, ötekileştirilen emekçiler, solcu gruplar, etnik, dinsel ya da belli kültürel kimlikler, ötekileştirilen farklı kesimler olmuş ve neo-liberalizmin derinleşmesi ile birlikte büyük şehirlerdeki yoksul mahalleler de 'ötekileştirilen' bu grupların yaşam alanları olarak suçlulaştırılmıştır.

Bu çalışma suçlulaştırma pratiklerinin kent mekânına yansımasını ele alarak, suç kavramının siyasal ve toplumsal boyutuna dikkat çekmektedir. Devlet baskısının meşrulaştırılma aracı olarak suçlulaştırma örnekleri; belli devlet kurumları, kamu görevlileri ya da iktidar partisinin açıklamaları göz önüne alınarak basın kanalıyla incelenmiştir. Örnek mahalle olarak seçilen İstanbul, Gülsuyu-Gülensu mahallelerinde on beş kişiyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş ve bu mülakatların analizine dayalı bir anlatı geliştirilmiştir.

2. Kent Mekânının Suçlulaştırılması: Gülsuyu-Gülensu Mahalleleri

Henri Lefebvre tarafından kentsel mekânın üretimi, politik grupların etkisi ile sadece fiziksel bir mekân üretimi olarak kalmayıp, zihinsel ve sosyal boyutları da yeniden üreten bir süreç olarak biçimlenmiştir (Aslan & Şen, 2011, s.110). Kent mekânın tarihsel koşullar, toplumsal ilişkiler ve politik süreçlerden bağımsız olmaması suçlulaştırmanın mekân üzerinden ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Gecekondu mahalleleri de toplumsal bir kesit olarak,

gecekonduların farklı etnik, dini veya politik kimlikleri ile sınıfsallıklarını, kentin mevcut sosyal ilişkileri içine yerleştirilebilmesine ve varlığını sürdürebilmesine olanak tanıyan yerler olmuşlar ve mekânsal dayanışma pratiğini yansıtmışlardır (Aslan & Şen, 2011, s.110). Bu mahallelerden biri olan İstanbul, Gülsuyu Mahallesi, Maltepe'nin Gülsuyu tepesine kurulmuştur ve D100 karayolunun üst tarafında yer almaktadır. Gülensu Mahallesi ise; Gülsuyu mahallesiyle sınır bir şekilde, kuzeyinde ve batısında Zümrütevler, doğusunda Büyükbakkalköy ve Esenkent olan konumda bulunmaktadır. Gülsuyu, 1950'lilerde Anadolu'dan İstanbul'a göç eden, Kartal'dan Tuzla'ya kadar uzanan sanayi bölgesinde çalışan emekçilerin dayanışmasıyla kurulmuştur. 1970'lerde ise mahallenin boş kalan kısmına yerleşim yerlerinin kurulmasıyla Gülensu Mahallesi'nin oluştuğu bilinmektedir. Eski yıllarda çoğunluğunu Erzincan, Sivas, Tokat, Dersim gibi illerden göç eden Alevi nüfusun oluşturmasına rağmen günümüzde her iki mahalleye de farklı etnik, dini kimliğe sahip gruplar yerleşmiştir. Alevi nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı bir yer olmasının yanı sıra Gülsuyu muhalif sol politik kimliğiyle de tanınmaktadır.

Türkiye'de yoksul mahallelerin özellikle 'varoş' söylemiyle bütünleştirilmesi; bu mahallelerin şiddetin kol gezdiği, yasa dışı faaliyetlerin hâkim olduğu, toplumla bütünleşmek yerine topluma ve sisteme karşı bir duruşun üretildiği yerler olarak kurgulanmasını yaratmıştır (Erman, 2004, s.12). Bu 'varoş' söylemi üzerinden tehlikeli, kötü, suçlu mahalleler tanımlanmış ve suçun kent mekânı üzerinden de inşa edildiği, açıklandığı görülmüştür.[1] Bu tanımlamalar Gülsuyu'na dair genel-geçer bir bakış açısını da belirtmekle birlikte kent mekânını ve orada yaşayan herkesi de 'tehdit' unsuru olarak inşa etmektedir. Bu tehdit grupları, alt sınıflara yönelik devletin denetim mantığının da yeni bir şekle bürünerek toplumsal yapıya nüfuz ettiğinin göstergesidir ve bazı kesimler daha riskli sayılarak onlar üzerindeki denetim yoğunluğu da artmaktadır. Hatta bu tehdit gruplarına müdahale için bazen gerekçe olmadığı, herhangi bir suç unsuru olmamasına rağmen güvenlik güçlerinin yaklaşımında bile önyargı, idari takdire bağlı olan uygulamalar kendini göstermektedir. Gülsuyu sakinlerinden Batuhan (23)'ın anlattığı örnek bu konuda açıklayıcıdır:

> *Otobüse binmiş mahalleye geliyorsunuz mesela, polis İETT'leri durdurup, özellikle 21G'yi (Kadıköy-Gülensu Mah.) durduruyor, GBT kontrolü yapar. Eskiden daha çok oluyordu ama bazen hâlâ aynı şeyle karşılaşıyoruz.*

Bir başka görüşmeci Güler (25) ise şöyle anlatmaktadır:

> *Otobüsler Gülensu'ya, yukarıya kadar çıkmaz genellikle. Geçenlerde otobüs şoförü yukarıda olay varmış daha ileriye gitmem dedi. Otobüsten kimse inmeyince polis-panzer eşliğinde yukarıya çıkacağını söyledi. Olay var diye polis-panzer de gelmedi, biz diretince otobüs yola devam etmek zorunda kaldı. Heykele (Gülsuyu meydan) geldiğimizde ne olay vardı ne başka bir şey. Sadece keyfi, kulaktan dolma haberlerle davranıyorlar.*

---

[1] Bkz. "İstanbul'un En Güvensiz İlçesi Hangisi, Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul'un suç haritasını çıkardı", Milliyet, 29.04.2013.

Mahalleye dair bu algının oluşmasında bireysel olarak işlenen belli suçların varlığını görüşmeciler yok saymamak, bunların her yerde olabileceğini de belirtmekle birlikte; devletin, devlet güçlerinin kendi mahalleleri gibi politik kimliği ile bilinen mahallelere olan yaklaşımının bu gibi mekânlara dair bir önyargı oluşturduğunu da ifade etmektedirler. 2007'de dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar yaptığı açıklamasında: "Esrar ve kadın ticareti gibi kirli işlerle uğraşanlar ile terör grupları, masum insanları kullanarak, gecekondularda dönüşüme engel olmaya çalışıyor (Türkiye Gazetesi, 2007 - 'Kentsel Dönüşümü Teröristler İstemiyor')" demiştir. Bu gibi söylemlerin günümüze dek devam ettiğinin göstergesi de Recep Tayyip Erdoğan'ın 6 Nisan 2013 günü yaptığı açıklamalarda benzer düşünceyi dile getirmesidir: "Yoksul mahalleler terörün istismar ettiği mahallelere dönüştü. Çarpık kentleşme; terörü gizleyen, aynı zamanda teröre istismar imkânı sunan mekânlar oldu (Atasoy, 2013 – 'Dönüşümde İkinci Perde')." Bu gibi söylemlerin mahallenin suçlulaştırılmasına neden olduğu görüşmelerde de anlatılan olaylarla kendini göstermektedir. Cem (27) isimli görüşmeci şunları aktarmıştır:

> *Burger King Gülsuyu'na sipariş getirmiyor. Bu tavır bile dışarıdaki insanların buraya nasıl baktığının göstergesi. Dışarıdakiler buradan korkuyor. Gülsuyu köprüsünden girip yukarı heykele çıkana kadar başlarına her türlü kötülüğün gelebileceğini düşünüyorlar.*

Cemal (40) ise benzer bir açıklama yaparak:

> *Gece geç saatlerde işyeri servisleri mahalleye girmek istemiyor. Duvar yazılarını görüp korkuyor. Burada her türlü olaya davetiye çıkar diye düşünüyor, işçilere de baskı uyguluyor. Maltepe çevresinde birinin Gülsuyu'nda oturduğunu öğrendiklerinde iş vermediklerini bile duyuyoruz.*

Gülensu-Gülsuyu Güzelleştirme Derneği Başkanı Ali Şengül:

> *Diyelim ki aşağıdasınız, Maltepe'ye inmişsiniz, akşam olmuş. Gecenin onu, on biri taksiye biniyorsunuz. Taksici soruyor nereye gideceksin diye Gülsuyu dediğiniz anda abi benim başka işim var gibi gerekçelerle götürmek istemiyor. Kentsel dönüşüm sürecinde bizim gibi başka mahallelere gidildi gelindi, sohbet edildi. Yoksul-orta kesimlerin yaşadığı mahallelerde benzer olayların olduğunu onlardan da dinledik hatta bunların teşvik edildiğini bile. Onların gerçekleştirmek istedikleri projelerin başarılı olabilmesinin bir yolu da bu tür alanların içinin boşaltılması ve kamuoyuna kötü gösterilmesi.*

Wacquant'ın (2010, s.294) marjinal olarak tanımlanan bu gibi mahallelerde; mahrumiyetten, ahlaksızlıktan, kanunsuzluktan, şiddetten geçilmediğini, sadece toplumdan dışlananların buralarda yaşamaya tahammül edebileceğinin vurgulandığını belirtmektedir. Bu 'ötekileştirmenin' mahallenin geneline yansıdığı, hatta çocukların bile 'zararlı' ilan edilmesi Yücel (45)'in anlattıklarında kendini göstermektedir:

> *Bizim mahallemizdeki okul yenilenirken, çocuklar başka okullara geçici olarak gönderilmişti. Hem Gülsuyu dışındaki okullara hem de tepede genellikle Narcity,*

Kiptaş Konutlarındakilerin çocuklarını gönderdikleri Barbaros Hayrettin Paşa İ.Ö.O'na. Kaç kişiden duyduk, gördük. Buranın çocukları ve oranın çocuklarını ayırma gibi bir durum söz konusu oldu. Kesinlikle bir araya getirmiyorlar, ötekileştiriyorlar ve okul giriş-çıkış saatlerinin arasına boşluk koyuyorlardı. Okul yönetimi, öğretmenler, müdür çocuklara diğer çocuklara davrandığı gibi değil sanki cüzzamlı bir grupmuş gibi davranıyordu.

Bunların yanı sıra mülakatlardan çıkan bir başka sonuç da; mahalledeki birliktelik, örgütlenme yapısının değiştiği ve son 10-15 yıllık süreçte uyuşturucu, fuhuş gibi oluşumların artması ve polis müdahalesinin sınırlı kalmasıyla yozlaşmanın yaşandığı şeklindedir. Wacquant (2010, s.295); bölgesel yaftalama yüzünden insanların kendilerini oturdukları yerle özdeşleştiremez hale geldiklerini, ayrıca aynı kaderi paylaşan topluluğa da bağlılığın azaldığına dikkat çekmiştir. Wacquant'a (2010, s.295) göre:

Bölgeye dayalı topluluk bağlarının bu şekilde zayıflaması, hatta olumsuz bir sosyal ve simgesel sermayeye dönmeleri, bireysel tüketimin gerçekleştiği özel bir yalnızlık alanına çekilmeyi körükler, insanların birbirinden uzaklaşmasını, birbirlerini aşağılamasını ("Onlardan biri değilim") tetikler; bu durum da yerel dayanışmaların iyice altını oyar, mahallenin küçümsenerek algılanmasını pekiştirir.

Kent mekânı üzerinden suçlulaştırma, 'ötekileştirmenin' oluşumu, belli bir tarihsel süreklilik içerisinde gelişen bir durumdur. Bu mahallelerde alt ve orta sınıfı temsil eden kesimlerin yaşaması, çeteleşme gibi oluşumların gençler arasında yayılmasına daha çok olanak yaratmıştır. Mahalle dışında yaftalama ile karşılaşan yoksul mahallelerdeki gençler, mahalle içindeki bağların da azalmasıyla kolay para kazanma yolu olarak gördükleri esrar, eroin satıcılığına yönelmeye başlamışlardır.

Sonuç

Belli bir grubun, bölgenin toplum düzenine, 'istikrarına' zararlı olarak tanımlanması ve devlet tarafından 'iç tehdit', 'ıslah edilmesi gereken bir öge' olarak ele alınması incelenen mahalle örneğinde ve başka mahallelerde muhalif sol politik örgütlenme üzerinden yapılmıştır. Mahallelere yönelik politikalarda etnik, dini kimliklerin etkisinin varlığı da Türkiye'de bu politikaların uygulanmasında etkin olmasıyla birlikte bu çalışmanın konusu olmadığından dolayı bu konuya değinilmemiştir. Gülsuyu-Gülensu mahallelerinin içinde bulunduğu durum, kentsel dönüşümün 'tehdit' söylemi üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılması ve dönüşüm projeleriyle 'seçkinleştirme' amacı günümüzde ciddi bir toplumsal sorun oluşturmaktadır.

Kaynakça

Aslan, Ş. & Şen, B. (2011). Politik Kimliğin Temsil Edici Mekânları: Çayan Mahallesi. Toplum ve Bilim, 120, 109-132.

Atasoy, Z. (2013). Dönüşümde İkinci Perde.

http://www.arkitera.com/haber/13167/donusumde-ikinci-perde (erişim: 02.06.2015).

Balta, E. (2010). Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası. Evren Balta & İsmet Akça (Der.), Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti içinde (s. 407-431). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Berksoy, B. (2009). Devlet Stratejilerinin Bir Tezahürü Olarak Polis Alt Kültürü: 1960 Sonrası Türkiye'de Polis Teşkilatında Hâkim Olan Söylemlere Dair Bir Değerlendirme. Toplum ve Bilim, 114, 98-130.

Burkay, S. (2008). Teorik Çerçevede Suç. Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar. 2 (4), 1-15.

Dolu, O. & Uludağ, Ş. & Doğutaş, C. (2010). Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik Politikaları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(1), 58-81.

Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında Öteki Olarak Gecekondulu Kurguları. European Journal of Turkish Studies.

Foucault, M. (2003). Toplumu Savunmak Gerekir (çev.) Ş. Aktaş, İstanbul:Yapı Kredi.

Marshall, G. (2005). Sosyoloji Sözlüğü (çev.) O. Akınhay & D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat.

Milliyet Gazetesi (2013). İstanbul'un En Güvensiz İlçesi Hangisi. http://www.milliyet.com.tr/istanbul-un-en-guvensiz-ilcesi-hangisi-gundem-1700615/ (erişim: 29.05.2015).

Özkazanç, A. (2007). Biyo-Politik Çağda Suç ve Cezalandırma: Denetim Toplumunda Neo-Liberal Yönetimsellik. Toplum ve Bilim, 108, 15-51.

Swartz, D. (2011). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi (çev.) E. Gen, İstanbul: İletişim.

Türkiye Gazetesi (2007). Kentsel Dönüşümü Teröristler İstemiyor. http://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a354783.aspx (erişim: 02.06.2015).

Wacquant, L. (2010). Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi (çev.) M. Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

YAŞLILARA YÖNELİK GELİŞTİRİLEN SOSYAL POLİTİKALAR: EVDE SAĞLIK VE BAKIM HİZMETLERİ

Evindar Can Çevik[1]

Özet

Modernleşen toplumlarda değişen önemli parametrelerden biri demografik yapıdır. Gelişmiş ülkelerde bu değişim, doğum hızının düşmesi, sağlık alanında yaşanan bilimsel gelişmeler ve yaşam standardının yükselmesi sonucunda nüfusun yaşlanması ile sonuçlanmıştır. Gelişen ülkeler arasında bulunan Türkiye'nin demografik yapısında, yaşlı nüfusun artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Toplumsal dönüşümlerle ortaya çıkan yeni toplumsal formda, kentlerde yaşayan yaşlıların bakım ihtiyacının artık aileleri tarafından karşılanmaması ve yaşlı nüfusun hızla artması karşısında devlet, sosyal devlet rolü gereği yaşlılara yönelik sosyal politikalar geliştirmeye başlamıştır. Ekonomik boyutuyla yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik gelir güvenliğini sağlayacak adımlar atılmış ancak kentsel yaşam koşullarının içerdiği zorluk göz önünde bulundurulduğunda bu adımlar yetersiz kalmıştır. Özellikle kentlerde yaşlı bakımının sağlanmasına yönelik huzurevleri kurulmuş ancak hem sayısının yetersizliği hem de hizmetin düşük standartlarda sunulması farklı sorunları gündeme getirmiştir. Yaşlılara yönelik son sosyal politikalardan biri olan evde sağlık ve bakım hizmeti ise kamu kurumları ve yerel yönetimlerce yerine getirilmektedir. Fakat bu hizmet de kendi içinde birbirinden farklı sorunlar ve yetersizlikler barındırmaktadır. Bu çalışmada, yaşlılık statüsünde yaşanan değişimlerin ve yaşlıların sosyal devletin koruması altına alınma sürecinde geliştirilen sosyal politikaların incelenmesinin ardından, odak konu olarak evde sağlık/bakım hizmetleri uygulamalarının mevcut sorunlarının irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yaşlanma, Yaşlılık Statüsü, Sosyal Politika, Evde Sağlık ve Bakım Hizmetleri.*

1. Yaşlılık Olgusuna Kuramsal Yaklaşım

Yaşamın temel gerçekliği olarak yaşlanma doğumla başlar ve çok boyutlu bir süreç olarak devam eder. Böylece yaşlılık kaçınılmaz ve geri dönülmez doğal bir süreç olarak karşımıza çıkar. Yaşlılık, bireyin fiziksel ve bilişsel fonksiyonlarında gerileme, gelir düzeyinin, statünün, bağımsızlığın, sosyal yaşantının ve sosyal desteklerin azalması gibi pek çok sorunun yaşandığı bir kayıplar dönemidir. Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı "çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması" olarak tanımlamaktadır. (Ceylan, 2015, s.25-38). Dünya Sağlık Teşkilatı, 1963 yılında yaşlanmayı kronolojik olarak ele almış;45-59 yaş aralığını orta yaşlı, 60-74 yaş aralığını yaşlı ve 74 yaş üstünü ileri derecede yaşlı olarak sınıflandırmıştır (Bahar, Bahar ve Savaş, 2009, s.86). Belirleyici bir parametre olan doğumda beklenen yaşam süresi, neredeyse her coğrafyada ve hatta ülkede farklılık göstermektedir. Günümüzde kamu kurumlarının sosyal politika esasları ve alana yönelik literatür göz önüne alındığında, 65 yaşı yaşlılık sınırı olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

[1] Y.Lisans Öğr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, evindarcevik@gmail.com

Yaşlanma ve yaşlılığı araştıran bilim dalı olan gerontoloji Türkiye literatürüne 1998 yılında girmiştir. İnterdisipliner ve multidisipliner bir alan olan gerontoloji, yaşlanma ve yaşlılığın bedensel, psişik, sosyal, ekonomik, tarihsel, kültürel yönlerini ve müdahale olanaklarını inceler. Yaşlılığı toplumsal yönüyle inceleyen ve araştıran disiplin ise gerontososyolojidir. Bu alana yönelik Antalya'da 2005 ve 2006 yıllarında düzenlenen "Uluslararası Sosyal ve Uygulamalı Gerontoloji Sempozyumu" yaşlanma ve yaşlılık olgularının toplumun geleceği açısından ne kadar önemli olduklarının kavranmasına katkıda bulunmuş ve 2006'da Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türkiye'nin ilk gerontoloji bölümü kurulmuştur (Tufan, 2016, s.1-17). Böylece akademik dünyada, her topluma ve kültüre göre farklı düzlemlerde gerçekleşen yaşlanma ve yaşlılığın, Türkiye'deki resmini çizmek ve yapılan tespitlerle sosyal politikaların yönlendirilmesine katkı sunacak çalışmaların ortaya çıkması açısından önemli bir adım atılmıştır.

Gerontososyolojik alanda yaşlılıkla ilgili öne çıkan yaklaşımların fonksiyonalist, çatışmacı ve etkileşimci yaklaşımlar olduğunu söylemek mümkündür. Fonksiyonalist yaklaşıma göre, yaşlılık fiziksel olarak gerileme ve ölümle sonuçlanan bir süreç olarak ele alınır ve bu, toplumların devamlılığı açısından doğal bir durumdur. Yaşlanan bireylerin sosyal yaşantıyı daha genç insanlara bırakarak geri çekilmeleri toplumların faydasınadır. Bireyler bu gerçekliği kabullenmiş bir biçimde yaşlandıklarında sosyal uyumsuzluklar en az düzeyde ortaya çıkacaktır. Çatışmacı yaklaşıma göre yaşlılık sosyal yaşamda, statüde, gelirde bir takım kayıpların yaşandığı bir süreçtir. Sağlık sisteminde gelirin, gücün ve prestijin eşit olmayan dağılımı bir sosyal sorun niteliğindedir. Henüz yaşlı olmayan bireylerin, tecrübe etmedikleri bir dönem hakkında tespitlerde bulunmaları ve yaşlılıkla ilgili uygulamada karar alıcı olmaları bir çatışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkileşimci yaklaşıma göre ise, yaşlı bireyler de toplumun aktif bir parçasıdır ve diğer toplum üyeleriyle etkileşim halinde hayatlarını devam ettirmektedirler. Bu etkileşimde en önemli etken, toplumların yaşlılarına duyduğu saygıdır (Gönüllü Taşkesen, 2012, s. 1-13; Yapıcıoğlu, 2009, s. 8-9).

Modernleşme süreci sanayileşme, kentleşme, rasyonelleşme, bürokratikleşme, demokratikleşme, bireyselleşme ve küreselleşme ile birlikte gündelik hayatımızı şekillendirecek biçimde varlık göstermiştir. Sanayileşme ve modernleşme sonucunda Türkiye'de statik toplumsal yapı, özellikle 1950 sonrasında, kırdan kente doğru hızlı bir nüfus hareketi ile karmaşık bir hal almıştır (Müftüler, 2015, s. 493-499). Kentlerde yaşlılar, evlenen çocukların ayrı evlere çıkması ya da çocukların eğitim ve/veya iş nedeniyle aileden ayrılması, kadınların iş hayatına katılımının artması sonucu yalnız kalmaktadırlar. Öte yandan kırsal alanlarda da, iş bulma amacıyla şehirlere göç eden bireyler, ailelerini yani yaşlıları geride bırakırlar. Böylece kırsalda da kentte de yaşlılar yalnız yaşamak zorunda kalırlar. TÜİK'in 2015 yılı istatistik verilerinde tek kişilik hane halklarının %45,8'inin yaşlılardan oluşması, bu tespiti kanıtlar niteliktedir (TÜİK, 2016a).

Geleneksel yaşam formunda tecrübe ve bilginin kaynağı olarak konumlandırılan ve bu sayede güçlü bir otoriteye sahip olan yaşlılar, modern dönemde bilginin dijital ortamlarda hızlı ve ulaşılabilir hale gelmesi ile bu konumlarını da yitirmişlerdir. Anthony Giddens (2000, s.140-144) yaşlı insanların bilgi birikiminin, gençlere artık bir yararı olmayan ve zamanın gerisinde kalmış bir bilgi yığını gibi görünmesinden dolayı yaşlıların, daha düşük bir konum ve güce sahip oldukları tespitinde bulunarak yaş ayrımcılığının, cinsel ayrımcılık ve ırk ayrımcılığı gibi ideolojik bir konum alacağını da vurgular.

2. Yaşlılara Yönelik Geliştirilen Sosyal Politikalar

Günümüzde yaşlı nüfus oranı %10 ve üstünde olan ülkeler yaşlı kabul edilmektedir. Türkiye'de yaşlı yani 65+ yaş grubunun nüfus oranı 2013 verilerine göre %7,7 iken 2015'de 8,2'ye yükselmiştir. TÜİK yayımladığı nüfus projeksiyonunda bu oranların 2023'te %10,2'ye, 2050'de ise %20,8'e çıkacağını öngörmektedir (TÜİK, 2016b). İsmail Tufan (2014, s. 48-50) ekonomi ve politika açısından değeri yükselecek yaş grubunun 50+ olacağını vurgular. "Amerika'nın gri devi" olarak anılan AARP (AmericanAssociation of RetiredPersons) adlı dernek, yaşlı üyelerine sunduğu hizmetler ve geniş çaplı örgütsel etkinlikleri ile Katolik Kilisesinden sonra dünyanın en büyük organizasyonudur. Bu derneği, 50+ yaş grubunun gelecekteki tasavvurunu göstermesi açısından, önemli bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür (Tufan, 2016, s. 178-179).

2.1. Kalkınma planları ve yasal düzenlemeler

Her türlü sosyal yardım ve güvenlik hizmetlerini düzenlemek, korunmaya muhtaç yaşlı, çocuk ve engellilerin bakımı, yerleştirilmesi ve rehabilitasyonu ile çalışma gücünden yoksun yoksul kimselerin sosyal güvenliğini sağlamak üzere, 1963 yılında Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece 1963 yılından itibaren Kalkınma Planlarında yaşlılara yönelik tedbirler yer almaya başlamıştır. Kalkınma planlarında yaşlılara götürülecek hizmetler yalnızca kamu kuruluşlarıyla sınırlandırılmamış, yerel yönetimler ve gönüllü kuruluşlara da bu konuda görevler verilmiştir. (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18).

1982 Anayasasının 61.maddesi Sosyal Hizmetler alanına giren grupları açık bir şekilde belirlemiş, korunmaya, bakıma, yardıma ve rehabilitasyona muhtaç çocuk, sakat ve yaşlılara öncelik tanıyarak, devletin bu alanda gerekli kuruluş ve tesisleri kurması veya kurdurması hükmünü getirmiştir. Anayasanın bu hükmü doğrultusunda hazırlanan 2828 sayılı"Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu" ile sosyal hizmetlere ilişkin faaliyetlere devletin denetim ve gözetiminde bütünlük içinde yürütülmesi esası getirilmiştir. Bakanlar Kurulu'nca 03.06.2011 tarihinde 633 sayılı "Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile oluşan yeni teşkilatlanma sonucu, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Yaşlı Hizmetleri Dairesi Başkanlığı kurulmuştur (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18).

2.2. Yerel yönetimlerin sunduğu hizmetler

1930 tarihinde yürürlüğe giren 1530 sayılı yasa ile ilk defa belediyelere, bakıma muhtaç kişilerin korunması, yaşlı evleri yapma ve yönetme yükümlülüğü getirilmiştir (Soysal, 2015, s. 23). Bu çerçevede belediyeler, yardıma muhtaç olan yaşlıların barınması için huzurevi, ücretsiz muayene ve ilaç yardımı yapmakta, gıda, yakacak, ev temizliği hizmetlerine destek olmak, belediye otobüslerinden ücretsiz veya indirimli yararlanmalarını sağlamak gibi görevleri yerine getirmektedirler. Ekonomik ve kültürel olarak çok gelişmiş belediyeler ise, seminer ve poliklinik hizmetleri, aşevinden evlere yemek dağıtımı, nakdi yardım, ambulansla evden sağlık hizmeti vermek ve çeşitli etkinlik programları düzenlenmektedir. Ancak, bu hizmetler özellikle İstanbul ve Ankara gibi Büyükşehir Belediyeleri ile nüfus ve gelişmişlik bakımından büyük

olan il ve ilçe belediyelerince yerine getirilmektedir (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18).

2.3. Huzurevleri, bakım ve rehabilitasyon merkezleri

Huzurevlerinde yaşlılara yeme-içme, barınma, psikososyal destek hizmetleri sunulmaktadır. 2013 verilerine göre Türkiye'de Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı 107, diğer bakanlıklara bağlı 2, belediyelere ait 20, dernek ve vakıflara ait 31, azınlıklara ait 7 ve özel hizmet veren kurumlara ait 130 tane olmak üzere toplam 297 huzurevi mevcuttur. Bakım ve rehabilitasyon hizmeti ise, 07.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelli Kanunu ile engellilere yönelik kurum bakım hizmetlerini, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığından ruhsat alan gerçek ve tüzel kişiler ile kamu kurum ve kuruluşlarının da verebilmesi sağlanmıştır. (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18). Bakımevleri, yarı-bağımlı ve bağımlı hastalara hizmet veriyor olmasından ötürü kompleks ve profesyonel hizmet gerektiren bir işlev üstlenmektedir. Ancak sayısının yetersizliği yanında koşulların barındırdığı olumsuzluklar nedeniyle kamu kurumlarına bağlı huzurevleri ve bakımevleri tercih edilmemekte, öte yandan koşulları iyi olan özel merkezler ise çoğu yaşlının karşılayamayacağı yüksek ücretler talep etmektedirler.

2.4. Yaşlılık aylığı

Ülkemizde 2022 sayılı "65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz, Kimsesiz Türk Vatandaşına Aylık Bağlanması Hakkındaki Kanun"un uygulamaları 1977 yılından beri devam etmektedir (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2013'te düzenlenen yeni yönetmeliğe göre başvuru şartlarından biri, başvuracak yaşlının Sosyal Güvenlik Kurumu, Emekli Sandığı, Bağ-Kur, Sosyal Sigortalar Kurumu da dâhil olmak üzere hiçbir kurumdan emekli maaşı alıyor olmaması gerekmektedir. Çünkü Sosyal Güvenlik Kurumu'na bağlı olarak çalışmış yaşlılar güvenlik kapsamında yer alırlar. Daha evvel Sosyal Güvenlik Kurumu'na prim ödememiş, muhtaçlık sınırından daha az geliri olan ve bu durumu valilik ya da kaymakamlık makamlarınca tespit edilen kişiler, 65 yaş muhtaç yaşlı aylığı için başvurabilmektedirler (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18).

2.5. Evde bakım ücreti

Evde bakım ücreti kanun hükmü gereğince, engellilerin ikamet ettiği hanede kişi başına gelir düzeyinin, aylık net asgarî ücret tutarının 2/3'ünden daha az olması ve sağlık kurulu raporunda %50 + ağır engelli olması şartı aranmaktadır. Evde bakım aylığı, engelliye bakmakla yükümlü olan ve bilfiil engellinin bakımını yapan kişiye verilmektedir. (ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2013, s. 12-18). Bu hizmet ile ilgili sorunlardan biri, gelir kriteri hesaplarında bütün gelir ve malvarlığının göz önünde bulundurulmasına rağmen, bu hesaba hane giderleri sabit kabul edilerek dahil edilmemektedir. Diğer taraftan özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde, yaşlı ebeveynleri için bakıcı tutan kişiler, bakıcıya verilecek ücretin bir kısmını evde bakım ücreti ile karşılamaktadırlar.

3. Evde Sağlık ve Bakım Hizmetleri

1993 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nce evde sağlık ve bakım hizmetine yönelik Ankara, Adana, İzmir ve İstanbul illerinde pilot uygulama başlatılmış ve uygulamalardan etkili sonuç alınamadığı gerekçesi ile sürdürülmemiştir. Ancak 1994 yılı itibariyle Ankara ve 2001 yılı itibariyle de İstanbul Büyükşehir Belediyeleri, evde sağlık ve bakım hizmetlerini yaşlılara sosyal, psikolojik, sağlık, danışmanlık, temizlik, bakım ve ev içi tamirat hizmetleri gibi birçok alanda yaygınlaştırarak vermeye başlamışlardır (Soysal, 2015, s. 24-27). Aynı zamanda özel kuruluşlar yine kamu kurumlarından önce bu hizmetleri sunmaya başlamıştır. Özellikle 2008 yılı itibariyle konuya ilgi artmış ve kamu kurumları da bu alanda varlık göstermeye başlamışlardır.

Evde bakım hizmetlerinin sağlık bakımı olarak Sağlık Bakanlığı tarafından yerine getirilmesine yönelik ilk resmi düzenleme, 2005 tarihli ve 2571 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan "Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik"tir. Devamında 2006 tarihli "Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik", aynı tarihli "Bakıma Muhtaç Engellilere Yönelik Resmî Kurum ve Kuruluşlar Bakım Merkezleri Yönetmeliği" ve 2010 tarihli "Sağlık Bakanlığınca Sunulan Evde Sağlık Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge" engelli ve yaşlılara evde bakım hizmeti sunumunun hukuki zeminini oluşturmuştur (Genç & Barış, 2015, ss. 42-43). Bu yönetmeliklerle evde bakım hizmetlerinin Sağlık Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) tarafından eşgüdümle yürütülmesi amaçlanmış ancak mevcut uygulamalarda böyle bir ortaklık gelişmemiştir. Sağlık Bakanlığı evde sağlık hizmetini üstlenirken, ASPB dezavantajlı grup içerisinde yer alan çocuk, genç, kadın, yaşlı ve özürlü bireylere yönelik kurum bakımı ve mali yükümlülüğü üstlenmiştir. Ancak total olarak Türkiye'de sağlık ve bakım hizmetleri yalnızca Sağlık Bakanlığı ve ASPB tarafından yürütülmemekte, yerel yönetimler ve özel kuruluşlar tarafından da verilmektedir. Evde sunulan hizmetlerde özellikle yerel yönetimler etkili bir role sahiptir. Ankara, İstanbul Kocaeli ve Konya Büyükşehir Belediyeleri başta olmak üzere bireylerin belediyelerin verdikleri evde sağlık ve bakım hizmetinden yararlanmaları için bulundukları belediye sınırları içinde ikamet etmek, 60 yaş ve üzeri olmak ve bakıma muhtaç olma şartlarını taşımaları gerekmektedir. Ancak bu hizmetler maliyetli olması dolayısıyla yalnızca bazı büyükşehir belediyeleri tarafından yürütülebilmektedir.

Evde sağlık ve bakım hizmetlerine dair çizdiğimiz bu tabloda, en görünür sorunlar bu hizmetlerin verilmesinde yaşanan koordinasyon eksikliği, mevcut karmaşa, kalitesiz hizmet ve yetersizliklerdir. Dağınıklığı gösteren örneklerden biri, her kurumda aynı kişiye ait açılmış dosyaların mevcudiyetidir. Aynı zamanda her başvuru sürecinin yaşattığı zaman kaybı ihtiyaç sahipleri aleyhine işlemektedir. Evde fiili hizmet sunan Sağlık Bakanlığına bağlı hastaneler ile yerel yönetimler arasında koordinasyonu sağlamaya yönelik yerel bazda çalıştaylar yürütülerek protokoller imzalanmıştır. Çok az sayıda ve mikro düzeyde yürütülen bu protokoller yaygınlaşamamış ve makro düzeyde bir düzenleme ile sonuçlanamamış durumdadır. Devletin yürütmesinde alanla ilgili pozisyonda yer alan siyasiler, hizmetleri birer vaat olarak fiili uygulamaların çok dışında bir çerçeve ile sunmaktadırlar. Aynı zamanda bu hizmet tanım ve tanıtımlarının mevcut yasal düzenlemeler ile de ortaklaşmadığını görmek mümkün. Evde sağlık hizmetlerine dair çizilen misyon ve vizyon ideali temsil eden ancak sunulan hizmetin gerçekleriyle bağdaşmayan nitelikler taşır. Ancak evde sağlık hizmetleri sunan birimlerin her biri eleman ve/veya ekipman yetersizliği, yönetmelikçe talep edilen hizmetlerin evde

uygulanma risklerine yönelik yasal bir koruma ve tedbiri sağlamaması gibi nedenlerle farklı ve sınırlı uygulamalarla hizmet sunmaktadır. Evde sağlık ve bakım hizmetlerinin, resmi düzenlemelerle kurulacak koordinasyon merkezlerinde örgütlenmesi ve hizmetin eşitsiz sunumunu ortadan kaldıracak gerçekçi bir yaklaşım, sorunlara yönelik en temel çözümler olarak görünmektedir.

Sonuç

Demografik veriler dünya nüfusunun yaşlandığını ve yaşlanmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu oranın artma eğiliminin hızlanarak devam edeceği öngörülmektedir. Toplumsal yapının modernleşme ile yaşadığı dönüşüm, yaşlıların yaşamsal ihtiyaçlarının artık aileleri yoluyla sağlanamadığını göstermektedir. Böylece toplumsal bir sorun haline gelen yaşlı nüfus, devletin müdahale alanına dahil olmuştur. Sosyal devletin dezavantajlı vatandaşlarına yönelik sosyal politikalar geliştirme yükümlülüğü vardır. Böylece dezavantajlı grupta yer alan yaşlılara yönelik kamu kurumlarınca ekonomik alanda, sağlık ve bakım konularında sosyal politikalar uygulamaya konmuş, evde sağlık ve bakım hizmetleri en genç hizmet olarak geliştirilmiştir. Hizmetin dağınık ve parçalı uygulamaları, ülke genelinde eşitsiz uygulama örneklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda yürütülen hizmetlerin düşük kalite standartlarında yürütülmesi ve maliyeti yüksek bir hizmet olması gerekçesiyle yeterli yatırımların yapılmadığı görülmektedir.

Kaynakça

ASPB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı.* Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: Ankara.

Bahar, G.; Bahar, A. & Savaş, H. A. (2009). Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Sosyal Hizmetler. [Elektronik Versiyon] *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi.4:12.* (erişim: 06.06.2016).

Ceylan, H. (2015). *Yaşlılık ve Refah Devleti.* İstanbul: Açılım Kitap.

Genç, Y. ve Barış, İ. (2015). Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Çağdaş Yaklaşım: Kurumsal Bakım Yerine Evde Bakım Hizmetlerinin Güçlendirilmesi. [Elektronik Versiyon] *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3:10* (erişim: 04.06.2016).

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji.* (H. Özel ve C. Güzel, çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Gönüllü Taşkesen, C. (2012). Türkiye'de Yaşlılık ve Evde Yaşlı Bakımı: Resmi Karar ve Uygulamaların Yerinde Tespiti: Isparta İli Araştırması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Müftüler, H. G. (2015). Modernleşme Sürecinde Yaşlılık. [ElektronikVersiyon] *Toplum Bilimleri Dergisi. 9:17* (erişim: 04.06.2016).

Soysal, H. T. (2015). Yaşlılık Olgusu Bağlamında Yaşam Memnuniyetine Sosyolojik Bir Bakış: Karabük Yücel Huzurevi Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tufan, İ. (2016). *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma.* Ankara: Nobel Akademik

Yayıncılık.

Tufan, İ. (2014). *Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi.* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

TÜİK (2016a). İstatistiklerle Yaşlılar, 2015. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21520 (erişim: 8 Haziran 2016).

TÜİK (2016b). Nüfus Projeksiyorları. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027 (erişim: 8 Haziran 2016).

Yapıcıoğlu, A. (2009). Modernleşme Süreci ve Yaşlılık: İki Yerleşim Yerinde Modernitenin Yaşlılığa Etkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MESLEKİ ANLATILARIN SOSYOLOJİK ANALİZİ MERSİN BALIKÇILARI ÖRNEĞİ

Ş. Sinem Çelik[1]

Özet

İçinde bulunduğumuz çağda, yoğun görsel ve yazınsal anlatı bombardımanına rağmen sözlü anlatılar azalarak da olsa yaşamaya devam etmektedirler. Bildirimizin çıkış noktasını oluşturan, Mersin'in Silifke İlçesi'ndeki Taşucu bölgesinde, balıkçıların mesleki icra ortamları içerisinde yaratılan Denizkızı efsanesi de halk arasında hala canlı olarak yaşatılan bu sözlü anlatılardan biridir. Çalışmamızda söz konusu efsanenin son elli yıllık sürecinin tarihsel seyri, kültürel bağlarıyla çok yönlü olarak ele alınacak ve mesleki anlatıların kültürel bellek oluşturmadaki rolü bu efsane örneğiyle incelenecektir. Çalışmada gözlem, derinlemesine mülakat ve görüşme teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Bellek, Meslek Sosyolojisi, Balıkçılık*

1. Giriş

2000'li yıllar, bilgisayar teknolojisinin gündelik yaşam içerisinde yer aldığı, anılarımızı ve bilgilerimizi akıllı telefonlara devrettiğimiz bir dönemin kapısını araladı. Bununla paralel olarak da son yıllarda kültür alanında çalışan sosyal bilimcilerin ilgisi "hatırlama", "bellek" ve "sözlü anlatı" gibi konular üzerinde yoğunlaştı. Hafıza, kolektif kimlik üretimi ve kültürel bellek üzerine yapılan çalışmaların artmasına karşın çok az sosyal bilimci "mesleki" anlatıların, kültürel belleği kurmadaki rolü üzerinde durdu. Bu nedenle bu makalede Mersin balıkçılarından hareketle mesleki anlatıların kültürel bellek oluşturmadaki rolünü incelemek amaç edinilmiştir.

2. Sözlü Anlatılar, Toplumsal ve Kültürel Bellek

Sözlü anlatılar insanlık tarihinin geçmiş deneyimlerini, ortak anılarını içinde gömülü halde saklayan, nesilden nesile biçim değiştirerek varlığını sürdüren, kültürel aktarımın zemini olarak ele alabileceğimiz canlı edebi ürünlerdir. Yazı öncesi toplumları hayal ettiğimizde, kolektif ve kültürel belleğin oluşumunda sözel anlatıların başrolü oynadığını söyleyebiliriz. Ancak yazının ve matbaanın icadıyla ilerleyen metin bağlı anlatı geleneğinin yanında sözel anlatılar, değişerek, yenilenerek toplum için işlevsel olma özellikleri ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu işlevlere ilk vurgu yapan antropolog William Bascom, 1954 yılında *The Journal of American Folklore* dergisinde yazdığı *Four Functions of Folklore* isimli makalesinde; sözlü anlatıların ve temel olarak folklorik ürünlerin dört işlevinden söz etmiştir. Birinci işlevi; eğlendirme, ikinci işlevi; toplumsal kurumlara ve törenlere destek verme, üçüncü işlevi; eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması, son işlevi ise toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevidir; (Bascom, 2015, s.165). Nitekim İlhan Başgöz bu son işleve yakın ama ondan ayrı yönleri de

[1] Y.Lisans Öğr., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı. s.celiksinem@gmail.com

olan protesto işlevini de eklemiştir. (Başgöz, 1986, s.191). William Bascom bu işlevlerin arttırılabileceğini de makalesinin sonuna eklemiştir.

Sözel anlatıların bu işlevlerine paralel olarak, kurulumuna katkı sağladıkları toplumsal ve kültürel belleğin nasıl ortaya çıktığına bakacak olursak; 20. yy'de Durkheim'ın öğrencisi olan Maurice Halbwachs'ın bellek üzerine yaptığı çalışmalar, "hatırlama" dediğimiz durumun salt bireylerin beyinsel fonksiyonları olmadığını; anılarımızın, duygularımızın ve düşüncelerimizin kolektif olarak kurulabileceğini düşünmemize sebep olmuştur. Bireylerin belleklerini içinde yaşadıkları toplumun belirlediğini ve toplumun belleğini de içerisindeki bireylerin faaliyetlerinin belirlediğini söyleyen Halbwachs; bu çift yönlü etkileşimle eksik parçaların bir araya getirildiğini ve dönemin mevcut koşullarına göre yeni parçaların eklenip çıkarıldığını, böylece de belleğin, sürekli yeniden tazelenerek canlı bir nitelik kazandığını vurgular. Hatırlamanın geçmişi yeniden inşa etmek olmadığını vurgulayan Halbwachs'a göre;

> *[h]atırlamak derken kastedilenin, geçmişi yeniden inşa etmek değil, bunun dışında ve hatta daha münhasıran, geçmişin yeniden yaşamak olmasının sebebi, geçmişe ait farklı olayların her birinin ayrı olarak bilincimizde yeniden ortaya çıkmasının gerekiyor olmasıdır* (Halbwachs, 2016, s. 58).

Bu geçmişe ait farklı olayların bilincimizde yeniden ortaya çıkarılmasında da topluluk içerisindeki insanların ilişkilerinin rolü önemlidir. Hatırlamanın yaratılan ortak imgelerle ve topluluk içerisindeki bireylerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler yoluyla gerçekleştiğine vurgu yapmıştır. Halbwachs'ın, belleği salt psikolojik alandan çıkarıp, toplumsal alana katmasından yola çıkan Mısırolog Jan Assmann, Halbwachs'tan alıntılayarak belleği şu şekilde belirtmiştir;

> *Kısacası bellek yeniden kurma işlemine dayanır. Geçmiş, bellekte olduğu gibi kalmaz. İlerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlenir. Yeni olan da, sadece yeniden kurulan geçmiş biçiminde ortaya çıkabilir. Gelenekler yalnızca geleneklerle ve geçmiş yalnızca geçmişle değiştirilebilir* (Assmann, 2015, s.51).

Assmann ayrıca bellek tartışmasının farklı bir yönüne ışık tutarak, belleğin kültürel bir tanımını yapar ve kültürel belleğin yazısız toplumlarda gelişen iletişimsel bellekten farklı bir özelliği olduğunu ve bu bellek türünün belirli imgelerle ve figürlerle oluşturulduğunun altını çizer. Kültürel belleğin ilk örgütlenme biçimi olarak Assmann, ritüelleri ve bayramları görür. Assman'a göre;

> *Yazısız kültürlerdeki kültürel belleğe, hazır bulunmaktan başka türlü katılmak mümkün değildir. Bu tür buluşmalar için yaratılan biçim ise bayramlardır. Bayramlar ve ritüeller, düzenli tekrarları ile kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve devredilmesi, böylece kültürel kimliğin yeniden üretimini üstlenirler* (Assmann, 2015, s.65).

Halbwachs'ın belleğin tekrar tekrar kolektif olarak kurulması tespiti ve Assmann'ın kültürel belleğin ritüeller ile bir kültürel kimliğin oluşumuna katkı sağladığı tespitine somut bir örnek olarak Mersin balıkçılarının anlatısında sürebiliriz.

3. Mersin Balıkçıları ve Denizkızı Efsanesi

Sözlü anlatıların bir topluluğun kültürel belleğini nasıl inşa ettiğini ve hem anlatının hem de belleğin zaman içerisinde koşullara ve ihtiyaçlara bağlı olarak nasıl değişim geçirdiğinin belirlenmesi amacıyla bu çalışmada Mersinli balıkçıların sözel anlatıları ele alınmıştır. Araştırmada Mersin ili genelinde- Merkez (Çamlıbel, Karaduvar), Anamur, Aydıncık, Bozyazı, Erdemli, Silifke (Ovacık, Taşucu)- olmak üzere mesleği yalnızca balıkçılık olan 60 kişi ile alan araştırması kapsamında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması sırasında Mersin ili Silifke ilçesi Taşucu Mahallesi'nde araştırmaya kaynak olması dolayısıyla 5 görüşmeci çalışmamızın örneklemini oluşturmuştur. Bu bölgede toplamda beş balıkçı ile görüşme yapılmıştır. Mersin ilinde yaygın olarak anlatılan meslek anlatısı olarak denizkızı efsanesi ele alınmış ve Taşucu balıkçıları ile yapılan görüşmeler sonucunda bu sözlü anlatının bölgedeki kültürel bellek inşasındaki rolü incelenmiştir.

Saha çalışması sırasında eski balıkçıların torunları olan, görüşülen kaynak kişilerin 1969 yılı öncesindeki dedelerinden dinledikleri ve hala anlattıkları denizkızı efsanesi şu şekildedir: "Ben de öyle bir şey duydum, denizkızı, şuraya kadar gelirmiş, yeşil fenerin olduğu yere gelirmiş, orada taş varmış, çıkarmış, kimi yakalandı diyor, kesik kesik anlatırlardı. Ama çok eski dönemin anlatıları onlar."[1]

> *Yıllar önce, burada krallık döneminde, kralın bir oğlu denizkızına âşık oluyor. Bunlar gizli gizli buluşuyorlar Aşklarını burada yaşıyorlar. En son kral bunu öğreniyor ve yasaklıyor kesinlikle buluşmayacaksınız diyor. Birisi balık, denizkızı; diğeri kralın oğlu. Bunlar nereye gitse yakalanacaklar. Burada bir tane mağara var Sırtlan deliği, denizden bir bağlantısı varmış karaya, denizkızı yürüyemeyeceği için, denizkızı o mağaradan geçiyor karaya ilerliyor, yukarıdan da kralın oğlu delikten aşağı iniyor, orada buluşuyorlar, aşklarını orada yaşıyorlar. Kral bunu öğreniyor, denizkızını öldürttürüyor. Ondan sonra da oğlan kendini öldürüyor. O, Sırtlan deliği dediğimiz çok büyük, dipsiz derin bir mağara bir deliği denizin dibinden çıkıyor, bir deliği de karada dağa kadar çıkıyor.*[2]

Saadettin Dinçkoyuncu ve Rasim Uygun'un anlattığı, efsanenin kendi dedelerinden dinlediği ve günümüzde balıkçıların yaygın olarak anlattığı biçimidir. Anlatımı sırasında karakterlerin isimlerini vurgulamadıklarını ancak olayın geçtiği mekânın adının ısrarla vurguladığını gözlemleyebiliyoruz. Bunun nedeni, belleğin mekân ile ilişkisinde aranmalıdır. Assmann bunu "belleğin mekâna ihtiyacı vardır, mekansallaştırma eğilimi içindedir" (Assmann, 2015, s. 47). şeklinde ifade etmiştir.

---

[1] Saadettin Dinçkoyuncu, kişisel görüşme 7 Kasım 2015.
[2] Rasim Uygun, kişisel görüşme 5 Mayıs 2016.

Anlatıya kaynak olan çalışma sahamız için 1969 tarihi Taşucu için önemli bir tarihtir. Anlatı, 1969 yılına kadar balıkçıların ifadesine göre sadece meslekten olanların bildiği bir anlatı özelliği taşımakta iken 1969'dan sonra tüm halk tarafından, hatta sadece Mersin ili ile sınırlı kalmayıp Türkiye genelinde bilinir olmuştur. Bunun sebebi, 1969 yılında bölgede, *Taşucu Balıkçılık ve Denizkızı Festivalinin* düzenlenmesi ve uyandırdığı büyük ilgi olmuştur. Bu festivalin nasıl ortaya çıktığını anlayabilmek için de balıkçıların 1960'lardan sonraki örgütlenme süreçlerine bakmak gerekir.

Yörenin balıkçıları saha araştırması sırasında, 1960'lı yıllarda kendi tuttukları balıkları kendilerinin satamaması, kabzımalların tekelleşmesi, mazot pahalılığı, fırtına ve o sene balığın az olması, vb. gibi sebeplerden dolayı ekonomik olarak zorlandıklarını ve durumlarının gün geçtikçe kötüleştiğini anlatmışlardır. Tuttukları balığı satacakları bir zemini hem devletin imkan tanınmaması hem de kabzımalların tekelleşmesi sebebiyle bulamamışlardır. Bu sorunu çözmek için de bir kooperatif kurma fikri doğmuştur. Kooperatif 1965 yılında Arslan Eyce önderliğinde kurulmuş ama bekledikleri evraklar Ankara'dan bir türlü gelmemiş, nihayetinde 10 Eylül 1968 yılında evraklar gelmiş ve kooperatif resmen kurulmuştur. Fakat kooperatif beklenen ilgiyi görmemiştir. Kooperatife gerçek canlılığını kazandırabilmek için de kooperatifi kuran balıkçılar bir festival düzenlemeye karar vermiştir. İlki 1969 yılında gerçekleştirilen bu festivalin ismi *Taşucu Balıkçı ve Denizkızı Festivali* olmuştur. Festival'in açılışı ilk avın limana getirilmesi ile başlamaktadır. Ana teması ise denizkızı efsanesinden hareketle, denizkızını canlandıran bir kadın karakterin önce denize atılıp daha sonra denizden ağlarla tutulup festivalin düzenlendiği alana getirilmesidir. Alana gelen denizkızı o seneki sorun ne ise bunun hakkında balıkçılara öğütler verir. Denizkızının ilk mesajının şu olduğu söylenmektedir: "İdias bu halin ne! Ne kadar da yoksulsun. Seninle beraber olmamı istiyorsan, diğer balıkçılarla örgütlenmelisin. Örgütlenirsen güçlü olursun. Aksi takdirde seneye bu kıyıya uğramam!"[1]

Denizkızı anlatısının mesleki örgütlenmenin bir zemini olarak kullanılması ile festival kısa zamanda büyük ilgi görür ve festival sayesinde kooperatif çok kısa zamanda büyür. Daha önceleri Taşucu çevresindeki balıkçılar tarafından bile ilgi görmeyen kooperatif, festivalin ilgi görmesiyle Türkiye çapında öncü bir role bürünür. Nitekim festivaldeki denizkızı anlatısı dönemin basın yayın organlarında da yer alır ve 1972'de festival ilk defa araç konvoyu ile karşılaşır, hatta aynı yıl festivale parlamenter düzeyde katılım bile olur. Dönemin Köy İşleri ve CHP genel başkanı Bülent Ecevit festivale katılır. Elde edilen kazanç ile iki adet trol[2] teknesi satın alınır, isimleri Ekmek ve Emek olarak belirlenir.

Nitekim elde edilen başarıların sonucunda etkinlikler çeşitli gazetelerde yer almıştır. Hatta dönemin gazetelerinden biri olan Milliyet Gazetesi'nden Özer Ozankaya, bu hadiseyi haber yaparak Karacan ödülünü birincilikle kazanmıştır. Bu yoğun ilgiden dolayı balıkçılar 1973 yılında denizkızının heykelini Taşucu'nun en merkezi yerine yapmışlardır.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde denizkızı heykelleri bulunmaktadır. Lakin Taşucu deniz kızı heykeli dünyanın ikinci denizkızı heykelidir (Haberler, 2014). İlki ise, 1909 yılında, *Küçük Denizkızı* hikayesini yazması sebebi ile hikaye yazarı Anderson için Kopenhag'ta yapılmıştır.

---

[1] Rahime Serbest, Kişisel görüşme 19 Kasım 2016

[2] Trol ağları, yelkenli gemilerden bu yana kullanılan av araçlarıdır. Trol ağlarıyla avlanan teknelere de halk arasında kısaca trol denilmektedir.

Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarında yoğun olarak görülen bu anlatı, çeşitli illerde heykellerle somutlaştırılmıştır. Bunların bazıları; Antalya- Gazipaşa, Muğla-Gökova, Balıkesir-Ören, İzmir- Çeşme, Çanakkale- Lapseki ve İstanbul- Büyükada'dadır. Fakat daha öncede altını çizdiğim gibi yalnızca Mersin Taşucu'nda dünyanın ikinci heykeli yapılmıştır ve yakın zamanda Mersin Kız Kalesine yeni bir denizkızı heykeli yapılması planlanmaktadır. (Hürriyet Gazetesi, 2015).

Denizkızı anlatısı, festivalin ve kasaba meydanına yapılan heykelin de yardımı ile artık sadece bir anlatı değil, balıkçıların örgütlenmesine ve güçlenmesine yol açan simgesel bir role bürünür. Nitekim her sene düzenlenen festivalde denizkızını canlandıran karakterin, festivalin başlangıcında, sahnenin tam ortasına çıkıp balıkçılara ve yöre insanına öğüt verici konuşmalar yapması da bu anlatıya biçilen kutsallığı göstermektedir.

Assman'ın sözünü ettiği festivallerin gücü, bu süreçte somut bir biçimde izlenebilmektedir. Anlatının bir cisme dönüştürülmesi, beklenenden fazla bir ilgi uyandırmış ve anlatıdan ilham alarak düzenlenen etkinlikler gelenekselleşmiştir. Anlatı hem festival ritüeli ile hem de kasaba meydanındaki heykel ile toplumun belleğine kazınmış ve artık deyim yerindeyse bir bedene bürünmüştür.

1978-80 yılları ise Türkiye için sancılı dönemdir. Bu dönemde festivale provokatörlerin katılacağı söylenir ve kooperatif tarafından bu kişilerin uzaklaştırıldığı söylenir (Güler, 2009, s.53). 1980'de yurt genelinde kooperatifler kapatılır. Kooperatif başkanı Arslan Eyce kooperatifin vakfa çevrilmesini önerir ve bu öneri oy birliği ile 1992'de kabul edilir. Böylece varolan ekonomik alt yapı vakfa aktarılır. Vakfın adı *Taşucu Eğitim ve Doğal Hayatı Koruma Vakfı* olur. Vakıf hem denizde yitirilen balıkçıların ailelerine hem de yöredeki yoksullara yiyecek temini, eğitim ve sağlık hizmeti gibi konularda yardım eder.

1990'lı yıllar Türkiye için turizm sektörünün ivme kazandığı bir dönemdir. Festivalle 70'lerde turist akınına uğrayan ve tanınan bölgede yine aynı yıllarda ev pansiyonculuğu başlamıştır. Birçok yerli ve yabancı turistin uğrak yeri olmuş, sonraları da yazlık evler elde eden turistler yerleşmeye başlamıştır (Güler, 2005, s.89).

90'lı yıllarda varlığını sürdüren festivalin, içeriğinin de turizm odaklı olduğu görülür. Bölgede bir zamanlar balıkçılık yapmış, kooperatifin kurulmasında katkılar sağlamış ve bugün resim, şiir, tarihi romanlar yazma gibi konularla ilgilenen İsmail Güler, 1993 yılında Denizkızı efsanesini "Taşucu Efsanesi; Denizkızı Marpessa" olarak yazıya geçirmiştir. Kendisi ayrıca denizkızının mağarası olarak tanımlanan mağaranın, dönemin müteahhitleri tarafından üzerine konut yapılarak, fosseptik çukuru olmasına karşı çıkmış ve bir imza kampanyası yürütmüştür. Bu kampanya ses getirmiş ve arkeologların bir çalışma başlatmasını sağlamış fakat mağaranın çöktüğü bilgisine ulaşılmıştır. Kendisi yaptığı resimlerde denizkızı imgesini sıkça kullanmaktadır. Ayrıca kendisi denizkızı ve Taşucu efsanesi temalarını işleyerek yaptığı süs eşyalarını satmaktadır. İsmail Güler'in yazmış olduğu metinde denizkızı anlatısının karakterlerinin adlarının Yunanca olması dikkat çekicidir. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda, bu kişilerin eskiden Taşucu'nda yaşayan gerçek insanların isimleri olduğunu söylemiştir. Bölge'nin Kıbrıs'a sınır kapısı bulunması, coğrafi yakınlığı ve bölgede yaşayan eski sakinlerin göç etmesinin bu süreçte etkili olduğu düşünülmüştür. Anlaşılan efsane güncel tarihsel olayların izlerini de beraberine katarak yol almaktadır.

İsmail Güler, anlatının elde ettiği etkiden yararlanarak çevre sorunlarına dikkat çekmesini sağlamış, 90'lardan sonra efsaneye yeni bir katkı sağlamıştır. Onun kaleme aldığı metin ile denizkızı efsanesi Taşucu Efsanesi kimliğine bürünmüş ve efsanenin bir kent kimliği kurduğu gözlenmiştir. Ayrıca bu metinden hareketle kendisi 1995 yılında bir tiyatro oyunu da yazmış ve 2005 yılında bu tiyatro oyunu sahnelenmiştir.

Festivalde canlandırılan denizkızı, değişen koşullarla birlikte her dönem farklı mesajlar vermiştir. Daha öncesinde sınıfsal mesajlar veren denizkızı; 1995 yılına kadar *Balıkçılık ve Denizkızı Festivali* adıyla düzenlenen festivalin 1995 yılında etkinliğin *Çevre Festivaline* dönüştürülmesiyle birlikte günümüze kadar ekolojik mesajlar vermeyi sürdürmüştür. Sonuncusu, 2014'te düzenlenen festivalde denizkızı ağlarla yakalanıp tekrar getirildiğinde: "Burası ne kadar kirli, çöpler yüzünden yüzemez oldum. Su çok kirli, bir daha buraya gelmeyeceğim" [1]diyerek yöre halkını ve balıkçıları uyarmıştır. Bunun en büyük sebebi de bölgede kurulacak olan Akkuyu Nükleer santralidir. Bölge halkı santralle ilgili 1979'dan günümüze kadar çeşitli protestolar düzenlemiştir.

Denizkızı imgesi günümüzde hem turistik gezilerde, Taşucu'nun tarihi dokusu içerisinde, tur rehberleri tarafından kullanılmakta hem de nükleer santrale karşı yöre halkının mücadelesini anlatmak amacı ile kullanılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak; sözlü anlatıların bir türü olan ve dünyanın hemen her yerinde anlatılan efsanelerden biri olan Denizkızı efsanesinin Türkiye'de bir balıkçı yerleşiminde, 50 yıl içerisindeki değişimi ve yarattığı toplumsal bellek inşasının kültürel bellek ile girdiği ilişki göz önüne serilmeye çalışılmıştır. 1969 yılı öncesi görüşülen balıkçıların dedelerinden duydukları anlatıda; denizkızı ve fakir balıkçının hikayesi mekan üzerinden anlatılmakta ve Mersin ili genelinde 60 balıkçı ile yapılan görüşmelerde, bilinen bir efsane olma özelliği taşımakla birlikte, 1969 kooperatifin kurulması ve Taşucu Balıkçılık ve Denizkızı Festivali'nin yapılması ile birlikte denizkızı efsanesi politik bir işlev kazanmış, dönemin ekonomik sorunlarının çözülmesinde balıkçılara yardım etmiş ve festivalin Taşucu'nda gerçekleşmesiyle efsanenin bölgede bir toplumsal kimlik yaratması sağlanmıştır. Ayrıca görsel olarak kültürel bellekte yer etmesi amacı ile denizkızı heykeli yapılmış ve döneminde Taşucu'nun en merkezi alanına yerleştirilerek, adeta bir cisme kavuşturulmuştur.

1980 darbesi ile ilk defa gerçekleştirilemeyen festival ve denizkızı ritüelinin politik özellikleri azalmış; sevgi, ailenin birliği gibi mesajları ile toplumsal kurumlara destek verme ve eğlendirme gibi işlevleri ön plana çıkmıştır. 1990'larda turizm sektörünün bölgede canlanması ile denizkızı efsanesi yazıya alınmış ve içerik olarak turistlerin ilgisini çekecek bir biçime dönüştürülmüştür. Bunun yanında denizkızı bibloları, süs eşyaları ve resimleri ile efsane bir tüketim nesnesi olarak da bölge ekonomisi için kullanılmaya başlanmıştır. 1992'de, 1978'de tartışılan Akkuyu nükleer santralinin bölgede kurulması süreci kesinleşmiş ve büyük protestolara sebep olmuştur. Çevre festivali olarak adı değiştirilen festivalin bir ritüeli olmaya devam eden denizkızının mesajları da artık çevreyi korumaya dair mesajlardır. Sonuncusu 2014'te düzenlenen festivalde efsane bambaşka bir role bürünerek anlatılmaya ve yaşatılmaya

[1] Rahime Serbest, kişisel görüşme, 19 Kasım 2016.

devam etmektedir. 50 yıllık süre içerisinde söz konusu efsaneye gerek dış gerekse iç müdahaleler sonucunda, bölgedeki kültürel belleğin yeniden yaratım süreci tüm yönleriyle birlikte ele alınmıştır. Böylece kültürel belleğin toplumsallıkla kurduğu ilişki söz konusu anlatı üzerinden yeniden çözümlenmiştir.

Kaynakça

Altuntek, N. Serpil. (2009). *'Yerli'nin Bakışı*. Ankara: Ütopya.

Assman Jan. (2015). *Kültürel Bellek* (2.baskı). (A. Tekin, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Bascom, R. W. (2015). Halk Bilimi (Folklor) ve Antropoloji. (M. Ekici, çev.). *Milli Folklor Dergisi, 58,* 165.

Başgöz, İlhan (1986). .*Folklor Yazıları.* İstanbul: Adam Yayınları.

Connerton, Paul.(2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?(*2.baskı). (A. Şenel, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Draaısma, Douwe. (2014). *Bellek Metaforları* (2.baskı). (G. Koca, çev.). İstanbul: Metis.

Geertz, Clifford. (2007). *Yerel Bilgi*. (K. Emiroğlu, çev.). Ankara: Dost.

Güler, İsmail.(2005).*Taşucu Efsanesi Denizkızı Marpessa*. Mersin: Taşeli Ofset.

Güler, İsmail.(2009). *Antik Çağ'dan Günümüze Taşucu*. Mersin: Sesimiz Ofset.

Haberler İnternet Gazetesi (2014, 9 Eylül). Çevre Temizliğine Dikkat Çekilen Festivalde Denizkızı Canlandırıldı. http://www.haberler.com/cevre-temizligine-dikkat-cekilen-festivalde-6464671-haberi/ (erişim: 11.12.2016).

Halbwachs, Maurice.(2016).*Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*. (B. Uçar, çev.). Ankara: Heretik.

Hürriyet Gazetesi (2015, 7 Ağustos). Kız Kalesi 'Kızına' Kavuşuyor. http://www.hurriyet.com.tr/kiz-kalesi-kizina-kavusuyor-37152111 (erişim: 11.12.2016).

Örkün, B. (2016). *Meslek Folkloru Bağlamında Mersin'de Balıkçılık.* Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özankaya, Ö. (1975, 19 Temmuz). Taşucu Balıkçılık Kooperatifinin Öyküsü. *Milliyet Gazetesi* s.7.

Kaynak Kişiler

İsmail Güler, kişisel görüşme, 19 Kasım 2016

Rahime Serbest, kişisel görüşme, 19 Kasım 2016

Ramazan Er, kişisel görüşme, 22 Kasım 2016

Rasim Uygun, kişisel görüşme, 5 Mayıs 2016

Saadettin Dinçkoyuncu, kişisel görüşme 7 Mayıs 2016

TÜRKİYE'YE ARNAVUT GÖÇLERİ: 1953 SERBEST GÖÇ YILLARI VE GÖÇMENLERİN YURTTAŞLIK ALGISI

Berrin Çalışkan[1]

Özet

Eldeki çalışma, 1912'den günümüze Arnavut göçlerini kendisine konu edinerek, 1953 Serbest Göç Anlaşması ile birlikte Türkiye'ye göç eden Arnavutların, yurt/yurttaşlık, memleket ve kimlik algılarını anlamayı hedeflemektedir. Araştırmanın temel soruları ise; "Hangi tarihlerde, hangi bölgelerden, hangi anlaşmalar kapsamında Türkiye Arnavut göçü aldı?", "1952-67 göçmenleri vatandaşlık alma süreçlerini nasıl yaşadı?", "Yugoslavya'da ve Türkiye'de karşılaştıkları uygulamalar vatandaşlık algılarını nasıl şekillendirdi?" olarak belirlenmiştir. Göç deneyimi ve yurttaşlık algısı arasındaki ilişki üzerine düşünme çabası olan bu araştırma Marmara Üniversitesi Sosyoloji Yüksek Lisans Programında tez araştırması olarak çalışılmaktadır. Niteliksel bir yöntem benimsenerek gerçekleştirilmesi planlanmış bu araştırmanın, konferans kapsamında ise yalnızca ön bulguları paylaşılmıştır. Çalışmanın kaynakları, Yugoslavya ve Türkiye arşiv bulguları ve göçün birinci derecede tanıkları olan kişilerin kendi anlatılarıdır. Metot olarak derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmış ve hala hayatta olan birinci kuşak Arnavut asıllı Türk vatandaşı göçmenler ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin çerçevesi, göçmenlerin göç öncesi, göç sürecinde, göç sonrası deneyimleri ve mevcut durumları üzerinden oluşturulmuştur. Görüşmeler neticesinde göçmenlerin, Yugoslavya'ya dair algılarının ve Adnan Menderes hükümetinin göç politikalarının göçmenlerin yurttaşlık algıları üzerinde etkili olduğu gözlenmiştir. Ancak bu gözlemlerin, görüşmeci sayısı ve çeşitliliği artırılarak sınanması devam etmektedir. Balkan ve göç çalışmaları içerisinde çok çalışılmayan bir grup olan Arnavutları konu edinmiş olması nedeniyle çalışmanın göç literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Göç, Arnavut göçleri, yurttaşlık, Sosyalist Yugoslavya.*

1. Türkiye'ye Arnavut Göçleri

Türkiye topraklarına yaşanan Arnavut göçlerini şu şekilde özetlemek mümkündür; (i) Balkan Savaşları dönemi göç edenler, (ii) İki dünya savaşı arası dönemde Yugoslavya Krallığı'ndan göç edenler (1938 Göç Anlaşması yılları), (iii) İkinci Dünya savaşından sonra Sosyalist Yugoslavya'dan göç edenler (1953 Serbest Göç Anlaşması ve 1955-56 Prizren Duruşması), (iv) 1992 sonrası göç edenler (Yugoslavya Ordusunun Kosova'ya girmesi ve 2001 Makedonya Olayları). Söz konusu göçler, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Yugoslavya Krallığı, Arnavutluk-Enver Hoxha Rejimi (1945-47) ve Sosyalist Yugoslavya yönetimleri dönemlerinde, Güney Sırbistan, Yunanistan/ Epir Bölgesi, Sancak, Makedonya Federesi ve Kosova özerk bölgelerinden yaşanmıştır (Baklacıoğlu, 2010; Ağanoğlu, 2013; Arı, 1995). Köyişleri

[1] Y.Lisans Öğr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, berrincaliskan@gmail.com

Bakanlığı'nın kayıtlarında, göçmen sayılarının yıllar içerisinde dağılımı dikkate alındığında göçün en yoğun olarak yaşandığı dönem 1954-60 yıllarıdır (Erder, 2014, s.145).

2. 1953 Serbest Göç Yılları ve Vatandaşlık

1953 Serbest Göç Anlaşması[1], Balkan Paktı dağılmadan önce Türkiye ile Yugoslavya gerçekleştirilen ikili bir anlaşmadır. 1952-67 yılları arası göçleri, Türkiye'nin Sosyalist Yugoslavya'dan göçlere tek taraflı olarak göç vizesi vermesiyle başlamıştır. Bu yıllardaki göçler, *1953 Göç Anlaşması* kapsamında gerçekleşen göçler olarak anılsa da, Türkiye Cumhuriyet'inin imzaladığı anlaşmalar arasında böyle bir anlaşma belgesi bulunmamaktır. Bununla birlikte, Yugoslavya Dışişleri Bakanlığı arşivlerine dayanan Arnavut kaynaklarında 16 Mart 1953 tarihli *Split Centilmenlik Anlaşması'*na ait bilgiler mevcutken, anlaşmanın içeriğine dair kesin bilgilere ulaşılmış değildir. Tito yönetimi ve Adnan Menderes iktidarı arasında böyle bir anlaşmanın –zımni olarak- yapıldığına dair bilgilere ise iskân ve göçmen kayıtları, göçmenlerin kendileri, göçmenlerin malvarlıklarına ilişkin 1969'da akdedilen tazminat anlaşması ve Altan Deliorman (1973) gibi bazı yazarların göçten yıllar sonra yayınladıkları çalışmalardan ulaşılmıştır (Ağanoğlu, 2013, s. 378-379).

1953Anlaşması kapsamında gerçekleştirilen göçlerde, "serbest göçmen" olarak kabul edilen göçmenlerin şu koşulları sağlaması istenmiştir: (i) 3 yıl süreyle Makedonya vatandaşlığında kayıtlı olmak, (ii) Makedonya ve dolayısıyla Yugoslavya Federasyonu vatandaşlığından çıkmış olmak ve buna ilişkin resmi gazetede ilanın yayınlanmasını sağlamak, (iii) Türkiye'deki yakınlar ve göçten sonra yardım etmekle yükümlü kişilerin gönderdiği noter tasdikli davet mektubu (vesika[2]) sunmak (Baklacıoğlu, 2010, s.491-492). 20'li göçlerden farklı olarak; 50'li göçlerde iskân zorunlu olmayıp, göçmenler teşvikle iskân siyaseti çerçevesinde yerleştirilmiştir ve iskân edilecek ilin tercihi göçmenlerin kendilerine bırakılmıştır (Dündar, 2001, s.71-72). Göçmenlerin 1952-58 yılları arasında Ege, Marmara ve Trakya bölgelerini tercih ettiklerini, 1961'den sonrası başvurularında ise hükümetin Ankara, İzmir ve İstanbul'da ikametlere izni verilmediği belirten Ağanoğlu'nun (2013, s.386) Köyişleri Bakanlığı'nın verdiği rakamlardan aktardığına göre, 1952-67 yılları arasında tamamı serbest göçmen olarak 175.392 kişi Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç etmiştir.

Tüm kitlesel göç hareketlerinde olduğu gibi, özelde Yugoslavya-Makedonya'da yaşanan 1952-1967 kitlesel Müslüman nüfus hareketinin mali, sosyal, dinî ve millî sebeplere dayanan itici nedenleri bulunmaktadır. 1953 göçlerinin ekonomik nedenlerini; Müslümanlara uygulanan yüksek vergi ve komünist rejimin müdahaleci ekonomik politikası olan kolektifleştirme[3] oluştururken, dini nedenlerini ise; feracenin yasaklanması, Kur'an kurslarının kapatılması gibi

---

[1] Anlaşma hala yürürlükte olup, Makedonya ve Kosova'dan Türkiye'ye yönelik göçler bu anlaşma çerçevesinde alınan göç vizeleriyle yapılmaktadır. Göçün normatif düzenlemesini kesinleştiren kayıtlar olmasa da anlaşmanın yürürlükte olması nedeniyle bu çalışmada "1953 Anlaşması" kavramı kullanılmıştır

[2] Arnavut yazını ve sözlü anlatılarda var olan genel kanaat, vesikanın göç talebinde bulunan kişilere Üsküp Başkonsolosluğu tarafından verilen, göçmen adayın Türk olduğunu gösterir belge olduğu yönündedir. Ancak vesika, Türkiye'de bulunan akrabalar tarafından genelde noter huzurunda hazırlanan bir davet mektubudur. Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilmiş görüşmelerde de katılımcılar, vesikalarını Türkiye'ye Balkan Savaşları döneminde ve kendilerinden birkaç ay önce göç etmiş yakınlarından aldıklarını belirtmişlerdir.

[3] Kolektifleştirme, sosyalist ekonomik sistemin bir yöntemi olup, yüz dekardan büyük toprak sahibi olanların topraklarına devletin el koymasıdır.

rejimin doğrudan dini hayata müdahaleleri oluşturmuştur (Ağanoğlu, 2013, s.378-382). Diğer önemli bir faktör ise statü meselesidir. 1946 anayasasına göre, Yugoslavya vatandaşları ikiye ayrılmış; Sırp, Hırvat, Sloven, Makedon ve Karadağlılar kurucu unsur olarak *ulus* olarak belirtilirken, diğer gruplar ise kurucu unsur olarak sayılmayıp *azınlık* statüsüne sahip olmuşlardır (Korbel, 1951; Markham, 1947). 1968 yılında ikinci anayasada Tito tarafından yaptırılan değişiklikle azınlıklar artık dinî kimlikleri ile değil, etnik- Türk, Arnavut, Ulah, Macar, Çingene, Yahudi vd.- kimlikleri ile yer alabilmişlerdir (Briza, 1992, s.7-8). Bölgeden yaşanan Arnavut göçlerinin diğer dönemlerde olduğu gibi "eşit halkların kardeşliğine dayanan" sosyalist dönemde de devam etmesinin bu statü meselesi ve rejimin (ekonomik, dini ve sosyal) reformları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın ön bulguları da bu yargıyı destekler nitelikte olsa da, bu yarıya varmak için hem görüşmeci profilinin çeşitlendirilmesine de hem de arttırılmasına ihtiyaç vardır. Araştırmanın ön bulgularına göre görüşmeciler, Müslüman kimliklerinden dolayı hem ikincil unsur hem de dini ve ekonomik reformlar nedeniyle dezavantajlı grup olmayı kabul etmeyerek göç ettiklerini vurgulamışlardır. Makedonya'nın Üsküp'e bağlı Struguditsa köyünden 1962 yılında Türkiye'ye göç eden Şevki Yolcu'ya [1]göre;

> *Komünist rejim bize hiçbir hak tanımıyordu. 53 senesinde bizim bir feracemiz vardi oni çıkarttiler yasak ettiler. İkincisi Kur'an kurslarini tamamen kapattiler. Gençleri komünist partisine çekmeye çaliştiler. Allah diye bir şey yok diyeceksin, ben komünistim diyeceksin. Böyle seni o partide kayıt ederlerdi ve sen artık ne Ramazan tutabilirsin, ne camiya gidebilirsin ne namaz kılabilirsin çünkü komünist rejiminde bunlar yasak etmişti. […] Bu sefer mecbur olduk bir patika yolu açılsın […] Bu sefer ne yaptık bizim burada akrabalarımız vardi istek(vesika) istedik. Prosedür neyse yaptık 1 sene kadar onlarla uğraştık* (81, Tekstilci, İstanbul/Zeytinburnu, 16 Nisan 2016).

Komünist rejimin dini reformlarını birincil göç etme gerekçesi olarak sunan katılımcılar ikinci neden olarak ekonomik problemleri öne sürmektedirler. Katılımcılar Müslümanların devlet dairlerinde iş bulma konusunda çok zorluklar yaşadıklarını ifade ederken, geçimlerini sağladıkları toprak işçiliğinde de karşılaştıkları devlet uygulamalarının ekonomik olarak kendilerini çok etkilediğini şu sözlerle aktarmışlardır;

> *Bir de malını satamıyorsun. Devlet geliyor diyor. Ona yararsa alıyor. Ederse mesela bir milyar sana veriyor 20 lira. Kendin sattığın zaman faturalar istiyordi. O parayı orada bırakacan. Getiremezsin. Çıkmasaydı o (kolektifleştirme) kadınları askere alma daha başlamamıştı ama çıkacakti, o zaman başladı millet kaçmaya* (Garip Çetin, 88 yaşında, Mobilyacı, İstanbul/Bayrampaşa, 14 Nisan 2016).

Bununla birlikte 1950'lerde Türkiye'deki siyasal ve ekonomik duruma kısaca değinmek isabetli olacaktır. Göç alan ülke Türkiye'de 1950'li yıllarda çok partili döneme geçilmiş, Demokrat Parti (DP) hükümeti iktidara gelmiştir. DP hükümetinin laiklik konusunda halkın hoşnutsuzluğunu giderici (ezanın yeniden Türkçe okunması ve dini eğitimin serbestleşmesi

[1] Metin içerisinde katılımcıların kendi isimleri kullanılmamış, takma ad verilmesi tercih edilmiştir.

gibi) politikaları yanında gerçekleştirdiği en büyük değişim ise ekonomi siyaseti alanında olmuştur. Amerika'dan alınan Marshall Planı kredileri ile birlikte tarımsal çalışmalara önem verilmiş, tarımda modernleşme çalışmaları yürütülmüştür. Tarımda makineleşmenin etkisiyle gerçekleşen köyden kente göç olgusu, sanayinin gelişmesini ve kentlerde yeni iş alanlarının oluşmasını sağlamıştır (Ahmad 1995; Özer, 2014; Zürcher 2016). Tarımda emek fazlasının ortaya çıkması, nüfus artışının hızlanması ve kentleşme sürecinin başlaması, 1950'deki Türkiye'nin iç ve dış göç ve göçmen politikaları açısından önemli gelişmelere neden olmuştur (Erder, 2014, s.145). Nitelikli iş gücüne olan ihtiyaç artmıştır.

Hem Türkiye'nin ekonomik hayatındaki bu değişimler hem de sosyalist Yugoslavya'nın köylü-işçi[1] politikaları serbest göçle Yugoslavya'dan ülkenin daha çok kent alanlarına yerleşen göçmenlerin yeni iş alanlarında nitelikli işçi olarak yer almalarını kolaylaştırmıştır. Vesika ile Türkiye'ye gelen serbest göçmenler, ilk olarak kendilerine davet mektubu gönderen eski muhacir ailelerin yanında birkaç gün konaklamış, sonrasında da yine onların yardımıyla derhal iş bulmak için diğer göçmenlerle de ağlar kurma yolunu girmişlerdir. Yugoslavya'da edindikleri mesleki eğitimler sayesinde göçmenlerin Türkiye'de iş bulma imkânları daha geniş olmuştur. Yugoslavya'da mobilyacılık eğitimi almış olan Çetin zanaatının onun için bir güvence olacağının daha göç etmeden bilincinde olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır;

> *Ben gidicem babam ağlıyor. Bana hakkını helal et dedim bana zanaat vermişin idare olurum dedim ben orada benim zanaatım sayesinde. Allah'a çok şükür çok faydasını görmüşüm. Allah razı olsun o veren ustam benim orda* (Garip Çetin, 88 yaşında, Mobilyacı, İstanbul/Bayrampaşa, 14 Nisan 2016).

Görüşmeciler; aldıkları mesleki eğitimler sayesinde kalifiye elaman olmaları, devlet tarafında 5 yıl vergiden muaf tutulmuş olmaları ve toplumdan iş konusunda gördükleri yardımlar ve kendi çalışma disiplinleri sayesinde çalışma konusunda Türkiye'de aradıklarını bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadeler, göçmenlerin göç sürecini "yumuşak" bir geçiş ve entegrasyon süreciyle tamamladıklarını işaret ediyor olsa da bu yargıya varmak için henüz yeterli veri mevcut değildir. Alan araştırması devam eden bu araştırmada, görüşmecilerin göç kararı alma süreçleri incelenirken *yurt/vatan* ve *memleket* algıları hakkında; yolculuk, konaklama, çalışma ve vatandaşlık alma süreçleri incelenirken de yine *yurt* ve *yurttaşlık* algıları hakkında bilgiler elde edilmesi planlanmaktadır. Mevcut durumları ile ilgili sorulan dini, milli ve siyasi görüşlerine dair sorularla ise tüm bu vatan- memleket algıları etrafında şekillenen *kimlik*lerine dair bilgilerin elde edilmesi planlanmaktadır.

Sonuç

Tarihsel olarak göçler, genellikle kıtlık, iç savaşlar, dinsel ve diğer şiddet olayları, soy kırım ve siyasi sürgün gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmakta ve insanlık için çok acılı süreçleri

---

[1] Balkanlarda sosyalist dönemde tarımda kooperatifleşmenin yanı sıra kırsal alanlarda kurulan atölye ve fabrikalarda çalıştırılan yarı tarım işçisi yarı işçilik olarak çalışmanın yaygınlaşması köylü-işçi diye adlandırılan yeni bir meslek türünü ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Sosyalist dönemde mesleki eğitimin yaygınlaştığı ve kırsal alanlarda yaşayanların da göreli eğitim düzeylerinin yükseldiği bilinmektedir. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bkz. Ciğerci (2008).

içermektedir (İçduygu & Sirkeci, 1999, s. 260) Göçmenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesini ve yeni yerleşim yerinde yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasını mecbur kılmasından kaynaklı birtakım güçlükleri içerisinde barındıran göç olgusu (Akkayan, 1979, s.23), Edward Said'in de işaret ettiği gibi kesintili bir var olma durumu olması nedeniyle, göçmenlerin geçmiş ve geçmişe ait bazı değerlerle kesilen bağının başka bir mekânda farklı bağlantılarla yeniden kurulma çabasıdır (Said'den aktaran Chamber, 2005, s.11). Göç sürecini herhangi bir yer değiştirme eyleminden ayıran, göç edenler için köklü değişikliklere neden olmasıdır. Göç eden kişilerin sosyal ve fiziki çevrelerinin değişmesi, bu yeniliklere uyum sorununu da beraberinde getirmektedir. Zamanda ve mekânda toplulaştırma, yarattığı filitrasyon tesiriyle kişileri yaşayacağı topluluğa yeniden uyuma zorlayan ya da zorlamayan yer değiştirmeleri ayrıştırma olanağı yaratmaktadır. Böylece göç, kişileri yeni bir topluluğa götüren dolayısıyla yeniden uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya bırakan bir yer değiştirme olmaktadır (Tekeli, 1998, s.9-10). Bu sorunlardan biri de göçmenlerin nasıl bir vatandaş/ yurttaş olacakları meselesidir. Bu niteliksel araştırma da, 1953 Serbest Göç Anlaşması kapsamında Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eden Arnavut asıllı Türk vatandaşlarında bu bağlantının yeniden nasıl kurulduğunu ve göçmenlerin nasıl bir vatandaşlık algısı inşa ettiklerini anlayabilmek için gerçekleştirilmektedir. Eldeki veriler 1953 göçmenlerinin bu süreci "yumuşak bir geçişle" tamamlamış olduklarını gösterse de görüşmeci profili çeşitlendirilerek göçmenlerin Türkiye'deki yaşam koşullarına nasıl adapte oldukları, iş sahasında ucuz iş gücü olarak yer alıp almadıkları ve konaklama konusundaki ilk tecrübeleri üzerinde daha derinlemesine durulması gereken meselelerdir.

Kaynakça

Ağanoğlu, Y. (2013). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç (8. baskı). İstanbul: İz.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (1. baskı). (Yavuz Alagon, çev.). İstanbul: Sarmal.

Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)* (2. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı.

Baklacığolu, N. (2010). *Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*. İstanbul: Derin.

Briza, J. (1992). *Minority Rights in Yugoslavia (An MRG International Report)* [Yugoslavya'da Azınlık Hakları. Uluslararası Azınlık Raporu]. London: Minority Rights Group International.

Chambers, I. (2005). *Göç, Kültür, Kimlik* (1. baskı). (İsmail Türkmen & Mehmet Beşikçi, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Ciğerci-Ulukan, N. (2008). Göçmenler ve İşgücü Piyasası: Bursa'da Bulgaristan Göçmenleri Örneği. (Yayınlanmış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Deliorman, A. (1973). *Yugoslavya'dan Müslüman Türk'e Büyük Darbe.* İstanbul: Bayrak.

Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)* (1. baskı).

İstanbul: İletişim.

Erder, S. (2014). Balkan Göçmenleri ve Değişen Uygulamalar: İskan Kurumunun Dostları. Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere MiReKoç (Rapor No.1) içinde (ss. 134-172). İstanbul: MiReKoç.

İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Göç Hareketleri. Oya Baydar (Ed.) *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde (ss. 249-268). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İçduygu, A. & Ünalan, T. (1998). Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri. *Türkiye'de İç Göç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı Bildiriler Kitabı* İçinde (ss. 38-55). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Korbel, J. (1951). *Tito's Communism.* Denver: University of Denver Press.

Markham, R. H. (1947). *Tito's Imperial Communism.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Özer, S. (2014). Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (31),* 61-80.

Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi. *Türkiye'de İçgöç* içinde (ss.7-21). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Zürcher, E. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (32. baskı). İstanbul: İletişim.

GEÇİCİLİK SORUNSALI BAĞLAMINDA SURİYELİ MÜLTECİLER[1]

İhsan Çetin[2]

Özet

Bu bildiri Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki mevcudiyetlerini geçicilik sorunsalı bağlamında hukuki, siyasi ve sosyal boyutlarıyla tartışmayı amaçlamaktadır. Geçicilik vaziyeti buna maruz kalan birey açısından arafta bulunma halini, aynı zamanda belirsizliği barındırır. Bugün bu vaziyetin Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacıları genel bir ruh halini yansıttığı ifade edilebilir. Bunun için bildiride ilk olarak geçicilik nosyonu ve bunun yerinden edilmiş insanların yaşamlarına ne yönde ve nasıl etkide bulunduğu irdelenmektedir. Ardından bugün Suriyelilerin hukuki durumlarını tanımlayan "geçici koruma" statüsünün sığınmacılara tanıdığı haklar ve barındırdığı sınırlılıklar tartışılmaktadır. Bu çerçevede bu statünün Suriyeli sığınmacıların ihtiyaçlarına ne düzeyde karşılık verebildiği, öte yandan sığınmacıların Türkiye'deki mevcudiyetlerinin sağlıklı şekilde sürdürülebilmesi açısından geçici koruma statüsünün kapasitesi tartışılmaktadır. Hukuki statüleriyle ilişkili olarak sığınmacıların geçicilik duyumsamasının Türkiye'deki yaşamlarına nasıl yansıdığı ve bu insanların ne gibi çözüm yolları buldukları irdelenmektedir.

Tüm bu tartışmalar konuyla ilgili literatüre, ayrıca Adana ve Mersin'de yapılan TÜBİTAK destekli saha çalışmasında elde edilen bulgulara dayalı şekilde yapılmaktadır. Çalışmanın ana bulgularından birisi, geçici koruma statüsünün sığınmacı problemi açısından uzun vadede sürdürülebilir bir politika olmadığı, bunun entegrasyon politikaları açısından yapısal bir engel teşkil ettiği ve reel şartlar bağlamında düşünüldüğünde devletin Suriyeli mültecilere dönük kalıcılaşma yönünde bir paradigma değişikliğine gitmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Suriyeliler, Mülteciler, Geçici Koruma, Entegrasyon*

1. Giriş

Beş yılı aşkın süreden bu yana Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin geneline yakının çok zor sosyal ve ekonomik koşullarda yaşadığı, dahası bu koşulların her geçen gün biraz daha zorlaştığı bugün neredeyse her çevreden insanın rahatlıkla kabul edebileceği bir hakikat haline geldiğinden söz edilebilir. Bunu bir hakikat olarak temellendiren olgulara örnek olarak kimi zaman sokakta veya parklarda rastlanılan, çoğu zaman da yazılı, görsel ve sosyal medyada yer alan geçinme, barınma, tedavi, eğitim, istihdam gibi konularda yaşadıkları sorunların aktarıldığı çeşitli haberler verilebilir. Etraflı bir değerlendirme yapılması halinde Suriyeli mültecilerin karşılaştığı tüm bu sıkıntıların Türkiye'de kendileri için geçerli olan "geçici koruma" yasal statüleriyle yakından bağlantılı olduğu iddia edilebilir.

---

[1] Bu makale TÜBİTAK destekli 114K581 nolu 3001 programı araştırma projesinden türetilmiştir.
[2] Doç. Dr., Namık Kemal Ünv. Sosyoloji Bölümü, icetin@nku.edu.tr

2. Geçici Koruma

1990'lı yıllarda eski Yugoslavya ve Kosova'da yaşananlar Avrupa Birliği'nin sınırlarına yapılan toplu nüfus hareketleri ile baş edebilmek için yeni bir politika üretme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 2001 Geçici Koruma Direktifine göre geçici koruma kitlesel sığınma akınları veya üçüncü ülkelerden olması beklenen ve ülkelerine dönme ihtimalleri bulunmayan toplu sığınma talebinde bulunan ve özellikle sığınma sisteminin yetersiz olduğu ve olumsuz yan etkileri olmaksızın bunu karşılama riskinin bulunmadığı durumlarda istisnai şekilde uygulanan bir prosedür manasına gelir. Direktifin dördüncü maddesinde ise geçici korumanın süresinin bir yıl olması gerektiği ve bir yılı aşmamak kaydıyla bunun altışar ay periyotlar şeklinde iki kez uzatılabileceği belirtilmektedir. (European Commision, 2014).

Suriyeli sığınmacıların kitlesel göçlerine bağlı olarak oluşan mevzuat boşluğunu gidermek amacıyla, Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen 2001 Geçici Koruma Direktifi çerçevesinde İçişleri Bakanlığı Suriyeli sığınmacıların "geçici koruma" statüsü altına alacak yasal düzenlemeler yapmıştır. İlki 30/03/2012 tarihinde "Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge" İçişleri Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulmuştur. Ardından Nisan 2014'te yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda Geçici Korumanın yasal tanımı yapılmıştır (Resmi Gazete, 2013). Madde 91'e göre; "ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir". Bu konudaki en son yasal düzenleme ise 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliğiyle gerçekleşti (Resmi Gazete, 2014).

Geçici koruma statüsü, adının da çağrıştırdığı üzere, geçici bir duruma işaret eder. Dolayısıyla da belli bir süre için, ev sahibi ülke tarafından sığınmacıların barınma, yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir statüdür. Lübnan, Ürdün gibi ülkelerde Birleşmiş Milletler tarafından finanse edilen sığınmacı kampları ile Türkiye'de sayıları 22'i bulan ve 270 binin üzerinde kişiyi barındıran geçici barınma merkezlerinde kalanlar bu statüye en iyi uyan kitleyi oluşturmaktadır. Kaldıkları bu merkezler kuruluş gayesi itibariyle geçici bir nitelik taşımaktadır. Kaldıkları çadır, baraka veya konteynırlarda geçicilik mündemiç bir haldir. Dolayısıyla buralarda kalan sığınmacıların bu gibi yerlerde kök salması, kalıcılaşmaları pek olası değildir.

Türkiye'nin Suriyeli mültecileri "geçici sığınma" statüsünde ağırlamasının en ciddi yan etkisi, statü belirsizliği ve bunun sonucu ortaya çıkan katmanlı hak ihlali veyahut hak tanımazlığı durumu. Yani yarım kabul (Canefe, 2015, s.18). Bu statüden dolayı diğer sığınmacılara tanınan haklar Suriyeli sığınmacılara tanınmamaktadır. Sağladığı hakların yanı sıra ciddi kısıtlamalar da getiren bu statü sadece kamplarda kalan Suriyelilerin koşullarına uymaktadır. Geçici koruma bugün kalıcılaşma yolunda giden Suriyelilerin özellikle şehirlerde kendi imkanlarıyla yaşayan sığınmacıların ihtiyaçlarına yanıt vermekte yetersiz kalmaktadır. Sığınmacıların ihtiyaçlarına yönelik üretilen çözümlerin tek ve en önemli ortak özelliği, tüm bunların geçici olmasıdır; *misafir* öğrenci, *geçici* koruma kimlik belgesi, *geçici* barınma merkezleri, *geçici* plaka vs.

Yasal anlamda geçici koruma altında bulunuyor olsalar da, gündelik yaşamda ve ayrıca resmi söylemde Suriyeli mülteciler Türkiye'de "misafirlik" statüsü adı altında daha çok tanımlanmışlardır.

3. Misafirlik

Misafirlik terminolojik anlamıyla geçici bir statüyü ifade eder. Barındırdığı anlam sebebiyle gelmiş olanların bir gün geri döneceklerine referansta bulunur. Geçiciliği hatırlatır her daim. Misafirlik bir süreliğine gerçekleşen bir durumdur. "Misafirlik dediğin üç gündür" sözünde olduğu gibi, fazlası hem misafiri ama en çok ev sahibini huzursuz etmeye başlar. Süre uzadıkça misafir olan kişi, ev sahibine yük olduğu düşüncesine kapılır. Evine dönme şansı olmadığı için de bu iç huzursuzluğun altına ezilir. Ev sahibi belki de hemen misafirin yüzüne söylemez ama homurdanmaya başlar, kendisi gibi diğer ev sahipleriyle bu durumdan yakınır. Bu konuda ev sahipleri arasında bir konsensüs varsa, bu durum kendi aralarında bir dayanışma yaratır. Kırılma, yapılan yardımların kesilmesi neticesinde, misafirin de ekmek kavgasına dahil olmasının ardından yaşanır. Bundan böyle misafirler ev sahiplerinin ekmeklerini ellerinden alabilecek potansiyel birer tehdittirler. Ötekileştirmenin işte bu noktada, kişinin sahip olduğu ekmeğin elinden alınabileceği kaygısıyla başlar. Ekmek metaforu, iş durumu, ticaret gibi çoğunlukla ekonomik ilişkilere referansta bulunur.

"Geleneksel misafirperverlik miti, yabancıya duyulan saygıya, hoşgörüye ve kucak açıcılığa gönderme yapar. Ancak her mit gibi doğallaştırdığı toplumsallığı veya hakikat haline getirdiği kültürü yani biz olanı yeniden üreten bir işlevselliğe sahiptir" (Yücebaş, 2015, s.38). "Biz" olmanın getirdiği dayanışma kimi durumlarda "ötekiler"e karşı şiddet kullanmanın önünü açabilmektedir. Suriyelilerin yoğun yaşadığı Gaziantep, Kahramanmaraş, Urfa gibi yerlerden Suriyeliler ile yerli halk arasında kavgaların yaşandığı haberleri sıklıkla medyada yer bulmaktadır. Bu gibi haberlerde, kavgaların bazılarında mahallelilerin Suriyelileri protesto eder bir halde toplu halde yürüdüğü, yakalanan bir veya birkaç Suriyelinin linç edilmeye çalışıldığı, kavga sonrasında olaya karışan Suriyelilerin bölgeden uzaklaştırıldığı gibi birbirine benzeyen olaylar göze çarpmaktadır.

Misafirlik olgusu belirtilmesi gereken esas husus şudur; bu kavramın her yönüyle geleneksel kodlarla çevrelendiğine ilişkindir. Gelenek içinde anlamını bulan, bu sosyal yapı içinde barınma ihtiyacının karşılanmasını sağlayan sosyal bir kurumdur. Suriyeliler bağlamında konuşulacak olursa, problemin esasının; enformel ilişkiler içinde üretilen bu kavramın, formel ilişkiler için de kullanılmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Misafirlik bugün Suriyeliler için dezavantajlı bir duruma dönüşmüştür. Yaşamlarını sürdürebilmeleri, sığınmacı kimlikleriyle Türkiye toplumuyla birlikte iç içe yaşamaları için yeterli koşulları sağlayamamaktadır. Geleneksel kodlar içinde anlamını bulan bu kavram, sığınmacılar ile ev sahibi toplum arasında dengelerin her an için değişebildiği kaygan bir zemin üzerinde birliktelik imkanı sunmaktadır. Sözgelimi, Suriyelilere fiili olarak yardım etmiş insanlar, en ufak bir infial neticesinde Suriyelilere cephe alabilmektedirler.

Misafirlik statüsü yeterli koşulları sağlamamasının yanı sıra, entegrasyona ise yapısal olarak müsaade etmemektedir. Geçicilik mefhumunun mündemiç olduğu misafirlik statüsü Suriyeli sığınmacılara, bu topraklarda yerleşik olamayacaklarını, er ya da geç kendi vatanlarına dönmelerinin beklendiğini hatırlatmaktadır.

4. Geçicilik Paradigmasından Kalıcılık Paradigmasına

Türkiye'nin bugüne değin Suriyelilere yönelik politikasının bu insanların geçici oldukları ve günün birinde ülkelerine dönecekleri paradigması üzerine inşa edildiğinden bahsedilebilir.

Fakat geçen süreyle birlikte Suriye'deki karışıklığın hızlanarak devam ediyor olması, savaşa müdahil olan güçlerin artmasıyla daha da şiddetlenmesi, sığınmacı akınlarının sürmesi gibi sebepler nedeniyle başka ülkelere sığınmış Suriyelilerin bulundukları yerlerdeki varlıklarının daha uzun yıllar boyunca devam edeceği düşüncesi genel bir kabul olmaya başlamış durumda. Türkiye'deki Suriyeliler bağlamında da bu değerlendirmeye paralel şekilde alanla ilgili yapılan çalışmalarda, yayınlanan raporlarda Türkiye'nin geçicilik paradigmasından vazgeçip, Suriyeli sığınmacıların kalıcı olabilecekleri ihtimali üzerinden bu insanların entegrasyonlarına ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapması gerektiği ifade edilmektedir (AMNESTY, 2015; Erdoğan, 2015; Canefe, 2015; Ihlamur-Öner 2014 vd.). Nitekim son dönemlerde yapılan düzenlemeler Türkiye'nin bu yönde bir politika değişikliğine gitmeye başladığını göstermektedir

Şurası açık ki, Suriye'deki iç savaş ve karmaşanın yakın zamanda biteceği kanaatini ne Türkiye, ne de Suriye toplumu taşımaktadır. Görüşmeler sırasında Irak örneğinden hareketle sığınmacıların önemli bir çoğunluğu tarafından Suriye'nin en az 10 yıla kadar düzelemeyeceği kanaatinin taşındığı gözlenmiştir. Dolayısıyla, Suriyelilerin önemli bir kısmının geleceğe dair attığı adımlarda muhtemel bir kalıcılaşmayı göz önünde bulundurduğundan bahsedilebilir.

Kısacası, geçen süreyle birlikte Suriyelilerin ülkelerine geri dönme isteklerinin zayıflayacağı, buna karşılık yaşadıkları mekâna alışma, ona uyum sağlama becerilerinin gelişebileceği iddia edilebilir. Yaşanan mekânda geçirilen süreyle birlikte bu mekânla ilgili anılar birikir, özdeşleşme ve kimlik kazanma süreci ivme kazanır. Suriyeli göçmenler için bu özdeşleşmenin zamanla yoğunlaşacağından söz edilebilir. Özellikle yeni kuşakların yetişmesi bu durumu perçinleyecektir. Buradan hareketle, Türkiye'nin yakın gelecekte Almanya'nın Türk göçmenlerde yaşadığı deneyimin bir benzerini yaşaması muhtemeldir.

Bilindiği üzere, 1960'larda Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak çalışmaya giden ilk göçmenler "misafir işçi" (gastarbeiter) olarak tanımlanmış ve bunların bir süre sonra memleketlerine geri dönecekleri varsayılmıştı. Aynı düşünce, işçiler için de bizzat geçerliydi. Bu insanlar da orada bir müddet çalışıp, tasarruflarıyla birlikte Türkiye'ye döneceklerini düşünüyordu. "Geçicicilik" durumu her iki taraf içinde ortak bir kabuldü. Ama süreç beklendiği gibi ilerlemedi. Yetişen yeni kuşaklarla birlikte Almanya'ya temelli yerleşme düşüncesi yaygınlık kazandı ve nihayet Türkiye'den giden işçi aileler orada daimi bir statü kazandı.

Aynı sürecin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar için de söz konusu olamayacağı şu an için ne herhangi bir otorite, ne de başka bir çevre taahhüt edebilir. Her ne kadar hem devlet, hem de toplum Suriyeli sığınmacıları "geçici" olarak konumlandırsa da, Almanya'daki Türk ailelerin deneyimleri, bizzat bu "geçici" konumlandırmanın kendisinin geçici olabileceğini bize anlatmaktadır.

5. Geleceğe İlişkin Düşünce ve Temenniler

Hiç beklemedikleri bir anda, aniden başlayan iç savaşın ortasında kalarak apar topar yurtlarını ve evleri terk etmiş ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmış Suriyelilerin bugünkü hallerini en özet şekilde tek kelimeyle tarif edilmek istense, buna herhalde "belirsizlik" sözcüğünden daha uygun başka bir kelime düşmezdi. Kendi ülkelerindeki kaotik durum başta olmak üzere, kendilerinin, çocuklarının ve yakın akrabalarının geleceklerine dair, bu ülkedeki mevcudiyetlerine ilişkin ne olacağını, ne yapacakları konusunda kati bir belirsizlik

yaşadıklarından bahsedilebilir. Günü kurtarmaya dönük çabalar ve kısa süreli planlar çerçevesinde hayatlarını kurdukları ifade edilebilir.

Örneğin saha çalışması sırasında "bundan sonraki hayatınızın ne şekilde devam edeceğini düşünüyorsunuz? Neler yapmayı planlıyorsunuz?" şeklindeki açık uçlu soruya bireylerin önemli bir kısmı, geleceğe ilişkin bir hayal kuramadıkları, geçimlerini sağlama dışında başka bir kaygıları olmadıkları, günü kurtarma derdinde oldukları, günübirlik yaşadıkları şeklindeki cümlelere yakın yargılarla yanıtlar vermişlerdir. Bu konuda 30'lu yaşlardaki bir katılımcı şunları ifade ediyor: "Günlük yaşam düzeyinde düşünüyoruz. Çalışırsak yaşarız, çalışmazsak yaşayamayız. Suriye'de öyle değildi". Yol kenarında basit Suriyeli mamuller satan 45 yaşındaki bir sığınmacı Suriyelilerin yaşadığı düşüşü şu şekilde dile getiriyor: "Kaybolduk, varsa yoksa yiyecek ve nasıl geçineceğimizi düşünüyoruz. Eve bir iki lokma ekmem götürmemi bekliyor çocuklar. Nereden getireceğim?". Bir diğer katılımcı, "kıt kanaat geçiniyoruz. Bazı günler aç, bazı günler tok yatıyoruz" şeklinde geçim sıkıntılarını dile getiriyor. 55 yaşındaki bir diğer erkek katılımcı ise; "çalışıp kazandığımızı yiyoruz. Günübirlik geçiniyoruz. Oysa Suriye'de tasarruf yapabiliyorduk, yatırım yapabiliyorduk" şeklinde ifade ediyor. Başka bir sığınmacı şunları aktarıyor: "Burada tasarruf edemiyoruz. Kazandığımızı harcıyoruz. Biz Suriye'de tavuk eti yemezdik. Seyrana gidemiyoruz, eşya alamıyoruz. Suriye'de rahattık ama hürriyet yoktu". Diğer bir katılımcı bu durum "burada Suriyeliler kendi başlarının çaresine bakma derdinde" şeklinde özetliyor. Suriyeli sığınmacılar Türkiye'de bulundukları süre içerisinde uzun vadeli plan yapamadıklarını, günlük yaşamı idame ettirme çabası içinde bu gibi düşüncelere zaman kalmadığını görüşmeler sırasında dile getirmişlerdir.

Bir kararsızlık ve çaresizlik halini ifade eden bu gibi yargılarla sabit olunan Suriyelilerin geleceklerine ilişkin tecrübe ettikleri belirsizlik; bir yanda Suriye'de son hız devam eden ve her geçen gün daha da çetrefil hale gelen iç savaş, öte yandan da Türkiye'deki misafir olma statülerine bağlı olarak geçici olduklarına dair bilinç ve/veya bilinçaltı düzeyinde sürdürülen geçicilik mefhumuyla yakından bağlantılı olduğu iddia edilebilir. Suriye'den farklı olarak, Suriyeliler için geçinmek Türkiye'de çok daha zor. Bu sebeple sığınmacılar Suriye'de çok çalışmak zorunda kaldıklarını, yoğun çalışma temposundan boş vakitlerinin olmadığını, bu sebeple de, Suriye'de olduğu gibi, kendilerine ve ailelerine zaman ayıramadıklarını, güzel vakit geçirmek için bir şey yapamadıklarına yönelik sıkıntılarını aktarmışlardır.

Sonuç

Türkiye'deki sayıları üç milyona yaklaşmış ve bunlardan yalnızca 270 bin civarındaki geçici barınma merkezlerinde kalanlar hariç, geriye kalan büyük kitlenin kent merkezlerinde kiraladıkları evlerde kendi imkanlarıyla yaşamlarını idame ettirmeye çalışan Suriyeli mülteciler meselesinin bugün olduğu gibi, gelecekte de Türkiye'de asli sorunlarından biri olarak devam edeceği rahatlıkla ileri sürülebilir. Suriyelilerin Türkiye'deki varlıkları altıncı yıla girmiş durumda. Bu gibi uzunca bir sürenin bir grubun yerleştiği bir mekanda kalıcı olma yönünde bir duyumsanın ortaya çıkması için yeterli olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durumun Suriyeliler açısından geçerli olduğundan söz edilmesi şimdilik güç görünmektedir. Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin kelimenin tam manasıyla bir "araf"ta bulunduklarından bahsedilebilir. "İki arada bir derede kalma" veya "ne yapacağını bilemez halde olma" deyiminde özetlenen durumu yaratan başlıca etmenin ise Türkiye'deki sosyo-ekonomik ve hukuki koşullarını tanımlayan "geçici koruma" statüsü olduğu iddia edilebilir. Türkiye'nin

1967 Ek Protokolüne (UNHCR, 2011) koyduğu coğrafi çekincesi neticesinde kitlesel halde Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin mülteci statüsüne alınamaması sonunun ortaya çıktığı bu durumun, Suriyelilerin varlıklarının daha uzun süre devam edeceği gerçekliğine çözüm olamayacağından bahsedilebilir. Mülteciler bu statülerinden dolayı birçok alanda sıkıntılarla karşılaşmaktadırlar. Çalışma izinleri konusundaki sınırlılıklar neredeyse tüm mültecilerin düşük ücretle çalıştırılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Herhangi yasal bir engel olmamasına karşılık, koordinasyon eksikliği sebebiyle okul çağındaki yüz binlerce çocuk eğitim sisteminin dışında bulunmaktadır. Yasal anlamda yine geçici koruma statüsü sığınmacıların gelecekte bir gün Türk vatandaşlığına geçme ihtimali içermemektedir. Bunlar dışında daha birçok temel sorunlardan bahsedilebilir. Kalıcılaşma bu koşullarda arzu etmelerine rağmen Suriyeliler için olası gözükmeyecek bir olgu olarak ortada durmaktadır. Oysa milyonlarca insanı bulan bu denli büyük bir kitlenin "arafta" bir yerde tutulmasının, belirsizlik döngüsü içinde bırakılmasının toplumsal düzen açısından sürdürülebilir olmadığı rahatlıkla tahmin edilebilir. Bu durum hem mülteciler, hem de ev sahibi toplum açısından birden fazla riskler taşıyan bir süreç olarak nitelendirilebilir. Suriye'ye dönme ihtimalinin mevcut koşullar bağlamında daha uzun yıllar alacağı göz önünde bulundurulduğunda; Suriyeli mültecilerin toplumla entegrasyonlarının sağlanabilmesi için gerekli sosyal, ekonomik ve kültürel politikaların en kısa sürede başlatılmasının bir zaruret teşkil ettiği ifade edilebilir.

Kaynakça

AMNESTY (2015). The Global Refugee Crisis, A Conspiracy of Neglect, Amnesty Internation Ltd. London. https://www.amnesty.org/en/documents/pol40/1796/2015/en/ (erişim: 22.06.2015).

Canefe, N. (2015). Mülteciden Sığınmacıya, Başvurucudan Göçmen İşçiye, Suriye'den Arafa Giden Yol. *Birikim Dergisi, 311,* 17-26.

Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum.* (1. Basım) İstanbul: İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları.

Ekinci, Y. (2014). Misafirlik Dediğin Üç Gün Olur!: Suriyeli Sığınmacılar ve Sosyal Dışlanma. *Birikim Dergisi, 311,* 48-54.

European Commission (2014). Migration And Home Affairs. http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/temporary-protection (erişim: 03.04.2014).

Ihlamur-Öner, S.G. (2014). Türkiye'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası. *Ortadoğu Analiz,* 42-45. http://www.orsam.org.tr. (erişim: 25.09.2015).

Resmi Gazete (2014). Geçici Koruma Yönetmeliği. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf (erişim: 20.06.2015).

Resmi Gazete (2013). 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm (erişim: 25.02.2015).

UNHCR (2011). The 1951 Convention and Its 1967 Protocol. Relating to The Status of Refugees. http://www.unhcr.org/4ec262df9.pdf. (erişim: 14.08.2015).

Yücebaş. M. (2015). Gaziantep Yerel Basınında Suriyeli İmgesi: Yeni Taşranın Yeni

Suskunları: Suriyeliler. *Birikim Dergisi, 311*, 38-47.

YİTİRİLMİŞ ÇOCUKLUĞU FARKLI SOSYO-EKONOMİK YAPIDAKİ KENTLİ ÇOCUKLAR ÖZELİNDE OKUMAK: DENİZLİ KENTİ ÖRNEĞİ

Merve Çetin Dağdelen[1]

Özet

Çalışmada konu edilen çocukların, sokakta oyun oynama edimlerinin değişim geçirdiği görülebilmektedir. Geleneksel anlamda sokakta oyun oynayan çocuklara günümüzde rastlama oranı oldukça azalmıştır. Çocukların sokakta daha az vakit geçirmesine neden olan birçok değişimden söz edilebilir. Fakat bu değişimlerden çocukların etkilenme oranlarının, sosyo-ekonomik yapı ile direkt olarak ilgisi olduğu varsayılmaktadır. Bunun için Denizli özelinde bir alan çalışması yapılmıştır. Çalışmanın amacı; günümüzde çocukların sokakta daha az vakit geçirmelerine sebep olan faktörler (güven ve güvenlik sorunu, kitle iletişim araçları, kentsel yapı) ve bu faktörlere ailelerin sosyo-ekonomik yapısının etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca çalışma, yeterince konuşulmamış bir konu olan, çocukların yaşantısı üzerinden toplumsal sınıf farklılıkları ve eşitsizliklerini gözlemleyebilme açısından önemli görülebilir.

Anahtar Kelimeler: *Çocukluk Sosyolojisi, Yitirilmiş Çocukluk, Kent, Toplumsal Eşitsizlik*

1. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

En az 20 yıl öncesine kadar geriye gidildiğinde çocukların dışarda oyun oynadığı dönemleri görebiliyoruz. Hatta birçoğumuz kendi çocukluğumuzun yeterince güzel anılarla dolu olduğunu, günümüzdeki çocukların ise çocukluk deneyimlerini yaşamakta eksik kaldıkları şeklinde serzenişte bulunuyoruz. Nedir bu çocukluk, gerçekten yitirilmekte midir, bu durumun sebepleri nelerdir? Çalışma bu sorulara cevap niteliğinde oluşturulmuştur. Çocukluk sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir. Halbuki toplumsal eşitsizlikler, sınıf farklılıkları gibi meseleleri çocukların deneyimleri üzerinden okumak mümkün olabilir.

Ortaçağda çocukluk fikrinin olmadığına dair çalışmalar görülmektedir. Postman'ın belirttiği gibi, ortaçağda çocukların yetişkinlerden farklı olduklarına yönelik bir farkındalığın olmaması çocukluk fikrinin olmadığına ilişkin iddianın kökenini oluşturur. Örneğin 17. Yüzyıl tablolarında çocuklar kendilerini yetişkinlerden farklılaştıracak biçimde resmedilmemiş aksine yetişkinlerin kıyafetleri içinde tıpkı minyatür yetişkin şeklinde resmedilmiştir (Postman, 1995, s. 24-25).

Modernlikle birlikte ortaya çıkan çocukluğun keşfi 13.yy'da başlamış, 16. ve 17. Yüzyılda gelişerek modern çocukluk kavramının temelini oluşturmuştur. Modern çocukluk kavramı belirli çocuk kategorilerini alt sınıf çocukları dışta bırakarak, orta ve üst sınıf çocuklarını içeren sınıf temelli bir inşa olarak gelişmiştir (Gürdal, 2013, s. 8). Fakat özellikle okullaşmanın

[1] Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi,Fen Ebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mervec@pau.edu.tr,
Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

etkisiyle birlikte bilinçaltımızda yer edinen çocukluk düşüncesinin yerleştiği bilinmektedir (Postman, 1995, s. 27).

Postmodern döneme giriş ile birlikte çocukluk algısının dönem özelliklerinden etkilendiği ve farklılaştığı söylenebilir. Postmodern çağ olarak nitelendirilen günümüzde televizyon programları, sosyal medya kullanımı, giyim endüstrisinin ürünleri, boş zaman değerlendirmesi vb. birçok konuda çocuk ve yetişkin arasındaki ayrımın ortaçağdaki çocukluk düşüncesine benzer bir şekilde kaybolmaya başladığını görüyoruz. Dolayısıyla yitirilmiş çocukluğun yaşandığı bir dönemin içindeyiz. Postman'ın belirttiği gibi, modern dönemde çocuklar ve yetişkinler arasında bilinmeyen bazı sırlar korunuyordu. Cinsellik, şiddet, kötü alışkanlıklar vb. gibi. Fakat postmodern dönemde bu sırların ortadan kalktığı, yetişkinlerin çocuklardan herhangi bir şey gizleyemedikleri bir dönem yaşıyoruz (Postman, 1995, s. 53). Zira televizyonda birçok programı çocuklar ve yetişkinler birlikte izlemektedir. Sosyal medyada izlenen videolar, edinilen bilgilerde yetişkin ve çocuk ayrımı yapılmamaktadır. Bu durum fikirlerine danışılma ihtiyacı hissedilen, nasihatleri dinlenilen yetişkinler düşüncesinin çocuklar üzerindeki etkisinin kaybolmasına sebep olmaktadır.

Çocukluğun yitirildiği düşüncesi en doyurucu şekilde çocukların sokakta oyun oynamamalarında görülebilir. Sokak aralarında bulunan oyun parkları, sokak oyunları kitle iletişim araçları ile birlikte büyüyen çocukların ilgisini çekmemektedir. Geleceğin çocuğu, kablosuz ağlarla irili ufaklı ekranlarla bağlantılı bir kuşak olma yolundadır. Elektrikler kesildiğinde artık çocukların oyun oynayamaz hale geldikleri görülmektedir (Aşar, 2014, s. 50). Çalışmamız esnasında velilerden bu duruma örnek olacak serzenişler işittik. "Biz hiçbir şey bulamadığımızda kendi oyunumuzu yaratırdık fakat çocuğumun elinden tablet ya da akıllı telefonu aldığımda çocuğum afallıyor. Yapacak hiçbir şey bulamıyor, üretemiyor" demişlerdir. Artık kırılan oyuncak yerine bozulan tablete üzülen çocuklar yetişmektedir.

Oyun araştırmaları çocuğu içinde büyüdüğü toplumun değerlerinden bağımsız bir şekilde betimlemeyi yeğlemektedir. Oysa çocukların içinde büyüdüğü toplumların değerlerinin çocuk gelişimini tayin ettiğini göz önünde bulundurursak, basit bilimsel kuramların açıklamada yetersiz olduğunu görülür (Göncü, 2001, s. 41). Çocukluk kavramının sınırlandırılmayacak biçimde kültürel ve sosyal çeşitliliğe açık olduğu görülmelidir. Çocukluğun inşası toplumlar ve kültürler arası farklılaştığı gibi aynı toplum ve kültür içinde de farklılaşmaktadır. Postman'ın belirttiği üzere Prout çocukluk eşitsizliğinin ve yoksulluğunun, küresel ekonominin bir sonucu olarak dünya üzerindeki çocuklar arasında eşitsizlikleri keskinleştirdiğini ifade ederken, Corsaro da çocukların yaşadıkları pek çok sosyal problem ailenin ekonomisiyle ilişkilendirir (Postman, 1995, s. 78). Çocuklar bağlı oldukları yetişkinlerce üretilen ve yetişkinlerinde yaşayarak mağdur oldukları sosyal problemleri yaşamaktadırlar. Yetişkinlerin ürettiği problemler herhangi bir filtrelemeye uğramadan çocukların hayat alanlarında doğrudan etkileme gücüne sahiptir (Gürdal, 2013, s. 12-14).

2. Yöntem

Çalışmada çocukların etkilendiği toplumsal değişimler ve sokakta oyun oynama edimlerini etkileyen faktörler üzerine edinilen bulgular ailenin sosyo-ekonomik yapısı, güven ve güvenlik sorunu, kitle iletişim araçları, kentsel yapı olmak üzere dört ara başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar yapılan literatür taraması sonucunda belirlenmiştir. Bu bağlamda farklı sosyo-ekonomik sınıflarda olan çocuklar toplumsal değişimlerden ve buna bağlı olarak sokakta oyun

oynama edimlerini etkileyen faktörlerden farklı düzeylerde etkileneceklerdir, denilebilir. Çalışma hem nicel hem de nitel veri analizini birlikte barındırmaktadır. Toplamda 70 aileye yapılandırılmış görüşme tekniği ile uygulanan anket soruları aracılığıyla elde edilen veriler ışığında çalışma hazırlanmıştır. Elde edilen veriler SPSS veri inceleme programına aktarılmıştır. Çalışmada anket uygulanan, farklı ekonomik düzeye sahip aileler rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirileceği Denizli merkezde dört mahallede dört ortaokul ve iki özel okul toplam altı okul belirlenmiştir. Bu mahalleler belirlenirken mahallelerde ikamet edenlerin genel ekonomik durumu, eğitim seviyesi, sosyal statüsü gibi figürler ile mahallelerin bilinen genel yaşam standartları dikkate alınmıştır.

3. Bulgular

Çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz bulgular dört ara başlık altında toplanmıştır.

3.1. Ailenin Sosyo-ekonomik Yapısı

Ailenin sosyo-ekonomik yapısı, yitirilmiş çocukluktan ziyade çocukların çocukluğunu deneyimlemelerini etkileyen bir olgudur. Şurası açık ki, çocukların ne sıklıkta oynadıkları ve oyun arkadaşlarının kim olduğu, çocukların ne tür bir toplum yapısından geldikleri ve gelirlerinin nasıl temin edildiğiyle ilgilidir. Aynı şehir kültüründe yetişmesine rağmen sosyal sınıf farklılıklarını çocukluk çalışmaları üzerinden okumak mümkün olabilir. Çocuk etkinliklerinin varlığını ve gelişimini çocukların içinde yaşadığı toplumun ekonomik yapısının tayin ettiği söylenebilir (Göncü, 2001, s. 40). Çalışma esnasında eşit bir gözlem yapabilmek amacıyla gelir düzeyi farklı olan ailelerin görüşülme sayılarının eşit olmasına dikkat edilmiştir. Ortalama aylık geliri 1500tl'den az olan 24 kişi, 1500-4500tl arasında aylık geliri olan 23 kişi ve ortalama geliri 4500tl'den fazla olan 23 kişi ile görüşülmüştür. Çalışmada aileler az, orta ve yüksek gelirli olarak sınıflandırılmıştır. Gelir dağılımına göre sokakta oyun oynama edimlerinin değişiklik gösterdiği gözlenmiştir. Az gelirli ailelerden 21'i, orta gelirli ailelerden 19'u, yüksek gelirli ailelerden ise 11'i çocuğunun günlük olarak dışarıda oyun oynadığını belirtmiştir. Bununla birlikte az gelirli ailelerden 3'ü, orta gelirli ailelerden 4'ü, yüksek gelirli ailelerden ise 12'si çocuğunun günlük olarak dışarıda oyun oynamadığını belirtmiştir. Gelir seviyesi düşük olan ailelerin çocukları günlük yaşamda daha fazla oyun oynarken, gelir seviyesi yükseldikçe oyun oynama sürelerindeki azalma göze çarpmaktadır. Bu durumun en büyük sebeplerinden birini, gelir seviyesi yüksek ailede yetişen çocukların farklı sosyal aktivitelere katılmaları olarak okumak mümkündür.

Gelir dağılımına göre sosyal aktivite ve kurslara katılım oranlarının değiştiği gözlenmiştir. "Çocuğunuzun düzenli olarak katıldığı herhangi bir sosyal aktivite, kurs var mıdır" sorusuna az gelirli ailelerden 2'si evet 22'si ise hayır, orta gelirli ailelerden 11'i evet 11'i hayır, yüksek gelirli ailelerden ise 15'i evet 8'i hayır cevabını vermiştir. Ailelerin gelir düzeyi arttıkça çocukların sosyal aktivitelere katılma oranları da artmaktadır. Buna paralel olarak çocukların sokakta oyun oynamak için vakitleri kalmamaktadır. Görüşme yaptığımız aileler arasında "çocuğumun aktivitelerden oyun oynamaya vakti kalmıyor" cevabıyla yoğun olarak karşılaşılmıştır. Hatta velilerden birinin "çocuğum için oyun oynayabileceği en güvenli yer buz pisti" cevabını vermesi ekonomik geliri yüksek olan ailelerin çocuklarının çocukluklarını geçirdikleri sosyal aktivitelerinin çeşitliliğini betimlemektedir. Fakat gelir düzeyi düşük olan

ailelerde çocuklar herhangi bir sosyal aktiviteye gidemediklerinden onların dışarıda oyun oynama oranlarında bu duruma paralel olarak artış görülebilmektedir.

Bisiklet kullanmak çocukluğumuzun vazgeçilmezlerindendir. Yitirilmiş çocukluğu yaşadığımız bu dönemde çocukların bisiklet kullanmayı bilip bilmemeleri basit bir soru olmakla birlikte temel verileri kanıtlar ve anlamlandırır niteliktedir. Anket sorularında çocuğun bisiklet kullanabilme ya da kullanamaması ile ilgili soru bulunmaktadır. Az gelirli ailelerden 21'i evet 3 kişi hayır, orta gelirli ailelerden 18'i evet 5'i hayır, yüksek gelirli ailelerden 9'u evet 14'ü hayır cevabını vermiştir. Sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan çocukların genel olarak bisiklet kullanmayı bildikleri fakat gelir seviyesi yükseldikçe çocukların farklı aktivitelere, çeşitli kurslara gidiyor olmalarının da bir sonucu olarak bisiklet kullanmayı öğrenemedikleri gözlemlenmiştir. İlginç bir sonuç olmakla birlikte birçok temel çocuk deneyimi olgusu ve ekonomik yapı ilintisini gösterdiği sonucuna varılmıştır.

3.2.Güven ve Güvenlik Sorunu

Güven ve güvenlik sorunu yitirilmiş çocukluk bağlamında irdelenmesi gereken bir konudur. Günümüzde küresel alanda olduğu gibi ülkemizde de güvenlik ihtiyacının giderilmesinde bazı problemlerin yaşandığı açıktır. Terör eylemlerinin, patlamaların, bunun dışında çocuklara yönelik saldırıların, tecavüz olaylarının arttığı görülmektedir. Zira günaşırı haberlerde çocuk kaçırma, tecavüz vakaları vb. birçok haber görmek mümkün hale gelmiştir. Geçmişte insanların kapılarını bile kilitlemeden güvenle uyuduğu dönemlerden evinin önüne kamera koyan, kapılara birden fazla kilit vurulan, güvenlikli site içi yaşamların arttığı döneme doğru ilerlemekteyiz. İnsanlara güvenin azaldığı ve aynı zamanda güvenlik ihtiyacının karşılanmasının zorlaştığı bir dönemde çocuklarında bu durumdan etkilenmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla, aileler çocuklarının dışarıda oyun oynamasından tedirgin olmaktadır. Zira yapılan çalışmada da bu durum görülebilmektedir. "Çocukların sokakta oyun oynamalarını güvenli buluyor musunuz" sorusuna 70 veliden 68'i hayır 2'si evet cevabını vermiştir. Velilerin tamamına yakını çocukların sokakta oyun oynamasını güvenli bulmadıklarını belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik yapı farkı olmaksızın veliler çocukların sokakta oyun oynamasını güvenli bulmamaktadırlar. Çağımızın çocuklarının sokakta az vakit geçirmelerine ve çocukluğun yitirilmesinde en önemli sebeplerden biri güven ve güvenlik sorunudur.

Velilere yönelttiğimiz "sizce çocukların günümüzde daha az oyun oynamasının sebebi hangisidir?" sorusunun cevaplarının da ekonomik düzeye göre değişim gösterdiği görülebilmektedir. Az gelirli ailelerden 15'i güven ve güvenlik sorunu, 3'ü kitle iletişim araçları, 6'sı de kentsel yapı sorunları cevabını vermiştir. Orta gelirli ailelerden 10'u güven ve güvenlik sorunu, 9'u kitle iletişim araçları, 4'ü de kentsel yapı cevabını vermiştir. Yüksek gelirli ailelerden 4'ü güven ve güvenlik sorunu, 11'i kitle iletişim araçları ve 8'i kentsel yapı sorunları cevabını vermiştir. Ortalama geliri düşük olan aileler için en büyük sorun güven ve güvenlik sorunudur. Çalışma için gittiğimiz okullardaki gözlemlediğimiz güvenlik uygulaması farklılıkları bu durumu özetler niteliktedir. Ekonomik seviyesi yüksek ailelerin çocuklarının gittiği kolejlerde kapıda bekleyen güvenlik olmakla birlikte birden fazla kamera okulu sürekli olarak izlemektedir. Gelir düzeyi orta seviyede olan okullarda ise kapıda güvenlik vardır. Girişlerde velilerin kimlikleri kontrol edilmekte ve okuldan çıkacağı süreye kadar kimliklere el konulmaktadır. Gelir seviyesi düşük olan mahallelerdeki okullarda ise kapıda bekleyen bir güvenlik görevlisi bulunmadığı gibi güvenlik kameraları görünmemektedir. Yapılan görüşme esnasında okul müdürü güvenlik görevlisi için yeterli ödeneğin bulunmadığını belirtmiştir.

Fakat veliler bu durumun çözümünü kendilerince bulmuşlardır. Veliler çocukları okuldan ayrılana kadar okulda beklemektedirler. Birlikte sohbet edip hem de çocuklarının olumsuz bir olay yaşamamaları amacıyla nöbet tutmaktadırlar. Onlara göre çocukların dışarıda daha az oyun oynama sebebi güven ve güvenlik sorunudur.

3.3. Kentsel Yapı Sorunu

Kaybolan çocukluk bağlamında irdelenmesi gereken bir diğer mesele de ikamet edilen yerin kentsel yapısıdır. Çocuğun çocukluğunu geçirdiği, yetiştiği evin yapısal özellikleri çocukların sokakta oyun oynamalarını etkileyen faktörlerden biridir. Müstakil bir evde ikamet eden çocuğun oyun alanı ile sitede ikamet eden bir çocuğun oyun alanı birbirinden farklılık göstermektedir. Cadde üzerinde bir evde ikamet eden aileler çocuklarının herhangi bir trafik kazası yaşamalarından tedirgin olabilmektedirler. Dolayısıyla tüm bu yapısal sorunların çocukluğun yitirilmesini etkilediği söylenebilir. Velilere evlerinin müstakil mi yoksa apartman mı olup olmadığı sorusunu yönelttiğimizde, az gelirli ailelerden 16'sı müstakil 8'i apartman, orta gelirli ailelerden 8'i müstakil 15'i apartman, yüksek gelirli ailelerden de 4'ü müstakil 19'u apartman cevabını vermiştir. Sitede ikamet ile ilgili sorulan soruya az gelirli ailelerden 4'ü evet 20'si hayır, orta gelirli ailelerden 10'u evet, 13'ü hayır, yüksek gelirli ailelerden ise 16'sı evet 7'si hayır cevabını vermiştir. Müstakil ev ile sitede ikamet eden çocukların sokakta oynama durumlarının da değişim gösterdiği belirlenmiştir. Velilerle yaptığımız görüşmelerde çoktan seçmeli olmayan anket soruları da bulunmaktadır. Bu sorulardan biri "çocuğunuzun oyun oynaması için en güvenli yer sizce neresidir?" sorusu olmuştur. Cevaplara bakıldığında apartmanda oturan ailelerin cevabı evin içi, müstakil bahçeli evde oturan ailelerin cevabı bahçenin içi ve sitede oturan ailelerin cevabı da sitenin içi olmuştur. Bu durumda apartman dairesinde ikamet eden çocukların sokakta oyun oynamalarına daha az izin verildiği sonucu çıkmaktadır. Apartmanlaşmanın giderek arttığı günümüzde çocukluğun yitirilişinde kentsel yapının da etkisinin varlığı düşünülebilir. Fakat kentsel yapının güven ve güvenlik sorunu ile birbirine paralel etkenler olduğu da düşünülmelidir.

3.4. Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçlarının günümüzde etkisi kabul edilmektedir. Özellikle Frankfurt Okulu teorisyenlerinin kültür endüstrisi ve medya ilişkiselliği bağlamında yaptıkları çalışmalar kıymetlidir[1]. Dolayısıyla, çocukluğun yitirilmesini etkilemesi kaçınılmazdır denilebilir. Zira Dünyanın her yerinde ağırlıklı olarak görsel medya aracılığıyla sunulan popüler kültür ürünleri çocukları arkadaşlarından ayırarak, yapay olarak şekillendirmektedir. Geçmişte bilinmeyeni yetişkinlere soran çocuklar artık dünyayı internetten ve televizyondan keşfetmeyi tercih etmektedir. Televizyon, izleyicileri arasında ayrım yapmamaktadır, böylece sürekli ileti aktararak yetişkinler tarafından sınırlandırılan yaşam deneyimlerini çocuklara açmıştır (Aşar, 2014, s. 48). Bu bağlamda facebook, twitter, instagram gibi sosyal medya araçları çocukların yetişkinlere ait olan belirli yaşam deneyimlerini öğrenmelerine sebep olmakta ve çocukluğun

---

[1] Bkz: Adorno T., (2011), Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi, (Çev: Nihat Ülner- Mustafa Tüzel- Elçin Gen), İletişim Yayınları, İstanbul.
Bottomore T., (1992), Frankfurt Okulu, (Çev: Amet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara.
Habermas J., (1997), İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim, (Çev: Mustafa Tüzel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

yitirilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca televizyonu sadece bir eğlence aracı değil aynı zamanda kültürel oluşuma katkı sağlayan bir araç olarak görmek gereklidir (Yağbasan & Kurtbaş, 2015, s. 18).

Çocukların elektronik kitle iletişim aracı kullanıp kullanmadığına dair sorulan soruya 70 veliden 63'ü evet kullanıyor, 3'ü ise hayır kullanmıyor cevabını vermiştir. Ailelerin ekonomik düzeyi her ne olursa olsun neredeyse tümünde tablet, bilgisayar vb. mutlaka birinin bulunduğu görülmüştür. Bu durum elektronik kitle iletişim araçlarının çocukların yaşadığı çocukluk sürecinde ne kadar büyük bir yer kapladığını göstermektedir. Bununla birlikte yapılan çalışma ile ekonomik düzeyi her ne olursa olsun tüm velilerin çocukların elektronik kitle iletişim aracı kullanmalarından rahatsız oldukları çıkarımı yapılmıştır. Çalışmada çocukların günlük televizyon izleme süreleri karşılaştırılmıştır. Televizyon izleme süreleri sosyo-ekonomik yapıya göre değişim göstermemektedir. 70 çocuk arasında 55'i 1-4 saat arasında televizyon izlediğini belirtmiştir. 1-4 saat arası televizyon izleyen 55 kişinin gelir dağılımına bakıldığında, az gelirli 18, orta gelirli 17, yüksek gelirli 20 kişi saptanmıştır. Dolayısıyla sosyo-ekonomik yapı farkı aranmaksızın televizyona her çocuğun eşit mesafede durduğu söylenebilir. Ortalama olarak neredeyse tüm çocuklar günlük olarak 1-4 saat arasında televizyon izlemektedir. Çocukların büyük bir çoğunluğunun televizyon izleme süresi birbirine oldukça yakın olmasına rağmen, günlük dışarıda oyun oynama süreleri birbirinden ayrılmaktadır.

Sonuç

Çocukların en az yirmi yıl öncesine kadar sahip oldukları çocukluk deneyimiyle günümüz çocuklarının çocukluk yaşam deneyimlerinin birbirinden farklı olduğu açıktır. Bu durumu görebileceğimiz pek çok alan vardır ve bu alanlardan biri de sokakta oyun oynama olgusudur. Güvenlik sorunu, kentsel yapının uygunsuzluğu ve hayatımızı çepeçevre saran kitle iletişim araçları çocukluğun yitirilmesinde başat etkenlerdir denilebilir. Ayrıca ailelerin sosyo-ekonomik yapısının çocukların nasıl bir çocukluk yaşam deneyimi geçireceklerini de etkiler nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Çocukluğu içinde bulunduğu yapının yapısal özellikleri ve koşulları ile ilişkisi çerçevesinde, kültürel ve sosyal farklılıkları ve çeşitlilikleri ile anlayabilmek için çocukluk ile ilgili siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel tüm faktörler ilişkisel olarak incelenmelidir (Gürdal, 2013, s. 16). Araştırma sonucunda elde edilen bulgularda ve grafiklerde çocukların sokakta daha az vakit geçirmelerine sebep olan faktörlerin sosyo-ekonomik yapıya göre, çocuklarda farklı düzeylerde etkiye sahip olduğu saptanmış ve yorumlanmıştır. Son olarak Postman'ın (1995, s. 149) belirttiği gibi; "Çocukların çocukluğa gereksinimi olduğunu unutmaya yönelik olan yolun daha yarısındayız. Anımsatmada ısrarlı olanlar, soylu bir görevi yerine getireceklerdir".

Kaynakça

Aşar, A. (2014). Keşfedilen Çocuk, İletişim Teknolojileriyle Yitip Giden Çocukluk ve Çocuk Kültürü. *İletişim ve Diplomasi Dergisi, 2*(3), 45-55.

Göncü, A. (2001). Çocuk Oyunlarının Gelişiminde Toplumsal ve Kültürel Bağlamın Rolü. Bekir Onur (Ed.) *III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (s. 37-50). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Gürdal, A.D. (2013). Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları*

Dergisi, 15(4), 1-26.

Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu.* (K. İnal, çev.) İstanbul: İmge.

Yağbasan, M.& Kurtbaş, İ. (2015). Şiddet ve Tüketim Kıskacında Çocukluk: Televizyon Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi, 2*, 15-31.

AVRUPA ÜLKELERİNE YAPILAN GÖÇLER BAĞLAMINDA KÜRT ETNİK TEMELLİ SİYASALLAŞMA: KULU VE CİHANBEYLİ ÖRNEĞİ

Hacı Çevik[1]

Özet

Bu çalışmanın problemi, Orta Anadolu'da yaşanan Kürt etnik temelli siyasallaşma süreçlerinin göç olgusuna bağlı olarak gösterdiği değişkenliklerdir. Yurt dışına göç eden Orta Anadolu Kürtleri ile göç etmemiş olanlar arasında siyasal tutum ve davranışlar açısından ortaya çıkan farklılıklar, çatışma ya da uzlaşma boyutlarıyla devam eden etkileşim süreçlerinde tarihsel olarak yeni siyasal tutumları da teşvik etmektedir. Bu çalışma söz konusu siyasal tutumların -ortaya çıkış ve gelişim süreçlerini takiben- anlaşılması ve açıklanması çabasıyla gerçekleştirilmiştir. Problem çerçevesinde örneklem olarak yaklaşılan Konya'nın Kulu ve Cihanbeyli ilçelerinde uzun yıllardır yerleşik konumda olan Kürt toplulukları, göç olgusunun politik bağlamda işlevselleşmesi yönünden ele alınmıştır. Orta Anadolu Kürtleri, Türkiye'nin milliyetçi ve muhafazakâr siyasal tutumların yoğunlukta olduğu bilinen bir coğrafyada yaşamaktadırlar. Böyle bir siyasal atmosferin içerisinde Kürt etnik kimliğini koruyarak varlığını sürdüren Orta Anadolu Kürtlerinin politik bağlamda Kürt siyasetine angaje olması büyük oranda Avrupa'ya gerçekleştirdikleri işçi göçleri ile ilgilidir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa'ya yapılan göçlerin bu hususta belirleyici olduğu düşünülmekte olup, Orta Anadolu Kürtlerinin Avrupa'ya entegrasyon süreçleri, Türkiye siyasetinin dönemsel trendlerinde Kürt kimliğinin mahiyeti gibi güncel değişkenler de söz konusu politik temayüllerin ortaya çıkışında etkili olmaktadır. Bu nedenle göç eden ve Türkiye'de kalan Orta Anadolu Kürtlerinin aralarında var olan siyasal tutum farklılıklarının nedenleri ve bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçları anlayabilmek için derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın bulguları Konya'nın Kulu ve Cihanbeyli İlçelerinde ve İsveç'in Stockholm ve Göteborg şehirlerinde gerçekleşen alan çalışmasına dayanmaktadır. Yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda Orta Anadolu'da yaşanan Kürt etnik temelli siyasallaşma olgusu çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: *Göç, Siyasallaşma, Orta Anadolu Kürtleri, Etnisite, Konya, Milliyetçilik.*

1. Orta Anadolu Kürtlerini Anlamak İçin Teorik Bir Bakış

1.1.Göç kavramı

Göç kavramının tanımlarının ortak noktası çeşitli sebeplere bağlı olarak yer değiştirme üzerine odaklanmıştır. En basit ifade ile göç, belirli bir yerden başka bir yere çeşitli nedenlere bağlı

[1] Y.Lisans Öğr., Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Programı, h-cevik@windowslive.com

olarak yer değiştirme hareketidir. Türk Dil Kurumu göç olgusunu, Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret olarak tanımlamıştır (TDK).

Göç, ekonomik, siyasi, ekolojik, bireysel ve demografik nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta ve uzun vadeli geri dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Murat, 2007, s. 93-94; Bulak, 2015, s. 3). Göç, bireylerin, ailelerin veya grupların herhangi bir nedenle ya geçici bir süreç için ya da başka bir yer değişikliği planlaması yapmaksızın mekân açısından bir yerden başka bir yere yapmış oldukları yer değiştirme durumu olarak tanımlanabilir (Demir, 1997; Bulak, 2015, s. 3). Göç kavramı, nüfusun coğrafi hareketliliği şeklinde de ifade edilmektedir (Güreşçi, 2007; Bulak, 2015, s. 3).

1.2.Siyasallaşma kavramı

Siyasallaşma kavramı bu çalışma için temel nitelikte bir kavramdır. Teoride siyasallaşmanın açıklanması çalışmanın ayaklarının yere basması konusunda önemlidir. Siyasallaşma literatürde genellikle bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Siyasallaşma genel olarak insanın tekil bir varlık olmaktan çıkıp toplumun bir üyesi olma hali olarak tanımlanabilir. Siyasal toplumsallaşma ise toplumunda var olan siyasal sistemin bireye aktarılması ve bu aktarım sonucunda siyasal sistemin öngördüğü pozisyonların ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Siyasal toplumsallaşma ile ilgili kuramsal çalışmaların çoğunluğu, siyasal toplumsallaşmanın aile, okul, arkadaş grubu, iş çevresi, siyasal partiler, toplumsal olaylar ve kitle iletişim araçları gibi kurum ve etmenlerin aracılığı ile sağlandığını ifade etmektedir (Alkan, 1979, s. 54-115). Bu kurum ve etmenler genel olarak siyasallaşma ajanları olarak tanımlanmaktadır.

Siyasallaşma genel olarak siyasi kültür kavramı ile ele alınmaktadır. Siyasi kültür, bir bireyin siyasala ilişkin tutum, inanç ve davranışlarının tümünü kapsamaktadır. Süreç içinde toplumda meydana gelen değişmeler siyasi kültür aracılığıyla nesillere aktarılır. “toplumsal yapı” olarak adlandırılan olgu kısmen siyasi kültür ile ilişkilendirilebilir. Toplumsal yapının kurulması ve sürdürülmesi siyasi kültürün devamlılığı ile paraleldir. Toplumsallaşma, toplum ve bireyin birbirini belirlediği ve dönüştürdüğü karşılıklı etkileşim ve değişim sürecidir. Bu sürecin siyasal alanda gerçekleşmesi ise siyasal toplumlaşma olarak adlandırılmaktadır. Bu noktadan hareketle, siyasal kültürün aktarımı ya da siyasal yaşamın yeniden üretilmesi olgu ve süreci siyasal toplumsallaşmayı oluşturur (Erzen, 2011, s. 50-53).

2. Orta Anadolu Kürtlerinin Siyasallaşması

2.1.Avrupa ülkelerine yapılan göçler bağlamında siyasallaşma

Bu çalışma birbiri içine geçmiş etmenlerden biri olan Avrupa ülkelerine yapılan göç üzerine odaklanmıştır. Kulu ve Cihanbeyli’den Avrupa ülkelerine göç eden Kürtler 1980’li yıllardan itibaren yasal olmayan göçler ile gitmek istedikleri ülkelere ulaşmışlardır. Bu yasal olmama hali beraberinde mülteci durumuna düşmeyi getirmiştir. Kendilerinden önce Avrupa’ya gitmiş yakınlarının aracılığıyla mülteci konumundayken nasıl ifade verip, oturma hakkı alınır üzerine tecrübe kazanmışlardır. 1980 Askeri Darbesinin ardından Türkiye’nin Kürt nüfusunun yoğun olarak bulunduğu bir bölgede kolektif kimlik talepleri ile ortaya çıkmış silahlı bir örgüt olan Kürdistan İşçi Partisi’ne (PKK) mensup insanlar da Avrupa’ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Kürdistan bölgesinden Avrupa ülkelerine yapılan göçlerin temel nedeni siyasi alan ile ilgilidir.

Siyasi olarak gerçekleşen göçler daha sonra bilinçli bir politika kapsamında Avrupa ülkelerinde PKK'nin örgütlenmesi olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda PKK ile bağlantılı olduğunu düşünülen bir takım Kürt kültür dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Çatışmalı süreçlerin yaşandığı Türkiye'den Kürt meselesi sonucunda siyasi nedenlerle Avrupa'ya gidenlerin oturum hakkı kazanması daha kolaydı. Kürt kültür dernekleri Orta Anadolulu Kürtlerin de oturma hakkı alabilmesi için Kürt Meselesi üzerinden ifade vermesinde yardımcı oluyorlardı. Avrupa ülkelerinden birine giden Orta Anadolulu bir Kürt daha önceden o ülkede olan yakınlarının aracılığıyla bu derneklere gider, oturum hakkı kazanabilmek için mahkemede verilecek ifadesine yardım edilmesini istemektedir. Bu derneklerde bulunan siyasi kimlikli kişiler Orta Anadolulu bir Kürt'ün mahkemede sunacağı ifadeyi Kürt meselesini içerecek politik bir dille yazarlar ve kişi bu ifadeyi mahkemeye sunup siyasi pas denilen bir uygulamadan yararlanarak Avrupa ülkesinde oturum ve çalışma hakkı etmektedir.

İsveç'te yapılan alan çalışmasında Kürt kültür dernekleri aracılığıyla siyasi pas alma hali oldukça yaygındır. Bu siyasi pas alan Orta Anadolulu Kürtlerin bir kısmı bu hakkı kazandıktan sonra derneklere bir daha uğramaz olmuştur. Fakat büyük bir kısmı dernekler ile ilişkisini zaman içerisinde daha da geliştirmiştir. İsveç'in Stockholm şehrinde getto sayılabilecek bir bölgede bir arada yaşayan Kulu ve Cihanbeylili Kürtler, PKK ile ilişkili olduğu düşünülen derneklerin çalışmalarına fırsat buldukça katılmakta, gerekli durumlar da maddi yardım yapmaktadır. Derneklere olan ilgi aslında başlarda bir vefa borcu olarak düşünülürken zamanla bilinçli bir siyasal durum haline dönüşmüştür.

İsveç'te PKK ile ilişkili olduğu düşünülen derneklerin Orta Anadolulu Kürtler içerisinde yaygın olarak bilindiği bir ülkedir. Derneklere maddi yardım oranı Kulu ve Cihanbeyli'den giden Kürtler arasında oldukça yaygındır. Maddi yardım konusunda derneklerin herhangi bir fiziksel zorlaması bulunmaması ile birlikte bu yardımlar, Orta Anadolu bölgesinden gelip dernek içerisinde çalışma yürüten bir kişi tarafından makbuz kesilerek toplanmaktadır. Stockholm'de getto denilebilecek bir bölgede bir arada yaşayan Kulu ve Cihanbeylili Kürtlerin içerisinde baskın olan siyasi görüş Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve PKK sempatizanlığıdır. Bu baskın olan siyasi görüş insanları psikolojik boyutlarda da etkilemektedir. Baskın olanın yanında olmak toplumda yer bulabilmek adına da önemlidir. HDP'li olmak Orta Anadolu Kürtlerinin genel olarak gittiği kahvehanelerde kişisel olarak "yer" bulabilmek adına da gelmektedir. Diğer siyasi görüşlere sahip olabilecek Kulu ve Cihanbeylili Kürtler ya hiç orada bulunmuyorlar ya da bulunduklarında HDP çizgisinde bir görüşü siyasal tartışmalarda konuşmaktan imtina eder bir haldedirler. Bu konuda genç neslin Kürt Kültür Derneklerine olan ilgisi de popüler olarak Kürdi siyasetin içerisinde olmayı beraberinde getirmiştir.

Popüler bir eğilim olarak gerçekleşen bu Kürdi siyasallaşma, Kulu ve Cihanbeyli bölgesini de etkilemektedir. Her yıl yaz aylarından yoğun olarak Türkiye'ye tatile gelen bu Avrupa'da yaşayan göçmenler Avrupa ülkelerinde edindikleri siyasal tavrı Kulu ve Cihanbeyli bölgesine de taşımaktadırlar. Türkiye'de Kürt Siyasi Hareketinin legal alandaki mücadelesinin gelişmesinin de bir sonucu olarak Avrupa'dan gelen göçmenler akrabalarına, yakınlarına ve arkadaşlarına Kürdi siyasi tutumlarını daha açık bir şekilde dile getirip onları etkilemeye çalışmaktadırlar. Nitekim bu etkileme çabası özellikle genç kesim üzerinde etkili olmaktadır. Avrupa'ya gitme hayali kuran gençler Avrupa'dan gelen büyüklerinden onları rol model olarak gördüklerinden dolayı daha çok etkilenmektedir.

2.2.Orta Anadolu Kürtlerinin Siyasallaşması Bağlamında Güncel Politik Tutumlar

Avrupa'ya yapılan göçler Kulu ve Cihanbeyli'de bulunan Kürdi siyasallaşmanın önemli bir itici gücü konumundadır. Avrupa ülkelerine yapılan göçün sayısını anlayabilmek için bir örnek vermek gerekirse; Kulu ve Cihanbeyli'de bulunan Kürt köylerinde yaşayan insanların her birinin Avrupa'nın herhangi bir ülkesinde yaşayan mutlaka en az bir akrabası mevcuttur. Bu göç halinin yoğunluğu yukarıda bahsedildiği gibi siyasallaşmaya mutlak anlamda etki etmiştir. İsveç ve Almanya gibi diğer ülkelerde de aynı şartlar altında devam eden bir yaşamın olduğunu varsayarsak, Kürdi siyasallaşmayı az ya da çok bir şekilde yaşayan Avrupalı göçmenler kendileri sayıca fazla olmalarına karşın bölgede kalan akrabalarını etkilemeleri bağlamında da geniş bir yelpaze ortaya çıkarmaktadır.

Kulu ve Cihanbeyli'de bulunan Kürt topluluğunun Kürdi temelde yaşadığı siyasallaşmada son dönemlerde legal siyaset mücadelesinin artan bir oranda geniş siyaset yapmaya izin verebilecek Türkiye siyaseti şartları da etkili olmuştur. Konya gibi milliyetçi ve muhafazakâr siyasi eğilimin yüksek olduğu bir bölgede Kürdi temelde yürütülecek siyaset mücadelesi Türkiye'de bu siyaset algısının geniş yer bulabilmesi ile doğrudan ilgilidir. Özellikle barış sürecinin iktidar tarafından bitirilip yeniden çatışmalı sürecin başlatılması ile de bu siyaset çizgisinin daralan alanı Kulu ve Cihanbeyli'de daha fazla hissedilen bir daralmaya neden olduğu gözlemler sonucunda söylenebilir.

Kulu ve Cihanbeyli'de 1980'li yılların başından itibaren Kürdi anlamda siyaset yürüten bir örgütlere sempati mevcuttur. Özgürlük Yolu, Doğu Devrimci Kültür Ocakları (DDKO) gibi Kürt örgütlerinin çalışmalarına karşılık bölgede buldukları ilgi az sayıdaki bireylerin katılımı olmuştur. Özellikle PKK'nin çalışmaları Kulu ve Cihanbeyli'de 1980'li yıllar boyunca kitlesel bir karşılık bulamamıştır. Bölge halkı ilk legalleşme mücadelesi ile birlikte bu konuya kitlesel bir ilgi duymaya başlamıştır.

1990 yılında "kenetlenmiş ellerin halkalandığı kırmızı gül" ile simgelenen Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuştur (Demir, 2016, s. 88). HEP Kulu ve Cihanbeyli'de açtığı temsilciliklerle Orta Anadolu Kürtlerinin legal siyasi mücadele içerisinde etkili olacağının ilk sinyalini vermiştir. Kürt Hareketinin içinden gelmiş birçok isminde yer aldığı HEP legal siyasi mücadelenin partileşme noktasında ilk adımıdır. Daha önce sosyal demokrat siyasi partiler ile yapılan ittifaklar sonucunda mecliste bulunun milletvekilleri HEP'in kurucu kadroları içerisinde yer almıştır. Partileşme süreci Kulu ve Cihanbeyli'de karşılık bulmuştur. Bölgede yapılan alan çalışmalarında HEP'in kuruluşunun heyecanla karşılandığı belirtilmiştir. HEP'in kuruluşu aynı zamanda Avrupa'ya göç etmiş kişilerinde Kürdi temelde siyasallaşmalarının doruk noktasına ulaştığı bir döneme denk gelmiştir. Hem Kulu ve Cihanbeyli'de partinin ilçelerde kurulumuna katkı sunmuş kişiler hem de Avrupa'da bulunan yakınlarının aracılığıyla bölgede bulunan Kürt topluluklarının HEP'e yaklaşımı olmuştur. HEP'in katılım göstereceği 20 Ekim 1991'de yapılan erken genel seçimlerde partinin seçime katılamayacağı konusunda bir çok yasal prosedür engeli ortaya çıkarıldığı için HEP Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ile seçim ittifakı yaparak seçimlere girmiştir. Bu Seçim sonucunda SHP %20,8 oy alarak 88 milletvekili ile üçüncü parti olmuştur (Demir, 2016, s.125-127). SHP'nin çıkardığı 88 milletvekilinden 22'si HEP kökenliydi. Bu seçimlerde Kulu ve Cihanbeyli'de olan Kürt toplulukları da kayda değer bir oranda oy vermişlerdir. Kulu'da Kürt topluluklarının genellikle köylerde yaşadığını belirtirsek seçim sonuçları daha net ortaya çıkmaktadır. Kulu'ya bağlı

belde ve köylerde SHP birinci parti konumundadır Aynı şekilde Cihanbeyli ilçesinde de SHP birinci partidir (TUİK, 2016).

HEP yaşadığı siyasi ve hukuki sıkıntılarından ardından Kürt siyaseti yeni bir parti kurma yolunda daha geniş ittifaklar sonucunda Demokrasi Partisi'nin (DEP) kuruluşuna karar vermiştir. DEP Kulu ve Cihanbeyli'de çok daha etkili olabildi. Bu durumun en temel nedeni DEP'in diğer Kürt siyasi hareketlerini de içine alan geniş bir ittifak sonucunda kurulmuş olmasıdır. DEP içinde Kemal Burkay'ın liderliğinde kurulan Partiye Sosyaliste Kürdistan (PSK) örgütünün de temsilcileri bulunmaktadır. Kulu ve Cihanbeyli'den Avrupa'ya göç etmiş kişiler içerisinde Kürt etnik temelli siyasallaşmasını PSK içinde gerçekleştirmiş azımsanamayacak sayıda kişi mevcuttur. Kürt partilerinin birleşimi sonucunda kurulan DEP Kulu ve Cihanbeyli'de herkesin ortak çalışma yürütebileceği bir zemini de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda DEP siyaseti Kulu ve Cihanbeyli'de yerleşik konuma geçerek Kürdi temelde siyasallaşmanın daha geniş bir çevreye ulaşmasına olanak tanıdı. Diğer bir yandan bir Orta Anadolu Kürdü olan Murat Bozlak'ın Kürt siyaseti içerisinde üst düzey bir konumda bulunuyor olmasının etkisi de göz ardı edilemez.

DEP sonrası kurulan siyasi partilerin oy oranlarını bakarsak DEP ile yakalanmış Kürdi siyasallaşma etkisinin kemik bir oy kitlesine dönüştüğünü görebiliriz. Refah partisinin oy oranlarını tüm bölgelerde yükselttiği bir seçim olan 1995 seçiminde Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 812.918 geçerli oyun 20.329'unu alarak oy oranını düşürmüş olsa da oy kitlesini konsolide edebilmeyi başarmıştır. 1999 yılında yapılan genel seçimlerde de hemen hemen aynı oy oranlarına sahip olan HADEP Kulu ve Cihanbeyli'de Kürdi siyasallaşma bağlamında etkisini devam ettirebilmiştir. Bu seçimlerde oy oranlarının belli bir seviyede kalmış olmasında Türkiye'nin genel siyasi atmosferinin etkisi yadsınamaz. HADEP'i PKK ile bağlantılı bir parti olarak kamuoyuna göstermeye çalışan iktidarlar Türkiye'nin doğu bölgelerinde yaşanan yoğun çatışmaların da etkisi sonucunda bu algı yönetiminde başarılı olabilmiştir. PKK ile Devlet kolluk güçleri arasında yaşanan çatışmaların zirve noktalara ulaştığı bir zaman diliminde legal siyasi mücadelenin etki alanı daralmaktadır. Kulu ve Cihanbeyli'de bu durumdan nasibini almış HADEP'e oy vermenin terörist olmak ile eşdeğer görüldüğü bir zamanda oy oranlarını artmamış fakat temel bir oy potansiyelinin varlığı korunabilmiştir.

2002 yılında Kürt Siyasi Hareketinin HADEP sonrasında kurulan partisi olan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) Cihanbeyli ilçesinde birinci, Kulu ilçesinde ikinci konumdadır. Bu seçimlerde artan oy oranlarını yine Türkiye'nin genel siyasi atmosferine bağlayabiliriz. Çatışmaların bitmiş olması legal siyasete alan açmıştır. Bu bağlamda Avrupa'ya göçmüş yakınlarının bölgede olan insanların oy vermesi noktasında etkili olduklarını da belirtebiliriz. 2007 genel seçimlerine bağımsız adaylar ile katılan Kürt Siyaseti Cihanbeyli'de %7,3 Kulu da ise %4,6 oy alabilmiştir. Bu oy oranları Türkiye'de Kürt Siyasetinin aldığı oy oranları ile paralellik göstermektedir.

2011 genel seçimlerinde bağımsız adaylar ile seçime katılan Kürt Siyaseti Cihanbeyli'de %14,8, Kulu'da %11,3 oy oranı ile Türkiye'de Kürt Siyasetine verilen oy oranlarından fazla bir oranda oy kullanmıştır. 7 Haziran 2015 tarihinde Kürt Siyasetinin genel bir ittifak sonucunda kurduğu Halkların Demokratik Partisi (HDP) Cihanbeyli'de oylarında %35,3'ünü, Kulu'da %28,1'ini almıştır. 7 Haziran seçimleri öncesinde Barış Süreci olarak adlandırılan sürecin devam ediyor olması, Türkiyelileşme politikasının tüm Türkiye'de kabul görmesi sonucunda Kürt Siyasi Hareketi ilk defa parti olarak katıldığı bir genel seçimde %10 olarak belirlenen

seçim barajını aşarak tarihinin en büyük zaferini yaşamıştır. Kulu ve Cihanbeyli'de seçim çalışmalarını birebir bölgede yürütmek isteyen Avrupalı göçmenler hem temsilci göndermiş hem de kendi aralarından kurdukları topluluklar aracılığıyla maddi yardımda bulunmuşlardır. Bu bağlam içerisinde sosyal medya hesaplarının da aktif kullanımı Avrupalı göçmenlerin Kulu ve Cihanbeyli'de olan yakınlarının siyasal davranışlarını yönlendirme konusunda etkili olmuştur. 7 Haziran seçimleri Avrupa'ya göçmüş kişilerin yaşadıkları siyasallaşmayı bölgeye taşıma konusunda en etkili oldukları seçimdir diyebiliriz. 7 Haziran seçimlerinde iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) hükümet kurabilme gücüne sahip olamaması sonucunda kısa süren bir zafer olmuştur. AKP tekrar çatışmaların başlaması noktasında önleyici olmaktan ziyade bu süreci körükleyici konumda olduğundan dolayı 3 yıldır ara verilmiş olan çatışma süreci tekrar başlatılmıştır. Bu çatışma sürecinin içerisinde alınan erken seçim kararı AKP'nin tüm medya unsurlarını kullanarak HDP siyasetini manipüle etmeye çalıştığı bir seçim çalışmasına dönüşmüştür. Tüm bunların sonucunda yapılan 1 Kasım 2015 erken seçimlerinde HDP Cihanbeyli'de %28,1, Kulu'da %20,4'e gerilemiştir. Tüm manipülasyon ve çatışma sürecinin etkisini de hesaba katarsak Kulu ve Cihanbeyli'de yapılan son seçimlerde Kürdi temelde gerçekleşen siyasallaşmanın kemik bir kitleye dönüşmüş olduğunu belirtebiliriz.

Sonuç

Orta Anadolu Kürtlerinin Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği göçler bağlamında yaşadıkları siyasallaşmanın anlatıldığı bu çalışmada genel olarak Avrupa ülkelerine yapılan göçlerin Kürdi temelde siyasallaşma yaşanmasında etkili olduğu saptanmıştır.

1960'lı yıllarda başlayan Avrupa'ya göç olgusu Türkiye'nin Kürt Sorunu konusunda geçirdiği dönemler ile paralel olarak 1980'li yıllardan sonra başka bir kimliğe bürünmüştür. Ekonomik temelde gerçekleşen göçler 1980'li yıllardan sonra siyasi boyut kazanmaya başlamıştır. Kulu ve Cihanbeyli'den çıkışların genel olarak ekonomik nedenlere bağlı olması Avrupa ülkelerinde siyasallaşmanın itici konumuna ulaşmıştır. Ekonomik sebeplere bağlı olan göç, siyasi ilişkileri kullanarak Avrupa ülkelerine kalıcı olarak yerleşmeyi sağlamıştır. Kürdi temelde siyaset yürüten siyasi parti ve dernekler ile ilişkiler kuran Orta Anadolu Kürtleri bu kuruluşların yardımı ile Avrupa ülkelerinde yaşama ve çalışma izni almıştır. Bu durum ortaya başlarda bir vefa borcu olarak ortaya çıkmış olsa da ilerleyen süreç içerisinde bilinçli bir siyasallaşmaya evrilmiştir.

Kaynakça

Akyol, M. (2006). *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek.* İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Alakom, R. (2007). *Orta Anadolu Kürtleri* (2. Basım). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Alkan, T. (1979). *Siyasal Toplumsallaşma.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bulak, A. (2015). Göç Olgusuna Teorik Bir Bakış. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

Demir, V. (2016). Yasal Kürtler HEP'ten HDP'ye Kürt Siyaseti. Ankara: Ütopya Yayıncılık.

Erzen, M. Ü. (2011). Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar. *İstanbul Üniversitesi*

İletişim Fakültesi Dergisi 41, 49-61.

KADINLIK BİLGİSİNİN CİNSEL SOSYALİZASYON İLE AKTARILMASI: BUGÜNÜN KIZ ÇOCUKLARI YARININ ANNELERİ

Nur Çöllü[1]

Özet

Toplumun temel kurumlarında biri olan aile, üretim, yeniden üretim, sosyalizasyon ve cinsellik gibi fonksiyonlarıyla toplumun devamlılığını sağlar. Aile, ataerkil ideolojinin etkisi ile birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliğin öğrenildiği ve sürdürüldüğü en temel yapılardan biridir. Kadınlık bilgisinin ne olduğu ataerkil aile içerisinde şekillendirilerek, kuşaklar arası aktarılmaktadır.

Ataerkil ideolojinin sürdürüldüğü aile kurumu içerisinde üreme ve doğurganlık, kadınlara atfedilen görevlerin başında yer almaktadır. Cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren bu görevler anneden kız çocuklarına aktarılmaktadır. Her kuşak bir önceki kuşağın bilgisini kullanarak bu bilgi ve deneyimleri sürdürmektedir. Bu çalışma özellikle kuşağın yeniden üretimi ve sosyalizasyonuna odaklanarak anneliğe ve bununla birlikte gelen kadınlık bilgisine odaklanmaktadır.

Cinsel sosyalizasyon süreci içerisinde inşa edilen kadın kimliği ve kadınlık bilgisi araştırmanın ana sorunsalıdır. Bu çalışmanın amacı anneden kız çocuğuna geçen cinsel kimlik, cinsel deneyim, cinsel yaşam ve beden konuları hakkında derinlemesine bilgi elde ederek, yeni nesle aktarılan cinsellik normlarını keşfetmektir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gözlemlendiği en önemli alanlardan biri olan cinselliğin dönüşümü de incelenecektir. Feminist Teori ile anneden kız çocuklarına aktarılan cinsel deneyim ve beden cinsel sosyalizasyon altında incelenecek ve çalışma sembolik etkileşimcilik ve cinsel senaryo teorilerinin yardımı ile açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Annelik, Cinsel sosyalizasyon/sosyal entegrasyon, Sembolik etkileşimcilik, Cinsel metinler*

1. Giriş

Bütün sosyal yapılar gibi aile, Türkiye'nin temel kurumlarından biridir. Aile sabit bir kategori değildir; çok yönlü bir karaktere sahiptir. Toplumdaki değişim ve dönüşümlerden etkilenerek yeniden şekillenir. Sosyal bilimlerin en çok odaklandığı kurum olan aile sadece sosyal teori için değil Feminist Teorinin de temel sorunsallarından biridir. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından kadına atfedilen aile içi görevler ve roller Feminist akımlar tarafından birbirinden farklı şekilde açıklanmıştır. Ortodoks Feministler (özellikle Marksist ve Sosyalist Feminizm) kapitalist toplumlarda kadın sorununu ele alırken özel mülkiyetteki kadın sorunun üzerinde durmuşlardır. Özel alanın en önemli sosyal kurumu olan ailede kadının ikincil konumu dört boyutta incelenmiştir. Bunlar: "üretim, yeniden üretim, çocukların sosyal entegrasyonu ve cinselliktir"

[1] Y.Lisans Öğr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları ABD, nur.collu@metu.edu.tr

(Mitchell, 1971, s. 155). Kadının yeniden üretim rolü de üç alt başlıkta incelemiştir. Bunlar gelecek neslin yeniden üretimi, emek gücünün yeniden üretimi, günlük yeniden üretimdir. Gelecek neslin yeniden üretimi cinsellik ve sosyalleşme ile doğrudan ilgilidir. Neslin üretimi biyolojik olarak düşünülebileceği gibi aynı zamanda bir sonraki kuşağa toplumsal değer ve yargıların öğretildiği, cinsel davranışların, bilgi ve deneyimlerin aktarıldığı kısacası neslin sosyal entegrasyon sürecinin bir parçasıdır.

Cinsiyet rolü normları toplumdan topluma değişiklikler göstermesine rağmen, her toplumun geleceğini kontrol edebilmesi için güçlü aile kurumuna ihtiyacı vardır. Kurum içerisinde kadın aktif özne olarak değil; şekillendirilmesi gereken pasif nesne olarak görülmektedir. Doğumundan ölümüne kadına atfedilen nesne pozisyonu, arz- talep ilişkisi şeklinde ilerleyerek, zorunlu görevlerle (evlenmek, çocuk doğurmak vb.) desteklenerek itaatkar kadın yaratmaya yöneliktir. Ataerkil ideoloji tarafından kadına atfedilen "annelik" rolü cinsiyet stereotipini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirir. Kadının eşitsiz ve ikincil pozisyonu anneden kız çocuğuna iletilerek jenerasyonlara aktarılmaktadır.

Günlük diskur içerisinde cinsellik üreme ve doğurganlığa ikame eder. Kadınların cinsel pratikleri ve deneyimleri özel ve kamusal alanda göz ardı edilmektedir. Ataerkil ideolojinin en yoğun şekilde gözlemlenebildiği kurum olan aile, kadının cinselliğini "annelik" rolüne hapsetmektedir. Feminizm, annelik ve cinsellik konularının kalbinde biyolojik determinizme karşı gelerek kadını zincirlerinden koparmaya çalışmaktadır.

Sosyalizasyon (sosyal entegrasyon), bireyin toplumsal yapıyı ve içinde bulunduğu toplumun karakterini öğrendiği bir süreçtir. "Aile, bireyin kimliğinin gelişimindeki en özenli yapıdır" (Carter, 2014, s. 246). Toplumsal cinsiyetin gelişimi ve cinsel sosyalizasyon ilk olarak aile de başlar. Bu süreç bireyin eğitim yolu ile kamusal alana çıkmasında da devam eder ve tüm hayat prosesi boyunca etkili olur.

Kadınların cinsel pratikleri, cinsel kimlikleri, cinsel deneyim ve bilgileri bir üst kuşağın etkisiyle oluşmaktadır. Annelik aslında kadınların yaşadıkları aile ve annelerinin onlara aktardığı bilgi ve deneyimlerin birey sonucudur. Sosyal, kültürel ve ekonomik birçok etken annelerin kızlarına aktardıkları kadınlık bilgisini direkt olarak etkilemektedir. Anne ve kızı doğrudan cinsellik hakkında iletişime geçmezken; cinsel sosyalizasyon bir şekilde gerçekleşir. Bu bilgilerin ışığında araştırma sorusu "Anneler kızlarını cinsel sosyalizasyon yoluyla nasıl yeniden üretir?"dir. Sembolik etkileşimcilik ve cinsel senaryolar/metinler cinsel sosyalizasyon sürecini sorgulanmasına katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra feminist metodoloji ve epistemoloji araştırmanın ilerlemesi için yardımcı olmuştur.

2. Yöntem

Nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile alan çalışması yapılmıştır. Mülakatlar, demografik sorular ve açık uçlu sorular olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Mülakatlar aile içi rolleri birbirinden farklı (anne- kız) kadın gruplarına uygulandığı için yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme formaları 2 grup için farklı olarak hazırlanmıştır. Kar topu tekniği ile katılımcılara ulaşılmıştır. Katılımcıların izni alınarak görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Ses kaydı istemeyen katılımcıların cevapları ise not olarak alınmıştır.

2.1.Araştırmanın Katılımcı Grubu

Araştırmanın amacı aynı aile mensubu olan anne ve kızlarına ulaşmaktır. Bu doğrultuda kar topu tekniği yardımıyla 8 anne ve 8 kız çocuğu olmak üzere toplam 16 kadına ulaşılmış ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği uygulanmıştır. Görüşmelerin yapıldığı anneler 45-54 yaş aralığındadır. Görüşülen genç kadınlar 20-24 yaş aralığında bekar üniversite öğrencileridir. Anneler ve kızlar için seçilen yaş aralığı da demografik araştırmalardaki kadın üreme tarihleri baz alınarak belirlenmiştir.

2.2.Saha Çalışması ve Veri Toplama

Araştırmanın Saha Çalışması Kasım- Aralık 2015 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. Katılımcı kız çocukları Ankara'da üniversite öğrencisi olarak bulunan ve yaşayan kadınlardan seçilmiştir. Katılımcı anneler de Ankara'da yaşamaktadır.

2.3.Veri Analizi

Yarı yapılandırılmış mülakatların transkripsiyonu sonucunda anne ve kız çocuklarının cevapları araştırmanın gelişimi açısından olumlu katkıda bulunmuştur. Araştırmada görüşme çözümlemelerindeki verilere sadık kalınarak analiz kısmında alıntılarda bulunulmuştur. Veri analizi mülakat sorularını oluşturan kısımlara bağlı kalınarak bölüm bölüm ilerlemiştir.

3. Annelik

Erkek egemenliğin en fazla gözlemlendiği bir yapı olan aile içerisinde kadın iki farklı rol ile karşımıza çıkar; anne ve kız çocuğu. Bu iki rol bazen karşı karşıya gelse de birbirinin devamı olma niteliği taşır. Kurulan her aile de kadın kız çocukluğundan anneliğe doğru evirilme sürecindedir. Bu süreç aynı zamanda kadınlık bilgisinin aktarılmasıyla da şekillenir. Kadına atfedilen annelik rolü bir çok feministin ana tartışma konularından biridir. "Gelecek nesiller söylemi, annelik meselesinin politik yanına işaret eder (Yuval-Davis, 2014, s. 54-55). Bu yüzden feminizm tam da bu sorunsalın kalbinde bulunur.

Annelik ve annelik yapma birbirinden ayrı ele alınması gereken kavramlardır. Annelik ataerkil ideoloji tarafından inşa edilen bir enstitüdür. Ataerkil ideoloji evrensel bir annelik enstitüsü kurmayı amaçlar. Annelik kurgusu kadınları kategorize ediyor. İdeal anne ve ideal olmayan anne ayrımı kategorize olmuş kadınları birbirinden ayırır. Özsel ve evrensel bir annelikten söz edilemez (O'Reilly, 2014, s.7). Araştırmada kültürel olarak inşa edilen annelik pratiğinin nasıl kadınlar ve gelecek kuşak anneler arasında farklılık gösterebileceği bulunmaya çalışılmıştır.

"Annelik rolü, cinsel eşitsizliğin sürekli üretilmesi ve işgücünün belli türlerinin üretilmesi üzerinde büyük etkilere sahiptir". Genç kadınlar kendilerini anneleriyle birlikte tanımlamaları hayatları boyunca devam eder (Chodorow, 1979, s.11). Anne, kızının toplumsal cinsiyet oluşumundaki en önemli aktördür. Aynı toplumsal cinsiyete sahip olmaları ve benzer yollardan ilerleyerek deneyim kazanmaları sosyal entegrasyon süreci ile yakından ilgilidir. Anne ve kız ilk olarak "cinsellik" le birbirine bağlanır. Menarş, gebelik, doğum, menopoz gibi kadınların hayatları boyunca yaşadıkları deneyimler kendi beden bilgilerinin gelişiminde önemli yer tutar. Benzer bir şekilde anne, kızlarının mahremiyet gelişiminde etkindir (Fox & Judith, 1982, s. 22).

3.1.Cinsellik ve Cinsel Sosyalizasyon

Cinselliği güçlü bir dürtü olarak görmek yerine toplumsal olarak yapılandırılmış güdü olarak düşünmek gerekir. Bu yüzden cinsellik sosyal ve kültürel yapının ürünüdür. Toplumsal cinsiyet sisteminin temeli aile organizasyonudur. Bu sistem cinsellikle yeniden üretilir. Walby'e (1990, s.109)göre; cinsellik özel alanın kapalı bir pratiği olarak gözükse de devlet ideolojisi, sınıf, din tarafından şekillendirilir. Cinsellik, kurumlar tarafından toplumsal olarak inşa edilmiştir.

Sosyalizasyon; bireyin içinde bulunduğu toplumun değerlerini ve tutumlarını öğrendiği bir süreçtir. Aile sosyalizasyonun başladığı ilk kurumdur (Carter, 2014, s. 246). Benzer bir düşünce Erving Goffman tarafından da dile getirilmiştir. Haneyi sosyalizasyonun deposu olarak görmüştür (1997, s.314). Çocuklukta başlayan bu adaptasyon süreci bireyin toplumun değer yargılarını öğrenmesinden sonra da devam eder. Cinsel kimlik yaratımı ve toplumsal cinsiyet gelişimi aile de başlar.

Anneler ve kızları arasındaki cinsellik ve cinsel değerlerle ilgili iletişim açığa vurulmamış, direk konuşulmayan ve sözel olmayan şekilde gerçekleşir. Deneyimlerin aktarım sırasında kullanılan dil çok önemlidir. Cinsel yaşam hakkında kullanılan dil ataerkil toplum hakkında ışık tutabilir.

3.2.Sembolik Etkileşimcilik

Araştırmada cinsel sosyalleşme sürecini açıklamak için sembolik etkileşimcilik ve cinsel senaryo teorilerinden yararlanılmıştır. Sembolik Etkileşimcilik, paylaşılan anlamlarla (semboller) sözlü/sözlü olmayan eylem ve iletişime dayalıdır. Sosyal ilişkilerin anlam inşa etmesi, konuşlandırılması ve günlük yaşamda benliği başarması için nasıl bilgi sağladığını açıklar (Brickell, 2006, s.88). Sosyal etkileşim sürecinin birey tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve eyleme döküldüğüne odaklanır. Sembolik etkileşimciliğe göre sosyalizasyon değişim sürecidir (La Rossa & Reitzes, 1993, s.148). Özellikle cinsiyet ve cinsellik gibi konularla ilgili olarak bir çalışma sorunsalı olarak görmek gerekmektedir. Cinsel davranış ve deneyimleri içgüdülerden tamamen koparan bu yaklaşım cinselliği diğer deneyimler gibi sosyal hayatın bir parçası olarak görmüştür. Cinselliğe verilen anlamlar onun en önemli özelliğini oluşturur. Zaman, durum ve kültüre göre farklılıklar gösteren bu anlamların araştırmada jenerasyonlar arası cinsel sosyalizasyonla nasıl anneden kızlarına aktarıldığı öğrenilmeye çalışılmıştır.

3.3.Cinsel Metinler

Sembolik etkileşimciliğin bir alt kolu olarak ele alınan Cinsel metinler dil ve eylemin, gelenek ve beklentilerin ilişkilerini sosyal bağlam ile cinsel sorumluluk ve deneyimlerle incelemeye çalışmışlardır (Brickell, 2006, s.95). Gagnon ve Simon'ın (1969) savlarına göre metinler üç analitik seviyede işler. Bunlar kültürel senaryolar, kişiler arası ve zihinler arasıdır.

Kültürel metinler, topluma geniş çapta sunulmaktadır cinsel davranışların ne nasıl olduğunu ortaya koymaktadır (en çok da kadınları ilgilendirir). Kişiler arası senaryolar bireylerin cinsel alışverişini kolaylaştıracak şekilde şekillenir. Son olarak zihinler arası senaryolar ise cinsel benliklerin inşasında cinsel anlamların rutinleşmesi ve içselleştirmesini içerir (Brickell, 2006, s.95).

Senaryolar öznenin ve diğer öznelerin rollerini yönlendirirler. Öznenin düşüncesi, duyguları, hissettikleri yapılar tarafından senaryolara uygun biçimde şekillendirilir. "Senaryo" kelimesi

metafor olarak kullanılmıştır. Bu metafor davranışların sahneye konma aşamasını sosyal yaşam içinde kavramsallaştırır. Amaç, gerçekliğin nasıl sosyal olarak inşa edildiğini vurgulamak ve bu kurgunun değişkenliğini göstermektir. Senaryolar sosyal yaşamdaki eylemlere rehberlik eden kavramsal araçlardır. Cinsel Senaryolar, bireylerin kurguladığı zihinsel temsil olarak kavramsallaştırılır ve sonra yalnız kendilerinin değil başkalarının da deneyimlerini anlamlandırma yolu olur (Wiederman, 2005, s.7).

4. Analiz ve Bulgular

Katılımcı anne ve kızlara yönlendirilen bu kısmın sorularının amacı katılımcılar hakkında detaylı bilgi elde etmeye çalışmaktır. Katılımcıların ailelerini tanımlamaları istenmiştir. "Geleneksel Ayıp kavramına çok bağlı benim ailem özellikle de annem ve anneannem. Yani bizim aile çok büyük. Aile içinde yazılı olmayan çok kural var ve buna çok bağlılar, ben ayıp kavramına karşı olmama rağmen bende de var bu düşünce hani kafamın içinde düşünmeden yaptığım bir şey gibi.." (kız çocuğu a). Aynı katılımcının annesi "kimse kimseye karışmaz ama bazı şeyler var yapılmaması lazım" şeklinde cevap vermiştir. Kültürel metinler, sosyal yaşamdaki eylemlere rehberlik ederler, aile içindeki yazılı olmayan kurallardır. Anne, anneanne gibi ailedeki kadın aktörler cinsel entegrasyondaki gelenek söylemi olarak "ayıp kavramı" cinsel metin olarak nasıl içselleştirerek kültüre dönüştürdüklerinin örneğidir.

Katılımcının annesi ile olan ilişkilerine dair sorular kısmında aile, anne ve sosyalizasyon süreci hakkında daha fazla bilgi edinme şansı bulunmuştur. Katılımcılara annelerine olan benzerlikleri, anneleriyle olan paylaşımları sorulmuştur. Genç kadınların kendilerini anneleri zerinden tanımlamaktan kaçındıkları gözlemlenmiştir. Sadece kültürel senaryolar gerekliliği olan rol içerisinde davrandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı kızlardan biri " çoğu şeyi saklamam demeyelim de anlatmam anneme çünkü onun bana dayattığı bazı roller var. Aman baban duymasın diyerek istediklerini ve düşündüklerini bana yaptırmaya çalışıyor." Sembolik etkileşimciliğe örnek niteliğinde olan bu cevapta aile üyeleri arasındaki mevcut ilişkinin nasıl anlamlandırıldığı önem kazanmıştır. Bu etkileşimde baba sadece ataerkil ideolojinin öznesi konumunda değil aynı zamanda senaryonun yaratıcısıdır. Günlük diskurda annelik kurumunun cinsel eşitsizliği nasıl yeniden ürettiğine dair de referans niteliğindedir.

Katılımcının cinselliğine dair kısımda anne ve kızı arasında beklenen samimi ilişkinin sekteye uğradığına dair bilgi elde edilmiştir. Katılımcı genç kadınlardan biri çok genç yaşta kürtaj olduğunu ve bu konuyu annesiyle konuşamadığını anlatmıştır. Annelik kurumunun ideolojik yapısı yüzünden, cinsel metinlerin aksine anne ve kız arasındaki aktarım sekteye uğramıştır. Anne ve kızı arasında beklenen "saf ilişki" (Giddens, 1992, s. 75) aralarındaki hiyerarşik ilişki yüzünden yıpranmıştır.

Katılımcı annelere annelikleri hakkında sorular sorulduğunda kız ve erkek çocukları için farklı şekilde işleyen iki farklı cinsel entegrasyon sürecinin olduğu saptanmıştır. Eril diskurun, cinsel metinleri nasıl etkisi altına aldığı gözlemlenmiştir. Annelik kurumu içerisindeki nesne pozisyonundaki kadınlar sekssizimden öğrendiklerini bir sonraki kuşağa aktarmaktadırlar. Evrensel bir annelik kurumu yaratmak ataerkil aile yapısının devamlılığı için çok önemlidir. Kültürel senaryolar da aile kurumu etrafında şekillenmiştir.

Görüşmelerin yapıldığı annelerden 1'i hariç evlenmeden önce cinsel birlikteliğe olumlu bakan yoktur. Annelerin neredeyse hepsi anneliklerini beğendiklerini ve kızlarının da onlar gibi anne olmasını istediklerini belirtmişlerdir. Anneler, kızlarının toplumsal cinsiyetinin gelişiminde en

önemli faktördür. İki jenerasyonun cinsel kimlikleri farklı dönemlerde oluşmasına rağmen cinsel senaryolardan benzer şekilde etkilendiklerini gözlemlenmiştir. Katılımcı genç kadınlar cinsellikleri hakkında genellikle yakın kadın arkadaşlarıyla paylaşımda bulunduklarını belirtmişlerdir. Aralarında hiyerarşik farklılıklar bulunmadığı için kendilerini daha yakın ve samimi hissettiklerini söylemişlerdir. "Ayıp kavramı" üzerinden oluşturulan cinsel metinler "cinsel terbiye" adı altında genç kadınların cinsel deneyim ve pratiklerini etkilemeye devam etmektedir.

Sonuç

Araştırma sırasında özellikle aile kurumu üzerinde durulmuştur. Aile yapısı içerisinde kadına atfedilen annelik rolü toplumsal bir kurum olarak ele alınıştır. Aile kurumu ve annelik enstitüsünün bireyin cinsel pratik ve deneyimlerini nasıl etkilediği anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Sosyal ilişkilerin sembolik etkileşimcilik, annelik kurumu ve cinsel entegrasyon üzerinden sorgulanmasıyla cinsel metin teorisinin oluşumuna katkıda bulunulmuştur.

Ataerkil ideoloji sadece kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi şekillendirmekle kalmıyor aynı zaman da anne ile çocuklarının ilişkisini de nasıl olması gerektiğini tanımlıyor. Annelik enstitüsü annelik yapma eyleminin önüne geçmiştir. İdeolojik bir kurum olan annelik tıpkı aile gibi bireylerin kim olduklarını değil kim olmaları gerektiğini de şekillendirmektedir.

Cinsel deneyimler konusunda aile bireyleri birbirinden farklılıklar sergilemektedir. Fakat bireyler ailelerini karşılarına almak yerine ailenin gücünü yeniden üretmeyi tercih etmişlerdir. Bugünün kız çocukları yarının anneleri olduklarında annelerinden öğrendiklerini gelecek kuşağa aktarmaya devam edeceklerdir.

Kaynakça

Brickell, C. (2006). The sociological construction of gender and sexuality. *The Sociological Review*, *54*(1), 87-113.

Chodorow, N. (1979). Mothering, male dominance and capitalism. Z. Einsenstein (ed.) *Capitalist Patriarchy and The Case for Socialist Feminism* içinde (ss. 83-106). New York: Monthly Review Press.

Fox, G. & Judith, K. (1982). The Influence of Mother's Marital History on the Mother Daughter Relationship in Black and White Households. *Journal of Marriage and Family, 44*, 143-153.

Gagnon, J. & Simon, W. (1969). *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. Chicago: Aldine.

Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy*. Cambridge: Polity.

Goffman, E. (1977). The arrangement between the sexes. *Theory and Society, 4*(3): 301-331.

La Rossa, R. & Reitzes, D. C. (1993). Symbolic interactionism and family studies. P. G. Boss, W. J. Doherty, R. La Rossa, W. R. Schumm, & S. K. Steinmetz (Eds.) *Sourcebook of family theories and methods: A contextual approach* içinde (ss. 135-163). New York:

Plenum Press.

Mitchell, J. (1971). *Women's Estate.* New York: Pantheon Books.

O'Reilly, A. (2014). *From Motherhood to Mothering: The Legacy of Adrienne Rich's of Women Born.* State University of New York Press.

Yuval-Davıs, N. (2014). *Gender and Nation (Politics and Culture Series).* London: Sage Publications.

Walby, S. (1990). *Thoerizing Patriarchy*. Oxford: Basil Blacwell.

Wıederman, M. (2005). The Gendered Nature of Sexual Scripts. *The Family Journal, 13*(4), 496-502.

LITERACY AMONG THE STRIPES

Emirhan Darcan[1]

Abstract

"In your memoir A Place to Stand, you note that you 'learned to believe in myself and to dream for a better life in prison,'" the interviewer, Lorience Roy, asks of Jimmy Santiago a man who had discovered a proficiency for writing poetry while in an Arizona Prison (Roy, 2010, p. 28). Literacy directly impacts his "dream for a better life" within the confines of his prison cage. Using results of the National Adult Literacy Survey in an article named Literacy Behind Prison Walls, author Jacob Tobi's article in Corrections Today, and the interview of released inmate Jimmy Santiago, displays literacy as a part among correctional facilities. Literacy among the prison community is essential for a smooth re- integration into society and perhaps a more full life for the prisoner. Yet, the paper in particular provides an in-depth look at the importance and review of literacy skills prisoners incarcerated in state and federal prisons possess or wish to possess.

Key Words: *Rehabilitation, Offender Rehabilitation, Sentencing Policy*

DEMIR PARMAKLIKLAR ARKASINDA: ŞIIR VE EDEBIYAT

Özet

Cezaevleri baskıcı toplumlarda genelde tecriti akla getirirken, sosyal devlet anlayışının belirgin olduğu toplumlarda ise bir rehabilite yeniden topluma kazandırma aracı olarak görülmektedir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak cezaevlerindeki rehabilite çalışmaları bu çalışmada gözden geçirilmiş ve bir rehabilitasyon politikası olarak cezaevlerindeki mahkumların şiir ve edebiyata ilgilerinin artırılması tartışılmıştır. Konuyla ilgili akademik çalışmaların sınırlılığına rağmen metod olarak akademik mevcut literatür ve literatürde cezaevlerinde yapılmış anket sonuçlarının incelenmesi benimsenmiş olup bir politika analizi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Cezaevi Rejimi, Rehabilitasyon, Suçluların Rehabilitasyonu,*

1. Literacy in Prison

"In your memoir *A Place to Stand*, you note that you 'learned to believe in myself and to dream for a better life in prison,'" the interviewer, Lorience Roy, asks of Jimmy Santiago a man who had discovered a proficiency for writing poetry while in an Arizona Prison (Roy, 2010, p. 28). Literacy directly impacts his "dream for a better life" within the confines of his prison cage. Using results of the National Adult Literacy Survey in an article named *Literacy Behind Prison Walls*, author Jacob Tobi's article in *Corrections Today*, and the interview of released inmate

[1] PhD., Bağımsız Araştırmacı, edarcan23@gmail.com.

Jimmy Santiago, displays literacy as a part among correctional facilities. Literacy among the prison community is essential for a smooth re- integration into society and perhaps a more full life for the prisoner. Yet, the paper in particular provides an in-depth look at the importance and review of literacy skills prisoners incarcerated in state and federal prisons possess or wish to possess.

2. Data

The levels of literacy portrayed by prison inmates in the United States may compare to the average American household as a contrasting literacy population. The survey reads around 7 in 10 prisoners perform at the barest minimum of literacy levels (Haigler, et al., 1994. xviii). The three left with no literacy sadly left to struggle in an already difficult position. All adults, incarcerated, need literacy at some basic level or not. Yet, the minimal skills are not enough to function properly in society (p. xxii). The differences in demographics of prison vs. household explain a little why prisoners have lower literacy proficiencies. Of the populations who have completed a General Educational Development (GED) program 76 percent of the household population has compared to only 51 percent of the prison population (p. xviii). White inmates perform greater than their black inmates with hispanics and other races perform at the lowest levels. Yet, there seems to be no difference of performance levels in gender with females and males preforming at the same level (p. xix). Experiences before, during, and after incarceration differ from the householders. Practicing reading, writing, and arithmetic in prison effects the inmate self- perception of literacy skill. Finally a lofty and unrecognized national goal as stated by the U.S. Department of Education was all adults would be literate by 2000, including the prison population (Haigler, et al., 1994, p. xxiii). However, the lofty goal left out the benefits of at least an all inclusive minimally literate prison population.

The background of describing literacy within the prison population was simple and sparse. The survey used in *Literacy Behind Prison Walls* was conducted in 1992 (p. 1). Only two other previous surveys incorporated literacy. A 1985 survey only for householders from the ages of 21-25, and 1989-90 survey for job seekers (p.2). The parameters of the survey in 1992 conveyed literacy as english understanding, reading, writing, and basic math. All of which must be proficient enough to function in society. Each prisoner demonstrated understanding of prose, documents, and quantitative reasoning. The three areas were rated among the prison population against a householders population in eleven states with the ages of 16 to 64 (p. 6). The proficiency level was rated on a numerical scale form 0-500 (p. 7). The number of prisoners who participated was 1,147 (Linacre, 2011, p. 1). However, the article disclaimed their findings "they do not enable us to say what specific level of prose, document, or quantitative skill is required to obtain, hold, or advance in a particular occupation, to manage a household, or to obtain legal services" and no single factor determines a level of proficiency (Haigler, et al., 1994, p. 9-13). Therefore the survey's results used to color facts about literacy in prison.

3. Results

Results of the survey followed the strict parameters described above while the entire prison population under some sort of criminal supervision estimated at 4,641,000 (p.16). Around 61 percent probation, 17 percent of the population were in prison, 13 percent parole, 9 percent jail (p.16). Of that population, a low range of 30 percent could perhaps only read short pieces of text to find a single fact, fill out information about them, and count. The next level of proficiency

had a higher range of 30 percent that could think deductively about literature that was given and basic math functions. The third level in the 20th percent range could read long text, efficiently categorize documents, and arithmetic. Levels 4 and 5 had smaller percents ranges, but were at the most proficient and advanced literacy demonstrated (p.17).

Educational attainment, race, sex, and age were some factors of the level of literacy proficiency. Only 35 percent of the prison population had up to 12 years of education (p.21). While the average householder has 12 years of education with the option of another 4 and above for college or other education (p.17). Also the higher the level of education the higher the level of literacy proficiency the prisoner demonstrated during the survey (p.22). Racially the white ethnicity performed at a higher rate than Black and Hispanic prisoners. Interestingly the Black and Hispanic prisoner and householder population performed at the lower proficiency levels, concluding that at basic skills it did not matter if one was incarcerated or not (p.28). However, at the secondary education level the prison population performed at a lower level than the householder (p.28). Also interestingly the proficiency levels were equal among female and male prisoners. The same proved true for age of the prisoners. Lastly the prison population reported to have a high rating of disabilities ranging from mental to learning disabilities (p.33). Within the survey 44 percent of prisoners convicted for violent crimes with drug crimes coming second at 26 percent (p.51). Of the entire prison population 77 percent repeated an offense (p.60). Also note the prison population has significantly more of minorities, males, younger adults, and lower education than the householder population (p.34). Therefore the survey's results used as a springboard for conclusions about future benefits were individually drawn.

One literacy program, called SpeakOut! Women's Writing Workshop, came in 2004 by the author Tobi Jacobi (2009, p. 52). The program helped groups within Larimer County Community Corrections. The program centered around literacy work using life experience, but also used writing to understand and change the inmate in a positive and healthy manner (Jacobi, 2009, p. 52).

Those pieces of writing came from before, during, and after, the unique experience of being incarcerated. The past of the prisoners influenced the factors upon the chances of success and failure in later life. The prisoners already experienced the norm that they had lower levels of literacy. Usually the higher level of education the prisoner reached the greater their proficiency during the survey (Haigler, et al., 1994, p.39). The prisoners with lower levels of literacy also dropped out of school before being incarcerated. Lost interest and a difficulty too great lead the main reasoning for dropping out of high-school (p.41). The prisoner's experiences at their home also influenced their literacy. Usually the prisoner had significantly lower levels of education than their parents (p.42). 36 percent of prisoner's parents reported less than a high school diploma (p.43). The spoken language between parent and child at home also effects literacy. The prisoners who lived in non-english speaking homes suffered greatly in the survey demonstrating very low literacy scores (p.46). Surprisingly, before being incarcerated, 2/3 of the prisoners wrote they had a legal paying job before being arrested (p.46). So certain prior experiences influence the life of a prisoner and hurt his ability to perform well at literacy tests, but what ofexperiences unique to presently incarcerated prisoners.

4. Discussions

Prison depicted a life of unforgiving punishment with perhaps some rehabilitation. Yet, nearly all prisoners claimed to enroll in some sort of program within the prison (p.49) While in the facility literacy skills may be divided by type of offense. Prisoners of violent or drug crimes performed at a lower literacy level than prisoners of property crimes (p.51). The prisoners involved in educational programs or worked within the prison performed better than the ones who were not attending an educational program or did not work (p.51-52). Yet, there was no difference in literacy skill level of prisoners who served long time sentences (p.51). Like the householder the prisoner with a higher level of education was more likely to be involved in work (p.55). In general those prisoners involved within the prison facility demonstrated better literacy than those who were uninvolved (p.56). The repeat prisoner, who used the facilities numerous times, led to criticism of pushing for literacy among the prison population.

Prisoners also grappled with attempts to find successful rehabilitative programs when the correctional facility and others focus on retribution and deterrence (Mentor, 2011). The principle of least eligibility was again cited as a reason. Critiques spoke of reading and writing as a privilege to be taken away as a form of punishment, a less harsh version of solitary confinement. Another way to cut off the prisoner from the outside world, and perhaps even prevent the prisoner from any chance of a success re-integration into society outside the prison facility. The prisoner was ideally not allowed to dally in fiction, a certain luxury. The prisoner who read more than once a week performed at around the same literacy level as the householder who read less than once a week (Haigler, et al., 1994, p.73).

Perhaps the comparison of literacy skills in practice and self-esteem of the critics against the prisoner allowed for a cleaner picture. The criticisms come mostly from the population not currently incarcerated. Compare the variety of materials, filing materials, types of books available, using math, frequency of reading and writings, and finally the differences in proficiency (p.71). The prisoners and householder populations agreed the most frequently read and used reading was reports and articles (p.73). However, the prisoner reported minimal use of directions, instructions, and bills (p.73). The prisoner and householder also differ in types of books available to them. The prison population preferred fiction, reference, and religion or other such inspiring types of books (p.79). The householder preferred fiction, reference, and lastly manuals (p.79). The effected prisoner with limited resources and under the indirect punishment lowered his self-image.

The prisoner himself forms an image of his own literacy skill level. Compared to householders the prisoner has a lower opinion of his own skill level at reading, writing, and math (p.79). Goes to show the prisoners said they performed at a higher skill level in fact performed better in the tests than fellow prisoners (p.81). Yet the higher skill level prisoners performed lower than householders who said they performed literacy skills well (p.81). The prisoners who did poorly commonly used others as collaborators. Generally, the prisoner received less help than the householder and received limited help for math and notating (p.83). The householder and prisoner of the lowest level of proficiency reported getting the most consistent and constant help (p.83). In essence, the ones who reported only some help do better than the people who reported constant supervision. With the major criticisms in place an important change must appear.

The acceptance of the retributive attitude towards prisoners may also be addressed. The number of prisoners who commit crimes out of some form of ignorance must outnumber the crimes done in full knowledge of a malicious mind. The ignorance would easily be dispersed by literacy. Also intelligence could lessen the number of prisoner disturbances out of boredom and thereby prison systems would not have to exact harsh punishments for disobedience. Education leads to intelligence, which could also lead to understanding on both sides of the correctional system. Correctional officers themselves could be focused on teaching rather than punishing (Mentor, 2011). Safety, while a deep concern, would not be in danger by the prisoners learning to sign their name to a piece of paper.

Conclusion

Finally self-esteem would improve the more literate a prisoner became. Especially if a proposed literacy program focused on juveniles. The program would serve as educational program but also raise the self-esteem of juveniles who are at the most awkward and perilous of times in their lives.

Although the prison is a place of punishment the correction system is partially responsible for ensuring the literacy of its tenants (Mentor, 2011). Teaching literacy to the prison population at any literacy level would only increase the prisoner's chances of a successful journey back into the society that had previously deemed him unfit. With more literate individuals the community benefits in both the prisoner and householder populations. The article *Literacy Behind Prison Walls* along with interviews done with prisoners portray benefits outweighing the criticisms. The nation has separated the people into the prison. The people don't want to be separate from their families and nation. Their ignorance is as much our responsibility as their own.

References

Haigler, K. O.; Harlow, C.; O'Connor, P.; & Campbell, A. (1994). *Literacy Behind Prison Walls*. Washington, DC: National Center for Education Statistics.

Jacobi, T. (2009). Writing Workshops as alternative literacy educations for incarcerated women. *Corrections Today*. Feburary, 2009.

Linacre, J. (1996). Prison Literacy Problem. *Rasch measurement transactions*. rasch, 1996. Web. 8 May 2011. http://www.rasch.org/rmt/rmt101a.htm.

Mentor, K. (2006). Literacy in Corrections. *KennethMentor papers: literacy*. Creative commons. 4. 2006. Web. 8 May 2011. http://kenmentor.com/papers/literacy.htm.

Roy, L. (2010). Finding a Place Through Books and Writing: An Interview with Jimmy Santiago Baca. *Multicultural Review*. Summer 2010. www.mcreview.com.

SOSYAL VE FİZİKSEL ENGELLİLİK BAĞLAMINDA EVLİLİK OGUSUNA SOSYOLOJİK BAKIŞ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Ayşegül Demir[1]

Özet

Evlilik olgusu engellilik bağlamında ele alındığında, zaman içerisinde tarihsel ve sosyolojik olarak değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bu değişim ve dönüşüm süreci içerisinde fiziksel engelliler, sosyal engellilik ile mücadele ederek evliliğin sosyal inşasını gerçekleştirmektedir. Bu sosyal inşa sürecinde, toplumu meydana getiren farklılıkların bir parçası olan fiziksel engellilerin evliliğe bakışının ve sosyal engellilik boyutunun fiziksel engellilerin evliliğe bakışına etkisinin ne şekilde ve nasıl olduğunun bilinmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Araştırmada, fiziksel engellilerin sosyal engellilik bağlamında evlilik olgusuna bakışını analiz etmek amacıyla nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Saha araştırması, İzmir ilinin Buca ilçesindeki engelli derneklerine üye olan ve kartopu örneklem tekniği ile seçilen 15 (8 kadın ve 7 erkek) bekar fiziksel engelli kişiler ile yapılandırılmamış sorular sorularak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye katılan kadın ve erkek bekar fiziksel engelliler, evliliğe ilişkin düşüncelerini dile getirirken en çok aile, istihdam, özgüven sorunu, mimari etkenler ve sosyal yaşam koşulları konularında sıkıntı ve zorluk yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *Evlilik, Fiziksel Engelliler, Sosyal Engellilik, Sosyal İnşa*

1. Giriş

Evlilik, toplum tarafından onaylanmış mevcut kurallar çerçevesinde, yasal ve kültürel anlamda geçerliliği olan, bireyleri yaşamı birlikte paylaşmak adına birbirine bağlayan ve onlara belirli karşılıklı haklar ve yükümlülükler getiren sosyal normlar bileşenini ifade etmektedir (Aksan, 2013, s.170). Tarihsel süreç içerisinde evliliğe ilişkin algılar, tarihsel ve sosyolojik etkilerle değişim ve dönüşüm geçirmektedir (Yıldırım, 2013, s.65). Bu değişim ve dönüşüm engelliler açısından ele alındığında, fiziksel engellilerin sosyal engellilik bağlamında evliliğe bakışı önem taşımaktadır. Engelliler, bu değişim ve dönüşüm süreci içerisinde fiziksel engellilik bağlamının bir adım ötesinde ve daha da mühimi olan sosyal engellilik ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Bu bağlamda araştırma, sosyal inşacı yaklaşım temel alınarak sosyal ve fiziksel engellilik bağlamında evlilik olgusuna bakışı değerlendirmeyi hedeflemiştir. Peter Berger & Thomas Luckmann'ın, gerçekliğin sosyal inşası üzerinde yaptıkları çalışmada, 'gündelik hayat' gerçekliğinin 'yüzyüze etkileşim'in ve 'öznellikler arası ortak duyu dünyası'ın inşa edilmesi yoluyla nasıl nesnelleştiğini aydınlatmaya çalışmaktadır (Berger & Luckmann, 2008, s.32-45).

[1] Dr., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, aysegul-dmr36@hotmail.com

Böylelikle araştırma, kuramsal açıdan sosyal inşacı yaklaşımın söz konusu kavramlarının ışığında şekillenmektedir. Türkiye Sosyolojisi literatüründe evlilik olgusunu fiziksel engellilik bağlamında nitel araştırma yoluyla inceleyen bilimsel araştırmalara pek sık rastlanılmamaktadır. Bu bağlamda, toplumu meydana getiren farklılıkların bir parçası olarak fiziksel engellilerin evlilik olgusuna bakışının bilinmesi ve sosyal engelliliğin evliliği nasıl etkilediğini ortaya çıkarmanın veri kaynağı olarak katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmada, evlilik olgusunun gerçekliğinin nasıl inşa edildiği, fiziksel engelliler örneklemi üzerinden uygulanmaya çalışılmıştır. Araştırma, fiziksel engellilerin evliliğe bakışını derinlemesine inceleme ve anlama amacı taşıdığı için nitel araştırma yöntemi ve görüşmelerde kartopu örneklem tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler, İzmir ilinin Buca ilçesinde yaşayan bekar kadın ve erkek fiziksel engelliler ile yapılmıştır. Görüşme yapılan fiziksel engellilerin ortak noktası Buca'da yer alan engelli derneklerine üye olmalarıdır.

2.1.Katılımcı Grubu

Araştırma kapsamında fiziksel engellilerden oluşan 8 kadın ve 7 erkek toplam 15 katılımcı ile görüşülmüş ve evlilik olgusuna ilişkin bakış ile sosyal engellilik boyutuna kaynaklık eden duygu ve düşünceler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.2. Veri Toplama

Verilerin toplanması aşamasında nitel araştırma desenlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, yapılandırılmamış görüşme tekniği ile gerçekleşmiştir. Görüşme uzunluğu, 25 ile 40 dakika arasında değişiklik göstermiştir.

2.3. Veri Analizi

Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile yorumlanmıştır. Katılımcılara ait kimlik bilgileri gizli tutulduğundan, görüşmeler kodlanmıştır. Görüşmelerin kodlanmasında; Cinsiyet (K: Kadın ve E: Erkek), çiçek isimleri (açelya, benefşe, çingülü, defne, erguvan, fulya, gelincik, hanımeli, ıhlamur, krizantem, leylak, mimoza, nergis, orkide, papatya), yaş faktörü kullanılmıştır. Örneğin; (E, Açelya, 42). Görüşmelerden elde edilen veriler fiziksel engellilerin anlattıklarından doğrudan alıntılar yapılarak özgün biçimlerine uygun bir şekilde çözümleme yapılmıştır. Bu çözümlemenin sonucunda temaları; "Aile", 'İstihdam', 'Mimari Etkenler', 'Özgüven Sorunu', 'Sosyal Yaşam Koşulları' şeklinde kategorize etmek mümkündür.

3. Bulgular

3.1.Aile

Aile içerisindeki tüm faaliyetler, evlenmeden boşanmaya çocuk yapmadan onların kişiliklerinin inşasına, hatta hayata ilişkin tüm geçişlerinin kodlanmasına kadar her şey gündelik hayata yönelik bir ritüele dönüşebilme açısından aile ile özdeşik halde bulunmaktadır (Subaşı, 2014, s.102-103). Bu bağlamda fiziksel engelliler gündelik hayata dair tüm yaşantılarını aile ile ilişkileri etrafında gerçekleştirmektedir.

Tıpkı bu şeye benziyor nehrin aktığını düşünün. O nehrin kenarında eliniz ayağınız bağlı sıcaktan ferahlanabilmek için o nehirden istifade edemiyoryorsunuz sadece nehire bakabiliyorsunuz. Nehir kenarına bir yere size sabitlemişler hayat öyle. Bu hayatın içerisinde evlilik de…bir düşündüğün zaman bu beni aşar mantığıyla biraz daha uzak durmayı yeğleriz (E, Açelya, 42).

Burada katılımcının evliliğe ilişkin düşüncelerini ve karamsarlığını ifade ettiği görülmektedir. Evlilik, insanın içini ferahlatacak bir nehre, aile ise nehrin kenarına fiziksel engelli bireyi sabitleyen, başka bir deyişle hapseden sosyal bir engel olarak anlamlandırılmaktır.

Engel olmasınlar, hayatı zorlaştırmasınlar yani onu söylüyorum. Çünkü yapamazsın, edemezsin lafları onu daha çok kırıyor (K, Benefşe, 30).

Nitekim ailenin "çünkü yapamazsın, edemezsin" olarak ifade edilen sözlerinin, fiziksel engellilerin evliliğe ilişkin düşüncelerini hatta hayallerini bile kırabilecek bir noktaya getirdiği gözlenmektedir.

Hayatta her şey gelip geçici. Aileniz bile gelip geçici. Tabi ki evlilikte gelip geçici belki bir noktaya kadar ama herkes hayatını kendi koyuyor (E, Çingülü, 39).

Bu durumda aile, baskın, belirleyici bir unsur görevi üstlense de ilelebet sürdürebilirliğinin olmadığı ve evliliğe ilişkin düşüncelerinin oluşmasında ailenin değil kendi hayatını kendisinin belirlemesi gerektiği, kendisinin belirleyici olması durumu ortaya çıkmaktadır.

3.2.İstihdam

Fiziksel engelliler, cinsiyeti, gelir durumu, istihdamı, sosyal güvencesi, medinmesi, eğitimi, serbest zamanını değerlendirmesi, sosyal çevreye dahil olması, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, sağlık desteği alması, sosyal ilişkileri, sosyal roller yerine getirmesi konularında toplumsal eşitsizlik yaşayabilmektedir. Bu durum, onların sosyal sistem içerisinde yalnızlaşmasına hatta izole edilmesine yol açmaktadır (Burcu, 2015, s.137).

İşte fark burada. Engelli olmaktan geliyor. Çünkü siz yalnız başınıza karar veremiyorsunuz ama ben engelli olduğum için benim ailemle anlaşmam gerekir. Ben, babamın ekonomik gücüne dayanmam gerektiğini düşünüyorum (E, Defne, 32).

Böylece aile, fiziksel engelli bireyin manevi boyutta evliliğe ilişkin bakışının oluşumunda etkili olduğu gibi ekonomik anlamda da aileye bağlı olmasına ve evliliğe ilişkin düşüncesinin etkilenmesine yol açmaktadır.

En büyük sebep maddiyat. İlk önce insan kendisini hazırlamak zorunda. Hani sadece evlilik üzerine konuşmuyorum. Bir engelli ilk önce kendisini hayata hazırlamalı diyorum ben (K, Erguvan, 33).

Maddiyat, engelliye para vermek doğru bir davranış değil. Ama sen ona bir meslek edindirme, bu gibi becerileri aşıladığın zaman, işte asıl o zaman sen bir şeyler yapmış olursun (E, Fulya, 36).

Ben 41 yaşındayım Herhangi bir sosyal Güvencem yok. Herhangi bir işte çalışamıyorum Ne olacak şimdi benim halim. Nasıl düşüneyim ki (E, Gelincik, 41).

Yukarıda anlatılanlardan da görüldüğü gibi fiziksel engelliler, evliliğe ilişkin düşüncelerinin gündelik yaşamlarında oluşabilmesi için sosyal yaşama hazırlanma ve katılım boyutlarında "maddiyat" ön planda tutularak istihdam konusunun önemli olduğunu düşünmektedirler.

3.3.Mimari Etkenler

Fiziksel engellilerin sosyal yaşama katılabilmeleri için yüz yüze ilişkilerin gerçekleşebilmesi için öncelikle evin dışına çıkabilmeleri gerekmektedir. Bu anlamda sosyal yaşam alanlarındaki fiziki mekanların uygunluğunun öncesinde fiziksel engelli bireyin yaşadığı evin koşullarının uygun olması gerekliliği şöyle dile getirilmektedir:

Zorlukları mimari olarak yaşıyoruz. Hala bir çok apartmanda engelli girişi çıkışı yok. Benim evim de dahil olmak üzere hala bir çok özel ve resmi kurumda engelli girişi çıkışı yok maalesef (K, Hanımeli, 28).

Şu mimari engellerin kaldırılması gerekiyor, bizim belediyelerimizin ruhsat vermemesi gerekiyor engelliye uygun olmayan yerlere. Kamuya açık alanlarda örneğin bir restoranta girip inebileyim. Bir sokağa çıktığım zaman tuvalet sorunu yaşıyorum. Her gittiğim ortamda ben neden bunu nede yaşayayım (K, Ihlamur, 26).

Metro sıkıntısı, ESHOT sıkıntısı, Milli Eğitim'deki okullardaki engelli rampalarının düzenlenmesi, kamu kurumlarında yapılması gereken düzenlemeler, sosyal hayatın içerisinde zaman geçirilen yerlerdeki engelli lavabolarının yokluğu, erişime engel olan mimari düzenlemeler, bunların düzeltilmesi, bunların uygun hale getirilmesi gerekiyor (E, Krizantem , 34).

Nitekim bu anlatılar, toplumsal yaşamda karşımıza çıkabilen mimari etkenlerin yetersizliğini ifade etmektedir. Fakat fiziksel engelliler için mimari düzenliliklerin kendilerine uygun olarak yapılmamış olması hayati bir önem taşımaktadır. Fiziksel engelliler, kendilerine uygun mekanların olmaması kaygısıyla sokağa çıkamamakta, sosyalleşememekte ve evlilik düşüncesini oluşturabilecek buluşma, tanışma, paylaşım gibi etkenlerden mahrum kalabilmektedir.

3.4.Özgüven Sorunu

Evlilik, bu temada toplumsal cinsiyet olgusu bağlamında değerlendirilmiştir. Aşağıdaki anlatıda, engelli kadın olmanın evlilikte daha çok müşküliyet taşıdığı ifade edilmiştir:

Mutsuz olacaksak bekarlık halimizden daha büyük sorunlar yaşayacaksak ve başkalarının hayatına daha çok zulüm olarak getirirsek bence o kadar evlilik şart değil…sağlıklı kadınlara göre daha zor (K, Leylak, 43).

Çünkü bekar durumda, ailesine nazı geçebilecek durumda olabilen fiziksel engelli birey evlilikte sorumluluk yüklenmektedir. Böylece fiziksel engelli kadın, bekar durumundaki halinden daha büyük sorunlar yaşayabileceğini düşünerek evliliğe ilişkin karamsar bir bakış sergilemektedir.

Engellinin ilk etapta özgüven kazanması gerekiyor. Özgüven kazanması için kendinden emin olması gerekiyor ki bir şeylerin üstesinden gelsin (K, Mimoza, 24).

Burada, yine fiziksel engelli bir kadının evlilik ile özgüven arasındaki ilişkinin önemini vurguladığı görülmektedir. Öncellikle bekar bir eş adayının, evliliği düşünebilmesi için bu duruma özgü hazır bulunuşluğunun var olması gerektiğine inanıldığı ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, evlilik olgusu özgüven kavramı etrafında kişisel faktörlere dayandırılmış ve çözüm yine kişisel faktörlerde aranmıştır.

3.5.Sosyal Yaşam Koşulları

Fiziksel engellilik, fiziksel engellilerin toplumsal hayata katılımlarını etkileyen bir neden olarak görülse de, en büyük nedenin aslında sosyal engellilik olduğu söylenebilir.

Engellilerin şöyle bir durumu da var. İnsanlarda şöyle bir ayrım var. Kadın erkek engelli, yani üçüncü bir ırk. Toplum içinde yaşar engelli, ne adam yerine konur ne hayvan yerine konur. İkisinin ortasında farklı bir ırktır...Maalesef görünmeyen bir yönü var. Üçüncü bir ırk hayvan ile insan arasında (E, Nergis, 40).

Engellilere insanların bakış açısı öyle bir değişiyor ki! Mesela ay yazık, pek de güzelmiş. Ee ne alaka? Yazık ne alaka? Neden? Sonuçta siz böylesiniz, biz de böyleyiz. Sizin gezdiğiniz yerlerde biz de geziyoruz. Sizin eğlendiğiniz yerde biz de eğleniyoruz. Bu ruh bedenden çıkınca gidiyorsun zaten. Bu beden bir işe yaramıyor (K, Papatya, 34).

Bir engelli ne kadar toplumun içinde olursa, ne kadar paylaşım olursa hayata barışık olur. Bu gerçek, diğer insanlara göre de öyledir. Yani bir insan varsa iki kişiyle vardır. Tek kişiyle yoktur (K, Orkide, 31).

Bu anlatılanlar, fiziksel engellilerin sosyal yaşamda 'acıma', 'dışlama' gibi bakış açılarına maruz kalarak toplumun inşa ettiği, Berger & Luckmann'ın öznellikler arası ortak duyu dünyasında 'sosyal engellilik' ile karşı karşıya geldiğini göstermektedir.

Sonuç

Araştırmada, sosyal ve fiziksel engellilik bağlamında evlilik olgusu, nitel bir araştırma ile 'aile', 'istihdam', 'mimari etkenler', 'özgüven sorunu' ve 'sosyal yaşam koşulları' temaları üzerinden sosyolojik olarak incelenmiştir. *Aile*, evlenme olgusuna ilişkin bakışın ana etkenini oluşturmaktadır. Çünkü, engellilik durumu nedeniyle gündelik yaşamlarında aileye bağlı yaşamak zorunda kalınmaktadır. Böylece, evlilik ile ilgili düşünceler ailelerin tutum ve davranışlarıyla doğru orantılı olmaktadır. *İstihdam*, sosyal yaşamda ekonomik koşullar üzerinden şekillenmiştir. İstihdam sorununun bekarlar için evliliğe büyük bir engel olduğunu düşünülmektedir. Evlilik için önce hayata hazırlanmak, "maddiyat" sorununu aşmak gerekmektedir. İstihdam edil(e)medikleri taktirde evliliğin düşüncesini dahi olamayacağı ve ekonomik anlamda aileye bağlı yaşamanın baskı oluşturduğu dile getirilmiştir. *Mimari etkenler*, daha çok ev dışı sosyal yaşamla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Gerek yaşanılan evdeki mimari düzenlemeler gerekse sosyal yaşamdaki fiziki altyapıdaki eksiklikler ve yetersizlikler sosyal yaşama katılıma ve farklı insanlarla tanışıp etkileşim kurmaya engel olabilmektedir. Böylece biraraya gelmek amacıyla buluşma, tanışma ve paylaşım imkanlarından mahrum kalınabilmektedir. Mimari etkenlerin meydana getirdiği sosyal engellilik nedeniyle evliliğe ilişkin karamsar bir bakış açısı geliştirilebilmektedir. *Özgüven sorunu*, kişisel durumlarını ifade etmektedir. Engellilik durumu nedeniyle, "Acaba evlilik gerçekleşirse üstesinden gelinebilir mi?" kaygısı ile özgüven sorunu yaşadıkları ve öncelikle bu sorunun aşılması gerektiğine inandıkları görülmektedir. *Sosyal yaşam koşulları*, toplumun gündelik hayat deneyimleri içerisinde engelli bedene karşı trajik yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, katılımcılar kendilerini insan ve hayvan dışında ayrı bir ırk olarak kategorize etmişlerdir. Fiziksel engellilere karşı toplumun inşa etmiş olduğu bu durumun sosyal bir engel olduğu ve bekar fiziksel engellilerin evliliğe karamsar baktığı söylenebilir.

Kaynakça

Aksan, G. (2013). Sistematik Aile Sosyolojisi. Mustafa Aydın (Ed.) *Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi* içinde (s.169-188). Konya: Çizgi.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi.* (V. S. Öğütle, çev.). İstanbul: Paradigma.

Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi.* Ankara: Anı.

Subaşı, N. (2014). Aile Sosyolojisi Yazıları. Mustafa Aydın (Ed.). *Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları* içinde (s.101-117). İstanbul: Açılım.

Yıldırım, E. (2013). Aile Sosyolojisi (4. Baskı). Kadir Canatan & Ergun Yıldırım (Ed.). *Aile ve Evlilik Türleri* içinde (s.65-81). İstanbul: Açılım.

TOPLUMSAL CİNSİYET VE DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE "KADIN SIĞINMA EVİ": MAMAK BELEDİYESİ KONUKEVİ ÖRNEĞİ

Zeliha Dişçi[1]

Özet

Bu çalışmada Türkiye'de toplumsal düzenlemelerin bir parçası olarak "kadın"a yönelik bakış açısı dolayımıyla sığınma evi konsepti sorunsallaştırılacaktır. Buna göre kadın, tek başına kadın olarak var olmaktan ziyade "erkeğin karısı", "çocuğun annesi", "gelin" gibi çeşitli rollerin kesişim alanıdır. Kendisi olarak, varlık olarak değil ama farklı rollerle bu kadar sarmalanan kadından beklenen daima rollerine uygun davranarak sistemin işleyişinin sürmesine yardım etmesidir. Düzeneklerin işleyişine uymadığında, kendisi olarak var olamaması ya da sürekli bir "nesne" olarak algılanması nedeniyle aniden diğer nesneler gibi el altında şiddet nesnesi haline gelebilmektedir. Bu çalışmada da şiddet nesnesi haline gelen kadının korunması ve gelişimi açısından geliştirilen enstrümanlardan birisi olan "kadın sığınma evi"ne odaklanılarak, onun kadının çoğu "toplumsal" olan sorunlarının çözümünde yeri ve işlevinin mahiyeti ortaya koyulacaktır. Gerek ilgili düzenlemelere gerek uygulamalara bakılarak Türkiye'de kadına bakışta sığınma evinin amacına ulaşıp ulaşmadığı konusunda bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Düzenlemeler, Kadın, Kadın Sığınma evi.*

1. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele İçin Gerçekleştirilen "Düzenlemeler"

Türkiye'de kadına yönelik geliştirilen politikalara bakıldığında, öncelikle politikaların yürütülmesinde 2011 yılına kadar Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı temel aktörken 2011 yılı sonrasında bakanlığın adından "kadın" kavramı çıkarılmıştır. Yeni kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın alt birimlerinden birisi olan "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü"nce kadına ilişkin politikalar yürütülmeye başlanmıştır. Bu durum pek çok feminist, aktivist, siyasetçi ve de kadın açısından kadının aleyhine bir durum olarak yorumlanmıştır. Zira aile kavramı, kadının önüne geçirilmekte ve kadına ilişkin bütün haklar buradan yeniden yoruma açılarak gerektiğinde geri alınabilir hale gelmektedir. Dolayısıyla kadın, kendi başına var olabilen bir varlık olmaktan çıkarılarak toplumsal ve siyasal işleyişte bağımlı ara eleman konumuna düşürülmeye devam edilmektedir.

2011 yılında değişen bakanlığın ardından kadına ilişkin bir yasa aileye ilişkin bir yasa ile birlikte çıkarılarak, bu yasaya 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ismi verilmiştir[2]. Devletin uygulamalarına girmeden dahi sadece bu iki olayla artık kadının anlamının "aile" ile bulduğunu tahmin etmek zor değildir. Kadını var eden ailesidir, fakat aileyi var eden kadındır demek aynı derecede kolay değildir. Zira yasanın

[1] Arş. Gr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi, zelihadisci@gmail.com.

[2] İlgili Yasa için bkz: http://www.kadindayanismavakfi.org.tr/dosyalar/6284-sayili-ailenin-korunmasi.pdf

ve bakanlığın adından da anlaşılacağı üzere asıl olan "aile" kavramı haline gelmiştir. Aileye bakıldığında ise geleneksel olarak temel elementi erkek/baba'dır. Bu hususlarla birlikte kadına yönelik şiddet konusunda ilgili yasa "şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenleme"yi kendisine amaç edinmiştir. Fakat benimsediği bu amaçları kadının kendisini baz almadan nasıl gerçekleştirebileceği tartışma konusudur. Bu bağlamda düzenlemeleri yaparken kendisine ulusal yasaların yanında uluslararası kimi sözleşmeleri de esas aldığını yine aynı maddede belirtmesi çıkarılan yasaların vizyonunu öngörebilmek ve denetimini sağlayabilmek adına önemli bir adımdır. Burada uluslararası sözleşmeden kastedilense Türkiye'nin 2011 yılında imzaladığı İstanbul Sözleşmesi olarak da bilinen Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'dir. Yasaların ve uygulamaların uluslararası denetime açılması açısından oldukça önemli olan bu gelişmenin 2011 gibi oldukça geç bir tarihte kabul edilmesi de yürütülen politikalara verilen önemin düşüklüğü açısından dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur.

Kadına yönelik şiddete ilişkin düzenlemeleri içeren 6284 sayılı yasa öncelikle şiddete ilişkin tanımlarla devam ederek "kadına yönelik şiddet"i ayrıca tanımlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle şiddetten anlaşılan şey "Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfî engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış"tır. Genel olarak şiddetten başka ve ayrıca kadına yönelik şiddetten anlaşılan ise "kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu Kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış"tır. Böylece şiddetin tanımında içerilen tanımlar doğrudan kadına yönelik şiddette kapsanmıştır. Sonraki maddelerde ise şiddetten koruyucu, şiddeti önleyici düzenlemelere gidilmiştir. Bu yasada diğerlerinden farklı olarak şiddete uğrayanların karşılaşacakları ilk yer olan ve diğer yerleri denetleyen ŞÖNİM yani şiddet önleme ve izleme merkezlerinin kurulumuna gidilmiştir. Fakat bu düzenlemede çalışmanın konusunu oluşturan kadın sığınma evi konsepti açıklanmayıp, yönetmelikte tanımlanma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda şiddetle mücadelede başvurulan müdahale hizmetleri ve önleyici hizmetler şeklinde iki ayrı işlemden bahsedilmektedir. Bu iki gruptan müdahale hizmetleri de müdahale merkezleri, yardım hatları ve sığınma evleri şeklinde üç tür şiddetle mücadele yöntemini içermektedir (Sallan Gül, 2013, s. 39). Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde bu çalışmanın konusunu oluşturan kadın sığınma evini, müdahale hizmetleri içinde düşünmek gerekir.

Kadına yönelik şiddete müdahale hizmeti olarak sığınma evi kavramı 6284 sayılı kanunda doğrudan geçmeyip, kanunun yönetmeliğinde tanımlanmıştır. Bu kapsamda sığınma evi;

> *Fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik veya sözlü istismara veya şiddete uğrayanların, şiddetten korunması, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi, güçlendirilmesi ve bu dönemde şiddet mağdurlarının varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarının da karşılanmak suretiyle geçici süreyle kalabilecekleri ve*

konukevi, sığınmaevi, kadın sığınağı, kadınevi, şefkatevi ve benzeri adlarla açılan yatılı sosyal hizmet kuruluşunu

İfade etmektedir. Bu tanımın başlığında geçen kavram sığınma evi olmayıp, konukevi denilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda "kadın sığınma evi" mi "konuk evi" mi şeklinde bir tartışmadan bahsedilebilir. Bu noktada görüş bildiren Mor Çatı gibi STK'lar "sığınak" demeyi tercih ederken çıkarılan yasada, belediyelerde ve bakanlıkta temel eğilim "konuk evi" demek şeklindedir. Sığınma evi yerine konukevi denilmesinin temel nedeni olarak sığınma evi kavramının "aileye karşı bir kurum, aile birliğini bozacak ve kadını boşanmaya sevk edecek bir yer olarak" düşünülmesidir. Oysa çoğu sığınma evi yöneticisi için buralar "kadınların şiddet sonrası bir süre dinlendiği, erkek eşlerin eşini kaybetme korkusu yaşadığı, ama sonuçta kadının evine geri dönmeye ikna edildiği yerlerdir" (Sallan Gül, 2013, s. 225). Dolayısıyla yine toplumsal yapının dönüştüğü yerlerden çok yeniden üretildiği yerlerdir.

Kadın sığınma evlerinin yasada bu şekilde bir ara tanımla yer bulmasının dışında asıl düzenlemenin "Kadın konukevlerinin açılması ve işletilmesi hakkında yönetmelik" şeklinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla uygulamalar yönetmelikle bağlı hale getirilmiştir. Yönetmeliğin ikinci maddesinde kadın sığınma evinin çalışma esas ve ilkeleri belirtilmiştir. Buna göre sığınma evlerini açmaya yetkili kılınanlar bakanlık, büyük şehir belediyeleri ve nüfusu yüz bini geçen belediyeler, il özel idareleri ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Burada vurgulanması gereken önemli bir değişiklik söz konusudur. Belediyeler önceleri elli bin nüfus ile sınırlandırılarak sığınma evinin kurulmasında daha fazla yer sorumlu hale getirilmişken artırılan bu sayı ile belediyelerin sorumluluğu azaltılmıştır. Diğer yandan ilgili yönetmelikle sığınma evi açmak bir zorunluluk olarak gösterilmemiş ve durum kurum ve kuruluşların inisiyatifine bırakılmıştır.

2. Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi (?): Mamak Belediyesi Kadın Konukevi Örneği

Mamak Belediyesi Kadın Konukevi 2012 yılı Ağustos ayında açılmış ve gerekli düzenlemelerin tamamlanmasıyla sonraki birkaç ay içerisinde kullanıma sunulmuştur. Fakat sığınma evi bundan birkaç yıl sonra kira sözleşmesi yenilenmediği için kapatılmıştır. 20 kadın ve 8 çocuk kapasitelidir. Şu anda 12 kadın ve 4 çocuk yararlanmaktadır. Sığınma evine ulaşım ilk kabul birimi olarak tanımlanan ŞÖNİM aracılığıyla olmaktadır. Sığınma evlerine herkesin doğrudan erişim imkânı bulunmayıp bu durum ilgili yönetmeliğin 17. Maddesindeki "gizlilik ilkesi" başlığı altında düzenlenmiştir. Bu ilkeye göre

Konukevi açılırken, gizlilik ilkesine uyulur. Konukevinin adresi, telefon numarası gizli tutulur. Konukevini tanıtan tabela asılamaz, temel atma ve açılış töreni düzenlenemez.[1]

[1] Bu yönetmelikten önce çıkan bir habere göre, Çorlu Belediyesi 2011 yılında açacağı sığınma evinin adresinin ifşa edildiği bir temel atma töreni yapmış ve sonrasında projenin bitmek üzere olduğunu sitesine koyduğu bina fotoğrafı ile göstermiştir. Bkz. http://www.corlu-bld.gov.tr/haber/1/2339/kadin-siginma-evi-tamamlanma-asamasina-geldi.aspx

Bu ilke ışığında Mamak Kadın Konukevine doğrudan erişim imkânı bulunmayıp, Mamak Belediyesi Kültür Merkezi'ndeki Kadın Danışma Merkezi aracılığıyla erişim sağlanmıştır.

2.1.Sığınma Evinin Mekân Olarak Gözlenmesi

Sığınma evi, her yeri demir parmaklıklarla kaplı bir bina şeklindedir. Yapılan kimlik doğrulaması ile açılan otomatik demir kapıdan içeri girilmiştir. Bina, 3 katlı olup ön tarafındaki küçük bahçe kullanım dışıdır. Üçüncü kata kadar binanın her yeri demir parmaklıklarla çevrilidir. Binanın içine girildiğinde iç düzenlemesi herhangi bir apartmandan farksızdır. Beyaz renk boyayla boyanmış oldukça soğuk bir yerdir. Biraz ilerleyince hemen sağda yönetim bölümü bulunmakta koridordan devam edildiğinde sağdaki duvarda kimi küçük resimler ve boyalamalar dikkat çekmektedir. Sanki beyazın verdiği soğukluk onlarla giderilmek istenmektedir. Koridorun ilerisinde sağda, kadınların kullanımına açılan, yemeklerini ortak olarak yedikleri bir yemekhane, sadece Pazar günleri "eğlenmek" üzere yemek yaptıkları vb. bir mutfak ve ayrı bir oda bulunmaktadır. Odada küçük bir buzdolabı, iki çekyat ve bir masa ile ütü bulunmaktadır. Bu oda genellikle ütü amacıyla kullanıldığı için "ütü odası" olarak adlandırılmıştır. Yemekhanede bir sürü masa ve sandalye ile oluşturulan bir salon sistemi söz konusu olup, çamaşır makinesi ve bulaşık makinesi mutfakta konumlandırılmıştır. Odalara kadınların su bardağı bile çıkarmaları yasaklandığı için kadınların bütün ihtiyaçlarını buradan gidermeleri söz konusudur. İlgili yönetmeliğe uygun olarak kadınlara üç öğün yemek verilmekte, ilaç vb. kullananların ilaçları ve diğer istekleri de idare tarafından giderilmektedir. İlaçların kullanımı kadınlar tarafından değil yine idare eliyle yapılmaktadır. Böylece kadınların kendilerine zarar verme girişimlerinin önüne geçildiği söylenmektedir. Yemekhaneden koridora yeniden çıkıldığında koridorun sonunda bir kapı, bahçeye açılmaktadır. Bahçe oldukça küçük olup, tıpkı binanın ön tarafı gibi binanın arka kısmı da demir parmaklıklarla kaplıdır. Fakat arka bahçe ön tarafın aksine kullanıma açık olup, burada küçük bir çocuk parkı kurulmuştur. Sığınma evi müdürünün aktardığına göre diğer sığınma evlerinde böyle bir bahçenin kullanımı söz konusu olmayıp, kendileri örnektirler. Sonrasında bina içerisine geri dönüldüğünde, yemekhane kapısının karşısından binanın katlarına çıkış merdivenleri bulunmaktadır. Merdivenler taştan olup, soğuk hava ve duygular yukarı doğru çıkarken iyice pekişmektedir. Bina 3 daireden oluşmaktadır. Her daire de iki oda bir salon bulunup, ortak yaşam alanı olarak işaret edilen salonda iki çekyat ve bir televizyon bulunmaktadır.

2.2.Sığınma Evinde Çalışan Personelle Görüşme

Sığınma evinde 1 müdür, 1 memur, 1 destek elemanı, 1 stajyer, 1 kadın danışma merkezi personeli, vardiyalı çalışan 4 kadın güvenlik personeli ve 1 de yardımcı personelin bulunduğu tespit edilmiştir. Müdür ile sığınma evinin işleyişine dair uzun bir görüşme ve diğer personellerle de yenilen öğle yemeği sırasında ortak görüşme yapılma imkânı bulunmuştur.

Öncelikle sığınma evinin müdürü H'ye oranın işleyiş biçimini ve sığınma evinin mahiyetini ortaya koyacak şekilde sorular yöneltilmiştir. Öncelikle sığınma evinin ne zaman kurulduğu, kurulurken semt vb. dikkat edilen şeyler var mıydı şeklinde bir soru yöneltilmiştir. 2012 yılının Ağustos ayında belediye tarafından kiralanarak kurulduğu belirtilmiştir. Kurulurken semt gibi çevresel koşullara dikkat edilmemiştir. Bu bağlamda sığınma evinin kadınlar açısından oldukça tehlikeli yerde konumlandırıldığından bahsedilebilir. Zira hava karardıktan sonra dışarıda başka

bir hayatın başladığı belirtilmiştir. Binanın sığınma evi olduğunun mahalleli tarafından bilindiği iletilmiştir. Ayrıca mahallelinin binaya bakışının oldukça pozitif olduğu kaydedilmiştir. İki yıldır herhangi bir şikâyet gelmediği gibi kadınların korunmasına onların da yardım ettiği söylenmiştir. Bu noktada özellikle mahalleli erkeklerinin burada yaşayan kadınlara ve çalışan personele "bacımızsınız!" şeklinde yaklaşımda bulundukları belirtilmelidir. Buna bağlı olarak orada yaşayanların "namus" nesnesi haline getirilerek toplumsal cinsiyetlerinin yeniden ve yeniden üretildiğinden bahsedilebilir. Kadınların "namus"a uygun hareket edip etmedikleri noktası düşünülerek kadınların mahalle tarafından nasıl denetim altına alındığını görmek mümkündür. Mekânsal olarak ise binanın oldukça eski olmasına eklenen bakımsızlıkla birlikte yetersizliği vurgulanmıştır. Bu haliyle kadınlar için sadece başlarını geçici olarak sokabildikleri bir yer olmaktan öteye gidememektedir. Daha iyisi temenni edilmekle birlikte "bunu bulduklarını şükretsinler!" bakışının da sürdüğü belirtilmelidir. Böylece sığınma evine, kadınların hakkı olmaktan ziyade tıpkı devletin diğer sosyal yardım hizmetlerindeki gibi bir "lütuf" anlamı atfedildiği görülmüştür. Eskiden böyle oluşumlar olmayıp, şimdi kurulmalarıyla onlardan yararlanan kadınların oldukça şanslı oldukları belirtilmiştir. Bu algının aynısının mahalleli kadınlarında ve kalan kadınlarda da olduğu belirtilmelidir. Yine de sadece varlığı yetmemekte, aynı zamanda fiziksel yeterliliklerin de sağlanması gerektiği söylenmiştir.

2.3.Sığınma Evinde Kalan Kadınlarla Görüşme

20 kadın 8 çocuk kapasiteli sığınma evinde 12 kadın ve 4 çocuk yaşamaktadır. Gözlemin son basamağı olarak, sığınma evine ilişkin neredeyse bütün bilgiler edinildikten sonra, kadınlarla görüşme kısmına gelinmiştir. Bu noktada kadınların yarısı dışarıda işte, kalanları da Din Eğitimi dersinde olup sadece bir kadınla doğrudan görüşülme imkânı olmuştur.

Kendisiyle görüşme imkânı yakalanan tek kişi olan ET, 34 yaşında olup el sanatları öğretmenliği bölümünden mezun olmuştur. Diğer kadınlarla onu birleştirdiğini düşündüğü ortak noktası "şiddet" tir. Kendisi bir kere evlenip boşanmış olup, bu durumu sadece idari bölüm bilmektedir. Diğer kadınlardan gizlenmektedir çünkü kendisi için hem risklidir hem de onların dedikodularından çekinmektedir. Böylece kadınlar arası ilişkilerin ne kadar zor olduğu ortaya çıkmaktadır. Kendisi KPSS'ye hazırlanmakta olup atanarak öğretmen olmak istemektedir. Bu şekilde hayatını kurtarma derdindedir. Ailesine bakıldığında öncelikle geçirdiği evlilik sonrası kendisine fiziksel şiddet uygulamışlardır. Şiddeti uygulayanın kim olduğu sorulduğundaysa "abi" yanıtı alınmıştır. Huzursuz bir aileye sahip olduğunu, pasif konumdaki anne ile sorumsuz bir babanın bulunduğunu söylemektedir. Sığınma evine, karakoldan gönderildiği ŞÖNİM aracılığıyla gelebilmiştir. Çalışanların iyi davranmadıklarından şikâyetçidir. Bu bağlamda sığınma evi dahil bu gibi kurum ve kuruluşları çözüm yeri olarak görmemektedir. Her şeyin bireyin kendisinde bittiğini belirtmektedir. Kendisi için bu kurumlar çözümün değil, sorunun merkezidir. Çünkü kendilerine yeterli desteğin verilmediğini düşünmektedir. Örneğin temizlik vb. için hizmetlilerin bulunmayışı onu rahatsız etmektedir. Kendilerinin işleri yapmasından şikâyetçidir. Bu gibi nedenlerle personelin iyi çalışmadığını, diğer yandan kadınların gidecek yeri olmadığı için ses çıkaramadıklarını söylemektedir.

Sonuç

Kadın sığınma evlerinin kadınların uğradığı şiddete karşı kurulan yerler olduğu ve kadınların kendilerini özgürleştirmelerinde bir basamak işlevi gördüğü herkesin bildiği bir "niyet"tir.

Fakat Türkiye'deki toplumsal kabuller ile pratik siyaset anlayışına sinen eril, popülist zihniyet düşünüldüğünde bu işlevin ne kadarının gerçekleştiği şüphe konusudur. Çünkü Mamak Belediyesi Kadın Konukevi de dahil çoğu sığınma evi maliyet gibi nedenlerle genellikle ya bakanlıkça ya da belediyelerce kurulabilmektedir. Sığınma evlerinin siyasi kurumlarla olan bu yakın bağlantısı onları başlangıçtaki niyetten bağımsız başka amaçların konusu haline getirebilme ihtimalini her zaman içermektedir. İşte bu şüphe, devletin ve hükümetin kadına bakışında politikaların en iyi gözlenebileceği yerlerden birisi olan kadın sığınma evleri üzerine düşünmeye neden olmuştur. Bütün gözlem boyunca işleyişin nasıl olduğu ortaya koyulmak istenmiştir. Bu bağlamda varılan kanı, sığınma evlerinin siyaset konusu haline getirildiği ve kadınların toplumsal konumlarında herhangi bir değişikliğin yaratılamadığıdır.

Kaynakça

Sallan Gül, Songül (2013). *Türkiye'de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?* İstanbul: Bağlam.

BİR TAKTİK OLARAK "ÇİNGENELİK"

Semra Özlem Dişli[1]

Özet

Şubat 2015 – Eylül 2015 tarihleri arasında Çanakkale'nin Biga ilçesinde yaşayan Romanlar ile yürütülen alan araştırması deneyimine dayanan bu çalışma temel olarak, Bigalı Romanların güç ile kurdukları ilişkinin doğasına odaklanır. Çalışma, bu ilişkinin Certeau'nun ortaya koyduğu biçimi ile "olanla idare etme"ye dayalı olduğu argümanından hareket eder. Güç ağının dayattığı kuralları ve ürünleri kullanım biçimlerinde kendini gösteren olanla idare etme; baş etmeye, çıkar sağlamaya dayalı saptırıcı, kurnaz taktik türünden hamlelerin ifadesidir. Kendi siyasal-kültürel söylemlerini üretme gücünden yoksun olan Romanlar, birbirinin içinden geçen popüler ve akademik-resmi söylemlerce üretilen dışarıdan temsillere tabi kılınmışlardır. Yüklü olduğu dışlayıcı anlamlardan kaçınmak için Çingeneyi bir adlandırma olarak reddetseler de Bigalı Romanlar, kendilerince yaşam biçimlerini tanımlamak için "çingenelik"i kullanırlar. Kendilerine ilişkin temsillerin tüketimine/yeniden üretimine dayanan çingenelik, Bigalı Romanların biriktiremedikleri kazançlar sağlama adına kullandıkları taktiklerin de ifadesidir. Bu çalışmanın sınırlarının izin verdiği ölçüde, çingeneliğin görünümlerinden yalnızca biri olan ve "vurgunculuk" diye tanımlanan enformel ekonominin, kendilerine ilişkin temsillerin kendilerince kullanım biçimleri ile Bigalı Romanlar tarafından nasıl bir özerklik deneyimine dönüştürüldüğü tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Olanla idare etme, Taktik, Çingenelik, Vurgunculuk.*

1. Giriş

Çingeneler ya da Romanlar, hem popüler kültürün hem de akademik çalışmaların ilgi odaklarından biri olagelmişlerdir. Bu ilgi temel olarak, Çingenelerin ya da Romanların yaşadıkları toplumun çoğunluğundan farklı oldukları kabulüne dayanır. Yerleşik kategorilere ya da sınıflamalara uymayan anlamını da taşıyan farklılık bu bağlamda, "müphemliğin" (Bauman, 2014) de ifadesidir. Mevcut kategorilerin/sınıflamaların korunması ve bunlar uyarınca ilişkilerin sabitlenebilmesi için müphemliğin bertaraf edilmesi gerekir. Bu yüzden de farklılık, tanımlanmalıdır. Yaşadıkları toplumdan farklı olduğu düşünülen Çingenelerin ya da Romanların kimler oldukları da popüler ve akademik (ve bunlara eklenen) resmi söylemlerce üretilen temsiller aracılığıyla tanımlanır. Bu iki alanın ürettiği temsiller her ne kadar farklı düzlemlerde iş görür gibi görünseler de çoğu zaman birbirinin içinden geçerler, biri diğerini kurar. Popüler kültür ve akademik çalışmaların ürettiği temsillerde aynı kişileri işaret eder biçimde kullanılan Çingene ve Roman, haklarında konuşulan kişilere atfedilen farklı nitelikleri belirtirler. Çingene bir yandan özgürlük, kuralsızlık, doğa ile iç içe olma üzerinden kurgulanan "doğal varoluşun romantik ifadesi"dir (Seeman, 2002, s.188). Ama diğer yandan Çingene, daha birçoğu ile birlikte, şehir hayatını tehdit edici bir yaşam tarzı, disiplin etiğine göre tanımlanmış

[1] Arş. Gör. Semra Özlem Dişli, Ankara Üniversitesi, DTCF, Antropoloji Bölümü, sozlemdisli@gmail.com

bir "çalışma" içeriğine uymayan ve tekinsiz addedilen geçim yollarına sahip olma gibi dışlayıcı niteliklerin toplamının da bir özetidir. Roman ise, Çingeneye atfedilenlerin yanına ve onları silmeye yetmeyerek eklenen müzikal yetenek, eğlence ve akademik-resmi söylemler ile yeniden üretilen bir kimliğin hoşgörü ve prestij ifadesi niteliğindedir. Gündelik hayat pratikleri ve anlatılarından hareket edeceğim bu dışarıdan temsillerin özneleri, Çanakkale'nin Biga ilçesinde yaşayan Romanlardır. Çalışma, temsillerin örtüsünü kaldırarak el değmemiş gizli kendilikler keşfetme gibi özcü bir gayret ile ilgili olmadığı gibi, Bigalı Romanları tabi kılındıkları bu dışarıdan temsilleri sessizce kabul eden mağdurlar olarak betimleme ile de ilgili değildir. Aksine çalışmanın konusunu, dışarıda aynı zamanda "kendi siyasal ve kültürel söylemlerini üretme araçlarından yoksun" (Erdoğan, 2000, s.33) bırakılan Romanların kendilerine ilişkin bu temsilleri nasıl anlamlandırdıklarını güç ilişkileri bağlamında anlamak oluşturur. Certeau'nun (2008, s.103-17; 173) tabi grupların[1] güç ile kurdukları ilişkiyi açıklamak için kullandığı "olanla idare etme" kavramından hareket ederek bu ilişkinin, en az güç ile en fazla kazancı elde etmeye yönelik sessiz, kaçınmacı, hilekâr ve kurnaz doğasının açığa çıkarılması denenecektir. Bunun için ilk önce, popüler kültür ve akademik çalışmalarca üretilen temsillerin Bigalı Romanlarca kullanım biçimlerine dayanan kendilerince yaşam biçimlerini nitelemek için kullandıkları "çingenelik" ele alınacaktır. Ardından da, çingeneliğin görünümlerinden yalnızca biri olan ve Bigalı Romanların "vurgunculuk" diye tanımladıkları geçim yollarının nasıl bir özerklik deneyimine dönüştürüldüğü tartışılacaktır.

2. "Çingenelik"

Bigalı Romanlar, ilçe merkezinin en yüksek noktası olan Balıkkaya Tepesi'nin eteklerine kurulmuş, Bigalılarca "yukarki mahalle" olarak adlandırılan bölgede yaşarlar. Yukarki mahalle sadece coğrafi konuma ilişkin söylemin bir parçası değil, aynı zamanda "Çingene mahallesi" demenin bir başka yoludur. Temel olarak Yerli, Macır [Muhacir], Sepetçi diye üç gruba ayrılan yukarki mahalle sakinleri kendilerini dışarıya bir bütün olarak, "dışlanmanın etkilerini hiç değilse sembolik düzeyde azaltmayı hedefleyen" (Özkazanç & Agtaş, 2014, s.19) bir taktik olarak Roman aracılığıyla tanıtsalar da *içeride* Romanı, sadece Sepetçiler için kullanırlar. Geçimlerini sepet yapıp satma ile kazanmalarına dayanarak Sepetçi diye adlandırılan bu grup, Romanca bilen tek gruptur. Bu dilin varlığı ile kendilerini "gerçek Roman" olarak tanımlayan Sepetçiler, ikinci bir dilin yeter sebebi ile Yerliler ve Macırlar için de Romandırlar. Ancak, mahalleye ilk yerleşenler oldukları vurgusuyla kendilerini Yerli, Selanik göçmeni oldukları vurgusuyla kendilerini Macır diye tanımlayan diğer iki grup için ise Roman olmak, kendilerine nereden geldiği bilinmeyen bir yaftadır. Dolayısıyla içeride ortak bir payda olmaktan oldukça uzak Romanın yerine bu üç grubun üçünü de kapsayan adlandırma "yukarki mahalleli"dir. Yukarki mahallelileri, Sepetçilerde olduğu gibi ayrı bir dilin varlığına dayanan objektif olarak görülebilecek bir öğe ile doğrudan ilgili olmaksızın birleştiren şey de diğer yüzü Çingene olan bu yaftadır. Kendilerini Roman olarak tanıtmanın üstesinden gelmeye yetmediği Çingene olma yukarki mahallelilere göre, mekân (yukarki mahalle), yoksulluk, meslekler/uğraşlar gibi kendilerine atfedilen bir çok unsurdan üretilmiştir. Her ne kadar bir adlandırma olarak Çingeneyi kullanmaktan kaçınsalar da yukarki mahalleliler, bu unsurların biraradalığından çıkan kendilerince yaşam biçimlerini nitelemek için "çingenelik"i kullanırlar. Çingenelik,

[1] Tabi gruplar ifadesini ötekileştirilen/dışlanan ve "kendilerine ilişkin temsillerin kontrolünü elinde tutmaya en az muktedir" (Champangne, 2015, s.107) olanlar anlamında kullanıyorum.

Erdoğan'ın (1999/2000, s.9) ifadeleri ile uygulandığı yerin yasasından ve gücün dayattıklarından bağımsız olmayıp bunların doğurduğu boşlukları ve fırsatları kollayarak idare etmeye, terk etmeden kaçmaya işaret eden eylemleri ifade eder. Certeua (2008) hakim olanın; egemenin eylemlerinden ayırdığı bu eylemleri, "taktik" olarak tanımlar. "Kendilerine ait bir şeyleri olmamasından dolayı, başkaları tarafından kurulmuş güç ve temsil ağı" (Certeau, 2008, s.88) içinde hamle yapmaktan başka şansı olmayan taktikler, bu ağı idare etmeye dayalı bir ilişki tarzını ifade ederler. Sessiz bir kabulleniş değildir, ama bu güç ve temsil ağını *açıkça* hedef alan bir meydan okuma, reddetme, başkaldırı anlamına da gelmeyen; "ne başkaldıran ve ne de boyun eğen" (Erdoğan, 1999/2000, s.10) tam da bu ikisinin arasındaki konuma; "arada yaşama"ya (Certeau, 2008, s.104) işaret eden olanla idare etme, güç ve temsil ağının dayattığı kurallar ve ürettiği temsiller ile "birlikte" ve bunlar "aracılığıyla" (Certeau, 2008, s.88) bu ağı "oyuna getir"mektir (Certeau, 2008, s.100). Certeau'ya (2008, s.107) göre, güç ve temsil ağı tarafından üretilen, yayılan ve kendilerine dayatılan ürünleri kullanmanın bin bir türlü yolunu bulmak olan tüketim/yeniden üretim de taktik türünden bir hamledir. İşte çingenelik de, yukarki mahallelilerin tabi kılındıkları kendilerine ilişkin dışarıdan temsillerin tüketimine/yeniden üretimine dayanan bir taktik silahtır. Popüler ve akademik (ve bunlara eklenen) resmi söylemlerce üretilen ve yayılan Çingene temsillerinden bağımsız, bambaşka bir şey değildir, ama bu temsillerin "yanı başında" (Certeau, 2008, s.86) ve onun araçlarıyla gerçekleştirilen bambaşka bir kullanım biçimidir. Kaçmanın ya da kurtulmanın mümkün olmadığı Çingeneyi "minik parçacıklar haline" (Certeau, 2008, s.86) getiren yukarki mahalleliler, bunları bambaşka anlamlarla yeniden imal ederler. Bir yandan "rezillik" diğer yandan da "her şeye rağmen neşeli" kalabilmenin kaynağı olarak ifade edilen çingenelik, biriktirilemeyen anlık kazançlar elde etmeye yönelik sessizce ve çaktırmadan uygulanan taktiklerdir aslında. Çingeneliğin görünümlerinden biri olan ve yukarki mahallelilerce "vurgunculuk" olarak kavramsallaştırılan geçim yolları etrafında biçimlenen siyaset, özerklik imkânı yaratan kaçınmacı bir taktik olarak karşımıza çıkar.

2.1. "Vurgunculuk"

Alan çalışması boyunca yukarki mahallelilerin şikâyetçi oldukları konuların başında kendilerine uygulanan "ayrımcılık" ve bunun bir tezahürü olan işsizlik vardı. "İkamet yukarki mahalleyi gösterince kimse bize iş vermek istemiyor" diyorlardı. Haklıydılar da, formel çalışma düzenine tabi olan yukarki mahallelilerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Enformel bir ekonomiyi tanımlayan vurgunculuk, yukarki mahallelilerin ayrımcılığa dayalı olarak formel çalışma düzenin haksız yere dışında tutulmalarının yarattığı mecburiyettir ama aynı zamanda bu enformel ekonomi etrafında geliştirilen siyaset ile vurgunculuk, bu "düzeni terk etmeden, bu düzenden uzaklaşmadan […] kurtulma"ya (Certeau, 2008, s.46) yönelik bir taktik olarak kullanılır. Mecburiyet ile tercih *arasında* olmanın ifadesi olan vurgunculuğu anlatabilmek için, yapılmış olan alan araştırmasından iki örnek ile devam edeceğim.

İşletme yüksekokulundan yeni mezun olmuş Aylin (22), bütün bir kışı iş aramakla geçirdi. "Okumuş olmasına" rağmen Aylin, nereye başvuru yaptıysa hiçbirinden sonuç alamadı ve sonunda, son çare olarak mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaya başladı. Aylin'in iş aradığı dönemde, ilçe ekonomisinin temel kaynaklarından biri olan mobilya sanayinde "dezavantajlı gruplar"a istihdam sağlama adına sadece erkeklerin başvurabildiği 20-25 kişilik montaj işçiliği kadrosu açılmıştı. Bu kadroya yukarki mahalleden bir sürü başvuru oldu. İşe alınanların hepsi, kış ayları boyunca çalıştıkları bu işi, Mart ayı sonunda "bize göre değil" diye bıraktı. Bize göre

değil ifadesi, tam da bir yanıyla özgür, kural tanımayan, doğa ile iç içe Çingeneyi, diğer yanıyla da disiplin etiğine ve buna göre tanımlanan çalışma içeriğine uymayan geçim yolları üzerinden kurgulanan Çingeneyi kullanmaya dayanıyordu:

> *Hemen kavradım ben nasıl olacağını, iş zor değil. Bakma sen, en iyisini yapanlar hep bizdik, ama alışmışız eskiden beri kendi işimizi yapmaya… Sıkıyor beni öyle o kadar saat bir yere kapan kal, hava almadan, etrafına bakmadan. Zor geliyor şu saatte yemek, bu saat olacak iş bitti. Bir de ters bize, öyle biri konuşunca… Şurada bizim sezonun açılmasına ne kaldı… Burada bekleyeceğim de maaş versinler. Oradan alacağım parayı iki ayda toplarım ben. (Ercan, 34)*

Montaj işçiliğini bırakanların hepsi, yukarki mahallelilerin karakteristiği olarak görülen işlerine geri döndü.

Yukarki mahalleliler kendilerine mal edilen ve ortak noktaları düşük statülü olan çeşitli mesleklerle uğraşırlar. Ayakkabı tamirciliği/boyacılığı, müzisyenlik ve sepetçilik yukarki mahallelilerin karakteristiği olarak görülen mesleklerdir. Bu mesleklerin genelinin yılın belli zamanlarında gelir getiriyor olması ya da hepsinin akrabalık bağlarıyla örgütlenmiş ekiplerce gerçekleştirilmesine bağlı olarak elde edilen gelirin sayıca fazla kişiye paylaştırılması, yukarki mahallelilerin karakteristiği olarak görülen bu mesleklere ek başka işlerin de yapılmasını zorunlu kılar. Çam kozalağı toplama, hasadı yapılan buğdayın saplarının makinelerce sıkıştırılmış hali olan balyaların tarlalardan toplanıp traktör römorklarına dizilmesi ardından da damlara indirilmesi olan balyacılık, hurdacılık, gündelikçilik ve mevsimlik tarım işçiliği bu ek işlerden bazılarıdır. Dezavantajlı gruplara istihdam sağlama gibi bir "sosyal sorumluluk projesi/politikası" olmaksızın nadiren içine girilebilen ama genel olarak formel çalışma düzeninin dışında tutulan yukarki mahalleliler, Aylin örneğinde olduğu gibi, düşük statülü olduğu kadar ağır çalışma koşullarına sahip, güvenceden yoksun bu mesleklere/işlere mecbur bırakılırlar. Okely'in (1983, s.54) de belirttiği gibi başkalarına mal ve hizmet sunma üzerinden gerçekleştirilen bu meslekler/işler, daha geniş ekonomiden ve elbette ki güç ilişkilerinden hiçbir zaman bağımsız değildir. Ancak bu meslekler/işler, montaj işçisi olarak bir süre çalıştıktan sonra işi bırakanlar örneğinde olduğu gibi, yukarki mahallelilerin "bir anlamda tercih edebilecekleri bir özerklik deneyimi"dir (Özkazanç & Agtaş, 2014, s.26). Mesleklerin tanımından ya da biçiminden ziyade, "olası bütün risklerine rağmen kısa sürede iyi paralar kazanmayı vaat eden" (Özkazanç & Agtaş, 2014, s.26) enformel ekonomiye işaret eden vurgunculuk, formel çalışma düzeninin kural ve yaptırımlarından kaçınmayı mümkün kılan bir taktik olarak kullanılır.

Genel olarak bakıldığında, yukarki mahallelilerin yılın hemen hemen her ayına denk düşen geliri iyi ya da kötü bir ya da birden çok işleri mutlaka vardır, ancak gelirin en iyi olduğu dönem yukarki mahalleliler tarafından "sezon" diye adlandırılan Nisan-Ekim ayları arasındadır. Sezon, formel çalışma düzenine bağlı bir işten bir yılda elde edilebilecek gelirin sıkı bir çalışma ile birkaç ayda kazanılabileceği *vurgunun* dönemidir. Ödemelerin iş sonunda, genellikle aynı gün ya da en geç 15 gün içinde peşin para ile elden yapılması, parayı sıcağı sıcağına dolaşıma sokar. Geleceklerini plan ya da birikim üzerinden kur(a)mayan ve ellerinden günü yaşamaktan başka bir şey gelmeyen yukarki mahalleliler, sezonda kazandıkları parayı buldukları anda, yani sezon boyunca harcarlar. Kış ayları yeniden devralınacak yoksulluğun nöbeti olsa da yukarki mahalleliler "bugünün sefasını kâr"a (Wacquant, 2015, s.271) dönüştürürler. Yakın (bir sonraki

gün) ya da uzak (bir sonraki sezon) geleceğin herhangi bir garantisi olmamasına rağmen vurgunculuk yine de, Okely'in (1983, s.57) ifade ettiği gibi, formel çalışma düzenindeki sabit ve düzenli maaşın sunacağı aylık güvenceden daha uzun dönemli bir güvence vaat eder: Formel çalışma düzeninin talep ettiği belli bir alanda uzmanlaşmanın aksine birçok işi aynı ya da farklı zamanlarda yapabilmenin sağladığı esneklik, işten çıkarılma ve işsiz kalma korkusunu bertaraf eder. Formel çalışma düzeninin sunacağı sağlık sigortası da yeşil kart ile telafi edilir. Yukarki mahallelilerin "kendi" işleri olarak tanımladıkları, kurallarını ve ilkelerini kendilerinin koydukları bu mesleklerde/işlerde patron da, amir de yukarki mahallelilerdir. Bu en başta, ast-üst ilişkisinin gerektirdiği tüm yaptırımları, kuralları ortadan kaldırır ve zamanın kullanımını yukarki mahallelilerin tasarrufuna bırakır. Kişi kendini iyi hissetmiyor ya da istemiyor ise o gün bir mazeret sunmaya gerek duymaksızın çalışmak zorunda değildir. İş ve Gardiner'in (2000, s.123) de aktardığı gibi, tek anlamı işten uzaklaşmak haline gelen boş zaman arasında bir ayrım yoktur. İşler kimi zaman evlerde çocuklar da dâhil tüm ailenin katılımıyla televizyon izlerken, sohbet edilirken hatta misafir ağırlarken yapılabileceği gibi, evden çıkıp gidilen işler de başlangıcı, molaları ve bitişi tanımlanmış, rutinleştirilmiş bir mesai içermez.

Sonuç Yerine

Kendi siyasal-kültürel söylemlerini üretme araçlarından yoksun bırakılan yukarki mahalleliler; popüler, akademik ve bunlara eklenen resmi söylemlerce üretilen Çingene/Roman temsillerine tabi kılınmışlardır. Kendilerine ilişkin bu dışarıdan temsillerin yukarki mahallelilerce nasıl anlamlandırıldığı, kaçınılmaz bir biçimde içinde konumlan(dırıl)dıkları güç ağı ile kurdukları ilişki bağlamında ele alınmıştır. Bu ilişki, direnme-kabullenme gibi yerleşik ikiliklerden ya biri ya da diğeri ile ele alınmayacak denli karmaşık ve çelişkili bir doğaya sahiptir. Arada olmanın, arada yaşamanın sanatını ifade eden bu ilişki; reddetme, yıkma, dışına çıkma gücünden yoksun oldukları bu güç ağı ve onun ürettiği, yaydığı, dayattığı temsillerin yukarki mahallelilerce tüketiminde/yeniden üretiminde açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Çingenelik ve onun görünümlerinden yalnızca biri olan vurgunculuk aracılığı ile yukarki mahallelilerin kendilerine ilişkin temsilleri, baş etmeye, idare etmeye; anlık kazançlar sağlamaya yönelik bir taktik olarak nasıl kullandıkları tartışılmıştır.

Kaynakça

Bauman, Z. (2014). *Modernlik ve Müphemlik* (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.

Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi I.* Ankara: Dost.

Champagne, P. (2015). Medyanın Bakışı. Pierre Bourdieu vd. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 101-123). Ankara: Heretik.

Erdoğan, N. (2000). Garibanların Dünyası: Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar. Necmi Erdoğan (Ed.), *Yoksulluk Halleri* içinde (ss. 21-33). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Erdoğan, N. (1999/2000). Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık. *Toplum ve Bilim, 8,* 8-32.

Gardiner, M. (2016). *Gündelik Hayat Eleştirileri.* Ankara: Heretik.

Özkazanç, A. & Agtaş, Ö. (2014). Bütün Toplumun Çelişkide Olduğunu Söyleyeceğim Size!

Seyyar Esnafın Sokakla İmtihanı. Funda Şule Cantek (Ed.) *Kenarın Kitabı: "Ara"da Kalmak, Çeperde Yaşamak* içinde (ss. 11-61). İstanbul: İletişim.

Seeman, S. T. (2002). "You're Roman!": Music and Identity in Turkish Roman Communities. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of California, Los Angeles, ABD.

Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies.* Cambridge: Cambridge University.

Wacquant, L. J. (2015). The Zone. Pierre Bourdiue vd. (Ed.), *Dünyanın Sefaleti* içinde (ss. 251-289). Ankara: Heretik.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KÜRT SORUNU[1]

A. Baran Dural[2]

Özet

MHP, Kürt sorununda giderek İttihat Terakki Partisi'nin Osmanlı devleti genelinde oynadığı, "Türklerin partisi" (Akşin, 2009, s. 167-172) misyonuyla yaklaşıyor. Hatta bir ölçüde bundan olumlu sonuçlar da aldığı oluyor. Öyle görünüyor ki MHP'nin Kürt sorununa dair en ciddi açmazlarından birisi, partinin Kürt sorununu terör- güvenlik sorunuyla özdeşleştirmesinden kaynaklanıyor. PKK saldırıları karşısında cenaze sayısı yükseldiğinde, seçim dönemlerinde söylemini konjonktürel olarak ayarlayan MHP, ister istemez takınmak istediği, "Türklerin partisi" imajını, "devletin partisi" algısına kurban ediyor.

Anahtar Kelimeler: *Kürt Sorunu, MHP, Türk milliyetçiliği, Çözüm Süreci, askeri çözüm.*

1. Giriş: İki Çözüm Seçeneği/ İki Algı

Kürt sorunu Irak, İran, Suriye Kürdistanı'ndaki Kürt önderlikler, Türkiye'deki Kürt kökenli topluluklar, bunlar arası ittifak- çekişmeler, Rusya Federasyonu ile ABD arasındaki çatışkı, AB'nin belirleyici etkisi ve bölge güçlerinin bilek güreşi doğrultusunda şekillenen ve neticede hangi biçimi alacağı şu anda tamamen belirsiz bir olgu. Artık Türkiye'nin çabası diğer oyunculardan sadece birisinin hamlesi itibarıyla dikkate alınma potansiyeline sahip. Şu ana dek önerilen çözüm yollarına bakıldığında Kürt sorununun çözümüne yönelik iki ana modelin, çeşitli varyasyonlarıyla kamuoyunun gündemine taşındığı görülmektedir. Bu modellerden ilki "siyasi" ikincisiyse "askeri" çözüm başlıklarını taşıyor. Öncelikle vurgulamak gerekir ki, her iki model de kendi içerisinde bir çözüm perspektifi içeriyor. Yani milliyetçilerin karşı çıkışının aksine siyasi çözüm de, Kürt azınlık milliyetçilerinin reddettikleri, "askeri çözüm" de konunun ele alınmasında bir çözüm modelidir. Genel olarak tanımlandığında askeri çözüm, Kürt kökenli yurttaşları rencide edecek bir modeli imlerken, siyasi çözüm de Türk milliyetçileri başta olmak üzere, sıradan Türk vatandaşlarına acı verecek bir seçenektir. Her iki çözüm yolunun da bugünkü hükümetin ifadesiyle bir, "kazan- kazan" bağıntısı içermemesi, Kürt sorununu içinden çıkılmaz hale getiren ana etkendir.

2. Haziran Seçimlerinin Belirleyiciliği

Öte yandan "Çözüm sürecinde", "Türk kimliği"nin tartışmaya açılması, siyasi çözüm seçeneğinin gereğiydi. Ne var ki, "Çözüm Süreci" ve siyasi çözüm seçeneği, doğal olarak Türk kimliğinin hafifsenip- ötekileştirilmesiyle beraber yürür. Siyasal bir fikri desteklemek, halk arasında yaymak yolu ancak yeni bir ötekinin yaratımıyla mümkündür. Bir düşman ögesinin ötekileştirilip, savunulan fikrin karşısında konumlanmasından başka hiçbir yol, o fikrin

---

[1]Bu metinde Prof. Dr. Dural'ın, "*Milliyetçiliğin Yakın Tarihi"* kitabıyla *"Yeni Nesil Ülkücüler-2: 'Kürt Sorunu' ve MHP Üzerine",* ve *"Milliyetçilik ve Turancılık"* derleme kitaplarındaki makalelerinden sıklıkla yararlanılmıştır. Bu yüzden metnin genelinde adı geçen kaynaklardan birebir alıntılar haricinde ayrıca kaynak bağlacı verilmeyecektir. (yn)

[2] Prof. Dr., TC Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, b_dural@yahoo.com

etrafında tartışmadan, kör-kütük bir iradeyle bağlı kitleler yaratılmasını sağlamaz. "Acı çeken- hiçe sayılan- ötelenen" Kürt kimliğinin karşı kutbu ister istemez, "korunan – kollanan- baskılanan" Türk kimliğidir. Dolayısıyla, "Hoş geldin benim sevgili Kürdüm" *p*olitikası çeperinde yürütülecek, "siyasal çözüm" politikasının bir diğer vetiresidir, "Ah benim dizginlenmesi gereken şımarık Türk yanım" söylencesi…

MHP, Kürt sorununda giderek İttihat Terakki Partisi'nin Osmanlı devleti genelinde oynadığı *"Türklerin partisi"* (Akşin, 2009, s. 167-172) misyonuyla yaklaşıyor. Hatta bir ölçüde bundan olumlu sonuçlar da aldığı oluyor. Etnik sorunun ön plana çıktığı ve Kürt sorununun seçimlerde belirleyici olduğu 7 Haziran seçimlerinde oy oranını arttıran MHP, özellikle Anadolu burjuvazisinin seçimin kaderini etkilediği, gelişmiş Anadolu kentlerinde patlama yaptı. Bu arada MHP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin bölgesel oy oranını geride bırakmakla kalmadı, Kürt kökenli yurttaşların ağırlıkta olduğu bölgenin genelinde (Türklerin etnik olarak daha yoğun olduğu iller başta olmak üzere), bu partinin, iki katı seçmen desteğine ulaştı. Seçmenin verdiği mesaj çok açıktı ki bu mesaj, "AKP ve CHP etnik temelli sorunun çözümünde sınıfta kaldı. Kürt kökenli yurttaşlar mevcut sorunun çözümü yolunda nasıl HDP'yi kendilerini tümleyen siyasal aktör olarak görüyorlarsa, Türk kökenliler de aynı şekilde MHP'yi 'bölünme- parçalanma' tehdidinin 'panzehiri' biçiminde algılıyorlar" şeklinde okunabilirdi.

Bu bağlamda MHP'nin sıkıntısının elindeki çözüm önerilerini güncelleyememesi olduğu görülüyor. Anımsanacağı üzere Kürt sorunu ve PKK terörü ilk başgösterdiğinde Türk milliyetçiliği sırasıyla konuyu, "Kürt sorunu yoktur", "PKK'nın arkasında Ermeniler var"(1),"Kürt sorunu değil terör sorunu vardır" (2), ve "Güneydoğu sorunu aslında ekonomik kökenlidir" (3) yaklaşımlarıyla karşılamıştır. İlki MHP'yi pek fazla idare etmeyen ve ülkücüleri devletin stepnesi konumuna indirgeyen bir inkar politikasıydı. İkincisi geçiştirme üçüncüsüyse Kürt sorununun, "Güneydoğu Sorunu" adı altında, dolaylı yoldan zımnen kabulüne dayanıyordu.

MHP sorunla, ilk kez "Güneydoğu sorunu" adını vererek yüzleşiyordu ama önceki iki çabası da konuyu kendi açısından kabul edilebilir bir noktaya çekme hissiyatından kaynaklanıyordu. Yani, "Kürt sorunu yoktur" ve "Ermeni uşağı PKK" söylemi, ülkücü kesim açısından adamakıllı bir politika üretilene dek meseleyi geçiştirme çabasıydı. MÇP dönemi sonlarında, Yeni Düşünce gazetesi, "Türk- Kürt sorunu yoktur. Kadın- erkek, işçi- patron sorunu da. Türkiye'de genel olarak bir insanlık sorunu yani kimsenin ceberut bir devlet yapısının eziciliği altında adam yerine konulmaması sorunu" vardır çıkışını dillendirdi.

2.1.Türkeş'ten Bahçeli'ye MHP'nin tutumu

Öte yandan, "Güneydoğu sorunu" pasif yaklaşımı parti tarafından ilerleyen yıllarda ayrıntısıyla ele alındı. O güne dek terörün lanetlenmesi, teröre karşı verilen kayıpların cenazeleriyle, yakınlarının sahiplenilmesi politikası, Türkeş'in, M. Ali Birand'ın programında yaptığı çıkışla yepyeni bir evreye girdi. Türkeş;

> *Bu işte başarı için birinci şart, çok güçlü bir istihbarat meydana getirmektir. Gerek Türkiye halkoyunu, gerekse dünya halkoyunu aydınlatarak arkamıza almak lazımdır. Bir yılda terörün kökü kazınır. Bunun 6 ayı hazırlık 6 ayı icraat safhasıdır. 100 bin kişilik özel bir teşkilat kurulacak. Bu, içinde sosyoloji, toplum psikoloji, halkoyu, ekonomi, siyaset uzmanları ve aynı zamanda özel savaş birlikleri de bulunan bir teşkilat olacak. Ordu da bölgede bulunacak. Vatanın ve devletin*

savunucusu Türk Silahlı Kuvvetleri'dir. Ona ihtiyaç vardır, onsuz olmaz (Dural, 2014, s. 312-313)

diyordu. Dural, Türkeş'in açıklamasının tarihsel niteliğini şu şekilde özetliyor:

Dikkat ederseniz, Türkeş'in, 'TSK'ya da ihtiyaç var. Onsuz olmaz' sözü burada kritik eşiği temsil ediyor. Türkeş bir yandan çok daha profesyonelleşmiş bir kadro ve istihbarat ağıyla PKK'yı bitirmek için askeri çözüm yolunun sürdürüleceğini ama terörün bitirilmesinin Kürt sorununun bitişi anlamına gelmediğini zımnen kabul ediyor. 'Aslında MHP lideri, bunları dile getirerek hem MHP'nin eline ciddi bir program hem de askeri çözümün içinde belli oranda siyasi çözümün de yattığı gerçeğini tutuşturmuş oluyordu (Dural, 2016, s. 106).

2.2.Kürt sorunu mu terör sorunu mu?

Kürt sorunu hususunda MHP'nin yakın dönemde attığı en somut adım, Devlet Bahçeli'nin, 6 Haziran 2011'de gerçekleştirdiği tarihi Diyarbakır mitingiydi. Bahçeli'nin, Diyarbakır konuşmasının can alıcı kısımları ise şu şekilde özetlenebilir:

Adımız, kimliğimiz, dinimiz ne olursa olsun, Türk milletiyiz. Son yurdumuzda nefes alan herkesi ecdadımızın yadigarı olarak kabul ediyoruz. Hangi etnik kökene, hangi mezhebe sahip olursa olsun herkesi Cenabı Allah'ın bir kulu olarak benimsiyor ve sahipleniyoruz. Etnik tahrikçilerin sözlerine kanmayın. İstanbul'dan oturup ahkam kesenlere kulak asmayın. Onların rahatı beyde yok. Türk milletinin hiç bir ferdi öteki değildir. Washinton'dakiler, Brüksel'dekiler sizi benden çok sevemez, anlayamaz. Erbil'dekiler benden çok sizi sahiplenemezler (Bahçeli, 2011).

Öyle görünüyor ki MHP'nin Kürt sorununa dair en ciddi açmazlarından birisi, partinin Kürt sorununu terör- güvenlik sorunuyla özdeşleştirmesinden kaynaklanıyor. PKK saldırıları karşısında cenaze sayısı yükseldiğinde, seçim dönemlerinde söylemini konjonktürel olarak ayarlayan MHP, ister istemez takınmak istediği, "Türklerin partisi" imajını, "devletin partisi" algısına kurban ediyor. Öte yandan MHP'nin ayni saiklerde tutunmaya çalıştığı, Kasım seçimlerinden sonra hissedilen AKP- MHP yakınlaşması dikensiz gül bahçesi değil. Eğer Türk siyasal yaşamı AKP ve MHP yönetimlerinin görmek istediği kadar yekpare bir bütünlük izleseydi, "askeri çözüme" endeksli yeni AKP- MHP ittifakı ilelebet yaşayabilir, hatta uzun erimli bir mücadele stratejisiyle, Kürt sorununu en azından Türk kökenli endişeli kitlelerin özlemleri doğrultusunda sonlandırılabilirdi. Ancak 2014 senesinde tamamlanan ve MHP'nin yeni yapısının tanımayanları hayli şaşırtan, "Çözüm Süreci Araştırması"nın sonuçları, MHP'yi barajın üstüne taşıyan- tutan seçmenlerin, bazen geleneksel parti politikalarıyla ne denli ters düşebileceklerini saptaması açısından ilginç bulgular içeriyor. Araştırma sonuçlarını değerlendiren Akın MHP seçmenlerinin tutumunu diğer partilerin seçmenleriyle karşılaştırmalı olarak, şöyle inceliyor:

3. Türk Milliyetçiliği Kürt Sorununu Tartışıyor

Çözüm sürecine ...AKP seçmeni yüzde 75,5, BDP seçmeni yüzde 91 oranlarında destek dile getirdiler. Destek CHP seçmenlerinde Yüzde 29,9 MHP seçmenlerinde yüzde 28,2'de kaldı. ^Çözüm Süreci Tamamlandığında, Kürt Sorunu Ne ölçüde

> *Çözülmüş Olacaktır" sorusuna verilen cevaplar, ...siyasi parti tabanlarına göre karşılaştırıldığında AKP seçmenleri yüzde 66,4, BDP seçmenleri yüzde 61,5 oranlarında çözüme inandıklarını dile getirdiler. Çözüme inanç SP'lilerde yüzde 35,7, BBP'lilerde yüzde 28,6, CHP'lilerde yüzde 23,5, MHP'lilerde yüzde 20,5 oranlarında kaldı* (Akın, 2015; Yılmaz, 2014, s. 36-53).

Yılmaz'ın araştırması Kürt sorununa yönelik MHP içindeki görüş ayrılıklarını yansıtan tek çalışma değildi kuşkusuz. İkbal Vurucu ile Fırat Kargıoğlu'nun editörlüğünde çıkan, "Yeni Nesil Ülkücüler" serisinin ikinci kitabının, "Kürt Sorunu' ve MHP üzerine" başlığıyla adı geçen konuya ayrılması, Türk Milliyetçiliğinin konuya hassasiyetini ortaya koyar nitelikte. Çalışmanın kalan kısmında metnin kolay takibi açısından, "PKK bir Ermeni Hareketidir- Kürt Sorunu Yoktur", "Kürt Sorunu aslen bir güvenlik sorunudur" şeklinde ifade edilen yaklaşıma "birinci", "Güvenlik yönü yüksek olmakla beraber salt güvenliği ön plana alan çözümlerle yetinilemeyecek bir sıkıntıyla karşı karşıya kalındığına" dair yaklaşıma "ikinci", "Kürt Sorunu" terminolojisi çerçevesinde yapılan tartışmalaraysa, "üçüncü" yaklaşım ismi verilecektir.

Konuyu birinci perspektiften değerlendiren Yeniçağ gazetesi yazarı Adnan İslamoğulları, "Kürt sorunu" kalıbının kullanılmasına dahi tahammül edemediğini, bu terminolojiyi kullananların içinde ya mebzul miktarda *"salaklık"* yaptıklarını ya da Türk düşmanlığı güttüklerini kaydederek söze giriyor. Çok zorlanacaksa Türkiye'deki Kürt sorununun tamamıyla güvenlik ve terör odaklı bir sorun olduğunu vurgulayan İslamoğulları, "PKK'nın 'Kürt Sorunu' adı altında kurduğu bir tek insani cümle yoktur… Yüzyıllardır şeytanın tenasül organını bileylediği ve adına Ortadoğu denen petrol yataklarında küresel kapitalizmin mermisi, bombası, mayını, doçkası ve tabii olarak kiralık katilidir PKK, başkaca hiçbir şey ama hiçbir şey değildir" (İslamoğulları, 2016, s. 23) diyor.

3.1."Kürtler sorunlu"dan "Kürtlerin sorunları var"a geçiş

Öte yandan Kürt sorununu Türk milliyetçiliği içinde kümelenen ikinci yaklaşımla ele alan milliyetçi aydınların, konuya görece daha bilimsel bir mantık kurgusuyla yaklaştıkları gözleniyor. Miroslav Hroch'un milliyetçilik kuramıyla yola çıkan ODTÜ kökenli araştırma görevlisi Sanlı, Kürtlerin milletleşme seviyesi itibarıyla C evresine yani son evreye yükseldiklerine vurguda bulunuyor. Güvenlik sorunu temelli bir alan olmakla beraber Kürt sorununun birebir güvenlik algısıyla tümlenemeyeceğini kabullenen ikinci yaklaşımı paylaşan milliyetçi akademisyenlerden Aksoy da, "Kürt sorunu"ndan ziyade ülkede yaşayan "Kürtlerin sorunları" bulunduğunu kabulleniyor. "Kürtlerin sorunlarını", birinci yaklaşımda öne atılan, "Kürtlerin sebep olduğu sorunlar" yaklaşımından ayırıyor. (Aksoy, 2016, s. 427-428)

Aksoy'un son açılım denemesine yaptığı yorum, Türk milliyetçiliğinde birinci yaklaşımla ikinci yaklaşım arasındaki derece- mahiyet farkını da gözler önüne koyar nitelikte:

> *Kısaca 'Kürt açılımını' hükümetin veya devletin iyi niyeti ancak içi boş, acemice ve göstermelik bir yaklaşımı olarak değerlendiriyorum. Sonuç olarak insanlar ümitlendirilmişlerdir ve sonrasında ise acı bedeller ödemişler ve ödemektedir. Hatta bu satırların yazıldığı dakikalarda Güneydoğu illerinde veya ilçelerinde ölüm, sokak barikatları, okul hatta cami yangını haberleri gelmektedir.* (Aksoy, s. 437)

Kürt sorununu ismi ve cismiyle tanımlayıp tartışmaya katılan Türk milliyetçiliğinin üçüncü yaklaşıma sahip unsurları, Kürtlerin de ülkedeki diğer bazı alt- gruplar gibi yoğun sıkıntılarla yüzleştiğini ancak karşılaştıklarım durumlardan aynı sorunla yüzleşen diğer paydaşlarından daha olumsuz etkilendiklerini kabullenerek söze başlıyorlar. Adı geçen sorunun Orta Anadolulu bir vatandaş için "Türkiye'nin bekası meselesi", Güneydoğu'daki vatandaş için mesuliyeti tamamen devlete fatura edilmiş geri kalmışlık, dil- kültür ve güvenlik sorunu anlamına geldiğini savunan Şafak, Türk milliyetçiliğinde birinci yaklaşımı seslendiren kesimin de sıklıkla dile getirdiği, "Yahu Neyiniz Eksik" mantığıyla Kürt yurttaşlarla iletişime geçilemeyeceğini belirtiyor. Şafak'tan sözü devralan öğretmen Kutlu Altay Kocaova, Kürt sorununu bir "milletleşme sorunu" olarak algıladığını söyleyerek, şunları öne sürüyor:

> *Kürtler malum dört ülkede yaşıyorlar. Bunlardan birinde Kürdistan adlı neredeyse bağımsız diyebileceğimiz devlet, birinde Kürdistan adlı bir eyalet, birinde Rojava 'de facto' bir yönetim var. Geriye sadece Türkiye kalıyor. Türkiye'de gitgide etkisini arttıran bir durum var. Türkiye'de de HDP'nin kazandığı belediyeler ya da seçimler üzerinden neredeyse Kürt coğrafyası da oluşturulmuş diyebiliriz. ... Yaşananlar bize Kürtler arasında ciddi anlamda bir milletleşmenin görüldüğünü gösteriyor. ...Burada milletleşme üzerinde özellikle duruyorum. Çünkü bir toplum ya da etnik yapı, millet vasfı kazandığı zaman onu yenilgiye uğratabilmek artık çok zordur. ... Türkiye'de Kürt sorunu dediğimiz zaman yapının iki ayağı var. Birincisi ayrışmak isteyen Kürtler, ikincisi ise bu sorunu tahlil etmeyi beceremeyen, yok sayan ve dillendirmekten korkan Türkiye devlet anlayışı.* (Kocaova, 2016, s. 277-280)

3.2.Ülkücü Türk milliyetçiliği bölgeyi tanımıyor

Ülkücü Türk milliyetçilerinin bölgede bulunmadıkları gibi aralarında Kürtçe bilen sayısının da son derece sınırlı sayıda olduğunu hatırlatan Altay Kocaova, Kürt kültürü üzerinde uzmanlaşamayan, bölgenin dilini konuşamayan bir siyasal hareketin sorunu çözme noktasında işlevsiz kalacağını kaydediyor. Kürtlerin Türklüğü, Öcalan'ın aslında Ermeni kökenden geldiği, gerçek ismininse "Artin Agopyan" olduğunu savlayan iddiaların, bölgesel sorunları çözmede hiçbir anlam taşımadığını vurgulayan Kutluova, görüşlerini aşağıdaki gibi özetliyor:

> *Bir sorunun çözülebilmesi için ilk şartın o sorunun bütün çıplaklığıyla kabul edilmesi gerektiğine dair bir düşünce, ne yazık ki yok. Oysa Kürt sorununun çözümü için ilk adımın PKK'nın bir Kürt hareketi olduğunun kabulü gerekiyor. Sonrasında Kürtlerin Türk olmadığının, sadece uzun süreli Türk hakimiyetinden dolayı Türklerden etkilendiğinin, ancak farklı bir toplum olduğunun görülmesi gerekiyor. Ardından da Osmanlı döneminde başlayan Kürt silahlı hareketinin, PKK ile beraber devam ettiğinin görülmesi gerekiyor.* (Kocaova, s. 291-295)

Devletin zaman zaman sert politikalara sürüklenebileceğine işaret eden Dural, bu dönemde oluşacak "empati köprüsü"nün Türk milliyetçiliği üzerinden doldurulmasını salık vererek, şu değerlendirmeyi seslendiriyor:

3.3.“Türklerin Çözümü Kürtleri de kapsamalı”

Kürt kökenlilerin haklarının bizzat MHP’lilerce de korunduğu, ‘ülkeyi muhakkak bölmeyecek’ bir barışın da mümkün olduğu, tüm ülkeye kanıtlanabilirdi. Yarın Sur’da, Cizre’de, Diyarbakır’ın diğer bölgelerinde, Yüksekova’da iki taraftan ateş altında kalan bir Kürt, toz duman kalkıp da elini bellerine koyup doğrulmaya kalkıştığında, ilk iş etrafına bakacak ve düşünecek: ‘Beni bu topraklara, ülkenin diğer unsurlarına, bu bayrağa, toprağa bağlayan bir şey kaldı mı?’ Görünen o ki, ‘Devletin gücünü de ben kullanırım barışı da ben getiririm. Bakın devletin gücünü ne de güzel kullandım. O zaman devlet benim’ şiarıyla hareket eden AKP’nin, bu Kürt kökenli yurttaşa sunabileceği bir alternatif yok. Süreçten hiç ders, insanlıktan nasibini almayıp işi ölen yurttaşlar ve kandırdığı gençler üzerinden bir kahramanlık mitosu yaratmaya vardıran terör örgütü de, ‘nefret söylemi’nden ötesini vadedemeyecek durumda. İşte tam bu sırada devletle siyasal iktidarı birbirinden ayırıp, siyasal iktidardan hesap sorarken, devleti ve bölgedeki sivil Kürt nüfusu arkalayacak bir politikayla, ‘Türklerin çözümünün sadece Türklere değil bütün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına yönelik yeni- sağlam bir toplumsal oydaşma’ çağrısı yaptığı tanıtlanabilirdi. İşte o zaman belini doğrultan Cizre’deki, Yüksekova’daki, Sur’daki Kürt kökenli yurttaş, örgüte ve iktidar partisinin çelişkili uygulamalarına karşın, ‘Bu ülkede birarada yaşamak için hala sebebim var’ diyebilirdi (Dural, 2017, s.9).

Sonuç: MHP’den Beklenen

Bu arada ister ılımlı, ister orta yolcu isterse sertlik yanlısı çözümlere prim tanınsın MHP’nin Kürt sorunundan, “askeri çözüm” eğilimini destekleyeceği bilinmelidir. Yapısı, konumu ve misyonu nedeniyle ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğine karşı “birarada yaşama” seçeneğini, ulus-devlet sınırları çerçevesinde savunmayı sürdürecek olan MHP’den, ayrılıkçı taleplere ya da PKK terörüyle onun destekçilerine karşı kayıtsız kalması beklenmemelidir. Siyasi çözüm kadar askeri çözüm de, çözüm yollarından birisi olduğu ve Türk tarafının parçalanmaya dair endişeleri devam ettiği müddetçe MHP, *“Türklerin çözümü”*nü temsil eden parti olarak, sorundan mayalanmayı da sürdürecek. Ancak bu noktada, tıpkı MHP gibi Kürt sorunundan mayalanan HDP’den siyasi çözüm dışında bir seçenek sunmasının beklenmemesi gerektiği gibi MHP’den de kırmızı çizgilerinin dışına çıkması istenmemelidir. Bu bağlamda MHP’ye götürülecek talep, Türk milliyetçiliğinin yanında durduğu askeri çözümün sınırlarını yumuşatacak, siyasal- toplumsal- ekonomik duyarlılığa ulaşmasıdır. İşte MHP’nin Kürt sorunu karşısındaki misyonu, Kürt sorununda çözümü tahakkümden oydaşıya (hegemonya) götüren olasılıkları baltalamamak, Türklerin istediği çözümün Kürt kökenlilere de sahip çıkacak şartları barındırdığını ispatlamasıdır.

Kaynakça

Akın, D. (2014). “Çözüm Süreci” Araştırması: MHP Tabanının Yüzde 26’sı “Ayrılma ve Özerkliği” Savunuyor. http://t24.com.tr/yazarlar/dogan-akin/cozum-surecinde-algilar-arastirmasi-mhp-tabaninin-yuzde-26si-ayrilmayi-savunuyor,10176 (erişim: 25 Kasım

2016).

Aksoy, M. (2016). “Kürt Sorunu” Üzerine. *Yeni Nesil Ülkücüler-2: “Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine* içinde (ss. 427-440). Ankara: Karaağaç.

Akşin, S. (2009). *Jön Türkler ve İttihat Terakki.* Ankara:İmge.

Bahçeli, D. (2011). Ne Mutlu Türküm Diyene. *http://www.mhp.org.tr/gbk.php?content=3042&cat=52* (erişim: 6 Aralık 2011).

Dural, A. Baran (2017). Milliyetçilik Kıl Çadır İdeolojisi Değildir. Milliyetçilik ve Turancılık, Basım aşamasındaki derleme kitapta makale.

Dural, A. B. (2016). “Kürt Sorunu” Türkiye’nin Tek Başına Çözebileceği bir olgu değil. *Yeni Nesil Ülkücüler-2: “Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine* içinde (ss. 85-118). Ankara: Karaağaç.

Dural, A. B. (2014). *Milliyetçiliğin Yakın Tarihi.* Edirne: Cumartezleri.

İslamoğulları, Adnan (2016). Şeytanı Lanetlemediler “Kürt Sorunu” Üzerine. *Yeni Nesil Ülkücüler-2: “Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine* içinde (ss. 21-26). Ankara: Karaağaç.

Kocaova, K. Al. (2016). “Kürt Sorunu” Üzerine. *Yeni Nesil Ülkücüler-2: “Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine* içinde (ss. 277-300). Ankara: Karaağaç.

Sanlı, Ferit Salim (2016), “Kürt Sorunu” Üzerine. *Yeni Nesil Ülkücüler-2: “Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine* içinde ss. 119-140. Ankara: Karaağaç.

Yılmaz, H. (2014). Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Siyasi Çözüm Süreci: Algılar ve Tutumlar. www.hakanyilmaz.info/.../OSI_Yurttaslik_2014_Cozum_Sureci_ Sunum_Basin_v08.2 (erişim: 26 Kasım 2016).

TOPLUMSAL CİNSİYET VE SOSYAL SERMAYEYE GÖRE ZAMAN KULLANIMI

Hülya Eker[1] *Nilay Çabuk Kaya*[2]

Özet

Bu sunumdaki çalışmanın amacı bireylerin sahip oldukları sosyal sermayenin, belirli aktivitelere harcadıkları zamanla ilişkisini toplumsal cinsiyet açısından ele almaktadır. Araştırmanın temel sorunsalı bu aktivitelere harcanan zamanın sahip olunan sosyal sermayeye ve cinsiyete göre değişip değişmediğidir. Kadınların ve erkeklerin aile ve arkadaşlarıyla hangi aktiviteye ne kadar zaman harcadıkları, ne kadar sosyal olduklarının da bir göstergesidir. Ayrıca, bireylerin toplumda birbirlerine duydukları güven derecelerine bağlı olarak belirli aktivitelere katılım, sosyal sermayenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma ile kadın ve erkeklerin sahip oldukları sosyal sermaye düzeylerinin iş dışı zaman kullanımlarına göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada öne çıkan sonuçlardan biri, sosyal sermaye indeks düzeyinin yükselmesinin, arkadaşlarla yapılan sosyal aktivitelere ayda bir kere zaman ayrılması üzerinde önemli olmasıdır. Araştırmada sosyal sermaye indeks düzeyi düşük olan hem erkeklerin hem de kadınların eğitimle ilgili aktivitelere daha az katıldıkları belirlenmiştir. Bireylerin zaman kullanımlarının sosyal sermayeye göre incelendiği bu araştırmada toplumsal cinsiyet açısından daha eşitlikçi bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu eşitlikçi durumun örneklem grubunun orta ve üst düzey kamu çalışanı bireylerden oluşmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Cinsiyet, Zaman Kullanımı, Sosyal Sermaye.*

1. Toplumsal Cinsiyet ve Zaman Kullanımı

Gelişmekte olan ülkelerde, günlük yaşamda zaman kullanımı aktiviteleri demografik, genişleyen yeni ekonomik sektörlerde, boş zaman aktivitelerinde ve iletişim biçimlerinde meydana gelen değişimlerle ölçülmektedir. Bu çalışmalar, zaman kullanımı ve aktiviteler toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek arasındaki tarihsel, kültürel, toplumsal ve siyasi dönüşümler temelinde, feminist bakış açısıyla tanımlanıp yorumlanmasına dayanmaktadır. Aynı zamanda bu çalışmalarda feminist bakış açısıyla toplumsal cinsiyet bağlamında ücretli emek ve gelire odaklanılmıştır. Endüstrileşmiş ülkeler, ekonomilerinde yerel işgücünü vurgularken, hane halkı emeğinin katkısı vurgulanmaktadır. Sonraki dönemlerde bu çalışmalar toplumsal cinsiyete göre ücretli ve ücretsiz emek, bakım, eğitim ve kültür başta olmak üzere toplumsal göstergeler ile zaman arasındaki ilişkilere bağlı olarak incelenmiştir (Aguirre & Ferrari, 2013, s.13).

2. Sosyal Sermaye ve Zaman Kullanımı

Kadınların ve erkelerin zaman kullanımlarında belirleyici olan faktörlerden biri de sosyal sermayedir. Örneğin spor, dernek ve sivil toplum faaliyetlerine katılma, aile ve arkadaşlarla

[1] Dr Öğr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hulyae06@hotmail.com
[2] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF, Sosyoloji Bölümü, cabukkaya@gmail.com

sosyal aktivitelere harcanan zaman miktarı kadın ve erkeklerin sosyal sermayelerine göre değişmektedir (Hall, 1999).

Putnam (1995, s.65)'a göre sosyal sermaye teorisinin ana fikri, sosyal iletişim ağlarının bir değeri olduğudur. Bu sosyal ağlar, birey ve grupların verimliliğini etkilemektedir. Yaptığı analizde Amerika'daki sosyal sermayenin giderek azaldığını, İtalya'nın kuzeyinin güneyinden daha hızlı kalkınmasının nedeninin ise bölgelerarası sosyal sermaye farklılığından kaynaklandığını savunmuştur. Putnam (1995) sosyal sermayeyi modern toplumlarda güven ve güven derecesi çerçevesinde açıklamaktadır. Putnam (1995)'a göre gönüllü organizasyonlara katılım bireylerde güvenin artmasına, bu da bireyler arasında sınırların yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Bu noktada Putnam sosyal sermaye tanımına güveni yerleştirmektedir ve özellikle sivil toplum örgütlerine katılımı güven göstergesi olarak kabul etmektedir (Putnam 1995'ten aktaran; Tzanakis, 2013, s.6).

Sosyal sermaye bireylerin aktivitelerinde iş yaşamında olduğu kadar iş dışı yaşamlarında da etkilidir. Bu kavram bireylerin topluma olan güvenlerinin bir biçimidir. İş dışı zamanı bireyler serbestçe harcayabildikleri için toplum ve aile ilişkilerini güçlendiren bir araç olarak görülmektedir. Sosyal sermaye toplumsal organizasyonlara ilişkin olan normlar ve bireylerin sahip olduğu ağlara olan güveni ifade etmektedir. Zaman kullanım araştırmalarında ise sosyal sermaye kavramı bireylerin zamanlarını harcama biçimleri toplumsal ilişkilerdeki güven temelinde araştırılmıştır (Putnam, 1993, s.167).

Sosyal sermaye kavramı önceden belirlenmiş olan aktivitelerde, bireylerin ne yaptığı ve çoğunlukla diğer bireylerle olan etkileşimlerin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ayrıca gönüllü aktivitelere harcanan zaman da bu etkileşim içerisinde yer almaktadır. Diğer yandan ise sosyal sermaye kapsamındaki günlük aktiviteler ve sosyalleşme toplumsal bütünleşmeyi etkilemektedir. Müzik dinlemek, okul aile birliği toplantılarına katılmak gibi iş dışı aktiviteler sosyal sermayeyi daha işlevsel ve ölçülebilir hale getirmek açısından önemlidir. Sosyal sermayenin ölçülmesinde zaman kullanımı verileri ve hane halkı verilerinin ikisi de kullanılmaktadır (Diez, 2013, s.25).

Zaman, sahip olunan değerli ve kıt kaynaklardan biridir. Son yıllarda giderek artan zaman kullanımı çalışmaları, insanların bu değerli kaynağı kullanma biçimlerini keşfetmeleri için rehberlik etmektedir (Fleming & Spellerberg, 1999). Zaman kullanımı çok farklı disiplinlerde önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Sosyologlar ve ekonomistler zaman ayrımını iş ve boş zaman bakımından incelemektedirler. Zaman kullanımı; yaşam kalitesi, refah, hane halkı üretimi, sosyal katılım ya da cinsiyet eşitsizliğinin önemli bir göstergesi olarak ele alınmaktadır (Gershuny, 2000; Ahn, Jimeno, & Ugidos, 2004; Fisher et al., 2007).

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışma kapsamında ise bireylerin iş dışı zaman kullanımları toplumsal cinsiyet ve sosyal sermayeye göre incelenmiştir. Bunun için, örneklem üzerinde yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Önceden oluşturulmuş çok geniş bir aktivite listesinden örneklemin özelliklerine göre aktiviteler seçilmiştir. Katılımcıların bu aktiviteleri hangi sıklıkta yaptıkları, hafta içi ve hafta sonu ortalama kaç saat/dakika harcadıkları sorulmuştur. Araştırmanın örneklemini Ankara'da bir kamu kurumunda orta ve üst düzeyde çalışan, 25-65 yaş aralığındaki toplam 120 birey (60 kadın ve 60 erkek) oluşturmaktadır.

Bireylerin iş dışı zaman kullanımlarındaki farklılıkların toplumsal cinsiyete göre belirlenmesiyle; kadınların ve erkeklerin zamanlarını daha etkili kullanmalarının sağlanması, ailelerin kaliteli bir yaşam sürdürmeleri, kadın, aile ve toplumun güçlendirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu araştırmada bireylerin iş dışı zaman kullanımlarında toplumsal cinsiyet ve sosyal sermayenin etkisi sosyolojik açıdan incelenmektedir. Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki bu araştırma zaman kullanımında toplumsal cinsiyetin ve sosyal sermayenin etkisini sosyolojik açıdan inceleyen ilk araştırma olması nedeniyle özgün bir çalışmadır. Bu nedenle bu araştırma sonuçları bu konuda çalışma yürüten araştırmacılar için referans olma potansiyeli taşıması açısından önemlidir.

Bu araştırmanın sonucunda;

- Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğin iş dışı zaman kullanım farklılıkları belirlenecek,
- Kamuda orta ve üst düzey çalışan kadın ve erkeğin iş dışındaki eğitim faaliyetlerine, organizasyon için yapılan işlere katılım ve sosyal aktivitelere katılım gibi ev dışındaki aktivitelere ayırdıkları zaman sıklığı belirlenecek,
- Televizyon seyretme, spor yapma, gibi aktivitelere katılımda kadınların ve erkeklerin ne kadar zaman ayırdıkları tespit edilerek her iki cinsiyet arasındaki farklılıklar ortaya konulacak,
- Toplumsal cinsiyet bağlamında bireylerin sosyal sermaye indeks düzeylerine göre iş dışı zaman kullanımlarında belirli aktivitelere ayırdıkları zaman arasındaki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bireylerin iş dışı zaman kullanımlarında öncelikle toplumsal cinsiyet bağlamında zaman kullanımı, sosyal sermaye kavramlarına yer verilmiştir. Araştırmanın örneklemini kamuda çalışan orta ve üst düzey bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket tekniği kullanılmıştır.

Araştırmada anket kapsamında bireylere demografik özellikleri ile iş dışı zaman kullanımlarında belirlenen aktivite sınıflandırmalarını hangi sıklıkta yaptıkları sorulmuştur. Ayrıca bireylerden toplumsal cinsiyet bağlamında önceden belirlenen aktivitelere ne kadar zaman ayırdıklarını (hafta içi ve hafta sonu) belirlemeye yönelik sorulara yanıt vermeleri istenmiştir. Ankette son olarak bireylerin sosyal sermaye indeksi düzeyini ölçmek amacıyla sorulara da yer verilmiştir.

Bu araştırmada iş dışı zaman sınıflandırması yapılırken, TÜİK tarafından 2006 yılında yapılan zaman kullanım anketindeki günlük faaliyet sınıflamasından yararlanılmıştır.

Günlük faaliyet gruplamasında zaman kullanım aktiviteleri sınıflaması şu şekilde sınıflandırılabilir: Kişisel bakıma ayrılan zaman, istihdama ayrılan zaman, eğitime ayrılan zaman, gönüllü işler ve toplantılara ayrılan zaman, sosyal yaşam ve eğlenceye ayrılan zaman, spora ayrılan zaman ve kitle iletişim araçlarına ayrılan zaman.

Yapılan bu aktivite sınıflandırması içinde bazı aktiviteler birden fazla kategoriye girebilmektedir (TÜİK, 2008).

4. Bulgular ve Tartışma

Kamuda çalışan kadınların ve erkeklerin iş dışı zaman kullanımlarında toplumsal cinsiyet ve sosyal sermaye etkisine bağlı olarak ortaya çıkan farklılıkları belirlemek amacı ile yürütülen bu araştırmada aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Aynı zamanda bu araştırmada iş dışı zaman kullanım göstergelerinden olan sosyal aktivitelere ayrılan zamanın cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği, kadınların sinema, tiyatro, konser gibi sosyal aktivitelere ayırdıkları zamanın erkeklerin ayırdıkları zamandan daha fazla olduğu bulunmuştur. Bu sonuç toplumsal cinsiyet eşitliği lehine bir gelişme olarak kabul edilebilir. TÜİK'in yaptığı zaman kullanım araştırmasında çalışan kadınlar zamanlarının %30,1'ini erkekler ise zamanlarının %24,3'ünü sosyal yaşamlarına ayırmaktadırlar. Bu tez çalışmasından elde edilen sonuçlarda ise TÜİK'in yaptığı araştırma ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile kadınlar sosyal aktivitelere erkeklere göre daha fazla zaman ayırmaktadırlar.

Eğitim ile ilgili aktivitelere kadınların ve erkeklerin günlük yaşamlarında hemen hemen aynı süreyi harcadıkları saptanmıştır. Bu durum bu aktivitelere ayrılan zamanın cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği biçiminde yorumlanabilir. Bu sonuç araştırmaya katılan kadınların eğitim düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olarak kadınların ve erkeklerin eğitim aktivitesine katılmada toplumsal cinsiyet eşitliğine olumlu katkı yaptığı düşünülebilir. TÜİK'in zaman kullanım araştırmasında kamuda çalışan kadınlar eğitim aktivitelerine (günde 20 dk.) erkeklerden (5 dk.) çok daha fazla zaman harcamaktadırlar. Bu tez çalışmasında elde edilen verilerde ise kadın ve erkek arasında daha eşitlikçi bir durum ortaya çıkmıştır. Eğitimle ilgili aktivitelere katılımda bu araştırmada kamuda çalışan orta ve üst düzey yöneticilerde daha eşitlikçi bir yaklaşım olduğu söylenebilmektedir.

İş dışı zaman kullanımı aktivitelerinden biri olan spor yapmaya ayırdıkları zaman konusunda kadınların ve erkeklerin verdikleri yanıtlar arasında farklılık bulunmamıştır. TÜİK'in verilerine göre spor aktivitelerine kadınlar günde ortalama 8 dk. harcarken, erkekler 11 dk. harcamaktadırlar. TÜİK'in araştırması ile bu tez çalışmasında ulaşılan sonuçlarda farklılık ortaya çıkmıştır. Bu farklılık tez araştırması kapsamındaki örneklem grubunun orta ve üst düzey yöneticiler olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik bireylerin gelir durumu ve eğitim düzeyleri ile ilişkili olarak daha eşitlikçi bir eğilim gösterdiği söylenebilmektedir.

Saxbe, Repetti ve Graesch (2011) çalışan kadın ve erkeklerin iş dışı zaman kullanım farklılıklarını, zaman ayırdıkları aktivitelere bağlı olarak araştırmışlardır. Bu araştırmada kadın ve erkeklerin iş dışı zaman kullanımlarında farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Saxbe, Repetti ve Graesch (2011) araştırmasının sonucu ile Türkiye'de yapılan bu araştırmadakiyle benzer sonuçlar farklıdır. Bireylerin zaman kullanımlarının pek çok değişkene göre değiştiğini ve bunun da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini vurgulamak açısından daha geniş ölçekli bir araştırma yapılmalı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bireylerin zaman kullanımının toplumsal cinsiyet ve sosyal sermayeye göre incelendiği bu araştırmada toplumsal cinsiyet açısından daha eşitlikçi bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu eşitlikçi durum örneklem grubunun orta ve üst düzey kamu çalışan bireylerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de yapılan araştırmalarda ise TÜİK'in yaptığı zaman kullanım

araştırması ve "Türkiye'de Aile, İş ve Toplumsal Cinsiyet" isimli başlıca çalışmalarda zaman kullanımı noktasında kadın ve erkek arasında eşitsizliğin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu tez çalışmasında elde edilen sonuçlar ise toplumsal cinsiyet eşitliği açısından daha olumlu bir tablo ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu araştırma toplumsal cinsiyet ve sosyal sermaye indeks düzeyine bağlı olarak kadınların ve erkeklerin zaman kullanımlarına ilişkin önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Araştırmanın verileri bir kamu kurumunda üst ve orta düzeyde çalışan bireylerin yanıtlarına bağlı olarak elde edilmiştir. Bu nedenle araştırmada elde edilen veriler bu örneklem grubunun yanıtları ile sınırlıdır. Bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara farklı örneklem grubunda araştırma yürütmeleri ve konuya ilişkin farklı boyutlarda sosyolojik açıdan çıkarımlara ulaşmaları önerilebilir. Çünkü özellikle toplumsal cinsiyet ve sosyal sermaye (indeks düzeyi) göz önünde bulundurularak ulusal literatürde konuyu sosyolojik açıdan inceleyen yeterli sayıda araştırma mevcut değildir. Bu nedenle konunun nitel araştırma niteliğinde planlanmasının ya da daha geniş katılımlı örneklem grubu üzerinden yürütülmesinin bu konuda daha fazla bilgi elde edilmesine olanak sağlayabileceği düşünülebilir. Bu anlamda yapılacak araştırmaların ulusal ya da uluslararası literatürde yayına dönüştürülmesinin sosyoloji alanı açısından önemli bir boşluğu dolduracağı söylenebilir.

Zaman kullanımı, her birey için değerli kaynaklardan biridir. Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki, toplumsal cinsiyet bağlamında zaman kullanımına ilişkin araştırma yürütmek sadece sosyoloji alanında değil, diğer pek çok bilim alanı açısından da önemli bir gereklilik olarak görülmelidir. Öyle ki zaman kullanımı konusunda kültüre özgü kabul ve beklentileri ortaya çıkarma noktasında antropoloji, zaman kullanımı konusunda kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklere odaklanma ve kadın emeğini daha görünür kılma çabaları açısından insan hakları, sosyal politika ve sosyal hizmet gibi daha pek çok bilim alanı açısından bu konunun araştırılması gerektiği söylenebilir.

Kaynakça

Aguirre, R. & Ferrari, F. (2013). *Surveys on Time Use and Unpaid Work in Latin America and the Caribbean: Experience to Date and Challenges for the Future.* Gender Affairs Series United Nations, Santiago, Chile.

Ahn, N.; Jimeno, J. F. & Ugidos, A. (2004). Mondays in the Sun: Unemployment, Time Use, and Consumption Patterns in Spain. *Contributions to Economic Analysis. 271*, 237-259.

Diez, S. G. (2013). Measurement of Social Capital with the Help of Time Use Surveys. *Procedia-Social and Behavioral Sciences. 72*, 23-31.

Fisher, K.; Egerton, M.; Gershuny, J. I. & Robinson, J. P. (2007). Gender Convergence in the American Heritage Time Use Study (AHTUS). *Social Indicators Research, 82*(1), 1-33.

Fleming, R. & Spellerberg, A. (1999). Using Time Use Data: A History of Time Use Surveys and Uses of Time Use Data. Statistics New Zealand.

Gershuny, J. (2000). *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford: Oxford University Press.

Hall, P. A. (1999). Social Capital in Britain. *British Journal of Political Science. 29*(3), 417-

461.

Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton NJ: Princeton University Press, Princton.

Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy. 6*(1), 65-78. http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/bowling.html (erişim 03.03.2015).

Saxbe, D. E.; Repetti, R. L. & Graesch, A. P. (2011). Time Spent in Housework and Leisure: Links With Parents' Physiological Recovery From Work. *Journal of Family Psychology, 25*(2), 271.

TÜİK (2008). *Zaman Kullanım İstatistikleri 2006.* Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=7&KITAP_ID=1387 (erişim: 15.02.2015).

Tzanakis, M. (2013). Social Capital in Bourdieu's, Coleman's and Putnam's Theory: Empirical Evidence and Emergent Measurement İssues. *Educate. 13*(2), 2-23.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN KADINLARIN EKONOMİK VE TOPLUMSAL DURUMLARI ÜZERİNDEKİ YANSIMALARINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Kamile Elmasoğlu[1]

Özet

Betimsel analiz yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmanın temel amacını, küreselleşme sürecinin kadınların ekonomik ve toplumsal konumları üzerindeki yansımalarını incelemek oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışma kapsamında öncelikle, küreselleşmenin ekonomik etkileri bağlamında, kadınların kayıtlı ve kayıt dışı alanlardaki çalışma koşulları anlatılmıştır. Ardından yoksulluk nedeni ile bu süreçte, üçüncü dünya ülkelerinden zengin ülkelere artan uluslararası göçlere değinilmiştir. Gelişmiş ülkelerde özellikle kadın işgücüne duyulan talep artmıştır. Ancak, bu durum kadın kimliği ve bedeninin istismarını beraberinde getirmiştir. Çalışmanın üçüncü başlığında ise, neo-liberal sistem ile artan tüketim çılgınlığının kadınlar üzerinde yarattığı etkiler üzerinde durulmuştur. Bu süreçte, markaların çoğu ürün satışını arttırmak amacıyla reklamlarda kadın bedeni sunumunu arttırmıştır. Kadın bedeni reklam çekiciliği olarak sıkça kullanılmaya başlamıştır. Çalışma kapsamında ayrıca, feminist kuram ve belli başlı feminist teoriler gözden geçirilmiş ve küreselleşme sürecinde artan kadın hareketleri üzerinde kısaca durulmuştur. Çalışmanın bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, küreselleşme olgusunun olumlu ve olumsuz en çok etkilediği toplumsal kesimlerden birinin kadınlar olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Kadın, Feminist Kuram.*

1. Küreselleşme Süreci

1980'lerden itibaren dünya çapında önemli değişimlere tanık olunmuştur. Küçük veya büyük, dünyadaki tüm ülkelerde teknolojik gelişmeler, finansal piyasaların ve ulusal ekonomilerin birbirlerine giderek artan entegrasyonu söz konusudur. Bu süreci yeni küresel ekonomik düzen olarak adlandırabiliriz (Bahçekapılı, 2009, s.25). Küreselleşme sürecini tarihin çeşitli dönemlerinden ayıran belli başlı temel özellikler vardır. Birincisi; siyasal, toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin; bölgelerin, kıtaların ve kürenin tamamını kapsayarak biçimde bütünleşme hareketi göstermesidir. İkincisi; bilgi teknolojileri aracılığıyla uluslar ve devletlerarasında karşılıklı bir etkileşim sağlanmasıdır. Üçüncüsü; dünyada liberal-demokrat siyaset anlayışının ve serbest pazara dayalı ekonomik politikaların benimsenmesidir (Kaymakcı, 2007, s.4). Ayrıca, küreselleşmeyle birlikte, 1980'lerde birçok ülkede, "neo-liberal model" veya "neo-liberalizm" olarak adlandırılan yoğun reform süreçleri uygulanmaya başlamıştır. Bu politikalar; hükümetlerde istikrarı sağlamaya, çalışma alanlarını özelleştirmeye ve dışa açılmaya yönelik politikalardır (Günsoy, 2006, s.187).

[1] Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, kamileelmasoglu@hotmail.com

Ancak neo-liberal politikaların tüm dünyada uygulamaya konulmasıyla birlikte, ulus-devlet kimliğinin birleştirici niteliği aşınmış ve kimlik kavramı da farklılaşmıştır. Ulus devletin küresel güçlerle mücadele gücü zayıfladıkça, bireyler ve toplumsal gruplar etnik, dini, kültürel ve önceledikleri değerler etrafında kendilerini ifade etme şansı bulmuşlardır. Bu süreçte cinsiyetçilik ve feminizm de kadın kimliğini ve sorunlarını öncelemiştir (Karadağ & Sabancılar, 2012, s.96-97). Çünkü küreselleşme sürecinden en çok etkilenen kesimlerden biri de kadınlardır. Dolayısı ile bu çalışma, küreselleşmenin kadın cinsiyeti üzerindeki etkilerine ilişkin bir değerlendirme sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, küreselleşmenin kadınların ekonomik ve toplumsal durumları üzerindeki etkilerine; çalışmanın son bölümünde ise, kısaca feminist kuram ve küreselleşmenin kadın hareketleri üzerindeki yansımalarına değinilecektir.

2. Küreselleşmenin Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Durumları Üzerindeki Etkileri

2.1. Kayıtlı ve Kayıt Dışı İşgücü

Küresel kayıtlı ve kayıt dışı ücretli işgücüne, kadınların giderek daha fazla katılımı *emeğin fetişleşmesi* kavramıyla açıklanmaktadır. Bu kavram, bütün sektörlerdeki kadın emeği katılımının artışına ve geleneksel olarak erkeklerin elinde olan işlerin kadınlara geçmesini işaret eder. Birçok gelişmiş ülkede, eğitimli orta sınıf kadınlar profesyonel ve yönetici istihdamında yol almıştır; bu da erkek ve kadın katılım oranları arasındaki farkın azalması sonucunu doğurmuştur. Emeğin feministleşmesi ayrıca gelişmekte olan dünyada da meydana gelir. Gelişmekte olan ülkelerin yüzde 74'ünde kadın emeğinin katılımı arttı; bunlardan yüzde 66'sında ise erkek katılımı azaldı (Ritzer, 2011, s.471). Bununla birlikte; neo-liberal politikaların dayattığı tarım politikaları, savaşların yol açtığı göçler, özelleştirme politikaları ve üretim süreçlerinin parçalanması çok sayıda kadının kayıt dışı sektörlerde çalışmasını zorunlu kılmıştır. Sigortasız, güvencesiz, örgütsüz, düşük ücretli, çalışma zamanı çoğu zaman belirsiz ve uzun, çalışma koşulları kötü olan kayıt dışı sektörler kadınların yığıldığı alanlardır. Bu alanlar; eve sanayiden iş alma, temizliğe gitme, çocuk ve hasta bakma, hazır giyim sektöründe çalışma; evde yemek, örgü, dantel, dikiş yapma gibi işlerden oluşmaktadır (Dikkaya & Özyakışır, 2008, s.94-95).

2.2. Uluslararası Göç ve İnsan Ticareti

Küreselleşme, gelişmiş ülkelerde zenginliği, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde ise yoksulluğu arttırmıştır. Bu durum, artan gelir farklılıkları ve işsizlik, daha iyi yaşama isteği, iletişim ve ulaşımın kolaylaşması ve bilginin rahatça elde edilmesiyle birleşince uluslararası göçleri kaçınılmaz hale getirmiştir (Oktay, 2011, s.257). Bu süreçte, ücretli emeğin feministleşmesi, kadın göçündeki artış ile birleşince, kadınlar tarihte hiç görülmedik bir şekilde hareket halinde olmaya başladılar. Özellikle ev hizmetleri yerel ve küresel düzeyde çoğalmıştır ve kadınlar dünya genelinde en büyük emek piyasası olarak değerlendirilmiştir. Bu hareketlenmenin büyük bir kısmını da yasal ya da yasadışı yolları kullanarak özellikle Güney'den Kuzey'e göç eden kadınlar oluşturuyor. Ancak göçler yasadışı yollar ile gerçekleştikçe, kadınlar ayrımcılık, taciz ve sömürüler ile karşılaşmıştır. Kadınların ulaşım ve yerleşim harçları ile borçlarına karşılık, ne yazık ki hapsedilmeleri fuhuş sektörü için yapılan insan ticareti nedeniyle alıkoyulmaları hatta bazen öldürülmeleri bile söz konusu olmuştur (Ritzer, 2011, s.473).

2.3. Tüketim ve Kadın

Neo-liberal sistemin kendini 'yeniden üretme geleneği' artık küreselleşme çağında yerini 'tüketim' mekanizmasına bırakmış durumdadır. Neo-liberalizmin tüketim tapınakları olarak ifade ettiğimiz büyük alışveriş merkezleriyle birlikte tüketim çılgınlığının ulaştığı boyutlarda kadın ön sıralardadır. "Ne kadar tüketirsen o kadar varsın" sloganıyla işleyen günümüz kapitalizminde kadınlar bir taraftan bedenleri ile ilgili söylemlerle, diğer taraftan geleneksel yeniden üretici konumları (anne/eş) dolayısıyla tüketici konumuna çekilmektedir (Dikkaya & Özyakışır, 2008, s.96). Özellikle tüketime teşvik eden bir araç olan reklamlarda, kadın bedeni, çeşitli söylemlerle denetim altında tutulmaktadır. Kadının bedeni bireysel kimliği ile özdeş tutulurken, güzel ve bakımlı bir bedene sahip olmak, iyi bir anne ve eş olmanın ön koşulu olarak görülmektedir. Zayıf, atletik ve güzel kadın toplumsal bir ideal olarak sunulurken, bu bedene sahip olmak için kullanılan tüketim ürünleri aracılığıyla ile yaratılan 'her yaşta genç kadın' imajı bireysel başarının da anahtarını oluşturmaktadır (Demir, 2006, s.292).

3. Feminist Kuram ve Küreselleşmenin Kadın Hareketleri Üzerindeki Yansımaları

3.1. Feminist Kuram ve Belli Başlı Feminist Teoriler

Feminizmi, kadın hareketinin teorik ve bilimsel çabası, ayrıca kadın cinsiyeti üzerindeki ayrımcılığa karşı bilimsel ve pratik bir bilgi bariyeri, ayrımcılığın üstesinden gelme hareketi olarak değerlendirebiliriz. Bu sebepten dolayı feminizm, bir toplumsal hareketi temsil etmektedir. Yani, kadınların hayat koşullarında bir düzelme olması için politik ve pratik önlemler organize eden, kampanyalar ve eylemler düzenleyen, ayrımcılık ve kötü koşulların ortadan kalkması için müttefik kazanmaya çalışan bir toplumsal harekettir (Notz, 2012, s.10). Belli başlı feminist teoriler arasında; liberal feminizm, radikal feminizm, Marksist/sosyalist feminizm sıralanabilir. Bu feminist teoriler, kadınlar ile ilgili olarak ele aldıkları sorunlara farklı açılardan yaklaşmaktadır.

'Liberal feminizm' yaklaşımına göre, kadın da erkek gibi özerk bir kişiliğe sahiptir ve rasyoneldir. Bu nedenle, her iki cinsiyete de serbest seçim, eşit haklar ve fırsat eşitliği sağlanmalıdır (Güriz, 2011, s.71). *'Radikal feminizm'* yaklaşımına göre, batı kültürü erkeksi değerlere ve kadının dışta bırakılmasına göre oluşmuştur. Radikal feministler, doğurganlık ve cinsiyetin denetlenmesi yoluyla kadınların baskı altına alınmasını sağlayan erkek egemenliğinin temelde patriyarkal (ataerkil) nosyona dayandığını belirtmektedir (Güriz, 2011, s.72). *'Sosyalist feminizm',* kadının konumunu açıklamak için kadınların sınıfsal ve ekonomik koşullarını da çözümlemelerine dâhil etmiştir. 'Emeğin yeniden üretimi' ve 'evdeki emeğin ekonomik değeri' gibi kavramlar sosyalist feminizmin temel kavramlarıdır. (Zoonen, 2002, s.479-480).

3.2.Küreselleşmenin Kadın Hareketleri Üzerindeki Etkileri

Küreselleşme kadın hareketleri üzerinde, ilk olarak, kadınlar arası farklılıkları vurgulamakla bir taraftan kadın sorunlarındaki çeşitliliğe dikkat çekmiştir. Böylece, kadın kimliklerinden bir kimliğin egemen kadın kimliği durumuna gelmesini ve diğer kadın kimliklerinin karşı karşıya olduğu sorunların ikincilleştirilmesinin önüne geçmiştir. İkinci olarak; küreselleşme, farklılıklara dayalı küresel ölçekte bir mücadelenin önünü açmıştır. Tek başlarına ait oldukları

toplumda küçücük bir azınlık olan bu hareketler küresel ölçekte işbirliği yapma olanağına kavuşarak sayısal olarak güçlenmişlerdir (Karadağ & Sabancılar, 2012, s.98).

Ulus-devlet sınırları ötesinde, feminist örgütlenmeler ve işbirlikleri, özellikle 19. Yüzyıl sonlarında ivme kazanarak 20. Yüzyılın başlarında hız kazanmıştır. Örneğin dünyanın her köşesinden kadınların katılımına açık olan üç temel oluşumun olduğu saptanmıştır. Bunlar; 1988'de kurulan Uluslararası Kadınlar Konseyi, 1904'te Uluslararası Kadınlar Süfrajet Birliği adıyla resmiyet kazanan Uluslararası Kadınlar Birliği ve Birinci Dünya Savaşı başında Den Hague'da toplanan Uluslararası Kadın Kurultayı'dır. Bunlar, birinci dalga uluslararası kadın hareketini oluşturur. Ayrıca, 1960'lardan itibaren ikinci dalga feminizm, 1970'ler ve 1980'lerde de küresel kadın örgütlenmeleri feminist aktivizm'in dirilişini gösterir (İnceoğlu, 2012, s.113).

Bununla birlikte, küreselleşmenin kadın hareketi üzerinde, olumsuz yansımaları da olmuştur. İlk olarak; küreselleşme, çok kültürlü politikalar aracılığıyla farklılıkların önünü açarken kadın hareketini de parçalamıştır. Farklı kültür ve toplumlardaki kadınların sorunlarının farklılığına işaret edilmesi bunların birlikte hareketini çoğu kez önlemiştir. İkinci olarak; farklı toplumlardaki farklı dezavantajlı gruplarla işbirliği feminizmin yanlış algılanmasına yol açmaktadır. Feminizm homofobik bir durum olarak lezbiyenlik ile ilişkilendirilmekte ve feministlerin cinsiyet eylemleri, vicdani ret hareketleri, eşcinsellik gibi toplumsal açıdan yadırganan hareketlere destek vermesi de toplumsal kabul görmede zorluk yaşamasına neden olmaktadır (Karadağ & Sabancılar, 2012, s.99).

Sonuç

Küreselleşme olgusu; tüm dünyada siyasal, ekonomik, toplumsal ve bilgi teknolojileri üzerinde önemli değişimlerin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Küreselleşme sürecinde, neo-liberalizm olarak adlandırılan yoğun bir reform süreci yaşanmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, dünyadaki tüm kimlikleri olduğu gibi, kadın kimliğini de farklı biçimlerde etkilemiştir. Kadınlar, ekonomik ve toplumsal açılardan birçok yönde etkilenmiştir. Kadınların istihdamdaki oranları artış göstermiş ancak; kadınlar büyük oranda düşük ücretli, kayıt dışı ve geçici işlerde toplanmıştır. Küreselleşme sonucunda yaşanan yoksulluk nedeniyle, azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere olan göçler hız kazanmıştır. Fakat bu göçler genellikle yasadışı yollar kullanılarak yapıldığı için; kadınlar bu süreçte ciddi biçimlerde ayrımcılık ve cinsel taciz gibi durumlarla karşılaşmıştır. Ayrıca küreselleşme sürecinde artan kitlesel üretim, tüketimin de arttırılmasını da zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, tüketimi arttırmada etkili bir araç olarak kullanılan kitle iletişim araçlarında, kadın tüketicilere olan mesajlar yoğunluk kazanmıştır. Bu mesajların büyük bir kısmında, bizzat kadın vücudu bir meta olarak sunulurken, kadınlara arzu edilen kadın olmanın yolları gösterilmiştir. Bu etkiler ile birlikte, feminist hareket çerçevesinde gelişen kadın hareketleri de küreselleşme sürecinden payına düşeni almıştır. Küreselleşme ile birlikte kadın hareketleri de çoğalmış, çeşitlenmiştir ve kitlesel çapta büyümüştür. Feminist örgütlenmelerde, dünyadaki kadın kimliği ve sorunlarındaki çokluğunun altı çizilmiştir. Kadın sorunlarına farklı açılardan yaklaşan birçok değerlendirmede, küreselleşmenin en yıkıcı etkilerinin kadınlar üzerinde olduğu vurgulanmıştır.

Kaynakça

Bahçekapılı, C. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Güçsüzleşen Ulus-Devlet*. İstanbul: Derin.

Demir, N.K. (2006). Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol Modellerine Yansıması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 285-304.

Dikkaya, M. & Özyakışır, D. (2008). *Küreselleşmenin Ekonomi-Politiği*. Ankara: Gazi.

Günsoy, B. (2006). *Küreselleşme Bir Varoluş Çözümlemesi*. Bursa: Ekin.

Güriz, A. (2011). *Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk.* Ankara: Phoenix.

İnceoğlu, İ. (2012). Küresel Kadın Hareketleri ve Alternatif Küreselleşme Söylemlerine Feminist Müdahaleler. *Fe Dergisi, 4* (1), 112-126.

Karadağ, A. & Sabancılar, S. (2012). "Toplumsal Cinsiyet"ten "Çoklu Kesişen Farklılıklar"a Küreselleşme ve Kadın. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi II. 19-20 Nisan, İnönü Üniversitesi, Malatya. 90-101.

Kaymakcı, O. (2007). Kavramsal, Kuramsal ve Tarihsel Açıdan Küreselleşmeye Giriş. Oğuz Kaymakcı (Ed.) *Küreselleşme Üzerine Notlar* içinde (ss.3-47). Ankara: Nobel.

Notz, G. (2012). *Feminizm.* (Sinem Derya Çetinkaya, çev.) Ankara: Phoenix.

Oktay, E. Y. (2011). Küreselleşen Dünyada Uluslararası Göç. Hüseyin Altay & Ali Şen (Ed.) *Küresel Ekonomi Sorunlar ve Çözüm Önerileri* içinde (ss. 225-263). Ankara: Detay.

Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya.* (Melih Pekdemir, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Zoonen, L. (2002). Medyada Feminist Yaklaşımlar. Süleyman İrvan (Der.) *Medya, Kültür, Siyaset* içinde (ss.467-514). Ankara: Alp.

"DENİZ AŞIRI ANNELİK": TÜRKİYE'DE ÇOCUK-BEBEK BAKICILIĞI HİZMETLERİNDE YER ALAN GÖÇMEN KADINLARIN DENEYİMLERİ

Sibel Ezgin Ağıllı[1] *Ebru Açık Turğuter*[2]

Özet

İnsanlar ekonomik, toplumsal, siyasal, çevresel, kültürel ya da bireysel nedenlerle ve daha iyi yaşam koşulları sağlamak amacıyla bölgeler, ülkeler ve kıtalar arasında hareket etmektedirler. 1970'lerden itibaren yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümler; refah devletinin çöküşü, kapitalizmin krizi sonucu neo-liberal politikaların izlenmesi uluslararası iş göçünün de artmasına neden olmuştur. Uluslararası göç akımları içerisinde, kadınlar ön planda yer almaktadır. Bu durum, geleneksel toplumsal cinsiyetçi işbölümünü ve rollerini yeniden üreten, göçün feminizasyonu (kadınsılaşması) olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Refah devletinin çöküşü ve eşzamanlı olarak orta sınıf kadının çalışma yaşamına katılımının artması sonucu göçmen kadınlar, düşük ücretli hizmetler sektöründe bulunan ve "sevgi emeği" olarak nitelenerek değeri düşürülen, çocuk-bebek bakım hizmetlerine yönelik işgücü alanlarını doldurmaktadırlar. Buna göre göçmen kadınlar çalışan orta sınıf kadınların "annelik görevini" üstlenirken, yeni "denizaşırı annelik" rollerine uyum sağlamaya çalışmakta, dahası ondan kendi çocuğuyla paylaşamadığı duyguları, bakımını gerçekleştirdiği çocuk ile paylaşması beklenilmektedir. Böylece kadının sadece maddi emeği değil duygusal emeği de sömürülmektedir. Bu konuya odaklanan çalışma, çocuk-bebek bakım hizmetlerinde çalışan yabancı kadınların "annelik" deneyimlerini, çalışma ve yaşam koşullarını yapılan nitel görüşmelerle ortaya konmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Göç, Kadın, Annelik, Bakım Emeği*

1.Göç ve Göçün Değişen Mahiyeti

Göç, kişilerin hayatlarının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı, bir coğrafi bölgeden (ülke, bölge, şehir, köy vs.) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları yer değiştirme olayıdır. Göç, algıdaki değişim ile başlayan, mekânda yer değiştirme ile devam eden ve varılan yere uyumla tamamlanan bir süreçler bütünüdür. Bu anlamda mekânda yer değiştirme ile başlayan göç süreci konma, konaklama, yerleşme, uyum ve bütünleşme aşamalarıyla devam eder (Çakır, 2011, s.131).

Göç hareketleri, iç ve dış göçler olmak üzere genel olarak iki kategoriye ayrılarak tartışılmaktadır. Bu çalışma da dış göçlerin bir türü olan uluslararası emek göçüne odaklanılmıştır. Uluslararası emek göçünü açıklamak için çok yaygın olarak kullanılan göç kuramlarından bir tanesi olan merkez çevre (center-periphery) kuramına değinmek gerekir. Bu

[1] Arş. Gör, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sblzgn1@gmail.com.
[2] Arş. Gör, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ebruacik@mu.edu.tr.

kuramın önde gelen savunucularından Wallerstein, bu yaklaşıma çeşitli şekillerde müdahalede bulunup kendi göç teorisini ortaya koyar. Ona göre, sadece bir değil birçok dünya-sistemi var olmuştur. "Modern dünya sistemi" (veya "kapitalist dünya-ekonomisi") birçok sistemden sadece biridir ancak o, çağdaşlarını yok edecek kadar güçlüdür" (Wallerstein, 2003, s.531-532). Wallerstein'ın (2003) yaklaşımı çerçevesinde merkez-çevre kuramına bakıldığında, merkez olarak adlandırılan ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkelerdir. Çevre ülkeler ise bu kapitalist ağlar ve değerlerle kuşatılmış merkez ülkelere bağımlı olan ülkedir. Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler var olan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlar. Çevre ülkeler de, kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dâhil olmaktadırlar. Net bir şekilde görüldüğü üzere, bağımlılık tüm gelişmişlik ve az gelişmişlik kriterlerine göre olsa da tek taraflı değildir. Çünkü kurama göre gerek merkez olarak kabul edilen gerekse de çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamlarda ve yapılarda birbirlerine ihtiyaçları vardır. Bu döngüde artık ucuz işgücü sermayenin ülkesine, merkez ülkeye gitmiyor, tam tersine sermaye, girdi ve işçilik maliyetlerinin ucuz olduğu ülkelere gidiyor. Merkez ülkelerdeki kapitalist firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkedeki geleneksel üretim mekanizmalarını ve sistemlerini zayıflatmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim etkinliklerinden kopan yeni işçiler, ucuz emek piyasasına katılmakta ve bu piyasayı canlı tutmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde, ucuz işgücüne olan talep, kadın ve çocuk işçiliğine duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. İşgücüne duyulan talep ve ihtiyaç, işgücünü hem harekete zorlamakta ve hem de bu hareketin yarattığı rekabet, çocuk ve özellikle de kadın işgücünün sömürülmesine yol açmaktadır. Üstelik bu süreç kapitalist merkez ülkelerde, dünyevi gündelik hayatın gittikçe metalaşmasına neden olmakta ve yemeğin hazırlanmasından temizliğe, ev eşyalarının ve giysilerin tamirine, çocuk ve yaşlı bakımına, tıbbi ve duygusal bakıma tüm içsel dinamiklerin metalaşmasına yol açmıştır (Wallerstein, 2000, s.136). Genellikle kadınsal işler (bakım, ev işi) olarak tanımlanan tüm bu dinamiklerin metalaşması nedeniyle ve ucuz iş gücünü karşılamak üzere (üçüncü dünya) çevre ülkelerden kadınların emeğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum emeğin uluslararasılaşması dahası göç tartışmalarının günümüzde önemli bir konusu olan 'göçün feminizasyonu (kadınsılaşması)' yol açmıştır. Bu nedenle 'göçün feminizasyonu' kavramını kısaca yer vermekte fayda vardır.

2.Göçün Feminizasyonu (Kadınsılaşması)

Aslına bakılırsa ilk modern göçler, erkek göçü temelliydi ve erkeğini takip ederek göç eden kadın figürü vardı. Ancak günümüzde bireysel kadın göçünün arttığı ve hatta bazı ülkelerde erkek göçüne yakın ya da onlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da 'göçün feminizasyonunu/kadınsılaşması' kavramını ortaya çıkarmıştır (Duman, 2015, s.72).

Göç süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan 'göçün feminizasyonu' kavramı göç akımlarında sadece kadınların artan sayısına değil aynı zamanda göç süreçlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı süreçlerine de vurgu yapmak için kullanılmaktadır. Nitekim toplumsal cinsiyet göç araştırmalarının bir parçası olmakla beraber göçmenlerin yaşamını belirleyen ana faktörlerden biridir (Coşkun, 2016, s.93). Küresel bağlamlarda gelişen bu göç akımları kadınlar açısından bir nevi yeni umutlara yelken açmak adına kendi ülkelerinden, yerlerinden 'kaçışı' ifade etmektedir. Kimi için şiddetten, kimi için ekonomik bunalımdan, kimi için ataerkil baskılardan

kaçış. Fakat göç ederek yerleştikleri ülkelerde karşılaştıkları manzaralar, yine onlara ataerkilliğin penceresinden sunulmaktadır.

Göç akımları toplumsal cinsiyet kodlarını kırmadan kadınların toplumdaki ikincil konumlarının sürerliliğini devam ettirerek, cinsiyet farklılıklarını yeniden meşrulaştırma işlevi görmekte ve kadınlarla erkeklerin göç deneyimlerinin de farklılaşması sonucunu doğurmaktadır (Ulutaş & Kalfa, 2009, s.14). Göçmen kadınların evdeki aile yaşamı ile göç ettikleri ülkelerde edindikleri işler uyumludur; genellikle ev eksenli işler, daha özelde ise bakıcılık mesleği örneğinde olduğu gibi. Hochschild ve Ehrenreich de *Global Woman* kitabında (2002) batılı kadın tarafından inkâr edilen geleneksel cinsiyet normlarının (ev işleri, çocuk bakımı) üçüncü dünya/çevre ülkelerinden gelen kadınların omuzlarına yıkıldığını anlatmaktadır. Dolayısıyla orta sınıf kadınların ücretli işlere katılımları, ev içi işlerin erkeklerle paylaşılması yerine, yine bir kadın emeği, başka bir deyişle göçmen kadın emeği ile sağlanmaktadır. Diğer bir deyişle göç alan Batı[1] (merkez) ülkelerinde, göçmen kadınlar, bakım ve yeniden üretim işlerini kamusal alanda çalışmaya başlayan orta sınıf kadınlardan devralmaktadır (Coşkun, 2016, s.93). Göçle bile kadınların toplumsal cinsiyete dayalı işlerinin değişmemesinin temel sebebi ise kadınlara duygusallık, fedakârlık gibi özelliklerin atfedilmesidir. Bu nitelikleri taşımasıyla beraber kadının sadece annelik veya annelikle ilintili bakım işleri yapabileceğinin düşünülmesidir. Özellikle modern dönemle birlikte aklın erkekle, duygunun ise kadın ile ilişkilendirilmesi kadınların normatif rollerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Erkekler hırslı ve rekabetçi biçimde tanımlanır ve onların liderlik pozisyonlarında olması desteklenirken; hürmetkâr ve duygusal özellikte tanımlanan kadınlardan ise destek veren, yardımcı, ikincil işleri üstlenmesi beklenir (Bayhan, 2012, s.158). Kadınların his ve duygularla özdeşleştirerek bakım gibi ev eksenli ikincil işleri üstlenmeleri, kadınların göç sürecine katılımı ile beraber ulusal sınırları aşmıştır. Nitekim Hocshchild (2003) küreselleşmeyle birlikte eskisi gibi sadece altın, gümüş gibi madenlerin değil aynı zamanda hislerin ve duyguların da ticaretinin yapıldığını vurgulamıştır. Duyguların ticareti, bir bakıma duygusallık gerektiren bir iş olarak tanımlanan bakım işlerini gerçekleştirmek üzere göç eden kadının duygularını da hizmet sürecine dâhil etmesini, pazarlamasını, dahası sömürülmesini ifade etmektedir. Bu nedenle daha iyi ekonomik refaha sahip olabilmek için yola çıkan kadınlar ev eksenli- özellikle bakım işlerinde kayıtsız olarak fiziksel emeklerini harcamakla beraber yaptıkları iş gereği fiziksel yanı sıra duygusal emeklerini de harcamaktadırlar. Böylece denilebilir ki bakım işinde çalışan göçmen kadınların fiziksel emeğinden yararlanılmakla birlikte duygusal emeğinden de yararlanılmaktadır.

3. Deneyimleriyle Yabancı Bakıcılar: Türkiye Örneği

Türkiye Wallerstein'cı anlamda merkez bir ülke olmaktan çok bir geçiş ülkesidir. Gerek Asya'yı Avrupa'ya bağlaması gerek Türkî Cumhuriyetlere akraba olması gerekse de Rusya, Moldova, Ukrayna gibi ülkelerin güneyinde yer alması nedeniyle sadece turizm de değil aynı zamanda ev bakım hizmetleri söz konusu olduğunda bir çekim ülkesidir. Büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ev bakım hizmetlerinde 'yabancı uyruklu' olan kadınların sayısı gün

[1]Bununla beraber göç hareketleri ve göçün karakterindeki değişimler göç olgusunun sadece az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen bir eylem olarak incelemek yeterli değildir; değişen küresel iş bölümü, gelişmekte olan ülkeleri de göç alıp -veren ülkeler kategorisine sokmaktadır (Dinçer, 2015, s. 96). Bu anlamda ev eksenli işlerde göçmen kadın emeğine olan talep konusunda gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye de dünyadaki diğer göç alan ülkelerle benzer özellikler göstermektedir (Toksöz & Ünlütürk-Ulutaş 2012, s. 91).

geçtikçe artmaktadır (Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Türk Cumhuriyetlerinden yılda yaklaşık 50 bin kadın ülkeye gelmektedir). Bu nedenle ev işçisi olarak istihdam edilen göçmen kadınların yaşam deneyimleri önemli hale gelmektedir.

Bu çalışma da, İzmir ve İstanbul'da 'çocuk bakımı' yapan yabancı uyruklu yaşları 23 ile 47 arasında değişen 6 kadınla (3 Özbek, 1 Moldov, 1 Gürcü, 1 Türkmenistanlı) yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Görüşmelerin hepsi Ekim ayında gerçekleştirilmiştir ve görüşmeler Türkçe gerçekleştirilmiştir. Kadınların hemen hepsinin çalıştığı ev orta-üst sınıfına ait ailelerdir. Kadınların hepsinin daha önce iş tecrübesi bulunmaktadır. Sadece bir çalışan (Özbek, 47 yaşında, pedagog) aldığı eğitime uygun işte çalışmaktadır. Çalışmadaki ana amaç çalışan kadınların deneyimlerini ön plana çıkartmak olduğu için ev içi ilişkilere, çalışma koşullarına ve yeni gelinen ülke-şehirdeki deneyimlerine yer verildikten sonra ekonomik koşullar derinlemesine görüşülmüştür. Genelde sorulan sorulara sadece şu anda bulundukları yer ile ilgili değil daha önce çalıştıkları yerlerden ya arkadaşlarından örnekler vermektedirler. Bu örnekler özellikle olumsuz durumlarla ilgilidir.

Görüşülen kişilerin hepsi yatılı olarak ve dolarla çalışmaktadırlar. İzinlerinin sadece bir gün olduğunu belirtmektedirler. Aynı zamanda ailesi yurtdışında olanlar (4 çalışan) yılda 10 günlük bir süre için ülkelerine ve ailelerinin yanına gittiklerini de vurgulamaktadırlar. O 10 gün içerisinde de kendilerine herhangi bir ücret ödenmediğini belirtmektedirler. Çalışanlardan sadece bir tanesi (Moldov, 24 yaşında) dışında hepsi ev işlerine de yardım etmektedirler. Genel olarak temizlik, çamaşır, ütü, bulaşık ve evin toparlanmasını da bu kadınlar yapmaktadırlar. Çalışan kadınların hepsi iki çocuklu ve orta-üst sınıftan aileler ile çalışmaktadırlar. Kadınların yarısı (Moldov ve iki Özbek kadın) ajans aracılığıyla ve onlara ödeme yaparak; kalanı (Gürcü, Türkmen ve Özbek) ise tanıdıklar vasıtasıyla iş bulmuşlardır. Genel olarak hepsi gelecek yaşamları için paralarını biriktirmektedir; zaten ülkeye bunun için geldiklerini belirtmişlerdir. Aldıkları ücret onların kendi ülkelerinde yaptıkları profesyonel işlerin ücretini tekabül etmektedir (1000-1250 dolar). Genel olarak ücret konusunda memnunlar fakat bu ücret karşılığında bakıcılık işinden farklı işleri de yüklenmeleri aslında emeklerinin tam olarak karşılığını alamadıklarını göstermektedir. Aslında bu, genel olarak kadınların yaptıkları ev işinin küçümsenmesinden, değersizleştirilmesinden de kaynaklanmaktadır.

Neden bu işi tercih ettikleri sorulduğunda kadınlar, şu anda yapabilecekleri en uygun işin bu olduğunu belirtmişlerdir; çocuk bakımı ve ev işlerinin bildikleri ya da aşina oldukları işler içerisinde olduğunu söylemektedirler. Böylece kadınların, kadınlığa atfedilen normları içselleştirdiği gözükmektedir.

Olumsuz olarak yaşadıklarını sorduğumuzda kadınlardan bir tanesi daha önce çalıştığı yerde tacize uğradığını belirtmiştir. Kadınlar, genel olarak çalışırken ön yargılarla da (cinsiyetçi, ırkçı vs.) mücadele ettiklerini belirtmişlerdir. Bazen evdeki küçük kazalar örneğin; tabak kırma, çocuğun altına pişik kremi sürmeyi unutma veya çocuğun elbisesinin üzerinde leke olması gibi durumlarda azarlanmaya kadar giden sert tepkilerle karşılaşanlar bulunmaktadır. Bunun dışında hemen hepsinin çalıştıkları evin aile büyükleri teftişe gelmektedir (anneler, teyzeler, halalar, kardeşler vs.).

Bu durumlar dışında kadınların duygularını anlamak için yaptıkları işin (bakıcılık) anlamı ve anneliğin anlamları sorulmuştur. Bakımını üstlendikleri çocuklarla ilişkileri sorulduğunda genellikle 'ben onun bakıcısıyım ancak gerekli ilgiyi gösteriyorum, söylenen ve istenilenleri

yapıyorum ve dikkatli bir şekilde bakıyorum' şeklinde konuşmuşlardır. Bekâr olan kadınlardan biri ise (Özbek, 23 yaşında) "anne olmayabilirim ama ben de eninde sonunda anne olacağım. Çocukları çok seviyorum, onlarla çok iyi geçiniyorum" cevabını vermiştir.

Çocukları olan kadınlardan biri (Özbek, 42 yaşında): "Çocuğumuzu bırakmak zorundayız, bırakmaksak iş bulmak daha da zorlaşıyor. Çocuğumun iyi eğitim alması ve iyi koşullarda yaşaması için çocuğumdan ayrı kalıyorum. Birkaç ihtiyacımı karşıladıktan sonra paramın tamamını orada kalan aileme gönderiyorum" diyor ve çocuğuna büyük özlem duyduğunu belirtiyor. Yine çocuklarını ülkesinde bırakan annelerden biri farklı yerlerde yaşamanın zorluklarından bahsederken çocuklarına yaptığı en büyük iyiliğin onlar için para biriktirmek olduğunu diğeri ise aldıkları evin taksitlerini biriktirdiğinden bahsetmiştir. Bunun dışında çocukları olan kadınlar, duygusal ilişkilerini ülkelerine gittiklerinde hallettiklerini belirtmişlerdir. Bu anlamda aslında bakıcılık işinin fiziksel emek gerektirdiği gibi yoğun duygusal emekte (güler-yüzlü dolaşmak ve fedakârlık, şefkat, sevgi hislerini taşımak zorunda olmak) gerektirdiği görülmektedir.

Sonuç

Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bulgular genel olarak şu şekildedir; ekonomik nedenlerle göç etmiş olan kadınlar hem fiziksel hem de duygusal emeklerini ortaya koymakta üstelik çoğu durumda mesai kavramı olmamaktadır. Bu anlamda, farklı deniz aşırı ülkelerden göçle gelen kadınların hem fiziksel emekleri hem de duygusal emekleri sömürülmektedir. Aynı evde yaşama zorunluluğu bazı durumları kolaylaştırsa da (bakıcı kadının ulaşım, kalacak yer, yemek, temizlik gibi sorunları minimuma inmektedir) başkalarıyla aynı evde kalmanın bir sürü zorlukları ortaya çıkmaktadır (özel alanın kullanımı, uyku-yemek saatleri, evin fiziksel kullanımı vs.). Bunun yanı sıra farklı bir ülkede, şehirde ve kültürde yaşamaya çabalamak; dil, yemek, hayata bakış, iş ahlakı vs. konusunda karşılıklı uzlaşım ve çaba gerektirmektedir ve boş zaman sorunlarının yanında, önyargılarla (cinsel ve ırksal) uğraşma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan yabancı bakıcıların kendi ailesiyle geçirmesi gereken zamanı başka bir yerde ve çalışma zorunluluğu nedeniyle başkalarıyla geçirmesi duygusal sorunları da beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada sonuç olarak çalışmak zorunda olan işveren anne ile işçi kadın karşı karşıya kaldığında sadece işin kendisi değil kültürel farklar, çocuk bakımı ve buna bağlı olarak iş anlayışı gibi konularda sorunlar yaşandığı gözlemlenmektedir. İşlerini tanıdıkları vasıtasıyla bulanlar dayanışma sürecinde güçlenirken; ajans vasıtasıyla bulanlar kazandıkları paranın bir kısmını bu ajanslarla paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Sınırsız emek harcamalarının yanında (geçmiş deneyimlerinden aktaranlardan hareketle) ev içinde ve dışında çeşitli şiddet (genel olarak psikolojik ve cinsel) davranışlarına maruz kalmaları kadınlık deneyimlerinin bir parçası haline gelmektedir. Bunun yanı sıra kadın, göç ederken yanında sadece kültürünü, dilini, yaşantısını ve emeğini değil aynı zamanda cinsiyetçi rolleri ve cinsiyetçi işbölümünü de götürmekte ve gittiği yerde de bunlar pekiştirilmektedir.

Kaynakça

Bayhan, V. (2012). Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 63*,

147-165.

Coşkun, E. (2016). Türkiye'nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü: Ugandalı Göçmen Kadınlar Örneği. *Fe Dergi 8* (1), 91-104, http://cins.ankara.edu.tr/15_6.pdf (erişim: 14. 09. 2016).

Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24,* 129-142.

Dinçer, C. G. (2015). Türkiye-Gürcistan Bağlamında Göçmen Kadın Emeği: Güvencesizliğin ve Belgesizliğin Mekânı Olarak Ev İçi Alan. Lülüfer Körükmez & İlkay Südaş (Ed.) *Göçler Ülkesi* içinde (ss. 95-115). İstanbul: Ayrıntı.

Duman, T. (2015). Göç ve Kadın: Göç Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyetin Önemini ve Kadını Anlamak. *Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi, 3*(6), 67-83.

Ehrenreich, B. & Hochschild, A. R. (2002). *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy.* London: Granta Books.

Hochschild, A. R. (2003). *The Commercialization of Intimate Life.* Berkeley: University of California Press.

Wallerstein, I. (2000). Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu. *Irk, Ulus, Sınıf* (Nazlı Ökten, çev.) içinde. Metis: İstanbul.

Wallerstein, I. (2003). Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri. Frank, G &Gills, B. (Ed.) *Dünya Sistemleri* (Esin Soğancılar, çev.) içinde, Ankara: İmge.

Toksöz, G., Ünlütürk-Ulutaş, Ç, (2012). Is Migration Feminized? A Gender- and Ethnicity-Based Review of the Literature on Irregular Migration to Turkey. Paçacı-Elitok, S. and Straubhaar, T. (Ed.) *Turkey, Migration and the EU: Potentials, Challenges and Opportunities* içinde (ss. 85-113). Hamburg: Hamburg University Press.

Ulutaş Ünlütürk, Ç. & Kalfa A. (2009). Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri. *Fe Dergi 1*(2), 13-28. http://cins.ankara.edu.tr/15_6.pdf (erişim: 10.05.2016).

EV KADINLIĞINDAN MÜKEMMEL ANNELİĞE: TARİHSEL SÜREÇTE ANNELİĞİN KURGULANIŞI

Sibel Ezgin Ağıllı[1]

Özet

Annelik sadece biyolojik olarak değil aynı zamanda toplumsal olarak da içi doldurulmaya çalışılan siyasi, ekonomik, toplumsal söylemlerin kesişiminde bulunan önemli bir olgudur. Tarihin ilk dönemlerinde belirli şekilde nitelendirilen annelik, modernleşmeyle birlikte adeta şekil değiştirir. Bu dönemle birlikte siyasal ve ekonomik mekânlardan dışlanan kadın 'ev kadını' olarak nitelendirilmiş, onların kadınlığa özgü normatif görevleri çocuk doğurmak olarak tanımlanmıştır. 1980'lerden sonra ise ev kadınlığı normunun önüne geçen katı bir annelik idealine ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Egemen annelik söylemlerinin ortaya koyduğu ideal kurallar ve standartlar 'mükemmel anne' olma baskısını da beraberinde getirir. Böylece çocuk, evde etkin bir özne olarak peşinden koşulan bir varlığa dönüşmüştür. Kadınlar için aşkınlığa ulaşmanın tek yolu bir çocuk sahibi olmak değil aynı zamanda çocuğun bakımını da en güzel şekilde icra etmektir. Yeni annelik ideolojisi ile birlikte çocuk ve anne ilişkisi neredeyse amorf bir fenomen haline gelmiş, dolayısıyla anneler üzerindeki mükemmel olma baskısı da artmış ve modern dönemde görülen toplumsal cinsiyet normlarını da aşmıştır. Bu sorunsal çerçevesinden yola çıkarak tarihsel süreçte kadınlar için belirlenen normların ev kadınlığından mükemmel anneliğe dönüşmesinde ve anneliğin yeniden kurgulanışında etkili olan toplumsal, siyasal, ekonomik koşullar kavramsal çerçevede incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Annelik, Kadın, Toplumsal Cinsiyet*

1. Giriş

Annelik kimliği, toplumsal olanla bireysel olan arasındaki kesişme noktalarından biridir. Çünkü bir yandan bireyin en derin deneyimlerinin odağında durur bir yandan da toplumsal olana ait pek çok öğeyi içinde barındırır (Rich, 1986). Annenin çocukla olan ilişkisi anneliğin bir deneyim özelliği gösterdiğine işaret ederken (Rich, 1986), anneliği destekleyen belirli, sosyal kültürel ve önemli ölçüde ahlaki bağlamlar, aynı zamanda anne olmaya dair deneyim ve sorumluluklarla ilgili neyin ifade edilip, neyin edilemeyeceğini de biçimlendirmektedir (Miller, 2010). Bu anlamda annelik kurum olarak tarihsel, sosyal, kültürel, siyasi bağlamlardan ayrı düşünülemez. 1960'ların başında Philippe Aries gibi tarihçiler, kadının geçmişte modern dünyada olduğundan daha farklı algılandığını, özellikle anneliğin oldukça derin dönüşümler geçirdiğini vurgulamaktadırlar (akt. Çeler, 2013). Bu anlamda kadının konumunun ve anneliğin eskiden ve şu anda nasıl olduğu ya da toplum tarafından nasıl kurgulandığı üzerinde durmak gereklidir. Böylece günümüzdeki annelik görüngülerini anlamak amacıyla tarihi bir izlek çizmek ve anneliğin değişen mahiyetine bakmak gerekmektedir.

[1] Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sblzgn1@gmail.com, sibelezgin@mu.edu.tr

2. Modern Öncesi Dönemde 'Kadınlık' ve 'Annelik'

Kadınlık ve anneliğe dair ataerkil söylemler Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Özellikle Aristoteles'in cinsiyetçi bakış açısına sahip düşünceleri kadınlar ve erkekler arasında belirgin farklılıklar olduğunu vurgulamaktadır. Aristoteles, erkeklerle kadınların fiziksel olarak farklı olduklarından yola çıkarak ve her iki cins arasındaki her türlü eşitsizliğin doğal olduğu sonucuna vararak indirgemeci bir cinsel farklılık görüşünü benimsemiştir (Sissa, 1992). Aristoteles *Metafizik* adlı yapıtında erkekleri üreme kapasitesine sahip genos olarak tanımlar ve kadını, üremede edilgin olan ve sadece alıcı olan olarak tanımlar. Üremede sadece bir ata, arche geneseos, yani baba vardır (Sissa, 1992). Anne ise çocuğu dokuz ay karnında taşıyan ve daha yıllarca onun beslenmesiyle ve bakımıyla ilgilenen edilgen varlıktır (Türkce, 1997).

Ortaçağda ise aile içerisinde baba ve kocanın otoritesi mutlaktır, çocuk, önemli bir varlık olarak görülmemekte ve çocuğa değer verilmemektedir. Bu nedenle kadınlar erkeğin çıkarlarını bebeğinkinden üstün tutmaktadır. Çocuğun önemli bir varlık olarak görülmemesinin ilk işareti annenin çocuğuna meme vermeyi reddetmesidir. Bu reddin çeşitli nedenleri olmakla birlikte kadınların en sık kullandığı gerekçe sağlıklarını ve bedensel güzelliklerini korumaktır. Bu tür nedenlerle özellikle burjuva ve aristokrat sınıfından kadınlar çocuklarını sütanneye emanet etmekteydi. Çocuk sütanneden gelir gelmez bir mürebbiye ya da ev öğretmenine teslim edilmekteydi. Çocuk yedi yaşından itibaren yeniden evden uzaklaştırılır ve bir pansiyona gönderilir ya da çıraklık yapmak üzere başka evlere gönderilirdi (Badinter, 1992). "Kadınların anneliğe soğuk bakmasını anlayabilmek için o devirde toplumun annelik görevlerine hiçbir değer vermediğini hatırlamak gerekir. En iyi halde annelik uğraşı normaldir, en kötü halde de bayağıdır. Kadınlar anne olmakla hiçbir şey kazanmamakla birlikte başlıca fonksiyonları buydu" (Badinter, 1992, s.76).

3. Modern dönem: 'Kadınlık' mı 'Annelik' mi Meselesi

Modern dönemde imparatorluklar yerini ulus-devletlere bıraktığında ortaçağdan geriye pek bir şey kalmamıştır. Ulus-devlet inşa süreçlerini şekillendiren bir ideolojik düşünce ve siyasi hareket olarak milliyetçilik akımları, savaşların etkisiyle yeni modern ordular yaratmış ve ekonomik anlamda kapitalist sistem ulus devletler tarafından sahip çıkılmıştır. Bu süreçlerde kadından beklenen şey nüfusu artıracak bir üretimi yerine getirmektir (Sancar, 2012). Nitekim bu dönemde nüfusun büyüklüğü, ulusun büyüklüğü, gücü ve zenginliği ile doğru orantılı kabul ediliyordu (Çeler, 2013; Bahçe-Kaya, 2008). Öncelikle kapitalist ekonomik sistemin mantığına uygun olarak ucuz işgücünün sağlanması gerekirdi. Bunun için kadınlar kamusal alanlarda çalışmak yerine 'ev kadınlığı' misyonunu yüklenmişlerdir. Böylece burjuvazinin modern evlere ve modem tarzda yetiştirilmiş çocuklara sahip olma arzusu kadınların 'ev kadınlığı' sayesinde gerçekleşmiştir (Sancar, 2012). Burjuvazide evli çift içinde bir ayrım vardır: "erkek çalışır; karısı ise çalışmaz. Bununla birlikte eşin iyi bir ev hanımı olması, yaşam tarzıyla, çocuklarla ilgilenmesi, akşam yemekleri, davetler düzenlemesi gerekir" (Perrot, 2014, s.150). Görüldüğü üzere bu dönemde annelik 'evcimenlik' ile bağlantılı kadınsılık söylemiyle, babalık ise bu dönemde 'ekmek parası kazanma' ve aile reisliği mefhumuyla doğrudan bağlantılıydı (Walby, 2016).

Öte yandan, uluslaşma sonucunda ortaya çıkmaya başlayan düzenli ordular kendilerine düzenli asker sağlayacak bir nüfusa sahip olmalıydılar (Çeler, 2013). Bu dönemde, erkeğin temel vatandaşlık görevi savaşmak iken kadınınki asker doğurup yetiştirmektir. Kadının anneliği

kontrol edilmelidir, zira annelik, savaşmanın ve kazanmanın temel aracının üretimidir (Bahçe-Kaya, 2008).

Modern ulus devletlere geçişin yaşandığı bu süreçte bilimin ilerlemesine paralel olarak yalnız milliyetçi söylemler ve ekonomik söylemler değil yeni bilimsel söylemlerin de sürece eklemlenmesi, kadınlığın ve anneliğin modern/yeni anlamlarını şekillendirmiştir (Bayraktar, 2011). Özellikle XX. yy'in ilk başlarında psikanalitik söylem, annenin, ailenin merkez kişisi yapılmasına büyük katkıda bulundu. Anne çocuğunun ruhsal dengesinin ilk değilse de başta gelen kaynağı haline gelmiş oldu (Badinter, 1992). Psikanalizin yanı sıra, annelik ve bebeklik giderek daha fazla tıbbileştirilmektedir ve anneler hekimlerin muhatabı haline gelmektedir (Bayraktar, 2011). Birçok uzman, kadınlara anne karnında bebeğin gelişimi, doğumun şekli (sezeryan/doğal doğum), emzirme, uyku düzeni, beslenme, eğitim gibi konularda bilgi sağlamaktadır. Böylece psikolog, psikiyatr ve pediatrilerin, fiziksel, ruhsal, bilişsel gelişimler için bulundukları öneriler anneliğin mükemmel olma baskısını artırmaktadır (Zambrana, Hurst & Hite, 1979).

Anneliğin yeni formları bilimselliğin yanı sıra eşitlik, sevgi ve mutluluk gibi bir takım söylemlerle desteklenmiştir (Çeler, 2013). XIX. yüzyılda romantik aşk anlayışının ortaya çıkmasıyla toplum, evliliği katı kurallarla değil, duygularla ilişkilendirmeyi başlamıştır (Perrot, 2014). Kendini adamışlık ve aşkın önemli olduğu yollu söylemlerle birlikte evlilik hayatının en tatlı yanı çoğalmak olduğunu vurgulayan söylemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ev kadınlığı ve annelik dışında bir iş yapmayan burjuva kadınlar, yeni annelik söylemini zaten çok fazla vaat taşımayan hayatlarını iyileştirmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Anneyi aşkın bir özne olarak niteleyen söylem, bu sınıftan kadınların yeni annelik tarzını benimsemelerini kolaylaştırmıştır (Çeler, 2013). Görüldüğü üzere bu dönemde ulus devletlerin oluşması, kapitalizmin ortaya çıkması ve bilimin gelişmesi ile beraber ekonomik, siyasi ve bilimsel birçok faktör anneliğin yeniden kurgulanmasında etkili olmuştur.

Ancak her ne kadar modernleşme ile aile, annelik ve kadınlık deneyimleri üst belirlenimci bir şekilde yeniden yazılsa da kadınlar ister burjuvazi olsun ister olmasın daha en başından itibaren bu dönüşüm karşısında seslerini duyurmaya çalışmışlardır. İlerleyen dönemlerde seslerini daha çok duyurmaya başlamışlardır. Kadınlar özgürlüklerini ve haklarını elde etmek için 1970'li yıllarda derinden etkili olan büyük bir direnişe geçmişlerdir. '*Bedenimiz bizimdir, gebelikten korunma ve kürtaj hakkı, eşit işe eşit ücret, cinsiyet ayrımcılığına son, ev işinin paylaşılması*', istemlerini dile getirmişlerdir (Gönenç, 2006). Nitekim bu direniş ile kadınlar erkek egemen toplumsal yapıların özellikle Batı'da temelden sarsılmasını sağlamışlardır (Çeler, 2013). Daha önce kendisine eş ve anne olarak verilen statüyle yetinmeyerek ekonomik hayatta ve birçok meslekte gittikçe daha fazla yer almaya başlamışlardır. Artık her sınıftan çok sayıda kadının - annelerin bile- çalışması beklenir bir durum olmuştur (Coward, 1995). Ancak tüm bunlara rağmen 1980'ler ve sonrası dönemlerde kadınların ve ailelerin yaşam düzeylerinde yavaşça yayılan bir kötüye gidiş görülmüştür. Çalışan kadınların çoğunun, kendilerini katı bir annelik idealine varmaya çabalarken bulmaları anlamına gelmiştir. Kısacası bazı şeyler, özellikle toplumsal ve ev içi idealler tam tersine, karşı konulmaz bir biçimde eskiden neyseler ona dönüşmüştür (Coward, 1995). Bu dönemde kadınlar için aşkınlığa ulaşmanın tek yolu bir çocuk sahibi olmak değil aynı zamanda çocuğun bakımını da en güzel şekilde üstlenmek yoluyla ulaşılabilir. Bu nedenle 1970 ve sonrası dönemin siyasal, sosyal, ekonomik yapılanmalarına da bakmak gereklidir.

4. Geç Modern Dönem Yeni Anneliğin Kurgulanmasında Rol Oynayan Faktörler

Bu dönemde kapitalist toplumlarda neoliberal politikalar hüküm sürmekte ve refah devletinin Keynesçi politikaları yerine esneklik, özelleştirme, bireyselleşme, rekabetçi kapitalizmi ve kapitalizmin kışkırttığı değişim süreçleri önemsenmektedir (Sallan-Gül, 2004; Giddens, 2012). Bu değişimler en çok kadınları özellikle de anne olan kadınları etkilemiştir. Esnek üretim ve özelleştirme politikaları ile işçi fazlası olarak öncellikle kadınlar işten çıkarılmıştır, ya da erkeklere oranla daha düşük ücretle çalışmaya zorlanmışlardır. Diğer yandan bu politikalar ile devlet eğitim ve sağlık gibi konularda desteğini çekmiştir. Devletin boşalttığı bu alanlarda anneler devreye girmiştir. Bu nedenle çocuğun sağlığı, eğitimi, nitelikli işe sahip olması ve ahlaklı olarak yetişmesinden anneler sorumlu olmuştur. Neoliberal kapitalist toplumsal sistem çocuğa dair her türlü maliyeti göğüsleyebilecek kadınların anneliğini onaylamıştır. Yoksul kadınları, bekâr ya da yalnız yaşayan kadınları anneliğin dışına itmiştir ve çocuk bakım masraflarını karşılayabilecek kadınları özellikle de orta sınıftan evli heteroseksüel kadınları anneliğe dâhil etmiştir (Miller, 2012). Siyasi alanda hüküm süren yeni muhafazakarlık aile yanlısı bir ideoloji sürdürerek bu durumu daha da derinleştirmiştir (Giddens, 2012). Bu nedenle boşanma, gebelikten korunma ve aile planlaması, eşcinsellik ve kürtaj gibi insan üretimin önünde yer alan her şey yargılanmıştır (Hoggart, 2008).

Neoliberal ve yeni muhafazakâr ideolojilerin bireyselleşme mottoları, refah politikalarının ortadan kalkması ile birlikte çocuk büyütmekte yalnızlaşan anneler artık çocuk büyütmekle ilgili bilgi edinmek için öğüt veren kitaplar, anne-bebek dergilerini, televizyon, internet gibi araçları tüketmektedirler. Michaels ve Douglas'a göre (2004) filmler, diziler ve magazin programlarında anneliğin nasıl bir şey olduğu ve kadınların bir anne olarak hangi pratikleri uygulaması gerektiği medya yoluyla iletilmektedir. Medya evin başköşesinden gece gündüz kadınlara seslenerek, kadınların kendi iç benliklerinde sorgulamalarına neden olmaktadır. Diğer yandan kariyer sahibi anneler, bazı çalışan fakir anneler, ihmalkâr olarak görülmektedir. Anneler bir takım öğütlere, psikolojik uyarılara ve bir takım hikâyelere veya tamamen gerçek olmayan mükemmel ve saygıdeğer anne nasıl olunur hakkındaki tavsiyelere maruz kalmaktadırlar (Micheal & Douglas, 2004). Kara Jesella'ya göre iyi annelik ideolojisi internetteki annelik sohbetleri ve tartışmaları ile yoğunlaşıyor. O, annelikle ilgili araştırmalar yapılırken internette sonsuz sayıda makale, blog yazısıyla karşılaşıldığını söyler. Bu sosyal medyada karşılaşılan kötü ve iyi annelikle ilgili bilgiler ve tartışmalar da annelik ideolojisini pekiştirir (akt. Goodwin & Huppatz, 2010). Zambrana, Hurst ve Hite (1979) yeni anneliğin anne- bebek veya bebek bakım kitapları yoluyla yayıldığını vurgulamaktadır. Johnston ve Swanson'un çalışmasına göre (2003), çağdaş anneliği tanımlayan kültürel mit ve ideolojilerin kaynağı, kadın dergilerinin içerisindeki çalışan veya çalışmayan annelerin tasviridir.

4.1.Geç Modern Dönemde Yükselen Yeni Bir Akım: Yeni Annelik (New Momism)

Tüm bunların ekseninde siyasi, teknolojik, ekonomik, toplumsal dönüşümlerin etkisiyle beraber annelik yeniden inşa edilmektedir. Bu yeni annelik Amerika'da "new momism" olarak kavramsallaştırılmıştır. *Yeni annelik* (new momism) terimini ilk olarak 1942 yılında Philip Wylie, çok satan *Generation of Viper* kitabında kadınları aşağılayıcı bir terim olarak kullanmıştır. Wylie, saldırgan bir dil kullanarak Amerikan annelerini boğucu, aşırı koruyucu ve kendilerini çocuklarına çok fazla adadıklarını ifade etmiştir. Özellikle de onların bu davranışlarının erkek çocukları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirterek, onların güçsüz,

zayıf, kendi ayakları üzerinde duramayan, annesine bağlı kişiliklere dönüştüklerini söyler (Henderson&Harmon&Houser, 2010). Michaels ve Douglas (2004) bu terimi saldırgan bir dilden ve kadınlardan nefret eden bir merkezden dönüştürmeye çalışmışlardır. Onlara göre, "*yeni annelik*" büyük oranda romantikleştirilmekte ve başarı standartlarını mümkün olduğunca en yüksek seviyede karşılayan annelik görüşü talep edilmektedir. Böylece kadınlar çocukların birincil bakıcılarıdır ve bir kadın, günün yirmi dört saati fiziksel, psikolojik, duygusal ve entelektüel olarak kendini bütünüyle çocuğa adaması gerekir. Sosyolog Sharon Hays *yoğun anneliği* (intensive mothering) 1990'larda incelemiştir ve XX. Yüzyılın sonlarında tehlikeli bir fikrin yükseldiğini ifade etmiştir. Yeni anneliğin de dayanak noktasını Sharon Hays'ın yoğun annelikle ilgili savları oluşturmaktadır (akt. Michaels & Douglas, 2004). Ona göre, iyi bir anne asla kendi rahatı için çocuğunu bir kenara koymaz, çocuğun refahından daha önemli bir şey yoktur (Goodwin & Huppatz, 2010). Çocuklarının ilk bakıcısı olan anneler üzerindeki baskının, mükemmel bir çocuğa sahip olmak için mükemmel ebeveyn olma baskısı olduğunu ifade eder. Bu, çocuğun her ihtiyacını zamanında karşılamayı öneren bir ebeveyn biçimi olan çocuk merkezli ebeveynlik biçimidir (Henderson, Harmon & Houser, 2010). Michaels ve Douglas (2004) ideal anneliği eleştirel bir dille açıklarlar: yoğun annelik, annelerin psikiyatri ve pediatri, ürünlerin güvenliğini denetleyici, öğretmen gibi profesyonel yetenekler kazanmasında ısrarcı olur. En iyi anne daima gülümser, anlayışlıdır asla yorulmaz, onların çocukları için sevgisi de sonsuzdur. Anneler bugün çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamazlar adeta bir sihirbazın telepatik hassasiyetine sahipmiş gibi çocuklarının ihtiyaçları için önlem alırlar.

Sonuç

Sonuç olarak daha önce de bahsedildiği gibi geç modern dönemlerde annelik kadınlar için daha önemli bir fenomen haline gelmiştir. Böylece yoğun anneliliğin zaten var olan toplumsal cinsiyet normlarının yanı sıra kadınların yüklerini daha da artırdığı görülmektedir. Kadınların mücadeleyle kazandıkları evsel alanlar dışındaki mekânlarda görünme ve çalışma hayatına katılma imkanları yavaş yavaş yok olmaktadır. Kadınlar artık ev işleri edimlerinin yoğunluğundan ve eşine sadık olma gibi normatif kuralların varlığından ziyade toplumda sıkça tekrarlanan "çocuklarını en iyi bakan ve yetiştiren annelerdir", "anneler en iyisini bilir" söylemleri ile çalışma yaşamlarını ya geri plana itmektedir ya da bir çocuk sahibi olduktan sonra hayatlarını çocuğu merkeze alarak yeniden düzenlemektedir. Böylece ilkçağlardan itibaren ataerkil toplumlarda ev kadını olarak tanımlanan kadınlık normlarına geç modern dönemle birlikte katı annelik görevleri eklenmiştir. Çalışma hayatına katılmaları devlet destekli bir takım politikalarla sınırlandırılan kadınların hayatına, bu söylemlerin de eklemlenmesiyle domestik alanlara geri dönüşleri kolaylaşmaktadır. Kadınların konumu hiç değişmemiştir; evsel alanlar ve bakım işleri kadınların, kamusal alan ve dışarı işleri erkeklerin olarak kalmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Badinter, E. (1992). *Annelik Sevgisi.* (Kamuran Çelik, çev.) İstanbul: Afa Yayınlar

Bahçe-Kaya, S. (2008). Kapitalizm ve Annelik. *Mülkiye Dergisi, 32*(258), 71-86

http://mulkiyedergi.org/article/view/5000007171 (erişim: 12. 12. 2014).

Bayraktar, S. (2011). *Makbul Anneler Müstakbel Vatandaşlar*. İstanbul: Ayizi Kitap.

Coward, R. (1995). Şu Hain Kalplerimiz, Kadınlar Erkeklere Neden Teslim Olurlar? (Aksu Bora-Asuman Emre, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Çeler, Z. (2013). Annenin Serüveni: Kadının Anne Olarak Toplumsal Kurgulanışı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 63*(16), 147-165.

Giddens, A. (2012) *Sağ ve Solun Ötesinde* (Müge Sözen-Sabir Yücesoy, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Goodwin, S. & Huppatz, K. (2010). *The Good Mother: Contemporary Motherhoods in Australia.* Sidney: Sidney Universty Press.

Gönenç, A. (2006). Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, 27,* 63-84.

Henderson, A.; Harmon, S.& Houser, J. (2010). A New State Of Surveillance: Applying Micheal Foucault To Modern Motherhood. *Surveillance & Society, 7*(3/4), 231-247. http://www.surveillance-and-society.org | ISSN: 1477-7487

Hoggart, L. (2008). Neoliberalizm, Yeni Sağ ve Cinsel Siyaset. Alfredo Saad-Filho&Deborah Johnston (Ed.) *Neoliberalizm Muhalif bir seçki* içinde (Şeyda Başlı-Tuncel Öncel, çev.) (ss. 248-259). İstanbul: Yordam Kitap

Johnston, D. & Swanson, D. (2003). Invisible Mothers: A Content Analysis of Motherhood İdeologies and Myths in Magazines. *Sex Roles, 49*(1-2), 21-33.

Michaels, M. W. & Douglas, S. J. (2004). *The Mommy Myth: The Idealization of Motherhood and How it Has Undermined Women.* Newyork: Free Press.

Miller, T. (2010). *Annelik Duygusu.* (Gül Tunçer, çev.) İstanbul: İletişim Yayınevi.

Perrot, M. (2014). Kadının Yaşamında İki Bin Yıl. Françoıse Herıtıer, Sylvıane Agacınskı & Nıcole Bacharan (Ed.) *Kadınların En Güzel Tarihi* içerisinde (Yonca Aşçı Dalar, çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rich, A. (1986). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Instution.* W. W. Norton & Company; Norton.

Sallan-Gül, S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa*. İstanbul: Ebabil yayıncılık.

Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti.* İstanbul: İletişim Yayınevi

Sissa, G. (1999). Platon ve Aristoteles'in Cinsiyet Felsefeleri. Georges Duby & Michelle Perrot (Ed.) *Kadınların Tarihi I* içinde (Ahmet Fethi, çev.) (ss. 66-99). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Türkce, C. (1997). *Cinsiyet ve Akıl*. (Mustafa Tüzel, çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı*. (Hülya Osmanağaoğlu, çev.) İstanbul: Dipnot Yayınları.

Zambrana, R. E.; Hurst, M. & Hite, R. L. (1979). The Working Mother in Contemporary

Perspective: A Review of The Literature. *Pediatrics*, *64*(6), 862-70.

KADIN DİNDARLIĞININ SOMUT MODERN TEZAHÜRLERİ: YANMAZ ELDİVEN FABRİKASI VE KIR ÇİÇEĞİ ANAOKULU

Fatma Zehra Fidan[*]

Özet

Türkiye kadın dindarlığı, İslâmcı kadın hareketinin başladığı 80'li yıllardan günümüze farklı aşamalardan geçerek değişmiş ve dönüşmüştür. Bu çalışma, son on yıllarda önemli ölçüde farklılaşan, dinî ideallerini gerçekleştirmek için farklı yöntemler geliştiren dindar kadın tipolojisinin modern toplum dünyasıyla bütünleşen somut toplumsal eylemlerinin nasıl olduğunu anlamak için yapılmıştır.

Bu çalışma, sohbet ortamlarında inşa edilen *üretici* kadın kimliğinin yaptığı faaliyetleri konu etmektedir. Kimlik sunumlarını *nur talebesi* olarak yapan ancak kendilerini nur cemaatlerinden herhangi birine mensubiyetle tanımlamayan bir grup kadın, sohbet ortamlarında aldıkları kararlarla fabrika kurmuş, okul öncesi öğrencilerin eğitimi için anaokulu açmışlardır. Her biri modern toplumun kapitalizme yaslanan argümanlarıyla varlık kazanan bu faaliyetlerin en temel özelliği, kadınlar tarafından yalnızca "Allah rızasını kazanma" amacıyla başlatılması ve sürdürülmesidir. Bu faaliyetler, başlangıçta gönüllülük ilkesine dayanarak en ilkel şartlarda sürdürülmüş, daha sonra profesyonel hale dönüşmüştür.

Bu modern girişimlerin dinsel arka planın ne olduğunu ve bunların nasıl yürütüldüğünü anlamak için girişimci kadınlardan ikisiyle derinlemesine görüşme yapılmış, anaokulu faaliyetleri katılımlı gözlem yaparak incelenmiştir. Sonuç olarak, günümüzde modern ile dinsellik arasındaki açının önemli ölçüde daraldığını, dinsel olanın kendi dinamiklerine uygun bir zihin yapısıyla modernlikle bütünleştiğini söylemek mümkündür. Kadınların girişimleriyle ortaya çıkan fabrika ve anaokulu, bahse konu bütünleşmenin somut tezahürlerinden yalnızca ikisidir.

Anahtar kelimeler: *Kadın dindarlığı, Sohbet, Modern faaliyetler, Dine hizmet nosyonu.*

1. Kadın Dindarlığının İnşasında *Sohbet*lerin Rolü

Türkiye kadın dindarlığının nasıllığı tek açılı araştırmalar perspektifinde anlaşılamayacak kadar kapsamlı bir konudur. Türkiye'de mevcut cemaatlerin ve dinsel grupların farklılığı konuyla ilgili kesin sonuçlara ulaşma ve genel bir değerlendirme yapma imkanını ortadan kaldırmaktadır. *Modernlik ve Dindarlık Arasında Kadın* adlı çalışmada ortaya çıkan din

[*]Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Manisa. fatmazehrafidan@gmail.com.

sosyolojik sonuçlarla *Çarşaflı Dindarlık*[1] adlı çalışma sonuçları arasındaki uçurum bunun en iyi göstergelerinden biridir.

Bu çalışmada, son on yıllarda modern kentsel yaşamda değişen ve dönüşen kadın dindarlığının tezahürlerinin nasıl olduğunu anlamak için yaptığımız kapsamlı bir araştırmanın küçük bir bölümü ele alınacaktır. Çalışmanın temel amacı, son dönemlerde önemli ölçüde farklılaşan, dinî ideallerini gerçekleştirmek için farklı yöntemler geliştiren dindar kadın tipolojisinin modern toplum dünyasıyla bütünleşen somut toplumsal eylemlerinin nasıl olduğunu anlamaktır. Kendisini "nur talebesi" olarak tanımlayan ancak Türkiye'deki her hangi bir nur cemaatine mensup olmayan bir grup kadın, Risale-i Nur kitaplarının okunup yorumlandığı sohbet toplantılarında bazı girişimlerde bulunma kararı almış ve bu kararı uygulamıştır. Bunlardan biri yanmaz eldiven fabrikası, diğeri ise okul öncesi öğrencilerini eğitmek için kurulan Kır Çiçeği Anaokulu'dur.

Kadınların dinsel yaşantısında çok yönlü etkisi olması bakımından sosyolojik öneme haiz bir kavram olan *sohbet,* aynı inanca sahip olan kadınların bilişsel ve ruhsal tatmin ihtiyaçlarını giderdikleri sosyal faaliyetlerdir. Sohbet toplantılarında kadınların bilişsel ihtiyaçları giderildiği gibi, ruhsal tatmin ihtiyacıyla dine yönelen müntesiplerin ruhsal/ duygusal tatminleri de gerçekleşmektedir. Aynı inanca sahip olan bu kadınların birlikteliğinde, yapılan faaliyetler esnasında meydana gelen vecd (Güngör, 1998) duygusu, başka bir tabirle manevi lezzet, kadınların dine ve dinî faaliyetlere yönelmesinde, dindarlık eylemlerini sürdürmesinde önemli bir etkendir.

Dinsel metinlerin okunduğu, yorumlandığı ve muhataplarına aktarıldığı sohbetlerde, kadınlar arasındaki bilgi alışverişinde anlatıcı -> anlayıcı gibi bir etkileşim gerçekleşmekte, anlatıların yorumları dolayımlı olarak anlayıcı/ dinleyici kadınlara ulaşmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan refleksif ürün dinleyici sosyal aktörler tarafından çok da sorgulanmadan benimsenmekte ve onlar bu bilgileri toplumsal davranışları *icra etmekte* kullanmaktadırlar. Nihai anlamda anlatıcının dinsel metinlerden yaptığı yorumlara dayanan eylemsel pratikler *dindar kadın* kimlik inşasında önemli rol oynamaktadır (Fidan, 2015).

2. Yanmaz eldiven fabrikası

Modernlik ve Dindarlık Arasında Kadın adlı kitap çalışması sırasında karşılaştığımız yanmaz eldiven fabrikası girişimi, sohbet gruplarında meydana gelen bilgi- duygu- emek alış verişinin farklı bir uzantısıdır. Söz konusu faaliyet, grubun en öndeki kanaat önderi Bilge Hanımın[2] Risale-i Nur sohbetleri sırasında meydana gelen bir oluşumdur. Müntesiplerden bir kadının kendisi gibi tekstil mühendisi olan eşi kendi işini kurmak niyetiyle işinden ayrılmıştır. Kadın grubunun kanaat önderi Bilge Hanımın teşvikleriyle Ayinur Hanımın eşinin yeni iş kurma teşebbüsüne kadın desteği verilmiş, sohbetler sırasında yanmaz eldiven fabrikası kurma fikri ortaya koyulmuş ve icraata geçirilmiştir.

---

[1]İsmailağa cemaati kadınları üzerinde yaptığımız yayın aşamasındaki çalışmadır. İsmailağa cemaati kadınları modern argümanlara tam bir karşı duruşla dinin hayata geçirilebileceğini savunmakta, ancak özellikle medya iletişim alanındaki modern s*aldırılardan* kendilerini koruyamadıklarını ifade etmektedirler.

[2] Araştırmada katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamıştır.

Ayinur Hanımın eşiyle birlikte giriştiği bu teşebbüsün nerdeyse her aşamasına şahit olduk, söz konusu işle ilgili konuların masaya yatırılışını gözlemledik. Bu konuda bizim için önemli olan ilk şey, dinî bilgi edinmek için toplanılan bir sohbet grubundan ekonomik bir teşebbüsün nasıl ortaya çıktığı, sonrasında ise bu kuruluşun işleme şekilleri ve işveren işçi arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuydu. Ayinur Hanımla, kendisini araştırılmaya değer bir işin içinde görmemesi nedeniyle etraflı ve kayıtlı bir söyleşi yapma imkânımız olmadı. Toplamda on beş yirmi dakika süren sohbetimizden aldığımız notları veri olarak kullandık.

Baştaki niyetimiz, sohbet gruplarından toplanan ve dikkate değer işler başaran işçi kadın grubuyla –bunların içinde hafızlar var- bir odak grup görüşmesi yapmaktı. Ancak fabrika çalışanlarını bir araya toparlayamadık. Sonradan öğrendiğimize göre, fabrikanın eski çalışanları kırgınlıklarından ötürü konuyla ilgili konuşmak istememişlerdi. Dolayısıyla fabrikanın kurulmasından günümüze gelinceye kadar geçirdiği aşamaları, derinlemesine görüşme yapmayı kabul eden tek katılımcı olan Salime Hanımdan öğrendik.

Dini sohbet ortamında kurulmasına karar verilen üretim merkezi çok ilkel şartlarla kurulmuş, başlangıçta "işi hiç bilmeyen gönüllü işçilerle" faaliyetlerini sürdürmüştür. Modern dünyanın uzmanlaşma kurallarını başlangıçta dikkate almayan kurucular, sohbet ortamlarındaki "din kardeşlerini" işçi olarak çalıştırmışlar, kuruluş bu çalışmalar sonucunda küçük bir atölyeden fabrikaya dönüşmüştür. İşçilerin tam anlamıyla "gönüllülük ve dine hizmet" ilkesiyle çalıştıkları fabrika zaman içinde gelişmiş, işin başlangıcında zamanında düzenli ücret alamayan çalışanların parası daha sonra ödenmiştir.

> *Bildiğiniz sıcak kalıplar var, onlara penye eldivenleri giydiriyoz. Ben hayatımda hiç iş görmemişim, okumuşum o yaşa kadar… Bildiğim kadarıyla Nuri Abi eldiven işini katlama olarak düşünmüş alt yapıda hiçbi şey yok, bilgi yok, tecrübe yok… Ama o ilhamla mı geldi, birileri mi söyledi bilmiyom. Sonra öyle olmuş derste gelişmiş.* (Salime).

Fabrikanın işleyişinde, kurucusundan işçilerine kadar "eşya ve hadiseleri hikmetle okumak" prensibine uyulmaya çalışılmış, meydana gelen olaylar bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Mesela, işlerin çok yoğun olduğu bir dönemde işini gerektiği gibi yapmayan patronun akrabası olan bir çalışan uyarılara aldırmadan bildiği gibi hareket eder. Bu durum herkesi öfkelendirmekte, ancak hiç kimse kadının üstüne gidememektedirler. Bu süreçte kazan patlamıştır ve bu patlama, çalışanların ve Ayinur Hanımın öfkesinin "aletler tarafından dile getirilmesi" olarak yorumlanmıştır (Salime).

Burada merakımızı uyandıran konu, grubun önemli müntesiplerinden biri olan Ayinur Hanımın ve eşinin, -tekstil mühendisi olsalar da- hiç bilmedikleri bir alanda üretim yapmaya kalkışmaları ve işi el yordamıyla yürütmeye çalışmalarıdır. Modern dünyada bilginin en önemli güçlerden biri olduğu düşünüldüğünde, bu insanların böylesi bir güçten mahrum kalmayı hangi dayanakla göze aldıkları cevaplanması gereken bir sorudur. Yüksek eğitim almış bu girişimciler, giriştikleri işle ilgili bilgisizliğin getirdiği güçsüzlüğü hangi güçle telafi ederek bu işe başlamışlardır?

Anladığımıza göre, dinî sohbetlerde "ilham yoluyla" gelişen bu girişim, sonrasında da grubun kendine has yöntemleri ve kurallarıyla yürümüştür. Söz konusu güçsüzlüğün önüne geçen güç, bu iş için "işaretin Allah'tan geldiğine ve işin Allah tarafından yürütüleceğine" olan inançtır.

Bu inanç, Salime ve Ayinur Hanımın ifadelerinde, satır aralarında sıkça gördüğümüz kuvvetli bir etkendir.

Zaman içinde gelişen bu işyerinde işçi patron ilişkisi "din kardeşliği" temelinde kurulmuştur. İş sahipleri, kendileri için fedakârlık yaparak belki de aylarca ücret almadan çalışan işçilerle yakın ilişki içindedir, zaten işçi kadınlar mühendis Ayinur Hanımın sohbet "kardeşleri"dir. Ekonomik anlamda düze çıktıktan sonra, Hz. Peygamberin "işçinin teri kurumadan emeğini verin" tavsiyesine uyulmuş, bununla da kalınmamış işçilere az taksitle ödenebilecek ev yapma projesine[1] girişilmiştir.

Otomasyon dönemine girdikten sonra profesyonel anlamda çalışmaya başlayan fabrika, yarı mistik- geleneksel boyutundan çıkarak modern dünyaya eklemlenmiştir. Fabrikanın kuruluşuna emeği geçen ve en zor şartları sırf "Allah rızası için" kaldıran fabrikanın ilk çalışanları bu durumdan hoşlanmamıştır. Öyle ki, otomasyon döneminden sonra fabrikanın düşüşe geçmesini, bu mistik bakış açısından ayrılmanın "tokadı" olarak değerlendirmişlerdir (Salime, 2011).

Otomasyon döneminin getirdiği modern zorunluluklar, ilkel şartlarda işin kurulmasına çok ciddi katkı sağlayan işçi grubunu incitse de, sonuç, modern dünyanın olmazsa olmazı rasyonel çizgide gerçekleşmiştir. Bu örnekte patronaj ilişkilerinin sıra dışı bir tezahürü görüldüğü gibi, modernin kendisini dayatan ilkelerinin ne denli keskin olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Yanmaz eldiven üretimi yapan fabrikanın şahit olduğumuz son durumu, nekahet dönemindeki bir hasta gibiydi. Ayinur Hanımın söylediğine göre, altı trilyon borcun dört trilyonu ödenmişti, geri kalanının ödeneceğinden katılımcımızın şüphesi yoktu. Aşağı yukarı altı yıllık bir süreçte çeşitli aşamalarına şahit olduğumuz bu üretim sistemi, başlangıcından bugüne kadar modern dünyanın kurallarına göre işlemeyen, belki de bunun için iflas durumuna gelen, işçisiyle, patronuyla, çalışma sistemi ve ruhuyla pek benzerini işitmediğimiz bir oluşum olarak çalışmada yerini almıştır.

Bu dayanışmanın arka planında temel kaynak Risale-i Nurlardır.[2] Müntesipler arasındaki dayanışma duygusunun ve buna yönelik eylemlerin Özdalga'nın (2006) Gülen cemaatiyle ilgili araştırmasında ortaya çıkan Weberyen "meslek arkadaşı" benzeşmesini karşılayıp karşılamadığı tartışmalıdır (Weber, 1999). Konunun Protestan ahlakıyla bağlantısı (Akarçay, 2009) da burada tartışılamayacak kadar kapsamlıdır. Kuruluşun farklı kategorilerinde bulunan kadınların ifadelerine göre, bu faaliyette kazanılması hedeflenen tek şey "Allah rızasıdır". Bu örnekte Allah rızası, İslami düşünme biçimlerinin genel formlarından çıkmış, ekonomik bir hüviyet kazanmıştır.

3. Kır Çiçeği Anaokulu

Çalışmada ele aldığımız diğer kadın faaliyeti Kır Çiçeği Anaokuludur. Katılımlı gözlemlerimiz sırasında farklı zamanlarda değişik faaliyetlerine şahit olduğumuz bu kuruluş gönüllülük

---

[1] Bu proje, fabrikanın işleri aniden kötüye gitmeye başladığı için gerçekleştirilememiştir.

[2] Risale-i Nur Külliyatının *Lem'alar* adlı kitabında, 21. Lem'a da kardeşler arasındaki dayanışma şekli ayrıntılı olarak anlatılır. Bu konunun cemaat üyeleri tarafından içselleştirilmesi önemlidir; bunun sağlanması için Nursi tarafından 21. Lem'anın en az on beş günde bir kere okunması tavsiye edilir (Nursi, 1996).

ilkesiyle ortaya çıkmıştır. Gruptaki kadınların çocuklarının din eğitimi bir sorun olarak ortaya çıktığında durum *istişare*[1] edilmiş, bu sorunun kalıcı bir yöntemle çözülmesine karar verilmiştir. Grup üyelerinden bir öğretmen bu işin organizasyonu için görevlendirilmiş, gruptaki kadınların yardımıyla sonu bir anaokuluyla tamamlanan bir oluşum başlatılmıştır.

3.1.Ev Okulları

Çocuklara dinî kaynaklı eğitim vermek amacıyla başlatılan bu girişimde, evler okul gibi kullanılmıştır. Ev okullarının ilki Leman Hanımın evinde başlatılmış, sonuçtan memnun kalınınca ev okullarının sayısı arttırılmıştır. Bu girişimde öncelikle, evinin bir odasını bir eğitim- öğretim dönemi boyunca çocukların eğitimi için verebilecek kadınlar tespit edilmiştir. Kocalarının da onayıyla bu işi kabul eden kadınların evlerinde bir oda sırf bu iş için döşenmiş, odaya sıra/sandalye konularak sınıf haline getirilmiştir.

Bahse konu eğitim sistemi için evini açanlar para talep etmemiş, ancak hizmet götürülen çocukların ailelerinde bir miktar para alınmıştır. Alınan paraların tamamı yemek masrafları ve eğitim giderleri için harcanmıştır. İlk dönemde çocukların yemekleri evini açan kadın tarafından yapılmış, ancak daha sonraları vazife taksimine gidilmiştir.

Kadınların bu işe başlarken okul kurma gibi bir niyetleri yoktur; amaç, okul öncesindeki çocuklara Kur'an ve güzel ahlâk dersleri vermektir. Üstelik burada eğitilmek istenen çocuklar, vaktinin büyük bir kısmını dinî hizmetlerde geçiren, bu yüzden çocuklarıyla olması gerektiği gibi ilgilenemeyen *hizmet kadınlarının* çocuklarıdır. Ancak daha sonra ev okullarının karşılayamayacağı bir talep ortaya çıkmış, kadınları okul kurma fikrine yöneltmiştir. Nihayetinde Kır Çiçeği Anaokulu adıyla kurumsallaşan bu çalışma, kadınların katılımı ve çabasıyla modern bir okula dönüşmüştür.

Sonuç

Bu çalışmada ortaya çıkan tablo, dinin geleneksel yorumlarıyla kamusal alandan ve kadına bireysel kimlik kazandıracak faaliyetlerden uzak tutulan Müslüman dindar kadın kimliğinin modernite bağlamında değişmeye ve dönüşmeye başladığının göstergelerinden biridir. Araştırma konumuz olan kadın grubu, İslâmi feministlerin iddialarından habersiz olmakla birlikte, dinsel metinleri özgün bir yaklaşımla yorumlayarak ve eyleme dökerek kendileri için bir yaşam alanı oluşturmuşlardır. Bildiriye konu olan girişimler, kadınların faaliyetlerinden yalnızca iki örnektir. Çapı bunlardan daha dar olmakla birlikte kadınların gerçekleştirdiği çok sayıda iş vardır. Kendilerini "nur talebesi" olarak tanımlayan bu kadınların sosyal yaşamın kendilerine kapatılmış kategorilerinde var olma çabaları, dine hizmet nosyonunun bir uzantısı olarak gerçekleşmesi bakımından din sosyolojik öneme haizdir.

Kaynakça

Akarçay, E. (2009). Türkiye'de İslam Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Olabilir mi?). *Ulusal*

[1]"Meşveret etmek, fikir danışmak, müşaverede bulunmak" (Yeğin, 1983: 299) anlamına gelen istişare, grup üyelerinin yapmak istedikleri veya yapmayı planladıkları işler öncesinde başvurdukları bir yöntemdir.

Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı (ss. 180- 199). Düzenleyen Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Ekim 2009.

Fidan, F. Z. (2015). *Modernlik ve Dindarlık Arasında Kadın*. İstanbul: Opsiyon.

Güngör, E. (1998). *İslâm Tasavvufunun Meseleleri.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Nursi, S. (1996). *Lem'alar.* İstanbul: Envar Neşriyat.

Özdalga, E. (2006). *İslâmcılığın Türkiye Seyri.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu.* (Zeynep Gürata, çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.

Yeğin, A.(1983). *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat.* İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları.

HAYMANALI KÜRTLERDEKİ KÜLTÜREL VE POLİTİK KİMLİK KAVRAYIŞI ÜZERİNE BİR GENÇLİK ARAŞTIRMASI

Mehmet Fiğan[1]

Özet

Osmanlı Devleti'nin, iskân politikası kapsamında birçok Kürt aşireti, bulundukları toprakları terk etmek durumunda kalarak, Anadolu'nun orta kesimlerine doğru göç etmişlerdir. Bu çalışmada, Haymana'ya yerleş(tiril)miş Kürtlerin, özellikle de son kuşak Kürt gençlerin, kültürel ve politik kimliklerinin oluşumunda rol oynayan unsurlar ve bu kimliklerin, kavranışlarının nasıl gerçekleştiği betimlenmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda "Haymanalı genç Kürtlerin aidiyet/kimlik duygusunun belirlenmesinde etkili olan faktörler neler, etnik kimlikleri siyasal ve sosyal hayata bakışlarını nasıl etkiliyor?" sorusuna cevap aranmıştır. Gençlerin bir kimlik olarak "Kürtlük"e nasıl baktıkları da, çalışmanın ilgi odağını oluşturmakla beraber, kuşaklar arasındaki farklılığa/sınıra dikkat çekilerek, Kürt kimliğinin belirginleşmesinde rol oynayan faktörlerin deşifresi sağlanacaktır. Buradaki amaç; esas olarak kırılmanın yeni dönem gençlikle beraber başladığı, yönündeki iddiayı doğrulamaya çalışmaktır.

Çalışma, "nitel araştırma" örneğidir. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma tipidir. (Yıldırım & Şimşek, 2000, s. 19*)*. Sahaya görüşme yapmak üzere gidilmeden önce gözlem amaçlı ziyaretler yapılmıştır. Bu esnada çeşitli kısa görüşmeler yapılmış, not tutulmuş, derinlikli bilgiye ulaşmamı sağlayacak kişiler saptanmaya çalışılmıştır. Asıl görüşmecilere ise, ön görüşmelerin ardından karar verilmiştir. Alan araştırması, esasen Ankara merkezde yaşayan Haymanalı gençler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde "derinlemesine mülakat" tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Kimlik, Politik Kimlik, Haymana, Kürt Gençler*

1. Neden Gençlere Bakılıyor?

Saha da gözlemlenen kesim, genel itibari ile gençlerden oluşmuştur. Gençliğin seçilmesinde ise, toplumlar veya gruplar içinde yaşanan sosyal değişimin daha çok onlar üzerinde görünürlük kazanmış olmasından kaynaklanıyor.

1968 kültürel hareketlerinin ön saflarında yer alan gençlik, toplumsal dönüşümde öncü bir misyon üstlenebileceğini ve toplumun taleplerine sözcülük yapabileceğini dünya çapında ispatlamıştır. Toplumun en dinamik kesimini oluşturan bu kitle, '60'lardan sonra da dünyanın birçok yerinde politik ve kültürel hareketliliğin çok önemli bir öznesi konumunda olmaya devam etmiştir. Türkiye'de de tarihte benzer örneklerin yaşandığına şahit olduk. Fakat 1980 askeri darbesinin otoriter tavrı, ailelerin endişeden kaynaklı oto-kontrolüyle birleşince, genç

[1] Hacettepe Üniversitesi, İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi

kitlenin büyük kısmının politik alandan çekildiği görülür. Kürt gençleri için ise, tersi bir durumun yaşandığını ifade edebiliriz. Özellikle '80'lerde başlayıp, '90'larda şiddetlenen ve hala devam eden silahlı mücadele, Kürt gençliğini ciddi manada etkilemiştir. Tabi tek sebep bu değildir. Kürt coğrafyasında yaşanan birçok olay gençliği, bölgenin kültürel ve politik kimliğinin en radikal savunucusu haline getirmiştir. Kürt coğrafyasında yaşanan gelişmenin şüphesiz ki orayla sınırlı kalması beklenemezdi. Nitekim Orta Anadolu Kürtleri de akrabalık ve soydaşlık ilişkilerinin devam ettiği bölgede yaşananlara duyarsız kalamaz ve başını gençlerin çektiği önemli oranda bir kesim, Kürtlük vurgusunu daha gür bir sesle dillendirmeye başlar. Kürt meselesinin görece tartışılabilir bir mecraya çekilmesi ve kamuoyunun gündeminde yoğun olarak yer alması, vurgunun daha da şiddetlenmesini sağlamıştır.

2. Kimlik Olgusu ve Tarihsel Gelişimi

Kimlik sorunları, özellikle 1960'lı ve 1970'li yılların toplumsal hareketlerinin oluşturduğu yeni politik eylem alanlarıyla sosyal bilim söylemine girmiştir (Sarı, 2010, s. 17). Yani bugünkü kimlik tartışmalarının altyapısı, bu tarihlerden itibaren atılmış ve esas olarak da kimlik mücadeleleri, 1968 hareketleriyle pratik anlamda politik ve kültürel süreçleri derinden etkileyen bir yöne evirilmiştir. "Laclau, Soğuk Savaş sonrası dönemde, evrensel bir tarih misyonu ile gerekçelendirilmeye girişilmeyen, bir tür evrenselcilik krizinin çerçevelediği partikülarist (yörecilik ve kendi çıkarlarını koruma) kimlik çoğalması yaşandığını savunur. Bununla beraber Walzer, Soğuk Savaş sonrası dönemi; milliyetçiliğin, yoğunlaşan kimlik meselesinin ve etnik kimlik bilincinin yükseldiği, "kavimlerin döndüğü" bir dönem olarak tanımlar" (akt. Sarı, 2010, s.18 - 21). Aydın'a göre ise, yirminci yüzyılın son yirmi yılına damgasını vuran en önemli olgu özellikle Sosyalist Blok'un dağılmasının ardından kendisine gelişme mecrası bulan milliyetçilik ve bununla son derece yakından ilişkisi bulunan "kimlik" kavramıdır. Bu bağlamda Aydın kimliği, hem kültür klişesi, hem de teknik bir terim olarak tanımlar (2009, s. 9).

Kimlik, en basit anlamıyla "Kimsin?" sorusuna verilen cevaptır. Bu cevap aynı zamanda bir tanımlama ve seçme işlemini de içinde barındırır. Yani aslında kim olduğumuzu belirtirken, kim olmadığımızı da belirtmiş oluyoruz. Bireyin ya da grubun kendini tanımlama biçimi bize onlar hakkında bir şey söyler ve biz ancak bu yolla onlarla iletişime geçebiliriz. Kimliklerin her biri; kültürel birer inşa, siyasal ve ideolojik inşa, yani eninde sonunda tarihsel inşalardır, görüşünden hareket eden Bayart'a göre, kaçınılmaz olarak kendisini bize dayatan hiçbir kimlik yoktur (1999, s. 9). Yaptığı tanımlamayla doğal bir kimliğin varlığını reddeden Bayart, aynı zamanda kimliğin siyasal ve ideolojik süreçlerden bağımsız olmadığına dikkat çeker.

2.1. Kültürel ve Politik Kimlik

Kültür ve kimlik birbiriyle oldukça yakından ilişkili kavramlardır. Öyle ki, kültür, kimliğin referans noktasıdır. Bu bağlamda kimliğin kurulurken esasen kültürün kod ve sembollerine ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Aydın'a göre kültür, bireyin toplumsal hayatta girdiği ilişkiler sonucunda ortaya çıkan ve esasen bireyin hayata bakışını etkileyen önemli unsurlardan biridir. Toplumsallık insana özgüdür. Kültür ise, bu toplumsal varoluş şartının dayattığı bir sonuçtur (2009, s. 17). Kültürün kimlik ile sürekli ilişki halinde olması ve esas olarak kimliğin sınırlarının belirlenmesinde oynadığı ana rol, "kültürel kimlik" tartışmalarının da zeminini hazırlamıştır. Keyman'a göre kültürel kimliği şu temel nitelikler etrafında kavranabilmek mümkündür; *a)* üretilmiş *b)* her zaman bir kurulma süreci içinde olan *c)* sabit bir özü olmayan

d) hiçbir zaman tam oluşuma sahip olmayan ve bu anlamda *e)* ontolojik bir varlık ya da gerçeklik konumuna tekabül etmeyen *f)* ilişkisel bir kurgudur (2000, s. 144).

Kültürel olarak kendini tanımlama işinin, her zaman bir "öteki"ye ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Bu da kültürel kimliğin oluşumunda, farklı kültürlerin oynadığı işlevi hayati kılar. Larrain'e göre; kültürel kimliklerin biçimlenmesi "öteki"nin ifadesini dikkate almaktadır: Kendi kendini kültürel olarak tanımlama işi, her zaman "öteki"nin değerlerinden, özelliklerinden ve yaşam tarzlarından ayırt edici olmayı içerir (1995, s. 197). Buradan hareketle, kültürel kimliğin "öteki"nin sınırlarında kurulduğunu ifade etmek mümkündür. Yine kültürel kimlik, durağan bir alanda değil, çatışmalı ve iktidar ilişkilerinin hüküm sürdüğü bir alanda şekillenir.

Politik kimliklerin oluşumunda, kültürün rolü oldukça önemlidir. Zira bireyin politik bakış açısı, içinde bulunduğu topluluğun hâkim kültürel kodları ile şekillenir ve birey politik anlamlandırmalarını ilk kez bu kodlar aracılığıyla yapma fırsatı bulur. Yine bireyin siyasal eğilimleri, içinde yer aldığı topluluğun çıkar ve değerleri ile doğru orantılı olarak şekillenir. Bayart, sözgelimi siyasetin kültürel yorumunun yapılması gerektiğini, çünkü siyasal eylemin kültürel olduğunu ifade etmiştir (1999, s. 109). Eagleton ise (2005, s. 16), kültürel çıkarları yönetenlerin çoğunlukla politik çıkarlar olduğunu belirterek, iki kavram arasındaki yakın ilişkiyi gözler önüne serer. Sonuç olarak, ister politik, ister kültürel olsun, kimlikler, tarihsel ve sosyo-politik inşalardır. Bu sebeple kimlikler, homojen değil, heterojendir; tekil değil, çoğuldur.

3. Saha Analizi

Çalışma kapsamında, çoğunluğu belli siyasi partilere üye olan (iki AKP'li, bir HDP'li, bir CHP'li, bir MHP'li, bir EMEP'li, ve ikisi örgütsüz) toplamda sekiz genç Haymanalı ile görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşmelerin tamamına yakını yarı yapılandırılmış görüşmelerdir. Çalışmada doğrudan alıntı yapılan kişilere takma isimler verilmiştir.

3.1. Gençliğin Aidiyet ve Ortaklık Vurgusunda Kürt Kimliği

Haymanalı Kürt geçlerinden kimliğin onlar için ne anlama geldiğini açıklamalarını bir başka deyişle, kendilerini nasıl tanımladıklarını sorduğumda, çoğunlukla bağlı bulundukları ideolojik düzlemle çelişmeyen cevaplar aldım. Fakat bu alandaki sorulara verilen cevaplar derinleştikçe, etnik kimlikleri olan Kürtlüğe bir şekilde bağlandıkları ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr-milliyetçi parti ve ideolojilere yakın olan gençlerin verdikleri cevaplarda, İslam vurgusu öne çıkmış ve bu grup içerisinde kimliğin ve kültürün bir belirleyenin de din olduğu gerçekliği açığa çıkmıştır. MHP'de siyaset yapan ve Kürt kimliğini doğrudan kabul etmeyen görüşmecim sohbetin ilerlemesinin ardından kendisinin Kürt olduğunu kabul etmiş ve bu kimliği, "kırma Kürtlük" olarak nitelemiştir;

Kimsin dediklerinde "elhamdülillah Müslümanız" diyoruz. Türküz. Kökenimizde Türkmen'dir. Haymanalı olarak atalarımız Iraktan buraya göç etmiş ve bundan dolayı Kürtlüğe geçiş olmuş, biraz "kırma Kürtlük" oluşmuş. (Ahmet[1])

MHP'li görüşmecim dışındakiler, Kürlüğü hiçbir şartta reddetmemiş, bağlı oldukları aşiretlerin de, Kürt kimliğini taşıdıklarını savunmuşlardır. Dikkat edilirse, Ahmet de, doğrudan Kürt kimliğine karşı mesafelenmemiş, bir yerden sonra bu kimliği "bozulmuş" bir vaziyette de olsa taşıdığına ikna olmuştur. Bu bağlamda Ahmet'in politik kimliği etnik kimliğini aşan bir noktada durmakta ve onu reddedilebilir bir noktaya taşımaktadır. Diğer bazı görüşmeciler ise kendilerini sırasıyla şöyle tanımlamışlardır;

Kendimi bir Kürt genci olarak tanımlıyorum. (Sedat[2])
Kendimi vatanına milletine bağlı bir milliyetçi olarak tanımlıyorum. Etnik köken olarak da, Kürdüm. (Kadir[3])
İnsan olarak tanımlıyorum kendimi. Ama Kürtlüğümü de kabul ediyorum. (Aslı[4])
Kürdüm. Böyle tanımlıyorum kendimi. (Rojda[5])
Kendimi memleketine sahip çıkan bir Kürdüm. (Umut[6])
Kendimi muhafazakâr-milliyetçi bir Kürt olarak tanımlıyorum. (Yusuf[7])
Kendimi bir Kürt kadını olarak tanımlıyorum. (Sinem[8])

Tanımlamalarda Kürtlük vurgusunun öne çıkması, gençlerin etnik kimlikle kurdukları olumlu ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Yapılan tanımlamalarda ayrışmanın esas olarak siyasi ve ideolojik saiklerle gerçekleştiğine değinmiştim, bu bağlamda, kimi tanımlama girişimlerinde, Kürtlük doğrudan ön plana çıkarken, kimilerinde belirli kavramlarla yan yana kullanılmıştır. Genel olarak muhafazakâr görüşmeciler içerisinde Kürtlüğün İslam ile beraber anıldığını, Kürt kimliğinin İslam'ı kapsaması gerektiği görüşü ağır basmıştır. Kuramsal tartışma içerisinde, kimliğin bir tür seçme işlemini içinde barındırdığını belirtmiştim. Bu grup içerisinde seçilen öğenin esas olarak din olduğunu ifade etmek gerekir. Tabi Kürt kimliğinin daha seküler bir içeriğe sahip olması gerektiğini, dinden ziyade, kültürel ve etnik ortaklığı öne çıkaran bir anlayışı benimsemesi gerektiğini savunanlarda vardır. Kimliği siyasi ve ideolojik süreçlerin bir parçası olarak gören Bayart'ın (1999) tezinden hareketle politik yaşama katılımın gençler içerisinde kimliğin belirlenmesinde önemli bir ayrıntı olduğunu ifade edebiliriz. İçinde bulunulan iktidar ilişkileri, Kürtlüğün niteliklerini belirlemekte ya da en kötü ihtimalle onun neleri içerip, neleri dışarıda bırakacağına karar verilmesini sağlamaktadır.

---

[1] Ülkü Ocakları üyesi ve MHP'de aktif siyaset yapıyor. Yaş; 27.
[2] Lise mezunu. Dini eğilimler güçlü ve HDP'de siyaset yapıyor. Yaş; 25
[3] Üniversite mezunu, belediye çalışanı ve AKP üyesi. Yaş; 26
[4] Üniversite mezunu, kişisel asistan ve herhangi bir siyasi partiye üye değil. Yaş; 27
[5] Öğrenci, siyasi parti üyesi değil fakat HDP'ye yakınlık duyuyor. Yaş; 20
[6] Belediye çalışanı, CHP üyesi. Yaş; 28
[7] Lise mezunu, Esnaf, AKP üyesi. Yaş, 29
[8] Üniversite mezunu, EMEP üyesi. Yaş; 25

3.2. Farkındalık Hikâyeleri'nin Kimliğin Politikleşmesindeki Etkisi

Kuşkusuz ki kimliğin oluşumu, belirlenmesi ve güçlenmesinde gündelik yaşamı sarsıntıya uğratan farkındalık hikâyelerinin rolü büyüktür. Egemen kimlik ve azınlık kimliği arsındaki temasın kimliğe vurgunun daha fazla yoğunlaşmasıyla sonuçlandığı bilinmektedir. Çalışma kapsamında, görüşme yaptığım kişilere Kürtlüklerini kabul etmelerinde etkili olan hikâyelerini ve ilk defa ne zaman Kürt olduklarını güçlü bir biçimde hissettiklerini anlatmalarını istediğimde, anlatılan meselelerin çoğunlukla olumsuz bir içeriğe sahip olduğu fark edilmiştir. Yani esasen Kürtlüğe dönüş, çoğunlukla olumsuz bir durum ve dışlanma hissi üzerinden gerçekleşmiştir.

> *...uzun süre çıktığım ve evlilik planları yaptığımız erkek arkadaşımın ailesi, beni Kürt olduğum için istemedi. Bu durum karşısında duygusal olarak çok yıprandım. Neticede kimliğimi ben seçmiyorum. Allah vergisi bu. İlk defa o zaman Kürt olduğumu güçlü bir şekilde fark ettim.* (Aslı)

> *Sene 2000'lerde ben berber çırağıyken, Kürtçe müzik dinliyordum. Biri gelip bana Kürtçenin yasak olduğunu ve dinlemem gerektiğini söylemişti. Orda bir sorun olduğunu, ayrımcılık yapıldığını ve kimliğimi savunmak gerektiğini anladım.* (Yusuf)

> *Kürt olduğumun farkına 7-8 yaşlarında vardım. Annem Kürt olduğu için babamın ailesi ve komşular tarafından sevilmezdi. Sürekli "Kürt kızı geldi" şeklindeki cümlelerle onu küçümsediklerine şahit olurdum. Annemin ezildiğini görünce, babamın tarafı Türk olmasına rağmen, Kürt olmayı seçtim ve öyle tanımlıyorum kendimi.* (Sinem)

Daha çok kriminal suç, tehdit, dışlanılma hissi vs. gibi olumsuz içeriğe sahip kavramların, farkındalık hikâyelerine egemen olduğu aşikârdır. Kimliğinin karşısındaki tarafından olumsuzlandığına dair duyulan güçlü inanç, gençleri etnik kimliği daha fazla sahiplenmeye ve onun kültürel ve politik mücadelelerinin bir parçası haline getirmeleriyle sonuçlanmıştır. Nitekim hangi siyasi görüş veya ideolojiden olursa olsun görüşme yaptığım tüm gençler, Kürt kimliğine yönelik olumsuz bir damgalamaya izin vermeyeceklerini ve bunun karşısında duracaklarını kendi politik tercihleriyle çelişmeyecek tarzda ifade etmişlerdir.

Farkındalık hikâyelerinde öne çıkan bir diğer konu ise, "ötekilik" algısıdır. Karşılaşmalar sırasında birey, egemen kimliğinin nezdinde "öteki" olarak damgalandığının farkındadır. Tekrar etmek gerekirse Larrain (1996), kimliğin belirlenmesinde "öteki"nin açıklamalarının etkin olduğunu vurgular. Devletin veya egemen kimliğinin pratik veya söylemsel yolla Haymanalılar üzerinde yarattığı etki, kimliklerini belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

3.3. Kuşaklar Arasında Ayrışma ve Uzlaşımlar

Çalışmanın gençleri kapsaması, kuşaklar arasındaki farklılığı ortaya koymayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda gençlerden çoğunlukla kedilerini önceki kuşaklardan ayıran kültürel ve politik farklılıkları açmalarını ve aile ile kendi görüşleri arasında her hangi bir ayrışma olup olmadığı sorulmuştur. Verilen cevaplardan hareketle, gençlerin ailelerine oranla politik yönden daha

aktif olduklarını ifade etmek mümkündür. Yine geçlerin politik kimliklerinin oluşumunda aile'nin etkisi büyük olsa da, son kertede ve esas belirleyici olan, yakın çevreyle kurulan ilişkilerdir. Nitekim aileleriyle aynı politik tercihlere sahip olmayan görüşmeciler, arkadaşlık ilişkileri ve yakın çevrelerinin kendileriyle aynı politik eğilimlere sahip olduğuna dikkat çekmişlerdir.

> *Ailem politik olarak AKP yanlısı bir tutum benimsiyor. Ben ise daha çok Kürt siyasi hareketine yakın hissediyorum. Bu politik kimliği benimsememde, yakın arkadaşlarım ve siyasi çevremin rolü büyüktür… biz son kuşak olarak, eskilere göre daha sorgulayıcıyız.* (Sedat)

Haymanalı gençler arasında aşiret kimliği, politik davranışlarda belirleyici değildir. Gençlerin tamamına yakını, bağlı oldukları aşiretin politik ve sosyal tercihleri üzerlerinde bir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Aşiretten ziyade, aile bağları ve çevrenin etkisi üzerinde durulmuştur. Bu durum son dönem gençlikle beraber, aşiret kimliğinin, davranışlar üzerindeki belirleyiciliğini yitirdiğinin göstergesidir.

> *Aşiret bağımın güçlü olduğunu ifade edemem. Sorulmadığı sürece de, söyleme gereği duymam. Aşiretten ziyade Kürtlük önemli benim için.* (Umut)

> *Şeyhbizin aşiretine mensubum ama aşiret kimliğinin üzerimde belirleyici olduğunu söyleyemem. Aşiretten çok, ailenin ön planda olduğunu düşünüyorum.* (Yusuf)

Kürtlük imgesi, çoğunlukla siyasi bir tartışmanın konusu olarak ele alınmıştır. Gençlerin önemli bir kısmının siyasi partilerde aktif siyaset yapıyor olması bu durumu kolaylaşmasını sağlamıştır. Kürt kimliğinin sosyo-politik alanda belirleyici olduğu ve yeni kuşağın Kürtlük vurgusunu öne çıkardığı, tüm görüşmecilerin üzerinde uzlaştığı bir noktaydı.

> *Haymananın yerlisinden ziyade Ankara-merkezdeki Haymanalı gençler, Kürtlüğe daha bağlı. Çünkü burada kimliğin tehdit altında olduğu daha net görülüyor ve bu durum karşısında özellikle son kuşak gençlik daha sahiplenmeci davranıyor. Örneğin bende AK Parti üyesiyim ve bulunduğum her siyasi ortamda, Kürtlüğümü vurgulamaktan kaçınmıyorum.* (Yusuf)

Mevzu etnik kimlik olunca politik kimlik, buna uygun gelecek biçimde kurgulanmaktadır. İdeolojik olarak muhafazakâr, milliyetçi, sosyalist vs. olunsa da, etnik kimlik kolaylıkla bu siyasi ideolojilerin bir bileşeni haline dönüşebilmektedir.

Sonuç

Haymanalı genç Kürtlerin kültürel ve politik kavrayışlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, özellikle son kuşak gençler içerisinde etnik kimliğin güçlendiği iddiası savunulmuştur. Çalışma kapsamında farklı politik görüşlere sahip insanlarla görüşülerek, ideolojik farklılıklar içerisinde Kürtlüğe nasıl bakıldığı betimlenmeye çalışılmıştır. En temel kültürel araç olan dil'in gençler içerisindeki kullanımı azalmasına rağmen, politik olarak Kürtlüğün güçlendiği söylenebilir. Bu bağlamda, kültürel bağlılıktan ziyade, kimlik üzerinden

politik bir bağlılığın daha güçlü olduğunu ifade etmek mümkündür. İdeoloji, Kürt kimliğinin diğer bileşenlerini belirlemede önemli bir ayrıntıdır. Zira gençler bağlı bulundukları siyasal ideolojilerden hareketle, Kürtlüğün bileşenlerini birbirilerinden farklı belirlemişlerdir. Muhafazakâr ya da milliyetçi ideolojiler içerisinde Kürt kimliğinin İslam ile uyumlu olması beklenirken, daha sosyalist ve sosyal demokrat görüşler içerisinde, Kürtler arası dayanışma vurgusu öne çıkmıştır. Yine muhafazakâr ve milliyetçi görüşler içerisinde, din sadece kültürel Kürtlüğün değil, Politik Kürtlüğünde bir belirleyenidir.

Politik/siyasi kimlikleri farklı olsa da, gençlerin tamamının Kürtlüğe dair olumlu tahayyülleri olduğunu ve mevzu etnik kimlik olunca sahiplenmeci bir tavır takındıklarını ifade etmek mümkündür. Fakat buna rağmen yine büyük çoğunluğun içerisinde merkez ve egemen kimlikle ilişkilerin iyi olması dikkat çekicidir. Nitekim Andrews, Türkiye'deki etnik grupların, Türk vatandaşı olarak toplumdaki yerlerine dair bir duygu taşırdıklarını ama aynı zamanda, belirli bir bölgeye ait kendi grup kimliklerine dair güçlü bir duyguları olduğunu vurgular (1992, s. 11). Benzer durumun Haymanalılar arasında da egemen olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle, daha muhafazakâr eğilimlere sahip olan ve merkezle ilişkilerinde gerilim olmayan kesimler içerisinde bu durum daha izlenebilirdir. Bir yanda Türkiyeli olma durumunun altı çizilirken, diğer yandan Kürtlük söz konusu olduğunda hassasiyetler devreye girmekte ve bu kimliği sahiplenici bir tavır takınılmaktadır.

Kaynakça

Andrews, P.A. (1992). *Türkike'de Etnik Gruplar.* (M. Küpüşoğlu, çev.). İstanbul: ANT (Tüm Zamanlar Yayıncılık).

Aydın, S. (2009). *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine.* Ankara: Maki Basın Yayın (Özgür Üniversite).

Bayart, J. F. (1999). *Kimlik Yanılsaması*. (M. Moralı, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Eagleton, T. (2005). *Kültür Yorumları.* (Ö. Çelik, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keyman, F. (2000). *Türkiye ve Radikal Demokrasi: Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim.* İstanbul: Alfa Yayınları

Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik.* (N. N. Dominiç, çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Sarı, E. (2010). *Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

GÖSTERİŞ PİYASASINDA KUAFÖRLER: ANKARA VE NİĞDE KUAFÖR ÖRNEKLERİNDE GÜNDELİK HAYAT VE KADINLIK İMAJININ YAPILANDIRILIŞI[1]

Ercan Geçgin[2]

Özet

İmajın ve görselliğin ön plana çıktığı günümüz toplumunda kuaföre gitmenin, kentli her kadının gündelik hayatında, neredeyse zorunluluğa dönüşmüş bir pratik olduğunu görmekteyiz. Bu çalışma, bu pratiğin gündelik hayattaki yerini sınıfsal, kültürel ve toplumsal cinsiyet rollerinin sosyolojik muhtevası açısından anlamaya yönelik nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Bu kapsamda, karşılaştırmalı olarak Ankara ve Niğde kent merkezleri örneklerinde, farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kategorilere mensup kuaför hizmeti alanlarla ve kuaför hizmeti verenlerle derinlemesine görüşmeler ve gözlemler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada, her iki kentten farklı sosyo-ekonomik tabakadan toplamda 100'den fazla kadınla ve 20'den fazla kuaförle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her iki kentte de sınıfsal profillere göre birbirine paralel eğilimler tespit edilmekle birlikte farklılıklar da gözlemlenmiştir. Kuaföre gitmek, alt sınıflar için bir zorunluluk iken orta ve üst sınıftakiler için estetik kayı, gösteriş ve statünün sembolik sermayesi olarak yapılandığı görülmektedir. Kentli kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin 'gösteriş piyasası' diyebileceğimiz bir alanda yeniden üretilmesinde, imajların yapılandırılmasında ve ayrıca sosyalleşme süreçleri ve psikolojik terapi gibi pek çok açıdan kuaförlerin işlevleri tespit edilmiştir. Bulgulardan hareketle 'evin uzantısı olarak kuaförler' ve 'araçsal olarak kuaförler' olmak üzere iki kategori oluşturulmuştur. İlkinde kuafördekilerle yakın ve sıcak ilişkiler kurulurken ikincisinde sosyal mesafenin yüksek olduğu görülmektedir.

Çalışmada, kuaför hizmetinin, kadınların gündelik hayattaki imaj benliklerinin önemli bir parçası haline geldiği; 'gösteriş piyasası'nın vazgeçilmez uğraklarından ve bileşkelerinden olduğu, 'genişletilmiş ayna benliği'ne katkı sunduğu, tercih edilen erkek kuaförün 'imaj ajanı'; sosyal uzamın 'imaj ajansı', diğer kadınların ise 'imaj rakipleri' olarak görüldüğü bir imaj dünyasının yapılandırılmakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kuaför, Toplumsal Cinsiyet Rolleri, İmajın Yapılandırılması, Gösteriş Piyasası.*

1. Giriş

Günümüz dünyasının kentsel alanındaki gündelik hayat pratiklerinin önemli mekânsal uğraklarından birinin kuaförler olduğunu söyleyebiliriz. 'Ömer Halisdemir Üniversitesinin

[1] Bu çalışma, Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi tarafından desteklenen SOB2016/03-BAGEP numara ile kayıtlı 'Kuaförlerde Yapılandırılan Kadınlık İmajının Sosyolojisi: Karşılaştırmalı Ankara ve Niğde Örnekleri' başlıklı projeye dayanmaktadır.

[2] Yrd.Doç.Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ercangcn@gmail.com

Bilimsel Araştırma Proje Birimi' tarafından desteklenen projeye dayanan bu çalışma, Ankara ve Niğde kent merkezindeki kuaför hizmeti veren çalışanlar ile kuaför hizmeti alan kadınlara yönelik gerçekleştirilen nitel bir araştırmaya dayanmaktadır. Nitel araştırma tiplerinde durum çalışmasına dayalı bir yöntemle araştırma yapılmıştır. Haziran 2016 – Ağustos 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilen saha araştırmasında alt, orta ve üst sosyo-ekonomik duruma sahip kadınlarla ve bu sınıfsal kategorilere hizmet veren kuaförler ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve gözlemlerden istifade edilmiştir. Yüz yüze görüşmelerin yanında internet üzerinden de görüşme formları doldurtulmuştur. Ankara'da 60, Niğde'de ise 49 kuaför hizmeti alan kadınla ve Ankara'da 20, Niğde'de ise 10 kuaför çalışanıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[1] Bildirinin sınırları ölçüsünde görüşmecilerin tamamını kapsayan analizlere yer verilememiş, sadece belli başlı ortak nitelikleri taşıyan örnekler kullanılmıştır. Teorik açıdan ise gündelik hayat pratiklerini açıklamaya katkı sunan yaklaşımlardan istifade edilerek araştırma nesnesi inşa edilmeye çalışılmıştır.

Öncelikli olarak görüşmecilerin demografik özelliklerinden kısa bilgiler verecek olursak; her iki ilin toplamında görüşülen kişiler içinde (kuaför hizmeti alan kadınlar) en küçük yaş 18, en yüksek yaş ise 62'dir. Tüm katılımcılar içinde evlilerin oranı %33, bekarın oranı ise %67'dir. Meslek açısından çoğunluk öğrenci olduğunu belirtmekle birlikte öğretim üyesi, doktor, mühendis, öğretmen, avukat, hemşire ve ev hanımı şeklinde belirten de bulunmaktadır. Eğitim açısından ise %40 lisans ve lisansüstü, %40 lise, %20'i ise lise altı kategoriden mezun ya da terktir. Gelir bakımından çoğunluğun 1000-2000 TL gelire sahip olduğu, buna karşın 5 bin-6 bin TL gelire sahip olanların azınlıkta olduğu görülmektedir. Kuaförlerde ise çalışanların çoğunluğunun lise mezunu ya da terk olduğunu, evli ağırlıklı olduğunu, gelir bakımından 2 bin TL ile 5 bin TL arasında değişkenliğin göze çarptığını ancak kuaför sahiplerinde bu oranın daha yüksek olduğunu görmekteyiz.

Bildirinin sınırları ölçüsünde öncelikle kuaföre giden müşterilerin kuaförü anlamlandırma biçimleri, estetik kaygıları ve imajın gösteriş piyasası içerisinde nasıl yapılandırıldığı üzerinde durulacaktır. Sonrasında toplumsal cinsiyet rolleri açısından bu pratik ele alınacak ve devamında kuaförlerin imaj yaratımındaki yerine değinilecektir.

2. İmaj Yapılandırma Sahası Olarak Kuaför

Debord'un (2006, s.13) 'Gösteri Toplumu'yla ilgili ilk tezi şudur: "Modern üretim koşullarının hâkim olduğu toplumların tüm yaşamı devasa bir *gösteri* birikimi olarak görünür. Dolaysızca yaşanmış olan her şey yerini bir temsile bırakarak uzaklaşmıştır." 'Gösteri'nin sosyolojik mahiyetine dair 4.tezi ise şöyledir: "Gösteri bir imajlar toplamı değil, kişiler arasında var olan ve imajların dolayımından geçen bir toplumsal ilişkidir." Dolayısıyla imajlar, toplumsal ilişkilere gömülüdür. Başka bir deyişle, 'temsil'in öne çıktığı ve meta üretim koşullarının ürünü olan imgelerin zihinlere nüfuz ettiği gösteri toplumu, bir bakıma yanılsamanın hakikatin yerini almaya başladığı bir toplumdur diyebiliriz.

[1] Görüşmecilerin isimleri alınmamış olup metin içerisinde Ankara'dakiler için 'A' ile, Niğde'deki kuaför hizmeti alan kadınlar için 'N' ile başlayacak numaralı kodlar kullanılmıştır. Kuaförler içinde Ankara için 'AK', Niğde için 'NK' kodlu ifadeler kullanılmıştır.

İmaj, hem modern çağın hem de postmodern çağ bireylerinin girdiği kılıktır. Giderek kitle kültürünün üretimi içindeki dinamikliği ile sosyalleşmeyi büyülendiren; bireyleri cezbeden, benliği şekillendiren ve taklidi derinleştiren toplumsal atmosferdir. Ayrıca kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla açığa çıkan yeni kültürün de en temel gündelik pratiğidir.

İmaj çağı, hem kadın hem erkek bireylerin yeniden üretilen toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden hayat bulur. Berberler, modern öncesi dönemde de erkeğin önemli imaj üretim alanlarından biriyken kadınlar için bu imaj üretim sahası daha özel ve bireysel alanla sınırlıydı. Kadının kamusal alanda daha fazla yer alıp görünür olması, kadın kuaförlerinin imaj üretim merkezleri haline gelmesini de beraberinde getirmiştir. Kuaförlerin kadınların dünyasındaki yeri, önemi ve anlamı bu açıdan üzerinde durmaya değerdir. Araştırmada, kadınlar için kuaförün bir ihtiyaç haline dönüştüğüne yönelik bir düşünce göze çarpar.

> A2: *Değişim, estetik, güzellik. Kuaför benim hayatımdaki beğenilme arzumu tatmin eder, değişim ile özellikle psikolojik olarak yenilenirim.*
> A5: *Kuaför bir bakıma dedikodu kazanı gibi. Veya kadınların networkünü genişlettiği bir mekân. Ya da yine kadınların sıkıntılarını diğer hemcinsleriyle konuşarak aşmaya da çalıştığı bir yer.*
> A4: *Kuaför, sadece saçlarımı kestirmek için gittiğim bir yerdir. Hayatımda büyük bir öneme sahip değil. Sadece işini yapan insanlar.*
> A23: *Yenilik tazelenmek özgüvenin yükselmesi... Kuaförüm benim kurtarıcım.*
> A30: *Olmazsa olmaz, beni ben yapan şeylerden biri.*
> N26: *Kuaföre gittiğim an bi rahatlama hissediyorum sonucunda güzellik olan bi durum yani görsellik ifade ediyor ve bu her kadın için önemlidir.*
> N35: *5 yıldır Niğde'deyim ve kuaförümü hiç değiştirmedim. Çünkü artık tanıdık birileri oldular. Aklıma ilk gelen şey değişim yapmak ve güzelleşmek.*

Gerek Ankara'da, gerekse Niğde'de kadınlar için kuaförün gündelik hayat pratikleri içerisindeki yeri ve anlamının giderek belirginlik kazandığını söyleyebiliriz. Buna mukabil, hayatında önemli bir yere sahip olmadığını dile getirenlere de rastlanabilmektedir. Nihayetinde bu kesim azınlıkta (genelde eğitim seviyesinin yüksek kesim) olsa bile bir şekilde kuaför hizmetini aldığını görmekteyiz. Önemli bir noktada da kuaförün bazıları için önemli sosyalleşme mekânlarından biri haline gelmesidir. Kuaförün sosyalleşme istasyonuna dönüşmesinin sınıfsal, mekânsal ve kültürel halelerle örülü toplumsal çerçevesi bulunur. Sözgelimi daha alt sosyo-ekonomik konumlara sahip semtlerde bulunan kuaförlerin müşterilerini ekseriyetle o semtlerde oturanların oluşturması, kuaförle olduğu kadar kuaför ortamıyla da daha yakın, samimi ve kalıcı ilişkilerin tesis edilmesini beraberinde getirmektedir. Ankara'da orta ve alt sınıf kategorilerindeki mahallelerde daha sıklıkla rastlanmaktadır bu duruma. Niğde'de ise mahallelere yayılmış ağlardan ziyade merkezde (çarşı) kümelenmiş kuaförleri görmekteyiz. Nitekim bu kuaförlerin bazılarında da yakın ilişkilerin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Saha bulgularından ve gözlemlerden hareketle bu tipten kuaförleri 'Evin Uzantısı Olarak Kuaförler' olarak adlandırılabiliriz. Saha araştırmasında da gözlemlendiği üzere bu tipteki kuaförlerin üst sınıfa hitap eden kuaförlerdeki mesafeli dilden ('sizli-bizli') farklı olarak yakın bir dil ('senli-benli') söz konusudur. Kuaföre herhangi bir hizmet için gidilmesi şart değildir. Sohbet etmek, evde yapılan börek veya kek gibi yiyecekleri getirip paylaşmak vb. açılardan sosyalleşmelerin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Kuaförü

kullanım bakımından soyutlayabileceğimiz bir diğer kategori ise 'Araçsal Olarak Kuaförler' olabilir. Bu kategoridekilerin kuaförü estetik kaygısı ve imajı gösteriş sembolü olarak yapılandırmasının önemli bir aracı olarak kullandığını ifade edebiliriz. İlişkiler mesafeli, soğuk ve hizmet odaklıdır. Üst sınıftakiler dışında orta sınıfta yer alan öğrencilerin -gerek Ankara'da (özellikle Kızılay bölgesi) ve gerekse Niğde merkezdeki- kuaförleri kullanım biçimlerinin bu kategoriye dâhil olduğunu belirtebiliriz. Bazıları yenilik olsun diye kuaför de değiştirebilmektedir. Kimilerinin de birini beklerken can sıkıntısından mütevelli yol üstündeki kuaföre gitmesi de bu kategoriye girebilir.

Kuaförün kendileri için ne anlam ifade ettiği konusunda 'güzellik/güzel görünmek', 'bakımlı olmak', 'yenilenmek' ve 'rahatlama' gibi sözcüklerine de sıklıkla rastlanılmıştır. Bu kavramların birbirine yakın sosyal anlamlar içerdiği kuşkusuzdur. Yenilenmek ve rahatlama ihtiyacı olarak kuaförlerin önemli uğraklardan biri haline geldiği ve bunun psikolojik terapi işlevi gördüğü de özellikle belirtilmektedir. Her iki kentteki kuaförler de kadın müşterilerinin sohbet etme isteğinde olduklarına yönelik eğilimler göze çarpmaktadır. Konuşma konularının içeriğini ise çoğunlukla bireysel ya da yakın ilişki sorunları (evlilik ya da sevgili gibi) oluşturmaktadır.

Kadınların çoğunluğu, kuaföre gitme gerekçesi olarak saç kesimi, bakımı ve boyası, fön, kaş alımı ve ağda gibi cevaplar kullanmışlardır. Kuaför seçiminde dikkat edilen hususlar konusunda ise kadınların çoğunluğunun temizlik-hijyen, ortam kalitesi, hizmet anlayışı, profesyonellik/sanatkarlığı gibi noktalara önem verdikleri görülmektedir. Tüm kategorideki müşterilerin çoğunluğunun randevu ile kuaföre gittiği de başka bir tespittir. Ancak 'evin uzantısı olarak kuaför'lerde bu durum esnektir. Çalışan kesimde iş çıkışı kuaföre uğramak çoğunlukta olmasına karşın öğrencilerde randevusuz gitmek de önemli orandadır. Kuaföre gitme sıklığında gerek sosyo-ekonomik düzey ve gerekse yaş itibariyle farklı eğilimler göze çarpmaktadır. Üst sınıfa doğru gidildikçe ve yaş arttıkça kuaföre gitme sıklığı ve kuaföre harcanan para da artma eğilimindedir. Yaşla birlikte saç modeli de değişebilmektedir. Gençlerde sosyal medyadan etkilenme yoğunlukta iken olgun yaşlarda daha genç ve hacimli saç modelleri tercihine yöneliş vardır. Öte yandan kadınların ekseriyetinin aynı kuaförü tercih etmesi, müşterilerin sadık ve güvenilir bir ilişki arayışına dair önemli ipucudur.

Saç, imaj değişiminin en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Konuyla ilgili kuaför AK10 şunları belirtmiştir:

İster kilolu olsun ister zayıf, her kadın önceliğini saça verir, mutlaka kuaföre uğrar.

Kadın için güzellik göstergeleriyle ilgili verilen cevaplarda 'saç' önemli bir itibara sahip görülmektedir.[1]

3. İmaj Rekabeti

İmajlar; hem üreticiler/kuaförler hem 'gösteriş piyasası' hem de kadınlar tarafından kolektif üretilir. 'Gösteriş piyasası' kavramı üzerinde duracak olursak, bu kavram kapitalizmin insan bedeni üzerindeki tasarrufunun esasında piyasanın istekleri doğrultusunda şekillendirmesine

[1] En az saçlar kadar gözler de güzellik göstergelerinde ilk sıradadır.

göndermede bulunur. Güzel görünmek/imaj sahibi olmak, gösteriş piyasasında ve ilişkisel ağ içerisinde açık veya örtük haliyle dinamik bir rekabete dayanmaktadır. Bunu sosyolojik teoriler ışığında biraz daha açmaya çalışalım.

Goffman'ın (2009) sosyal hayatı tiyatro sahnesi şeklinde teorize eden dramaturjik yaklaşımı çerçevesinde düşünecek olursak, imaj üretimi ve yapılandırılması kentli hayatın önemli benlik sunumlarından biridir diyebiliriz. Goffman'ın (2009) sahne önü/sahne arkası, 'dışarı' ile 'performans' ve 'izlenim yönetimi' kavram setleri, kuaför merkezli imaj oluşturma ve benliği güçlendirme, bireysel ve sosyal kimliğini pekiştirme noktasında başvurulacak anahtar kavram setleri olarak kullanılabilir. Sahne önü, bireyin performansının başkaları tarafından görülmesi istenilen alandır. Sahne arkası ise daha gizil bir muhteva taşır, görünmesi pek istenmez. Dışarı ise üçüncü bir alan olarak belirir, sosyal etkileşimlerle ve süreçlerle anlam kazanır. Benlik, sosyal etkileşimde bir süreçtir. Performans, istenilen gösteriş güzergahında bir 'izlenim yönetimi'nin oluşmasına kaynaklık eder. Dekor ve kişisel cephe sahne önünde bulunur. Sosyal ortam ve sosyal bağlam dekorları meydana getirir. Kişinin başkaları tarafından algılanan görünüş ve tarzları, performansla somutlaştırılır. Karşı taraflarca idealleştirilmiş imgenin oluşturulmasına uygun performanslar sahnelenir. Bu etkileşim süreci içinde birey sosyal mesafelere ve rol mesafelerine de oldukça dikkat eder.

Bourdieu'nün (2015) alan, sermaye türleri ve habitus kavramları ekseninde yaklaştığımızda da aynı noktalara ulaşmamız mümkündür. İmaj üretimi gösteriş alanı içerisinde (Goffman'ın diliyle 'sahne önünde') sınıfsal açıdan ekonomik sermayeye gerek duyduğu kadar, sosyalleşme açısından izlenim yönetimi ortaya koyabilmesi için de belirli bir kültürel sermaye birikimini ve sosyal sermayeyi gerekli kılar. Dahası, imaj gösterişi önemli bir sembolik sermaye birikimi sağlar. Debord'un (2006) "gösteri, öyle bir birikim aşamasındaki *sermayedir* ki imaj haline gelir" tezi de bu mahiyette kabul edilebilir.

'Gösteriş' yukarıdan aşağıya (modanın taklit dolayısıyla yaygınlaşması gibi) şekil veren tek yönlü bir ilişki çizelgesinde her zaman hayat bulmayabilir. Yukarıda da işaret edildiği gibi sembolik/simgesel sermayenin kaynaklarını güçlendiren işlevlere sahip olabilir. Dyhouse'un (2015, s.17) şu ifadesi bu bağlamda dikkate değerdir: "Gösteriş hem risk hem de kendini ortaya koyma olarak ya da eşitsizliğini ısrarla sürdüren bir toplumda, tehlikeli topraklarda olmasına rağmen kadınlar tarafından kullanılabilecek bir kaynak olarak görülebilir." Dolayısıyla gösteriş, güzellik, imaj sosyal etkileşim süreçlerinde 'güç' merkezlerinden biri olabilmektedir. 'Güzellik ve bakımlı olmak kadını güçlü kılar mı?' sorusuna verilen bazı yanıtlar şu şekildedir:

> A20: *Evet kılar çünkü kendine özgüveni olan kadın her zamana güçlüdür.*
>
> A22: *Güçlü sağlamaz. Ama kadın için olumlu bakış her zaman iyi hissettirir.*
>
> A29: *Kadın aynaya baktığında kendini güzel buluyorsa her zaman güç de ondadır. Güzel bulmuyorsa zaten depresyonda ve yorgan altında ağlıyordur.*
>
> N9: *Bakımlı görünmek kesinlikle kadını güçlü kılar bence. Güzel ve bakımlı olmak aynı şey değil bence. Bir kadın bakımlıysa kendine güveni o kadar artar.*

Cevapların ekseriyetinin güçlü kıldığına yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bakımlılık ile güzellik arasındaki farka işaret de mühimdir. Diğer taraftan kendine güveni pekiştiren bu unsurlar, toplumsal sahne önündeki performansı arttırmakta ve diğer kadınlarla olan ilişkileri de doğrudan etkilemektedir.

A33: *Popüler kadın imajına sahip olmayı sağlayan ve bu anlamda sosyal atmosferinde rekabet de olan bir ortamdır kuaför.*

Popüler imaj, esasında piyasa koşullarında inşa edilmektedir. Klasik medya ve sosyal medya bu imajın üretilmesinde ve tüketilmesinde önemli bir paya sahiptir.

Sadece güzellik değil, kuaföre harcanan para da kadınların gösteriş piyasasındaki rekabet unsurlarından biridir. Özellikle üst sınıftaki kadınların kuaför harcamalarını statü göstergesi olarak sunmaları bu açıdan değerlendirilebilir.

Kuaför hizmeti sunanların izlenimleri de rekabeti teyit etmektedir:

NK1: *Kuaför kadın için evet güç kaynağıdır. Büyük bir rekabettir. Hem de çok. Kadının en büyük rakibi yine hemcinsi. Sürekli başkaları ile yarış içindeyiz.*

AK5: *Bazı kadınlar eğer kuaförden çok memnun kalmışsa arkadaşlarına önermiyor. Çünkü kendisinden daha güzel olmasını istemiyor. Arkadaşı olsa bile.*

Kadınların hemcinsleri ile olan rekabetini 'imaj rakipleri' olarak adlandırabiliriz. Tüm kadınlar için geçerli bir durum olmamakla birlikte, eğer gösteriş sahasında arkadaşları da bulunuyorsa en önemli rakipleri onlar olmaktadır. Ancak bu mücadele örtük yaşanmaktadır.

A54:*Kuaför kötü bir ortam. Resmen gıybet yuvası.*

Medyadan tutalım da diğer tüm gösteriş sahnelerine değin genel toplumsal sahanın tamamı 'imaj ajansı'nı oluştur. Aktörlerin etkileşimi göreli bir imaj stillerini, beğeni kalıplarını nesnelleştirir. Kuaför bu mücadele sahnesinde 'imaj ajanı' işlevini görür. Ancak belirli ölçülerde kendisi de bu yapılandırma sahasında aktör rolünü üstlenebilir, ancak o da görelidir. Kuaförün erkek olması da bu açıdan fazla tercih edilen bir durum olmaktadır. Zira o genişletilmiş ayna benliğin mikro düzeydeki temsilidir. -Profesyonel olsa bile- kadın kuaför tercihinde bulunanlar sınırlıdır. Lakin bu sınır, alt sınıflarda daha geniştir, zira kadın çalışan tercihi ön plandadır.

Sürekli rekabet halindeki gösteriş sahasında imaj çok yönlü unsurlarca yapılandırılmaktadır böylelikle. Dikkat çektiğimiz kuaför alanı geniş ölçekli imaj üretiminin mikro boyuttaki uğraklarından biridir sadece.

Sonuç

Kuaförlerin kadınların dünyasında imaj açısından güç kaynağını teşkil etmekle birlikte pek çok işlevi yerine getirmek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla edilgen bir rolden ziyade kadınların sosyal hayatta güçlenmeleri, kendi benliklerini dirayetli hale getirmelerinde kuaför pratikleri önemli roller üstlenebilmektedirler. Diğer taraftan sosyo-ekonomik eşitsizliklere bağlı olarak ekonomik sermayeye sahiplik derecesi, bu güç kaynağına erişimi ve kullanımı da eşitsiz hale getirebilmektedir. Gösteriş piyasasına kaynaklık eden bütün bu etkileşim süreçleri bireyler arasında rekabete, statü yarışına, sınıfsal konuma sembolik açıdan ifade etme farklılığına doğru bir eğilimi beraberinde getirir. Esasında tüm bu süreçler kentsel hayat ya da metropol insanını her daim dinamik kılan unsurlardır. 'Metropol insanı' üzerinde duran Simmel'in (2003, s. 94)

şu sözleri bu açıdan isabetlik taşır: “Metropole özgü hayat tarzında birbirinden uzaklaşma olarak görünen şey, gerçekte onun temel toplumsallaşma formlarından yalnızca biridir.”

Kuaför, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini ve kadınlık imajlarını hem yapılandırır hem de sosyal hayatta daha güçlü sembollere sahip olabilme imkânı sunar. Bu çifte işlev, arka planda geniş bir imaj rekabetine dayanır bir boyutuyla. İmaj, sembolleşmiş bir metaya dönüştükçe kendine has bir piyasa yaratır. Gösteriş piyasasında var olmanın, kendini iyi hissetmenin, benliğini güçlendirmenin, farklılık sahibi olmanın bir yolu kuaförden geçmektedir. Ancak bu alan, rekabetiyle son derece dinamik olmasından ötürü aktif performansları zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

Bourdieu, P. (2015). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (Derya Fırat Şannan-Ayşe Günce Berkkurt, çev.) Ankara: Heretik.

Debord, G. (2006). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. 2.Baskı (Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Dyhouse, C. (2015). *Gösteriş: Kadınlar, Tarih, Feminizm.* (Duygu Akın, çev.) İstanbul: Can.

Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu.* (Barış Cezar, çev.) İstanbul: Metis.

Simmel, G. (2003). *Modern Kültürde Çatışma*. (Tanıl Bora, Nazile Kalaycı, Elçin Gen, çev.) İstanbul: İletişim.

ERKEKLİĞİN MELEZ YÜZLERİ: TÜRKİYE'DEKİ DİZİLER VE EVLİLİK PROGRAMLARINDAKİ ERKEKLİKLER

Esra Gedik[1] *Ceren Demirci*[2]

Özet

Bu çalışmada amacımız günün farklı saatlerinde yayınlanan televizyon programları aracılığı ile yaratılan iki farklı hegemonik erkekliğin kadınları ve erkekleri nasıl etkilediğini göstermektir. Çalışmada programdaki temel erkek karakterlerin özellikleri, farklı erkeklik temsilleri ve hegemonik erkekliğin, farklı erkeklik biçimleri üzerindeki tahakkümü ve kadınlar açısından etkileri incelenmiştir. Programların temel erkek karakteri arasında gerçekleşen ve araştırmanın temel kavramlarını oluşturan erkeklik temsilleriyle ilişkili olarak sahneler örnekleme dâhil edilmiştir. Bu programlar, 'erkeklik performansları', 'kadın-erkek ilişkileri' ve 'idealize edilen erkeklik' şeklinde kategoriler oluşturulmuştur. Gündüz kuşağında sunulan erkeklikler ile hegemonik erkeklik tipinde yaşanan değişime rağmen, Türkiye'de hala geleneksel erkeklik kalıplarının direnç içinde olduğunu ve bu değişimin ancak melez bir yapı ortaya çıkarttığını da iddia ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Gündüz kuşağı, prime time, hegemonik erkeklik, erkeklik performansları.*

1. Giriş

Bu çalışmada, gündüz kuşağı programlarında kadınlara sunulan erkeklik ile "prime time"[3]da erkeklere sunulan erkekliklerin birbirinden farklılaştığını iddia ediyoruz. Bu iki erkekliğin birbirini öteleyerek toplumda farklı cinsiyetler için farklı erkeklik (ve de kadınlık) modelleri sunduğunu iddia ediyoruz. Gündüz kuşağında sunulan erkeklikler ile hegemonik erkeklik tipinde yaşanan değişime rağmen, Türkiye'de hala geleneksel erkeklik kalıplarının direnç içinde olduğunu ve bu değişimin ancak melez bir yapı ortaya çıkarttığını da iddia ediyoruz. Neticede, karşımıza iki farklı hegemonik erkeklik yapısı çıkıyor: Bakan erkek (gündüz kuşağı erkekleri), bakılan erkek (prime time erkekleri). Bu tespitler Connel'in (1995) belirttiği gibi hegemonik erkeklik biçimin tarihsel süreç içinde değiştiği, bazı davranışlar, modeller ve kurumlar hegemonik konumunu yitirirken yerini başkalarının aldığı düşüncesiyle de örtüşmektedir. Ortak "erkeksi" özelliklerin varsayıldığını da belirtmekte yarar var. Öyle ki, farklı erkeklikler olsa da bunlar farklı toplumlarda farklı şekillerde inşa edilse de erkek olmanın ya da olamamanın ortak bir paydasından söz edilebilir.

Analizde önce programdaki farklı erkeklik temsilleri ve hegemonik erkekliğin, farklı erkeklik biçimleri üzerindeki tahakkümü ve kadınlar açısından etkileri incelenmiştir. Programların temel erkek karakteri arasında gerçekleşen ve araştırmanın temel kavramlarını oluşturan erkeklik temsilleriyle ilişkili olarak sahneler örnekleme dâhil edilmiştir. Bu programlar, 'erkeklik performansları', 'kadın-erkek ilişkileri' ve 'idealize edilen erkeklik' şeklinde kategoriler oluşturulmuştur.

---

[1] Yrd. Doç. Dr. Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, esragedik.34@gmail.com.
[2] Araştırma Görevlisi, Doktor Adayı, Özyeğin Üniversitesi, İşletme Bölümü, ceren.demirci@ozyegin.edu.tr.
[3] Televizyonların en çok izlendiği 20.00 - 22.59 arası saat dilimini kapsar.

2. Ne Kadar Sert O Kadar İyi Damat

Kısmetse Olur programı Kanal D'de yayınlanan bir programdır. Adından da anlaşılacağı gibi bir evlenme programıdır. Ancak bilinen evlenme programlarından farkı şu, bir grup kadın ve erkek BBG (Biri Bizi Gözetliyor[1]) tarzı bir evde birlikte yaşıyorlar. Bu süre zarfında, birbirlerini tanıyıp, kendilerine en uygun damat ve gelin adayını seçiyorlar. Kırmızı oda diye tanımlanan bir odada buluşup birbirlerine sorular soruyorlar. Bu yazı yazılırken birinci sezon 50. bölümüne kadar izlenmiştir.

Programdaki çoğu erkeğin kullandıkları kavramlar, kendilerine dair sundukları özellikleri, davranışları, programdaki performansları Türkiye'deki geleneksel hegemonik erkeklik özelliklerini taşısa da bazı noktalarda yeni bir erkeklik sunmaktadırlar. Ancak bu noktada üzerinde durulması gereken konu şudur: Bu program yayınlandığı saat itibari ile hedef kitlesi kadın olan bir programdır. Bu da hegemonik erkeklik kavramının sadece erkekler üzerinde değil kadınlar üzerinde de bir tahakküm kurmaya çalıştığının kanıtıdır. İdeal damat adayı diye sunulan erkeklerin sergiledikleri erkeklikler, kadınlara toplumdaki yerlerini, kadınlara uygun davranışların neler olduğunu öğreten erkekliklerdir. Örneğin, Serhan: "Bana göre erkek her zaman otoritesini kurabilmeli, bunu zaten kendi başarım diye uygulayacağım karşımdaki insana. Buna saygı duyabilecek bir bayan adayı arıyorum aslında".

Emre: "Kız arkadaşımın kıyafetine asla karışmam, o sınırını ve haddini bilir. Hayalimdeki kadın nerede nasıl davranacağını bilmeli, duygularıyla yaşayıp mantığıyla hareket etmeli. Zaten bizim örf ve adetlerimizde erkeğin belli bir yapması gereken önce olguları vardır: Okulunu bitirir, sonrasında askerine gider, askerliğini yapar, gelir. Sonra da annesi ona bir kız bulur".

Sergilenen bu erkeklik kodları kadınları da içine alan ve şekillendiren bu eylem tam da kültürel olarak belirlenmiş bir kamusal eylem olarak karşımıza çıkıyor. Bu noktada, ekranda süreklilik içerisinde erkeklik sunularında kadınlara ve erkeklere yapılan tekrar, toplumsal cinsiyet özelliklerini, rollerini değişmez bir kategori olarak sunuyor. Tekrar toplumsal bir olgu yaratıyor ve Butler'ın (2008, s. 229) dediği gibi, toplumsal cinsiyet normlarının derinleşmesi sonucu, "doğal cinsiyet" ya da "gerçek kadın/erkek" gibi önermeler ortaya çıkıyor. Bu iki yönlü bir durum ortaya koyuyor. Bu yarışmacıların erkeklik ve kadınlık halleri ile toplumsal cinsiyet kavramını bu özneler kendileri yaratıyor. Başka bir deyişle, biyolojik olarak cinsiyetlendirilmiş insanlar, erillik ya da kadınlık olarak üretilen bir dizi eylemlere, mimiklere, hareketlere yöneliyorlar. Böylelikle, erkeklik, kültürel olarak erkekliğe atfedilmiş olan edimlere, futbol oynamak, dövüşmek, kadınlara tahakküm kurmak, katı olmak gibi bir dizi tekrar eden erkeklik performanslarına dayanıyor. Tam da bu tekrar eden birbiri ile ilintili davranışlar, hegemonik bir erkeklik ve toplumda kabul görmesi beklenen kadınlık algısı oluşturuyor.

Ayça (eski sevgilisi hakkında): "Benim iki yıllık ilişkim vardı yani, ben o çocuk için telefon bile kullanmadım hiç. Evden hiç çıkmadım hiç, bakkala gidemedim, izin vermiyordu gidemedim. Bunlar önemli değil gitmem, onunla gidiyor geliyordum. Ananeme onunla gidip

[1] Bu yarışmada, farklı özellikteki yarışmacılar 100 gün boyunca bir eve toplanarak onları seyreden seyircilerin ilgisini çekmeye ve ortaya koyulan ödülü elde etmeye çalışırlar.

geliyordum, onun annesine gidiyor geliyordum. Gerek de duymuyordum ki dışarıya. Her şeyi onunla birlikte yapıyordum."

Ayça (kendini tanıtıyor): "Aşık olursam gözüm hiçbir şeyi görmez, ben aşk uğruna kendini bir buçuk yıl eve kapatmış bir kadınım."

Ceyda (kendini tanıtıyor): "Erkek dediğin maço olmalı, gerektiğinde bana kızmalı ama yeri geldiğinde de benimle ağlamayı bilmeli."

Kitle iletişim araçları ile herhangi bir erkeklik biçimi için söz konusu olabilecek kadar çok reklamı yapılır. *Kısmetse Olur* programı bunun en iyi örneklerindendir. Bu programdaki kadınlık, erkeklikler gibi, oynanmakta ve özellikle erkekler için oynanmaktadır. Çocuk terbiyesi, erkeklerin iktidarına boyun eğme ve empatiyi kadınca erdemler olarak ön plana çıkarır. İdeal kadın/ ideal eş: Kocasını sayan, sözünü dinleyen; evine bağlı; hamarat; güler yüzlü vs. olmalıdır. Bu bağlamda yine işbölümü konusunu inceleyecek olursak kadın evin hanımıdır ve evle ilgili her şeyden o sorumludur. Kadının bu şekilde yansıtıldığı son derece belirgin olarak görülen bir şey; ancak diğer yandan erkeğin ya da erkekliğin nasıl bir erkeklik olduğu dikkate değer bir olgu. Öyle ki, bu programdaki erkeklik, bahsi geçen o ideal "hegemonik erkeklik"le bire bir örtüşmektedir: heteroseksüel, evini geçindiren, başarılı, iş sahibi, iş sahibi değilse bile evini geçindirmesini bilen ve bunun için canını dişine takıp çalışan, "namus"una halel gelmesin diye sürekli tetikte olan.

Dizilerde ve prime time programlarında cinsiyet üzerinden kurgulanan bu farklı davranış kalıpları beraberinde ayrımcılık ve ötekileştirmeyi de getirir. Evlilik programlarında erkekler için "ideal kadın" profilleri çizilir ve bunun dışında kalan kadınlar "anlayışsız, çirkef, şımarık ve de cahil" olarak tanımlanır. Bu tanımlamanın meşrulaştırması da yine erkekler tarafından yapılır. Erkekler eğer evin ve ailenin (büyük aile olarak ülkenin) düzenini kadınlara bırakırsa kargaşa ortaya çıkacağını gösterir ve kargaşayı önlemek için erkeğin iktidarını kullanması gereklidir algısı da yayına sokulur.

3. İdeal Erkekler: Dizilerin Esas Oğlanları

Dizilerdeki erkek rolleri/modelleri bir yanda sanata/çevreye duyarlı, kadınlarla rahat iletişim kuran, eğitimli, bakımlı, kibar erkeklik rollerini 'doğru' erkeklik olarak tanımlayarak hegemonik erkekliği yeniden kurar. Öte yandan fiziksel bakımdan güçlü erkek aynı zamanda psikolojik bakımdan da dayanıklı, cesur ve erkeksi erkeklik rollerini 'doğru' erkeklikler olarak sergiler. Temel erkeklik özellikleri; güç, hâkimiyet, otorite, duygusallıktan uzaklık, heteroseksüellik, homofobik olmak, yarışmacılık, iş-güç sahipliği, cinsel olarak aktif olmak, cinsiyetçilik ve ırkçılık/milliyetçiliktir (Connell, 1995). karakterinde sunulan erkekliklerle hegemonik erkeklik tipinde yaşanan değişime rağmen, Türkiye'de hala geleneksel erkeklik kalıplarının dirençli olduğuna ve bu değişimin ancak melez bir yapı ortaya çıkarttığına inanıyorum. Neticede, karşımıza iki farklı hegemonik erkeklik yapısı tek bedende çıkıyor. Bu tespitler Connel'in (1995) belirttiği gibi hegemonik erkeklik biçiminin tarihsel süreç içinde değiştiği, bazı davranışlar, modeller ve kurumlar hegemonik konumunu yitirirken yerini başkalarının aldığı düşüncesiyle de örtüşmektedir.

3.1. Melez Erkeklikler

Bu dizilerde sunulan gerçek erkekliğin önceki dönem dizilerdeki erkekliklerden bazı farkları var. Birincisi, adam gibi adam olmak (delikanlı olmak) daha önceki dizilerde sınıfsal olarak

alt/alt orta sınıf erkeklerin bir özelliği olarak sunulurken, şimdilerde Cesur/Ömer/Murat[1] karakterlerinde tüm özellikleriyle görüldüğü üzere, üst/üst orta sınıf erkeklerde karşımıza çıkıyor. Daha önce *Kuzey Güney* dizisindeki Kuzey, *Behzat Ç.* dizisindeki Behzat, *Poyraz Karayel* dizisindeki Poyraz karakterleri gibi, adam gibi adam anti-kahraman erkek profilleri sınıfsal olarak farklı konumdalardı. Cesur gibi karakterleri ise yeni tip bir erkek olarak izliyoruz. Türkiye'de beyaz yakalı erkekliğin hegemonikleştiğini, idealleştiğini, normatifleştiğini söylemek mümkün olabilir. Profesyonel ya da yarı-profesyonel bir işte çalışan, belli bir seviyenin üzerinde aylık geliri olan, ev ve otomobil sahibi olan ya da olmak isteyen, belki de en önemlisi çalışan bir kadınla evli olan ya da evlilik aşamasına geçmiş ve yüzeysel bir cinsiyet eşitliğine büyük oranda inanıyormuş görünen bir kentli erkeklik bu. Yeşilçam'dan bu yana melodramlarda izlediğimiz 'fakir ama gururlu' erkek, yerini Cesur karakterinde olduğu gibi sınıfsal olarak güçlü erkeğe bırakıyor. Benzer örnekleri için *Kiralık Aşk* dizisindeki Ömer karakterine, *Aşk Laftan Anlamaz* dizisindeki Murat karakterine bakılabilir.

Özarslan (2016), 'adam gibi adam' olma sürecinin çile ile ilişkisinden bahseder. Bu yeni tip erkek karakterlerin daha öncekilerden ikinci farkı da adam gibi adam olma süreçlerinde uğruna acı çektikleri davalarının farklılaşmış olmasıdır. Behzat Ç., Poyraz Karayel, Kuzey, Polat Alemdar vb. karakterlerinin temelde isyanları sisteme ve sistemde karşılaşılan haksızlıklara ve eşitsizlikleredir. Bu nedenle anti-kahraman olarak adlandırılmışlardır (Gedik, 2016a). Bunun dışında her birinin kişisel acıları da bulunur. Bu acılar ile pişerek 'adam' olmuşlardır ve haklı davalarını sürdürerek 'adam olma'ya devam ederler. Örneğin, Behzat Ç. kızının intiharı, Kuzey kardeşinin suçunu üstlenmesi ile uğraşır. Ancak Cesur karakteri gibi yeni model erkeklerin adam olma süreçleri kişisel acılarından gelir ve uğruna mücadele ettikleri davaları da kişiselleşmiştir. Cesur babasının çalınan hayatını geri almak için sertleşir ve sertleştiği oranda da erkeksileşir. Sistemi değiştirmek gibi büyük amaçları olan (anti)kahramanlardan değildir. Daha çok peri masallarındaki 'Beyaz Atlı Prens'e dönüş yaptığımız söylenebilir.

Üçüncüsü, beden güzelliği ve bakımlı olmak ile erkek olmak arasında kurulan ilişki yeni tip erkekliklerde farklıdır. Alexander (2003, ss. 535-554), Men's Health dergisinin nitel içerik çözümlemesi yöntemi ile çözümlendiği çalışmasında, dergideki 'markalaştırılmış erkeklik' biçiminin, moda bilgisine, finansal başarıya sahip ve kaslı erkeği inşa ettiğine işaret etmiştir. Bu anlamda metroseksüellik ve kadınsılaşmak arasında kurulan bağ yıkılmış olur. Çünkü Cesur gibi erkekler hem bakımlı hem de yeteri kadar sert olabilen erkeklerdir. Duygusal/kırılgan ve başka erkekler tarafından kollanmaya muhtaç değillerdir. Örneğin, *Behzat Ç.* dizisindeki görece Batılı ve metroseksüel diyebileceğimiz Selim karakteri hiçbir zaman Behzat ve arkadaşlarının erkek kulübüne alınmamıştı. Connel'e (1998, s. 123-124) göre, erkeklerin toplumsal olarak ifade edilmesi, yalnızca fikri imajlarına değil, kas gücü, duruş, beden duygusu ve dokusuna da dönüştürülür. Bu çerçevede Oktan (2008, s. 155) şunu ifade eder:

> *Erkeklik, boy pos ve şekli, tavır ve hareket alışkanlıklarını, belirli fiziksel becerilere sahip olmayı ve belirli becerilerin eksik kalmasını, kişinin kendi beden imajını, bunun öteki insanlara sunuluş biçimini ve bu insanların buna karşılık verme*

[1] Sırasıyla *Cesur ve Güzel* dizi, *Kiralık Aşk* dizisi, *Aşk Laftan Anlamaz* dizi.

biçimlerini, kişinin bedeninin çalışma ve cinsel ilişkilerdeki işleyiş biçimini de içerir.

Çünkü cinsiyetlendirilmiş bir takım tutum, tavır ve eylemler, toplumsal cinsiyet rollerimiz bedensel pratikler olarak açığa vurulmaktadır. Yeni dönem bu metroseksüel erkek vücudu da gücü temsil eder. Gücün kendisi erkeksileştirilmiştir. Dolayısıyla "erkeklik" bedensel bir varlığın ötesinde, bir fantezi unsuru olarak da sergilenmeye başlanmıştır. Sergilenen bu erkeklik kodları kadınları da içine alacak ve şekillendirecek biçimce kültürel olarak belirlenmiş bir eylem olarak karşımıza çıkıyor. Bu noktada, ekranda süreklilik içerisinde erkeklik sunularında kadınlara ve erkeklere yapılan tekrar, toplumsal cinsiyet özelliklerini, rollerini değişmez bir kategori olarak sunuyor.

Gücün erkeksileştirilmesinin yanı sıra, bedenen de erişilmesi gereken bir hegemonik erkeklik profili yaratılıyor. Kadınlara biçilen 90-60-90 ölçülerine benzer olarak erkekler için six packli (gelişmiş karın kasları), kaslı ve seksi olmak gibi yeni kriterler getiriliyor. Alexander (2003, ss. 542-543) Men's Health Dergisi'nin kapaklarında, gösterişli ve dayanıklı erkek bedeninin sunulduğunu ve dayanıklı bir bedene sahip olmak için vücut geliştiren erkeklerin, sağlık kaygıları olduğu için değil, öncelikli olarak güçlü bedenler inşa etmek amacıyla takip ettiklerini öne sürmektedir. Ayrıca, Stibbe (2004, s. 37) erkek dergilerinin kapaklarında kaslı ve yarı çıplak erkeklerin sunumları ile birlikte bir arzu nesnesi olarak erkek bedenin öne çıktığına işaret etmektedir. Benzer şekilde diziler ve popüler medya idealize edilmiş erkek fiziğini sunar. Bu, erkek cinselliğinin nesneleştirilmesi durumunu yaratır. Son dönemde televizyon dizileri aracılığıyla erkek bedeninin de nesneleştirildiğini görüyoruz. Örneğin, Cesur'un (*Cesur ve Güzel* dizisi) sergilemekten çekinmediği vücudu ve sonrasında ikili arasında yaşanan erotik gerilim bu duruma örnek verilebilir.

3.2. Romantikleştirilen Taciz ve Hayır'ın Değişen Anlamı

Bu bağlamda ise yaygınlaşan ve dizilerde Cesur gibi karakterler üzerinden romantikleştirilerek görünmez kılınan ise kadına yönelik taciz oluyor. Dahası "hayır, hayır demektir" ifadesi yok sayılarak, 'hayır'ın anlamı değiştirilerek taciz normalleştiriliyor ve erkek olmanın bir unsuru haline getiriliyor. Cesur gibi erkek karakterler kendine güvenen ve ukala karakterlerdir. Ukala ve ısrarcı (kadının isteklerine rağmen ısrarcı-kadın için kadına rağmen) erkek halleri yeni model aşk prensleri olarak sunuluyor. Örneğin, Cesur, Sühan'ı her gördüğünde "Bir gün benimle evleneceksin biliyorsun değil mi? Senin hayatında hiç gerçek erkek olmamış. Beni özledin mi? Bensiz nasıl vakit geçireceksin?" gibi cümleler kuruyor. Sühan rahatsızlığını her karşılaşmalarında dile getiriyor ya da bakışları/duruşu ile gösteriyor. Ancak taciz, ısrar normalleşiyor, romantizmin malzemesi oluyor. Sühan'ın itirazları görmezden geliniyor. Sühan'ın becerileri, istekleri, kararları dizide (henüz) dile getirilmediği gibi Cesur'un bu tarz davranışları ile yok sayılıyor. Seçtiği erkek, atına koyduğu isim gibi basit görünen ama tamamen kadının kendi seçimleri olan şeyler Cesur karakteri tarafından 'hata' sayılıyor. Daha da öteye giderek, doğru yolu gösterebilecek kişi olarak Cesur kendini koyuyor. Çünkü o 'gerçek' erkek. Sühan'ın seçtiği diğer erkeklere benzemiyor. Bu dizilerdeki kadınlar görece 'güçlü' kadınlar gibi sergilenseler de "hakikat arayışları"nda[1] ışığı yakanlar yine erkekler

[1] Bu konuda ayrıntılı bir yazı için bakınız: http://www.gazeteduvar.com.tr/analiz/2017/01/05/cesur-ve-guzel-kanayan-yaralar-ve-zalimlerin-sagir-kulagi/, erişim tarihi 10.01.2017.

oluyor. Örneğin Cesur ve Güzel dizisinde Sühan hakikati aramaya düşüyor ama onun öncesinde babasının erkek egemenliğini sorgulamıyor. Annesiyle empati yapmaya başlaması bile Cesur'dan sonra oluyor. Bir anlamda bir öpücükle Pamuk Prenses'e hayatı geri veren Beyaz Atlı Prens gibi Cesur da Sühan'a yeni bir hayat veriyor. Başka bir deyişle, Sühan, Cesur gelene kadar ideal dünyada yaşıyordu ve birden tüm hakikat Cesur'un hakikati oldu (aydınlandı) ve bu zamana kadar güçlü olarak sergilenen kadın aldanmış kadın oldu.

Dahası, ilerleyen bölümlerde, bu tarz dizilerde, karakterlerin aşkları ilerledikçe, esas kadını o kadın yapan ne varsa erkek karakterler (karakterin şahsında eril söylem) tek tek yıkıyor (örneğin, Sühan için Cesur'dan önceki hakikat de babası tarafından kurulmuş başka bir eril söylem idi) ve erkek söyleminin kadının inandıklarının üstüne geçmesine neden oluyor. Başka bir deyişle bir erkek başka bir erkeğin iktidarını sorgularken arada yeniden şekillendirilen kadınlar oluyor. Ve en kötüsü tüm bunlar romantizm olarak ekrana geliyor, iki deli aşığın cilveleşmesi gibi sunuluyor. Oysa baktığımızda olan, kadına yönelik tacizin romantik sosa bulanmasıdır. Kadının 'hayır' demesi, muhteşem aşktan önce yaratılan erotik gerilimin bir parçasıymış gibi (naz yapıyormuş gibi) resmediliyor; örneğin karizmatik Cesur karakterinin bu davranışları romantik erkek olmanın bir unsuru haline geliveriyor. Bir başka örneğini *Aşk Laftan Anlamaz* dizisinde İpek ve Kerem arasında görmüştük (Gedik, 2016b). Başka bir deyişle, dizilerde karşımıza çıkan bu tarz erkeklik halleri tacizi romantikleştirerek erkek olmanın bir unsuru haline getiriyorlar. Kadınların 'hayır' demelerinin anlamı değiştiriliyor. Üstelik diziler bu kadınları sözde güçlü kadınlar olarak kurguluyorlar. Ancak kendi istediği hayatı kendi istediği gibi yaşayan, çalışan bu kadınların hayatları bu gerçek erkekler resme girdikten sonra büyük bir aldanma hali gibi ekrana yansıtılıyor. Kadınlar onlara doğru yolu gösterecek, hayatlarına anlam katacak gerçek erkekler gelene kadar yalan bir hayat yaşıyorlarmış da bu yalan içinde doğru tercihler yapamadıkları için hayır diyorlarmış gibi ekrana geliyor. Ve kadınları tehlikelere karşı koruyan, onlara hayatın gerçek anlamını gösteren gerçek erkekler hayatlarına girdiği zaman her şey mükemmel olacakmış havası yaratılıyor. Ancak bu romantik havanın içinde erkek karakterlerin uyguladığı şiddet, cinsiyetçi davranışlar, taciz ve kadını yok sayma halleri normalleştiriliyor.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Televizyon programlarında ve dizilerinde inşa edilen ve sunulan erkekliğin toplumdaki ekonomik, toplumsal ve kültürel kodlardan bağımsız olmadığı özellikle hem erkek hem kadın karakterlerin yer aldığı programlarda/dizilerde erkeğin daha bir merkezi konumda bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla sadece eğlenceye yönelik bir üretim biçimi olmayan programlar/diziler, erkeklik söylemin yer aldığı, kurulduğu ve anlam yarattığı bir alan olarak görmek eleştirel bir okuma yapmayı mümkün kılabilir.

Sonuç olarak, gündüz kuşağı programında sunulan erkeklikler bakan (koruyan, kollayan) erkekler olarak hem kadınları hem erkekleri Türkiye'de var olan geleneksel erkeklik algıları ile şekillendirirken, prime timeda karşımıza çıkan erkeklikler bakılan erkekler olarak yeni model ama melez erkeklikler ürettiğini düşünüyoruz. Her iki erkeklik tanımı da Türkiye'de var olan geleneksel erkeklikten beslenirken sadece erkeklere değil kadınlara da hegemonik erkeklik tarif ederler. Kadınların kendilerini bu erkeklere uygun olarak davranmaları beklenirken aslında "ideal" kadın algısı da bu erkeklik üzerinden kurulur. Öte yandan prime timedaki erkeklik algısı görece modern ve Batılı erkekler sunarken korumacı cinsiyetçiliğin ardın da onlar da ideal

kadın ve erkek algımızı şekillendirir ve tacizi ve şiddeti romantikleştirerek görünmez hale getirirler.

Kaynakça

Alexander, S. M. (2003). Stylish Hard Bodies: Branded Masculinity in Men's Health Magazine. *Sociological Perspectives, 46*(4), 535-554.

Butler, J.; Benhabib, S.; Cornell, D. & Fraser, N. (2008). *Çatışan Feminizmler-Felsefi Fikir Alışverişi.* (Feride Evren Sezer, çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities.* Los Angeles: University of California Press.

Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar – Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. (Cem Soydemir, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gedik, E. (2016a). Bir Tüketim Kültürü Ürünü Olarak Anti-Kahraman Erkek İmajları, *VireVerita E-Dergi 4*, 37-58.

Gedik, E. (2016b). Sahi Özgecan'ı Kim Öldürdü? http://www.yeniduzen.com/Ekler/gaile/381/sahi-ozgecan-i-kim-oldurdu/3575 (erişim: 15.11.2016).

Oktan, A. (2008). Türk Sinemasında Hegemonik Erkeklikten Erkeklik Krizine: Yazı-Tura ve Erkeklik Bunalımının Sınırları, *Selçuk İletişim, 5* (2), 152-166.

Özarslan, O. (2016). *Hovarda Alemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Stibbe, A. (2004), Health and the Social Construction of Masculinity in Men's Health Magazine. *Men and Masculinities, 7*(1): 31-51.

FARKLI BAKIŞ AÇILARI VE BENZER KAVRAMLAŞTIRMALARLA SOSYAL SERMAYE

Maide Gök[1]

Özet

Bu çalışmada disiplinler arası birçok araştırmada ele alınan sosyal sermaye kuramının sosyolojik yazında teorisyenler tarafından nasıl tanımlandığı ve geliştirildiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Sosyal sermayenin öncüleri arasında yer alan Bourdieu, Coleman ve Putnam kavramı grup birlikteliği sonucunda ortaya çıkan değerli bir kaynak olarak tanımlamışlardır. Diğer taraftan, söz konusu teorisyenlerin sosyal sermayenin kimlere avantaj sağladığı ve nasıl ölçülebileceği ile ilgili konularda hemfikir olmadıkları gözlemlenmektedir. Özellikle sosyal sermayenin diğer sermaye çeşitlerine dönüşebilen sosyal ilişkilerin farklı görünümleri olarak kabul görmesi ve bu ilişkiler sonucunda bireylerin toplumdaki pozisyonlarını nasıl geliştirip, koruduğunun analiz edilebilmesi sosyal sermayenin bireysel bir değer mi yoksa kamusal bir değer mi olduğu tartışmasının teorisyenler arasında sürmesine neden olmaktadır. Eşitsiz bir biçimde sosyal sermayeye erişim ve kullanım, Foley ve Edwards gibi sosyologların sosyal sermaye üretimini tabakalaşma kavramını kullanarak analiz etmelerine katkı sağlamıştır. Sosyal organizasyonları büyük bir ağ olarak ele alan Lin ve Putnam ise örgütsel düzeyde sosyal sermaye üretim sürecini analiz etmeye çalışırken, Burt yapısal boşlukların aracılık faaliyetleri ile nasıl doldurulabileceğini göstermeye çalışmıştır. Kuramsal literatür değerlendirmenin yapıldığı bu çalışmanın ileride yapılacak sosyal sermaye çalışmalarına öncülük etmesi ve kuramın bir bütün olarak anlaşılmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Sermaye, Ağ, Güven, Dayanışma ve Karşılılık İlişkileri.*

1.Giriş

Son yıllarda çok popüler olan sosyal sermaye, sosyolojik teoriden günlük dile ihraç edilen önemli kavramlardan biri haline gelmiştir. Portes (1998, s. 2)'e göre sosyal sermaye grup birlikteliğinin pozitif yönlerini öne çıkarmakta ve maddi olmayan şeylerin de bir değeri olduğu fikrine dayanmaktadır. Kökleri klasik sosyoloji teorileri içinde yer alan sosyal sermaye, günümüzde sosyal ve ekonomik yaşama olan katkılarından dolayı birçok teorisyeninin dikkatini çekmektedir (Molyneux, 2002, s. 168).

Sosyal sermaye kavramının ilk sistematik analizini yapan Bourdieu sermayeyi, ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye olmak üzere üçe ayırmakta ve bu sermaye çeşitlerinin birbirinin yerine kullanılamayacağını, ancak bunların birbirlerine dönüşebileceğini ifade etmektedir. Benzer bir biçimde Foley ve Edwards (1999) bireyin pozisyonunun ve kaynaklara ilişkin farkındalığının sosyal sermaye üretiminde nasıl bir rol oynadığını tabakalaşma kavramını kullanarak tespit etmeye çalışmaktadırlar.

[1] Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mgok@bingol.edu.tr.

Putnam'in "ağ-üyelik" kuramına göre bireyler, sivil toplum kuruluşlarına üye olarak ya da sosyal ağlara katılarak sosyal sermaye üretimine katılmaktadırlar. Kuruluşlara katılım ve yeni ilişkilerin kurulması ise güvene bağlıdır. Ağların yapısal olarak analizi, ağların yoğunluğu ve büyüklüğü veya sık ya da seyrek oluşu sosyal sermayenin elde edilmesinde etkili olmaktadır.

Lin yapı-eylem kuramında ve Burt ise yapısal boşluklar kuramında zayıf bağların (yoğun ve sık olmayan), sosyal sermaye kazanımlarında daha etkili olduğunu ve aktörün zayıf bağları kullanarak daha büyük kaynaklara ulaşabileceğini savunmaktadırlar. Bunun aksine Coleman (2000, s. 57) "Sosyal Kapalılık" kuramında karşılıklı güven ve dayanışmaya dayanan yoğun ve sık temasların sosyal sermaye kazanımlarını artırdığını belirtmektedir.

2. Sosyal Sermaye Tanımlamaları

Çoğunlukla sosyal ağlarla birlikte tanımlanan sosyal sermaye kavramı sosyal bilimlerde farklı bakış açıları ile ele alınmaktadır. Sosyal sermayenin unsurları üzerinden yapılan tanımlamalarda benzer kavramlar dikkati çekmektedir. Tablo 1'de sosyoloji, ekonomi ve siyaset gibi farklı alanlarda sosyal sermaye tanımlamalarına yer verilmektedir.

Tablo 1. Sosyal Sermaye Tanımları

Araştırmacılar	Sosyal Sermaye Tanımı
Baker	"Aktörlerin belirli sosyal yapılardan elde ettikleri ve kendi çıkarlarını takip etmekte kullandıkları bir kaynaktır ve aktörler arasında ilişkisel değişimler yaratmaktadır."
Boxman, De Graaf ve Flap	"Destek sağlayabileceğinizi umduğunuz kişilerin sayısı ve bu kişilerin sahip oldukları kaynaklardır."
Burt	"Finansal veya beşeri sermaye kullanımına imkân sağlayan arkadaşlar ve daha genel temaslardır."
Knoke	"Sosyal aktörlerin örgüt içinde ve örgütler arasında diğer sosyal aktörlerin kaynaklarına erişmek için bağlantılar oluşturmaları ve bunları harekete geçirme sürecidir."
Portes	"Aktörlerin sosyal ağlara veya diğer sosyal yapılara üyelikleri sayesinde çıkarlarını koruma yeteneğidir."
Brehm ve Rahn	"Kolektif eylem sorunlarının çözümünü kolaylaştıran vatandaşlar arasındaki kooperatif ilişkiler ağıdır."
Coleman	"Sadece tek bir varlık olmayıp, fakat ortak iki özelliği olan bir dizi varlıktır: sosyal yapının bazı görünüşlerinden oluşmakta ve yapı içindeki bireylerin belli eylemlerini kolaylaştırmaktadır."
Fukuyama	"İnsanların gruplarda ve örgütlerde ortak amaçlar için birlikte çalışmalarıdır."
Inglehart	"Gönüllü derneklerin ağlarında bulunan güven ve hoşgörü kültürüdür."
Putnam	"Karşılıklı fayda için koordinasyonu ve işbirliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve güven gibi sosyal organizasyonların sahip oldukları niteliklerdir."

Loury	"Piyasada değerli olan beceri ve yeteneklerin kazanılmasına katkıda bulunan veya yardımcı olan kişiler arasında doğal biçimde oluşan sosyal ilişkilerdir."
Nahapiet ve Ghosal	"Bir bireyin veya sosyal birimin sahip olduğu ilişkiler ağından sağlanan ya da bunun aracılığıyla elde edilen ve ağlara gömülü gerçek ve potansiyel kaynakların toplamıdır. Sosyal sermaye böylece hem ağı hem de ağ aracılığıyla harekete geçirilebilen varlıkları kapsamaktadır."
Schiff	"İnsanlar arasındaki ilişkileri etkileyen, fayda fonksiyonu veya üretimin girdileri olan sosyal yapının unsurlarıdır."

Kaynak: Adler ve Kwon (2002, s.20), Bourdieu (1986, s.249), Burt (1992, s.9), Portes (1998, s. 2), Coleman (1988, s.95).

Sosyal sermayenin ilk kapsamlı tanımını yapan Bourdieu'dür. Bourdieu'ye göre sosyal sermaye "güncel ve potansiyel kaynakların toplamını" ifade etmektedir. Bu kaynaklar karşılıklı bilinme ve tanınmayı daha çok veya daha az kurumsallaşmış ilişkilerin sağlam ağbağ pozisyonları ile ilişkilendirmiştir (1986, s.248-50). Bourdieu, sosyal ağları ve bağlantıları değişimlerin, yükümlülüklerin ve ortak kimliklerin bir birikimi olarak kabul etmektedir. Söz konusu birikimin devam etmesi sosyalliğe bağlıdır ve insanların ağlarını kullanma imkânını ve kabiliyetini gösteren sınırsız enerji ve zaman yatırımı anlamına gelmektedir.

Sosyal sermayeyi rasyonel tercih kuramı ile ele alan Coleman, sosyal sermayeyi insanların nasıl bir arada çalışmayı başarabildiğini açıklayan bir araç olarak görmektedir. Coleman, sosyal eylem şemasında; aktörlerin sosyal bağlantıları sayesinde, çıkarları olan kaynaklar üzerinde nasıl kontrol kurmayı denediklerini ve bazı kısımları başka aktörler tarafından kontrol altında tutulan olaylarla nasıl ilgilendiklerini betimlemeye çalışmaktadır. Ona göre aktörler bir olayın sonucunda kendi çıkarlarını elde etmek için kaynakları değiştirmek ve transfer etmekle uğraşmaktadırlar. Bu sosyal ilişkiler sosyal sermayenin esasını oluşturan birbirinden ayrı aktörlerin hareketlerini kolaylaştıran önemli bir fonksiyon icra etmektedir (Coleman, 1990, s. 302). Aileyi sosyal sermaye üretiminde önemli bir yere sahip olan beşeri sermayenin üretimindeki rolü ile ele alan Coleman'a göre sosyal ağlardaki kapanma, aktörlerin sahip oldukları ideolojiler, ülkenin refah düzeyi ve aktörün yerleşim yerinin değişmemesi sosyal sermaye üretiminde önem taşımaktadır (Uğuz, 2010, s. 139).

Putnam'in (2000) sosyal sermaye teorisinde ağlar katılım, güven ve karşılıklılık gibi normlara dayanmakta ve bunlar üyelerin aynı amaçlar için etkili bir biçimde eyleme geçmelerini sağlamaktadır. Putnam'e göre sivil toplum kuruluşları güvene bağlı olarak katılımın arttığı ve yüz yüze etkileşimlerin olduğu sosyal sermayenin önemli aktörleri arasında yer almaktadırlar.

3. Örgütsel Düzeyde Sosyal Sermaye Üretimi

Lin kaynaklara erişmeyi ve kullanmayı teorisinin merkezine almaktadır. Lin'e (2001, s.29) göre sosyal sermayenin temel unsurları, sosyal ağlar, kaynaklar ve eylemlerdir. Temaslar genelde benzer özelliğe sahip insanlar arasında (anlamlı eylemlere) gerçekleşmektedir. Aktörler, kaynakların devamını elde etmek ve yeni kazanımlarını sürdürmek için amaçsal eylemler aracılığıyla motive edilmişlerdir ve farklı kaynaklara sahip kişilerin ağlarına erişmeye çalışmaktadırlar (Lin, 2009).

Lin, sosyal ağlar içine gömülü kaynakların neden eylemlerin getirilerini artırdığına dair açıklamalar sunmaktadır. Lin' e göre ilk olarak, ağlar üzerinde yer alan kaynaklar bilginin akışını sağlamaktadırlar. Elde edilen bilgiler ise kuruluşlara karar vermede ve nüfuz etmede kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca, sosyal ağlara dâhil edilen ve kabul gören ilişkiler, bireye sosyal kredi ve referanslar sağlayabilmektedir (Lin, 2009, s. 20).

Burt (1998, s. 8), yapısal boşluk görüşü ile bir sosyal organizasyonda bulunan bağlantısız insanlar arasında aracı olmayı ifade etmektedir ki bu bağlantısız insanlar yapısal boşluğun farklı yönlerinde yer almaktadırlar. Bu aracılık girişimleri sonucunda bilginin akışının sağlandığının ve avantajların kontrol edildiğinin görülmesi sosyal sermayenin tanımlanmasına katkı sağlamaktadır. Burt, yapısal boşlukların aracılık için fırsatlar sunduğunu ve yapısal boşluğun farklı yönlerinde yer alan insanları bir araya getirdiğini belirtmektedir.

4. Sosyal Sermaye ve Tabakalaşma

Foley ve Edwards ise Bourdieu'nün ve Coleman'ın sosyal sermaye çalışmalarını temel alarak kendi sosyal sermaye modellerini geliştirmişlerdir (Robertson, 2007). Foley ve Edwards'a (1999, s. 144) göre gerek genel anlamda kaynaklar, tutumlar, güven ve karşılıklılık gibi normlar, gerekse de ağlar ve kuruluşlar gibi sosyal altyapılar ele alınsın; bunların her biri kendi başına sosyal sermaye olarak kabul edilebilirler.

Şekil 1. Foley ve Edwards'ın Sosyal Sermaye Modeli[1]

[1] Kaynak: Foley ve Edwards, 1999, s. 167'den uyarlayan Robertson (2007, s. 42).

Bununla birlikte, Foley ve Edwards'a göre sosyal sermayeye erişim, bu erişimi gerçekleştirmeyi amaçlayan aktörlerin ya da grupların sosyal konumuna bağlıdır (akt. Field, 2008, s. 106). Foley ve Edwards, kaynakların üretiminin ve kaynaklara erişimin karşılıklı bir biçimde sosyal sermayenin yapısına bağlı olduğunu belirtmektedirler. Sosyal sermaye, bireylerin ve kolektif aktörlerin yeni kaynaklara erişimini mümkün kılan kaynaklarının sayısına ve niteliğine dayanmaktadır (Robertson, 2007, s. 42).

Şekil 1'de yer alan Foley ve Edwards'ın sosyal sermaye modelinde sosyal bağlam içinde sunulan kaynakların ve bunlara iliştirilen değerlerin kapsamlı bir biçimde sosyo-ekonomik tabakalaşma tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Diğer yandan bu kaynaklar eşit olmayan bir biçimde dağıtılmaktadır. Kaynakların sunulduğu yerin yakınına aktörlerin yerleştirilmesi tek başına yeterli değildir. İlk olarak, aktörlerin kendi sosyal alanlarında sunulan belirli bir kaynağı erişilebilir ve değerli olarak algılaması gerekmektedir. İkinci aşamada da, bazı sosyal ilişki türlerinin, bireyi veya grubu belirli kaynaklara eriştirmek için aracılık etmesi gereklidir.

5. Sosyal Sermaye Üzerine Tartışmalar

Teorisyenlerin sosyal sermaye tanımlamalarında görülen farklılıklar, teorisyenler arasında bazı uyuşmazlıklara yol açmaktadır. Tablo 2'de teorisyenler arasındaki temel tartışma konularına yer verilmektedir.

Tablo 2. Sosyal Sermaye Kavramı Üzerindeki Tartışmalar

Konu	Görüş	Sorun
Sosyal sermayenin kolektif bir değer mi yoksa bireysel bir değer mi olduğu tartışmaları	*Sosyal sermaye herkese yarar sağlayan kolektif bir değer olarak algılanmaktadır. (Coleman, Putnam). *Sosyal sermaye belirli bireylere ve gruplara yarar sağlamaktadır (Bourdieu)	Karşılıklılık, güven ve katılım birbirini desteklemektedir ve birbirine karışmaktadır.
Kapalı-yoğun veya açık-seyrek iletişim ağlarının hangilerinin sosyal sermaye üretiminde daha önemli olduğu tartışmaları	*Grup kapalı ve yoğun ağlara sahip olmalıdır. (Bourdieu, Coleman, Putnam) *Grup açık ve seyrek ağlara sahip olmalıdır (Burt, Lin)	Sınıf toplumu ve hareketliliğin bulunmadığı durum
Sosyal sermayeyi işlevleri ile açıklama	Sosyal sermaye, belirli faaliyetler üzerindeki etkisi ile tanımlanmaktadır.	Sosyal sermayenin kasıtlı mı yoksa kasıtsız mı ortaya çıktığı ile ilgili tartışmalar
Sosyal sermayenin ölçümü ile ilgili tartışmalar	Ölçülemez. (Coleman)	Sezgiye dayalıdır, aksi ispatlanamaz.

Kaynak: Lin, 2009, s. 19-28'den uyarlanmıştır.

Coleman, Loury ve Bourdieu, yoğun ve kapalı ağları, kolektif sermayenin devam ettirilebilmesinde ve grubun yeniden üretimini gerçekleştirmesinde çok önemli görmektedirler. Bunun aksine Burt yoğun ağların gereksiz bilgiyi taşıdığını ve zayıf ağların yeni bilgilere ve kaynaklara ulaşmada daha önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca zayıf ağların olmayışı yapısal boşluklara yol açar ve bu durum da bireysel hareketliliği zorlaştırmaktadır (Portes, 1998, s. 6). Burt'ün bu bakış açısı yoğun ağların ve ağlarda kapanmanın önemini vurgulayan Coleman'ın dayanışmacı sosyal sermaye anlayışı ile çelişse de, Burt, yoğun ağların aracılık için önemli olabileceğini de belirtmektedir. Bu anlamda Coleman'ın "yoğun ağların güveni ortaya çıkardığı ve işbirliğini kolaylaştırdığı" düşüncesini dikkate alan Burt (1998,s.8), aracılığın ve yoğun ağların sosyal sermaye kavramını tanımladığını ve grup içindeki kapanmanın aracılığın gerçekleşmesi için en büyük fırsatı sunduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç

Bourdieu, Coleman ve Putnam sosyal sermayeyi farklı şekillerde ele almış ve ilişkilerin sosyal sermaye aracılığıyla analiz edilmesine olanak sağlamışlardır. Bourdieu, sosyal sermayeyi içinde yaşadığı tarihsel sürecin aynası gibi kullanmış; o dönemde ekonomik ve kültürel sermayeleri sınırlı Fransız soylularının birlikte bulundukları aktörlere karşı rekabet için kullandıkları bir değer olarak görmüştür. Bourdieu'ye göre gücü elinde bulunduran gruplar sosyal sermayeye sahip olmakta iken, aynı zamanda güçsüz olanları da bundan mahrum bırakmakta ya da sosyal sermaye üretimlerini sınırlamaktadırlar.

Bourdieu'nun aksine Coleman, sosyal sermayeyi dezavantajlı gruplara hizmet eden bir kaynak olarak ele almakta, ancak Bourdieu'nün sosyal sermayenin bir bireye ya da aileye ait bir değer olduğu görüşüne katılmaktadır. Foley ve Edwards'a (1997, s.677) göre aktörlerin sosyal sermayeye erişimleri, onların sosyal konumlarına ve farkındalık düzeylerine bağlı olarak değişmektedir. Sosyal sermayenin değerini ise insanlar için kullanım değerine sahip olması belirlemektedir. Putnam ise sosyal sermaye kavramını daha genişleterek, toplumsal düzeyde işlevleri olan bir kavram olarak görmektedir. Üç teorisyenin de sosyal sermayenin negatif yönleri üzerinde durmadıkları görülmektedir (Field, 2008, s. 56).

Coleman ve Bourdieu, sosyal sermayeyi bireylere ve gruplara mal ve hizmet akışını sağlayan bir araç olarak ele alırken, Putnam, sosyal sermaye kavramını kolektif malların üretimi ile ilişkilendirmektedir (Foley & Edwards, 1999, s. 142). Bununla birlikte, Putnam sosyal sermaye üretimine hangi grupların hangi ölçülerde katıldığını ortaya koymadığı (Cohen, 1999; Young, 2000; Phillips, 2002), toplumsal cinsiyet farklılaşmalarına ve sorunlarına yeterince değinmediği (Arneil, 2005) ve sivil toplumla devlet arasındaki ilişkiyi yeterince açıklayamadığı için eleştirilmektedir.

Lin'e göre teorisyenlerin bakış açılarındaki farklılıklar, bazı teorik ve ölçüm karışıklıklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin; Bourdieu, sosyal sermaye kavramını açıklarken asilzade sınıfının çoğalmasını işaret eden yapısal bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bourdieu'nün bu bakış açısı gurubun veya ağ örgüsünün büyüklüğü ve üyelerin ellerinde bulundurdukları sermayenin miktarı ile tarif edilmektedir (Bourdieu, 1986, s. 248). Bu bakış açısı, tüm üyelerin güçlü ve karşılıklı ilişkiler sürdürdükleri varsayıldığında bir anlam ifade etmektedir. Coleman aktörlerin bireysel çıkarlarını gözetirken, sosyal sermayeyi kasıtsız bir

biçimde ürettiklerini ifade etmekte ve sosyal sermayeyi yükümlülükler, beklentiler, normlar ve yaptırımlar olarak görmektedirler.

Kaynakça

Adler P. S. & Kwon Seok-Woo (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept. *Academy of Management Review, 27*(1), 17-40.

Arneil, B. (2005). *Diverse Communities: The Problem with Social Capital.* New York: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J.G. Richardson (ed.) *Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education* içinde (s. 241 – 258). New York: Greenwood.

Burt, R. S. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Burt, R.S., (1998). The Gender of Social Capital. *Rationality and Society, 10* (1): 5–47.

Cohen, C. (1999). Social Capital, Intervening Institutions and Political Power. Presented at the *Ford Foundation Conference, Social Capital in Poor Communities: Building and Utilizing Assets to Combat Poverty,* New York, NY.

Coleman, James. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology Supplement, 94,* 95-120.

Coleman, J. S. (2000) Social capital in the creation of human capital. Dasgupta, P. ve Serageldin, I. (eds.) *Social Capital: A Multi-Faceted Perspective* içinde (ss. 13-39). Washington DC: World Bank.

Field, J. (2008). Sosyal Sermaye. *Sociology of Family, Health and Education, 20,* 6179-6202.

Foley, M. & Edwards, B. (1999). Is it Time to Disinvest in Social Capital? *Journal of Public Policy. 19* (2): 141-173.

Fulkerson, G.M. ve Thomson, G.H. (2008). The Evolution of a Contested Concept: A Meta-analysis of Social Capital Definitions and Trends (1988–2006). *Sociological Inquiry, 78*(4): 536-557.

Lin N. (2001). Building a Network Theory of Social Capital. Nan Lin, Karen Cook, Ronald Burt, Aldine De Gruyter (Ed.) *Social Capital: Theory and Research*. (ss.1-29), Cambridge University Press.

Lin, N. (2009). *Social Capital: A Theory of Social Capital and Action.* New York: Cambridge University Press.

Molyneux, M. (2002). Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America. *Development and Change, 33,* 167–188.

Phillips, A. (2002). Does feminism need a conception of civil society? S. Chambers ve W. Kymlicka (Ed.). *Alternative Conceptions of Civil Society* içinde. Princeton, NJ: Princeton

University Press.

Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology, 24*, 1-24.

Robertson, C. (2007). Social Capital, Women's Agency and the VIEW Clubs of Australia. Yayımlanmamış Doktora Tezi. South Wales: University of New South Wales.

Uğuz, E.H. (2010). *Kişisel ve Kurumsal Gelişmeye Farklı Bir Yaklaşım Sosyal Sermaye*. Ankara: Orion Yayınevi.

Young, I. M. (2000). *Inclusion and Democracy*. New York: Oxford University Press.

CİNSİYETLEŞMİŞ MESLEKLER BAĞLAMINDA ERKEK HEMŞİRELERE YÖNELİK ALGI: KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Temmuz Gönç[1]

Özet

Hemşirelik, erkek yoğun mesleklere göre daha düşük ücret ve prestij sunan kadın yoğun mesleklerin en önemli örneklerindendir. Türkiye'de erkek hemşirelerin sayısı, erkeklerin hemşire olarak istihdam edilmeye başlandığı 2007 yılından itibaren hızla artmaya başlamıştır. Bu bildirinin amacı, 2015-16 yıllarında yürütülmüş olan bir alan araştırmasının bulguları üzerinden çalışmakta olan hemşirelerin, hemşirelik öğrencilerinin ve toplum genelinin erkek hemşirelere yönelik algısını karşılaştırmalı olarak inceleyerek hemşirelik mesleğinin gelecekte cinsiyetleşmiş bir meslek olmaktan çıkıp çıkamayacağını tartışmaktır. Araştırma yöntemsel çoğulculuk çerçevesinde eşzamanlı olarak yürütülen üç fazdan oluşmaktadır. Birinci fazda veriler çalışmakta olan 42 hemşireyle yapılan derinlemesine mülakatlarla; ikinci fazda Eskişehir'de lisans eğitimi görmekte olan 232 hemşirelik öğrencisiyle; üçüncü fazda Eskişehir'in merkez ilçelerinde yaşayan 707 kişiyle yüz yüze anket yoluyla veri toplanmıştır. Birinci fazın verileri nitel yöntemle, ikinci ve üçüncü fazlarda elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Bulgulara göre erkek hemşireler hegemonik erkeklik kimliğine uysalar da uymasalar da toplumsal cinsiyet kimliği ile meslek kimliği arasında çelişkili bir pozisyonda kalmaktadırlar. Ayrıca çalışmakta olan erkek hemşirelerin ataerkil bir toplumda erkek olmanın kendilerine sağladığı avantajları meslek içine taşıyarak meslek içinde yeni sınırları olan avantajlı bir alan kurdukları ve bu konuda toplum genelinden, kadın meslektaşlarından ve erkek hemşirelik öğrencilerden destek gördükleri gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Erkek hemşireler, işgücü piyasaları, çalışma sosyolojisi, pembe yakalı meslekler, toplumsal cinsiyet*

1. İşgücü piyasalarının cinsiyete göre ayrışması

İşgücü piyasalarının cinsiyete göre ayrışması bazı mesleklerde yoğun olarak kadınların istihdam edilmesine neden olmuştur. Genellikle erkek yoğun mesleklere göre daha düşük ücret ve prestij sunan ve pembe yakalı meslekler olarak adlandırılan bu mesleklerin en önemli örneklerinden biri hemşireliktir. Hemşirelik mesleği, modern bir meslek olarak doğuşundan itibaren kadınlık ve annelikle ilişkilendirilmiş, kadınların ev içinde üstlendikleri bakım işlerinin kamusal alandaki uzantısı olarak görülmüştür. Florance Nightingale 19. yüzyıl başında hemşirelik mesleğini cinsiyetçi, sınıfsal ve mesleki özerklikten yoksun bir temel üzerinde kurmuştur (Ehrenreich & English, 1992). Mesleğin kuruluşundaki bu desen, yüzyılın ilk yarısı boyunca sağlık işgücünün toplumsal cinsiyet temelinde yatay olarak ayrışmasını kolaylaştırmıştır. Ataerkil ideolojinin kadını erkeğe göre ikincil ve daha az değerli gösteren

[1] Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, tgonc@anadolu.edu.tr

varsayımlarına dayanan bu ayrışma sonucunda erkekler teknik beceri, akılcılık, fiziksel güç gibi özellikler gerektiren askerlik, doktorluk, mühendislik gibi mesleklerde, kadınlar ise duygusallık, bakım, iletişim, etkileşim gibi nitelikler gerektiren hemşirelik, anaokulu öğretmenliği, sekreterlik gibi işlerde yoğunlaşmışlardır. Sağlık işgücünde de erkekler akıl ve bilimle ilişkilendirilen doktorluk mesleğinde yoğunlaşırken kadınlar fiziksel ve duygusal bakım işlerini içeren hemşirelik mesleğinde yoğunlaşmışlardır (Evans, 2004).

1.1. Toplumsal cinsiyet rolü ve mesleki rol: Çatışma ve pekiştirme

Dünya genelinde 1970'lerden itibaren hem işsizlik oranlarındaki artış hem de hemşire açığının ortaya çıkması, pek çok ülkede erkeklerin hemşirelik yapmaya teşvik edilmesine ve erkek hemşire sayısının artmasına yol açmıştır (Mohammed, 2012). Bununla birlikte fiziksel yakınlık, duygusal bakım, şefkat ve özen gibi kadınlıkla ilişkilendirilen özellikler gerektirdiği için hemşirelik mesleği hegemonik erkeklik kimliğiyle çatışan bir meslek olarak algılanmıştır (Dikmen-Özarslan, 2015; MacDouggal, 1997, s.812). Hegemonik erkeklik, kadınların ve hegemonik erkekliğin normlarına uymayan erkeklerin ikincil konumları çerçevelerinde inşa edilen toplumsal cinsiyet pratikleridir (Connell,1998, s.245-249) ve kadınsı addedilen her türlü özellikten uzak durmayı gerektirir. Bu açıdan erkek hemşireler hem ücreti ve statüsü düşük bir kadın mesleğine girdikleri için olumsuz tutumlarla karşılaşmışlar (Battice, 2010) hem de hegemonik erkeklik kimliklerini sürdürme konusunda sorunlar yaşamışlardır. Hegemonik erkeklik, bir yandan heteroseküelliği (Connell, 1998) diğer yandan da saldırganlık, şiddet ve cesareti (Atay, 2012, s.16) kapsadığı için erkek hemşireler meslek kimlikleri ve toplumsal cinsiyet kimlikleri arasında bir çatışma yaşamaktadır. Hegemonik erkekliğin heteroseksüelliği içermesi, bu kimliğin normlarına uymayanların, örneğin erkeksi mesleklerde çalışmayanların eşcinsel olarak algılanabilmesine neden olmaktadır. Erkek hemşirelerle ilgili çeşitli çalışmalar (Harding, 2007; Fisher, 2009) bir kadın mesleğinde çalıştıkları için erkek hemşirelerin eşcinsel veya efemine olarak etiketlendiklerini ve homofobik tacizlerle karşılaştıklarını göstermektedir. Diğer taraftan hegemonik erkeklik normlarına uyan bir erkek hemşireyi de çeşitli sorunlar beklemektedir. Hegemonik erkekliğin saldırganlıkla ve şiddetle ilişkilendirilmesi, kadın hastaların erkek hemşirelerin kendilerini cinsel açıdan saldırganlık potansiyeli taşıyan kişiler olarak görmelerine, dokunuşlarını ise cinsel içerikli ve fazla yakın olarak algılamalarına (Chiarella & Adrian, 2014) neden olmaktadır.

Bu sorunlara rağmen hemşirelik mesleğine giren erkekler meslek içinde kadınlara oranla daha fazla avantaja sahip olmaktadır. Ataerki bir yandan hegemonik erkeklik merkezinde erkek hemşireleri bir kimlik çatışmasına itmektedir, ama diğer taraftan toplumsal cinsiyet kalıp yargıları nedeniyle erkeklere meslek içinde avantaj da sağlamaktadır. Bu avantajın iki temel nedeninden ilki erkeklerin kadınlardan daha akılcı sayılması ve yöneticiliğe kadınlardan daha uygun görülmesidir. Çeşitli çalışmalar (O'Lynn & Tranberger, 2006; Baykal vd., 2010; Gönç, 2016a, 2016b), erkek hemşirelerin hemşirelikten çok hemşire yöneticiliğine yöneldiklerini ve yöneticilik pozisyonlarına kadın hemşirelerden daha hızlı eriştiklerini göstermektedir. Buna ek olarak hemşirelik de dahil olmak üzere kadın yoğun mesleklere giren erkeklerin meslek içinde erkeklikle ilişkilendirilen alanlara yöneldikleri ve mesleği icra etmenin erkeksi yollarını aradıkları (Williams, 1993; Gönç, 2016a) ortaya konmuştur. İkinci neden ise ev içi görevlerin kadınların sorumluluğunda görülmesi, bunu içselleştiren kadınların ev işlerine zaman ayırmak istedikleri için meslekte yükselmelerini sağlayacak kanalları kullanamamasıdır (England, 1993; Urhan-Etiler, 2011).

Türkiye'de 2007 yılında Hemşirelik Kanunu'nda yapılan değişiklikle birlikte erkeklerin hemşire olarak istihdam edilmesi mümkün olmuştur. Bu değişikliğin ardından hemşirelik lisans bölümlerinde eğitim gören öğrenciler içinde erkeklerin oranı artmış, 2006-07 öğretim yılında %0,2 olan bu oran 2014-15 öğretim yılında %23,4'e yükselmiştir. Bu oranlar, erkek hemşirelerin önümüzdeki yıllarda sayıca artacağını göstermektedir. Kadın yoğun mesleklere girişleriyle birlikte erkeklerin hem kadınsı addedilen işlerin toplumsal değerini (Acar-Savran, 2004, s.65), hem de kadınsı mesleklerin, özellikle hemşireliğin statüsünü (Şimşek-Rathke, 2011, s.207) artırabilecekleri ileri sürülmektedir.

Bu çerçevede bu tebliğin amacı, çalışmakta olan hemşirelerin, hemşirelik öğrencilerinin ve hizmet alıcıları olarak toplum genelinin erkeklerin hemşirelik yapmasına nasıl yaklaştıklarını, meslek ve cinsiyet arasında bir ilişki kurup kurmadıklarını ve erkek hemşirelerin geleceğini nasıl değerlendirdiklerini karşılaştırmalı olarak betimlemek ve hemşirelik mesleğinin gelecekte cinsiyetleşmiş bir meslek olmaktan çıkıp çıkamayacağını tartışmaktır.

2. Yöntem

Bu tebliğ, yöntemsel çoğulculuk çerçevesinde eşzamanlı olarak yürütülen üç aşamadan oluşan bir araştırmanın sonuçlarına dayanmaktadır. Birinci aşama, aktif olarak çalışmakta olan hemşirelerle yürütülmüş olan nitel bir araştırmadır. Kota örnekleme ile seçilen, yarısı erkek, yarısı kadın olan 42 hemşire ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. İkinci aşamada Eskişehir'de hemşirelik lisans eğitimi görmekte olan 516 öğrenciden oluşan araştırma evreninden 232 kişilik bir örneklem seçilmiş, örnekleme yüz yüze anket uygulanmıştır. Üçüncü aşamanın araştırma evreni Eskişehir'in merkez ilçelerinde yaşayan 700.281 kişidir, örneklem 60 farklı mahallede yaşayan nüfustan orantısız tabakalı örnekleme tekniğiyle seçilen 707 kişiden oluşmuş, örnekleme yüz yüze anket uygulanmıştır. Bu örneklem grubu metin içinde "kamu geneli" olarak ifade edilecektir. Birinci aşamanın verileri nitel yöntemle, ikinci ve üçüncü aşamalarda elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Eskişehir'de kamu genelinin %60'ı hemşireliğin kadın işi olmadığını, %81'i erkeklerin hemşirelik yapması gerektiğini, %68'i de erkek hemşirelerin sayısının artması gerektiğini düşünmekte, hemşirelik öğrencileri için bu oranlar daha da yüksek seyretmektedir (Bkz. Tablo 1). Son yıllarda Türkiye'de erkek hemşirelere yönelik tutumu ölçen araştırmaların (Demiray vd., 2013; Ekinci vd., 2014) sonuçlarından daha yüksek olan bu oranlara dayanılarak Eskişehir'de erkek hemşirelerin toplum tarafından kabul ve destek gördüğü söylenebilir.

Görüşülen kadın hemşirelerin erkeklerin mesleğe girişini desteklikleri gözlenmiştir. Bu destek genel olarak kas gücü, nöbetler ve otoriterlik temalarında toplanmaktadır. Görüşülen kadın hemşirelerin neredeyse tamamı kendilerine fiziksel olarak ağır gelen bazı işleri erkek hemşirelere aktarabileceklerini düşünmekte ve erkek hemşirelerin mesleğe girmelerini bu açıdan desteklemektedirler. Kadın hemşirelerin erkeklerin mesleğe girişine verdikleri desteğin bir diğer nedeni de nöbetler ve gece mesailerini erkek hemşirelere devretmektir. Kadın hemşirelerin neredeyse hepsi ev içi işlerin kendi işleri olduğunu kabul etmiş ve içselleştirmiş görünmekte, bu nedenle hepsi evdeki ikinci vardiyanın baskısını hissetmekte ve gece nöbetlerinin erkeklere daha uygun olduğunu düşünmektedir.

Tablo 1. Erkeklerin hemşirelik yapmasına yönelik destek

%		n	Evet	Hayır	Fikrim yok	Toplam
Hemşirelik kadın işi midir?	Kamu	707	39	60	1	100
	H.Öğr.	232	6	92	2	100
Erkekler hemşirelik yapmalı mıdır?	Kamu	707	81	19	0	100
	H.Öğr.	232	97	3	0	100
Erkek hemşirelerin sayısı artmalı mı?	Kamu	707	68	27	5	100
	H.Öğr.	232	75	10	15	100

Erkek hemşirelerden beklenen otoriterlik de kadın hemşirelerin erkeklerin mesleğe girişine verdikleri desteğin bir diğer nedenidir. Neredeyse bütün mülakatlarda kadın hemşireler erkek hemşirelerin hem hasta ve hasta yakınlarına hem de doktorlara karşı otoriter tavırlarından bahsetmiş ve bu davranışlardan beklentileri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu beklentiler "hastaların çok laubali olmasını engellemek" ve "doktorların kötü davranışlarını azaltmak" konularında yoğunlaşmaktadır.

Görüşülen erkek hemşirelerin yaklaşık yarısı kendi varlıklarını meşrulaştırmak için kadınları zayıf gösteren bir dil, tamamına yakını da teknik bir dil kullanmışlardır. Örneğin aşağıdaki alıntıda erkek hemşire teknik bir dille çok bilmediğimiz bir alandaki riski vurgulamakta, kritik bir durum betimlemesiyle riski inşa ermekte ve kadınların bu durumla baş edemeyeceklerini savunarak erkeklere duyulan ihtiyacı vurgulayarak erkeklere meslek içinde bir yer açmaktadır:

> *Trombositler mesela insan vücudunda yüz elli binle dört yüz bin arasındadır. Ama elli binin hatta on binin altına düştüğü zaman müthiş derecede morluklar oluşuyor. Vurduğun anda morluk oluşur. Hastanın bir yere çarpmaması lazım. Çok dikkatli bir şekilde çevrilmesi lazım. Bayan yapamıyor. Zorlamak zorunda oluyo güç olmayınca. İster istemez hastaya zarar veriyor. İsteyerek olmaz, isteyerek yapmıyor ama böyle işlerde erkek gücü lazımdır* (Erkek hemşire, 28, lisans, yoğun bakım).

Hatta erkek hemşirelerin bir kısmı, hemşireliğin kadın işi olduğunu düşünmemekte, kadınların hemşirelik yapmaması, en azından bazı alanlarda çalışmaması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin:

> *...Bence hemşirelikte bayanlar olmamalı. En azından yoğun bakımdakiler tamamen erkek olmalı. Hasta çekiliyor. Erkeksen çek al o tarafa. Hasta var 140 kilo. Entübe solunum cihazı bağlanmış, kritik yani onun sallanmaması lazım. Çıkabilir her an. Çıkarsa gitti. ... Erkek olduğun zaman elini atabiliyosun hemen. ...Doktor bayan, hemşire bayan yapamıyolar. ... Erkek gelmesi lazım oraya* (Erkek hemşire, 28, lisans, yoğun bakım).

Erkek hemşireler kamu geneli tarafından desteklendikleri oranda tercih edilmemektedirler. Kamu örnekleminin %87'sinin hemşirenin becerisi cinsiyetinden daha önemlidir ifadesine katılmaktadır, ama erkekler mi kadınlar mı daha iyi hemşire olur sorusuna fark etmez yanıtını verenler %40 düzeyinde kalmaktadır ve %27'si kendisine bir erkek hemşirenin bakım vermesini istememektedir. Erkek hemşirelere verilen desteğin nedeni erkelerin kadınlar kadar iyi hemşireler olacağı düşüncesi değil, erkeklerle istihdam arasında kurulan ilişkidir. Kamu geneli erkeklerin "eve ekmek getirmesi" gerektiğini, bu nedenle hemşirelik dâhil hiçbir işin dışında bırakılmamaları gerektiğini düşünmektedir. Hemşirelik öğrencilerinin mesleği neden tercih ettikleri incelendiğinde bu bulgu doğrulanmakta, istihdamın erkek hemşire adayları için kadın adaylar için olduğundan daha önemli olduğu görülmektedir. Erkek öğrencilerin %61'i mesleği kolay atama ve iş olanakları için seçerken kadınlarda bu oran %40'a gerilemektedir. Aynı desen çalışan hemşirelerde de görülmektedir. Erkek hemşireler için istihdam ve iş garantisi önemlidir, büyük çoğunluğu mesleği içeriği nedeniyle değil, kendi ifadeleriyle "atama kolaylığı", "garanti meslek" olduğu için tercih etmişlerdir. Kadın hemşireler, özellikle lise mezunları için ise hemşirelik vasıflarını kazanmak önemlidir, çünkü aileleri onlardan hemşirelik vasıflarını evde kullanmalarını, "çalışmasalar bile" evde yaşlı ve hastalara bakım vermelerini beklemektedirler.

Erkek hemşirelere verilen desteğe rağmen erkek hemşireler hem işe giriş sürecinde hem de meslek içinde çeşitli önyargılarla karşılaşmaktadırlar. Örnekleri arasında "…*Kadın mesleği mi yapacaksın dediler*" veya "*.. dantelli külot hediye edeceğini söyleyenler bile oldu*" gibi ifadeler olan bu önyargılar doğrudan hegemonik erkeklik kimliğine yönelik saldırılardır ve erkekler için daha yüksek statülü işler dururken kadın işinde çalışmanın erkeği kadınsılaştıracağını ve erkeklik statüsünü zayıflatacağı imasını taşımaktadırlar. Erkek hemşirelere yönelik önyargılar işe girdikten sonra da devam etmektedir. Tablo 2'de görülebileceği gibi erkek hemşirelere yönelik çeşitli önyargılara katılım oranı kamu örnekleminde hemşirelik öğrencilerine oranla daha yüksektir, ancak hemşirelik öğrencilerinde de erkek hemşirelere yönelik önyargılar olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Erkek hemşirelere yönelik önyargılar

%		n	Katılıyor	Katılmıyor	Fikri yok	Toplam
İğne yapan erkek hemşirelerin eli kadın hemşireler kadar hafif olamaz	Kamu	707	26	63	11	100
	H.Öğr.	232	12	81	7	100
Erkek hemşireler kadın hastalara dokunurken odada baş başa olmamalıdır	Kamu	707	44	51	5	100
	H.Öğr.	232	19	70	11	100
Erkek hemşirelerin eşcinsel olma ihtimali yüksektir	Kamu	707	11	72	17	100
	H.Öğr.	232	9	79	13	100

Erkek hemşirelere yönelik önyargıların yanı sıra çeşitli alanlarda pozitif ayrımcılık da söz konusudur (Bkz. Tablo 3). Erkek hemşirelerin hemşire yöneticisi olması veya hemşire dışında

bir unvan kullanmaları gerektiği gibi mesleği erilleştirmeye yönelik stratejiler kamu geneli tarafından kabul görmektedir. Hemşirelik öğrencileri içinde erkekler bu ifadelere kadınlara oranla ortalama altı kat daha fazla katılmaktadırlar (Gönç, 2016b). Bu durumda erkek hemşirelik öğrencilerinin şimdiden kendilerine meslek içinde daha eril bir alanı uygun gördükleri ve kadın hemşirelerin aksine, kadın hemşirelik öğrencilerinin bu konuda erkeklere pek destek vermedikleri (Gönç, 2016b) söylenebilir.

Tablo 3. Erkek hemşirelere yönelik pozitif ayrımcılık

%		n	Katılıyor	Katılmıyor	Fikri yok	Toplam
Erkek hemşireler hemşire yöneticisi olmalıdırlar	Kamu	707	34	57	9	100
	H.Öğr.	232	27	59	14	100
Erkek hemşirelere hemşire dışında bir unvan verilmelidir	Kamu	707	48	45	7	100
	H.Öğr.	232	28	62	10	100

Sonuç

Bu tebliğde varılan ilk sonuç, hegemonik erkeklik kimliği ile mesleki kimlik arasındaki çatışmanın çift yönlü olduğudur. Erkek hemşireler hegemonik erkeklik kimliğine uyuyorlarsa kadınsı vasıfları taşımadıkları için elleri ağır, kaba hemşireler olarak görülmekte ve dokunuşlarında bir cinsel içerik tehdidi algılanmaktadır, eğer bu kimliğe uymuyorlarsa da eşcinsel ya da efemine olarak etiketlenme ihtimalleri artmaktadır. Tebliğde varılan ikinci sonuç, erkek hemşirelere yönelik desteğin tercihten, pozitif ayrımcılığından da önyargıdan daha fazla olduğu yönündedir. Erkek hemşireler tercih edilmeseler dahi mesleğe girmeleri desteklenmektedir. Bu desteğin altındaki düşünce erkek hemşirelerin de kadın meslektaşlarıyla aynı vasıflara sahip olabileceği, aynı işleri yapabileceği düşüncesi değildir, çünkü desteğe rağmen kadınların daha iyi hemşirelik yapacağı, zaten bakım işinin kadınlıkla ilişkili olduğu düşüncesinin değişmediği görülmektedir. Desteğin nedeni daha çok erkeklerin istihdam edilmesinin çok önemsenmesidir. Hegemonik erkeklik kimliğinin bir bileşeni olan ücretli bir işte istihdam, erkek hemşireler için de çok önemlidir ve diğer bileşenlerin önüne geçerek meslekte karşılaştıkları önyargılarla baş etmelerini sağlamaktadır. Bunun yanında erkek hemşireler mesleğe girince yöneticilik yapmak ve başka bir unvan almak gibi stratejilerle mesleği erilleştirme çabaları göstermektedirler. Toplum tarafından da desteklenen bu çaba, erkeklerin meslek içinde ücret ve statü açısından avantajlı konumlarda yoğunlaşacağının ve fiziksel bakım işleri gibi kirli işler olarak adlandırılan düşük statülü işlerin yine kadın hemşirelere kalacağının ipuçlarını vermektedir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde erkek hemşirelerin ataerkil bir toplumda erkek olmanın kendilerine sağladığı avantajları meslek içine taşıyarak meslek içinde yeni sınırları olan bir alan kurdukları ve bu konuda toplum genelinden, kadın hemşirelerden ve erkek hemşirelik öğrencilerden destek gördükleri görülmektedir. Kadın hemşireler erkek hemşirelerin kas güçlerinden veya otoriter tavırlarından yararlanmayı bekleseler de erkek hemşirelerin kadın hemşireler üzerinde otorite olacakları yeni ataerkil bir meslek içi işbölümü yarattıkları

söylenebilir. Erkek hemşirelerin mesleğe girmesinin mesleği cinsiyetsiz bir meslek haline getirmesi, bir bütün olarak mesleğin statüsünü yükseltmesi ya da mesleği pembe yakalı gettodan çıkarması pek mümkün görünmemektedir. Erkeklerin hemşirelik yapmaya başlaması sağlık işgücü piyasasında cinsiyete dayalı yatay ayrışmayı ortadan kaldırmayacağı gibi bir de dikey ayrışma ekleyecek gibi görünmektedir. Kadın hemşirelerin erkeklerin mesleğe girişi sayesinde çeşitli kazanımları olacaksa bile kaybedecekleri şeylerin de az olmadığı, yani kadın hemşireleri bekleyenin en iyi ihtimalle bir Pyrrhus zaferi olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik bir Feminizm İçin.* İstanbul: Kanat.

Atay, T. (2012). *Çin İşi Japon İşi: Cinsiyet ve Cinsellik Üzerine Antropolojik Değiniler.* İstanbul: İletişim.

Battice, J. (2010). Editorial: The Changing Face of Nursing in a Developing Country. *Journal of Clinical Nursing, 19* (13-14), 1765-1766.

Baykal, Ü.; Timuçin, A. & Özel, S. (2010). Bir Hemşirelik Yüksekokulunda Öğrenim Gören İlk Erkek Öğrencilerin Hemşirelik Mesleğine ve Eğitimine Ilişkin Görüşleri. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 7*(3), 48-55.

Chiarella, Mary ve Amanda Adrian (2014). Boundary Violations, Gender and The Nature of Nursing Work. *Nursing Ethics, 21* (3), 267-77.

Connell, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar.* (Cem Soydemir, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Demiray, A.; Olgun, S.; Kaçar, F. & Eşer, İ. (2013). Erkek hemşirelerden bakım alan hastaların erkek hemşirelere ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 29*(3), 32-42.

Dikmen-Özarslan, A. (2015). Hegemonik Erkeklik Bağlamında Erkek Hemşireler. *Alternatif Politika, 7*(1), 118-142.

Ehrenreich, B. & D. English. (1992). *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler*. İstanbul: Kavram.

Ekinci, M.; Dikici, İ. C.; Derya, M.; Andsoy, I.I.; Dinç, S. & Şahin, A.O. (2014). Mühendislik bölümünde öğrenim gören erkek öğrencilerin erkek hemşirelere karşı bakış açıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(1), 632-645.

England, K.V.L. (1993). Suburban Pink Collar Ghettos: The Spatial Entrapment of Women? *Annals of the Association of American Geographers, 83*(2), 225-242.

Evans, J. A. (2004). Men nurses: A historical and feminist perspective. *Journal of Advanced Nursing, 47,* 321–328.

Fisher, Murray J. (2009). 'Being a Chameleon': Labour Processes of Male Nurses Performing Bodywork. *Journal of Advanced Nursing, 65* (12), 2668-2677.

Gönç, Temmuz (2016a) Kadın Yoğun Meslekleri Erilleştirmeye Yönelik Stratejiler: Türkiye'de Erkek Hemşireler Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi. 19* (1), 96-144

Gönç, Temmuz (2016b) Hemşireliğin geleceği mesleğin cinsiyetsizleşmesini vadediyor mu?

Erkek ve kadın hemşirelik öğrencilerinin meslek ve toplumsal cinsiyeti ilişkilendirme eğilimlerinin sosyolojik analizi. *Fe Dergi 8*(1), 144-167.

Harding, Thomas (2007). The Construction of Men who are Nurses as Gay. *Journal of Advanced Nursing, 60* (6), 636-644.

MacDougall, G. (1997). Caring: A Masculine Perspective. *Journal of Advanced Nursing, 25*(4), 809–813.

Mohammed, J. (2012). On the Lookout for Men. *Nursing Standard, 26*(30), 64.

O'Lynn, C. & Tranberger, R. (2006). *Men in Nursing: History, Challenges and Opportunities*. New York: Springer.

Şimşek-Rathke, L. (2011). *Dünden Kalanlar: Türkiye'de Hemşirelik ve GATA TSK Sağlık Meslek Lisesi Örneği.* İstanbul: İletişim.

Urhan, B. & Etiler, N. (2011). Sağlık Sektöründe Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi. *Çalışma ve Toplum, 2*(29), 191-215.

Williams, C. L. (1992). The Glass Escalator: Hidden Advantages for Men in the 'Female' Professions. *Social Problems, 39*(3), 253-267.

"ARAF"TA KALMAK: DENİZLİ'DE YAŞAYAN İRANLI SIĞINMACI VE MÜLTECİLERİN ÇALIŞMA DENEYİMLERİ

Aslıcan Kalfa Topateş[1] *Nursel Durmaz*[2] *Hakan Topateş*[3]

Özet

Bu araştırmanın amacı, İran'daki siyasal rejimden kaçan ve bir uydu kent olarak belirlenen Denizli'de yaşayan İranlı sığınmacı ve mültecilerin çalışma deneyimlerinin çözümlenmesidir. İranlı göçmenler için transit bir ülke olan Türkiye'de mülteci/sığınmacıların kalış süresi geçici ve muğlaktır. Bu geçicilik, Denizli'deki İranlıları, ülkedeki bekleme sürelerini finanse edebilmek amacıyla çalışmaya yöneltmektedir. İranlıların, birbirinin içine geçen ara formlar yaratan tabakalı bir toplumsallığa sahip olduğu görülmektedir. Politik nedenler, etnik farklılıklar, cinsel yönelim/kimlik, rejimin egemen dini inancının dışındaki inanışları baskılaması gibi göç kararını etkileyen itici faktörler, Denizli kentinde farklı kategoriler içinde yer alan bir İranlı alt kültür grubunu yaratmıştır. Bu heterojen grup LGBT'ler, Hıristiyanlar, Bahaîler, ateistler, rejim karşıtları ve yaşam koşullarını iyileştirmek üzere göç edenlerden oluşan bir çeşitliliğe sahiptir.

İranlıların çalışma deneyimlerine dair elde edilen temel bulgu, tabakalı bir işgücü piyasasının en alt katmanında yer almalarıdır. Genel itibariyle ülkelerinde beyaz yakalı, vasıflı işlerde istihdam edilmiş olan İranlılar, Denizli kentinde emek-yoğun mavi yakalı ve vasıfsız işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Sosyal haklardan yoksun, güvencesiz ve düşük ücretlerle çalıştırılan bu kayıt dışı işgücü, işyerinde mutlak artı değerin üretilmesinde de bir bileşen olmaktadır. Üstelik mavi yakalı işçi yapısının dışında sınıf altı nitelikleri taşıyan İranlılar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Göç, sığınmacılık, Mültecilik, İşgücü piyasası*

1. Kuramsal Çerçeve

1979 yılından sonra İran'da özel ve kamusal alanda haklar ve özgürlükler düzlemini daraltan veya tümüyle ortadan kaldıran çeşitli baskıcı pratikler yaşanmıştır. Bu nedenle pek çok rejim karşıtı, İran'ı terk etmek zorunda kalarak farklı ülkelerden sığınma talebinde bulunmuşlardır. 1980-1988 yılları arasında süren İran Irak savaşı da birçok kişinin ülkeden kaçmasına neden olurken (Ghazinour, 2003, s.15), yakın dönemlerde 2009 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden itibaren yine muhalif gruplar, sığınmacı olmak zorunda kalmışlardır (Human Rights Watch, 2012, s.16-49).

[1] Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, atopates@pau.edu.tr.
[2] Ar. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ndurmaz@pau.edu.tr.
[3] Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, htopates@pau.edu.tr.

Sözü edilen tarihsel gelişmelerin ürettiği göç hareketliliği günümüzde de sürmektedir. Bu bağlamda İran'dan Türkiye'ye gelen sığınmacı ve mülteciler LGBT bireyler, farklı dini inançlara sahip bulunanlar ve politik muhalifler biçiminde değişik kategoriler olarak karşımıza çıkmaktadır.[1] Fakat Türkiye sığınmacı ve mülteciler için hedef ülke konumunda olmayıp, transit bir ülke niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla örneklemin yer aldığı Denizli kentinde sığınmacı/mültecilerin emek sürecini deneyimlemelerini inceleyen araştırmamızda, göçmenlerin çalışma pratiklerinin birincil özelliği geçicilik ve görelilik içermesidir. Bu gerçeklik kentin işgücü gereksiniminin düşük ücretlerle karşılanması anlamında işgücü talebi üretirken göçmen olmanın sosyo-kültürel anlamda bir alt kültür grubu oluşturması nedeniyle, içinde hem sosyal hareketlilik hem de sosyal çatışma barındıran bir kültürel boyutu da kapsamaktadır.

2. Alan Araştırması

2.1.Araştırmanın yöntemi

Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılarak Denizli'de yaşayan yirmi sekiz İranlı sığınmacı ve mülteciyle yarı-yapılandırılmış, derinlemesine mülakatlar ve odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

2.2.Araştırmanın bulguları

2.2.1. Sosyo-demografik özellikler

Araştırma örnekleminden elde edilen sosyo-demografik bulgulara göre yanıtlayıcıların 10'u kadın (1'i trans kadın), 18'i erkek (1'i trans erkek) olup 21'i bekâr, 7'si evlidir. Yanıtlayıcıların yaşları 17 ile 50 arasında değişmektedir. Örneklemde eğitim düzeyinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda yanıtlayıcıların 2'si yüksek lisans, 18'i lisans, 1'i ön lisans, 6'sı lise, 1'i ise ortaokul mezunudur. Sosyo-demografik açıdan önemli bir bulgu, örneklemde etnik açıdan bir çeşitliliğin olmasıdır. Nitekim yanıtlayıcıların 20'si Fars, 4'ü Kürt, 3'ü Azeri, 1'i ise Lur'dur. Yanıtlayıcıların 15'inin Müslüman, 5'inin Hıristiyan, 5'inin Bahai, 1'inin Zerdüşt, 1'inin ateist ve 1'inin deist olması, örneklemde dini inançlar anlamında da bir heterojenlik olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Denizli kentindeki İranlı göçmen alt kültürü

Örneklemde yer alan yanıtlayıcıların göç nedenleri aile baskısı, adi suçluluk, siyasal nedenler, dinsel nedenler (Hıristiyanlık, Bahailik, Zerdüştlük), aile bağları, LGBT olmak gibi bağlamlarda çeşitlilik göstermektedir. Yanıtlayıcıların bir kısmında bu kategorilerin iç içe geçebildiği görülürken elde edilen kolektif bir bulgu, yanıtlayıcıların İran'daki baskıcı siyasal rejimden memnun olmamaları ve bununla bağlantılı olarak özgür ve modern bir hayat biçimini arzulamalarıdır.

İranlıların kentte bir alt kültür grubu oluşturdukları çalışmanın temel bulguları arasındadır. Alt kültür kavramı toplumsal grubun paylaştığı alışkanlıkları ve davranışları anlatan (Güvenç,

[1] Bkz. Grungras vd., 2009; Jafari, 2013; Koser Akcapar, 2009; Vaghefi, 2014.

1972, s.104), büyük kentlerin yerleşim düzenine bağlı olarak farklı kültürel özellikler gösteren birimlere denilmektedir (s.116).

Araştırmanın en önemli bulgularından birisi de kentteki İranlı alt kültürünün birbirinden farklılaşan kategorilerinin bulunmasıdır. Bu heterojenliğin içinde ilkin Weberyen anlamda sınıf ve statü tabakalaşmasına dair izler belirgin bir biçimde görünürken, etnisiteye, cinsel yönelime/kimliğe, dini inanca ve politik görüşlere dayalı çeşitli farklılaşmalar olduğu da fark edilmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu İranlıların neredeyse Hobbes'un belirttiği "doğa hali"ne benzer gündelik yaşam pratiklerini deneyimlemeleri, sığınmacı/mülteci statüsünde hayatta kalabilmek amacıyla birbirleriyle de sosyal çatışma içine girebilmeleridir. Bu durumu görüşmecilerden Hedayat "Filleri nasıl yakalıyorlar. Büyük bir çukur kazıyorlar. Üstünü kapatıyorlar… Biz de bir çukura düşmüşüz. Ben bunun üstüne ayağımı kafasına basıyorum" ifadeleriyle betimlemiştir.

2.2.3. İranlıların Türkiye'deki çalışma deneyimleri

Türkiye'deki kalış süreleri nispeten belirsiz olan İranlılar Denizli'de işgücü piyasasına yoğun bir biçimde katılmaktadırlar. Fakat ülkelerinde nitelikli işlerde istihdam edilirlerken, Türkiye'de vasıfsız, düşük ücretli, kayıt dışı, geçici, eğreti işlerde çalışmak zorunda kalan İranlıların tekstil, gıda ve mobilyadan oluşan sanayi; garsonluk, aşçılık, bulaşıkçılık, temizlik işleri, emlakçılık, oto-yıkama, çevirmenlik, döviz simsarlığı, dövmecilik, berberlik, İngilizce öğretmenliği, seks işçiliği, hamallık, otellerde komilik, tur rehberliği gibi gelir getirici etkinlikleri kapsayacak şekilde hizmetler ve son olarak inşaat sektörlerinde çalıştıkları, bazılarının da kendi işlerini yürüttükleri ortaya çıkmıştır. Sektörler içerisinde İranlıların ağırlıklı olarak emek-yoğun çalışma ilişkileriyle karakterize olan tekstil sektöründe çalıştıkları gözlenmiştir. Hizmetler sektöründe ise en yoğun istihdam, kafe ve restoranlarda gerçekleşmektedir. Sektörde yer alan emlakçılık, İngilizce öğretmenliği, tur rehberliği ve "İran kafeler" işletmek gibi etkinlikler İranlı nüfusun sadece kendi içinde yürütüldüğü için, İranlı alt kültürü kapsamında değerlendirilebilir.

Yapılan işlerin çoğunun beceri ve nitelik gerektirmemesi, Braverman'ın (2008) hem kafa hem de kol emeğinin değersizleştiğini aktardığı saptamasının, göçmen işçiler düzeyinde daha keskin yaşandığını gösterir. Bu anlamda işçinin fabrika düzenine ve kapitalist üretim biçimine alıştırılması süreci de İranlı göçmenlerin sınıfaltı konuma düşmemek için düşük ücretlere razı olmaları nedeniyle ortadan kalkmış olmaktadır. Reel üretim ve hizmetler sektöründeki çalışma deneyimlerinden edinilen temel bir bulgu sığınmacılık statülerinden dolayı İranlılara çalışma izni verilmediğinden kayıt dışı çalışmalarıdır. Çalışılan sektörler ve işkolları arasındaki geçişlilik yoğun, dolayısıyla işgücü devir oranları yüksektir. Çalışma deneyimlerinden farklılık içermesi bakımından, yanıtlayıcılar arasında İran'daki ailelerinden gelen maddi destekle göçmenlik konumunu sürdürerek çalışmayan varsıl bir İranlı grup da bulunmaktadır.

2.2.3.1.İstihdam alanları: "Lisans, lisans, makas!"

Yapılan işler sektörel anlamda incelendiğinde, tekstil sektöründe ütücülük, yaka dikme/katlama, kumaş kesme/taşıma, düğme dikme, kutulara giysi yerleştirme, kalite kontrol; inşaat sektöründe elektrikçilik, kaynakçılık, vinç operatörlüğü, tesisatçılık, hizmetler sektöründe ise aşçılık, bulaşıkçılık, garsonluk, temizlikçilik ve benzeri işlerde çalışıldığı

saptanmıştır. İranlı sığınmacıların/mültecilerin vasıflarıyla, çalışmak zorunda kaldıkları işlerin vasıfsızlığı arasındaki uçurumun yarattığı hayal kırıklığı, tekstil sektöründe kumaş kesme işi yapan Roozbeh'in "Çalışmaktan utanmıyorum ama bir mühendis olarak en tepeden basit bir işe düşmek çok zor… 12 saat çalışıyorum elimde makas sürekli, lisans lisans makas" sözlerinden anlaşılmaktadır.

Emek sürecinin niteliği incelendiğinde tekstil sektöründe yabancılaştırıcı, nesneleştirici işlerin, yoğun bir denetim baskısı altında yürütüldüğü görülmektedir. Sektörde postfordist üretim tekniklerinden uzak olunması ve montaj hattı gibi Fordist üretim uygulamalarının bulunmaması, adeta sanayi devriminin arkaik çalışma koşullarının kimi fabrika ve atölyelerde sürdüğünü göstermektedir. Bu durum işyerlerinde çalışmanın gözetiminde, Edwards'ın (1984, s.92-119) emek denetimi sınıflandırmasının ilk basamağındaki "basit denetimin" bulunduğunu ve denetçilerin işçileri üretim sürecinde yakından gözetim altında tuttuklarını ortaya çıkarmaktadır. Yanıtlayıcıların anlatılarından emek denetiminin, işçilerin ayakta çalıştırılması, birbirleriyle konuşmalarının yasaklanması ve üretilen ürün miktarı hedefinin tutturulması, mümkünse artırılması için ustabaşı tarafından sayım ve kayıt sisteminin kullanılmasıyla sağlandığı görülmektedir. Ali'nin, "Çok hızlıydı. Denetçi saatte kaç tane yaptığını sayıyor ve kaydediyordu. Saatte 300 tane yapmak zorundaydık. Daha az yaparsan patrona cevap vermek zorunda kalırsın…" ifadeleri, bu durumun örneklerindendir. Ali'nin saatlik üretim hedefinden daha fazla ürettiğinde ücretinin artırılmaması ise, emek sömürüsünün boyutlarını göstermektedir.

Tüm bu unsurların işçiler için derin bir yabancılaşma duygusu yaratması işgücü devir oranlarını yükseltse de İranlı mültecilerden oluşan yedek emek rezervinin genişliği, işverenlerin işten ayrılan İranlı işçilerin yerine yenilerini kolayca ikame edebilmelerine olanak sağlamaktadır.

2.2.3.2.Çalışma koşulları

Çalışma koşullarının temel belirleyicilerinden olan ücretlerle ilgili dört dezavantajlı durum olduğu görülmektedir: İlki ücretlerin çok düşük olmasıdır. Bu bağlamda yanıtlayıcıların ücretleri homojenlik göstermekte olup günlük 25-50 TL, aylık 700-1250 TL arasında değişirken; kayıt dışılık, ücretlerin günlük hesaplanıp aylık olarak ödenmesine yol açmaktadır. Öte yandan çalıştıkları tüm sektörlerde İranlı işçiler Türk işçilerin yaklaşık yarısı kadar ücret almaktadır. Ancak yanıtlayıcıların anlatıları, tekstil sektöründe işverenlerin bu durumu gizlemeye çalıştıklarını, İranlı işçilere Türk işçilerin ücret düzeyleri hakkında bilgi vermediklerini ortaya çıkarmıştır. İkinci dezavantaj ücretlerin zamanında ödenmemesi, eksik ödenmesi ya da hiç ödenmemesidir. Mobilyacıda çalışan Hossein bu duruma dair deneyimini şu şekilde aktarmıştır: "Dedim ben çalışmıcam paramı ver ben gidicem… Tamam dedi, bir mont vardı deri, orda dedi onu para yerine al git. Dedim bu bana ekmek olmaz ki…" Üçüncü dezavantaj fazla mesai ücretinin düşük olması (örneğin saatlik 1 TL) ya da ödenmemesidir. Son dezavantajsa işe gitmeyi engelleyici durumlar oluştuğunda o günün ücretinin kesilmesidir. Burada işverenler tarafından mutlak artı değeri artırmaya yönelik stratejiler izlendiği görülmektedir.

Günlük çalışma süreleri üç sektörde de 10-13 saat arasında değişmektedir. Sadece bir yanıtlayıcı, aynı zamanda ortağı olduğu bir kafede 16 saat çalıştığını belirtmiştir. Ücretlerin düşüklüğünün yanı sıra tekstil sektöründeki çalışma saatlerinin uzunluğunun işgücü devir

oranlarını yükselttiği, iş tatminini ortadan kaldırdığı ve nihai olarak, kazancı daha düşük olsa da hizmetler sektörünü tercih edilebilir kıldığı saptanmıştır.

Haftalık çalışma sürelerine bakıldığında sanayi ve inşaat sektörlerinde haftada altı gün çalışıldığı görülmektedir. Hizmetler sektöründe ise bu açıdan işkolları itibariyle farklılaşmalar bulunmaktadır. Örneğin bir kafede çalışan Ali, ağır çalışma süresinin çekilmezliğine katlanabilmek için bir arkadaşıyla işini paylaştığını, haftanın üç günü kendisinin, diğer dört günüyse arkadaşının çalıştığını belirtmiştir.

Ücret düşüklüğünün yanı sıra işyerlerinin fiziksel koşullarıyla ilgili olumsuzluklar bulunmaktadır. Sırasıyla en olumsuz çalışma koşulları tekstil, inşaat ve hizmetler sektörlerindedir. Tekstil sektöründe işçilerin çeşitli risklere maruz kalmalarına yol açan koşullar, tozlu ortam, gürültü, kışın ısıtma, yazın havalandırma eksikliği ve makinaların yaydığı ısıdır. Bu ısı özellikle yaz aylarında tekstilde çalışmayı ciddi ölçüde zorlaştırmakta, klimaların çalıştırılmaması ya da eksikliği, çalışma koşullarını katlanılmaz kılmaktadır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinden yoksunluk ise tekstil sektöründe çoklukla meslek hastalıkları olarak kendisini gösterirken, daha riskli olan inşaat sektöründe iş kazaları yaşanabilmektedir.

Olumsuz koşulların yanı sıra yanıtlayıcılar sosyal güvencesizliğin özellikle sağlık hizmetlerine erişmelerine engel olduğundan yakınmışlardır. Bunun nedeni İranlıların hem kayıt dışı çalışmak zorunda kalmaları hem de sahip oldukları "kimlik" belgesinin kendilerine yeterince sosyal güvence sağlamamasıdır.

2.2.3.3.Göçmenlik deneyimi ve ayrımcılık

Çalışanlara dair ayrımcılığın iki düzeyde gerçekleştiği görülmektedir: İlki, işverenlerin işçilere yönelik Türk ve İranlı ayrımı gözetmeden mobbing (yıldırma) içeren davranışlarda bulunmasıdır. Ali'nin işvereninden söz ederken kullandığı "Sanırım dengesizdi. Diktatör gibi davranıyordu" ifadesi bu durumu açıklamaktadır. İkincisi İranlı işçilerin dezavantajlı sosyal konumlarından kaynaklanan olumsuz davranışlarla karşılaşmalarıdır. Bu bağlamda yabancı, LGBT ve kadın olmaktan kaynaklanan üç farklı ayrımcılık davranışı bulgulanmıştır. Örneğin hizmetler sektöründe bir Türk ortakla kafe açan Hedayat, sığınmacı/mültecilik statüsünden dolayı kafede ortaklık haklarına sahip olamadığını, aslında ortağı olduğu kafede garsonluk yapmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Bu örnek, kendi hesabına çalışmayla ücretli çalışmanın iç içe geçebildiğini göstermektedir. Tekstil sektöründe çalışan Sholeh de "Mesela burada İranlı bir arkadaşımız var adı Sasan, ama ona patron diyor, sazan. Balık adı, dalga geçiyor" ifadesiyle işverenin İranlı işçiyle alay ederek psikolojik şiddet uyguladığını aktarmıştır.

İşverenler tarafından ayrımcılığa en fazla maruz kalan kategori ise LGBT bireylerdir. Bu gruba yönelik ayrımcılık davranışları genellikle sözel şiddet, işten ayrılma yönünde baskı yapma/yıldırma ya da işten çıkarma biçimindedir. Sözel şiddet doğrudan LGBT'lerin cinsel yönelimlerini hedef almaktadır. İşten ayrılma yönünde baskı yapma/yıldırma davranışları ve işten çıkarma uygulaması ise İranlı işçilerin LGBT oldukları anlaşıldığında gerçekleşmektedir. Cafer bu duruma dair deneyimini "50-70 kilo kumaş taşıtıyorlardı, yapamayınca sen kadın mısın dediler. O yüzden (işten) çıkardılar" cümlesiyle aktarmıştır.

İranlıların yaşadığı ayrımcılığın bir diğer boyutu kadın olmakla ilgilidir. Örneğin yanıtlayıcılardan Farjad restoranlarda İranlı erkek işçilerin günlük 25 TL'ye çalıştırılırken,

kadınların 40 TL'ye çalıştırıldığını belirterek, bu durumun bazı işverenlerin İranlı kadın işçilere yönelik taciz içerikli davranışlarda bulunmasıyla bağlantılı olduğunu belirtmiştir.

İşyerinde ayrımcılık konusundaki farklı bir perspektif Türk işçilerle İranlı işçiler arasında görülmektedir. Parvaneh'in anlatısında aktardığı "Çalışanlar bize diyorlardı ki size devlet para veriyor niye çalışıyorsunuz diyorlar. Hâlbuki öyle bir şey yok ki…" cümlesi, çalışanlar arasında İranlıları çalışmak zorunda bırakan faktörlere dair belirsiz bilgilerin ve şüphelerin varlığını göstermektedir. Bununla birlikte Türk işçilerin bir kısmının hak arama mücadelelerini, geçici çalışmaları nedeniyle İranlı işçiler üzerinden gerçekleştirmeye çalıştıkları ortaya çıkmıştır.

İşçiler arasındaki olumsuz işyeri deneyimlerinin en belirgin örneği homofobik tutum ve davranışlarla bağlantılı olarak LGBT'ler kategorisinde görülmektedir. Bu davranışlar İranlı LGBT işçilerin cinsel yönelimlerinin ifşa edilmesi ve sözlü tacizde bulunmak biçiminde olup Bu nedenle LGBT'ler cinsel yönelim ve kimliklerini gizlemektedir. Farjad cinsel yönelimini gizlediğini şu ifadesiyle aktarmıştır: "Mesela mecburen bıyık bıraktım, hiç sevmiyorum. Küpe seviyorum ama işte takmıyorum." Bu anlatı, bireylerin Foucault'cu (2005, s. 245-246) anlamda normalleştirici disiplini kendi kendilerine uygulamak zorunda kaldıklarını göstermektedir.

Sonuç

İranlıların Türkiye'deki çalışma deneyimleri doğudan batıya, çevreden merkeze, azgelişmişten gelişmişe, sosyal çatışmadan siyasal ve bireysel özgürlükler içeren refah devleti standartlarına doğru uzayan bir istekler ve yaşam alanı edinme kaygısı skalasında biçimlenmektedir. Araştırma örnekleminde yer alan İranlı mülteci ve sığınmacıların göç deneyimlerinde ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel olmak üzere çok farklı değişkenler rol oynamaktadır. Bu değişkenlerden birisi olan çalışma ilişkileri düzleminde İranlılardan elde edilen bulgular, göçmenlerin tabakalı işgücü piyasasının en alt basamağında, sosyal güvencesiz ve düşük ücretlerle çalışan yeni bir tabaka oluşturduklarını göstermektedir. Enformel ve ikili işgücü piyasasının boyutlarını aşarak üçlü bir işgücü piyasasının oluşmasına yol açan bu göç hareketliliği aynı zamanda Denizli kentinin kayıt dışı çalışan işgücü oranının da yükselmesine neden olmaktadır. Göçmenlerin vatandaşlık haklarından yoksun bulunmaları kayıt dışı çalıştırılma süreçlerini besleyerek, mutlak artı değeri arttıran bir işgücünün biçimlenmesine ve yedek emek rezervinin büyümesine yol açmaktadır.

Tabakalı ve enformel işgücü piyasalarının esnek ve akışkan olduğu anlamına gelen bu bulgular, ekonomik olarak esnek işgücü piyasasının isteklerini karşılayan bir işgücünü kurarken, kültürel olarak emek süreçlerinde farklı kimliklerin iç içe geçmiş formlarını da oluşturmaktadır. Örneğin esasen eğitim düzeyi yüksek ve beyaz yakalı nitelikli işgücü içinde yer alması gereken İranlı bir LGBT sığınmacı/mülteci, mavi yakalı enformel çalışan bir işçi konumunda bulunabilmektedir. Bu bağlamda araştırmada yakaladığımız gerçeklik, küresel kapitalizm çağında göçün arafını temsil eden İranlı göçmenlerin iş süreçlerinin içerisinde nesneleşmiş ve yabancılaşmış olmaları, kültürel olarak da alt grup düzeyinde hem dayanışmacı hem çatışmacı toplumsal ilişkilerin içinde yer almalarıdır. Göçmenler İran'da deneyimleyemedikleri özgürlük pratiklerini kendileri için bir bekleme istasyonu niteliği taşıyan Türkiye'de her ne kadar deneyimlemeye çalışsalar da edindikleri özgürlük alanı hem özel hem de kamusal alanda kısmi ve geçici kalmaktadır.

Kaynakça

Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye.* (Ç. Çidamlı, çev.). İstanbul: Kalkedon.

Edwards, R. C. (1984). Forms of Control in the Labor Process: An Historical Analysis. Frank Fischer & Carmen Sirianni (Ed.) *Critical Studies in Organization & Bureaucracy* içinde (p.86-119). Philadelphia: Temple University.

Foucault, M. (2005). *Büyük Kapatılma* (2. baskı). İstanbul: Ayrıntı.

Ghazinour, M. (2003). *Trauma and Resiliency: A Study of Refugees from Iran Resettled in Sweden.* Umea: Umea University.

Güvenç, B. (1972). *İnsan ve Kültür: Antropolojiye Giriş.* Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Human Rights Watch (2012). Why They Left? Stories of Iranian Activists in Exile. http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Why%20They%20Left%20Stories%20of%20Iranian%20Activists%20in%20Exile.pdf (erişim: 29.06.2016).

Jafari, F. (2013). Silencing Sexuality: LGBT Refugees and the Public-Private Divide in Iran and Turkey. (A Dissertation Submitted to the Faculty of the School of Middle Eastern&North African Studies in Partial Fullfillment of the Requirements for the Degree of Doctor Of Phılosophy in the Graduate College). The University of Arizona, Arizona, USA.

Koser Akcapar, S. (2009). Re-thinking Migrants' Networks and Social Capital: A Case Study of Iranians in Turkey. *International Migration, 48* (2), 161-196.

Vaghefi, S. (2014). Devlet ve Diaspora Çıkmazında Feminizm: Türkiye'deki İranlı Sığınmacı Kadınların Toplumsal Dışlanma ve Gündelik Direniş Deneyimleri. *Fe Journal, 6*(2), 51-61.

BURSA SETBAŞI MAHALLESİ ÜZERİNDEN KENTSEL MEKÂNIN ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ

Işılay Kazan[1]

Özet

Kent karmaşık, sürekli değişen ve dinamik bir kavramdır. Kent konusu birçok alanın ve araştırmacının ilgi alanına girmiştir. Ekonomiden politikaya coğrafyadan tarihe pek çok alanda kent, araştırmaların odak noktası olmuştur. Literatürde kentin ve mekânının incelenmesi tek bir disiplin merkezinde incelemek ve bu yönde çözüm yolları üretmek bizi yanıltacaktır. Oysaki kent ve mekân toplumsal süreçlerin, toplumsal üretimin ana ekseninde yer almaktadır. Bu bağlamda, mekânı en bütünlüklü ve derinlikli kavrayış tarihsel koşulları, toplumsal oluşumları hatta bedeni de içerecek şekilde yeniden biçimlendirmekle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, tarihsel doku bakımından zengin olan ve tarihsel süreçte çok farklı toplumsal oluşumlara mekân olmasıyla toplumsal değişimlere ve dönüşümlere tanık olan, bunlar yaşanırken mekânın da bu süreçte değiştiğini, şekillendiğini ve mekânın yeniden üretildiğini gösterebileceğimiz Bursa'nın Setbaşı Mahallesi üzerinden konu tartışılmıştır.

Yazının amacı, kentsel mekânın sadece zihinsel bir şey ya da yer olmadığını aynı zamanda toplumsal bir yapı olduğunu ve tarihsel süreçte mekânın yeniden üretildiğini göstermektir. Bu anlamda Setbaşı Mahallesi'nde mekânın üretimi kuramsal çerçevede incelenerek değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mekânın üretimi, Toplumsal mekân, Kent*

1. Ortadoğu ve İslam Kültürünün Etkisindeki Kent

Kenti anlama konusunda birçok kavramsal sistem söz konusu iken inceleyeceğimiz mekân bakımından bazı kavramsal sistemler bize daha yakın gelmektedir. Öncelikle çalışmaya konu olan Bursa'nın Setbaşı Mahallesi tarihsel süreçte hem yönetim hem de iktisadi faaliyetler bakımından daha çok İslami yapılanmanın etkisindeki coğrafyada yer alması sebebiyle çalışmada "Ortadoğu ve İslam Kültürünün Etkisindeki Kent" kavramsal kent sisteminden faydalanılabilir.

İslam kent yapılanmasında kent; cami, pazaryeri ve hamam olmak üzere üç temel öğe üzerine otururken cami özel bir konuma sahiptir. Cami, dinsel işlevlerinin yanı sıra siyasal, kültürel ve eğitimsel faaliyetlerin de merkezi konumundadır. Bu durum Bursa'da da gözlenmektedir. Kent, merkezde yer alan Ulu Cami etrafında konumlanmıştır. Ayrıca, üretim ve ticari faaliyetler bakımından da Kozahan, İpekhan gibi üretim ve ticari faaliyetler caminin etrafında yoğunlaşmıştır. Lapidus, İslam kenti modeli içinde sosyal yaşantının incelemesi çalışmasında dinin, sosyal kontrol ve idari merkez olması açısından kenti etkilediğini öne sürmektedir.

[1]Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, isilaykazan@gmail.com

İslam kentlerinde mahalleler en küçük ancak en önemli sosyal örgütlenme birimleridir. Mahallelerde güçlü bir sosyal kontrol olgusu vardır. Bursa'da Setbaşı Mahallesinde Ermenilerin yerleşmesi, Balıkpazarı sosyal kontrol etkisi, etnik grup mahallelerin, çeşitli meslek gruplarının ayrı ve özel kısımlarda yerleşmesinde görülmektedir. Teknolojik ve ekolojik değişmelerin etkisiyle İslami kentlerde değişime uğrar ancak bu değişim kent merkezinin özelliğini korurken değişmenin etkisiyle meydana gelen oluşumların kente yeni eklenmeler şeklinde ikinci, üçüncü merkezler olarak eklemlenmesi şeklinde meydana gelir. Bunun neticesinde genellikle elit tabaka kent merkezinde oturmaya devam ederken alt tabakalar ve gayrimüslimler kentin dışına yerleşir. Bu durum, o dönemde Setbaşı Mahallesi'nin kenar mahalle olması dolayısıyla Ermeni nüfusunun buraya yerleşmesinde de görülmektedir.

2. Sanayi Öncesi Kent Geçiş Dönemi Kenti Ayrımı

Kent olgusunun yapısal analizine ilişkin değerlendirmeler arasında Sjoberg'in kuramsal yaklaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Sjoberg, kentleri teknolojik gelişmişlik düzeyine göre tanımlar. Bu tanımlamada teknoloji kilit rol oynamaktadır.

Sanayi öncesi kentler dinsel ve yönetsel kentler olurken ekonomik işlevleri bakımından geri plana atılmışlardır. Benzer ekonomik eylemlerin aynı sokak üzerinde yoğunlaşmasıyla mekânda ihtisaslaşmış sokak ve mahalleler oluşmuştur. Bu durum Setbaşı Mahallesi için de geçerli olmuştur. Setbaşı Köprüsü ve paralelinde daha çok eğlence mekânları yoğunlaşırken hanlar bölgesinde yorgancılar çarşısı, bıçakçılar çarşısı gibi çeşitli meslek gruplarına ait bölgeler bulunmaktadır. Sosyal yaşantıda din önemli bir yere sahiptir ve mekânsal örgütlenme bu çevrede oluşmaktadır. Kentin mekânsal yapısı incelendiğinde seçkinlerin ve varlıklıların merkezde konumlanırken istenmeyen unsurlar ve alt sınıfa mensup kişiler daha çok kentin dışına itildiği gözlemlenir.

Geçiş durumundaki kentler, kısmen sanayi öncesi kentin, kısmen de sanayi kentinin özelliklerini taşırlar (Keleş, s. 136). Geçiş halindeki kentte sosyal yapıyı oluşturan farklı öğeler, farklı hızlarda değişmektedir. Bunlar arasında ekonomik ve teknolojik gelişmelere uygun olanlar daha hızlı gerçekleşmektedir (Aslanoğlu, s. 39). Ayrıca, sanayi öncesi kentte gözlenen yoğun sosyal ve mekânsal ayrım geçiş dönemi kentinde gözlenmemektedir. Geçiş dönemi kentinde, kent merkezi, kentin ve çevresinin tüm sosyal ve iktisadi faaliyetlerinin idari ve kontrol işlevlerinin toplandığı yerdir. Kentin büyümesi merkezin gelişmesinden izlenir. Merkezden kentin çevresine ayrılan yollar boyunca işyerleri yoğunlaşmaktadır. Kentte yeni merkezler ortaya çıkmaktadır. Kent merkezinin yanında işyerleri ile konutların bir arada bulunduğu geçiş alanı yer almaktadır. Kent büyürken aynı zamanda iş yerleri de çoğalır ve bu bölgelere sığamaz hale gelirler. Bölgede işyerlerinin hâkim olmasıyla konut sahipleri buradan taşınırlar ama buralar köhneleşmez. Fakat ticaret ve sanayi gelişmesi yavaşlarsa ya da gelişme kent içinde yön değiştirirse, buradan taşınanlar evlerini işyerine dönüşmediği için bırakırlar ya da kiraya verirler. Geçiş dönemi kentinde sanayi öncesi kentin mekân yapısının etkileri yok olmuştur. Kent merkezinde konutlar varlığını sürdürürken bir yandan da iş yerleri bu bölgeye hâkim olmuştur. Orta gelir grubu merkez çevresine yerleşmiştir. Ağır sanayi alanları ve gecekondular kentin dışında yer almıştır.

Bursa'da sanayinin artması tarihin ilk dönemlerinde ipek üretiminin gelişmesi ile birlikte kentte önemli gelişmeler ve mekânsal değişimler meydana gelmişti. Özellikle Setbaşı ve çevresinde gelişen ipek üretimi, dokuma ve boyama sanayii ile bu bölge cazibe merkezi haline gelmiştir.

Bu fabrikalarda çalışacak yoğun iş gücüne ihtiyaç duyulmuş ve buralar yoğun göç alan merkezler haline gelmiştir. Bu gelişmenin akabinde Setbaşı Mahallesi önemli kent merkezlerinden biri haline gelmiştir.

3. Yeni Marksist Kentsel Politika Yaklaşımları

Son dönemlerde kentte ve Setbaşı Mahallesi'nde yaşanan toplu konut, kentsel dönüşüm politikaları ile yoksulların kentin başka alanlarına kaydırılması, kamusal alanların yapılanması gibi birçok devlet tarafından yürütülen faaliyetler bakımından mahallede "Yeni Marksist Kentsel Politika Yaklaşımları"nı destekleyen oluşumlar gözlenmektedir. 1970'lerde yaşanan ekonomik krizle birlikte kenti kapital birikim süreçlerine göre analiz etme gündeme gelmiştir ve bu görüşü vurgulayan yeni bir Marksist akım geliştirilmiştir. Bu görüşe göre kentsel sistem emeğin yeniden üretilmesi sürecinin bir parçasıdır. Burada bu akımın öncüleri olarak kabul edilen Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey'in görüşlerine yer verilerek Setbaşı Mahallesi'nde yaşanan oluşumlar bu görüşe göre değerlenecektir.

Lefebvre'nin yaklaşımlarında mekân başlı başına önem taşımakta olup kapitalist üretim süreçlerinde üretilen bir meta halini almış ve kapitalist üretimin çelişkilerini içinde barındırmaktadır. Bu üretim sürecinde sermaye mekâna farklı bir işlevsellik kazandırmaktadır. Kapitalizm, malların mekânsal yerleşmede üretildiği aşamadan, mekânın kendisinin kıt bir kaynak olarak üretildiği bir sisteme dönüşmüştür. Bu sistem içinde mekân su gibi kıt bir kaynaktır (Saunders, 2005). Kapitalist sosyal ilişkiler ise mekânın günlük kullanımı içinde yeniden üretilmektedir. Ayrıca, mekânın sermaye döngülerine sokulmasıyla kentsel nüfus mekânda dağıtılarak mal, hizmet, sermaye, bilgi vb. merkezde yoğunlaşmakta ve merkezden uzaklaşmaktadır. Sorun tam da bu noktada başlamaktadır. Mekânda yaygınlaşma sonucunda iktisadi ve idari fonksiyonlar merkezde kalırken diğer kentsel fonksiyonlar çevreye yayılır. Bunun neticesinde sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesi kaotik bir ortam oluşturur. Mekânda yaygınlaşma sonucunda oluşan kriz kapitalizmin sürekliliğinin bağlı olduğu sosyal ilişkilerin yeniden üretimini sınırlandırmaktadır ve kapitalist kontrolün sağlanmasında güçlükler doğurmaktadır.

Marksist kent kuramcılarından bir diğeri olan Castells'in kent çözümlemesinde mekân ile sosyal süreçleri birebir ilişkili hale gelmiştir. Onun kuramsal yaklaşımında kentin kendisi tekrar analiz nesnesi haline gelmiş ancak bu kez kapital birikim süreçleriyle tanımlı bir çerçeveye oturtulmuştur. Kentsel mekânı, ekonominin belirleyiciliğinde ekonomik, siyasal ve ideolojik düzleme oturtmaktadır. Ona göre kentsel sistemin temel işlevi tüketim sürecidir. Emeğin yeniden üretilmesi için tüketim gereklidir. Kentler ise emeğin yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketimin elde edildiği mekânlardır. Kentsel değişmeyi mekân ve sosyal süreçler arasındaki ilişki çerçevesinde açıklar. Kent tarihin ürünüdür ve toplumsal yapının yansımasıdır. Kentsel değişme analizini sosyomekânsal mekanizmalar kullanarak yapar. Bu mekanizmalar metropolitenleşme ve alt kentleşme süreçleridir. Metropolitenleşme, nüfus ve kentsel sermayenin mekânda yoğunlaşmasıdır. Söz konusu yoğunlaşma, üretim araçları, iş gücü, tüketim ve kurumsallaşmanın bir araya gelmesiyle oluşur. Alt kentleşme süreci ise, sanayi birimlerinin ve iş alanlarının merkezden uzaklaşmasıyla orta sınıfın ve kalifiye işçilerin hareketliliği ile gerçekleşir. Bu durum kamu harcamalarıyla yapılan otoyol inşaatları ile desteklenir. Alt kentleşme sürecinde kent merkezinde terk edilen konutlar küçük birimlere ayrılmış ve alt gelir grupları ve göçmenler tarafından işgal edilmiştir. Bunun sonucunda ise kent merkezi giderek köhneleşmiş ve kent merkezinde yoksulluk başlamıştır.

Son olarak Harvey'de Lefebvre gibi kentsel mekânı kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde ele alır. Her ikisi de kentselliğin bütündeki diğer yapılarla ilişkileri ifade edip şekillendiren kendi kendine yeterli bir varlık olarak anlaşılması gerektiğini kabul eder. Ancak Harvey, Lefebvre'den esinlenmesine karşın, onun mekânsal ilişkilere atfettiği bağımsız, belirleyici nitelikleri tamamen reddeder. Harvey için mekân, varlıkbilimsel (ontolojik) bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur. Harvey'e (2009, s. 11) göre; mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin oluştuğu cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda içeren şeyler olarak görülmektedir. Ona göre toplumsal süreçler ve mekânsal biçimler, çoğunlukla, gerçekte olmasa bile zihnimizde birbirinden ayrılmışlardır ve çalışmalarında temel kaygısının bu iki analiz yöntemi arasında ayrımı onarmak olduğunu ifade etmektedir. Harvey, kentin karmaşık bir şey olduğu görüşüne katılmakla birlikte her disiplin kenti bir laboratuvar olarak kullanmış ancak bu karmaşıklık hakkında kuram ve önermeler ortaya koyamadıklarını ifade etmektedir. Harvey (2009, s. 329) bu konuda, toplumsal davranışı kentin belli bir coğrafya, belli bir mekânsal biçim edinme yoluyla ilişkilendirmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Bunu yaparken toplumsal süreçlerin karmaşıklığı ve mekânsal biçimin unsurları ile başa çıkabilecek stratejileri uyumlu kılmamızı ve birleştirmemizi sağlayacak kavramları oluşturmaya ihtiyacımız olduğunu belirtmektedir.

Harvey'e göre (2009, s. 38) toplumsal mekân, bireyin etrafını çevreleyen mekânsal simgeciliğe tepkilerinin, duygu ve tasavvurlarının oluşturduğu bütündür. Ayrıca, toplumsal mekân sadece bireyden bireye ve gruptan gruba değil, zamana göre de değişir (s. 40).

Kentler kendi içlerinde büyüdükçe mesken ve iş fırsatları büyük hızla banliyölere kaymaktadır. Harvey kent sisteminin banliyö bölgelerinde ucuz konut talebini karşılamak konusunda ağır tepki verdiğini ifade etmektedir. İç kentte ise arzı arttırmak güç olması sebebiyle ucuz ve eski binalar gerçek bedelinin üzerinde olmaktadır. İş kaynaklarının banliyölere kaymasıyla birlikte düşük gelir gruplarının yeni istihdam kaynaklarından uzak kalmasına neden olmuştur. Ulaşım sistemlerindeki düzenleme daha çok iş fırsatlarına ulaşma bakımından banliyö sistemlerini gözetmiş iç bölgelerin ihtiyaçlarını ise ihmal etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Kentler karmaşık ve dinamik yapılardır. Kent toplumsal hareketlere ve değişimlere en açık yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kenti oluşturan mekânlar ise bu değişim ve hareketlerden nasibini almaktadır. Setbaşı Mahallesi'nden konuyu ele aldığımız zaman mahalle çeşitli süreçlerde farklı işlevler kazanmıştır. İslami kent yapılanmasının gündemde olduğu dönemler de gayri Müslimlerin tercih ettiği mekân olarak karşımıza çıkan mahalle sanayinin gelişme ile birlikte kentin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ancak, kentte oluşan yeni süreçler ile birlikte mahalle eski cazibesini yitirmiş artık kentin merkezinde yer alan ucuz konutlar ve iş yerlerinin mekânı görünümünü almıştır. Harvey'in de belirttiği üzere kentin banliyölere kaymasıyla birlikte kentin merkezinde yer alanlar istihdam kaynaklarından uzak konuma gelmişlerdir. Kentin merkezinde bulunan istihdam mekânları ise ya işlevini yitirmiş ya da farklı işlevlere mekân olmuştur. Setbaşı Mahallesinde daha öncesinde ipek fabrikası olarak faaliyet gösteren mekân şimdilerde restore edilerek müzeye dönüşmesi buna örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, Castells'in alt kentleşme olarak ifade ettiği kent merkezinin terkedilmesi

ve terkedilen bu alanlara göçmenlerin ve alt gelir gruplarının yerleşmesi durumuna Setbaşı Mahallesi'nde de rastlanmaktadır. Mahallede ikamet eden orta gelir grubunun metropoliten yerlere yerleşmesi ile bu mahalle köhneleşmiş ve mahallede yoksulluk başlamıştır.

Kaynakça

Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Harvey, D. (2009). *Sosyal Adalet ve Şehir.* İstanbul: Metis Yayınları.

Keleş, R. (2015). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Lefebvre, H. (2014). *Kentsel Devrim.* (S. Sezer, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

Saunders, P. (2005). *Social Theory and the Urban Question.* Routledge.

GENÇLERİN DAVRANIŞLARINA YÖN VEREN DEĞERLERİN KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI TEMELİNDE İNCELENMESİ

Özgür Kıran[1]

Özet

Kitle iletişim araçları (özellikle televizyon, internet ve dolayısıyla sosyal medya) toplumların değişim süreçlerini hızlandırırken, gerek bireysel gerek toplumsal değerlerin değişimi üzerinde de oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Bu araştırmada, kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımı ile üniversite gençlerinin davranışlarına yön veren değerleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

Verilerin SPSS analizi sonucuna göre, üniversite öğrencilerinin internet ve televizyon kullanımlarının davranışlarına yön veren değerlerle ilişkisi olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin internet ve televizyon kulanım sıklığı ve amaçlarına göre muhafazakârlık, özaşkınlık, yenilikçilik ve özgenişletim değerlerine verdikleri önem farklılaşmaktadır. Öğrencilerin en yüksek önemi özaşkınlık sonra muhafazakârlık, yenilikçilik ve özgenişletim değerlerine verdileri tespit edilmiştir. Genel olarak internet kullanım sıklığı televizyon izleme sıklığından yüksektir. İnternet en çok sosyal medya kullanım amacıyla kullanılırken televizyon ise eğlence ve zaman geçirmeye yönelik kullanılmaktadır. Televizyon ve internet kullanım sıklığı arttıkça muhafazakâr değerlere verilen önem azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnternet, Televizyon, Değerler, Kullanımlar ve Doyumlar*.

1. Giriş

Kitle iletişim araçlarından televizyon ve internet kullanımı ile üniversite gençlerinin davranışlarına yön veren değerleri arasındaki ilişki, Schwartz Değerler Ölçeği bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma, kitle iletişim araçları içerisinde yaygın kullanıma sahip olan internet ve televizyon kullanımına dayalı olarak yapılmıştır. Gençlerin değer sistemlerinin kitle iletişim araçları temelinde ne derece değişiklik gösterdiğinin tespiti, gerek değerlerin gelecekte seyredeceği yönü, gerekse kitle iletişimine bağlı sorunlara çözümler bulunmasını sağlaması bakımından işlevsel bir öneme sahip olacaktır. Bencilleşme ve hazcı davranışlara daha fazla yönelme eğilimlerine ilişkin eleştirilerin giderek arttığı gözlenen günümüz gençlerinin davranışlarına yön veren değerleri üzerinde; gelişen kitle iletişim araçlarının etkisinin olup olmadığı, eğer varsa ne düzeyde etkili olduğunun tespit edilerek toplumsal yapının zarar görmemesi amacıyla alınan/alınmaya çalışılan önlemlere katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Örneklem olarak, evrenden basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle,"%95 güven seviyesinde" yirmi bin popülasyon ve (+) (-) %5 yanılma payı ile toplam 378 öğrenci seçilmiştir. Ancak uygulamada yanılma payını düşürmek için bu sayı, (+) (-) %3,4 yanılma payı ile fakültelerin

[1] Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ozgurkiran55@hotmail.com

öğrenci sayıları orantılı olmak üzere yüksek tutulmuş ve uygulanan anket formlarından 792 si değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin; Cronbach's Alpha değeri: 0,875; KMO değeri (örneklem yeterliliği): 0,879; Bartletts küresellik testi: P=0,00<0,05 (değişkenler arasında ilişki olup olmadığını ölçmek için); Verilerin SPSS de anlamlılık seviyesi: 0,05'tir.

Bir alan araştırması olan bu çalışmanın örneklemi, Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğrenim gören 792 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin sosyo demografik bilgilerini, kitle iletişim araçları kullanım sıklık ve amaçlarını ölçen 26 soruluk anketin yanı sıra öğrencilerin davranışlarına yön veren değerleri belirlemeye yönelik, 57 maddeden oluşan Schwartz Değer Ölçeği kullanılmıştır.

2. Bulgular

Ankete katılan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında; 425'inin (%53,7) kız öğrencilerden, 367'sinin de (%46,3) erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Buna göre, örneklemi oluşturan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımlarının araştırma evreniyle orantılı olduğu ortaya çıkmıştır. Cinsiyet açısından, örneklemin evreni temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Uygulama yapılan fakültelerde, ankete katılan öğrenci dağılımı incelendiğinde; en kalabalık fakültenin Eğitim Fakültesi (%29,4) olduğu, bunu Fen-Edebiyat Fakültesi (%23,2) ve Mühendislik Fakültesinin (%23) izlediği görülürken son sırada Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu (%6,6) gelmektedir. Bu fakültelerde anket uygulanan öğrencilerin dağılımının fakültelerin öğrenci sayıları ile orantılı olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin internet kullanma sıklıklarına bakıldığında; %33,1'inin "her gün 3-4 saat" kullandıkları görülürken, "hiç internet kullanmayan" sadece bir kişi (%0,1) çıkmıştır. Öğrenciler arasında internet kullanma oranı %99,9' dur. Buna göre; öğrencilerin çoğunluğu (%33,1) günde 3-4 saat internet kullanmaktadırlar. Babacan'ın (2015) üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada internet kullanma sıklığı bakımından öğrencilerin %57,1'i "her an" bağlanabildiklerini, %3,9'u da "günde 1 kez" bağlandıklarını belirtmişlerdir. Vural ve Bat (2010) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada da öğrencilerin tamamının (%100) internet kullandıklarını ve çoğunluğunun (%53,6) internette günde ortalama 1-3 saat geçirdiklerini ifade etmeleri araştırmamızla örtüşmektedir. Küçükkurt ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan araştırmada, Ankara'daki çeşitli üniversite öğrencilerinin internet kullanma sıklığına bakıldığında %54,6'sının "günde 1-2 saat" kullandıkları görülmektedir. Hiç internet kullanmayanlar ise %12'dir. Toruk'un (2008) araştırmasında yine çoğunluk (%20) "günde 1-2 saat" kullandıklarını beyan etmişlerdir. Erdem'in (2010) araştırmasında da gençlerin çoğunluğunun internet kullanma sıklığı %33,3 ile "günde 1-2 saat" şeklinde, "6 saat ve üzerinde" kullananların oranı ise %7,5 dir. Araştırmamızda ise internet kullanma sıklığının günde 3-4 saate çıktığı ve hiç internet kullanmayanların oranının ise %0,1' e düştüğü görülmektedir. Bunun bir nedeni olarak, aradan geçen zaman dilimi içerisinde iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin (akıllı telefonlarla) internete bağlanmayı mobil hale getirerek her an her yerden bağlanmanın mümkün olması gösterilebilir.

Öğrencilerin internet kullanma amaçlarını öncelik sırasına göre sıralamaları sonucu birinci öncelikli olarak; %56,4'ü sosyal ağlara bağlanma amaçlı kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre; öğrencilerin yarıdan fazlası (%56,4) interneti en çok sosyal ağlara bağlanmak amacıyla kullanmaktadırlar. Burada en düşük oran %4,8 ile oyun, eğlence ve alışveriş amaçlı

kullanımdır. Erdem'in (2010) iletişim fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmaya göre öğrencilerin %40,3'ünün haber ve bilgi edinmek, %22,4'ünün boş zamanları değerlendirmek, %2,8'inin de chat yapmak amacıyla kullandıkları görülmüştür. Tarcan (2005: 61) internette chat'e yönelmenin en önemli nedenlerinden birinin iletişim kurma ihtiyacı olduğunu ya da prestij elde etme amacı olduğunu belirtmiştir. Eskiden gençlerin chat yapmak olarak nitelendirdikleri sosyal paylaşımın çok kısa sürede en çok tercih edilen amaç olmasında yine gelişen iletişim teknolojilerini ve sosyal ağların artmasını belirtebiliriz.

Araştırmamızda internet kullanma sıklığının günde 3-4 saate çıktığı ve hiç internet kullanmayanların oranının ise %0,1'e düştüğü görülmektedir. Bunun bir nedeni olarak, aradan geçen zaman dilimi içerisinde iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin (akıllı telefonlarla) internete bağlanmayı mobil hale getirerek her an her yerden bağlanmanın mümkün olması gösterilebilir.

Ankete katılan öğrencilerin televizyon izleme sıklıkları incelendiğinde çoğunluğun (%34,1) "her gün 1-2 saat" izleği tespit edilmiştir. Çoğunluk "her gün 3-4 saat internet kullandığını ifade etmiştir. Hiç internet kullanmayanların oranı %0,1 iken "hiç televizyon izlemem" diyenlerin oranı %4,3'tür. Öğrencilerin televizyon izleme oranları toplamda %95,7'lere çıkarken internet kullanma oranları %99,9'dur. Toruk'un (2008, s. 479) araştırmasında öğrencilerin en çok takip ettiği medya organı %49,3 ile televizyon olmuştur. Bunu internet, gazete ve radyo takip etmektedir. Aradan geçen zaman dilimi içerisinde yeni medya teknolojilerindeki hızlı gelişim kullanımının da son derece yaygınlaşmasını sağlamıştır. Küçükkurt ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan araştırmada, Ankara'daki çeşitli üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin televizyon izleme sıklıklarında ise "günde 1-2 saat" izleme süresi %66'lık bir dilimle ön plandadır. Bu araştırmada da deneklerin televizyon izleme oranları en az %94'lere kadar varabilmektedir. Toruk'un (2008) araştırmasında da aynı şekilde "günde 1-2 saat" izleme oranı %35,6 ile ilk sıradadır. Erdem'in (2010) araştırmasına göre ise öğrencilerin %36,4'ünün günde 1 saatten az, %34,4'ünün de günde 1-2 saat televizyon izledikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Buna göre öğrenciler arasında internet kullanım sıklığı televizyon kullanım sıklığından daha fazladır. İnternet kullanım sıklığının artmasındaki en önemli faktörlerden birinin son yılarda sayıları artan sosyal ağlar gösterilebilir. Bireyler evde bulundukları sürelerde dahi internet üzerinden sosyal ağlara bağlanarak dış dünya ile iletişimlerini devam ettirmektedirler. Üstelik televizyon tek yönlü bir etkileşim sunarken internet ortamı iletişim karşılıklı hale getirmektedir.

Anket uygulanan üniversite öğrencilerinin televizyon izleme amaçları öncelik sırasına göre incelendiğinde birinci öncelikli olarak; %38,9'u "dizi/ film/ müzik türü programları izlerim" şeklinde cevap vermişlerdir. Televizyon programlarının bazılarını bilgilendirici, eğitici (haber/ tartışma/ belgesel, dini programlar, spor programları), bazılarını da zaman geçirmeye yönelik/ eğlendirici programlar (eğlence/ magazin/ yarışma, dizi/ film/ müzik) olarak sınıflandırdığımızda, eğlendirici programların daha fazla tercih edildiğini (%51,1), buna karşılık bilgilendirici programların ise daha az (%33,1) tercih edildiğini söyleyebiliriz. Erdem'in (2010) araştırmasında ise öğrenciler en çok (%36,5) haber ve bilgi amaçlı olarak televizyon izlediklerini belirtmişlerdir.

Cinsiyet ile internet kullanma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. ($P>0,05$). Kızların %32,5'i her gün 3-4 saat kullanırken, %8'i haftada birkaç gün kullandıklarını belirtmiştir. Erkeklerin %33,8'i her gün 3-4 saat kullanırken, %6,5'i haftada

birkaç gün kullandıklarını belirtmiştir. Her gün 5 saat ve üstü kullananların ise %53,5'ini kızlar, %46,5'ini erkekler oluşturmaktadır. Her iki grupta da internet kullanma sıklığı birbirine çok yakın değerlerde bulunmuştur. Toruk'un (2008) araştırmasında ise cinsiyete göre anlamlı ilişki bulunmuş ve "günde 1-2 saat" kullananlar erkeklerde %69,8 iken kızlarda %30,2 olarak tespit edilmiştir.

Cinsiyet ile televizyon izleme sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. (P>0,05). Kızların %33,4'ü her gün 1-2 saat televizyon izlediklerini belirtirken, %3,1'i hiç izlemediklerini belirtmişlerdir. Erkeklerin ise %34,9'u her gün 1-2 saat televizyon izlediklerini belirtirken, %5,7'si hiç izlemediklerini belirtmişlerdir.

Cinsiyet ile internet kullanma amacında birinci öncelik arasında ilişki olduğu görülmektedir (P<0,05). Buna göre kızların %63,1'i sosyal ağlara bağlanmak amacıyla kullanırken erkeklerin %47,2'si sosyal ağlara bağlanmak amacıyla kullanmaktadırlar. Her iki grupta da internet en çok sosyal ağlara bağlanmak amacıyla kullanılırken kızlar sosyal ağlara erkeklerden daha fazla bağlanmaktadırlar. Oyun, eğlence, alışveriş amaçlı kullanım oranı ise her iki grupta birinci öncelik açısından (kızların %3'ü, erkeklerin %7,3'ü) son sırada çıkmıştır.

Cinsiyet ile televizyon izleme amacı arasında ilişki saptanmıştır (P<0,05). "Eğlence, magazin, yarışma", "dizi, film, müzik" programlarının izlenme oranlarında kızlar erkeklerden daha yüksek orana sahipken; diğer program türlerinin tercih edilmesinde erkekler kızlardan daha yüksek orana sahiptirler. "cinsiyete göre gençlerin kitle iletişim araçları kullanım amaçlarında fark vardır" şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Tablo 1: Schwartz Değerler Ölçeği değer tipleri ve ana değer gruplarının, güvenirlik katsayıları ve örneklem genelindeki ortalama ve standart sapmaları

Değer Tipleri	N	Cronbach's Alpha	Mean	Std. Deviation
Güç	792	,696	20,93	6,882
Başarı	792	,728	25,80	6,193
Uyarılım	792	,656	13,14	4,624
Özyönelim	792	,667	34,20	5,777
Hazcılık	792	,697	13,63	4,844
Evrensellik	792	,801	52,50	8,456
İyilikseverlik	792	,800	52,33	8,526
Geleneksellik	792	,626	29,75	6,800
Güvenlik	792	,660	41,33	5,996
Uyma	792	,612	22,44	4,546
Ana Değer Grupları				
Muhafazakârlık	792	,807	93,53	14,917
Özaşkınlık	792	,829	104,83	15,692
Özgenişletim	792	,752	60,36	14,798
Yenilikçilik	792	,637	47,34	8,963

Öğrencilerin, değer tipleri bağlamında en fazla, (özaşkınlık ana değer grubunu oluşturan) evrensellik ve iyilikseverlik değerlerine önem verdikleri görülmektedir. İyilikseverlik bireyin

yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirmeye dayanırken, evrenselcilik ise tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmeye yöneliktir. Bu anlamda gençlerin yakın ve uzak çevreleri arasında çok fazla bir ayrıma gitmedikleri söylenebilir. Öğrencilerin ez az önemi ise uyarılım ve hazcılık değerlerine verdikleri görülmektedir. Öğrencilerin ana değer grupları açısından, değerlere yükledikleri önem düzeyleri, özaşkınlık, muhafazakârlık, özgenişletim ve yenilikçilik şeklinde bir sıralama ortaya çıkarmıştır.

Tablo 2: Gençlerin ana değer grupları ortalama puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan bağımsız grup t testi sonuçları

	Gruplar	*N*	$\bar{X}$	*SS*	$Sh_{\bar{x}}$	*t* **Testi**		
						t	*Sd*	*p*
MUHAFAZAKÂRLIK	Kız	425	94,94	13,643	,662	2,878	790	,004
	Erkek	367	91,89	16,133	,842			
ÖZAŞKINLIK	Kız	425	106,27	14,565	,706	2,784	790	,005
	Erkek	367	103,17	16,770	,875			
YENİLİKÇİLİK	Kız	425	47,16	8,4240	,4086	-,600	790	,549
	Erkek	367	47,55	9,5569	,4988			
ÖZGENİŞLETİM	Kız	425	59,729	13,761	,6675	-1,286	790	,199
	Erkek	367	61,084	15,902	,8300			

Tabloda görüldüğü gibi, Bu sonuçlara göre cinsiyet değişkeni açısından bireysel değer tipleri açısından; muhafazakârlık ve özaşkınlık değerlerine kızlar erkeklerden daha fazla önem vermektedirler. Araştırmamızla benzer şekilde, Mehmedoğlu'nun (2006/1, s. 152) araştırmasında başarı ve hazcılık dışındaki bütün bireysel değer boyutlarında kızların puan ortalamalarının üstünlüğü görülmektedir. Uyguç'un (2003, s. 98) araştırmasında ise kız öğrencilerin tüm değerlere erkek öğrencilerden daha fazla önem verdikleri saptanmıştır.

Örneklemi oluşturan bireylerin Schwartz değerler ölçeği muhafazakârlık puanlarının "televizyon izleme sıklığı" değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F= 2,264; $p<,05$). Gerçekleştirilen Tamhane çoklu karşılaştırma analizi sonuçlarına göre, televizyon izleme sıklığı değişkeni ile yapılan değerlendirmede her gün 5 saat ve üstünde televizyon izleyenlerin muhafazakârlık değerleri davranışlarına yön veren değerler bakımından diğerlerinden daha düşük çıkarken, haftada birkaç gün izleyenlerde ise en yüksek düzeyde çıkmıştır.

Örneklemi oluşturan bireylerin Schwartz değerler ölçeği Özaşkınlık (F= 2,051; $p>,05$) yenilikçilik (F= 1,766; $p>,05$) ve özgenişletim puanlarının (F= 1,466; $p>,05$) "televizyon izleme sıklığı" değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Muhafazakârlık (F= 0,393; $p>,05$) özaşkınlık puanlarının (F= 0,902; $p>,05$) ve özgenişletim puanlarının (F= 1,239; $p>,05$) "televizyon izleme amacında 1. öncelik" değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü

varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Yenilikçilik puanlarının "televizyon izleme amacında 1. öncelik" değişkenine göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (*F*= 3,718; *p<,05*). Buna göre, "televizyon izleme amacında 1. öncelik" değişkenine göre yenilikçi değerler boyutu açısından yapılan değerlendirmede üniversite öğrencisi gençlerin haber/ tartışma/ belgesel programları lehinde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Dini programları öncelikle tercih edenlerin ise yenilikçi değerler boyutuna verdileri puanlar en düşük düzeyde çıkmıştır.

Schwartz değerler ölçeği muhafazakârlık puanlarının internet kullanma sıklığı değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (*F*= 3,183; *p<,05*). Buna göre; "Her gün 1 saatten az kullananların" muhafazakârlık değerine verdikleri önem diğer gruplardan yüksek çıkmıştır. "Her gün 5 saat ve üstünde" internet kullananların ise davranışlarına yön veren değerler bakımından muhafazakârlık değerlerine verdikleri önem diğerlerinden daha düşük çıkmıştır.

Özaşkınlık puanlarının (*F*= 1,276; *p>,05*) ve yenilikçilik puanlarının (*F*= 1,590; *p>,05*) internet kullanma sıklığı değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Özgenişletim puanlarının internet kullanma sıklığı değişkenine göre tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (*F*= 3,451; *p<,05*). Buna göre, internet kullanma sıklığı değişkeni ile yapılan değerlendirmede internet kullanma sıklığı arttıkça davranışlarına yön veren değerler bakımından özgenişletim değerlerine verilen önem düzeyi de artmaktadır.

Schwartz değerler ölçeği muhafazakârlık puanlarının (*F=1,438; p>.05*), özaşkınlık puanlarının (*F*= 0,686; *p>,05*); yenilikçilik puanlarının (*F*= ,416; *p>,05*) ve özgenişletim puanlarının (*F*= 1,239; *p>,05*) bireylerin internet kullanma amacında 1. öncelik değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Sonuç

Sürekli haz ve heyecan arayışına giren, bireysel çıkarlarını toplumsal çıkarlardan üstün tutan bireylerden oluşan bir toplumda, başta toplumun yapı taşı olarak kabul edilen aile kurumu olmak üzere toplumsal yapının diğer unsurları açısından önemli bir tehdit ve tehlike anlamına gelmektedir. Geleneklerden uzaklaşan, evliliğe ve aile kurumuna olumsuz bir bakış açısı geliştiren, geleceğe dönük hedefler koyamayan, günü (ânı) yaşamayı düşünen, çalışmadan, yorulmadan kazanç elde etmenin yollarını arayan bir nesil ortaya çıkması kendinden sonraki nesillere de olumsuz örnek oluşturması bakımından toplumun geleceği için tehlikeli bir süreç içinde olacaktır.

Buna göre; Çocukluk döneminden itibaren bireylerin medya kullanımı konusunda bilinçlendirilmeleri gereklidir. Bu hem eğitim hem de aile kurumunun sorumluluğundadır. Medya kuruluşları program içeriklerini hazırlarken, bunların toplumsal değerlere uygunluğu konusunda hassasiyet göstermelidir. Ailelerde ve dolayısıyla toplumda; televizyon, internet ve sosyal medya bağımlılığı konusunda farkındalık oluşturulmalı, bu araçları fazla kullanmanın bireylere ve dolayısıyla topluma vereceği zararlar konusunda bilinçlendirilmelidir. Eğitimin her kademesinde ve medyada değerler eğitimine ağırlık verilmeli, iyi örneklerin daha çok yer alması sağlanmalıdır. Kendilerine sunulan her şeyi birer gerçeklik olarak algılamamaları için, bireylerin kitle iletişim araçlarından sunulanları iyi analiz edebilecek şekilde yetiştirilmeleri oldukça önemlidir.

Kaynakça

Babacan, M.E. (2015). *Sosyal Medya ve Gençlik*. İstanbul: Açılımkitap.

Erdem, A. (2010). İletişim fakültesi öğrencilerinin medyaya bakışı ve medya kullanımı üzerine bir çalışma. *e-Journal of New World Sciences Academy, 5*(1), 101-113.

Küçükkurt, M. vd. (hzl.). (2009). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı perspektifinden üniversite öğrencilerinin medyaya bakışı. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi akademik dergisi, 6*(1), 37-50.

Mehmedoğlu, A. U. (2006/1). İlâhiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi (M.Ü. İlâhiyat fakültesi örneği), *Marmara Üniversitesi İlâhiyat fakültesi dergisi, 30,* 133-167.

Tarcan, A. (2005). Dünden bugüne internet üzerine felsefi yaklaşımlar. A. Tarcan (ed.) *İnternet ve Toplum* (ss. 2-9) içinde. Ankara: Anı.

Toruk, İ. (2008). Üniversite gençliğinin medya kullanma alışkanlıkları üzerine bir analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19,* 475-488.

Uyguç, N. (2003). Cinsiyet, bireysel değerler ve meslek seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. dergisi, 18* (1), 93-103.

Vural, Z. B. A. & Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yaşar University, 20*(5), 3348-3382.

TARİHSEL PERSPEKTİFTEN ÖĞRENCİ GENÇLİĞİN YAŞAM MEMNUNİYETİ: ON ALTINCI YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE MEDRESELİ İSYANLARI ÖRNEĞİ

Ece Köse[1]

Özet

Bu çalışmada öğrenci gençliğin yaşam memnuniyeti ve protesto davranışı arasındaki ilişki, on altıncı yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan medreseli isyanları örnek olayı üzerinden ele alınmaktadır. Yaşam memnuniyeti göstergeleri genel olarak objektif ve sübjektif göstergeler olmak üzere literatürde ikiye ayrılmaktadır. Objektif göstergeler bir toplumdaki maddi ve sosyal şartların mevcut durumuna, sübjektif göstergeler de insanların bu şartları nasıl algılayıp değerlendirdiklerine gönderme yapmaktadır. Çalışmada tarihsel malzeme kullanıldığından, başka bir deyişle medreseli öznelerden doğrudan bilgi alma imkânı bulunmadığından, medreselilerin yaşam memnuniyetinin büyük oranda objektif göstergeleri üzerinden açıklamalar getirilmiştir. On altıncı yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısında meydana değişmeler medreselilerin yaşam memnuniyetleri açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yaşamlarında ihtiyaçları yeterince karşılanmayan medreseliler yaşam memnuniyetsizliklerinin sonucu olarak isyan hareketleri ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak medreselilerin yaşam memnuniyetsizlikleri üzerinden ortaya koydukları isyan hareketleriyle, içinde yer aldıkları toplumsal yapı ve değerler sistemini sarstıklarını dile getirmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Yaşam Memnuniyeti, Osmanlı Devleti, Medreseli İsyanları*

1. Giriş

Giriş bölümünde, yaşam memnuniyeti çalışmalarında tarihsel perspektifle kastedilenin ne olduğu ve yaşam memnuniyetinin göstergeleri hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın ana savı açıklanmıştır. Ardından, medreseli isyanlarını değer yargısı içeren bir nitelemeyle ele almaktan uzak durma kaygısıyla, medreseli isyanlarının toplumsal hareketlerde kullanılan bir eylem biçimi olan protesto davranışı içinde düşünülüp düşünülemeyeceği konusu üzerinde çok kısaca durulmuştur.

Yaşam kalitesine yönelik teorik çerçeve, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da henüz 1960'larda bağımsız bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır (Pukelienė ve Starkauskienė, 2015, s. 103). 1960'lardan bugüne, yaşam kalitesi kavramı dinamik ve karmaşık bir mahiyete sahip olduğundan, tartışmaları her zamankinden çok üzerine çekmektedir. Her ne kadar son yıllarda sosyal bilimler literatüründe etkin şekilde yer alıyormuş gibi görünse de, yaşam kalitesi üzerine düşünme ve söz üretme salt günümüze özgü değildir. Kavramın kökleri daha eskilere, Aristoteles, Sokrates, Platon gibi Yunan felsefecilerine kadar uzanmaktadır (Pukelienė ve Starkauskienė, 2015, s. 104). Sosyal teori içerisinde yaşam kalitesi kavramının geçmiş

[1] Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ece.kose@hacettepe.edu.tr

serüvenine bakmak, yaşam kalitesi üzerine tarihsel bir perspektif sunulmasıyla yapılmaktadır. Yaşam kalitesi üzerine yapılan çalışmalarda tarihsel perspektif, yaşam kalitesi kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamaları anlatmak üzere kullanılmaktadır.[1]

Yaşam kalitesi araştırmaları söz konusu olduğunda sıklıkla olmasa da, yaşam kalitesinin niteliklerini anlamak ve açıklamak üzere bugün işe sürülen teorik çerçeve kullanılarak, geçmişe dönük bir yaşam kalitesi soruşturması yapıldığı da söylenebilir.[2] Bu çalışmada da tarihsel perspektifle kastedilen, yaşam kalitesi kavramının sosyal teori içerisindeki gelişimini ele almak değil, Türkiye'nin geçmişinde önemli bir dönem olan Osmanlı Devleti'nin on altıncı yüzyıldaki durumu üzerinden, dönemin medreseli gençliğinin yaşam kalitesinin izlerini sürmektedir. Bu çaba için, on altıncı yüzyıl Osmanlı Devleti'ndeki medreseli isyanlarını anlatan tarihsel dokümanlar doğrudan incelenemediyse de, başta tarihçi Mustafa Akdağ'ın olmak üzere, ilgili döneme ait dokümanları inceleyen araştırmacıların sunduğu bilgiler kullanılmıştır.

On altıncı yüzyıl Osmanlı Devleti'nde medreselilerin yaşam kalitesi söz konusu edilirken, yaşam kalitesi kavramı "değerli yaşam, tatmin olunan yaşam, mutlu yaşam, iyi yaşam gibi anlamlarla birleşen, çok yönlü (Haslauer, Delmelle, Keul, Blaschke ve Prinz, 2015)" bir özellik taşıdığından, yaşam kalitesinin memnun olunan yaşamı, başka bir deyişle yaşam memnuniyetini içeren anlamı esas alınmıştır. Muluk, Burcu ve Danacıoğlu yaşam kalitesinin bir toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısı (objektif) ile yakından ilişkili olduğu gibi daha mikro düzeyde, bireyin içinde yaşadığı toplumun değerler sistemine ilişkin algılamalarıyla (sübjektif) da yakından ilgili olduğunu belirtmektedirler (akt. Aktaş Altunay ve Burcu, 2008, s. 6). Yaşam memnuniyeti göstergeleri, kendi içlerinde çok çeşitli, birbirleriyle ilişki ve etkileşim içinde olduklarından kolayca ayrıştırılamayacak olsalar da, bir anlatım stratejisi ve analitik bir bakış açısı sunulmak amacıyla literatürde, objektif (nesnel) ve sübjektif (öznel) göstergeler olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar.

Sübjektif göstergeler kişinin yaşamdan tatmin olması yönündeki kendi algılarına ilişkin ölçütlerdir. Bu ölçütler bireylerin yaşam memnuniyetlerine yönelik kendilerine ait düşüncelerini içermektedir. Objektif (nesnel) göstergeler ise sosyo-ekonomik ve kültürel durum, fiziksel mekân, gelir, eğitim, barınma, sağlık gibi alanlara ait koşullarla belirlenmektedir (Aktaş Altunay & Burcu, 2008, s. 7). Başka bir deyişle, yaşam memnuniyeti maddi ve sosyal şartları, bunlarla birlikte kişisel ihtirasları, deneyimleri ve değerlendirmeleri içine almaktadır (Haslauer vd. 2015, s. 912). Bu çalışmada tarihsel malzeme kullanıldığı göz önüne alındığında, medreselilerin yaşam memnuniyetinin ağırlıklı olarak objektif göstergeleri üzerinden açıklamalar getirilmiştir. Artık varlık göstermeyen on altıncı yüzyılın medreseli öznelerinden doğrudan bilgi alma imkânı olmadığından, yaşam memnuniyetinin sübjektif göstergeleri üzerinde, kullanılan tarihsel malzemeden yakalanabildiği kadarıyla, tahmini şekilde durulabilmiştir.

---

[1] Örneğin "State of the Art Report on Life Quality Assessment in the Field of Transport and Mobility" adlı çalışmada yaşam kalitesi üzerine tarihsel perspektif bölümü bu minvalde oluşturulmuştur.
İlgili çalışmaya şu linkten ulaşılabilmektedir: http://www.factum.at/asi/download/ASI_D21_final.pdf

[2] Örneğin "The Quality of Life in Historical Perspective France: 1695-1990" adlı böyle bir çalışma, Fransa'nın Aix-en-Provence bölgesindeki yaşam kalitesinin on yedinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar incelenmesi üzerinden gerçekleştirilmiştir.
İlgili çalışmaya şu linkten ulaşılabilmektedir: http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF00300454

Öğrenci gençliğin sosyal, kültürel, ekonomik vs. bakımlarından, yine siyasal katılım ve ifade özgürlüğü bakımlarından ihtiyaç ve talepleri karşılanıyorsa, bunları karşılamak için onlara fırsatlar sunuluyorsa, bu bakımlardan kendilerinin yeni fırsatlar yaratabilme imkânları varsa kendilerini mutlu, memnun bir yaşam sürüyor olarak gördükleri varsayılabilir. Ancak, on altıncı yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan medreseli isyanları, öğrencilere hemen yukarıda anılan imkânların sağlanamaması üzerine onlarda ortaya çıkan yaşam memnuniyetsizliğinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, medreseli isyanlarının faillerinin yaşam memnuniyetleri açısından ihtiyaçlarının karşılanmaması, bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için onlara fırsatlar sunulmaması dolayısıyla protesto faaliyetleri içine girdikleri iddia edilmektedir.

Söz konusu edilen konu on altıncı yüzyıldaki medreseli isyanları olduğunda, ilk akla gelecek tartışma konularından biri, bu isyanların protesto davranışı içinde düşünülüp düşünülemeyeceğidir. Tarihçi Mustafa Akdağ (1946), medreselilerin isyanlarını "haramilik"; konu üzerine çalışan bir başka isim Yunus Koç (2013) ise, "medreseli şekaveti" ya da "eşkıyalık" olarak nitelendirmektedir. Bu çalışmada medreseli isyanları değer yargısı içeren bir sıfatla değil, toplumsal hareketler sosyolojisi perspektifinin sunduğu genel bakış açısıyla nitelenmeye çalışılmıştır.

Toplumsal hareketler üzerine çalışan isimlerden James Jasper (2002), protesto içine girebilecek davranışları oldukça geniş bir spektrumda ifade etmektedir. Ayrıca ona göre protesto, bir grup tarafından ortaya konulabileceği gibi bireysel olarak da gerçekleştirilebilmektedir. Buna göre, geniş çaplı mitinglerden, rahatsızlık duyulan konu hakkında gazetelere mektup yazmaya, yürüyüşten, hoşlanılmayan kuralların görmezden gelinmesine, stratejik bölgeleri işgal etmekten, uç bir eylem olan bombalı mektup göndermeye kadar protestoyu örneklendirmek mümkündür (Jasper, 2002, s. 28, 29). Toplumsal hareketlerin niteliklerini anlamak ve açıklamak üzere sosyal teoride ortaya konan teorik çerçevelere göre, medreseli isyanlarının bir toplumsal hareket örneği olarak ele alınıp alınamayacağı tartışmaya açıktır. Bununla birlikte medreseli isyanlarının Jasper'ın (2002) aktardığı geniş anlamı üzerinden, protesto davranışının bir örneği olarak düşünülmesi mümkündür. Ayrıca medreseli isyanları Türkiye'deki öğrenci gençlik hareketleri tarihinin bir parçası olarak da ele alınmaktadır.[1]

2. On Altıncı Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Medreselilerin Yaşam Memnuniyeti ve İsyan Hareketleri

Bu bölümde medrese eğitimi ve medreselilerin toplumsal profilleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, on altıncı yüzyıl Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında meydana gelen gelişmeler, bu gelişmelerin medreselilerin yaşam memnuniyetine yansımaları ve bu yansımaların yol açtığı medreseli isyanları anlatılmıştır. Son olarak bu bölüm bir sonuç bölümüne bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde on altıncı yüzyıldaki medrese eğitimi klasik eğitim dönemi içerisinde değerlendirilmektedir. Kenan (2013, s. 2, 3), klasik dönemin onuncu ve on sekizinci yüzyıllar arasındaki döneme karşılık geldiğini belirtmektedir. Bu uzun döneme klasik dönem adının verilmesinin nedeni, kurumsal yapısı ve öğretim yöntemi açısından dinî dünya görüşü

[1] Türkiye'deki öğrenci gençlik hareketleri hakkında yapılan araştırmalar, bu hareketlerin başlangıcı veya ilk örneklerinin on altıncı yüzyılda görülen medreseli isyanları olduğunu göstermektedir. Örneğin, Kabacalı (2007) bu isyanları bir öğrenci gençlik hareketi olarak düşünmektedir.

çerçevesinde şekillenmiş olmasıdır. Din bilimleri özellikle fıkıh ve kelâm ağırlıklı olarak, eğitim bilimlerinin felsefesini ve ufkunu belirlemiştir.

Medreseler sıbyan mektebi[1] mezunlarının gittikleri okullardır. Başka bir deyişle medreseler orta ve yükseköğretim düzeyinde eğitim vermektedir (Karakök, 2013, 209). Doğan'ın (1997, s. 414), Kansu'dan ve Unat'tan aktardığına göre, Osmanlı Devleti'nde kız çocukları kaçgöç[2] yaşına gelene kadar, sıbyan mektepleri seviyesinde eğitim alabilmektedirler. 8-9 yaşına geldiklerinde ise kız çocukları bu mekteplerden alınmaktadır[3] (Koçer, 1972, s. 91). Bu nedenle anlaşılmaktadır ki medrese eğitimi erkeklere açıktır ve böyle olduğundan dolayı medreseli isyanlarının özneleri de erkeklerdir.

Medreselerin kurulmasındaki ana sebep müderris ve devlet "adamı" yetiştirmektir (Bozkurt'tan akt. Karakök, 2013, s. 209). Karakök'ün (2013, s. 221) Ünal'dan aktardığına göre, teamül gereği medreselere 14 ile 30 yaş arasındakiler alınmakta, medreselere alınacak öğrenci sayısı medreselerin kapasitelerine göre belirlenmekle birlikte, genel olarak 20'yi geçmemektedir. Yatılı okul olarak faaliyet gösteren medreselerde öğrenciler hücre denilen yatakhanelerde barınma, imaret denen yemekhanelerde de beslenme ihtiyaçlarını gidermektedirler. Tüm bu ihtiyaçlarsa vakıfların gelirlerinden karşılanmaktadır. Başka bir deyişle medreselerde eğitim ve öğretim parasız olarak sürdürülmektedir (Anameriç & Rukancı 2008, s. 49). Medreseliler vakıflardan ayrıca burs da almaktadırlar (Pakalın'dan akt. Anameriç & Rukancı 2008, s. 42).

Gençlerin medrese eğitimini, hem mevcut olduğu halinden daha iyi yaşam standartlarında yaşamak hem de bunu sürdürmek için bir çözüm kapısı olarak gördüklerini söylemek mümkündür. Medreselerde öğrencilere eğitim alma fırsatı sunulurken aynı zamanda beslenme, barınma ve burs imkânı sağlanması, kasaba ve köylerde geçimi zorlaşan ailelerin birçoğunun da, çocuklarını erken yaşlarda medreselere göndermeyi tercih etmesinin arkasında yatmaktadır (Akdağ, 2013, s. 146; Koç, 2013, s. 151). Koç (2013 s. 152), medreselere gitmeye çalışan gençlerin sosyal köken olarak köylü olduklarını, medreselerin bu gençler için toplumsal statülerini yükseltmek işlevini gördüğünü belirtmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin on altıncı yüzyılında ortaya çıkan gelişmeler, gençlerin ve ailelerinin daha iyi bir yaşam ve toplumsal konum için çözüm olarak gördükleri medrese kapısında derin çatlaklar açmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti on altıncı yüzyılda, Avrupa üzerinden başlayan ekonomik değişimden negatif yönde etkilenmiştir. Bütün malların fiyatları artmıştır. Standart Osmanlı akçesi ile artık aynı miktarda mal alınamamaktadır. Reaya geçim sıkıntısını şiddetli şekilde hissetmeye başlamıştır (Griswold, 2011, s. 29). Başka bir deyişle ekonomi kurumunda meydana gelen değişimler, bireylerin maddi gelir bakımından iyi durumda olmaları, iş güvencesine sahip olmaları, fiziksel sağlıkları gibi yaşam memnuniyetinin objektif göstergeleri açısından sıkıntılar doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nde nüfuzun hızla arttığı, toprak kazandıran savaşların durduğu, halktan alınan

---

[1] Medrese eğitiminden önce ilkokul seviyesinde eğitim veren, kız çocuklarını da eğitim görebildiği okullardır. Sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nin köylerine kadar yaygınlık göstermektedir (Kenan, 2013, s. 9).

[2] "Dinî bir anlayışla Müslüman kadınların erkeklere görünmemeleri, bir arada oturup konuşmaktan kaçınmaları (TDK)" durumudur.

[3] Koçer (1972, s. 91), Tanzimat'tan sonra kadın eğitiminin, "cılız bir şekilde de olsa" devletin genel eğitim sistemi içinde yer almaya başladığını belirtmektedir.

vergilerin ağırlaştırıldığı bir dönemdir. Kırsal alanlardan kent merkezlerine göçler yaşanmaktadır (Koç, 2013, 151). Köylerin terk edilmeye başlanmasıyla levent[1] sayısında artış meydana gelmiştir. Tımar rejimi bozulmuştur. Tımarlı sipahilerle kapıkulları arasındaki gerginlikler ve ulema ile ümera zümreleri arasında çatışmalar başlamıştır (Akdağ, 1946, 26-32). Önceleri medrese bitirenlere kadılık, imamlık, müderrislik gibi iş kapılarını açılırken, medreseler kendi olanaklarını çok aşmış bir öğrenci yığılmasıyla karşılaşmışlardır. Medrese tahsilini tamamlayanlar da devletin ihtiyacının hayli üzerinde bulunmaktadır (Akdağ, 2013, 146). Başka bir deyişle medreseliler için bu dönemde istihdam olanakları daralmış, medreselilerin bürokrat gruba bir ucundan dâhil olma ümitleri kaybolmuştur (Küçükömer, 2013, s. 58). Bu süreç sonucunda medreseliler isyan etmeye başlamışlardır. Akdağ (1949), medreseliler hakkında kadılara, medreselilerin pazarları bastıkları, halkın elinden zorla koyunlarını ve erkek çocuklarını aldıkları gibi şikâyetlerin geldiğini, bunun yanında zenginlerin evlerini bastıklarını hatta insanları öldürdüklerini (paragraf 14), medreseli isyanlarının büyüdüğü dönemde "halka zulüm etmeye" devam ettiklerini söylemektedir (paragraf 20). Medreseliler isyanlarını gittikçe kalabalıklaşıp bünyelerine halktan insanları, tımarlı sipahileri de katarak, büyük kitleler halinde geniş bir bölgeye yayılarak, hatta kimi nüfuzlu kişilerin desteğini de alarak gerçekleştirmişlerdir (Akdağ, 2013, s. 171; Koç, 2013, s. 154-156)

Medreselilerin yaşam memnuniyetlerini toplumsal cinsiyet değerleri hakkında hissedilenler, duygusal açıdan iyi durumda olma gibi, yaşam memnuniyetinin sübjektif kategorisine konulabilecek şartların da etkilediği tahmin edilmektedir. Akdağ (2013, s. 146-151) medreselilerin "haramilik" olarak nitelediği davranışlarının ardında en büyük etken olarak onların "ruhsal bunalımlarını" gördüğünü belirtmektedir. Medreselilerin günlük hayatlarının büyük bölümü içinde geçirdikleri medreselerin fiziki şartları insanca yaşamaya uygun değildir. Akdağ ayrıca, "doğaya aykırı" olarak niteleyerek homofobiye de uzanan bir dille durumu aktarsa da, medreselilerin "erkek çocuklarını alma" türü faaliyetlerini, Osmanlı toplumunun erkekler ve kadınların sokakta konuşmasına bile engel olmaya çalışan, cinsel segregasyona dayalı toplumsal değerlerine vurgu yaparak açıklamaktadır. Bu değerlerin medreselilerin duygu durumları ve davranışları üzerinde olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Çoğu köylü çocukları, başka bir deyişle halk yığınlarının bir parçası olan medreseliler, dönemin otoritelerinin dikkatini henüz siyasal bir kategori olarak değil, ancak isyan faaliyetleri üzerinden çekmişlerdir. Medreseli isyanları resmi tarihsel anlatıda, kalabalıklar yaklaşımının bakış açısına benzer şekilde[2], devletin bekası için tehlikeli ve toplumsal düzeni bozucu nitelikte

---

[1] Akdağ (2013, s. 145), levend/levent'in anlamının kullanıldığı dönemde "işsiz güçsüz, boş insan" anlamına geldiğini belirtmektedir.

[2] Tipik örneği Le Bon'un kalabalıklar yaklaşımıdır. Le Bon, 1896 yılında yazdığı *La Psychologie des Foules* adlı kitabında, yaşadığı dönemde görülen toplumsal değişmenin sebebini, toplumsal ilişkileri belirleyen aile, din gibi kurumların işlevlerini kaybetmiş olmasına bağlamıştır. Le Bon'a (2001, s. 7, 10) göre, yaşadığı toplumun dini, siyasi, toplumsal inançları yıkılmıştır. İçinde bulundukları değişim çağına *yeni bir güç* olarak, *kalabalıkların gücü* egemen olacaktır. Onun gözünde kalabalıklar yalnızca yıkıma muktedirdirler ve zayıf düşmüş ya da ölü bedenlerin erimesini hızlandıran mikroplar gibi topluma tesir etmektedirler. Kalabalıklar, onu oluşturan bireylerinkinden farklı, yeni özellikler gösteren, bireylerin duygu ve fikirlerinin bir bütün olarak aynı yöne toplandığı ve bilinçli kişiliklerinin silindiği varlıklardır. Kalabalık içinde birey, tek başına olduğu zamankinden farklı düşünmekte, hissetmekte ve hareket etmektedir. Bireyler, bir kalabalık anonim ve bu nedenle mesuliyetsiz olduğundan, kendilerini kontrol etmeye daha az istekli olacaklardır. Le Bon'un özellikle üzerinde durduğu husus, kalabalıklar içinde bireylerin telkinlere uymaları, bunlara göre hareket etmeleridir. Öyle ki, kalabalıklar içindeki bireyi Le Bon,

hareketler olarak değerlendirilmiştir. Dönemin yöneticileri, medreseli ayaklanmalarına karşı şiddete dayanan önlemler almaya gitmişler, medreselilerin eylemlerinin altında yatan dinamikleri pek sorgulamamışlardır. Akdağ (2013, s.247, 252), medreselileri isyana vardıran meselelere çok az dokunulduğunu, yalnızca öğrenci nakiplerini[1] memnun edilmeleriyle yetinildiğini ve Anadolu'nun büyük medrese merkezlerindeki öğrenci kalabalıklarına bakınca bunun bir kıymetinin olmadığını ifade etmektedir. Medrese öğrencilerinin en büyük şikâyetlerinin kendilerine görev verilmemesi olduğunun altı çizilmekte ve uzun yıllar medreselerde öğrenim görerek, ilmiye içinde çalışmak isteyen öğrencilere, çiftçilik ile uğraşmaya dönmelerini tavsiye etmenin boşuna bir çaba olduğunu söylemektedir. Devlet nazarında "sorun çıkartıcılar" olarak medreselilerin isyanları, "hükümetin giriştiği mücadelenin gittikçe kanlı olmasıyla (Akdağ, 1949, paragraf 23)" engellenmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde görülen ekonomik darboğaz, toplumsal kesimler arasında yaşanan çatışmalar, devletin merkezi gücünün sarsılması, başka bir deyişle Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısında meydana gelen çatlaklar, medreselilerin yaşam memnuniyetleri açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yaşamlarında ihtiyaçları yeterince karşılanamayan medreseliler de isyan hareketleri ortaya koymaya başlamıştır.

Medreseli isyanlarının dönemin toplumuna etkisi son kertede oldukça büyük olmuştur. Medreseli isyanları Celali isyanlarına giden sürecin motor gücünü oluşturmuştur. Akdağ (1946, s. 33) medreselilerin isyanlarının, Anadolu'da yaşamlarından memnuniyet duymayan kitlelerin isyanlarının ilk büyük hadiselerini oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan medreselilerin, yaşam memnuniyetsizlikleri üzerinden ortaya koydukları isyan hareketleriyle, içinde yer aldıkları toplumsal yapı ve değerler sistemini sarstıklarını sonuç olarak dile getirmek mümkündür.

Kaynakça

Akdağ, M. (2013). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları".* İstanbul: YKY.

Akdağ, M. (1949). Medreseli İsyanları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1*(4), 361-387.

Akdağ, M. (1946). Celali İsyanlarının Başlaması. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 4*(1), 23-50.

Aktaş Altunay, S. & Burcu, E. (2008). Türkiye'de Gelir ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisinin Sosyolojik Analizi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 1*, 5-27.

Anameriç, H. & Rukancı, F. (2008). XI. ve XVI. Yüzyıllar Arasında Medrese ve

"artık kendisi olmayan, iradesi kendisine rehber olmaktan çıkmış bir otomaton" olarak betimlemektedir (Le Bon, 2001, s. 17–20).

[1] Nakip, bir kavmin başkanı veya onun vekili anlamına gelmektedir (TDK).

Üniversitelerde Eğitim. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 23* (2), 35-56.

Doğan, R. (1997). Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1,* 407-442. Doi: 10.1501/Ilhfak_0000000911.

Griswold, W. J. (2011). *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*. (Ü. Tansel, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Haslauer, E.; Delmelle, E.; Keul, A.; Blaschke, T. & Prinz, T. (2015). Comparing Subjective and Objective Quality of LifeCriteria: A Case Study of Green Space and Public Transport in Vienna, Austria. *Soc Indic Res, 124*, 911–927.

Jasper, J. M. (2002). *Ahlaki Protesto Sanatı-Toplumsal Hareketlerde Kültür Biyografi ve Yaratıcılık.* (S. Öner, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kabacalı, A. (2007). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri.* İstanbul: Gürer Yayıncılık.

Karakök, T. (2013). Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2* (2), 208-234. Doi: 10.14686/201321988.

Kenan, S. (2013). Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, XLI*, 1-31.

Koç, Y. (2013). XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar (18)*, 147-159.

Koçer, H. A. (1972). Türkiye'de Kadın Eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1,* 81-124.

Küçükömer, İ.(2013). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Le Bon, G. (2001). *The Crowd-A Study Of The Popular Mind.* Kitchener: Batoche Books. http://socserv.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/lebon/Crowds.pdf (Özgün Eser 1896 tarihlidir).

Pukelienė, V. & Starkauskienė, V. (2015). Assessment of Changes in The Quality of Life of Emerging Economies in the Context of Developed Economies of the European Unıon. *Organizatıons and Markets in Emerging Economies, 6*, 2/12, 103-120.

JOHN KENNETH GALBRAITH, ENTELEKTÜELLER VE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Adem Levent[1]

Özet

John Kenneth Galbraith'a göre 19. yüzyılda bireysel şirketlere ile aile şirketlerine dayanan ve daha çok girişimci burjuva sınıfı ile özdeşleşen kapitalizm, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük şirketlerin yeni yönetici sınıfı olan teknostrüktür egemenliğinde biçimlenmektedir. Dolayısıyla 20. yüzyılın ikinci yarısında büyük şirketlerin yeni yönetici sınıfı olan teknostrüktür; ekonomik, sosyal ve siyasal gücü elinde bulundurmaktadır. 19. yüzyılda ekonomik kararların alınmasında şirket sahipleri etkiliyken, 20. yüzyılda bu kararların alınmasında yeni yönetici sınıf olan teknostrüktür etkili olmuştur. Galbraith'in düşünce sistemine göre büyük modern şirketlerin yeni yönetici sınıfı analiz edilmeden 20. yüzyıl kapitalizminin anlaşılması güçtür. Galbraith'in terminolojisinde söz konusu meslek grupları toplumu şekillendiren entelektüellerdir. Entelektüellerin modern dünyanın geleceğinin biçimlendirilmesinde almış oldukları rol, Galbraith'in düşüncesinin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *John Kenneth Galbraith, teknostrüktür, modern şirketler, kapitalizm*.

1. Modern Kapitalizmi Anlamanın Anahtarı: Teknostrüktür

Galbraith'a (1988) göre II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonominin doğası köklü bir şekilde değişmiştir. Modern endüstriyel toplumda ekonomi ikili bir karakter arz etmektedir. Modern ekonomik sistem; bir tarafta *planlı sistem* ve diğer tarafta ise *piyasa sistemi*nden oluşmaktadır. Birkaç büyük şirketten oluşan planlı sistemin müstesna özelliği, kompleks bir organizasyon olmasıdır. Piyasa sisteminin ayırt edici özelliği ise hala bireylerin ve girişimcilerin bu sistemde baskın rolünün bulunmasıdır. Planlı sistem, iki bin büyük şirketin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. General Motors, Ford, General Elektrik, IBM ve General Dynamics bu dev şirketlere örnek olarak gösterilebilir. Piyasa sistemi ise, on veya on iki milyon küçük şirketten oluşmaktadır. Servis hizmetleri, küçük perakendeciler, zanaatçılar, küçük imalatçılar, sanatçılar ve avukatlar gibi meslek grupları piyasa sistemini oluşturmaktadır (Galbraith, 1977, s. 192).

Galbraith'a (1972a, s. 117-118) göre piyasa sisteminin küçük ve bireysel şirketlere dayanmasının dört nedeni bulunmaktadır. Birincisi, standardize edilmemiş görevlerin ve coğrafi olarak yayılmış aktivitelerin bir organizasyon içinde yapılmasının zorluğudur. Coğrafi yayılma iş gücü denetimini güçleştirmektedir. İkincisi, avukatlık ve psikiyatri gibi işlerin bireysel hizmet çerçevesinde yapılmasıdır. Üçüncüsü, organizasyon yapısı bir takım uyumunu gerektirirken sanatçı organizasyona uymayan bireysel bir işçilik göstermektedir. Sonuncusu ise,

[1] Yrd. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, levent49@gmail.com.

organizasyon bir kural içinde çalışmayı öngörürken bireysel girişime dayanan şirketler, aile ve yakın çevreye istihdam sağlayan kuruluşlara dönebilmektedir.

Galbraith'a göre II. Dünya Savaşı sonrası ekonomiye söz konusu modern büyük şirketler yön vermektedir. Modern büyük şirketler, standartlaşmış mal ve hizmet üretebilmek için teknik bilgiye sahip uzmanlara ihtiyaç duymaktadır. Uzmanlaşmanın ikiz kardeşi örgütlenmedir. Modern büyük şirketler için büyüme örgütlenme yoluyla mümkündür. Buna paralel olarak da piyasalarda, toplum davranışları ve devletle ilişkiler üzerinde giderek güçlenen bir kontrol olanağı doğmaktadır. Bunun ürün planlama, fiyat koyma, piyasa stratejileri oluşturma, satış ve reklamları yönetme, satın almaları planlama, halkla ilişkileri ve devletle ilişkileri düzenleme aracı olarak kullanılmasında yine uzmanlar gereklidir. Kısacası şirketin yönlendirici yönetimini belli bir birey değil, bir grup üstlenmektedir. Bu grup da bilim adamlarından, mühendis ve teknisyenlerden, satıcı, reklamcı ve pazarlamacılardan, halkla ilişkiler uzmanlarından, lobicilerden, avukatlardan, koordinatörlerden, müdürlerden ve yöneticilerden oluşmaktadır. Bu gruba *teknostrüktür* denmektedir. Komuta artık herhangi bir bireyde değil, teknostrüktürdedir (Galbraith, 1988, s. 127). Galbraith'a göre insanların "sınırlı rasyonalitesi", modern teknolojinin karmaşıklaşmış mühendislik, üretim, kalite kontrolü, iş ilişkileri ve pazarlama gibi şirket işlerinin tek başına yapılmasını güçleştirmiştir. Üretim süreci bilgisi artık tek bir kişi üzerinden değil, uzmanlaşmış teknik personel takımı üzerinden yapılmaktadır. Bu takımda teknostrüktürdür. Teknostrüktür, üretimin yeni faktörü ve yeni sınıfıdır. Söz konusu uzman bilgisi ile teknostrüktür, şirketin asıl yönlendirici yönetimidir ve şirket kararlarında şirket sahiplerinden daha çok etkilidir (Dunn & Pressman, 2005, s. 171).

Galbraith'a göre II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalizmi anlamanın en iyi yolu, modern şirketi ve özellikle de modern şirketin yönetim yapısı olan teknostrüktürü analiz etmektir. Bu durumda modern endüstriyel sistemin önemli bir yanını oluşturan "planlı sistemin" analiz edilmesini gerektirmektedir. İlgili durum, "yönetimsel kapitalizm"dir. Yönetimsel kapitalizm, kapitalizmin, şirketler yoluyla planlamanın yapıldığı ve kararların yöneticiler sınıfı yani teknostrüktür tarafından alındığı bir biçimidir. 20. yüzyıl yönetimsel kapitalizmin yüzyılıdır (Levent, 2016, s. 70; Galbraith, 1972b).

Alfred Chandler'e (1992, s. 131-133) göre de özellikle Amerika'da 19. yüzyılın sonundan başlamak üzere 20. yüzyılın başında yeni bir kapitalizm tipi doğmuştur. Bu kapitalizm tipinde, mal ve hizmetlerin üretim ve dağıtımla ilgili temel kararları alma yönünden, ücretli yöneticiler şirket sahiplerinden daha etkilidir. Bu durumda söz konusu kapitalizm tipini geleneksel kişisel kapitalizmden farklı kılmaktadır. Yeni gelişen kapitalizm tipi yönetimsel kapitalizmdir. Teknolojik devrimle birlikte uzman çalışanların ve yöneticilerin etkisi organizasyon üzerinde şirket sahiplerinden daha fazladır. Yönetimsel kapitalizmin doğuşu, büyük ve kompleks yönetim kurumlarının evrimi ve entegre endüstri girişimi üzerine odaklanarak anlaşılacaktır. Modern ulaştırma, iletişim, entegre kitlesel üretim ve dağıtımla beraber iş hacminin büyümesi yönetim hiyerarşilerini artırmıştır.

Galbraith'in düşüncesinin anlaşılması teknostrüktürün sahip olduğu söz konusu gücün analiz edilmesine bağlıdır. Çünkü teknostrüktür modern şirketin gücünü temsil etmektedir. Modern büyük şirketler elde ettikleri ekonomik güçle piyasa sistemini kontrol etmektedir ve piyasa sistemi, planlı sisteme bağlıdır. Modern büyük şirketler tüketiciler, işçiler ve diğer şirketler

üzerinde kontrol sahibidirler. Endüstriyel sistemde modern büyük şirketin çıkarları toplumun çıkarlarına dönüşmektedir (Dunn & Pressman, 2005, s. 162).

Modern büyük şirketlerin teknostrüktürü sadece piyasaya ürün sunmaz. Aynı zamanda geleceği kontrol etmek için tüketicileri de etkilemeye çalışır. Teknolojik yatırımlarla tüketici kararlarını etkiler ve onları yeni bir şeyler almaya ikna eder. Özellikle teknostrüktürün reklam stratejisi bu durumun kilit noktalarından biridir. Teknostrüktür, reklam ve televizyonla yeni tüketici istekleri yaratmayı hedefler. Bu bağlamda teknostrüktürün üç amacı vardır: Teknolojik ustalık yoluyla iş memnuniyeti, güvenlik ve büyümedir (Reisman, 1980, s. 72-73).

19. yüzyılda kâr, kapitalist şirketin asıl amacıdır. Neoklasik iktisat öğretisinde de bu amaç baskın şekilde vurgulanmaktadır ve neoklasik öğretiye göre şirketlerin tek amacı kârdır. Galbraith için kâr, II. Dünya Savaşı sonrası modern büyük şirketin asıl amacı değildir. Modern büyük şirketin asıl amacı, büyümedir. Planlı sistemin normal eğilimi büyüme yönündedir. Ana amaç, şirket büyümesiyle beraber şirket teknostrüktürünün parasal kazancını ve saygınlığı artırmaktır (Galbraith, 1988, s. 160-164).

Modern büyük şirketlerin yönetici sınıfı teknostrüktür sadece teknik bilgisi ile gücü elinde bulundurmamaktadır. Aynı zamanda devletle kurmuş olduğu simbiyosis ilişki ile gücünü pekiştirmekte ve özelde Amerikan ekonomisini genelde ise kapitalizmin geleceğini şekillendirmektedir (Galbraith, 1988, s. 213). Bu yönüyle kapitalizmin yönünü tayin eden uzmanlaşmış teknik bilgisi ile teknostrüktür sınıftır. Bu sınıf, Galbraith'in düşünce sistematiğine göre entelektüellerdir. Artık burjuvazi sınıfı kapitalizmi yönlendirmekten uzaktır. Çünkü modern endüstriyel sisteme egemen olan şirketlerin yönlendirici yönetimi burjuva sınıfında değil, teknostrüktürdedir. Kararları tek bir kişi vermemekte uzman bilgisi ile teknostrüktür özelde şirketi genelde ise ekonomiyi ilgilendiren kararları almaktadır.

Görüldüğü üzere Galbraith teknostrüktür analiziyle 19. yüzyılda yaşanan kapitalizm ile 20. yüzyılda yaşanan kapitalizm arasında radikal bir yarım yapmaktadır. 19. yüzyılda Avrupa'da ekonomik ve siyasi gücü temsil eden bireysel girişimciler ve ailelere dayalı gelişen kapitalizm, 20. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu gücün büyük şirketlere geçmesiyle Amerika'da var olamamaktadır. Artık kapitalizmin asıl motor gücü girişimciler değil, modern büyük şirketlerdir ve hatta onların yeni yönetici sınıfı olan teknostrüktürdür. Ekonomik ve siyasi güç teknostrüktürde, yani profesyonel yöneticilerdedir (Dunn & Pressman, 2005, s. 172).

Söz konusu güç dönüşümünün en önemli nedenlerinden biri, Amerika'da hemen hemen bütün toprak sahipliğinin, Avrupa'daki gibi özel bir varisler sınıfına has olmayan mülk şeklinde olması ve ailenin kurucularının mülkiyetin gelecek nesillere aktarılması konusunda göreli olarak daha az etki gücüne sahip olmasıdır. Bir diğer neden ise, Amerika'da çeşitli karmaşık nedenlerden dolayı bir gelenek veya en azından bir mit olarak oğulun babanın halefi değil, daha çok kendi adına mücadele veren bir birey olmasıdır. Tarihsel ve sosyolojik bu iki faktör, Amerika'da aile kapitalizmi sisteminin tam anlamıyla gelişmesini engelleyen ayırt edici unsurdur. Bu sürecin en önemli sonucu yönetici sınıftır (Bell, 2013, s. 62-66).

Modern büyük şirketlerin piyasa hâkimiyeti sonrasında Galbraith için çağdaş kapitalizmin temel sorunu artık (girişimci düzeyinde) "kârın azamileştirilmesiyle üretimin rasyonelleştirilmesi" arasındaki çelişki değil, (teknostrüktür düzeyinde) potansiyel olarak sınırsız bir üretkenlikle ürünlerin piyasaya sürülüp satılması zorunluluğu arasındaki çelişkidir.

Bu aşamada yalnızca üretim aygıtının değil, aynı zamanda tüketim talebinin de; yalnızca fiyatların değil, aynı zamanda bu fiyata talep edilecek olanın da denetlenmesi sistem açısından yaşamsal hale gelir. Söz konusu olan, en azından eğilimsel olarak, üretim düzeninin bütünsel diktatörlüğüdür (Baudrillard, 2012, s. 75).

2. Entelektüeller versus Teknostrüktür: Schumpeter ve Galbraith

Schumpeter ve Galbraith'in her ikisi de kapitalizm ve ekonomik gelişmenin doğası üzerine çalışmakla beraber farklı metodolojik yaklaşım getirerek kapitalizmin gelişim sürecini farklı değerlendirmektedirler (Audretsch, 2015, s. 198-199). Schumpeter'in ispatlamaya çalıştığı tez, kapitalizmin ekonomik durgunluk yerine kapitalizmin başarısının sosyal kurumlarını çürütmesi ve bu şekilde kaçınılmaz bir halde kendini yıkacak şartları hazırlamasıdır. Kapitalist sistemi durmadan, yorulmadan bir yenilenme havasında tutmakta olan faktörler, eski faktörleri yok etmekte, yenilerini yaratmaktadır. Bu "yaratıcı yıkım gelişimi" kapitalizmin esas temelidir. İster istemez her kapitalist girişim er geç bu gelişime uymak zorundadır (Schumpeter, 1966: 92, s. 118-119). İlerleme ve gelişmenin motor gücü yeniliktir. Yeniliğin itici etkileri, kapitalist girişimci ve teknolojik ilerleme ile sağlanmaktadır (Audretsch, 2015, s. 199). Schumpeter'e göre kapitalizm, kendini tehdit eden eleştiriyi teşvik etmektedir. Kapitalist süreç, davranışları ve düşünceleri rasyonalize eder. Böyle yaparak her türden metafizik inanç, mistik ve romantik düşünceler aklımızı kovalar. Böylesi bir rasyonalitenin yarattığı eleştirel düşünce tarzı hiçbir sınır tanımaz ve bütün kurumları, bütün kabul edilmiş gelenek ve görenekleri, bütün otoriteyi karşısına alır. Bu süreç entelektüelin ortaya çıkmasıyla son noktaya ulaşır. Entelektüel hem bir eleştirmen hem bir ütopyacıdır. Kapitalist rasyonalizmin ürünü olan entelektüel sisteme sırtını döner ve toplumun geri kalanına hayal kırıklığı aşılar. Kapitalist sistem, sadece içerden değil, aynı zamanda dışarıdan da tehdit almaktadır. Girişimcinin yerine yönetici geçmiştir ve teknolojik bir takım uzmanların işi haline gelince yenilik rutinleşmiştir. Bu nedenle iktisadi süreç, insansızlaşma ve otomatikleşme yolundadır (Bell, 2013, s. 109-110).

Galbraith'a göre ise endüstri devrimi sırasındaki girişimci ve bireyci özellikleri ile tanımlanan kapitalizm, çağdaş dönemde değişim geçirerek yönetimsel kapitalizme dönüşmüştür. Büyük girişimcinin yenilikçi gücü yerini büyük şirketlere bırakmıştır. Planlı sistemde girişimcinin rolü hafiflemiş ve teknostrüktürün rolü artmıştır (Audretsch, 2015, s. 200-203). Galbraith, teknolojinin değişim gücünün kurumlar üzerindeki etkilerinin gelişimini rasyonalize etmektedir. Ona göre kapitalist malvarlığındaki formuyla mülkiyet, modern endüstride üretim faktörlerinden en önemlisi olmaktan çıkmıştır. Modern şirketin gelişimiyle mülkiyetin önemi azalmıştır. *Yeni Sanayi Devleti*'nde mülkiyetin yerini teknik ve uzmanlık isteyen bilgi ile modern teknoloji almıştır. Modern teknolojinin sürükleyicisi uzmanlar sınıfı olan teknostrüktürdür (Leathers, 1971, s. 5). Bu bağlamda Galbraith'in düşünce sistematiğindeki yeni yönetici sınıf teknostrüktür ile Schumpeter'in entelektüeller yaklaşımları arasında bazı karşıtlıklar bulunmaktadır. Artık yeni entelektüeller sayılabilecek olan teknostrüktür üyeleri sosyal sistemin değişen yönüne karşıtlık beslemekten ziyade ona yaklaşmaktadır. Çünkü teknostrüktür, bilgiye sadece üretim sürecinin hayati bir parçası olduğu için bağlı değildir. Aynı zamanda değişen sosyal sistemin yeniliğinin bir sonucu olarak entelektüeller (Galbraith'in formülasyonundaki teknostrüktür üyeleri) artık devrimci karakterini yitirmektedir. Modern şirkete yakınlaşarak yaşamlarını devam ettirmektedirler. Bundan ötürü planlı sistemde eğitim önemli bir üretim faktörüdür ve modern büyük şirket sermayeden daha çok eğitime bağlıdır. Bir üretim faktörü olarak eğitim, büyük oranda, devlet tarafından sunulduğu için planlı sistem

ile devlet arasında çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Entelektüeller siyasal otorite üzerinde karar verici güç olmak isterlerken teknostrüktür bunu bürokrasi üzerinden yapmaktadır (Leathers, 1971, s. 7-8).

Schumpeter ve Galbraith'in endüstriyel sistemin dinamizmini yenilik düşüncesiyle açıklamaları birbiriyle gayet uyumluyken bu sistemin geleceğine yönelik analiz farkları dikkat çekmektedir. Schumpeter endüstriyel sistemin muhaliflerini, yine bu sistemin içinden çıkagelen entelektüeller olarak görmesine karşın; Galbraith'in düşüncesinin büyük bir kısmını oluşturan entelektüeller olarak teknostrüktür ise, sistemi tahkim eden en önemli sosyal sınıftır. Bu yönüyle entelektüeller ve teknostrüktür üstlenmiş oldukları roller bakımından karşıt konumdadırlar. Dolayısıyla Schumpeter ve Galbraith da gerek endüstriyel sistemin gerekse kapitalizmin geleceği bağlamında birbirleriyle ters noktalara düşen düşünürler olarak görünmektedirler.

Galbraith'in yazıları Victoria'n romantiklerinin (Carlyle, Dickens, Ruskin ve diğerleri) izlerini taşımaktadır. Söz konusu romantikler endüstrileşmenin ilk dönemlerine bakarak karamsar bir çağ görüntüsü çizmektedirler. Galbraith ise, 19. yüzyıl yazarları gibi isyan tarzında yazmaktadır. Aşırı genellemeci, abartılı ve küçümseyicidir. Popüler bir sosyal felsefecidir (Gordon, 1968, s. 642-643). 20. yüzyılın etkili kamusal entelektüeli Milton Friedman, Galbraith'i 19. yüzyılda İngiltere'deki Tory radikallerinin düşüncelerinin 20. yüzyıldaki taşıyıcısı şeklinde değerlendirmektedir. Friedman'a göre Tory radikalleri aristokrat olarak doğduklarını iddia etmektedirler. Bundan ötürü Tory radikalleri, düşüncelerinin geniş halk yığınları tarafından takip edilmesini beklemektedirler. Friedman'a göre Galbraith'in yaklaşımı da tam olarak böyledir. Çünkü Galbraith, egemen güçlerden ziyade halka hizmet eden düşünceler ifade etmektedir. Bu tutum felsefi radikalizmdir. İlgili radikalizm "yüksek zihnin" kitlelere karşı entelektüel aristokrasisidir (Friedman, 1977, s. 30-32).

Sonuç

Galbraith'in düşünce sistematiğinde modern endüstriyel sistem, kapitalizm ve iktisat bilimi aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Galbraith için II. Dünya Savaşı sonrasında modern büyük şirket çözümlemesi yapmak, hem modern endüstriyel sistemi hem kapitalizmi hem de bunlara bağlı gelişen iktisat bilimini çözümlemek anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Galbraith, sadece sıra dışı bir iktisatçı olarak kalmamakta aynı zamanda bir sosyal teorisyen olarak öne çıkmaktadır. Fakat düşüncelerinin taşıdığı gelecek imalarının ne kadarının gerçekleşip gerçekleşmediği ise ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü 21. yüzyılın ilk çeyreğinde görüldüğü üzere bilişim sektörü, ileri kapitalist ülkelerin ekonomisini yönlendiren önemli sektörlerin başında gelmektedir. Artık büyük şirketler özelde tüketicileri genelde de toplumu yönlendirmekten uzakken; sosyal medya, büyük oranda, modern büyük şirketlerin bu rolünü üstlenmektedir. Bu nedenle kapitalizmin geleceğini Galbraith'in bahsettiği şekilde modern büyük şirketlerin yeni yönetici sınıfı teknostrüktürün şekillendirdiğini söylemek güçtür. Ayrıca Galbraith, iktisat bilimini veya kapitalizmi eleştirirken köklü bir sistemik sorgulama yerine sadece reform düzeyinde bazı öneriler getirmektedir. Mevcut sistemin bu şekilde devam edemeyeceğini, bazı reformlarla düzelip daha yaşanabilir olacağını savunmaktadır. Öyleyse Galbraith'in kısmi eleştirelliği kapitalizmin geleceğini tartışmak için yine kısmi bir imkân sunmaktadır. Böyle bir düşünsel zaafı bilerek Galbraith'in çalışmalarını değerlendirmek önem arz etmektedir.

Kaynakça

Audretsch, D. B. (2015). Joseph Schumpeter and John Kenneth Galbraith: Two Sides of the Same Coin? *J Evol Econ, 25*, 197–214.

Baudrillard, J. (2012). *Tüketim Toplumu*. (H. Deliceçaylı-F. Keskin, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Bell, D. (2013). *İdeolojinin Sonu-Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişine Dair*. (V. Hacıoğlu, çev.) Ankara: Sentez.

Chandler, A.D. (1992). The Emergence of Managerial Capitalism. M. Granovetter-R. Swedberg (Ed.) *The Sociology of Economic Life* içinde (s. 131-158). Oxford: Westview.

Dunn, S.P. & Pressman S. (2005). The Economic Contributions of John Kenneth Galbraith. *Review of Political Economy, 17* (2), 161-209.

Friedman, M. (1977). *From Galbraith to Economic Freedom.* London: The Institute of Economic Affairs.

Galbraith, J. K. (1988). *Ekonomi Kimden Yana*. (B. Çorakçı & N. Himmetoğlu, çev.) İstanbul: Altın Kitaplar.

Galbraith, J. K. (1977). The Veblen-Commons Award. *Journal of Economic Issues, 11* (2), 185-200.

Galbraith, J. K. (1972a). Contemporary Capitalism and the Problem of Unequal Growth. *Acta Oeconomica, 9* (2), 117-126.

Galbraith, J. K. (1972b). *The New Industrial State.* New York: New American Library.

Gordon, S. (1968). The Close of the Galbraithian System. *Journal of Political Economy, 76* (4), 635-644.

Leathers, C. G. (1971). Intellectual Activism: A Schumpeterian Threat to the New Industrial State. *Nebraska Journal of Economics and Business, 10* (3), 3-11.

Levent, A. (2016). *Kapitalizm ve Kurumlar-J. K. Galbraith'da Tekno-strüktür Analizi.* İstanbul: Matbu Yayınları.

Reisman, D. A. (1980). *Galbraith and Market Capitalism.* New York: New York University.

Schumpeter, J. A. (1966). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi I.* (T. Akoğlu. Çev.) İstanbul: Varlık.

GÖÇ, AİLE VE SERMAYE: GAZİANTEP'TE YAŞAYAN SURİYELİLER ÖRNEĞİ

Şenay Leyla Kuzu[1]

Özet

Göç, vatandaşlık tartışmaları kapsamında ulus devlet politikalarını eleştiriye tabi tutarken (Castles ve Miller, 2008) günlük yaşamda iş ararken, ev tutarken, sokağa çıkarken, çocuklar için okul ararken her gün göçün etkileri ve yarattığı değişimlerle karşı karşıyayız. Göç süreci, grup kimliğini olduğu kadar akrabalık ilişkilerini ve özellikle aile içi ilişkileri etkilemektedir. Akrabalığın göç süreciyle birlikte borç alıp verme, evde misafir etme ya da başkalarının geçimlerini dert etme gibi biçimlere bürünebildiği görüşmelerde sıkça ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte kadınlar ve erkeklerle yapılan görüşmelerde toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüne yönelik yaygın onaya rağmen, Gaziantep'te geçen süre içinde belli değişimler de dikkat çekmektedir. Suriyeli erkeklerin geçimi sağlayabilmek için uzun süreler ve düşük ücretlerle çalışmak durumunda olmaları kadınları biraz daha ön plana çıkarmaktadır. Ancak bu durum ne erkek ne de kadın için çelişkisiz değildir. Bireylerin yaşadığı değer kaybının telafi edilmesi, kadının çalışmak zorunda kalması ya da vasfın altına düşmemek için bazı stratejilerin uygulanması göç süreciyle birlikte gündeme gelmektedir.

Bildiri Gaziantep'te yaşayan 10 aileyle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Göç deneyimi yaşayan ailelerin aile içi ilişkileri, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeklerin yaşadığı değer kaybı ve güçlenme stratejileri üzerine odaklanırken *evi geçindiren erkek modeli*nin nasıl yeniden gözden geçirildiğine dair tartışmalar yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Göç, Aile, Kültürel Sermaye, Sosyal Sermaye, Gaziantep*

1. Yeni Yerlerde Aileyi Yeniden Düşünmek

Göç ve toplumsal cinsiyet meselesine bakıldığında genel bir eğilim olarak *göçün kadınlaşması*ndan bahsedilebilir (Castles ve Miller, 2008, 12). Kadınların göç sürecinde görünür olmalarının dışında mikro düzeyde, kadınlık rollerinde göçle birlikte değişimler olduğu ifade edilmektedir (Forbes Martin, 2004). Özellikle savaş gibi zorunlu göçün yaşandığı durumlarda hem erkeğin hem de kadının konumlarının, ilişkilerinin sarsıldığı görülmektedir. Geleneksel kadınlık ve erkeklik rollerinin ağırlığını hissettirdiği Suriyeli ailelere bakıldığında göç sürecinin yarattığı baskı açıkça dile getirilmektedir.

Görüşmelerde aile dinamiklerini aileyi geçindirmek için işgücü piyasasına eklemlenme çabasının belirlediği anlaşılmaktadır. İşgücü piyasasına eklemlenme sürecinde belli bir mesleği olma, yüksek vasıf gerektiren meslek sahibi olma, dil bilme ve sosyal ağlar gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Erkeğin veya kadının vasfına denk mesleklerde çalışma ya da düşük vasıflara yönelme göç sürecindeki konumu belirlemektedir. Sancar'ın Türkiye'de yürüttüğü çalışmaya paralel olarak 'aile reisi erkeği' üreten en önemli şey cinsiyete dayalı işbölümü ve bunun

[1] Yrd. Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, leyla@gantep.edu.tr

doğallaşmasını sağlayan erkeğin para kazanıyor olma durumudur (Sancar, 2009, s.69). Görüşme yapılan ailelerde göç sürecinin erkeğin para kazanmasını tehlikeye düşürmesi veya erkeğin tek başına çalışmasının sürdürülemez olması durumunda kadının çalışıp çalışmamasına yönelik bir tartışma başlattığı görülmektedir.

Kırsal muhafazakar bir bölgeden (Rakka) gelen ve Suriye'de öğretmenlik yapan Ahmed'in kadının çalışmasına yönelik ifadeleri bu bağlamda değerlendirilebilir:

> *Ablamla beraber kalıyorum...Ablam evin bütün işini yapıyor. Yeğenim babasının yanında olduğu için çalışıyor. Biz çok şükür üç kişi çalışıyoruz bize yetiyor ama bir kişi olsaydı yetmezdi…Kadınlar çalışmalı. Niye çalışmasın ki? Ama uygun işlerde. Abisiyle, babasıyla ya da sadece kadınların olduğu yerlerde* (25 yaşında).

Evi geçindiren erkek modelinin göç süreciyle birlikte krize girdiği söylenebilir. Özellikle düşük vasıflı ya da vasfının altında işlere yönelim olmuşsa krizin aşılması ya çocukların ya da bazı durumlarda kadının işgücüne dahil edilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu durum çelişkisiz değildir. Çoğu durumda kadının çalıştırılmaması/muhtaç edilmemesi erkek tarafından krizin atlatıldığının kanıtı olarak ifade edilmektedir. Gaziantep'te de öğretmenlik mesleğine devam eden Muhammed, kadının çalışmasını iyi bir iş bulamayacağı gerekçesiyle reddetse de 'kimseyi tanımıyoruz' ifadesi güvenli iş ortamı meselesini gündeme getirmektedir.

> *Eşim Suriye'de evin içinden sorumluydu. Burada da benzer. Suriye'de memurdu. Ama burada çalışmıyor. Çalışsa da çalışacağı işler gündelik işler onlara da ben göndermiyorum. Sabah yedide çıkacak akşam dörtte gelecek. Kimseyi tanımıyoruz. Onun için çalıştırmıyorum. Erkek mecburen evine para getirmek zorunda* (33 yaşında).

Akis'in (2012, s.392) belirttiği gibi erkek "[g]öç sonrasında iş bulamaması, eski toplumsal statüsünü kaybetmesi, eve para getirememesi, ailesini koruyup kollayamaması yani "iyi bir aile reisi" olamaması gibi birçok etken…" nedeniyle yeni taleplerle karşılaşmaktadır. Suriye'de ve Gaziantep'te çalışmayan Meryem,'istersek çalışabiliriz' ifadesini kullanmasına rağmen 'evi geçindiren erkek' modelinin ailede hakim olduğu anlaşılmaktadır:

> *Suriye daha baskıcı. Burada rahatça dışarı çıkabiliyoruz. Orda çalışmıyorduk ama burada istersek çalışabiliriz. Ama kocam çalışmama izin vermiyor. Hem çocuklarım da var…Burada kadınlar rahat çalışabiliyor. Bizim ailelerimizde kadına izin verilmiyor. Geçim sıkıntısı çekiyoruz. Çalışayım diyorum izin vermiyor. Ben evi geçindiririm diyor* (32 yaşında).

Aileyi geçindirmek gittikçe zorlaştıkça özellikle uzun süren işsizlik dönemleri ya da alınan ücretin düşüklüğü kadının çalışması konusunu daha çok gündeme getirmektedir. Kadının çalışmasını yaptığı işlerin istikrarsızlığına bağlayan Yahya bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> *Suriye'de konfeksiyon atölyemiz vardı. Savaşta yerle bir oldu. 5-6 ay işsiz kaldım. Dil bilmiyorum. Sigortasız çalışmak istemedim. Suriyeli olduğumuz için iş vermek istemediler... Şu an terzilik yapıyorum...Haftalık 200 TL alıyorum. Bir gün iş oluyor bir gün olmuyor. Suriye'de eşimin çalışmasına müsaade etmiyordum ama burada*

çalışmazsa olmaz geçinemeyiz. Halep'te bir ay çalışsak bize bir yıl yeterdi burada öyle değil (24 yaşında).

Göç süreci toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü tekrar tartışmaya açarken diğer yandan bireylerin belli tür kaynaklara (sosyal ve ekonomik kaynaklar) ulaşma imkanları da gündeme gelmektedir.

> *Bir topluluk üyesi, yalnızca yardımda bulunduğu kişilerin yardımına ve kaynaklarına değil, üye olması münasebetiyle-daha önce hiç yüz yüze tanışmadığı insanların yardımları da dahil olmak üzere ve çekirdek ailenin dışına doğru genişleyen eşmerkezli toplulukların herhangi bir dizisinde (genişletilmiş aile, komşuluk, bölge, ulus, İslam)-bütün topluluğun kaynaklarına ulaşabilir* (White, 2014, s.60).

Görüşmelerde borç alıp verme, bir süreliğine misafir etme ve iş bulmaya yardımcı olma gibi çeşitli destek mekanizmalarının ve sosyal ağların bireylerin yaşantılarında önemli bir yer tuttuğu görünmektedir. Özellikle erkeklerin hem kendi ailelerini hem de akrabalarının geçimlerini dert edindikleri anlaşılmaktadır. Kasım, sadece ailesinin değil akrabalarının geçiminden de sorumlu olduğunu ifade etmektedir:

> *Dostlarım vardı buraya geldim. İş bulana kadar akrabalarımın yanında kaldım. Ufak tefek işler yaptım iş bulunca rahatladım. Şuan kendi ailemle birlikte yaşıyorum annem babam da bize yakın oturuyor…Suriye'deki eğitimim burada iş bulmamı sağladı. Yoksa mecbur her işi yapacaktım…evi ben geçindiriyorum. Sadece evimin geçimini değil akrabalarıma da yardım ediyorum. Çünkü aralarında bazıları her zaman iş bulamıyor. Ben onlara yardım ediyorum bazen de onlar bana yardım ediyor* (33 yaşında.).

Ailenin geçiminin kimler tarafından sağlandığı ya da sağlanacağı göç süreciyle birlikte tekrar gündeme gelmiş görünmektedir. Kadınlar açısından bakıldığında evi geçindiren erkek modeli zorunlu göçle birlikte zarar görmüşse kadının çalışması kaçınılmaz görünmektedir. Özellikle düşük vasıf ve düşük ücretler nedeniyle kadının işgücü piyasasına girmesi seçim ve zorunluluk karşıtlığı içinde ifade edilmektedir. Forbes Martin (2004, s.13) kadının göçle birlikte "yeni bir çevre, yeni bir dil yeni sosyal ve ekonomik roller, yeni topluluk yapıları, yeni aile ilişkileri ve problemlerle" yüzleşmek durumunda kaldığını belirtmektedir.

Suriye'de çalışmayan Büşra, Gaziantep'e geldikten sonra çalışmak zorunda kaldığını şöyle ifade etmektedir:

> *Savaşta kocam öldü. Türkiye'ye gelmeye karar verdim. Suriye'den kaçan bir kafileyle yola çıktık. Savaştan kaçarken çocuklarımı kaybettim... Akrabasını almaya gelen biri [muhtar] bana yardım etti evlerini açtı. İki ay misafir oldum. Bana iş bulmak için uğraştı… Bir milletvekilinin annesine bakmak için buraya geldim...Suriye'de zengindik. Kendi evim vardı. O evin hanımıydım. Ev işlerinde bana yardımcı olan yardımcım vardı. Şimdi ben yardımcı oldum* (48 yaşında).

Forbes Martin (2004, s.13) kadının göçle birlikte "tanıdık bir yaşam şeklini yeniden inşa etme" arayışı nedeniyle kadının "hem süreklilik ve geleneğin hem değişimin eyleyicileri" olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Suriye'den Türkiye'ye yapılan zorunlu göçle birlikte kadınlar ailenin dağılması, bazı bireylerin ölmesi ya da kadının çalışmak zorunda kalması gibi yeni durumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Gaziantep'e geldikten sonra çalışmak zorunda kalan Esma değişen tek şeyin kendi durumu olduğunu şöyle ifade etmektedir:

> *Suriye'de çalışmıyordum. Çok zengindik. Savaş başlar başlamaz geldik. Şimdiki işverenimiz Suriye'den eşimin iş ortağı. Petrol alışverişi yapıyorlardı…eşim petrolde çalışıyor. Ben de petrol sahibinin evinde çalışıyorum. Apartmanın kapıcı dairesine taşındık. Burada mecburiyetten çalışıyorum. Değişen bir tek benim halim* (36 yaşında).

Bazı durumlarda aile yapısının ya da klasik geniş ailenin değişmesi erkek için de baş edilmesi gereken yeni bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamid, klasik geniş ailesinin savaşla birlikte değiştiğini anlatırken artık aile olmadıklarının altını çizmektedir. "Biz burada bir aile değiliz. Her birimiz bir yere dağıldı. Bir abim İzmir'de biri İstanbul'da. Kız kardeşim dışarda. Annem babam Halep'te…(24 yaşında).

Göç süreci erkeğin ücreti ve vasfını tartışmalı hale getirmekle birlikte kadının çalışıp çalışmamasını da gündeme getirmiş görünmektedir. Sancar'ın (2009, s.64) belirttiği gibi erkeğin sermayesi düştükçe aile reisliğine atfedilen değerin arttığı görülmektedir. Ancak savaşta eşin ölümü bu tartışmadan bağımsız olarak kadının çalışmasını gerekli kılmakla birlikte kadının iş yaşamına girişi kadın tarafından zorunluluk olarak ifade edilmektedir.

2. İşgücüne Eklemlenme Mücadelesi ve Stratejiler

Castles ve Miller (2008, s.37-39) göç sürecini açıklamak için birbirinden ayırt edilemeyecek makro yapılar (göç politikalarını belirleyen ekonomik ve hukuki yapılar), ara yapılar (göçmenler ve kurumlar arasındaki aracılar) ve mikro yapılara (sosyal ve kültürel sermaye) odaklanmak gerektiğini ifade etmektedirler. Yapılan görüşmelerde iş ve ev bulma, eğitim olanaklarından haberdar olma ve yardımlaşma gibi mikro düzeyde analiz edilecek ancak diğer yapılarla ilişkili olan birçok durum olduğu görülebilir. Özellikle iş piyasasına eklemlenme sürecinin yapılar arasındaki geçişkenliği örneklendirdiği görülmektedir. Yüksek vasıflı mesleklerde çalışma, var olan vasfı koruma ya da vasfın altına düşmeme gayretleriyle şekillenmektedir. "…[E]ylecilerin stratejileri, alandaki,[ekonomi, bürokrasi, eğitim, iş] yani özgül sermayenin dağılımdaki konumlarına ve alanı algılayışlarına, yani alanın içinde durdukları noktadan alana bakış açılarına bağlıdır" (Bourdieu ve Wacquant, 2012, s.87). Suriye'de gazetecilik eğitimi alan Nov'un Gaziantep'te kalma kararı bu çerçevede değerlendirilebilir:

> *Yaşım otuz altı. Almanya'da kendi mesleğimi yapabilmem için akademik/resmi Almancayı öğrenmem gerekiyor. Yani mesleğimi yapabilmem için 4-5 yıl geçmesi gerekiyor. Ama Türkiye'de bu süre daha kısa. Burada daha çok ilerleyebiliyoruz. Burada dil [Türkçe] olmadan ve sığınmacı olarak çalışabiliyoruz* (36 yaşında).

Nov, Gaziantep'te ama genel olarak Türkiye'de yaşamak istemediğini açıkça belirtmekle birlikte eşi Cemil'le birlikte burada kalmalarının kendi kararları olduğunu belirtmektedir. Bourdieu'nun belirttiği dibi "[ö]znel beklentilerin ve nesnel şansların diyalektiği, toplumsal dünyanın her yerinde işbaşındadır ve çoğu zaman, birincilerin ikincilere göre ayarlanmasını sağlama eğilimi gösterir" (Bourdieu ve Wacquant, 2012, s.121). Film yapımcısı Cemil, Suriye'den Avrupa'ya giden arkadaşını örnek vererek Türkiye'de kalma kararlarının mesleklerini yapabilmeyle ilişkili olduğunu ifade ediyor:

> *Arkadaşım Fransa'ya gitti. Onunla görüşüyorum. Çok küçük bir yerde yaşıyor. Kendi mesleğini değil taksicilik yapıyor. Burası benim için daha iyi. Suriye'ye çok yakın. Bazen giriş çıkış yapıp çekim yapıyorum, fotoğraf çekiyorum* (40 yaşında).

Nov ve Cemil, İngilizce bilmeleri sayesinde vasıflarına uygun bir NGO'da çalıştıkları görülmektedir. Aslında Cemil Gaziantep'te yaşamaktan hiç memnun değildir. Görüşme sırasında Gaziantep'in sosyal ve kültürel hayatına ilişkin "çektiğim filmi sadece yirmi kişi izledi" diyerek eleştiride bulunmaktadır. Bu olumsuzluklara rağmen çok sayıda uluslararası NGO'nun Gaziantep'te faaliyet gösterdiği düşünüldüğünde Nov ve Cemil'in Gaziantep'te kalmaya devam etme düşünceleri açıklık kazanmaktadır.

Pusch (2011, s.124,128) *Yabancı Ülkelerde Edinilmiş Bilgi ve Becerilerin Türkiye İşgücü Piyasasında Değerlendirilmesi* araştırmasında Türkiye için ayırt edici etkenin bedenselleşmiş sermaye olarak İngilizce ya da Rusça gibi herhangi bir yabancı dilin kullanılması olduğunu tespit etmiştir. Görüşme yapılan Nov ve Cemil'in de Gaziantep'te kendi işlerini yapabilmelerinin bedenselleşmiş sermayeleri sayesinde mümkün olduğu görünmektedir. Buna karşılık örneğin Almanya'da yüksek vasıflı göçmenler, vasıflarıyla paralel işler yapabilmek için bazen parasal sıkıntıları aşmaları (birikim, aile ve yardım kuruluşları desteğiyle) gerekir. Geçimi tek başına sağlayanlar ise vasıflarının altında işlere yönelmek zorunda kalırlar (Hausen, 2011, s.200).

Görüşme yapılan Fuad, kendi vasfının altında işlere yönelirken ailesini geçindirmek zorunda olduğunu ifade etmektedir:

> *Hukuk fakültesini bitirdim. Üç yıl önce savaş şiddetlenince ailemle birlikte geldim… Birçok yere iş başvurusunda bulundum ama iş bulamadım. Yanımda getirdiğim bir miktar parayla ev tuttum ailemi yerleştirdim. Kalan parayla bir miktar sigara aldım. Üniversite civarında satmaya başladım. Üç yıldır bu işi yapıyorum…ailemi tek başıma geçindiriyorum hiçbir yardım almak istemedim…*(38 yaşında).

Eğitimle istihdam arasındaki ilişki düşünüldüğünde Suriyeli ailelerin çocukların eğitimi için belli stratejik seçimler yaptığı benzer şekilde iş sahibi olan erkeklerin vasıflarını kaybetmemek için de belli stratejiler geliştirdikleri dikkat çekmektedir. Bourdieu (2012, s.87) eğitim sisteminin aygıttan ziyade alan olduğunu ifade etmektedir. Bu alanda bireyler belli faydaları elde etmek için oyunun kuralları hakkında mücadele etmekle birlikte muhalefetin her zaman dikkate alınması gerektiğini belirtir. Gaziantep'te uluslararası bir NGO'da çalışan Mahmud, Gaziantep Halep Kardeş Şehir Projesi nedeniyle birçok kez Gaziantep'e gelmiş, yerel siyasi aktörlerle tanışıklığı ve STK'larla (Bülbülzade ve Hayrat gibi) ilişkileri olmasına rağmen Türkçeye hakim

olsaydı işinin çok daha kolay olacağını belirtmektedir. Mahmud'un deneyimlerinin oğlunun okul seçiminde (eğitim dilinin ve müfredatın Türkçe olması) etkili olduğu anlaşılmaktadır:

> *Babam asla geleceğimizle ilgili kararlara karışmadı…ben de çocuklarıma karşı öyleyim. Mesela büyük oğlum kamu yönetimi okumasını isterdim ama o inşaat mühendisliğini seçti. Küçük oğlumun da imam hatip lisesine gitmesini istedim. O Türk okuluna gitmek istedi. Şimdi Anadolu lisesine gidiyor* (50 yaşında).

Soremski (2011, s.88) göçle birlikte yaşanan statü kaybının bireylerin eğitime yönelimini etkilediğini belirtmektedir. Bu yönelim farklılıklarla birlikte göç alan ülkede "mesleki statünün yükseltilmesi", "takdir edilme" ya da "sosyoekonomik düzeyi daha yüksek bir ortama girebilmek" şeklini alabilmektedir. Suriye'de bir fabrikada idari işlerden sorumlu olan Abdullah'ın yaşadığı deneyim mesleki statüde yaşanan olası değer kaybının önüne geçmeyi örneklendirmesi açısından önemlidir:

> *Üç ay işsiz kaldım. Bir NGO İngilizce bilen birini talep etti…Syrian Recovery Trust adlı uluslararası bir kuruluşta çalışmaya başladım. Suriye'de istikrarlı bir hayatım vardı işim vardı. kendimi geliştirmeyi düşünmüyordum. Ama burada o ihtiyacı hissetmeye başladım. İstanbul'da Suriyelilere yönelik iki yıllık uzaktan eğitim programına başladım ve bitirdim (39 yaşında).*

Sonuç

Göç süreci toplumsal cinsiyet rollerini, aileyi geçindiren erkek modelini tartışmalı hale getirmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde hem erkeklerin hem de kadınların zorunlu göçle birlikte yeni durumlarla karşılaştıkları görülmektedir. Kadının çalışmaya başlaması, erkeğin iş araması, klasik geniş ailenin değişime uğraması, vasfı korumaya çalışma ya da vasfın altına düşme gibi birçok etken bireylerin durumunu belirlemektedir. İşgücü piyasasında özellikle dil bilme farklılaştırıcı bir unsur olarak görülmektedir. Bu çerçevede hem ailelerin hem de vasıflıların vasıflarını korumak ve arttırmak için belli stratejiler geliştirdikleri görülmektedir.

Kaynakça

Akis, Y. (2012). Uluslararası Zorunlu Göç Literatüründe Toplumsal Cinsiyet: Başlıca Yaklaşımlar ve Eleştiriler. S. Gülfer Ihlamur-Öner & N. Aslı Şirin Öner (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç* içinde, (ss.379-398). İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Castles S. & Miller M.J. (2008). *Göçler Çağı.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Forbes Martin, S. (2004). *Refugee Women.* (2nd Ed.). Lexington Books.

Hausen, N.V. (2011). Ülke Dışında Öğrenim Görmüş Yüksek Vasıflı Göçmenlerin Alman

İşgücü Piyasasında Vasıflarının Altında Bir İşe Girme Durumunda Statü Geçişinin Seyri. Arnd-Michael Nohl, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke & Anja Weiss (Ed.) *Göç ve Kültürel Sermaye* içinde, (s.196-214). İstanbul: Kitap.

Pusch, B. (2011). Yabancı Ülkelerde Edinilmiş Bilgi ve Becerilerin Türkiye İşgücü Piyasasında Değerlendirilmesi. Arnd-Michael Nohl, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke & Anja Weiss (Ed.) *Göç ve Kültürel Sermaye* içinde, (s.118-133). İstanbul: Kitap.

Sancar, S. (2009). *Erkeklik İmkansız İktidar.* İstanbul: Metis.

Soremski, R. (2011). Göçmen Ailesinin Kültürel Sermayesi: Akademik Vasıflı Göçmenlerin İkinci Kuşağının Eğitim Yönelimleri. Arnd-Michael Nohl, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke & Anja Weiss (Ed.) *Göç ve Kültürel Sermaye* içinde, (s.73-91). İstanbul: Kitap.

White, J. (2010). Yeni Almanya'daki Türkler. *Kent Araştırmaları Dergisi, 14*, 53-87.

JERVENİ'DEN MUSTAFAPAŞA'YA: KAPADOKYA'DAKİ MAKEDONCA KONUŞAN İKİ DİLLİ TÜRKLER

Marcel Mečiar[1]

Özet

Bu çalışma Yunanistan ve Türkiye arasındaki 1923 Mübadelesi'nden hatıra anlatımlarını ve Slav Makedonca lehçesi konuşulan Yunanistan'daki Kastorya'dan Türkiye'deki Kapadokya'ya yerleştirilen Müslüman Türklerin adaptasyonunu incelemektedir. Bu çalışmanın amacı toplumsal süreç ve değişim içerisinde kimliğin nasıl inşa edildiğini tetkik etmektir. Böyle bir grubun varlığı birçok düşündürücü soruları da gündeme getirmektedir. Türk köylerinde yaşayan insanlar niçin, günümüzde Makedonca ve Bulgarca konuşan insanların da anlayabileceği bir Slav Makedon lehçesi konuşmaktadırlar? Ayrıca üçüncü kuşaktan insanların bile halen kendi aralarında bu dili konuştuğu görülmüştür. Diğer taraftan, kendileri her zaman Müslüman olduklarını düşünmekte; kökenlerinin Konya'dan geldiğini nesilden nesile aktarmakta, gururla vatansever Türkler olduklarını dile getirmektedirler. Yine de evlerinde konuştukları yabancı lehçelerini konuşabilen bir yabancıyla karşılaştıklarında, severek bu dilde konuşmaktadırlar. Metnin amacı, Mayıs 2015'te yürütülen niteliksel araştırmanın sonuçlarını ortaya koymaktır. Sonuçlar göstermektedir ki, geçmişte göç etmiş bu grup, Makedon lehçesini konuşarak kendi bağımsız sosyal kimliğini inşa etmiş ve korumuştur. Bu lehçe simgesel bir bağlantı öğesi olarak işlev kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Mustafapaşa (Sinasos), Mübadiller, Toplumsal kimlik, İki dillilik*

1. Kapadokya'nın Ortasındaki Makedonca Konuşanlar

Bu çalışma, Türkiye'deki belli göçlerin tarihi bağlamı hakkında olan ve Türkiye akademik çevrede yeni ortaya çıkan ve gelişen göç çalışmalarına biraz destek vermek amaçlı yapılmıştır. Bu bağlamda, göçmen kimlikler (Çavuşoğlu, 2007; Bayındır-Goularas, 2012) hakkında söylemler, muhacirlerin (Kafkasya ve balkanlardan gelen Türkiye'deki Müslüman göçmenler) alt türleriyle ve de tek tipçi sosyal kimliğe mantıken karşı olan mübadillerin (büyük nüfus mübadilleri) alt türleriyle zenginleşmektedir (Sepetçioğlu, 2014).

Bu bildiri ağırlıklı olarak antropolojik ve sosyolojik perspektif üzerinde dururken, daha sonra Beykent Üniversitesi'ndeki meslektaşım Şirin Tufan kendi yayınlayacak çalışmasında toplum dilbilimsel bakış açısından konuyu ele alacak. Ben yazar olarak, önceki araştırmacıların göz ardı ettiği ve tartışmadığı bu fenomeni ve sosyal grubu (Jervenili mübadiller), onların toplumsal kimliğini, hatıralarını (buna istisna olarak: Özsoy, 2007; Özsoy, 2014) ve uygulamalarını (buna istisna olarak: Aytaş, 2007; İlbars & Temren, 2003) araştırarak sosyolojik çalışmalardaki boşluğu doldurmayı çabalamaktaydım.

Jerveni kökenli Sinasos'ta (Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir) yaşayanların durum çok nadir görünen bir durum değildir, örneğin Türkiye'de yaşayan Çerkez (göçmen olarak) ve Lazlar (yerli olarak) da kendi dillerini konuşmaya devam etmektedir. Türk ve Türk vatandaşı olmayı

[1] Yrd. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Böl., marcelmeciar@beykent.edu.tr

bir bakıma kendileri seçmiş olan birçok farklı etnik kökenden insan bulunmaktadır. Eski göçmen Mustafapaşa sakinleriyle ilgili olarak sürpriz edici ve karakteristik olmayan durum ise, kendi etnik kökenlerini Türk (Karamanlılar) olarak açıklamaları değil, üç kuşak boyunca Türkiye'de yaşamlarını sürdürüp, Balkanlardaki eski hayatlarına dair hatıraları da canlı tutarlarken, Türk kökenli olmayan bir Slav diline karşı güçlü bir eğilimi korumuş olmalarıdır. Bu çoklu sosyal kimliğin söylemsel inşâsı; çeşitliliğin ve zenginliğin geçmişte ve bugünde, Türk ve Müslüman kimliği ve iki dillilik arasında birbirinden ayrılamaz ve kompleks bireysel bir deneyim oluşturduğunu sunmaktadır.

İlk olarak Makedonca konuşan insanların nasıl Kapadokya'ya nasıl yerleştiklerini sorusunu cevaplamalıyız.

2. Tarihi arka plan

Antik zamanlardan beri insanlar zorunlu göçe maruz bırakılmışlardı. 20. yüzyıl, iki dünya savaşı ve birçok yerel savaş tarafından desteklenen bu tür yoğun süreçlerle tanımlanır. Birinci Dünya Savaşı hem savaş sırasında hem de ateşkesten sonra büyük nüfus yer değiştirmelere neden olmuştur. Çok uluslu ve çok dinli büyük Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türklerin ellinde kalan Küçük Asya yani Anadolu için ise son bir savaş daha vermek gerekliydi.

Kurtuluş Savaşı'ndan (1919-1922) sonra, bir başka zorunlu göçün zamanının geldiği anlaşıldı. 30 Ocak 1923'te Yunanistan ve Türkiye arsında imzalan 'Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Anlaşması'ndan sonra Lozan Konferansının (30 Kasım 1922-24 Temmuz 1923) ilk aşamasının sonuçları böyleydi. Bu anlaşmaya göre, dine bağlı olarak Türkiye ve Yunanistan arsında nüfus mübadelesi gerçekleşecekti.

Buna göre Müslümanlar, Yunanistan'ı terk edecek ve Rum Ortodoks Hristiyanları ise Türkiye'den göçe tabii tutulacaklardı. Mübadele 20. Yüzyılın en büyük planlı göçlerden biri olmuştur. Bu göç, Almanların 1945-1947 yılları arasında Doğu Avrupa'dan sürgün edilmelerine ve Stalin'in Sovyetler Birliğinde etnik homojenleştirme adına yaptığı zorunlu göçlere eşdeğerdir.

Fakat ben bu konu hakkında konuşmayacağım. Bu zaten oldukça araştırılmış ve Türk ve Yunan tarih yazımında ve ilgili toplumbilimlerinde oldukça belgelendirilmiştir. Bu büyük makrosoyal değişim, hayat hikâyelerini hareket geçirdi ve evlerini terk edip, yeni ev aramaya zorlanan insanların toplumsal kimlikler oluşturmasını etkiledi.

3. Anlatılar ve Göçmen Kültürü

Yukarda belirtilen nedenlerden ötürü, bu çalışma Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfusu mübadelesi hakkında anılardan oluşun anlatıları ve Slav bir Makedonca diyalekti konuşan ve Yunanistan'ın Kostur bölgesinden Anadolu'nun tam ortasına Kapadokya bölgesine yerleştirilen Türk Müslümanlarının uyum süreci hakkındadır.

Süreyya Aytaş'la yapılan bir röportajda göçmen kültürü terimi mübadele hakkındaki bir söylemde geçer. Bu terime göre göçmen kültürü ile yerel kültür arasında açıkça bir fark vardır. Daha ilginci, Kostur bölgesinden gelen göçmenlerin konuştuğu Makedonca, kendi aralarında "gizli dil" ya da "göçmen dili" (Muhacirca ya da yerel konuşma dilinde Macirce) olarak adlandırılıp, kullanılmıştır. Bu durum onarlın kendi farklılıklarının farkında olmalarına ve sembolik sınırları çizdiklerine işaret eder.

İlk nesil göçmenlerinin neredeyse kimse Türkçe bilmiyordu. Kimse akıcı Türkçe konuşamıyordu ve köyde Jerveni (Latin harfleriyle "Žerveny", Makedon ve Bulgarcada Жервени, Yunancda Zέρβαινη) olarak adlandırılan ve yerel pazara tarım aletleri satmaya resmi dil olan Osmanlı Türkçesini konuşan iki üç kişiden başkası gelmezdi.

Önemli geçim kaynakları ağaç kesimi ve odunculuktu. Bunların dışında çiftçilik ve hayvancılık ta yapılırdı; birçok erkek oduncu olarak hızar hanelerde çalışırdı. Onların çok az ağacın olduğu Kapadokya'daki yaşama alışmalarının ne kadar zor olduğunu sadece hayal edebiliriz. Ekonomik zorluklara rağmen, mübadillerin hızlıca öğrenebildikleri "her işi yapmaya çalışıyordu", örneğin çoğu erkek "inşaat işçisiydi" (Aytaş 2007, s. 21).

"Kültürel farklılıkların" (Aytaş 2007,s.21) ekonomik uyumdan daha fazla zorluk çıkardığı söylenebilir. Başlangıçta yerel toplumla yeni gelenlerin birlikte yaşamaları sorunsuz olmaktan çok uzaktı. Gruplar arsındaki sorunlar hem ekonomik açıdan hem de kültürel açıdan ortaya çıktı. Yerel toplum "Siz gavursunuz; Türkçe bilmiyorsunuz" diyebilirdi. Bu da çoğu zaman sözlü kavga ve hatta dövüşe varabilirdi. En az iki ayrı olayda, yerel bir adam yeni gelen göçmen gençler tarafından bıçaklanarak öldürülmüştü.

Bu tür kötü olaylar ve ekonomik zorluklar iki topluluk arasında derin bir ayrışma yarattı. Aralarında iletişim azaldı ve 30 yıllık bir süreçte Sinasos'ta iki topluluk arası evlilik görülmedi. Sinasos'a burada bir çeşme yaptıran Mustafa paşanın 1920'lerde resmi olmayarak adı verilmişti. 1960'larda ise resmi olarak Mustafapaşa diye adlandırıldı.

İki kaynağa göre, Jerveniden gelenler aslında Sünni Müslümanlardı. Jervenililerin Müslüman olduğuna dair ilk kaynak, 1915'te etnoğrafyacı Fransız yazar tarafından basılan ve Türkiye de birkaç yık önce basılan bir haritadır. (Güvenç, 2010, s. 14-15). Bu haritada, Jerveni (bugünkü Agios Antonios, Kostur, Kuzey Yunanistan) bir Müslüman yerleşimi olarak belirtilmişti (o zaman ki Fransızcada Mahometans). Burası Makedon köyleri tarafından çevrelenmiş ve dolayısıyla (Makedon Slavlar, Macédonoslaves) Müslümanların yaşadığı yerden oldukça uzakta konumlanmıştı. İkinci kaynak ise orada yaşayan ve kendi toplumunu araştıran Süreyya Aytaş'ın arşiv çalışmalarıdır (bir röportajda paylaşılmıştır). 'Araştırma destekçi' William F. Whyte (1993) tarafından icat edildiği gibi, bu araştırma için S. Aytaş'ın kişiliği önemlidir. Sinasos'lu yazara göre, 17. yüzyılın sonlarında ataları Müslümanlaştırılmıştır. 18. yüzyılda ise Jerveni köyünün tümü Müslümanlaştırıldığında, hiç Hristiyan kalmamıştır. Diğer mantıklı bir açıklama ise Osmanlı Devletinin modern zamanlarında oldukça yaygın olan nüfusun yer değiştirmesi, yani göçtür.

En muhtemel senaryo hem yerel kültürün (Makedonca konuşanlar Slavlar) hem de yeni gelenlerin (Müslümanlaştırılan Karamanlıların bir alt grubu) karşılıklı etkileşimidir. 1920lerin sonlarına doğu yapılan araştırmalar toplumsal dönüşüm (fethetme, göç) zamanlarında yapılan topluluklar arası evlilikleri işaret ediyor. Fiziki antropologlar Margaret Hasluck ve Geoffrey M. Morant (1929) Rumca, Türkçe ve Slavca konuşan Batı Makedonya'da yaşayan topluklar arasında fenotipik farklılık bulamamışlardır.

Dahası, Cumhuriyetin n yeni kuruduğu yıllarda yeni doğan Türk ulusu kimliği ile bağlanma açısında Müslüman kimliği bir köprü gibi görülmelidir. Mübadillerin çoğu bu yeni devletin dilini bilmiyorlardı. Bunların bazıları geldikleri yerlere göre Rumca (Tsetleka, 2012), bazıları Arnavutça ve bazıları Makedon-Bulgar (Sepetçioğlu, 2014) temelli diyalektler konuşuyorlardı.

Türk sosyolog, Halim Çavuşoğlu'na göre (2007, s. 123) göçmenler Osmanlı zamanında "Müslüman" kimlikleriyle tanımlarlarken (dindaş), cumhuriyet döneminde ise "Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan" (soydaş)" olarak tanımlanmışlardı. Alman tarih yazımında Almanca konuşmayan ama Almanlaşan insanlar için de (örneğin Silezya'da) Kulturdeutsche (kültürel Alman) terimi kullanıldı (Ermisch, 2000, s. 54). Aynı şekilde Müslüman kültürel Türkler, Türk ulusunun bir parçası olmuş; geldikleri yerlerin kültürünün antropolojik öğelerini koruyarak, Anadolu'nun kültürel mozaiğine uyum sağlamışlardır. Bir Türk sosyoloğuna yabancı gelmeyen bu durum, Avrupalı bir sosyoloğa ilginç gelir; bu modelde "orijinal" dini kimlik, söz konusu grubun daha sonra etnik kimliğini oluşturmada kullanılmıştır. Avrupa'da, Baklanların batısında ve doğusunda olan bölgede, ulus inşasında etnik kimlik tanımı konuşulan dille olmuştur.

Türkiye'de doğan ilk nesiller 1924-1955 toplulukları olarak adlandırılabilir. Göçmen ailelerinden dört öğrenci üniversiteye yazılmadan önce, mezuniyetten sonra dört yerel kızla evleneceğine yemin ettirildi ve gerçekten de öyle yapmışlardı. Eski ve yeni yerleşik halk arasında huzuru sağlamak için dört kızla evlenmişlerdir. Böylece, iki grup arasındaki sınırlar kalkmış, gerginlik dinmiştir. Süreyya Aytaş kendini bir Türk olarak tanımlasa da Makedon diyalektiğini kullanmadığında kendisini eksik hissettiğini söylemiştir. Ona göre Mustafapaşa'daki (Sinasos) toplum kimliğinin oluşmasını sağlayan şey buraya özü olan çok kimlikliliktir.

İlk nesillerden hayatta lakan göçmenler Kapadokya'dan daha yeşil olan Kastur köyünü ve doğasın ne kadar çok sık özlediklerini ifade etmişlerdir. Doğdukları yerleri özlemişlerdir ama ilk otuz yıl içinde Jerveniye dönmemişlerdir.

Dilsel kültürleşmeye, nesiller bağlamında bakacak olursak, şunlar söylenebilir: En eski nesilin çoğunluğunun konuştuğu dil Makedonca olsa da ikinci neslin dili Türkiye'de doğup, burada okula gittiklerinden dolayı Türkçeye kaymıştır. Bu nesil iki dili de konuştuğunu ve anladığını ve günlük çift dilli durumlarda tatmin olduklarını belirttiler. Üçüncü nesilde ise Makedonca, temel diyalog kurma ve anlama dışında pasif kalmıştır (atalarının kültürüne bağlı kalan kültürel liderler dışında). Bu genç neslin ('milenyum nesli') incelenmesi gereklidir. Bunlar tek dilli olmaktadırlar. En ilginci de 93 yıl sonra Anadolu'nun ortasında Kako ste? ("Nasılsınız?" deyip), hoş bir gülüş ve cevap alabilmektir.

Sonuç

Bu alışmada Jervenli'lerin hikayesi ya da tarihiyle iki toplumsal fenomeni sunmaya çalıştım. Sosyolojik açıdan, Sinasos (Mustafapaşa) topluluğuna o zamanlarda yeni gelenler olarak adlandırılanların yaşanmış tarihi toplumsal kimliklerin söylemsel oluşumları hakkında önemli noktalar içeriyor. Bu insanların en azından konuştukları dil bağlamımda Makedon kökleri söylemin önemli bir bölümünü oluşturuyor; susturulan sesler ve konular (kelimeler, ifadeler). Bunlar düşünülmez olmasa da söylenmez olmuşlardır. Bu durum Türkiye sosyoloji toplumunda böyle değildir. Hakkında konuştuğum bu sosyal gerçeklikler bilinir, tartışılır ve bunların hakkında az da olsa benden daha deneyimli akademisyenler yazı yazmıştır.

Bu yaşam hikâyeleri onların Türk politik ulusuna başarılı olarak kültürleşmelerinin ve birleşmelerinin sağlandığını gösterir. Mustafakemalpaşa'da yaşayanlar birbirlerine bağlı huzurlu ve de canlı bir köylü topluluktur. Bu güzel köylü göçmen kültürün çift dilli olması Türk vatandaşlığının zenginliğini ve içine kabul edici özelliğini göstermektedir.

Kaynakça

Aytaş, S. (2007). *Bitmeyen Muhacirlik.* İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

Bayındır-Goularas, Gökçe (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması. *Alternatif Politika, 4* (2), 129-146.

Çavuşoğlu, H. (2007). "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri. *Bilig, 41*, 123-154.

Ermisch, H. (2000). *Minderheitenschutz ins Grundgesetz?* Münster: LIT Verlag.

Güvenç, S. (2010). *Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası: Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

Hasluck, M. M. & Morant, G. M. (1929). Measurements of Macedonian Men. *Biometrica, 21* (1), 322-336.

İlbars, Z. & Temren, B. (2003). *Kültürel Boyutuyla Mustafapaşa (Sinasos).* Sosyal Antropolojik Monografi. Ankara: TÜKSEV.

Özsoy, İ. (2007). *Mübadelenin Öksüz Çocukları.* Ankara: Bağlam.

Özsoy, İ. (2014). *İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor* (4.baskı). Ankara: Bağlam.

Sepetçioğlu, T. E. (2014). İki tarihsel "eski" kavram, bir sosyo-kültürel "yeni" kimlik: mübadele nedir, mübadiller kimlerdir? *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi. 18* (3), 49-83.

Tsetleka, A.M. (2012) Batı Makedonya'nın Yunanca Konuşan Müslümaları: Valladesler. Müfide Pekin (Ed.) *Mübadil kentler: Yunanistan* içinde (s.146-168). İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

Whyte, W.F. (1993). *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum* (4.baskı). Chicago: University of Chicago Press.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ DERSİ BAĞLAMINDA BİR TAŞRA ÜNİVERSİTESİ TARTIŞMASI

İlknur Meşe[1]

Özet

1990'lı yıllardan beri kurulmaya başlanan taşra üniversiteleri, 2000'lerde hız kazandı ve her ile bir üniversite kurma yönünde bir hükümet politikası olarak yaygınlık kazandı. Çalıştığım iki üniversite de bu politikaların ürünü olarak 2006 yılında açıldılar. Taşra üniversitelerinin hem olumlu hem de olumsuz yanları var.

Çalıştığım üniversitede zorunlu bir ders olarak okutulma kararı alınan (koordine edilmesine ve içeriğinin hazırlanmasına aktif olarak katıldığım) toplumsal cinsiyet eşitliği dersini vermek benim için zorlayıcı ve farklı bir deneyim oldu. Kırsal kökenli ve alt sosyo-ekonomik sınıftan öğrencilerin ağırlıklı olarak bulunduğu bir taşra üniversitesinde, sağ siyasetin kutsallarından olan "aile, kültür, devlet, erkeklik" gibi kavramları sorgulamaya ve tartışmaya açmak belli zorlukları da beraberinde getirdi.

Bu bildiride, taşra üniversitesine hâkim olan yapı ve pratiklerin toplumsal cinsiyet eşitliği dersi deneyimlerimi nasıl şekillendirdiğini tartışacağım.

Anahtar Kelimeler: *Taşra, Taşra Üniversitesi, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Dersi, Feminizm.*

1. Taşra Üniversitesi Kavramı Neyi Anlatır?

Taşra üniversitesi kavramı ile ilk olarak üniversitenin kurulduğu yerin küçük bir yerleşim birimi olmasını; ikinci olarak, yeni kurulduğu için daha kurumsallaşmamış olmasını, üçüncü olarak ise, zihniyet olarak "taşra" özellikleri göstermesini anlatmak istiyorum. Taşra, "dar ufuklar, kahredici bir yeknesaklık, boğucu bir taassup, iletişim evreninin –teknolojiyle daha da derinleşebilen- kısıtlılığı, cemaatlere sıkışmış bir kamusal alem, yabancı olan her şeyi tuhaf bir bitkiymiş gibi algılayan 'yabani' bir hal, vasatlığın hizaya sokucu egemenliği…"dir (Bora, 2011, s. 40).

Taşra üniversitelerinin hem olumlu hem de olumsuz işlevleri var. Ekonomik ve sosyal sermaye eksikliği nedeni ile merkezdeki büyük üniversiteleri kazanamayanlar için veya yaşadığı taşra ili veya yakınlarındaki iller dışında uzak bir yere üniversiteye gitmesine babaları tarafından izin verilmeyen kadın öğrenciler için taşra üniversiteleri iyi bir imkân oluyor. Akademisyenler açısından ise, büyük ve kurumsallaşmış üniversitelerde eğitim almış, ama kadro doluluğu nedeniyle oralarda iş bulamayanlar için bir istihdam alanı yaratıyor. Fakat bunun yanında birçok olumsuzluğu da beraberinde getiriyor. Rektörlerin son alınan hükümet kararıyla cumhurbaşkanı tarafından atanan bir konuma gelmeleri taşra üniversiteleri ile iktidar arasındaki organik bağı gittikçe artırmaktadır. Bu nedenle taşra akademileri her zamankinden daha fazla

[1] Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, inurmese@gmail.com

devletin ideolojik aygıtlarından biri olmuştur. Öğrenciler de coğrafi bölgeler ve sınıfsal aidiyetleri açısından bu organik bağı güçlendirecek tedrisata yabancı değiller.

2. Taşra Üniversitelerinde Kadın Çalışmaları

Çalıştığım üniversitenin kadın araştırma merkezi 2012 yılında kuruldu. Her yıl 8 Mart'ta yapılan etkinlikler genel olarak araştırma merkezlerinin faaliyetleri kapsamında yer alıyor. Bu çerçeveden, çalıştığım üniversite de dâhil olmak üzere taşra üniversitelerindeki kadın çalışmalarının üç şekilde yapıldığını söyleyebilirim. Birincisi, Aksu Bora'nın (2014, s. 43-44) ifade ettiği "sağduyulu feminizm" perspektifinden yapılan çalışmalar. Ona göre sağduyulu feminizm, feminizmi politik özelliğinden ayırarak onu kadın hakları savunuculuğuna indirger. İkincisi, kadın çalışmalarının bir tür "sosyal hizmet alanı" haline dönüşmesi. Üçüncüsü ise, "gösteri" merkezli çalışmaların veya etkinliklerin yapılması. Bunlar uzun vadede fayda sağlayacak sürekli ve küçük işlerden uzak, Bauman'ın (2014, s. 128) "azami etki ve anlık kullanım" ifadesiyle anlatabileceğimiz çalışmalardır. Yüksek Öğretim Kurumu'nun 2015'te yaptığı "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Duyarlı Üniversite Çalıştayı" sonrası aldığı kararları takiben, çalıştığım üniversitede senato tarafından toplumsal cinsiyet eşitliği dersinin ön lisans ve lisans programları olmak üzere bütün üniversitede tek dönem ve zorunlu bir ders olarak okutulması kararı alınmasını bu doğrultuda değerlendiriyorum. Bu, müzakere sonucu alınmış bir karar olmadığı gibi kadın çalışmalarına duyulan akademik bir ilgiden de kaynaklanmıyordu.

3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Dersine Dair Deneyimlerim

Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak bu dersi vermeye gönüllü olan hocaları tespit ettikten sonra onlara yönelik bir eğitim semineri düzenledik. Yaklaşık 33 kişilik bir grup oluştu. Yararlanacakları kaynaklara dair okuma listesini, oluşturduğumuz e-mail grubunda paylaştık. Yoğun uğraşlar vererek kimin nerede bu dersi vereceğini gösteren bir program hazırladık. Elbette ki itirazlar geldi. Her seferinde yeni düzenlemeler yaptık ve 2015-2016 güz dönemine bu dersle ilgili her şeyi yetiştirdik. Ve nihayet bu dersi vermeye başladık.

Eğitim Fakültesi'nin Türkçe Öğretmenliği (2 şube, 82 öğrenci), Okul Öncesi Öğretmenliği (2 şube, 88 öğrenci) ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (2 şube, 88 öğrenci) bölümlerinde derse girdim. Toplam 258 öğrencim vardı. Eğitim Fakültesi benim için çok önemliydi, çünkü bu öğrenciler öğretmen olacaklardı.

Kırsal kökenli ve alt sınıftan öğrencilerin ağırlıklı olarak bulunduğu bir taşra üniversitesinde, ataerkil sistemi yeniden üreten "aile, kültür, namus, heteroseksüellik, kadınlık ve erkeklik" vb. kavramları ve arkasında yatan iktidar ilişkilerini sorgulamaya ve tartışmaya açmak belli zorlukları da beraberinde getirdi. Öncelikle dindar, muhafazakâr ve milliyetçi erkekler tepki gösterdiler. Ders dönemin sonlarına doğru yavaş yavaş dersi terk etmeye başladılar.

Derste sürekli dile getirdiğim "kişisel olan politiktir" ifadesi, "feminist olan politiktir"e dönüştürülüp, hocalar derste politika yapıyorlar söylentisine sebep oldu. Bütün okulda, gerek derslerde ve gerek düzenlenen konferanslarda, akademik ve idari personelinden öğrencilere kadar herkes sürekli hâkim siyasi kodları hiç çekinmeden özgürce dillendirir ve uygularken feminist dilin politik olarak yaftalanması, politik olanın neye göre belirlendiği, kimlerin politik olarak görüldüğüne dair ipuçları veriyor. Bu habitus içinde benim toplumsal cinsiyet eşitliği gibi iki saatlik ve tek dönemlik bir derste eşitlikçi, özgürlükçü ve sorgulayıcı bir tutum yaratmaya çalışmam yel değirmenlerine karşı savaşmak gibi oluyordu. Bu derste yaratmaya

uğraştığım zihniyet o bölümün başka hocaları ve başka dersleri tarafından desteklenmeliydi ki genel ve kalıcı hale gelsin. Halbuki benim pedagojik mesaim okulun pedagojik eğitimini aşacak bir güce, zamana ve otoriteye sahip değildi. Bu yüzden onların karşısında her anlattığımı savunmak ve onları ikna etmek zorunda kalıyordum.

Sadece erkek öğrencilerden değil, onların erkek bölüm hocalarından da, dersin içeriğine, okuttuğum kitap ve makalelere yönelik tepkiler alıyordum. Genel olarak bu ders üniversitede "sapkın" olarak algılandı. Fakat bu bakış Chandre Talpade Mohanty'nin Sınır Tanımayan Feminizm'de (2008) tespit ettiği gibi, üniversitenin farklı olanı (ders veya hoca) marjinalleştirerek içermesiyle veya Bourdieu'nün (1988) belirttiği gibi, sapkın(lık)ların takipçi kazanıp kabul gördükten sonra belli oranda akademik özerklik ve pazarlık gücü elde etmesiyle sonuçlanmıyordu. Aksine taşra kültürü içinde bu ders, "kültürü bozan", "toplum/aile düzenine aykırı" vb. eleştirilerle reddedildi. Okuldaki kimi hocalara göre –ki bunların çoğu ilahiyat eğitimli- kadın ile erkek zaten eşitsiz bir konumda olmalıdır, çünkü Kuran böyle diyor. Dolayısıyla son noktayı koymuş oluyorlardı.

4. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Dersi Değerlendirme Formundan Elde Ettiğim Sonuçlar

Dönemin son haftalarına doğru öğrencilerden dersle ilgili 9 sorudan oluşan bir değerlendirme formunu doldurmalarını istedim. Toplam 258 öğrenciden 167'si (109 Kadın- 58 Erkek) değerlendirme formunu cevapladılar. İstatistiksel veriler vermekten ziyade, öğrencilerin sorulara verdikleri hem benzer hem de farklı cevapları, onların yazdığı şekliyle vermek istiyorum. Çünkü asıl yorumlanacak olan bu cevaplar:

- Öğrencilerin tamamı Türkiye'de her alanda kadın ile erkek arasında eşitsizlik olduğunu düşünüyor. "Kültür, din, zihniyet, ataerkil ideoloji, Türk kültürünün kutsallaştırılması" gibi etmenleri eşitsizliğin nedenleri olarak görüyor.
- Türkiye toplumunda kadın erkek eşitliğinin mümkün olup olamayacağı sorusuna neredeyse yarı yarıya evet ve hayır cevapları geldi, ama evet cevapları koşulsuz değildi.

"Evet, (ama)…" diyenlerin cevapları:

"Zor, Türkiye ataerkil bir toplum"; "Toplum bilinçlendirilirse, yasalar yapılırsa eşitlik mümkün olur"; "Türkiye bir İslam devletidir. İslam'da kadın erkek eşitliği vardır. İyi bir mümin olursak eşitsizlik biter"; "İmkânlardan eşit faydalanma sağlanırsa eşitlik olur"; "Türk'ün eski tarihinde eşitlik var. Özümüze dönersek bunu buluruz"; "İyi bir eğitim, iyi bir eğitici ve devlet politikası ile mümkündür"; "Din, ataerkil ideoloji ve yasalar buna engel oluyor"; "Bu kuşakta değil, ama sonraki kuşakta eşitlik mümkün olabilir".

"Hayır, (çünkü)…" diyenlerin cevapları:

"Yapıyı değiştirmek zor, kadınlar ve erkekler bundan memnun"; "Değişim uzun zaman alır"; "Kültürü değiştirmek zor"; "Geleneklerimiz bunu gerektiriyor"; "Tam bir eşitlik mümkün değildir. Çünkü kadın ve erkeğin yaptığı işler ve fiziksel gücü eşit değildir/farklıdır"; "Bu düzen böyle gelmiş böyle gider"; "Kadın yapı olarak üzerinde baskı kurulmasına ve kendinin yönetilmesine ihtiyaç duyar"; "Eşitlik mümkün değildir. Çünkü merhamet ve annelik duyguları nedeniyle kadınlar üstündür".

- Feminizm hakkındaki düşüncelerini sorduğum soruya öğrencilerin çoğunluğu olumlu ifadeler yazmışlar, bir kısmı da olumsuz ifade bildirmişler.

Olumlu ifadeler:

"Toplumdaki kadın erkek eşitsizliğini yok etmeye çalışan topluluktur"; "Erkeklerin baskısına, ataerkil topluma karşı çıkar, ama feministler bazen bunu abartıyor. Bu yüzden toplum gözünde erkek, kültür, aile düşmanı olarak algılanıyorlar"; "Eşitsizliklerin ortadan kalkması için verilen bir mücadeledir"; "Asi kadınların kadın egemenliğini gerçekleştirmek istedikleri bir görüş olarak bilirdim. Bu dersle birlikte görüşüm değişti";

Olumsuz ifadeler:

"Kadınların erkeklere antipati duymasıdır"; "Bir cinsin diğer cinse uzaklık hissetmesi, sevmemesidir"; "Kadınların erkeklerden üstün olduğunu söyleyen düşünce tarzıdır"; "Kadının sadece kendini düşündüğü bencilce bir düşüncedir".

- TCE dersinin kadın erkek eşitliğini yaratma noktasında faydalı olup olamayacağı sorusuna çoğunluk şartlı bir evet cevabı vermiş. Bir kısım öğrenci hayır demiş.

"Evet, (çünkü/ama)…" diyenlerin cevapları:

"Bu ders insanları bilinçlendiriyor"; "Gelenekselleşmiş eşitsizlikleri anlamak için bu ders yararlı"; "Eşitsizlik alanlarını gösterdi"; "Erkeklere kadınları özne olarak kabul ettirmeyi sağlayabilir"; "Küçük çocuklara öğretmenlik yapacağımız için, onları küçükken eğitme noktasında faydalı olabilir"; "Eşitlikçe ve hoşgörülü olmaya davet ediyor"; "Ama ders sorunları dile getiriyor, çözüm üretmiyor".

"Kısmen, (çünkü)…" diyenlerin cevapları:

"Ama tek başına bu ders yeterli değildir"; "Geç kalındı, daha erken yaşlarda bu eğitim başlamalı"; "Sadece kız öğrenciler üzerinde faydalı olabilir. Erkek öğrenciler dersi saçma buluyorlar"; "Bütün bir eğitim hayatının içine yayılmalı ve temel bir hayat felsefesi olmalı. Ancak böyle eşitlik sağlanabilir"; "Eşitlik değil, farkındalık yaratabilir".

"Hayır, (çünkü)…" diyenlerin cevapları:

"İnsanları bu yaştan sonra değiştirmek zor"; "Ders sadece kadın egemenliğinden bahsediyor. Bazen bu dersten çıktıktan sonra erkek olduğum için utanıyorum"; "Bitki ve hayvanlarda bile erkeğin dişiye üstünlüğü varken bunu değiştirmedeki amaç nedir? Din bile kadın erkek eşitliğini onaylamaz"; "İnsanlar ne olursa olsun değişmezler. Bu dersi öğrenirler, ama bir müddet sonra yine eski düşüncelerine dönerler".

- Bu dersin mesleklerine bir katkısı olup olmayacağı sorusuna öğrencilerin verdikleri cevap evet olmuş.

"Evet, (çünkü)…" diyenlerin cevapları:

"İnsanlara eşit davranmam gerektiğini öğretti"; "Bayanlara daha kibar davranma noktasında faydalı olabilir"; "Öğrencilerin arasında daha eşit davranmamı sağlayacağına inanıyorum:

Olayları daha geniş perspektiften değerlendirebileceğiz"; "Öğretmen ayrımcı bir zihniyete sahip olmasa yetiştirdiği nesil de ayrımcı olmaz"; "Kişileri kayırmayı engeller"; "Küçük yaştaki insanlara öğreteceğimiz için değişim yaratabilir".

- LGBTİ bireyleri hakkındaki görüşlerini sorduğum soruya kadın öğrencilerin çoğunluğu olumlu cevap vermişler. Erkek öğrenciler ise bölünmüşler. Yarıdan biraz fazlası olumlu, geri kalanı olumsuz cevap vermişler.

Olumlu cevabı "ama" ekleyerek verenler:

"İnancıma uygun değil; ama insan oldukları için saygı görmeleri gerektiğini düşünüyorum"; "Saygı duyuyorum, ama fikirlerim uyuşmuyor, onlara mesafeliyim"; "Saygı duyuyorum, ama ülke gündeminde olmasınlar"; "Saygım var, ama bu bireylerin artışı toplumun ahlak çöküşünü gösteriyor"; "Saygım var, ama toplum için çok yararlı değiller"; "Saygım var, ama evliliklerinin yasallaşmasından yana değilim"; "Tedavi ederek onları eski hallerine geri getirebiliriz"; "Saygım var, ama milletimizin geleceği için kabuklarına çekilmeli, faaliyette bulunmamalılar"; "Saygım var, ama hormonla ilgili bir bozukluk olduğu için tedavi edilmesi gerektiğini düşünüyorum"; "Biyolojik ise ona bir şey diyemem, ama iradesiyle tercih edilmişse kabul etmem"; "Kendi kimliklerini kendi seçmedikleri için dışlanmamalılar"; "Herkes tercihinde özgürdür, hakları korunmalı"; "Hakları anayasal güvence altına alınmalı"; "Farklılıkları dışlamamak lazım".

Bu cevaplardan LGBTİ bireylerine ancak, "aile kurmadıkları, yasal haklarını aramadıkları, çoğalmadıkları, iradeleriyle tercih etmedikleri ve görünmez oldukları" takdirde saygı duyacaklarını belirten bir öğrenci kitlesi olduğunu görmek gerekiyor. Çok azı şartlı bir cevap vermemiş.

Olumsuz cevaplar:

"Onaylamıyorum, ama doğal buluyorum"; "Heteroseksüelliği savunuyorum"; "Kendi benliğini kaybetmiş, hayatta umut ve beklentisi olmayan kişilerin tercihidir"; "Anne baba etkisi, yanlış arkadaşlıklar, yanlış seçimler onları böyle davranmaya itmiş olabilir. Onlara sempati duymuyorum, ama kendi tercihleri olmadığı için acıyorum"; "Yaradılışın tersine hareket ediyorlar"; "Kadınlar ve erkekler kendi özlerine ihanet etmemelidirler"; "Dini değerlere aykırı"; "Toplumsal ahlaka aykırı"; "Kişilik ve ruh sağlığı bozuk insanlar, tedavi edilmeliler"; "Terbiyesizlik, ahlaksızlıktır"; "Nefret ediyorum, öldürmek isterim".

- Bu dersin hayatlarında bir etki yaratıp yaratmadığını veya ileriye yönelik olarak yaratıp yaratmayacağı sorusuna hem erkek öğrencilerin hem de kadın öğrencilerin çoğunluğu evet cevabını vermişler.

"Evet, çünkü…" diyenlerin cevapları:

"Bütün Türkiye'ye bu ders konmalı"; "İleride kuracağım ailede daha iyi, eşitlikçi ilişkiler kurmamı sağlayacak"; "Öğrencileri sorgulamaya teşvik etti"; "Daha bilinçli bir birey olmama katkı sağlayacak"; "Kadın erkek eşitliği fikri aklıma tam anlamıyla yerleşti"; "Günlük hayattaki eşitsizliklerin farkına vardım"; "Anneme ve ablama karşı yaptığımız yanlışların farkına vardım"; "Hayatın müşterek olduğunu anladım"; "Eleştirel düşünmeyi sağladı".

- “Ders kapsamında üzerinde durulmasını istediğiniz bir konu var mı?” sorusuna yazılan cevaplar:

“İslam ve Müslümanlık hassasiyetiyle işlenirse faydalı olur”; “İslam dini üzerinde daha fazla durulmalı”; “Eşitsizliğin sebebinin dinden kaynaklanmadığı üzerinde durulmalı, çünkü toplum öyle biliyor”; “Toplumsal cinsiyet ve din ilişkisi daha ayrıntılı işlenmeli. Çoğu davranışın sebebi din olduğu için bu konu da din açısından tartışılmalıdır”; “Derste kadının doğasında olan şeyler yok sayılıyor. Doğurma, emzirme vs. Doğada bile yavru annesini tanır. Babasını tanımaz. Yanlış yönlendiriliyoruz”; “Ders saati arttırılabilir”; “Doğu’daki töreler ve bazı gelenekler hakkında konuşulmalı”; “Doğu-Batı bölgeleri arasındaki farklılıklar kadınların (kadın öğrencilerin) deneyimlerinden yola çıkılarak ortaya konmalı”; “Hep kadınlar üzerinden gidiyor, biraz da erkeklerden bahsedilmeli”.

- 2015-2016 Bahar dönemi için hangi etkinliklerin yapılmasını istersiniz? sorusuna verilen cevaplar:

“LGBTİ bireylerinin dinle ilişkisi üzerine panel yapılabilir. Çünkü bildiğim kadarıyla onlar hiçbir dine mensup değiller, hiçbir din de onları kabul etmiyor”; “LGBTİ bireylerine yönelik bilgilendirici bir konferans düzenlenmeli”; “Kadın ve erkeğin eşit olduğunu anlatan karikatür, resim, şiir gibi faaliyetler yapılabilir”; “Taciz ve tecavüze yönelik bir etkinlik yapılabilir”; “Anne babalarımıza bir seminer düzenlenmeli. Çünkü onların ataerkil zihniyetten kurtulmaya ihtiyacı var”; “İslam dininin kadın ve erkek eşitliği hakkında neler söylediğini anlatan bir çalışma yapılmasını isterim. Çünkü yaşamı din şekillendirir”…

Sonuç

Sorulara verilen cevaplara baktığımda en tepede açıkça görünen bir gerçeklik var. Bu dersin mesleklerine katkısı olabileceği, şu anki hayatlarında bir etki yarattığı ve ileriki hayatlarında yaratabileceği konusunda olumlu ifadeler kullanan öğrenciler Türkiye toplumunda eşitliğin yaratılacağı noktasında büyük oranda ümitvar görünmemişler. Öğrencilerin çoğunda gördüğüm ilgisizlik, kişisel ve toplumsal beklentilerinin yüksek olmayışı, onların karamsar ve endişeli olmalarıyla ilgiliydi. Bu durum özne olamamaktan, kendilerini özne olarak görememekten kaynaklanıyor. Öğrenciler toplumsal değişimi yönlendirebilecekleri duygusuna sahip değiller. Değerlendirme formunda her ne kadar bu dersin kendileri için faydalı olduğunu, etki yarattığını ve meslek hayatlarına uygulayacaklarını söyleseler de, bu konuda bile tam olarak emin değiller. Değerlendirme formunun 4. sorusuna verilen “İnsanlar ne olursa olsun değişmezler. Bu dersi öğrenirler, ama bir müddet sonra yine eski düşüncelerine dönerler.” cevabıyla birlikte “Ama ders sorunları dile getiriyor, çözüm üretmiyor.” cevabını birlikte düşündüğümde şu an etki yaratıyormuş gibi gözüktüğü fakat uzun vadede desteklenmezse (aile, iş ve kamusal yaşantıda) öğrencilerin kendi başlarına bu bilgiyi işlevsel kılma gücüne sahip olmadıklarını görüyorum. Öyle ki sorunlara çözüm üretmeyi dahi dersten bekleyecek kadar pasifize haldeler. Onlara göre eğer biz bir hocaysak çözümü de onlara öğretmemiz gerekiyor. Şimdi bu bilgiyle ne yapacaklar, nasıl baş edeceklerdi? Evlerine döndüklerinde kendilerini öğrendiklerini uygulayabilecek güçte hissetmiyorlar. Anne babalarıyla, abileriyle, akrabalarıyla, arkadaşlarıyla vs. çatışmaları gerekecek. Onları değişmeyecek kadar sabit gördükleri için çatışmaktan ürküyorlar.

Bununla bağlantılı olarak farklı olanı yapmaktan ve farklı olandan korkma LGBTİ bireyleri hakkındaki düşüncelerine de yansıyor. Yine özne olamamakla ilgili. Özellikle erkek öğrencilerin nefret söylemi LGBTİ bireylerini erkekliğe bir tehdit olarak görmelerinden kaynaklanıyor.

Feminizm hakkında öğrencilerin çoğunluğunun olumlu ifadeler kullanması benim açımdan oldukça sevindirici oldu. Bu, en azından kavram düzeyinde bile olsa feminizmi benimsediklerini gösterir.

Bütün zorluklarına rağmen verdiğim bu dersi, okul ile toplumsal değişim arasındaki bağlantıyı sağlayacak bir araç olarak görüyorum. Özellikle taşra üniversitelerinde bu ders eleştirel ve feminist pedagojik bir formasyonla anlatılırsa okul, "yapılandıran/yeniden üreten" özelliğinin yanı sıra "dönüştüren" bir özelliğe de sahip olacaktır.

Kaynakça

Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat.* (İsmail Türkmen, çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Bora, A. (2014). *Feminizm Kendi Arasında.* Ankara: Ayizi Kitap.

Bora, T. (2011). Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye. Tanıl Bora (der.) *Taşraya Bakmak* içinde (s. 37-66). İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus.* (Peter Collier, Tr.). US: Standford University.

Mohanty, C. T. (2008). *Sınır Tanımayan Feminizm.* (Hatice Pınar Şenoğuz, çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

ENFORMEL İSTİHDAM, ETNİK BAĞLAR VE SINIF KİMLİKLERİ: EV HİZMETLERİNDE ÇALIŞAN ERMENİSTANLI GÖÇMENLERİN DENEYİMLERİ

Monika Manişak-Paksoy[1]

Özet

Bu bildiri, İstanbul'da ev hizmetlerinde çalışan 12 Ermenistanlı göçmenle gerçekleştirilen görüşmeler sonucu edinilen ön bulguları sunmaktadır. Araştırma kapsamında işveren-işçi ilişkileri, kayıt dışı çalışmanın verdiği kırılganlık, işverenlerle olan etnik bağlar ve Ermenistanlı göçmenlerin Türkiye'ye ve Türk kültürüne ilişkin algıları incelenmiştir. Araştırmanın çıkış noktasını Anna Muradyan'ın 2015 tarihli çalışmasında sunduğu verilerden biri oluşturmuştur: İstanbul'da ev hizmetlerinde çalışan Ermenistanlılar Ermeni aileler yerine ağırlıklı olarak Türk ailelerin yanında çalışmayı tercih etmektedir (Muradyan, 2016, s. 38). Bu bulgunun geçerliliği yeni bir örneklemle test edilmiş ve değişkenler incelenmiştir. Katılımcılardan 6 tanesi 10 yılı aşkın süredir (İstanbul'da yerleşik) sadece Ermeni ailelerin yanında temizlik ve/veya bakım hizmeti vermektedir; diğer 6 katılımcı ise hem Türk hem Ermeni ailelerin yanında çalışma deneyimi bulunan kişilerdir. Bu hususta göçmenlerin eğitim düzeyi ile Türk veya Ermeni ailelerin yanında çalışma tercihleri arasında bir bağ gözlemlenmiştir. Vasıfsız işçi olarak değerlendirebileceğimiz ve eğitim düzeyi düşük olan 6 katılımcı tercihen Türk ailelerin yanında çalışmayı isterken ve ortak etnik bağlara rağmen İstanbul Ermenileri ile kesinlikle çalışmak istemediklerini dile getirirken; görece daha yüksek eğitim düzeyine sahip ve en az iki yıllık meslek yüksekokulu mezunu olan hemşire, kütüphane müdürü, konservatuar mezunu vs. gibi vasıflara sahip diğer 6 katılımcının İstanbul'daki Ermeni cemaati ile olumlu ilişkiler içerisinde olduğu, Türkçe öğrenmediği ve Türk kültürü ile fazla etkileşim halinde olmadığı gözlemlenmiştir. Sonuç itibariyle, katılımcıların eğitim düzeyi, kültürel sermayeleri, kimlik formasyonu gibi değişkenler araştırmanın ön bulgularına dair ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistanlı göçmenler, İstanbul Ermenileri, güvencesiz ev hizmeti, etnik bağlar

1. Giriş

Ev içi hizmetler denince akla ilk önce temizlik ve bakım sektörünün başrolünde olan kadın emeği gelir. Söz konusu sektörün önemli bir aktörü olan göçmenler ise kayıt dışı çalışmanın verdiği kırılganlık ve güvencesizlik ile karşı karşıyadır. Bu bildiri, İstanbul'da ev hizmetlerinde çalışan göçmen işçilerin deneyimleri, işverenleriyle olan ilişkileri ve Türkiye'ye ilişkin algıları üzerine yapılan saha araştırmasının ilk bulgularını sunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan İstanbul Ermenilerinin temizlik, hasta veya çocuk bakımı hizmetleri için işe aldığı Ermenistanlı göçmenler ile aralarındaki etnik bağların taraflarca ne anlama geldiği ve ilişkileri ne şekilde yönlendirdiği göz önünde bulundurulmuştur. Yanı sıra hem Türk hem Ermeni işverenlerin yanında çalışan Ermenistanlı göçmenler örnekleme dahil edilmiş ve göçmenlerin

[1] Y.lisans Öğr., ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı, monika.manisak@metu.edu.tr

eğitim düzeyleri ilişkiler bağlamında bir değişken olarak irdelenmiştir. Türkiye'de ev içi hizmetlerde istihdam edilen göçmenlerle ve onların işverenleriyle olan ilişkileriyle ilgili literatür incelendiği zaman "kadın olmanın" cinsiyet bağlamında ortak bir unsur olduğu, bunun zaman zaman bir çatışma yer yerse bir dayanışma faktörü olduğu "göçün kadınlaşması" bakımından önceki araştırmalarda özellikle feminist kuram üzerinden vurgulanmıştır. Bu çalışmada incelemeye değer görülen nokta ise işveren olarak İstanbul Ermenilerinin ve işçi olarak Ermenistanlıların sahip olduğu etnik bağlardır. İşveren-işçi ilişkilerinde tarafların birbirine doğulu-batılı, İstanbullu-Anadolulu, köylü-kentli, okumuş-cahil, zengin-fakir gibi ikiliklerin atfedildiği durumlar gözlemlenmiştir.

2. Tarihsel Arka Plan ve Kimlik Formasyonu

Ermenistan'dan Türkiye'ye doğru yaşanan göç akışı düşünüldüğünde, İstanbul'da bir Ermeni cemaatinin varlığı göçmenlerin özellikle 1990'ların başında iş bulmak adına varış noktası olarak Türkiye'yi seçmesinde bir etken olmuştur. Ağırlıklı olarak bavul ticareti ile başlayan süreç daha sonra yoğun bir şekilde Türkiye'deki yeni orta sınıfın modern ihtiyaçları doğrultusunda rağbet gören ev hizmetleri ile devam etmiştir. Öte yandan tarihsel olarak "Demir Perde'nin" iki tarafında bulunan ve mevcut sınırların kapalı olmasına bağlı olarak etkileşimleri çok kısıtlı olan Ermeniler arasındaki sosyo-kültürel farklılıklardan bahsedilebilir. Doğu ve Batı Ermenicesi olarak ayrılan dil ciddi bir iletişim kopukluğu doğurmasa da, bu farklılık yer yer bir ayrışma unsuru olabilmektedir. Dolayısıyla etnik köken ortak bir unsur olmasına rağmen, söz konusu iki grubun tarihsel ve kültürel altyapılarının farklı olduğunun altı çizilmelidir. Bir diğer ifade ile Ermenistan vatandaşlarının Sovyet geçmişi ve TC vatandaşı olan Ermenilerin azınlık statüsünde olduğu, farklı bir kültür ve kimlik inşası sürecinden geçtiği hatırlanmalıdır (Muradyan, 2016, s. 40).

3. Araştırma Problemi

Yekpare bir Ermeni kimliğinden bahsetmek zorunda olmasak da, aslında birbirlerine bir anlamda yabancı olan bu iki Ermeni kimliğinin İstanbul'da enformel istihdam vesilesiyle işveren-işçi konumunda bir araya gelişi bazı vakalarda etnik bağlar özelinde bir dayanışma ortamı oluşturmuş, bazense beklenmedik bir şekilde emeğin sömürüldüğü örneklerle sonuçlanmıştır. İstanbul'da bir Ermeni toplumunun varlığı ilk etapta Ermenistanlı işçilerin çalışmak için Türkiye'yi tercih etmelerinde bir etken olmasına rağmen, araştırmacı-yazar Anna Muradyan'ın yaptığı çalışmanın ortaya koyduğu çarpıcı bir bulguya göre Ermenistanlı işçiler Ermeni aileler yerine ağırlıklı olarak Türk işverenlerle çalışmayı tercih etmektedir. Bu bulgunun geçerliliği yeni bir örneklem ile test edilmiş ve Ermenistanlıların hem Türk hem Ermeni işverenlerin yanında edindiği deneyimler karşılaştırılmıştır. Bu esnada iki grubun farklı kültürel kimliklerine ve etnisite kavramının taraflarca ne derece ilksel (primordial) ve ne derece yapılanmış (constructed) olarak algılandığına dair çıkarımlar yapılmıştır (Hutchinson & Smith, 1996). Yanı sıra Ermenistanlı göçmenlerin eğitim düzeyleri, kültürel sermayeleri ve diğer göçmenlerle kurdukları sosyal ağlar göz önünde bulundurulmuştur.

4. Literatürdeki Kuramların Sahadaki Yansıması

Sahada karşılaşılan dört ana tema şunlardır: etnisite, toplumsal cinsiyetin rolü, hayali akrabalık ve eğitim seviyesi. Ücretli veya ücretsiz olsun ev içi hizmetler literatürde "görünmez emek" olarak ele alınır (Acar-Savran, Tura-Demiryontan, 2008). Kayıt dışı çalışmanın verdiği kırılganlık ise bu görünmez emeği çok daha hassas bir noktada konumlandırmaktadır.

Ermenistanlı göçmen kadınlar ifadesinde kullanılan bu üç kelime yani "Ermeni", "kaçak işçi ve "kadın" kelimeleri etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyet kimliklerinde karşılık bulduğuna göre bu üç kavramdan bahsetmek mecburidir (Çelik & Yüce Tar, 2016, s. 61). Ele alınması gereken bir diğer kavram ise Sibel Kalaycıoğlu ve Helga Rittersberger-Tılıç'ın kapsamlı bir şekilde yürüttüğü ve Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar çalışmasıyla özellikle vurguladığı "hayali akrabalık" mefhumunun stratejik özelliğidir. Göçmenlerle gerçekleştirilen 12 derinlemesine görüşmenin her birinde çalışanlar bir tür akrabalık bağının ister istemez kurulduğunu ve özellikle bakım hizmetlerinde bunun bir iş gibi değil, "kendi aile ferdimizmiş gibi" düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu benzetme hem Türk hem Ermeni işverenler için yapılmış olsa da dikkat çeken nokta tarafların Ermeni olmanın verdiği bir kan bağı, ortak geçmiş, ortak kültür gibi söylemlere de yer vermiş olmasıdır. Öte yandan katılımcılardan bir tanesi bu akrabalık halinin "hayali" olduğuna dair çıkarım yapabileceğimiz şu sözleri dile getirmiştir:

> Monika: *Daha önce baktığınız yaşlılardan ve onların vefatına kadar onların yanında çalıştığınızdan bahsettiniz. Yanlarından ayrıldıktan sonra bu kişilerin aileleriyle irtibatta kaldınız mı, iletişiminiz devam etti mi?*
>
> Armine D. (56): *Hiçbiriyle artık görüşmüyoruz. Çalışırken ilişkiler iyiydi; aileden biri gibiydim. Bir yayaya 5 sene kendi annem gibi baktım, ama cenazeden sonra bana ne bir teşekkür ettiler ne bir şey. Ermeni bir aileydi bu. Konuşmadan ayrıldık. Demek ki aslında öyle sıcak bir ilişkimiz yokmuş; köprüyü geçene kadarmış… Belki de kadına iyi bakmam için beni hoş tuttular. Çok gücüme gitti…*

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi göçmenlerin bakım hizmeti deneyiminde bir tür "duygusal emek" de işin içine girmektedir. Bu ve literatürde karşımıza çıkan "deniz-aşırı annelik" (Hondagnou-Sotelo & Avila, 1997) ve "küresel bakım zincirleri" (Hochschild, 1983) gibi benzer kavramlar yapılan saha çalışmasında da karşımıza çıkmakla birlikte, etnik bağların ortak olduğu durumlarda bu motiflerin yer yer daha da güçlendiği izlenmiştir. Bu bölümde son olarak araştırmaya katılan göçmenlerin eğitim seviyelerinden bahsedilecektir.

Tıpkı Rhacel Salazar Parrenas'ın 2000 yılında Filipinli ev işçileri üzerine yaptığı araştırmada olduğu gibi, bu sektörde çalışan göçmenlerin eğitim düzeyi sanılanın aksine yüksek olabilmektedir. Parrenas, Los Angeles ve Roma'da gerçekleştirdiği araştırmada ev hizmetlerinde çalışan Filipinli işçilerin aslında vasıfsız olmadığını, ancak mesleklerini kendi ülkelerinde icra edemediklerini vurgulamıştır. Ermenistanlı göçmenleri konu alan bu araştırmada da benzer bulgulara rastlanmıştır. Araştırmaya katılanlar arasında vasıfsız işçilerin yanı sıra hemşire, konservatuar mezunu, hukuk mezunu, meslek okulu mezunu ve milli kütüphane müdiresi olup İstanbul'da evlerde çalışan kişiler mevcuttu.

5. Ön Bulgular ve Tartışma

Saha araştırmasında toplanan veriler analiz edilirken örneklem iki gruba ayrılmıştır: Sadece Ermeni işverenlerin yanında çalışanlar ve hem Türk hem Ermeni ailelerin yanında çalışmış olanlar. Bu iki grup arasında göze çarpan en keskin ayrım Türk işverenlerin yanında deneyimi olan göçmenlerin her birinin kurduğu benzer bir ifade olmuştur: "Türkler bizimkilerden çok daha iyi; buranın Ermenileri bize yardımcı olmuyor, bizi hor görüyor ve nasıl oluyorsa dilimizi anlamıyor". İlk gruba ilişkin örneklerden bahsedecek olursak; 15 yıl önce İstanbul'a iş bulmak

için gelmiş ve ilk yıllar Ermeni ailelerin yanında çalışmış olan bir göçmen şu ifadeleri kullanmıştır: "Burada Ermenilerin yaşıyor olması güven vermişti, ne de olsa aynı kandanız". Bu katılımcı zaman içerisinde artış gösteren göçmen sayısı ile birlikte İstanbul'da yerleşik olan Ermeniler ile aralarındaki ilişkilerin olumsuz yönde etkilenmeye başladığını belirtmiştir. Son dönemde göçmenler arasında artan suç oranının bu olumsuz ortama davetiye çıkarttığı da değerlendirme sürecinde göz önünde bulundurulmuştur (Balyan, 2016). "Türkiye'ye gelmeden önce korkuyor muydunuz?" sorusuna ise her iki grup benzer yanıtlar vermiştir: "Evet, hem de çok. Yol boyunca ağlamıştım.", "Düşman ülkeye gitmeyin diyordu herkes. Ama geldik ve Türklerin ne kadar yardımsever olduklarını gördük.", "Türkler bizi sefaletten kurtardılar" gibi ifadeler kullanılmıştır. Birinci örnekleme dahil olan katılımcıların hem Türk hem Ermeni işverenlerle çalışmış olması, onların deneyimlerini karşılaştırarak aktarmasına olanak sunmuştur. Sadece Ermeni ailelerin yanında çalışmış olan göçmenler ise ilk örneklemin aksine Ermeni ailelerin yanında güvende hissettiklerinden, akraba gibi ilişkilere sahip olduklarından ve Türk kültürü ile fazla etkileşim halinde olmadıklarından bahsetmiştir. Pek çoğu yatılı çalışan bu göçmenler Türkçeyi bilmemelerine bağlı olarak sokağa fazla çıkmadıklarından, işyeri olan mekanlar dışındaki ortama karşı korku duyduklarından ve sosyal hayatlarının ev ile kısıtlı olduğundan bahsetse de bu durumdan şikayetçi olmadıklarını ve kazandıkları paralar sayesinde Ermenistan'daki ailelerine destek oldukları için memnun olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca İstanbul'daki Ermeni toplumu tarafından çok iyi karşılandıkları ve işverenleriyle ilişkilerinin çok iyi olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde son olarak iki örneklemin Türkiye'ye ve Türk toplumuna ilişkin algılarından bahsetmek gerekirse Türkçe bilmeyen ve 10 yıllardır Ermeni ailelerin evinde çalışmış kişilerin Türkiye'ye ilişkin "düşman" imgesinin fazla kırılmadığı, ne olursa olsun devletler arasında husumet olduğu dile getirilmiştir. "Herhangi bir sebepten ötürü buradaki işiniz son bulsa ve aynı koşullara sahip bir Türk ailenin yanında bir iş teklifi gelse kabul eder miydiniz?" sorusuna ise istisnasız olarak bu örneklem "hayır", "asla", "gerekirse şimdiki işimden daha az ücret talep ederim" yanıtlarını vermiştir. Öte yandan diğer örneklem Türkçe bildiği, Türk arkadaşlar edindiği ve Türk patronlara sahip olduğu için kesin ifadelerle Türkiye'yi çok sevdiğini, asla dönmeyi düşünmediğini, Türklere müteşekkir olduğunu ve "düşman" imgesi tamamen yok olmuş olmasa da Türkiye ile ilgili görüşlerinin önemli ölçüde değiştiğini söylemiştir. İkinci örneklemdeki bütün katılımcıların kurduğu ortak cümleler ise şu olmuştur: "100 yıl önce yaşananları asla unutmayacak olsak da, bugünün insanını olanlardan sorumlu tutamayız", "Şuan biz memleketimizi terk etmek zorunda kalıyorsak, bu Ermenistan devletinin ayıbıdır". Bu ifadeler Türkiye'ye ilişkin önyargıların belirli ölçülerde kırıldığına işaret ediyor olabilir. Öte yandan iki örnekleme de dahil edilen katılımcıların eğitim seviyeleri ile onların Türk ve Ermeni toplumuna ilişkin algıları arasında bir ilişki olabileceği genelleme yapmamak kaydıyla tartışılabilir. Mikro düzeyde yürütülen bu çalışmanın ön bulgularına göre, görece daha alt sınıftan gelen, eğitim seviyesi daha düşük olan göçmenler Türk işverenlerle çalışmayı tercih ederken ve İstanbul'daki Ermeni toplumu ile özellikle bir bağ kurma çabası göstermezken, eğitimli ve vasıflı olan göçmenlerin daha güçlü milliyetçi duygulara sahip olduğu, her gün Ermenice yayın yapan gazeteleri takip ettiği ve Türk işverenlerle çalışmayı tercih etmediği tespit edilmiştir.

Tablo 1. Daha Önce Hiç Türk İşverenle Çalışmamış Olan Göçmen Kadınlar.

Yaş	Eğitim/Meslek	Dil	İş	Aylık Gelir	Medeni Hal	Türkiye'ye İlk Giriş Tarihi
56	Hemşire	Ermenice, Rusça, İngilizce	Hasta Bakımı	450 USD	Dul	2002
44	Hukuk Fakültesi Mezunu	Ermenice, Rusça, İngilizce	Temizlik	550 USD	Bekar	2001
42	Müzik mezunu	Ermenice, Rusça, İngilizce	Çocuk bakımı	500 USD	Evli	2007
61	Kütüphane Müdürü - Üniversite	Ermenice, Rusça, İngilizce, Fransızca	Hasta bakımı (yatılı)	600 USD	Dul	2014
59	Hemşire	Ermenice, Rusça	Temizlik	450 USD	Dul	2000
28	Lise Mezunu	Ermenice, Rusça	Çocuk Bakımı	450 USD	Evli	2012

Tablo 2. Daha Önce Hem Türk Hem Ermeni İşverenler ile Çalışmış Olanlar.

Yaş	Eğitim/Meslek	Dil	İş	Aylık Gelir	Medeni Hal	Türkiye'ye İlk Giriş Tarihi
62	Ev Hanımı	Ermenice, Rusça, Türkçe	Hasta Bakımı	550 USD	Dul	1999
40	İlkokul - Temizlik	Ermenice, Rusça,	Temizlik	350 USD	Bekar	2013
42	İlkokul - Tezgahtar	Ermenice, Rusça, Türkçe	Gündelik/ Temizlik	400 USD	Bekar	2001
53	Ev Hanımı	Ermenice, Rusça,	Hasta bakımı (yatılı)	600 USD	Dul	2014
35	Ev Hanımı	Ermenice, Rusça, Türkçe	Temizlik	450 USD	Dul	2000
52	Ev Hanımı	Ermenice, Rusça	Çocuk Bakımı	400 USD	Dul	2015

Sonuç ve Öneriler

Ermenistanlı göçmenlerin Türk işverenlerle mi yoksa Ermeni işverenlerle mi çalışmayı tercih ettiğine ilişkin veri elde etmek ve değişkenlerin ne olabileceğini irdelemek bu araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Yanı sıra etnik bağların ilişkileri ne yönde şekillendirdiği anlaşılmak istenmiştir. Öncelikle bu soruların söz konusu popülasyonun tamamına addedilemeyecek kadar genel olduklarının farkında olarak yola çıkıldığı belirtilmelidir. Elbette çok daha büyük ölçekli bir örneklem oluşturulursa daha güvenilir veriler elde edilebilir. Buradaki amaç en azından ulaşılabilen göçmenlerin deneyimlerinden yola çıkarak konuya ilişkin bir fikir edinmek, gelecek çalışmalara mütevazı da olsa bir ipucu sunak ve yürütmekte olduğum yüksek lisans tezim için bir temel oluşturmaktır. Örneklerde görüldüğü gibi araştırmaya katılan Ermenistanlılar içerisinde işçi olarak kesin bir dille İstanbul Ermenileri ile son derece olumsuz deneyimler yaşadığını aktaran durumlara da, tam aksi örneklere de rastlanmıştır. Netice itibariyle bu detayların ve derinlemesine görüşmelerin bireysel deneyimlere ve duygulara ilişkin sunduğu veriler iki kadının evdeki karşılaşmasına, hayali akrabalık ilişkilerine ve ortak kültür, ortak tarih, kan bağı gibi kavramlarla özellikle diaspora literatüründe kolektif Ermeni kimliği olarak geçen etnisitenin Türkiye'de kayıt dışı çalışan göçmenlerin kimliğini nasıl şekillendirdiğine dair fikirler sunmaktadır.

Kaynakça

Acar-Savran, G. & Tura-Demiryontan, N. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği* İstanbul: Yordam Kitap.

Balyan, V. (2016). "Öteki Ermeniler". Agos Gazetesi http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14400/oteki-ermeniler (erişim: 01.12.2016).

Çelik, K. & Yüce-Tar, Y. (2015). Samsun'da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yükü Nelerden Hafif? *Çalışma ve Toplum 2016*(1), 59-86.

Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling.* Berkley: University of California Press.

Hondagnou-Sotelo, P. & Avila E. (1997). I'm Here But I'm There: The Meanings of Latina Transnational Motherhood. *Gender & Society, 11* (5), 548-571.

Hutchinson, J., & Smith, A. D. (1996). *Ethnicity.* Oxford: Oxford University Press.

Kalaycıoğlu, S. & Rittersberger-Tılıç, H. (2000). *Evlerimizdeki gündelikçi kadınlar: "Cömert" ablaların "sadık" hanımları.* Istanbul: Su Yayınları.

Muradyan, A. (2015). *An Island Within and Island: Educational Needs Assessment of Armenian Migrants in Turkey.* Istanbul: Yuva

Salazar Parrenias, R. (2000). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work.* California: Stanford University Press.

ORGANİK DAYANIŞMADAN REKABETE: SOSYAL BİLİMLERİN MEŞRUİYET KRİZİ DÖNEMİNDE SOSYOLOJİNİN DİSİPLİNER KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR DENEME

Anıl Mühürdaroğlu[1]

Özet

Sosyolojinin günümüz dünyası hakkında ne söyleyebileceğine ve toplumsal süreçlerin gidişatı üzerinde nasıl etkide bulunabileceğine yönelik tartışmalar genel olarak sosyolojik bilginin kimin için ve ne amaçla üretildiği soruları üzerinden yürütülmektedir. Bu tartışmalar çerçevesinde kamusal sosyoloji tezini ortaya koyan Michael Burawoy, sosyolojinin günümüzdeki parçalanmış yapısını bir sorun olarak ele alan yaygın görüşten farklı olarak bu durumu olumlu bir nitelik olarak tanımlar ve sosyolojinin farklı kullanım alanları arasında bir organik dayanışma olduğunu savunur. Bu bağlamda sosyolojini geleceğine dair iyimser bir tablo ortaya koyan Burawoy, sosyoloji ile diğer sosyal bilimler arasındaki farkları vurgulamak suretiyle sosyolojinin disipliner bütünlüğünü korumaya çalışır. Burawoy'in görüşleri bir yandan sosyolojinin içindeki farklı sosyolojiler arasındaki ilişkinin sorunsallaştırılmasına engel olmakta, öte yandan sosyal bilimlerin disipliner sınırlarının yarattığı sorunların tartışıldığı bir ortamda disipliner sınırları pekiştirmektedir. Bu çalışmada Burawoy'in farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiyi ele alış biçimi, düşünsel üretimi rekabet olgusu üzerinden kavramaya çalışan Karl Mannheim'ın görüşleri çerçevesinde değerlendirilecek ve sosyolojinin disipliner kimliğine dair çeşitli çıkarımlar ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyolojinin kullanımı, Kamusal sosyoloji, Bilgi sosyolojisi*

1. Giriş

Sosyolojinin statüsü, sorunları ve geleceği üzerine yürütülen bütün tartışmalar, öyle veya böyle, sosyolojik bilginin kimin için ve ne amaçla üretildiği sorularına dair belli ön kabuller üzerinden yürütülmektedir. Robert Lynd bu sorulardan özellikle ikincisi üzerine odaklandığı 1939 tarihli çalışmasında 1929 Büyük Buhranı sonrasında sosyal bilimlerin öneminin görece arttığını söyler. Bunun nedeni, 29 krizinin sonucunda doğa bilimlerindeki ilerlemelerin insanlığın geleceğini güvence altına almadığının, insan faktörünün belirleyici olduğunun anlaşılmasıdır. Ancak bu durum sosyoloji ve diğer sosyal bilim alanları için doğrudan doğruya olumlu bir gelişme olmamıştır. Zira Lynd'e göre sosyal bilimler kendisinden beklenilen sorumlulukları yerine getirmeye hazırlıklı değildi (Lynd, 1970, s.4, 6). Lynd bu hazırlıksız olma halini tanımlarken iki önemli nokta üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, sosyal bilimsel bilgi üretiminin kurumsal yapılanması ve iktidar yapıları ile ilişkisine temas etmektedir. Buna göre, sosyal bilimsel bilginin büyük oranda üretildiği üniversitelerin özel sermaye ile olan ilişkisi, bu

[1] Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, anilmuhurdaroglu@trakya.edu.tr

üniversitelerin çalışanı konumunda olan sosyal bilimcilerin toplumsal meselelere dair çözümler üretirken statükoyu tehdit etmekten imtina etmelerini gerektiriyordu (Lynd, 1970, s.7-8). İkinci nokta ise sosyal bilimlerin epistemik yapılanması ile ilişkilidir. Lynd'e göre sosyal bilimler, nesnellik ve tarafsızlık iddiasına sarılarak insanlığın büyük dönüşümler yaşadığı söz konusu dönemde bu dönüşümlerinde sorumluluk almaktan kaçınmaktadır (Lynd, 1970, s.181).

Biliyoruz ki Amerikan sosyal bilim literatürünün genelinde Lynd'in bu eleştirel ve kötümser değerlendirmesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerini iyimser değerlendirmelere bırakacak, sosyal bilimlerin ve özelde sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak kendisini kanıtlamak yönünde tatmin edici adımlar attığı görüşü sıklıkla dile getirilecek (ör. Parson, 1950 ve Znaniecki 1950), 1960'larla birlikte ise sosyolojinin geleceğine dair karamsar değerlendirmeler farklı görünümlerle yeniden öne çıkmaya başlayacaktı (ör. Gouldner, 1970). Bütün bu süreçte yukarıda vurgulanan iki soru -sosyolojik bilginin kimin için ve ne amaçla üretilir?-, sosyolojinin geleceğine dair ortaya konan görüşlerin şekillenmesinin ana eksenlerinden ikisini oluşturmuş, sosyolojinin geleceğine dair farklı tasavvurlar bir taraftan sosyologların 'kimin tarafında' olmaları gerektiği üzerinden, öte yandan nesnellik adına bilgi nesneleri ile aralarına koymaları gereken 'mesafe' üzerinden ayrışmıştır.

2. Sosyolojinin disipliner kimliği

Bu geniş tartışma konusunda kaybolmamak adına bildirinin başlığında geçen iki kavram üzerinden –"organik dayanışma" ve "rekabet"- bir çerçeve çizmeye çalışacağım. Buradaki birinci kavramı -organik dayanışma-, sosyolojinin bitmeyen kriz haline dair tartışmalarda son dönemlerde görece az sayıda gördüğümüz iyimser ve yapıcı çıkışlardan birisi olan Michael Burawoy'in "kamusal sosyoloji" tezinde kullandığı şekliyle kullanıyorum (Burawoy, 2005). İkinci kavramın -rekabet- kaynağı ise bilgi sosyolojisinin kurucu metinlerinden olan, Karl Mannheim'ın (1990) "Kültürel bir Olgu olarak Rekabet" başlıklı 1928 tarihli ünlü bildirisi.

Burawoy (2005, s.9-10) sosyolojinin günümüzdeki parçalanmış yapısını dörtlü bir tipoloji üzerinden tanımlar:

(1) devlet veya başka bir 'müşteri' için bilgi üreten *siyasa sosyolojisi*;

(2) sosyolojinin toplum ile etkileşime girdiği *kamusal sosyoloji*;

(3) siyasa sosyolojisi ve kamusal sosyolojiye bilimsel meşruiyetini veren yöntem ve tekniklerin üretildiği *profesyonel sosyoloji*;

(4) profesyonel sosyolojinin temellerini sorgulayan *eleştirel sosyoloji*.

Bu tipolojide yukarıda Robert Lynd'den bahsederken vurguladığım iki noktanın belirleyici olduğunu görüyoruz. Sosyolojik bilginin kimin için üretildiği sorusuna cevaben, akademik kitleyi hedef alan sosyolojiler profesyonel ve eleştirel sosyolojilerken, akademi-dışı kitleye yönelik bilgi üretiminin siyasa sosyolojisi ve kamusal sosyolojinin sorumluluk alanına girdiğini görüyoruz. Sosyolojik bilginin ne amaçla üretildiği sorusuna cevap olarak ise, profesyonel sosyoloji ve siyasa sosyolojisinin araçsal bilgi ürettiğini, eleştirel ve kamusal sosyolojinin ise, Burawoy'in tanımıyla, dönüşümsel (*reflexive*) bilgi ürettiğini görüyoruz.

Burada sosyolojinin farklı kullanım alanlarına dair bir tipoloji görüyoruz. Burawoy'un tezinin belki en önemli noktası, bu farklı sosyolojiler arasında "organik bir dayanışma" olduğunu söylemesi. Böylece karşımıza kendi içerisinde parçalanmış olan ve bu parçalanmışlığının bilimsel meşruiyetini zedelediği bir disiplin yerine, barındırdığı farklı yaklaşımlar ve bakma biçimlerinin birbirini beslediği bir sosyoloji portresi çıkıyor (Burawoy, 2005, s.15, 17).

Sosyolojinin farklı kullanımları arasında dayanışma olduğu görüşü, kesin bir çizgi çekerek kabul edilebilecek veya reddebilecek bir görüş olarak görülmeyebilir. Hatta burada bir derece farkı olduğunu söylemek mümkün. Sosyolojinin bilgi nesnesinin ne olduğunu ve sosyolojik bilginin ne amaçla üretildiği gibi çok temel sorular konusunda birbiriyle çatışan konumlar arasında karşılıklı bir bağımlılığın olmadığını söylemek mümkün değil; zira söz konusu konumlardan birisinin yokluğu, diğerinin varlığını gereksiz kılmaktadır ve her pozisyon kendisini diğerlerine referansla kurmaktadır. Ancak bu bağımlılığı sosyolojinin tanımlayıcı bir niteliği haline getirmek, işi biraz ileriye götürmek oluyor. Konumuz bağlamında buradaki mesele, Burawoy'in iddialarının bize sosyolojinin sorunlarını tespit etmekte faydalı bir fotoğraf sunup sunmadığıdır.

Ben Burawoy'in görüşünün karşısına genel anlamda düşünce üretimi alanını rekabet-temelli bir alan olarak resmeden Karl Mannheim'ın görüşlerini koyuyorum. Mannheim burada rekabet kavramını çelişki kavramıyla beraber kullanıyor ve genel olarak entelektüel tartışmaların arka planında yatan siyasal rekabeti vurguluyor. Mannheim'ın özellikle üzerinde durduğu nokta, toplumsal olgulara dair "doğru" teşhisi koyma çabasında olan görüşler arasındaki rekabet ve Mannheim bu rekabeti toplumsal kesimlerin kendi görüşlerini evrensel doğru olarak tesis etmek için diğer görüşlerle girdiği bir mücadele olarak tanımlıyor (Mannheim, 1990, s.57). Mannheim'a göre toplumsal olgulara dair geliştirilen "bilimsel" yorumlar, saf bilimsel doğrulara ulaşma arzusu doğrultusunda dalınan tefekkür ürünleri değildir.

Burada iki noktayı vurgulamak gerekiyor. Birincisi Mannheim'ın epistemolojinin bize söz konusu problem –genel anlamda dünyayı ve toplumsal olguları nasıl yorumlamalıyız- açısından bir çözüm sunamayacağı, bir reçete yazamayacağı görüşü. Zira Mannheim'a göre epistemoloji her zaman var olan veya oluşmakta olan bir düşünce biçimini meşrulaştırmanın bir aracıdır. Epistemolojik tartışmalar aslen epistemolojik kabullerin ortaya çıkmasına neden olan dünya görüşleri arasındaki tartışmalardır (Mannheim, 1990, s.82-83). Bu görüş gerçekten de kulağa geldiği kadar radikal bir görüş, zira konumuz açısından bakacak olursak sosyolojik bilginin statüsünün ne olduğu ve nasıl üretilmesi gerektiğine dair tüm tartışmaları bir takım başka ve Mannheim'a göre daha temel tartışmaların yan ürünleri haline getiriyor.

İkinci nokta Mannheim'ın siyasal olanı tanımlama biçimi ile ilişkili. Mannheim tartışmayı örneklendirirken liberallik, muhafazakarlık ve Marksizm gibi çok genel siyasal ideolojilerden bahsediyor –ki Mannhaim'ın bu tartışmaları yürütme biçimi, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'daki siyasal tartışmalar bağlamında değerlendirilmelidir. Ancak daha geniş bir siyasallık tanımının metnin içinde saklı olduğunu görüyoruz. Mannheim toplumsal meselelere dair geliştirilen bilimsel argümanların oluşturulmasının altında yatan temel motivasyonun belirli bir toplumsal grubun dünyayı anlamlandırmak ve bu karmaşa içerisinde yolunu bulmak olduğunu söylüyor (Mannheim, 1990, s.57-58). Buradan hayatı nasıl anlamlandırdığımıza ve onun nasıl biçimlenmesi gerektiğini düşündüğümüze dair bütün fikirlerimizin siyasal bir içerimi olduğu noktasına ulaşabiliriz.

Burawoy'in tipolojisine dönersek, bu tipolojide tanımlanan sosyolojiler arasında gerekliliği, faydası veya "doğruya" ulaşma konusunda geçerliliği anlamında herhangi bir tanesini diğerlerine tercih etmenin ve bunun savunusunu yapmanın bir başkasını seçmek ve bunun savunusunu yapmaktan nitelik olarak bir farkı olmadığını düşünüyorum. Aslında Burawoy'in yaptığı gibi bu farklı sosyolojilerin arasında iş bölümü ve dayanışma olduğunu varsaymanın ardında yatan politik duruşun, burada tanımlanan sosyolojilerden belli bir tanesini savunmanın ardındaki politik motivasyondan daha görünür olduğunu söylememiz de mümkün. Zira Burawoy bu görüşünü ortaya koyarken Amerikan Sosyoloji Derneği başkanlığını yürütmekteydi. Sosyal bilimlerin sorunlarının çözümünün katı disipliner sınırların sorgulanmasında arandığı bir dönemde sosyolojinin iktisat, siyaset bilimi, antropoloji ve felsefe gibi disiplinlerle arasında keskin ayrımlar yapması, Burawoy'in sosyolojiye dair tahlillerinin altında sosyolojinin varlığını kurumsal ölçekte koruma güdüsünün yattığını düşündürüyor.

Sonuç

Burada ele alınan iki yaklaşımı metateorik bir noktadan sosyolojinin parçalanmış yapısına nasıl bakılması gerektiğine yönelik iki eğerlendirme tarzı olarak tanımlayabiliriz. Bu çerçevede sosyolojinin günümüz toplumsal süreçlerine nasıl bakması gerektiği veya sosyolojinin geleceği gibi meseleler üzerine düşüneceksek, farklı sosyolojiler arasındaki gerilimi yok saymanın bizi bir yere getireceğini düşünmüyorum. Bunu yaparsak, farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmamış oluruz. Her kurum gibi sosyoloji de geleneklerini korumak ve kendi varlığını sürdürmek için direnç gösteriyor ve bu direnç, sosyoloji ve diğer sosyal bilim disiplinlerinin bilgi alanlarının belirli bir tarihsel momentin ürünü olduğunu, şartların değişebileceği –hatta kaçınılmaz olarak değişeceği- gerçeğini unutmamıza neden olabiliyor. Peki farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiye nasıl bakmamız gerekiyor? Bu noktada hareket noktamızın sosyolojinin disipliner kimliğini sorgulamak olduğunu düşünüyorum.

Sosyolojinin sorunları üzerine yürütülen tartışmalarda dile getirilen görüşlerden birisi, sosyolojinin ortak bir amaç çerçevesinde birleşebilmiş bir disiplin olmaması argümanıdır. Sosyolojinin kurucu metinlerine –örneğin Weber ve Durkheim'ın sosyolojiyi tanımlama biçimlerine- baktığımız zaman sosyolojinin belirli bir bilgi nesnesi üzerinde mutabakata varmadığını görebiliyoruz. Sosyolojinin günümüzdeki parçalanmış yapısının nedenini de herhalde burada aramak gerekiyor. Ancak bu duruma mutlaka bir olumsuzluk atfetmemiz gerekmiyor. Bauman sosyolojinin diğer sosyal bilim disiplinlerinin dikkatinden kaçan şeylerden beslenen "artıkçı" bir disiplin olduğunu söyler (Bauman, 2015, s.12-13). John Urry ise özsel bir birliğinin olmamasının sosyolojiyi başka disiplinlerdeki gelişmelerin etkisine açık hale getirdiğini, bu anlamda sosyolojinin "asalak" bir disiplin olduğunu söyler (Urry, 1999, s.54). Bunlar kulağa çok hoş gelen nitelikler olmayabilir. Ancak sosyal bilimlerin genelinde disipliner sınırların yarattığı sorunlara yönelik görüşler düşünüldüğünde bu niteliklerin sosyolojiye belirli bir avantaj sağladığını söylemek mümkün –sosyoloji başka disiplinlerden bir şeyler öğrenmeye daha yatkın bir disiplin.

Peki sosyolojinin zayıf disipliner bütünlüğünün ve sınırsal anlamda belirsizliğinin farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiye olan etkisi nedir? Sosyolojinin disipliner kimliğini bu şekilde tespit ettikten sonra, farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiyi bir dayanışma ilişkisi olarak resmetmenin yetersizliği açığa çıkıyor; ancak bu ilişkiyi dayanışma yerine çelişki olarak tanımlamakla işimiz bitmiyor. Burawoy'in söylediği önemli bir konu, herhangi bir sosyoloji tarzı içerisinde yer alanların diğer sosyolojileri steryotipleştirerek, homojenleştirerek,

indirgemeci bir şekilde bakıyor olmalarıdır (Burawoy, 2005, s.11). Yani burada, Mannheim'ın sıkça kullandığı görsellik metaforuyla ifade edersek, aynı nesneye farklı perspektiflerden bakmaktan bahsetmiyoruz; aslında farklı sosyolojiler arasındaki rekabeti ve çelişkileri bir 'kör dövüşü' olarak tanımlamamız mümkün. Kör dövüşü derken burada bir dil sorunu olduğunu söylemeye çalışıyorum. Mannheim toplumsal meseleler üzerine yapılan tartışmaları değerlendirirken karşılaşılan en büyük sorunun her bakış açısının tarihsel olaylara bambaşka kategoriler üzerinden bilimsel açıklamalar getirebilmesi olduğunu söyler; dahası en temel kavramlar bile birbirinden çok farklı şekilde tanımlanmaktadır (Mannheim, 1990, s.75). Kavramların anlam değişimine uğramasına (Reinhart Koselleck, Georges Canguilhem), farklı bilimsel kuramların kullandığı kavramlar arasında bir 'karşılaştıramazlık' (*incommensurability*) durumu bulunmasına (Thomas Kuhn), hatta kavramlara anlam yüklemenin siyasal bir mücadele alanı olmasına (Stuart Hall) yönelik görüşler bilim felsefesinden söylem kuramlarına kadar birçok alanda vurgulanan konular. Bütün bu görüşler, farklı açılardan çeşitli bilgi ve kanaat üretimi alanları arasındaki ilişkileri dil ve anlam farkları üzerinden değerlendirmektedir.

Peki farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiler bağlamında bu dil sorunu ile nasıl başedeceğiz? Aslında, bana kalırsa, başetmemize gerek yok, hatta başetmememiz gerekiyor. Daha doğru bir ifadeyle bunu bir sorun olarak değil, bir durum olarak tespit etmemiz gerekiyor. Farklı sosyolojiler arasındaki ilişkiye metateorik açıdan bakarken, bu sosyolojileri söylemsel bütünlükler olarak görmemiz (bkz. Stehr & Simmons, 1979) ve bunlar arasındaki çelişkileri, bu dil farklılığını –ve bu farklılığın oluşum nedenelerini- sorgulamalarımızın merkezine alarak değerlendirmemiz gerekiyor. Bu durumu Habermasçı anlamda bir iletişim sorunu olarak ele alıp çözmeye çalışmanın, veya örgüt kuramında kullanılan bir kavramla ifade edersek, bir 'işlevsel çelişki' haline getirip sosyolojik bilgi üretimini daha 'etkin' bir faaliyet haline dönüştürmeye yönelmenin beyhude çabalar olacağını düşünüyorum. Zira farklı sosyolojilerin ortaya çıkışının altında disipliner kaygıların dışında başka etkenler var. Peki söz konusu çelişkilerin sönümlenmesi ve bir senteze ulaşma imkanı var mı? Mannheim'ın farklı dünya görüşleri arasında bir sentez ihtimaline dair değerlendirmesi üzerinden (Mannheim, 1990, s.77-81) cevap verecek olursak, farklı sosyolojiler arasında kutuplaşmalara neden olan şartlar değişebilir ve belli bir sentezin oluşabilmesine imkan verir hale gelebilir –burada Amerikan sosyolojisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası ile başlayıp 1960'ların ikinci yarısına kadar devam eden dönemini örnek olarak verebiliriz. Ancak bu sentezlerin gerçekten istenen bir durum oluşturup oluşturmayacağı sorusu bir yana, soyut bir zaman-mekanda oluşan mutlak sentezler olmadığını ve aynı tarihsel-toplumsal değişim mekanizmalarının söz konusu sentezi mümkün kılan şartları ortadan kaldırabileceğini unutmamamız gerekir.

Kaynakça

Bauman, Zygmunt (2015). *Sosyolojik Düşünmek.* (Abdullah Yılmaz, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Burawoy, Michael (2005). For Public Sociology. *American Sociological Review, 70 (1),* 4-28.

Gouldner, Alvin W. (1970). *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.

Lynd, Robert S. (1970). *Knowledge for What? The Place of Social Science in American Culture.* Princeton: Princeton University Press.

Mannheim, Karl (1990). Competition as a Cultural Phenomenon. Volker Meja & Nico Stehr

(Ed.) *Knowledge and Politics: The Sociology of Knowledge Dispute* içinde (ss.53-85). Londra: Routledge.

Parsons, Talcott (1950). The Prospects of Sociological Theory. *American Sociological Review, 15* (1), 3-16.

Stehr, Nico & Simmons, Anthony (1979). The Diversity of Modes of Discourse and the Development of Sociological Knowledge. *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie, 10* (1), 141-161.

Urry, John (1999). *Mekanları Tüketmek.* (Rahmi G. Öğdil, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Znaniecki, Florian (1950). European and American Sociology after Two World Wars. *American Journal of Sociology, 56* (3), 217-221.

ZANAATKÂRIN ELVEDASI
ÇALIŞMA YAŞAMINDA "YÜKSEK VASIFLI İŞÇİ" RETORİĞİNE GÜNCEL BAKIŞ

Bahadır Nurol [1]

Özet

Bu çalışmanın amacı vasıf kavramını çalışma yaşamında yönetici pratikleri açısından incelemektir. Çalışmanın temel varsayımı, günümüz işyerlerinde vasıf anlayışının Aristoteles'in *techne*, "yani bir şeyin olmasını sağlayan ya da onu daha iyi yapan şey" ile bağını kopartmış olduğudur. Bu saptamaya dayanak sağlayan bulgular, 2013 yılında Ankara ve İstanbul'da banka çalışanları ve yöneticileriyle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan oluşan bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Buna göre söz konusu uyuşmazlık kendisini bir dizi nedene dayanarak var etmektedir. İlk olarak, Türk yöneticiler belli bir sanayide artan sayıda yüksek vasıflı işçinin yine artan sayıda uygun pozisyon gerektirdiğini gözden kaçırmıştır. Bu sebeple pek çok yüksek vasıflı çalışan, yaratıcılık gerektirmeyen pozisyonlara mahkûm olmuştur. İkinci olarak, günümüzde vasıf ağırlıklı olarak pazarlama becerileri üzerinden değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye'de yükseköğrenim, öğrencileri daha çok teknik ve bilimsel bilgiyle donatmaktadır. Bu yüzden işin gereklilikleri ile vasıf profilleri arasında bir uyuşmazlık kaçınılmaz olmuştur. Üçüncü olarak, pek çok teknolojik yenilik kısa bir alışma sürecinin ardından işi çoğu kez temel düzeyde bir teknik yeterlikle görmeye imkân tanımaktadır. Dolayısıyla teknik lise veya meslek yüksekokulu eğitimi pek çok işi yerine getirmek için yeterlidir. Araştırmanın sonuçları, günümüzde vasıf anlayışının geleneksel anlayıştan koparak, bir tür sosyal beceriye indirgendiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Çalışma yaşamı, Bilgi toplumu, Vasıf, Teknoloji.*

1. Giriş

1980'lerle birlikte Türkiye'de bankacılık ve dış ticaret yatırımları imalat sanayi yatırımlarına kıyasla hızla genişlemeye başladı. Özellikle 1989 yılında Türk Lirası'nın konvertibl hale getirilmesiyle Türk sermayesinin dışa açılma sürecinde yeni bir kapı açıldı (Ergüneş, 2008, s. 173; Türel, 2011, s.146). Böylece bankacılık sistemi uluslararası rekabete açılıyor, bankalar işlemlerini modernize ederek elektronik bankacılığa yüklü miktarda yatırım yapmaya yöneliyordu (Ergüneş, 2008, s. 223). Bu dönemde Türk banka yöneticileri, ülkenin en seçkin okullarından mezun olmuş gençleri cazip ücretler karşılığında sektöre kazanma yolunu seçtiler. Böylece bankalarda istihdam yapısı değişirken, temel bankacılık işlemlerini yerine getirmek için öngörülen vasıf çıtası son derece yükseldi. Ancak bankalarda ileri teknoloji ile yüksek vasıflı işgücünün buluşması, bir dizi gerekçeyle umulan verimlilik düzeyinin yakalanmasını engellemiştir. İlk olarak yöneticiler, yaratıcılık gerektirmeyen bir pozisyona yüksek formel

[1] Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bahadirnurol@gmail.com

vasıflara sahip bir çalışanı getirdiklerinde, söz konusu işin değerinin arttığı yanılgısına kapılmışlardır. İkinci olarak, esasen müşteriyle girilen hizmet karşılaşmaları temelinde ilerleyen bir meslek olan bankacılıkta yöneticiler, vasıf kavramını Aristoteles'in techne, "yani bir şeyin olmasını sağlayan ya da onu daha iyi yapan şey" ya da İbn-i Haldun'un "zanaatkârın özel uzmanlık alanı" olarak gördüğü biçimiyle kavramamış, aksine insanlara "ihtiyacı olmayan şeyleri satmada becerikli olmalarını tavsiye eden" bir tür sosyal beceri olarak algılamıştır (Sennet, 2012, s. 17). Son olarak yöneticiler, güncel teknolojik ürünlerin tanışma safhasının hemen ardından çok kısa bir süre içinde "kullanıcı dostu" işletim sistemleri sayesinde sınırlı bir eğitim düzeyine sahip kişiler tarafından da kolaylıkla kullanılabileceğini hesaba katmamışlardır. Söz konusu saptamalar, 2013 yılında Türk bankacılık sektöründe yönetici, yetkili, asistan ve servis görevlisi olarak çalışan otuz katılımcı ile yürütülen bir saha çalışmasına dayanarak ortaya atılmıştır. Her bir saptama güncel bir yanılgı olarak adlandırılarak üç ana başlık altında incelenecektir.

2. Yanılgı: Yüksek vasıflı çalışan işin de vasfını yükseltir!

Bankalarda, bilgi-işlem teknolojilerinin devreye girdiği sürecin ilk adımlarından biri, 1970 yılında, ABD'de ortaya çıkan bankalar arası takas sistemi (Clearing House Interbank Payment System [CHIPS]) idi ve bu sistem fonların mali kuruluşlar arasında küresel düzlemde elektronik transferini mümkün kılmıştır. Bunu 1977 yılında fonların yine küresel düzlemde bireylere transferini mümkün kılan SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) uygulaması izlemiştir. (Ritzer, 2011, s. 61) Son olarak, 1988 yılında modern internetin uygulamaya sokulmasının ardından bankalar teknolojinin imkânlarını var güçleriyle kullanmaya başladılar. Bu dönem bankalarda istihdam anlayışının değişmeye başladığı dönemdi.

O güne dek bankacılık sektöründe belli başlı üst düzey pozisyonlar haricindeki çalışan profilini şu şekilde resmetmek mümkündür: Lise veya yüksekokul mezunu ya da belli bir aşamada okulu terk etmiş genellikle orta alt sınıf kökenli gençler bankacılığa şubelerde, başlangıç düzeyindeki pozisyonlarla adım atardı. Geleneksel büro işlerini gördükleri bu pozisyonlarda temel bankacılık becerileri edinir, ardından ön ofiste bir memuriyete terfi edebilirlerdi. Bunu müşteri hizmetleri ve krediler gibi, tecrübeye dayalı pozisyonlar izlerdi. Klasik bir banka çalışanı, ancak bu pozisyonların ardından bir şubede yönetici olmayı umut edebilirdi (Leyshon ve Thrift, 1993, s. 234; Stovel, Savage ve Bearman, 1996, s. 358-359; Storey vd. 1997, s. 30; Baethge, Kitay ve Regalia, 1999,s. 17; Kitay, 1999, s. 74).

Ancak Türk banka yöneticileri 1990'lı yıllarla birlikte, standart işleri yürütmek için gerekenin çok üstünde vasıflara sahip bir işgücünü istihdam etmeye yöneldiler. Türk bankalarının işe alma pratiklerinde yaşanan değişim, Goz'un (2009, s. 15) sözlerinde, bunun en somut kanıtlarından birisini sunmaktadır:

> *Londra ve New York'ta finansal kuruluşların döviz işlemi yapan masalarında lise ya da en fazla ön lisans diplomasıyla bu işi kıvıran gençlere Türkiye'nin cevabı ODTÜ; Boğaziçi ya da Amerikan üniversitelerinden mezun olmuş, hatta yüksek lisans yapmış gençlerdi. Bunlar arasında daha ortaokul yıllarında, yerçekiminin kutuplarda ekvatordan daha fazla olduğunu öğrendiğinde, ekvatordan altın alıp kutuplarda satarak arbitraj yapılabileceğini düşünenler vardı. Ya da bileşik faiz*

hesaplarını kafadan yapanlar. (...) Bu insanlar altı üstü bir ondalık kesir olan döviz kurlarını takip etmek için işe alındılar.

Bu dönemde vasfın ölçüldüğü zaman müddeti giderek kısaldı. İstihdam ettiği yüksek vasıflı işgücünün potansiyelinden daha fazla istifade etmek isteyen yöneticiler, işbaşında mesleki eğitim sürecini giderek kısalttılar. Ancak bu durum mesleki eğitimle kazandığı yüksek formel bilgiye karşın pratik uygulamalar konusunda bocalayan büyük bir genç bankacı nesli ortaya çıkardı. Her iki dönemi de çalışma hayatı içinde tecrübe etmiş bir bankacı olan Kemal (62) bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

Şimdi tabletleri, bilgisayarı, cep telefonunu hızlı kullanmak önemli... Çalışanların çoğunun işin içeriğine dair bir şey bildikleri yok. Tır şoförüne döviz satmak nasıl bir şeydir biliyorlar mı? Ya da mesela yurtdışından gelip podyuma çıkan bir mankene döviz sayışı? Mantığını kurmak karmaşık işlerdir.

Öte yandan, işbaşında mesleki eğitim süresi azalmasına karşın genç bankacı kuşağından geçmişte farklı birimlerce görülen işleri tek başlarına üstlenmeleri istenmektedir. Bu yüzden pek çok genç bankacının kendine has vasıflarıyla bağdaşmadığını düşündüğü rutin işlemler, işgününün büyük kısmını doldurmaktadır. Bu sırada yaşadığı çatışmayı genç kuşak bir bankacı olan Dilek (38) şöyle ifade ediyor:

Kesinlikle çok daha eğitimsiz bir çalışan da aynı işi yapabilir. Mesela ben bankacılık okulu mezunuyum. Onun yanında master yaptım. Benim yanımda başka bir kişi, karşılaştıracak olursak, diyelim ki, onunla konuşuyor, bununla tanışıyor, oraya giriyor, buradan çıkıyor... İşi doğru yapmasına gerek yok zaten. Dediğim gibi, çok fazla kişiyle konuşuyor, çok fazla satış yapıyor… Satış zaten anahtar kelime şu anda... O çok daha fazla beğenilen, istenilen ve olması arzu edilen, örnek gösterilen eleman oluyor. Benim o kadar okumama etmeme hiç gerek yokmuş. Çünkü zaten o bankacılık okulunda gördüğümüz şeylerin hiçbirisini işimizde kullanmıyoruz. Mesela deseniz ki, şu kredinin şu şekilde verilmesi gerekir, bunu böyle gördüm ben, şu şu kriterlere göre… Böyle bir şey yok. Ver gitsin.

Bu anlatı bizleri, işverenlerin vasıf algısı konulu ikinci yanılgıyla yüzleşmeye götürmektedir.

3. Yanılgı: Vasıf satış becerisiyle ölçülür!

Son yıllarda büyük ticari bankalar ön ofis (front office) pozisyonları için artan miktarda üniversite mezunu istihdam etmeye başlamıştır. Günümüzde bu bankaların kiminde söz konusu oran, başlangıç düzeyindeki yarı-zamanlı pozisyonlar için tüm işe alınanların yüzde 60'ına ulaşmıştır. (Keltner ve Finegold, 1999, s. 38) Bu durumda eğitimin, işyeri hiyerarşisinde ayrıcalıklı pozisyonlarla bağı zayıflamaktadır. Sözgelimi birçok bankada, çoğu birbirinin benzeri basit telefon görüşmeleri gerçekleştirecek müşteri temsilcilerinin işe alınma süreci şu şekilde gerçekleşmektedir: Öncelikle, işin koşulları ve bu işe uygun kişilik yapısı belirlenir. Uygun işe alım kanalları seçilir. Başvuru formları toplanıp değerlendirilir ve ardından aday görüşmeye davet edilir. Burada adaylar, deneme amaçlı telefon görüşmeleri gerçekleştirirler ve dolayısıyla müstakbel işverenlerine "rol yapma" yeteneklerini sergilerler. Ardından, farklı

görüşmeciler tarafından gerçekleştirilen yapılandırılmış mülakatlar uygulanır. Referanslar değerlendirilip kontrol edilir ve en sonunda, belirli bir deneme süreci geçirmek koşuluyla, işe alınırlar (Thompson, Warhurst ve Callaghan, 2001, s. 935).

Bu süreçte, sınırlı bir ömre sahip, üyelerin sürekli değiştiği ve hiyerarşilerin bulanıklaştığı proje temelli ekipler, işçi seçiminin ufkunu genişletmiştir. "Bu sürekli değişen çevrede, firmalar 'uygun bireyi' üretmek için kişilikleri kalıba döker." (Crowley vd., 2010, s. 425) Burada "doğru karaktere sahip olmak", teknik yeterliliğin ötesine geçmiştir. Çünkü sadece doğru karaktere sahip bir işçi, kendi kendini disiplin altına alır, denetler ve sürekli değişen taleplere uygun yeni kalıplara sokabilir (Crowley vd., 2010, s. 425). Dolayısıyla, bankalarda son derece rutin hizmet işlerinde bile, sosyal beceriler teknik ve profesyonel bilgilere kıyasla öncelikli bir konuma yükselmiştir. Nitekim, günümüzde hakim anlayış, "bizzat iş aramayı, iş başvurusunu da bir imaj etkinliği olarak" sunmakta ve "İnsan kaynakları bürolarının, kişisel gelişim el kitaplarının vb. telkin ettiği iş görüşmesi taktikleri, insanların etkili bir imajla kendini pazarlamasına" odaklanmaktadır (Bora, 2011, s. 63).

Ertuğrul (30), 2007 yılında İktisat bölümünü bitirdikten sonra birçok işe başvurmuş. Şu anda bir bankada müşteri temsilcisi asistanı olarak çalışıyor. Anlatısı, Türkiye'nin seçkin üniversitelerinden mezun olan ve bir zamanlar fazla çaba sarf etmeden bir iş sahibi olmak ya da kısa yoldan çok para kazanmak için bankacılığı seçen gençlerin yerini, önemsiz bir pozisyon elde etmek için bile kişiliğinden ödün vermek zorunda kalan kuşakların aldığını gösteriyor:

> *Seni niçin işe alalım, bizi buna ikna et sorusundan nefret ediyordum. İşte diplomam, yabancı dil yeterlilik belgem ve sertifikalarım. Sanki bankalarına memur değil, kızlarına koca alacaklar. Tamam, size en verimli şekilde çalışmayı, işimi doğru düzgün yapmayı vaat ediyorum. Muhasebe, istatistik ve hukuk konularında yıllardır bu işi yapan çoğu bankacıdan daha yetersiz olduğumu sanmıyorum. Hele onların yaptığı hataları gördükçe… On iki saate varan bir iş gününün sonunda bir de son anda gelen çıldırtıcı müşteri talepleri karşısında güler yüzlü olmam gerekiyor. Aslında ben işin teknik tarafını seviyorum, vasıflarım buna uygun ve elimden gelen de bu. Daha az ücretli fakat huzurla çalışabileceğim bir iş bulsam bir dakika durmam, basar giderim.*

4. Yanılgı: İleri teknoloji daima yüksek vasıflı insanlara ihtiyaç duyar!

Bankalarda, en önemli emek aracı bilgisayar, ya da Bob Jessop'un deyimiyle, "mikro-elektronik temelli enformasyon ve iletişim teknolojilerdir" (Jessop, 2007, s. 99-100). Süreç, kodların işlenmesi ve kodlanmış bilgiye dayalı akıllı yazılımlar temelinde işler. Sanayi sonrası toplumun ideal işçi modeli ise, mesleğine ve çalıştığı kuruma kişisel olarak bağlı, zenginleştirilmiş bir işte uzun saatler çalışmaya gönüllü, kendisini bir işçiden ziyade bağımsız bir "profesyonel" olarak gören, bireysel kariyer görüşüne sahip genç bir insan olarak resmedilir (Baldry vd. 2005, s. 149). Bankacılar, bu resmin gözde figürleridir.

Ancak bankacılıkta kullanılan pek çok teknolojik ürün, çok kısa bir süre içinde "kullanıcı dostu" işletim sistemleri sayesinde sınırlı bir eğitim düzeyine sahip kişiler tarafından da kolaylıkla kullanılabilmektedir. Bu durumda teknoloji bankalarda, "işgücünün yerine geçme, yani, orta yönetim kadrosundaki işgücünün yerine geçme aracı" olarak işlev görmektedir.

(Meiksins, 2003, 185) Bu sırada, bürokrasi piramidi yeniden tanımlanırken, yönetim orta kademelerinden kurtulmaktadır. "Bilgisayarlar onların işini yaptığı için ve bir zamanlar yaptıkları işin bir bölümü, oldukça düzenli bir şekilde, bilgisayar terminallerine bağlı alt düzeydeki çalışanlara emanet edildiği için" bu kadrodaki yöneticilere duyulan ihtiyaç azalmıştır (Meiksins, 2003, s. 185). Bu süreçte, bilgi-işlem teknolojisi yardımıyla çoğu rutin iş elenip merkezileştirilmiştir. Örneğin, tek bir bankamatik, 37 banka çalışanının yapabileceği işi yerine getirebilmektedir ve yalnızca ABD'de 1980'le 1995 yılları arasında toplam 500 bin kişi (bireysel bankacılıkta çalışanların neredeyse yarısı) işlerini kaybetmiştir (De Botton, 2005, s. 117). Bu durum banka hiyerarşisinde orta kademe görevlerin azalarak, bankaların biri en alttaki rutin işleri gören ve yükselme umudu olmayan, diğerininse az sayıdaki yaratıcı ve idari işi gören yöneticiler olmak üzere iki ana kısma ayrılmasına yol açmıştır.

Bu durum, öngörülenin aksine, çoğu zaman çalışanlar arasındaki dayanışma hislerini aşındırmakta ve rekabeti körüklemektedir. Çünkü performans ve başarılarına birinci elden tanıklık edebilecek amirlerin yokluğunda, çalışanlar iş yükünün aralarında hangi kriterlere göre taksim edildiğini sorgulamaya başlamıştır. Sürecin etkileri yönetmen konumundaki bir bankacı olan Nesrin'in (40) sözleriyle kendisini şu şekilde göstermektedir:

> *Hastane raporları bile şikayet konusu haline getirilebiliyor. Geçen hafta biz tam da böyle bir şey yaşadık. Bankadaki bir eleman beş günlük rapor lmış. Salı günü bir başkası daha aldı. Bu durumda gişede bir boşluk doğduğu için, operasyonda çalışan birisinden gişeye geçmesi istendi. O da haklı olarak gişede görülen işin kendi yaptığıyla ilgisi olmadığını, olası bir hatanın sorumluluğunu yüklenmek istemediğini söyleyerek gişeye geçmek istemedi. Müşterilerin gözü önünde bir patırtı koptu. Operasyon elemanı arkadaş, daha birkaç yıl öncesine kadar gişede çalışan ama sonradan terfi eden elemanlardan birinin geçmesi gerektiğini söylüyordu. Haklıydı, çünkü normal koşullarda operasyon elemanları müşteriyle karşılaşmazlar ve müşteri ilişkileri konusunda tecrübeleri yoktur.*

Sonuç

Bu çalışmada Türk banka yöneticilerinin çalışanların "vasıfları" konusunda yaygın biçimde paylaşılan üç temel yanılgısına değinmeye çalıştım. Söz konusu yanılgıların kapsamı elbette bankacılık sektörüyle sınırlı değildir. Ancak bilgi işlem teknolojilerine yapılan büyük yatırımlar, çalışanlardan beklenen formel eğitim düzeyi, yüksek istihdam miktarı, yeni işletmecilik tekniklerini uygulamaya sokmaktaki ivediliği ve stratejik önemiyle bu sektör, yüksek vasıflı çalışanları ele alan bir çalışma için laboratuvar niteliğindedir. Ancak bu sektörde vasıf sözcüğünün içeriği yukarıda dile getirilen üç temel yanılgı tarafından çarpıtılmaktadır. Söz konusu yanılgıların farkına varılması en azından yine üç temel alanda köklü bir paradigma değişikliğini gerektirmektedir. Bu değişikliğin gündelik hayattaki karşılığı bir dizi politika değişikliğini içermektedir. Bunlardan ilki, yüksek formel eğitim düzeyine sahip insan sayısının yüksekliği göz önüne alınarak, daha fazla iş sahası yaratma çabalarına "daha fazla vasıflı iş" yaratılması yönünde bir ilave yapılması olacaktır. İkincisi, teknolojik yeniliklerin aşınma süresinin günümüzde son derece kısaldığı göz önüne alınarak, yüksek vasıflı çalışanların mesleki eğitiminde işbaşında eğitim projelerine ağırlık verilmesi gereğidir. Üçüncüsü, uzun

vadeli kalkınma politikalarında yakın gelecekte ön plana çıkması muhtemel yatırım alanlarına ağırlık verilerek, toplumsal talebin bu alanlara yönlendirilmesi olacaktır.

Kaynakça

Baethge, M., Kitay, J., ve Regalia, I. (1999). Managerial Strategies, Human Resource Practices, and Labor Relations in Banks: A Comparative View. M. Regini, J. Kitay ve M. Baethge (Ed.) *From Tellers to Sellers: Changing Employment Relations in Banks* içinde (ss. 3-30), Cambridge: The MIT Press.

Baldry, C., Scholarios, D. ve Hyman, J. (2005). Organizational Commitment among Software Developers. Rowena Barrett (Ed.) *Management, Labour Process and Software Development* içinde (ss. 149-172). London: Routledge.

Bora, T. (2011). Herkes İşsiz ama Seninki Farklı: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün (Haz.) *Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği* içinde (ss. 49-71), İstanbul: İletişim.

Crowley, M., Tope, D., Chamberlain, L. J. ve Hodson, R. (2010). Neo-Taylorism at Work: Occupational Change in the Post-Fordist Era. *Social Problems, 57*(3), 421–447.

Ergüneş, N. (2008). *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü.* İstanbul: SAV.

Goz, Y. (2009). *Açık Pozisyon: Türkiye'de Piyasa Neslinin Doğuşu (1992-2000).* İstanbul: İletişim.

Jessop, B. (2007). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.

Keltner, B. ve Finegold, D. (1999). Market Challenges and Changing Employment Relations in the U.S. Banking Industry. M. Regini, J. Kitay ve M. Baethge (Ed.) *From Tellers to Sellers: Changing Employment Relations in Banks içinde* (ss. 33-62), Cambridge: The MIT Press.

Kitay, J. (1999). Change in Tandem: Employment Relations in Australian Retail Banks. M. Regini, J. Kitay ve M. Baethge (Ed.) *From Tellers to Sellers: Changing Employment Relations in Banks içinde* (ss. 63-93), Cambridge: The MIT Press.

Leyshon, A. and Thrift, N. (1993). The Restructuring of the U.K. Financial Services Industry in the 1990s: a Reversal of Fortune. *Journal of Rural Studies, 9*(3), 223-241.

Meiksins, P. (2003). İş Hayatı, Yeni Teknoloji ve Kapitalizm. R. W. McChesney, E. M. Wood ve J. B. Foster (Haz.) *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* (ss. 177–192) E. Baltacı, N. S. Çınga ve Ö. Yalçın, (çev.). Ankara: Epos Yayınları.

Ritzer, G. (2011). Küresel Dünya M. Pekdemir, (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennet, R. (2012). Beraber İ. Özküralpli, (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Storey, J.; Cressey, P.; Morris, T., & Wilkinson, A. (1997). Changing Employment Practices in

UK Banking: Case Studies. *Personnel Review, 26* (1-2), 24-42.

Stovel, K.; Savage, M. & Bearman, P. (1996). Ascription into Achievement: Models of Career Systems at Lloyds Bank, 1890-1970. *The American Journal of Sociology, 102*(2), 358-399.

Thompson, P.; Warhurst, C. & Callaghan, G. (2001). Ignorant Theory and Knowledgeable Workers: Interrogating the Connections between Knowledge, Skills and Services. *Journal of Management Studies, 38*(7), 923-942.

Türel, O. (2011). *Geç Barbarlık Çağı 2: Planlama, Kurumsal Yapıda Dönüşüm ve Sanayileşme*. İstanbul: Yordam Kitap.

HABERCİNİN DEĞİŞEN HABİTUSU: TÜRKİYE'DE HABERCİ OLMAK[1]

Cem Koray Olgun[2]

Özet

Bu çalışmada Türkiye'de haber üretim sürecinin işleyişindeki sorunlar kamu ve özel televizyon kanallarında çalışan haberciler üzerinden analiz edilerek değerlendirilmektedir. Medya tecimsel bir kurum olarak hem ekonomik alanın hem de siyasi alanın etkisi altında kalmaktadır. Türkiye'de özellikle son on yıl içinde siyasi alanın medya üzerindeki baskısıyla birlikte, medyanın eleştirel aleniyetini yitirmekte olduğu gözlemlenebilmektedir. Medya üzerindeki bu baskı çok açık bir biçimde haber medyası üzerinden görülebilir. Haber medyası üzerindeki baskı siyasi alan tarafından iki farklı yoldan uygulanmaktadır. İlki siyasi alanın doğrudan medyaya müdahale etmesi şeklinde gerçekleşmekte iken, ikincisi ise dolaylı olarak siyasi alanın ekonomik alan üzerinden tecimsel bir kurum olan medyaya uyguladığı yaptırımlar biçiminde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda medya baskı, sansür ve otosansür ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bununla birlikte, burada sorulması gereken en önemli soru bir fail olarak habercinin bu yapıyla nasıl mücadele edebileceğidir. Haberciler, haber üretim süreci içinde etkin biçimde yer alabilmekte midir? Haberci kamu yararına haber yapabilmekte midir? Sansür ve otosansür giderek haberci tarafından içselleştirilmekte midir? Güvencesiz koşullar altında çalışan haberciler bu yapı içinde ne kadar "haberci" olabilmektedir? Habercilerin habitusu son on yılda nasıl bir değişime uğramıştır? Bu soruların ışığında, bu çalışmada haber üretim sürecinin işleyişindeki sorunların, haberi ve haberciyi nasıl etkilediği iletişimin ekonomi-politiği ve Pierre Bourdieu'nün alan teorisinden destekle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Haber üretim süreci, Sansür- Otosansür, Göreli Özerklik, Alan Teorisi*

1. Giriş

Bu araştırmanın temel konusunu kamu ve özel televizyon kanallarında çalışan habercilerin anlatıları üzerinden haber üretim süreci ve bu süreç içinde habercinin konumu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın ana problemi iletişimin ekonomi politiği ve Pierre Bourdieu'nün alan teorisi kuramından destekle habercinin bir fail olarak bu süreç içerisinde etkili olup olmadığı, faillerin habitusunun nasıl etkilendiği, yapının faili tahakkümü altına alıp almadığı kamu ve özel medya kuruluşlarındaki haber üretim süreçleri üzerinden araştırılmıştır. Böylece bu çalışma Türkiye'de hem özel hem de kamu medyasındaki televizyon kanallarında haber üretim sürecinin işleyişine sosyolojik bir açıdan yaklaşıp, yapı-fail ikiliğini aşarak, yapı ve faili beraberce ele almayı amaçlamıştır.

---

[1] Bu bildiri "Türkiye'de Kamu ve Özel Televizyon Kanallarında Haber Üretim Süreçlerinin İşleyişi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

[2]Ar.Gör. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, colgun@adiyaman.edu.tr

Bu bildirinin amacı da bu doğrultuda haber üretim sürecinin işleyişindeki sorunları fail üzerinden ele almak yani haberci olmak meselesini tartışmaktır. Türkiye'de ana akım medya da haberci olmanın bu bağlamda şimdiye kadar hiç olmadığı kadar zor olduğu rahatlıkla söylenebilir. Siyasi alanın gazetecilik alanına doğrudan ve dolaylı baskısı sansür otosansür ve baskı mekanizmalarının işlemesini sağlamaktadır. Medyaya olan bu iki tür baskı ilk aşamada haberciliğin itibarsızlaştırılmasına neden olmaktadır. Bu itibar kaybı, doğrudan baskıyı uygulayan siyasi alan tarafından ciddiye alınmamasına neden olurken dolaylı olarak kamuoyunun habere, habercilere ve haberciliğe karşı bir güven probleminin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Bourdieucü anlamda habercinin habitusunun değişime uğradığı söylenebilir.

Bu bağlamda bu bildirinin bulguları kamu ve özel televizyon kanallarında çalışan yirmi üç haberciyle yapılan derinlemesine görüşmelerin analizleri sonucunda elde edilmiştir.

2. Metodoloji

Araştırmanın kapsamında ana akım medyada yer alan televizyon kanallarının haber dairelerinde çalışan aralarında muhabir, editör, genel yayın yönetmeni, haber dairesi başkanı ve haber müdürlerinin bulunduğu yirmi üç haberci ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ankara ve İstanbul'da kamu ve özel televizyon kanallarında çalışan haberciler arasından kamu kuruluşunda çalışan on üç haberci ile özel medya kuruluşlarında çalışan on haberci olmak üzere toplam yirmi üç haberciyle görüşülmüştür. Katılımcıların ses kayıtları alınmış ve sonrasında bu kayıtlar deşifre edilerek oluşan transkriptler üzerinden analiz edilmiştir. Katılımcıların gerçek ismi yerine kod isimler kullanılmıştır. (Olgun, 2015, s.14)

3. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın kuramsal çerçevesi kapsamında ilk olarak iletişimin ekonomi politiğinden hareketle yapıya bakmak gerekir (Golding & Murdock, 2014). Bu kurama göre, medya meta üretip dağıtan endüstriyel ve ticari örgütlerdir (Adaklı, 2008, s.25). Günümüz ana akım medyasına bakıldığında, bütün medya kuruluşlarının ticari yapılar oldukları görülmektedir. Medya tecimselleşmiştir ve üretilen ürünler birer metadır (Mosco, 2010). Medya kuruluşları farklı formatlarda yayın yapsalar bile ait olduğu şirketin doğrudan kontrolü altında olduklarından, yayın politikalarına göre bir işleyiş söz konusudur. Haliyle medya kuruluşunun eylemleri en temelde ekonomik kaygılara dayanmaktadır. Bu tür ekonomik kaygılarla üretilen metanın ekonomik ve politik düşüncelerin yayılmasındaki etkisi de önemlidir. Dolayısıyla, iletişimin ekonomi politiği yaklaşımı medyanın mülkiyet ilişkilerinden temelle yola çıkarak, medyanın hem ekonomi hem de politika ile olan ilişkilerine yapısal olarak bakmaya imkân sağlamaktadır.

İkinci olarak tam da bu noktada haber üretim süreci içinde failin analiz edebilmesi için Pierre Bourdieu'nün alan teorisinden yararlanılmıştır. Alan teorisi, birçok konuya uygulanabilirliği bakımından oldukça işlevsel bir yaklaşımdır. Bourdieu'nün yaklaşımı yapıyı ya da alanı tanımlarken iletişimin ekonomi politiğiyle benzer bir noktadan yola çıkmakta ancak devamında failin bu yapı içerisindeki işlevini göstermeye olanak sağlamaktadır. Bourdieu'nün habitus kavramı (2013, s.74) yapının içindeki faillerin haber üretim sürecindeki davranışına ilişkin- genelde gazetecilik davranışlarına ilişkin- bir eylem modeli sunmaktadır. Bu bağlamda araştırmamız medya alanı içinde gazetecilik alanına odaklanmaktadır (Bourdieu, 1997; 2005).

Bu iki kuramsal yaklaşımı desteklemek için Richard Sennett'in yeni kapitalizm Michel Foucault'nun yönetimsellik, David Hesmondalgh ve Sarah Baker'ın yaratıcı emek kavramları kullanılmıştır.

4. Araştırmanın Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmanın kapsamı içinde kamu ve özel televizyon kanalları arasındaki farklılıklara odaklanırken, özel televizyon kanalları da kendi içinde prime time haber yapan ulusal kanallar (Atv, Kanal D vb.) ve haber kanalları arasındaki farklılıklar da göz önüne alınmıştır. Her ne kadar ulusal kanallar ile haber kanalları aynı tecimsel şirketlerin birer kolu olsalar bile, habercilik ve haber üretme süreçleri arasında önemli bir fark söz konusudur.

Genel olarak kamu ve özel televizyon kanallarında haber üretim sürecine ilişkin farklılıkları şöyle anlatabiliriz. Kamu televizyonu olarak TRT'de protokol haberciliği yapılmaktadır. TRT'nin bu noktada siyasi alanla kurduğu yakın ilişki açıdan kamu hizmeti yayıncılığı ilkesinden uzaklaştığı eleştirisi araştırmanın bulguları ile örtüşmektedir.

Prime time haber yapan ulusal kanallarda ise amaç sadece (sabah ve gün ortası haber kuşakları hariç) ana haber bülteni için haber üretmektir. Haberlerde sıklıkla görüntü ve müzik tekrarları kullanılmaktadır. Ayrıca tabloid haberlere sıklıkla yer verilmesi ve anlık reyting ölçümleri haber bültenini görsel bir şova dönüştürmektedir.

Haber kanallarında ise bütün gün haber yayınlanmasından dolayı, sürekli haber üretmek ve haberi anında canlı olarak aktarmak söz konusudur. Saat başı yayınlanan haber bültenleri daha kısadır ama sürekli tekrar edilmektedir. Bu yüzden reyting mekanizmasının haber kanallarında etkili olmadığı söylenebilir.

Çalışma koşulları açısından bakıldığında ise kamuda çalışan haberciler devlet memuru statüsünde görülürken, özel televizyon kanallarında çalışan habercilerin büyük bir kısmı 5953 sayılı Basın İş Kanunu'na tabi olmadan çalıştırılmaktadır.

4.1.Medya –Siyaset- Ekonomi İlişkisi

Türkiye'de medyanın siyaset ve ekonomi ile olan ilişkisi içindeki dengeler, içinde bulunan dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik koşulları içinde değişiklikler göstermiştir. Bir zaman medyanın siyaset üzerindeki belirleyiciliğinden bahsedilmekte ve medyanın dördüncü güç olduğuna dair vurgular yapılmakta, başka bir zaman ise ekonominin medyanın tecimsel yapısı nedeniyle üzerinde kurduğu tahakküm ile dolaylı olarak siyasi alanı etkilemeye çalıştığından söz edilebilmektedir.

Günümüzdeki yapıya bakıldığında ise siyasi alanın hem ekonomik alan hem de medya (Bourdieucü tabirle gazetecilik alanı) üzerinde kurduğu tahakkümden söz edilebilir. Siyasi alanın ekonomik alan üzerinde kurduğu hâkimiyet, bizatihi kendisi ticari bir kuruluş olup meta üreten medya üzerinde de dolaylı yönden etkili olmaktadır. Bu bağlamda medyaya uygulanan ekonomik yaptırımların hem medyanın yapısına hem de bu yapı içinde çalışanlara, habercilere etkisi vardır.

Bu yapı içerisinde haber üretim sürecinin işleyişine ilişkin bir araştırmada bu sürecin sorunlarına odaklanmaktadır. Medya'nın bu bağlamda göreli özerkliğini yitirdiği üç aşamada görülebilir. İlk olarak üretilen haberin editöryal masada olağan denetimindeki uygulama "denetim" sınırlarını aşmakta haber adeta yeniden yazılmaktadır. Dolayısıyla bu mekanizmada

baskı hissedilmeye başlanmış ve bir sonraki aşamada kendisini baskı ve sansürün haber üretim süreci içinde yerleşmesiyle devam etmiştir. Baskı ve sansürün bu bağlamda haber üretim süreci içinde normalleşmeye başlandığı görülebilir. Bu da beraberinde üçüncü bir aşama olarak otosansürü getirir. Otosansür haberciler tarafından bu süreç içinde içselleştirilmek zorunda kalınmıştır. Çünkü baskı ve sansür hem kurum hem de haberci üzerinden doğrudan etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu doğrultuda üretilen haberin kamu yararını gözetmesi ise mümkün olmamaktadır. Kamu yararını gözetmek yerine reytingin belirleyiciliği daha önde olmaktadır. Özellikle prime time habercilik yapan ulusal kanallardaki işleyişi reyting mekanizmasının ne kadar da belirleyici olduğunu göstermektedir.

4.2.Habercinin Değişen Habitusu

Göreli özerkliğini yitirmiş gazetecilik alanı içinde baskı ve sansür mekanizması ile karşı karşıya kalmak zorunda kalan haberci işte tam da bu noktada haberci refleksini kaybetmiştir. Baskı ve sansür alanın Bourdieucü anlamda (Bourdieu & Wacquant 2012) yeni doxalarıdır. Bu doxalara göre alanın içinde üretilen haberin içeriği boşaltılmakta değeri düşmektedir. Araştırmanın katılımcılarından İsmail'in (NTV) dediği gibi bu aslında "*habercinin artık yarım beyinle düşünmesidir*". Dolayısıyla haberci refleksini kaybeden haberci için kamu yararına haber yapma ilkesi de sadece kâğıt üzerinde geçerli olmaktadır.

Haberci refleksinin yitirilmesi sonucu haberci ortaya koyduğu kültürel bir ürün olarak haberin ve mesleğinin itibarsızlaştırılmasıyla karşı karşıyadır. Hem kamuoyu hem de siyasi alan tarafından yalancılıkla suçlanan haberci bu anlamda itibarsızlaştırılmaktadır. Özellikle bu itibarsızlaşmanın son on yılda giderek arttığı görülmektedir.

Habercinin bu noktada baskı ve sansüre karşı duramamasının temelinde sendikasız olması yatmaktadır. Gazetecilik alanı içinde sendikalar kamu ve özel medya kuruluşlarında yeterince etkili değillerdir. Özel medya kuruluşlarında sendikaya üye olanın işini kaybedebileceğine dair kaygı oldukça yaygındır. Kamuda ise bu yaptırım daha çok pasif göreve alınma ya da başka bir şehre tayinin yapılması (sürülmesi) olarak uygulanmaktadır. Habercinin güvencesiz çalışmasındaki en önemli etken ise yasal olarak 212 sayılı Basın İş Kanuna (eski 5953) tabi olarak çalıştırılmamasıdır. Bu yasa habercinin iş tanımını yapan, ona yasal haklarını veren ve onu özel şirket çalışanı statüsünden kurtaran bir yasadır. Bu kanuna tabi olmadan istihdam edilen habercinin işten çıkartılması ise oldukça kolay olmaktadır. Haberci kutsal bir meslek olarak algıladığı mesleğini yapabilmek için söz konusu yasaya bağlı olmadan çalışmayı göze almaktadır. Meslek olarak gazeteciliğe atfedilen bu kutsiyet, haberciliğin işe giriş ve çalışma koşullarını derinden etkilemektedir. Söz konusu kutsiyet, patron ve haberci arasında gönüllü sömürü ilişkisinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu gönüllü sömürü ilişkisi Bourdieu'nün (1997, s.21-22) deyimiyle simgesel şiddettir. Bu burumda haberci sendikal örgütlenmeden de bilinçli bir şekilde uzak tutulmakla birlikte işini kaybetme kaygısı ve kamu yararına çalışmak arasında zorunlu bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. Neoliberal yapının esnek çalışma ve özgürlük vaadi ise gazetecilik alanında işlememektedir. Özel kanalda çalışan habercilere gazeteci gözüyle bakılmamaktadır. Kâr amaçlı bir şirket olan medya kuruluşlarının gözünde haberci ve herhangi bir çalışan arasında bir fark yoktur. Ancak özel şirketlerde çalışanların sahip olduğu hareketliliğe haberciler sahip değildir. Çünkü eğer işlerini kaybederlerse bir daha habercilik yapamama tehlikesiyle karşı karşıyalardır. Dolayısıyla Sennettci anlamdaki bu kaygı habercilerin baskı ve sansürün etkisi altında otosansürü içselleştirmelerine neden olmaktadır (Sennet, 2009, s.43). Otosansür burada haberciler tarafından baskı ve sansüre karşı konumlarını

muhafaza etmek için kullanmak zorunda kaldıkları yeni bir stratejidir. Bu anlamda habercinin habitusunun değiştiğini ve otosansürün değişen habitusun en önemli stratejilerinden biri olduğu söylenebilir.

Habercinin habitusunun değişmesi onun niteliklerinin de değiştiğini göstermektedir. Haberci refleksinin yitirilişi, haberciliğin itibarsızlaştırılması ve güvencesiz çalışma bu değişimin temel nedenleridir. Habercinin habitusundaki bu değişim alana gelecekte dâhil olacak faillerin (habercilerin) haberciliğe bakış açısını etkileyerek gazetecilik alanının göreli özerkliğinin bir daha geri kazanılamayacak bir biçimde kaybedilmesine neden olacaktır.

Sonuç

Siyasi alanın medya üzerindeki doğrudan ve dolaylı baskısı, sansürün ve otosansürün medya içerisinde içselleştirilmesine neden olmaktadır. Medyanın tecimsel yapısı nedeniyle karşı karşıya kaldığı ekonomik yaptırımlar, haberci üzerindeki patronaj baskısını arttırmaktadır. Haberci üzerindeki siyasi alanın ve ekonomik alanın baskılarına karşı duramamasının, sansürün ve otosansürün gazetecilik alanı içerisinde Bourdieucü anlamda bir doxa olarak görülmesinin en önemli sebebi ise güvencesiz çalışması ve medya içindeki sendikasızlaşmadır. Göreli özerkliğini yitiren gazetecilik alanı içindeki haberci, habercilik reflekslerini kaybetmek, itibarsızlaştırılmakta ve güvencesiz ve ağır koşullarda çalıştırılmaktadır. Dolayısıyla habercinin sahip olduğu nitelikler değişmektedir.

Haber üretim sürecinde muhabirin haber üretmedeki etkinliği de bu anlamda ortadan kalkmaktadır. İtibarsızlaştırmanın başka bir biçimi olarak muhabirin değil ondan daha üst seviyede olan editör, haber müdürü, haber dairesi başkanı gibi faillerin haber üretim sürecinde doğrudan bulunmaları, özellikle protokol haberciliğinde haber kaynağı olarak siyasilerin muhabirlerle değil de kendileriyle temasa geçmesi bu durumu göstermektedir. Katılımcılardan Ertan'ın (TRT) dediği gibi "*Köşe yazarı ya da Ankara temsilcisi haberciliği başlamıştır"* artık gazetecilik alanı içinde.

Böylece gazetecilik alanı içinde habercinin habitusunun değiştiği görülmektedir. Baskı ve sansür alanın yeni doxalarıdır. Habercinin habitusu alanın bu yeni kurallarına karşı stratejiler üretmekte zorlanmaktadır. Bu bağlamda otosansür habercinin değişen habitusunun en önemli stratejilerinden biridir. Prime-time habercilikte kamu yararının yerini reytinge dayalı haber anlayışının alması, habercileri yaratıcı işçiler olmaktan çıkarmakta yaratıcı emeğin ortaya çıkmasını engellemektedir. Kamuda ise haberciliğin bürokratik düzende işleyişi haberciliğin doğasına aykırıdır. Dolayısıyla kaba bir deyişle haberciler kamuda memur, özelde ise işçi statüsünde görülmektedir.

Kaynakça

Adaklı, G. (2006). *Türkiye'de Medya Endüstrisi.* Ankara: Ütopya.

Bourdieu, P. (1997). *Televizyon Üzerine.* (Turhan Ilgaz, çev.) İstanbul: YKY.

Bourdieu, P. (2005). The Political Field, The Social Science Field And The Journalistic Field. Rodney Benson & Erik Neveu (ed.) *Bourdieu And Journalistic Field* içinde (ss.29-47). UK: Polity Press.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Nazlı

Ökten, çev.) İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. (2013). *Bilimin Toplumsal Kullanımları* (Levent Ünsaldı, çev.) Ankara: Heretik.

Golding, P. & Murdock G. (2014). Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik. Süleyman İrvan (der.) *Medya, Kültür, Siyaset* (Beybin Kejanlıoğlu, çev.) içinde (ss. 49-75). Ankara: Pharmakon.

Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication.* London: Sage Pub.

Olgun, C. K. (2015). Türkiye'de Kamu ve Özel Televizyon Kanallarında Haber Üretim Süreçlerinin İşleyişi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Sennett, R. (2009). *Yeni Kapitalizmin Kültürü.* (Aylin Onacak, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

ERKEN CUMHURİYET YILLARI İSKAN POLİTİKASININ İKİNCİ BİR HATTI OLARAK PANSİYON OKULLAR: ELAZIĞ KIZ ENSTİTÜSÜ ÖRNEĞİ (1939- 1943)

Nilay Orhan[1]

Özet

Bu çalışma, erken Cumhuriyet iskan politikası ile erken Cumhuriyet Milli Eğitim Sistemi arasında önemli benzerlikler olduğunun fark edilmesi üzerine şekillenmiştir. Erken Cumhuriyet yıllarında uygulanan eğitim ve iskan politikası, birbirinden farklı birtakım özelliklere sahip olmakla birlikte birbirleriyle iç içe geçmiş iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki unsurun, erken Cumhuriyet iskan politikası ile eğitim sisteminin, hizmet ettiği ortak amaç ise Türkleştirme politikasıdır. Çalışmada bu Türkleştirme politikası Elazığ Kız Enstitüsü üzerinden özelleştirilerek anlatılmıştır. Çalışmada, Elazığ Kız Enstitüsü'nün, iki resmi belge olan, 1934 İskan Kanunu ve 1936 tarihli İkinci Kürt Raporu üzerinden kısa bir okuması yapılmıştır. Tüm bunlar dahilinde, Elazığ Kız Enstitüsü'nün erken Cumhuriyet yıllarında eğitim üzerinden sürdürülen bir "yerleştirme/ topraklandırma", bununla paralel olarak bir homojenleştirme/ Türkleştirme politikası olduğu ileri sürülmüştür.

Çalışmanın ilk bölümünde, Cumhuriyet dönemi ilkokul programları incelenerek, Cumhuriyet Halk Partisi Programı'nın, Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri'nde alınan karar doğrultusunda, pedagojik eğitim sistemine nasıl eklendiği ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde 1934 tarihli İskan Kanunu ile İkinci Kürt Raporu üzerinden Elazığ Kız Enstitüsü'nün kısa bir okuması yapılmıştır.

Çalışma belge, arşiv inceleme ve söylem analizi yöntemlerinden yararlanılarak oluşturulmuş olup çalışmada, Sıdıka Avar anılarından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kız Enstitüleri, Eğitim, İskan, Sıdıka Avar, Pansiyon Okul.*

1. Erken Cumhuriyet Yılları Milli Eğitim Politikası

Erken Cumhuriyet, ilköğretim alanında okullaşma oranının arttığı ve aynı zamanda da pedagojik içeriğin yeni kurulan ulus- devlet fikrine uygun olarak değiştirildiği bir dönemdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hazırlanmış olan okul programları, 1930'lu yıllarda tekrar düzenlenerek yeniden oluşturulmuştur. Okul programların 1930'lu yıllarda yeniden düzenlenerek oluşturulmasında, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi gibi çalışmaların etkisi vardır. Aynı zamanda 1932 ve 1937 tarihlerinde düzenlenen Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri' nde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin "altı ok" ideolojisinin Milli Eğitim Sistemi'ne dahil edilmesi ve var olan ders kitaplarının bu siyasi yapıya uygun olarak yeniden düzenlenerek öğrencilere okutulması kararı alınmıştır. Tüm bu çalışmaların etkisiyle, 1930'lar, Türkçü-milliyetçi fikrin en yoğun olarak yaşandığı yıllar olmuştur ve ilk olarak 1924 ve 1927

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji, nilayyorhann@gmail.com

tarihlerinde oluşturulmuş olan okul programlarının, 1930'lu yıllardaki yoğun Türkçü- milliyetçi siyasi forma göre yeniden düzenlenerek Milli Eğitim Sistemi'nde kullanılması şaşırtıcı değildir.

Türkiye'de ulus devlet inşasında, Cumhuriyet' in kurulması ardından gerçekleştirilen 1932 ve 1937 Türk Tarih Kongreleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. 1932 yılında gerçekleştirilen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi' nin resmi bir biçimde tanıtımı yapılmıştır. Ersanlı'nın (2013) da ele aldığı üzere, kongreye katılanların çoğunluğu orta dereceli okul öğretmenleridir. 1937 yılında gerçekleştirilen İkinci Türk Tarih Kongresi ise, Birinci Türk Tarih Kongresinin devamı niteliğindedir. Tarih Kurumu'nun üyeleri bir yandan tezi sunmak amacıyla ayrıntılı ve geniş bir Türk tarihi yazmak istiyorlar, bir yandan da bu tarih kitabına paralel her eğitim düzeyine uygun ders kitapları hazırlamak istiyorlardı. Dolayısıyla Birinci ve İkinci Türk Tarih Tezleri, eğitimin, erken Cumhuriyet döneminde var olan siyasi yapı ile aynı çizgide ilerlemesi fikrini tasarlayıp uygulamaya koyan atılımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde var olan ilkokul programlarının 1930 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmasında, yaşanan tüm bu gelişmeler etkilidir. Erken Cumhuriyet 1930'larda oluşturulan ilkokul programları, önceki dönem hazırlanan ilkokul programlarına göre, daha Türkçü-milliyetçi- ırkçı fikirlerin etkisi altında hazırlanmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde ulusal eğitime geçiş aşamasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun büyük önemi vardır. Yasanın temel amacı, ilk, orta ve lise düzeylerinde, yeni kuşaklara ortak bir milli kültür vermektir. Bu amaçla tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na, Maarif Vekaleti' ne, bağlanmıştır. Sakaoğlu (1993)'nun da ele aldığı üzere; "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte, Arapça ve Farsça öğrenimi kaldırılmıştır." Aynı zamanda bu kanun ile birlikte, azınlık okullarında Tarih, Yurtbilgisi ve Coğrafya derslerinin okutulması kararı verilmiş olup okullarda, azınlık dillerin dışında Türkçe dilinin de öğretilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Dolayısıyla erken Cumhuriyet döneminde oluşturulan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türk okullarının dışında, azınlık okullarına da doğrudan müdahale etmenin önünü açan bir kanundur. Bu kanunla birlikte hem azınlık hem de "Türk okulları" olarak geçen "yerli okullar", Türkçü-milliyetçi fikrin etkisi ve kontrolünde yeniden düzenlenmiştir.

1930'lu yıllar Türk milliyetçiliğinin inşasına damga vuran yıllardır ve ulus- devlet fikri bu yıllarda eğitim alınana, pedagojiye dahil edilmiştir. Bu yıllarda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin "altı ok" ideolojisinin Milli Eğitim ders programına eklemlenmesiyle birlikte eğitim sistemi, dönemin siyasi fikri ile resmi anlamda iç iç geçmiştir. 1930'lu yıllarda yaşanan bu durumu Üstel (2014); "militan bir yurttaşlık anlayışının okul aracılığıyla yaygınlaştırılması" olarak açıklamaktadır. İkinci Meşrutiyet ve ardından gelen Balkan Savaşları ile birlikte hız kazanan milliyetçi fikir, 1930'larda oluşturulan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi çalışmaların da etkisiyle daha bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Eğitim de bu dönemde, milli bir kimlik oluşturmanın aracı olarak görülmüştür. Dolayısıyla 1930'larda eğitim, Türk milliyetçiliği fikrinin genç nesil tarafından içselleştirmesi, dispozitif haline getirilmesi görevini taşıyan kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma paralel olarak, 1936 tarihli İlkokul Programı'na Sakaoğlu' ya (1993) göre; "Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğilimi doğrultusunda ileri derecede siyasi bir içerik verilmiştir." Bu programda, her öğrencinin Türkün derin tarihini bilmesi gerektiği ve Türk dilinin ulusal dil olduğu fikrinin kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu fikrin kazanılmasında bayram kutlamalarının önemli yeri vardır. İcat edilen milli bayramların kutlanması yolu ile çocuklarda, bayramların geçit resimlerinin, renklerinin,

imajlarının görsel olarak kodlanarak milli hafızanın oluşması ve saklanması amacı gerçekleştirilmiştir.

2. Elazığ Kız Enstitüsü'nü 1934 İskan Kanunu ve İkinci Kürt Raporu Üzerinden Okumak

Elazığ Kız Enstitüsü, erken Cumhuriyet 1930'ların Milli Eğitim politikasının en yoğun olarak uygulandığı bir yatılı pansiyon okuldur. Bu okul, 1938 Dersim Katliamı'ndan sonra Mustafa Kemal'in isteği üzerine açılmış olup, okulun yatılı kısmına Dersim Katliamı'nda aileleri yok edilen çocukların yerleştirildiği bir okuldur.1939 yılında Mustafa Kemal, "Türk misyoneri" sıfatıyla bu okula öğretmen olarak Sıdıka Avar'ı atamıştır. Sıdıka Avar, jandarma eşliğinde Bingöl, Dersim ve Elazığ'ın ilçe ve köylerinden kız çocuklarını toplayarak bu okula öğrenci olarak getirmiştir. Bu okulda kız çocuklarına, "aile yaşamı", "medenileşme pratikleri", "annelik", "hijyen" gibi konularda eğitim verilmiş ve gelecekte oluşturulması hedeflenen "müstakbel çekirdek Türk ailesi" fikrinin temeli atılmaya çalışılmıştır. Elazığ Kız Enstitüsü'nde eğitim verilen kız çocukları, pedagojik eğitimin amacı değil; "aracı" niteliğindedir. Bu çocuklar, Türkleştirme politikasının köylere/ ailelere nüfuz edecek tarafı olarak görülmüşlerdir. Sıdıka Avar, Elazığ Kız Enstitüsü üzerinden sürdürülen bu Türkleştirme politikasını "Dağ Çiçeklerim" isimli anılarını yazmış olduğu kitabında şu şekilde açıklamıştır:

> *Bir iki talebe yetiştirip geri gönderdiğim köyler, artık bizim haritamızda, "çalışılması kolay mıntıkalar" olarak ayrılmıştır. Çünkü her mezunumuz, her öğrencimiz orada bizim en iyi temsilcimiz oluyor. Asıl iş hiç öğrenci alamadığımız yerlerde çalışmak, buralardan öğrenci toplamaktır. (...) Hele ilk olarak eski aşiret reislerinden birinin kızını alırsak ondan sonra işimiz işti* (Avar, 2009: 385).

İskan Kanunu (1934), Türk kültürüne bağlılık esasına göre, Türkiye'deki nüfusun, oturuş ve dağılış düzeninin değiştirilmesini amaçlayan bir kanundur. Kanunun sekizinci maddesi, "mahrumiyet bölgesi" olarak nitelendirilen bataklık, ormanlık, dağlık, taşlık yerlerde yaşayan üç numaralı mıntıka halkının, Ermeni, Rum, Romenler ve Kürtlerin, yaşayış ve sıhhat şartları elverişli yerlere nakletmek gerekliliği üzerinde durmaktadır. Kanunun dokuzuncu maddesi ise sekizinci maddesini tamamlar niteliktedir. Dokuzuncu madde, çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirme şart getiren bir maddedir. Bu madde ile Ermeni, Rum, Romen ve Kürtlerin, Türk nüfusunun fazlaca olduğu yerlere yerleştirilerek Türkleştirilmesi; Türk ırkına mensup olmayan göçebelerin ise sınır dışı edilmesi kararı alınmıştır. Bu kanunda, üç numaralı mıntıka halkı ile ilgili sıkı önlemler alındığı görülmektedir. Kanunda, Türk tebaasından olup Türk kültürüne bağlı bulunmayanların, iki numaralı mıntıkalara; Türk tabiiyetli ve Türk kültürüne bağlı olanların, yaşam şartları elverişli yerlere; Türk tebaasından olmayıp Türk kültürüne bağlı olmayanların ise Türkiye dışarısına çıkarılması öngörülmüştür. Bu üç koşul da Türk tebaasından olmayan insanların, Türk kültürüne bağlanması zorunluluğunu ortaya koyan maddelerdir. Nüfusun Türkleştirilmesi, köy ve mahallelerde yaşayan Türk nüfusunun çoğunluğu oluşturması, Türk olmayan nüfusun ise azınlıkta kalacak şekilde, Türk köy ve mahallelerine dağıtılması planlanmıştır. Kanunda, Türk kültürüne bağlı olmayanlar ve Türkçeden başka dil kullananlar hakkında yoğun tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. İskan Kanunu ile birlikte, göçebe olarak yaşayan halkın, nüfusa kayıtlı olarak yerleştirilmesi isteği, aynı zamanda asker ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Erken Cumhuriyet döneminde, dönemin siyasi fikrine hizmet etmesi amacıyla açılması kararı verilen pansiyon okullar, 1936 tarihinde Genel Müfettiş Abidin Özmen tarafından hazırlanmış olan İkinci Kürt Raporu'nda (Öztürk, 2012) resmi olarak ifade edilmiştir. Bu raporda, "lisan öğretmek işi" başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir:

> *Türk camiası içinde kaynaştırmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe ile konuşur hale getirmek icap eder. Bu söz götürmez bir gerçektir.*
>
> *Bunun için, yemesi, köyünde köylüsünün, anasının, babasının yediğinden ayrılmak, yatağını basit tahta kerevetini kendilerine temin ettirmek suretiyle devşirme ile köy çocuklarını alıp yatılı mektepler kurmak icap eder.*
>
> *Bu mekteplerin binası geniş, hastanesi, eczanesi yerinde müstakil veya tez uğrayan doktorun kontrolünde, Türklük aşılamak kabiliyetiyle yetişmiş, azimli, çalışkan öğretmenlerin idaresinde olmalıdır.*
>
> *Bu okullarda sırf Türkçe konuşmayı ve Türklük propagandasını, Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program takip edilecek, öğrenim süresi üç yıl olup çocuk senenin on on bir ayında okulda kalacak. Bunun için kanun çıkarılmalı. Bu misyoner tarzında bir temsil takibidir* (Öztürk, 2012: 79- 80).

Şark Islahat Planı'nda (1925) ilk olarak açılması kararı verilen yatılı pansiyon okullar, Abidin Özmen tarafından kaleme alınan İkinci Kürt Raporu'nda resmi olarak tekrar dile getirilir. Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in, pansiyon okul açılmasını öncelikli olarak gerekli gördüğü yerler, Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerdir. Bu bölgelerde açılacak olan pansiyon okullar, Kürt nüfusunun fazla olduğu yerlerde yaşayan insanların, yaşadıkları sosyo-kültürel alandan koparılarak, yatılı olan pansiyon okullarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin Programına göre, misyoner öğretmenler tarafından eğitilerek Türkleştirilmesi amacını taşımaktadır.

Sonuç

Erken Cumhuriyet yıllarında oluşturulan ulus-devlet fikrinin izlerini dönemin iskan, Milli Eğitim, nüfus, sağlık politikaları gibi farklı alanlar üzerinden de incelemek mümkündür. Bu konulardan biri olan "hijyen/ sağlık" konusu, erken Cumhuriyet 1930'larda devletin birtakım kanunlarla desteklediği, yoğun önlemler alarak üzerinde durduğu konular arasındadır. Türkleştirme ve medenileştirme politikasının birlikte yürütüldüğü ve oluşturulmaya çalışıldığı Cumhuriyet, güçlü nesiller yetiştirilmesi için kamu sağlığıyla yakından ilgilenmiş ve bununla ilgili birtakım önlemler almıştır. Bunlardan biri, 1930 yılında yayımlanan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'dur. Bu Kanun'un birinci maddesi, milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklarla mücadele etmeyi ele almaktadır.1930'larda devletin kamunun sağlığıyla ilgili hazırladığı kanunların yanı sıra, okullar da kamu sağlığının korunması, hastalık ve böceklerle mücadele edilmesi amacına hizmet etmiştir. Böcek, bit, mikroplarla mücadele, bu dönem siyasetinin yoğun olarak üzerinde durduğu konular arasındadır. Eğitim aracılığıyla öğrencilere verilen hijyen derslerinin, topluma yayılması planlanmıştır.

Kamu sağlığı/ hijyen konusunda devlet nezdinde alınan sıkı önlemler ve devletin bu konuda hazırlamış olduğu Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930)'na paralel olarak, Elazığ Kız Enstitüsü,

hijyen, bitle mücadele konuları üzerinde detaylı olarak durmuştur. Sıdıka Avar, Kürt yatılı öğrencilere uygulanan bit temizliğinden sayfalarca bahsetmiştir. Avar'ın Kürt çocuklar için sayfalar dolusu yapmış olduğu kirli, bitli olan tanımı, aynı zamanda "sağlıklı" olan ile "hasta" olan, "yaşamaya değer" ile "yaşamaya değmez" olan arasında yapılan, keskin ayrımı, Lemke'nin (2014) ifade ettiği gibi; "ırkçılığın biyoiktidar ekonomisi içindeki ikinci işlevini" açığa çıkarmaktadır. Tüm bunlar dahilinde, Avar'ın, Kürt çocuklarının miladı olduğunu iddia ettiği Elazığ Kız Enstitüsü, ne idi, ne oldu söylemi üzerinden, Kemalist ideolojinin "sağlıklılaştırma", "normalleştirme", "Türkleştirme", "temiz hale getirme" politikasını sürdürmüştür.

Kaynakça

Avar, S. (2009). *Dağ Çiçeklerim.* Ankara: Ulusal Eğitim Derneği.

Ersanlı, B. (2013). *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929- 1937).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Lemke, T. (2014). *Biyopolitika.* İstanbul: İletişim Yayınları

Öztürk, S. (2012). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu.* İstanbul: Doğan Kitap

Üstel, F. (2014). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Resmi Kaynak Metinler:

İskan Kanunu, 1934.

Şark Islahat Planı, 1925.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930.

AKADEMİDE HEGEMONİK ERKEKLİĞİN ÖTEKİ ÜZERİNDEN YENİDEN İNŞASI

Pelin Önder-Erol[1] *Duygu Altınoluk*[2]

Özet

İçine doğduğu toplumun değer ve normlarıyla sosyalize olmuş erkek akademisyenlerin, akademiye geçtikten sonra toplumsal cinsiyete yönelik erkeklik söylemlerinde herhangi bir dönüşüm olup olmadığı ve bu bağlamda akademinin toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir kurum olup olmadığı çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktora yapmakta olan araştırma görevlileri ile doktora derecesini almış diğer akademik seviyelerdeki öğretim üyelerinden oluşan ve kartopu örnekleme tekniğiyle ulaşılan 11 erkek akademisyenle yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen nitel veri, her kurumun aslında toplumsal cinsiyet temelinde örgütlendiğini iddia eden Joan Acker'ın "*toplumsal cinsiyetlendirilmiş kurum*" (gendered institution) kuramının sunduğu kuramsal çerçeve dâhilinde yorumsamacı bir yaklaşımla çözümlemeye tabi tutulmuştur. Görüşmelerden elde edilen bulgular, çalışma demokrasisinin yüksek düzeyde olduğu varsayılan bir araştırma alanında dahi toplumsal cinsiyetlendirilmiş pek çok öğenin örtük biçimlerde de olsa var olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Erkeklik Çalışmaları, Hegemonik Erkeklik, Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş Kurum, Akademi*

1. Giriş

Toplumda var olan kamusal-özel, kültür-doğa, eril-dişi gibi sosyolojik dikotomilerle bakıldığında, erkekler sırasıyla ilk, kadınlar ise ikinci kategorilerde yer almaktadır. Bu temelde de kadının özel alanda daha çok varlık gösterdiği; kamusaldaki yerinin ise ikinci planda kaldığı söylenmektedir. Bu dikotomilerle erkek girişken ve aktif rol üstlenirken, kadın geri planda duran, pasif ve bağımlı bir rol üslenir. Tüm bu özellikler erkeği kamusal, kadını ise "özel" alan diye tanımladığımız "ev içi"ne yerleştirir. Günümüz toplumlarında kadınların kamusal alanda giderek daha fazla yer aldığı durumu ise sayısal bir veriden ibarettir; çünkü kamusal alana hizmet eden kurumlar, toplumsal cinsiyet bazında biçimlenerek erkeğin iş hayatında olmasını önceler. Cinsiyet ve evlilik statüsü ile kocanın kaçınılmaz olarak "evin reisi" olduğu ve bu yüzden evli bir kadının bağımsız hareket edemeyeceği varsayımı kapsamında yaşanan doğrudan ayrımcılık, kendisine şans verilmeyen çeşitli insan kategorilerinin öncelikle kadınlardan oluştuğu gerçeğiyle bütünleşmektedir (Connell, 2016).

Kamusal alanın eril yapılanması, feminizmin yükseldiği yıllarda daha da dikkat çekici bir hale gelmiştir. 1980 ve sonrasında sosyologlar başta olmak üzere sosyal bilimciler, özelde cinsiyetçilik, cinsel ayrımcılık gibi toplumda daha önce dikkati çekmeyen alanlarda, genelde kadın ve toplumsal cinsiyeti temel alan konularda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Zira

[1] Yrd. Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, pelinondertr@yahoo.com
[2] Araş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, dygaltinoluk@gmail.com

“erkeklik” kavramı 1970’li yıllara kadar yalnızca biyolojik cinsiyet temelli ele alınıp belirli model erkekliğe sıkıştırılmıştır. Ancak 1980’lerden sonra kadın çalışmalarının yükselmesinden doğan feminist akımın erkeklik kavramına “toplumsal cinsiyet” bazında eğilmesiyle “Erkeklik Çalışmaları” da akademik çalışmalarda yerini almaya başlamıştır (Türk, 2008).

Feminist akımın içerisinde erkeklik çalışmalarının ivme kazanmasıyla beraber kadının, kamusaldaki yerini ikincil olarak konumlayan erkekler üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Hiyerarşik yapılanma, erkeği üste, kadını ise aşağı statüye konumlamaktadır (Hearn & Parkin, 1983; Acker, 1992; Acker, 1990; Acker & Houten, 1974). Feminist çalışmaların merkezi özellikle 2000’li yıllardan itibaren ev ve iş arasındaki dikotominin zorlukları ve yeni ekonomik düzenin etrafında çerçevelenmektedir (Payne, 2002; Williams vd., 2012). Genel olarak çalışmalar, kadının emeği ve kamusalda görünmezliği üzerinden ilerlemiştir. Yükselen kapitalizmin modernleşmeyle harmanlanması ve artan işgücü ihtiyacı, kadına kamusal alanda var olması için bir fırsat yaratmış olsa da kurumların eril yapılanması kadın emeğinin de kamusalda “kadınsı” bir biçimde şekillenmesine yol açmıştır. Bundan dolayı, “kadın çalışmaları” alanındaki çalışmalar erkeklik çalışmalarına göre daha fazla sayıdadır. Özellikle Hearn ve Parkin (akt. Konrad, 1988), “erkeklik çalışmalarının” göz ardı edildiği vurgulamaktadır. Sözü geçen araştırma, toplumsal cinsiyetlendirilmiş kurumlar üzerine yapılmış çalışmaların odağının, bu kurumların amaç, hiyerarşi ve yönetim işlevinin erkekler tarafından oluşturulduğuna; bunun da yine erkekler tarafından örtük biçimde gerçekleştirildiğine vurgu yapmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, Joan Acker’ın (1990) “toplumsal cinsiyetlendirilmiş kurum” (gendered institution) kuramına dayanarak, akdeminin de böylesi bir kurum olduğu varsayımından hareketle akademideki erkeklerin hegemonik erkekliklerini “öteki” üzerinden inşa etme biçimlerine odaklanmaktadır.

1.1.Yöntem

Çalışma, üniversite gibi çalışma demokrasisinin yüksek düzeyde olmasının beklendiği bir kurumun içerisinde erkek akademisyenlerin, “öteki” olarak tanımladığımız kadın akademisyenler üzerinden hegemonik erkekliklerini nasıl yeniden inşa ettikleri sorusu üzerine kurulan nitel bir araştırmadır. Bu araştırma da amacı ve doğası gereği sosyal alanda ancak anlamaya dayalı olarak çözümlenebilecek pek çok gerçeklik olduğunu varsayan yorumsamacı paradigma dahilindeki feminist yöntem üzerinden tasarlanarak, betimsel bir çözümlemeye tabi tutulmuştur.

Nitel araştırma desenine uygun olarak çalışma, erkek akademisyenlerin kadın akademisyenlerle, bir başka deyişle “öteki”lerle kurdukları sosyal ilişkileri, kendilerini “öteki” üzerinden konumlayışlarını, “öteki” ile yaptıkları bilgi alışverişinin akademik konuları kapsayıp kapsamadığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaca paralel olarak alan araştırması, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde hâlihazırda doktora yapmakta olan araştırma görevlileri ile doktora derecesini almış diğer akademik seviyelerdeki öğretim üyelerinden oluşan erkek akademisyenlerle motiflenmiştir. Edebiyat Fakültesi’nin araştırmaya konu olma nedeni ise; öncelikle araştırmacıların kadın olarak aidiyet duygusu geliştirdiği bu kurumda uzun süreden beri akademisyen olarak görev yapıyor olmaları ve buna dayalı olarak akademik olmayan sohbetlerdeki hegemonik erkekliğe ilişkin söylemleri fark edip araştırmaya değer bulmalarıdır. Fakültede, yukarıda belirtilen farklı seviyelerdeki erkek akademisyen

sayıları dikkate alınarak *kartopu örnekleme tekniği* aracılığıyla 4 profesör, 1 doçent, 3 yardımcı doçent ve 3 araştırma görevlisi olmak üzere toplam 11 erkek akademisyene ulaşılmıştır. Görüşmeler 12 sorunun yer aldığı ve görüşmenin seyrine göre değişkenlik gösteren ek soruları da içeren, ancak araştırmanın amaç ve kapsamıyla doğru orantılı olarak belirli temalara dayalı *yarı yapılandırılmış görüşme* formuyla gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişiler, anonimiteyi sağlamak için, unvanlarının baş harfleriyle P1, P2, D1, YD3, AG2 şeklinde kodlanarak aktarılmıştır. 2016 Nisan ayında gerçekleştirilen ve 35-50 dakika arası süren görüşmeler, katılımcıların rızası ile ses kaydına alınmış; görüşmenin kayıt altına alınmasının istenmediği durumlarda ise araştırmacı tarafından notlar alınmıştır.

Kurumlarda toplumsal cinsiyet ayrımcılığının yaygın olduğu varsayımından yola çıkılarak Joan Acker'ın (1990) "toplumsal cinsiyetlendirilmiş kurumlar" olarak adlandırdığı kuramı, araştırmanın temel dayanağını oluşturmaktadır.

2. Bulgular ve Tartışma

Acker (1990), kurumlarda toplumsal cinsiyete dayalı sosyal yapılanmanın, "toplumsal cinsiyetlendirilmiş işbölümü", "toplumsal cinsiyetlendirilmiş semboller", "toplumsal cinsiyetlendirilmiş işyeri etkileşimi", "toplumsal cinsiyetlendirilmiş bireysel kimlik" ve "toplumsal cinsiyetlendirilmiş örgütlenme mantığı" olmak üzere birbiriyle etkileşim içerisinde olan beş farklı süreçte gerçekleştiğini öne sürmektedir. Kuramın temel dayanağı olan beş kategori, içerdikleri genel özellikler dikkate alınarak bu çalışmada birleştirilerek verilmiştir. Acker'ın ortaya koyduğu bu kategorilerin ayrıntılı bir biçimde tanımlanması, çalışmanın şekillendirildiği çerçevenin anlaşılabilmesi açısından yararlı olacaktır.

2.1.Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş Semboller ve İşyeri Etkileşimi

Acker (1990), kurum içerisinde toplumsal cinsiyetlendirmenin semboller ve etkileşimle daha net bir biçimde ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Kurum içi sohbetler, kurumsal dil, yönetim anlayışı, kıyafet seçimi, teknik yetenek gerektirecek işler gibi sıralanan temalar, bu iki kategori içerisinde ele alınarak çözümlenmektedir. Araştırmanın katılımcıları "İş saatleri içerisinde daha çok hemcinsinizle mi karşı cinsle mi vakit geçiriyorsunuz?" sorusuna karşılık olarak aşağıdaki yanıtları vermişlerdir:

> *Bölümümüz yapısı gereği erkek bakımından fazla. Toplumda akademi kadın için daha uygun. Öğretmenliğin bir üst mertebesi gibi. (AG1)*
>
> *Hemcinsimle; doğal olarak bölünüyoruz biz. Farklı dünyadalar. Kadınlar varken konuşma tarzım ya da konuştuğunuz konu değişiyor. Kadınlar varken erkek muhabbeti yapamıyorum. Toplumsal tabular. (YD2)*
>
> *Her ikisiyle de vakit geçiriyorum; ama erkeklerle erkek muhabbeti tabi. (YD3)*

Burada önemli olan nokta, "erkek muhabbeti" ve "mesleklerin cinsiyeti"ne yapılan vurgudur. Benzer biçimde Acker (1990), iş yeri içerisinde erkek çalışanların kendi aralarında konuştukları konuları kadınlarla paylaşmadıklarını ve gündelik sohbet biçimlerinin böylece cinsiyetlendirilmiş olduğunu belirtir.

2.2.Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş İşbölümü ve Örgütlenme Mantığı

Acker'ın (1990) bu kategorisi içerisinde erkek cinsiyetinin daha üst pozisyonlarda olması ve tüm iş dağılımının eril pozisyon tarafından yapılması; yetenek gerektirmeyen işlerin kadına yüklenmesi; kurumların, eril yönetim tarafından şekillenmesi; iş pozisyonlarının kendi içindeki soyut hiyerarşisinin toplumsal cinsiyet tarafından bedenleştirildiği ve böylece somut hale getirildiği pozisyonlarda kadının geri planda kalmasına neden olması; yöneticinin işyerinde meşru kontrolü sağlamak için doğru olduğu kabul edilen toplumsal cinsiyetlendirilmiş politika ve ilkeleri kullanması; çalışanların bu uygulamayı "doğal" ve "normal" olarak görmeye başlamaları yer almaktadır.

Bu bağlamda sorulan sorulardan biri "Yöneticide görmek istediğiniz cinsiyet ve özellikler nelerdir?" olmuştur. Katılımcılar soru karşısında tereddüt etmeden bir yöneticide herhangi bir cinsiyet gözetmediklerinin altını çizmiş olsalar dahi bazı katılımcılar yönetici özelliklerini sayarken görüşmenin daha ileriki evrelerinde erkek egemen bir yönetici profili çizmeye başlamıştır. Bazıları ise doğrudan erkek yöneticinin her zaman daha iyi yönetici vasfına sahip olduğunun altını çizmiştir.

> *Erkek. Adil. Kararlı. Tutarlı. Erkeklerin yönetici vasfı daha yüksek. Kadınlar merhametli. Bu nedenle adil olamazlar.* (YD2)

> *Hayır, akademik çalışma konusunu engelleyecek türde şeyler yapmaması gerek. Kişiselleştirmemeli. Kadınlar genelde yapıyor bunu. Ben yönetici olsam, yani belki cabbar bir kadın olursa düşünürüm. Bir de erkek alırsam ayrımcı görünmek istemem o yüzden.* (P3)

> *Mesleğinde, üniversitede hep yönetici olmak istemiş, bazıları hep yönetici olmak ister. Bu da öyle bir şey, bu kötü bir şey değil bütün mesele bu erki nasıl kullanırım. Bir yönetici her şeyden yönetilenlerden bağımsız asla değildir. (...) Yönetici istediğini vermediğinde hemen tavır gösteren adam, yönetilmeye layık, kurallara uygun yönetilmeye layık bir adam da değildir.* (P1)

Katılımcıların çalıştıkları ortamda görmek istedikleri yöneticinin cinsiyeti, gerek doğrudan söylemlerinde gerekse dolaylı olarak dilleriyle ürettikleri deyişlerde "erkek"tir. Yönetici vasfı olarak tanımladıkları adil, kararlı, tutarlı, cabbar gibi özellikler, söylemlerin altında gizil bir biçimde "erk"e denk düşmektedir. Cinsiyet ayrımı gözetmiyor olsa dahi dilin kendisinde böyle bir sorunsal karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar akademide bölüm başkanları bazında kadınlarla karşılaşsak da erkeklerin daha üst yönetim kademelerinde olduğu görülmekte veya kadın olan yöneticinin uygulamadaki herhangi bir başarısızlığı kadın olmasıyla, erki kullanamamasıyla ilişkilendirilmektedir.

2.3.Toplumsal Cinsiyetlendirilmiş Bireysel Kimlik

Acker (1990), kurumlardaki yöneticilerin bireysel kimliklerinde toplumsal cinsiyet tezahürlerinin olduğuna vurgu yapar. Bireysel kimliklerin toplumsal cinsiyetlendirilmiş halinin daha önce bahsedilen toplumsal cinsiyetlendirilmiş iş yeri etkileşimi, semboller ve işbölümüne tekabül eden üç sacayağının üzerine oturduğunu ve yöneticilerin bu tezahürleri sergilediklerini belirtir. Bu bağlamda görüşülenlere "Yine de zaman zaman cinsiyetçiliği yeniden ürettiğinizi

düşündüğünüz şeyler yapıyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı erkek akademisyenlerin gerek diğer erkek akademisyenlerle olan ortamlarında, gerek derslerinde, gerekse akademi içerisindeki gündelik sohbetlerinde örtük bir biçimde toplumsal cinsiyetlendirmeyi yaptıkları ortaya çıkmıştır.

> *Sosyal hayatta üretmemeye çalışıyorum ama toplumun bana yüklediklerinden ötürü evet cinsiyetçi davranıyorum özellikle futbolda. Maç izlerken ettiğim küfürler cinsiyetçi mesela x dedim, diyorum. Kız arkadaşlarıma da yapardım eskiden; şimdi bu dönüştü en azından.* (AG1)

> *Evet, bazen; çok bilinç dışı bir hareket. Kadınlara öncelik verebiliyorum. Erkek olsa yapmam. Asansöre binerken öncelik verebiliyorum; kapıyı tutabiliyorum, saçma aslında. Yapıyorsam da iyi niyetle sembolik düşünüp yapıyorumdur. Mesela derste bunu yapabilecek bir babayiğit var mı dedim ama ekledim de cinsiyetçi gibi olmasın dedim. Eğer muhafazakâr öğrenciniz çoksa kadın kelimesini çok sık kullanamıyorsunuz. Bayan ve hanım desem acaba onları da kucaklamış olur muyum diye düşünüyorum.* (YD2)

Katılımcıların kendilerinin de bekledikleri aslında, akademik yaşamlarının dışında da cinsiyetçi olmayan bir tutum sergilemektir. Birey çalışma yaşantısında toplumsal cinsiyetlendirilmiş yargı ve kalıplardan kendini arındırdığını söylese de; bu kalıplar gündelik yaşamda, kendisini "akademisyen" olarak tanımladığını söyleyen birinin konuşmasının alt metninde ve davranışlarında belirmektedir.

> *Hayır. Hiç üretmedim. Yani çok uzun zamandan beri ben sanırım bu uzun zaman yüksek lisans ve asistanlığın başladığı zamanlar. ...Aksine, çok özel bir şey anlatacağım. Hepimiz akademisyeniz. Y'de oturuyoruz. Maalesef o oturuşta işte biraz bir şeyler içtikten sonra maalesef başka üniversitelerdeki kendi alanımdan kişiler, arkadaşlarım. Erkek o doğaüstü, doğa içindeki erkek tarafları açığa çıktı. Ve yoldan gelip geçen alımlı kadınlar için hani aa çok güzel kadınmış, çok beğendim falan denebilir de. Böyle de giyinilir mi niye giyiyorlar bunu falan denmez. Bu hayvanlıktır benim nazarımda. Çünkü bir kadının benim kendi vücudum üzerine nasıl hakkım varsa bir kadının da kendi vücudunda hakkı vardır ve bunu ister sergiler ister saklar. Bu onun bileceği bir iş. Beni ilgilendirmez ve ben ona karşı bir tepki gösteremem. Göstermemeliyim. Böyle deyince bu arkadaşlar işte ya şöyle falan filan. Dedim ki bir dakika beyler. Buradan geçenler sizin eşleriniz veya sizin kızlarınız olsun. Bu başka yerlerde de söylenir. Çok amiyane, çok sıradan insanlar da söyler de benim söylemim aynı değil. Olsa ve sizin yerinizde de başka adamlar oturuyor olsa. Siz kendi elinizle giydirdiğiniz, elbisesini aldınız, parasını verdiniz, eşiniz için veya kızınız için öyle düşünen bir adam ne hissederdiniz? Siz almışsınız o elbiseyi. Çok güzel oldu sevgilim, çok yakıştı sana demişsiniz. Dekolte, mini vs. ve sizin beğendiğiniz o kadın sizin takdirinizle de kendisine daha çok güvenerek oradan geçiyor ve birileri başka şeyler düşünüyor. Ne hissedersiniz? Keyif kaçtı tabi. Bir tanesi tamam Z uzatma dedi bana. Çünkü çok sert bir soruydu bu. Ben onları kendi kimliklerine geri çağırdım. Siz oradan gelmiyorsunuz. Siz*

akademidesiniz, akıl sahibisiniz, bilgi sahibi insanlarısınız. Dolayısıyla oradan gelmiyorsunuz ve akademiye geri dönün. O kimliğinize geri dönün dedim. (D1)

Sonuç

Toplumun tüm alanlarında yansımasını bulan toplumsal cinsiyet temelli güç eşitsizlikleri, kaynakların iki cinsiyet arasında dengesiz dağılımını ve böylece cinsiyetler arasında özellikle kadını erkeğe bağımlı kılan bir mekanizmayı beraberinde getirmektedir. Böylesi bir güç eşitsizliği ise kadının toplumdaki ikincil konumu yeniden üretmektedir. Bireyin karşılaştığı ilk toplumsallaşma aracısı olan aileden başlamak üzere, evlilik, iş yaşamı, siyaset ve tüm toplumsal karşılaşmalar gibi makro ve mikro alanlarda olmak üzere kadını ikincil konuma iten bu mekanizma, hegemonik erkekliği yalnızca üretmekle kalmamakta aynı zamanda tüm bu alanlarda erkeğin hegemonik konumunun yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Nitekim bu alanlardan biri olan işyerinin toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir kurum olduğundan hareketle bu çalışma, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yürütülen nitel alan araştırması üzerinden, çalışma demokrasisinin yüksek olduğu varsayılan akademide dahi erkek akademisyenlerin, kadın akademisyenlere karşı kendilerini bir başka tarafta konumlayarak, kimi zaman örtük kimi zaman açık biçimlerde toplumsal cinsiyetlendirilmiş öğeleri yeniden ürettiklerini göstermiştir.

Kaynakça

Acker, J. (1990). Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society, 4*(2), 139-158.

Acker, J. (1992). From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology, 21*(5), 565-569.

Acker, J. & Houten, D. R. (1974). Differential Recruitment and Control: The Sex Structuring of Organizations. *Administrative Science Quarterly, 19*(2), 152-163.

Connell, R. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar-Toplum Kişi ve Cinsel Politika.* (C. Soydemir, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hearn, J. & Parkin, W. (1983). Gender and Organizations: A Selective Review and a Critique of a Neglected Area. *Organization Studies, 4*(3), 219-242

Konrad, A. M. (1988). Reviewed Work(s): `Sex' at `Work': The Power and Paradox of Organisation Sexuality by J. Hearn&W. Parkin. *Administrative Science Quarterly, Vol. 33*(1), 162-165.

Payne, L. (2002). 'Gendered Jobs' and 'Gendered Workers': Barriers to Gender Equality in Gendered Organizations. https://www.worklifecanada.ca/cms/resources/files/259/Lindsay_Payne.pdf University of Guelph Centre for Families, Work & Well-Being.

Türk, H. B. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim 112,* 119-146.

Williams, C. L.; Muller, C. & Kilanski, K. (2012). Gendered Organizations in the New Economy. Gender and Society, 26(4), 549-573.

RİSKLİ ALANLAR VE YENİDEN YERLEŞİM SÖZLEŞMELERİ: ELAZIĞ, CUMHURİYET MAHALLESİ, BEYAZ VE SARI EVLER ÖRNEKLERİ

İlknur Öner[1]

Özet

Günümüzün sosyal şartlarında, yerleşimlerin sakinleri, yeniden yerleşim sözleşme süreçleri içinde farklı şekillerde tanımlanabilmektedirler. Geçmişte yaşanan yeniden yerleşim deneyimlerine bakılmaksızın, ilgili kişi veya gruplar, yeniden yer değiştirmelere ve yeniden yerleştirilmelerine yönelik projelere konu olabilmektedirler. Uygulanan yeniden yerleşim politikalarının gerekçeleri de tanımlamaları da yeni sözleşmelerle değişip dönüşebilmektedir. Bu çalışmada, Elazığ İli Cumhuriyet mahallesinin bir kısmı riskli alanlar kapsamında kentsel dönüşüme tabi tutulmaya çalışılan; Beyaz ve Sarı evler sakinlerinin, Elazığ'a gelişlerinden 2016 tarihine kadar geçen süreçleri, kaynaklar ve görüşmeler üzerinden kısaca özetlenmeye çalışılmaktadır.

Çalışma, 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal ve kuramsal çerçeve yer almaktadır. İkinci bölümde, çalışmanın metodolojik yapısı özetlenmektedir. Üçüncü bölümde, ilgili yerleşim alan sakinlerinin, Elazığ'a gelişte farklı sosyal kontrat süreçleri, daha sonra aynı mahalle sakini olarak karşılaştıkları durumlar, çatışma ve uyumları, meclis destekleri, sonra söz konusu olan riskli alan, kentsel dönüşüm konusu ve alternatifleri değerlendirilmektedir. Riskli alan, yeniden yerleşim, afet açık alanları gibi konular da tartışmalarda dikkate alınmaktadır. Son bölümde ise, genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sözleşme, Yerleşim, Riskli alan, Elazığ.*

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Yeniden yerleşim, kentsel dönüşüm, riskli alan, sosyal sözleşme ve meşruiyet konuları günümüzde sıkça gündeme gelmektedir. Bu kavramların tarihçeleri, çok yeni olmamakla birlikte, sosyal dokuda öngörülen hızlı değişim ve dönüşümler yaşanılanların tespit, analiz ve yorumlanmasını güçleştirirken, farklı kavramların iç içe geçişlerini de beraberinde getirebilmektedir. Kavramlara yüklenen anlamlar da zamanla farklılaşabilmektedir. 1990'ların başında SLSA-Sosyo-Yasal Çalışmalar Derneği'nin 1994 Nottingham Üniversitesindeki toplantısında, özellikle sosyo-yasal konuların farklı boyutlarda tartışılmasına duyulan ve duyulacak olan ihtiyacın giderek artacağı vurgusu yapılmış ve 8. Ulusal Sosyoloji Kongresinde de konu gündeme gelmiştir. Günümüz Türkiye'sinde ve dünyada yaşanan hızlı dönüşüm ve değişimler, hem Türkiye içinde yaşanılanları hem de dünyada yaşanılan süreçlere tanıklığı,

[1] Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ioner@firat.edu.tr

gözlem, takip, analiz ve sunumu gerekli kılmakta, çalışma zorluklarını da beraberinde getirmektedir.

Elazığ Cumhuriyet Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında, ilgili 22 hektarlık yerin (daha önce kırsaldan getirilmiş sakinlerin yerleşim alanının), riskli alan ilanı, dönüştürülmeye çalışılması, Beyaz ve Sarı evlerin sakinlerinin süreçlerine ilişkin verilerin değerlendirilmesini önemli kılmaktadır. Riskli alan ilan edilen yer bir bütün olarak iki farklı grubu bütün olarak kapsamına almaktadır. Bir kısım mahalleli, daha önce yaşadıkları kırsaldan kente, planlı ve farklı yeniden yerleşim deneyimlerine ve süreçlerine bakılmaksızın; ikinci kez, yaşadıkları yapıların özelliğine dayandırılan bir sebeple, yeniden yerleşim projesinin odağına alınmakta ve sosyal dokularında da değişim öngörülmektedir.

1.1.Yeniden yerleşim

Yeniden yerleşim konusu, nüfus yoğunluğu, sebepler ve planlanan içerik, uygulama ve sonuçlarından oluşan süreçlere bakış açılarına göre farklı isimlerle anılabilen, kapsamlı süreçleri yansıtabilen bir kavramdır. Yeniden yerleşim (resettlement) sözcüğünün sözlük karşılığı "(yardım edilerek veya zorlanarak) yaşamak için bir başka yere gitme"yi ifade etmektedir (Cambridge Dictionary, 2016).

Ancak kimi zaman kavram, ulusal (Türkiye'de olduğu gibi, iskan politikaları- gecekondu önleme bölgeleri vb. kapsamında) kimi zaman da uluslararası temelde, zaman süreci içinde farklı gruplara odaklanabilen, farklı içerik ve kapsamlarda da ele alınabilen süreçleri içerebilmektedir (EC, 2016 ve UNCHR, 2016). Bu çeşitliliklerden dolayı örnekler de farklılaşabilmektedir.

Bu çalışmanın odağında, Beyaz Evler (128 hane) ve Sarı Evler (109 hane) sakinlerinin Elazığ'da planlı yeniden yerleşimlerinin tarihçesi, iki farklı döneme dayanarak (geliş-ve mevcut dönem) farklılaşmaktadır. Aynı alana yerleştirildikleri için de görünüşte durumları aynılaşmakta, yaşadıkları alanla bağlantılı olarak, 28 Ekim 2015 tarihinde, Elazığ Cumhuriyet Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamındaki riskli bir alanda ikamet eden sakinler olarak nitelendikleri için de aynılaşır görünmektedir.

1.2.Riskli alan

Riskli alanlara ilişkin tartışmaların tarihçesinde, bahsedilecek çalışmalar bulunmakla birlikte, 70'lerde hazırlıkları başlayan Yokohama-1994 (IFRC) ve Hyogo -2005 (UNISDR) bildirgeleri, sürece önemli katkılar sağlamış, bakış açısını değiştirmiştir. Ancak, riskli alan kavramının detayına girmeden, Keleş'in vurguladığı yasal tanıma göre, kısaca bu tür alanları "can ve mal kaybına yol açabilecek yer" olarak tanımlamak mümkündür (2014, s.405). Ancak ilgili kanunlar ve gösterdikleri değişiklikler; bu alanların tespit edilişini, tanımlanmasını ve uygulanan süreçleri de değiştirebilmektedir. Afet Riski Altındaki Alanlara İlişkin 6306 sayılı kanun (Resmi Gazete*:* Tarih*:* 31/5/2012 Sayı: 28309) ve Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı 5393 sayılı Belediye Kanununun 73. Maddelerinin söz konusu yerlerle ilişkili olarak anıldığı bilinmektedir. İlgili kanunlar ve yönetmelikler de bu yönde günlük anlamda karıştırılabilmektedir.

Elazığ, Cumhuriyet Mahallesi sınırlarında kalan ilgili alan 09.07.2013 tarihli ve 28702 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak *Riskli Alan* olarak ilan edilmiştir (Elazığ Valiliği Çevre ve

Şehircilik İl Müdürlüğü-2016). İlgili alan; Beyaz evleri, Sarı evleri, bir okulu ve bir kısım açık, rezerv alanı kapsamaktadır.

1.3.Kentsel dönüşüm

Keleş, kentsel dönüşüm kavramının, farklı dönemlerde (70-80'li yıllarda gecekondu bölgelerinin iyileştirilmesi) farklı anlaşıldığını vurgulamaktadır. Kullanılan anlam ifadeye yansımakta; kentsel yenileme, kentsel dönüşüm ve kentsel canlandırma, soylulaştırma gibi kavramlarla beraber 80'lerden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Uygulamalardaki farklılıklarda (özle-biçimle; hukuki-ekonomik-politik-kamu yararı), farklı ilişkilerin içeriğinin belirleyiciliği dikkatleri çekmektedir (Keleş, 2014, s. 392-420). Tekeli ise, dönüşümün uygulandığı alanlarda iki boyutlu değişime dikkat çekmektedir. Yapısal değişiklik temelli ereksel dönüşüm ve kentin ekonomisinin gelişmesi ve dünyaya eklemlenme biçiminin değişimi (akt. Bal, 2011, s.231).

Söz konusu alanın dönüştürülmesi, 15.12.2012 tarih ve 28498 sayılı Resmi Gazete'de şöyle tanımlanmaktadır:

> *6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun uyarınca, riskli yapılar ile riskli alan ve rezerv yapı alanlarının tespitine, riskli yapıların yıktırılmasına, yapılacak planlamaya, dönüştürmeye tabi tutulacak taşınmazların değerinin tespitine, hak sahibi olacaklarla yapılacak anlaşmaya ve yapılacak yardımlara, yeniden yapılacak yapılar.*

İlgili alan için öngörülen, daha çok yapısal ve fiziki bir değişiklik yansıtmakta ve sosyal odağından uzak görünmektedir.

1.4.Meşruiyet

Meşrulaştırma ve meşruiyet kavramlarına ilişkin farklı tanımlamalar bulunmaktadır (Luhman 1969; Weber 1968). Burada meşruiyet konusu, Habermas'ın bahsettiği "Meşruiyet Krizi" (1992) ve "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü" (2003) başlıkları altında dikkate alınmıştır. Habermas'ın vurguladığı, bağımsız özerk eşitler arasında, müzakereye dayalı ortak bir kanaat ve irade oluşumuna ilişkin gerekli olan iletişim koşullarının sağlanması, yönetim ilişkileri ve kamusallığın sağlanışı açısından kapsama alınmıştır. Ancak, ilgili dönüşüm alanındaki sakinler arasında, sakinlerle kamu kurum ve kuruluşları arasındaki sosyal sözleşme sürecinin aşamalarındaki kavramsal ve ilişkisel detaylar bu kısa metnin dışında bırakılmıştır.

1.5.Sosyal sözleşme

Sosyal sözleşme kavramının tarihçesini Tom. D Campbell çalışmasında, Hobbes (1651), Locke (1690), Rousseau (1762) ve Kant (1770'ler), Barker (1947), Mac Pherson (1962), Buchanan ve Tullock (1962), Rawls (1971), Gauthier (1977) Robert Nozick (1974), Scanlon (1982), Lessnoff (1986) üzerinden okumaktadır. Campbell 'in deyimiyle kavram şu noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır:

> *Bağımsız bireyler arasındaki sosyal veya politik ilişkileri belirleyen temel, kurumsal düzenlemeleri ilgilendiren her anlaşma bir sosyal sözleşmeyi oluşturur. Anlaşma, tüm ilgili kişiler arsında veya potansiyel hükümdarca/egemen ile diğer kişiler arasında veya daha önceki mevcut gruplar arasındaki anlaşmaları da*

kapsayabilir. Kavram, bir toplum ve/veya devlet içindeki doğal özerk kişilerin birbirleriyle ilişkili pozitif hak ve yükümlülüklerini açıklamak, doğrulamak veya sonuç çıkarmak için kullanılmaktadır (1994, s.584-585).

Çalışma alanının kapsamındaki Beyaz Evler ve Sarı Evler'in sakinleri, Elazığ'a gelirken sosyal sözleşmeler süreçlerinden geçmiş, Elazığ'a gelişlerinden itibaren ele alındıklarında iki ana dönemde, farklı içeriklerde sosyal sözleşmeler yapmak durumunda kalmışlardır. Çalışmanın bulgular kısmında, sadece bu sözleşme süreçlerine ilişkin genel ve özet değerlendirmeler yapılacaktır.

1.6.Beyaz Evler ve Sarı Evler

Elazığ, Cumhuriyet Mahallesi'nin 09.07.2013 tarihinde, riskli alan ilan edilen 22 hektarlık bir kesiminde, 1950'ler ve 70'lerin gerekçeleriyle planlı olarak yerleştirilen hanelerin konutlarının renkleri, *halk arasında* onları diğer sakinlerden ayırt edici isimlendirilmelerine aracı olmuş ve etiketlenmelerini sağlamıştır. Beyaz evler, 128 haneyi kapsarken; Sarı evler, 109 haneyi içermektedir. Sayılar eşliğindeki isimlere, diğer isimler de eklemlenmektedir. Halk arasında, Beyaz Evler için, afet konutları ve Dersim/Tunceli göçmenleri; Sarı evler için ise Beritanlılar, göçerler isimleri kullanılmaktadır.

Resmi kayıtlarda ise bu vurgular; tutulan kayıtların etiketlenmesine, uygulanmış olan planlı yerleşimin gerekçelerine ve yasal tanımlarına göre de farklılaşabilmektedir. Çevre ve Şehircilik il Müdürlüğü kayıtlarında; Beyaz Evler'de oturan topluluğa ait kayıtların, 128 Evler (Tunceli Göçmenleri) ve Sarı Evler'de oturan topluluğa ait kayıtların ise 109 evler (Beritanlı Göçerler) ifadelerini genelde taşıdığı görülmektedir. Bu tanımlarda, ilgili alandaki toplulukların tanımlanmasında hane sayılarının, geliş yerlerinin farklılıklarıyla beraber dikkat çeken konu, göçmen ve göçerlik halleri ile tanımlanıyor olmalarıdır. İki kavramın içeriği farklıdır.

İlgili grupların planlı yerleşimlerinin sağlanması için kullanılan belgelerde, yasal tanım içeriğine bakıldığında; iskan kanununun belirli maddelerinde iki gurubun farklı tanımladığı görülmektedir. "Beritanlı göçebelerin şehirsel iskanı" - "Tunceli ili merkez ve ilçelerinde iskanlarına karar verilmiş olup, norm dahilinde arazi istihkaklarını alamadıklarından, bu haktan vazgeçerek yalnız bir ev verilmek suretiyle, nakil talebinde bulunarak, Elazığ il merkezine iskan ettirilenler" (ilgili resmi kayıtlarda geçen ifadeler) "1938 yılında, Batıya sürgüne giden ve 5098 sayılı yasadan faydalanarak tekrar eski yerlerine dönen menkıreshastan Tunceli Göçmenleri" (128 evlere ait, temlik cetvelinde kullanılan ifade) görülmektedir. İlgili kayıtlarda dikkat çeken bir diğer konu, ilgili grupların Elazığ'da yerleştirileceği alanın, o dönemlerde ya il olarak vurgulandığı ya da Sürsürü mahallesi olarak anıldığıdır. Ancak, ilgili alanın bulunduğu mahallenin ismi de sınırları da günümüzde öncekinden farklıdır.

2. Metot

Çalışma, 1990'lardan beri, zamana yayılmış, çoklu taramaları içeren, teorik ve alan çalışmalarını bağdaştıran bir çerçevede; analitik karşılaştırma ve süreç takibi içermektedir. Birincil ve ikincil veri kaynakları kullanılmaktadır. Yerel gazeteler, resmi gazeteler, raporlar, resmi kayıtlar ve belgeler ve bağlantılı araştırmalar, içerikleriyle taranmaktadır. Metin, söylem ve içerik analizleri yapılmaktadır. Diğer yandan çalışma il yöneticileri, kurum yetkilileri ve alandaki halk ile bireysel, odak grup görüşmelerini ve alan gözlemlerini de içermektedir.

3. Bulgular

Bulgular bölümü, üç alt başlık altında toplanmıştır. Bunlar, ilgili iki grubun Elazığ'a geliş, sosyal sözleşme süreçleri; Elazığ'da karşılaşılanlar ve güncel dönemde üretilmeye çalışılan yeni proje ve alternatifleridir. Ancak, Elazığ'da karşılaşılanlar ve üretilen proje süreci (güncel dönem sosyal sözleşmesi) devam ettiğinden, ikinci kısmın veri analizine burada ağırlık verilemeyecektir.

3.1.Elazığ'a geliş, sosyal sözleşme süreçleri

Takip eden sayfadaki Tablo 1, iki grubun Elazığ'a geliş sürecini yüzeysel olarak özetlemektedir.

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, İki grubun farklı tarihsel geçmiş ve süreçlere sahip Elazığ'a geliş süreçleri, yüzeysel olarak, kısmi benzeşiyor gibi görünmektedir.

Süreçlerin içeriklerindeki farklılıklara paralel olarak, yeniden yerleşim sürecinin karar ve uygulanmasını kapsayan tarihlerde, alanın kullanım ve konutların yayılımlarında da farklılıklar söz konusudur.

Tablo 1. İki grubun Elazığ'a geliş sosyal sözleşmelerinin kısmi özeti

Değişkenler	Beyaz Evler	Sarı Evler
Gelişe sebep olan sosyal kontrat türü	2510 sayılı kanununa ek 1306 sayılı kanunun ek 4. Maddesine göre iskan	2510 sayılı kanununa ek 1306 sayılı kanunun ek 4. Mad. iskan
Hedef grup	1938 yılında Batıya sürgüne giden ve 5098 sayılı yasadan faydalanarak tekrar eski yerlerine dönen menkuleşhastan Tunceli göçmenleri	Yaylalarda ikamet eden Beritanlı göçerlerin şehir iskanına karar verilenlerin bir kesimi
Geliş yerleri	Geniş bir yelpaze (Yerleşik konutlardan, kır-kent)	Geniş bir yelpaze (Köy-yayla)
Yerleşim süreç başlangıç yılları	1953'lerden itibaren işlemler-yerleşim 1973	1978'lerde Yayla taramaları ve 80'lerin başında yerleşim
Hane sayısı	128	109
Bina tipi	3 katlı 5 daireli kargir ev, apt.	iki katlı, kısmi az katlı evler
Gayri resmi sosyal sözleşmeler	Sakinler arasında	Sakinler arasında

Kaynak: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğünün ilgili kayıtlarından geliştirilmiştir.

3.2.Elazığ'da karşılaşılanlar

İlk dönemlerde, iki grubun gelişlerinin hazırlık safhasında ve geliş süreçlerinde farklılıklar mevcuttur: Canlı hayvan sürüleriyle beraber gelen bazı Beritanlı ailelere karşın, beyaz konutlara yerleştirilen sakinlerin gelişlerindeki aşamalar gibi. Konutlara yerleşmeler sürecinde

ise, kimi haneler farklı zamanlarda sürece katılmışlar. İlgilenen kamu kurum ve kuruluşları da yapısal dönüşümler geçirdiklerinden ve belgeler devredildiğinden, kayıtların grup simetrisi olmayan durumlarda, takip güçlükleri yaşanmıştır. İlk dönemlerde iş bulma sıkıntıları, bulunan işlerin inşaat işleri, gayri resmi işler, ara işler olarak nitelenen işler gurubunda yoğunlaştığı vurgusu dikkat çekicidir. İlgili sakinlere eşlik eden hayvanlar ve besicilik aktiviteleri, evlere eklentiler ve koku, çevredeki diğer sakinler tarafından, 4 Temmuz 1981 tarihli Elazığ isimli gazeteye konu olmuştur. Ancak, günümüzün Elazığ'ında, ilgili alanın çeperindeki yüksek katlı yerleşim birimlerinin ortasında, alçak konutları ve açık alanlarıyla yer alan bu alan, rant açısından iştah kabartıcı yönünü gün geçtikçe görünür kılmaktadır. Oysaki, alan sakinleri, her ne kadar kentteki diğer sakinlerin et, süt, küçük kanatlı hayvan ihtiyacını kısmen karşılıyor olsa da, kendi içine kapalı bir sosyal doku izlenimi vermektedir. Ancak son dönemlerde, bu dokudan kentin diğer mahallelerine ve il dışına kopuşlar olduğundan da bahsedilmektedir.

3.3. Üretilmeye çalışılan yeni proje ve alternatifleri

Elazığ'daki ilgili yerleşim alanına ilişkin, 09.07.2013 tarihi itibarı ile, "riskli alan" kararı ile yeni bir süreç işlemeye başlamıştır. İlgili süreçten, 135 binaya ait 237 bağımsız bölümde, toplam 1065 kişinin etkilenmesi beklenmektedir. Yapılacak olan kentsel dönüşümde, öncelikli hedefin 'yerinde dönüşüm' olmasına rağmen, teknik zorluklardan dolayı yerinde dönüşüm mümkün olmaz ise rezerv yapı alanlarının değerlendirileceği vurgusu da bulunmaktadır (Elazığ Valiliği Çevre ve Şehircilik il Müdürlüğü, 2016). İlgili ihale yapılmış ve kazanan şirket sürece başlamıştır. Yüksek katlı binaları ve yüksek katlı iş merkezini içeren ve 10.000 insanın yaşaması planlanan alana ilişkin projeye, Elazığ Stratejik Araştırmalar Derneği (ELSAD), 05.11.2015 tarih ve 9959 sayılı dilekçeleriyle itiraz etmiştir (Kanal 23, 2015; Yeni Ufuk Elazığ, 2015). Her ne kadar, bu itiraz kapanmış olsa da, ilgili metin içerikleri ve itiraz gerekçeleri Keleş'in (2014) bahsettiği sosyal odağın kaçırılıyor olması ve rant konularını gündeme getirmektedir. İlgili kayıtlarda, 2013-2015 yıllarında, Elazığ'ı da kapsamına alan projelere ilişkin 120 itirazın incelendiği, ancak tamamının reddedildiği anlaşılmaktadır (Elazığ Valiliği Çevre ve Şehircilik il Müdürlüğü, 2016).

Aynı kentsel dönüşüm süreciyle ilgili olarak, meclise 02.10.2013 tarih ve 43452547-120.00-143747 sayılı soru önergesi CHP'li bir milletvekili tarafından (TBMM,2013a) verilmiş ve dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı tarafından, 12 Kasım 2013 tarih ve 30824082-610/3785 sayılı yazı ile cevap verilmiştir (TBMM, 2013b).

Bu süreç içinde, ilgili planlama firması planlanan işlerin ön hazırlık teknik kısımlarını tamamlamıştır. Kentsel tasarım projesinin hazırlığı, imar planı taslak hazırlığı, dönüşüm modelinin belirlenmesi aşamaları sürerken, hak sahipleriyle uzlaşma sürecine başlanması ve tapu devri gibi işlem aşamalarının henüz başlanmadığı belirtilmektedir (AND Planlama, 2016). Yerelde, konuya ilişkin kısmi bilgilendirme toplantıları mevcuttur. İş aşamalarında halkın katılımı, planın türü ve uygulamalar konusu başka bir çalışmada tartışılacak konulardır.

Sonuç

Dünyada, ülkemizde ve çevre ülkelerde, önemli ve hızlı değişimlerin tanıklığı, sorgulanması ve araştırılması önemlidir. Böylesine hassas ve önemli bir dönemde, sosyo-yasal süreçler, konunun kısa-orta ve uzun vadeli sonuçları itibarı ile önemlidir. Kısa vadeli sonuçlar bakış açısında, bunlar anlık projeler gibi görünse de, Elazığ'ın marka şehir olma yolunda geliştirdiği, kentsel dönüşüm strateji planı, uzun vadede ilgili yerleşimin çehresinde önemli değişiklikler

yapacak görünmektedir. Ancak, yeniden yerleşim süreçlerinin orta ve kısa vadedeki sonuçları azımsanmayacak öneme sahiptir ki Beyaz ve Sarı evler sakinlerinin geçmişlerinde, Elazığ'a geliş süreçlerinde karşılaştıkları toplumsal sözleşmelerin izleri bulunmaktadır. Yeni planlanan kentsel dönüşüm projesi kapsamında ise, henüz kentsel dönüşüm modelinin netleşmemesi (süreçte yerinde dönüşüm, koruma, canlandırma-başka yere yerleştirilme soylulaşma gibi kavramları tartışılır kılacak veya kılmayacaktır) bir problemdir. Hayvanlarına bağlı, geçim kaynakları sınırlı gruplarda, geleceğin ne olacağı sorusu; geçim kaynaklarından ayrı düşüp düşmeyecekleri, onları geliştirme imkanının bulunup bulunmayacağı bir yerleşimin düzenlenmesi veya tam tersi bir modelin uygulanma ihtimalinin artıları; kent bahçelerinin, eko yerleşimlerin, yavaş şehirlerin, kültürel şehir ve yerleşimlerin, alçak katlı deprem risklerine daha dayanıklı yapıların tartışıldığı bir ortamda, henüz evler yıkılmadan tartışılmaları gereklidir. Bu tür tartışmaların ve sonuçta yapılabilecek değişikliklerin yaşamlara yapabileceği katkıları yadsınamaz. Bunların detay tartışmasından önce, sürecin dolu-dizgin işlediği bir ortamda yapılacak çalışmalar, uygulamalarda sosyal odağın kaybedilmemesine önemli katkılarda bulunacaktır. Yeni sosyal sözleşmeler gündeme gelmekte, hafızalardaki geçmişteki sözleşmeler bu hızlı süreçte dikkate alınması gerekirken görünürlüklerini kaybetmektedirler. Süreçlerde, sosyal sözleşmelerin kapsam, uygulanış işleyiş ve algılanışları, yerleşimlere ve sakinlerine yansıyan sonuçların belirleyicileri olabilmektedir. Çalışmanın detayları daha sonra da tartışılacak olmakla beraber, veri takibinin güçlüklerine rağmen benzer çalışmalara duyulan ihtiyaç gittikçe büyümektedir.

Kaynakça

AND Planlama (2016). İş Aşamaları. http://www.andplanlama.com.tr/p-109-elazig-ili-merkez-ilcesi-cumhu.html.(erişim: Ekim 2016).

Bal, H. (2011). *Kent Sosyolojisi*. (5.baskı) Fakülte Kitabevi.

Cambridge Dictionary (2016). Resettlement. http://www.dictionary. cambridge.org/dictionary/english/resettle?qresettlement (erişim: 09.10.2016)

Campbell, T. D. (1994). Social Contract. William Outhwaite, Tom Bottomore, Ernets Gelner, Robert Nisbet & Alain Touraine (Eds.) *The Balackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought* içinde (ss. 584-585) UK: Willey-Blackwell.

Elazığ Valiliği Çevre ve Şehircilik il Müdürlüğü (2016). Riskli Alan Çalışmaları. www.csb.gov.tr/iller/elazig/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=Webmenu&ıd=7923 (erişim:10.11.2016).

Elazığ (Özel) (1981, 4 Temmuz). Şehrin Merkezi Yerlerinde İnek Beslenmesi Şikayetlere Sebep Olmakta. Elazığ (yerel gazete), Yıl 31 sayı 9572.

EC (2016). What is resettlement. http://www.ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/relocation-and-resettlement-factsheet-en.pdf. (erişim:09.10.2016)

Habermas, J. (1992). *Legitimation Crisis.* (Thomas McCharty, çev). Cambridge: Polity Press.

Habermas. J. (2003). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü.* (Tanıl Bora ve Mithat Sancar çev).

İstanbul: İletişim.

IFRC (1994). Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World IFRC. http://www.ifrc.org/Docs/idrl/1248EN.pdf. (erişim: 03.10.2016).

Kanal 23 (2015). Elazığ Stratejik Araştırmalar Derneği ELSAD, Riskli Alan İmar Planı değişikliğine İtirazı. 8 Kasım www.kanal23.com/h.32308-b.ELSADtan-Cumhuriyet - Mahallesine itiraz-html.Haber.(erişim: 10.06.2016).

Keleş, R.(2014). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Luhman, N. (1969). *Legitimation durch Verfahren.* Neuwied.

Resmi Gazete (2012, 15 Aralık). Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi, Resmi Gazete Sayısı: 28498.

SLSA Socio-Legal Studies Associaton (1994). Annual Conference. Nottingham Law School - http://www.slsa.ac.uk/index.php/conferences/annual-conference (erişim: 9 Kasım 2016).

TBMM (2013a). Meclise Soru Önergesi, Hüseyin Aygün www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-30608s-pdf (erişim:10.11.2016).

TBMM (2013b). Meclise Soru Önergesinin Cevabı. www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-30608sgc.pdf. (erişim:10.11.2016).

UNCHR (2016). Resettlement. http://www.unchr.org/resettlement.html (erişim: 09.10.2016).

UNISDR (2005). Hyogo Declaration. UNISDR. http://www.unisdr.org/2005/… Hyogo-declaration-english.pdf (erişim: 03.10.2016).

Weber, M. (1968). The Types of Legitimate Domination. G.Roth, C. Wittich (eds.) *Economy and Society, 3*(1), 212.

Yeni Ufuk Elazığ (2015, 6 Kasım) Elazığ Stratejik Araştırmalar Derneğinden Açıklama. http://www.yeniufukelazig.com/elazig-stratejik-araştirmalar-derneğinden-aciklama-10797.htm. (erişim:10.11.2016).

TÜRKİYE'DE MODERN GÜNDELİK YAŞAMA DİZİLER ARACILIĞIYLA DEVLET ELİ MÜDAHALESİ: 46 YOK OLAN DİZİSİ ÖRNEĞİ

Gözde Özhan[1] *Halide Tonga*[2]

Özet

Toplumsal yaşamdaki davranış pratikleri ile birlikte anılan gündelik yaşam kavramı, kişilerin birbirleriyle etkileşim halinde oldukları, hem üretim hem de tüketim eylemlerini gerçekleştirdikleri kalıplaşmış davranış biçimleridir.

Gelenekselliğin karşısında yer alan modernite kavramı, yenilik ve değişim anlayışı temeline dayanmaktadır. Modernizmin getirdiği yenilik ve değişimleri anlamak için gündelik yaşam kusursuz bir alandır. Türkiye'de modernleşme, otoritelerin tahakküm yapıları altında şekillenmiştir. Modernizm ile birlikte gündelik yaşam içerisinde, geleneksel yapının değerleri de korunmak istenmiştir.

Bu bağlamda, çalışmada Türkiye'nin modernleşme sürecinde devletin görünmez eliyle, gündelik yaşama nasıl müdahale edildiğini ortaya koymak amacıyla örneklem olarak seçilen 46 Yok Olan Dizisi yapısalcı yöntem ile analiz edilecektir. Televizyon, kendi içerisinde yarattığı gerçeklikle devletin yaratmaya çalıştığı uyumlu vatandaşı biçimlendirmeye hizmet etmektedir. Bu tahakküm ve denetim yapılarının dışında kalan yapımlar ise devlet eliyle ya kontrol altına alınmakta ya da tamamen yok edilmektedir.

Çalışmanın kuramsal art alanını gündelik yaşam ve eleştirileri ile ilgili kavramsal tartışmaları oluşturacaktır. Ingolf Gabold modeline göre dizinin dramatik kurulumu çizilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Gündelik Yaşam, Modernite, Lefebvre, 46 Yok Olan.*

1.Giriş

Gündelik yaşam kavramının neler ifade ettiği, nasıl şekillendiği ve modernizm ile bağlantısı sorunsalının temel dayanak noktası olmasından hareketle, öncelikle gündelik yaşam kavramının açıklanması yerinde olacaktır. Gündelik yaşama farklı ve dolambaçlı yollarla bakılarak, toplumun genel sosyolojik, psikolojik, ekonomik, gelişmişlik düzeyi, kitle kültürü, genel ahlak anlayışı ve dahası birçok konusu hakkında fikir sahibi olunabilir.

Yaşam deneyimleri dikkate alınacak olursa gündelik yaşam denilince hemen birçok insan benzer cevaplar verebilmektedir.

> *Gündelik derken her gün olan düşünülür; her gün işe gideriz, her gün aynı insanlarla karşılaşırız, her gün aynı saatte işten ayrılır, eve ulaşır, yemek yer, televizyon seyreder, uyuruz ve saire… Genellikle gündelik yaşam için tüm bunların toplamıdır deriz. Elbette başka ayrıntılar hatırlanır, nasıl konuştuğumuz, neler*

[1] Y.Lisans Öğr., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Gazetecilik Bölümü, gozdeozhn@gmail.com
[2] Y.Lisans Öğr., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Gazetecilik Bölümü, halidetng@gmail.com

> *yediğimiz, nelerden hoşlandığımız da girer gündelik yaşama. Gündelik yaşam nedir sorusuna genellikle kişisel yaşamlardan, kişiye özgü ayrıntılardan çıkarak cevap verilmesi ilginç değildir* (Cantek, 2013, s. 14).

Gündelik hayat bilgisini Marksist sosyoloji perspektifinden yola çıkarak Fransız sosyolog Henri Lefebvre sorgulamıştır. Çeşitli açılardan ele aldığı gündelik hayat tanımını ilk olarak felsefe ekseninde yorumlayan Lefebvre, 19. yüzyıldan itibaren özellikle aydınlanma çağı ile pozitivizmin etkisinin gündelik hayata yansımasını şu şekilde açıklamıştır:

> *19. yüzyılda, düşüncenin merkezi yer değiştirir; düşünce, ampirik ve pratik gerçekliğe, hayatın ve bilincin "verileri"ne yaklaşmak üzere, spekülasyonu terk eder. O sıralarda ortaya çıkan Marx'ın yapıtı ve sosyal bilimler, bu güzergah boyunca sıralanırlar. Marx, diğer "nesneler"in yanı sıra, serbest rekabetçi kapitalizmin toplumsal çerçevesi içinde emekçilerin gerçek hayatını ve bu hayatın ikili yönünü, yani üretim etkinliğini ve üstesinden gelinmesi gereken yanılsamaları incelemiştir* (Lefebvre, 2016, s. 21).

Dolayısıyla, özellikle sanayi devrim sonrası kapitalizmin sert etkileri ile birlikte gündelik yaşam kavramında da sert değişiklikler meydana gelmiştir. Ortaya çıkan 'boz zaman' kavramı da önemli bir sorunsal alan yaratmıştır. Gündelik yaşam kavramı modernite kavramı ile birlikte anılmaktadır.

> *Gündelik yaşam derken modernitenin belirlediği bir olgu, modernite ile birlikte incelenmesi gereken bir yaşam alanı (sphere) kastedilir. Burası, toplumu oluşturduğu düşünülen temel değerlerin yaygınlık ve meşruluk kazandırılmaya çalışıldığı alandır. Söz konusu değerlerin farklı sınıf ve konumlardaki insanlar tarafından paylaşılması ya da reddedilmesi nedeniyle bir mücadele alanıdır da. Başka bir deyişle ideolojinin alenileştiği bir alandır* (Cantek, 2013, s. 13)

Bu alenileşen alanda, egemen olan kültürün tezahürü yeniden vuku bulmaktadır. Bu meşru ve yaygın temel değerlerin dolaşıma sokulmasına aracılık eden en önemli etken medyadır. Meşru değerlere aykırı ve alternatif olgular için de yine medya bir mücadele alanı yaratmaktadır.

1.1 Gündelik yaşam ve modernite ile ilişkisi

Ortaçağ'ın yaşam kalıplarına bir tepki olarak doğan modernizm, aynı zamanda pozitivizmi benimsemektedir. Akılcılığın ve özellikle bireyciliğin ön planda tutulduğu bu akım, gündelik yaşam ile iç içe geçmiş durumdadır. Modernizm, "modern dönemde ortaya çıkan ve özellikle de 19. yüzyılda Batı dünyasına egemen hale gelen dünya görüşünü yansıtmaktadır" (Demir, 1997, s. 119). 15. yüzyılda tanımlanmaya başlanan modern kelimesinin akabinde 17. ve 18. yüzyıllarda modernizm kelimesi ortaya çıkar. "18. yüzyıldan itibaren modernize kelimesi modernleşmek ve yenilemek anlamında kullanılır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda modern kelimesi gelişmiş (improved) anlamında kullanılmaya başlandı" (Williams, 2005, s. 252). Çağdaş ve dönemdaş anlamına gelen modernizm, gündelik hayatın tam da içinde güncelliğini korumaktadır. Toplumun oluşumunun temelinde yatan birçok olgu ve değere yön vermektedir. Bu nedenle, modernizm ve gündelik yaşam kavramı birlikte anılmaktadır.

Lefebvre'e göre, birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkili iki olgular kümesi; gündeliklik ve modernliktir.

> *Biri diğerini çevreler ve üstünü örter; ona ışık tutar ve onu gizler. Bunlar zamanın ruhunun iki yüzüdür. Gündeliklik, yani bu kavramla ifade edilen göstergesizlik kümesi, modernliğe yani bu toplumun kendi kendisini ifade edip doğrulamasını sağlayan ve onun ideolojisinin parçası olan göstergeler kümesine cevap verir ve tekabül eder* (Lefebvre, 2016, s. 35).

Dolayısıyla, gündelik hayat ve modernliğin tanımları, insanların ilişkileri ve söylemleriyle ilintilidir. Gündeliklik ve modernizm eşzamanlı olarak ortaya çıkar ve hareket ederler. Anlam sistemleri de, bu eşzamanlılık nedeni ile farklılık veya benzerlik gösterebilmektedir. Bu anlam sistemleri, toplum içerisinde gündelik hayatın da anlamını taşımaktadır. Bu anlamlar, hegemonik iktidar tarafından oluşturulmakta ve kitlelerin önüne sürülmektedir. Kitleleri ekran başına toplamaktan başka amacı olmayan televizyon ise, bu anlamları kamuoyuna eleştirellikten uzak ve itaatkar şekilde aktarmaktadır.

Hegemonik iktidarın uyumlu yurttaş yaratma tasavvuru, geleneksel aile kodları, kent tasvirleri, şehir yaşamına özendirme ve dahası konulardaki ideolojilerinin dolaşıma sokulduğu en önemli gündelik yaşam mecralarından biri ise Althusser'in (2014, s. 51) ifade ettiği biçimiyle devletin ideolojik aygıtları arasında olan kitle iletişim araçları olmuştur.

Ana akım medyanın sahiplik yapıları ile ilgili olarak, devlet eliyle müdahaleyi gündelik yaşamın modernite dışında kalan hemen her alanında görmek mümkündür. Devletin kime hizmet ettiği sorusu, yıllardır akademik çalışmaları meşgul etse de, devletin salt propaganda aracı olmadığı artık aşikardır. "Devlet bizzat toplumsal düzeni (zamanların kullanımı, ajandamızdakiler, devletin yapılandırdığı tüm hayatımız) ve böylelikle de düşüncelerimizi yapılandırır" (Bourdieu, 2016, s. 223). Kitlelerin düşüncelerin yapılandırılmasına ise, devlet aracılığıyla medyanın kendisi hizmet eder. Haber metinleri, televizyon görüntüleri, reklamlar vd. kitle iletişim ürünlerinin yönlendirilmek ve bizzat sahiplik yapılarını elde etmek istemek de, devletin toplumsal düzeni ayarlama politikasından ileri gelmektedir.

2.Araştırma

2.1Araştırmanın amacı

Gündelik hayat nerededir? Çalışmada mı yoksa boş vakitte mi? Aile yaşamı ve kültürün dışında yaşanan alanlarda mı? Bu ve benzeri sorular gündelik hayatın nasıl kurgulandığını ve işlediğini anlamaya çalışmaktadır. Çalışma ve boş zaman kavramları arasındaki ilişkinin karşıtlık üzerine kurulu oluşu, boş zaman kavramının bir kaçışa ve özgürlüğe işaret edişi en temelde manipülasyon sürecinin temelini oluşturmaktadır. Boş zaman üzerine temellendirilen gündelik hayat pratikleri, her ne kadar bir özgürlük vaat etse de bir yandan da düzen içerisinden kaçışın imkânsızlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda modern gündelik yaşam egemen ideoloji ve devlet müdahalelerinden bağımsız düşünülemez. İdeoloji ve iktidar bulduğu her alanda kendini gösterecek bir alan yaratmaktadır.

Özellikle geniş kitlelere hitap eden televizyon dizileri üzerinden, hegemonik iktidarın uyumlu yurttaş yaratma tasavvuru, geleneksel aile kodları, kent tasvirleri, şehir yaşamına özendirme ve dahası konulardaki ideolojileri dolaşıma sokulmaktadır. Bu tahakküm ve denetim yapılarının

dışında kalan her türlü yapımlar ise yine devlet eliyle ya kontrol altına alınmakta ya da tamamen yok edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı da iktidarın ve egemen ideolojinin kitle iletişim araçlarından biri olan televizyon aracılığıyla gündelik yaşam pratikleri içerisinde nasıl müdahale ettiğini ortaya koymaktır. Örneklem olarak seçilen 46 Yok Olan dizisi, nasıl egemen pozitivist anlayışa dinsel ritüelleri de içerisine alan diyonizyak bir meydan okuma biçimi sergilediği gösterilecektir.

2.2 Araştırmanın kapsamı ve sınırları

Yapısalcı çözümlemede tek bir modelden söz edilememektedir. "Fakat asal olarak bütün ile parçalar arasında mantıksal bir bağıntının bulunması için bütünün parçalara ayrılması, gruplandırılması (kesitleme) ve anlam birimlerinin belirlenmesi, 'temel ilke' olarak öne çıkmaktadır" (Barthes, 2009, s. 118). Çalışmada, yapısalcı ekolün kullandığı farklı yaklaşımlardan ilki ele alınarak anlatı yapısının nasıl oluşturulduğu bulunmaya çalışılmıştır.

Günümüzde yayınlanan televizyon dizileri eğlendirme işlevi dışında kültürler arası bilgi taşıyan, toplum ve toplumsal rollerimiz hakkında bilgi veren birer araçtır. Kültürel birer dışavurum aracı olan televizyon dizilerine bakarak, toplum hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Çözümleme nesnesi olarak 46 Yok Olan dizisinin seçilmesinin nedeni ise, bu anlayışa ters, tamamen zıt bir konu ile seyirci karşısına çıkmıştır. Nitekim kısa bir süre sonrada açıklanmayan nedenlerden dolayı planlanan zamandan önce yayın hayatından kaldırılmıştır. Bu kapsamda çalışma içerisinde çözümleme ve öykünün kurulumundan yola çıkılarak, Ingolf Gabold modeline göre dizinin dramatik kurulumu çizilmiştir (Foss, 2009, s. 144).

2.3 Dizinin yapısal çözümlemesi

Dizinin yapısal çözümlemesi aşağıdaki gibidir:

Yönetmen: Serdar Akar

Senaryo: Ercan Mehmet Erdem

Görüntü Yönetmeni: Volkan Aslan

Müzik: Onur Yüce

Oyuncular: Erdal Beşikçioğlu, Melis Birkan, Berkan Şal, Yasemin Allen, Saygın Soysal

Tür: Psikolojik, Gerilim, Suç

Yıl: 2016

Kanal: Star Tv

2.4 Konu

Konu, Türkiye'nin en başarılı genetik profesörleri arasında yer alan Murat Günay'ın beş yıldır bitkisel hayatta olan kardeşi Ezo'yu nasıl hayata döndürmeye çalıştığını ve bu süreçte neler yaşandığını anlatmaktadır. Kardeşini bitkisel hayattan çıkartıp tekrardan hayata döndürmeye çalışan Murat, bu yolda çalışmalarında yasal olmayan farklı ve çeşitli tedavi yöntemleri denemektedir. İsmini insan DNA'sında bulunan 46 adet kromozomdan esinlenen dizi içerisinde, Murat fiziksel olarak insan vücudunun nasıl bir gen haritası varsa, bedenin bir

parçası olan ruhun da bir gen haritası olduğuna inanmaktadır. Çalışmalarına bu doğrultuda devam eden Murat, tanrısal olan ruhun formülüne ulaşmaya çabalamaktadır. Bu inancından taviz vermeden çalışmalarına devam eden Murat, bilimin dayattığı pozitivist anlayış çerçevesinin dışına çıkıp, sır dolu bir buluş ile tanıdığı ve tanımadığı birçok kişinin hayatını değiştirir.

2.5 Öykünün kurulumu

Günümüzün en etkili kitle iletişim araçlarından biri olan televizyonun bireylere sunduğu diziler, toplumsal kültürün dışavurum aracıdır. Yaşam ve onun anlamıyla ilgili iletilmek istenilen her mesaj, dizilerin temasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada incelenen dizinin teması, beden ve ruh ilişkisi üzerinden pozitivist ve hermeneutik düşüncenin arasındaki çatışma üzerine kurulmuştur. Kardeşini hayata döndürme uğruna bilime aykırı olan her türlü tedavi yöntemini deneyen bir bilim adamının ölüm, yaşam, din, bilim, evren ve var olma hissiyatı ile ilgili yaklaşımları dizinin temasını oluşturmaktadır.

Pozitivist bir anlayış içerisine dâhil olan bilim, toplum içerisinde büyük bir egemenlik alanına sahiptir. Auguste Comte tarafından evrene dayalı tüm metodolojik açıklamaların kaynağı olarak tanımlanan pozitivizm, belirli bir probleme dair çözüm önerilerini gözlem ve deney yoluyla üretmektedir. Pozitivist bilim deneysel ve matematiksel yollar aracılığıyla elde ettiği sonuçların evrensel, zorunlu ve sorgulanamaz olduğu düşüncesindedir. Neden-sonuç ilişkisi üzerinden kesin ve net sonuçlar üreten pozitivist bilim, evren üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmayı amaçlamaktadır (Sönmez, 2010, s.161-163).

Dizide ise bu durum, kız kardeşini bitkisel hayattan çıkarmak için kendini bilime adamış ve hayatını laboratuvarlarda geçiren bir bilim adamının tedaviyi bilim ve laboratuvarın dışında, Şaman ayinlerinde kullanılan DMT içeceğinde bulması anlatılmaktadır. Dizinin teması bu pozitivist algının yanıltıcılığı üzerine kurulmuştur.

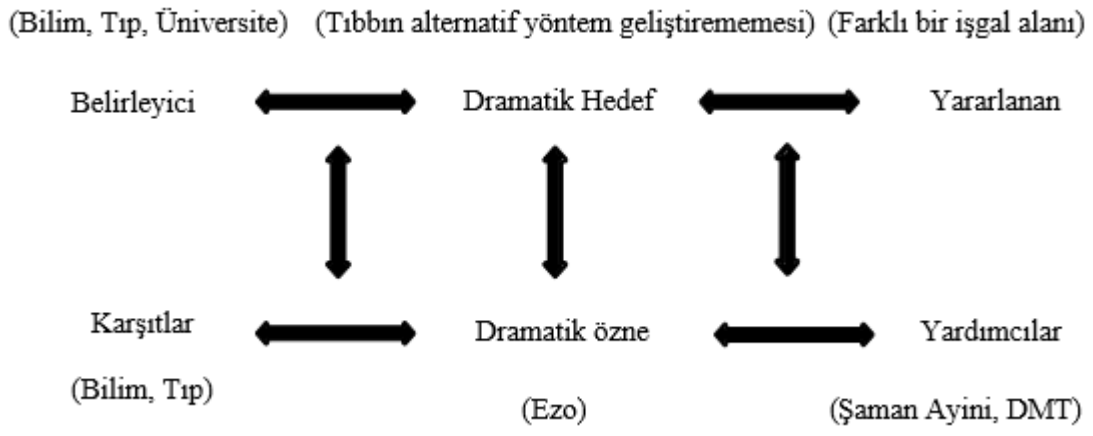

Şema 1. Ingolf Gabold modeline göre dizinin dramatik kurulumu

Dizi de Ezo'nun bitkisel hayattan çıkması için gerekli olan tedavinin belirleyicisi bilim, tıptır. Fakat yararlanan olarak ortaya farklı bir tedavi yöntemi, işgal alanı çıkmaktadır. Bu yüzden de dramatik kurulumda dramatik hedef olarak tıbbın alternatif yöntem geliştirememesi yer almaktadır. Belirleyici olan tıbbın karşıtı gene tıptır çünkü alternatif bir yöntem

geliştirememektedir. Bu noktada belirleyiciye yardımcı olarak Şaman ayinin içeceği DMT yer almaktadır. Dramatik özne ise Ezo olarak konumlanmaktadır.

Sonuç

Üretim gücü ve sanayileşmiş bir toplumun parçası haline gelen insanların gündelik yaşamı saat kavramıyla başlamıştır. Saat ve zaman ise, çalışma düzenini ayarlamanın ana koşullarından birisidir. Gündelik yaşam, değişen ve dönüşen bir sistem içerisinde modernizm ile el ele hareket etmektedir. Modern yaşam ise, belli sermaye ve siyasi gruplar tarafından şekillenmektedir.

Sistemin uyumlu birer üyesi olan kişiler, medya aracılığıyla yönlendirilmektedir. Her ailenin en büyük dinlenme ve eğlence aracı olan televizyon gösterimleri, aynı zamanda toplumsal yaşamdaki davranış pratiklerinin de değişimini etkilemektedir. Bu nedenden dolayı, televizyon dizileri, belirli güçler tarafından inşa edilmiş gündelik yaşama eğer farklı bir bakış açısı getirirse, çeşitli engelleme unsurları ile karşı karşıya gelmektedir. Bu unsurlar arasında en güçlü olanı da devletin bizzat kendisidir. Çünkü devlet, sadece fiziksel şiddete dayalı düzenleyici bir mercii değil aynı zamanda kamusal zamanı da düzenleyen bir mercidir. Hegemonik olana her aykırı unsur egemen olanın işgal alanıdır. Tıpkı, egemen kültürün dışında yer alan 46 Yok Olan Dizisi'nin yayından kaldırılması gibi.

Pozitivist bir alan olan tıbba dizi içerisinde, Şaman dinene ait bir yöntemle müdahale etmek, tıbbın toplum içerisindeki iktidarına bir karşı çıkış niteliğindedir. İslam kültürünü benimsemiş bir ülkede, problemlere farklı bir dini ritüel üzerinden çözüm üretmek devletin kurumlarına (eğitim, askeri vb.) da müdahale edilebileceği mesajını vermektedir. Bu bağlamda, egemen devlet anlayışına ve Türk toplumunun kültürel kodlarına aykırı bir konu ile yayınlanan 46 Yok Olan dizisi dikkat çekmiş ve yayından kaldırılmıştır. Kültürel bir dışa vurum aracı olan televizyonun, bireyler üzerindeki manipüle edici etkisi de bir kez daha dikkat çekmiştir.

Kaynakça

Althusser, L. (2014). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. (çev.) Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki.

Barthes, R. (2009). Göstergebilimsel Serüven. (çev.) Mehmet Rifat, Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi.

Bourdieu, P. (2016). Devlet Üzerine. (çev.) Aslı Sümer. İstanbul: İletişim.

Cantek, L. (2013). Cumhuriyetin Büluğ Çağı-Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar. İstanbul: İletişim.

Demir, Ö. (1997). Bilim Felsefesi. Ankara: Vadi.

Foss, B. (1992). Sinema ve Televizyonda Anlatım Teknikleri ve Dramaturji. (çev.) Mustafa. K. Gerçeker. İstanbul: Hayalbaz. Lefebvre, H. (2016). Modern Dünyada Gündelik Hayat. (çev.) Işın Gürbüz. İstanbul: Metis.

Sönmez, Veysel. (2010). Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (Olguculuk). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi. 3*(3), 161-163.

Williams, R. (2005). Anahtar Sözcükler. (çev.) Savaş Kılıç. İstanbul: İletişim.

"HAVALI" MEKANIN, "HAVASIZ" MAĞAZALARINDA SATIŞ İŞİ: ESTETİK EMEK, BEDEN VE CİNSİYET

Ece Öztan[1] *Ester Ruben* [2] *Nurcan Özkaplan* [3]

Özet

Hizmet sektörü, müşteri ile yüzyüze ilişkinin ve tüketimin birbirine bağlandığı, stilize edilmiş hizmet, performans biçimlerinin, duygusal emek kontrolünün önem kazandığı bir sektör . Diğer işler/meslekler de olduğu gibi, hem toplumsal hem de öznel pratiklerle ve mekanizmalarla cinsiyetlenmenin sürekli olarak eylendiğini biliyoruz. Dolayısıyla bu ilişkinin sınıf, cinsiyet ve hatta cinsellik, beden ve cinsel kimliklerin dahil olduğu, meta ilişkileri, öznellik ve gündelik hayatın iç içe geçtiği bir ilişki olarak ele alınması anlamlı gözükmektedir. Bu bildiride İstanbul'da 10 farklı Alışveriş Merkezi'nde yürütülen daha geniş bir saha çalışmamızın verilerinden hareketle, AVM'lerde yer alan farklı sektörlerdeki (kozmetik, giyim, aksesuar, ev gereçleri gibi) mağaza çalışanlarının satış işinin yürütülmesinde toplumsal cinsiyetlenmiş süreçlerin analizi yapılacaktır. Bu çerçevede müşteri, mekan ve mal ile kurulan ilişkilerin yanı sıra iş arkadaşı ve üstlerle kurulan ilişkiler beraberinde sınıf, cinsiyet ve bedenin dahil olduğu satış işi mikro düzeyde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mağaza çalışanları, Estetik Emek, Mesleklerin Cinsiyetlenmesi, Emek Denetimi, Çalışma Rejimi*

1. Giriş ve Yöntem

Çoğunlukla çeşitli feminist çalışmaların ortaya çıkardığı gibi, işler/meslekler cinsiyet-nötr değil, sürekli olarak karşılıklı ilişki içerisinde cinsiyetlenmektedir. Örneğin hizmet sektöründe salt kadınların yoğun olarak çalışmasının ötesinde, bu alandaki meslekler sadece sabit kadınsı/feminen özellikler taşımamaktadır. İşler/meslekler, cinsiyetleme eylemlerinin kadınlar ve erkekler tarafından, sürekli ve yeniden yapıldığı çatışmalı bir süreç halinde oluşmaktadır. Dolayısıyla, kadın işi/erkek işi sınırlarının daha esnek olduğunu, pek çok kadının erkek işi olarak algılanan daha çok sayıda mesleğe girmeye başladığını, benzer şekilde erkeklerin de daha fazla sayıda kadın işine girmeye başladığını gözlemliyoruz. Özellikle, hizmet sektöründeki pek çok yeni işte, kendini stilize etmiş halde sunma performansının önem kazandığı satış danışmanlığı, müşteri temsilcisi vb. mesleklerde bu eğilimi yakalayabiliyoruz. Çünkü aslında bu tip işlerde feminizasyon, işin ve çalışanın görünüş, imaj, stil, satılan mal ve sunulan hizmetin özellikleri açısından kadınsı estetikle tanımlanmaya başlanması anlamına gelmektedir. Bu makalede, İstanbul'daki 10 Alışveriş merkezlerinde (AVM), 130 mağazada 2014 yılı Mart ayı-2015 yılı Ekim ayı arasında yürüttüğümüz anket ve derinlemesine

[1] Dr. Ar.Gör., YTÜ, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ece.oztan@gmail.com
[2] Prof.Dr., YTÜ, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, esterrub@gmail.com
[3] Prof.Dr., Işık Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, nurcanozkaplan@gmail.com

görüşmelere dayanan saha çalışmamızın 1 sonuçlarına dayanarak, günümüzde satış işinin özellikleri ve mesleğe özgü bedensel denetim mekanizmalarını ele alacağız. Bu çerçevede, işin/mesleğin icrası sürecinde kadın ve erkek bedenlerinin neoliberal öznellik formlarını da içeren, toplumsal cinsiyet-sınıf-yaş (gençlik) ekseninde biçimlenişi temel odağımız olacak. Dolayısıyla genel olarak tüketimin dönüşmesi, bir yaşam tarzı olarak kurgulanan AVM'lerin tarihsel serüveni, perakende sektöründeki sermaye birikim dinamikleriyle, satış elemanlarının ayrıntılı profilleri ve emek süreçlerinin tek tek derin analizine bu makalede yer verilmeyecektir.

Ancak, bedensel denetim ve öznellik süreçlerinin tezahür ettiği zemini ortaya koymak açısından önemli olan kimi mekanizmalara da değinmek kaçınılmaz görülmektedir . Özellikle yaş-cinsiyet-sınıf profilini ortaya koymak, bedensel denetim süreçlerinin maddi temellerinin ve bu denetim süreçlerine karşı dayanma-sürdürme ve yeniden üretme formlarının ortaya konması açısından elzem görünmektedir. Satış işinin derinlemesine görüşmeler ve feminist metodolojiye dayanan etnografik analizi, gerek meta ilişkileri ve emek denetim süreçlerinin, gerekse neoliberal öznellik formlarının inşa süreçlerinin anlaşılması bakımından önemlidir. Satış mesleğindeki emek tezahürlerini yalnızca çalışan ve müşteri rollerinin dışa vurumu değil, daha geniş sosyal yapıya doğru biriken "ritüel zincirlerinin etkileşimi" olarak güç ilişkileri bağlamında irdelemek mümkündür.

Estetik emek, işe girerken ve işe alındıktan sonra, hizmet çalışanlarının davranış, konuşma, gülümseme, göz teması gibi çeşitli ifade biçimlerini kapsayacak şekilde tanımlanır; zaten tüm işyerlerinde söze dayanmayan bir etkileşim biçimi vardır ve kurumsal kimliğin bir bileşenidir. Çalışanlar kurumsal estetik anlayışın bir parçası haline gelir ve böylelikle belirgin bir emek stratejisi -estetik emek- işverenler tarafından uygulanmış olur. Ancak bu süreci yalnızca çalışanların emek ve bedenlerinin denetlendiği bir disiplin rejimi olarak değil, çalışanların öznelliğini de içeren, çalışanların da geliştirdikleri çeşitli taktikler, uzlaşma/rahatlama ve baş etme stratejilerini dahil ettikleri bir rejim olarak ele almak gereklidir.

Tablo 1. Hizmet ve Satış Elemanları İstihdamı (Bin)

Yıllar	Kadın İstihdamı /Toplam İstihdam %	Kadın S. Elemanı/ Toplam S. Elemanı %	Kadın Satış Elemanı / Toplam Kadın İstihdamı %	Satış Elemanları / Toplam İstihdam %
2010	28	23	10	12
2011	29	25	11	12
2012	29	27	12	13
2013	30	27	16	18
2014	30	29	18	18
2015	30	30	19	19
2016	31	27	16	18

Kaynak: TÜİK İşgücü Verileri.

[1] Bu araştırma Dünya Bankası ile Aile ve Sosyal Politika Bakanlığı'nın "Kadınların Ekonomik Fırsatlara Erişiminin Artırılması Projesi" kapsamında destek almıştır.

2. AVM Mağazalarında Çalışma Rejimi

Çalışmamıza konu olan 10 AVM'de toplam 404 kişiyle anket yapılmıştır; tüm AVM'lerde satış elemanları 18 – 25 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. Kadın ve erkek sayısı hemen hemen eşittir. TUİK İşgücü İstatistiklerine göre de (Tablo 1), 2016da kadın satış elemanlarının toplam içindeki payı %30'un biraz üstündedir; yani ortak kanının aksine satış elemanlığı kadın mesleği değildir henüz.

Anket sonuçlarımıza göre, satış elemanlarının %80'den fazlası bekardır ve ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Çalışanların hepsi sigortalıdır, müdür/yönetici pozisyonundakiler sadece %10'luk bir ağırlıkla temsil edilmiştir. Müdür pozisyonundakilerin büyük çoğunluğu erkektir. Satış danışmanlığı ve müdür yardımcılığında cinsiyetler daha dengeli dağılmıştır. İşyerlerinde cinsiyete dayalı dikey katmanlaşma belirgin görünmektedir. Sektörlerde de cinsiyete dayalı katmanlaşma gözlenmiştir: örneğin ayakkabı-çanta mağazaları ve erkek giyim mağazalarında çalışanların büyük çoğunluğunun erkek olduğu saptanmıştır. Çocuk mağazalarıysa kadın ağırlıklıdır. Kadın giyim ve karma giyimdeyse kadın-erkek oranları dengelidir. Müşteri talebi ve/veya şirket kültürü bu katmanlaşmada etkilidir. Ortalama çalışma süresi 8-12 saattir; ortalama ücret 1300-1600TL arasında değişmektedir(prim hariç).

> *AVM'de çalıştığınız zaman mevsimleri göremiyorsunuz, küçücük bir pencereye dahi hasretsiniz. Cam yok, oksijen yok, bir nevi hapishane.* (Kadın, 51 yaşında, boşanmış)

AVM mağazalarındaki çalışma rejimleri, sektöre, satışa konu ürünün niteliğine, firmanın yerli ya da yabancı sahipliği olup olmamasına, outlet/büyük mağaza vb. ölçek özelliklerine bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Ancak, esnek çalışma biçiminde yoğunlaşan, prim sistemi ve performans değerlemesiyle çalışanın motivasyonunu ve firmaya/ürüne bağlılığını denetleyen bir rejimden söz edebiliriz. Çalışma saatleri hem uzun, hem de öngörülemez kaymalarla inşa edilmiştir; satış elemanları spesifik olarak sadece satış işini değil, çeşitli/ihtiyaca/duruma göre değişen her türlü işi yaparlar: kasada yardım, raf düzenleme, depodan mal getirme, temizlik vb. Prim sistemi kişisel veya mağaza kotası şeklinde uygulanmaktadır ancak sektör/marka vb. durumlarda çeşitlilik göstermektedir.

Performansa dayalı ücret sistemiyle birlikte sigortalı istihdam, bu işin en cazip yönlerinden biri olarak görünmektedir. Yol parası (mağazalarda çalışanlar için servis/taşımacılık hizmeti yok), yemek için yapılan tikıt(ticket/yemek kartı) ödemesi, yılbaşı ve bayramlarda hediye çeki ve mağaza ürünlerinden indirimli satın alma hakkı gibi, çok çeşitli ve mağazadan mağazaya değişen yan ödemeler de söz konusudur. Ayrıca ücret büyük ölçüde, aday satış elemanı ile yöneticiler arasında yapılan kişisel pazarlığa da bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir.

2.1.Neoliberal öznellik: beden/estetik emek/duygusal emek

Televizyonun popüler dizilerinden birisi olan Mad Men'in kahramanı Don Draper, başarılı bir reklamcı olarak ürün ve firma aidiyetini şöyle ifade eder: "Ürün sensin. Hisleri olan sen. İşte satacak olan şey budur".

Bir görüşmecimiz markaya duyulan 'sadakati' şöyle ifade etti:

Sektörde en önemli şey ürünü kendin de benimsemen. Eğer sen ürünü benimsemezsen ...Empoze ediyorlar bize, bayağı. Firma olarak da empoze ediyorlar. Yani şimdi ürünü anlatıyorlar sürekli böyle bir beynimize nüfuz ettiriyorlar ürünü. Bir de bir süreden sonra o kadar markayı benimsiyoruz ki, biri marka hakkında kötü bir şey söylediğinde onu savunmasak sanki ailemizden birine bir şey söylendiği zaman hırslanıyoruz... Mesela ben, sosyal hayatımda mesela Pelin'in izin günü izin günümüzdeyiz. Kadın ....(kozmetik marka) hakkında bir şey söylüyor. Dönüp ona cevap verme hissiyatını duyuyorum. Hayır, o öyle.. Yani yanlışlık düzeltme hissiyatı, sanki koruma içgüdüsü gibi. Onu açıklayana kadar, kabul ettirene kadar öyle bir his yapıyoruz. Sanki böyle aileden birine kötü bir şey söyleniyor... kadına kabul ettirene kadar... Bu da işimizi çok sevdiğimizden, firmamıza çok bağlı olduğumuzdan kaynaklanıyor herhalde… (Kadın, 21 yaşında, kozmetik marka uzmanı)

Satış personelinin "iyi görünüşü" ve "iyi izlenim vermesi" sadece müşteri memnuniyeti açısından değil, işverenin mağazada sunduğu imajın tüketimle ilişkisi açısından da önemlidir. Aslında, işveren düşük ücret ödeyerek kiraladığı satış danışmanı vasıtasıyla, marka ile bütünleşmiş ve indirimli satışlara yönelmiş bir 'orta-sınıf estetiğini' de satın almış olur (Hanser, 2012, s. 297).

İşyerinde beden politikası açısından, Wallace (1999) toplumsal cinsiyet ile cinselliğin şirket kültürüne içkin olduğunu ve çalışanların bedenleri üzerinden yaşamaya devam ettiğini vurgular. Bu anlamda şirket, bazı beden stillerine, dışavurumlarına izin verir, diğerleri ise yasaklar (Wallace, 1999, s. 43, Somerville & Bernoth, 2001).

Bu çerçevede, işverenlerin satış işini "doğru" yapmak için çalışanlardan bekledikleri nitelikler de, hem sosyal beceri, hem de estetik emek unsurları olarak, emek denetimini şekillendirmektedir. Bu hiyerarşik ve eşitsiz ilişki ağı, aynı zamanda şirket kurallarını dayatan ilişkiler biçiminde yeniden ve yeniden üretilir. İnteraktif hizmet işinde çalışanların sadece duygular açısından değil-duygusal emek-, nasıl göründüğünün üzerinden de disipline edilmesi çok önemlidir; feminist literatürde estetik emeğin çalışanların bedensel varoluşları üzerinden nasıl "cinselleşmiş emeğe" doğru genişlemesiyle ilgili pek çok araştırma ve analiz mevcuttur (Warhurst ve Nickson, 2009; Adkins, 1995; Kakabadse ve Kakabadse, 2004; Acker, 1990). Estetik emek, işe girerken ve işe alındıktan sonra, hizmet elemanlarının davranış, konuşma, gülümseme, göz teması gibi çeşitli ifade biçimlerini kapsayacak şekilde tanımlanır; zaten tüm işyerlerinde söze dayanmayan bir etkileşim biçimi vardır ve kurumsal kimliğin bir bileşenidir. Bu yolla satış elemanı, hem iş arkadaşlarıyla, hem müşterilerle kurduğu ilişkiye cinselliğini de katmış olur. Estetize gülüş ya da samimi bir bakış, satılan ürünün yakışıp yakışmadığı üzerine samimi bir muhabbet-belki biraz flört- müşteriyle ilişkide çok işe yarayabilir. Kadın giyimde genellikle erkek ve/veya eşcinsel bireylerin, erkek giyimde de kadın satış elemanlarının genellikle tercih edilmesinin bir yönü de estetik emekte gizlidir sanki.

Uluslararası marka firmasının sunduğu olanaklardan memnun olan bir görüşmecimiz mağazadaki sosyalleşmenin kendisini çok rahatlattığını anlattı:

...ben sosyal bir kişiyim...çok iyi anlaşıyoruz sürekli beraber, sürekli muhabbet, sürekli gırgırı şamatası gülüyoruz eğleniyoruz. Dertlenirsek beraber dertleniyoruz. Çok iyi bir ortam kurduk burada biz. (Erkek, 24 yaşında, karma giyim)

...Duygusallık önemli, çocuk oyuncak ve giyimde... anaç olmak lazım... ben çocukları çok severim zaten çocuk gelişim uzmanıyım. (Kadın, 20 yaşında, oyuncak sektörü)

AVM' de çalışmanın havası var kul(cool=havalı) yani, şık müşteriler, kibar insanlar.... (Kadın, 30 yaşında, kasiyer, erkek giyim)

Bizim [marka] olarak şöyle söyleyeyim saçın düzgün olacak kesinlikle, makyajlı olacaksınız, bir rujun olacak, hani müşteri seni gördüğü zaman diyecek ki, çünkü elit müşteri de geliyor buraya. Çok bakımlı müşteri geliyor. Mesela bizim .....'de promotör arkadaşımız vardı, bir gün bir olayla karşılaştım ben. O gün de geç mi kalmış ne yapmışsa saçını da yapmamış. Müşteri geldi onu azarladı...Benim çok zoruma gitti. Müşteri ona dedi ki sen bana dedi laf söyleyeceğine git dedi önce bir kendi yüzüne gözüne bak dedi. Benim çok ağırıma gitti. O yüzden bizim patronumuz olsun, bölge müdürümüz olsun çok karışıyor bunlara. Geliyor işte gömleğin ütüsüz olmayacak, o olmayacak bu olmayacak. (Kadın, 24 yaşında, ev eşyaları)

Bu çerçevede, satış işini yapanlar aktif birer özne olarak sosyal beceri, estetik emek ve duygusal emek bileşenlerini içselleştirerek, kendi öznelliğinin birer parçası olarak algılar. Zira rekabete ve bireysel başarıya dayalı şirket kültürü, esnekleşmiş toplumsal cinsiyet sergileyen özerk birey-özne üzerinden denetimini gerçekleştirir. Böylelikle, satış işinde toplumsal cinsiyet, sınıf, yaş gibi katmanlar geçici, akışkan ve duruma göre inşa edilir; belirleyici olan müşteriyi memnun etmek ve ürünü satmaktır. Bulgularımız bu önermeyi desteklemektedir: hem erkeklerin hem de kadınların büyük çoğunluğunun kendi cinsiyetlerini işlerinde bir avantaj olarak gördükleri söylediler. Fakat bunun nedeni erkekler ve kadınlar için farklı: erkekler avantaj olarak daha çok güç, hız, dinamizm, direnç gibi eril bedensel unsurları öne çıkarırlarken, kadınlar insanlarla kolay ve rahat iletişim kurabilme özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. Kariyer beklentisi erkeklerde kadınlara oranla daha yüksek bulunmuştur.

İşe aldığımız personel aslında burada alaylı öğrenen... firmada dönemsel olarak bazı eğitimler alıyorlar...ama her zaman yetersiz kalıyor; en iyi öğrenilen yer mağaza içi...alınan eğitim kişisel gelişimle ilgili bir şey vermedikleri sürece çok da yararı yok. Zaten ürünü burada öğreniyor, müşteri ilişkilerini burada öğreniyor... onun dışında markaların sürekli eğitimi oluyor, kendileri lansman yaptıklarında tüm personeli toplayanlar bazen mağaza içinde, bazen dışarıda makyaj yapma gibi...onların daha farklı şeylere ihtiyaçları var, mesela farklı bir yerden bakmayı öğrenmeleri gerek! Mesela biz sürekli şikayetlenen bir milletiz...müşteri hakkında konuşmak gibi bir alışkanlık var. Onu almadı da, şöyle dedi de...sevgi, saygı içerisinde iş yapılmıyor. Çok fazla seçenek olduğu için senin fark yaratman lazım, adam kadın niye seni seçsin? aynı ürünler.....'da da var....burada fark ettiğim bir

şey var, kızlar çok tatlı, çok kibar ama diyalogları eksik...oysa müşterilerin konuşmaya ihtiyaçları var… sonra bir şeye dönüşüyorsa belki o seninle konuşmak istiyor. (Kadın, 37 yaşında, mağaza müdürü, uluslararası marka kozmetik mağazası)

Sonuç

Sektörlere göre farklılık olsa da, genel olarak satış işinin mağazada öğrenilen sosyal ve estetik beceriye dayandığı, müşteriyle ilişkinin yani satış hacmini artırmanın tek yolunun farklı/değişik hizmet ve ürün sunumu ya da o farklılık hissini vermek olduğunu anlıyoruz. Sonuçta satış işinde her şey bir illüzyon, anlık ve geçici bir yanılsama, hatta bir gösteri olarak ortaya çıkıyor; müşterilerin nasıl ikna edildiği ile ilgili yoğun bir psikolojik ve sosyal iletişim ağı mevcut. Bu stratejinin binlerce birbirine benzeyen ürün çeşidinin varlığı düşünüldüğünde, hem satış elemanları hem de müşteriler açısından çok zorlayıcı olduğunu- biz araştırmacılar da tüketiciyiz- çok aşikâr. Satış işinde toplumsal cinsiyet rolleri/sınıfsal konum vd. kategoriler akışkan, duruma göre inşa edilen ve geçici niteliğiyle post-modern bir inşaya işaret ediyor. Çalışanlar uzun ve öngörülemez çalışma saatleri, sosyal ortamlarından tecrit eden esnek çalışma rejimine, kendi öznelliklerini firma/mağaza kültürü ve işyeri denetimine tabi kılarak direniyorlar ve/veya uyum sağlıyorlar. Zira girişimci benlik sadece makro düzeyde, neoliberal politika ya da mekanizmalarla değil, mağazada günlük satış işinde kadın ve erkek çalışanlar tarafından yeniden ve yeniden inşa ediliyor.

Kaynakça

Acker, J. (1990). Hierarchies, jobs and bodies: a theory of gendered organisations, *Gender and Society, 4*(2), 139-158.

Adkins, L. (1995). Gendered Work. Sexuality, Family and the Labour Market. Buckingham: Open University Press.

Kakabadse, A. & Kakabadse, N. (2004). Intimacy. London: Palgrave

Kart, E. (2011). Bir duygu yönetim süreci olarak duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki etkisi. *Çalışma ve Toplum, 3*, 215-230.

Somerville, M. and Bernoth, M. (2001). Safe bodies: solving a workplace learning dilemma. Beven, F. et al. (eds), *Knowledge Demands for the New Economy, Refereed Conference Publication, 9th Post-Compulsory Education and Training Conference* içinde (pp. 253–60). Griffith University, Queensland.

TUİK (2016). İşgücü İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist /PreTablo.do?alt_id=1007 (erişim 3.12.2016)

Wallace, A. (1999). The psychology of the internet. New York: Cambridge University Press

Warhurst, C. & Nickson, D. (2009). What's got the look? emotional, aesthetic and sexualised labour in interactive services. *Gender, Work and Organisation, 16*(3), 385-404.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE NÜFUS POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MARAŞ-SİVRİCEHÖYÜK GEÇİCİ (!) BARINMA MERKEZİ

Semih Savaşal[1] *Zelal Karataş*[2]

Özet

Tarih boyunca nüfus ve toplumun demografik yapısı siyasetin önemli bir değişkeni olagelmiştir. Devletler nüfusun hareketliliğiyle yakından ilgilenir ve gerektiğinde müdahil olurlar. Yapılan bu çalışma, Suriyeli göçmenlerin, Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e ve oradan da günümüze değin yürütülen nüfus ve iskân politikaları bağlamında Türkiye özgülünde nasıl bir politik işleve sahip olduğunu tartışmaktadır.

Suriyeli mültecilerin çok küçük bir kısmını barındıran mülteci kamplarından birinin -gelen tüm tepkilere rağmen- yoğun bir Alevi yerleşim alanı olan ve tarihten taşıdığı bazı hassasiyetleri tüm canlılığıyla koruyan Maraş-Sivricehöyük'e kurulmasındaki arka plana dair sorulan sorular bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda Maraş ilinde Ermeni nüfusu 1970'li yıllardan itibaren şehirde sıfırlanmış ve hatta onlardan geriye hiçbir iz kalmamıştır. 1978 Maraş Katliamı ile birlikte şehir merkezinde görece zenginleşen Alevi nüfus büyük bir oranda Maraş merkezden katliam gözdağı ve aslında devamlı bir katliam tehdidiyle sürülmüştür. Katliamla yüzleşmenin de gerçekleşmemesiyle birlikte Alevi topluluğu bu katliam korkusuyla peyderpey göç etmiştir. Geriye kalan sınırlı nüfus da yaşam alanlarının ortasına yapılacak bu geçici olduğu iddia edilen barınma merkeziyle ciddi bir tehdit hissetmektedir. Mülteci kampları inşa edilirken fiziksel alt yapıya uygunluğu gözetildiği kadar sosyal ve kültürel uygunluğu da göz önüne alınmalıdır. Alevilerin Suriyeli mültecilerle kurmaya çalıştığı empati, katliam korkusunun önüne haklı olarak geçememektedir.

Anahtar Kelimeler: *AFAD Kampları, Nüfus Politikaları, Maraş, Alevi*

1. Giriş

Anadolu coğrafyasında var olma/varlığını sürdürebilme mücadelesi veren birçok etnik topluluk, yüzyıllardır nüfus politikalarıyla elimine edilmeye çalışılıyor. Bu kimi zaman direkt "asimilasyon" yönelimiyle, kimi zaman da "entegrasyon/uyum" gibi asimilasyonun etrafından dolanan ama en nihayetinde aynı kapıya çıkan pratiklerle vücut buluyor. Osmanlı'dan, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine ve sonrasına kadar değişken dozlarda ama hep aynı arka planla bir tek tipleştirme pratiğinden bahsedebiliriz. Yapılan çalışma, bu tarihsel arka planın ışığında bugünün Türkiye'sinde nüfus politikaları bağlamında Maraş'ta kurulmak istenen mülteci kampını tartışmaya açmaktadır.

[1] Dr. Öğr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, semihsavasal@yahoo.de

[2] Y.Lisans Öğr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji, zelalkaratas@gmail.com

Maraş'ta Alevi nüfusun yaşadığı bölgeye kurulan konteyner kent öncelikle yerel halkın sonra da kamuoyunun büyük tepkisine neden olmuştu. Mecliste birçok soru önergesi ve araştırma teklifi verilen kamp planıyla ilgili hükümetten hala tatmin edici bir açıklama gelmemişken başka Alevi yerleşimler için de benzer durumlar ortaya çıktı. Bu gelişmeler ağırlık merkezine alındığında, Aleviler için kültürel ve demografik bir tehdit haline gelebilecek Suriyeli mültecilerin "neden Alevi bölgelerine yerleştirildiği" sorusu hala şiddetle geçerliliğini korumaktadır.

Maraş'ta kurulan konteyner kent sosyal bilimler açısından birkaç aylık bir gündemdir. Bu çalışma kapsamında Mart ayından bu yana Maraş ile ilgili gerçekleştirilen bir araştırma sürecinin sonucunda bu metin kaleme alınmıştır. Medya taraması, derinlemesine görüşmeler, arşiv ve güncel literatür taraması ve uzun bir gözlem sürecinin sonucunda ortaya çıkan veriler nüfus politikaları bağlamında tartışılmaya çalışılacaktır.

2. Geç Osmanlı'dan Günümüze Nüfus ve İskân Politikalarına Genel Bir Bakış

Değişik tarihsel dönemlerde izlenen nüfus ve iskân politikaları, döneme özgü sosyal ve siyasal politikalar tarafından koşullanır. Daha genel ve bütünlüklü bir toplumsal projeye bağlı olarak ortaya çıkarlar ve o projenin uygulanması için tatbiki zorunlu alt proje işlevi görürler. Bu nedenle, nasıl bir toplum, nasıl bir yönetim sorularına verilecek yanıtlar; nüfus ve iskân politikalarının nasıllarını da açıklar.

Geç Osmanlı döneminde acilen bulunmaya çalışılan çözümler; hızla çözülüp çöküşe giden muazzam bir imparatorluğu nasıl elde tutarız sorunundan kaynaklanmıştır. Osmanlıcılık Balkanların kaybedilmesi, Müslümanlığın da Arap halklarının başkaldırısıyla boşa çıkmasıyla; "üç tarz-ı siyaset" ten elde bir tek Türkçülük kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüşünü engelleyecek, devletin bekasını sağlayacak son çare olan Türkçülük; Osmanlı'dan sonra da Cumhuriyet'in ortak tasavvurunu oluşturacak, yeni ulus-devletin toplumsal çimentosu olarak, Bora'ya (1995) göre; "az zamanda yeni bir millet yaratarak milli devleti pekiştirme gailesine eşlik eden" bir görev üstlenecektir. Türkçülük ideolojisiyle donananların, iktidar olduğunda uygulamaya koydukları öncelikli politikalar da Türkleştirme üzerine olacaktır. Türkleştirme politikasının ayrılmaz bir parçası olan zorla göç ve iskân politikası, Cumhuriyet dönemine de taşınmış, Türk vatanını "zararlı unsurlar"dan temizlemek için Anadolu'nun bütün kadim halklarına uygulanmıştır.

3. AKP'nin Nüfus Politikaları ve Geçmiş Dönem Nüfus Politikalarıyla Süreklilik Bağı

AKP'nin izlediği nüfus politikaları ile yukarda andığımız dönemler arasında bağ kuran açıklamalar giderek artmaktadır. Önceleri bu bağ, nüfus arttırma politikaları üzerinden kuruluyordu. *"*Nüfusumuz ne kadar artarsa o kadar güçlü oluruz*"* görüşü, ulus-devlet yaratma sürecindeki beylik varsayımlar olarak niteleniyor ve bu görüş ile "İttihatçılardan Erken Cumhuriyetin ideologlarına uzanan çizgi" arasında doğrudan bir ilişki kuruluyordu (Öztan, 2013).

Maraş'ta bir konteyner kent yapımının başlamasıyla, AKP'nin demografik yapıyı değiştirme niyetinin İttihat Terakkici bir "devlet aklı" olduğu üzerine görüşler ifade edilmeye başladı;

> *(...) sığınmacıların yerleştirilmesi için belirlenen bölgeler, AKP hükümetinin geleneksel devlet aklıyla hareket ederek demografik yapıyı kendi saikleriyle değiştirmek niyetinde olduğunu gösteriyor. Devlet aklının yeni sahibi AKP'nin bu uygulamaları bize İttihat ve Terakki'nin vaktiyle uyguladığı nüfus mühendisliği politikalarını hatırlatıyor.* (Bilecen, 2016, s. 76).

HDP Grup Başkan Vekili İdris Baluken (2016) de benzer görüşleri dile getirerek Meclis Başkanlığı'na bir Meclis Araştırma Önergesi vermiştir:

> *(...) iddialar, Suriyeli mültecilerin, (...) yapılacak yerleşim planlamalarında, ağırlıkla Doğu-Güneydoğu illerinde yerleştirilmelerinin düşünüldüğü yönündedir. Bu yerleşim planlamasının ardındaki asıl amaç, bölge illerindeki Kürt nüfusun dengelenmesi, demografik yapıyla oynanarak, Suriyeli-Iraklı, Arap mültecilerle yeni bir iskân politikasının hedeflendiği açıkça görülmektedir. (...) Geçmişte demografik yapı ile oynanarak Koçgiri, Dersim, Maraş gibi coğrafyalarda benzer politikalar izlendiği düşünüldüğünde, Maraş'ta şimdilerde yapılan da bu politikaların devamı şeklinde yorumlanabilir.*

Maraş'ta Alevi Kürtlerin yaşadığı bölge dışında, yine Alevi Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu Divriği ve Mazgirt gibi yerleşimlere başka konteyner kentler yapılacağına dair duyumlar da ortaya çıkmış; bu konularda Meclis'te soru önergeleri verilmiş, basında haberler çıkmıştır.

Ülkelerindeki yoğun savaş ortamından kaçarak daha iyi bir gelecek özlemiyle göç eden Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki varlığı ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve daha birçok eksende tartışılması ve çözümler üretilmesi gerekliliğini dayatmaktadır. Bugün geçici bir süreç gibi tartışılan Suriyeli varlığı aslında günbegün kabullenilen bir şekilde kalıcı hale gelmektedir.

İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün yaptığı son açıklamaya göre (Ocak 2016), Türkiye'de kayıt altına alınan 2 milyon 255 bin 299 Suriyeli sığınmacı bulunmaktadır. Bu sayının en güncel hali, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Müdürü olan Doç. Dr. Murat Erdoğan tarafından 2 milyon 747 bin 946 olarak ifade edilmiştir. Erdoğan, aynı konuşmasında yaptığı gözlem ve araştırmalar sonucunda kayıt altına alınmayanlarla birlikte bu sayının 3,2 - 3,3 milyon civarında olduğunu tahmin ettiğini belirtmiştir.

Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin çok küçük bir oranı kamplarda barınmaktadır, çok daha büyük bir kısmı kamp dışında yaşamaktadır. Başbakanlık bünyesindeki Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), mevcut barınma merkezlerindeki nicel verileri düzenli olarak paylaşmaktadır. En güncel açıklama (Aralık 2016), toplam 10 ayrı ildeki 24 kampta 258 bin 333 kişinin barındığını gösteriyor. Sayıların da gözle görülür şekilde ortaya koyduğu gibi kamplar Suriyeli sığınmacıların %10'nu dahi barındırmamaktadır. Ülkedeki asıl kitle, kamp dışında yaşamaktadır. Dolayısıyla kamplar kadar kamp dışındaki mülteciler de bugün toplumsal değişim bakımından bir eksen oluşturmaktadır. Ancak kamplara yerleştirilen Suriyelilerin toplu şekilde yaşamaları ve kültürel dirençlerini çevrelerine muhtemel bir demografik değişim olarak yansıtacaklarını göz ardı etmemek gerekir.

4. Maraş'ın Tarihsel Arka Planı ve Mülteci Kampı

Suriyeli mülteciler ülkenin doğu ve güneydoğusunda kurulan kamplara yerleştirilmektedir. Maraş'ta kurulan kampın bu kadar tepki çekmesinin nedeni ise Maraş'ın tarihsel sürecidir. Osmanlı'dan günümüze Maraş yerelinde gerçekleşen tüm olaylar bir etnik karşıtlığa işaret etmektedir. Yerelin hassasiyetleri ve kırmızıçizgileri ülkenin birçok yerine göre çok daha katı bir şekilde yaşanmaktadır. Bu güncel durumu anlamak için Maraş'ın sosyal ve politik durumunu kavramak gerekir.

Geç Osmanlı döneminde Halep Vilayetinin sancağı olan Maraş, 1908 yılında Halep'ten ayrılarak mutasarrıflık, Cumhuriyet'in ilanından sonra da vilayet olmuştur. Tarih boyunca farklı halklar ve dinler için önemli bir merkez olan Maraş'ta Türk, Kürt, Ermeni ve Süryaniler bir arada bulunmuştur. Osmanlının son dönemlerinde Müslüman olmayanlar bir tehdit unsuru olarak algılanmış, Anadolu'nun Müslüman olmayanlardan arındırılması bir devlet politikası olarak uygulanmıştır. Ermeni Soykırımı ile zirveye ulaşan bu politikalardan Maraş şehri de ciddi bir şekilde etkilenmiş; bir zamanlar özerk Ermeni Prensliği tarafından yönetilen ve Anadolu Ermeni nüfusunun önemli bir kesimini kapsayan bu şehirde Süryaniler gibi Ermenilerden de hiçbir iz kalmamıştır.

> *Günümüzde Maraş'ın Ermeni varlığına dair 1915'ten kalan tek bir iz yoktur. Bırakın şehirde yaşayan bir Ermeniyi, Ermeni kültürüne ait ne bir kilise ne de bir bina "Ermeni varlığı" olarak kalabilmiştir. Kimisi yakılarak (örneğin kendi kendine yandığı söylenen St. Fransisken Manastırı), kimisi yıkılarak veya geçmişinden koparılıp başkalarına devredilerek (pek çok tarihi ev) "Maraşlıların tarihi"nden tamamen yok edilmek istenmiş.* (Özdemir, 2016, s. 4).

Gayrimüslimlerden arındırma politikaları, Cumhuriyet döneminde Maraş'ın Türkleştirilmesi biçiminde devam ettirilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bu politikanın uygulamalarına ilişkin belgeler mevcuttur:

> *Türkiye, Türk olmayan Müslümanları ülkeye kabul etse de, iskân politikalarını nüfusun Türk karakterini pekiştirmek için kullanıyordu. Örneğin İskan Umum Müdüriyeti, 15 Ekim 1925'te "sakinleri çeşitli unsurlardan oluşan" Maraş vilayetinin "Türk göçmenlere" ihtiyacı olduğuna karar vermişti.* (Çağaptay, 2015, s. 95).

5. Maraş Katliamıyla Yüzleşilmemesi ve "Katliam Refleksi"

Maraş Katliamı, Alevilerin yaşadığı diğer katliamlara göre daha az bilinen ve göreli bir suskunluğun hakim olduğu bir travmadır. Bunun nedeni üzerine yapılacak değerlendirmeler ayrı bir makaleye konu olacak kadar ayrıntılı tartışılması gerektiğinden burada değinmeyeceğiz. Katliamın mağdurlarının her şeyden önce yas tutma süreçlerinin bile sekteye uğraması travmayı derinleştiren en önemli unsurdur. Katliamda ölen bazı Alevi yurttaşların mezar bilgileri dahi ailelerine açıklanmamıştır. Devletlerin katliam sonrası takınmasının sıradan olduğu bu tutumu Kaptanoğlu (2009, s. 32) şöyle ele almaktadır:

Yas yasaklarıyla devlet, 'Ermeni tehciri'nden, '12 Eylül darbesi'ne yaşanılan pek çok toplumsal travmanın dehşet verici anılarının, kolektif veya toplumsal belleğe kaydedilmesini engelledi.

Bugün hala Maraş sınırları içerisinde Maraş Katliamı anması düzenlenmesi bizzat devlet eliyle engellenmektedir. Burada asıl hedef Maraş halkının bellek aktarımını bu çeşit törenlerle sağlamasını engellemektir. Oysa yüzleşmenin gerçekleşmediği ve yas tutma halinin yıllara yayıldığı bu olayda, Maraş'ta doğan büyüyen ve hatta orada olmayan Alevi gençlerin, yani alt kuşakların hafızasına adeta genetik bir kod gibi aktarılmaktadır. Bunu aileler her zaman anlatarak değil bazen tam da susarak, konuşmayarak yaparlar. Maraşlı Alevi gençler kendileriyle hiç konuşulmayan "o şeyin" bilgisine sahiptirler.

Maraş Katliamı ile ilgili anlattığımız bu yas süreci, Maraş'ta kurulmakta olan konteyner kent süreci ile neden ilişkili? Çünkü Maraş halkının katliamla yüzleşmemiş oluşu bugün Maraşlılarda başta devlete, sonrasında da "kendinden olmayan/diğer" insanlara duyulan güvenin sınırlarını belirliyor. Kaptanoğlu (2009, s. 35)'na göre, toplumsal bir travmanın etkilerini ortadan kaldırmak için gerçekleşmesi gereken ilk aşama travmaya uğrayanların tekrar travma yaşamayacağına inandıkları güvenli bir alanda yaşamalarıdır. Oysa bugün Türkiye'de Alevilerin yaşam biçimine devlet tarafından duyulan saygıyı, inanç pratiklerini özgürce gerçekleştirip gerçekleştirememeleri arka planda durmaktadır. Maraş Alevileri için buna ek olarak konuşulmamış bir katliam gerçekliği hafızalarda tazeliğini korumaktadır.

Konteyner Kent ile ilgili mücadelenin ana eksenini oluşturan Maraş Yaşam Platformu'nun ve yerel halkın söylemlerinde bu "katliam refleksi"ni okumak mümkündür. Yaptığımız görüşmelerin tamamında cümleler "Bir gece önce aynı sofrada yemek yediğimiz komşularımız, bir gün sonra çocuklarımıza kıydılar. Şimdi Alevileri kesmeye yemin etmiş bir örgütün barınma ihtimali olduğu bu kampı getirip ortamıza yapıyorlar." temasıyla başlıyor[1]. Çünkü aslında Maraş Alevileri daha Maraş Katliamı ile yüzleşmemiş olan devlete güvenmiyorlar. Maraş Katliamı geçmiş bitmiş bir şey gibi düşünülebilir ancak geçmiş aslında geçmişte olup bitip orada kalmaz, şimdiki zamanın bir parçasıdır. Maraş Alevilerinin tedirginlikleri buradan okunmalı ve talepleri dikkate alınmalıdır. Orada yaşayan ve yaşamayıp bağlarını uzaktan kuran insanların travmalarını ortadan kaldırmanın ilk adımı bizzat devlet tarafından ihlal edilmektedir.

Konteyner kent alanının Sivricehöyük olarak belirlenmesinin hemen ardından yerel halk buna karşı protesto eylemlerine başladı. Özellikle Maraşlı kadınların ön saflarda yer aldığı bu protestoların kamuoyunda yaygın bir şekilde duyulmasını sağlayan, kurulan direniş çadırlarına 3 Nisan 2016'da gerçekleşen jandarma saldırısı oldu.

Yurtiçi ve yurtdışındaki Alevi örgütlerinin konteyner kente yönelik ortak görüş ve tepkileri şöyle özetleyebiliriz:

---

[1] Bu konuda birçok söyleşi de mevcut. Katliamda yakınlarını yitirmiş ve Konteynır kente karşı mücadele eden Maraş Alevilerinin duygu durumunu yansıtması bakımından, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/514160/20_evden_korkmam_20_bin_kisiden_korkarim.html adresine başvurunuz.

- *1978 katliamını yaşamış bir halk olarak mülteciliğin ne olduğunu çok iyi biliriz. Suriyelilere değil seçilen yere karşıyız.*
- *Bölge halkına en başından itibaren yalanlar söyleyip oyalayan, bölge halkının görüşlerine başvurmayan devlete güvenmiyoruz.*
- *Bölgenin hassasiyetleri ve demografik yapısının göz önüne alınmaması, güvensizliği arttıran bir etkendir.*
- *Suriyelilerle yöre halkının (Sünni yöre halkı dahil) kültürel dokuları uyuşmamaktadır. Gündeme gelebilecek mahalle baskıları ve çatışmalar bölge halkını göç etmeye zorlayabilir.*
- *Maraş Katliamı ile yüzleşmemişken, Sünnilerle kirvelik, evlilik yoluyla yeni yeni ilişkiler kurulmaya başlamışken, eski yaraların kanayacağından, dirliğimizin bozulacağından endişeliyiz.*
- *IŞİD, El Nusra çetelerinin AFAD ile kirli ilişkilerini biliyoruz. Bu örgütlerin bölgede çatışmalar çıkarmasından çekiniyoruz.*
- *Bu alanda böylesi bir yerleşke yapmanın uygun olmadığı bilindiği halde, başka yer olmadığı bahanesiyle inşaatın başlatılmasının arkasında kötü niyetler vardır. Hiçbir altyapısı olmayan bu bölgeden daha iyi seçenekler olduğu aşikârdır.*
- *Alevilerin yoğun olduğu başka bölgelere de AFAD Kampı yapma niyetleri, AKP'nin demografik yapılarla oynama planlarını ortaya koymaktadır.*
- *Tarım ve hayvancılıkla geçinen halkın verimli arazileri yok edilecek, geçim kaynakları yok edilecektir.*

Sonuç

Suriyeli mültecilerin insani yaşam koşullarının sağlanabilmesi uluslararası bir sorumluluktur. Türkiye'nin bu sorumluluk altına gönüllü olarak girmesi takdiri hak eden bir çabadır. Ancak Türkiye'de yaşamakta olan etnik toplulukların sosyal ve kültürel haklarının korunması da yine devletin sorumluluk alanına girmektedir.

Geçici Barınma Merkezi olarak adlandırılan bu alanların ne kadar süreyle burada kalacağına dair hiçbir öngörüde bulunulmamaktadır. Bir süre sonra bu barınma merkezi kapatılsa dahi daha şimdiden Suriyeli varlığı Maraş'ta kendini gündelik yaşamda göstermektedir. Gaziantep ve Urfa'da olduğu gibi Maraş'ta da Suriyeli kadınların para karşılığında "ikinci eş" olarak alındığı ve giderek yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu ve buna benzer konularda yaşam biçimleri itibariyle bu denli ayrı düşen iki topluluğun nicel olarak çok büyük bir farkla bir araya getirilmesi tahmin edilenden daha büyük sosyal sorunlara yol açabilir.

Mülteci kampları inşa edilirken en az fiziksel alt yapıya uygunluğu gözetildiği kadar sosyal ve kültürel uygunluğu da göz önüne alınmalıdır. Alevilerin Suriyeli mültecilerle kurmaya çalıştığı empati katliam korkusunun önüne haklı olarak geçememektedir. AKP hükümeti, Alevi yurttaşların hassasiyetlerine cevap olmak yerine baskı ve kolluk zoru üzerinden direnişi sönümlendirmeye çalışmaktadır. Oysa bugün Maraş'ta yaşananlar bir "hayatta kalma mücadelesi"dir.

Kampın kanalizasyonu, yöre halkının hayvanlarının su içtiği, topraklarını suladığı Karaçay'a akmaktadır. Daha birkaç ayda bile gözle görülür bir kirlenme yaratmıştır. Bu durum hem

toplum sağlığını tehdit etmekte hem de halkın gündelik yaşamına doğrudan bir etkide bulunmaktadır. Yaşanan bu durum çok büyük bir kitle tarafından "kansız katliam" olarak betimlenmektedir.

Alevi bölgelerde yapılmaya çalışılan kamplar, mezhepsel olarak halkı kamplaşmaya itmekte ve ayrı ayrı kendi içlerinde daha da konsolide etmektedir. Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği bu gerilim ve tehlike algısı içinde mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

Baluken, İ. (2016). "Meclis Araştırma Önergesi", Meclis Arşivi. http://www2.tbmm.gov.tr/d26/10/10-41158gen.pdf (erişim: 15.12.2016).

Bilecen, T. (2016). İttihat ve Terakki Ruhu ve AKP'nin Nüfus Mühendisliği Politikaları. Birikim Dergisi, 325, 76.

Bora, T. (1995). Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar. Birikim Dergisi, 71-72, 34.

Çağaptay, S. (2015). Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye'de Göç ve Din. Gülalp, H. (Ed.), Vatandaşlık ve Etnik Çatışma içinde (s.86-111). İstanbul: Metis.

Erdoğan, M. (2016, Nisan). Türkiye'de Suriyeliler: Birlikte Yaşamaya Hazır mıyız?, Sözel Bildiri, Göç ve Entegrasyon - Almanya'dan ve Türkiye'den Bilimsel Bakış Açıları Konferansı, Alman Kültür Merkezi Goethe Enstitüsü, Ankara.

Hakverdi, A. H. (CHP Ankara Milletvekili), Kahramanmaraş Dulkadiroğlu İlçesi Sivricehöyük Mahallesi Merasına İnşa Edilmekte Olan Geçici Barınma Merkezine İlişkin Rapor.

Kaynar, H. (2016). Türkiyeli Ermenilerin Soykırım Hafızası. Durmaz, M. I. & Belge, C. (Ed.), Yüz Yıl Sonra Ermeni Soykırımı Araştırmalar Tartışmalar içinde (s.383-391). İstanbul: İletişim.

Kaptanoğlu, C. (2009). Travma, Toplumsal Yas ve Bağışlama. Birikim Dergisi, 248, 32.

Önder, S. S. (2011). *"Maraş Biberi"*. http://www.radikal.com.tr/turkiye/maras-biberi-1073580/ (erişim: 15.12.2016).

Özdemir, U. (2016). Suskun Maraş'ta Direniş. Express Dergisi, 143, 4.

Öztan, G. G. (2013). Devlet, Türk Sağı ve Nüfus Mühendisliği. http://bianet.org/bianet/siyaset/144341-devlet-turk-sagi-ve-nufus-muhendisligi (erişim: 15.12.2016).

Tunç, A. (2011). Maraş Kıyımı Tarihsel Arka Planı ve Anatomisi. İstanbul: Belge.

YAŞLI YOKSULLUĞU VE YAŞLI YALNIZLIĞI: MENTEŞE ÖRNEĞİ

Sergender Sezer[1] *Tule Gültekin*[2] *Haydar Akdemir*[3]

Özet

Bu araştırma yaşlı yoksulluğu ve yaşlı yalnızlığıyla ilgili olarak Muğla'nın Menteşe ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yaşlı bireylerin yoksulluk ve yalnızlık düzeyleri saptanarak göçün, kentleşme ve kentlileşmenin yaşlı bireylere etkisi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yaşlılığın sosyal bir sorun haline gelmesi üzerine odaklanılmış ve bunun için alınması gereken önlemler öneri niteliğinde belirtilmiştir. Muğla ilinin Menteşe ilçesi merkez ve kırsal mahallelerinde yapılan bu araştırmada 339 katılımcıya anket uygulanmıştır. Araştırmada yaşamdan geri çekilme ve çatışma teorilerinden yararlanılmış ve diyalektik yöntemin yanında veri toplama tekniği olarak da anket tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yaşlılık, Yaşlı Yalnızlığı, Toplumsal Değişme, Sosyal Dışlanma, Muğla*

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin kentleşme hızı gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Türkiye de gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin sürekli artmakta olan nüfusunun da kentleşme üzerinde etkili olduğu görülmektedir. TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre Türkiye nüfusunun 2015 yılında 78.741.053 olduğu bilinmektedir. Ayrıca TÜİK'in Türkiye nüfus projeksiyonları incelendiğinde 2015 yılında 78.741.053 olan nüfusunun 2023 yılında 84.247.088 olacağı tahmin edilmektedir. Yaşanan sorunlarla birlikte artan göçler kentleşmeyi hızlandırmakta ve kentli nüfusunu arttırmaktadır.

Araştırma evrenini oluşturan Muğla'nın merkez ilçesi Menteşe'ye bakıldığında, 105 bin civarında olan genel nüfus içindeki yaşlı nüfusu, 38 bin civarında üniversite öğrencisi olmasına rağmen 12 bin civarındadır, nüfusa oranı %11,1'dir. Kentteki öğrenci nüfusu çıkarıldığı zaman bu oran %18'lere çıkmaktadır. Bu açıdan Menteşe için yaşlılık önemli bir sorun olarak nitelendirilebilmekte ve gelecekte de bu sorunun artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Araştırmada kullanılan yaşamdan geriye çekilme teorisine göre dışlanan bireylerin toplumun devamını ve bir arada yaşaması için gerekli bireysel desteği ver(e)memesini, potansiyelini atıl olarak tutmasını vurgulamaktadır. Bu yüzden bu araştırma için uygun teorik alt yapıyı sunabilmektedir. Çatışmacı kuram açısından ise; günümüzde yaşlı bireylerin sayısında meydana gelen artış yeni bir toplumsal dengenin oluşması için çeşitli çatışmaları doğuracaktır. Bu çatışmaların hem yaşlı bireylerin hem de genç bireylerin çıkarları gözetilerek oluşturulması

[1] Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sergender@gmail.com
[2] YL Öğr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, tule.gultekin@hotmail.com
[3]YL Öğr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, haydarakdemir@gmail.com

gerekmektedir (Kongar, 2014, s.185). Bu doğrultuda yapılmış olan bu çalışma toplumsal dengenin kurulmasında önemli bir role sahiptir.

Bugünün genç kuşağı olan kuşak gelecekte yaşlı bireyler konumuna geldiğinde yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmış olacaktır. Bu yapısal oluşum devinimselliğiyle tez- anti tez- sentez sürecinin devamlılığını sağlayacaktır. Günümüzde yaşlı bireylerin sayısının ve buna bağlı olarak ekonomik ve sosyal sorunların artış göstermesi ile birlikte aradaki bu ilişki daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Diyalektik yöntem bağlamında, nicelik değişmesinin nitelik değişmesine dönüşümü söz konusudur (Ergun, 1984, s.35-37). Buradan hareketle yaşlı bireylerin sayısında meydana gelen artışla birlikte, bireylerin aldıkları hizmetlerin niteliğinde de değişme olması beklenmektedir.

Araştırma iki temel varsayım üzerinden kurgulanmıştır. *Birincisi;* göç ve kentleşme, hem kırda hem de kentte dayattığı bireyci, ekonomik ve sosyal ilişkiler nedeniyle yaşlıları yalnızlığa itmektedir. *İkincisi ise*; göç ve kentleşme Türkiye'de yeterli ve gerekli kentlileşmeyi yaratmadığı için tüm dezavantajlı birey ve gruplar sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır.

2. Göç, Kentleşme ve Kentlileşmenin Yaşlı Bireylere Etkisi

Göç, toplumların değişiminde önemli etkiye sahip olan bir nüfus hareketi olarak tanımlanabilmektedir (Özer, 2004, s.11). Bu nüfus hareketi beraberinde farklı değişim dinamiklerini de getirmektedir. Bu değişimler mekânsal, bireysel ve kültürel olarak ayrılmaktadır. Mekânsal değişmeler kentleşme üzerine temellenirken, bireysel ve kültürel değişmeler kentlileşme temeline dayanmaktadır (Kartal, 1983, s.94).

Göç, kentleşme ve kentlileşme toplumun her kesimini etkileyen bir olgu niteliğindedir. Özellikle yaşlı bireyler bu değişim ve dönüşümden büyük ölçüde etkilenmektedirler. Bu süreçte; köyde kalmış olan ile kente göç etmiş olan yaşlı bireyler iki farklı profili oluşturmaktadırlar. Köyde kalmış olan yaşlı bireyler, iş yoğunluğunun görece artmış olmasının getirmiş olduğu tükenmişlik, geleneksel aile yapısı içerisinde sahip oldukları statünün kaybı, aile bireylerinin sayısının azalmış olması ve kente göç etmiş aile üyelerinin köye kısa süreli gelmeleri veya hiç gelmemeleri ile ortaya çıkan yalnızlık duygusu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunun yanında kente göç etmiş olan yaşlı birey ise; kentlileşme sürecinde kente uyum sağlamakta ve kentlilik bilincini oluşturmakta zorluk çekmektedir. Köyden göç etmiş olan yaşlı birey kent yaşamında ikincil ilişkilerin hakim olmasının yaratmış olduğu yalnızlık duygusu ve kentte yaşamanın getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum yaşlı bireylerin hem yaşam kalitesini etkilemekte hem de yaşamdan geriye çekilip yalnızlaşmalarına neden olmaktadır.

3. Yaşlanma ve Yaşlılığın Sosyal Bir Sorun Haline Gelmesi

İnsanlar doğumdan ölüme kadar, yaşamın birbirini etkileyen birçok evresinden geçmektedirler. Yaşlanma, doğumdan ölüme kadar geçen biyolojik ve fizyolojik süreci ve evreleri kapsamaktadır (Sezer, Bülbül & Türkan, 2015, s.235). Bu süreç ve evreler yaşanırken bireylerin kalıtımsal durumu, sağlık durumları, yaşam şekilleri gibi faktörlerin yaşlanmada etkili rol oynadığı görülmektedir.

Yaşlılık, yaşlanma gibi doğumdan başlayarak ölüme kadar olan süreci kapsamaz. Başka bir ifade ile yaşlanma yaşlılık olgusunu içinde barındıran bir süreçtir. Kronolojik olarak bakıldığında; WHO (Dünya Sağlık Örgütü) yaşlılığın yaş sınırını 1970'lerde 60 yaş olarak

alırken, bugünün sanayileşmiş toplumsal yapısı göz önüne alındığında bu yaş sınırı 65 yaş olarak belirlenmiştir (Kalınkara, 2011, s.3).

TÜİK verileri incelendiğinde 2011 yılında toplan nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranı %7,3 iken, bu oran 2015 yılında %8,2 olarak belirlenmiştir. Nüfus projeksiyonlarına bakıldığında ise; bu oranın 2075 yılına kadar artarak %17,5- 27,7 arasında değişeceği öngörülmektedir. Türkiye'nin yaşlanan nüfusu hem toplumsal hem de ekonomik açıdan, gerekli önlemler alınmadığı takdirde ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır.

4. Yaşlı Yalnızlığı ve Sosyal Dışlanma

Toplumsal değişmenin ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak kuşaklar arasında çatışma ve uyum sorunlarının olması kaçınılmazdır. Bireyler yaşlılık döneminde içinde yaşadıkları toplumla uyum sorunu yaşayabilmektedirler. Yaşlılık döneminde bireylerin sosyal uyumları, sosyal ilişkilere girme istekleri, aile ve toplumla olan ilişkileri birbirinden farklılaşabilmektedir. Bu farklılaşmada yaşlı bireylerin ekonomik durumları, eğitim düzeyleri, cinsiyetleri, toplumsal faktörler ve coğrafi koşullar, etkili olmaktadır (Kurt, 2008, s.23-24). Bu uyum sürecini başarıyla gerçekleştiremeyen bireyler depresyon, yalnızlık ve dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Bireyler kişisel ilişkiler yoluyla düzgün sosyal etkileşimler kurma normlarını öğrenirler ve yalnız oldukları zaman sosyal yaşamdan uzaklaşırlar. Toplum, sosyal yaşamdan uzaklaşmış bireylerden oluştuğu zaman parçalanma yoluna doğru meyillenir. Bu noktada sosyoloji toplumun sürekliliğini sağlamak için önemli bir bilim konumundadır. Yalnızlık olgusunun ortadan kaldırılması sağlıklı birey ve sağlıklı toplum için önemlidir ve bu nedenle yalnızlık üzerinde çalışılması gereken bir konu halini almıştır (Çakır & Çakır, 2011, s.131).

Yalnızlık kişinin arzuladığı ve gerçekleştirdiği sosyal ilişkiler arasında bir uyumsuzluk olması durumu olarak tanımlanmaktadır. Yalnızlık durumunun ortaya çıkmasında birden fazla etken söz konusudur. Bunlar hazırlayıcı faktörler ve hızlandırıcı faktörler olarak tanımlanabilmektedir (Batıgün, 2008, s.66). Hazırlayıcı etkenler bireyi yalnızlığa karşı savunmasız bir hale getirir ve yalnızlık eğilimini arttırır. Utangaçlık, öz saygının azalması, sosyal beceriden yoksunluk gibi özellikler buna örnektir. Bireyin ait olduğu kültürel değerler ve normlar da birey üzerinde benzer etki göstermektedir (Çakır & Çakır, 2011, s.132-133). Hızlandırıcı faktörler ise; özellikle yaşın ilerlemesi ile birlikte bireylerde meydana gelen bilişsel ve fiziksel kayıplar, üretici rolünün azalması veya bırakılması, bireylerin sosyal konumunda meydana gelen değişmeler ve kişiler arasındaki desteğin zamanla azalması gibi etkenler olarak sıralanmaktadır (Arslantaş & Ergin, 2011, s.136).

Geriye çekilme teorisine göre; yaşlı birey özellikle emeklilik sonrası iş yaşamındaki yoğunluktan ayrılmanın etkisi, bazı rollerin kaybı ve emeklilikte gelirin azalması ile birlikte kendisini iş yaşamından ve toplumsal alanlardan kademeli olarak geriye çekmektedir. Yaşlılığın ilk evresinde yoğun bir şekilde görülmeyen bu geriye çekilme yaşın ilerlemesi ile birlikte daha fazla görünür hale gelmektedir (Alptekin, 2011, s.9-10). Bu geriye çekilme süreciyle birlikte yaşlı birey kendini toplumdan ayırırken toplumda ekonomi, sosyal yaşam gibi alanlardan yaşlı bireyi soyutlamaya doğru gitmektedir. Bu sebeple yaşlı bireyler toplumsal yaşamdan gittikçe uzaklaşarak dışlanmaya maruz kalıp yalnızlaşmaya başlamaktadırlar.

5. Saha Çalışması ve Bulgular

Bu araştırma Muğla ilinin Merkez Menteşe ilçesi ve bağlı mahallelerinde yapılmıştır. Araştırma Aydın, Denizli ve Muğla'da daha kapsamlı yapılacak bir araştırmanın da pilot uygulamasıdır. Örneklemde 339 kişinin; 182'si kadın, 156'sı erkek ve 1 kişi cinsiyetini belirtmemiştir. Araştırmaya katılan bireylerin yaş ortalamalarının 75 olduğu ve ortalama gelirin 1089 olduğu tespit edilmiştir. Eğitim profili incelendiği zaman katılımcılar ağırlıklı olarak (%61,4) ilkokul mezunudur. Toplumda eğitim düzeyi düşük grubun yaşlılar olduğu düşünüldüğünde çıkan sonuç şaşırtıcı değildir.

Katılımcıların %54,6'i evli ve 42,2'lik bölüm ise bekâr, boşanmış, duldur. Katılımcıların %3,2'si ise bu soruya herhangi bir cevap vermemişlerdir. Bekâr, boşanmış, dul bireylerden %82,5'i evlenmek istemediğini, %6,3'ü evlenmek istediğini belirtmiştir. Yaşlı bireylerin evlenmek isteklerini cinsiyet açısından ele almak gerekirse kadınların %0,9'u evlenmek isterken, erkeklerin %21,6'sı evlenmek istemektedir. Evlenmek isteyen bireylerin %77,8'i yalnız olduğu için %11,1'i de eski düzenini tekrar kurmak istediği için evlenmek istediğini belirtmiştir. Özellikle yaşlı kadınların evliliği istememelerinin temel nedeni, eşleri öldükten bir süre sonra hissettikleri rahatlama duygusudur. Kendileri ile birlikte bir kişinin daha bakımını üstlenmek ağır gelmektedir. Eşleri öldükten sonra onların maaşlarını alabilmeleri ve toplumsal olarak kadın yaşlıların erkeklere oranla daha fazla kabul ve yardım görmeleri de evlenmek istememelerinde önemli etkenlerdendir.

Araştırmanın geneline bakıldığı zaman ise; yaşlı bireyleri %30,1'i kendi yalnız hissetmekte, %56,3'ü yalnız hissetmediğini ve %12,1'i bazen yalnız hissettiğini belirtmektedir. TÜİK verileri incelendiği zaman 2015 yılında Türkiye genelinde yalnız yaşayan bireylerin oranı %17,6 iken araştırma kapsamında Menteşe'de yalnız yaşayan bireylerin oranı %28,6 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Bireylerin gelir düzeyleri ve yalnızlık hissetme durumu arasındaki ilişki

			Kendinizi yalnız hissediyor musunuz?				**Toplam**
			Cevapsız	Evet	Hayır	Bazen	
Gelir	Geliri Yok	Katılımcı	0	6	2	0	8
		%	%0,0	%75,0	%25,0	%0,0	%100,0
	500 TL ve altı	Katılımcı	0	10	6	7	23
		%	%0,0	%43,5	%26,1	%30,4	%100,0
	501 TL- 1.000 TL arası	Katılımcı	3	43	76	17	139
		%	%2,2	%30,9	%54,7	%12,2	%100,0
	1.001 TL- 2.000 TL arası	Katılımcı	2	36	95	15	148
		%	%1,4	%24,3	%64,2	%10,1	%100,0
	2.001 TL- 3.000 TL arası	Katılımcı	0	4	6	1	11
		%	%0,0	%36,4	%54,5	%9,1	%100,0
	3.001 TL - 5.000 TL arası	Katılımcı	0	0	1	0	1
		%	%0,0	%0,0	%100,0	%0,0	%100,0
	Toplam	Katılımcı	5	99	186	40	330
		%	%1,5	%30,0	%56,4	%12,1	%100,0

Katılımcıların yalnızlık hissetme durumu ve yaş aralığına bakıldığı zaman yaşın artması ile birlikte yalnızlık hisseden bireylerin oranında bir artış görülmektedir. Bu noktada yaşın

yalnızlık hissetme durumunu etkileyen bir değişken olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda bu durum yaşamdan geri çekilme teorisine de uygun düşmektedir.

Katılımcıların gelir düzeyi ile yalnızlık hissetme durumları arasındaki ilişkiye bakıldığında; geliri olmayan bireylerin %75'i yalnızlık hissetme durumlarını evet olarak yanıtlamışlardır. Tablodan hareketle ekonomik gelirinin yüksek olması ve yalnızlık hissetme durumu arasında ters bir ilişkinin olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 2. Kır ve Kentte Yaşayan Bireylerin Kendini Yalnız Hissetme Durumları

		Kendinizi yalnız hissediyor musunuz?				Toplam
		Cevapsız	Evet	Hayır	Bazen	
Kır	Katılımcı	4	77	146	32	259
	%	%1,5	%29,7	%56,4	%12,4	%100,0
Kent	Katılımcı	1	25	45	9	80
	%	%1,2	%31,2	%56,2	%11,2	%100,0
Toplam	Katılımcı	5	102	191	41	339
	%	%1,5	%30,1	%56,3	%12,1	%100,0

Tablo 2'ye bakıldığında; yaşlı bireylerin kırda veya kentte yaşama durumları yalnızlık hissetmeleri üzerinde ayırt edici bir etkiye sahip değildir.

Tablo 3. Ekonomik durumun sosyal ilişkilere etkisi ve yalnızlık hissetme durumu

			Kendinizi yalnız hissediyor musunuz?				Toplam
			Cevapsız	Evet	Hayır	Bazen	
Ekonomik durumunuzun sosyal ilişkilerinizi etkilediğini düşünüyor musunuz?	Cevapsız	Katılımcı	0	3	6	0	9
		%	%0,0	%33,3	%66,7	%0,0	%100,0
	Evet	Katılımcı	1	31	40	14	86
		%	%1,2	%36,0	%46,5	%16,3	%100,0
	Hayır	Katılımcı	4	55	130	23	212
		%	%1,9	%25,9	%61,3	%10,8	%100,0
	Bazen	Katılımcı	0	13	14	4	31
		%	%0,0	%41,9	%45,2	%12,9	%100,0
Toplam		Katılımcı	5	102	191	41	339
		%	%1,5	%30,1	%56,3	%12,1	%100,0

Tablo 3'e bakıldığı zaman; ekonomik durumunun sosyal ilişkileri etkileyip etkilememe durumu ile yalnızlık hissetme durumu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, ekonomik yetersizliğin yalnızlığı arttırmakla birlikte sosyal ilişkileri de olumsuz etkilediği söylenebilmektedir.

Tablo 4. Kır ve Kentte Yaşayan Bireylerin Dışlandıklarını Hissetme Durumları

		Dışlandığınızı düşünüyor musunuz?				Toplam
		Cevapsız	Evet	Hayır	Bazen	
Kır	Katılımcı	7	29	204	19	259
	%	%2,7	%11,2	%78,8	%7,3	%100,0
Kent	Katılımcı	1	14	57	8	80
	%	%1,2	%17,5	%71,2	%10,0	%100,0
Toplam	Katılımcı	8	43	261	27	339
	%	%2,4	%12,7	%77,0	%8,0	%100,0

Kırda yaşayan bireylerin dışlandıklarını hissetme oranı %11,2 iken; kentte yaşayan bireylerin %17,5'dir. Kentte yaşayan yaşlı bireylerin dışlandıklarını hissetme durumlarının kırdan yaşayan bireylere göre daha yüksek olmasında kentleşme ile birlikte değişen toplum yapısının etkisi vardır. Kentli bireyler sanayileşmenin getirdiği farklı roller içinde birbiriyle karşılaşırlar. Bu nedenle bireyler arasında birincil kişisel ilişkilerin kurulması güçleşmektedir ve kentli

bireyler arasında ikincil ilişkiler baskınlaşmaktadır. Başka bir ifade ile; bireyler arasında fiziksel yakınlık görülse de sosyal yakınlık görülmemektedir. Fakat kırda bunların aksine kırda fiziksel yakınlığın yanında sosyal yakınlık da görülmektedir. Kır ve kent yapısındaki farklılıklar yönünden bakıldığında; yaşlı bireylerin kentte daha fazla dışlandıkları ve kırdaki toplumsal yapının yaşlı bireylerdeki dışlanma hislerinin daha düşük olduğu görülmektedir.

Katılımcıların dışlandıklarını düşündükleri alanlara bakıldığında ise; katılımcılar %10,6 oranında hastaneye gittiklerinde ve %4,7 oranında toplu taşıma araçları gibi alanlarda dışlanmaya maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Yaşlanma ve yaşlılık tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızla önem kazanan bir konu halini almıştır. Bu durumun iki önemli sebebi bulunmaktadır. Birincisi; ailelere, topluma ve devlete olan ekonomik maliyeti, ikincisi ise yaşlıların maruz kaldıkları sosyal dışlanma ve hissettikleri yalnızlık duygusudur. Bu nedenle, özellikle kaliteli bir yaşlılık dönemi geçirmek, bu dönemdeki sorunları en aza indirgemek ve yaşlı bireyleri toplumsal yaşama dâhil etmek dünyada öncelik halini almaya başlamıştır. Bu araştırmanın temel çıkış noktası; yaşlı bireylerin yalnızlığının ve sosyal dışlanmışlığının tespit edilerek üretilmek istenen sosyal politikalara kaynak oluşturmaktır.

Bu makalede iki temel varsayım sınanmıştır. Gelinen noktada hem kente gelen veya kentte doğup yaşlanan bireylerde, hem de kırda kalan yaşlı bireylerde ciddi bir yalnızlık sorunu olacağı varsayılmaktadır. Araştırmada ortaya çıkan sonuç bu varsayımı tam olarak desteklemese de gelecekte daha ciddi boyutlarda bir yalnızlık sorunu yaşanacağını işaret etmektedir.

İkinci varsayım için de benzer durum söz konusudur. Yaşlı bireylerin sağlık, gelir, medeni durum, cinsiyet gibi faktörlerin etkisiyle dışlanmaya maruz kalmaları onları yalnızlaşmaya doğru iten etkenlerdir. Toplumsal alanda ötekileştirilmiş, kendini topluma ait hissetmeyen yaşlı birey farklı dezavantajların da bir araya gelmesiyle kendisini istemediği bir yalnızlığın içinde bulacaktır. Bunun için yaşlı bireylerin yalnızlaşmalarının önlenmesinin bir yolu da onları toplumsal dışlanmaya maruz kalmaktan kurtarmaktır.

Araştırma kapsamında Menteşe'deki yaşlı bireylerin %30'unun göç, kentleşme ve kentlileşmenin etkisiyle yalnızlık hissettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında yalnızlık hissetme durumunun fiziksel yalnızlıkla paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu noktada TÜİK verileri ve araştırma sonuçları incelendiğinde fiziksel yalnızlık ile yalnızlık hissetme durumunun paralelliğinden yola çıkılarak yaşlı yalnızlığının zamanla daha da önemsenmesi gereken bir konu halini alacağı söylenebilmektedir.

Yaşlı bireylerdeki yalnızlığın yaş ile paralellik gösterdiği; ancak gelir arttıkça yalnızlığın düştüğü araştırma sonucunda elde edilmiştir. Buradan hareketle yoksul olan yaşlı bireylerin yalnızlığı daha fazla hissedeceği ve yaş ile birlikte artış göstereceği öngörülmektedir. Bu nedenle yaşlı bireylerin yalnızlaşmasının önüne geçilmesi veya en aza indirilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemler sosyal politikalar ve sosyal hizmetler kapsamında var olmalı, denetimi ve sürekliliği sağlanabilmelidir. Sosyal politikalar bağlamında önlemler şu şekilde olabilir:

- Yaşlı bireyler, yaşlıların deneyim, bilgi ve birikimlerinden yararlanılacak şekilde çeşitli alanlarda istihdam edilmeli ve işverenler yaşlı istihdamına özendirilmelidir. İşyerinde çalışması uygun olmayan yaşlı bireyler için de evde esnek çalışma saatleri sunulmalıdır.
- Kurumsal bakım hizmetleri geliştirilmelidir. Bakıma muhtaç durumda olan yaşlı bireylerin sağlık, sosyoekonomik ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak için bu konuda uzman bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir.
- Yaşlılık fiziksel anlamda kayıpların olduğu bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yaşlı birey için sağlık yardımları düzenlenmeli ve geliştirilmelidir.
- Yaşlı bireylere sosyal hizmet yardımları kapsamında ev bakımı, temizlik ve hijyen hizmetleri verilmeli, verilen hizmetler geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.
- Yaşlı bireyler için sosyal etkinlikler oluşturulmalı sosyalleşme imkânı sağlanmalıdır, yaşlı danışma merkezleri kurulmalıdır.
- Yaşlılarla çocuk ve gençlerin bir araya geleceği merkezler açılmalı, programlar geliştirilmeli ve teşvik edilmelidir.

Kaynakça

Alptekin, D. (2011). Gerontososyoloji Ekseninde Yaşlılık Sürecinin Sosyo-Ekonomik Boyutları. *Yardım ve Dayanışma Dergisi, 2*(3), 7-15.

Arslantaş, H. & Ergin, F. (2011). 50-65 Yaş Arasındaki Bireylerde Yalnızlık, Depresyon, Sosyal Destek ve Etki Eden Faktörler. *Turkish Journal of Geriatrics, 2*(14), 135-144.

Batıgün, A. D. (2008). İntihar Olasılığı ve Cinsiyet: İletişim Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri, Yalnızlık ve Umutsuzluk Açısından Bir İnceleme. *Türk Psikoloji Dergisi, 62*(23), 65-75.

Çakır, V. & Çakır, V. (2011). Yalnızlık ve Televizyon Kullanımı. *Selçuk İletişim Dergisi, 1*(7) 131-147.

Ergun, D. (1984). *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Kalınkara, V. (2011). *Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Kartal, K. (1983). Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Mahiyeti. *Amme İdaresi Dergisi, 16*(4), 92-110.

Kongar, E. (2014). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kurt, G. (2008). *Türkiye'de Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış-Sivas İli Örneği*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi

Sezer, S.; Bülbül, H. G. & Türkan, M. (2015). "Kentleşme ve Kentlileşme Bağlamında Yaşlı

İntiharları", *Yaşlı Dostu Kentler Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.

TÜİK. (2011-2015). "Yıllara, Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfuslar", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060 (erişim: 12.09.2016).

TÜİK. (2015). "Senaryolara Göre Seçilmiş Yaş Grupları Nüfusları", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027 (erişim: 12.09.2016).

MUĞLA'DA ÇOCUKLARIN HAYALİNDEKİ KENT VE KENT YÖNETİMİNDEN BEKLENTİLERİ[1]

Sergender Sezer[2] *Mevlüde Türkan*[3] *Hatice Gül Bülbül*[4]

Özet

Bu makaleye temel teşkil eden araştırma Muğla'nın "Çocuk Dostu Kent" yapılabilmesi için çocukların kentten ve belediyeden beklentilerini öğrenmek üzere 13 ilçede 13 ilkokul ve 13 ortaokul olmak üzere 26 okulun öğrencilerine "*yaşadığınız kentten beklentilerinizi ve idealinizdeki kenti resim, şiir, karikatür veya yazı ile anlatınız*" şeklinde bir taleple gidilmiştir. Çocuklar taleplerini, yazdıkları, çizdikleri kâğıtları onlar için özel olarak yapılmış, dibinde kapalı bir sandık olan dilek ağaçlarına (Resim 1) atmışlardır. Bu sandıklardan çıkan yedi binden fazla dilek, talep ve öneriler tek tek incelenip sınıflandırılmış, değerlendirilmiş ve son olarak konuyla ilgisi olanlar yorumlanmıştır. Çalışmada ulaşılması hedeflenen çocuk sayısından daha fazlasına ulaşılmıştır. Çocukların bu talebe bu kadar içtenlikli ve samimi olarak karşılık vermelerinde çalışma yapılmadan önce okullardaki öğretmenlerin ve öğrencilerin amaç doğrultusunda bilgilendirilmesi etkili olmuştur.

Çalışmanın amacı, çocukların hayalindeki, yaşamak istedikleri kentin nasıl olduğunu ve nasıl bir belediye istediklerini tespit etmektir. Bunun sonucunda Muğla'nın tüm ilçeleriyle birlikte çocuk dostu kent olarak UNICEF tarafından da kabul edilmesini sağlamaktır.

Çocuklar, genelde çocuk hakları özelde ise siyasal hakları konusunda pasif konumdadırlar. Çocukların haklarını bilmeleri kendilerini ifade edebilmeleri noktasında önemlidir. Bu doğrultuda çocukların kentlilik, demokrasi, siyasal katılım hakkındaki bilinçlilik düzeyinin ölçülmesi çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Çocuk, çocuk ve kent, Siyasal toplumsallaşma ve katılım, Kent yönetimi.*

1. Kentleşme, Kentlileşme ve Çocuk

Kentleşme, kent sayısının ve kentlerde yaşayan bireylerin nüfusunun artması anlamına gelmektedir. Ancak kentleşmeyi yalnızca bir nüfus hareketliliği olarak ele almak, kentleşme olgusunun eksik kavranmasına neden olacaktır. Bu noktada kentleşme olgusunun nedenleri önemli bir hal almaktadır (Keleş, 2004, s.21). Belli bir nüfus yoğunluğuna sahip olması, kentleşmenin ilk kriterlerinden biridir. Bunun yanında sanayi sektörünün, hizmet sektörünün, fiziksel alt yapının gelişmiş olması, geleneksel aile yapısındaki çözülmeler sonucunda çekirdek aile yapısının oluşması, örgütlenme, karmaşık iş bölümü ve uzmanlaşmanın oluşması gibi özellikler kentleşmenin başlıca kriterleri arasında yer almaktadır (Kaya, 2007, s.5). Nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerler olarak kentler, kırın tekdüze yapısı ve işleyişine karşın daha hareketli ve son derece karmaşık bir işleyişi olan yerlerdir. Nüfusu oluşturan her yaş grubuna

---

[1] Bu çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Çocuk ve Haklarını Koruma, Uygulama ve Araştırma Merkezi bünyesinde yapılmış bir çalışmadır.

[2]Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, sergender@gmail.com
[3] YLÖ, Muğla Sıtkı Koçman Üni. Sosyal Bil. Ens, Sosyoloji Anabilim Dalı. mevludeturkan@hotmail.com
[4]YLÖ, Muğla Sıtkı Koçman Üni. Sosyal Bil. Ens, Sosyoloji Anabilim Dalı. hgulbulbul@gmail.com

uygun sosyal alanların ve hizmetlerin düzenlenmesi ve yürütülmesi kentlerin en önemli ayırıcı unsurlarındandır.

Çocuklar açısından bakıldığında bir kentin çocuklara verdiği değeri ölçebilecek oldukça fazla değişkenden söz edilebilmektedir. Bunlar; Unicef' in Çocuk Dostu Şehirler ile ilgili belirlediği kriterlerde de belirtildiği gibi; şehirlerde yaşayan çocukların sağlık, eğitim hizmetlerini alabilmesi, caddede tek başına ve güven içinde yürüyebilmesi, arkadaşları ile oyun oynayabileceği yeşil alana sahip olması, kültürel ve sosyal etkinliklere katılabilecekleri alanların sağlanabilmesi, etnik köken, din, gelir, cinsiyet veya engellilik durumu ne olursa olsun, her hizmete ulaşabilecekleri şehirlere ve eşit vatandaş haklarına sahip olmasıdır (UNİCEF, 2015).

Kentleşme, daha çok mekânsal bir değişimi ve dönüşümü ifade etmekte iken kentlileşme mekânsal olmaktan daha çok kültürel ve zihinsel bir değişimi ve dönüşümü ifade etmektedir (Sezer, 2004, s.25). Bu kültürel ve zihinsel değişim çocuk açısından ele alındığında her şeyden önce çocuğun bir birey olarak kabul edilmesi ve demokratik sürece dahil edilmesi gerekmektedir.

Kentleşmeden farklı olarak kentlileşme, tam da demokratik sürece katılımın olması ve birey olabilmenin tüm psikolojik, toplumsal ve siyasal koşullarının tamamlanmış olmasıyla ilgilidir. Kentlileşme, öncelikle bireyselleşmeyi ve kıra göre ilişkilerin görece daha uzak ve seviyeli olduğu bir yapıyı beraberinde getirir. Çünkü kentli birey, artık kentin rutinine uyum sağlamak zorunda kalan bir bireydir. Kentli birey haklarının ve sorumluluklarının görece bilincinde olan birey olarak nitelendirilebilir (Giddens, 2000, s.507).

2. Çocuk, Demokrasi ve Siyasal Katılım

İnsan haklarına dayalı demokratik toplum yapısının; insanın temel alındığı, demokratik, sosyal hukuk devletinin işler olduğu, her alanda içerisinde insanca yaşama ve gelişmenin ilk amaç olduğu, katılımın, dayanışmanın ve toplumsal alandaki paylaşımların bütünleşmeyi sağladığı ve sorumluluk sahibi ve bilinçli vatandaşların etkili olduğu bir düşünce temeline oturması gerekmektedir (Çılga'dan aktaran: Kaldırım, 2005, s.144).

Çocuklar, çocuk hakları ve haklarının korunmasına dair çalışmalarda aktif değil pasif bir aktör olmuşlardır. Oysa beklenen, olması gereken bu değildir. Çocukların dünyaya geldikleri andan itibaren yaşamlarını etkileyecek her karar, değişim ve düzenlemelere katılımlarının sağlanması için aileden başlayarak toplumun tüm kesimlerinin, eğitimcilerinin, yöneticilerinin bir zihinsel değişim ve fikir birliği içinde olması gerekmektedir. Çocukların siyasi hakları arasında görüşlerini ifade etme hakkı ile toplanma ve dernek kurma hakkı yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin 13. Maddesinde, çocukların görüşlerini ifade etme hakkına yer verilmektedir. Burada çocuğun görüşlerini ifade etme hakkı ön plana çıkmaktadır. Görüşlerini açıklama hakkı hem İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. Maddesinde hem de Medeni ve Siyasal Haklar Uluslar arası Sözleşmesi'nin 9. Maddesinde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin 15. Maddesinde çocukların Toplanma ve Dernek Kurma Hakkı yer almaktadır.

Siyasal katılım sağlayan, kendini ilgilendiren her konuda görüşünü ifade edebilen çocukların toplumla bütünleşmesi, topluma, devlete, en önemlisi kendine güvenmemesi için hiçbir sebep kalmaması demektir.

3. Yöntem ve Teknik

Resim 1. Dilek Ağacı

Araştırma, Muğla'nın "Çocuk Dostu Kent" yapılabilmesi için çocukların kentten ve belediyeden beklentilerini öğrenmek üzere 13 ilçeden 13 ilkokul ve 13 ortaokul olmak üzere ağırlıklı olarak ilkokul 4. Sınıflar ve ortaokul 7. sınıflara "yaşadığınız kentten beklentilerinizi ve idealinizdeki kenti resim, şiir, karikatür veya yazı ile anlatınız" şeklinde bir taleple gidilmiş, çocuklar beklentilerini yazdıkları, çizdikleri kâğıtları onlar için özel olarak yapılmış, dibinde kapalı bir sandık olan dilek ağaçlarına atmışlar ve bu talebe gelen cevaplar kapsamlı bir incelemeden sonra ilk etapta 500'e, daha sonra 100' e düşürülerek bir sergide sergilenmiştir. Sonra sosyolojik anlamda incelemeye değer görülenler ayıklanıp 50'ye düşürülmüş ve 20.11.2015 tarihinde Muğla'da serginin de yapıldığı "Çocuk Dostu Kent Muğla Sempozyumu"nda 50 farklı çocuğa bunlar okutulmuştur. Bunun sonucunda da 50'si değerlendirilen ancak yalnızca 20'si burada gösterilebilen resim, karikatür veya yazı dijital ortama fotoğraf olarak aktarılarak yorumlanmıştır. Çocukların beklenti ve taleplerinin, kent ve siyasete katılım açısından değerlendirmesi yapılmıştır.

Nitel olarak kurgulanan araştırmada, sandıklardan çıkan yedi binden fazla dilek, talep ve öneriler tek tek incelenip sınıflandırılmış, değerlendirilmiş, kategorilendirilmiş ve son olarak konuyla ilgisi olanlar hermeneutik yönteme uygun olarak içerik analizi yapılmış ve yorumlanmıştır. İçerik analizi tekniği ise, alan notları, dokümanlar, görüşme analizleri, fotoğraflar, videolar gibi verilere yani belirli bir materyale dair kalıpları, önyargıları, temaları tespit etmeye yönelik bir analiz çeşididir. Başka bir deyişle içeriğin ne anlama geldiğini ve temel vurgusunun ne olduğunu tespit ederek belirli kavramlar ve kuramlar etrafında yorumlayarak tartışmaktır (Bal, 2016, s. 258).

4. Bulgular ve Değerlendirme

Beklenti ve taleplerin en başında *"Muğla'da çevre temizliğinin sağlanması ve yeşil alanların artırılması"* dileği gelmektedir. Söz konusu beklenti ve taleplerin öncelikle toplumsal yarara yönelik olduğuna dikkat çekilmesi gerekmektedir. Bu beklenti ve taleplerin en fazla talep edilen kategori içerisinde yer alıyor olması çocukların toplumsal alana ve çevreye karşı duyarlılık derecelerini ortaya koyar niteliktedir. Bu bağlamda, çevre temizliği ve yeşil alanların arttırılması gerektiği bilincine ulaşan çocukların çevresel tehditlere karşı bilinçli oldukları varsayılabilir. Dolayısıyla bu bilince erişmiş olan çocukların doğa ve çevreyi koruyarak gelecek nesillere de bu bilinci taşıyabilecekleri kanısı oluşmaktadır.

Çocuk Resimleri 2

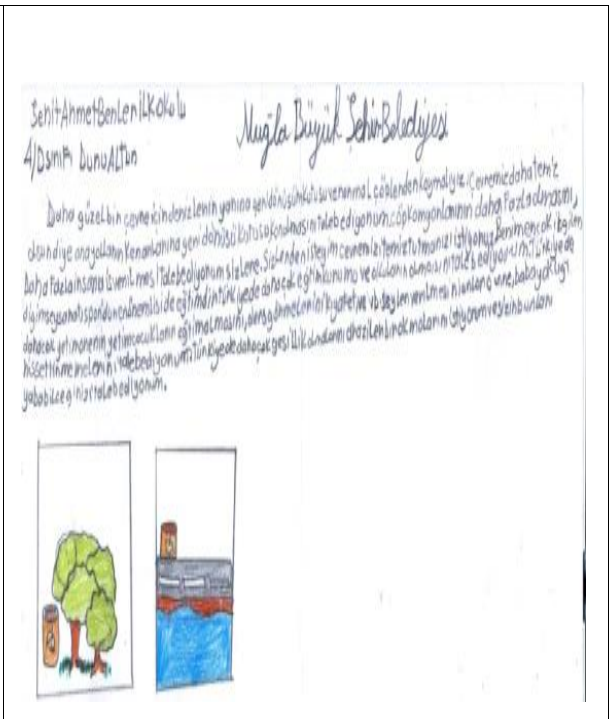

Çocuk Resimleri 3

En sık dile getirilen talep kategorilerinin ikinci başlığını oyun parkları oluşturmaktadır. Çocukların akranları ile sosyalleşmeleri, enerjileri atmaları ve hayal güçlerini geliştirebilmeleri noktasında önem taşıyan oyun alanları çocukların hayal güçlerince resimler aracılığıyla oldukça yaratıcı bir dille aktarılmıştır. Örneğin, *"Uzaya giden bir kaydırak ve Dünya'dan uzaya giden bir kaydırak olsun istiyorum"*, *"Bizim mahallemizin başında ve sonunda birer tane arsa var. Bu arsaların değerlendirilip, gelecek nesillerin, kardeşlerimizin mutlu olabileceği, vakit geçirebileceği park alanlarının yapılmasını istiyorum. Lütfen…"* ifadeleri yaratıcı aktarımlardan bazılarıdır.

Çocuk Resimleri 4

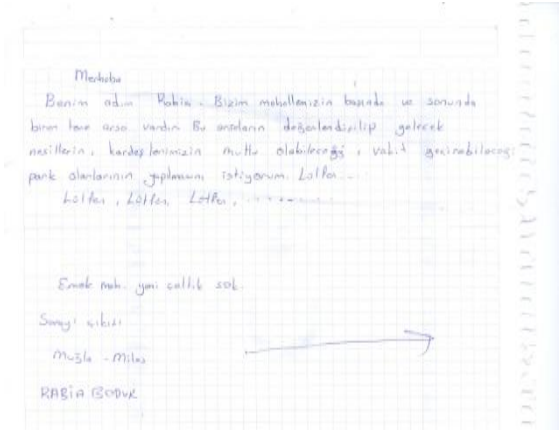

Çocuk Resimleri 5

Sık dile getirilen taleplerden oluşan üçüncü kategori, hayvan hakları ve hayvanların korunmasına yönelik olan kategoridir. Örneğin, *"Nesli tükenen hayvanları yaşatmak isterim"*, *"Hayvanlara barınak, yemek ve su gibi şeyler verebiliriz. Hayvanlar barınmadan üşürler. Aynı bizim gibi, biz nasıl üşüyorsak onlar da üşüyorlar. Onun için bizler de onlara barınak yapmalıyız"* şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Böylelikle çocukların kendilerinden başka canlılara karşı duyarlı olması ve onların da haklarını gözettiği sonucu çıkarılabilir. Ailede ya da eğitim kanalı ile bu duyarlılıkları kazanan ve bu sorumluluğu alan çocuğun ileride kendi düşüncelerini ifade etmek için dernekler kurarak veya siyasi partilere katılarak şehrin siyasal yapısına kendi çerçevelerinden başlayarak katkıda bulunabilecekleri ön görülebilmektedir.

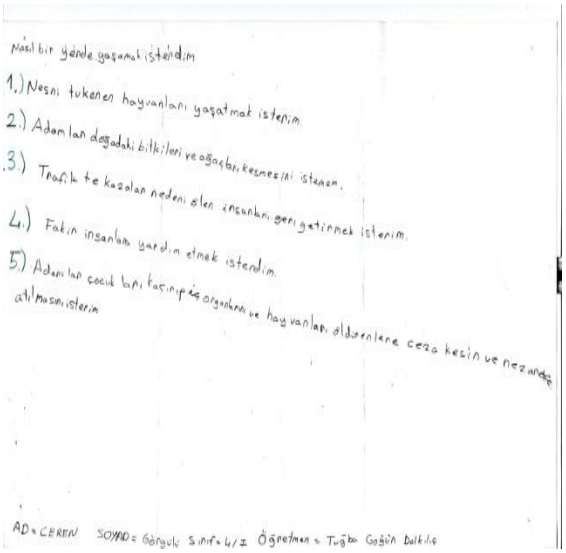

Çocuk Resimleri 6

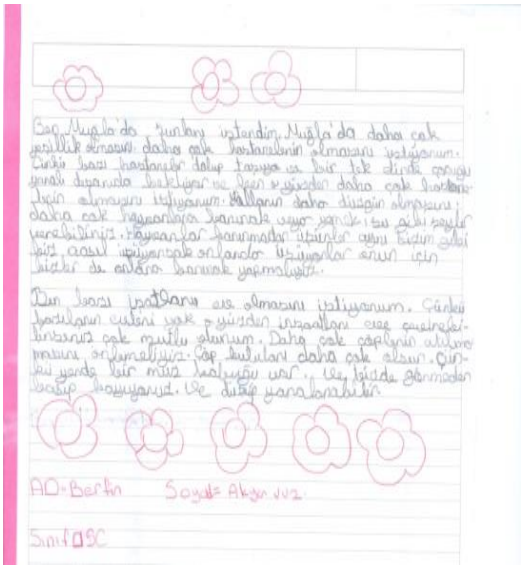

Çocuk Resimleri 7

Birçok yazıda ve resimde yer alan dördüncü kategoride betonlaşmanın ve fabrikaların olmaması gerektiği yer almaktadır. Çocuklar resimlerinde bu durumu mevcut olan ve olmasını istedikleri durumla karşılaştırmalı bir şekilde göstermişlerdir. Mevcut durumu çizerken koyu renkler (siyah, gri) kullanmışlar ve oradaki insanları üzgün çizerek aynı zamanda binaların şekillerini de bozuk çizmişlerdir. Bu durumun karşısında yer alan yani olmasını istedikleri şehri çizerken binaların olmadığı, sadece yeşilliğin ve çiçeklerin olduğu, genelde daha açık ve canlı renkleri (yeşil, sarı, mavi) seçmiş ve buradaki insanları mutlu çizmişlerdir. Örneğin çocuklardan birisi bu durumu *"her yerin yemyeşil olmasını, temiz olmasını ve beton kullanılmamasını isterim"*, *"sadece o kente lazım olacak kadar binalar olsun"* şeklinde ifade etmiştir.

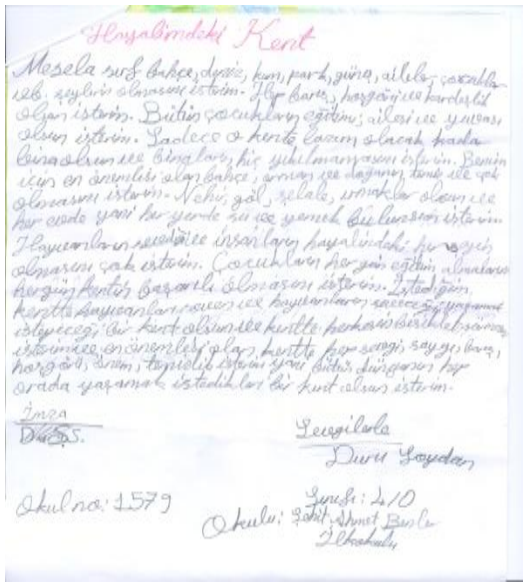

Çocuk Resimleri 8 **Çocuk Resimleri 9**

Beşinci kategori ise kütüphanedir. Okullarında, oyun parklarında kitaplar istemektedirler. Çocuklardan bir tanesi oyun parklarında içi kitap dolu bir sandık istediğinden ve böylece herkesin kitap okuyabileceğinden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra okullarında kütüphane olan ancak kitap azlığından şikayetçi olan çocuklar da bulunmaktadır. Örneğin, bir çocuk, *"Kütüphanemizde çok az kitap var. Ben bu kitapların çoğaltılmasını istiyorum"* şeklinde ifade etmiştir. Bu durumu bir gereklilik olarak gören, okumayı bir ihtiyaç olarak algılayan ve hayalinde ki şehirde buna büyük bir yer veren çocuğun okuma, eğitim ve kendisini geliştirme bilincinin oluşmaya başladığı söylenebilir.

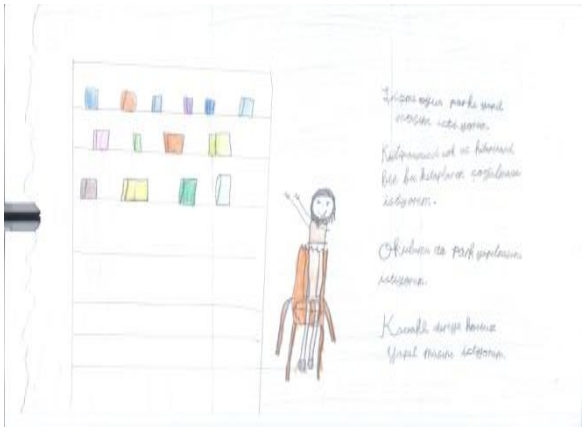

Çocuk Resimleri 10 **Çocuk Resimleri 11**

Çocukların dilekleri arasında altıncı kategoriyi ise ulaşım oluşturmaktadır. Ulaşım meselesi birçok çocuğun resimlerine ve söylemlerine yansımaktadır. Ulaşımın daha kolay sağlanması,

yolların daha düzgün olması, trafik levhaları ve lambalarının çoğaltılması, okul yolunda üst geçit olması, bozuk yolların düzeltilmesi, otopark gibi dilekleri ve istekleri bulunmaktadır. *"Bisiklet yolu olmasını istiyorum"*, *"Ulaşımın yer altından sağlanmasını istiyorum"*, *"çocukların özgürce oynayabilmesi için motorlu taşıtların olmadığı bir şehir istiyorum"*, gibi örnekler bulunmaktadır. Çocuklar ulaşım durumunu sorun olarak belirtmek ile kalmamış aynı zamanda bu sorunlara alternatif çözümler de üreterek çok boyutlu düşünme yeteneğine sahip olduklarını da göstermektedirler.

Çocuk Resimleri 12

Çocuk Resimleri 13

Çocuk Resimleri 14

Okul ve eğitimi kapsayan yedinci kategoriye bakıldığında, çocukların haklarının farkında olduklarının ve bu doğrultuda düşüncelerini özgürce ifade edebildikleri görülmektedir. Bu dilekler arasında *"okul daha başka bir renk olsun, kütüphane olsun, konferans salonu olsun, sınıflar geniş olsun, okul daha büyük olsun, yeni sıralar olsun"*, *"voleybol sahamızın olmasını istiyorum"*, *"okullar çoğalsın"* gibi söylemler yer almaktadır. Bireyin ikincil sosyalizasyon süreciyle birlikte tanıştığı ilk kurum olan okul, çocukların gelişimleri açısından oldukça önemli bir noktadadır. Çocukların okul kurumuna yönelik düzen, temizlik ve ulaşılabilirlik açısından dilekleri eğitime verdikleri önemi ortaya koyar niteliktedir.

Çocuk Resimleri 15

Çocuk Resimleri 16

Çocuk Resimleri 17

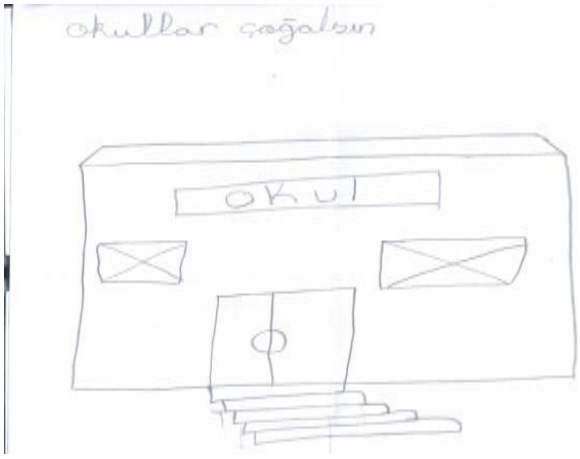

Sekizinci kategoriyi ise, çocukların şehirde olmasını istedikleri kamusal mekanlar almaktadır. Bunların başında hastane gelmektedir. Toplumsal bir problem olarak görülen hastane sayısının azlığı, işleyişindeki sorunlar toplumdaki bireylerin sağlığı açısından önem taşıdığı gerçeği de çocuklar tarafından fark edilmiştir. Örneğin çocuklardan bir tanesi, *"Muğla'da daha çok hastanelerin olmasını istiyorum. Çünkü bazı hastaneler dolup taşıyor ve bir tek elinde çocuğu yaralı dışarıda bekliyor ve hastanelerin daha çok olmasını istiyorum"* şeklinde ifade etmiştir. Söz konusu kategori içerisinde yer alan bir diğer beklenti alışveriş merkezleridir. Alışveriş merkezlerinin bir eğlence mekanı olduğunu dile getiren çocuklar aynı zamanda aileleriyle vakit geçirilebilecek mekanlar olarak yorumlamaktadırlar.

Çocuk Resimleri 18

Çocuk Resimleri 19

Son ve dokuzuncu kategori ise dünya barışı kategorisidir. Çocukların birçoğu tüm dünyada barış olması gerektiğini, yoksullara, kimsesizlere yardım edilmesi gerektiğini, insanların birbirlerine ve hayvanlara karşı hoş görülü ve saygılı olmaları gerektiğini söylemiş, yardımlaşma ve paylaşmanın önemli olduğuna vurgu yapmışlardır. Bu vurguları hem resmederek hem de yazarak ifade etmişlerdir. Örneğin, *"Dünyamızın hiçbir yerinde savaşın olmadığı, insanların barış ve mutluluk dolu bir dünyada yaşamak isterdim. Bütün insanların mutlu bir hayat sürmelerini ve büyüklerin küçüklere sevgi ile yaklaşmalarını isterdim. İnsanların birbirlerini sevdiği ve saydığı bir dünyada hiç bir şey olmaz. Benim dünyamda insanlar doğayı ve hayvanları korumalı ve onları da çok sevmeleri gerekir"* şeklinde bir ifade bulunmaktadır.

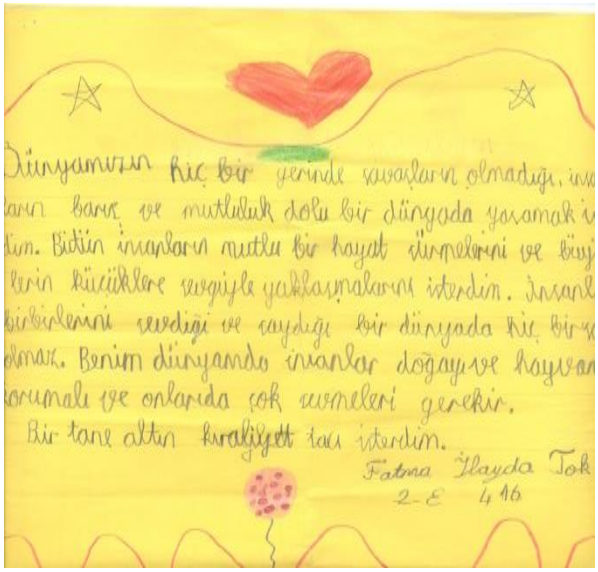

Çocuk Resimleri 20

Çocuk Resimleri 21

Yukarıda değinilen kategorilerde çocukların toplumsal alanda problem olarak gördükleri şeyleri dile getirdikleri dilek ve taleplere yer verilmiştir. Bu dilek ve talepler çerçevesinde çocukların toplumsal alandaki problemlere karşı farkındalıklarının varlığına, bu problemlerin çözümüne karşı duyarlılıklarına ve bu problemlerle birlikte topluma karşı duyulan sorumluluk duygusuna dikkat çekmek gerekmektedir. Bu bağlamda çocukların yaşadıkları toplum adına söz söyleme haklarının bilincinde olmaları da oldukça önemli bir noktadır. Çünkü bu hakların bilincinde olarak söz söylemek toplumsal bir birey olma bilincinin varlığına işaret etmektedir.

Değerlendirme ve Öneriler

Çocuklar doğdukları andan itibaren sosyalizasyon sürecini yaşamaya başlamakta ve kimliğini oluşturma yolunda öğrenerek ilerlemektedirler. Çocukların üyesi oldukları topluma karşı vatandaşlık bilinçlerinin gelişmesinde en önemli rolü, onların toplumsallaşma süreçlerine en büyük katkısı olan ebeveynler ve öğretmenler oynamaktadır. Ebeveynlerin ve öğretmenlerin demokratik bir yaklaşım sergilemesi çocukların da demokratik birer birey olmalarını sağlayacak ve onları karar alma süreçlerine katılma konusunda cesaretlendirecektir. Buradan hareketle çocuklar üzerinde önemli etkiye sahip olan bireylerin vatandaşlık bilincine ulaşmış olmaları ve yönetime katılmaları, çocukların gelecekte yetişkin bireyler olduklarında yaşadıkları kentlerin, ülkelerin, doğanın, toplum ve dünyanın sorunlarına duyarlı olmalarının, düşünmelerinin, sorgulamalarının sorun üreten değil, çözüm üreten olmalarının anahtarlarından biri budur.

Çocuğun kendisini birçok alanda ifade etme hakkı olup bu hakkın korunması ve sürdürülmesi hem toplumsal açıdan hem de çocukların geleceği açısından önem arz etmektedir. Yetişkinler gibi kendi hak ve özgürlüklerini bilmek çocukların da hakkıdır. Ancak bahsedilen kesimin hem yaş itibari ile hem de öğrenme süreci itibari ile dışa bağımlı bir yapısı kabul edildiğinden bu konu daha da hassaslaşmaktadır. Burada bahsedilen bağımlılık öğrenme süreci ile eş değer ilerleyen bir bağımlılıktır. Kendi hak ve özgürlüklerini öğrenen ve bunları dile getirebilen çocuk kendisi ve dış dünya ile ilgili söz söyleme hakkına sahiptir.

Bütün evreleri başarılı bir şekilde yerine getirdikten sonra çocuğun, özgüven sahibi, düşüncelerini özgürce dile getirebilen, eleştirel düşünebilen, diyalektik bir sorgulama yapısına sahip olan, bilinçli, atılgan, haklarının farkında ve bunları koruyan bir yapıda olması beklenmektedir. Böylelikle çocuk siyasal katılımda aktif rol oynayabilmektedir. Yani rahatsız olduğu, çevresinde gözlemlediği, öneriler ve çözümler ürettiği noktalar hakkında düşüncelerini özgürce dile getirirken anayasal ifade özgürlüğü ile de desteklenerek kendisinin de içerisinde bulunduğu toplum ve siyasal yapı hakkında kendi çerçevesinde söz söyleme hakkını kullanmaya başlayacaktır. Bu anlamda öncelikle siyasetin sadece büyüklerin bir işi olduğu, müstehcen veya hayati tehlike arz eden bir eylem gibi yasaklandığı yanılgısından kurtulunması şarttır. Çocuklar için siyaset ve yönetime katılım son derece keyifli, eğlenceli, öğretici ve geliştirici bir alan olarak sunulmalıdır. Yasama ve yürütme organlarının mutlaka çocukların katılımına uygun hale getirilmesi gerekir.

Okullarda siyasal katılım, vatandaşlık bilinci, çocuk hakları ile ilgili dersler konulabilir. Ailelerin de bu konuda bilinçlendirilebilmesi için şehrin Halk Eğitim merkezlerinde katılımın kontrolünün sağlandığı seminerler verilebilir. Bu işin organizasyonu ve uygulamasında sosyologlar, psikologlar, çocuk gelişimcileri ve öğretmenlerden yararlanılabilir. Çocuklar için

siyaset okulları, yaz kampları düzenlenebilir. Yerel yönetimler de belli aralıklarla çocuk ve siyasal katılım ile ilgili çeşitli etkinliklerde bulunabilirler. Çocuk Hakları, ebeveyn ve öğretmenlerin bu konudaki görev ve sorumluluklar, çocuklara derslerde bir program dâhilinde anlatılmalıdır.

Bütün bu değerlendirmeler ve öneriler sonucunda düşüncelerini özgürce dile getirebilen, bireyselleşme aşamalarını tamamlamış, eleştirel düşünme yeteneği ile birlikte kendisi ve çevresindekilerin haklarının bilincinde, duyarlı, aktif siyasal katılım sağlayan bir nesil yetiştirilebilir. Son olarak yine çalışmaya katılan çocuklardan birisinin; *"Bize boş bir alan verin istediğimiz dünyayı kuralım*" sözünden de anlaşılacağı gibi çocukları birer birey olarak görüp, onlara her türlü karar alma süreçlerinde söz vermek ve onları dinlemek gereklidir.

Kaynakça

Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri.* İstanbul: Sentez Yayınları.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi. http://www.ombudsman.gov.tr/ contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair Sozlesme.pdf (Erişim Tarihi: 03.05.2016).

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji.* (Ü. Y. Battal, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/ 688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2016).

Kaldırım, E. (2005). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Demokrasi Algıları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(3), 143-162.

Kaya, E. (2007). *Kentleşme ve Kentlileşme.* İstanbul: Okutan Yayınları.

Keleş, R. (2004). *Kentleşme Politikası.* Ankara: İmge Kitabevi.

Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi. https://www.tbmm.gov.tr/ komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf. (Erişim Tarihi: 05.08.2016).

Sezer, S. (2004). *Muğla'da Kentlileşme ve Kent Yönetimine Katılım.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi, Muğla, Türkiye.

Unicef Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html. (erişim: 03.05.2016).

UNİCEF, (2015). Çocuk Dostu Şehirler. http://unicef.org.tr/sayfa.aspx?id=64. (erişim: 04.08.2016).

ULUS-DEVLETİN OLUŞUMUNDAN GÖÇ POLİTİKASININ TEMEL ARACINA VE AVRUPALILAŞMAYA YABANCILARIN TÜRKİYE'DEN SINIRDIŞI EDİLMESİ

İbrahim Soysüren[1] *Ali Haydar Soysüren*[2] *Ali Soysüren*[3]

Özet

Yabancıların sınır dışı edilmesi 1990'lardan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde gittikçe öne çıkarılan ve sık başvurulan bir araç haline gelmiştir. Bu durumun etkisiyle sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden artan sayıda çalışmaya konu olmuştur. Çalışmamız olayın Türkiye boyutunu, bir dönemlendirme girişimiyle tarihsel bir perspektife oturtmak amacındadır. Dönemlendirmenin, sonraki çalışmalar için giriş olması umulmaktadır. Sınır dışının uluslaşma sürecinin bir unsuru olarak rol oynadığı "Kuruluş Dönemi"ni, iki bloklu dünya bağlamında şekillenen "Soğuk Savaş Dönemi" izlemiştir. Doğu Bloku'nun dağılması ardından ise şekillenen "Sınır dışının Göç Politikasının Araçlarından Biri Haline Dönüşmesi Dönemi" başlamıştır. Çalışmamız sınır dışının Avrupalılaşması ve uluslararası ilişkilerin konusu haline gelmesine ilişkin tespitlerle tamamlanmaktadır. Ayrıca sınır dışının çok katmanlı ve başarısızlığa uğrama olasılığı olan bir süreç olarak tanımlanmasının dinamik bir analiz için işlevselliği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sınır dışı, Yabancı, Göç, Avrupa Birliği, Türkiye*

1. Giriş

Yabancıların sınır dışı edilmesi 1990'lardan itibaren Batı Avrupa ülkelerinde gittikçe öne çıkarılan ve sık başvurulan bir araç haline gelmiş ve bu durumun etkisiyle sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden gittikçe artan sayıda çalışmaya konu olmuştur. Türkiye söz konusu olduğunda ise yabancıların sınır dışı edilmesi sınırlı sayıda hukukçunun üzerinde çalıştığı bir konu olmaktan henüz tamamıyla kurtulmuş değildir. Yapılan belki de ilk sosyolojik çalışma, bildiğimiz kadarıyla, İsviçre'deki Neuchâtel Üniversitesi'nde yürütülen karşılaştırmalı bir araştırmanın parçası olarak 2012-2015 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. İsviçre Ulusal Bilimsel Araştırmalar Vakfı tarafından finanse edilen *Suç İşlemiş ve Kağıtsız Yabancıların İsviçre, Fransa ve Türkiye'den Sınır dışı Edilmeleri: İstenmeyen Yabancıların Sınır dışı Edilmesinin Karşılaştırmalı Sosyolojisi* başlıklı bu araştırma çerçevesinde konuya ilişkin pek çok veri toplanmıştır. Ayrıca avukat, dernek temsilcisi, polis ve Türkiye'den sınır dışı edilen yabancılarla elliyi aşkın görüşme gerçekleştirilmiştir.

[1] Dr., Neuchâtel Üniversitesi, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Enstitüsü (İsviçre), ibrahim.soysuren@unine.ch
[2] Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hsoysuren@gmail.com
[3] Dr. Öğr., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, soysurenali@gmail.com

Daha sonra Friedrich-Ebert Vakfı tarafından finanse edilen daha küçük çaplı bir araştırma 2015 sonunda Kocaeli'nde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun (YUKK) yürürlüğe girmesinden ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün (GİGM) faaliyete geçmesinden sonra sınır dışı pratiğinde yaşanan değişimleri ve sınır dışı edilme tehlikesine karşı yabancıların geliştirdikleri stratejileri anlamayı amaçlamıştır. Bu araştırmalar kapsamında toplanan verilere Milliyet (1955-2000), Cumhuriyet (1955-2016), Hürriyet (2000-2016) ve Yeni Şafak (2010-2016) gazeteleri taranmak suretiyle konuya ilişkin elde edilen veriler eklenmiştir. Kısacası önerdiğimiz çalışma, bilimsel çalışmalar, idari ve hukuki dokümanlar, yüksek mahkeme kararları, basında çıkan haber ve makaleler ve yüz yüze yapılan görüşmeler gibi çeşitli kaynak ve verilerin üzerinde yükselmektedir.

Çalışmada Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar yabancıların sınır dışı edilmesine ilişkin bir dönemleştirme çerçevesi çizilecek, ayrıca sınır dışının Avrupalılaşması ve uluslararası ilişkilerin konusu haline gelmesinin anlamı üzerinde durulacaktır. Bitirmeden önce ise sınır dışının tarihsel süreç içerisinde kullanımındaki değişimler vurgulanacak, çok aktörlü ve farklı düzeylerde (yerel, ulusal, uluslararası ve ulus ötesi) gerçekleşen, başarısızlık ihtimalini içeren bir süreç olarak ele alınması gerektiği savunulacaktır.

Başlamadan önce tarihsel süreç içerisinde kullanımını ele alacağımız aracı tanımlamamız gerekmektedir. Hukuksal açıdan konuya ilişkin temel kaynaklardan birisi sınır dışını şöyle tanımlamaktadır: "En kısa tanımıyla, "sınır dışı edilme" yabancıların, bu konudaki istençlerine bakılmaksızın ülke dışına çıkarılmasıdır. (Aybay, 2003, s. 142). Yazar sonrasında uluslararası hukuk ilkelerinden biri olan "devletin ülkesel egemenliği ilkesi"ne vurgu yapmaktadır.

Genel olarak Türkiye'de hukuk yazını yabancıların sınır dışı edilmesini devletin "yetkisi" ya da sahip olduğu "imtiyaz" olarak ve "devletin ülkesel egemenliğine" atıfla tanımlamaktadır (Soysüren, 2014). Konuyu hukuksal çerçeveyle sınırlamadan, çeşitli yönlerini, uygulamasını ve sosyal bilimler yazınının farklı disiplinlerinin katkılarını da hesaba katmak doğru olacaktır. Bu yöndeki çabalar çerçevesinde, dinamik bir analizi olanaklı kılacak şu alternatif tanım önerilmiştir:

> *Yabancıların sınır dışı edilmesi, devletin, egemenlik yetkisine dayanarak, çeşitli sebeplerle istemediği yabancıları, terke davetten fiziki zor kullanmaya varan çeşitli yöntemlerle başka bir ülkeye göndermek için sınırları dışına çıkarmasıyla sonuçlanan, çok sayıda aktörün dahil olduğu, zamansal ve mekânsal (yerel, ulusal, uluslararası, ulus ötesi) olarak katmanlı bir süreçtir* (Soysüren, 2014, s. 167).

Belirtilen tanımın amacı, sınır dışının çok boyutluluğunu ve çok aktörlü karmaşık bir süreç olduğunu vurgulamaktır. Çok boyutluluk ve çok aktörlülük vurgusu, bir araç olarak sınır dışının sınırlarını ve başarısızlığa uğrama potansiyelini göstermesi açısından önemlidir. Sınır dışı edilecek yabancının kimliğinin bilinmemesi, geçerli pasaportunun olmaması veya hangi ülkeden geldiğinin belirlenememesi sınır dışı sürecinin başarısızlığa uğramasının pratik sebepler arasındadır. Bunun ötesinde, alan araştırmamızdaki görüşmelerin bazılarında belirtildiği üzere, uçakla sınır dışı edilecek kişileri havaalanına götürecek arabanın benzininin olmaması gibi "önemsiz" sebepler bile sınır dışı sürecini kesintiye uğratabilmektedir.

2. Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Yabancıların Türkiye'den Sınır dışı Edilmesi: Bir Dönemlendirme Denemesi

Yukarıda belirttiğimiz üzere bu çalışmada, Cumhuriyet döneminde yabancıların sınır dışı edilmesinin kullanımında yaşanan değişimleri anlamayı kolaylaştırmak amacıyla, bir dönemlendirme denemesi önermekteyiz[1]. Bunu yaparken Türkiye'ye ve Türkiye'den başka ülkelere yönelen göç hareketlerini ve genel tarihsel ve sosyo-politik gelişmeleri hesaba katıyoruz. Bunların ötesinde yaptığımız dönemlendirme, sınır dışının farklı kullanımlarının belirleyici yönleri üzerinde yükselmektedir.

2.1.Kuruluş Dönemi (1923-1964)

İlk dönemi Kuruluş Dönemi olarak adlandırıyoruz. Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayıp 1964 yılında Yunanistan vatandaşı Rumların toplu sınır dışı edilmeleriyle bitmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşuna önemli nüfus hareketleri eşlik etmiştir. En önemli örneklerinin başında mübadele olarak bilinen nüfus değişimi gelir[2]. 30 Ocak 1923'te imzalanan Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, Türkiye ve Yunanistan arasında 1923-1924 yılları arasında gerçekleşen nüfus değişiminin çerçevesini çizmiş, ayrıca savaş ve toplumsal çalkantı süreçlerinin etkisiyle 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren yerinden olmuş ve başka bir ülkeye göçmüş kişilerin geri dönüşünü yasaklamıştır. Bugünden bakıldığında şaşırtıcı görülebilecek bir şekilde, dinsel aidiyet (Müslümanlık-Hristiyanlık) mübadeleye temel alınmıştır. 1 milyon 200 bin kadar Ortodoks, Anadolu'daki memleketlerini bırakıp Yunanistan'a gitmek, 400 bin civarında Müslüman Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmek durumunda kalmıştır[3]. İstanbul'daki Hristiyanlar ve Batı Trakya'daki Müslümanlar mübadelenin dışında bırakılmıştır.

Osmanlı'nın bakiyesi azınlık ya da onlarla ilişkili grupların varlığı, Cumhuriyetin homojen bir ulus yaratma projesine uygun düşmüyordu[4]. Bunun sonuçlarından birisi Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan, Koraltürk'ün (2011) "ekonominin Türkleştirilmesi" olarak nitelediği, çabaların bir devlet politikası olarak devam etmesidir. Türk vatandaşı olmayanlara seyyar satıcı, fotoğrafçı, müzisyenlik ve turist rehberliği gibi pek çok mesleği yasaklayan 1932 tarihli Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, 1942-1944 dönemindeki Varlık Vergisi uygulaması ve 6-7 Eylül 1955 olayları, bu yönlü yorumları besleyecek boyutlar taşımaktadır.

1930 tarihli Türkiye ile Yunanistan Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin 1964'te iptali sonrası, Yunanistan vatandaşı Rumlar[5] sınır dışı edilmiştir.

---

[1] Bu konudaki bir ilk deneme için bkz. Soysüren (2016).

[2] "Nüfus değişimi" ya da "mübadele" ifadelerinin, meseleye devletler açısından yaklaşan bir bakış açısının sonucu olduğu söylenebilir. İşlemin uygulandığı kişiler açısından bakıldığında sınırdışı olarak nitelendirilmesi mümkündür. Ayrıca uluslararası hukukun az sayıdaki emredici ("*jus cogens*") ilkelerinden biri olan "toplu sınırdışı yasağı"na aykırı olduğu düşünülebilir.

[3] Bu konuda örneğin bkz. Hirschon (2003)

[4] Mübadele'nin ulusu homojenleştirmedeki rolünün Yunanistan için de geçerli olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

[5] Burada yabancı statüsünde kişilerin söz konusu olduğunun altını çizmek isteriz. Zaten sınırdışı edilebilmelerini hukuken mümkün kılan da Türk vatandaşı olmamaları olmuştur. Fakat kuşaklardır bu toprakların üzerinde yaşıyor

Her ne kadar Kıbrıs'taki gelişmelere tepki ortamında şekillenmişse de, böyle bir adımın atılmasında kuruluş dönemi kodlarının etkisi dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan atılan adımı, "hayal edilen" (Anderson, 2006) homojen ulusu yaratmaya dönük boyutuyla da değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla kuruluş dönemini başlatan 30 Ocak 1923 tarihli Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün imzalanması ile Türkiye ile Yunanistan Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin 1964'te iptali farklı koşullarda gerçekleşmiş olsalar da benzer sonuçlara yol açan iki olaydır. Kıbrıs'taki gelişmelerin tetiklediği Yunanistan vatandaşı Rumların sınır dışı edilmesi, mübadele sürecinde açıkça görülen homojenleştirme amacına katkı sunmuştur.

2.2.Soğuk Savaş Dönemi (1965-1989)

İkinci dönemde sınır dışının kamu düzenine tehdit ya da güvenlik gerekçesiyle kullanımının öne çıktığını görmekteyiz. Önceki dönemden farklı bir biçimde, sınır dışı nispeten sınırlı bir şekilde özellikle soğuk savaş döneminin yarattığı kaygılara bir yanıt olarak devreye sokulmuştur. Bu bağlamda daha çok Doğu Bloku ülkelerine yönelik olmak üzere casusluk şüphesi ya da ideolojik konumlanış ve eylemlerden dolayı gerçekleştirilen sınır dışı örneklerini hatırlatmak mümkündür. Yine soğuk savaş konseptiyle de ilgisi olan, ancak aynı zamanda devletler arası ikili ilişkilerin beslediği ve İranlı muhalifler üzerinden örneklenebilecek bir sınır dışı pratiği de söz konusudur. Kılık kıyafet ve hayat tarzları dolayısıyla sınır dışı edilen "Beatnikler" ise, yerleşik "ahlaki değerleri" korumak amacıyla sınır dışının kullanılmasının örneklerindendir. İdarenin bu tassaruflarının ise sistematik bir yargısal denetime tabii tutulduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten (Mülga) Yabancıların İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanunun (YİSK) 19. maddesindeki sınır dışı etmeye temel oluşturan "idari ve siyasi icaplar" ibaresinin, idareye oldukça geniş bir hareket alanı bıraktığı görülmektedir.

İkinci dönemin en önemli gelişmelerinden birisi Türkiye'nin Avrupa'ya en fazla göç veren ülkelerden biri haline gelmesidir. Daha önce de Türkiye'den göç edenler olmasına rağmen, 1961'de Federal Almanya Cumhuriyeti ile imzalanan ve Türkiye'den bu ülkeye işçi göçünün önünü açan ikili anlaşma sözü edilen dönüşümün başlangıcı olarak görülebilir. Daha sonra başka ülkelerle benzerleri imzalanan bu anlaşmalarla göç alan ülkeler işgücü ihtiyacını giderirken, Türkiye istihdam baskısını azaltmanın yanı sıra, ithalata dayalı ekonomik modelin döviz ihtiyacını karşılamayı hedeflemiştir.

Dönem itibariyle incelenen Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde, Avrupa'dan sınır dışı edilen Türkiyeli göçmenlerin mağduriyetini vurgulayan bir tutum öne çıkmaktadır. Buna karşılık Türkiye'deki yabancıların sınır dışı edilmesi ise mazur görülen/gösterilen bir bağlamda ele alınmıştır.

2.3.Sınır dışının Göç Politikasının Araçlarından Biri Haline Dönüşmesi

Dönemlendirme çalışmamamızın bu aşaması, sınır dışının göç politikasının temel araçlarından biri haline dönüşmesiyle, sonraki gelişmesi ve değişimini esas almaktadır. Soğuk savaşın bitmesiyle başlayan ve günümüze kadar devam eden bu dönemi ikiye ayırmak isabetli olacaktır.

---

olmaları ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rumlarla yakınlıkları, uygulanan tasarrufa "yabancıları" sınırdışı etmenin ötesine taşıyan bir anlam kazandırmaktadır.

İlki 1989'da Berlin Duvarının yıkılması ve soğuk savaşın bitiminden, 2005'te Avrupa Birliği (AB) ile üyelik görüşmelerinin başlamasına kadar sürmüştür. İkinci Alt dönem ise üyelik görüşmelerinin başlamasından sonraki dönemi kapsamaktadır.

2.3.1. Sınır dışının İdari Refleks Olarak "Keşfi" ve Göç Politikası Aracı Olmaya Başlaması (1989-2005)

Soğuk savaşın bitmesi, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Blokunun çöküşü Türkiye'ye yönelen göç hareketlerinde ciddi değişimlerin önünü açmıştır. İşçi göçünden ilticaya ve aile birleşimi göçüne dönüşse de Avrupa'ya önemli miktarda göç vermeye devam eden Türkiye, Avrupa'ya yönelen göç hareketleri için geçiş ülkesi işlevi de görmüştür. Bunların yanında ayrıca gittikçe artan sayıda kişinin kalmak ve çalışmak amacıyla geldikleri bir varış ülkesine de dönüşmüştür.

Böylelikle sınır dışının sık başvurulan bir idari pratik haline gelmesinin ve göç politikasının bir aracı haline dönüşmesinin koşulları da olgunlaşmaya başlamıştır. Bunun sonuçlarından biri 1990'lı yıllarda Emniyet Genel Müdürlüğünün her yıl sınır dışı edilen yabancılara ilişkin istatistikleri yayınlamaya başlamasıdır. Basına bakıldığında ise sınır dışının yöneldiği ve dönem boyunca gazetelerin yer vermekten "hoşlandıkları" izlenimi verdiği en önemli grup, eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinden gelen ve "Nataşa" olarak adlandırılan kadınlardır. Bu kadınların doktor muayenesine götürülüp "bulaşıcı hastalık vardır" raporu alındıktan sonra sınır dışı edilmeleri, dönemin öne çıkan sınır dışı pratiklerindendir. Avrupa'ya gitmek isterken ya da Türkiye içinde yakalanan çoğunluğu oluşturan diğer yabancıların sınır dışı edilmelerine ise medyanın pek rağbet göstermediği görülmektedir.

2.3.2. Sınır dışının Avrupalılaşması ve Uluslararası İlişkilerin Konusu Haline Gelmesi (2005- …)

Dönemlendirme denememizin üçüncü döneminin ikinci alt dönemini, AB ile üyelik müzakerelerinin başladığı 2005'ten itibaren başlatıyoruz. AB'nin baskı ve istemleri, büyük oranda eskimiş göçe ilişkin düzenlemeleri değiştirmede büyük rol oynamıştır. Bir dizi yasal değişikliğin en temel olanı, 4 Nisan 2013'de Meclis'te kabul edilen ve bir yıl sonra yürürlüğe giren YUKK olmuştur. Göçün yönetimini üstlenen GİGM'nün kuruluşu gibi idari açıdan göç alanındaki en köklü değişikliklerden biri bu kanun çerçevesinde gerçekleşmiştir. Nisan 2014'te yürürlüğe giren YUKK sınır dışı edilmeyi, yukarıda bahsi geçen YİSK'den çok daha ayrıntılı olarak düzenlemektedir. Kanunun, sınır dışı etmeyi, uygulamanın temel araçlarından biri olarak öne çıkardığı görülmektedir.

Sınır dışı söz konusu olduğunda, AB'nin göç alanında Türkiye'ye gösterdiği ilgi ve sağladığı desteği üç grupta toplamak mümkündür. İlki mevzuata ilişkindir. İkincisi maddidir. Bu konudaki en çarpıcı örneklerden biri, sınır dışı edilecek kişilerin konulduğu geri gönderme merkezlerinin inşası için AB'nin finansal desteğidir. Üçüncüsü ise AB tarafından 1998 yılında hayata geçirilen ve aday üye ülkelerin idari ve adli kapasitelerini artırmayı hedefleyen *twinning* projeleridir. Çeşitli *twinning* projeleri yabancıların sınır dışı edilmeleriyle direkt ya da dolaylı olarak ilgilidir.

3. Sınır dışı, Avrupalılaşma ve Ötesi

AB'ye üyelik sürecinin başlamasından sonra gelişen ve zamanla iyice belirginleşen süreç, göç politikasında Avrupalılaşma (*europeanization*)[1] olarak ifade edebileceğimiz bir eğilime yol açmıştır. Şu andaki hukuksal ve idari yapının oluşmasında AB hem itekleyici ve hem de "ilham kaynağı" olmuştur. Son zamanlarda Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan sorunlar AB'nin yarattığı etkinin son bulması anlamına gelmemektedir.

Sınır dışı söz konusu olduğunda Türkiye'nin AB ile ilişkileri, aday ülke statüsünün çok ötesine geçmiştir. Bunun ilk örneği 16 Aralık 2013'ta AB'yle imzalanan ve 2016 Haziran ayında uygulamaya konan *Geri Kabul Anlaşması*'dır. Sınır dışının uluslararası ilişkilerin konusu haline gelmesinin en önemli örneği olarak, Yunanistan'a ulaşan göçmenlerin Türkiye'ye geri gönderilmesini öngören ve yine AB ile imzalanan 18 Mart 2016 tarihli Anlaşma dikkat çekicidir. Anlaşma, Avrupa Komisyonunun yönlendirdiği ve alt yapısının ve personelinin sağlanmasına katkıda bulunduğu, bir sınır dışı etme süreci öngörmektedir. Uygulaması Türkiye ve AB arasında çeşitli sorunlara yol açsa da Anlaşma ile Türkiye yabancıların AB'den sınır dışı edilmesi sürecinin, bir anlamda organik parçası haline gelmiştir. Ayrıca Anlaşmanın, yabancıların sınır dışı edilmesi sürecinin Avrupalılaşması açısından, önemli bir adım ve deneme olduğu da söylenebilir.

Sonuç Yerine

Çalışmamızda yabancıların sınır dışı edilmesinin kullanımına ilişkin yaptığımız dönemlendirme temelinde, günümüz göç politikasının vazgeçilmez araçlarından birisinin tarihsel gelişimini vermeye çalıştık. Çalışmamız kuruluş, soğuk savaş ve Berlin Duvarının yıkılması sonrası olarak üç ayrı dönemi incelerken sınır dışının kullanımındaki değişimlere odaklanmıştır. Amacımız değişken olanı gösterirken, sınır dışının bir araç olarak kullanımındaki sürekliliğin altını çizmektir. Cohen'in (1997) Birleşik Krallık örneğinde belirttiği gibi, Türkiye'de de tarihsel süreç içerisinde hedeflediği gruplar değişmesine rağmen, sınır dışı, ülke içerisinde istenmeyen kişi ve gruplara karşı kullanılan bir araç olagelmiştir.

Dönemlendirme denememizin son dönemindeki "normalleşme"nin, başka bir ifadeyle göç politikasının temel araçlarından biri haline gelmesinin en önemli sonuçlarından birisi ise, sınır dışını çok boyutlu ve çok aktörlü bir süreç olarak ele alan dinamik bir analizin olanaklarını yaratmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin sınır dışı sürecinin pek çok Avrupa ülkesine benzer bir yasal alt yapıya kavuştuğunu görmekteyiz. Dolayısıyla artık belli bir düzeyde Avrupalılaşmış ve uluslararası ilişkilerin konusu haline gelmiş bir araçtan bahsediyoruz.

Daha genel planda, sınır dışının devlet egemenliğinin sonucu, ifadesi ve hatta devletin egemen olduğunun göstergelerinden biri olduğu söylenebilir. Bloch ve Schuster'in (2005) belirttiği gibi, küreselleşme çağında egemenliği aşınan ve tartışılan devletler tarafından hala güçlü olduklarını ve vatandaşlarını dış tehlikelere karşı koruyabileceklerini göstermek için kullanılmaktadır.

---

[1] Radaelli (2000, s. 3) klasikleşmiş çalışmasında Avrupalılaşmayı şu şekilde tanımaktadır: "ilk olarak AB karar alırken belirlenen ve konsolide edilen ve sonrasında yerel söylemlere, kimliklere, politik yapılara ve kamu politikalarına içerilen resmi ve resmi olmayan kuralların, prosedürlerin, politik paradigmaların, yöntemlerin, 'iş yapma yollarının" ve paylaşılan inançların ve normların (a) inşası, (b) yayılması ve (c) kurumlaşması süreci"

İstedikleri bütün yabancıları sınır dışı edemediklerini düşündüğümüzde ise, sınır dışı etme süreçleri aynı zamanda devletlerin gücünün sınırlarına da işaret etmektedir.

Kaynakça

Anderson, B. (2006). *Imagined Communities. Reflections On The Origin and Spread of Nationalism,* Gözden Geçirilmiş Basım, London And New York: Verso.

Aybay, R., (2003). Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak Sınır dışı Edilme. Maltepe *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2,* 141-172.

Bloch, A. & Schuster, L. (2005). At the Extremes of Exclusion: Deportation, Detention and Dispersal. *Ethnic And Racial Studies, 28*(3), 491-512.

Cohen, R. (1997). Shaping the Nation, Excluding the Other: The Deportation of Migrants From Britain. In Lucassen, Jan Et Lucassen, Leo (Ed.) *Migration, Migration History, History Old Paradigms and New Perspectives* içinde (ss. 351-373) Bern: Peter Lang.

Hırschon, R. (2003). Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey. New York: Berghahn Books.

Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*. İstanbul: İletişim.

Radaelli, C. M. (2000). Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change, European Integration Online Papers, 4(8), Http://Eiop.Or.At/Eiop/Texte/2000-008a.Htm, Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2015.

Soysüren, İ. (2014). Yabancıların Sınır dışı Edilmesi: Kavramsal Bir Tartışma ve Alternatif Bir Tanım İçin Notlar. Danış, Didem ve Soysüren, İbrahim (Ed.) *Sınır ve Sınır dışı. Türkiye'de Yabancılar, Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar* içinde (153-181) Ankara: Notabene.

Soysüren, İ. (2016). Analyse sociologique et juridique de l'expulsion des étrangers en France, en Suisse et En Turquie -Pour une Sociologie comparative de l'expulsion des étrangers, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Neuchâtel Üniversitesi, Edebiyat Ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Neuchâtel, İsviçre.

Şimşek, H. (2007). İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964), *Yönetim Bilimleri Dergisi, 5*(1), 237-260.

ZONGULDAK'TA SANAYİSİZLEŞME VE TTK'NIN TASFİYESİ

Funda Sönmez Öğütle[1]

Özet

Kentsel gelişme, kentlerin ulusal ve küresel ölçekte meydana gelen işbölümünde edindikleri konum ile doğrudan bağlantılıdır. İthal ikameci birikim stratejilerinin terk edildiği 1980 sonrası sanayisizleşme süreciyle birlikte devletin kentsel alana müdahalesi sınırlı bir hal alırken, kentler de yerel potansiyellerini kullanarak bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Fakat 1980 sonrası liberal stratejilerin kimi sektör ve işletmeleri piyasa temelli bir anlayışla kendi kaderine terk etmesi yeniden yapılanma sürecini zorlaştırmıştır. Özellikle imalat sanayiinde ve madencilik sektöründe kamu yatırımlarının payının giderek küçülmesi ve zarar ettiği gerekçesiyle Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) tasfiyesi yeni birikim stratejilerinin temel adımlarından birini oluşturmuştur. Kamu açıklarının temel nedeni olarak KİT'leri gören anlayış, 1970'li yılların sonlarından itibaren bu işletmelerin özelleşmesini savunmuştur. Zonguldak ilinde bulunan ve Türkiye'nin tek taşkömürü üreticisi olan Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK), madencilik sektörünün özel sektöre devrini savunan görüşler çerçevesinde 1990 sonrasında çöküş yaşayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Zonguldak, Sanayisizleşme, Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK), Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), Ekonomik durgunluk*

1. Giriş

Sanayisizleşme dediğimiz süreç yeni bir sermaye birikim modeline geçişi ifade ederken toplumsal ve mekânsal anlamda da köklü dönüşümleri içerir. Sanayisizleşme ile birlikte kentlerin üretim sürecinde oynadıkları rolün değişmesi ve özellikle gelişimi "tek merkezli bir yerel ekonomiye" (Işın, 2009) dayanan kentlerin bir çöküş sürecine girmeleri söz konusu olmuştur. Türkiye'nin tek taşkömürü üreticisi olan TTK'nın bulunduğu Zonguldak ili 1980 sonrası ekonomik durgunluk süreci yaşayan kentlere örnektir. Harvey, artığın dolaşımının sürekli kanal değiştirmesi sonucu belirli kentlerin öneminin değişebileceğini veya öneminin ortadan kalkabileceğini belirtir (Harvey, 2003, s.225). Zonguldak kenti, bir sanayi kenti olarak kurulmuştur ve sınai üretimin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayan kömür madeni ile var olagelmiştir. Zonguldak zamanında yoğun işgücü çeken bir kentken birikim rejimindeki değişiklikler sonucu ekonomik durgunluk yaşayan bir kentte evrilmiştir. Özellikle yeni teknolojilerin üretim sürecine uygulanması ve sanayi dışında yatırım alanlarının oluşturulması konusunda yetersiz kalınması bu durgunluğun temel nedeni olarak görülmektedir (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006, s.219-220).

[1] Araş. Gör., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, fundasonmezz@gmail.com

Kurumun üretim sürecinde yaşadığı bu dönüşüme ve bunun kente yönelik sosyo-ekonomik etkilerine bakmak, 1980 öncesi ve sonrası birikim rejiminde yaşanan değişikliklerden hareketle yerelde kaynakların dağıtımı ve devletin bu süreçteki rolüne yer vermeyi gerektirmektedir. Fakat bu noktada çalışmada, 1980 öncesi ve sonrası süreçten bahsederken kopuştan ziyade bir sürekliliğin vurgulandığını belirtmek önemlidir. 1980 sonrası neoliberal politikaların pek çok yeni ve yıkıcı sonuçları olmakla birlikte ulusal politikalar bağlamında burada iki açıdan kopuşlardan değil sürekliliklerden bahsedebiliriz: (1) devletin devletçi uygulamalarda bile – piyasa koşullarının sorunsuz işleyişini sağlamak adına gerçekleştirilen birikim rejimi değişikliklerinde – ekonomiye özel sektörün gelişimine yönelik müdahalelerde bulunması ve (2) bunun için KİT'leri kullanması.

KİT'lere yönelik politikalar ve KİT'lerin etkinliklerine baktığımızda, devletçi ekonomilerin merkez ekonomiden kopuş anlamına gelmediğini görmekteyiz (Sönmez, 1993, s.193). Sermayenin özellikle riskli gördüğü ve yatırım yapmaktan kaçındığı alanlara devlet KİT'ler aracılığı ile girmiş ve sermaye birikimine doğrudan katkı sunmuştur. Kamusal müdahalelerin değişen birikim rejimine doğrudan eklemlendiği hem 1950-1980 arası dönemde hem de 1980 sonrasında TTK'ye yönelik müdahalelere baktığımızda da açıkça görülmektedir.

2. 1950-1980 arası Zonguldak'ta Madencilik

Havzanın tarihine baktığımızda madenlerin işletiminin uzun süre devlet ve özel şirketler ortaklığında devam ettiği görülmektedir[1]. 1936'dan itibaren sektör tamamen kamusallaştırılmış ve 1940 yılında Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) adı altında kurum faaliyet göstermiştir. Devletleştirme ile birlikte üretim miktarında artış olduğu görülmektedir. 1945-1965 yılları arası 10 yıllık periyotlar ile tüvenan[2] kömür üretimine baktığımızda 1945 yılında yaklaşık 3 milyon ton, 1955 yılında yaklaşık 5,5 milyon ton ve 1965 yılında yaklaşık 7 milyon ton üretim yapıldığı görülmektedir (TTK, 2016a).

Yatırım politikası bakımından 1950-65 yılları arası havzanın altın yılları olarak anılmaktadır ve bu süreç 15 yıllık bir getiri ile sınırlı kalmamış, günümüzde hala kullanılan belli başlı kömür yıkama tesisleri, derin kuyular, Zonguldak limanı, limanın demiryolu bağlantıları ve kömür yükleme tesisleri bu dönemde yapılmıştır. Tüm bunlar için Marshall Planı ve Kalkınma İkraz Fonu'ndan toplam 14,5 milyon dolarlık kredi sağlanmış ve bu kredilerin alınması1977 yılına dek sürmüştür (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006, s.207). Havzada galeri inşaatı, lauvar yapımı, kuyu açma işlemleri, liman yükleme tesisleri inşası gibi kimi alanların yabancı firmalara ihale edildiğini görüyoruz. Örnek olarak 1951 yılında Amerikan Hamilton Overseas firmasının galeri inşaatında müteahhit olarak yer aldığı görülmektedir (MTA, 1951, s.6). Bu firmada çalışanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kılıç Mahallesinde 26 prefabrik ev EKİ tarafından yapılmıştır (Yüksel, 2014, s.129). Bunun yanında EKİ'de çalışan memur ve işçilerin giyim, gıda gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 14 adet Ekonoma[3] 1959 yılında yapılmıştır. Genel olarak baktığımızda EKİ üç bin civarında lojman, sosyal tesis ve okullar inşa eden, öğretmen ve personeli kadrosuna alarak ücretlerini ödeyen, yol yapan, suyu getiren bir kurumdur (Kalyoncu,

---

[1] Havza tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Aytekin, 2007).

[2] Hiçbir işleme tabi tutulmayan ham kömür.

[3] Ekonomalar bir çeşit market olarak geçse de, oldukça çeşitli ürünlerin satıldığı, taksitle beyaz eşya ve araba satışının gerçekleştirildiği, konut kooperatifi de düzenleyen işletmelerdi (Avşaroğlu & Anıl, 2014).

2005, s.183). Kısaca EKİ, 1960'lara kadar Zonguldak kentinin iktisadi ve toplumsal yaşamının belirleyicisi konumunda olmuştur.

Bu faaliyetler KİT'lerin kamu yatırımlarının özel yatırımları geliştirecek şekilde kullanılmasındaki işlevini ortaya koyan, sadece riskli alanlarda değil kâr getirmeyen alanlarda da kamu yatırımlarının birikim rejiminin sürekliliği açısından elzem olduğunu gösteren örneklerdir. Burada kamu yatırımlarının temel işlevi açısından değil fakat dönemsel olarak yatırım yapılan alanlar farkına gidebiliriz. Kamu yatırımlarının 1950'ler öncesinde daha çok riskli değil fakat kârlı olmayan alanlara, başka bir ifade ile yeniden üretim için gerekli alanlara yönelik yapıldığını söyleyebiliriz. 1960'ların planlı dönemi ile birlikte ise KİT'ler doğrudan üretim için kilit rol üstlenmiştir. EKİ'nin de 1950'lerden itibaren toplumsal hizmetlerin üretiminden büyük ölçüde çekildiğini görmekteyiz.

1960-1980 arası dönemde Türkiye sanayileşme politikası ithal sınai ürün yerine yerli üretimin sağlanmasına dayandırılmıştır. İthal ikameci sanayileşme dönemi olarak ifade edilen bu süreçte Zonguldak, pek çok yeni yatırım için verimli bir saha olmuştur. Çatalağzı Briket Fabrikası, Yak-Bak Tesisleri, Bartın Çimento Fabrikası, Çaycuma Kağıt Fabrikası ve Ereğli Demir Çelik Fabrikası (Erdemir) havzada bu dönemde yapılan sanayi yatırımlarına örnektir (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006, s.208). Daha önceki dönemde faaliyetleri kamusal hizmetleri de içeren EKİ 1960'ların ikinci yarısından itibaren kaynaklarını, artan kömür ihtiyacını karşılamaya dönük üretimini artırma yönünde kullanmıştır. 1970'lerin sonlarına kadar üretimin armasında, 1950'lerde Marshall Planı ve Kalkınma İkraz Fonu'ndan 1977 yılına kadar alınan kredilerin büyük etkisi vardır. 1974 yılı yaklaşık 8 milyon beş yüz kırk altı bin ton ile havza tarihinde tüvenan kömürde en yüksek üretimin yapıldığı yıldır ve bu rakam 1980 yılında yaklaşık 6 milyon altı yüz bin tona gerilemiştir. Bu düşüşte, 1970'lerin sonlarından itibaren alınan kredilerin geri ödenme krizinin ve buna bağlı olarak artan dış borçların etkisi olduğu söylenebilir.

Sanayi üretimin artmasına bağlı olarak artan ithal gereksinimlerin döviz yetersizliğinden kaynaklı 1970'lerin sonlarında neden olduğu darboğaz ile ülke yeni bir döneme girmiştir. Fiyat artışları, dış ödeme güçlüğü ve üretimde düşüş 1980'li yılların başında yürürlüğe konulacak ekonomik istikrar önlemlerinin temel nedeni olmuş ve bu doğrultuda kamu sektörünün daraltılması, piyasa mekanizmasının serbestçe işlemesi ve sınai üretimin artırılmasının piyasa mekanizmasına bırakılması gündeme gelmiştir (Eser, 1994, s. 17-18). Gelişmiş ülkelerde 1980 öncesi uygulanan ekonomi politikaları hem sanayi gelişmeyi hem de sanayi dışında yeni yatırım alanlarının oluşmasına izin vermiş, yeterli sermayeden kaynaklı hem özel sektör yatırımları için altyapı oluşturma hem de kamusal hizmetleri karşılama bir arada yürüyebilmiştir. Fakat benzer gelişme süreci sermaye yetersizliğinden kaynaklı azgelişmiş ülkelerde yaşanmamıştır. Zonguldak da bu bütünün bir parçasıdır. Bölgede yeniden yapılanma stratejileri önündeki temel engel olarak girişimcilik kültürünün gelişmemiş olması gösterilerek üretim ve ticaret ile ilgili yeni faaliyet alanlarının oluşmadığı vurgulanmaktadır (Tüylüoğlu & Karakaş, 2006, s.219) Zonguldak'ın bugünkü en temel sorunları büyük oranda bu sonuca bağlanmaktadır.

3. 1980 sonrası Zonguldak'ta madencilik

Bu dönemde madencilik sektörünün özel sektöre devrini savunan görüşler çerçevesinde TTK'de[1] somut adımlar atılmıştır. Zonguldak taşkömürü havzasındaki ocakların küçültülüp özel sektöre devredilmesi, merkez atölyeleri ile ulaştırma araçlarının özel sektöre satılması, TTK'nın üretim faaliyeti olmayan tüm taşkömürü ruhsatlarının satış veya rödövans[2] yoluyla özel şahıslara devredilmesi kararları bu adımların bir parçasını oluşturmaktadır (Tamzok, 2005, s.9). 1980lerin ikinci yarısından itibaren ekonomik görülmeyen ve yatırım yapılması düşünülmeyen sahalarda rödövans uygulaması başlamıştır. Bu durum devletin KİT'leri yatırım yapmayarak tamamen elden çıkarma ve özel sektöre devretme girişimlerinin bir parçasıdır. Bir dönem KİT'lerin varlığı birikimin sürekliliğini sağlarken bu süreçte yokluğu ile bu gerçekleştirilmek istenmiştir. Günümüzde TTK müesseselerinde 22 adet rödövanslı saha bulunmaktadır. Bu sahalardan öngörülen verim sağlanamamış ve özellikle 1990 sonrası üretim sürekli düşmüştür. 2009 faaliyet raporunda, 1980'li yılların başında ülke toplam taşkömürü tüketimin %80'i sonlarında %45'i yerli kaynaklardan karşılanırken, 2008 yılında taşkömürü tüketiminin sadece %12'sinin yerli kaynaklardan yani TTK'dan karşılandığı görülmektedir (TTK, 2010, s.21). Bu düşüşte Erdemir'in 2006 yılında özelleştirilmesinin payı büyüktür. Demir-çelik sektörünün yerli kömür yerine ucuz ithal kömüre yönelmesiyle TTK önemli bir kaynağından yoksun kalmıştır.

1992 yılında gerçekleştirilen Sorunlarımız ve Çözüm Önerileri başlıklı 2. Zonguldak Kurultayından aktarılacak bazı notlar, 1980 sonrası TTK'nın yaşadığı bunalımı ortaya koymak adına önemlidir. Burada dikkat çeken nokta, bundan 25 yıl önce ortaya konan sorunların ve tartışılan çözüm önerilerinin günümüzde güncelliğini koruyor olmasıdır. Kurultayda, Genel Maden-İş Genel Başkanı, dönemin Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Sanayi ve Ticaret Başkanı, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Başkanı, Zonguldak Belediye Başkanı ve TMMOB Şehir Plancıları Odası ve dışarıdan pek çok akademisyenin görüş ve önerilerini dile getirdiğini görmekteyiz.

Genel Maden-İş Genel Başkanı Şemsi Denizer 1992 yılında gerçekleştirilen 2. Zonguldak Kurultayı açılış konuşmasında, 1980 sonrası bölgeye yönelik ekonomi politikalarını eleştirmiş ve bu politikaların madencilik sektörüne yansıyan olumsuz çıktılarına değinmiştir. Konuşmasında Denizer öncelikle "ithalat salgınının" karşı çıkılması gereken bir durum olduğunu vurgulamaktadır (1992, s.6): "Biz dışarıdan kömür ithaline bel bağlanmasına karşıyız. Ama bugünkü şartlarda belirli ölçüde ithalat yapmak zorunlu. Ancak kömür ithali

---

[1] 11/04/1983 tarih ve 60 sayılı KHK ile İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşlarının yeniden düzenlenmesini kararlaştırmıştır. Bu düzenleme ile Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesi yerine, Kozlu, Karadon, Armutçuk, Üzülmez, Amasra İşletmelerinden oluşan Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü'nün kurulması öngörülmüştür ve kurum 1983 yılından itibaren TTK adı altında üretim faaliyetlerini sürdürmüştür.

[2] Rödövanslı saha, madenlerin hak sahibi tarafından sözleşme ile özel veya tüzel bir kişiye bir süre tahsis edilmesi ile işletilen maden ocaklarıdır

yapılacaksa TTK eliyle yapılmalı. Gümrük vergisi ve fonları sıfıra indiren sakat anlayışa son verilmeli."

KİT'lerin birer "günah keçisi" konumuna getirilip iktisadi sorunların temel kaynağı olarak görülmelerini ve özelleştirmenin bir sihirli değnek olarak görülmesi, bölgeye yönelik yatırımsızlık, altyapı eksiklikleri kurultayda dile getirilen ve eleştirilen temel konudur. Dönemin Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Yaşar Ali Haberal şunları dile getirmiştir (1992, s.13):

> *Artık Zonguldak için söz vermenin zamanı geçmiştir. TTK'nın durumu bellidir. Yükünü taşıyamaz hale geldi…Zonguldak için çok önemli olan ulaşım sorunu halledilmeli…Yol yok gitmek için, deniz var liman yok, hava alanı var uçak inmez, tren yolu var Cumhuriyetin kuruluşundan kalmış, tren işlemez. Bu şartlarda Zonguldak'a hangi iş adamını yatırım yapmaya davet edeceğiz? Hangi tesisi yapacağız? Önce bu altyapı sorunları halledilsin. Zaten 10 yıldır Zonguldak gözden çıkarıldı. Bu dönem olsun bir şeyler yapılsın.*

Kurultaya katılan Korkut Boratav ise özelleştirmelerin ideolojik boyutuna değinmiştir. Kamu işletmelerinde ve dolayısıyla TTK'de verimliliğin düşük olmasının ana nedeninin devletin ve kamunun bu sektörlere yatırım yapmaması olduğunu belirtir (1992, s.51):

> *KİT'ler aslında zarar etmiyor. KİT'lerin tümünü dikkate alacak olursak, gayri safi kâr, yani vergiden sonra iç ve dış faizlerinden önce yapılan bir hesaba göre, mesela 1991'de KİT'lerin tümünün 9,1 trilyon kâr ettiğini görüyoruz…Fakat, iç ve dış faiz, dış borçla yakından ilgili kambiyo zararını eklediğin zaman kâr zarara dönüşüyor…KİT'lerin borç ve faiz yükünü tasfiye edecek olursanız çok sağlıksız bir durumda olmadığını görürsünüz. Aklımıza hemen şu soru gelecek. KİT'ler neden borç ve faiz yükünün altına girdi? Aynı yere geliyoruz. Eksik yatırımdan ötürü.*

Günümüzde de TTK'nın borç yüküne baktığımızda yatırım sorununu açıkça görmekteyiz. 2015 faaliyet raporuna baktığımızda taşkömürü satışından 2015 yılında elde edilen gelir yaklaşık 201 milyon TL iken, satışı yapılan kömürün ticari maliyet gideri yaklaşık 954 milyon TL'dir (TTK, 2016, s.32). Bu maliyetin önemli bir ayağı olarak işçi ücretleri görülmektedir ve uzun yıllar pano ayak üretim işçisi dışında işçi alımı yapılmadığı raporlarda belirtilmektedir. Bu sorun bir kısır döngü olarak devam etmektedir. Kurum üretimin artması adına işçi talep etmekte ve bakanlık üretim yetersizliğinden kaynaklı darboğaz nedeniyle işçi ücretlerini yük olarak görmektedir. 2014 faaliyet raporunda işçi alımı konusunda yaşanan sıkıntı belirtilmiştir (TTK, 2015, s.30):

> *Kurumumuza 2009 yılı başında işe alınan pano üretim işçilerinin üretimi arttırması yönünde olumlu etkileri görülmekle birlikte bunun yanında yer altında üretime destek işçilerinin noksanlığı hat safhaya ulaştığından mevcut faaliyetlerin idamesi için mevcut pano ayak üretim işçilerinden yararlanıldığı için bu işçilerden 2011, 2012, 2013 ve 2014 yılı için yeterli randıman alınamamıştır. Kurumumuzda*

üretimin sürdürülebilirliği ve mevcut altyapının korunması amacıyla 2.700 PAÜİ ve 1.922 üretime destek işçisi olmak üzere toplam 4.622 işçinin alınması için 20.11.2014 tarihinde Enerji Bakanlığı kanalıyla T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığına başvuruda bulunulmuş olup olumsuz yanıt alınmıştır

Önceki yılların faaliyet raporlarına baktığımızda aynı sorunun uzun yıllardır çözümsüz kaldığı görülmektedir. Son altı yılda TTK'ye alınan ve kurumdan ayrılan/çıkarılan işçi sayısına baktığımızda aradaki fark, işgücüne duyulan ihtiyacı destekler niteliktedir. Altı yılda çıkan işçi sayısı giren işçi sayısının dört katından fazladır.

Tablo 2. 2011-2016 yılları arasında TTK'ye giren ve çıkan işçi sayısı

Yıl	Giren işçi sayısı	Çıkan işçi sayısı
2011	48	604
2012	132	893
2013	230	638
2014	165	695
2015	439	653
2016	41	785
Toplam	**1055**	**4268**

Kaynak: TTK (t.y.)

Sonuç

Bu çalışmada Zonguldak ilinin tarihi boyunca iktisadi ve toplumsal gelişimi adına belirleyici olan madencilik sektörünün yaşadığı dönüşüm genel hatlarıyla ele alınmıştır. Sektörün yaşadığı dönüşümlerin Zonguldak'a iktisadi ve toplumsal anlamda olumsuz etkileri olmuştur. Bu etkilerin başında alternatif iş sahalarının oluşmaması, istihdam sorunu, göç, altyapı sorunları ve fiziki mekânda dejenerasyon gelmektedir. 1986 yılında 3303 sayılı Taşkömürü havzasındaki Taşınmaz Malların İktisabına Dair Kanun çıkarılması, havzayı imar faaliyetlerine açarak sorunları katmerlendirmiştir. Kömür üretim alanlarını yapılaşmaya açmak, oluşabilecek grizu patlamaları ve tasman etkileriyle kenti baş başa bırakmıştır. Günümüzde Zonguldak'ta en göze çarpan şey, inşaat sektörünün kontrolsüz büyümesi ve her adımda karşımıza çıkan inşaat iskeleleridir. Zonguldak kentinin kendi yerel dinamiklerini harekete geçirmek zorunda olması, çöküş sürecinden kurtulmanın başlıca çıkış yolu olarak görülmektedir. Kentleri küresel ölçekte belirli bir birikim rejimi doğrultusunda kurgulayan ve biçimlendiren ekonomik ve siyasi politikalar karşısında, bu çözümün gerçekçiliği ya da verimliliği ve asıl önemlisi bu yaklaşımın toplumsal süreçler üzerindeki etkisi daha pek çok tartışmaya açıktır.

Kaynakça

Avşaroğlu, N & Anıl, N. (2014, Nisan 2). Bir Zamanlar Ekonomalar Vardı. Ereğli Önder Gazetesi.

Aytekin, E.A. (2007). *Tarladan Ocaklara Sefaletten Mücadeleye.* İstanbul: Yordam.

Boratav, K. (1992). Özelleştirme İdeolojiktir. Genel Maden-İş Sendikası (Ed.). *2. Zonguldak Kurultayı: Sorunlarımız ve Çözüm Önerileri Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 50-53).

Zonguldak: Genel Maden-İş.

Denizer, Ş. (1992). Açılış Konuşması. Genel Maden-İş Sendikası. (Ed.) 2. *Zonguldak Kurultayı Bildiriler Kitabı: Sorunlarımız ve Çözüm Önerileri* içinde (ss. 3-8). Zonguldak: Genel Maden-İş.

Eser, U. (1994). 1980'lerde Türkiye'de Sanayi. Korkut Boratav & Ergun Türkcan (Ed.) *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* (3. Baskı) içinde (ss. 16-58). Ankara: Tarih Vakfı.

Haberal, Y. A. (1992). Söz Vermenin Zamanı Geçmiştir. Genel Maden-İş Sendikası (Ed.) *2. Zonguldak Kurultayı: Sorunlarımız ve Çözüm Önerileri Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 13). Zonguldak: Genel Maden-İş

Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir* (M. Moralı, çev.). İstanbul: Metis.

Işın, Ş. (2009), Deindustrialization, Decline and Restructuring in Socio-Spatial Context: A Multi-Layer Exploratory Study on a Mono-Centric Local Economy: Zonguldak Case. (Yayımlanmamış doktora tezi). Middle East technical University, Ankara, Türkiye.

Kalyoncu, H. (2005). *Kömürde Açan Çiçek: Zonguldak Yöresinde Tarih, Toplum, Kültür.* Ankara: Pervaz.

MTA. (1951). Umumi Maden Durumu: Türkiye Madenciliğinin 1950 Yılı Bilançosu. *Maden Tetkik ve Arama Dergisi, 41,* 5-16.

SÖNMEZ, S. (1993). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Gelişimi ve Krizin Etkileri. Korkut Boratav & Ergun Türkcan (Ed.) *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler* (3. Baskı) içinde (ss. 177-209). Ankara: Tarih Vakfı.

Tamzok, N. (2005, Haziran). Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları, Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi ve Fuarı, Sözel bildiri, IMCET, İzmir, Türkiye.

TTK (2016a). Yıllık Üretimler. http://www.taskomuru.gov.tr/file/uretimler.pdf (erişim: 30.10.2016).

TTK (t.y.) Yıllara göre aylık istatistik raporları. http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=151 (erişim: 30.10.2016).

TTK. (2015). Türkiye Taşkömürü Kurumu 2014 Faaliyet raporu. http://www.taskomuru.gov.tr/file/2014.pdf (erişim: 06.12.2016)

TTK. (2010). Türkiye Taşkömürü Kurumu 2009 Faaliyet raporu http://www.taskomuru.gov.tr/file/2009.PDF (erişim: 06.12.2016).

TTK. (2016b). Türkiye Taşkömürü Kurumu 2015 Faaliyet raporu. http://www.taskomuru.gov.tr/file/2015.pdf (erişim: 06.12.2016).

Tüylüoğlu, Ş. & Karakaş, N. D. (2006). Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci.

Amme İdaresi Dergisi, 39 (4), 195-224.

Yüksel, Ö. (2014). Üretimi Azaltılmış Maden Kentlerinin Gelişim Süreci ve Geleceği: Zonguldak Örneği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

MİLLİ KÜLTÜR İLE MİLLİ GÜVENLİK ARASINDA: 12 EYLÜL DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE KÜLTÜR POLİTİKALARI

Erol Subaşi[1]

Özet

1947 yılında ABD'de kabul edilen Milli Güvenlik Yasası ile Milli Güvenlik Konseyi'nin kurulması, Soğuk Savaş konjonktürünün de etkisiyle "güvenlik temelli siyasete" geçişin miladı olarak kabul edilebilir. Bu tarihten sonra tüm dünyada milli güvenlik kavramı hukuki alanda dolaşıma sokulmuş, birçok ülkede Milli Güvenlik Kurulları (MGK) kurulmuştur.

Milli güvenlik siyaseti Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesi ile uygulanma imkânı buldu ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile etki alanını genişletti. 12 Eylül 1980 darbesi ise sınıf temelli siyasete son verebilme gayesi ile neoliberal otoriter devlet formunun inşasına soyunmuştur. 12 Eylül rejimi kültür alanını da bir güvenlik sorunu olarak ele almış, sınıf siyasetinin yükselme sebeplerinden birini yaşanan kültür buhranına bağlamıştır. Türk-İslam sentezi yeni kültürel hegemonya projesi olarak milli güvenlik üzerinden meşrulaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kültür Politikası, Milli Güvenlik, Güvenlikleştirme, 12 Eylül Darbesi, Türk-İslam Sentezi*

1. Güvenlikleştirme

Güvenlikleştirme, sosyal/siyasal içerikli bir meselenin bir varoluşsal sorun olarak sunulması, bu sorunla ilgili olarak acil önlemlerin talep edilmesi ve normal siyasal süreçlerin dışında oluşturulan eylemlerin meşrulaştırılmasını içerir (Buzan, Wæver, & De Wilde, 1998, s.24). Böylece, sosyo-ekonomik ya da sosyo-politik sorun teknikleştirilerek ve jeo-politikleştirilerek ve güvenlik örtüsü altına alınarak siyasal sorumluluk taşımayan görevlilerin yetki alanına alınır (Özcan, 2006, s.357). Bu şekilde güvenlik bürokrasisi sorunun birincil muhatabı haline gelir. Öte yandan, güvenlikleştirme teknikleştirme yoluyla yeniden politikleştirme anlamına da gelir. Bu bakımdan teknikleştirmenin kendisi bizatihi bir politik stratejiyi imlemektedir.

Milli güvenlik kavramının askeri çevrelerle sınırlı bir kavram olmaktan çıkarılıp kamu hukukunun bir parçası haline gelmesi 27 Mayıs 1960 sonrasına rastlamaktadır (Akgüner, 1983). Bu dönemden sonra milli güvenlik kavramı bir taraftan anayasal özgürlüklerin sınırlama nedeni olarak kullanılırken diğer taraftan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından araçsallaştırılarak, askerlerin sivil hükümetleri yönlendirebilmesini sağlamıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası güvenlik siyasetinin belirleyiciliğinin artması bakımından bir kırılma olarak görülebilir. Bu tarihten sonra milli güvenlik, toplumsal muhalefetin önüne set çekebilmek amacıyla nicel ve nitel olarak daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Anayasa değişiklikleri ile devletin kurumsal mimarisi yeniden düzenlenerek mevcut devlet formu otoriterleştirilmiştir. 1982 Anayasası ise

[1] Arş.Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, erol.subasi@erdogan.edu.tr

temel derdi "sınıf temelli" siyaseti yok etmek olan (Yalman, 2004, s.69) yeni bir devlet formunu neoliberal-otoriter- devlet formunu inşaya soyunmuştur (Akça, 2011, s.28). Milli güvenlik kavramı, 12 Eylül ile birlikte devlet aklı olarak devletin kurumsal mimarisine derinlemesine kazınmıştır. Örneğin, 1983'ten başlayarak tüm bakanlıklar ile devlet kuruluşlarının teşkilat ve görevlerini düzenleyen kanun ve yönetmeliklerde bakanlık hizmetlerinin "milli güvenlik siyasetine uygun" olması koşulunun getirilmesidir. Söz konusu devlet kuruluşları arasında Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü, Özürlüler İdaresi Başkanlığı gibi kurumlar da yer almaktadır (Çelik, 2007, s.292-295).

İşte kültür alanı da bu güvenlikleştirme söyleminden payına düşeni almaktadır. 12 Eylül öncesi "kaos" ortamı gerekçe gösterilerek "milletine ve devletine bağlı" bireyler yetiştirmek maksadıyla, din ve milliyetçilik dozu yükseltilmiş, devlet eliyle otoriter/monist mekanizmalar aracılığıyla empoze edilecek yeni bir kültürel form- Türk-İslam sentezi- oluşturulması gerektiği fikri, yukarıda belirtilerini gördüğümüz ve aşağıda da argümanlarını göreceğimiz üzere- 12 Eylül Döneminde sıkça telaffuz edilmiştir.

2. Milli Kültür Raporu ve Türk- İslam Sentezi Kültürel Formu

Milli Kültür Raporu'nun (MKR) önemi Devlet Planlama Teşkilatınca (DPT) hazırlatılıp, basılması ve bu belgede yer alan görüşlerin büyük çoğunluğunun, açılan yeni dönemde devletin eğitim ve kültür politikalarına temel oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Diyebiliriz ki, MKR oluşturulan Türk –İslam sentezi kültürel formunun genel çerçevesinin devlet eliyle çizilerek kamuoyuna sunulmasıdır. Bu sebeple, dönemi kültür politikaları açısından anlayabilmek için üzerinde önemle durmayı hak etmektedir. Öncelikle, şunu söylemek gerekir ki rapor, Bülend Ulusu darbe hükümetinin -21 Eylül 1980- 13 Aralık 1983- iş başında olduğu bir dönemde hazırlanmış- Haziran 1982- ve basılmıştır. -Ekim 1983- Bu açıdan da, 12 Eylül rejiminin doğrudan bir eylemi olarak değerlendirilmelidir.

DPT tarafından, ilgili kuruluş temsilcileri ve uzman şahısların katıldığı bir Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu (MKÖİK) kurularak, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBKP) hazırlık çalışmaları çerçevesinde, 12 Eylül sonrası açılan yeni dönemde uygulanacak kültür politikasının ana hatlarını ortaya koymak amacıyla bir rapor hazırlanmıştır. Komisyon, ilk toplantısını, ana komisyon ve on üç alt komisyon şeklinde[1] 9 Haziran 1982 tarihinde Ankara'da DPT'de yapmıştır. Ana Komisyon'un başkanlık görevini İstanbul Üniversitesi'nden Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, Başkan yardımcılığını Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Bahattin Ögel ve raportörlüğünü de DPT'den Leyla Elbruz üstlenmiştir. Toplanma amacı şöyle (Milli Kültür, 1984, s.VIII) açıklanmaktadır;

> *Devletin kültür politikası ve faaliyetleri sahasında planlama ve program çalışmalarına yardımcı olmak, plan ve planlama açısından kültürel kalkınmanın,*

[1] On üç komisyon şu şekildedir: Türk Dili ve Edebiyatı Komisyonu, Türk Musikisi Komisyonu, Türk Mimarisi ve Mekân Tanzimi Komisyonu, Türk Temaşa Sanatları Komisyonu, Türk Güzel Sanatları Komisyonu, Türk Halk Bilgisi Komisyonu, Türk Halk Tababeti ve Tıbbi Folklar Komisyonu, Kitle Haberleşme Vasıtaları Komisyonu, Kültür Koruma ve Yayma Kurumları Komisyonu, Türkiye'nin Dış Kültür Münasebetleri Komisyonu, Türk Tarihi Komisyonu, Sosyal Yapı Araştırmaları ve Kültür Değişmeleri Komisyonu, Din ve Ahlak komisyonu.

sosyal ve ekonomik kalkınmanın yanında gereken yeri ve ağırlığı kazanabilmesi için, kültür politikasının önemli temel boyutlarını tesbit etmek.

Rapor, önsöz, giriş ve komisyon üyelerinin listelenmesini müteakip dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın MKÖİK'ya mesajı ile devam eder. Özal, mesajında UNESCO'nun "kültür, bir insan topluluğunun kendi tarihi tekâmülü hususunda sahip olduğu şuur demektir" şeklindeki tanımını kullanır. Daha sonra, mesajının hemen başında, 12 Eylül öncesi dönemi, yaşanan "kültürel buhran"ın bir neticesi olarak sunar. Kültür alanının denetim altında tutulmaması, bir güvenlik sorunu yaratmıştır. Dolayısıyla, kültür bir güvenlik teması (Milli Kültür, 1984, s.XXII) olarak karşımıza çıkmaktadır;

Ülkemizin çok yakın geçmişte karşılaştığı buhranın temelinde sosyal ve kültürel değerler itibarıyla yaratılan çok ciddi bir istikrarsız ve tutarsız değerler yapısının gençlerimizin zihnine nakşedilebilmiş olması yatar. Ancak bu yolladır ki ülkeyi bölme gayretleri gelişebilmiş, kendi devletine ve insanına saldıran gruplar ortaya çıkabilmiştir. Ve yine bu yolla çalışma ve üretme gayretlerine sed çekilebilmiş ekonomik ve sosyal istikrar beraberce bozulmuştur.

Öte yandan, Özal mesajında kültür alanı ile ilgili olarak yeni bir meseleden daha söz eder. 24 Ocak 1980 Kararları[1] ile başlayan ekonomik anlamda "dışa açılma" döneminin, diğer alanlarda da önemli dönüşümlere gebe olduğu bir dönemde söz konusu dönüşümlerin milli kültürü yozlaştırıcı, bozucu etkilerinden uzakta kalabilmek başlı başına üzerinde düşünülmesi gereken bir sorundur/olacaktır. Özal (Milli Kültür, 1984, s.XXIII) şöyle der;

Dış Dünyaya açılan Ülkemiz, yurtdışında yaşayan yüz binlerce vatandaşlarımızla birlikte değerlendirilirse, dış tesirlere ancak kendi kültürel değerlerine sahip çıkarak, milli hasletleriyle mukavemet edecek, birlik ve beraberliğini koruyabilecektir.

Raporun en önemli temalarından biri de "din kültürü"dür. Zira Kemalist elitlerin Cumhuriyet tarihi boyunca dini toplumsal yaşamdan uzak tutma çabaları felaketle sonuçlanmış, vatana/millete düşman nesiller yetişmiştir. Din bu anlamda toplumsal ağırlığını arttırmak zorundadır. Ancak dini bir terbiyeden geçmiş nesiller, rejime sorgusuz sualsiz destek verecekler, aşırı sol/sağ gibi ideolojilere meyletmeyeceklerdir. Türk-İslam sentezi kültürel formunun içeriğinin en önemli ayaklarından birini genelleştirilmiş/yaygınlaştırılmış din eğitimi oluşturur. Zorunlu ve "yeterli" din eğitiminin olmaması devletin karşısına sonunda bir güvenlik problemi olup çıkmıştır. Hatta ve hatta Devletin varlığını tehdit eden "kontrolsüz" nesiller yetişmesine neden olmuştur. Raporda, "Din ve Ahlak Alt Komisyonu"nun hazırlamış olduğu metnin temel argümanı (Milli Kültür, 1984, s.521) da yukarıda yapmış olduğumuz alıntı minvalindedir;

---

[1] 24 Ocak 1980 Kararları, Türkiye için karma ekonomi döneminin sona erdiğini ilan eden, serbest piyasa ideali doğrultusunda ekonomik-yapısal dönüşümleri öngören neo-liberal bir yol haritasıdır. Toplumsal muhalefetin en çok yoğunlaştığı dönemde, bu kararların uygulanamayacağını ve(ya) önemli bir direnişle karşılaşacağı, 12 Eylül 1980 Darbesinin de bu amaçla yapıldığı şeklinde dikkatle üzerinde durulması gereken yorumlar mevcuttur.

Cumhuriyet tarihinde, bir kısım aydınlar ve kısmen yönetici çevrelerde hakim olan dini tanımamaktan ve tanımaya yanaşmamaktan ileri gelen din aleyhtarı tutum, tabiatıyla bir taraftan, mistik bir hüviyetler tezahür etmiş diğer taraftan aynı tesirle din-devlet ve milli kültür düşmanı bir neslin yetişmesine yol açmıştır ki bunlar öze dönmek yerine, bazı büyük devletlerin politikalarına dayanan ideolojilerin aleti olarak silahlı eylemlerle devleti yıkmaya teşebbüs edecek kadar ileri gitmiştir.

"Din ve Ahlak Alt Komisyonu"nun hazırlamış olduğu metinde yer alan ilginç bir nokta da dinin kalkınma kavramı ile uyumuna yapılan vurgudur. Buna göre, din eğitimi almış kitleler, bir taraftan sosyalizm/komünizm gibi "sermaye düşmanı" ideolojilere bağışıklık kazanırken diğer taraftan adeta "ibadet aşkı" ile çalışacaklardır. Kalkınmacı anlayışın etkilerinin hala büyük oranda hissedildiği bir dönemde şu ifadeler (Milli Kültür, 1984, s.517) manidardır;

Kalkınmanın esas unsuru insan olduğu için, insanın yetiştirilmesinde, ibadet şevkiyle çalıştırılmasında din başrolü oynar. Batı'da ve Doğu'da bu böyledir. Hatta öyle ki Japon bankaları binlerce kişilik personeline maneviyat eğitimi yaptırarak verimi artırma yoluna gitmişler ve başarılı olmuşlardır.

Sonuç olarak, MKR ile ilgili olarak diyebiliriz ki, bu rapor 12 Eylül ile açılan yeni dönemde uygulanacak olan Türk-İslam sentezi kültürel formunun anayasası niteliğindedir. Darbe döneminde, DPT eli ile hazırlanmış olması, Turgut Özal gibi Türk siyasal yaşamı için önemli bir figürün- Daha sonra Başbakan ve Cumhurbaşkanı olacak- MKÖİK'nin toplanmasında önemli bir rol üstlenmesi, bu raporu 12 Eylül Dönemi kültür politikalarını inceleyen bir çalışma için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı yapmaktadır. Raporun temel argümanı, Türklerin organik, yerel, kendine özgü kültürü olan Türk-İslam sentezi kültürünün daha önce Batılılaşma adına Devlet nezdinde hak ettiği değeri almaması sonucu, bu kültürden nasibini almamış nesillerin aşırı sağ ve sol ideolojiler benimseyerek vatanına/milletine düşman olmuş olmaları ve devletin varlığını tehdit eder hale gelmiş olmalarıdır.

3. Milli Kültür Şurası ve Kültürün Güvenlikleştirilmesi

I. Milli Kültür Şurası (MKŞ) 23-27.10.1982 tarihinde Ankara'da toplanır. Şura, Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu, Müsteşar Kemal Gökçe gibi isimlerin de dahil olduğu bir kurul tarafından hazırlanır.[1] Şura, Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren,[2] Danışma Meclisi Başkanı Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak ve Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu'nun konuşmaları ile başlar. Şura, 15 ayrı komisyon şeklinde örgütlenir.[3]Bu komisyonlar bildirilerin

---

[1]Kurul'un diğer üyeleri şunlardır: İbrahim Tiryakioğlu, Tevfik Rüştü Gökalp, Süreyya İldeniz, İsmet Parmaksızoğlu, Dr. Müjgan Cumbur, Erten Altaban, Cihat Çiftcili, Nail Tan, Nail Bayraktar, Nadir Avcı, İhsan Yüceözsoy ve Mustafa Akalın.

[2] Kenan Evren, 12 Eylül 1980 sonrası Devlet Başkanı unvanını almıştır. 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan Anayasa halk oylamasında %91.5'lik evet oyuyla Anayasa'nın kabul edilmesi üzerine doğrudan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Burada, bizim açımızdan önemli olan nokta Kenan Evren'in Birinci Milli Kültür Şurası (23-27 Ekim 1982) sırasında Cumhurbaşkanı değil Devlet Başkanı olmasıdır.

[3] Genel Kültür ve Temel Değerler, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Müzik, Mimarlık ve Tarihi Çevre, Sahne Sanatları, Plastik Sanatlar, Türk Süsleme Sanatları, Türk Halk Kültürü, Kütüphane- Dokümantasyon- Arşiv, Müze,

sunulması ve tartışmaların ardından birer rapor hazırlar. Bu raporlarda, Kültür Bakanlığı'nın Turizmden ayrılarak tekrar müstakil bir bakanlık olması, Milli Eğitim Bakanlığı ile birleştirilip Milli Kültür ve Eğitim Bakanlığı olması, Kütüphanelerin ve Müzelerin, Devlet Tiyatroları ve Devlet Opera ve Balesi gibi özerk yapıya sahip genel müdürlük haline dönüştürülmesi gibi teşkilatla ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Devlet Başkanı olarak Kenan Evren, 23 Ekim 1982 tarihinde MKŞ açılışında yaptığı konuşmada kültürü " Bir toplumun ruhi, bedii, manevi, sosyal ve fikri planlardaki bütün gelişmelerinin muhassalası" olarak en geniş şekliyle tanımlar ve MKŞ'nin (1983, s.8-9) amacını şöyle açıklar;

> *Bu ve bunu takip edecek milli kültür şura toplantıları ile… tarihin en köklü ve en büyük milletlerinden biri olan Türk milletinin kendi müstakil hüviyetinden, kendi milli benliğinden doğmuş olan pek değerli milli kültür varlığımızın daha etraflı daha derin araştırılmasına, tanıtılmasına, bilinip benimsenmesine ve bu suretle MİLLİ ŞUUR'UN güçlenmesine, köklenip gelişmesine yardımcı olacaktır.*

Evren'den sonra konuşan Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu (MKŞ, 1983, s.14) kültür hayatındaki buhran neticesinde, "milli benliğe aykırı" unsurların ortaya çıkmasının engellenemediğini bu durumun da 12 Eylül'den önce ülke güvenliğini ciddi bir biçimde tehdit eder hale geldiğini ifade etmektedir;

> *Gerçekten de bir milletin kültür hayatındaki buhran, o milletin sosyal yapısında milleti ayakta tutan devlet çatısında onarılması çok güç ve zaman isteyen yaralar açar. Nitekim 12 Eylül 1980 öncesi ülkemiz böyle buhranlı acı bir dönem yaşamış; milli ve manevi kültür değerlerimi, birbirimize olan saygı ve sevgimiz, birlik ve beraberliğimiz sarsıntılar geçirmiş, kökü ve kafası dışa bağlı bir takım mihraklar ülke ve milleti parçalama devleti yıkma pahasına, kardeşi kardeşe düşman etmiş, oyunlar oynanmıştır.*

Burada, kültürün bir kez daha güvenlik unsuru olarak ele alındığını görmekteyiz. Milli kültürün genç nesillere aksettirilememesi dolayısıyla bir kültür buhranı baş göstermiş, gençler yabancı, kökü dışarıda ideolojilerin oyuncağı haline gelmiştir. Bu milli kültüre yabancı, komünist ve/veya aşırı milliyetçi ideoloji(ler) ülkeyi bir krize sürüklemiştir. Milli kültürün yurttaşlar nezdinde daha iyi özümsenmesi onları radikal pozisyonlara savrulmaktan alıkoyacaktır. Burada diyebiliriz ki kültür güvenlikleştirilerek milli güvenliğin bir alanı olarak sunulmaktadır. Yine, Bakan'ın ortaya koyduğu bakış açısına göre kültür alanının millileştirilmesi, aynı zamanda milli güvenliğin bir gereğidir. Böylece, kültür alanına müdahale güvenlik söylemiyle meşrulaştırılmaktadır.

Evliyaoğlu'nun (MKŞ, 1983, s.4) konuşmasındaki bir diğer önemli nokta Türk-İslam sentezi kültürel formunun makbul bir form olarak sunulmasıdır;

Sinema, Yayın, Kültür Hizmetlerinin Organizasyonu, Dış Kültürel İlişkiler ile Türk Kültürünün İç ve Dış Tanıtılması ve Yayılması.

> *... Çok tanrılı bir din sisteminden tek tanrılı İslamlığa göçebeyken yerleşik bir toplum düzenine geçen Türk kavimleri Türklüklerini asla kaybetmeden kendi öz değerleri ile İslam dininin ve bu dine mensup milletlerin getirdiği yeni değerlerin bir sentezini yaparak bir kültür değişimi içinde varlıklarını kolayca sürdürmüşlerdir. Türk-İslam sentezi ile oluşan bu kültür değişimi Arap ve Fars kültürü içinde erimeden dünya ve İslam medeniyetine özü, biçimi, düşünce ve zevkiyle tamamen Türk olan kültür ve sanat eserleri kazandırmıştır*.

Türkler İslamiyet'i kabul ederek hem tek tanrılı bir inanç sistemine hem de yerleşik hayata geçmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, İslam'ın kabul edilmesinin Türklüğe ait değerleri ortadan kaldırmamış olduğudur. Türkler, Türk olmaktan gelen hasletleri ile İslamiyet'i organik bir sentezle bir araya getirmiştir. O halde Türk-İslam sentezi, yabancı ve zararlı ideolojiler karşısında milli, doğal, yerli ve organik olanı temsil etmektedir. Bu bakımdan daha sonra ülkenin "resmi" kültür formu haline gelecek olan Türk-İslam sentezinin temel derdinin "vatanına" "milletine" bağlı nesiller yetiştirmek olduğu söylenebilir. Neoliberal otoriter devlet formunun içi güçlü antikomünist vurgusuyla Türk-İslam sentezi kültürel hegemonya projesi ile doldurulmaktadır.

Sonuç

Bir darbe dönemi olarak 12 Eylül'ü, kültür, kültür politikası güvenlik ve güvenlikleştirme arasındaki ilişki düzleminde ortaya koymaya çalıştık. Vardığımız sonuçlara göre Türkiye Cumhuriyeti tarihinin militarizmde en yüksek aşamasına tekabül eden 12 Eylül döneminde, yeni bir kültürel form ve yeni bir hegemonya projesi olarak– daha önceki dönemlerde de tartışılmış olmasına rağmen- Türk İslam sentezi kültürel formunun devlet ve(ya) darbeci subaylar eliyle uygulamaya konulduğunu görüyoruz. Söz konusu sentez, büyük oranda 12 Eylül öncesi ideolojik kamplaşmalar örnek gösterilerek, keskin bir güvenlikleştirme söylemi üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Gerek, darbe döneminin bir ürünü olan ve DPT eliyle, önemli akademisyenlerin katkılarıyla oluşturulan MKR; gerekse de yine Devletin zirvesinin, akademisyenlerin, uzmanların hazır bulunduğu- özellikle Devlet Başkanı Kenan Evren'in ve Kültür ve Turizm Bakanı İhsan Evliyaoğlu'nun katılımı önemlidir- ve gelecek dönemin kültür politikalarının masaya yatırıldığı I. Milli Kültür Şurası, "milli kültür" olarak Türk-İslam sentezi kültürel formunun, devr-i sabık yaratılarak güvenlikleştirme söylemi üzerinden meşrulaştırıldığı toplantı ve raporlardır.

Kaynakça

Akça, İ. (2011). 1980'lerden bugüne Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi. *İktisat Dergisi, 515,* 25–36.

Akgüner, T. (1983). *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Buzan, B.; Wæver, O. & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Çelik, S. (2007). *Devlet ve Asker*. İstanbul: Salyangoz.

Milli Kültür (1984). *Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* Ankara: T.C. Başbakanlık

Devlet Planlama Teşkilatı.

MKŞ (1983). *Birinci Milli Kültür Şurası Komisyon Raporları.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özcan, G. (2006). Türkiye'de Siyasal Rejim ve Güvenlikleştirme Sorunsalı. İsmet Akça & Burak Ülman (Ed.) *İktisat, Siyaset ve Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşılı'ya Armağan* içinde (ss.355-378). İstanbul: Bağlam.

Yalman, G. (2004). Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Alternatif Bir Okuma Denemesi. Neşecan Balkan & Sungur Savran (Ed.) *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye'de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* içinde (ss. 44-75). İstanbul: Metis.

“BENİM ÇOCUĞUM EN İYİSİNİ YAPAR, EN İYİSİNİ YAPMALI !” : METROPOL VELİLERİ

Osman Sümer[1]

Özet

2000’lerden sonra, kent yaşamı ve kentli birey üzerinde birçok tartışma gündemimizi meşgul etmektedir. Aynı zamanda, bireyler arasında farklılığa ve çatışmaya da zemin hazırlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında; başkasını görmeyen, sadece kendi çevresinde, kendi çıkarlarını hedefleyen bir toplum ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu ise, farklılığa tahammül etmeyen, çatışmacı birey ve sosyal kültürün oluşmasıdır. Ne var ki, sosyalleşme bireyi insanı sosyal sistemin üyesi haline getiren süreçtir. Bireyin sosyal ilişkilerde temasta bulunduğu her birey, bir bakıma sosyalleştiricidir. Zira aile, en başta gelen sosyalleştirici kurumdur.

Öte yandan, değişen kent yaşamıyla birlikte, gördüğümüz yeni tip “Metropol Velilerinin” tutum ve çocuk yetiştirme davranışları farklılık arz etmektedir. Söz konusu metropol velileri, ne kadar bencilce de olsa hayallerinde kurguladıkları insan davranış ve tutumlarını çocuklarına aktarma hevesindedirler. Dolayısıyla çocuklarını, ayrı bir birey olarak görmek yerine, güdümlü yetiştirmeye çalışmaları, çatışmalara yol açmakta ve üzücü sonuçlar doğurabilmektedir.

Bu çalışmada; kent yaşamı nasıl olmalı? kentli birey nasıl olmalı? ebeveyn nasıl olmalı? soruları kuramsal bağlamda tartışılacak ve “Metropol Velisi” kavramda ilgili literatür kapsamında açıklanacaktır. Bununla ilişkili olarak, teorik ve uygulamaya dönük, sosyal paylaşım ağında bulunan ortaokul velilerin blogları taranacak ve “Metropol Velisi” kavramı ekseninde velilerin, adı geçen okul bloglarındaki yorumları ve sohbetleri analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kent Yaşamı, Metropol, Sosyalleşme, Blog, Metropol Velisi,*

1. Kent Yaşamı

Kent; sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme vb. ihtiyaçlarının karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşim birimleridir (Keleş, 1998, s.75).

Toplumbilimsel amaçlarla bir kent, toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması biçiminde tanımlanabilir (Wirth, 2002, s.85).

Kentte kurulan ilişkiler gerçekten yüz yüze olabilir, ama bu ilişkiler yine de, kişisel, yapay, geçici ve parçacıktır. Kentlilerin ilişkilerinde gösterdikleri soğukluk ve kayıtsız görünüş, diğerlerinin istek ve beklentilerine karşı koymada bir araç olarak görülebilir. Kentte yaşayanlar, diğer bireyleri, kendi amaçlarına ulaşmada bir araç olarak görerek, çıkara dayanan ilişkiler

[1] Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı, osmansumer@hotmail.com

kurma eğilimindedirler. Bu yüzden, birey, bir yandan, diğer bireylerin ya da yakın bağlar kurduğu kümelerin duygusal denetiminden belli bir derecede kurtulabilme ya da özgürlüğe kavuşabilme şansını elde ederken, diğer yandan, kendini ifade edebilmeyi, moralini ve bütünleşmiş bir toplumda bir arada yaşamanın vereceği katılma duygusunu kaybeder. Aralarında duygu ya da duyarlılık bağları olmayan bireylerin birbirlerine çok yakın bir biçimde yaşayıp beraber çalışması, rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına yol açar (Wirth, 2002, s.91-95).

Metropol, geniş kent merkezleri ve onları çevreleyen banliyöleri kapsar (Marshall, 1999, s.499). Belli büyüklükleri aşmış, örneğin nüfusu 1 milyonu geçmiş kentlere metropoliten kent adı verilmektedir (Keleş, 2010, s.45). Modern ilişki kalıplarının en tipik özetini sunan metropol, bir yanda tek tek atomik düzeyde en küçük ilişki biçimlerini, diğer yanda ise o ilişki biçimlerinin karşılıklılığının en üst bağlamını ifade eder. Milyonlarca insanı bir arada tutan metropol, büyük bir kargaşa ve bunalım ortamı olarak geçmişin, şimdinin ve geleceğin ilişki kalıplarının kesişim noktasını temsil eder (Gültekin, 2007, s.232).

Kişiler arasındaki her türlü yakın duygusal ilişkiler temelini onların bireyselliklerinde bulur. Oysa rasyonel ilişkilerde insan bir sayı gibi, kendi başına hiçbir farklılığı olmayan bir unsur gibi ele alınır. Metropol sakininin ilişkileri ve işleri karmaşıktır. Öyle bir çeşitlilik arz eder ki; verilen sözler ve hizmetlerde çok katı bir dakiklik olmasa bütün yapı çöküp içinden çıkılmaz bir kaosa dönüşürdü. Bu kadar farklı çıkarları olan ve ilişki ve faaliyetlerini son derece karmaşık bir organizma içinde bütünleştirmek zorunda olan bu kadar çok insanın bir araya gelmesidir (Simmel, 2005, s.170-171).

Bu açıdan bakıldığında: J.J.Rousseau, vatandaş olmanın belirleyici özelliğini bütünün bir parçası olarak var olmak. Bu sayede insanın değerinin de topluluğa bağlı olmak şeklinde belirtmiştir (Sarıbay, 2000, s.86). Onunun "evler kasabaları oluşturur, oysa yurttaşlar kentleri oluşturur" sözü en azından 18. yüzyılın sonlarına kadar yurttaştan kastedilenin, bir kente ait olma ile ilgili bir şey olduğunu göstermektedir (Oğuz, 2007, s.19).

Bu bağlamda; Tilly' nin belirttiği, "politik yapıları ve süreçleri açıklamak isteyen birinin, o yapıların ve süreçlerin belli başlı özelliklerini, değişimini ve çeşitlenmesini üreten daha sınırlı nedensel mekanizmaları bulup ortaya çıkarırsa, daha iyi bir iş yapmış olur" (Tilly, 2008, s.26) fikrinde hareket ederek, bugünün ortaokul öğrencisi olan bireylerin geleceğin vatandaşları olacakları düşünüldüğünde, acaba metropollerde nasıl sosyalleşmektedir?

2. Sosyalleşme

Bireylerin belirli bir toplumda belirli şeyleri öğrenmeleri toplumsallaşma süreci olarak tanımlanan bir oluşum içerisinde gerçekleşir. Bu süreç, çocuğun doğumuyla başlayarak onun lisanı, yaşadığı kültürü öğrenmesini ve bunları gelecek nesillere aktarmasını içerir. Böylece, insan yaşadığı toplum içerisinde bir kişilik kazanır (Özkalp, 2005,s.109). Dolayısıyla sosyalleşme, bireyin çevresindekilerle arasındaki etkileşim surecidir. Keza, sosyalleşme sosyal davranış örüntülerinin kabulü ile sonuçlanan bir süreçtir (Fichter, 2004, s.22).

Sosyalleşme sayesinde birey, toplumun ortaya koyduğu tavır ve hareket modellerini, örnekleri ve düşünme biçimlerini öğrenmektedir. Böylece; sosyalleşme bireyin toplumsal kültürle bütünleşmesini ve içinde yaşadığı toplumla uyum sağlamasını mümkün kılan bir mekanizmadır. Sosyalleşme, bireyin grup normlarına uymasını, bunları öğrenmesini sağlayan

süreçtir. Bu nedenle sosyal düzen, geniş ölçüde olarak sosyalleşme süreci ile tutulur (Dönmezer, 1999, s.122-123).

Hemen belirtelim ki; sosyal öğrenme süreç kişilerle ve kişiler arasında vuku bulur. Bu nedenle de her zaman sosyal ilişkilerle ilgilidir (Fichter, 2004, s.25). Bu açıdan bakıldığında blog nedir?

3. Blog

Blog, teknik bilgi gerektirmeden, kendi istedikleri şeyleri, kendi istedikleri şekilde yazan insanların oluşturdukları web siteleridir. (Kline& Burstein, 2005, s.xi).

Blog, diğer online linklere verimli linklerle bağlanmış ve yazarın kişisel gözlemlerini yansıtan, sık güncellenen online günlüklerdir. Bloglar, internette bireylerin ya da işletmelerin günlük ya da haftalık yorumlar gönderebildikleri ve okuyucularından online cevaplar alabildikleri interaktif sitelerdir. Blog, bir bireyin kişisel ilgi alanına giren materyalleri, bilgi ve makale yoluyla bir araya getirdiği ve çeşitli kaynaklardan topladığı bilgiyi sıraya koyarak derlediği kişisel bir web sitesidir (Akar, 2006, s.19-20). Blogların çoğunda, site ziyaretçilerinin çoğu yazarın kim olduğunu bilir ve sayfaya diğer ziyaretçilerin de okuyabileceği yorumlar gönderebilir (Scoble & Shel, 2006, s.43).

Bloglar, internet ekosistemindeki kişilerin birbirleri ile iletişime geçmesinde ve sosyalleşmesinde açık bir kanal oluştururlar. Bloglar temelde yazılma amaçlarına göre sınıflandırılabilirler. Blog yazmaya devam ettirebilmek için 5 ana motivasyon kaynağı vardır: blog yazarının hayatını anlatmak, yorum ve görüşlerini sunmak, derin duygularını ifade etmek, yazı yolu ile fikirlerini belirtmek ve topluluk forumları kurarak onlara bakmak ve idare etmektir. Günlük olarak kullanılan bloglara "kişisel blog" denir. Yorum ve görüşlerin sunulduğu bloglara "konu blogları" denir. Tartışmanın olduğu ve günlük olayların münazara edildiği ve fikirlerin yazarak açık bir şekilde ifade edildiği veya topluluk forumlarının bulunduğu bloglara ise "güncel bloglar" denmektedir (Chau, Lam, Shiu, Xu & Cao, 2009, s. 36-41).

Buraya kadar açıklananlar ışığında "Metropol Veli" lerinin çocukların sosyalleşmesindeki önemi nedir?

4. Metropol Velisi

Aile, birey yaşamında en önemli ve ilk sosyalleşme kurumunu oluşturur. Anne ve babaların, çocukları üzerinde çok büyük etkileri vardır. Kültür de çocuk tarafından anne-babanın çeşitli beklentileri doğrultusunda içselleştirilir. Bu ilk öğrenmeler çocuğun ilerideki gelişmesinin temelini oluşturur. Büyük bir çoğunlukla anne ve babalar başarı için gerekli yolları veya yetenekli bir gelişkin olmanın yollarını çocuklarına aktarırlar. Sık sık anne ve babaların "bunu senin kendi iyiliğin için söylüyorum" sözünü duymuşsunuzdur. Burada sözü edilen veya iletilmek istenen mesaj öğrenilen şeylerin şimdi ve gelecek için taşıdığı önemdir. Yani, "benim dediklerimi yaparsan başarılı olursun, yapmazsan başarısız olursun" ifadesidir. Çocuk kendi kendine, iyi mi yoksa kötü mü olduğunu, anne ve babasının onun davranışlarını beğenip beğenmediğini öğrenmeye çalışır. Bunu öğrenirken de çevreden aldığı geri bildirimlerden hareket eder (Özkalp, 2005, s.117-118).

Bu açıdan bakıldığında; 1 milyon fazla nüfusa sahip metropol kentte, bireysel hak ve sorumluluklarının bilincine vararak, yaşadıkları kente özgün kurallar çerçevesinde bir arada

yaşayan, kentin imkanlarından faydalanan ve öğrencinin anne veya babasını ya da yasal sorumluluğunu üstlenen **kişiye** "metropol velisi" denir. Anılan kavramı açıklamak için: çalışmamızın evreni olarak neden ortaokul öğrencileri ile veli bloglarını seçtik?

5. Metropol Veli Bloglardaki yorumlar ve sohbetler

Ortaokul öğrencilerinin ergenlik ve TEOG (Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Uygulaması sınavı) gibi önemli iki sorunla ebeveynlerinin yardımlarıyla birlikte başa çıkmaya çalıştıkları için çalışmamızın evreni olarak bu grubu seçtik.

Bilindiği gibi, ortaokul yılları öğrencilerin ergenlik dönemini yaşadıkları bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bireyin hayatında çeşitli gelişim dönemleri ve bu dönemlerin de kendine özgü bazı nitelikleri vardır. Bu dönemlerden biri olan ergenlik döneminin de belirleyici birtakım özellikleri vardır. Bireyin büyüme ve gelişmesinde nispeten daha önemli olan safhalara "kritik dönem" denir. Buluğa ermeyle başlayan ergenlik yılları bireyin hayatının en kritik dönemleridir (Kulaksızoğlu, 2002, s.11-36).

Özellikle; bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal, ahlaki, cinsel ve fizyolojik gelişiminin en üst düzeyde olduğu dönem olan ve çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi olarak adlandırılan ergenlik dönemi birey hayatı için en önemli ve en hassas dönemdir (Mağden & Aksoy, 1993, 39).

TEOG 8. sınıf öğrencileri için yapılan 12 merkezi ortak sınavın kısa adıdır. Merkezi ortak sınav puanı 700 üzerinden, yerleştirmeye esas puanı ise 500 üzerinden hesaplanmaktadır. Yerleştirmeye esas puanın %30'nu 6. 7. ve 8. sınıf ortalamaları %70'ini ise merkezi ortak sınav puanı belirlemektedir.

Bu noktayı daha derinlemesine açıklamak için istatistiksel veriler bakarsak. 2015 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre, ülkemizin toplam nüfusu 78741053 dir. Nüfusu 1 milyon üstünde 20 şehir bulunmaktadır. Bahse konu şehirlerin şunlardır: Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Gaziantep, Hatay, Mersin, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Manisa, Kahramanmaraş, Samsun, Şanlıurfa, Van. 1 Milyon üstü şehirlerin toplam nüfusu 52512780 dir. Bu şehirler içerisinde en fazla nüfusa sahip olan şehir, 14 657 434 kişi ile İstanbul' dur.

2015-2016 eğitim-öğretim yılında ülkemizde 17343 ortaokulda 5211506 ortaokul öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. Nüfusu 1 milyon üstünde 20 şehirde bulunan 7747 ortaokulda 1723535 kız öğrenci,1763827 erkek öğrenci olmak üzere, toplam 3487842 ortaokul öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. Nüfusu 1 milyon üstünde 20 şehir içinde en fazla nüfusa sahip olan İstanbul'daki 1514 Orta Okulda, 454716 kız öğrenci, 464534 erkek öğrenci olmak üzere, toplam 919250 ortaokul öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. (Milli Eğitim Bakanlığı, 2016, s.64-213)

Bu bağlamda, İstanbul ilinin nüfusça büyük olması ve metropol denince ülkemizde ilk akla gelen şehir olması münasebetiyle ortaokul velileri bloglarında ki yorumları ve sohbetlerinin "Metropol Velisi" kavramının aydınlanmasında faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Google arama motorundan "orta okul veli blogları" şeklinde arama yapılmıştır. 15900 kayda rastlandı. Özellik google analitik gibi program üzerinden kelime bazlı arama yerine, 15900 kayıt tek tek içeriklerine bakılarak açılarak incelenmiştir. İstanbul'daki orta okul velilerine ait

toplam 34 blog tespit edilmiştir. Adı geçen 34 blogta işlenen konular tasnif edildiğinde: Okul seçimi (18 blog), okuldan kaynaklanan problemler (3 blog), teşvik sistemi (1 blog), öğretmen problemi (2 blog), eğitim sistemi (13 blog), ergenlik problemi (2 blog), veli toplantısı gözlemi (3 blog) şeklindedir. İstanbul'daki ortaokul velilerine ait toplam 34 blogta ki velilerin yorumlar ve sohbetler baktığımızda:

Metropollerde yaşayan veliler, yoğun hayat akışı içerisinde gelecek kaygısı taşır. Çalışmayan veliler için; daha çocuk dönemin yapamadıkları hırslarını çocukları üzerinden çıkarır. Hayatta istedikleri ve yarım bıraktıklarını tamamlamak istemektedirler. Metropollerde yaşayan veliler, zaman zaman çocuklarının ilgi yeteneklerinden çok, kendi hayal ettikleri modele uygun bir çocuk yetiştirme çabası içine girerler, bu nedenle onları, kapasitelerini aşan bir beklentiyle eğitmeye çalışırlar.

Çalışmayan veliler içinse; hayat mücadelesinde kendi yaşadıkları olumsuzlukları çocuklarının yaşamamasını istiyor. Daha iyi olanları kıskanıyorlar. Mesleki açıdan iyi konumda olan ve iyi ücret kazananlara örnek olarak, çocuklarında aynı mesleki kariyer yapmasını istiyor. Bu yönde çocuklarına baskı yapıyorlar.

Metropoller velileri, çocukları bir problemle karşı karşıya kaldığında kendi anne babalarının takınmış oldukları geleneksel yaklaşımları benimsemekte ve bu nedenle kendi anne babalarının yaptıkları hataları tekrarlamaktadırlar.

Çocukların sosyal yaşamı açısından bakıldığında Metropoller velileri için, oyun alanı, plazaların arasına sıkıştırılmış parklardan ibarettir. Adı geçen ebeveynlerin bu faaliyetler için ayırdığı zaman çok kısıtlı olabilmektedir. Çocuğunu sabahın ilk ışıklarıyla bindirdiği okul servisine mahkûm etmektedirler. Çocuklara da yetişkinler gibi ne yapmaları gerektiği belirtilen bir günlük program verilmiştir. Kısaca ifade edersek, çocuklar kendi hayatlarıyla ilgili bir şeyleri yaşayamadan, tecrübe edemeden hayatlarını sürdürmektedirler.

Sonuç

Değişen kent yaşamıyla birlikte, gördüğümüz yeni tip "Metropol Velilerinin" tutum ve çocuk yetiştirme davranışları farklılık arz etmektedir. Söz konusu metropol velileri, ne kadar bencilce de olsa hayallerinde kurguladıkları insan davranış ve tutumlarını çocuklarına aktarma hevesinde oldukları, dolayısıyla çocuklarını, ayrı bir birey olarak görmek yerine, güdümlü yetiştirmeye çalışmaları, çatışmalara yol açmakta ve üzücü sonuçlar doğurabileceği değerlendirilmektedir. Eğitimin vatandaş yetiştirme araçlarından biri olduğu değerlendirildiğinde; geleceğin vatandaşları olan gençlere ilişkin, metropol kent politikaları karar vericilerinin, Metropol Velilerin beklenti, ihtiyaç ve önerileri doğrultusunda politikalar üretmeleri ve mekanizmalar kurmalarının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (erişim: 15.10.2016).

Akar, E. (2006).Pazarlamanın Yeni Silahı Blogla Pazarlama, İstanbul: Tiem.

Chau, M.; Lam, P.; Shiu, B.; Xu, J. & Cao, J. (2009). A Blog Mining Framework. *IT*

Professional, 1 (11), 36-41.

Dönmezer, S. (1999). *Sosyoloji* **(**12. Bası). İstanbul: Beta.

Fichter, J. (2004). *Sosyoloji Nedir?* (7.Baskı). (Nilgün Çelebi Çev.). Ankara: Anı.

Gültekin, M. (2007). Georg Simmel'in Düşüncesinde Modern Toplum ve Tüketim Kültürü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20* (6), 229-245.

Keleş, R. (1998). *Kent Bilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: İmge.

Keleş, R. (2010). *Kentleşme Politikası* (Güncellenmiş 11.Baskı). Ankara: İmge.

Kline D. & Burstein D. (2005). *Blog!* NewYork: CDS.

Kulaksızoğlu A.(2002). *Ergenlik Psikolojisi.* İstanbul: Remzi.

Mağden, D. & Aksoy, C.A.(1993). Ankara Devlet Konservatuarında Öğrenim Gören Adölesan Grubu Öğrencilerin Ruhsal Uyum Problemlerinin İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi, 17* (88), 39-45.

Marshall, G.(1999). *A Dictionary of Sociology.* (Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.

Milli Eğitim Bakanlığı (2016). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim,* Ankara: MEB.

Sarıbay, A.Y. (2000). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji.* İstanbul: Alfa.

Scoble, R. & Shel I. (2006). *Çıplak Sohbetler.* İstanbul: Kapital.

Simmel, G. (2005). Metropol ve Zihinsel Yaşam. (Ahmet Aydoğan, Çev.). *Şehir ve Cemiyet* içinde (2.Baskı) (ss.167-184). İstanbul: İz.

Oğuz, A.K. (2007). *Fedakâr Eş-Fedakâr Yurttaş: Yurttaşlık Bilgisi ve Yurttaş Eğitimi 1970-1990*. İstanbul: Kitap.

Özkalp, E. (2005). *Sosyolojiye Giriş* **(**Yenilenmiş 13. Baskı). Bursa: Ekin.

Tilly, C.(2008). *Toplumsal Hareketler.* (Orhan Düz, Çev.). İstanbul: Babil.

Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme. Bülent Duru & Ayten Alkan (Ed. Çev.). *20.Yüzyılda Kent* içinde (ss.77-106). Ankara: İmge.

TOPLUMSAL GERÇEĞİN PARALEL-İLETİŞİM DÜNYASINDA YENİDEN KURULMASI: BBG'DEN BIG BROTHER'A YARIŞMA PROGRAMLARI

Hatice Şahin[1]

Özet

Bireyleri toplumsallaştırma özelliğine sahip olan televizyonun, en önemli amacı bir üretim ve tüketim mekanizması olarak tüketimciliği artırmaktır. Bu amaçla toplumun kültürel değerlerini işleyerek birer 'tüketim nesnesine' dönüştürür ve bireylerin tüketim alışkanlıklarını şekillendirir. Programların rating oranları yükseldikçe televizyonun reklam payı da artmaktadır. Reklam kapma yarışı sırasında ortaya çıkan yarışma programları, izlerkitleyi etkileme çabasıyla yarışmacıların hayatlarını değersizleştirmekte ve birer 'gösteri nesnesine' dönüştürmektedir. Yarışma programlarındaki küfürleşmelerin, kavgaların birer haz duygusu şeklinde sunulması izlerkitlenin insani duygularını da sanallaştıran bir nitelik teşkil etmektedir.

Bu çalışma toplumsal gerçeğin paralel-iletişim dünyasında yeniden kurulmasını ve televizyondaki yarışmacıların televizyon için anlık bir görüntü olarak gelip geçici bir tüketim nesnesine dönüştüğünü göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla 2001 ve 2015 yılları arasında Star TV, Show TV, Kanal D ve ATV kanallarında yayınlanan 3 ayrı formattaki 25 yarışma programı üzerinde video analizi yapılmıştır. 2001 yılında Biri Bizi Gözetliyor (BBG) programıyla başlayan ve aynı formatın farklı bir sunumu olarak 2015'te yayınlanmaya başlayan Big Brother Türkiye yarışmasına kadar geçen on beş yıllık süreçte Türkiye'de televizyon yayıncılığının kitlelerin kültürel gelişiminde etkisi değerlendirilmeye ve televizyonun "özne"si haline gelen toplumsal değer ve görüşlerin seyirci ile birlikte paylaşılması ve yarışmacı ve izlerkitlenin birlikte hiçleşmesi sonucu çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İzlerkitle, Gösteri Nesnesi, Yarışma Programları, Hiçleşme.*

1. Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı

Türkiye'de TRT (1), TRT 2, TRT 3 ve TRT 4'ten sonra 1990 yılında Magic Box-Star (Uğur Tanrıöver, 2012, s. 14) adı ile ilk özel televizyon kanalı yayınlarına başlamıştır. 1990'lı yıllarda özel kanal sayılarının artışı ile birlikte kanallar arası rekabet ortaya çıkmıştır. Özel kanallar arası rekabet ortamı reklam gelirlerini artırmak için her yol mübah anlayışının benimsenmesine yol açmıştır. Kültürel değerleri, yaşam biçimlerini yerle bir eden televizyon endüstrisi bununla da yetinmeyerek insanların özel hayatlarını da ekranlara taşımaya başlamıştır. Gürbilek (1992), bu süreçte yaşanan durumu bir "özel hayat endüstrisi" olarak değerlendirmektedir ve kendi meslek grubunu yaratan bu endüstrinin, insanların özel hayatlarını özgürlük vaadiyle ekranlara taşıdığını vurgulamaktadır. Gerçekten de 1990'ların televizyon programları tam anlamıyla dertlerden kurtulup özgürleşme vaadiyle ev içini ve insanların tüm hayatlarını ekranlara taşımıştır. Türkiye'de 1990'larda başlayan kanallar arası rekabet ortamında televizyon, özellikle kadınlara hitap edebilecek bir sunucu figürü ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bunun için tek bir kişilikmiş gibi görünen kadın sunucu figürleri ortaya çıkmış, ilk iş olarak da kadınların

[1] Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, hsahin_47@hotmail.com

dertlerine el atılmıştır. Bir tarafta özel hayatı sergilenen insanlar ile tamamen masrafsız bir gösteri elde edilirken; diğer taraftan da "ekran başında bu 'gösteri'leri izleyen kadınlara 'beterin beteri varmış' dedirtilerek, kendi kaderlerine razı olmaları sağlanmış ve gündelik yaşam döngülerine geri dönmeleri hızlandırılmıştır" (Şahin Kaya, 2009, s. 127-128). İlk özel kanalın yayına başlamasından bu yana geçen 26 yıllık süreçte özel hayat gösterimi ve sunucular ekranların vazgeçilmezi olarak kalırken bunlara jüri üyeliği olarak adlandırılan bir meslek grubu ve kanallar arasında mekik dokuyan tribün mensupları da eklenmiştir.

Televizyon ekranındaki görüntüler televizyon kanalının yayın politikasına göre bir süzme işleminden sonra izleyiciye sunulur. Bu süzme işlemi ile hedef kitlenin kültürel gerçeği yeniden inşa edilir. Bazı olay ve olgular göz ardı edilerek bazıları da tekrar tekrar gösterime sokulma yoluyla vurgulanarak birey ve toplumun davranış kalıpları şekillendirilir (Işık, 2005, s. 84-86). Yayın politikası ekseninde ince hesaplarla planlanan televizyon programlarının yayın akışı izlerkitle profiline göre düzenlenir. Bu nedenle televizyonun en önemli gösterileri en fazla reklam geliri elde ettiği saatler olan ve prime time denilen 20:00-23:00 saatleri arasına saklanır. RTÜK tarafından Mart 2013'te yapılan "Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2012" sonuçlarına göre de televizyon izleyen insanların %70,2'sinin 21:01-24:00 saatleri arasında televizyon izlediği anlaşılmaktadır (RTÜK, 2013, s. 69).

Prime-time denilen bu saatlerdeki yayınların çoğunluğunu diziler ve yarışma programları kapsar. Bu saatler arasında yayınlanan yarışma programları son 15 yıl içinde televizyonun en önemli gelir kaynağı haline dönüşmüştür. Televizyon için bu programlara katılan yarışmacılar ucuz birer gösteri nesnesidir. Bu noktada bu yarışmalara katılacak yarışmacıları bulmak için televizyon öncelikle magazin programlarında ünlülerin evlerini, arabalarını, yemek yedikleri yerleri, eğlendikleri mekânları ve onların neredeyse kusursuz hayatlarını eğlence adı altında sunarken; insanlara onlar gibi yaşama umudunu pazarlar. Günlük rutin hayatları içinde yıllarca çalışarak elde edemeyecekleri şeyleri ünlülerin elinde gören insanlar "ben de onlar gibi olabilirim" umuduna sarılarak yarışma programları aracılığıyla zengin ve ünlü olma çabası içine girmektedirler. ISMMMO tarafından 2009'da yapılan bir araştırmaya göre Türkiye'de 18 yaş üstü 2,5 milyon insan yarışma programlarında yarışmacı olmak için başvuru yapmıştır (Türkiye'de Her 100, 2009).

2. BBG'den Big Brother'a Yarışma Programları

15 yıllık süreçte 6 sezon yayınlanan "Biri Bizi Gözetliyor (BBG)", "Popstar Türkiye" adıyla başlayıp değişik isimlerle 8 sezon yayınlanan ses yarışmaları, 3 ayrı isimle yayınlanan oyunculuk yarışmaları, yine her defasında farklı isimlerle yayınlanmış 7 evlilik yarışması ve 2015 yılında yayınlanmaya başlayan "Big Brother Türkiye" yarışması incelenmiş ve bu yarışmalara 438 kişinin katıldığı tespit edilmiştir. Bu yarışmacılardan bazıları albüm çıkarmış, bazıları dizilerde rol almış fakat neredeyse tamamının şöhreti çok kısa sürmüştür.

2001 yılında ilk kez yayınlanan ve 6 sezon boyunca devam eden "BBG" farklı özelliklere ve yeteneklere sahip 15 yarışmacının aynı evin içinde 24 saat kamera gözetimi altında aylarca sürdürdükleri yaşamlarını sergilemiştir. Yarışmacılar günün belli saatlerinde yine kamera gözetimi altındaki taksi ile evin dışına çıkabilmektedirler. İzleyicilerin SMS oylarıyla 1. ve sonuncuyu seçtiği yarışmada her hafta 1 kişi eleniyor ve son hafta birinci olan kişi büyük ödülün sahibi oluyordu (BBG İlk Bölüm, 2006). Yarışmacılar büyük ödülün peşinde koşmaktan çok yeteneklerini sergileyip birer televizyon yıldızı olma savaşı veriyorlardı. İnsanları röntgenciliğe

alıştırdığı, ahlaka aykırı olduğu gibi nedenlerle eleştirilmesine rağmen hiç kimse tarafından savaş alanındaki mücadeleye benzer bir yarış içinde olan bu insanlara ne olacak sorusu sorulmamıştır.

Kısaca herkesin BBG olarak bildiği programın her bir turu için 15 bin kişi arasından seçildiği iddia edilen ortalama 15 kişinin yarıştığı program, 6 sezon boyunca yayınlanmış ve toplam 93 yarışmacı aylar süren gösterinin nesnesi olmuşlardır. Programın yayınlandığı dönemde neredeyse tüm kanallarda yarışmacılarla ilgili haberler yapılmış, tam da onların istediği gibi tanınan insanlar olmuşlardır. Bazıları dizilerde rol almış, bazıları albüm çıkarmış, bazıları sunuculuk yapmış fakat bu durum hiçbiri için uzun sürmemiştir. Aslında BBG evinden geldikleri gibi de gidememişlerdir. Geldiklerinde var olan umutları tüketilmiş, hayatları sömürülmüştür.

BBG'nin 6 sezon sonunda gösterimden kalkması röntgenci yayınların son bulduğu anlamına gelmiyordu. Bu defa 7 sezon boyunca "Ben Evleniyorum", "Biz Evleniyoruz" gibi değişik isimlerle yayınlanacak olan Evlilik Programları yayınlanmaya başlamıştı. BBG ile benzer şekilde aynı evde yaşayıp, 24 saat kamera gözetimi altında ve büyük ödül için yarışan kişilerden bu defa son hafta birinci olmalarına ek olarak çiftin evlenmeleri isteniyordu. Kadın ve erkeklerin bir araya gelip aylarca aynı evde yaşamaları ve seçici olan kadın ya da erkeğin yarışmacılardan birini seçerek evlenmesi gerekiyordu. Defalarca eleştirilere maruz kalan bu program RTÜK tarafından da pek çok kez para cezasıyla cezalandırılmıştır. RTÜK tarafından her defasında yapılan "tekrar yayınlanırsa yasaklarız" tehdidiyle karşılaşmalarına rağmen programın adını değiştirerek RTÜK'ün tehdidini bertaraf etmişlerdir (RTÜK, 2004). RTÜK ise her defasında bu durumu görmezden gelmeye devam etmiştir.

Sonraki yıllarda da insanların yeteneklerini sergileyip ünlü olabilecekleri programlar arka arkaya gösterime girmeye başlıyordu. Bu yarışmalardan biri de değişik isimlerle yayınlanan ama program içeriğinin aynı olduğu 8 ayrı ses yarışmasıdır. 8 sezon boyunca yayınlanan bu ses yarışmalarına toplam 165 yarışmacı katılmıştır. BBG evindeki gibi 24 saat gözetim altında olmasalar da onlar da zamanlarının çoğunu kamera karşısında geçirmek zorundadırlar. Haftalar süren yarışma sırasında sadece seslerini değil, aynı zamanda özel hayatlarını da sergileyen yarışmacılar insanların acıma duygularını da harekete geçirerek oy toplamaya çalışmışlardır. Her şeyin uzmanı olan jüri üyeleri ve SMS'leriyle oy verecek olan "kutsal Türk halkı" onlar hakkında en iyi kararı verecektir. Dolayısıyla bu yarışmalarda şarkı söyleyebilecek yeterlilikte sese ya da müzik bilgisine sahip olmak daha alt sıralarda bir öneme sahiptir. Yarışmacı bu durumda yarışmayı kazanmak için jüriyi ve izleyiciyi etkileyecek her yolu deneme hakkına sahiptir.

Ses yarışmalarından sonra bu defa ekranlara oyunculuk yeteneklerinin sergilendiği ve 3 sezon yayınlanan oyunculuk yarışmaları gelmiştir. Bu programlara toplamda katılan 58 kişiden sadece 3'ü hala televizyondaki kariyerlerine devam etmektedirler. Bunun dışında kalan tüm yarışmacılar hayatlarında ikinci dizi deneyimi yaşayamadan ekranlara veda etmişlerdir.

Son olarak 28 Kasım 2015'te yayınlanmaya başlayan Big Brother Türkiye adlı yarışma programı televizyondaki röntgenci programların sonuncusu olmuştur. 16 kişinin verilen görevleri yerine getirerek yaşadığı evde her hafta yarışmacılardan 1'i elenmektedir. 101 gün sonunda kazanan 1 kişi 1 milyon lira kazanmaktadır (Big Brother Türkiye, 2015). Her hafta Big Brother tarafından yarışmacılara mutfak masraflarını karşılayabilecekleri parayı kazanacakları

görevler verilmektedir. Bu yarışmalardan birinde evde 8 kişi yaşamaktadır ve 8 kişi bu yarışmada ortak bir şekilde yarışmaları gerekmektedir. Yarışma sonunda 1 hafta harcayabilecekleri 1350 TL kazanmışlardır. Mutfak masraflarına harcanacak para yetersiz olarak görülmüş bu yüzden yarışmacılar arasında tartışma yaşanmıştır (Big Brother Türkiye Arşiv, t.y.). Bu durum insanların kazandıkları bir yarışma sonunda bile yetersizlik duygusu yaşadıklarının ve her zaman daha fazla tüketme arzusu içinde olduklarını göstermektedir. Çağdaş kapitalist toplumlar tüketimciliği bir yaşam biçimi haline dönüştürmek için tüketim daimi bir ihtiyaç haline dönüştürülmelidir. Kişi ihtiyaç duyduğu ürünü tükettiği anda başka bir ürüne ihtiyaç duymalı ve tam bir doyum hissi yaşamamalıdır. Sürekli dönüştürülen ürünlerin satılması için tüketim toplumunda ihtiyaçlar üzerinde sistematik bir istikrarsızlık kurulması gerekir (Yanıklar, 2006, s. 208).

Televizyon toplumun sahip olduğu kültürü tüketim kültürü şekline dönüştürerek pazarlamasını yapar. İnsanlar her an televizyon karşısında tüketim kültürünün doğasında var olan "başarının, mutluluğun göstergesinin alabildiğine tüketim olduğu" (Yanıklar, 2006, s. 210) anlayışına maruz bırakılır. 2015 yılında yayına başlayan ve 2016'da 2. Sezonu yayınlanan Big Brother programının ilk fragmanındaki şu sözler insanların hayatlarında sahip olması gereken şeyleri özetlemektedir: Lüks, konfor ve eğlence.

Sonuç

Yarışma programlarının en önemli özelliği yarışmacıya ve izleyiciye kolay para kazanma arzusu ve bu amacına ulaşmak için önündeki tüm engelleri her ne pahasına olursa olsun aşma duygusu aşılamasıdır. Yarışmacılar bir taraftan elenen yarışmacının arkasından gözyaşı dökerken, diğer taraftan da kazanmak için her türlü hileye başvurabilmektedirler. Bu durum, insanlara kazanmak için her yolun mübah olduğu algısını yerleştirmektedir. Başarının, mutluluğun sırrı alabildiğine tüketim olduğu anlayışı insanlara aşılanmakta ve televizyonda yaratılan imajlar sayesinde insanlara nasıl görünmeleri nasıl düşünmeleri gerektiği öğretilerek tüketimciliğin bir hayat biçimi haline dönüştürülmesi sağlanmaktadır.

Yarışma programlarında kazanmanın yolu jüri üyelerini ve izleyiciyi etkilemekten geçmektedir. Özel hayatlar gösteri malzemesine dönüştürülürken sanat eğitimi de değersizleştirilmektedir. İnsanların hayatları televizyon için harcanabilecek ucuz birer tüketim nesnesine dönüştürülmektedir. 3-3,5 saat uzunluğundaki ilk gösterimin ardından gece tekrarlarıyla günün dörtte birini işgal eden bu programlar için bir stüdyo, çekim ekibi ve bir sunucuya yatırım yapıldıktan sonra hayallerinin, umutlarının ve tüm özel hayatlarının hunharca sergileneceği yarışmacılara ise tanınan bir yıldız olma vaadi ve tek bir kişinin elde edebileceği bir miktar paradan fazlası değildir. Yarışmacı aylarca kendini televizyon önünde sergiler, bir anda milyonlarca insan tarafından tanınır, artık arzuladığı hayata kavuşmuştur ki yeni sezon başladığı anda her şey yok olup gidiverir. Yarışmadan sonra yarışmacıların çoğu içine düştükleri durumdan kurtulmak için psikolojik tedavi gördüğünü açıklamış. Bir kısmı da yaşadığı psikolojik sıkıntılardan kurtulamayarak intihar etmiştir.

İzleyiciler için televizyon izlemek, boş zamanını geçirmek ya da eğlenmek için yapılan bir aktivitedir. Acı, hüzün, sevinç, merak ve aksiyon duyguları insana haz veren duygulardır (Eslin, 1991, s. 59). Yarışma programları tek bir yarışmacı üzerinden bile tüm bu duyguları insanlara yaşatabilmektedirler. Birbiriyle kavga eden yarışmacılar, jüri üyelerinin tartışmaları ve hatta bazen küfürleşmeleri insanlara haz yaşatan duyguları harekete geçirir. Bu durum insani

duyguları da sanallaştırarak insanlar arası ilişkileri yok etmektedir. Toplumun kültürel değerlerinin değersizleştirilmesi yoluyla izlerkitlenin hislerinin gelip geçici olaylara yönlendirilmesi sonucunda toplumsal olaylara karşı duyarsız kişiler ortaya çıkmıştır.

BBG ile başlayan ve Big Brother'la devam eden yarışma programları Türkiye'de 15 yıl boyunca televizyon yayınlarının halkın kültürel gelişmesine yönelik herhangi bir çabasının olmadığının kesin bir göstergesidir. 15 yıl boyunca yayınlanan ve benzer içeriklere sahip 25 yarışma programı insanların özel hayatlarını milyonlarca insanın gözü önüne taşıyarak bunları bir kamuoyu meselesine dönüştürmekte ve ülkenin gerçek gündeminden habersiz bir neslin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

BBG İlk Bölüm 2001. (24.02.2006). http://alkislarlayasiyorum.com/icerik/299250/bbg-ilk-bolum-2001 (erişim: 21.02.2017).

Big Brother Türkiye 28 Kasım'da Başlıyor, (15.11.2015). http://www.gazetevatan.com/oya-dogan-884475-yazar-yazisi-big-brother-turkiye-28-kasim-da-basliyor/ (erişim: 21.02.2017)

Big Brother Türkiye Arşiv Videoları. (t.y.) http://www.startv.com.tr/video/arsiv/program/big-brother-turkiye/12-haftanin-alisveris-gorevinde-neler-yasandi (erişim: 18.11.2016).

Eslin, M. (1991). *TV Beyaz Camın Arkası*. (Murat Çiftkaya, çev.) İstanbul: Pınar.

Gürbilek, N. (1992). *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi.* İstanbul: Metis.

RTÜK (2004). RTÜK Korkusu Yüzünden "Biz Evleniyoruz"un Adı Değişti. (24.02.2004) http://www.habervitrini.com/medya/rtuk-korkusu-yuzunden-biz-evleniyoruzun-adi-degisti-105172 (erişim: 10.07.2016).

RTÜK (2013). Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2012. http://www.rtuk.org.tr/Home/SolMenu/6608# (erişim: 22.10.2015).

Şahin Kaya, Ş. (2009). Televizyonda Kadının ve Kadın Sorunlarının Temsili: Sabah Kuşağı Kadın Programları. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Sosyoloji Dergisi, 21-22*. 127-128.

Türkiye'de Her 100 Yetişkinden 15'i Yarışmacı Olmaya Çalışıyor. (2009). http://archive.ismmmo.org.tr/docs/basin/2009/bulten/23012009_HAYALLERYARISIYOR. (erişim: 22.10.2015).

Uğur Tanrıöver, H. (2012). *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığı 2011.* İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Yanıklar, C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi.* İstanbul: Birey.

PROJECİLİK VE SİVİL TOPLUM KISKACINDA BİR DAYANIŞMA AĞI ÖRNEĞİ: HALKLARIN KÖPRÜSÜ DERNEĞİ

Burcu Şentürk[1] *Cem Terzi*[2] *Zeynep Altın*[3]

Özet

Bu çalışma İzmir'de kurulan ve kendisini bir dayanışma grubu olarak tanımlayan "Halkların Köprüsü Derneği" örneğine odaklanacaktır. Dernek 2014 yılında kurulmuş, iki yıl içinde de Diyarbakır ve İstanbul'da şubelerini açmıştır. Derneğin mali kaynağını sadece üye aidatları ve bağışlar oluşturmakta, hiçbir fon ve benzeri kaynağa başvurulmamaktadır. Halkların Köprüsü Derneği, iş bölümü temelli çalışan ve sınırsız örgütlenme tarzında işleyen bir yapı göstermektedir, yani örgütün hedefleri yönünde belirlenmiş işlere üye ve gönüllüler katılır ve bu işler sona erdikten sonra başka işlerde görev alır, aynı kişiler eş zamanlı yürüyen birkaç işte görev alabilir. Dernek, örgüt karar alma mekanizmalarında ve diğer faaliyetlerinde iç ve dış sınırları kaldırmıştır. Bu örgütlenme biçiminin denetim alanı, merkezileşme derecesi, biçimselleşme, yetki, uzmanlaşma ve işin parçalanması ile belirlenen örgütsel tasarımın sınırlarını en aza indirmekte ve demokratik katılımı güçlendirdiği görülmüştür.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen alan araştırmasında derneğin farklı çalışma gruplarında yer alan ve farklı zamanlarda katılan üyelerle derinlemesine mülakatlar ve odak grup çalışması yapılmaktadır. Derinlemesine mülakatların yanı sıra derneğin kuruluşundan beri yaptığı toplantı raporları içerik analizine tutulmaktadır. Bunlara ek olarak derneğin faaliyet raporları, sosyal medya hesaplarındaki paylaşımları da veri kaynakları arasında yer almaktadır. Yapılan görüşmeler ve kaynakların analizleri ışığında toplumsal hareketler ve toplumsal dayanışma ilişkisi temelinde yeni bir toplumsal hareket örgütlenme modelinin izleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Toplum Kuruluşları, Örgüt Sosyolojisi, Toplumsal Dayanışma, Toplumsal Hareketler*

1. Giriş

Suriye'de yaşanan iç savaştan kaçanların Türkiye'ye sığınmasıyla Türkiye'de mülteci sayısı büyük ölçüde artmıştır. Sayısal artış ile mültecilerin görünürlük kazanmaları Türkiye'de yeni örgüt tiplerinin ortaya çıkmasını, var olan örgütlerin faaliyet alanlarına mültecilik ve göçü dahil etmesini ve yurt dışındaki örgütlerin Türkiye'deki örgütler ile yeni ilişkiler kurmasını da beraberinde getirmiştir.[4] Sadece İzmir'de 55 kamu ve kamu dışı örgüt mültecilerle ilgili çalışma yürütmekte, bunların 31 tanesi ise genel anlamda sivil toplum alanında faaliyet yürütmektedir.

[1] Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, burcu.senturk@ege.edu.tr
[2] Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi ABD, cem.terzi@deu.edu.tr
[3] Uz.Dr., Tepecik Eğitim Araştırma Hastanesi, İç Hastalıkları Kliniği, zeynpdr@hotmail.com
[4] Halkların Köprüsü ve İzmir'de mülecilerle ilgili çalışma yürüten diğer diğer örgütler üzerine yapılan bir çalışma için bkz Tan, 2016.

Bu durum sivil toplum, sivil toplum kuruluşları üzerine yeni bir tartışmayı da yeniden tartışmayı gerekli kılmaktadır.

2. Sivil Toplum Üzerine

Sivil toplum, kamusal alan, sivil toplum örgütleri, gönüllü örgütler gibi kavramlar sosyal bilimler literatüründe sıklıkla tartışılmış, tüm bu kavramlar için henüz ortak bir tanımlamaya varılamamıştır (Anheier, 2005; Edwards 2011; Coşkun, 2006). Farklı bağlamlarda sivil toplum, kamusal alan, üçüncü sektör ya da kar amacı gütmeyen sektör ifadeleri birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanılırken farklı bağlamlarda ise bu ifadeler çatışan yeri geldiğinde birbirini tamamlayan yaklaşımların ifadeleri olarak kullanılmıştır. Örneğin sivil toplum alanı bazılarınca gönüllü derneklerin oluşturduğu bir toplum parçasıdır, bazıları için ise vatandaşların toplumsal hareketlerini ve ilişkilenmelerini temsil etmektedir (Edwards, 2013). Yaklaşımların bir kısmı devlet iktidarı, siyaset ve bireysel özgürlüğe vurgu yaparken diğer kesimi iktisadi işlevler ve sosyal sermaye ve bütünleşme yönünü ön plana çıkarmaktadır. Yapılan tanımlamaların her biri asgari düzeyde sivil toplumun, aile- devlet-iş piyasa arasında kalan bir dizi kuruluş, örgüt ve davranışların oluşturduğu alana tekabül etmektedir (Anheier, 2005). Sivil toplum meselesi Aristotle'dan Cicero, Locke, Rousseau ve Kant'a kadar pek çok filozof tarafından tartışılmış, ancak kavram siyasi önemini 18. Yüzyılın sonlarına doğru Batı Avrupa ve Amerika'da yaşanan gelişmeler ile kazanmıştır (Kumar, 1993). 20. Yüzyılda ise sivil toplum kavramı medeniyet (civility) (Elias), pupoler katılım ve medeni zihniye (verba), kamusal alan (Habermas), toplumsal sermaye (Putnam, Coleman), kültür (Gramsci), aktif toplum (Polanyi) ve komünitarianizm (Etzioni) kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir (Anheier, 2005). Kar amacı gütmeyen kurumlarla ilgili kuramlar çoğunlukla iktisat ve örgüt kuramları alanında geliştirilmiş, sosyal sermaye ve sivil toplum yaklaşımları bu alandaki araştırmaları zenginleştirmiş, sosyolog ve siyaset bilimcilerin alana katkılarını mümkün kılmış ve bu alandaki örgütlerin işleyişi, yönetimi, şeffaflığı ve etkisine kadar pek çok alanda araştırmalara ilgi artmıştır (Anheier, 2005).

Şahsi ve ekonomik çıkarların örgütlenmesiyle aslında sivil toplum kendisini devletten ayırabilmiş ve kendi başına bir alan olabilmiştir, bu haliyle, sivil toplum hem toplumun demokratikleşmesi hem de kapitalist gelişme ve liberal piyasaların yaratılmasıyla yakından alakalıdır. Sivil toplum örgütlerinin önemli bir kesiminin çeşitli kaynaklardan fonlandığı, ya da devlet kontrolüne tabi olduğu düşünüldüğünde sivil toplum gibi bir alanının ne kadar geniş olabileceği ya da sivil toplum örgütlerinin sivil alanda ne kadar hareket edebildikleri sorusu akıllara gelmektedir. Öte yandan kar amacı gitmeyen sektörün iktisadi hacminin gittikçe genişlemesi, bu alandaki örgütlerin devletin sorumluluğunda olan faaliyetlerinin yerine getirilmediği yerlerde ortaya çıkarak devletten bir talepte bulunmadan ve ilgilendikleri meseleleri apolitikleştirmeleri sivil toplumun kendine ait alanının daha da bulanıklaşmasına yol açmakta, gönüllü yapıların "sesi duyulmayanların sesini duyurabilme" kapasitelerini de gittikçe düşürmektedir. Bununla birlikte "sivil toplum fikri " ABD ve Batı Avrupa'nın kalkınma politikalarının bir parçası olarak da dünyaya yayılmaktadır. Yardım programları ve kalkınma ajanslarının sivil toplum kuruluşlarına devasa bütçeler ayırmaları sivil toplum denilen alanın "STK'laşmasına" yol açmaktadır (Ishkanian, 2007). Refah hizmetlerini düşük maliyetle sunabilen STK'lar devletlerin üzerlerindeki yükü rahatlatmakta, devletlerin ve kalkınma ajanslarının amaçlarına hizmet etmekte bu anlamda da toplumda var olan hiyerarşileri ve eşitsiz güç ilişkilerini de yeniden üretebilme tehlikesini taşımaktadırlar. Sivil toplum alanı neoliberal

kalkınma alanının bir parçası olduğu gibi bir direniş alanı haline de gelebilir. Bu çelişkili durumun sebebi toplumsal hareketler, özellikle yeni toplumsal hareketler alanı ile sivil toplum alanının iç içeliği ve bu iki alandaki örgütlerin birbirleri ile olan yakınlıklarıdır. Pratikte, örgütlerin aldığı biçimlerdeki karmaşıklık ve tanımlamalar üzerinde henüz bir anlaşmaya varılmamış olması toplumsal hareketler ve sivil toplum üzerine çalışanları benzer sorular ve benzer literatüre etrafında toplamaktadır (Edwards 2011). Genel anlamıyla toplumsal hareketler, "[e]litlere, otoritelere, başka gruplara ya da kültürel kodlara karşı, elitler, diğer gruplar ve unsurlarla kalıcı bir etkileşim içinde, ortak hedeflere sahip ve dayanışma içinde olan bireyler tarafından geliştirilen kolektif eylemler" olarak tanımlanmaktadır (Tarrow, 2011, s. 7).

Çağdaş toplumsal hareketlilikler ve sivil toplum aktivizmi sokak siyasetine işaret etmektedir ve temsili demokrasiyle yaşanan sıkıntılara (örn. Siyasi parti aidiyetlerinin düşüklüğü) bir yanıt olarak alternatif bir siyaset kavramsallaştırmasını işaret etmektedirler (Della Porta ve Diani 2011, s. 75). Halkların Köprüsü Derneği'nin dilinde bu ihtiyaç "Kamusal Dostluk" kavramıyla ifade edilmektedir.

3. Yöntem

Sosyal bilimciler sivil toplum kuruluşları, örgütleri inceledikleri gibi kendileri de bu yapılar içinde yer alırlar, özellikle son yıllarda bulundukları yapılar üzerinde araştırma yapan, etnografiler yazan sosyal bilimciler görülmektedir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilmekte olan alan araştırmasında derneğin farklı çalışma gruplarında yer alan ve derneğe farklı zamanlarda katılan 6 üye ile derinlemesine mülakat ve 8 üyenin katılımı ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Derinlemesine mülakatların yanı sıra derneğin toplantı ve faaliyet raporları, sosyal medya hesaplarındaki paylaşımları da veri kaynakları arasında yer almıştır. Derneğin şimdiye kadar yaptığı bütün toplantı notları derlenmiş ve içerik analiziyle incelenmiştir.

4. Kısa Tarihçe

Halkların Köprüsü Derneği 2014 yılında kurulmuş 2016 yılından itibaren ise İstanbul ve Diyarbakır'da temsilcilikleri açılmıştır. Dernek özellikle Suriye'deki iç savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınan mültecilere yönelik çalışmalara yoğunlaşmaktadır. Dernek mülteci çalışmaları yapmak üzere kurulmamış, dernek kurulduktan sonra makro politik düzeyde yaşanan ani gelişmeler dernek çalışmalarını bu yöne itmiştir. Derneğin kurucu üyeleri arasında yer alan iki katılımcı kuruluş hikayesini ve derneğin mülteciler ile çalışmaya götüren şöyle aktarmaktadır:

> *Yaklaşık iki yıl önce Türkiye'deki atmosfer çok farklıydı. Barış görüşmeleri ve barışa dair umut çok fazlaydı. Ama öte yandan da bunun çok kolay bir şey olmadığını özellikle bunun toplumsal ayağının çok eksik kaldığını [görüyorduk] …Böyle bir dernek çalışmasını, adının da halkların köprüsü olması Türkiye'de yaşayan halklar arasında bu siyasilerin yürüttüğü barış meselesinin toplumsal ayağını örmek. Neden İzmir, İzmir bu açıdan çok elverişli bir yer, bir işte kendisini demokrat, özgürlükçü bir şehir olarak tarif ediyor. Ama öte yandan böyle ulusalcı reflekslerin falan da çok yüksek olduğu ve toplumsal nefretin de çok kolay yaşandığı bir yer.*

5. Üye Profili-Çeşitlilik

Üyelerin cinsiyet dağılımı hemen hemen eşittir. Kayıtlı 285 üyenin %52,3'ü (149 kişi) kadın, %47,7'si (136 kişi) erkektir. En genç üye 19, en yaşlı üye ise 69 yaşındadır. Yaş ortalaması 38'dir. Dernek üyelerinin yarısından fazlası 35 yaşın altındadır.

Toplumdaki farklı meslek kesimlerinden kişilerin dernek üyesi olduğunu Tablo 1'de görülebilir. Ancak üyelerin mesleklere homojen dağıldığını söyleme zordur zira üyelerin önemli bir kısmı öğrenci ve sağlıkçıdır. Öğrenci, sağlıkçı ve akademisyenler dernek üyelerinin yarısını oluşturmaktadır. Öğrencilerin bulundukları yaş grubu, sorumluluk ve diğer sebeplerle dernek türü faaliyetlere daha çok vakit ayırabilmesi, derneğin faaliyet alanı gereği sağlıkçılara ihtiyaç duyması dernekte öğrenci ve sağlıkçı sayısının diğer mesleklere göre fazla olmasını beraberinde getirmektedir. Ancak bunun yanında derneğin kurucu ekibinin ağırlıklı olarak sağlıkçı ve akademisyenlerden oluşuyor olmasının ana sebebi dernek kurucularının yakın çevrelerinin ve meslektaşlarının derneğe üye olmalarıdır. Dernek üye formlarında üyelere eğitim durumlarına ilişkini bir bilgi sunulmamaktadır, bu sebeple eğitim durumlarına dair sayısal kesin bir bilgiye ulaşmak zordur. Ancak üyelerin meslekleri ile bu mesleklere sahip olmak için gerekli eğitim seviyesi düşünüldüğünde öğrenci olmayan dernek üyelerinin büyük çoğunluğunun üniversite mezunu olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Üye Meslek Profili

MESLEK	KİŞİ SAYISI	YÜZDE
Öğrenci	68	23,8
Sağlıkçı	62	21,7
Akademisyen	25	8,7
Emekli	19	6,6
Mimar-Mühendis	13	4,5
Ticaret-Finans-Muhasebe-Sigorta	9	3,1
Avukat	8	2,8
Memur	8	3,1
Öğretmen	8	7,7
Gazetecilik-İletişim	7	2,4
Teknisyen	6	2,1
Sosyolog ve Felsefeci	6	2,1
Esnaf	5	1,7
Sahne Sanatları	5	1,7
Arkeolog	3	1
STK Çalışanı	3	1
Diğer	10	3
Toplam	**263**	**100**

6. Dernek Faaliyetleri

Halkların Köprüsü Derneği bugüne kadar farklı ülkelerden gelen 100.000 civarı mülteciye çeşitli şekillerde temas etmiş, 5000 civarı mülteciye sağlık hizmeti götürmüştür. Saha

çalışmalarıyla ihtiyaç tespiti, sağlık taraması, ihtiyaçlara yönelik gıda ve eşya paketleri dağıtımı yanı sıra asıl amacı halklar arasında köprü kurmak olan dernek farklı toplum kesimlerini bir araya getirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte derneğin en önemli yaptığı iş kamu kurumlarını mülteciler için sorumluluk almaya, görevlerini yapmaya zorlamak, farklı örgütleri bir araya getirmektedir. Bu da derneğin sözünü politikleştirmektedir. Alandaki diğer STK'lardan ayrıştığı nokta da budur. Tam da bu yüzden kendisini bir dayanışma grubu olarak tanımlamaktadır. Buna ek olarak aslında bir STK olan Halkların Köprüsü Derneği'ni STK'nın liberal kavramsallaştırması böyle bir adlandırma tercihine götürmektedir. Derneğin siyasetle ilişkilendiği bu nokta örgüt yapısına da karar veren ve ilerleyen sayfalarda tartışılacak olan bazı temel ilkeleri de beraberinde getirmektedir.

7. Temel İlkeler

7.1.Maddi Kaynaklara Erişim

Mültecilik alanında faaliyet gösteren yapıların önemli bir kısmı mülteci meselesini hayırseverlik çerçevesinde ele almakta, faaliyetlerini mültecilere yardım ile sınırlandırmaktadır. Özellikle uluslararası yardım derneklerinin yardım faaliyeti konusunda profesyonelleştiği ve hatta bürokratikleştiği de bilinmektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren yerel ve ulusal örgütlerin bir kısmı İslami kardeşlik vurgusu ile yardım faaliyetlerini gerçekleştirirken uluslararası örgütler evrensel değerler vurgusu ile Türkiye'deki mültecilere yardım getirmektedir. [1] Hayırseverlikten ziyade hak temelli sivil toplum kuruluşları da mültecilik alanında çalışmaktadırlar. Mültecilik alanında faaliyet gösteren farklı tipteki yapıların neredeyse hepsi yurt içi ve yurt dışı fonlardan yararlanmakta, faaliyetlerinin bir kısmını profesyonel çalışanlar ile yürütmekte ve proje temelli iş yapmaktadır. Dernek, pek çok STK'dan farklı olarak fonlanmayı reddetmektedir. Yardım teklifiyle gelen pek çok yabancı STK'nın teklifi dahi kabul edilmemektedir. Üye bağışları ile faaliyetlerini yürütmektedir. Derneğin bu tavrı kurumsal yapı tarafından şöyle anlatılmaktadır:

> *Bizim derneğimiz BM ya da AB için projeler hazırlamıyor. Projeciliğin yarı profesyonelliğe yol açtığını; amatör ruhu ve gönüllülüğü engellediğini düşünüyoruz. Gönüllülük bizi pazar ilişkilerinden, ürettiğimiz hizmetin pazar nesnesi olmasından, alınır satılır olmasından koruyor. Devlet (ler)den, ulusal ya da uluslararası hiçbir kurumdan nakdi yardım kabul etmiyoruz. Bağımsız ve sorgulayıcı bir pozisyonu korumayı önemsiyoruz. Gönüllülerin küçük bağışları ve üyelerin aidatları ile işlerimizi yapıyoruz.* (Halkların Köprüsü Derneği 2016, s. 16)

7.1.1. Demokratik Karar Alma

Halkların Köprüsü Derneği, kayıtlı, resmi bir dernek olduğu için bir yönetim kurulu oluşturma zorunluluğu vardır. Bu zorunluluktan oluşturulan yönetim kurulu çoğunlukla kağıt üzerinde anlamlı olmakla birlikte ayrı toplantılar yapmamakta, ayrı bir karar merci oluşturmamaktır. Dernekteki tek karar organı Pazartesi akşamları gerçekleştirilen dernek toplantılarıdır. Toplantılar herkese açık olarak, haftalık ve dernekte yapılmaktadır. Toplantılara katılmak, derneğin faaliyetlerinde bulunmak, toplantılardaki oylamalara katılmak için üye olmak

[1] Müslüman yardım dernekleri üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz. Petersen 2016

gerekmez. Bu durum yönetici- yönetilen ikiliğinin yanı sıra üye-üye olmayan ikiliğini de kırdığı için örgüt bir anlamda "sınırsız örgüt" yapısına sahiptir. Bu örgütlenme biçimi uzmanlaşma, denetim alanı, merkezileşme derecesi, biçimselleşme, yetki, uzmanlaşma ve işin parçalanması ile belirlenen örgütsel tasarımın sınırlarını en aza indirmektedir.

Her toplantı öncesi toplantı gündem maddeleri oluşturulmakta ve üyelerle paylaşılmakta ancak toplantı sırasında da yeni gündem önerileri alınabilmektedir. Bu toplantı gündemleri devam eden işler hakkında bilgi verilmesini içeriyor. Belirli bir işin sorumluluğunu alan kişi her hafta işin ne durumda olduğuna dair toplantıda bilgi aktarımı yapmaktadır. Genelde her toplantıda en az 20-25 kişi yer almaktadır. Üye olan-olmayan herkes toplantı gündemi önerebilir. Üye olan olmayan herhangi birileri mülteciler ya da zayıf gruplar hakkında bir fikrini hayata geçirmek istiyorsa haftalık toplantıda sunar, üyeler tartışır, kabul edilirse bu fikri örgütlemek için bir alt grup oluşturulur. Toplantılarda farklı fikirlerin dinleniyor, tartışılıyor olması katılımcıları örgüt içinde güçlendirmekte, katılımcılar arasında ilişkilenmeleri arttırmaktadır.

7.1.2. İş Temelli Örgütlenme

Halkların Köprüsü Derneği, iş temelli çalışan bir örgüttür. Yani örgütün hedefleri yönünde oluşturulan projelere üyeler katılır ve işler sona erdikten sonra üyeler başka projelerde görev alır, aynı anda yürüyen birkaç projede de üyeler görev alabilir. Saha çalışması, sağlık taraması vs. çalışmaları yapılmaktadır. Ancak faaliyet alanını bununla sınırlı tutmamaktadır. Bahsi geçen çalışmalar için saha grubu, sağlık grubu, kültür –sanat grubu ve tercümanlar grubu vardır. Ancak bu gruplar arasındaki sınırlar net değildir. Örneğin bir kişi hem sağlık alanında uzman hem dil biliyorsa iki grupta da yer alabilir. Üyeler ilgi, bilgi ve yeteneklerine göre gruplarda yer alırlar. Bu ana gruplar dışında ihtiyaca farklı gruplar da oluşmaktadır. Örneğin üyelere dil öğretmek için dil grubu, mülteci ölümlerini takip etmek için almanak grubu oluşturulmuştur. Gruplar çalışmalarını kendi belirledikleri gündemlerle yapıp haftalık düzenli toplantılarda bilgi aktarırlar. Bir grupta yer almak o grubun her etkinliğinde sorumluluk almayı gerektirmez, üyeler zamanlarına göre görev alırlar.

Dernek üyeleri gönüllülük esasına göre iş yapmaktadır. Herkes kendi kaynaklarına göre yapabileceği şeylerin sorumluluğunu almaktadır. Örneğin kamu kurumunda çalışan avukatlar derneğin avukatlığını yasal olarak yapamayacakları için sadece yasal yazışmaları hazırlamakta, emekli gönüllüler mesai saatleri içindeki işleri almakta, arabası olanlar saha çalışmalarında gönüllü olmaktadırlar. Alınan işlerin bitirilmesi raporlama, toplantıda sunma şeklinde yapılmaktadır.

Bunların yanı sıra dernek bütçesi de "esnek" tutulmaktadır. Bütçeye göre iş planları yapılmamakta, yapılacak işlere göre bütçelendirme yapılmaktadır. Bu durum Türkiye'nin gittikçe belirsizleşen ortamında örgütün maddi kaynaklarının daha etkin kullanımı beraberinde getirmekte ancak daha önemlisi üyelerin/katılımcıların iş yapma enerjisini ve kapasitesini çoğaltmaktadır.

Sonuç

Üretim tarzı, nüfus yapısı ve bunlara bağlı olarak toplumsal yapının değişmesiyle toplumlardaki örgütlerin yapılarında da değişiklikler meydana gelmiş, toplumsal mücadelelerin değişen karakteri toplumsal hareket örgütlerinin örgütlenme biçimlerinde de farklılıklara yol açmıştır. Modern toplumsal yapıdaki farklı kimlik ve eğilimlerin görünür hale gelmesi, ekonomik ve

politik sorunların yerel ve ulusal sınırları aşarak küresel ölçeğe de yansımaya başlamasıyla yeni hareketlerin görece daha esnek örgütlenmeye başlamıştır. Aynı zamanda yerel örgütlenme yöntemi daha fazla sayıdaki toplumsal harekette kendini göstermektedir. Tek bir organizasyon tipinin doğru olduğu ve tek bir organizasyon tipinin olması gerektiği varsayımı da geçerliliğini yitirmiştir (Drucker 1999). Örgütler örgüt yapılarını ancak kendi hedefleri ile uyumlu hale getirerek hedeflerine doğru hareket edebilirler. Bu çalışmada incelenen Halkların Köprüsü Derneği barış, öteki olana empati ya da sesi olmayan mültecilerin sesi olma gibi alanlarda, hep gündelik hayat üzerinde eyleyerek, her katılımcının kendisini ve kendi birikimini ''işe döktüğü'' otonom bir dayanışma grubudur. Kendi amaçları ve eyleme geçebildiği siyasi alanın dönüşümü ile birlikte katılımcı ve esnek bir örgüt tipi ile hareket etmektedir.

Kaynakça

Anheier, H. K. (2005). *A Dictionary of Civil Society*, Philanthropy and the Third Sector. Routledge.

Coşkun, M. K. (2006). Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61*(01), 67-102.

Della Porta, D & Diani, M (2011). Social Movements. M. Edwards (der.) *The Oxford handbook of civil society*. içinde (ss. 68-79). Oxford University Press.

Drucker, P. (1999). *21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları.* İstanbul: Epsilon.

Edwards, M. (2013). Introduction. M. Edwards (der.) *The Oxford handbook of civil society* içinde (ss.3-14). Oxford University Press.

Halkların Köprüsü Derneği (2016). Mültecilerin Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. 1. Alan Kurdi Mülteci Çalıştayı 12-13 Mart 2016, İzmir.

Ishkanian, Armine (2007). Democracy Promotion and Civil Society. Martin Albrow, Marlies Glasius, Helmut K. Anheier, & Mary Kaldor (der.) *Global Civil Society 2007/8: Communicative Power and Democracy* içinde (ss 58–85). Global Civil Society - Year Books. London: SAGE

Kumar, Krishan (1993) Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term. *The British Journal of Sociology 44*(3): 375–395.

Petersen, M. J. (2016). *For Humanity Or for the Umma?: Aid and Islam in Transnational Muslim NGOs*. Oxford University Press.

Tan, Denise. (2016). NGOs and Refugees in Izmir/Turkey: Reconsidering Civil Society Conceptions, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Viyana Üniversitesi.

GÜVEN ENDÜSTRİSİ: BİREYSEL EMEKLİLİK SİGORTALARININ SOSYOLOJİSİ

Funda Şerbet[1] *Cevdet Yılmaz*[2]

Özet

Toplumsal refahın artması, tıbbi olanak ve teknolojilerin gelişmesi sonucu yaşam süresi uzamış, yaşlı nüfusun oranı 1980'li yıllardan itibaren önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir. Yaşlı nüfusunda meydana gelen bu artış, genelde ülke ekonomileri özelde ise sosyal güvenlik harcamaları üzerinde bir yük olarak görülmeye başlanmıştır. Eğer sosyal güvenlik sistemleri değiştirilmezse, bu uzun yaşayan nüfusun yükünü hiçbir ekonomik modelin taşıyamayacağı iddia edilerek bireysel güvenlik odaklı yeni bir sosyal sistemin inşasına girişilmiştir.

Devletler sigorta hizmetlerini karşılama ve olası risk durumlarına yönelik vatandaşlarına güven sağlama konusunda sorumluluklarından uzaklaşarak sorumsuz devlet algısını alabildiğince yaygınlaştırma yolunu seçmişlerdir. Bu amaçla da sosyal nitelikli harcamalarda kısıtlamalara yönelmişler, geliştirilen Sosyal Güvenlik Reformları ve özel sektörü destekleyici neoliberal politikaları kendilerine temel almışlardır. Devletin vermiş olduğu sosyal güvence artık, bireylere yeteri kadar güven vermemektedir. Çünkü sosyal güvenlik sosyal olma özelliğinden uzaklaşmış ve bireysel bir sorun haline getirilmiştir.

Özel sigorta fonları, bilhassa özel emeklilik fonları bireylere, bugün sahip olunanların gelecek için de sürdürülmesi adına akılcıl bir tercih hatta ihtiyaç olarak sunulmaktadır. Bugünün çalışan, genç nüfusunun emeklilik ve yaşlılık dönemlerini düşünerek birikime yönelmesi özel emeklilik fonlarını güçlenen bir endüstri haline getirmektedir. Yaşlılığa riskle ilişkili olarak getirilen her açıklama ve yorum bu endüstriyi alansal olarak genişletmekte ve yaygınlığını arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Risk, BES, Neoliberalizm, Güven.*

1. Yaşlılık ve Sosyal Güvenlik Reformu

1980 sonrasının yaşlılık tanımlamasının sahip olduğu anlam nedir? Yaşlılık ve riskin bir arada kullanımının toplumsal çıktıları nelerdir? Bu çıktılar üzerine inşa edilen piyasacı mantık kendini hangi argümanlar üzerinden temellendirmektedir? Tüm bunları anlamak bu piyasanın işleyiş zihniyetini çözme açısından önem taşımaktadır.

Toplumsal refahın artması, tıbbi olanak ve teknolojilerin gelişmesi sonucu yaşam süresi uzamış, yaşlı nüfusun oranı 1980'li yıllardan itibaren önemli bir tartışma alanı haline gelmiştir. Nüfusun yaşlanması, küresel ölçekte toplumsal bir gerçeklik halini almıştır. Birleşmiş Milletler' in tanımına göre bir ülkenin yaşlı nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranı %8 ile %10'un arasında olması o ülke nüfusunun "yaşlı"; %10'un üzerinde olması ise "çok yaşlı" olduğunu göstermektedir. 2014 yılı Türkiye'de yaşlı nüfus oranı %8 iken 2015 yılında %8,2'ye yükselmiş

[1]Arş. Gör., Adnan Menderes Üni., Fen Edebiyat Fak., Sosyoloji Böl., funda.serbet@adu.edu.tr.
[2]Doç. Dr, Süleyman Demirel Üni., Fen Edebiyat Fak., Sosyoloji Böl., cevdetyilmaz@sdu.edu.tr.

olup; 2023 yılına gelindiğinde tahmini %10,2'lik oranla "çok yaşlı" nüfusa sahip ülkeler arasında yer alacağı belirtilmiştir (TÜİK, 2015; 2016).

Ülkeler genelinde yaşlı nüfus oranının artması gerçeği, toplum içindeki artan yaşlı sayısının göz önünde tutularak bir takım iyileştirmeler ve düzenlemelere gidilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Çalışma yaşamı, sosyal yaşam, kent ve mekan, sosyal güvenlik hizmetleri, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri vb. alanlarda yeni politikalara, düzenlemeler ve iyileştirmelere gereksinim vardır. Fakat tüm bu gereksinimler tartışılmak yerine "nüfusun yaşlanması" meselesinin yaratabileceği ekonomik sorunlar üzerine odaklanılmış durumdadır. Yaşlılar, emeklilik, sosyal güvenlik sistemleri ve kriz kavramları yan yana getirilerek tüm insanların kaderini şekillendiren reformlara, uygulamalara gidilmektedir. Bu çalışmada, sosyal güvenlik hizmetlerine dair gerekli ve kaçınılmaz olarak değerlendirilen bu reform ve uygulamaların kendisini temellendirdiği neoliberal arka plan tartışılacaktır. Neoliberalizmin bu alandaki işleyiş zihniyetinin risk kavramından temel alıp, güç kazandığına dikkat çekilecektir.

1990'lı yıllarda, sosyal güvenlik sistemlerine reform gerekliliği düşüncesinin ve bu kurumların özelleştirilmesinin arkasındaki önde gelen güç Dünya Bankası olmuştur. Dünya Bankasının sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin politikalarının temelini, bu sistemlerin sürdürülemez olduğu varsayımı oluşturmaktadır. Dünya Bankasına göre toplumsal refah arttıkça ve tıbbi teknoloji ilerledikçe insanlar daha uzun yaşıyor olmuşlardır. Eğer sosyal güvenlik sistemleri değiştirilmezse, bu uzun yaşayan nüfusun yükünü hiçbir ekonomik sistem taşıyamayacaktır. Bu gerekçeye göre Türkiye'de de nüfus, gelecekte hızla yaşlanacaktır. Mevcut sosyal güvenlik sistemi, bu yaşlı nüfusun gerek emeklilik, gerekse sağlık açısından giderek artan gereksinimlerini karşılayamayacaktır (Erdoğdu, 2006, s.217-218). TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği)' ın konu hakkında, 1997 yılında hazırlamış olduğu Dünya Bankası'nın görüşleri ile paralellik gösteren raporunda sunduğu çözüm: "Sistemin reformist bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması" olmuştur (Akyüz, 2011, s.189-190). Ülkemiz özelinde Sosyal Güvenlik Reformu'yla gerçekleştirilen bazı önemli değişikliklerden bahsetmemiz gerekmektedir:

- **Emeklilik yaşı yükseltildi**: Yürürlükten kaldırılan mevzuatta kadınlar için 58 erkekler için 60 yaş sınırı, hem erkek hem de kadınlar için 65 yaşa yükseltilmiştir.
- **Emekliler için doldurulması gereken prim ödeme gün sayısı artırıldı:** Yürürlükten kaldırılan 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa göre yaşlılık aylığı bağlanabilmesi için 7000 gün prim ödenmiş olması yeterliydi. Sigortalı olanlara yaşlılık aylığı bağlanabilmesi için gereken prim ödeme süresi 7200 güne çıkarıldı.
- **Emeklilik aylıklarına yansıtılan refah payı oranı %100'den, %30'a düşürüldü:** Yaşlılık, malullük ve ölüm aylıklarının hesaplanmasında ortalama yıllık kazanç bulunurken, TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi) artış oranı ve gayrisafi yurtiçi hasıla sabit fiyatları gelişme hızı kadar ayrı ayrı artırılarak güncellenmekte ve böylece refah payı emekli aylığına yansıtılmaktaydı. Yeni düzenlemeyle birlikte refah payı %30'a düşürüldüğü için aylıklara artık yansımayacaktır (Kanıt Yeminli Mali Müşavirlik, 2008).
- **Ölen sigortalının dul eşinin aldığı aylık %50'ye düşürüldü:** 5510 Sayılı Yasa öncesinde (5434 Sayılı Yasa) bir kadın çalışsa dahi kocası ölünce maaşının %75'ini

alabilirken, yeni kanun ile kadının alabileceği oran %50'ye düşürüldü (Memurlar.Net., 2014).

- **5510 Sayılı Yasa ile isteğe bağlı sigortacılık getirildi:** Amacın tüm vatandaşı Sosyal Sigortalı yapmak olduğu belirtilen yasa; kişilerin isteğe bağlı olarak prim ödemek suretiyle uzun vadeli sigorta kollarına tabi olmalarını sağlayan sigortadır. Ay içerisinde 30 gün çalışmayan veya tam gün çalışmayanlar örneğin; ev hizmetlerinde çalışan kadınlar, tarım ve orman işlerinde süreksiz çalışanlar, ev hanımları gibi. 2016 yılı isteğe bağlı sigorta primi en düşük 527 TL olmuştur (SGK, 2016).
- **BES (Bireysel Emeklilik Sigortası) kurularak, yaygınlaşmaya başladı:** Amacı; emeklilik döneminde ek bir gelir sağlayarak bireylerin refah seviyesini arttırmak olarak belirtilen BES, 27 Ekim 2003 tarihinde kurulmuş ve bilhassa 2013 yılından itibaren etkinliği arttırılmıştır. 01.01.2013 tarihinden itibaren sisteme %25 devlet katkısı getirilmiştir. Yapılan birikimden yararlanabilmek için sistemde en az 10 yıl kalmak ve 56 yaşını tamamlama şartı aranmaktadır.

Tablo 1. Bireysel Emeklilik Gözetim Merkezi Verileri (2016)

Yıl	Katılımcı Sayısı	Katılımcıların Fon Tutarı	Emeklilik Şirketi Sayısı
31.12.2003	15.245	-----	11
31.12.2012	3.128.130	20.346,2 milyon	13
31.12.2013	4.153.055	25.145,7 milyon	16
11.11.2016	5.528.849	51.498,8 milyon	19

Bireysel Emeklilik Gözetim Merkezi'nin verilerine (EGM, 2016) göre, 2003 yılında 15. 245 olan katılımcı sayısı bugün 5.528.849 kişiye ulaşmıştır. Aynı zamanda bu tablo, 01.01.2013 tarihinden itibaren devletin yaptığı %25 teşvikin, sisteme katılımda etkili olduğunu göstermektedir. Son üç yılda 2,4 milyon yeni kişi sisteme katılmış, ayrıca 31 milyon TL'lik fon artışı sağlanmıştır. Bu rakam, bireylerin emeklilik dönemlerinde kullanmak üzere yaptıkları yatırımın totalde yüksek bir sermaye birikimine olanak sağladığını göstermektedir. Buna koşut olarak Özel Emeklilik şirketlerinin de sayıca arttığı göz önünde bulundurulursa özel emeklilik fonları sisteminin ülkemiz özelinde de gelişen ve yayılan bir endüstri haline geldiği sonucu çıkartılabilir.

Clark (2000); özel emeklilik fonlarının, küresel kapitalimin özel bir biçimi olduğuna dikkat çeker. Çünkü emeklilik fonlarındaki büyüme, ülkelerdeki finansal yapıyı ciddi bir şekilde değiştirmektedir. Emeklilik fonlarındaki biriken sermaye, piyasalara uluslararası rekabette yatırım fırsatları açısından gereksinim duyulan nakit akışını sağlamaktadır (Vincent, 2014, s.97-99).

2. Güven Endüstrisinin Temelleri

Bireysel Emeklilik fonlarının toplumda yaygınlaşması ve bireyler nezdinde bir ihtiyaç hatta bir zorunluluk haline dönüşmesine sebep olan unsurlar nelerdir? Bu piyasa hangi temellerle toplumda kökleşebilmektedir? Bu soruların cevabını risk kavramı altında birey- devlet ve sermaye ilişkisinde aramak gerekmektedir.

Herkes emeklilikte daha iyi bir gelir, hastalıkta, işsizlikte, sağlık sorunumuz olduğunda ve çocukların eğitimleri için daha iyi koşullar ister. Bu doğrultuda sosyal devlet; bireylerin yaşadıkları toplumda, geleceği ile ilgili bu kaygıları olabildiğince az hissettiren devlet olarak tanımlanabilir. Devletin bu işlevleri yerine getirebilmesi için yaptığı düzenleme ve uygulamalar yani sosyal politikalar onun sosyal niteliğini gösterir. Bu nedenle de devletin rolü eğitim, sağlık politikalarından ekonomi politikalarına; ücret düzeylerinden gelir dağılımına; çalışma koşullarının düzenlenmesinden sosyal güvenlik önlemlerine kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır (Erbaş, 2009, s.67).

Fakat devlet gün geçtikçe bu rolü üstlenme konusunda daha isteksiz durmaktadır. Çünkü çağımıza egemen olan neoliberal ideoloji -bu görüşün önemli temsilcilerinden Friedman 'ın da dikkat çektiği gibi- sosyal devlet ve politikalarını: gençlerin yaşlıları; sağlamların hastaları; çalışanların aylakları sırtında taşıdıkları bir sistem olarak değerlendirmektedir (Özuğurlu, 2013, s.15).

1980'li yıllarla birlikte Türkiye dahil olmak üzere bir çok ülkede devletin sağlık, eğitim, sosyal yardım gibi alanlara ayırdığı bütçeler önemli ölçülerde azalmıştır. Bu gelişmelerin bir diğer yanı da özelleştirme politikalarıdır. Devletin bilinçli bir şekilde boşalttığı alanlara hızla özel şirketler girmiş; sağlık, eğitim, emeklilik gibi alanlar hızla özelleştirilerek piyasa güçlerinin eline geçmiştir. Tüm bu koşullarda, 1980'lerden bu yana Türkiye'de hem özel sağlık hizmetlerindeki artış hem de sigortacılık sektörünün hızla büyümesi bir tesadüf değildir (Ahıska & Yenal, 2006, s.329).

3. Bireyselleşen Risk ve Birey

Türkiye'deki refah, büyük ölçüde aile, akraba ve hemşerilik bağlarına dayalı enformel bir nitelikte sağlanmıştır. Bununla birlikte Bağ-Kur, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Sandığı gibi yapılanmalar sosyal güvenlik alanında çok nitelikli olmasa da belirli işlevlere sahip olmuştur. Fakat bugün, her iki alanda da yaşanan aşınmalar, kişileri bireysel çözüm yolları geliştirmeye itmektedir (Ahıska & Yenal, 2006, s.331).

Ulus, aile, çalışma, gelenek ve doğa gibi kavramlar sanki geçmişle aynı anlama sahip değillermiş gibi gözükmektedir. Çünkü bunlar değişmiştir ve tüm bu süreçler her yerde yaşanmaktadır. Giddens bunlara kabuk kurumlar demektedir. Çünkü bunlar yerine getirilmesi için kuruldukları işlevler karşısında artık yetersiz kalan, biçimde sözde kısacası kabukta var olan kurumlar haline gelmiştir (Giddens, 1999, s.30- 31).

Sosyal refah devletinin içeriğinin boşaltılıp "kabuk kurum"lara dönüştüğü alanlarının, kişinin bireysel çabaları ile doldurulması mantığına dayanan eğilim, neoliberalizmin yükselen değeri olarak öne çıkmaktadır. Buna göre, yaşamın herhangi anında karşılaşılan risk durumlarının geriletilmesi amacıyla özel sigorta ilişkisi içerisine girilmesi, tavsiye edilen ve yaygınlaştırılmaya çalışılan bir değer olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda risklerin bireysel yüzü, yine bireysel çabalarla geriletilip düzenlenecektir (Yılmaz, 2010, s.159).

Neoliberalizm, yaşamın kolektif (dayanışmacı) boyutunu yıkmaktadır. Bütün eşitsizlikler bireysel bir sorumluluğa indirgendiğinden, toplumsal krizlerin bütün biçimleri bireysel krizler olarak görülmeye başlar. Risk konusundaki yeni norm 'yazgının bireyselleşmesi' dir. Risk artık herhangi bir sosyal devlet politikasının üstlendiği 'sosyal risk' olmaktan çıkmakta ve daha ziyade yaşamsal ve bireysel bir risk halini almaktadır. Özne hem bu riskin, hem de bunun

karşılanma tercihinin sorumlusu kabul edilmektedir. Bu sebeple her karar; ister tıbbi, ister eğitimle isterse de yatırımla ilgili olsun tamamen bireye ait olacaktır (Dardot & Laval, 2012, s.385-386).

4. Bireysel Emeklilik Sigortası ve Birey

Devlet ve bankalar işbirliğinde güçlendirilmek istenen Bireysel Emeklilik Sistemindeki hedef kitlenin orta sınıf bireyler olduğu söylenebilir. Çünkü orta sınıfların farkı; meseleyi tam da risk kavramıyla ilişkisi bağlamında üstlenmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Orta sınıf, daha üst sınıflara oranla krizler karşısında daha kırılgan, daha alt sınıflara oranla da kaybedecekleri daha çok şeyi olan görünümleriyle "istikrar"lı bir yaşamı tesis edip korumayı isteyeceklerdir. Bu durumları da onları yeni piyasa değerlerinin en istenilen özneleri yapmaktadır (Yılmaz, 2013, s.107).

Güvenlik herkes için en temel ihtiyaçtır ve emniyet, en gayretli bireysel çabalardan daha güçlü dayanaklar gerektirmektedir. Fakat bugün birçok orta sınıf birey, kontrol etmedikleri talihsizliklere ve diğer olasılıklara karşı özel olarak satın alabilecekleri sigortanın devletin sağlayabileceği düşük, ortalamanın altında olan hizmetlerden daha çok ve daha iyi yarar sağlayabileceği kanısındalar (Bauman, 1999, s. 84).

TÜİK (2015), raporuna göre 2014 yılı yoksul yaşlı oranı %18,3 olarak belirtilmiştir. Emekli maaşlarında yaşanan düşüş olası yoksullaşma riskine karşı çözümler üretmeyi gerektirmektedir. Bireysel emeklilik fonlarının orta sınıf bireylerce tercih edilmesinin en önemli sebebi, emeklilik dönemlerinde alacakları aylıklarla, çalışırken sahip olunan hayat standartlarını sürdüremeyecek olmalarıdır.

Bireysel Emeklilik Sigortası konusunda, 1 Ocak 2017 tarihinde yürürlüğe girecek olan yeni düzenleme ise; 45 yaş altı ücret karşılığı çalışanların, işverenleri aracılığıyla otomatik olarak bir emeklilik planına dahil olmasını içermektedir. İşveren, çalışanını emeklilik planı düzenleme konusunda Hazine Müsteşarlığınca uygun görülen bir şirketin sunacağı emeklilik planına dahil edebilecek. Bakanlar Kurulu, bu madde uyarınca emeklilik planına dahil edilecek işyerleri ile çalışanları ve bu kapsamdaki uygulama esaslarını belirlemeye yetkili olacak. Çalışanın katkı payı, prime esas kazancının yüzde 3'üne karşılık gelen tutar olacak. Sisteme girişte bir defaya mahsus olmak üzere, 1000 TL ilave devlet katkısı sunulacak. Çalışan, emeklilik planına dahil olduğunun kendisine bildirildiği tarihi müteakip 2 ay içinde sözleşmeden cayabilecektir (Güler, 2016).

Sonuç

Bireysel Emeklilik Sistemi 2003 yılından itibaren toplumumuzda mevcut olan bir sistem olmasına rağmen; 2013 yılından itibaren gündelik yaşantımızda daha bilinir, daha konuşulur daha görünür bir nitelik kazanmıştır. Durumun böyle olmasında gerek %25 katkı sunarak kitleleri teşvik eden devletin rolü gerekse de medyanın rolü büyüktür. Gündelik yaşantımızda bir anda konuşulmaya görünürlük kazanmaya başlayan kısaca canlanan bu sistem, bireyleri kendi üzerine düşünmeye yönlendirmiştir.

Bireyleri korkutan unsurlar (kaza, ölüm, yoksullaşma, boşanma, işsizlik, engellilik, iflas, gelecek kaygısı, çocukların geleceği, yaşlılık, güçsüzleşme…) ile sahip olunan ve kaybedilmek istenmeyenler (sağlık, gelir, güç, tüketim alışkanlıkları, mutluluk, huzur, refah...) kısacası

"güven ve risk" kavramlarının bileşenleri üzerine bir düşünmedir bu. O tarihten bu yana (öncesinde değinildiği gibi) BES'e katılım, şirket sayısı ve fonda biriken sermaye oranlarına bakıldığında sayısal anlamda artış olduğu görülmektedir. Bu sonuç, bireylerin kendi üzerlerine olan düşünmelerinin sonucunda risk kaygısının ağır bastığını gösterir niteliktedir. Hiç kimse sahip olunan şeyleri kaybetmek istemez. Bu gerçeklik kitleleri "güven" ve "güvenlik" iddiası taşıyan; olası risk duygusunu kendilerinden ötelemelerini sağlayan mekanizmalara yöneltmektedir. Özel emeklilik fonlarından satın aldıkları güven böylesi bir ihtiyacın ürünüdür. Oluşturulan bu ihtiyaç düşüncesi de kitlelerin istenilen yönde öznelere dönüştürülmesinde, manipülasyonunda önemli bir role sahiptir. 2017 yılında yürürlüğe girecek olan yeni BES düzenlemesi de bu güven endüstrisinin daha da güçlenme, büyüme isteğinin bir sonucudur.

Güveni gerek varoluşsal, gerekse de iş yaşamı, ücret, aile, gençlik, yaşlılık, bugünümüz ve yarınımızda istemek, hissetmek en temel bir vatandaşlık hakkıdır. Bunu tesis edici güçte ise herkesin; vatandaşın, toplumun, devletin, sermaye gruplarının rolü söz konusudur. Bizlerin birey, vatandaş olarak sorumluklarımızı elbette yerine getirmemiz gerekir. Lakin bireyi aşan mevzularda, bir hakemin düzenleyici rolüne ihtiyaç söz konudur. Olması gereken bu hakem şüphesiz devlettir. Devlet sosyal devlet olduğu, kurumlarını çağın tanımlanmış risk olgusuna göre güçlendirdiği zaman bireyler, güvenin satın alınınca tesis edilebilecek bir gerçeklik olmadığını anlayacaklardır.

Kaynakça

Ahıska, M. & Yenal, Z. (2006). *Aradığınız Kişiye Şu An Ulaşılamıyor Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri 1980-2005.* İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Akyüz, F. (2011). *Türkiye'de Kapitalizmin ve Sosyal Güvencesizliğin İnşaası.* İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar.* (Ümit Öktem, çev.). İstanbul: Sarmal.

Clark, G.L. (2000). Pension Fund Capitalism: A Casual Analysis Pension Fund Capitalism: A Casual Analysis Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, 1998, vol. 80B, no.3, pp.139-157

Dardot, P. & Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı*. (Işık Ergüden, çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

EGM (2016). BES Temel Göstergeleri. http://www.egm.org.tr/ (erişim: 23.11.2016).

Erbaş, H. (2009). *Küreselleşme, Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler.* Ankara: Palme.

Erdoğdu, S. (2006). Sosyal Politikada Değişim ve Sosyal Güvenlik Reformu. *Mülkiye Dergisi, 30* (252), 211- 236.

Giddens, A. (1999). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya***.** (Osman Akınhay, çev.). İstanbul: Alfa.

Güler, S. (2016). Bireysel Emeklilik Kanun Tasarısı yasalaştı. http://aa.com.tr/tr/turkiye/bireysel-emeklilik-kanun-tasarisi-yasalasti/626351 (erişim: 23.10.2016).

Özuğurlu, M. (2013) Toplumsal Eşitsizlikler: Kuramsal Kapsam ve Metodolojik Yaklaşımlar.

Mehmet C. Ecevit & Fadime Güneş (der.), Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

SGK (2016). İsteğe Bağlı Sigorta Prim Tutarları, 2016. http://www.sgk.gen.tr/genel/istege-bagli-sigorta-primi-ne-kadar.html (erişim: 18.10. 2016).

Kanıt Yeminli Mali Müşavirlik (2008). Sosyal Güvenlik Reformuyla Yapılan Önemli Değişiklikler. http://www.kanitymm.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=131:sosyal-guevenlik-reformuyla-yaplan-oenemli-deiiklikler&catid=1: haberler &Itemid=73 (erişim: 18.05.2016).

Memurlar.Net. (2014). 5510'a Göre Dul ve Yetim Aylıkları Daha Düşük Çıktı. http://www.memurlar.net/haber/477344/ (erişim: 18.10.2016)

TÜİK (2016). İstatistiklerle Yaşlılar 2015. http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search (erişim: 16.10.2016).

TUİK (2015). İstatistiklerle Yaşlılar 2014. www.turkstat.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=265 (erişim: 16.10.2016).

Vincent, J. A. (2014). Küresel Ekonomi- Politiğin Yeni Biçimleri ve Yaşlanan Toplumlar. Nilüfer Korkmaz & Suzan Yazıcı (Ed.) *Küreselleşme ve Yaşlılık* içinde (ss. 92-135). Ankara: Ütopya.

Yılmaz, C. (2010). *Risk Kapıyı Kırınca.* İstanbul: Libra.

Yılmaz, C. (2013). Orta Sınıflar Üzerine Düşünmek: İstanbul'da Orta Sınıfların Ajandasına Riski Yazmak. Ayşe Çavdar & Pelin Tan (der.) *İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali* içinde (ss. 97-124). İstanbul: Sel.

GENÇ KİMLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİNDE ÜNİVERSİTENİN ETKİSİ: DÜZCE ÖRNEĞİ[1]

Esra H. O. Taşbaş[2] *Metin Kılıç*[3]

Bahar Aykaç[4] *Emel Coşkun*[5]

Özet

Toplum açısından genç birey ve bütünüyle gençlik, içinde dünyaya geldiği, yetiştiği, eğitilmekte olduğu sosyal yapıyı ve o yapıya ait temel özellikleri, hem koruyacak hem de çağın gereklerine göre zenginleştirip geliştirerek kendisinden sonra geleceklere aktaracak bir sosyal potansiyeldir. Sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki bütün bu özellikleri bünyesinde bulunduran gencin kişiliğinin gelişmesinde diğer kurumların yanında üniversitelerin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Yaptığımız araştırma, 2015-2016 eğitim-öğretim döneminde Düzce Üniversitesi'nin farklı fakültelerinde okuyan gençler üzerinde yapılmıştır. Örneklem, tesadüfî örneklem tekniğine göre, evreni temsil etme düzeyi kıstaslarına uygun olarak belirlenmiştir. Açıklayıcı alan araştırması olan araştırmada 497 anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen verilerle Spearman Korelasyon, Mann Whitney-U, Kruskal-Wallis analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin kimlik gelişiminde, cinsiyetin, ekonomik durumun, yaşanılan yerin, okunulan bölüm, üniversite memnuniyeti ve gelecek beklentisi arasında çok boyutlu ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Genç Kimliği, Sosyal Hayat, Üniversite*

1. Giriş

Aile Araştırma Kurumu'nun 1997 yılında yaptığı 'Türk Ailesinde Adolesanların Sorunları' araştırmasına göre, Türkiye'de toplumun kalkınma ve gelişme potansiyelinin en önemli unsuru gençliktir. İnsanın hayat sürecinin, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutu ile önemli bir gelişme ve olgunlaşmanın yer aldığı çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak bilinen gençlik dönemi, insanın bedensel, ruhsal ve sosyal gelişmesinin ve kişiliğinin oluşmasında hassas bir dönemi içerir. Biyolojik, psikolojik, sosyolojik faktörler ve gerçekliklerin tümü, genç bireyin gelişmesinde aynı anda ve birlikte değişip, gelişmediği için tek bir faktöre dayanarak bir gençlik tanımı yapılamamaktadır (Kılıç, 2016a, s. 32). Baran'a (2013, s. 8) göre, genç, "kendi geleceği ile ilgili hayallerini, hedeflerini ortaya koyarken toplum da gençliği kendi devamının sağlanması bakımından geleceği olarak görür". Bu geleceğin şekillenmesinde üniversitelerin rolü göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir.

---

[1] Bu araştırma Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri destek programı kapsamında desteklenmiştir; Proje Numarası: 2015-05-06-374

[2] Arş. Gör., Düzce Üniversite, Fen-Edebiyat Fakülte, Psikoloji Bölümü, esraoguz@duzce.edu.tr

[3] Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversite, Fen-Edebiyat Fakülte, Sosyoloji Bölümü, metinkilic@duzce.edu.tr

[4] Arş. Gör., Düzce Üniversite, Fen-Edebiyat Fakülte, Psikoloji Bölümü, baharaykac@duzce.edu.tr

[5] Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversite, Fen-Edebiyat Fakülte, Sosyoloji Bölümü, emelcoskun@duzce.edu.tr

Üniversiteler sosyal iletişimin yoğun olarak yaşandığı, hem formel eğitim zemini ilişkileri hem de ders dışı serbest zaman aktiviteleri bakımından zengin bir alternatif yelpazesi sunar. Bu iletişim ortamı öğrenciler için sadece mevcut kimliklerini gösterebilmelerine olanak sağlamaz aynı zamanda algılanan/hissedilen kimliklerinin şekillenmesinde de birçok farklı özneyle kurduğu ilişki neticesinde kimliklerin şekillenmesinde de etkin bir rol oynar (Goffman, 1963).

Üniversite, yükseköğretimde bulunan 18 yaş üstü gençlerin zamanlarının çoğunu geçirdikleri, gerek eğitim sebebiyle gerek boş zaman aktiviteleri olanaklarıyla gençlere kendilerini gerçekleştirmeleri için verimli bir ortam sunar. Bununla birlikte, yükseköğretim sadece profesyonel iş yaşantısına değil aynı zamanda yetişkinlerin farklılaşan sosyal yaşantısına da bir geçiş süreci ve hatta belki de hazırlık aşaması olarak nitelendirilebilir. Feldman (1972) öğrencilerin üniversitede gelecek iş yaşantılarında ihtiyaç duyacakları özgül beceri ve tutumları edindiklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Meyer (1972) öğrencilerin, bu beceri ve tutumlara, yeni ve geçerliliği çoğunlukça kabul görmüş sosyal statüler atfettiklerini, bununla birlikte hangi davranışın ve özelliğin uygun hangisinin uygun olmadığı yargısının bu yıllarda oluştuğunu öne sürmüştür.

Her topluluk gibi üniversite öğrencileri topluluğunun da belirli özgül normlar yarattığı ve mensuplarının bu normlar etrafında kimliklerini şekillendirdiklerini söylemekte sakınca yoktur. Ne var ki bu normlar diğer bütün gruplarda olduğu gibi zamanla birlikte değişkenlik gösterir ve üniversite öğrencisi profilini çizerken psiko-sosyal, ekonomik ve kültürel normların değişimlerini takip etmekte de hayati fayda bulunmaktadır. Bu çalışmayla amaçlanan Düzce Üniversitesi'ndeki öğrencileri aracılığıyla bu değişimlerin izini sürmektir.

Toplumsal ilişkilerde bireyle toplum arasındaki karşılıklı etkileşimlere odaklanan sembolik etkileşimciler gençlerin içinde yaşadıkları toplumun kural ve kaidelerini hem bilme ve uyma hem de onlara kendi yorumlarını ve değerlerini katma potansiyellerine odaklanır. Baran (2013, s. 14) bu kuramın sosyolojik açıdan gençlerin kendini var etme konusunda etkili olduğu görüşündedir. Dolayısıyla bu kuram, yetişkinlerin ne söylediğinden çok gencin davranışını etkileyecek şekilde ne yaptığı ve rol modelleri önem taşımaktadır (Bayhan, 2002, s. 40). Egemen kültür içerisinde ortaya çıkan alt kültürler üzerine yoğunlaşan alt kültür kuramları, bu kültürlere dâhil olan gençlerin ait oldukları grubun norm ve değerlerini taşıdıklarını ve bu durumun gençler arasında farklılaşma ve ayrımlaşma yarattığını ifade etmektedir. Gençlerin ait oldukları alt kültürün egemen kültür içindeki konumlanışına göre toplumsal yapıda yer buldukları açıktır (Kılıç, 2011).

Sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamdaki bütün bu farklılıkları ve zorlukları atlatarak yükseköğrenim seviyesine ulaşabilmiş gençler içinde yaşadıkları ve sosyalleştikleri yapıların özelliklerini de beraberlerinde taşırlar. Bu nedenle, üniversite gençliğinin profilini çıkarmak aslında ülkenin sosyo-ekonomik profilini de çıkarmak gibidir ve yaşanan sorunların çözümü için önemli ipuçları sağlamaktadır.

2. Yöntem

Araştırmanın ana evreni üniversite gençliğidir. 2015-2016 eğitim öğretim yılında Düzce Üniversitesi'nin ana kampüsü içerisinde lisans seviyesinde sekiz fakültede 9 bin öğrenci bulunmaktadır (3.899 kadın, 5221 erkek öğrenci), iki meslek yüksekokulunda bin 748 öğrenci (988 kadın, 760 erkek) ve bir yüksekokulda 289 öğrenci (91 kadın, 198 erkek) bulunmaktadır. Bu araştırma ile öğrencilerin üniversiteyi seçmelerindeki belirli faktörleri incelemek ve ilk

sınıflardaki öğrencilerin sosyo-ekonomik profilini çıkarmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda altı fakülteden, sekiz farklı bölümden (Elektrik-elektronik, Makine Müh., Edebiyat, İmalat Müh., Antrenörlük, PDR, Sağlık Yönetimi, İşletme) toplam 457 öğrenci ile 2015 yılının Eylül-Ekim-Kasım aylarında tesadüfi örneklem tekniğine göre görüşme yapılmıştır.

Araştırma soruları bağımsız ve bağımlı değişkenler göz önünde bulundurularak güvenilirliği arttırmak adına kapalı, açık ve yarı açık uçlu soru tiplerinden oluşturulmuştur. Likert tipi soru tekniğinden yararlanılarak oluşturulan sorular açıklayıcı alan araştırmasına katkı sağlamıştır. Hazırlanan toplam 69 adet araştırma sorusu ile öğrencilerin sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerinin farklı açılardan değerlendirmek amaçlanmıştır.

3. Bulgular

3.1.Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinin yaş ortalaması 19 ve 20 yaşlarında ağırlık göstermektedir. Öğrencilerin geldikleri yerlere baktığımızda sadece %10'unun kırsal alandan geldiği gözlenmektedir. Bu da öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%90) kentlerden geldiğini göstermektedir. Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin ikamet yerlerinin eşit dağılımlı şekilde ilçe ve iller de olduğu görülmektedir. Kardeş sayısı ile ikamet yerlerine baktığımız da öğrencilerin büyük kısmının (%68) iki ya da üç kardeşli olduğu görülmektedir.

Aile yapısı açısından öğrencilerin %83,5'inin çekirdek aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerin ailelerinde çalışan nüfus ve mesleklere bakıldığında annesi ev kadını olan öğrencilerin oranı %70 ile hayli yüksektir. Anne mesleğini ücretli işçi olarak tanımlayanların oranı ise sadece %7'dir. Bu oranlar çoğu öğrencinin ailesinde sadece babanın ücretli çalıştığını göstermektedir. Aile açısından bir başka önemli veri de hane geliridir. Ankete katılan öğrencilerin yaklaşık %20'sinin hane gelirinin asgari ücret ve altında olduğu, %27'sinin ailesinin gelirinin 1301-2000 TL arasında gelire sahip olduğu, %25'inin gelirinin ise 2001-3000 TL arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler dikkate alındığında öğrencilerin yarısından çoğunun hane gelirinin 2000 TL ve altında olduğu görülmektedir. Bu veriler daha fazla öğrencinin potansiyel olarak burs ya da çalışma olanaklarına erişme isteğinde olduğunu göstermektedir.

3.2.Gelir Düzeyi: Öğrencilerin Yarısı Dar Gelirli

Öğrencilerin aylık gelirlerine baktığımızda yaklaşık yarısının (%44,8) aylık harçlığının 301-500 TL aralığında olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %15'i 300 TL altında, %20'si ise 501-700 TL aralığında harçlık aldığını söylemiştir. Genel toplamda ankete katılan öğrencilerin %60'ının aylık 500 TL ve altında harçlık aldığı ya da gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyete göre, erkek öğrencilerin (Mdn=247,84) kadın öğrencilerden (Mdn=194,84) anlamlı düzeyde daha fazla harçlık almaları (U=30.332, z=4. 470, p=.00) üniversite öğrencileri arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bunu destekleyen başka bir bulgu da kadın ve erkek öğrencilerin ailelerinin ekonomik gelirlerinin anlamlı bir fark oluşturmamasıdır (X(4)=5.57, p=233).

Öğrencilerin ellerine geçen harçlık miktarı gelecekte çalışmak istedikleri sektörlere göre de farklılık göstermektedir (H(3)=15.48,p=.001). Özellikle kendi işini kurmak isteyen öğrencilerin kamu kurumunda çalışmak isteyenlere göre daha fazla harçlık aldıkları görülmektedir (p=.001). Bir başka önemli veri öğrencilerinin %11,5'inin ücretli bir işte çalışmasıdır. Bu oran içinde

erkekler (%90) kadın öğrencilere göre daha fazla oranda çalışmaktadır. Bu bulgu Düzce'de kadın öğrencilerin çalışma olanaklarının erkek öğrencilere göre daha kısıtlı olması ile desteklenebilir.

3.3.Kariyer Tercihleri

Öğrenciler "Öğrenim gördüğünüz mesleğin iş hayatındaki parasal getirisi sizce nasıldır" sorusuna büyük çoğunluğu (%12) çok iyi ya da orta (%72) şeklinde yanıt vermişlerdir. Bu yanıtlar öğrencilerin meslek tercihlerinde gelirin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Nitekim öğrencilere geleceğe yönelik en büyük beklentileri sorulduğunda ilk sırada "iş sahibi olmak" gelmektedir. Benzer şekilde öğrencilerin büyük bir kısmı gençliğin en önemli sorunu olarak işsizliği (%28,3) sonra da ekonomik sorunları (%26,7) görmektedirler. Toplumsal cinsiyet alanında bir başka farklılık da iş alanında görülmektedir. Kadın öğrencilerin yaklaşık yarısı (%46) kamuda çalışmayı tercih ettiklerini söylerken bu oranın erkek öğrencilerde %22 olduğu görülmektedir.

Erkek öğrencilerin önemli bir kısmı (%39) kendi işlerini yapmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu istek özellikle erkek öğrencilerin yoğun olduğu mühendislik bölümlerinde, Sağlık Yönetimi ve Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik gibi bölümlere göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. İl merkezlerinden ve kırsal alanlardan gelen öğrenciler karşılaştırıldığında ise kırsal alandan gelen öğrencilerin öncelikli tercihinin kamuda çalışmak olduğu (%43), şehirden gelenlerin ise %40'ının kendi işini yapmak istediği görülmektedir. Yapılan ki kare analizine göre köyde yaşayanlar kendi işini kurmayı ilde yaşayanlara göre anlamlı olarak daha az istemektedirler ve köyde yaşayanlar kamu sektöründe çalışmayı anlamlı düzeyde daha fazla istemektedirler (X (6)=13,56 p=.035).

3.4.Kültürel Faaliyetler ve Öğrenci Toplulukları

Düzce ili kısıtlı kültürel imkânları olan bir şehirdir. Şehir merkezinde bir sinema bulunmakta ve dönemsel olarak tiyatro oyunu ve konser izleme imkânı doğmaktadır. Üniversitede ise öğrencilerin oluşturduğu bir sinema, tiyatro ve müzik toplulukları bulunmaktadır. Bu olanaklar çerçevesinde ankete yanıt veren öğrencilerin sinema ve tiyatroya gitme sıklıklarının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Ankete yanıt veren öğrencilerin %60'ı sinemaya fırsat buldukça gittiklerini, %80'i ise fırsat buldukça tiyatroya gittiklerini belirtmişlerdir. Ayda bir defa sinemaya giden öğrencilerin oranı %20, ayda bir oyun izleyebilen öğrenci oranı ise %10'dur.

Elde ettiğimiz bir başka önemli veri de, üniversitede serbest zaman etkinliklerine katılma ile öğrencilerin ellerine geçen harçlık miktarı arasında yapılan ikili karşılaştırmada anlamlı düzeyde ilişki olduğudur (H(5)=20.192, p=.001). Özellikle dar gelirli öğrencilerin etkinliklere daha az katıldığı görülmektedir. Bu da üniversite kampüsü içerisinde ücretsiz ya da çok cüzi ücretlerle yapılan etkinliklerin önemine ortaya koymaktadır.

3.5.Karşı Cinsle İlişkiler ve Evliliğe Bakış

Araştırmaya katılan öğrencilerin %40'ının flörtü olduğu görülmektedir. Bu oran genel toplamda kadın ve erkek öğrenciler arasında aynı iken özellikle erkeklerin yoğun olduğu antrenörlük bölümü (%64) ve işletme bölümü (%5 0) öğrencileri arasında flört etme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir (X (7) = 21, 88, p=.003).

Araştırmanın önemli bulgularından biri de öğrencilerden flörtü olanlar (Mdn=241.17) olmayanlara göre kendi gelecekleri (Mdn= 216.02) konusunda anlamlı derecede daha ümitli oldukları görülmektedir (U=21.629,z= -2.156, p=.031). Gelir durumu ve flört etme ilişkisine baktığımızda flörtü olan öğrencilerin (Mdn=252.22) olmayanlara göre (Mdn=208.90) ailelerinden daha fazla harçlık aldıkları görülmektedir (U=19.629, z=-3.641, p=.00). Bu da aylık gelir ile sosyalleşmenin doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Flört ile evlilik öncesi cinsel ilişkiye bakış açısını karşılaştırdığımızda ise flörtü olanların evlilik öncesi cinsel ilişkiye çok daha ılımlı baktıkları (%33) görülmektedir (X (1)=9142, p=.002). Flörtü olmayanlarda bu oran %20'dir. Cinsiyete göre erkek öğrencilerin %35'inin evlilik öncesi cinsel ilişkiye olumlu baktığını, kadın öğrencilerde ise bu oranın daha düşük (%11,5) olduğu görülmektedir. Evlilik öncesi cinsel ilişki olabilir mi sorusuna dört öğrenciden biri evet diye yanıt vermiştir. Öte yandan dindarlık ve flört arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir yani dindar/muhafazakâr öğrenciler de kendilerini "dindar" olarak tanımlamayan öğrenciler kadar flört ettiği görülmektedir. Gelir ve evlilik öncesi cinsel ilişki arasında da doğrusal bir ilişki görülmemiştir.

3.6.Mutluluk Veren Faaliyetler: Uyku, Yemek, Spor

Önceden seçmeli şıklarla "sizi en fazla mutlu eden şey nedir" sorumuza her üç öğrenciden birisi "uyumak" olarak yanıt vermiştir. İkinci sırada spor yapmak ve üçüncü sırada yemek yemek olduğu görülmektedir. Bu veriler öğrencilerin gündelik temel faaliyetleri seçmeleri açısından anlamlıdır.

"Hayatta en çok değer verdiğiniz şey nedir" sorumuzu ise her dört öğrenciden üçü "aile" olarak yanıtlamıştır. İkinci sırada başarı ve dini inançlarını sıralamışlardır. Hayatta başarılı olmanın en önemli şartı nedir sorusuna ise öğrencilerin yaklaşık yarısı "namuslu ve dürüst bir insan olmak" yanıtını vermişlerdir. Daha sonra kişilik özellikleri ve iyi bir eğitim gelmektedir.

3.7.Sorunlar ve Geleceğe Dair Beklentiler

Anket katılımcılarından bugünün gençliğinin en önemli sorunlarını nasıl gördükleri de sorulmuştur. İşsizlik ve ekonomik sorunlar %28 ve %27'lik oranlarla ilk sıralarda geldiği görülmektedir. Üçüncü sırayı psikolojik sorunlar (%18,8) ve dördüncü sırayı ailevi sorunların (%12,3) aldığı görülmektedir. Benzer şekilde öğrencilere geleceğe yönelik en büyük isteğiniz nedir diye sorduğumuzda her üç öğrenciden birisi sağlık, her dört öğrenciden birisi iş ve %12,4'lük kesim ise zengin olmak yanıtını vermiştir. Gelecekte başka bir ülkede yaşamak istediğini söyleyen öğrencilerin oranı ise %9'dur. Cinsiyete göre "Geleceğe yönelik en büyük isteğiniz-beklentiniz nedir" sorusuna verilen yanıtların dağılımı da değişmektedir. Kadın öğrenciler için iş, erkek öğrenciler için sağlığın ve zengin olma beklentisinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Geleceğe dair ümitli olduğunu söyleyen öğrencilerin oranı ise %60'ı bulmaktadır. Öğrencilerin okudukları fakültelere göre geleceklerinden ümitli olma durumları değişmektedir (H=25,530, p=.00). Çiftli gruplarla oluşturulmuş ayarlanmış p değerlerine göre mühendislik fakültesinde okuyanların işletme fakültesinde okuyanlara göre (p=.008) gelecekten daha ümitli oldukları görülmektedir. Bir başka veri de öğrencilerden aktif olarak bir spor dalıyla uğraşanlar (Mdn=241) uğraşmayanlara göre (Mdn= 216,56) kendi gelecekleri için daha umutlu (U=21359, z=-2,108, p=.035) olduklarını söylemişlerdir.

Sonuç

Üniversiteleşme oranının hızla yükseldiği günümüz Türkiye'sinde düşük puan alan öğrencilerin çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı ikamet ettikleri büyük şehirlere yakın bir üniversiteyi tercih etmeleri, araştırmamızda ve incelenen literatürde yapılan araştırmalarda göze çarpmaktadır (Kılıç ve Şener, 2013, s. 226; Kılıç, 2016b). Nitekim bizim araştırmamız da öğrencilerin büyük kısmının dar gelirli ailelerden geldiğini göstermektedir. Düzce Üniversitesi öğrencilerinin demografik özellikleri incelendiğinde, kentli ve çekirdek aile yapısına mensup öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Türkiye genelindeki kadınların ücretli işgücüne düşük katılım oranı Düzce öğrencilerinin ailelerinde de görülmekte ve araştırmaya katılan her üç öğrenciden birisinin annesi çalışmamaktadır. Nitekim araştırma bulguları arasında dikkati çeken konulardan birisi de kadın ve erkek öğrenciler arasındaki farklardır. Bu farklar özellikle aylık gelir/harçlık, cinsel konulara bakış ve iş beklentisi alanlarında farklılaşmaktadır. Erkek öğrenciler daha fazla harçlığa sahip, cinsel konularda daha az muhafazakar ve özel sektörde çalışmaya ya da kendi işini kurmaya daha heveslidir.

Bu çalışma, sahip olduğu kısıtlılıklara rağmen bölgede benzer çalışmaların az sayıda yapılmış olması bakımından kıymetli görülmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalarda, daha fazla fakülteyi ve öğrenciyi kapsamak şüphesiz bulguların genellenebilirliğine katkı sağlayacaktır. Türkiye'de bulunan diğer üniversitelerde benzer çalışmaların yapılması üniversiteler ve şehirler arasında karşılaştırma yapılmasına imkan tanıyacaktır.

Kaynakça

Aile Araştırma Kurumu (1997). *Türk Ailesinde Adolesanların Sorunları*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Baran, A.G. (2013). Genç ve Gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi, 1* (1), 6-24.

Bayhan, V. (2003). *Gençlik Kimliği: Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili.* İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya.

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.

Feldman, K. A. (1972). Some theoretical approaches to the study of change and stability of college students. *Review of Educational Research 42*(1), 1–26.

Kılıç, M. (2011). Serbest Zaman Etkinliklerinin (Rekreasyonun) Çocuk Suçluluğunu Önlemesindeki İşlevinin İncelenmesi, *1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Yetişkin Bildirileri Kitabı-2* içinde (ss.106-117). İstanbul.

Kılıç, M. & Şener, G. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Etkinliklerine Katılımlarındaki Sosyolojik Etkenler ve Yapısal Kısıtlamalar. *Journal of Higher Education & Science / Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3*(3): 220-227.

Kılıç, M. (2016a). *Gençlik Şiddet ve Serbest Zaman,* Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

Kılıç, M. (2016b). Leisure Time Use of University Youth within the Campus: Duzce Example, *5th Annual International Conference on Humanities and Social Sciences* içinde (ss. 328-

333). 22-25 September, Budapest, Hungary.

Meyer, J. W. (1972). The effects of the institutionalization of colleges in society. Feldman, Kenneth A. (ed.) *College and Student: Selected Readings in the Social Psychology of Higher Education* içinde (ss. 109–126). Pergamon Press, Elmsford, NY.

BİR GÜNDE KANAT ÇIRPMAYI ÖĞRENMEK

Özlem Ekin Teker[1]

Özet

Bu çalışma, Yönetmen Ettore Scola'nın İtalya'da gözlemlediği toplumsal hafıza ve mekân ilişkisiyle ilgilidir. Ettore Scola, Özel Bir Gün (1977) filminde, faşizmin bir nostalji olarak benimsenmesinin, tehlikeli bir düşünce biçimi olduğunu aktarır. Çalışma Scola'nın işaret ettiği İtalyan Faşizmi'nin yapısı ve insanlar üzerindeki hakimiyetine değinecektir. Hakimiyetçi bir yapının dışarıda bıraktığı figürlerin davranışları ve birbirleriyle kurdukları iletişim yoluyla oluşturdukları "karşılaşma alanı" irdelenecektir.

Geçmişin, bugünü anlamak üzere incelenmesinin bir örneği olan Özel Bir Gün filmine baktığımızda, iki karakter öne çıkmaktadır. Bunlar: Antionetta ve Gabriella'dır. Bourdieu'nun düşüncesine göre filmde yer alan figürlerin eylemlerinin tutumuna bakarak, kadın ve adamın bir gün içinde karşılaşmalarından doğan özgürleşme ve değişimlerine tanıklık ettiğimiz söylenebilir.

Tanıklığımıza neden olan, iki insanın karşılaşmasını sağlayan Antionetta'nın evinde beslediği kuştur. Kuş kendi bedeniyle yuvasını oluşturandır. Temelde yuva, kuşun bedeninin bir görüntüsüdür. Onun kendi bedeninden oluşturduğu yuva gibi, Antionetta ile Gabriella birbirlerine yuva olur; Bireyleşmenin sınırlarını birbirlerini tanıyarak, konuşarak, severek ve acı çekerek keşfederler; Onları tanımlayan her şeyi belirlemiş iktidara rağmen özgürleşmek için çaba harcarlar; Faşizmin dondurmak istediği zamana karşın, bir gün gibi kısa bir süre içinde özgürleşmeye adım atarlar. Kısaca, "tanrı-insan"nın hegemonyası altında, iki farklı insanın bir araya gelebilmesi, bu filmin yeniden incelenmesini haklı kılar.

Anahtar Kelimeler: *Özel Bir Gün, Ettore Scola, Bireysel dönüşüm/Toplumsal dönüşüm*

1. Başlangıç

Film Hitlerin 1938 yılında trenle Roma'ya gelişini karşılayan İtalyan halkının coşkusuyla açılır. Hitler ve Mussoli'nin Roma'da buluşmasını ve bu buluşmanın törenle taçlandırılmasını konu eden bir günü ele alan yönetmen Ettore Scola[2], görüntüyü törenin sesleri eşliğinde birbirine bakan pencerelere sahip, çok katlı bir binaya yöneltir. Saat sabahın 6 sularıdır ve burada

---

[1] Sanatta Yeterlik Öğr. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı, ozlemekint@gmail.com
Bu çalışma Prof. Nurçay Türkoğlu'nun İletişim ve Kültür dersi kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından ötürü çok teşekkür ederim.

[2] 1977 yılında çekilen Özel Bir Gün film için Deborah Young'ın analizine dikkat edersek: "1922 ile 1943 yılları arasında devam eden Faşist Periyot ile daha sonra gelen İtalyan sinemasının mücadele ettiğini belirtir. Özellikle Neorealist hareketin Faşizmi ele alışına dikkat çeken yazar, 1970'lerin sonunda İtalya'da nüfusun çoğunluğunun Faşist geçmişe bakış açısının nostalji olduğunu belirtir. Deborah Young, Scola'nın İtalyan Komünist Partisi'nin önde gelen güçlü entelektüellerinden biri olmasının Özel Bir Gün filmine katkıda bulunduğunu söyler. Savaşın dehşet anılarının solmaya başladığı bir zamanda, Scola İtalyanların gerçekte hoşlandıkları faşizmin ne olduğu üzerine bir film yapmıştır." (Young, 2015)

yaşayan herhangi bir kadın ailesinin törene katılmak için giyeceği kıyafetleri ütülemektedir. Bu kadın Antionettadır.

1.1.Antionetta

Kadındır. Annedir. Ailede düzeni sağlayan ve koruyan tipi canlandırır. Hitler'in Roma'ya geliş törenine bütün aile katılır. Antionetta dışında. Onun törene katılmama nedeni hizmetçisi olmamasıdır. Aile üyelerinin evden ayrılmasıyla Antionetta dağınık bir evi toplamak üzere yalnız kalmıştır. Dışarıda ise faşizmin temel bileşenlerinin oluşturduğu gösteri başlayacaktır. Bunlar sermaye sınıfı ve yüksek kademedeki militarist güç ile çevresinde dizilen halk kitleleridir. Bu bileşene karşı koyabilecek kamusal alanın yok edilişi, dolayısıyla burjuva kamusalın herhangi bir geçirgenliğe izin verebileceği alan kalmamıştır. Kadınlar, erkekler ve çocuklar iktidarın içinde eriyip gidenlerdir. Bildiğimiz; gündelik hayatın içinde ayların, haftaların, günlerin dahası bir gün'ün bile yaşanamamasıdır. Fakat Antionette, günlerini, haftalarını evindeki dağınıklığı toplayarak, çocuk doğurarak ve onlara bakarak, kısaca faşizmin mutluluğu yalanıyla geçirmekten sıkılmıştır. Görünen o ki, faşizmin yalancı mutluluğu, sermaye sınıfı ve ona hizmette sınır tanımayan militarist güçte kendini yaşatmaktadır. Dahası o çevreye çeşitli olanaklar sunuyormuş gibidir. İşte bu olanaklar altı çocuk sahibi Antionette'nın evine uğramaz**.** Kadın, vaat edilmiş mükemmel uyumlu toplumda, evinde mutsuzluğuna hapistir. Mussolini'yi karşılama töreninde ise deyim yerindeyse bir sokak tiyatrosu oynanmaktadır. Paul Corner, kamusal alanın faşizm tarafından yıkıldığını ve oluşturulmuş yeni kamusal alanın da fonksiyonsuz bir şeye dönüştüğüne işaret eder. Birçok faşistin desteğiyle kamusal alanın adeta bir "sokak tiyatro"suna çevrildiğinden bahseder. Hitler'den farklı olarak, Mussolini'nin görselliğin "her şey demek" olduğu düşüncesinin altını çizer. İşte bu her şey, kamusal alanı hiçbir şeye dönüştürme çabasının başat unsurlarındandır.[1] Mussolini egemenliğinde oluşamamış kamusal hayat tanımlaması böyle iken, bu düzende yaşayan bireylerden herhangi biri olan Antionetta uyumsuzdur. Bunun temel nedeni tarihsel olarak özel alan ile ilişkilendirilmiş kadına, özel alanın tarihsel adaletsizliğinin dayatılmasıdır. Sonuçta erkek karşısında "kişisel alandaki bütün iktidar ilişkileri görmezden gelinen kadın" (Benhabib, 1996, s. 254) karşımıza çıkmaktadır. Örneğin yatağının başucunda Meryem Ana ve Bebek İsa resmi asılıdır. Bu Antionetta'yı kolektif arzuya yönlendiren görüntüdür. Aynı zamanda kutsallaştırmadan bahsedebileceğimiz bu yönelim Piere Bourdieu için iktidar ilişkilerini yeniden üreten dini sermaye alanının yansımalarından biridir. Bourdieu'ya göre **"**inanç bir sermaye biçimidir. Ve düşünür, bu sermaye biçiminin farklı alanlarda meşrulaşmış olmasından bahseder". Bu bahse eşlik eden Tanrı vergisi yetenek, zeka ve seçkincilik gibi tanımlar filmde Mussoli'nin bedeninde somutlaşmıştır. Böylece Antionetta çocuklarını tören için hazırlamaya çabalarken yanı başında ona destek olan tanrı, bir bedene sahiptir; Mussolini evlerin içlerini Hitler'i karşılama töreni sesiyle dolduran yarı tanrıdır. Antioneta'nın evinde çoğunlukla manzara resimleri bulunur. Sanatsal beğeniyi irdeleyen Bourdieu bu resimlerin beğeni sahibinin salt gelir ve eğitim düzeyi ile ilişkilendirilemeyeceğini, tıpkı bir habitus gibi

---

[1] Öncelikle Pierre Bourdieu ve Jürgen Habermas arasındaki fikir ayrılığını sosyoloji alanında çalışan bilim insanlarına bırakmayı bir borç bilirim. Ardından Paul Corner'ın dile getirdiklerini dip not olarak düşmek isterim: "Habermas tarafından tanımlanan faşizmin yapısal dönüşümü ile ilgili ortak şey, insanların izleyici ya da tüketici olarak mitler, siyasi tiyatro, çıkarlar ya da olaylar açısından var olmasıdır. İnsanlar, bazı yollarla hizmet ve çıkarlar nedeniyle müşteri haline gelir. Kimileri de faşizmi istismar kaynağı olarak kullanır. Fakat onlarda aktif karar verici olarak mevcut değillerdir." (Corner, 2013, s. 112-113)

incelenmesi gerektiğini belirtir. Antionetta'nın düşük gelir düzeyi ve düşük eğitim grubu içinde olduğunu ifade ederken, filmde bu gruba dair en güçlü beğeni özelliğinin dış görünüşün temsili üzerine olduğu söylenebilir.

Filme dönersek, Antionetta'nın yaşadığı cehennemi en iyi küçük oğlu özetler: Çocuk okula gitmek istemez. Antionnete ise nedenini sorar ve oğlunun şişman olduğu için okulda alay konusu olduğunu öğrenir. İşte idealize edilmiş toplum, giyim şeklinden, ten rengine, vücut yapısına ve hatta kilosuna kadar hayatını güzel olarak belirlenen ölçütlere göre geçirmek zorundadır. Çocuk bu stilizasyonun dışlanmışlığını hisseder. Tam o esnada Antionettanın çocuğuna verdiği yanıt izleyiciyi umutlandırır: Şişmanlar güzeldir. Evet, şişmanlar, kısalar, zayıflar, kadınlar, eşcinseller güzeldir'e dönüşecektir filmin ekseni. Ayrıca film için Michel Drucker'ın Sophia Loren ile söyleşisinin altını çizmek gerekir**.** Aktris bu filmde "küçük bir elbise, delik bir terlik, eğirilmiş iplikten bir çorapla ve hiç makyaj yapmadan kamera önüne geçer." (Drucker & Loren, 1977) Kısaca Antionette bir işçidir. Bu işçinin bir hobisi vardır: Faşist liderlerin fotoğraflarından albüm yapmak. Fotoğrafın bu yalın gücü sinema içinde de karşımıza çıkar. Ben bu gücü Laura Mulvey'in Andre Bazin okumasıyla ilişkilendirebileceğimi düşündüm: Çünkü Antionetta'ya göre fotoğraf ölümlü kişilerin ölümsüzleştirilmiş hali gibidir. Paralel olarak Bazin için fotoğraf yaşam ile ölümün arasında bir yerde varlık bulur. Kanımca bu, fotoğrafın taşıdığı mistifikasyonu doğrulamaktır. Dahası Bazin bu görüşe katkı sunar: "Fotoğraf aslında doğal varlığı ikame etmek yerine, onun düzenine katkı koyar." (aktaran Mulvey, 2012, s. 71)Ve işte mitolojinin aktarımı bu görüşle pekişecektir. Antionetta evinde, koltuğunda otururken, mitolojik kahramanlarından, daha doğrusu faşist kahramanlarından ayrılmaz, onlara albümü sayesinde bağlanır. Ama Antionetta Nedir? Bir kadındır. Ve Maria-a Macciocchi faşizme dair yazılarında ataerkil sistem içinde kadına sunulanın "devlet aitliği" olduğunun altını çizer. Bir başka önemli görüşü de "Mussolini'ye güneyli köylü kadınların "Mussolini-Tanrı-İnsan" demeleri, hiçbir önemli gerici hareketin kadınların desteği olmadan durumunu sürdüremediğidir." (Macciocchi, 1979, s. 116-117) Nihayetinde bu destek gerek üst sınıf kadınlardan gerekse işçi sınıfı diyebileceğimiz Antionetta'dan İtalya rejimine sunulur. Temelde Birinci dünya savaşı sonunda ortaya çıkan korkunç tablo ardından, Mussolini'nin kadınlara etkisini gerek Ataerkil Roma efsaneleri gerekse seremoniden farksız kıldığı halka seslenişi güçlendirmiştir. Keza Maria-a Macciocchi, Mussolini söylevlerinin taşıyıcı ayaklarının mitoloji olduğunu belirtir.

1.2.Gabriella

Anionetta'nın aile üyelerinin törene gidişinin ardından evde beslediği kuş karşı pencereye uçar. Kuşu almaya başka bir eve giden Antionette bu evde ilginç bir adamla karşılaşır. Michelet'te (aktaran Bachelard, 1996, s. 121) kuş'un anlatımı oldukça ilginçtir. Filmde yer alan iki ana figürün karşılaşmasından doğan özgürleşmeyi anlatabilir:

> *Kuş, hiç aleti olmayan bir işçidir. Ne sincabın eline, ne de kunduzun dişine sahiptir. Onun kullandığı tek gerçek alet kendi bedenidir; malzemeleri bastırıp sıkıştıran, öyle ki, onları bütünüyle uysallaştıran, birbirine karıştıran, ortaya çıkan bütüne baş eğdiren göğsüdür.*

Yönetmen, Faşist dönem İtalya'sına, yaşanamaz günler içine, uyumsuz olan ve uyumsuzluğu nedeniyle özgürleşmeyi sağlayacak olan bir figür yerleştirir. Gabriella figürünün var oluşuyla

artık oluşturulmuş bir erkek iktidardan bahsedemeyiz. Tam da bu nedenle bahsedebileceğim şey doxa'lardır. Konuşulamayandır. Faşist rejime eleştirel bakan Gabriella'in dünya görüşü ve cinsel tercihidir. Gabriella'nın var olamadığı burjuva bir evi sorgulamaya yönlendiren sorulardır. Bu ev kime aittir? Kimin vücudundan oluşur? Ya da tam tersi bu evin vücuduna kısılıp kalan Gabriella'nın varlığı ev ile ne kadar uyumludur? Veyahut bedenler kendilerinden oluşturdukları evlerde nasıl karşılaşır? Nasıl özgürleşir? Nasıl bireyleşir? Film Gabriella'nın varlığı ile sembolik sermayeye sahip entelektüelin hem gücünü hem de güçsüzlüğünü vurgular. Fakat daha önemlisi, bireyin gücünü vurgular. İşte Gabriella nefes alamayan ama nefes almayı deneyen, film boyunca Antionetta ile iletişiminde kimi zaman aniden tuhaflığa varan (Antionetta'nın garipsediği) hareketler sergileyen karakterdir. Çünkü Benoist'in tanımlamasına dikkat edersek; "Öznellik "başkalarına olduğu gibi kendine nazaran "bir değişkenlik" ve "bir belirsizlik" gösterir ve dolayısıyla bir "dalgalanmayı", bir "kımıldanmayı" tereddütler'le ifade edecektir." (aktaran Corcuff, 2014, s. 371) Fakat Gabriella kimdir? Eşcinseldir. Bir radyo istasyonunda çalışan karakterdir. Mussoli'nin İtalyan faşist rejimi esnasında, rejimin ona getirdiği yasakların listesini evinden uzakta tutmaya çalışır. Bu mühim noktada iktidar henüz bir "özne olabilme potansiyelini" Gabriella'ya vermediği için, evinde kurduğu bu küçük dünyanın burjuvaziyi taşıyan görüntüsüne rağmen, iktidar olabilme, dolayısıyla hükmetme kapasitesi olmadığı için, özgürleşmeye daha açık olduğunun altını çizmemiz gerekir.

1.3.Karşılaşma

Gabriella umutsuzca kendisi olmayı isterken, binanın penceresine bir kuş konar.

> *Kuş, yılan, kertenkele, fare gibi hayvanların, son derece hareketli olmaları, havada uçmaları gibi şaşkınlık ve korku uyandıran birçok nitelikleri yüzünden bedenlerinden ayrılabilen ruhları olduğu kabul edilmiştir. Totem olan hayvan, insan ruhunun hayvansal başkalaşımlarının bir çocuğudur.* (Freud, 1998, s. 22)

Gabriella'in evi adeta bir kütüphanedir. Salonunda modern döneme ait diyebileceğimiz bir resim asılıdır. Bu tablo her ne kadar İtalya'nın göbeğinde yer alsa da, ona yakın başka bir ülkenin faşizmle ilişkisini hatırlatmaktadır. Daha doğrusu Picasso'nun faşist iktidar karşısında ürettiği Guernica'yı. Guernica resmi büyük bir katliam resmidir. (Yaykın, 2015) Buna karşın Gabriella'nın salonunda yer alan resim bireyseldir. Guernica'da kitlesel olarak yaşanmış ölüm, Gabriella'nın evinde tek kişilik (tabloda bir bireyin parçalanmış resmi vardır) bir ölüme dönüşmektedir sanki. Bir başka açıdan eğitim düzeyi ve gelir düzeyine göre sanatsal beğeni irdelemesi yapan Bourdieu'nun modern sanat eseri olan resme dair referanslarını ele alacak olursak; Gabriella orta sınıf ve eğitimli bir aileyi temsil eder. Film orta sınıf beğenisinin, hem temsili sanata hem de soyutlamaya eğilimi olduğunu ortaya koyar. Gabriealla'nın var oluşu çoğunlukla farklı beğenilerle kendini ayırt etmek üzerinedir. Örneğin Gabriella, Antionetta'ya Rumba dansı öğretmek ister. Ancak burada söz konusu olan adamın farklı zevklere sahip olması değildir. Bu farklı zevklerden oluşturduğu evin, mobilyaların, kitapların, müziğin bir ayrımı temsil etmesidir. Antionetta'ya yabancı gelen bu dans Gabriella'nın ilgi alanlarını yansıttığı kadar, ilgi alanlarıyla birlikte "farklılaşmasını" izleyiciye sunar. Bu nedenle Bourdieu yazısında "kültürel üretim… sadece bir nesnenin kendi maddiyatını üretmesi değildir aynı zamanda bu nesnenin değerini üretmektir." (Bourdieu, 2002, s. 164) demektedir. Sonuçta üretilmiş değerlerden doğan bir etkinlik içeride, Gabriella'in yaşadığı evde, varlığını devam ettirir. İkilinin dans denemeleri apartman görevlisi kadının geçit törenini aktaran radyoyu, töreninin

müziğini bütün binaya yayılacak kadar açmasına değin sürer. Ne de olsa "Faşist teatrallik, kitle iletişim araçları teknolojisiyle oluşturulmuştur." (Clark, 2011, s. 60) İşte bu teatrallik korkutucu ve şiddet dolu sınırlar sunar. Ayrıca filmin işlendiği 1930'lu yıllar ve Scola'nın filmi çektiği 1970'li yıllar İtalya'sı şiddet dolu sınırlarından tarihsel ve kültürel olarak kopamamıştır. Örneğin Gabriella'in "koca, baba ve asker" olmaması 1970'li yılların İtalya'sına yabancıdır. Konu hakkında Sandra Ponzanesi "Eşcinsellik konusu henüz yaygın kültürün bir parçası olmamıştı. Kamuda bilinen önemli bir figür olan Pier Paolo Pasoli'nin 1975 yılında karanlık koşullarda öldürülmesine rağmen." (Ponzanesi, 2014, s. 82) demektedir. Filme dönecek olursak iki karakterin de dayatılan katı sınırları aşamayacak olması söz konusudur. İşte böyle bir ortamda toplumsal kodların dışında bir cinsellik deneyimi yaşanır. Bu duruma kadın ve erkeğin cinsiyetsizleşme deneyimi de denilebilir.

Sonuç

Cümlelerin, verili koşulları sürekli doğrulamak için doğduğu bir zamanda, hiyerarşik katmanların onları kuşattığı bir mekanda, Antionetta ve Gabriella belirsizliğin özgürlüğünü paylaşırlar. Nitekim Mücen'e (2015, s. 5) göre Bourdieu,

> *Sabitfikirlerle mücadelenin kişilerin niyetlerine bakarak değil, somut eylemleri inceleyerek ve bunların oluşturduğu nesnel yapıları çözümleyerek gerçekleştirilebileceğini savunur. Bourdieu sosyolojisi, eylemlerin sabitfikirli tutumuyla olan mücadelesidir.*

Filmin sonunda Bourdieu'nun düşüncesine göre karakterlerin eylemlerinin tutumuna bakarak söyleyebileceğimiz; kadının ve adamın bir gün içinde karşılaşmalarından doğan özgürleşme ve değişimlerine tanıklık ederiz.

Kaynakça

Bachelard, G. (1996). *Mekanın Poetikası.* İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Benhabib, S. (1996). Kamu Alanı Modelleri. *Cogito, Yaz,* 254.

Bourdieu, P. (2002). The Field Of Cultural Production. T. S. Jen Webb (ed.) *Understang Bourdieu* içinde. Sage.

Bourdieu, P. (2014). Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar. *Cogito,* 201.

Clark, T. (2011). *Sanat ve Propaganda.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Corcuff, P. (2014). Habitustan Hareketle: Kolektife Meydan Okuyan Tekil. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (der.) *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (ss. 367-395). İstanbul: İletişim Yayınları.

Corner, P. (2013). Habermas, Fascism and the Public Sphere. Y.-W. K. Michael Kim (ed.) *Mass Dictatorship and Modernity* içinde (ss. 112-113). Palgrave Macmillan.

Drucker, M., & Loren, S. (1977, Eylül). Sophia Loren regarding A Special Day. http://fresques.ina.fr/europe-des-cultures-en/fiche-media/Europe00082/sophia-loren-

regarding-a-special-day.html (erişim: 3.12.2015)

Freud, S. (1998). *Totem ve Tabu 2.* İstanbul: Çağdaş Matbaacılık.

Macciocchi, M. A. (1979). *Faşizmin Analizi.* İstanbul: Payel Yayınları.

Mulvey, L. (2012). *Saniyede 24 Kare Ölüm.* İstanbul: Doruk Yayınları.

Mücen, B. (2015). Sabitfikirlerle Yüzleşen Bilimsel Tutum. https://istifhane.files.wordpress.com/2010/04/sabitfikir.pdf (erişim: 3.12.2016).

Ponzanesi, S. (2014). Queering European Sexualities Through İtaly's Facist Past: Colonialism, Homosexuality, and Masculinities. S. D. Mireille Rosello (ed.) *What Querr about Europe?: Productive Encounters and Re-enchanting Paradigms* içinde (s. 82). Oxford University Press.

Yaykın, M. (2015, 12 17). Umut ne renktir? http://www.birgun.net/haber-detay/umut-ne-renktir-98075.html (erişim: 22.12.2015).

Young, D. (2015, 10 15). A Special Day: Small Victories. https://www.criterion.com/current/posts/3745-a-special-day-small-victories (erişim: 7.12.2015).

BİYO İKTİDARIN AĞLAYAN YÜZÜ: ACIMA SYASETİ

Saime Tuğrul[1]

Özet

Çağdaş toplumlar, acıma, merhamet duygularıyla sarmalanmışlardır; birey olarak var olabilmenin yeni koşulu duyguların, en mahrem deneyimlerin ifşa edilebilmesi, özel -kişisel alanların sınırlarının yer değiştirmesine bağlıdır. Bu kaygan zemin sayesinde duygular kamusal alana taşınır ve siyasi iktidarlar da bu duyguları kullanarak, yöneterek özel alanların içine girerler. Duyguların, gözyaşların kitle medya aracılığı ile sürekli sergilendiği bir toplumda, siyasetin yeni gücü bu duyguların yönetimidir.

Duyguları yönetmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan bu siyasetin icra alanı, bir yandan da, şiddet yöntemlerini meşrulaştıracak başka bir "ifşa diliyle" daha de kolaylaşır.(Derrida, 2005a) Siyasi iktidar, kitlelerin hassas olduğu konularda, duygularını tetikleyeceks, "iç düşmalara" yönelik nefret söylemler geliştirirken, diğer yandan bu duygu pazarında kendilerini de ön planda tutmayı unutmazlar.

Bu bildirimizde, Türkiye siyaset sahnesinde de sıklıkla gördüğümüz, nefretleri körükleyen dışlama söylemlerine parallel geliştirdiği ve biyo siyasetin yeni gücü, acıma siyasetini açıklamaya çabalayacağız.

Anahtar Kelimeler: *Biyo siyaset, Acıma siyaseti, İç düşmalar, Egemenlik.*

1. Biyo Siyaset

17. ve 18. Yüzyıldan itibaren, iktidar mekanizmaları, hukuksal boyutlarını aşarak, doğrudan insanların hayatlarına ve bedenlerine girmeye başlarlar. Egemenin tebasının "yaşama hakkını" elinden alabilme hakkı, daha sonra, iktidarın vatandaşlarının (tebasının) hayatlarını yönetmesine dönüşür. Yaşama, beden, sağlık, mutluluk ihtiyaçlarının sağlanması ve bunlara ulaşma hakkı, yeni iktidarların sorunları içinde yer almak zorundadırlar. Bu ise geleneksel egemenlik hakkından çok farklıdır (Foucault, 1984; 1997; 2008).

Hayatın yönetimin üstüne alan iktidarın düzenleyici ve düzeltici mekanizmalara ihtiyacı vardır. Ölüm, egemenliğin iktidar alanında değildir artık, tam tersine, "yaşamın" bir değer olarak nitelendirilip hiyerarşize edildiği, onaylandığı bir ortamı düzenlemekle yükümlüdür.

Paradoksal bir şekilde, yaşamak için öldürmek, devletlerin strateji prensiplerine dönüşür. Eşsel zamanda, hayatı korumak ve kıyımlara izin verebilmek ise, yeni bir siyasal rasyonalite, varlığı bir amaca dönüşmüş yeni bir devlet anlayışını gerektirir. Egemen devlet, öldürme gücünün ekonomisini, "kendi insan cinsinin yaşamını" tehlikeye sokabilecek tehditleri yok etme üzerine kurar ve pozitif bir iktidar olarak ortaya çıkar.

Bu yeni iktidar biçiminde, kıyımlar belirli bir nüfusun hayatını devam ettirmek, yaşam hakkını korumak için yapılır. Bu kapalı rasyonellik, homojen bir toplum yaratma isteği ile birleştiğinde

[1] Doç. Dr., Bilgi Üniversitesi, Kültürel İncelemeler Programı (yarı zamanlı), saimetugrul@gmail.com

ise, azınlıklarını veya kendine benzemeyenleri, ya zorunlu asimilasyona zorlar ya da bunun zorlaştığı durumlarda, etnik temizliğe doğrudan başvurur. Bu totalizan ve kapsayıcı iktidar, bir yandan, vatandaşlarını, Foucault'un (1984) belirttiği gibi, sosyal beden içerikli nüfus politikası ile kontrol altında tutarak, homojenleştirme politikalarını güçlendirirler.

Bu siyaset, kendi nüfusunu, bazen sadece yandaşlarını, - "halkımız", "milletimiz" Türkiye'de olduğu gibi, en yaygın kullanılan terminolojidir- bizzat biyo siyasetin içine katar. Katılımı sağlamayı da iki yönde gerçekleştirir:

(1) Siyasiler, kendi halkının mağduriyetine sebep olanları dışlamak, düşmanlardan korumak ve homojen-itaatkar-hatta biat eden bir toplum oluşturmak için, kendine benzemeyen tehdit edici unsurları yok etmeye çalışır; "gizli düşmanları" ortaya çıkartarak, "organik safiyeti" sağlamaya yönelik, etno-merkeziyetçi dışlama siyaseti egemenin aynı zamanda gücünü gösteren bir sertlik sergiler, bir başka deyişle "biyo siyasetin sert-yumuşak yüzüdür".

(2) Öte yandan korunmaya ve güdülmeye muhtaç halk zavallı mağdurlar ile özdeşleştirilir. En korkunç eylemler "zavallıları kurtarmak" adına yapılır. Zavallıların gösterisi ve tatmini her şeyi haklı göstermeye yeterlidir, hatta terörü bile. Mağdurların yanında olmak ve onların acılarını paylaşmak bir "iktidar gösterisine" ve mağduriyet retoriğine dönüşür; bu da biyo siyasetin ağlamaklı yüzü "acıma siyasetidir".

1.1. Dışlama siyaseti: Biyo siyasetin sert-yumuşak yüzü

Kendine benzemeyeni dışarıya atmak, bir çeşit temizliktir ve temiz-murdar dikotomisini devreye sokar. Şiddet ve hatta öldürme yoluyla kurbanlar verilerek (günah keçileri, kötülükleri dışarıya atmak içindir), yeni grup, kurucu temellerini atar: Ötekinden kurtulmak, aslında kendi içine kapanarak, narsisik, harmonik bir ünite, monadik bir ilişki oluşturmaktır. Füzyonel bir bağ yaratmak, çelişki unsuru olabilecek, -asgari olsa bile- farklılığı dışarı atmaktır (Tuğrul, 2010).

Bize ait olanları içeri almak (veya içerde tutmak) ve bizi oluşturacak "organik safiyeti" (Mann, 2005) sağlayarak monadik bir bütünlük kurmaya yönelik kapsayıcı bir projedir. Genellikle bir nefret ve hipokrizi dili çerçevesinde gelişir. "İç düşmaları" ortaya çıkarıp, gizli, yıkıcı amaçlarını ifşa ettikten sonra, parazitleri dışarıya atmak gerekir.

Bizzat temizlik eyleme başlamadan önce, katliamı hazırlayan bir sembolik yok etme, "ötekini" stigmatize ederek aşağılamak ve yıkma süreci başlatılır. Organik safiyeti sağlamak ve bireysel direnci kırmak için, siyasal iktidarın kullandığı dil çok önemlidir.

1.1.1. Nefret ve sevgi dili

Etno merkezli bir halk oluşturmanın ilk aşaması, içimizdeki düşmanlara yönelik bir nefret dili, bunun karşısında da etnos-halkı-milleti sevgiyle kucaklayan bir proje üretmekten geçer (Tuğrul, 2014).

Normal barış zamanlarında, ufak farklılıklar önemli değildir. Ancak, kriz zamanlarında, minik farklılıklar düşmanı yaratmaya ve oluşturmaya yarar. Sosyal ve politik aktörler, söylem ve eylemleriyle bu kitlesel travmadan doğan, kolektif duyguları yönlendirirler. Yeni temeller üzerinde, başka hayali kurucu öğeleri harekete geçirirler (Semelin, 2005, s.33).

Bu yeni, hayali retorik, kolektif iç daralmasını (angoisse) bir şekilde transfer etmek durumundadırlar, bu amaçla bir tehlikeli düşman bulunur. Böylece, küçük farklılık büyük bir

düşmanlığı oluşturabilecek boyuta gelir. Güvenliğin tehdit altında olduğu sürekli hissettirilir. Önemli olan, bu iç daralmasını, bir düşman üzerinde dondurarak, kötülüğün sembolü haline getirmektir. Bu nefret inşa edilir, bizzat istemli eylemlerle oluşturulur (Freud, 2010). İç daralması nefrete dönüştüğünde ise, yok etme arzusunu da beraberinde getirir. Ötekiler nefretin nesneleri olarak dışarıya atılırken, bizi oluşturan saf, organik cemaat giderek kendi içine kapanır.

Oysa her cemaat, Blonchot'un tanımıyla, bir "sonlu cemaat"tır; kendi içkinliğine kapalı bireyin aynı itirazlara maruz kalanlarla beraber oluşturmaya çalıştığı bir ortaklığa, birleşmeye yönelmesidir (1984, s.12). Cemaat, kendine yeterli olamayan her bireyin, yetersizlik bilinci ile kendi gibilerinin topluluğundan oluşur. Yetersizlik ilkesinin buyruğundaki insan ise hep aşırılığa varır; aşırılık, çok doluluk değil, eksikliğin eksikliği nedeniyle yetersizliğin asla tatmin olmayan talebidir (Blanchot, 1984, s.17).

Tatmin olamayan yetersizliğin getirdiği aşırılık ise paranoyak bir söylemle meşrulaştırılır: Bizden olanları, "tek bir vücut olalım" çağrısıyla içine almayı, "bizden olmayan hainleri" de dışarda tutmayı amaçlar.[1] Kolektif, kendi içine kapandığında, tek bir vücut olur ve kendi iç dinamiğinden başka bir dinamik tanımaz, farklı seslere kapanır. Hatta parazit olabilecek sesler susturulur veya duyulmaz

Nefret ve korkunun gerisinde, aynı zamanda bir kudret (fantazmın içinde, bizin tanımı bile bir zafer olarak kendini gösterir) bulunur. Bu kolektif bilinç içinden "büyük bir güç ve haşmet" olarak ortaya çıkar (Blanchot, 1984).

1.1.2. Hipokrizi ve ifşa dili

Ötekileri hiçleştiren nefret edici yaratıklara dönüştüren terminolojinin yanı sıra, egemen, -üstelik bu bir halk egemenliği olduğundan- vatandaşların dirençlerini kırmak için, paranoyak ve korku söylemini genişletir. Çoğunluğun kabul göreceği bir dil etrafında, korku, kriz ve içerdeki düşmanların ihanetleri ana temaları oluşturlar: İçeriye sinmiş hain hipokritleri ifşa etmek ise, siyasal iktidarın en birincil görevidir.

İçerdeki düşmanları ortaya çıkarma, ifşa etme söylemleri geliştirerek egemen iktidar içsel paranoya güçlendirilir. Irkçı-milliyetçi bir toplumun üyesi ve kuşatılmışlık paranoyası içinde olmak her an, üyelerini katliam yapmaya götürebilir. Hareket halindeki bir bütün içinde, bilincin kendini kaybetmesi ya da kendinden geçtiği takdirde, ortaya çıkan ise bir nevi özgürlük bilincidir. Semelin'in "çılgın rasyonalite" (2005, s.68) olarak tanımladığı bu durum, paranoyak söylemi, kolektif duygusallığı kolayca harekete geçirir.

Bu paranoya, toplum içinde "Mystagoglar" (Derrida, 2005b, s.27)[2] yoluyla giderek geliştirilir: Gizemliliği başlatan, doğruya götüren kişinin "taşıyıcı, yönlendirici" (agogique) fonksiyonu (Duce, Führer gibi), onları diğerlerinden ayırır. Mystagog, kitleyi manipüle ederek, ritüel pratiklerle ve etrafındaki ufak militan kadrosuyla, kalabalığı istediği yöne çeker (Derrida, 2005b, s.27).

---

[1] Nitekim, Türkiye'de birçok gösteride, en sık duyulan tanım, "tek vücut olmaktır":
[2] Taşıyıcı, diğerin elinden tutarak (mecazi anlamda) başka bir noktaya taşıyabilen.

Kant, bu gizbilimcilere ilişkin bir tipoloji çıkartır; bunlar iz ve içkinlik adamlarıdır. En önemli özellikleri, kendilerinin her şeyi önceden görmeleridir. Okulun öğrettiklerini, onlar sezgileriyle öğrenmişlerdir. İş ile yetenek, sezgi ile kavram, alaylı-dahi ile mektepli karşıtlıklarını kullanırlar : "tanrı vergisi bir istidatla" her şeyi bir anda kavrarlar. (akt. Derrida, 2005b, s.31)

Öte yandan, duyguların tanınması zor ve anlaşılmazdır. Üstelik, bunu bir rasyonelliğe oturtmak daha güçtür. Bu nedenle, duygusal alan, insanın kendine bile yalan söyleyebildiği alandır, yani hipokrizinin en mümkün olduğu yerdir ve bu sürekli "maskelerin arkasında ne olduğunu bilmek" ihtiyacını doğurur. Öyle ki, bu sürecin içinde, herkes aynı durumda olduğundan, herkes bir diğerinin maskesini düşürmeye çalışır ki, maskesi düşmemiş, -yani kimse-, kalmayana dek devam eder.

Yukarda belirttiğimiz gibi, biyo siyasetin paranoyayı ve korkuyu geliştirerek uygulamaya koyduğu, halkını düşman ve özellikle içimize dek sinmiş düşmanlardan koruma stratejileri ve tertibatları yeterli değildir. Gücü sadece stigmatizasyonlar ile göstermenin yanısıra, bir « baba » tavrıyla yetişkinliğe bir türlü ulaşamayan halkı sarmalayıcı bir siyaset daha gereklidir. Bu da doğrudan duyguları harekete geçirerek, öncelikle de acıma duygusunu siyasete sokarak gerçekleşir.

2. Acıma siyaseti: Biyo siyasetin ağlamaklı yüzü

2.1.Acı çekmek

Acıma siyasetinin ayrıntılarına girmeden önce acı çekmek ve acımanın kısaca anlamlarına değinmekte yarar var. Acı çekmek, öncelikle kişisel bir deneyimdir. Başka birisinin acı çektiğini bilmesi ile kişinin kendinin acı çekmesi iki farklı düzeydedir. Birey kendi acısını değerlendirebilirken, başkasının acısı hiçbir zaman doğrulanamaz ya da acısının derecesi ölçülemez. Başkasının acısını anlamak, başkasının acısına dokunabilmek ise, bir ilişki içinde anlamlıdır; örneğin insanın çok sevdiği birisinin acı çektiğini görmesi, o insana da acı veren bir olaydır. Bu nedenle, acı çeken ile acıyı bizzat yaşayan arasında kompleks bir ilişki oluşur.

Öte yandan, acı çekmenin kültürel bir boyutu bulunur. Toplumsal bir ilişki olarak acı, kişisel bir deneyimden çok fazlasıdır; kültürün bir parçası, cemaatin birliğinin, aşkınlığa ulaşmanın yollarından biri olabilir.

2.2.Acımak

Acı çeken birisinin karşısında verdiğimiz ilk tepki ise acımaktır. Acımak, ilişki içinde yaşanan bir duygu olsa da, acı çekenlerin karşısında yer alanlar, öncelikle izleyici ve seyirci düzeyindedirler, çünkü bizzat katılım mümkün değildir. Bu duygunun kültürel ve toplumsal düzeyde oluşması için simgesel dayanaklar kaçınılmazdır; mitler, masallar, tarihi hikayeler, romanlar, şarkılar, filmler, (şimdilerde TV röportajları, diziler) gibi ifade biçimleri aracılığı ile beslenirler. Acı çekenlerin iç dünyalarını yansıtan bu iletişim araçlarının yarattığı imajlarla, acı çekenleri izleyenlerin de imajları doldururlar (Boltanski, 2007, s.98). Ancak ne olursa olsun, ortak hassasiyet noktalarında, bir bağ oluşur. Bu hassasiyet bir "acıma" sorununun "moral, ahlaki" bir soruna dönüşmesinin ilk etabıdır (Boltanski, 2007, s.103).

Yukarda belirttiğimiz gibi, acı çekmek, sadece kişisel değil, toplumsal ve kültürel de bir olgudur. Acı çekmek, "görünmeye" başladığı andan itibaren, "acı çekme" gösterisine dönüşebilir.

Her topluluğun hassas olduğu noktalar, bir çeşit önyargılar vardır. Topluluk üyeleri bu ön yargılar aracılığıyla, benzer etik değerleri oluştururlar. Hassasiyet noktaları aynı zamanda, farklı siyasetlerin oluşumunun da temelidirler. Bu davranış bir « içselleştirme metafiziği » içinde gelişir. Duygulara hitabeden acılar, dışsal bakıştan öteye giden içerdeki duyguları harekete geçirebilir. Böylece "duygu hakikatı" oluşturur (Boltanski, 2007, s.63).

Acımak tekilliğinden çıkıp genelleştiğinde ise sorunlu olur ve genelleştiği için homojenliğe eğilimlidir. Bir kitleye yöneliktir, bireylerin çoğulsallık içindeki tekilliklerini yok eder. Teklik içinde karşılık ilkesini ortadan kaldırır ve belirsiz bir kitleye, sınırsız duyguyla cevap vererek, bireylerin tekilliklerine karşı da kayıtsızlaşır. Acımak, bir siyasete dönüştüğünde ise, mesafeyi tamamen siler, bu nedenle, sözlüdür, duygulara hitap eder ve kılıf değiştirerek manipülatif olabilir.

2.3.Acıma siyaseti

Arendt'e göre, politikada, "acıma" kavramının "kullanılma prensibi" sorgulanmalıdır; özellikle Fransız Devrimi ile başlayan "acıma" kavramı, siyasetin içinde, tehlikeli olmaktan öte, totaliter sistemlerin temelini hazırlar (1990, s.71). Devrim romantizmi içinde, devrim doğrultusunda giden her şeye, yani teröre izin verilir: "Bir kez acıma güçleri, özgürlüklerine kavuştuğunda, artık zavallılara, mağdur ve mazlumlara yardım etmez, toplumları yıkar, yok eder. Böylece, acımadan teröre, devrimden totalitarizme geçilir" (Arendt, 1990, s.8).

Acınacak insanları kurtarmak için, yani zaruret adına kullanıldığında ise, şiddeti haklı çıkartıp yüceltebilir. Bu zaruri zulmün rasyonel sebepleri açıklanır. Acımak, bir erdem kaynağına dönüştüğünde ise, zulmün kendisinden daha zalim olabilir.

Yanısıra, modern toplumlar, acıma duygusuyla sarmalanmışlardır; mağdurlar, yoksullar, dışlanmışlara karşı, hiç olmadık bir acıma duygusu kamusal alanı işgal etmiş durumdadır ve buna karşı eylemler önemli boyutlardadır. İktidarlar ise, bu duyguları kullanarak, yöneterek icra alanını genişletir ve özel alanın içine girerler.

Genel acıma eğilimi, ortak görüşün gücüne bağlı olduğundan, politikacılar da halka ne kadar benzer olduklarını bu sayede gösterirler. Hatta, siyasetin gücü, artık "sizi yönetiyorum, çünkü tarihi temsil ediyorum" değil, "ben yönetebilirim, çünkü ben de sizler gibiyim" dir (Revault D'allonnes, 2008, s.24). Bazı zavallı ve mağdur insanlar ile birlikte acı çekme kapasitesi, siyasilerin kolayca göstermekten çekinmedikleri bir fazilet olarak değerlendirilir ve acıma duygusu da siyasi alana, en yüksek siyasi fazilet olarak taşınır.

Acıma siyaseti içinde, bir « acınacak olanlar » kategorisi ortaya çıkar. Doğal olarak bu acınacaklar kitlesini belirleyen siyasi egemenliktir. Acıma siyaseti, ne liyakat ne de hukuki prensipleri dikkate alır, insanları sınıflandırmadan, « acınacak zavallılar ve belirsiz ötekiler » olarak iki ayrı-eşitsiz sınıf ayırımı yapar. Böylece, egemenin, bio-siyasetini mümkün kılan bir eylem özgürlük alanı açılır.

Acıma siyasetini kapsamında, acılar bir hiyerarşi içinde, tanınma taleplerine paralel olarak sunulur. Görünürlülüğü de medya aracılığı gerçekleşir. Böylece mağdurlar, mahrem alanlarını kamusala taşıyarak tanınabildikleri izlenimi ile acılarını sergileyerek bu siyasete gönüllü katılırlar. Yeni bir mağdur var olma biçimi oluşur. Siyasilerin (özellikle bizde!) çok kullandığı

“asıl mağdur olan biziz…” şeklinde kendini sürekli mağdur, mazlum olarak tanımlamak, bütün marjların en kenarında tutmaktır (Dupuy, 2009, s.219).

Böylece egemen iktidar gözyaşlarını dışlayarak, gözü yaşlılığı tercih eder; Bruckner’in belirttiği gibi, gözyaşı, aşırılık, patlamışlık ve gürültücü olduğundan, kabul gören tavır, gözleri yaşlanmış, ve gölgeli sınırlılığıdır (2007, s. 242). Şehit cenazelerinde, mitinglerde ve ekranlarda bolca segilenir “gözü yaşlılık”. Mağdurlarının yanında yer alan ve mazlumları koruduğunu iddia eden gözü yaşlı siyasilerin yeni “agora”sı televizyon ekranlarında sıkça görülür. “Ben sizin acınızı paylaşıyorum, ölenler hepimizin evlatlarıdır…” söylemleriyle koruyucu egemen rolünü üstlenirken, bir yandan da “vatan evlatlarını”, iç düşmanlar olarak dışlanmış başka vatan evlatlarını öldürmeye gönderir.

Sonuç

Siyasi egemenin belirlediği kurbanların etrafında böylece bir uzlaşma oluşur. Biyo siyaset, bu gözü yaşlılık içinde gücünü daha da sağlamlaştırır.

Çoğunluğun bakış açısını da belirlediğinden, bireysel düşünceyi de doğrudan etkiler. Noelle-Neumann’ın “sessizlik spirali” dediği olgu ortaya çıkar; birey çoğunluğun fikrine uymak zorunda hisseder kendini ve çoğunluğun uzlaşmacı düşünsel baskısı aykırı seslerin çıkmasını da engeller (1989, s.182), Öznelerin rızalarıyla şiddet uygulamaları meşrulaşır. Toplum üyeleri, siyasi iktidardan yaşamını korunması garantisini talep ederek, bizzat bu rızayı vermiş olur. Egemen de kendi halkını korumak adına, “ahlakı şansını” çok da zorlamadan, başka canlı hayatlarını yok edebilir.

Kaynakça

Arendt, H. (1990). *On Revolution.* New York: Penguin.

Blanchot, M. (1984). *La Communauté Inavouable*. Paris: Editions de Minuit.

Boltanski, L. (2007). *La souffrance à distance.* Paris: Folio-Gallimard.

Bruckner, P. (2007). *La tentation de l’innocence*. Paris: Poche-Grasset.

Derrida, J. (2005a). *Force de loi.* Paris: Galilée.

Derrida, J. (2005b). *D’un ton apocalyptique adopté naguere en philosophie*. Paris: Galilée.

Dupuy, J. P. (2009). *La marque du sacré.* Paris: Carnetsnord.

Foucault, M. (1984). *Histoire de la Sexualité I. La volonté du savoir*. Paris: Gallimard.

Foucault, M. (1997). *Il faut défendre la société, cours au Collège de France.* Paris: Seuil.

Foucault, M. (2008). *Histoire de la Sexualité II, III.* Paris: Tel-Gallimard.

Freud, S. (2010). *Pulsions et destin de pulsions.* Paris: Payot.

Mann, M. (2005). *The dark side of democracy, explaining ethnic cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Noelle-Neumann, E. (1989). La spirale du silence. Une théorie de l’opinion publique. *Hermes,*

4, s.22-45.

Revault D'allonnes, M. (2008). *L'homme Compassionnel.* Paris: Seuil.

Semelin, J. (2005). *Purifier et detruire. Usages politiques des massacres et génocides.* Paris: Seuil.

Tuğrul, S. (2010). *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban, Çok Tanrılıktan Tek Tanrılığa Kutsal ve Kurbanlık Mekanizmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuğrul, S. (2014). *Canım Sana Feda*. İstanbul: İletişim Yayınları.

BİR İKTİDAR ARACI OLARAK EV VE "ÖTEKİ KADINLAR"

Selda Tunç Subaşi[1]

Özet

Bu çalışma, Çiğdem Vitrinel'in yönetmenliğini yaptığı Geriye Kalan filmi ekseninde Pierre Bourdieu'nun "eril tahakküm" kavramından yararlanarak kadınlar üzerinden gerçekleşen iktidar biçimlerini incelemeye çalışmaktadır. "Eril tahakküm" kavramını seçmemin nedeni gündelik hayat içinde "sıradanmış" gibi görünen olayların içinde gömülü olan farklılıkları açığa çıkarmak için elverişli bir kavram olmasıdır. Kavram; kadınların alışkanlıklar, davranışlar, ritüeller içindeki özne konumunun tartışılması için de önemlidir. "Kamusal-özel alan" ayrımında, kamusalın erkek, özel alanın kadın olarak konumlanışı filmde belirgindir. "Özel Alan" olarak "ev" nasıl bir yerdir? Sevda ve Zuhal karakterleri kamusal alan(lar)dan çok ev içinde gösterilirler. Ev, hangi anlamlara gelmekte ve nasıl iktidar örüntüleri oluşturmaktadır? Çalışmada, Geriye Kalan filmi ana eksende olmak üzere bu filmin, Öldüren Cazibe (Fatal Attraction) filmi ile karşılaştırması yapılmaktadır. 1987 yapımı Öldüren Cazibe filmi ile Geriye Kalan'a bakıldığında Geriye Kalan filminin Öldüren Cazibe'nin tersten bir okuması olduğu söylenebilir. "Öteki Kadın" değişse de "eril tahakkümün" vücut bulduğu alanlar, mekânlar, davranışlar, süreklilikler değişmemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Özel Alan-Kamusal Alan, Eril Tahakküm, Cinsiyetlendirilmiş Mekan.*

1. "Eril Tahakküm" ün Bakışından Geriye Kalan Filmi

"Hegemonik erkeklik" kavramını R.W.Connell, Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramı ile birlikte ele almıştır. "Hegemonik erkeklik" kavramı; "belirli erkek gruplarının güç ve zenginliği nasıl ellerinde tuttukları, tahakkümü yaratan toplumsal ilişkileri nasıl meşrulaştırdıklarını ve yeniden ürettiklerini" göstermeye çalışmaktadır (akt. Sancar, 2009, s.27). Bu kavramın gelişiminin yol haritasını Serpil Sancar (2009, s.31) şu şekilde özetler:

> *Cinsiyet farklarına dayalı toplumsal iktidar ilişkilerini anlama çabası, sadece kadınların erkekler tarafından ezilmesi ve ikincilleştirilmesine yol açan patriarki kavramı ile değil, erkeklerin bu iktidar ilişkilerini nasıl sürdürüp yeniden üretebildiğine ilişkin soruların sorulmaya başlamasıyla ve toplumsal cinsiyet kavramının kurumsal alanda yol gösterici hale gelmesiyle daha da gelişip güçlendi. Egemen erkeklik tarzları ile iktidar ilişkileri arasında bağ kuran bir açıklama gereği ve bütün erkeklerin bu iktidar örüntüleri ile olan ilişkilerine olan mesafesini anlama isteği, hegemonik erkeklik kavramının gelişmesine yol açtı.*

Pierre Bourdieu'nun "eril tahakküm" kavramı da "hegemonik erkeklik" kavramı gibi erkekliğin iktidarla ilişkisini sorgulamaktadır. Bourdieu'a göre, "eril tahakküm"; "şeylerin düzeni" içinde gizlidir. Düzen içinde gizlenmiş farklılıkların görünürlük kazandığı yerler, "jestler, davranışlar,

[1] Dr. Öğr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, seldatun@gmail.com

bireyin diğer tüm eylemleri"nde kendini göstermektedir. Bourdieu, "düzenlilik" dediği tahakkümü mümkün kılan yapılarda kurumların önemli rol oynadığını savunmaktadır. Bunlar; kilise, eğitim sistemi, devlet vb. kurumlar olabilmektedir. Bu kurumlar içinden aile, kilise ve eğitim sisteminin "eril tahakkümü" pekiştiren çok önemli işlevleri olduğunu ve özellikle ailenin "eril tahakkümü tekrar üretmede" oynadığı rolün önemine değinmektedir (1998, s.82). "Eril tahakkümü"ün temeli olan "düzenlilikler" kadın üzerinden gerçekleşmekte ve kadın üzerinden eğitim yoluyla diğer kuşaklara aktarılmaktadır. Geriye Kalan filminde Sevda, kocası Cezmi tarafından başka bir kadınla aldatıldığını öğrendiğinde annesiyle geçen diyalogunda-Sevda'nın kızı Selin'i yatağın üzerinde, annesini ve ananesini izler- kuşaktan kuşağa geçen bir "eğitim" sürecinin, bir aktarımının var olduğu bir sahne göze çarpmaktadır. Eşi tarafından aldatılsa da evliliğin, ailenin, statünün korunması için susmayı öğrenmek gerekmektedir: "Anne: Emin misin? Sevda: Mesajlarına baktım. Anne: Hemen ortalığı velveleye verme. Sana Bir şey söyledi mi! Hayır! O zaman sabırlı olacaksın. Aklını kullanacaksın. Selin'i düşüneceksin" (Vitrinel, 2011). Ian Chambers, "hep orada bir yerde duruyormuş", "şimdiye kadar hep varolmuş" gibi gözüken değerler, pratikler, alışkanlıklar, inanışlar aslında bizim ürettiğimiz kurumların ürettiği ve üzerinde bizim izimiz olan yapılardır", der (akt. Türk, 2007, s.12). Bourdieu'a göre, eril tahakkümün düzeni, kadın bedenine, kendi bedenini nasıl kullanması gerektiğini öğretir. Zaman geçtikçe de farkına varmadan bu yinelemeler, tekrarlar kalıcı hale dönüşür. Doğalmış gibi görünür. Bu doğallık "küçük kız" a aktarılır ve içselleştirilir. Kadın üzerinden devam eden bu davranış modelleri "küçük kız, genç bakire, anne, kadın, dul" gibi modellerle gerçekleşmektedir (akt. Türk, 2007, s.17).

2. "Eril Tahakküm" Kavramıyla "Ev" ve İktidar İlişkisini Düşünmek

Kapitalist üretim ilişkileriyle ve bu ilişkilerin gelişip yaygınlaşmasıyla ev ve işyeri birbirinden ayrılmıştır. Ev, ekonomik üretimin dışında bir yer haline gelmiştir. Ekonomi ile ilişkilendirildiğinde ise "tüketim" ve "tüketicilik" konumu atfedilmiştir. Bu süreç kapitalist üretim ilişkilerinin güçlendiği son yüz elli, iki yüz yıllık bir tarihsel bağlamda değerlendirebilir. Daha önce de ev işleri ve çocuk bakımı, kadınlar tarafından yürütülüyor olsa da ev ile çalışma mekânı arasında bir ayrım olmadığı için "ev kadını" kavramı henüz gelişmemiştir (akt. Bora, 2005, s.59). Kadın deneyimlerinin, diğer alanlarda yaptıkları şeylerden önce "ev hanımı" olarak tasarlanması "ev hanımlığı"nın bir "ideal" olarak güç kazanmasına neden olmaktadır. Bu eşitsizliğin temelinde kadının doğaya, erkeğin ise kültüre ait olduğu düşüncesiyle temellenen bir oluşum, ikilik içinden "ev kadınlığı" değerlendirilmektedir (akt. Bora, 2005, s.61). Kamusal ve özel alan ayrımı da temelde bu tarz bir ikilik anlayışından doğmaktadır. Kamusal yaşamın erkeğe, ev yaşamının ise kadına ait birinin değerli, diğerinin değersiz görülmesi yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan işler, yeniden üretim tarzı olarak değerini yitirmektedir. Bu tarz işler sadece bir cinsi ilgilendirdiği için o cinsin de değeri düşmektedir (Öztürk, 2000, s.98).

Bourdieu' ye göre (1998) eril düzenin yapısı, cinsel olanın "ikili karşıtlıklar" üzerinden kurulmasıyla gerçekleşmektedir. Bu ikili düzenin işleyişi eril-dişil karşıtlıklar içinde "cinsiyetlenmiş anlamlar"la kurulmaktadır. Homojen bir yapı içinde görünen özellikler karşıtlıklar oluşturmaktadır. Yukarı/aşağı, ön/arka, sol/sağ, düz/yuvarlak, ıslak/kuru, sert/yumuşak, aydınlık/karanlık, dış (kamusal)/iç (özel), içeri/dışarı, çıkmak/girmek gibi adlandırmalar bedenle birlikte, bedenin hareketleri haline gelmektedir. Birçok yan anlam, değişim geçirerek her biri semantik anlam kazanır ve bu anlamların doğallaşması toplumsal tahakküm düzenini yeniden kurmaktadır. Bourdieu (1998), ikili karşıtlıkların bedende

somutlaşıp "eril iktidarı" inşa ettiğini söylemektedir. "Eril iktidarın" toplumsal, siyasal kurumlardan ziyade bedene yazılı olarak anlama çabası içindedir (Sancar, 2009, ss.190-191).

Bora, "ev ve ev işleriyle kurulan ilişki, her kadın için merkezi önem taşısa da, kadının ait olduğu sınıfa, statüye, kuşağa ve eğitim düzeyine göre farklılaşır" der. Bu yüzden "ev" ve "ev işleri" kadının öznelliğini anlayabilmek için önemli noktalardır (2005, s.21). Kamusal alanının erkeğe ve özel alanın "ev" in kadına ait olması eril/dişil karşıtlığı görebilmeyi sağlamaktadır. Geriye Kalan filminde iki kadının en fazla gösterildiği atmosferin, mekânın "ev" olduğu görülmektedir. Ev'in her iki kadın ve içinde bulundukları statü, rol yapıları içinde eve yükledikleri anlamlar farklıdır. Sevda için "ev", kontrol altında tuttuğu, otoritesini, "iktidarını" tümüyle koruduğu bir yerdir. Zuhal için ise yeni taşındığı ev, boğucu, sıkıcıdır ve "ev" tarafından baskı altına alınmış gibidir. Zuhal: "Ben bu evden taşınmak istiyorum. Bu eve taşındığımdan beri hiçbir şey yolunda gitmedi. Hep bir uğursuzluk, hep bir aksilik" (Vitrinel, 2011). Zuhal için ev bir yüktür. Hayatının, ilişkilerinin kötü gitmeye başladığı noktanın bu evle birlikte geliştiğine ısrar eder. Zuhal'in evinin içindeki tozlar, ev işleri, bir bakıma Zuhal'in bu ev içindeki sıkışmışlığını göstermektedir. Sevda ise orta-üst sınıfa ait "habitus"u içinde ev işlerini başka bir kadına yaptırmaktadır. Bora'ya göre erkeklik, egemenliğini kadınlıktan farklılaşarak kurarken, kadınlık kendini "erkek olmayan" olarak değil de bazı farklarla kurar. Bunlar, "cahil olmayan", "iffetsiz olmayan", "bedensel olmayan"dır (2005, s.47). Sevda, orta-üst sınıfa özgü bir kimlik içinden konuşmaktadır. Kadının "ev işçisi" olarak farklılığını içeren sınıfsal analizi bir yana koyarak Sevda eril iktidarla ortaklığını "ev" üzerinden kurmaktadır. Evinde çalışan kadın emekçiye, "Bak görüyor musun gömlek yakaları kalkıyor. Bunu tekrar ütüle. Kollarına da dikkat et. Çift çizgi olmasın. Tek çizgi olacak. Cezmi hayatta giymez bu şekilde…" (Vitrinel, 2011). Sevda'nın farklı aidiyetler ve statü edinmek için daha büyük bir ev isteği, Zuhal'in ise kişisel meselelerinden sorumlu tuttuğu "ev"i değiştirme isteği. İki karakterin de "ev" ile ilgili ortaklaştığı ve "ev"e farklı anlamlar yüklediğini göstermektedir. Cezmi'nin Zuhal'e farklı bir ev alma, kiralama isteği sonucunda bu durumun Sevda'nın daha büyük bir "eve" taşıması önünde engel teşkil etmesi Sevda'nın "kıskançlığının" daha da artmasına yol açmaktadır (Vitrinel, 2011):

> *Sevda: Ne zaman gelip Acıbadem'deki eve bakacaksın? Cezmi: Hayatım biliyorsun çok yoğun çalışıyorum. Sevda: Kaç gündür aynı şey vaz mı geçtin ev almaktan? Cezmi: Niye vazgeçeyim. Alacağız tabi…Sevda: O zaman yarın gidip evi alıyoruz. Bahane falan istemiyorum.Cezmi: Emredersiniz efendim!*

Erkek karakter olarak Cezmi'yi daha çok "kamusal alan(lar)da" görürüz. Sevda'nın rutin olarak yaptığı ev işleri, ilişki biçimlerine de yansımıştır. Cezmi ile aynı günün tekrarı, "tekrara" dayanan bir ilişkileri vardır. Cezmi, Zuhal ile konuşmalarında Sevda ile ilgili düşüncelerini su yüzüne çıkarmaktadır: "Cezmi: Bizimki evlilik bile sayılmaz. Bir kere ayrılmaya kalktım. Kendini öldürüyordu. Ne yapayım yani… Malımı mülkümü versem ne olacak? Bensiz yaşamayı bilmiyor ki… Selin'e de haksızlık etmek istemiyorum, daha çok küçük…" (Vitrinel, 2011). Sancar'a göre, farklı erkeklik stratejileri arasındaki hegemonik mücadele kaynağını ikna içinden geçen bir iktidar üzerinden almaktadır. Bazı işlerin erkek, bazı işlerinse kadınların işi olduğu tanımlanarak cinsiyet hiyerarşilerinin temelleri atılmaktadır. Bu cinsiyet hiyerarşileri de iktidar yapıları haline gelmektedir (2009, s.33). Sevda ile Cezmi'nin kahvaltı yaptığı sahnede Sevda, Cezmi'ye yeni baktığı evi anlatırken, Cezmi reçel kapağını düşürür. Fakat düşen reçel

kapağını Cezmi değil Sevda alır. Burada Sancar'ın dediği gibi "cinsiyet hiyerarşisini" kesinleşmiş biçimleri görülmektedir. Cezmi, kapağı yerden almaz. Çünkü bilir ki bu Sevda'nın işidir. Bourdieu'nun dediği gibi eril tahakkümü mümkün kılan davranış kalıplarındaki düzenlilikler ve doğallığın içindeki farktır. Sevda, Zuhal'in evine gizlice girer, evin odalarında dolaşır. Evdeki nesnelere dokunur. Daha önce hiç sigara içerken görmediğimiz Sevda, Zuhal'in yatağına uzanarak sigarasını yakar. Kadının toplumsal ilişkiler içinden öznelliğinin nasıl kurulduğunu anlamak için erkeklerle ilişkilerine bakmamız kadar, başka kadınlarla da ilişkilerine farklılığın başka kadınlar üzerinden nasıl tanımlandığına bakmak gerekmektedir. Bora'ya (2005, ss.22-23) göre;

> *Feminist yazında 1980'lere kadar "Kadın" tarifine dayanarak oluşturulan orta sınıf kadınlığı da böyledir. Kendini erkeğe göre, ama daha fazla, kendine benzemeyen başka kadınlara göre, "o olmayan" olarak tarif eder: Cahil/eğitimli, pis/temiz, yaşlı/genç, yoksul/zengin gibi ikilikler içinde kavrar.*

Sevda, evde dolaşırken bir hayatın içine girdiğini, o kadına ait olan nesneleri, o kadının "rutinlerine", "ev işlerine", "kadınlık deneyimlerine" de bakmaktadır. Sevda, "sessizce" Zuhal'in hayatının içinde dolaşmasıyla, "Zuhal'in evinin "dağınıklığı", Sevda'nın evinin "düzeni" içinde kurulan bir karşıtlık olarak düzen/düzensizlik, kirli/temiz gibi ikilikler gün yüzüne çıkmaktadır.

3. Öldüren Cazibe'den "Geriye Kalan" Filmine, "Öteki Kadın" a Bakış

Öldüren Cazibe (Fatal Attraction) filmi 1987 yılında Adrian Lyne yönetmenliğinde çekilmiştir. Oyuncular; Micheal Douglas, Glen Close, Anne Archer'dir. Öldüren Cazibe filminin konusu; Dan Gallagher (Michael Douglas), New York'da yaşayan evli, başarılı bir avukattır. Karısı Beth (Anne Archer) ve kızı Ellen (Ellen Hamilton) haftasonu için evden ayrılırken Dan'in, bir "kaçamak" olarak başladığı Alex ile ilişkisi, Alex'in Dan'i bir "saplantı" haline getirmesiyle devam etmektedir. Alex tarafından Dan'in ailesine yönelik tehditler film süresince artarak devam etmektedir.

Öldüren Cazibe'de Alex, 36 yaşında, kariyer sahibi, yalnız yaşayan bir kadındır. Leonard, Alex'in ekonomik özgürlüğü ve bağımsızlığını filmde olumsuz bir öğe olarak vurgulandığını dile getirmiştir (2009, s.63). Filmin ilerleyen sahnelerinde Alex, Dan'e hamile olduğunu söyler, ama Dan bu sorumluluğu sahiplenmez. Dan, "yetişkin" olarak bu senin sorumluluğunda, benim değil, der. Dan, film boyunca Alex'e sürekli "mantıklı" olmasını söyler. Alex'in konumunun "mantık dışılığını" irrasyonelliğini vurgulamaktadır. Filmde, Alex'in evi, karanlık ve izbe sokak aralarında gösterilirken, Beth'in evi, daha steril, sokağın karmaşasından yalıtılmıştır (Bromley ve Hewitt, 1992, s.19).

3.1.Öldüren Cazibe'den "Geriye Kalan" filmine, "öteki kadın" olarak Sevda

Geriye kalan filmi, Çiğdem Vitrinel'in yönetmenliğinde 2011 yılında gösterime girmiştir. Filmde, Sevda (Şebnem Hassanisoughi), Zuhal (Devin Özgür Çınar), Cezmi (Erkan Bektaş) karakterleri başrolleri paylaşmaktadır. Sevda ve Cezmi sekiz yıllık evli ve bir kızları vardır. Zuhal, eşinden yeni boşanmış bir erkek çocuğu vardır. Zuhal, Cezmi'nin çalıştığı hastanenin finans bölümünde çalışmaktadır. Cezmi doktordur. Cezmi ve Zuhal arasında zamanla bir ilişki başlar. Sevda ise ev işçisidir. Öldüren Cazibe'deki "öteki kadın" olan Alex, bir bakıma Geriye

Kalan filmindeki "Sevda'dır" yani içerideki "öteki kadın"dır. Bu sebeple Geriye Kalan'ın, Öldüren Cazibe'nin tersten bir okuması olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu filmde Sevda karakteri "öteki kadın" değil, içerideki, eş, anne gibi rolleri olan orta-üst sınıf bir ailenin üyesidir. Filmin ilk sahnesinde Sevda, izleyiciyi satın almak istediği ev içinde gezdirmektedir. Sevda, yüzündeki kendinden emin ifadeyle satın almak istediği evi dolaşmaktadır. Ev, kent merkezinin dışında yalıtılmış bir mekandadır. Dan ve Beth'in ikinci (taşınacakları) evleri gibidir. İzole, kentin gürültüsünden uzakta bir yerdedir. Alex'in terk edilişi ve hamileliğinden sonra artan histerisi, Sevda'nın ise temizlik ve titizliği artan bir histeri nöbeti haline gelmiştir. Sevda'nın elindekileri kaybetme tehlikesiyle ve kıskançlıkla baş edişi Alex'den farklı olmaktadır. Sevda "susmayı" tercih ederken Cezmi ile aldatma hikayesini asla konuşmaz. Kocası ve Zuhal'i uzaktan seyreder ve "kıskançlığı" ile yüzleşir. Kıskançlık ve kaybetme korkusu giderek başka yollar denemesine sebep olacaktır. Alex ise kıskançlığı ile kendine zarar vererek başa çıkmaya çalışmaktadır. Kendine zarar verişleri, zamanla yerini Dan ve ailesine karşı geliştirdiği "saldırılara" bırakır. Alex ve Sevda biçimleri farklı olsa da amaçlarına ulaşmak için şiddeti tercih etmektedirler.

Zuhal, Sevda'nın tersine kentin göbeğinde, kalabalıkların arasında yaşar. "Ötekinin ötekisi" olarak Zuhal, orta sınıf bir "habitus" içinde, kocasından yeni boşanmış tek çocuğuyla kentin orta yerinde hayatına yeniden yön vermeye çalışan bir kadındır. Zuhal, ait olduğu sınıfın kadına yüklediği roller altında kendini mutsuz hissetmektedir. Çalışan bir kadın oluşu ne ev içi işlerine ne de çocuğuna ve kendine yeterince zaman ayıramamaktadır. Ev içi ve dışı emek süreci Zuhal'e çifte yorgunluk getirmektedir. Sevda, Zuhal'den farklı olarak duyguları üzerine düşünen ve yeni kararlar alan bir karakterden ziyade Alex gibi kıskançlık, kaybetme korkusu, statü gibi endişeleri olan, bağımlı ve durağan bir hayatın değişmesinin olasılığından korkan bir karakterdir. Alex, Dan ve ailesini takip ederken Sevda da Zuhal'in evine gizlice girip çıkmaktadır. Sevda, Zuhal'i gizli varlığıyla rahatsız etmektedir.

Cezmi, Sevda'nın tüm hayatı ailesi ve sahip olduklarıdır. Sevda'nın Alex'den farkı, Cezmi yoluyla sahip olduklarından vazgeçmek istemezken, Alex, "yalnız bir kadın" olarak elde ettiği kariyeri, başarıları gibi hayatındaki diğer önemli şeyleri Dan için feda etmeye hazırdır. Öldüren Cazibe ne kadar anti-feminist bir tablo çizse de Geriye kalan'ın feminist bir tablo çizdiği söylenebilir. Çünkü Zuhal bağımsız kararlar alabilen, duygularının çizdiği yol üzerine düşünebilen, film ilerledikçe özgürleşen bir karakterdir. Öldüren Cazibe'de Dan filmde aklanırken, Cezmi filmde aklanmaz. İki erkek de eski yaşam biçimine ve patriark sistem içinde bilinen "erkeklik hallerine" geri dönerler.

Sonuç

Geriye Kalan filmindeki iki kadın karakterden Sevda, "eril tahakküm"ün gücü ile işbirliği yaparak kendini Zuhal'e karşı konumlamaktadır. Sevda, "eril tahakküm"ün sızdığı rutinler içinden konuşur. Zuhal, kendini erke karşı dönüştürebilecek bir potansiyel taşırken Sevda'nın sahip olmaya çalıştığı daha iyi bir "ev", Zuhal için, içinde soru işaretleri beliren bir huzursuzluk haline gelmektedir. Zuhal, "ev" in içinden çıkmaya çalışırken, kabuğundan (evden) sıyrılmaya çalışırken; Sevda daha iyi, daha büyük, daha görkemli bir eve sahip olmak ister. Sahip olduğu statüyü korumak için başka kadınlarla farklılıkları üzerinden bir iktidar kurar. Cezmi filmin ilk yarısından itibaren bir bakıma kaybolur. "Eril tahakkümü" Sevda karakteri üzerinden okunur. Sevda, gizlice evine girip çıktığı, hayatına izinsiz girdiği Zuhal'i hayatından çıkarmaya kararlıdır. "Eril tahakkümle" bu anlamda bir işbirliği yapar. Film "eril tahakküm"ü ev ile

kurulan ilişki bağlamında Sevda karakteri üzerinden gösterirken statü, kıskançlık, aile, gibi kavramları tekrar düşünmeye teşvik etmektedir.

Kaynakça

Bora, A. (2005). *Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası.* İstanbul: İletişim.

Bourdieu, P. (1998). *Masculine Domination.* (R.Nice, çev.) California: Standford University.

Bromley, S. & Hewitt, P. (1992). Fatal Attraction: The Sinister Side of Women's Conflict About Career and Family. *Popular Culture Associaton, 26* (3), 17- 22.

Leonard, S. (2009). *Fatal Attraction.* UK: Blackwell.

Lyne, A. & Dearden, J. (Yönetmen/Senarist). (1987). *Fatal Attraction* [Film]. United States: Paramount Pictures.

Öztürk, R. (2000). *Sinemada Kadın Olmak.* İstanbul: Alan.

Sancar, S. (2009). *Erkeklik İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis.

Türk, B. (2010). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları için Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu. http://istifhane.files.wordpress.com/2010/05/eriltahakkum.pdf (erişim: 16.04.2014).

Vitrinel, Ç. (Yönetmen/Senarist). (2011). *Geriye Kalan* [Film]. Türkiye.

KONTROLÜN DİYALEKTİĞİ: TÜRKİYE'DE KÜRTLERİN ZORUNLU ASKERLİK DENEYİMLERİ

Ömer Turan[1] *Güven Gürkan Öztan*[2]

Özet

Ulus-devletlerin yurttaş ordularında etnik farklar hemen her dönemde gerek orduların kurumsal düzeyinde, gerekse etnik grupların toplumun geneliyle bütünleşmeleri çerçevesinde önemli bir konu olmuştur. Bu tebliğ Türkiye'de Kürtlerin zorunlu askerlik deneyimlerine odaklanmaktadır. Askerliğini 2000-2014 döneminde yapmış olan 38 Kürt erkek ile yapılmış derinlemesine görüşmelere dayanan bu çalışmada Kürtlük iki unsur üzerinden tanımlanmaktadır. Birinci tanım unsuru, Silahlı Kuvvetler'in kurumsal mantığını takiben nüfusa kayıtlı olunan ili dikkate almaktadır. Bu kapsamda, derinlemesine görüşmeler Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş ve Van illeri nüfusuna kayıtlı olanlarla gerçekleştirilmiştir. Birinci tanım unsuruna Kürtlüğü öz tanımlama biçimi olarak görmenin eşlik etmesi öngörülmüştür.

Tebliğde, elde edilmiş olan bulgular, Anthony Giddens'ın yapılaşma kuramını bağlamında geliştirdiği kontrolün diyalektiği kavramına atıfla yorumlanmaktadır. Giddens'a göre tüm bağımlılık biçimlerinde ast konumunda olanlar (*subordinate*) her durumda üstlerinin faaliyetlerini etkileyebilirler. Giddens bu etkileyebilme kapasitesini kontrolün diyalektiği olarak adlandırır. Kürtlerin zorunlu askerlik deneyimleri incelenirken, özellikle geliştirilen taktikler ve Kürtçe konuşmaya ilişkin bulgular kontrolün diyalektiği kavramı akılda tutularak yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kürtler, zorunlu askerlik, kontrolün diyalektiği, yapılaşma kuramı, sosyalleşme.*

1. Giriş

Ordu ulus-devlet temelinde örgütlenmiş siyasi sistemlerde en önemli temel kurumlardan biridir. Yurttaş ordularında benimsenmiş olan zorunlu askerlik yükümlülüğü devlet ile yurttaşlar, özellikle de belirli bir yaş grubundaki erkek yurttaşlar arasındaki ilişkinin temel bileşenlerinden biri konumundadır (Turan, 2013). Ordu kurumunun ulus-devlet sisteminin yeniden üretilmesindeki üstlendiği roller kapsamında hakim durumdaki etnik grubun dışında kalanların ordu ve zorunlu askerlik ile ilişkileri bir dizi gerilim üzerinden tanımlanmaktadır. Bu tebliğ halen sürmekte olan "Kışlada Kürt Olmak" başlıklı araştırma projesinin, gelinen aşamasına ilişkin genel bir resim sunmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tebliğ öncelikli olarak araştırma projesinin yöntemi ve genel bulguları hakkında bilgi verecek, sonrasında ise kontrolün

[1] Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, omer.turan@bilgi.edu.tr
[2] Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, gurkan.oztan@gmail.com

diyalektiği kavramsal çerçevesi içinde proje kapsamında ulaşılmış olan bulgular tartışmaya açılacaktır.

Literatürde bu alandaki boşluğu doldurma yönünde bir adım olarak değerlendirilebilecek bu araştırma projesi, Türkiye'de zorunlu askerlik ile ilgili tartışmaların devam ettiği bir dönemde Türkiyeli Kürt erkeklerin zorunlu askerlik süreci deneyimlerine odaklanmayı hedeflemektedir. Araştırmanın odağını zorunlu askerliğini 2000-2014 döneminde yapmış olan Kürtlerin zorunlu askerlik sırasında yaşadıklarına ilişkin anlatıları oluşturmaktadır. 2000-2014 dönemi çatışmaların azalmış olması ve Kürt sorununun demokratik çevrelerde kısmen daha yüksek sesle tartışıldığı bir dönem olması özellikleri ile gerek öncesinden, gerekse sonrasında yaşanan iki yıllık süreçten oldukça farklı bir döneme denk düşmektedir. Gelinen aşamada 2014 yılında gerçekleştirilmiş olan derinlemesine görüşmeler ile proje bu özgün dönem kapsamında Kürtlerin zorunlu askerlik deneyimlerini serimlemektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma kapsamında zorunlu askerliğini 2000-2014 döneminde tamamlamış 38 Kürt erkek ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Proje tasarımında "Kürt" olmak iki unsur üzerinden tanımlanmaktadır. Birinci tanım unsuru, Silahlı Kuvvetler'in kurumsal mantığını takiben nüfusa kayıtlı olunan ili dikkate almaktadır. Bu kapsamda, derinlemesine görüşmelerin Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş ve Van illeri nüfusuna kayıtlı olanlarla yapılmıştır. Birinci tanım unsuruna Kürtlüğü öz tanımlama biçimi olarak görmenin eşlik etmesi öngörülmüştür.

Projenin ilk aşamasından itibaren Kürtlüğün tek bir siyasi görüş ile ilişkili olarak ele alınmaması gerektiği, siyasal Kürt hareketine mensubiyet, koruculuk (Balta Paker ve Akça, 2013), muhafazakârlık gibi aynı kimlik grubunun içerisinde ayrışan bağlılıkların da ana çerçeveye dâhil edilmesi gerektiği akılda tutulmuştur. Bu kapsamda derinlemesine görüşmelerde belirtilen çeşitliliklerin mümkün olduğu ölçüde yansıtması hedeflenmiştir: Kürt siyasal hareketi mensupları ve korucu aileleri mensupları; sol siyasal mobilizasyon ve muhafazakâr siyasal mobilizasyon; Doğu ve Günaydoğu Anadolu yaşayanlar ve İstanbul'da yaşayanlar; Kürtçe konuşanlar ve Kürtçe konuşmayanlar; uzun dönem askerlik yapanlar ve kısa dönem askerlik yapanlar.

Proje boyunca birincil deneyimleri önemseyen bir bakış açısı benimsenmiş ve bu bakış açısı çerçevesinde ele alınan sahanın, yani kışlanın resmi kodları her aşamada hatırda tutulmuştur. Projede şu ana kadar 38 derinlemesine görüşme tamamlanmıştır. Bu 38 derinlemesine görüşmenin gerçekleştirildikleri yerleşim birimleri şunlardır:

- İstanbul: 15 derinlemesine görüşme,
- Van merkez: 4 derinlemesine görüşme,
- Erciş: 5 derinlemesine görüşme,
- Batman merkez: 5 derinlemesine görüşme,
- Hasankeyf: 1 derinlemesine görüşme,
- Malazgirt: 4 derinlemesine görüşme,
- Yukarıbüklü (Bulanık'a bağlı köy): 4 derinlemesine görüşme.

3. Genel Bulgular

Projenin gelinen aşamasındaki genel bulguları altı madde odağında özetlemek mümkündür. Derinlemesine görüşme yapılan kişilerin asker ve askerliğe ilişkin çocukluk dönemine ilişkin anıları sistematik biçimde olumsuzdur. Birçoğunun belleğinde asker, kendi ve yakın çevrelerinin deneyimi eşliğinde korkulan ve sevilmeyen bir figürdür. 1990'larda çocuk olanların kayda değer bir kısmı askerlerin köy baskınlarını veyahut çatışmacı ortamın içinde devlet şiddetini tecrübe etmiştir ve bunun travmatik etkisini üzerlerinde taşımaktadır. Askere gitmek ise gönülsüz yapılan bir iştir; Kürt illeri dışında gördüğümüz askere uğurlama ritüellerine Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde rastlanmaması da bu durumun göstergelerinden biridir.

Diğer bir genel bulgu zorunlu askerlik sırasında kimi komutanların olumsuz tavırlarıdır. Kışlada Kürtçe konuşmanın bir soruna dönüşmesi gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerde tespit ettiğimiz bir diğer genel olgudur. Diğer askerlerle yaşanan gerilimler bir başka tespit olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürt olmayan askerlerle gerilimlerin özellikle çatışmaların basına yansıdığı ve kayıp haberlerinin kışlalara ulaştığı dönemlerde yükselişe geçtiği tespit edilmiştir. Bu gerilimler genellikle dolaylı yollardan tezahür etmiştir. Ordu içindeki askerler arasındaki gündelik ilişki bu gerilimlerden etkilenmektedir.

Derinlemesine görüşmeler çerçevesinde tespit edilen bir başka durum Kürt askerlerin bir kısmının "Doğulu" kimlikleri ile bütünleşik gördükleri değerler nedeniyle komutanlar tarafından takdir edildiklerini ifade etmeleridir. "Doğulu" tabiri aslen Kürtlüğe işaret eder ancak komutanlar politik karşılığı olan Kürt askerler ifadesi yerine daha geniş bir çağrışım alanına sahip olan Doğulu askerler tanımını genellikle tercih etmektedirler. Doğulu/Kürt kimliğinin ketumluk, mertlik, cesaret, dürüstlük gibi pozitif değerleri içerdiğini ifade eden kimi görüşmeciler komutanların Batılılara güvenmediğini, onları korkak bulduğunu ileri sürmüşlerdir.

4. Kontrolün Diyalektiği

Bu noktaya kadar projenin geneline ilişkin bilgiler verilmiş ve genel bulgular kısaca paylaşılmıştır. Tebliğin bundan sonrasında özel bir odak ile bulguların bir alt kümesi tartışılacaktır. Bu kapsamda, Anthony Giddens'ın yapılaşma kuramını bağlamında sunduğu kontrolün diyalektiği kavramsallaştırılması, bir kuramsal araç olarak kullanılacaktır. İlk olarak Giddens'ın kavramsallaştırılması özetlenecek, sonrasında ise zorunlu askerliğini yapmış Kürtlerin kışlalarda benimsedikleri taktikler üzerinde durulacak ve Kürtçe konuşma deneyimlerine ilişkin bulgular özetlenecektir.

4.1.Kontrolün diyalektiği: Genel çerçeve

Giddens'ın ilk kez 1984'te yayımlanan *Toplumun Kuruluşu* (The Constitution of Society) kitabı, sosyoloji kuramındaki yapı-fail tartışmalarına ilişkin önemli bir açılım getirir. Giddens geliştirdiği yapılaşma kuramı bağlamında sosyal kurumlar bağlamında gözlenen tahakküm yapılarının robotlaşmış uysal bedenler yaratmadığını vurgular. Giddens'a göre tüm bağımlılık biçimlerinde ast konumunda olanlar (*subordinate*) her durumda üstlerinin faaliyetlerini etkileyebilirler. Bu etkileyebilme kapasitesi kontrolün diyalektiğidir (Giddens, 1999, s.58). Her hükmetme biçiminde tâbi konumdakilerin iktidar sahibi olanların eylemlerini etkilemekte kullanabilecekleri "açıklar" söz konusudur (Giddens, 2008, s.21) ve bu "açıklar" kontrolün

diyalektiğine denk düşer. Giddens'a (1999, s.356) göre, aşağı konumda olan faillerin erişebildikleri kaynakları kullanma biçimleri farklı sosyal bağlamlarda ciddi değişiklik gösterse de, iktidar savaşımlarında kontrolün diyalektiği her durumda söz konusudur. Sosyal kurumlarda bulunan "tuhaf köşeleri", gözetleme mekanizmalarının daha az erişime sahip olduğu dinlenme odaları ya da tuvaletler gibi mekânlar ast konumda olanlara kendilerini gözetim altında tutanlarla bağlantılarını koparma olanağı tanır.

Kışla bu tür "tuhaf köşeleri" bolca barındıran bir komplekstir. Bu türden "tuhaf köşeler"in sayıca çok olması kontrollerini imkânsız kılar. Dolayısıyla kışla deneyimleri sıklıkla kontrolün diyalektiğini yansıtan örnekler içerir. Kimi durumda bir nöbet mahalli de bir "tuhaf köşe" gibi, sınırlı bir şekilde norm dışına çıkmaya olanak tanır. Sıklıkla yapılan bir kural ihlali olan nöbette uyumayı düşünecek olursak, mutlak kontrol ancak kontrol etme pozisyonundakinin fiilen nöbetçi ile birlikte nöbet tutması ile mümkün olabilir. Bunun imkânsızlığı kontrolün diyalektiğine denk düşmektedir. İlaveten, kışla mecrası söz konusu olduğunda kontrolün diyalektiğinin sadece rütbeli amir ve komutanlar ile zorunlu askerliğini yapanlar arasında olduğu da düşünülmemelidir. Farklı rütbeler arasında da kontrolün diyalektiği söz konusudur. Örneğin bir tabur komutanı ile o taburda yer alan takımın komutanı arasında da emir ilişkisi bir dizi açık barındırır. Çoğu durumda kontrolün diyalektiği, komutanlara tanınmış olan geniş yetki alanı ile de birlikte düşünülmelidir.

4.2.Taktikler

Kontrolün diyalektiği gözlediğimiz süreçleri tartışmaya başlarken ilk olarak zorunlu askerliğini yapanların farklı zamanlarda benimsedikleri taktiklerden söz etmek gerekmekte. Bu noktada taktikleri, Michael de Certeau'yu (2009, s. 114) takiben "zayıfın sanatı" olarak tanımlıyoruz. De Certeau'ya göre iktidardan yoksun olanlar direnebilmek için yeni yollara ihtiyaç duyarlar ve kendi yorumlarıyla kuralları yorumlarlar. Taktikler biri dizi yaratıcılığı, kurnazlığı, yapıyormuş gibi görünüp yapmamayı ve gizlenmeyi de içerir. Taktikler iktidar aygıtından doğurduğu boşlukları ve verdiği fırsatları kullanmak anlamına gelir (Erdoğan, 2000). Taktikler aynı zamanda itiraz etme örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Derinlemesine görüşmelerden ilk öğrendiğimiz taktik, komutan karşısında susmamak olarak özetlenebilir. Askerliğini uzun dönem er olarak Etimesgut'ta yapan Ali[1], yaşadığı kent olan Batman'daki yürüyüşler sonrasında komutan ile arasında gerilim olduğunu aktarır. Bir başçavuş Ali'ye "senin yakınların, akraban yürüyüşe katılıyor mu? Araştıracağım, bir tane çıkarsa, seni yakarım" der. Ali, bu gerilimi "Resmen beni tehdit" diyerek anlatıyor ve "Irkçılık" yaptı diye ilave ediyor. Ali konuyu anlatırken başçavuşun tavrını tasvir etmek için dört-beş kez ırkçılık kelimesini kullanıyor. Sonrasında Ali şunları söylüyor: "Dedim ki, araştırın. Benim siyasetle, yürüyüşle işim olmaz. Bakın, benim GBT'em temiz." "O bana öyle deyince ben de susup oturmadım, yanıt verdim yani." "Resmen ırkçılık yaptı. Beni tehdit etti. Yanlış kelime kullandı. 2005'te oldu. Hâlâ unutmam, aklımdan çıkmıyor."

Karışımıza çıkan ikinci taktik şikayet mekanizmasını devreye sokmaktır. Gerçekleştirilen 38 derinlemesine görüşmede dikkate değer sayıda fiili şikayet olmasa da özellikle düşük rütbeli

[1] Bu tebliğde geçen tüm adlar, derinlemesine görüşmeler sırasında görüşülen kişiler tarafından seçilmiş anonim adlardır.

komutanlara yönelik şikayet tehditlerinin devreye sokulduğu görülmektedir. Bunların dışında şikayetin devrede olduğu tekil örnekler de söz konusudur. Bir vakada askerler arasında çıkan etnik kimlik temelli gerilim sonrasında konu tarafsızlık atfedilen komutana aktarılır. Komutanın devreye girmesiyle gerilim son erer. Bir diğer vakada, derinlemesine görüşmede karşımıza çıkan anlatıya göre gerilim komutanın askerin ailesinin sabıka kayıtlarını incelemesi ile başlar. Beraat ile sonuçlanmış davanın kayıtlarının da görülebilir olması akabinde komutanın sistematik kötü muamelesi başlar. Bu aşamadan sonra aile komutanın üzerinde etki edebilecek bir kişiye ulaşmaya çalışır. Bu girişimden haberdar olan komutan, ailenin girişimini bir tehdit olarak algılar ve bunun neticesinde kötü muamelesini attırır. Ailenin kışlaya gelerek komutan ile görüşmesi sonrasında kötü muamele sona erer.

Karşımıza çıkan üçüncü taktik grubu ise zorunlu askerliğini yapan Kürtlerin çavuş rütbesiyle belirli zamanlarda komutanlık yapmaları sırasında izledikleri yollar olarak karşımıza çıkmaktadır. Askerliğini Kıbrıs'ta yapan Hanefi, takıma tekrar ettirdiği yürüyüş kararlarına örnek olarak "Doğayı Sev / Yeşili Koru" örneğini vermekte: "'Her Türk Asker Doğar' onu söyletmezdim. Niye söyleteyim ki, her Türk niye asker doğsun ki?" Aynı zamanda Hanefi Kıbrıs'taki birliklerinde komutanlık saatlerinin boş geçtiğini de hatırlıyor ve hatta bir astsubay açık açık "ben nöbet zamanımda böyle şeyler istemem" dediğini aktarıyor. Nöbetçi çavuş olduğu kimi günlerde Hanefi'nin komutanlık saati yapması da gerekmiş. O da askerlere küresel ısınma gibi konuları anlatmış. Nasıl "Doğayı Sev / Yeşili Koru" şeklinde bir yürüyüş kararı Silahlı Kuvvetlerin ilgili talimatlarında yer almıyorsa, komutanlık saatlerinin hedefi de askerlere ordunun gerekliğini, Silahlı Kuvvetlerin gücünü ve Kemalizm'in ilkelerini öğretmektir. Hanefi'nin yaptığı tam olarak yapılması gerekeni yapar gözükürken, kurumsal hedeften uzaklaşmaktır.

4.3.Kışlada Kürtçe konuşmak

Zorunlu askerliğini yapmış olan Kürtlerin derinlemesine görüşmelerde paylaştıklarından kontrolün diyalektiğine ilişkin karşımıza çıkan ikinci odak kışlada Kürtçe konuşmaya deneyimleridir. Sahada çalışmış her sosyal bilimcinin bildiği üzere, her derinlemesine görüşme yöntem üzerine tekrar tekrar düşünmek için araştırmayı yürütenlere bir dizi fırsat sunar. Askerliğini kısa dönem olarak Gaziantep'te yapan Faruk'un söyledikleri, Kürtçe konuşma konusunda bu türden bir uyarı niteliğindedir:

> *Şimdi askeriyede Kürtçe konuşma denilen bir olay yok. Siz girdiğinizde askerlik alanına Türklük ile ilgili her şeyi söylerler. Çünkü herkes bir komutanın ajanıdır… Bu noktada çok ciddi sıkıntılar var. Ama orada ciddi gruplaşmalar var; işte Kürtler Kürtlerle Türkler Türklerle gezer. Bu budur yani. … İşte yok Ahmet Kayalar, yok Kürtçeler, yok falan filan. Onlar hepsi hikâye. Sıkıysa dinle tamam mı…*

Fakat Faruk'un anlattıklarına karşı farklı deneyimlerde Kürtçe konuşma pratikleri de karşımıza çıkmaktadır. Bu deneyimleri yukarı da tartıştığımız taktikler ile birlikte düşünmek gerekiyor. Örneğin askerliğini Erciş'te uzun dönem olarak yapan Yılmaz'ın anlattıkları oldukça farklı bir deneyime denk düşmekte:

> *Kürtçe… halaylar, müzikler, Ahmat Kaya, Şivan Perwer. Mesela ben orada çavuştum. Biraz şeydim böyle hani sözüm geçiyordu. Başka taburdakiler gelir bizim*

orada en önde otururlardı mesela. En öndeyken o televizyon izlerdi. Başka birlikten. ... Biz de burada ezik değildik yani…

Askerliğini Kıbrıs'ta uzun dönem olarak yapan Ahmet'in anlattıkları da kışlada Kürtçe konuşma deneyiminin bir boyutunun Türkçe bilmeyen ya da az bilen askerlerin durumu olduğunu göstermekte.

Bizim arkadaş Kürtçe türkü söylemişti eğitim alanında… Eğitim alanında diğer Trabzonlu çocuklar falan varmış. Onlar söylemişler. O zaman biz kavga ettik. O zaman kavga ettik; niye arkadaşlarımıza hani laf söylemişler diye. Niye söylediniz diye falan. Çocuk okula gitmemişti. Konuşması düzgün yoktu. Kendini yani savunamazdı. E tabii çocuğa laf söyleyince çocuk orada ağlıyordu. Bir de yaşı da bayağı büyüktü. Hakkarili. Biz topladık 3-4 kişiyi. Onlara "niye siz bunu diyorsunuz? Çocuk hani konuşmayı bilmediği için mi üstüne gidiyorsunuz" diye…

Ahmet'in anlatısı bize Kürtçe konuşmanın nasıl bir gerginlik kaynağı olabileceğini de gösteriyor. Askerliğini Göle'de yapmış olan Mansur'un aktardıkları da, Türkçe bilmeyenlere destek olmanın bir tür Kürtçe konuşma deneyimi olduğunu göstermekte.

Eee şöyle diyeyim; Rehber isminde Hakkarili bir arkadaş vardı. Türkçe bilmiyor. Eee artık elimden geldiği kadar hani böyle eğitimden falan 15 dakika izin veriliyor ya işte Türkçe öğretmeye çalışıyordum. Tabii şimdi Kürtçe ee bütün diller içinde farklı bir dil. Her yörenin kendine ait bir şivesi var.

Askerliğini Konya'da yapan Ali'nin anlattıkları ise Kürtçe konuşma temelli çıkan gerilimlerin komutanların müdahil olmasıyla yatıştığını gösteriyor. Ali'nin derinlemesine görüşmede aktardıklarını kimi komutanların Kürtçe konuşmayı yasaklanması ya da engellenmesi gerekmeyen bir durum olarak gördüklerini göstermekte:

Komutanım dedim bu adam benim Kürtçe konuşmamdan rahatsız oluyor. Benim konuştuğum kişi annem. Annemle ben ne tür bir diyalog kurabilirim siz artık onu tahmin edin. Hani ben ona özlediğimi söylerim; o bana özlediğini söyler, nasıl olduğunu sorar- "hasta mısın iyi misin havalar nasıl"- annemle ben bu muhabbeti yaparım. Bu adam bana diyor ki Kürtçe konuşuyorsun; konuşma. Benim annem Türkçe bilmiyor. Ben onunla nasıl diyalog kuracağım? Allah'ı var; orada, ismini de hiç unutmam; yüzbaşı orada o çocuğu epey bir azarladı. Hatta geldi bölüğünün karşısında da böyle bir iki cümle kurmuştu. Kimse bu çocuklara karışmayacak, kim ne yapıyorsa özgürdür karışmayacaksınız. Ama orada bize alttan alta da bize siz de abartmayın gibisinden şey eee… mesaj verdi. Evet mesaj verdi…

Askerliğini Silopi'de yapan Sedat'ın derinlemesine görüşmede anlattıkları kimi durumlarda Kürt etnik kimliğine sahip ve bunu gizlemeyen komutanlarla Kürtçe konuşulduğuna işaret ediyor.

Kesinlikle Kürt komutanlar var. Urfalı mesela bir tane komutanımız vardı. Çok iyi bir insandı. Kürt komutanlarımız çok oldu. Eee… tabii ki mesela onunla Kürtçe

konuşabiliyorduk. Sıkıntı olmuyordu. Yani komutanlar sıkıntı yaşatmazsa, askerde kesinlikle hiçbir sıkıntı olmaz.

Yukarıda kontrolün diyalektiğinin komutanlara bırakılan geniş inisiyatif alanı ile birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştık. Sedat'ın anlatısında karşımıza çıkan komutanla Kürtçe konuşma örneği bu ilişki üzerinden değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışma 2000-2014 arası zorunlu askerliklerini yapmış Kürt erkeklerle yapılan derinlemesine görüşmelerden hareket edilerek, Türkiye'de Kürtlerin zorunlu askerlik deneyimlerini, Giddens'ın kontrolün diyalektiği kavramsallaştırması ekseninde tartışmaya açılmaktadır. Burada serimlenen bulgular değerlendirilirken ele alınan dönemin sadece 1990'lardan farklı olmadığı, aynı zamanda 2015-2016 döneminden de çok farklı olduğu aklıda tutulmalıdır. Devam eden bu araştırma projesinin izleyen aşamasında 2015-2016 dönemindeki deneyimlerin derlenmesine ilişkin derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilecektir. Araştırmanın geldiği aşamada derlenmiş olan bulgular incelendiğinde iki sonuç belirmektedir. Birinci olarak, çatışmaların en az düşük yoğunlukta olduğu, başka bir ifadeyle kışladaki gerilimin az seviyede olduğu dönemde dâhi Kürt kimliği bir dizi belirsizlikleri gündeme getirmektedir. Kürt kimlikli askerler, etnik kimlikleri görünür olduğu ölçüde askerlikleri boyunca bir dizi gerilim yaşamaktadırlar. İkinci olarak, kışla deneyimi kurumsal yapının mutlak anlamda her kuralı hayata geçirebildiği bir mecrada şekillenmemektedir. Farklı anlatılardan kontrolün diyalektiği kavramsallaştırması ekseninde düşünülebilecek bir dizi deneyim olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi.* Ankara: Dost.

Erdoğan, N. (2000). Devleti 'İdare Etmek': Mâduniyet ve Düzenbazlık. *Toplum ve Bilim, 83,* 8-31.

Giddens, A. (1999). *Toplumun Kuruluşu: Yapılaşma Kuramının Ana Hatları.* Ankara: Bilim ve Sanat.

Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet.* İstanbul Kalkedon.

Turan, Ö. (2013). "Esas Duruş!": Kışla Deneyimleri ya da Türkiye'de Zorunlu Askerliğin Antropolojisi. Nurseli Yeşim Sünbüloğlu (Ed.) *Erkek Millet, Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* içinde (s. 261-335). İstanbul: İletişim.

TIBBİ UYGULAMALARDA CİNSİYET İKİLİĞİNİN SÖYLEMSEL İNŞASI: TÜRKİYE'DE İNTERSEKS ÇOCUKLARA YÖNELİK TIBBİ MÜDAHALELER

Hülya Türker[1]

Özet

Günümüzde heteroseksizm ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık karşıtı hareketlerin önemli bir odak noktası cinsiyet ikiliğine dayalı normatif beden algısıdır. Toplumsal cinsiyet eksenli normatif söylemler, toplumsal cinsiyetli öznelliklerin kuruluşunu hukuk, iş yaşamı, eğitim ve sağlık alanında çeşitli biçimlerde etkilemektedir. Tıp biliminin bu konudaki etkisi dikkate değer bir ilgiyi hak etmektedir. İnterseks çocuklara yönelik tıbbi müdahaleler de tıbbın bu konudaki etkisinin oldukça belirleyici olduğu bir durumdur. Bu çalışmada Türkiye'de interseks çocuklara yönelik tıbbi müdahalenin cinsiyet ikiliğinin yeniden üretimi açısından üstlendiği rol ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, Tıp, İnterseks, Denetim*

1. Giriş

"İnterseks" sözcüğü bir kişinin tipik kadın ve erkek kategorilerinden herhangi birine tam olarak uymayan, doğuştan gelen anatomik ve fizyolojik özelliklere sahip olduğu durumları tarif etmek için kullanılmaktadır. Erkek dış genital organlarına sahip bir kişinin dişi iç genital organlarına sahip olması veya tam tersi, dış genital organın dişi mi erkek mi olduğunun belirsiz olması, kromozom yapısının tipik kadın veya erkek kromozom yapısından farklı olması sık rastlanan interseks durumlardandır (Intersex Society of North America, 2008a). Çalışmada ele alınan müdahale pratikleri çocukların fiziksel sağlığına tehdit oluşturmamasına rağmen beden görünümünün normalleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen işlemlerle sınırlıdır. İnterseks çocuklara yönelik tıbbi müdahale konusundaki eleştiriler fiziksel sağlık açısından zorunlu olmayan operasyonları hedef almaktadır. İnterseks çocuklara yönelik tıbbi müdahale sorunu 1990'lı yıllarda interseks aktivistlerinin yürüttüğü çalışmalar aracılığıyla toplumsal cinsiyet çalışmaları alanındaki tartışmalar arasına girmiştir. İnterseks aktivistleri, çalışmalarına 1950'li yıllarda ABD'deki John Hopkins Hastanesi'nde geliştirilen interseks tedavi protokolleri doğrultusunda interseks çocuklara rutin bir şekilde tıbbi müdahalede bulunulmasının yarattığı olumsuz sonuçlara dikkat çekerek başlamışlardır (Chase, 2006). Toplumsal cinsiyet çalışmaları alanında ise interseksüelliğe yönelik tıbbi müdahaleyi eleştirel toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan çalışmalar bulunmaktadır.

Çalışmanın çocuklara yönelik tıbbi müdahale ile sınırlanmasının sebebi çocuklara uygulanan tıbbi işlemlerin çocukların beden bütünlüğü hakkı açısından özel sorunlar içermesidir. Bu işlemler sırasında çocukların cinsiyet kimliği konusunda geleceğe dönük verilen karar son kertede ebeveynler tarafından üstleniliyor olsa da bu alanda filli olarak etkili ve uygulayıcı konumda olan aktörler tıp uzmanlarıdır. Tıp uzmanlarının üstlendiği bu rol oldukça belirleyici ve aynı zamanda çelişkilidir. Çünkü bir kişinin kendisini ait hissettiği cinsiyet kategorisi olarak

[1] Dr. Öğr. Ankara Üniversitesi, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları, huelya.tuerker@gmail.com

tanımlanan cinsiyet kimliği her bir birey özelinde kendine has özgüllükler içerir. Biyolojik ve fizyolojik özellikleri açık bir biçimde kadın veya erkek kategorisini işaret eden bireylerin cinsiyet geçişi talebinde bulunması bu sürecin karmaşıklığı gösterir. İnterseks çocuklara yönelik cinsiyet ataması ve devamında gelen tıbbi müdahaleler bu açıdan bakıldığında oldukça çelişkili konumdadır.

İnterseksüelliğe ilişkin mevcut müdahale pratikleri belirli bir beden formunun belirli bir cinsiyet kimliğini ortaya çıkaracağı yönünde normatif bir varsayıma dayanmaktadır. Bu normatif şema ile çelişen bedenlerin tıbbi teknolojinin olanaklarıyla 'uyumlulaştırılması' 1950'li yıllardan bu yana uygulanmakta olan tıbbi müdahalelerin temel motivasyonudur. Bununla birlikte interseks çocuklara yönelik tıbbi müdahalenin nasıl sonuçlar verdiği konusunda kayda değer bir belirsizlik olduğu tıp uzmanları ve tıpla ilişkili meslek örgütleri tarafından dile getirilmektedir (Houk ve diğerleri, 2006, s. 148–162). Buna karşın müdahale, çocukların psikososyal gelişimi açısından hala gerekli görülmektedir. İnterseks aktivistleri ise çocuklara sözlü bir cinsiyet atamasında bulunulmasını ve fiziksel sağlık açısından zorunlu olmayan tüm operasyonların çocuk karar verecek yaşa gelinceye kadar beklenilmesini önermektedir (Intersex Society of North America, 2008b). Bu iki farklı yaklaşımın interseks çocuklara yönelik tıbbi müdahale konusundaki ana tartışma konusunu oluşturduğu söylenebilir.

Türkiye'deki uygulamalara dair bir çalışma yürütmenin önemli bir motivasyon kaynağı Türkiye'de interseks aktivistlerinin görünürlük kazanmak amacıyla yaptığı çalışmalardır. Türkiye'deki interseks aktivistleri 2011 yılından bu yana bir blog aracılığıyla deneyimlerini paylaşmaktalar (İnterseksüel ŞaLaLa). Ayrıca LGBTİ örgütlerin düzenledikleri çeşitli etkinliklerde konuşmacı olarak yer alarak kendi deneyimlerini paylaşmaktalar. Aktivistler erken yaşlarda onlara sorulmadan bedenlerine geri dönüşü olmayan operasyonlarda bulunulmasını travmatik bir biçimde deneyimlediklerini vurguluyorlar. Anlatımlarda kendini gösteren önemli bir tema tıbbın belirli bir normallik algısını interseks bireylere empoze ediyor olması ve kişilere mevcut durumlarının sorunlu olduğu ve değiştirilmesi gerektiği algısını yansıtıyor olması. İnterseks bireyler bu yaklaşımla karşı karşıya kalmanın hayatlarını duygusal ve psikolojik açıdan tahrip ettiğini vurguluyorlar. Bu ise tıbbın en temel ilkesi olan 'her şeyden önce zarar verme' ilkesi ile çelişen bir durumun söz konusu olduğuna işaret etmektedir.

Tedavilerin etkileri konusundaki belirsizlik devam ederken beden ve cinsiyet kimliği üzerinde ciddi ve uzun süreli etkiler yaratacak boyutta bir inisiyatif almayı ve bunu rutin bir biçimde uygulamayı mümkün kılan bu mekanizmayı cinsiyet ikiliğinin söylemsel inşası açısından ele almak bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada cinsel kimlik gelişimi, varoluşsal olanakları ve politik imkanları tıbbi uzmanlığın normatif toplumsal cinsiyet varsayımları yoluyla ortadan kaldırılmak istenen bir süreç olarak ele alınmaktadır. Tıbbi uygulamalarda normatif toplumsal cinsiyet farklılığının ve heteronormativitenin yeniden üretimine eşlik eden tıbbi söylemi analiz etmek için interseks bireylere yönelik tıbbi müdahale pratiklerine ilişkin tıbbi literatür incelenmektedir. İncelenen tıbbi literatür Türkiye'deki hastanelerde çalışan uzmanlara ait, Türkçe ve İngilizce dilinde ulusal ve uluslararası akademik dergilerde yayınlanmış makaleleri içeriyor. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında tıp uzmanları ile derinlemesine görüşmeler ve interseks bireylerle görüşmeler yapmayı planlamaktayım. Ancak çalışmanın şimdiye kadar olan, size sunmakta olduğum kısmı tıbbi kaynakların incelenmesi, uzmanlarla alanı tanıma amaçlı yapılan görüşmeler ve interseks bireyler ile yaptığım tanışma amaçlı görüşmelerden edindiğim bilgilere dayanıyor.

2. Belirsizliğe İlişkin Tıbbi Yaklaşım

Müdahale pratikleri 1950'li yıllarda psikolog John Money ve arkadaşları tarafından geliştirildiğinden beri uygulanmaya devam ediyor. Cinsiyet kimliğinin yaşamın ilk iki yılında şekillendiği ve genital organların 'normalleştirilmesinin' çocuğun atanan cinsiyeti benimsemesini sağlayacağı protokollerin öncüsü Money tarafından öne sürülmüştü. İnterseks çocuklara müdahale edilmeye başlanması bu öneri doğrultusunda gerçekleştirilmeye başlanmış ve sonrasında tıp uzmanları tarafından yaygın bir biçimde uygulanmıştır (Karkazis, 2008). Türkiye'deki tıbbi literatür incelendiğinde iki yıl standardı ve genital organa yönelik 'normalleştirme' operasyonlarının gerekliliği yaygın bir kabul olarak karşımıza çıkıyor. Çocuğun atandığı cinsiyete göre genital organlarının 'normalleştirimesi' gerektiği fikri de genel kabul görmüş durumda (Özbey & Etker, 2013, s. 33; Kırlı ve diğerleri, 2013, s. 723). Az sayıda çalışmada operasyonların zamanlaması konusunda tartışmalı bir durum olduğu ve geri dönüşsüz operasyonların mümkün olduğunca ertelenmesi gerektiği yönünde bir görüş de olduğu belirtilmiştir (Özbey, 2016, s. 144). Tıbbi yaklaşımda cinsiyet kimliğinin şekillenişinin belirsiz ve tartışmalı olduğunu kabul eden bir yaklaşım olsa da cinsel kimliklerin karmaşıklığını kabul eden ve bu alanda pozitivist bir biçimde müdahalede bulunmanın yarattığı riski ciddi anlamda göz önünde bulunduran bir yaklaşım henüz söz konusu değil.

Cinsiyet kimliği gelişiminin işleyişi ve cinsiyet kimliğine ilişkin müdahale etme girişimlerinin nasıl sonuçlar verdiği konusundaki belirsizlik bazı metinlerde belirtiliyor olsa da uygulamalara ilişkin yönlendirmelerde müdahaleler bir gereklilik olarak yer bulmaktadır (Akdemir ve diğerleri, 2006; Özbey & Etker, 2013, s. 34). Erken müdahale konusunda gündeme gelen sorunların ilerlemeci bir yaklaşımla ele alındığı söylenebilir. Erken müdahale konusundaki tartışmalar zamanla daha iyi teşhis tekniklerinin ve tıbbi teknolojilerin gelişmesi ile aşılacağı varsayımı ile karşılanmaktadır (Bahadır, 2015). Erken müdahale konusundaki sorunlar genellikle interseksüelliğe ilişkin bilginin daha fazla üretilmesi ve cinsiyet ataması ile müdahale pratikleri konusunda daha iyi kararlar verilmesi ile aşılabilecek bir geçiş durumu olarak görülmektedir (Akdemir ve diğerleri, 2006, s. 52). Yalnızca bir çalışmada tedavilerin etkileri konusunda belirsizliklerin ve etik açısından tartışmalı boyutlarının olduğu dile getirilmektedir (Öçal, 2011,s. 62).

3. İntersekse Karşı Cinsel Gelişim Bozuklukları

2006 yılında Lawson Wilkins Pediatrik Endokrin Topluluğu ve Avrupa Pediatrik Endokrinoloji Topluluğu interseks sözcüğü yerine cinsel gelişim bozuklukları (CGB) kavramının kullanılmasını önermiştir (Erdoğan ve diğerleri, 2011, s. 77). Tıp uzmanları tarafından interseks terimi hem uzmanlar arası işbirliği hem de ebeveynlerle kurulan iletişim açısından kafa karıştırıcı ve elverişsiz bir terim olarak ele alınmaktadır. Sağlık uzmanları interseks teriminin yaygın bir biçimde dış genital organlarda belirsizlik olması ile birlikte anılması sebebiyle işlevsel olmadığını düşünmektedir. Aynı zamanda ebeveynler ile iletişim kurarken interseks sözcüğü cinsiyetler arası bir durumu çağrıştırdığı için kafa karıştırıcı olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışma kapsamında taranan metinler Türkiye'deki uygulamalarda bu terminoloji önerisine riayet edildiğini işaret etmektedir.

İnterseksüellik konusunda getirilen bu yeni terminoloji önerisi aktivistler arasında da tartışmalı bir konu. Aktivistlerin bir kısmı tıptaki bu kullanımın uygulamaları kolaylaştırıcı olduğu, interseks tanımlamasının ebeveynlerde bir toplumsal cinsiyet paniği yarattığı ve çocuklara

erken dönemde müdahalede bulunulması kararını hızlıca vermelerine sebep olduğu için CGB tanımlamasının çocukların selameti açısından daha iyi olacağını vurgulamakta. Bir grup aktivist ise CGB'nin interseksüelliği hastalık ve ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak işaretlemeye devam ederek damgalanma, erken müdahale, gizli tutma zorunluluğu gibi interseks bireylerin yaşadığı sorunlara zemin hazırladığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu terimin kullanılmasını interseks kimliği ortadan kaldırmaya çalışan normatif tıbbi yaklaşımın devamı olarak nitelendirmektedirler (Hinkle & Italiano 2008). Buna karşın CGB kavramını savunan aktivistler ise bu terimin tıbbi uygulamalara özgü olduğunu, interseks kavramının aktivizm düzeyinde kullanılabileceğini söylüyorlar (Intersex Society of North America, 2006). Terminoloji konusundaki bu tartışmaya getirilen bir çözüm önerisi İngilizce literatürde Disorders Of Sex Development olarak geçen DSD'nin 'Differences in Sex Development - Cinsiyet Gelişim Farklılıkları' olarak değiştirilmesi. Ancak bu terim de tıbbi uygulamalarda karışıklık yaratacağı gerekçesi ile eleştirilmektedir (Berberoğlu & Şıklar 2011). Ben taradığım metinlerin yalnızca bir tanesinde eğer durum cerrahi ve tıbbi tedavi gerektirmiyorsa cinsel gelişim farklılaşması ifadesinin kullanılmasının birey ve ailesi açısından daha iyi bir etkisi olabileceği dile getirilmiştir (Özbey, 2016, s. 142-143). Diğer metinlerde CGB kavramı sorunsallaştırılmadan kullanılmaktadır.

4. Normalleştirme Odağı Olarak İnterseks Çocuklar

Tıbbi metinlerde çocukların normalleştirici bir yaklaşım çerçevesinde ele alındığı ve cinsiyet kimliği gelişiminin sıkı denetimi gerektirdiğinin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Çocuk teşhis ve tedavi sürecinde davranışları değerlendirilen ve cinsiyet kimliğinin ne olduğu 'tespit edilen', 'seçilen', 'belirlenen' gözetlenen, denetlenen pasif bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun varlığı bedensel ve davranışsal yönlerinin normalleştirilmesi vurgusunun ötesinde ele alınmamaktadır (Alsan & Yaluğ, 2011). Çocuklara yönelik müdahaleyi konu alan metinlerin giriş kısmında 'toplum için bir sorun' vurgusunun öne çıkıyor olması da cinsel denetim odaklı bir yaklaşıma işaret etmektedir (Bahçe ve diğerleri, 2009, s. 225). Buna karşın çocukların tıbbi işlemlerden dolayı karşı karşıya kalabilecekleri sorunlara değinilmemektedir. İnterseks bireyler geçirdikleri tıbbi işlemler sırasında sürekli muayeneye, genital organlarının çok sayıda kişi tarafından ilginç bir vaka olarak incelenmesine maruz kalmaktalar. Bu süreçte bedenlerinin nesneleştirilmesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmekteler. Bu konuya dikkat çekildiğine şimdiye kadar taradığım metinlerde rastlamadım. Buna karşın çocuk ve ebeveynlerle yapılan tıbbi görüşmelerde kullanılan sözcüklere çok dikkat edilmesi gerektiği, cinsiyet ataması yapılana kadar cinsiyet içeren bir ifadenin kullanılmaması gerektiği ve psikiyatrın durumu açıklarken mutlaka bulunması gerektiği bazı metinlerde belirtilmiş ve görüştüğüm uzmanlar bunun da çok hassas bir aşama olduğunu vurguladılar (Alikaşifoğlu, 2003, s. 141). Çocuğun süreçteki psikolojisine zarar vereceği düşünülen durum çocuğun ve ebeveynlerin cinsiyet konusunda kafasının karışması ile sınırlı bir biçimde ele alınmakta ve sürekli tıbbi gözetim altında bulunmanın çocuğun psikolojisi üzerindeki etkisi üzerinde durulmamaktadır.

İnterseksüelliğin eşcinsellik ve transseksüellik ile bağlantısının olmadığı yönünde bir vurgu yapılması hem alandaki görüşmelerde hem de metinlerde belirgin bir biçimde kendini göstermektedir. Aynı zamanda bazı metinlerde çocuğun interseks olmasının ebeveynlerde eşcinsellik paniğini yarattığı ve ebeveynlerin bu konuda teskin edilmeleri, heteroseksüel bir çocuklarının olmasının mümkün olduğunun belirtilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun

yanı sıra çocuğun bir cinsiyet kimliğini benimseyip benimsemediğini ölçme kriterlerinden biri olarak heteroseksüellik kriteri karşımıza çıkmaktadır (Akdemir ve diğerleri, 2006, s. 52; Özbey, 2016, s. 142).

Metinlerde normalleştirme ve toplumsal denetim açısından öne çıkan bir diğer eğilim interseks çocukların durumunun erken fark edilmesi gerektiğinin vurgulanması ve interseks durumun geç fark edilmesinin bir kayıp olarak değerlendirilmesidir (Göngöloğlu & Türkbay, 2007, s. 103; Soyer, 2015, s. 7). Bu eğilim interseks durum, bazı durumlarda sağlık sorununa yol açıyor olduğu için fiziksel sağlık konusunda duyulan kaygılarla ilgili olabilir. Bununla birlikte bu eğilim erken tanı konması durumunda cinsiyet ataması konusunda tıbbın daha belirleyici bir rol oynayabileceği varsayımı ile ilgili olabilir. Zira bir metinde erken tanının metabolik, fiziksel ve psikososyal normal gelişim açısından gerekli görüldüğü belirtilmektedir (Akdemir ve diğerleri, 2006, s. 7; Kırlı ve diğerleri, 2013, s. 722-3).

Erken tanının vurgulandığı bazı metinlerde durumun geç fark edilmesi ebeveynlerin sosyo-ekonomik ve kültürel arka planıyla ilişkilendirilmiştir. Metinlerde ebeveynlerin sosyo-ekonomik ve kültürel arka planına başka bağlamlarda da işaret edilmektedir. Ebeveynlerin cinsiyet tercihinde sosyo-ekonomik, kültürel, dini özelliklerinin önemli olduğuna değinilmesi, ebeveynlerle konuşulurken kültürel ve entelektüel düzeyine göre iletişim kurulmasının önerilmesi, doktorların cinsiyet ataması konusunda yapacağı öneriyi kabul veya reddetmesinin ebeveynlerin sosyo-ekonomik ve kültürel arka planı ile ilişkilendirilmesi bu duruma örnek oluşturmaktadır (Bahçe ve diğerleri, 2009, s. 224, Kırlı ve diğerleri, 2013, s. 722 Özbey, 2016, s. 143; Özbey & Etker, 2013, s. 34). Ebeveynlerin sosyo-kültürel arka plana yapılan vurgudaki örtük varsayımların neler olabileceği derinlemesine bir araştırmayı hak etmektedir.

Sonuç

İnterseks çocuklar tıbbi uygulamalarda patolojik vakalar olarak ele alınmakta ve bedensel farklılıklarından dolayı etik açıdan sorun oluşturan müdahalelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Tıbbi uzmanlık alanında normatif toplumsal cinsiyet normlarına aykırı bulunan özneleri patolojikleştirici bir biçimde ele alan yaklaşımların dönüşüm potansiyeli ve interseksüelliğin tıbbi yönetimi konusunda daha düşünümsel bir uzmanlık kimliğinin gelişim olanakları üzerine daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Mevcut uygulamaların yarattığı sorunlar, cinsiyet kimliği konusunda mutlak bir kontrol arayışının yarattığı sorunların ciddiyetini göz önünde bulunduran bir tıbbi söylemin gerekliliğine işaret etmektedir.

Kaynakça

Akdemir, A., Güriz O., Örsel, S. & Karaoğlan, A. (2006). Erkek Pseudohermafroditizmi: Bir Olgu Sunumu. *Klinik Psikiyatri, 9,* 49-52.

Alsan, E. & Yaluğ, İ. (2011). Feminizan genitoplasti uygulanmış XX konjenital adrenal hiperplazi olgusunda yeniden cinsiyet düzenlenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry, 12,* 237-240.

Alikaşifoğlu, A. (2003). Ambigius Genitalya'ya Klinik Yaklaşım. *Sted, 12*(4), 141-145.

Bahçe, M. (2009). Cinsel farklılaşma bozukluğu olan olgularda genetik yaklaşım. *Gülhane Tıp*

Dergisi, 51(4), 223-228.

Bahadır, G. (2015). Cinsiyet Gelişim Bozukluklarında Geç Dönem Cerrahi Komplikasyonlar. *Türkiye Klinikleri Pediatrik Bilimler Dergisi, 5*(1), 42-46.

Berberoğlu, M & Şıklar, Z. (2011). Normal Cinsel Farklılaşma ve Cinsel Farklılaşma Sorunlarında Yeni Terminoloji ile Sınıflandırma. *Türkiye Klinikleri Pediatrik Bilimler Dergisii, 7*(3),1-9.

Cöngöloğlu, M. A. & Türkbay, T. (2007). Klinefelter Sendromu ve Yaygın Gelişimsel Bozukluk: Olgu Sunumu. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi. 14*(2), 100-104.

Cheryl, C. (2006). Hermaphrodites with Attitude Mapping the Emergence of Intersex Political Activism. Susan Stryker & Stephen Whittle (Ed.) *The Transgender Studies Reader* içinde (ss. 300-314). New York: Routledge.

Erdoğan, S.; Kara, C., Uçaktürk, A. & Aydın, M. (2011). Etiological Classification and Clinical Assessment of Children and Adolescents with Disorders of Sex Development. *Journal of Clinical Research in Pediatric Endocrinology, 3*(2), 77-83.

Houk, C. P.; Lee, P. A.; Ahmed, S. F.& Hughes, I. A. (2006). *Consensus Statement on Management of Intersex Disorders. Pediatrics, 118*(2), 148–162.

Karkazis, K. (2008). *Fixing Sex: Intersex, Medical Authority, and Lived Experience.* Durham &London: Duke University Press.

Kırlı, E. A.; Karnak, I.; Ciftci, A. O.; Kandemir, N.; Tanyel, F. C. & Şenocak, M. E. (2013). An unexpected diagnosis in children with male phenotype and bilateral nonpalpable gonad: congenital adrenal hyperplasia with female genotype. *Pediatric Surgery International, 29*(7), 719-724.

İnterseksüel ŞaLaLa. https://intersexualshalala.wordpress.com (erişim: 01.12.2016).

Intersex Society of North America (2008a). What is intersex? http://www.isna.org/faq/what_is_intersex (erişim: 01.12.2016).

Intersex Society of North America (2008b). A world free of shame, secrecy, and unwanted genital surgery. http://www.isna.org (erişim: 01.12.2016).

Intersex Society of North America (2006). Why is ISNA using 'DSD'? http://www.isna.org/node/1066 (erişim: 24.06.2014).

Hinkle, C. E & Italiano M. (18 Ağustos 2008). Ambiguous Medicine and Sexist Genetics: A Critique of the DSD Nomenclature. http://intersexusa.blogspot.com.tr/2008/08/ambiguous-medicine-and-sexist-genetics.html, (erişim: 24.06.2014).

Öçal, G. (2011). Cinsel Farklılaşma Sorunlarına Genel Yaklaşım ve Cinsiyet Tespitinde Genel İlkeler. *Türkiye Klinikleri Pediatrik Bilimler Dergisi, 7*(3), 56-64.

Özbey, H. (2016). Cinsel gelişim sorunları: Küçük hastalar, büyük kararlar. *Çocuk Cerrahisi*

Dergisi, 30(Ek sayı 2),141-145

Özbey, H. & Etker, S. (2013). Disorders of sexual development in a cultural context. *Arab Journal of Urology, 11*(1), 33–39.

Soyer, T. (2015). Cinsiyet Gelişim Bozukluklarında Tanı Yöntemleri. *J Pediatr Surg-Special Topics, 5*(1), 7-13.

YENİ ÜRETİM BİÇİMİ VE YENİ YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Sinem Burcu Uğur[1]

Özet

Yoksulluk olgusu, iki temel bakış açısıyla ele alınmaktadır. İlk olarak kültürel öğeleri ağır basan kavrama göre yoksul bireyler disiplinsiz, tembel, sorumsuz oldukları ve yoksulluktan çıkmak için hiçbir girişimde bulunmadıkları için, içinde bulundukları durumun esas sorumlusu konumundadırlar. Bu inanış, günümüz yoksullarının ıslah edilemeyecek, yeniden içeri alınma şansı da zorunluluğu da olmayan sınıf dışı kesim olarak damgalanmalarına neden olurken, yoksullar için yatırımların yapılmasını anlamsız hale getirerek günümüzdeki yoksulluk kavramını geçmişten ayırır. Yoksulluğa ilişkin ikinci anlayış, yoksulluğun nedenini yoksulların dışında arayan yapısalcı yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre yoksulluğun temel nedenleri devletin yeniden dağıtım mekanizmaları, sosyo-ekonomik yapı, sosyal tabakalaşmanın yanı sıra 1970'lerde başlayan teknolojik, demografik, kültürel ve politik değişikliklerdir.

Bu bildiride günümüz Türkiye'sinde ortaya çıkan yeni yoksulluk modeli içerisindeki kimi olguların anlaşılabilir kılınması amacıyla, esnek üretim kavramıyla tanımlanan yeni üretim biçimi içinde çalışma hayatında yer alan değişiklikler, yeni iş koşulları ve bu koşulların yarattığı yeni işgücü, yoksulluğu yaygınlaştırıp derinleştiren yapısal faktörler olarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yoksulluk, Esneklik, Güvencesiz İstihdam*

1. Yeni Üretim Biçimi

Sanayi Çağı, sınırlı, kendi kendine yeten kapalı toplum yapısını tamamen dönüştürerek bütün insanları, çalışma biçimlerini, ihtiyaçları içine alan evrensel bir bağlantılar sistemi getirmiş ve toplumsal tabakaları köklü bir değişikliğe uğratmıştır. Modern sanayi düzenlerinin gelişmesinde rol oynayan etkili gelişmelerden biri, 1903'te Henry Ford Motor Fabrikası'nın kurulmasıyla başlayan yeni üretim sürecidir (Freyer, 2014, s. 28,40-44). İlk kez Ford otomobil fabrikasında uygulanan ve önde kendiliğinden akan bir bant üzerinde çalışılmasına dayalı, her işçinin işin sadece bir kısmını yapabilecek şekilde konumlandığı, üretim faaliyetlerinin zaman kayıplarını minimize edecek şekilde gerçekleştiği bu yeni üretim biçimi fordizm olarak adlandırılmıştır. Belirli iş tanımlarını ve ortalama vasıfsız işçinin kullanabileceği düşük teknolojiyi temel alan model, standart tüketim maddelerinin üretilerek geniş ve tek düze pazarlara dağıtımına dayanmaktadır (Kurtulmuş, 1996, s. 181). Kapitalist zihniyette yeni bir dönemi başlatan ve planlı ekonomiye geçişi ifade eden fordizm, üretim sürecini olduğu kadar bireyi de planlamış, yeni üretim modeline uygun yeni bir işçi tipi yaratmayı amaç edinmiştir (Kumar, 2013, s. 68-69). Bu durum fordist üretim modelinin yalnızca işliklerle sınırlı olmadığına dikkatleri çekmektedir.

İşçi kesiminin tüketim talepleri, çalışma yaşamına ve mevcut eşitsiz toplumsal yapıya tehdit oluşturacağı gerekçesiyle kapitalizmin ilk safhasında tepkiyle karşılanırken; fordist üretimin son dönemlerinde işçi kesimini endüstrinin önemli bir parçası haline getirme amacına yönelik

[1] Dr. Öğr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ssinembalkan@live.com

olarak, ücretler yükseltilmiş, boş zaman etkinlikleri sağlanmıştır (Arık, 2004, s.40-42). Sosyal refah devletinin de yükselişte olduğu fordist dönemde işverenlerin çıkarlarına zarar vermeden işçilerin asgari gereksinimlerini sağlamak önemli hale gelmiştir. İş güvenliği, sağlık gibi konuların politik gündeme oturduğu söz konusu dönemde iş gücünü güvenceye alan uygulamalar düzenlenmiş, işçi sendikaları oluşturularak işçilerin sınıf bilinci temelinde örgütlenmesi sağlanmıştır (Harvey, 2001). Ancak 1970'lerde yaşanan sistem kaynaklı verimlilik düşüşlerinin yanı sıra, küreselleşmeyle bağlantılı olarak uluslararası ticaretin genişlemesi ve standart ürünlerden çok, özelliği ve ayrıcalığı olan ürünlere talebin artması fordist üretim modelini baskı altına sokarak üretim sisteminde bir değişikliğe gidilmesine yol açmıştır (Özer & Biçerli, 2003, s. 59).

Esnek üretim sistemi, artan tüketici taleplerinin karşılanabilmesi amacıyla çalışma sürelerinin esnekleştirilmesinin yanı sıra malların kitlesel olarak üretilmesi yerine küçük bölümlerde üretimi ve standartlaştırılmış üretim yerine ürün çeşitliliğine dayanan değişik ürün türlerinde üretimin yapılmasını içerir (Eraydın & Erendil vd., 1999, s.20). Post fordizm olarak adlandırılan bu üretim modelinde kitlesel bir biçimde ve fabrikalarda yapılan üretim faaliyetleri birbirleriyle rakip olan, aynı zamanda uzmanlık ve üretim bilgisi alışverişinde işbirliğine giden küçük ve orta boy işletmelerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Kumar, 2013, s. 60-61). Ancak post fordist üretim biçiminin dayandığı esneklik bir yandan pazarın özel bölümlerine yönelik malların küçük takımlar halinde ve ekonomik olarak üretilmesine imkân sunarken, diğer yandan da esnekliğin yarattığı (kurumsal) dönüşüm bu mallara ulaşabilecek birey sayısını önemli oranda azaltmaktadır.

Ulus aşırı şirketlerin düşük arazi bedelleri, ucuz işgücü, düşük sendika yüzdeleri bulmak amacıyla dünyaya dağılmalarına ek olarak ekonomik kalkınmanın yeni istihdam alanları yaratarak değil de personel üzerinde uygulanan küçülmelerle sağlanması, dünya çapında istihdam oranları düşürmektedir (Wacquant, 2011). Değişen tüketici talebine daha çabuk cevap verilmesine yönelik olarak fordist sistemdeki fabrikaların yerine küçük firmaların geçmesinin yanı sıra, tüketim arzına göre çeşitli ürünlerin hızlıca piyasaya ulaştırılması gerekliliği, istihdam oranlarını etkileyen esnek uzmanlaşmayı doğurmuştur. Esnek üretim sisteminin bir özelliği olan esnek uzmanlaşma, değişen müşteri taleplerinin karşılanabilmesi için firmaların işçilerin yerleri ve işlevlerini üretim sürecinde rahatlıkla değiştirmesiyle sağlanmaktadır (Kurtulmuş, 1996, s.183). İşçilerin haftalık hatta günlük görevlerini sürekli olarak değişen koşullara uyarlayabilmeleri, işin bütün boyutundan sorumlu tutulduklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla günümüzde bireyler değişime ayak uydurmak, becerilerini değiştirmek ve yeni beceriler edinmek, risk almak zorunda kalmakta, değişime ayak uyduramayanlar ise başarısız olmaktadır (Sennett, 2015). Sürekli bir hareketliliğin, değişimin vurgulandığı esnek rejimde, birikim ve deneyimler de değerli değildir. Bu durum daha fazla çalışma, daha fazla risk alma, değişime hızlı ayak uydurma potansiyeli yüksek olan gençlerin, yeni iş piyasasında deneyimli yaşlılara göre daha çok tercih edilir olmasına yol açarken, genç olmayanlar için ise istihdam olanaklarını düşüren bir faktör olarak işlev görür (Sennett, 2014). İstihdam edilememe kadar, istihdam edilenler için söz konusu olan güvencesizlik ve belirsizlik de esnek üretim kavramıyla tanımlanan yeni üretim biçimi içinde çalışma hayatında yer alan değişikliklerdir.

Refah devletinin sağladığı güvenli çalışma ortamı, yeni dönemde ortadan kalkarak beraberinde esnek ve güvencesiz çalışma koşullarını getirmiş, bireyler dönemlik, süreksiz ve çalışanın iş kaybı ve maaş kaybı ile mücadele ederken gündelik hayatını düzene koyamadığı bir çalışma

düzenine itilmişlerdir (Wacquant, 2011). Günümüzün istihdam sürecinin geçiciliğine, belirsizliğine işaret eden bu durum karşısında eğitim ve geliştirilen özel beceriler, insanların işsizliğe karşı kullandıkları kalkan olma özelliğini yitirmiştir. Bugün beceri toplumunda pek çok eğitimli genç için istedikleri, eğitim gördükleri alanlarda istihdam edilememe, tehdit altında bir istihdam ya da işsizlik söz konusudur (Sennett, 2015).

Ömür boyu istihdam üzerinde etkili olan dönüşümlerden bir diğeri, esnek üretim sisteminde bilgi, iletişim ve imalat teknolojilerinin yaygın oranda kullanılmasıdır. Bir yandan iletişimin küresel ölçekte sağlanıp anında gerçekleşebilir hale gelmesi, enformasyonun özgün haliyle ve noksansız bir biçimde bütün şirkete ulaşabilmesine olanak sunarken, bir kurumun tabanının geniş olması zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Diğer yandan imalattaki yeni teknolojilerle insan parmağının yaptığı işleri yapan makineler tasarruf elde edilmesine olanak sağlarken, alttaki işlevsel katmanları gereksiz hale getirmiştir. Diğer bir söylemle iletişim ve üretim alanlarındaki yeni teknolojiler çalışmak isteyen ama uzmanlaşmış insan becerisine sahip olmayanları iş piyasasının dışına itmiştir (Sennett, 2015). İktisadi büyüme için çalışan sayısının azaltılmasının yanı sıra, işsizleri birer işgücü adayı olarak değerlendirip kollayan refah devletinin terki, işsizlerin fazla nüfus olarak algılanıp, kendi kaderlerine terk edilmeleri sonucunu doğurmuştur (Bauman, 1999). Toplum tarafından kurtarılma diye bir şeyin olmadığını, bireylerin tüm sıkıntıları ile yüz yüze ve yalnız bırakılmış olduklarını belirten Bauman'a göre bu durumun tüm dünyayı saran niteliği, bireyselleşmiş toplum yapısına doğru evrilindiğine işaret etmektedir (2015). Çağdaş toplumların yeni ya da artan ölçülerde sergiledikleri bireycilik, post fordizmin iş örgütlenmesi ve teknolojideki değişimlerin yanı sıra küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerin çöküşünden kaynaklanmaktadır. Küresel düzeyde yaşanan tüm dönüşümler, ulus devletin uygulamaları ve kurumlarını da zayıflatmış, siyaset geniş çaplı hedeflerden çok, artan ölçüde özel konular etrafında yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu durum, devletin ve kurumlarının tüm vatandaşları için eşit fırsatlar sunmak yerine, belli grupların haklarını gözetmelerine doğru bir geçişin yaşandığına işaret etmektedir. Kitlesel partiler yerlerini toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, çok kültürlülük, çevrebilim gibi kavramlara odaklanan toplumsal hareketlere bırakmıştır. Günümüzde daha özelleşmiş kimliklerin oluştuğunu ifade eden bu durum, işçi sınıfı için sınıf aidiyetine ve paylaşılan çalışma deneyimlerine dayalı kolektif kimliklerin çöktüğüne işaret etmektedir. İşçi sınıfı kültür ve topluluklarının parçalanması, toplumsal hareket ve bireyciliğin canlanması kapitalizmi on dokuzuncu yüzyılın son yarısındaki haline kıyasla örgütsüz bir hale dönüştürmüştür (Kumar, 2013, s.142-148). İşçi sınıfı siyasetine birer alternatif oluşturan bu örgütlerin işsizlik ve bağlantılı olarak yaşanan yoksulluğun nedenini devletin yeniden dağıtım mekanizmaları, sosyo-ekonomik yapı, sosyal tabakalaşma, teknolojik, demografik, kültürel ve politik değişiklikler gibi yapısal koşullarda aramak yerine sorunun farklı boyutlarına odaklanmaları, işçiler arasında bir parçalanma yaratarak işçi sınıfı siyasetini zayıflatmaktadır. Tüm bu örgütler herkesin kendisini özgürce ifade edebildiğine işaret ederken, aslında belli grupların hedef alınmasına, dolayısıyla da sınıf bilinci temelinde toplanıp haklarını arayamamalarına sebep olmaktadır (Harvey, 2001). Yaşanan tüm bu değişimler istihdam edilemeyen, istihdamda olsalar dahi güvencesiz, belirsiz, istikrarsız çalışma koşulları altında çalışan ya da ancak yarı zamanlı ve/veya kayıt dışı istihdam şansına sahip olan ve sendika güvencesi altında haklarını arama şansı ellerinden alınmış yeni yoksulları ortaya çıkarmaktadır.

2. Yoksulluğun Yeni Görünümü

Daha çok ekonomik göstergelerle açıklanan bir kavram olan yoksulluğun esnek üretim kavramıyla tanımlı yeni üretim biçimleriyle birlikte içeriği ve kapsamı değişmiştir. Yoksulluk bireyin çalışma davranışıyla ilişkilendirilen bir kavram olmaktan çıkarak, yapısal faktörlerden kaynaklanan bir problem olarak görünür olmaya başlamıştır (Özden, 2010). 1970'li yılların sonlarından itibaren esnek birikim, yoğun tüketim, refah devleti uygulamalarının terki ve bireyciliğin yükselişi gelişmiş toplumun belirleyicileri olmuş ve bunlarla bağlantılı olarak işsizlik geçici değil, yapısal bir niteliğe bürünmüştür. Bu süreçte küresel kapitalizm de azgelişmiş ülkelerden ucuz emek ve doğal kaynaklar beklemiş, özellikle 1980 sonrası IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve geliştirilen neoliberal politikalar bu ülkelerde tarımsal yapının çöküşüne yol açarak kent merkezlerinde işsiz insan yığınlarının toplanmasına neden olmuştur (Gölbaşı, 2008). Bunlara ek olarak şirketlerin verimlilik için küçülme yanlısı tutumları ise azgelişmiş ülkelerin kentlerinde toplanan yığınların ancak düşük ücretlerle ve çoğunlukla da enformel sektörde güvencesiz işlerde çalışma fırsatı yakalayabilmeleri ya da yüksek oranda işsizlikle karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır (Wacquant, 2011). İstihdam dışında kalmak, sosyal devlet uygulamalarının sağladığı olanaklardan yoksun olmayı da beraberinde getirmiş ve bunların neticesinde bireylerin tüketim toplumu koşullarında yoksunlukları artmıştır (Gölbaşı, 2008).

Sermayeyi besleyen ve destekleyen kararları ile dikkat çeken neoliberal devlet, yoksulluk için bir çözüm arayışında değildir. Ekonominin ve sermayenin bireyi şekillendiren bu etkisi nedeniyle birey, toplum tarafından kurtarılma beklentisi olmadan yoksulluğun yol açtığı tüm sıkıntılarla yalnız başına bırakılmıştır (Bauman, 2015). Yoksulluğu başa çıkılması gereken bir olgu olarak ele alan refah devletinin çözüm üretmeye yönelik uygulamalarının aksine neoliberal uygulamada yoksulların kendi kaderlerine teslim edilmeleri, bir yandan sömürülen bir "çalışan yoksul" kesimi diğer yandan da çalışmasına dahi ihtiyaç duyulmayan "sınıfaltı" bir kesimi oluşturur (Wright, 1994, s.46).

"Sınıfaltı" kavramı, yoksullukları katı ve müebbet bir hal alan bireyleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kavram, bir vatandaş olarak vatandaşlık haklarından tam olarak yararlanamayan, sistem dışına itilerek yok sayılan ve hatta tehlikeli olarak damgalanan bir kesime işaret etmektedir (Yılmaz, 2008). Dolayısıyla günümüzde yoksulluk, maddi imkânsızlıkların yanı sıra bir dizi mekânsal dışlanma ve damgalanmanın eşlik ettiği bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Wacquant 2011, 17; Özden, 2010). Geleneksel yoksulluk modelinde istihdam ve konut piyasalarında enformallik, yaygın olması bakımından genel kabul edilebilirliğe sahip olup, bir damgalama unsuru olarak görülmez. Üstelik akrabalık ve hemşerilik bağlarına dayalı refah rejimi, bireylerin mutlak yoksulluğa düşmeleri önündeki tampon olarak işlev görür. Günümüzde toplumun genelinde yaygın konumda olan yoksullar, ekonominin küreselleşmesi ve iktisadi düşüncede neoliberalizmin egemen hale gelmesiyle sistemin işleyişinde kendilerine gereksinim kalmamasından dolayı sosyal dışlanma konumuna itilirler (Buğra & Keyder, 2003, s.23).

İnsanın toplumsal hayata katılmasını sağlayan en önemli etken, onun bir ferdi olduğu toplumun üyesi olmasını sağlayacak olan ihtiyaçlar bütününün yeterince karşılanmasıdır. Ekonomik, sosyal, kültürel her alandaki bu ihtiyaçların karşılanamaması durumunda toplumla bütünlük sağlanamamakta hatta bu bütünlük önlenmektedir (Çakır, 2002). Bireylerin istihdam dışında bırakılmaları, dışlanma sürecini başlatan en önemli faktördür. Gelir yoksulluğunun önemli bir

göstergesi olan işsizliğin yanı sıra, giderlerin karşılanabilmesine olanak sağlamayan düşük ücretli işler ve bu işlerde kötü çalışma koşullarında çalışılması da yoksulluğu artırarak toplumsal dışlanmaya sebep olur. Sosyal ve ekonomik olanaklardan yoksun birey ya da gruplar, daha düşük olanakların olduğu şehrin daha yoksul yerlerinde yaşamaya itilirler. Bu durum dezavantajlı grubun ulaşım sorununu ve şehir merkezindeki faaliyetlere katılamamasını yanında getirirken, kurumsal dışlanmaya yol açar. Gerek şartların yetersizliği, gerekse hizmetlere ulaşımın kısıtlı oluşu, bireylerin ya da grupların toplumsal alandan kopmalarına neden olmaktadır (Topateş, 2009). Üstelik yoksulların içinde yaşadıkları durum, toplumun diğer fertlerinin kendilerine yardım etme eğilimlerini artırmadığı gibi aksine onlara şüphe ve korkuyla yaklaşılmasına, ikinci sınıf insanlarmışçasına yaklaşımlara neden olarak onların dışlanmışlıklarını pekiştirir (Mingione, 2013). Yoksulluğun son dönemde dönüştüğü bu yeni biçimi, günümüzde yoksulluğun bireyin çalışıp çalışmamasının ötesinde insan olarak belirli hayat koşullarından mahrum edilmesi, dışlanması ve hayatını dahi sürdüremeyecek durumlarla mücadele etmesi anlamına geldiğini göstermektedir.

Sonuç

İşçilerin her gün aynı işlerde çalıştıkları, iş tecrübesinin maddi ve manevi bir birikime dönüştüğü 1970'lerdeki hâkim üretim sistemi fordist üretimin, on yılın sonunda başlayan teknolojik, demografik, kültürel, politik değişiklikler ve özellikle küresel sermayenin yaygınlaşmasıyla son bulması, esnek üretim sistemine geçilmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum dünyanın bütün ülkelerinde ekonomik yapıyı, özellikle de çalışma hayatını büyük bir değişime uğratmıştır. Günümüzde değişime açık olma ve esnekliğe yapılan vurgu, yani yeni ekonominin değişken doğası, istihdam içinde olanlar için güvencesiz ve belirsiz çalışma koşullarına yol açarken bu değişime ayak uyduramayan pek çok birey için istihdam olanaklarını düşüren bir faktör olarak işlev görür. Günümüz toplumlarında herhangi bir işte ömür boyu çalışmak, hatta uzun süreli çalışıp oradan emekli olmak giderek bir istisna haline dönüşmektedir. Son 30-40 yılda dünya genelinde yaşanan dönüşümler, çalışma hayatındaki güvencesizliğin giderek norm halini aldığı katı bir sürece işaret etmektedir. Üstelik bireyler, kendi kontrollerinin dışında olan bu geçicilik durumunun sorumluluğunu üstlenmek durumunda bırakılmaktadırlar. Çoğunlukla, "esnek üretim" kavramıyla tanımlanan yeni üretim biçimi içinde çalışma hayatında yer alan söz konusu değişiklikler, yoksulluğun yaygınlaşıp kronikleşmesinde etkin olan yapısal faktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Gerek küreselleşme gerekse neoliberal politikalar yoksulluğun yıllar içindeki tanımlarını değiştirmiş ve günümüzde algılanan ve yaşanan yoksulluğu kronik, sürekli, çok yönlü, yıpratıcı bir hale getirmiştir. Artık yoksul olmak yıllar öncesinde olduğu gibi sadece işsiz olmakla bir tutulmamakta, yoksulluk tamamen sürecin dışında tutulmakla eşdeğer bir hal almaktadır. İstihdamdan dışlanan bireyler ya da bir işte çalışmakla birlikte yeterli gelir edinememiş çalışan yoksullar, kişiye daha iyi bir gelecek sağlayacak imkânlardan da yoksundurlar. Ekonomik katılımın yoksunluğu, bireylerin sosyal haklara erişimlerini de kısıtlamakta, bu durum zaten ekonomik dışlanmaya maruz kalan yoksul bireylerin toplumsal etkinliklerin dışında kalmasına yol açmaktadır. İşsizlikleriyle paralel olarak toplumdaki birçok sosyal aktivitenin, yaşam biçimlerinin ve geleneklerin dışında kalmak, yoksul bireylerin kendilerini ait oldukları toplumun bir vatandaşı gibi hissetmelerini engelleyerek onların toplumla bütünleşmesinde bir engel oluşturmaktadır.

Kaynakça

Arık, B. (2004). *Top Ekranda.* İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. (Ümit Öktem, çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Yavuz Alogan, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Buğra, A. & Keyder, Ç. (2003). *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi* (New Poverty and The Changing Welfare Regime of Turkey). Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı.

Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4* (3), 83-104.

Eraydın, A. & Erendil, A. vd. (1999). *Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Freyer, H. (2014). *Sanayi Çağı.* (Bedia Akarsu & Hüseyin Batuhan, çev.) Ankara: Doğubatı Yayınları.

Gölbaşı, S. (2008). *Kentleşme ve Suç*. İstanbul: On İki Levha.

Harvey, D. (2001). Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası. *Prasis, 2,* 173-203.

Kumar, K. (2013). *Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları* (4. baskı). (Mehmet Küçük, çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Kurtulmuş, N. (1996). *Sanayi Ötesi Dönüşüm*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Mingione, E. (2013). İleri Endüstriyel Dünyada Kentsel Yoksulluk: Kavramlar, Analizler ve Tartışmalar. Ömer Aytaç & Süleyman İlhan (Ed.) *Kentsel Yoksulluğu Yeniden Düşünmek* içinde (ss. 3-62). Ankara: Birleşik Kitabevi.

Özden. P. P. (2010). Kentsel Yenilemenin Unutulan Öğesi: Toplumsal Yenilenme. Ö. Uğurlu & N.Ş. Pınarcıklıoğlu & A. Kanbak & M. Şiriner (Ed.) *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde (ss.267-308). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Özer, M. & Biçerli, K. (2003). Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi, 3* (1), 55-86.

Sennett, R. (2015). *Yeni Kapitalizmin Kültürü.* (Aylin Onocak, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Sennett, R. (2014). *Karakter Aşınması.* (Barış Yıldırım, çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Topateş, H. (2009). Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma. *Çalışma ve Toplum Dergisi, 6* (23), 115-130.

Wacquant, L. (2011). *Kent Paryaları.* (Mehmet Doğan, çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Wright, E. O. (1994). *Interrogating Inequality: Essays on Class Analysis, Socialism and*

Marxism. Londra: Verso.

Yılmaz, B. (2008). Türkiye'de Sınıf-altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa. *Toplum ve Bilim, 113*, 127-145.

2015 SEÇİMLERİNDE SİYASİ PARTİLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET SÖYLEMİ

Ayşegül Uygur Doğan[1] *Ayşe Güneş Ayata*[2]

Özet

Bu makale, AKP, CHP, HDP ve MHP'nin 2015 Genel Seçimleri arifesinde toplumsal cinsiyet eşitliğine bakışlarını karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırma sonucunda, bütün bu partilerin sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda kadın ve erkek eşitliğini vurgulamalarına rağmen, bu partilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımlarında farklar bulunduğu iddia edilecektir. Bu bağlamda, HDP'nin radikal demokratik ideolojisine uygun olarak kadının madun pozisyonuyla mücadeleyi hedeflerken, CHP'nin sosyal demokrat ideolojisindeki sosyal devlet hedefi gereğince eşitsizlikle savaşmak için bütünleştirici bir sosyal ve siyasal bir yaklaşımı benimsediği öne sürülecektir. Öte yandan, AKP'nin cinsiyet eşitliğini kadınların özel alandaki rollerine dokunmaksızın kadınları ekonomik, sosyal ve siyasal alana entegre ederek sağlamayı hedeflediği tartışılacaktır. Buna ek olarak tıpkı AKP gibi MHP'nin de muhafazakar ideolojisine uygun olarak kadınları bağımsız, eşit bireyler olarak ele almak yerine, kadına ailenin bir unsuru olarak baktığı iddia edilecektir. Bu dört partinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımlarını analiz etmek için, seçim bildirgeleri ve günlük gazeteler kullanılacaktır. Toplanan veriler ışığında, AKP ve MHP gibi muhafazakar sağcı partilerin toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeye dair vaatte bulunmadığı, HDP ve CHP gibi sol partilerin ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin üstesinden gelmek için daha somut politikalar önerdiği iddia edilecektir. Buradan hareketle, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair politikaların partilerin ideolojik yönelimleriyle birebir ilişkili olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, Eşitsizlik, Siyasal partiler, 2015 seçimleri.*

1. Giriş

Bu makale, 2015 seçimleri arifesinde AKP, CHP, HDP ve MHP'nin toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımını karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu karşılaştırmayı yaparken, partilerin ideolojik farklılıklarının kadına karşı şiddet, kadınların iş yaşamına katılımı, kadın bedenine yaklaşım parametreleri üzerindeki etkisinden hareketle bu 4 partinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Partilerin ideolojilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine bakışlarını doğrudan etkilediği görülmektedir. HDP radikal demokratik ideolojisine uygun olarak kadının madun pozisyonuyla mücadeleyi hedeflerken, CHP sosyal demokrat ideolojisindeki sosyal devlet hedefi gereğince eşitsizlikle savaşmak için bütünleştirici bir sosyal ve siyasal bir yaklaşımı benimsemektedir. Öte yandan, AKP'nin cinsiyet eşitliğini kadınların özel alandaki rollerine dokunmaksızın kadınları ekonomik, sosyal ve siyasal alana entegre ederek sağlamayı hedeflediği görülmektedir. MHP'nin ise kadını aileye referanslı tanımlamasından ötürü kadın-erkek

[1] Yrd.Doç.Dr., Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ayseguluygur@halic.edu.tr

[2] Prof.Dr., ODTÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aayata@metu.edu.tr

eşitliğine kendini adayan bir yaklaşım geliştirememektedir. Buradan hareketle, solcu siyasi partiler olan HDP ve CHP ile sağcı siyasi partiler olan AKP ve MHP arasında toplumsal cinsiyet eşitliğine dair yaklaşım farklarının kadının birey olarak ele almak veya aileye referansla tanımlamak arasındaki bakış açısı farkından kaynaklandığı görülmektedir.

Partilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair yaklaşımları incelenirken, parti temsilcilerinin seçimler öncesindeki açıklamaları, kadın hareketi temsilcilerinin açıklamaları ve partilerin seçim bildirgeleri dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, bu makale resmi söylem analizi yapmakta olup partilerin yekpare siyasi varlıklar olduğu iddiasında değildir. Diğer bir ifadeyle, partiler içerisinde tabii ki tartışmalar ve fikir farklılıkları vardır. Bununla beraber, bütünsel bakıldığı zaman, partilerin arasındaki farklılaşma, parti içi ayrışmalardan daha fazladır.

2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kavramına Yaklaşım

Partilerin temelde en önemli ayrılıkları, seçim bildirgelerinde toplumsal cinsiyete yaptıkları vurguda belirmektedir. Sol partiler olarak HDP ve CHP'nin toplumsal cinsiyeti yaygın bir analiz olarak kullanıp anaakımlaştırırken, muhafazakar partiler olan MHP ve AKP'nin kadın-erkek eşitliğini sadece kadın hakları bağlamında kullanıp politikalara ve önlemlere işaret etmekle yetindiğini söylemek mümkündür. MHP'nin bildirgesinde kadın meselesi çok kısa bir bölümde ve "Kadın, Aile ve Çocuk" başlığında geçmektedir. Bildirgede, kadının konumu ve aile kurumunun güçlendirilmesi, her ailenin yeterli ve sürekli bir gelire sahip olmasının sağlanması, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına önem verilmesi, kadının toplumdaki konumun güçlendirilmesi, kadının istihdam edilebilirliğinin geliştirilmesi, kadınlara yönelik şiddet ve ayrımcılığın son bulması, şiddet mağdurlarına adli yardım desteği sağlanması ve dava zaman aşımı uygulanmaması, girişimci kadınlara finans desteği verilmesinden bahsedilmekte (MHP Seçim Bildirgesi, Ekim 2015, s.196-198) ve kadın meselesi bildirgenin geneline yayılmamaktadır. Bu çerçevede, AKP ve MHP kadının iş yaşamına katılımını desteklerken toplumsal cinsiyet rollerini hiç sorunsallaştırmamaktadır. AKP'nin bildirgelerinde cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı olduğunu belirtmesine rağmen toplumsal cinsiyet tabirini hiç kullanmadığını görmekteyiz (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015; Ekim 2015). Öte yandan, HDP ve CHP seçim bildirgelerinde toplumsal cinsiyet rollerini kararlı ve yaygın bir şekilde sorunsallaştırılmakta, bu rolleri dönüştürecek adımlara dikkat çekmektedir. Bu tavır, HDP ve CHP'nin bildirgelerinde kadın meselesine yaklaşımına da yansımış durumdadır. MHP ve CHP eğitim müfredatında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştiren ifadelerin çıkartılacağından bahsedilmektedir (MHP Seçim Beyannamesi, Ekim 2015, s.197; CHP Seçim Bildirgesi 2015a; Haber 4). HDP, cinsiyet eşitliğinin zorunlu ders olacağını vaat eder (H5).

3. Siyasal Katılım

Seçimlerde 4 partinin kadınların siyasal katılımını ne ölçüde gerçekleştirdiğine baktığımızda seçimlerde aday olarak gösterilen kadın milletvekili sayısının HDP dışındaki partilerde bir eşitsizlik içerdiğini söyleyebiliriz. HDP bu konuda 7 Haziran seçimlerinde 268 kadın milletvekili adayıyla öncü durumdadır. Bunu 103 kadın milletvekili adayıyla CHP izlemektedir. CHP'nin, İstanbul, Ankara ve İzmir'de birinci sıra milletvekili adayları kadınlardan oluştuğunu ve listesinde 15 seçim çevresinde ilk sıralara kadın adayları yerleştirdiğini not etmekte fayda var. 7 Haziran seçimlerinde seçilebilir sıralardan kadın aday göstermek konusunda AKP ve MHP çok yetersizdir. Ak Parti 99, MHP ise 61 kadın aday gösterirken, birinci sıradan aday gösterilen kadınların sayısı Ak Parti'de 3, CHP'de 15, MHP'de

2, HDP'de 25'tir (H1). CHP, seçilebilir sıradan kadın adaylar konusunda HDP'ye göre daha az milletvekili gösterse de, 7 Haziran Seçimleri'nde milletvekili adaylarını önseçim yoluyla belirlediği için, ataerkil toplumsal yapının erkek egemen bir dağılımın ortaya çıkmasına etki ettiği ve kadın temsiliyetini sınırladığı gözden kaçırılmamalıdır. Diğer bir ifadeyle, rekabetçi koşullara bırakıldığında, toplumsal yapı kadınların aleyhine bir eşitsizlik üretmektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında, önseçimlerde erkek adaylar kadar kadın aday sayısının yakalanması bu sebeple tüm partiler için zordur. Ancak buna rağmen, CHP'nin yaptığı önseçimlerde kadın adayların bazı seçim bölgelerinde üst sıralara gelmesi parti üyelerinin eşitlikçi anlayışını da göstermektedir. Öte yandan, HDP'nin toplumsal yapının üstesinden gelmek için pozitif ayrımcılık uyguladığı ve parti yöneticilerinin eliyle politikaları ve seçmeni arasındaki açıyı kapatmaya çalıştığı görülmektedir. 1 Kasım seçimlerinde HDP, milletvekili adayı sayısında 225 ile yine öncü durumdadır. CHP 125, MHP 76, Ak Parti 69 kadın adayla seçimlere girmiştir (H2).

Kadınların siyasi katılımı konusunda attıkları adımlar, partilerin toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine nasıl yaklaştığını gösteren önemli bir unsurdur. Partiler içinde HDP, eş başkanlık kurumu olan tek partidir. AKP, MHP ve CHP'de kadın eş başkan tanımlanmış değildir. CHP'nin ise tüzüğünde (2016, s. 95) "merkez yoklaması yoluyla belirlenecek adayların saptanmasında, Parti Meclisi seçiminde, il, ilçe, belde yönetim organlarının seçiminde, il genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri için adayların saptanmasında, kongre ve kurultay delegesi seçimlerinde" %33 cinsiyet kotası yer almaktadır. Ayrıca, HDP ve CHP listelerinde toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeye çalışan ve kadın hareketinden kişilere yer verildiğini gözlemlemekteyiz (H3 & H18).

4. İdeolojik Unsurlar

Muhafazakar partiler olan AKP ve MHP kadınları muhafazakar ideolojilerinin bir sonucu olarak aileye referansla tanımlarken (Akıncı, 2013, s.130-131) ve onlara atfedilen annelik ve eşlik gibi toplumsal cinsiyet rollerini meşrulaştırmaya çalışırken, sol spektrumda yer alan ve sosyalist feminizmden esinlenen CHP ve HDP onları aile kurumu içerisinde ezilen ve eril tahakkümden bağımsızlaşması gereken bireyler olarak ele almakta (Çakır, 2010, s. 457-465) ve kadın emeğine vurgu yapmaktadır.

AKP, kadın istihdamı, bireyselleşmesinin önemi, eğitimin artırılması, kadının siyasete katılımının artırılması ve kadına karşı şiddetin önlenmesi noktalarında söylemsel düzeyde diğer partilerle birleşmektedir. Örneğin seçim beyannamelerinde AKP, "kadın istihdamının artırılmasına yönelik işgücü piyasalarına girişlerini kolaylaştıracak çalışma modelleri" oluşturulmasından, kadının bireysel olarak güçlendirilmesinden, kız çocuklarının eğitiminin devam edebilmesi için önlemler alınmasından, siyasette kadının katılımının ve rolünün güçlendirileceğinden, kadına karşı şiddete karşı her türlü yasal koruma sağlanması, kadınların şiddet gördüklerinde başvurabilecekleri merkezlerin daha işlevsel ve erişilebilir hale getirilmesinden bahsetmektedir (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015, s.112, s.114; AKP Seçim Bildirgesi, Ekim 2015). Ancak uygulamada, kadını erkeğe bağımlı kılan, annelik rolü içerisinde tanımlayan ve ailenin direği olarak gören bir anlayış içerisine sıkıştırmaktadır. AKP'nin kadın bedenini nüfus artışı için araçsallaştırdığını söyleyebiliriz. AKP'nin 705 sayılı Kanun 23.Madde ile doğum için kadınlara mali destek vermesi (H9), AKP'nin doğumu mali destek yoluyla teşviki anlamına gelmektedir. Bu AKP'nin kadınları annelik için model olarak

gören ve birey olarak görmek yerine onları aileyle ilişkisel olarak değerlendiren yaklaşımıyla uyumludur.

AKP, seçim beyannamesinde topluma kimlik ve yaşam tarzı dayatılmasının karşısında olacağını vurgulasa da (H17) beyanlarında ve seçim bildirgesinde kadını evlilik dışında bekar olarak veya annelik rolü dışında tanımlamayan bir yaklaşıma rastlamak güçtür (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015, s.75; Ekim 2015). Tam tersi, toplumu aile eksenli olarak dönüştürmeye yönelik adımlar atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, Ayşenur İslam'ın TOKİ konutlarında 1+1 daire tiplerine artık yer verilmeyeceğinin nedenini Türk aile yapısına uygun olmayışı şeklinde açıklaması (Bağrıaçık, 2015) yaşam tarzına açıkça bir müdahale olup tek başına yaşayan erkek ve kadınların yaşamını dönüştürmeyi hedeflemektedir. Gençlerde evliliğin teşvik edilmesi amacıyla destek modelleri geliştirilmesi (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015, s.97) de aile kurumu üzerinden toplumun şekillendirilmesi amacının dışavurumudur. Aile Eğitim Programı ile aile üyesi bireylere çağın gerektirdiği temel aile yaşam becerilerinin kazandırılması, Evlilik Öncesi Eğitim Programı ile çiftlerin etkili iletişim yöntemleri aracılığıyla sorunlarla baş edebilmeyi öğrenmesi, Aile Sosyal Destek Programı ile aileyi odağa alan bütüncül perspektif ile ihtiyacı olan aileye sosyal hizmet verilmesi hedeflenmektedir (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015, s.97). Dolayısıyla, AKP'nin söylemlerinde kadını heteroseksist aileye referansla tanımladığı göze çarpmaktadır.

Öte yandan, HDP Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yerine, Kadın Bakanlığı, Eşitlik Bakanlığı, Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasını bildirgelerine alması ile (H10&H4) kadını aile içinde tanımlamadığını göstermektedir. Sol ideolojisinin bir sonucu olarak kadının aile ve işyerinde ikincil konumda tutulmasını eleştiren sosyalist feminizmden (Çakır, 2010, s.464) de etkilenen CHP, kadın-erkek eşitliğine vurgu yapar ve seçim bildirgelerinde Kadın Erkek Eşitliği Genel Müdürlüğü kurulacağından bahseder (CHP Seçim Bildirgesi, 2015a; H4).

5. Partilerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Bakışlarının Yansıdığı Alanlar

Partilerin kadınları birey olarak görmesi veya aileye referanslı olarak tanımlaması şeklinde tezahür eden ideolojik unsurların, kadına karşı şiddet, iş yaşamına katılım ve kadın bedeni üzerinden toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımlarını belirlediğini söylemek mümkündür.

5.1.Kadına Karşı Şiddet

Partilerin kadına karşı şiddet konusundaki yaklaşımları da farklılaşmaktadır. Tüm partiler, ideolojileri ne olursa olsun kadına karşı şiddete karşıdır ancak kadınlara atfettikleri anlam değişmektedir. Bu bağlamda, kadını birey olarak ele alan ve erkeğe bağımlılık ilişkisini bu anlamda sorgulayan ve değiştirmeye çalışan sol partiler ile muhafazakar ideolojilerinin sonucu olarak ailenin bir unsuru olarak ele alan partilerin kadına karşı şiddete yaklaşımları birbirinden farklılık göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bütün partiler kadına karşı şiddete karşı olmasına rağmen, karşı olmanın motivasyon kaynakları birbirinden farklıdır. Örneğin MHP, kadına karşı şiddete karşı çıkma sebebini ailenin korunması prensibine dayandırmaktadır. Bu bağlamda, adli mekanizmaların harekete geçirilmesi için gerekli tedbirleri almaya yönelik bir çözüm önermektedir. Kadınların aile içindeki konumunun güçlendirilmesinden bahsetmektedir. (MHP Seçim Beyannamesi, Mayıs 2015, s.72, s.189& MHP Seçim Beyannamesi, Ekim 2015, s.80, s.196) MHP, seçim bildirgesinde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına önem verileceğinden bahsetse de, MHP de tıpkı AKP gibi şiddete karşı çıkarken şiddeti doğuran toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesinden hiç bahsetmemektedir. AKP ve MHP, kadına karşı şiddete aile

kategorisini saklı tutmak kaydıyla karşıdır. Oysa, kadına karşı şiddete karşı çıkmanın CHP'de ve HDP'de yaşam hakkının savunusu şeklinde tezahür ettiği söylenebilir ve aile ne pahasına olursa olsun, şiddete rağmen korunması gereken bir yapı olarak görülmez.

Kadınları birey olarak gören CHP ve HDP, kadınların yaşam tarzları üzerinden de şiddeti sorunsallaştırmaktadır. CHP, kadınların tercihleri, giyimler, yaşam tarzları vb.nin şiddete bir gerekçe olamayacağını ve bu anlamda kadına karşı şiddete sebebiyet veren bu faktörleri de gündeme getirmektedir (H11). Erkek şiddetinin devlet şiddetinden beslendiğini belirten HDP Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ, Kadın ve Aileden Sorumlu Kadın Bakanlığı'nın gerici şekilde restore edilip Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmasını eleştirirken Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı'nın evliliklerin ne pahasına olursa olsun sürdürülmesi gerektiğini söylemesini sorunsallaştırmaktadır (H13). Ayrıca CHP, kadına karşı şiddet ile istihdam ve eğitimsizlik arasında da bir bağ kurmaktadır (H12). CHP, sözel, fiziksel ve psikolojik taciz ve "mobbing" kavramlarının İş Yasası'na eklenmesini, şiddet mağduru kadınların güvenliği garanti altına alınacak, acilen ve maddi yük altına girmeden güvenli bir ortama kavuşmaları için idari ve mali yapı oluşturulmasını vaat eder. Sığınma evlerinin sayısı ve niteliği artırılması da CHP'nin sözleri arasındadır (CHP Seçim Bildirgesi, 2015a; H4).

CHP gibi HDP de şiddete sebep olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini eleştirmektedir. HDP, kadına karşı şiddetin politik olduğunun altını çizer. HDP şiddeti devlet karşıtı bir yerden kurar çünkü HDP'ye göre eril şiddetin kaynağı eril devlettir. Bu bağlamda, kadın hakikat komisyonları kurularak savaş boyunca kadınlara yönelik JİTEM, korucular, askerler ve polisler tarafından işlenen suçlar gün yüzüne çıkarılmasının sağlanmasını vaat eder. Ayrıca, kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddetten yargılananların "haksız tahrik indirimleri"nden yararlanmalarının önlenmesi de (TCK'nin 29. maddesinin uygulanmasını önleyecek yasal değişiklik yapılması) ve kadın sığınma evlerinin sayısının artırılması HDP'nin önerileri arasındadır. Sapiro'nun belirttiği gibi kadın sığınma evlerine kaçan kadınlar muhafazakarlar için suçtan kaçan değil münasip alanlarını terk eden kadınlar olarak görülmektedir. (Sapiro, 2000, s.713) Aile içerisinde kadın anlayışını muhafaza etmeye çalışan AKP'nin bildirgelerinde sığınma evlerinden hiç bahsedilmemesi bu bağlamda okunabilir. Öte yandan, MHP bu konuda AKP'den daha ilerici bir pozisyon benimsemekte ve sığınma evlerinin kalitesinin artırılması sözü vermektedir. (MHP Seçim Beyannamesi, Mayıs, s.191&MHP Seçim Beyannamesi, Ekim 2015, s.198)

5.2.İş Yaşamına Katılım

Partilerin kadınları birey veya ailenin bir parçası olarak ele almasını sağlayan ideolojileri, kadınların işgücüne katılımı konusundaki politikalarına da yansımaktadır. Bütün partiler kadının iş yaşamına katılması gerektiğini söylemekle birlikte, partilerin ideolojilerinin bu konuya yaklaşımlarını belirlediği söylenebilir. Örneğin CHP, sosyal demokrat ideolojisine uygun biçimde kadınların sosyal hayatta güçlendirilmesinin temelini onların ekonomik güçlerinin güçlendirilmesi üzerinden kurar. CHP ve HDP, kadınları bağımsız bireyler olarak gördükleri için iş yaşamına atılmalarını da erkeklere bağımlılık ilişkisinden kurtarmak olarak değerlendirmektedir. Oysa, MHP ve AKP kadınların istihdamının artırılması gerektiğini söylerken toplumsal cinsiyet rollerine dokunmamakta, daha somutlaştırmak gerekirse kadının eşlik ve annelik görevi olarak tanımlanan rollerde bir değişikliğe gitmemektedir. Tersine, kadının iş yaşamı bu roller aksatılmadığı takdirde gündeme gelmektedir. Diğer bir ifadeyle,

AKP ve MHP'nin temel meselesi, annelik rolü ile çalışma koşullarını nasıl bağdaştırabileceğidir.

AKP, mevsimlik tarım işçileri ile ev eksenli çalışan kadınların sosyal güvenceden daha kolay faydalanmalarını sağlamayı vaat eder (H4). Bu vaatler, kadının uzun süreli ve tam zamanlı istihdamını ve ekonomik yaşamın eşit bir parçası olmasını sağlamaktan ziyade, kadının ev içi rollerini korumasına yardımcı olan ya da onu ekonomik yaşamın tam olarak bir parçası yapamayan taahhütler olarak karşımıza çıkmaktadır. MHP'nin mevsimlik tarım işçileri ile ev eksenli çalışan kadınların sosyal güvenceden daha kolay faydalanmaları sağlanmasına dair vaadi de kadınların iş yaşamına tamamen entegrasyonunu sağlamaya yönelik değildir. Bu durum, kadının ev içi rolleri ile uyumlu olduğu takdirde çalışmasının desteklenmesi hedefi ile uyumludur (H4). AKP ve MHP'nin çalışan kadınlara doğuma bağlı olarak ilk çocukta 2 ay, ikinci çocukta 4 ay, üçüncü ve üzeri çocukta 6 ay yarı zamanlı, tam ücretli çalışma hakkı ve çocuğun okula başlama yaşına kadar kısmi süreli çalışma hakkının tanınması önerisi (H4) için de aynı savı ileri sürmek mümkündür. Evlerinde çalışıp gelir getirici faaliyet yapmayan kadınlar için isteğe bağlı sigortalı olma imkânı, engelli çocuğu olan annelere ilave gün hakkı verilmesi, evde çocuk bakım hizmetleri yoluyla kayıtlı kadın istihdamının desteklenmesi (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015) gibi önlemlerin hepsi kadının hane içinde kalmasını teşvik eden ve kadının ev içi rollerine dokunmayan uygulamalar olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu HDP'nin kadının görünmez emeğini ücretlendirme uygulamasında farklılık arz etmektedir çünkü HDP, görünmez emeği ücretlendirirken ev içi rollerde de eşitlikten bahsetmektedir.

HDP'nin sol ve kapitalist devlet karşıtı ideolojisinin izlerini bakım emeğiyle ilgili önerilerinde görmek mümkündür. Brown'un belirttiği gibi, devletin kapitalist boyutunun erkeksiliği özel ve kamusal ayrımı üzerine inşa edilmiştir. Bu ayrımda, erkekler "üretken" işi yaparken, kadınlar ücretsiz emek karşılığında erkek işçileri doğurur, çocuk ve yaşlı ve engellilere bakar. (Brown, 2000, s. 504) HDP de bu bağlamda erkek egemen kapitalist sistemin kadınların ailenin bakımı için harcadıkları ev içi emeği görünmez kılmasını sorunsallaştırır. ("HDP Seçim Beyannamesi", 2015) HDP ve CHP kadınları ekonomik, sosyal ve siyasal hayata entegre etme hedefine uygun olarak yuvaları çoğaltma sözü vermektedir.

CHP, kadınların bireysel özgürlüklerini inşa etmenin yolunun altyapı temelini oluşturmaktan geçtiğini iddia eder. Kadınların ekonomik bağımsızlığı CHP'ye göre kadınların bağımsızlığını ve özgürlüğünü belirlemektedir. Bu sebeple, CHP parayı ev hanımlarının hesabına yatırmaya söz vermiştir (H15). Türkiye'de sosyal devletin temelini oluşturan Aile Sigortası Programı ile CHP aile içinde kadınların yerinin sağlamlaştırılması yani erkeklere bağımlılığını azaltılmasını hedeflemektedir (CHP Seçim Bildirgesi, 2015a). CHP, 1 Kasım seçimleri öncesinde de Aile Sigortası Programı kapsamında Kadın istihdamını desteklemek için ayda 400 TL kreş desteği vereceğini açıklamıştır (H16). Bu, kadını işgücünde tutmayı hedefleyen bir uygulamadır. CHP kadınların siyasi katılımını artırmaya yönelik mahalli düzeyde kurulacak kadın komisyonlarının, belediye meclisi toplantılarına katılma hakkı olması gibi somut önerilerden bahsetmektedir (H4). Ayrıca CHP, "Mor Bayrak" projesi ile de yerel yönetimlerde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını ve kadına yönelik şiddetle mücadeleyi amaçlamaktadır (H14).

AKP ve MHP'nin seçim bildirgelerinde girişimci kadınlara destekten bahsedilmiştir. CHP de kapitalizme bütünüyle karşı olmayan sosyal demokrat ideolojisinin bir yansıması olarak girişimci kadınlara destek olunacağından bahsetmiştir. Oysa, HDP'nin bildirgesinde girişimci

kadınlara destekten bahseden bir ibareye rastlanmamaktadır. Bu bağlamda, HDP'nin bildirgesinin hedef kitlesi kadınların emekçi kadın kitlesi olduğu ileri sürülebilir.

Özetle, CHP ve HDP kadını kendi ayakları üzerinde duran bireyler olarak tanımlamasının sonucu olarak kadının iş yaşamına entegrasyonunu hedefleyen adımlara yönelirken ve kadının erkeğe bağımlılığını kırarak toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeye çalışırken, AKP ve MHP kadının iş yaşamını annelik ve eşlik rolleriyle uyumlu olacak önerilere ağırlık vermiştir.

5.3.Kadın Bedeni

MHP ve AKP'nin kadınları ailenin bir unsuru olarak tanımlamaları, kadın bedeni ile ilgili politikalarına da yansımaktadır. AKP, ailenin korunmasına büyük bir önem atfettiği için nüfus hızının artırılmasına yönelik politikalar vaat etmektedir. AKP, kendi ifadesiyle 2000'li yıllara kadar uygulanan doğurganlığı azaltmaya yönelik politikalar yerine doğurganlığı artırmaya yönelik politikalara geçiş sağlamıştır. Bu çerçevede, çalışan kadınlara üçüncü çocuğa kadar doğum borçlanması imkânı, tüp bebek uygulamasına erişimi kolaylaştırma ve özel sektör tarafından kurulacak kreş ve gündüz bakımevleri için teşvikte bulunmuştur (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015). AKP üremeyi teşvik için şartlı eğitim ve sağlık yardımları, ücretsiz kitap, okul sütü ve taşımalı eğitim uygulamalarını ve yıllık ortalama 3 milyon çocuk için annelere düzenli nakit desteği sağlanmasını gerçekleştirmiştir (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015). AKP aileye ve kadınların annelik görevine vurgu yapmakta ve kadın bedeni bu söylem üzerinden kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır (H6).

AKP doğum yardımı yaparak, çocuk sayısına göre bir maddi destek sağlayacağı ve annelere yarım gün çalışma hakkı tanıyacağını söylerken, CHP Aile Sigortası Programı önermektedir. Aile Sigortası Programı kapsamında CHP, bebek beslenme desteği, kreş desteği, genel sağlık sigortası prim desteği, engelli desteği, yaşlı desteği, askerlik desteği, gebelik desteği, evde bakım hizmeti desteği vb. destekler sağlanacağını taahhüt etmektedir. Nakit ödemeler kadınların banka hesabına yapılacaktır. Aile Sigortası, her çocuğa okul öncesinden başlayarak ücretsiz, nitelikli tam gün eğitime yönelik destekler sunacaktır (CHP Seçim Bildirgesi, 2015a). AKP, ise sosyal yardım ve hizmete ihtiyacı olan bütün dezavantajlı vatandaşlara ulaşacak şekilde Aile ve Sosyal Destek Programı'nın hayata geçirilmesinden bahsetmektedir (E8). Oysa CHP Aile Sigortası Programı, AKP iktidarının sosyal yardım politikalarının tersine, istihdamı ve kadınların çalışmasını teşvik etmektedir.

Dolayısıyla, AKP'nin kadının toplumdaki ve erkek karşısındaki yerini güçlendirmek ve bağımlılık ilişkisinin kırmak yerine aile ve evlilik kurumunun sürekliliği için atmış olduğu adımlara yöneldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aile üyesi bireylerin çağın gerektirdiği temel aile yaşam becerilerine yönelik bilgi, beceri ve tutumları kapsamlı olarak edinebilmeleri için hazırlanan Aile Eğitim Programını, evlilik öncesi eğitim programları, Aile Sosyal Destek Programı hep bu yönde atılan adımlardır (AKP Seçim Bildirgesi, Nisan 2015, s.97). Oysa CHP kadınları birey olarak ele aldığı için bu duruma karşı çıkar. Örneğin, kadını annelik göreviyle sınırlayan anlayışın hakim olmasını eleştiren CHP Parti Meclisi Üyesi Sarıhan, kadının AKP hükümeti tarafından çocuk doğurma makinası ve mal-mülk gibi görülmesini eleştirir (H7).

AKP ve MHP doğum nedeniyle ücretsiz izinde geçen sürelerin memuriyet kıdeminde değerlendirilmesini önermektedir (H4). AKP ve MHP, muhafazakar ideolojilere sahip partiler olarak iş yaşamının kadının annelik rolünü aksatmayacak öneriler üzerinde durmaktadır. Brown'un belirttiği gibi üreme ve cinsellik gibi özel eylemlerin politizasyonu kapitalizme dair

bir şeydir (Brown, 2000, s.514). HDP tam da bu noktada, anti-kapitalist ideolojisinin bir yansıması olarak kadının kendi bedeni üzerinde söz sahibi olmasına dair bir öneride bulunmaktadır: İstenmeyen hamilelikler ve kürtaj önündeki engellerin kaldırılması; aile planlaması hizmetlerinin parasız temin edilmesi (H4). Bu vaatlerle HDP, kadın bedeninin devlet kontrolünden özgürleştirilmesini hedeflenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, AKP, CHP, HDP ve MHP'nin 2015 seçim kampanyası sırasında kadına karşı şiddet, işgücüne katılım, kadın bedeni konuları üzerinden toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımları ele alınmıştır. HDP'nin ve CHP'nin solcu ideolojileri gereğince kadını erkekten bağımsız ve kendi başına bir birey olarak ele aldığı, AKP ve MHP'nin ise muhafazakar ideolojilerinin yansıması olarak kadını anne ve eş olarak gördüğü yani aileye referansla tanımladığı öne sürülmektedir.

CHP sosyal demokrat ideolojisinin bir sonucu olarak altyapı ile ataerkillik arasında bir bağ kurar ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi için kadınların ekonomik bağımsızlığına ve kadınların iş yaşamına entegrasyonuna odaklanır. CHP'nin 2015 seçimlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için sosyoekonomik bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. HDP ise radikal demokrasi ideolojisine uygun olarak Türkiye'nin çok kültürlü, çok dilli, çok kimlikli ve çok inançlı sisteminin özgürleştirmeyi hedeflemektedir. HDP'nin kimlik siyasetinin bir parçası olarak kadın kimliğine de özel bir vurgu yaptığı söylenebilir. Bu bağlamda seçim bildirgesinin bir parçası olarak ayrı okunan "Kadın Bildirgesi" dikkat çekicidir. HDP'nin, anti-kapitalist duruşunun bir sonucu olarak sermayedar kadınlardan ziyade ev içinde emeği görünmez olan emekçi kadınların sorunlarına eğildiği iddia edilebilir. HDP eril akılla yürürlüğe konan ve geleneksel rolleri pekiştiren yardımlar yerine eşitliğe hizmet eden hak temelli yaklaşımlara vurgu yapar.

Foucault'ya (1984, s.261) göre, biyo-iktidar, bedenlerin zapt edilmesini ve nüfusun kontrol altına alınmasını mümkün kılan bir unsurdur. Kadınlar ailenin birliğini sağlayarak devlet için kullanılan "biyo-iktidar"a hizmet eder. Çünkü aile, gerektiğinde devletin hizmetinde kullanılacak çocukları eğitmekten sorumludur ve bu bağlamda, ailenin bir araç olarak kullanılması nüfusun kontrol ve mobilizasyonunu sağlar. (Foucault, 1984, s.284) Otorite, aile ve geleneğin baş tacı edildiği muhafazakar ideolojiye sahip AKP ve MHP için de kadın bedeni doğum ve çocuk bakımı yoluyla biyo-iktidarın bir parçası olarak görülmektedir.

Bu bağlamda, AKP'nin kadınların iş yaşamına katılımını "eş", "anne" rollerini aksatmayacak şekilde desteklediği iddia edilebilir. Kadına karşı şiddete karşı olmakla birlikte AKP, şiddeti aile kategorisi dışında çözmeye yönelik bir adımdan, örn. sığınma evlerinden bahsetmemektedir. AKP'nin amacının, kadını erkekten farklı olmak kaydıyla aile içinde güçlendirmek olduğunu söylemek mümkündür. AKP gibi muhafazakar bir parti olmasına rağmen ve kadını aileye referansla tanımlamasına rağmen MHP'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda AKP'den daha önde olduğu taraflar söz konusudur. Örneğin MHP'nin Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) bağlı olması AKP'ye nazaran daha ilerici bir adımdır. Ancak, MHP de kadını aile içine sıkıştıran muhafazakar ideolojisinin kısıtlarından muzdariptir ve bu anlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği tabirini bildirgelerinde kullanıyor, fiili ve hukuki ayrımcılığa karşı çıkıyor, kadınların iş yaşamına atılabilmesi için mesleki eğitimlerden bahsediyor olsa da MHP'nin toplumsal cinsiyet eşitliğine kendini

adadığını, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bildirgelerinin ve söylemlerinin geneline yansıdığını söylemek güçtür.

Özetle, AKP, fırsat eşitliğini yani haklarda ve imkanlarda eşitliği nihai hedef olarak görürken, pozitif ayrımcılığı dışlar. Oysa, CHP'de delegeler için 33% kadın kotası, HDP'de ise milletvekilleri seçimlerinde 50% kadın kotası söz konusudur. HDP'nin eşitliği bir amaç olarak, CHP'ninse cinsiyet kotasını eşitlik için bir araç olarak kullandığı söylenebilir. AKP ve MHP'nin ise, CHP ve HDP'nin aksine, sonuçta eşitlikten ziyade fırsat eşitliğine yöneldiği anlaşılmaktadır. Muhafazakar partilerin aksine sol spektrumda yer alan partilerin, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için dönüştürücü bir rol üstlendikleri söylenebilir ve bu partilerin kadını birey olarak kodlayan veya aileye referansla tanımlayan ideolojik eğilimleriyle birebir ilişkilidir.

Kaynakça

Akıncı, M.(2013). Muhafazakarlık. Çaha, Ö & Şahin, B. (Der.) *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler* içinde (ss.105-158). Ankara: Orion.

AKP Seçim Bildirgesi (Ekim, 2015). https://www.akparti.org.tr/site/haberler/iste-ak-partinin-secim-beyannamesi/78619#1 (erişim: 04.10.2015).

AKP Seçim Bildirgesi (Nisan, 2015). https://www.akparti.org.tr/site/haberler/secim-beyannamesi-aciklandi/73293#1 (erişim: 15.04.2015).

Brown, W. (2000). Finding the Man In The State. Lovenduski, J. (Der.) *Feminism and Politics, Vol I* içinde (491-518). Sydney: Ashgate.

CHP Seçim Bildirgesi (2015a). http://www.radikal.com.tr/secim-2015/chpnin-2015-secim-bildirgesinin-tam-metni-1339188/ (erişim:19.04.2015).

CHP Seçim Bildirgesi (2015b). http://t24.com.tr/files/20150930132213_chp-1-kasim-secim-bildirgesi.pdf (erişim:30.09.2015).

CHP Tüzüğü (2016). https://www.chp.org.tr/Assets/dosya/tuzuk2016-29012016.pdf

Çakır, S.(2010). Feminizm. Örs, H. B. (Der.) *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss.413-475). İstanbul: Bilgi.

Foucault, M. (1984). *The Politics of Health in the Eighteenth Century*. London: Penguin Books.

HDP Seçim Beyannamesi (2015). http://www.evrensel.net/haber/110963/hdpnin-kadin-secim-beyannamesi-aciklandi (erişim:22.04.2015).

Lovenduski, J. (Der.). (2000). *Feminism and Politics Vol II*. Sydney: Ashgate.

MHP Seçim Beyannamesi (Mayis, 2015), https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/MHP_Secim_Beyannamesi_2015_tam.pdf (Erişim: 03.05.2015)

MHP Seçim Beyannamesi (Ekim, 2015), https://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecimleri/beyanname_1kasim

2015.pdf (Erişim: 03.10.2015)

Sapiro, V. (2000). Research Frontier Essay: When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. Lovenduski, J. (Der.), *Feminism and Politics*, Vol I içinde (ss. 701-716). Sydney: Ashgate.

Yararlanılan Haberler:

H1. 3 Büyüklerde Kadının Adı Yok (2015), http://www.milliyet.com.tr/3-buyuklerde-kadinin-adi-yok-gundem-2040584/ (08.04.2015).

H2. 1 Kasım Seçimlerinde En Fazla Kadın Aday HDP'de (2015), http://www.milliyet.com.tr/1-kasim-secimlerinde-en-fazla/siyaset/detay/2119716/default.htm (19.09.2015).

H3. Kadınların Seçimi Eşitlik ve Özgürlükten Yana (2015) https://www.evrensel.net/haber/114099/kadinlarin-secimi-esitlik-ve-ozgurlukten-yana (erişim: 31.05.2015).

H4. Kadın Oyları İçin Vaatler Sıralandı (2015), http://www.milliyet.com.tr/kadin-oylari-icin-vaatler-siralandi-gundem-2126907/ (05.10.2015).

H5. 'Cinsiyet Eşitliği' Zorunlu Ders Olacak, http://www.milliyet.com.tr/-cinsiyet-esitligi-zorunlu-ders/siyaset/detay/2048388/default.htm (23.04.2015).

H6. Çözüm Süreci Annelerin Malı, http://www.milliyet.com.tr/cozum-sureci-annelerin-mali/siyaset/detay/2028751/default.htm (16.03.2015).

H7. Kadını Annelik Göreviyle Sınırlayan Anlayış Hakim, http://www.milliyet.com.tr/kadini-annelik-goreviyle-gundem-2035690/ (29.03.2015).

H8. Kesenin Ağzını Açtı, http://www.milliyet.com.tr/keseninagziniacti/siyaset/detay/2126944/default.htm (05.10.2015).

H9. Buzağı Yardımı 375, Bebek Yardımı 300 Lira, http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/28490150.asp (18.03.2015).

H10. HDP'nin Baraj Altında Bırakılması Tarih Oldu, http://www.milliyet.com.tr/hdpninbarajaltindabirakilmasi/siyaset/detay/2126593/default.htm(04.10.2015)

H11. İyi Hale Karşı Teklif Mecliste, http://www.milliyet.com.tr/-iyi-hal-e-karsi-teklif-meclis-te-gundem-2083646/ (06.07.2015).

H12. Şiddetin Yaşı Yok, http://www.milliyet.com.tr/siddetin-yasi-yok--gundem-2032429/ (20.03.2015).

H13. Binlerce Cinayet Zorla Güzellik Olsun Diye İşlendi, http://www.milliyet.com.tr/binlercecinayetzorlaguzellik/siyaset/detay/2137381/default.htm (20.10.2015).

H14. CHP'li Belediyelerin Mor Bayrak Yarışı, http://www.milliyet.com.tr/chp-li-belediyelerin-mor-bayrak--gundem-2029899/ (erişim17.03.2015).

H15. Türk Kadınlarının Ezilmişliği Bitecek, http://www.milliyet.com.tr/turk-kadinlarinin-ezilmisligi-gundem-2056651/ (10.05.2015).

H16. Seçmenle Birebir Temas İçin 39 No, http://www.milliyet.com.tr/secmenlebirebirtemasicin39not/siyaset/detay/2137378/default.htm (25.10.2015).

H17. Ak Parti'nin Seçim Beyannamesine O Kısım da Eklendi, http://www.milliyet.com.tr/ak-parti-nin-secim-beyannamesini-o/siyaset/detay/ 2047533/default.htm (21.04.2015).

H18. AKP %25 Kadın Vekil Diyor, Ya CHP? http://www.milliyet.com.tr/akp-25-kadin-vekil-diyor-chp-/ekonomi/ydetay/2028313/default.htm (erişim 15.03.2015)

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE ÖZGÜRLÜĞÜN PARADOKSU: YANILSAMADAN FARKINDALIĞA

Selime Ünal[1] *Fazilet Dalfidan*[2]

Özet

Günümüz toplumunda hakim olan tüketim kültürü, modern bireye seçme olanağı noktasında özgürlüğün belirgin olduğu bir alan sağladığı izlenimi vermektedir. Tüketim kültüründe hakim olan bireyin tüketim konusunda özgür olması değil, sistemin mekanizmaları tarafından üretilen "ayartma" halinin yarattığı bir yanılsamadır. Peki bu yanılsama halinden sıyrılma ya da özgürleşme mümkün müdür? Bu konuda toplumumuzda belirgin bir farkındalık söz konusu değildir. Ancak tüketim kültürüne yönelik böyle bir farkındalığın olasılığı imkansız görünmemektedir. Çünkü bu farkındalığa sahip birey ve grup örnekleri mevcuttur. Bu örnekler temel alınarak, araştırmada tüketim kültürüne karşı bir konum sergileyerek ihtiyaçlar temelinde tüketme noktasında farkındalık geliştirmenin imkanları üzerinde durularak, bireylerin deneyimleri analiz edilmektedir. Araştırma problemimiz tüketim kültürüne karşı geliştirilen farkındalığın gündelik yaşam pratikleri, yaşam dünyaları ile ilişkisi olduğundan dolayı fenomenolojik yöntem tercih edilmektedir. Sosyal medya aracılığıyla ulaşılan bireylerle yapılan derinlemesine görüşmelerden hareketle onların deneyimlerini yorumlama, anlamlandırma düzeyleri analiz edilmektedir. Çalışmamızda tüketim kültürü içerisinde yaygın olan pratikler dışında tutum geliştiren bireylerin tüketim pratikleri üzerinden yaşam dünyalarındaki anlamların çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tüketim kültürü, Yanılsama, farkındalık, Tüketim-karşıtlığı, Alternatif tüketim pratikleri*

1. Giriş

Günümüzde endüstrileşmiş ülkelerdeki bireyleri "homo consumens" (tüketen insan) olarak tanımlayan Fromm, çok tüketmek ve daha çok üretmek temeline dayalı sistemin yaşayabilmek için insanları patolojik sayılabilecek bir tüketim hırsına zorladığını belirtmektedir (Fromm, 1990, s.249). Sürekli tüketime teşvik bombardımanı içinde insan pasifliğe yönelerek hiç bir şeyi aktif olarak yaşayamaz hale gelmektedir (Fromm,1996, s.82-87). Frankfurt Okulu ve diğer birçok post-yapısalcıya göre de tüketim alanı tahakkümün yayılan yapısını inşa etmektedir. Tüketim alanı yozlaşmış bir dünya, bozulmuş ve sahte bir alandır (akt. Penaloza & Prize, 1993). Bu yozlaşmış dünya içinde direnç/karşı koyma ümidi olup olmadığı ve eğer öyleyse onun doğası ve formlarının ne olacağı sorusu devam eden bir tartışmadır (Penaloza & Prize, 1993). Bu bağlamda içinde bulundukları tüketim kültürünü aktif bir şekilde sorgulayan bireylerin varlığı da söz konusudur. Onların tüketim kültürüne karşı geliştirdikleri farkındalık ve alternatif tüketim pratikleri literatürde tüketim-karşıtlığı olarak adlandırılmaktadır. Tüketim-karşıtlığı maddi anlamda bir erişememe durumu değil, bir karşıt seçimin ifadesi olan özellikle

[1] Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, unalselime34@gmail.com
[2] Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fazilet1988@gmail.com

seçmeme durumuna karşılık gelmektedir (Cherrier, 2009). Zavestoski tüketim-karşıtlığını genel olarak "tüketime karşı koyma/direnme, tüketim nefreti/tüketim kızgınlığı" ile ilişkilendirmektedir (Zavestoski, 2002, s.121). Penaloza ve Price ise "tüketim kültürüne ve topluca üretilen anlamların pazarlamasına karşı direnme" ye işaret etmektedir (Penaloza & Price 1993, s.123). Dolayısıyla genel olarak tüketim-karşıtlığı bireylerin değerleri ile ilişkili kararlara dayanan bilinçli ve kasıtlı bir seçimdir (akt. Lee & Ahn, 2016, s.24).

Tüketim-karşıtlığının ortaya çıkışı, anti-tezi olan aşırı tüketim gibi postmodern toplumun bir uzantısı olarak görülmektedir. Postmodern toplum ve bireyin ayırt edici bir takım özellikleri tüketim karşıtlığının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Etkili olan belirgin özellikler, merkezileşmemiş bir kültürü desteklemesi, daha küçük grup aidiyetlerini, niş ürünlerini pazarlamayı benimsemesidir (Kırmızı & Babaoğul, 2012, s.2). Tüketim-karşıtı pratiklerin ortaya çıkmasına katkı sağlayan bir diğer faktör küreselleşmedir (Yüksel & Mırza, 2010, s.503). Modern zamanlar boyunca küreselleşmenin kapsayıcı karakteri kültürel emperyalizmi genişletmiştir (akt. Yüksel & Mırza, 2010, s.504). Yine de postmodern felsefe hegemonik kültürün emperyalist doğasını beğenmeyerek kültür, dil, inançlar, çevre ve kendiliğin bileşimi olarak bireylerin farklılığını savunmuştur (akt. Yüksel & Mırza, 2010, s.504). Tüketim-karşıtlığı ve postmodernite ilişkisi postmodernizmin iddiaları ve postmodern bireylerin özelliklerinde bulunabilir (Yüksel & Mırza, 2010, s.506). Dolayısıyla postmodern toplum ve bireyin ayırt edici birtakım özellikler, küreselleşme ve onun çevre üzerindeki olumsuz etkileri ile buna yönelik tepkiler ve toplumsal muhalefetin biçimini büyük ölçüde değiştiren teknolojik gelişmeler tüketim karşıtlığının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Kırmızı & Babaoğul, 2012, s. 2-3).

1.1. Araştırmanın Problemi

Araştırma problemi tüketim kültürüne karşı geliştirilen farkındalığın bir ifadesi olan tüketim-karşıtlığının gündelik yaşam pratikleri, yaşam dünyaları ile ilişkisinin nasıl geliştiğidir. Hareket noktası bireylerin neyi, nasıl, ne kadar tükettiği, tüketim pratiklerinde bilincin ne kadar devrede olduğu soruları ve farkındalığa zemin hazırlayan dinamiklerin sorgulanmasıdır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile tüketim kültürü içerisinde yaygın olan pratikler dışında bir yönelime sahip bireylerin tüketim pratikleri üzerinden yaşam dünyalarındaki anlamlarını ortaya çıkarmaktır.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

2 görüşmecimizin İstanbul dışında ikamet ediyor olması nedeniyle derinlemesine görüşme online olarak Skype üzerinden görüntülü olarak yapılmıştır. Görüşmenin yüz yüze yapılamamış olması çalışmanın sınırlılıkları arasında görülebilir.

Araştırma toplumumuzda tüketim kültürüne karşı geliştirilen farkındalık hakkında alternatif tüketim pratiklerinin çeşitliliği üzerinden ortak yönlerinin ve anlamlarının ölçülebilmesi adına tasarlanmıştır. Bu bağlamda bir ön çalışma özelliği gösterdiği; bir anlamda bu alanda yapılacak daha spesifik araştırmalar için fikir verici olabileceği düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımında fenomenoloji araştırması olarak desenlenmiştir. Fenomenolojik yaklaşımlar kişisel bilgi ve öznellik paradigmasına dayanmakta ve kişisel bakış açısı ve yorumların önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımda amaç fenomeni bireylerin belirli bir durumu nasıl algıladıklarını tanımlamaktır (Lester, 1999). Bu bağlamda araştırmada fenomenolojik bir yaklaşımla tüketim kültürüne karşı farkındalık geliştiren bireylerin alternatif tüketim pratiklerine verdikleri anlamlara ve bu pratiklerin gündelik yaşama yansımaları üzerine yoğunlaşılmaktadır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmada görüşmecilerin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu nedenle araştırmaya *geri dönüşüm, takas, gönüllü sadelik, kendin yap (do it yourself), veganizm, freeganizm* gibi alternatif tüketim pratiklerini benimseyen bireyler dahil edilmiştir. Görüşmeciler 6 erkek, 7 kadın olmak üzere 13 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada erkek ve kadın görüşmecilerin eşit oranda olması gözetilmiştir. Araştırmaya katılan tüketim kültürüne karşı farkındalık geliştiren bireylerin 7'sinin kadın, 6'sının erkek, 6'sının evli, 7'sinin bekar, 8' inin çocuk sahibi olmadığı, lisans mezunu olan 3' ü dışındakilerin lisansüstü eğitimleri olduğu, mesleklerinin çeşitlilik gösterdiği, gelir düzeylerinin ortalama olarak 4.000' e yakın olduğu, 2' si dışındakilerin İstanbul' da yaşadığı, 7' sinin gelirinden az harcadığı, 6' sının gelir-gider durumunun eşit olduğu görülmektedir.

2.3. Veri Toplama Tekniği

Nitel veri toplama teknikleri ile gerçekleştirilen bu araştırmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı-yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Görüşme formu araştırma soruları, araştırmanın amacı ve literatürdeki bilgiler doğrultusunda tüketim-kültürüne karşı farkındalık geliştiren bireyler için geliştirilmiştir. Görüşmelerde en az iki araştırmacı görev almış, biri görüşmeyi gerçekleştirirken, diğer araştırmacı gözlem yaparak, analizlerde kolaylık sağlaması adına kısa notlar tutmuş, gerektiğinde görüşmeciye sorular yöneltmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri görüşmecilerin kendilerini rahat ifade edebileceği, kendileri tarafından belirlenen ve ses kaydı yapılabilecek ortamlarda, onlar tarafından belirlenen randevu saatlerinde toplanmıştır. Yapılan görüşmelerde ses kayıt cihazı ve not alma tekniği birlikte kullanılmıştır. Görüşmelerin çözümlenmesinde 173 sayfa veri elde edilmiştir.

2.5. Veri Analizi

Görüşme formlarından elde edilen verilerin okuması yapılırken kodlamalar oluşturulmuştur. Ardından kodlar bir araya getirilerek, araştırma bulgularının ana hatlarını oluşturacak kategoriler ve alt kategoriler belirlenmiş ve Office programına aktarılmıştır.

3. Bulgular

Analiz sonucunda ortaya çıkan kategoriler aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır.

3.1. Tüketim Kültürüne Yönelik Bakış Açısı

Görüşme başlangıcında görüşmecilerden tüketim kültürüne yönelik bakış açıları öğrenilmeye çalışılmıştır. Görüşmeciler toplumumuzda hakim olan tüketim pratiklerinin 'ihtiyaç' doğrultusunda gerçekleşmediğine vurgu yaparak moda ve reklamlar etkisiyle yönlendirilen bireylerin tüketim pratiklerini 'ihtiyaç fazlası', 'ihtiyaç dışı', 'gereksiz tüketim', 'plansız tüketim', 'tüketim konusunda olgunlaşamama', 'çok fazla eşya biriktirme' olarak tanımlamışlardır. Buradan hareketle görüşmeciler hakim tüketim kültüründe bireylerin sürekli yeni olanı satın alma, bilinçdışı ve aşırı tüketime yönlendirildiğini bir kısmı doğrudan, bir kısmı da dolaylı olarak ifade etmektedirler.

Bunun dışında görüşmeciler bireylerin yalnızlaşma ve bireysellik gerekçeleri ile hakim tüketim kültürü içinde yer aldıklarını öne sürmektedirler. Bu yönde gelişen tüketim pratiklerin bireye ve topluma yönelik olumsuz etkileri hakkında görüşmecilerin çevreye olan zararları ve aşırı borçlanmaya yol açtığına vurgu yaptıkları görülmektedir.

3.2. Farkındalığı Geliştiren Motivasyonlar

Görüşmecilerin tamamı farkındalıklarını gerekçelendirirken ilk planda çevre kirliliği, ekolojik dengenin bozulması, enerji kaynaklarının "hoyratça" kullanılmasında hareketle çevresel ilgi ve endişeleri öne sürmektedirler. Çevresel ilgi ve endişeler dışında en çok vurgulanan motivasyonlar kendini gerçekleştirme, sade yaşama arzusu ve kişisel-toplumsal kontrole tepki olarak ön plana çıkmaktadır. Tüketim kültüründe satın almanın verdiği haz ve mutluluğu, görüşmecilerin çoğu daha az satın alarak, bilinçli bir tüketim sonucunda yaşamaktadırlar. Dolayısıyla gerçekleştirilen tüketim pratiği bireylerin kendini gerçekleştirmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda görüşmecilerin tüketim-karşıtı değerleri aşırı olmamasına rağmen, tüketim kültürünün dayatılanı alma, yönlendirilme hissi gibi olumsuz özelliklerine vurgu yaparak motivasyonlarına kişisel ve toplumsal kontrole tepkiyi de ilave etmektedirler.

3.3. Farkındalığın Gelişim Süreci

Görüşmecilerin çoğu aşırı tüketime karşı sahip oldukları farkındalığın bir kırılmadan ziyade süreç içerisinde geliştiği ve bu süreçte tetikleyici bir takım unsurların etkisiyle belirgin hal aldığı görülmektedir. Aynı zamanda farkındalığın belirgin bir hal aldığı dönem öncesinde de görüşmecilerin çoğu tarafından tüketim pratiklerinin şimdikinden çok farklılık göstermediği ifade edilmiştir. Görüşmecilerin farkındalığının başlangıcı olarak aile yaşamı ve aldıkları eğitim sürecinin, yurtdışı seyahatleri ve yurtdışında bir süre bulunma, sosyal medyanın erişimi kolaylaştırıcı özelliğinin belirleyici rol oynadığı ön plana çıkmaktadır.

3.4. Farkındalığın Tanımlanması

3.4.1. Tüketimin Gündelik Yaşamdaki Yeri

Görüşmecilerin çoğunluğu tüketim gündelik yaşam pratiklerinin ne kadar içerisinde olduğu hakkında 'ihtiyacım olduğunda', 'işimi görecek kadar', 'kısıtlama', 'geliri ölçüsünde harcama', 'hayatımı devam ettirecek kadar' ifadelerini kullanmaktadırlar. Gerekmediği, işlevini yitirmediği ya da zorunda kalınmadığı sürece yeniyi almayı tercih etmeyerek eski olanı tamir etme ya da dönüştürme pratiklerini benimsedikleri görülmektedir.

3.4.2. Farkındalığını Tüketim-Karşıtlığı Olarak Tanımlama

Farkındalıklarını tanımlama noktasında görüşmecilerin çoğu aşırı tüketimin karşısında olduklarını belirtmekle birlikte bunun boykot düzeyinde değil de yaşam biçimlerinin bir parçası olduğunu vurgulamışlardır.

3.4.3. Bilinçli Tüketici Olma

Görüşmecilerin tüketim pratiklerinde "bilinçli" olup olmadıkları ya da bilinç düzeyleri 'neyi, neden, nasıl ve ne kadar tükettikleri', 'gelir ve gider (harcamalar) arasındaki oran', ve 'hakim tüketim kültüründen ayrılan yönler" sorgulanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Görüşmecilerin tüketim pratiklerinde "bilinçli olma" yönündeki açıklamalarını 'gelir-gider dengesi gözetme', 'ihtiyacı olduğu için ve ihtiyacı olduğu kadar tüketme', 'çevreye ve doğaya zarar verip vermediğini araştırma', 'hiçbir şeyi erken değiştirmeye çalışmam vaktinden önce hiçbir eşyamdan vazgeçmeme', 'harcamalarda kısıtlama yapma ve bazı ürünlerden mahrum kalma', 'işlevsel olma', 'gerektiği kadar tüketme', 'daha ekonomik ve daha sağlıklı doğal ürünler alma' argümanları ile destekleyip, temellendirmektedirler.

Görüşmeciler zaman zaman sürpriz harcamalardan (sağlık, seyahat, iş) ve kent yaşamının koşullarından (hızlı yaşam temposu-zamansızlık, doğal yaşamdan uzaklık) kaynaklı dengesizlikler yaşasalar da genelde gelir-gider dengesizliği içerisinde olmadıklarını, en alt düzeyde harcamalarını gelirleri oranında yaptıkları, yani borçlanmadıklarını ifade etmektedirler.

Görüşmecilerin yaklaşık olarak 1/3 bilinçli bir tüketici olma durumları hakkında temkinli davranarak süreç içerisinde olduklarına, aslında şuan istedikleri, hedefledikleri seviyeye henüz ulaşamadıkları vurgusunu yaparken, diğer görüşmeciler hakim tüketim kültürüne atıf yaparak, çoğunluğun tüketim pratiklerinden hareketle kendilerinin bilinçli tüketiciler olduklarını belirtmektedirler.

Dolayısıyla kendilerini "bilinçli" tüketiciler olarak tanımlarken, görüşmecilerin çoğunun kendilerini dışında gördükleri hakim tüketim kültürü ile ilişkilendirmeleri onların tüketim pratikleri konusunda toplumun büyük kesiminden ayrıldıkları yönlere yaptıkları vurgular önem taşımaktadır. Görüşmeciler hakim tüketim kültüründen ayrıldıkları durumları 'fayda sağlamayanı reddetme', 'ihtiyaçları tespit etme', 'aşırı tüketimden duyulan rahatsızlık', 'zorunlu olmadıkça AVM' ye gitmeme', 'süper market yerine yerel üreticiyi, küçük esnafı, semt pazarını, kooperatifi tercih etme' 'moda ve reklamlardan etkilenmeme' olarak belirtmektedirler.

3.5. Benimsenen Alternatif Tüketim Pratikleri

Kendin yap, geri dönüşüm, gönüllü sadelik ve takas ve belirli ürünlerin reddedilmesi (paketli ürünler, kimyasal içerikli ürünler, hayvansal ürünler, plastik ve petrol ürünleri vb.) görüşmecilerin benimsediği ortak alternatif tüketim pratikleri olurken, tamirin de daha çok erkek görüşmeciler tarafından yoğun olarak benimsediği görülmektedir. Bunlar dışında tüketim-karşıtlığı literatüründe var olan alternatif tüketim pratiklerinden olan veganizm ve freeganizmin sadece 2 görüşmeci tarafından benimsenmektedir.

3.6. Farkındalığın Sonuçları

Tüketim kültürüne karşı farkındalık geliştiren görüşmecilerin deneyimlerinin sonuçları araştırmamız açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda görüşmeler neticesinde görüşmecilerin 'yaşanan değişimler', 'sosyal çevreden alınan tepkiler' ve 'kazanımlar'ının neler olduğuna bakılmıştır. Yaşanan değişimleri belirlemek için benimsedikleri alternatif tüketim pratiklerinin gündelik yaşamda rutin tüketim pratikleri haline gelip gelmediği yani yeni bir yaşam formuna dönüşüp dönüşmediği sorgulanmıştır.

3.6.1. Yaşanan Değişimler

Görüşmeciler yaşam formlarında çok da bir değişimin yaşanmadığını, şuan deneyimledikleri tüketim pratiklerinin önceden de kısmen yaşamlarının bir parçası olduğunu, fakat farkındalıklarını ifade etme noktasında günümüzde alternatif tüketim pratiklerinin daha belirgin bir hal aldığını, yoğunlaştığını ifade etmektedirler. Aynı zamanda görüşmecilerin gündelik yaşamda benimsedikleri alternatif tüketim pratiklerini rutine dönüştürdükleri anlaşılmaktadır.

3.6.2. Alınan Tepkiler

Görüşmeciler alternatif tüketim pratiklerini gündelik yaşamda deneyimlerken olumlu tepkiler almakla birlikte genelde daha çok bir takım zorluklarla karşılaştıklarını, olumsuz tepkiler aldıklarını belirtmektedirler.

3.6.3. Çıktılar/Kazanımlar

Görüşmecilerin benimsemiş oldukları alternatif tüketim pratiklerinin öncelikli olarak kendilerinde kişisel tatmin sağladığı, hakim tüketim kültüründe bireylerin aşırı tüketerek elde ettikleri kişisel tatmini, tüketime karşı farkındalık geliştiren bireylerin daha az tüketerek mutlu oldukları ve kendini gerçekleştirdikleri ortaya çıkmıştır.

Aynı zamanda farkındalıklarının kazanımları konusunda görüşmecilerin bazıları birikim yapmalarına olanak sağladığını, bazıları da paylaşma isteği uyandırdığı ve paylaşım yapmalarına olanak sağladığını ifade etmektedirler. Görüşmecilerin aşırı tüketime karşı sahip oldukları farkındalıkla hiçbirinin gelirinden daha fazla harcama yapmaz ve borçlanma yaşamazken, 3 görüşmeci dışında para birikimi yapan görüşmecinin olmaması da dikkat çekmektedir.

Bir başka açıdan insan ilişkilerinde paylaşımın artması ve dayanışma duygusu, farklı kesimlerden kişilerle diyalog geliştirme gibi deneyimler aracılığıyla görüşmecilerin benimsedikleri alternatif tüketim pratiklerinin yaşamlarında birincil ilişkilerin gelişimine katkı sağladığı dikkati çekmektedir.

3.7. Farkındalığın İmkanları

Günümüzde toplumumuzda hakim olan tüketim pratiklerinden hareketle görüşmeciler bilinçsiz tüketim konusunun ülke gündeminde olmadığını, bir takım çaba ya da girişimlerin de marjinallik olarak değerlendirildiğini ileri sürmektedirler. Görüşmecilerin yarısı toplum açısından farkındalığın imkanları noktasında olumlu bir yaklaşım sergilerken, diğer yarısı bunun marjinal bir oluşum olarak süreceği değerlendirmesinde bulunmaktadırlar.

Toplumumuzda tüketim kültürüne karşı farkındalık geliştirme imkanları ve stratejileri hakkında görüşmecilerin verdiği cevaplardan hareketle kişisel çabalar, kolektif örgütlenmeler ve

kurumsal politikalar olmak üzere 3 önemli boyutun olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu imkanların birden mümkün olmadığını, bir süreç meselesi (yavaş yavaş, konuşa konuşa, vakit ayırarak, tüketimi azaltarak) olduğuna ve katı sınırlamalar olmadan yapılabilir bir şey olarak sunulmasına, gündelik dilde söylem oluşturmaya dikkat çekmektedirler. Özellikle kurumsal politikalar bağlamında eğitime vurgu yaparak, geri dönüşüm tasarruf gibi konuların eğitim müfredatında yer alması gerektiğini belirtmektedirler. Bunun yanında tüketici kooperatifleri, küçük komüniteler, tüketici dernekleri gibi kolektif örgütlenmelerin de bu bağlamda teşvik edilmesi ve aktif rol alması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Bireysel çabalar kapsamında da görüşmeciler, farkındalığın deneyimlerini başkaları ile (sosyal medya gibi araçlarla) paylaşma, tanışılan kişilere bahsetme ve eleştirel düşünme ile mümkün olduğuna dikkati çekmektedirler.

Sonuç

Araştırma boyunca alternatif tüketim pratiği geliştiren bireylerin 'farkındalık' durumları ya da düzeyleri sorgulanmıştır. Bu bağlamda bulgulardan ortaya çıkan en önemli tartışmalardan biri bireylerin 'yönlendirilme' konusunda belli bir bilinç düzeyine sahip olmalarıdır. Dolayısıyla araştırmaya katılan görüşmeciler tüketim tercihlerinde aktif olarak rol oynamakta, tüketim kültüründeki yönlendirici mekanizmaların etkisinin dışında bir tüketim pratiği sergileme çabası içinde bulunmaktadırlar. Böyle bir çaba onların deneyimlerinin 'farkındalık' olarak tanımlanması bakımından önemli bir göstergedir.

Tüketim kültürüne karşı geliştirilen farkındalığın imkanları ile ilgili olarak ise görüşmeciler kendilerinin de içinde bulundukları grupları, örgütlenmeleri kayda değer ve önemli görmekle birlikte, bunun bir ekonomik sistem ve dünya düzeni ile ilişkisine değinmişlerdir. Yani mevcut sistemin devamlılığı bu tarz farkındalık deneyimlerinin toplumsal yaşam tarzı açısından yaygınlaşması ya da daha görünür olmasını engelleyen önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla ilişkili olarak aşırı tüketime karşı geliştirilen alternatif tüketim pratiklerinin çıkış noktası mevcut ekonomik düzenin dışında kalma çabası iken, tüketim kültürünün bu pratikleri de kendi içerisinde dönüştürme ve amacından saptırma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin doğal ürünlere olan eğilimin fiyatlardaki artışla daha fazla harcamaya mecbur bırakması, çevrecilik ve veganizm gibi duyarlılıkların bir moda akımına dönüşmesi bu yöndeki işaretlerdir.

Kaynakça

Cherrier, H. (2009). Anti-consumption Discourses and Consumer-Resistant Identities. *Journal of Business Research, 62,* 181-190.

Fromm, E. (1990). *Sahip Olmak ya da Olmak.* (Aydın Arıtan, çev.). İstanbul: Arıtan.

Fromm, E. (1996). *Çağdaş Toplumların Geleceği.* (Gülnur Kaya & Kaan H. Ökten, çev.). İstanbul: Arıtan.

Kırmızı, M. & Babaoğul, M. (2009). Tüketim Karşıtlığının Kuramsal Çerçevesi ve Örnek Olay İncelenmesi: Boğaziçi Starbucks' Ta Şenlik Var! *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, ISSN 1304-2823,* 1-14.

Lee, M. S. W. & Ahn, C. S. Y. (2016). Anti-Consumption, Materialism, and Consumer Well-

Being. *The Journal of Consumer Affairs. 50* (1), 18-47.

Lester, S. (1999). An Introduction to Phenomenological Research. *Stan Lester Developments.* UK: Taunton. https://www.rgs.org/NR/rdonlyres/F50603E0-41AF-4B15-9C84-BA7E4DE8CB4F/0/Seaweedphenomenologyresearch.pdf (erişim: 01.12.2016).

Penaloza, L. & Price, L. L. (1993). Consumer Resistance: A Conceptual Overview. Leigh McAlister and Michael L. Rothschild (Ed.) *NA - Advances in Consumer Research* içinde (s. 123-128). Provo, UT: Association for Consumer Research.

Yüksel, Ü. & Mırza M. (2010). Consumers of Postmodern World: Theroies of Anti-Consumption and Impression Management. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 29*(2), 495-512.

Zavestoski, S. (2002). The Social-Psychological Bases of Anti-Consumption Attitudes. *Psychology & Marketing. 19*(2), 149–165.

BİR KADIN HAKKI OLARAK ÖZ-SAVUNMA: KAMPÜS CADILARI ANKARA ÖZ-SAVUNMA ATÖLYESİ ÖRNEĞİ

İlksen Üstündağ[1] *Gökay Akbulut*[2]

Özet

Toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla siyasal, ekonomik ve sosyal hayattan uzaklaştırılmaya çalışılan kadının gücünü keşfettiği, kanıtladığı ve kendi benliğini yeniden inşa etmeye çalıştığı feminist harekette öz-savunma önemli bir rol oynamaktadır.

Erkek egemen toplumun kadını örselemesi fiziksel şiddet dahil olmak üzere ekonomik, psikolojik, cinsel ve dijital boyutlarda gerçekleşmektedir. Alanyazın incelendiğinde kadına yönelik fiziksel şiddetin oranında ve dozunda artış olduğu görülmektedir. Kadına yönelik fiziksel şiddetin dozundaki söz konusu artış nihai nokta olarak kadın cinayetlerini ortaya çıkarmaktadır. Şiddetin engellenmesi için geliştirilen yasal ve kurumsal çözüm önerilerine rağmen şiddetin artarak devam etmesi durumu, kadının olası fiziksel şiddet karşısında kendi kendini koruma isteğini yaratmakta ve kadını bu doğrultuda korunma yöntemleri geliştirmeye yönlendirmektedir. Bu bağlamda öz-savunma atölyeleri kurulması ve yaygınlaştırılma çalışmaları dikkat çekmektedir.

Literatür taraması ile hazırlanmış betimsel bir çalışma niteliğine sahip bu araştırma, kadınların kendilerini fiziksel şiddetten korumak için başvurdukları öz-savunma atölyelerinin faaliyet ve verimliliğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada feminist harekette öz-savunmanın ne olduğu ve sınırları hakkında detaylı bilgi edinmek için *Kampüs Cadıları* grubunun *Ankara Öz-Savunma Atölyesi*nden on kadın ile görüşülerek çeşitli veriler elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kadına yönelik şiddet, feminist hareket, öz-savunma.*

1. Giriş

Bu çalışmada toplumsal cinsiyet rolleri aracılığıyla siyasal, ekonomik ve sosyal hayattan uzaklaştırılmaya çalışılan kadının gücünü keşfettiği, kanıtladığı ve kendi benliğini yeniden inşa etmeye çalıştığı feminist harekette öz-savunmanın önemi araştırılmaktadır.

Erkek egemen toplumun kadını örselemesi fiziksel şiddet de dahil olmak üzere ekonomik, psikolojik, cinsel ve dijital boyutlarda gerçekleşmektedir. Kadına şiddet uygulayan erkeklerin cezalandırılması için çeşitli yasal düzenlemeler ve kadını bu konuda bilinçlendiren kurum ve kuruluşlar mevcuttur. Bu kurum ve kuruluşların varlığına rağmen kadına yönelik fiziksel şiddetin artması ve kadın cinayetlerine kadar uzanmasının üzerinde durulmalıdır. Kadın

[1] Y. Lisans Öğr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Grubu Eğitimi, ilksenustundag@gmail.com
[2] Y.Lisans Öğr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Grubu Eğitimi, gkyakblt@gmail.com

Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2015 Raporundan alınan verilere göre 2015'te 303 kadın eril cinayete kurban gitmiştir.

Eril şiddet, toplumsal cinsiyet rollerinden cesaret almakta ve zaten toplumların normları da bu roller aracılığıyla oluşturulmaktadır. Böyle bir oluşum, normlara uygun olmayanları şiddet mağduru konumuna getirmektedir. Araştırmacıları kadın çalışmalarına yönlendiren ve nihai nokta olarak kadın cinayetlerine ulaşan bu şiddetin yasal ve kurumsal çözüm önerilerine rağmen artarak devam etmesi kadınlarda kendini koruma isteği yaratmaktadır. Bu çalışma, söz konusu kendini koruma isteğinden hareketle kadınlar için doğru öz-savunmanın nasıl gerçekleşeceği problemini gündeme getirmektedir.

Bu çalışmada literatüre dayanarak kadına yönelik şiddetin kaynağı, türleri ve bu şiddete ilişkin psikanalist yorumun eleştirisi, kuramsal çerçevede sunulmaktadır. Ayrıca Kampüs Cadıları Ankara Öz-Savunma Atölyesinden on kadın ile görüşülerek; bu atölye öğrencilerinin feminizm ve öz-savunmanın ne olduğuna dair görüşleri, atölyelerin çalışma ve verimlilikleri hakkında bilgi toplanmıştır. Türkiye genelinde söz konusu atölyelere kayıtlı öğrenci sayısı iki yüzden fazladır ve gün geçtikçe bu sayı artmaktadır. Bu öğrencilerin yaş aralığı 18-25 olarak belirlenmiştir ve Ankara atölyesinde Wing Tsun adlı savunma sanatı öğretilmektedir.

Görüşme sonucunda atölyedeki derslere katılanların olası bir fiziksel şiddete karşı kendilerini koruyabileceklerine dair özgüvenlerinin yükseldiği ve böyle bir örgütlenişin feminist hareketi olumlu etkilediği elde edilen veriler arasındadır.

2. Kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet rolleri

Kadına yönelik şiddet; cinsiyete dayalı olarak, kadınlara fiziksel, cinsel ya da psikolojik bağlamlarda zarar veya sıkıntı veren ya da vermeye yol açabilecek her türlü eylem ya da tehdit biçiminde ortaya çıkmaktadır. Feminist bakış açısında ise kadına yönelik şiddet; erkek egemen toplumun kadın üzerindeki iktidarını ve sistematik şiddet eylemlerini içermektedir. Erkeğin kadına yönelik şiddet eylemleri, sistemdeki erkek egemenliğinin devamlılığını sağlamak, güç göstermek, kontrol etmek, cezalandırmak ve öfke boşaltmak gibi amaçlara dayanmaktadır (Berber, 2016, s. 250-251).

Freud'da şiddet eylemi; saldırganlık, acı-haz, korku gibi güdüsel kavramlarla birlikte anılmaktadır. Onun psikanalizinde şiddetin ya da yukarıda sözü geçen güç gösterme, kontrol etme amaçlarının kaynağı bastırılmış duygulardır ve giderilemez. Üstelik söz konusu şiddet erkekleri bir araya getirmekte ve onları yasa kurucu konuma yerleştirmektedir. Judith Butler ise buradan hareketle normların ortaya çıkışı ile şiddetin nasıl uygulandığı arasında bir bağ kurmaktadır. Butler'in yorumuna göre şiddet, artık apaçık bir eylemin çok daha ötesinde 'bir şeyi' normlara uymaya yönlendiren pratiklerin bütünü anlamını taşımaktadır. Erkek egemen sistemin oluşumu ve iktidar ile kadına yönelik şiddet arasındaki ilişki bu yorumlar ışığında değerlendirilmektedir (akt. Özkazanç, 2013).

Sistemin normlar aracılığıyla uyguladığı toplumsal şiddetin dışında, bireysel olarak kadına yönelik şiddet; fiziksel, psikolojik, ekonomik, sözel, cinsel ve dijital boyutlarda gerçekleşebilmektedir. Bunların yanı sıra 2014'te Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yürütülen araştırmaya göre, kişinin kendi güvenliğinden korku duymasına neden olacak şekilde, telefon veya sosyal medya aracılığıyla gerçekleşen ısrarlı takip de

şiddetin farklı bir türü olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı araştırmaya göre Türkiye'de on kadından üçü en az bir kere ısrarlı takibe maruz kalmıştır (Berber, 2016, s. 256-258).

Söz konusu şiddet biçimleri günlük hayatta kadınların sıkça karşılaştığı olumsuz yaşantılardır. Her biri uzantıları ve sonuçları bakımından ciddi önem taşımaktadır ve örneklerden herhangi biri diğerinden daha az önemli değildir. Şiddete maruz kalmak fiziksel veya toplumsal sonuçların yanı sıra her bir şiddet yaşantısı ile birlikte kadında ağır psikolojik etkiler de bırakmaktadır.

2008 yılından itibaren Türkiye'de kadın cinayetlerini takip eden, veriler yayınlayan ve durdurulması için çalışmalar düzenleyen 'Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun 2015 raporuna göre ise sonuçlar şöyledir: 2013'te 237, 2014'te 294 kadın bir erkek tarafından öldürülmüşken 2015'te bu sayı 303'e yükselmiştir. Cinayete kurban giden bu 303 kadının %43'ü evli 151'i çocukludur. Aynı rapora göre öldürülen bu kadınlardan 27'si yaşamının tehdit altında olduğunu devlete bildirmişti ve koruma altındaydı. Cinayete kurban giden kadın sayısındaki bu artış ve diğer tespitler önlemlerin yeterli düzeyde olmadığına işaret etmektedir. Üstelik aylık raporlarına devam eden platformdan alınan son verilere göre 2016'nın ilk altı ayında 153, Temmuz ayında 17, Ağustos'ta 33, Eylül'de 35 ve Ekim ayında ise yine 35 kadın bir erkek tarafından cinayete kurban gitmiştir. Kasım ve Aralık ayları hariç bu yıl toplam 273 kadın hayatını kaybetmiştir (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2016).

3. Ankara Kampüs Cadıları Öz-Savunma Atölyesi Örneği

3.1.Yöntem

Çalışmada katılımcıların düşüncelerini serbestçe ifade edebilecekleri, araştırmacıların ise derinlemesine bilgi edinebilecekleri bir ortam sağladığı için yapılandırılmış odak grup görüşmesi tercih edilmiştir (Çokluk vd., 2011). Grubun feminizm ve öz-savunma hakkındaki algılarını tespit etmek ve bu algının sosyal hayatlarını nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla on katılımcıya toplam sekiz soru sorulmuştur. Bu soruların yer aldığı görüşme formu çalışmanın sonunda EK-1'de verilmektedir. Veriler katılımcıların izniyle ses olarak kaydedilmiştir. 19.05.2016 tarihinde yapılan görüşme yaklaşık üç saat sürmüştür ve ardından araştırmacılar katılımcıların Wing-Tsun adlı dövüş sanatını öğrendikleri öz-savunma dersini gözlemlemiştir. Bu dövüş sanatı bireyin kendi potansiyelini fark etmesini sağlayan, çeşitli beden egzersizlerinin yanı sıra konsantrasyon teknikleri ve nefes egzersizlerini de içeren bir kendini savunma yöntemidir. Gözlemden sonra ses kayıtları yeniden dinlenerek görüşmenin analizi yapılmıştır.

3.2.Görüşmenin analizi ve yorumlar

Kampüs Cadıları örgütlenmesinin bir alt oluşumu kabul edilen ve toplam on şehirde varlığını sürdüren Öz-Savunma Atölyeleri ilk olarak İstanbul'da ortaya çıkmıştır. İstanbul'da iki tane olmak üzere; Ankara, İzmir, Eskişehir, Adana, Antalya, Mersin, Samsun, Antakya ve Bolu'da bu atölyeler mevcuttur. Türkiye'de atölyelere kayıtlı öğrenci sayısı 200'den fazla iken Ankara'da bu sayı 18'dir. Ancak bu bilgiler görüşmenin yapıldığı tarihe ait bilgilerdir ve araştırmalara göre bu sayılar giderek artmaktadır. Atölyelere kayıtlı öğrencilerin yaş profilinin 18-25 yaş aralığında değiştiği tespit edilmiştir ve bu öğrenciler genellikle üniversite öğrencisidir.

Katılımcılara sorulan ilk soru atölyelerin ortaya çıkışı ve bir araya geliş öyküleri üzerine kuruludur. Katılımcıların konu hakkında duyarlılığının ortaya çıkmasında etkili ortak problem

Özgecan Aslan cinayetidir. Bu soru bağlamında, görüşmeye katılan kadınlardan çoğu kendilerini toplum içinde nesne konumunda hissetmek istemediklerine, toplumsal cinsiyet rollerine ve devletin kadın cinayetleri hakkında yeterli önlem almadığına değinmektedir. Aynı soruyu yanıtlayan katılımcılardan biri kendini şu şekilde ifade etmektedir:

> *Devlet bizi korumuyor, bizi koruyacak kurum veya kuruluş yok. Sistem nesne olmamızı dayatıyor. Potansiyel tecavüz ve şiddet mağduru olarak dolanıyoruz ortalıkta. Bu yüzden bizim de gidebileceğimiz tek yer kadınlardı, kız kardeşlerimizdi. Birlik olup bir çözüm aradık ve Kampüs Cadıları olarak kendimizi savunmayı öğrenmeye başladık* (Özlem K.).

Ortak bir tedirginlikle bir araya gelen atölye öğrencilerine feminizm nedir diye sorulduğunda yine birbirine benzer yanıtlar alınmıştır. Katılımcıların çoğu toplumsal cinsiyet rolleri kaynaklı eşitsizliğin ortadan kaldırılma isteği ve mücadelesini feminizm olarak tanımlamaktadır. Kadınlar yine ortak olarak ataerkil sistemin yarattığı cinsiyetçi ve sınıfsal politikanın ortadan kaldırılmasını istemektedirler. Ayrıca tam eşitlik sağlanana kadar pozitif ayrımcılığa feminizm algılarında yer vermektedirler. Katılımcılardan biri hem feminizmi tanımlamakta hem de feminist olmasının sosyal hayatındaki etlilerine şöyle değinmektedir:

> *Nerede feminizmden bahsedecek olsam beş altı tane klasik tepki gelir; işte 'senin baban da erkek değil mi', 'babana da mı karşısın sen', 'senin sevgilin yok mu' ve 'erkek düşmanı mısın' falan… Dolayısıyla bu gibi tepkiler benim sosyal hayatımı etkiliyor. Özünde feminizm böyle bir şey değil. Nasıl ki laiklik belli bir kesimin haklarını savunmuyorsa; aslında inançların özgürce yaşanmasına imkan sağlıyorsa, feminizm de kadınların haklarını savunduğu kadar eşitliği savunduğu için erkeklerin de haklarını savunmaktadır* (Gamze D.).

Katılımcı Gamze D. bu ifadeleriyle aslında, feminizmin günümüzde kadınlara karşı yapılan ayrımcılıktan yola çıkarak her türlü toplumsal, sınıfsal ayrımcılığa, ırkçılığa ve savaşlara karşı çıkan bir harekete evrildiğinin altını çizmektedir. Feminist olmanın günlük hayatta çok daha belirgin yansımaları ise katılımcılardan birinin şu ifadelerinde yer almaktadır:

> *Biz kadınız ve bunu bir utanç ya da sırtımızda bir yük gibi değil de olduğu gibi doğal bir şey olarak biz kadınız, biz de erkek kadar insanız, biz de insanız ve sadece insan gibi eşitçe yaşamak istiyoruz. Pratikte neler yapıyoruz? Küçük bir şey gibi görünse de öncelikle söylemlerimize dikkat ediyoruz. Çevremizdeki insanları da cinsiyetçi bir dil kullanmamaları için bu noktaya çekmeye çalışıyoruz. Mesela ben psikoloji okuyorum ve psikolojide şöyle bir şey var; bir insanın sık duyduğu ve sık kullandığı kelimeler o insanın algısında bir süre sonra değişim sağlayabilir. Örneğin 'bayan' yerine 'kadın' denmesi bile insanı başka bir noktaya taşıyabilir. Biz bu söylem değişikliğini önce annelerimize anlatıyoruz, öncelikle dönüşümü ailemizde sağlıyoruz…* (Özlem K.)

Katılımcılar tüm bu açıklamaların yanı sıra, farklılıklarının da sosyal, ekonomik ve toplumsal hayatta kabul görmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Yani katılımcıların ifadeleriyle ''regl

olmak, doğum yapmak'' gibi sebeplerle kadınlar çalışma hayatından ya da sosyal hayatlarından uzak kalmayı ve metalaştırılmayı istememektedirler.

Görüşme esnasında katılımcılara yöneltilen bir sonraki soru Öz-Savunmanın ne olduğuyla ilgilidir. Bu bağlamda protesto yapmanın veya örgütlenmenin de başlı başına Öz-Savunmaya dahil edilip edilmeyeceği soruya eklenmiştir. Katılımcılardan bir kısmı öz-savunmanın sadece olası bir fiziksel saldırı sonucunda ortaya çıkan bir eylem olduğunu savunurken; geri kalan katılımcılar protesto hakkını, örgütlenmeyi ve kadın çalışmalarını da öz-savunmanın bir çeşidi olarak kabul etmektedir.

Olası bir fiziksel saldırıya karşı atölyelere katılan öğrencilere Ankara atölyesinde Wing-Tsun adlı dövüş sanatı öğretilmektedir. Katılımcılara yöneltilen bir sonraki soru, atölyede öğrendikleri Wing-Tsun tekniklerini kullandıkları bir tecrübeye sahip olup olmadıkları hakkındadır. Bu soruya verilen ortak cevap, katılımcı kadınların hiçbirinin böyle bir tecrübe yaşamadığı yönündedir. Ancak her birinin bu atölyedeki eğitimden ortak bir kazançları vardır. Bu kazancı katılımcılardan biri şöyle ifade etmiştir:

> *Öz-savunma eğitiminden sonra hakikaten özgüvenimiz yükseldi. Yani eskiden tek yapabildiğimiz bulunduğumuz yerden kaçmak ya da gece dışarı çıkmamaktı… Şimdi eskiden korkup giremeyeceğimiz sokaklara çok rahat girebiliyoruz. Bu eğitim özgüvenimizi inanılmaz arttırdı.* (Zehra D.)

Görüşme neticesinde fark edildiğine göre atölyeye gelen kadınların her birinin, bu eğitimi almak için onları teşvik eden bir hikayesi bulunmaktadır. Katılımcılardan birçoğunun ifadesi sessiz kaldıkları sözlü tacizlerin yıllardır içlerinde birikmiş olmasına yöneliktir. Ayrıca birçok katılımcı toplu taşıma araçlarını kullanırken tedirgin olduklarına dair deneyimlerini de paylaşmıştır.

Görüşmenin son sorusu Çilem Doğan ve Nevin Yıldırım davalarından yola çıkılarak katılımcılara sorulmuştur. Bu soru ile araştırmacılar, bugünkü hukuki düzenlemelere göre kadının hapis cezası almasıyla sonuçlanabilecek herhangi bir öz-savunma cinayeti hakkında katılımcıların fikrini öğrenmeyi amaçlamaktadır. Katılımcıların ifadeleri kadına yönelik şiddetin politik ve kurumsallaşmış bir şiddet niteliği taşıdığı yönündedir. Bu sebeple söz konusu gruba göre devlet tarafından korunmayan hatta devlet koruması altındayken öldürülen kadınlar söz konusu olduğu için meşru müdafaa haktır.

Son soru katılımcıların cevapları aracılığıyla ek sorular ve problemleri gündeme getirmektedir. Bunlardan bir tanesi öz-savunma hakkında olası bir hukuki düzenlemenin toplumda karşılık bulmayacağına yöneliktir. Katılımcı bu fikrini aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

> *Bilirsiniz toplumsal alanda değerler kuralları oluşturur. Sosyolojide de bu böyle ele alınır. Toplumsal alanda erkeğin kadına şiddet uygulaması meşru kabul edildiği sürece hukukta istedikleri kadar karşı yasa oluştursunlar bu yasaların bir karşılığı olmayacak. Toplumsal alandaki söylemlerin eşitlikçi olması ya da şiddete tepkili olması gerekiyor ki hukuki alanda da herhangi bir yasa konulduğunda bunun bir karşılığı olsun. Şu an en büyük problem bu* (Zehra D.).

Bu soru ile birlikte katılımcı kadınlar, öz-savunma hakkında hukuki beklentilerden ziyade toplumsal bir dönüşüme ihtiyaç olduğunun altını çizer nitelikte açıklamalarda bulunmuştur. Kadınların isteği asla cinayet işlemek değildir; ancak şüphesiz ki cinayete kurban gitmeyi de istememektedirler. Bu tartışmalarla birlikte öz-savunmanın bir hak olduğu ve söz konusu atölyelerin kadınların olası saldırılara karşı kendilerini korumalarını ve özgüvenlerini yükselttiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Kadına yönelik şiddet, iyileştirilmeye çalışılan yasalara, sayısı artan kadın çalışmalarına rağmen; ülkemizde nihai noktada kadın cinayetlerine ulaşan ve artarak devam eden bir problem durumundadır. Bu problemin aşılması, çalışma için yapılan görüşmedeki katılımcıların da vurguladığı üzere, devletin farklı bakış açılarıyla hazırladığı yeni yasal düzenlemelerden ziyade toplumsal cinsiyet rollerindeki algının evrimi ile mümkün olacak gibi görünmektedir.

Ancak cinsiyet rollerine ilişkin toplumsal algının değişimi kısa zamanda ve kolayca gerçekleşebilecek bir değişim değildir. Bu değişimi sağlamak için kadın mücadelesi bir taraftan devam etse bile kadın cinayetlerindeki artış apaçık ortadadır. Bu sebeple kadınlar artan şiddet ve cinayet olaylarına ilişkin kendilerini koruma isteklerini artık örgütlenerek ve öz-savunma pratiklerini geliştirerek gerçekleştirmektedir.

Kadına yönelik şiddet ataerkil düzeni beslemekte ve devamlılığına sebep olmaktadır. Ataerkil sistem ise kadın üzerindeki baskı kültürünü normalleştirmesi aracılığıyla kadının olası bir tehlike karşısındaki mağduriyetini de normalleştirmektedir. Kampüs Cadıları gibi örgütlenmeler ve kadın mücadelesi ise bu normalleştirmeyi alaşağı etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda olası bir fiziksel saldırıya karşı kendini korumak için kadınların öz-savunma pratikleri geliştirmesi kadın mücadelesinde ciddi önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda çalışma kapsamında yapılan görüşmenin yapıldığı tarihten bu yana artarak öz-savunma atölyeleri oluşturulmaktadır. Bu atölyelere kayıtlı öğrenci sayısı da giderek artmaktadır. Atölyelerde kadınların öğrendikleri bu savunma sanatının, onlara en büyük getirisi özgüvenlerinin artmış olmasıdır. Özgüveni artan kadınlar, artık olası bir taciz karşısında sessiz kalıp kendilerini suçlu hissetmemekte, karanlık sokaklarda daha rahat, daha özgür adımlar atabilmektedirler. Görüşmeden elde edilen bilgilere göre bu çalışmanın katılımcıları henüz öğrendikleri savunma sanatını uyguladıkları bir tecrübeye sahip değildir. Ancak günlük hayatta kadınların söz konusu savunma tekniklerini kullanmaya ihtiyaç duymamalarını ummakla birlikte, örgütlenmeleri ve kendilerine güvenlerini arttıracak her türlü aktivitenin kadın mücadelesine katkısı göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

Berber, N. (2016). Kadına Yönelik Şiddet. F. Saygılıgil (der.) *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* içinde (s. 249-270). Ankara: Dipnot Yayınları.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. (2016, Ocak 7). Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2015 yılı raporu. https://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2551/kadin-cinayetlerini-

durduracagiz-platformu-2015-yili-raporu adresinden alınmıştır

Özkazanç, A. (2013). *Cinsellik Şiddet ve Hukuk Feminist Yazılar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

KANSER HASTALARININ GÜNDELİK YAŞAM DENEYİMLERİNİN BİYOGRAFİK BOZULMA KAVRAMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hüseyin Yadigaroğlu[1]

Özet

Sağlık, karşılıklı etkileşim yoluyla insanlar arasında paylaşılan, değiştirilen ve inşa edilen davranış, varsayım ve rutinlerin bileşeni olan gündelik yaşamın sürdürülmesinde temel bir kaynaktır. Etkileşimin sürdürülmesi, rollerin yerine getirilmesi ve olağan düzenin devam ettirilmesi sağlıklı olmayı gerektirir. Hastalıklar ise bu devamlılığı bozan ve sosyal yaşamın akışını değiştiren durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kronik hastalıklar, gündelik yaşamın yapısını değiştirmekte hatta tümüyle yeniden kurgulanmasına neden olmaktadırlar. Çağın hastalığı olan kanser de hasta ve ailesinin biyografisini değiştirmekte hatta hayatları domine etmektedir.

Bu çalışmanın konusu, kanser hastalarının gündelik yaşam deneyimlerinin biyografik bozulma kavramı üzerinden değerlendirilmesidir. Biyografik bozulma(biographical disruption) kavramı, kronik hastalıkların gündelik yaşamın yapısı ve benlik üzerindeki etkilerini rasyonelleştirme araçlarından biridir. Michael Bury'e ait olan bu kavram, insanların hasta olduklarında hayatlarını nasıl anlamlandırdıklarının nitel olarak araştırılması sonucunda elde edilmiştir.

Çalışmanın verileri, hastalık deneyimini konu edinen nitel bir araştırma öncesi yapılan pilot çalışmadan elde edilmiştir. Pilot çalışmada, 3 kanser hastasıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde öne çıkan çerçeve, kanserin hasta ve aile fertlerinin gündelik yaşamlarını fazlasıyla etkilediğidir.

Anahtar Kelimeler: *Kanser, Biyografik bozulma, Hastalık deneyimi, Gündelik yaşam.*

1. Giriş

Kanser, "bir organ veya dokudaki hücrelerin düzensiz olarak bölünüp çoğalmasıyla beliren kötü urlara denir. Genel anlamda ise kanser vücudumuzun çeşitli bölgelerindeki hücrelerin kontrolsüz çoğalması ile oluşan 100'den fazla hastalık grubudur" (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2013). Gelişen teknoloji ve artan tıbbi bilgiye rağmen her yıl milyonlarca kişi kansere yakalanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, 2012 yılında 8,2 milyon insan kanserden ölmüştür. Bu oran tüm dünyadaki ölümlerin yaklaşık %13'ü etmektedir. Ayrıca gelecek 20 yıl içinde yeni kanser vakalarında %70 artış olacağı tahmin edilmektedir (WHO, 2016).

Gündelik yaşam, "gün içinde gerçekleşen kalıplaşmış davranışların bütününü ifade eder"(Çetin, 2013, s. 27). Duygular, ev, zaman, beslenme, sağlık, alış veriş ve boş zaman gibi çeşitli konular da gündelik yaşam kapsamındadır (Scott, 2009, s. 1). Kanser gibi deneyimlenmesi ciddi ve zor olan hastalıklar gündelik yaşamın düzenini bozar ve hastalıkla mücadele gündelik yaşamın merkezine yerleşir.

[1] Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hyadigaroglu@ktu.edu.tr

2. Hastalık Deneyimi

Hastalık deneyimi, hastalığa bağlı olarak verilen kararlar, gösterilen davranışlar ve karşılaşılan sonuçları kapsar (Cockerman & Ritchey, 1997, s. 72). E. Suchman (2009) hastalık deneyiminin birbirini takip eden beş aşamadan oluştuğunu söyler. Bu aşamalar:

a) Hastalık belirtilerinin fark edilmesi,
b) Hasta rolünün kabul edilmesi,
c) Tıbbi yardım amacıyla uzmanlarla iletişim kurma,
d) Hasta rolüne bağımlılık,
e) İyileşme ve rehabilitasyon

2.1.Biyografik Bozulma

Sembolik etkileşimcilik, hastalık deneyimini ele alan temel sosyolojik perspektiflerden biridir. Bu perspektif hastalıkları, insanlar arası karşılıklı etkileşim neticesinde inşa edilen anlamlar üzerinden tanımlar. Hastalıklar, çağrıştırdıkları anlamlara bağlı olarak benlik ve kimlik gibi sosyal etkileşim sürecinde oluşan unsurlar üzerinde belirleyicidirler. Bu sebeple etkileşimci perspektif, nitel araştırma teknikleri kullanarak insanların hastalık algılarına ve bu algılara bağlı olarak değişen etkileşim süreçlerine odaklanır. Üretilen kavramlar üzerinden de hastalık deneyimi rasyonelleştirilir.

Biyografik bozulma (biographical disruption), sembolik etkileşimci perspektiften hareketle elde edilen bir kavramdır. Michael Bury'e ait olan bu kavram, kronik hastalıklarla yaşamaya odaklanmaktadır. Bury, romatizmalı 30 hastayla yaptığı yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde ettiği verileri tümevarımcı bir bakış açısıyla analiz ederek biyografik bozulma kavramına ulaşmıştır. Ona göre kronik hastalıkları yıkıcı, bozucu veya rahatsız edici olaylardır (1982, s. 167).

Biyografik bozulmanın üç boyutu vardır:

a. Mevcut (taken for granted) varsayım ve davranışlarda bozulma olur.
b. İnsanlar tarafından normal yaşantılarında kullanılan açıklayıcı taslaklarda değişiklikler olur. Hastalar kişisel biyografilerini ve benliklerini tekrardan düşünmek zorunda kalırlar.
c. Kaynakların mobilizasyonu (Bury, 1982, s. 170).

Kanserin teşhisiyle birlikte öncelikle mevcut (taken for granted) varsayım ve davranışlar değişir. Rutin veya kalıplaşmış davranış, düşünce ve taslaklar kısmen veya tamamen değişmek zorunda kalır. Bu aynı zamanda sağduyu sınırlarının da değişmesine neden olmaktadır. Böylelikle normal yaşantıda insanların kullandıkları açıklayıcı taslaklar yerini modern tıbbın sınırlandırmalarına bırakmaktadır. Bu süreçte gündelik yaşamın tıbbileştirilmesi, kanser hastalarının kaçınılmaz deneyimleridir. Hasta, kişisel biyografisini yeniden yazarken bulunduğu durumu metafizik taslaklara göndermede bulunarak da açıklamaktadır. Bu süreçte hasta toplum, beden ve benlik arasındaki kopukluğu onarmaya yönelik bir çaba içine de girmektedir. Hastalığa karşı verilen cevaplar kaynakların mobilizasyonudur. Hasta ve ailesi sahip oldukları kaynakları (fiziksel, sosyal, finansal, tıbbi) hastalıkla mücadele için kullanırlar (Williams, 2000, s. 43).

3. Yöntem

Çalışmanın amacı, kanser hastalarının hastalık deneyimlerinin sosyolojik izahını yapmaktır. Bu amaçla, çalışmada nitel araştırma yaklaşımı tercih edildi. Çalışmanın verileri, kemoterapi tedavisi alan 3 hastayla yapılan görüşmelerden elde edildi. Görüşmeler Karadeniz Teknik Üniversitesi Farabi Hastanesi Kemoterapi Ünitesi içinde yapıldı. Örneklem, kemoterapi ünitesinde tedavi gören yetişkin hastalar arasından görüşmek isteyenler arasından seçildi. Görüşmeler el yazısıyla kayıt altına alındı. Ardından bilgisayar yardımıyla temize geçirildi. Elde edilen veriler, betimsel analiz tekniğiyle analiz edildi.

4. Bulgular

4.1.Görüşülen Hastaların Özellikleri

Görüşülen hastalar H1, H2, H3 şeklinde kodlanmıştır. Araştırmaya katılan hastaların özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Hastaların Genel Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Hastalık Süresi	Hastalık Türü	Meslek
H1	Kadın	52	1 yıl	Meme Kanseri	Ev Hanımı
H2	Kadın	32	2 yıl	Meme Kanseri	Ev Hanımı
H3	Erkek	35	3 ay	Testis Kanseri	İşçi

Tablo 1'de görüldüğü üzere 2 kadın 1 erkek hastayla görüşüldü. Kadınların ikisi meme kanseridir. Erkek ise testis kanseridir. Hastaların tümü görüşme esnasında kemoterapi tedavisi görmekteydiler. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler "Hastalığın gündelik yaşantıya etkileri" kategorisi altında incelenmiştir.

4.2.Hastalığın Gündelik Yaşantıya Etkileri

Biyografik bozulanın ilk yönü mevcut (taken for granted) davranış, varsayım ve düşüncelerde değişiklik olmasıdır. Görüşme yapılan hastalar bu konuda yaşadıkları değişiklikleri şu şekilde ifade etmişlerdir:

> *Bir şey yapamıyorsun. Bir şey olur diye korkuyorsun. Yavaşladım ... Evde kısıtladım kendimi. Yapamıyorum artık. ... Evde yemekleri yapamıyorum. Ben sadece tarif ediyorum çocuklara. Aktif biriydim. Şimdi geri kaldım. ... kendime zaman ayırmak istiyorum. Geçende günüm vardı gidemedim. Sosyal biriydim. Şu anda olmuyor* (H1)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere hasta, olağan yaşantısından farklı olarak davranmak zorunda kaldığını açıklamıştır. Normal rollerini yerine getiremeyen hasta, artık rolleri diğer aile fertleriyle de paylaşmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra hastanın davranış ve ilişkilerinde de değişiklikler olmuştur.

> *Tabiki değişti. Önceden her işi yapıyordum. Şimdi yapamıyorum. Halsiz, bitkin oluyorsun. Evde işlerimi yapabiliyorum ama eskisi gibi değil. Hastalıkla yaşamak kötü bir şey. Sürekli hastanedesin insan evinde çocuğuyla kalmak istiyor. Ama sürekli hastanedeyim*…(H2)

Ev hanımı olan hasta, kanserin neden olduğu fiziksel sorunlara bağlı olarak özellikle ev içi ve annelik rollerini yeterince yapamadığından bahsetmiştir. Bunun yanı sıra hasta, gündelik yaşantısını ve zamanı normal yaşantısından farklı olarak planlanmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Tüm bunlardan mevcut davranış ve ilişkilerin değiştiğini anlaşılmaktadır.

> *İşe gidemiyorum. İşten eve gidip geliyordum. Artık çalışamıyorum. Evde tv izleyerek internetle zaman geçiriyorum... Çalışamadığım için kendimde zayıflık, güçsüzlük hissediyorum. 13 yaşından beri çalışıyorum. Alışmamışım böyle oturmaya. Hastaneye gelmek zorunda olmasam gelmem* (H3)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere hasta, işini kaybetmiştir. Olağan yaşantısından farklı olarak evde televizyon izleyerek veya internet kullanarak boş zamanını değerlendirmektedir. Böylelikle kanserin hastanın mevcut davranış, ilişki ve çalışma durumunu değiştirdiği görülmektedir.

Biyografik bozulmanın ikinci yönü de açıklayıcı taslaklarda değişiklik olmasıdır. Burada özellikle gündelik yaşamın tıbbileştirilmesi ve metafizik taslaklar devreye girmektedir. Hastalar bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir:

> *…Enfeksiyon kapmamak için dikkat ediyorum. Misafir gelince, kalabalıkta kapıyı açıyorum. İnternetten araştırdım yan etkilerini. ... Soğan doğramayla bir şey olur diye korkuyorum. Bu sorunu yaşayanlardan duydum. ... Nar ve greyfurt yeme, tatlı yemeyeceksin dedi doktor. ... İnsanın başına her şey geliyor. Şu anki durumum Allah'tan geldi* (H1)

Hastanın bu ifadelerinden mevcut açıklayıcı taslakların yerini tıbbileştirmeye bağlı uygulamaların aldığını görmekteyiz. Ayrıca hasta, durumunu metafizik unsurlar üzerinden açıklamaktadır. Kısacası, tıbbileştirme ve metafizik taslakların normal yaşantıdaki açıklayıcı taslakların yerini aldıkları görülmektedir.

> *...Sürekli hastalığı düşünüyorum. Ama Allah'ın verdiği canı hastalık almaz…*(H2)

Kanser duygusal yönden insanları fazlasıyla etkilemektedir. Burada hasta, yaşadığı duygusal sorunların yanı sıra durumunu açıklamak için metafizik taslaklardan da yararlanmaktadır.

> *…Herkesin bir çerçevesi vardır. Ben kendimi bu çerçeveye koyamam. Burda oturuyorum ama çok sıkılıyorum, kafamda kurarım hastalığı. Kendimi kollamalıyım. Şu anda kafamda düşünüyorum hastalığı. Sürekli aklımda hastalık. Herkesin yaşayacak olduğu bir şey var bizde bunu yaşıyoruz. (...) Ne oldum değil, ne olacağım diye hep düşünüyorum…*(H3)

"...Herkesin bir çerçevesi vardır" ifadesi hastanın kullandığı bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. Çerçeve metaforu normal yaşantıyı açıklayan taslakları ifade etmektedir. Kanser etiketinden sonra çerçevenin içeriği değişmiştir. İçerik artık kaderci düşüncelerden oluşmaktadır. Böylelikle hasta, diğer hastalar gibi, normal yaşantısında kullandığı açıklayıcı taslakların yerine metafizik taslaklara referans yaparak durumunu açıklamaktadır.

Biyografik bozulmanın son yönü ise kaynakların mobilizasyonudur. Yani hastalığa verilen cevaplardır. Burada özellikle belirtmemiz gerekir ki biyografik bozulmanın üç yönü birbiriyle iç içe geçmiş, birbirinden bağımsız olmayan bileşenlerdir. Bu nedenle hastaların aldıkları tedavi veya önlemler hem açıklayıcı taslakları hem de hastalığa karşı verilen cevapları ifade edebilmektedir.

> *…Çocuklar büyük onlar kendilerine bakıyor. (...) herkes uğraşıyor bu hastalıktan onun için aklımda tutmamaya çalışıyorum. Ağlama başladı. Duygusallaştım. Göğüs alınınca. Şimdi kemoterapi alıyorum…*(H1)

Tıbbi yardım ve ekonomik imkânların yanı sıra hastaların yakınlarından gördükleri sosyal destek de hastalıkla mücadele kullanılan kaynaklardır. Burada ailenin verdiği destek ve kemoterapi tedavisi hastalığa verilen pratik cevaplardır.

> *…2 haftada bir kemoterapiye geliyorum. Kemoterapiden sonra 2 gün dinlenmem gerekiyor. O zaman tüm işlerimi başkaları yapıyor…*(H2)

Ev hanımı olan hastaya yakınlarının ev işlerinde yardım etmesi ve kemoterapi alması hastalığa verilen cevaplardır. Aynı zamanda gündelik hayatın, hastalıkla mücadeleyi merkeze alarak, planlanması da bir diğer cevap olarak karşımıza çıkmaktadır.

> *Doktor kanser deyince zaten şok oldum. Hastalığın adını duyunca ölüm aklıma geliyor. İnternetten araştırdım. Arkadaşlara soruyorum. Tabi sorup soruşturunca rahatlıyorsun. Arkadaşlar destek veriyor. Arayıp soruyor. Ama çok ilgilenince de daralıyorum. Kemoterapi işini duyunca başlı başına handikap.(...) Alışmamışım böyle oturmaya. Hastaneye gelmek zorunda olmasam gelmem…*(H3)

Bu görüşmeden hastanın "kanser" algısı açık bir şekilde anlaşılıyor. Hasta ve sosyal çevresinin bu algıya göre ilişkilerini düzenlediği görülmektedir. Burada hastaya verilen sosyal desteğin ne kadar önemli olduğu da anlaşılıyor. Sosyal destek ve kemoterapi tedavisi hastalığa verilen cevaplardır.

Sonuç

Kanser hastalarının gündelik yaşam deneyimlerini biyografik bozulma kavramı üzerinden değerlendirildiği bu çalışmada, hastalık belirtilerine ve hastanın kendi sosyal çevresi içindeki konumuna bağlı olarak, hastaların biyografik bozulmayı deneyimledikleri görüldü. Görüşme yapılan hastaların ortak deneyimleri vardır. Bunlar:

- Hastaların mevcut rolleri değişmiştir. Rol kaybı ve rol paylaşımını kendi sosyal bağlamlarına bağlı olarak deneyimlemişlerdir.
- Gündelik yaşamın akışı bozulmuştur.
- Kişisel biyografiler yeniden, hastalık merkezli olarak kurgulanmıştır.
- Tüm hastalar metafizik taslaklara gönderme yaparak bulundukları durumları açıklamaktadırlar.
- Hastalar, tıbbın yanı sıra çevrelerinden gördükleri sosyal destekleri de kanserle mücadelede kaynak olarak kullanmaktadırlar.

- Hastaların gündelik yaşantıları tıbbileştirilmiştir.

Bu görüşmelerde öne çıkan çerçeve biyografik bozulmanın kanser hastaları için kaçınılmaz bir deneyim olduğudur. Bunun yanı sıra hastanın sosyal çevresi de, özellikle aile fertleri, biyografik bozulmayı deneyimlemektedirler.

Kaynakça

Bury, M. (1982). Chronic Illness as Biographical Disruption. *Sociology of Health & Illness, 4* (2), 167-182.

Cockerman, W. C. & Ritchey, F. J. (1997). *Dictioary of Medical Sociology.* London: Greenwood Press.

Çetin, E. (2013). *Gündelik Hayat Sosyolojisi.* İstanbul: Rağbet

Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (t.y.) Kanser Nedir? http://kanser.gov.tr/kanser/kanser-nedir/4-kanser-nedir.html (erişim: 13.11.2016).

Scott, S. (2009). *Making Sense of Everyday Life.* Cambridge: Polity Press.

Suchman, E. (2009). Stages Illness and Medical Care. Gregory L. Weiss & Lynne E. Lonquist (Ed.) *The Sociology of Health, Healing, and Illness* içinde (s. 142-149). New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (2013). Kanser nedir? http://kanser.gov.tr/kanser/kanser-nedir/4-kanser-nedir.html (erişim: 13.11.2016).

WHO. (2016). Cancer-Key facts. http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs297/en/ (erişim:13.11.2016).

Williams, S. J. (2000). Chronic Illness as Biographical Disruption or Biographical Disruption as Chronic Illness? Reflections on a Core Concept. *Sociology of Health & Illness, 22* (1), 40-67.

NEOPOPÜLİZM VE KÖYLÜLÜK: İKİ KÖY ÖRNEĞİ

Evrim Yılmaz[1] *Merve Kaya*[2]

Özet

Küresel ekonominin yeniden yapılanmasıyla birlikte Türkiye'de köylülük büyük bir dönüşüm geçirmiş ve fiilen varlığını sürdüremeyecek bir duruma gelmiştir. Bu çalışmada, derinlemesine görüşmeler ve gözlemlerin yapıldığı iki köy örneği üzerinden Türkiye'de uygulanan gelişme stratejisine içkin neopopülist politikaların köyü ve köylülüğü ekonomik, politik, toplumsal ve mekânsal olarak nasıl dönüştürdüğü ele alınmaktadır. Birinci örnek tahıl üretiminden kopmuş, neopopülist yoksulluk yönetimi çerçevesinde klientalistik ilişkiler içinde bulunan ve patronaj pratikleriyle muhafazakar küçük köylü kitlesinin yeniden üretiminin somutlaştığı bir Ankara köyüdür. Bu örnek bağlamında 20. yüzyılın popülist politikalarının tarımsal destekler üzerinden muhafazakâr tabanlı bir küçük köylülük yaratırken, bugün uygulanan neopopülist politikaların sosyal yardımlar üzerinden bu kitleyi üretimden kopmuş şekilde yeniden ürettiği tartışılmaktadır. İkinci örnek ise uluslararası tarımsal işbölümünde kendine bir niş pazarı bulmayı başarmasına karşın meta zincirlerinde çok düşük bir pay alan organik kayısı üreticisi bir Malatya köyüdür. Bu örnek bağlamında ise köylülerin yüksek değerli tarımsal ürünler üretseler bile tüccar-tefeci sömürü nedeniyle borç döngüsü içinden çıkamadıkları ve üretimden koptukları gösterilmektedir. Dolayısıyla bu iki örnek üzerinden köylülüğün her iki durumda da üretici olarak mutlak bir tasfiye sürecinde olduğu ve kurulmakta olan sosyal yardım rejiminin muhatapları haline geldiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Küçük köylülük, Neopopülizm, Sosyal yardım rejimi.*

1. Ankara Köyü Örneği ve Neopopülist Yoksulluk Yönetimi

Metin Özuğurlu (2011, s.118-119) "Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı" adlı çalışmasında tarımda korporatist ilişkilerin tasfiyesinin ardından klientalist ilişkiler inşa edildiğini söylemektedir. Bu klientalist ilişki kalıbının geçmişteki korporatist ilişkiden farkı, köylüyü artık tarımsal üretici olarak görmemesi, piyasaya karşı korumaması ve aktardığı küçük çaplı fonlarla köylünün piyasadan tüketici olarak kopmamasını sağlamaktır. Özuğurlu, uygulandığı dönemde Doğrudan Gelir Desteğinin bunun en tipik örneği olduğunu ifade etmektedir. Ankara köyü örneğinden elde edilen veriler bu tezi bir adım daha geliştirmekte, yoksulluk yardımlarının da klientalistik siyasi kültürün ürünü olduğunu ve yoksul köylüleri James Petras'ın (2005) deyimiyle "satın alınmış oy makinelerine" dönüştürme işlevi gördüğünü göstermektedir.

Araştırmanın yapıldığı köy, şehrin yaklaşık olarak 100 km Kuzey Batısında Güdül İlçesine bağlı olan ve çetin şartları olan bir dağ köyüdür. Kurulduğu yıl olan 1845'teki nüfusu 175'tir. 1965 yılına kadar köyün nüfusu 473'e çıkmış, kırdan kente göçün artmasıyla birlikte 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren nüfusu kademe kademe azalmıştır. 1980 yılında 364 olan köy nüfusu, bugün itibariyle 174'e gerilemiştir. Köydeki herkes ortalama 4-5 dönüm toprak

[1] Arş. Gör., Bülent Ecevit üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, evrimdir@gmail.com
[2] Y.Lisans Öğr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, kayamerve89@gmail.com

sahibidir. Köyde geçmiş yıllarda kuru tarımla tahıl üretimi yapılmıştır. Ancak toprağın kalitesi oldukça düşüktür ve kara toprak cinsinde ekimi ve işlenmesi oldukça güçtür. Geçmişte köylüler toprağın verimini arttırmaya yönelik oldukça büyük çaba sarf etseler de, artık daha fazla emek harcamanın gereksiz olduğunu ifade etmektedirler. Bugün köylüler sadece geçimlik olarak tarlalarda arpa ve buğday; bahçelerde soğan, domates ve yeşillik üretmektedir. Hayvan bakımının pahalı ve zor olması nedeniyle hayvancılık yapmayı da bırakmışlardır.

Köylüler 1980'li yıllara kadar ticari tahıl üretip aracılar yoluyla ürünlerini pazarlamışlardır. Fakat pazarın serbestleşmesi ve ithal tahılın ulusal pazara daha ucuz fiyatla girmesiyle beraber köydeki tahıl üretimi 2000'li yıllara kadar giderek azalmıştır. Bunun üzerine köylülerin büyük kısmı mevsimlik tarım işçiliği yapmak üzere gurbete çıkmıştır. Ayrıca köydeki erkekler köy çevresindeki inşaat işlerinde yevmiye karşılığı çalışmak gibi geçici işlerle geçimlerini sağlamaya çalışmıştır. Köyün ekonomik etkinliği 2000'li yılların başında değişmeye başlamıştır. Ak Parti (AKP) iktidarının yerel parti örgütleri ilçe köylerinin çoğunun muhtarlarını kendi bünyesinde toplamış ve onlara ekonomik ödüller vermiştir. Bu ödüller karşılığında köyün muhtarı AKP iktidarının seçim yardımlarını köyde dağıtmaya başlamış ve karşılığında AKP için oy toplamıştır. Bugüne dek devam eden bu yardım programında kimlere yardım edileceğine muhtar karar vermektedir. Yardımlar genellikle ailelerin çalışmadan hayatta kalmalarına yetecek oranda erzak ve bir ton kömürü içermektedir. Yardımlarla beraber köylüler üretimden tamamen çekilmiş, mevsimlik işçilik veya yevmiye karşılığı geçici işler yapmayı bırakmıştır.

Köylülerin "devletten beklentileriniz nelerdir?" sorusuna verdiği cevaplar genel olarak devletin geleneksel köylülüğü idam stratejileri geliştirmesi gerektiği yönündedir:

> *-Köylü için ziraat ihtiyacını vermeli, gübre, tohumluk. Kaldırdığıyla geçinen insan var. İki üç hayvan satar kurbana, onunla geçinirim. Gelirimiz yok. Tarıma destek olmalı.*
>
> *-Eğitim vermeli ilk önce, imeceyi korumalı… Yapamayanlara yardım edecek, öksüzlere yardım edecek.*
>
> *-Malcılığa destek vermeli, ekip biçenlere yardım vermeli.*
>
> *-Devlet bir kere yaşam düzeyini standart seviyeye getirmesi lazım. Emekliye bugün 4-5 lira verirse, peşinden 15 lira zam yaparsa vatandaş ne yapacak.*

Köylülerin "neye göre oy verirsiniz?" sorusuna verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

> *-Çalışan adama veririm. Vatana iyi hizmet ediyor, yollar, fabrikalar yapıldı.*
>
> *-Bizim için yararlı olsun, ortalık karışıklık düzelsin isterim. Köy ile ilgilenmeli, suyumuz bedava kalsın, saat takılmasın.*
>
> *-Hangisi güçlüyse, hangisi idareciyse ona veririm. Bana yarar sağlasın; devlet, memleket için yararlı olsun yeter.*

-Hayır yapmalı. Aç kalıyoruz buralarda, kömür veriyor veriyor da ısınıyoruz. Allah razı olsun, hep yardım geliyor. Oy veririm tabii.

Bu iki soruya verilen cevaplar köylülerin bir yandan kırsal yaşam ve üretim için devlet tarafından kalıcı çözümler üretilmesini isterken, diğer yandan iktidar partisi tarafından yapılan tüm yardımları kabul ettiğini ve yardımların sürekliliği adına aynı partiye oy vermeye devam edeceklerini göstermektedir. "Köyün politik yaklaşımı hakkında neler söyleyebilirsiniz?" sorusunu çoğu köylü cevaplamamıştır ama düşüncelerini açık şekilde ifade edenlerden bir tanesi şunları söylemiştir:

Bizim siyasal kültürden anladığımız yok. Bizimki ancak taraftarlık. Kimden yardım görüyorsan oraya dön. Herkes kendi çıkarına koşuyor. Sonra bir bakıyorlar, bunlar karınlarını yardımla doyuruyor. Toprağı, hayvanı olan adam kendini kutuya muhtaç hissediyor…

Bu veriler ışığında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, 20. yüzyılın popülist politikaları "tarımsal destekler" üzerinden muhafazakâr tabanlı küçük meta üreticisi bir köylülük yaratırken, bugün uygulanan neopopülist politikaların "sosyal yardımlar" üzerinden bu kitleyi üretimden kopmuş şekilde yeniden ürettiği görülmektedir. Tahıl üretiminden kopmuş bu Ankara köyü, neopopülist yoksulluk yönetimi çerçevesinde uygulanan patronaj pratikleriyle klientalistik ilişkiler içine girmiş ve köylüler salt tüketicilere ve sadık oy depolarına dönüştürülmüştür. Politik patronaj pratiği, idari gücü kontrol eden, politik destek ve oy kazanmak için devlet kaynaklarını kullanan bir parti tarafından bu kaynakların dağıtımını içermektedir. Bugün yerel olarak nüfuzlu ileri gelenler ve onların köylü klientleri arasındaki kişisel ilişkilere dayanan geleneksel patron-yanaşma ilişkisinden (klientalizm) ziyade, modern parti pratikleri uygulanmaktadır. Klientalizm ve patronaj üzerine erken dönem literatürün temel varsayımı, ekonomik gelişme ve endüstrileşmeyle beraber pre-endüstriyel toplumlarda görülen klientalistik ilişkilerin yok olacağı yönündedir. Fakat son araştırmalar, klientalizmin geçici ve kısa ömürlü olmadığını; politik ve toplumsal değişimlere adapte olarak dikkate değer bir dayanıklılık ve direnç gösterdiğini ortaya koymuştur (Sayarı, 2011, s.81-83).

Bu Ankara köyü örneği, bugün malların ve hizmetlerin patronaj pratikleri vasıtasıyla oy karşılığında dağıtımının, Türkiye kırsalında da seçmenlerin tercihini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Kırsal klientalizm biçimleri bölgeden bölgeye, hatta köyden köye farklılık göstermektedir. Ancak ele alınan Ankara köyünün klientalistik ilişkiler içine girmesinin temel sebebi tarımda yaşanan ekonomik sorunların neden olduğu zorlayıcı şartlardır. Dolayısıyla AKP iktidarına kırsal alanda verilen politik destek sadece köylülerin muhafazakâr değerlerine dayanan ve çevrenin kültürel kimliğini kutsayan bir söyleme dayanmakla kalmamakta; neopopülist yoksulluk yönetimi çerçevesinde kurulan yardım rejimine de dayanmaktadır. AKP iktidarının uyguladığı yardım rejimiyle sağladığı başarı, dikey klientalizm ağlarını insanlar arasındaki yeni bir networkleşme formuyla değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. İlk olarak Refah Partisi tarafından uygulanan bu yöntem, parti işçileri ve aynı mahallede yaşayan komşuları arasındaki sık ve yüzyüze etkileşimdir (Sayarı, 2011, s.92-93). Parti örgütüne bağlı muhtarlar vasıtasıyla belirli malların seçmenlere dağıtılması şeklinde AKP iktidarının kurduğu yeni klientalizm networklerinin, kentsel olduğu kadar kırsal yoksullar arasında da seçim başarısı için güçlü bir formül olduğu görülmektedir.

2. Malatya Köyü Örneği ve Sermaye Kapanı

"Yardım rejiminin muhatabı olmaktan kurtulmanın bir yolu var mı?" sorusunun cevabı Malatya köyü örneğiyle somutlaşmaktadır. Özuğurlu (2011, s.110), Malatya kayısısını örnek vererek uluslararası talep esnekliği olmayan ve tümüyle bir yöreye özgü olan ürün türlerini üreten küçük köylülerin, hasat dönemlerinde ürünlerini satmayıp fiyatların yükselmesini bekleyerek tüccar karşısında hareket alanını genişletebileceğini ileri sürmüştür. Dünya Bankası'nın yıllık bir yayını olan ve 2008 yılında tarımı ele alan Dünya Kalkınma Raporu (WDR) (2007, s.72-73) ise, kırsal yoksulluktan kurtulmak için üç çıkış yolu tavsiye etmektedir. Birincisi, ticaret yönelimli girişimci çiftçilerin sözleşmelerle global tarım-gıda meta zincirlerine entegre olmasıdır. İkincisi, yoksul çiftçilerin, yaratılacak tarım-dışı girişimlerde kırsal tarım-dışı ücretli emeğe dönüşmesidir. Üçüncüsü ise çiftçilerin yurtiçi veya yurtdışındaki kent istihdamına katılmak üzere göç etmesidir. Rapor, ticaret yönelimli girişimci küçük köylü tarımını zaman içinde görece daha sermaye yoğun hale gelen işletmeler olarak görmektedir ve sermayeye bağımlı olma koşulu içeren bu birinci seçenek dışında kırsal yoksulların yoksulluktan tarımla çıkacakları bir yolu desteklememektedir. Malatya köyünde yapılan araştırmadan elde edilen veriler ise ihracat için kayısı üretimi yaparak global meta zincirlerine eklemlenen küçük köylülerin yoksulluktan kurtulamadıklarını göstermektedir. Ayrıca pazarda tam rekabet koşullarının olmaması nedeniyle, büyük kısmı borçlanarak üretim yapan bu küçük köylülerin Özuğurlu'nun (2011) bahsettiği stratejiyi uygulama fırsatının olmadığı ve sermaye kapanından kurtulamayarak yardım rejiminin potansiyel muhatabı haline geldikleri görülmektedir.

Araştırmanın yürütüldüğü Malatya köyü 1970'li yıllardan önce beş dağ köyünden oluşmaktadır. Köylüler çoğunlukla kuru tarımla tahıl üretimi yapmış ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Bu dönemde devletin köylüleri tarımsal üretim için sübvanse etmesine karşın köylülerin büyük kısmı verimsizlik nedeniyle yeni açılan fabrikalarda çalışmak üzere kentlere ve yurtdışına göç etmiştir. Kalanlar ise mevsimlik işçilik yaparak geçimlerini sağlamıştır. 1970'li yıllar ise bu beş köy için bir dönüm noktasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), "Toprak işleyenin, su kullananındır" mottosuyla 1969 ve 1973 seçim bildirgelerinde ilk defa köykent projesini gündeme getirmiştir. Köykentlerin kurulma amacı, modern şehircilik ilkelerine uygun şekilde altyapı ve kamu hizmetlerinin sunulması ve köylülerin ortaklaşa sermayeyle tarım ve sanayi işletmeleri kurmalarını sağlamaktır. Dağ ve tepe yamaçlarına mezralar halinde yayılmış bu köylerdeki halk anlaşarak köykent projesinin kendi köyleri için de uygulanmasını talep etmiş ve 1971 yılından itibaren proje uygulanmaya konmuştur. Ancak değişen hükümetler nedeniyle proje ancak 1985 yılında tamamlanabilmiştir. Bugün köyün planlı şekilde inşa edilmiş konutları, kanalizasyonu, köy içi asfalt yolları, okulu, köy konağı, sağlık evi ve en önemlisi tarla ve bahçeleri için suyu vardır.

Suyun gelmesinin ardından köyün ürün kalıbında bir değişim yaşanmış ve kayısı üretimine başlanmıştır. 1970'li yıllar Malatya'da kayısı bahçeciliğinin geliştiği ve ürünün yurtdışına ihracının başladığı bir dönemdir. 2000'li yıllardan itibaren yurt dışında daha çok orta sınıfların organik gıda taleplerinin artmasıyla birlikte organik kayısı üretimi yapılmaya başlanmıştır. Behice Boran'ın (1945, s.92) kendi araştırmalarında daha önceleri tespit ettiği gibi ürün kalıbındaki değişim, köyün iktisadi temelinde değişiklik yaratmış ve bu hadise kendisini nüfusun miktarında göstermiştir. Köyün nüfusu köykentin tamamlanmasının ardından 2000'li yıllara kadar artmış, ancak 2000 yılından sonra kademe kademe düşmüş ve genç emek rezervi tarım-dışı iş kollarına yönlendirilmiştir.

Tablo 1. Yıllara Göre Nüfus Dağılımı

Yıl	Kadın	Erkek	Toplam
1965	860	842	1.702
1975	767	823	1.590
1985	495	507	1.002
1990	608	621	1.229
2000	1.147	1.247	2.394
2012	288	274	562

Kaynak: www.tuik.gov.tr.

Köyden verilen göçün en büyük nedeni, kayısı sektöründe 2000'li yıllardan itibaren tüccar-tefeci sömürüsünün artmasıdır. Zira devlet üretim girdilerini yeterli oranda sübvanse etmemekte ve fiyat belirleniminde yer almamaktadır. Eskiden bölgede Kayısı Birlik (1993-2004 yılları arasında) olmasına rağmen zarar ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Dolayısıyla kentte taban fiyatı belirleyerek kayısı fiyatının istikrarını sağlayacak düzenleyici bir kuruluş yoktur. Malatya'daki kayısı pazarına hakim birkaç tüccar ortak hareket etmekte ve belirli aralıklarla borsadan kayısı alımlarını durdurarak fiyatların düşük kalmasını sağlamaktadır. Bu haliyle de anlaşmalı olarak fiyat belirleyen bir oligopson özelliği göstermektedirler. Meta zincirlerinde yerel tüccar veya ihracatçı üreticiye verilen fiyatları belirlerken, yurtdışındaki ithalatçı da yerel ihracatçıya verilen fiyat üzerinde söz sahibidir. İhracatçılar arasında bir birlik ve ihracat taban fiyatı üzerine bir anlaşma olmadığı için rekabet koşullarında ürünün ihracat fiyatı da düşmektedir. Dolayısıyla yerelde olduğu kadar uluslararası düzlemde de eşitsiz değişim koşulları söz konusudur.

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde köy ve çevresinde ortaya çıkan kırsal farklılaşmadaki en büyük kitle, borçlanarak üretim yapan küçük köylülerdir. Bu köylüler normal şartlarda üretim girdilerini ve ailenin tüketim gereksinimleri piyasadan borçla karşılamakta, yıl sonunda elde ettikleri ürünün satış hasılatıyla da bu borcu ödemektedirler. Borçlarını ödemek için ürünlerini biran önce satmak zorunda olmaları, tüccar karşısında rekabet güçlerini kırmaktadır. Dolayısıyla bu köylüler uluslararası talep esnekliği olmayan ve sadece bir yöreye özgü bir metayı üretmelerine rağmen, borçlanarak üretim yapmalarından dolayı ürünlerini satmayıp fiyatların yükselmesini beklemek gibi bir strateji uygulama fırsatına sahip değildir. Bu fırsata sahip olanlar ise üretim girdileri ve tüketim gereksinimleri için borçlanmayan ve ürünlerini satmayıp bekletebilecekleri depoları kiralamak için gerekli sermayeye sahip olan büyük köylüler ve emekli maaşına sahip küçük köylülerdir. Borçlanarak üretim yapan köylüler kayısı donunun yaşandığı durumlarda veya tüccar tarafından verilen fiyatlar borçlarını karşılamaya yetmediği dönemlerde Bernstein'ın (2010, s.137-138) ifadesiyle "basit yeniden üretim sıkışması" içine girerek yoksul köylü saflarına dahil olmaktadır ve bu kitlenin yardım rejiminin potansiyel muhatabı haline geleceği öngörülebilir. Üreticilerin mevcut koşullarda sermaye kapanından kurtulması ise ancak üretim girdilerini ve fiyat istikrarını sağlayacak bir kuruluşun varlığıyla mümkün olacaktır.

Sonuç

Keynesyen dönemde devletin tarım politikaları ve aile emeğine dayalı tarımı destekleyen diğer mekanizmalar köylülüğün tasfiyesi eğilimini hafifletmiş; bu dönemde kırdan kente göçün şiddeti azalmamış olsa dahi tarıma potansiyel yeni üyelerin akışını sağlamıştır. Bugün ise

köylülüğün tasfiyesi eğilimini azaltacak bir kamu desteği bulunmamaktadır. Bu gelişmenin arka planında ise serbest ticareti ve üretim için üretimi kutsayan, sadece değişim değeri üzerinden fayda-maliyet hesaplamalarını esas alan neo-klasik iktisat ve bu iktisadi mantığa içkin araçsal akıl vardır. Bu bağlamda "Köylüleri Niçin Öldürmeliyiz?" sorusunun bir kez daha eleştirel bir şekilde ele alınarak yanıtlanması gerekmektedir.

Türkiye, gelişmiş ülkelere göre daha büyük bir tarımsal nüfusu olmasına karşın, tarımsal yapısını ulusötesi şirketlerin lehine parçalayan klasik bir geç kapitalistleşen ülke konumundadır. Türkiye'nin tarımsal yapısının en büyük unsurlarından biri olan küçük köylülük, pazarın serbestleşmesi ve devletin tarımsal üretimi koruyucu ve destekleyici yapısının tasfiyesinin ardından tüccar-tefeci sömürüsüne karşı savunmasız kalmış ve giderek üretimden kopmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak örnek olarak alınan köylerdeki genç nüfusun neredeyse tamamı tarım dışı iş kollarında çalışmak üzere kentlere göç etmiştir. Ankara köyü örneğinde görüldüğü üzere köylerde kalan daha yaşlı nüfus ise sosyal yardımlarla hayatlarını devam ettiren ve potansiyel bir oy deposu olarak görülen salt tüketiciler haline gelmektedir. Kendine bir niş pazarı bulmayı başarmış ve uluslararası meta zincirlerine eklemlenmiş küçük köylüler ise ulusal ve uluslararası düzlemdeki eşitsiz değişim koşulları nedeniyle sosyal yardım rejiminin potansiyel muhatapları haline gelmektedir.

Kaynakça

Bernstein, H. (2010). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri.* (O. Köymen, çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Boran, B.S. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü.

Özuğurlu, M. (2011). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı.* Ankara: Nota Bene.

Petras, J. (2005). Latin Amerika'da Köylü Hareketleri. http://latinbilgi.net/index.php?eylem=yazi_oku&no=238 (erişim: 30.11.2016).

Sayarı, S. (2011). Clientelism and patronage in Turkish politics and society. Binnaz Toprak & Faruk Birtek (Ed.) *The Post Modern Abyss and the New Plitics of Islam: Assabiyah Revisited Essays in Honor of Şerif Mardin* içinde. (s.81-94). İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.

World Development Report 2008 (2007). *Agriculture for Development.* Washington DC: The World Bank.

EVRENSEL TASARIM PRENSİPLERİ VE STANDARTLARININ CİNSİYETLENDİRİLMİŞ DEĞERLERİ İÇİNDE MEKAN ÜRETİMİ

Ece Yoltay[1]

Özet

Bu çalışma, evrensel tasarım prensiplerini belirleyen değerlerin cinsiyetli yapısı üzerine bir eleştirel okumanın ürünüdür. Tasarım prensiplerinin ve standartlarının, patriarkal yapıya dayalı sosyal ve kültürel hayatın ihtiyaçları ve değer yargılarına göre belirlendiği, evrensel tasarım standartlarını oluşturan tasarım oranlarının ve ölçülerinin analizi ile ifşa edilmektedir. Çalışmanın amacı, antagonizmaya dayalı kimlik oluşumlarını temel alan mimari mekan çözümleri incelenerek, tasarım dünyasının heteronormatif dilinin deşifresini sağlamaktır. Mekanın nötr ve toplumsal süreçlerden bağımsız ele alınamayacağı, eril bir sistemin tasarım dünyasının epistemesini asimetrik cinsiyet rolleri üzerinden kurgulamasında okunur. Mekanın fiziksel üretimi üzerine kurgulanan her tasarım prensibinin "yapısalcı", "işlevselci", "belirlenimci", "indirgemeci" yaklaşımı özünde cinsiyet kimliklerinin dikotomik yapısını içermektedir. Dolayısıyla evrenselleştirilmeye çalışılan her tasarım prensibi cinsiyetin biyolojik belirlenimcilik ve indirgemecik zemininde kendini heteronormatif değer üzerinden oluşturmaya ve tartıştırmaya başlar. Bu çalışma, tasarım dünyasının tözsel normatif değerler üzerinden nasıl kurulduğu ve bu değerlere nasıl döndüğü üzerinden ince bir tartışma yürütmektedir. İdealize edilen şeyin hangi değerleri ve hassasiyetleri dışladığı, norm olarak neyi kabul ettiği sorusu evrensel tasarım değerleri içerisinde tüm ölçüt ve kıstasların cinsiyetlendirilmiş beden üzerinden nasıl nesnelleştirilip doğallaştırıldığı ile cevaplandırılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Evrensen tasarım, Mekan üretimi, Beden, Toplumsal cinsiyet rolleri, Hetoronormativite.*

1. Evrensel Tasarım Teorisi

Tarih içinde kültürel, sosyal değişimler ile kendi pratik ve teorik çerçevesini yeniden biçimlendiren evrensel tasarım prensipleri, genel olarak, bireylerin ayrımcılığa ye da damgalanmaya maruz bırakmayan daha kullanışlı ve ulaşabilir ürünlerin ve çevrenin tasarımı ve üretimi üzerinden şekillenmiştir. Bu yaklaşım içinde temel insan haklarını gözeten sürdürülebilir tasarım ilkelerinin, ana akım tasarım düşüncesi ve mevcut toplumsal ihtiyaçlar ile sağlaması hedeflenmiştir. Evrensel tasarım tanımının ve değerlerinin belirlenim süreci içinde yaşadığı değişiminin en tartışmalı olan kavramları da tasarımın hedef alınan kitlesi ve ereği olmuştur (Steinfeld & Maisel, 2012).

Tanım değişen teorik tartışmalar ve sosyal gelişimler ile birlikte kendi paradigmasını yeniden üreterek yeni kavram setleri geliştirmiştir. Kuramsal çerçeve içinde tanımın morfolojik değişimin sabitliği, ideal bir yapılı çevrenin, eşitlikçi (*egalitarianism*) tasarım yaklaşımları ile

[1] Araştırma Görevlisi, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, eceyoltay@gmail.com

kurulacağını üzerine şekillenir (Null, 2014). Kavramlar ve prensipler farklı tanımlar içinde değişkenlik gösterse de farklı yaştan, cinsiyetten, fiziksel ve zihinsel beceriden ya da kültürel tabandan kullanıcıya eşit fırsatlar ve imkanlar sunan bir dünyanın tasarlanması, evrensel tasarım prensiplerinin çatkısını oluşturur. Böylece evrensel tasarım prensipleri, herhangi bir adaptasyon ya da özel bir efor gerekmeksizin herkes tarafından erişilebilir ya da kullanılabilir sağlıklı ve dost bir çevrenin ve onun tasarım ürününün kriterleri olarak değerlendirilir (Story, 2010).

Tasarım prensiplerinin dünyayı daha yaşanabilir kılma ereği aydınlanma düşüncesinin toplumsal ve bireysel yaşamı nesnel bilim ve sanat ile yeniden düzenleme ideasına dayanır. "Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimler"nin ve "rasyonel düşünce tarzları"nın gelişmesi yaratıcılık ve bilimsel keşifler aracılığıyla sağlanabileceği savunulur. Bu sav, mistik gerçeklik ve onun yeryüzündeki temsilcisi yerine insanın somut gerçekliği ve onun yaratıcı aklını merkeze koyar. Evrensel tasarım prensiplerinin, aydınlanma düşüncesine benzer, insan hayatını kolaylaştırma ve daha sağlıklı, dost, erişilebilir kılma çabası onun nesnel gerçekliği üzerinden kurulmaya çalışılır. İnsan bedeni evrensel tasarım değerlerinin nesnel dünyaya aktarımını sağlayan standartlar için ölçüt olarak kabul edilir. Yani beden, evrensel tasarım ürünlerini kullanan ve deneyimleyen şey olarak, sahip olduğu oran ve ölçüler ile tasarım prensiplerin belirlenim sürecinde yürütülen teorik tartışmayı pratiğe dönüştüren kıstastır. Anatomik ölçü ve oranlar (kol ve bacak uzunluğu, bel hizası, görüş açısı yüksekliği, bedenin kendi içinde sahip olduğu oranlar) aydınlanma düşüncesi ile idealize edilen dünyanın nasıl inşa edileceğine dair matematiksel bir dil oluşturur. Buna göre tasarım ürününü ve çevresini insan için fonksiyonel ya da ergonomik kılan uzunluk, aralık, mesafe, yükseklik, genişlik, eğim gibi nicel değerler bedenin sahip olduğu oran ve ölçüler ile uyumlu tasarlanır.

2. Tasarım Pratiğinin Beden Ölçüleri Üzerinden Oluşturulması

Uzun süredir insan uzuvlarının ölçü birimi olarak kullanılması (bir arşın uzunluğu, bir karış genişlik, bir adım mesafesi vb.) standart bir değerin oluşmasını engellemiştir. Tarih içinde evrensel bir ölçü biriminin oluşabilmesi için, farklı ve tesadüfi ölçü değerlerini standartlaştırmaya çalışan beden çalışmaları yapılmıştır. Firavun krallığı kanunlarından başlayan, Alberti, Leonardo Da Vinci, Michelangelo, Dürer, Le Courbusier ile devam eden insan oran ve ölçü çalışmaları benzer metodoloji ve ontolojik sebeplere sahiptir: Geometrik şekiller içine yerleştirilen insanın ideal oranlarının ve ölçülerinin hesabı diğer bir ifadeyle beden estetiğinin cebirsel ifadesini bulmak.

Bu çalışmaların bilindik son ismi, aynı zamanda bir mimar, olan Le Courbusier (1958), sayıların ve geometrelerin beden üzerindeki açıklaması olarak tanımladığı Mudolar Sistem insan ölçeğini rasyonelleştirerek tasarım dünyasının cebirsel dilini standartlaştırdı (Şekil 1). Bu yüzden Le Corbusier'in modüler sistemi mimari mekan planlama ve uygulamada insan bedenini baz alan tasarım normlarının oluşturulmasında sıklıkla başvurulan kaynaktır. Mimari mekan çözümleri ve teknikleri için bir kült olan Ernst Neufert'in[1] (2012) Türkçeye "Yapı Tasarımı" olarak çevrilmiş kitabı Le Corbusier'in beden oranlarının tasarım dünyasındaki yerinin önemini çizer. Tasarım ürünlerinin insana hizmet etmesi gerektiğini savunan Neufert (2012), onların

[1] 1900-1986 yılları arasında yaşamış Alman bir mimar. Bauhaus okulunda eğitimini tamamlayarak Walter Gropius, Antonio Gaudi gibi 20. yüzyıl mimarlık akımlarına yön veren isimlerlerle çalışmıştır.

hayatı kolaylaştırması ve daha yaşanılır kılması için kullanıcısının ölçülerine uyumlu olması gerektiğini söyler. Mekan tasarımında insanın temel ölçü alınması ve yapı elemanlarının da buna göre boyutlanmasını konu alan kitabında insanın temel ölçü alınarak özel/kamusal, açık/kapalı mekanların norm kabul edilen ölçü birimleri ile nasıl tasarlandığını eskizler ve teknik çizimler ile anlatır.

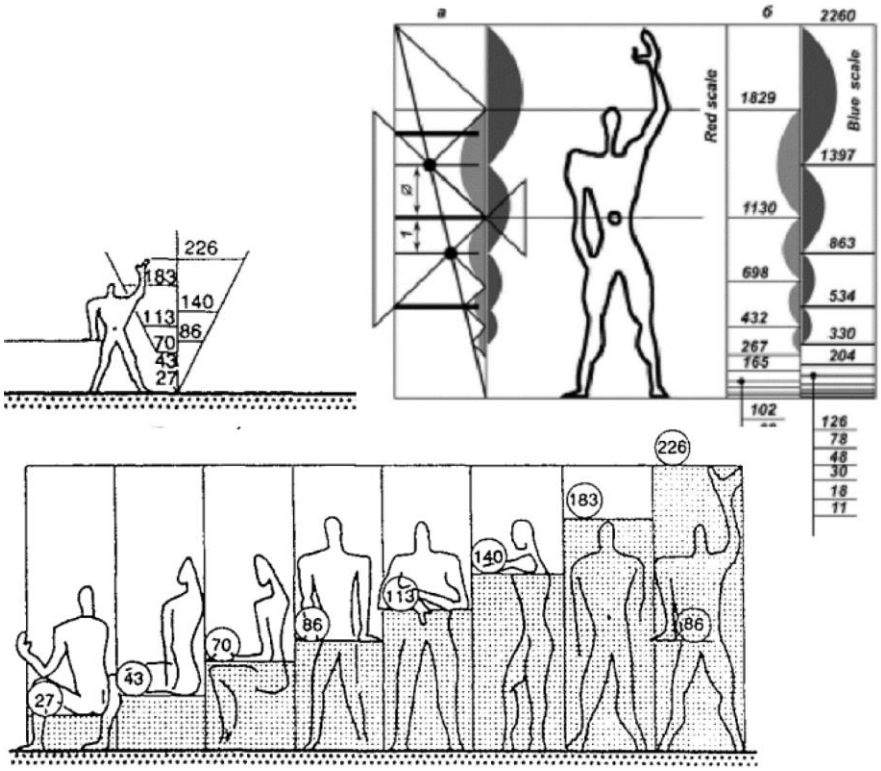

Şekil:1 Modular Sistem.

Çalışma, dinlenme, eğlenme gibi faklı fonksiyonlara sahip mekanların hacimleri bu eylemleri destekleyen tasarım elemanlarının boyutları bedenin uzunluk ve oranlarına göre hesaplanır. Bedenin hareket kabiliyeti sahip olduğu ölçü ve oranlar ile ilişkili olduğu için mekânsal hacmin genişliği ve yüksekliği onu deneyimleyen öznenin fiziksel özellikleri ve ölçeğine göre tariflenir. Kitapta Le Courbusier'in insan bedeni ölçüleri referans alınarak (elin uzanacağı maksimim yükseklik, bel yüksekliği, kafa yüksekliği ve uzuvların kendi içinde oranı) bedenin her pozisyon ve hareket halinde kapladığı hacim ve oranlar hesaplanır (Şekil 2.1). Bu hesaplar ile mekan organizasyonu (aydınlatma, havalandırma, iklimlendirme, sirkülasyon ve tefriş elemanları gibi) onu deneyimleyen veya kullanan beden için en uygun, sağlıklı, erişilebilir ve kullanışlı ortamı sağlamak için organize edilir (Şekil 2.2). Yürüyen, oturan, uzanan, bekleyen beden, kendisi için tasarlanan mekanın (koridor, merdiven, kafeterya, kütüphane vb.) ergonomik ve fonksiyonel olmasının ölçütüdür.

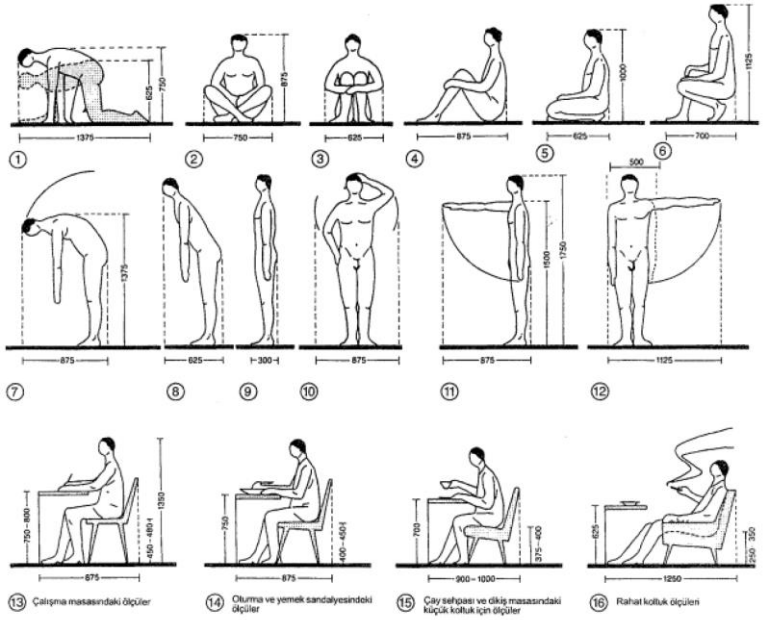

Şekil:2.1 Bedenin pozisyon ve hareketlerinin hesaplanması, Yapı Tasarımı eskizleri.

Ayrıca mekanın fonksiyonuna yönelik kullanıcı pratiklerinin etkili bir biçimde gerçekleştirilmesi, onların bedensel hareketleri dışında algılama biçimleriyle de ilgilidir. Mesela görmenin nesnel dünyanın algılanması için sahip olduğu önem tasarımdaki oran ve ölçülendirmenin gözün görme yüksekliği ve açısı ile belirlenmesini sağlar. Bir yere yönelen bakış engelsiz ve kusursuz bir görüşü sağlayacak doğru açı, yükseklik veya genişlik ile çerçevelendirilmelidir. Sinema salonunda ekrana, tiyatro salonunda sahneye ya da konferans salonunda kürsüye bakan göz, mekanı deneyimleyen diğer kullanıcılar tarafından engellenmeden ya da onların görüş alanını engellemeyen doğru mekânsal konuma sahip olmalıdır (Şekil 2.3).

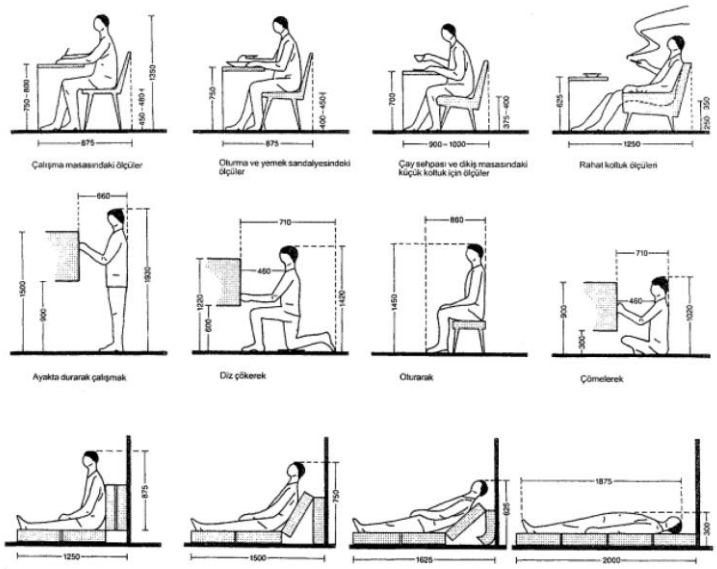

Şekil 2.2 Mekan içindeki elemanların ölçülendirilmesi, Yapı Tasarımı eskizleri.

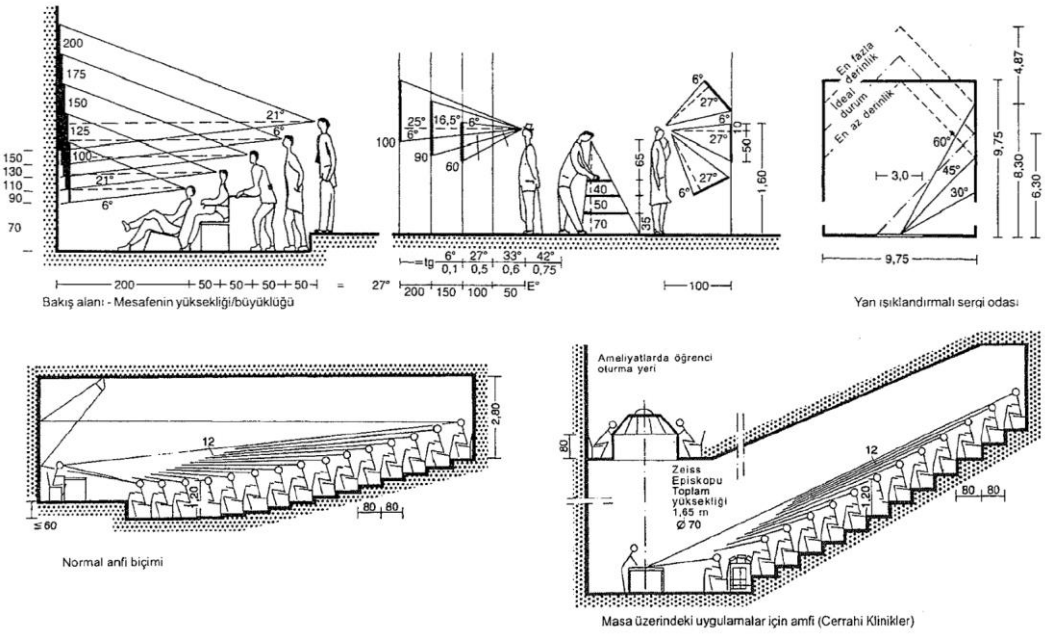

Şekil 2.3 Görme algısının mekan tasarımı içinde hesaplanması, Yapı Tasarımı eskizleri.

Ölçülerin standartlaşması kamusal bir mekanın tasarımı için önemlidir. farklı kullanıcı pratiklerine ve deneyimlerine açık bir alan olarak kamusal mekan tasarım prensipleri içinde tartışılan herkes için eşit erişim, kullanım ve olanakların mümkün olduğu bir dünya insan odaklı tasarım yaklaşımları ile sağlanır. Mekanı 'kullanışlı', 'sağlıklı' ve 'dost' kılan tasarım prensipleri, farklı kullanıcı kimliklerinin (cinsiyet, yaş, fiziksel ve zihinsel kabiliyet gibi) mekânsal pratikler içinde büyük eforlar sarf etmeden eşit fırsatlar ve haklar sunulması ile değerlendirilir. Bedenin sahip olduğu ölçü ve oranlar evrensel tasarım prensiplerini belirleyen kriterlerin nesnel dünyaya aktarımını sağlayan bir nevi cebirsel değerin karşılığıdır. Fakat bu standartların bazı tasarım ürünleri için değişkenlik gösterdiği görülür. Örneğin tasarımda görme açısını belirlemek için kullanılan göz yükseklik seviyesi 170 cm. alınırken, mutfak tasarımında tezgah üstü dolapların ölçülendirilmesi için bu yükseklik 150 cm. olarak hesaplanır. Tezgah üstü dolapların içini rahatlıkla görülebileceği ve raflarına ulaşılabileceği bir seviyede tasarımının ve mekan içi montajının yapılması gerekçesiyle değişen ölçü standartları, tezgah yüksekliği hesaplanırken de görülür. Tezgahta çalışan öznenin beden sağlığı ve buna bağlı iş verimliliği düşünülerek ergonomik ölçünün bel yüksekli olması gerektiği belirtilir. Her şeyin ölçüsü olduğu savunulan insan bedeninde bel yüksekliği 108-113 cm. iken tezgah yüksekliği için bu değer 85-92 cm. aralığı olarak belirlenir. Başka bir örnekte, mekan kullanıcısının üst dolaplara ulaşabileceği maksimum yükseklik 185 cm. olarak belirtilirken, bu oran Modular Sistem'de bir insanın elini uzattığında parmaklarının ulaşabileceği yükseklik olan 216 cm. ile çelişkilidir (Şekil 2.4).

Tasarım standartlarını belirleyen beden ölçülerinin bu değişimi Neufert'in (2012) kitabında yer alan eskizlerle okunur. Aydınlanma düşüncesinin hümanist yaklaşımlarından etkilenen evrensel tasarım prensipleri, kendi standartlarını insan bedenine göre belirlerken, bu bedenin eril bir beden olduğunu, aldığı uzunluk ve oranlar ile söyler. Daha kullanışlı, sağlıklı, erişilir olan tasarım mekanın kullanıcısı "erkek" bedenidir ve dolayısıyla tasarım standartları onun

ölçülerine göre ayarlanır. Terminal binasında çantasını yürüme bandında sürükleyen, kürsüde konuşma yapan, sinemada ekrana bakan, kaldırımda yürüyen, veznede fatura ödeyen, restoranda yemek yiyen tasarım kullanıcısı 'eril' bedendir. Evrensel tasarım değerleri kendi standartlarını en başta bu cinsiyetin anatomik özelliklerine göre oluşturmuştur. Dolayısıyla bedenin ölçü ve uzunluklarını konu alarak estetik oranları ve onun tasarım nesnelerini oluşturulan formülasyonlar dişil bedeni evrensel olandan soyutlar. Buna bağlı olarak kitapta çizilen mekan skeçlerinde stereotip insan figürü pantolonlu, kısa saçlı iken mutfak gibi servis bölümlerinde mekan ölçeğini algılatan figür etekli ve uzun saçlı tipe dönüşür. Böylece çizgi, zihindeki bedenin cinsiyetli yapısını ve onun toplumsal rollerini tasarım dünyasında rasyonelleştiren imleme pratiğini oluşturur.

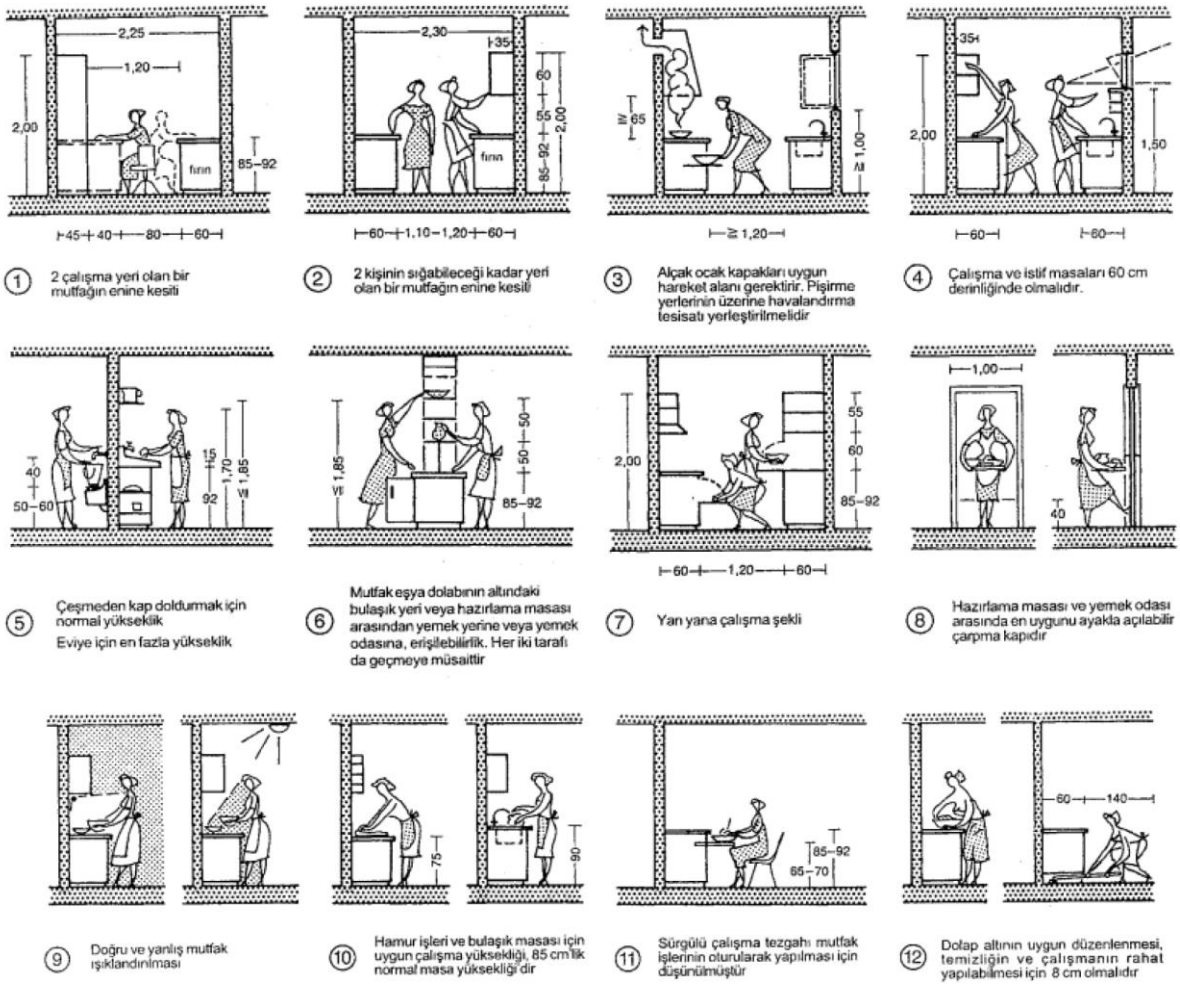

Şekil 2.4 Servis mekanlarının çözümü, Yapı Tasarımı eskizleri.

3. Cinsiyetli Bedenin Mekânsal Tasarımı

Sanıldığının aksine evrensel olanın iddia ettiği kapsayıcılığın sınırları bazı özgül içeriklerin dışarıda bırakacak biçimde çizilir. Göz ardı edilen yahut dahil edilmeyenin evrensellik nosyonu içindeki yeri, hegomonik güç ve toplumsal yapı içindeki çelişkinin başka bir tezahürü olarak

değerlendirilebilinir. Judith Butler (2011, s. 137) tikel değerler üzerine kurulu evrensellik kavramının belli içeriklerin dışlanmasının, evrenselliğin içi boş ve biçimsel tarzda üretilmesinden sorumlu olduğunu iddia eder. Tikel olan ile evrensel olan arasındaki gerilimin Gramsci'ye referansla özdeşleşme ilişkisi olarak açıklayan Butler (2011) hegomonik evrenselliğin toplumun ulaşabileceği tek evrensellik olduğunu belirtir. Dışlayıcı olmayan bir evrensellik nosyonun ve onun nesnel dünyasının kurulamayacağı analizi hegomonik ilişkilerden bağımsız bir çözümün mümkün olmadığını söyler. Böylesi bir evrensellik analizi tasarım değerlerinde ve prensiplerinde büyük bir temsiliyet sorununun da kaçınılmaz olduğunun başka bir ifadesidir. Çünkü tikel evrenselliğin işler olabilmesi için kendi temsil sınırlarını genişletmesi ─ ki bir metefordur çünkü genişleyen temsil edilenin alanı değil bu temsiliyete rıza gösterilmesini sağlayan olumsallık alanıdır ─ gerekir.

Evrensel tasarım değerlerinin cinsiyetlendirilmiş prensipleri içindeki temsiliyet sınırlarının rızası bedenin önce cinsiyet ile daha sonrada toplumsal cinsiyet ile imlenmesinin normalleştirilmesi ve doğallaştırılma süreçlerinde başlar. Her şeyin ölçütü olan beden, kendi ölçülerini toplumsal ilişkiler tarafından belirlenen kullanıcı kimliğinin rolleri üzerinden ikili bir sisteme oturtur. Yapılan işin, kullanılan ürünün, deneyimlenen mekanın öznelerinin kimler olacağı, tasarım ürününün hangi bedenin (eril ya da dişil bedeni) oranlarına ve ölçülerine göre belirlendiği ile yeniden tanımlanır ─ kamusal bir mekansa örneğin, bu ölçüt bir erkeğin bedenidir ya da mekan servis mekanı ya da özel mekan ise ölçüt, kadının bedeni olur. Bedenin biyolojik ya da anatomik farklılıkların derinleştirilerek cinsiyetlendirilmesi üzerinden oluşan toplumsal cinsiyet rolleri böylece evrensel tasarım prensipleri, standartları ve onların ürünleri ile kendi pratiklerini oluşturur. Erkek bedeni sokakta adım atan (bacak uzunluğu ile adım genişliğine bağlı olarak sirkülasyon ya da geçiş alanlarının hesabı), sinemada ekrana bakan (seyircinin ekranı görme hizası), tiyatro salonunda koltukta oturan (omuz ve kalça genişliği) öznenin belirleyicisi olurken; mutfak tezgahında yemek hazırlayan (bel yüksekliği ile tezgah yüksekliğinin hesaplanması), dolapları düzenleyen (uzanabileceği max. yükseklik ile üst rafların seviyesi) özne kadın bedeninin oran ve ölçülerine göre belirlenir. Yani kadın kimliğinin temsili daha kısa ölçülere ya da küçük oranlara sahip olan beden, toplumsal hayatın sınırlı ve kapalı bir bölümünde bu temsiliyeti var eden pratikleri ve failliği icra eder.[1]

Mekan toplumsal bir üretimin sonucu oluşur ve bu üretim toplumsal yapının asimetrik ilişkileri üzerine kurulu cinsiyet rollerinin mekânsal üretimlerini oluşturur. Böylece mekan cinsiyet kazanarak evrensel tasarım değerleri içende çok tartışılan "eşitlik" kavramını, kendi üretim ilişkileri içinde yok eder. Çünkü mekan fiziksel üretim süreçlerinde dahi cinsiyetin dikotomik yapısı üzerine dayalı heteronormatif tasarım anlayışının oluşturduğu mimari bir üretim biçiminin ürünüdür. Dolayısıyla ona atfedilen anlamlarla, formlarla ya da fonksiyonlarla birden "kadın"ın ya da "erkek"in kullanımına ya da erişimine uygun hale getirilerek cinsiyetlendirilir.

---

[1] Cinsiyetin performatif yolla kurulduğunu savunan Butler (2006), birbirinden algılandığı ya da sanıldığı kadar farklı olmayan bedenlerin edimsel yolla ayrıksananarak ikili bir cinsiyet kurgusu üzerinden toplumsal ilişkiler tarafından inşa edildiğini savunur. Edimlerin cinsiyetli bedenin kurucusu olduğunu savunan bu teze göre, bu ikili yapı için beden kültürel ve tarihsel ilişkilerin temsiline dönüşür. Bu ilişki içinde neyin temsili oluşturan değerin nesnesi olduğu ve neyin bu değerin kendisi olduğu bir ikilem yaratmayacak kadar iç içedir. Öyledir ki bedenin, anatomik ve biyolojik farklılıklara istinaden, en baştan beri cinsiyetin, ve dolayısıyla onun toplumsal rollerinin, belirleyici unsurlarını doğal olarak barındırdığı kabulü kısa bir süreye kadar feminist kuram içinde bile sorgulanamaz bir önkabul olmaktan kurtulamamıştır.

Öte yandan evrenselleştirilen ve standartlaştırılan aslında cinsiyetlendirilmiş tasarım prensipleri üzerinden heteronormatif bir estetik ve fonksiyon anlayışının konsolide edilmesidir. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik ilişkinin ayrıksallaştırılması üzerine kurulu cinsiyet rolleri, patriarkal toplumsal sistemin işleyişi için önem arz ettiğinden, farklı disiplinler içinde farklı ilişki ağlarıyla sürekli yeniden üretilir. Mekan bu ilişkiler tarafından üretilmenin nesnesi olmasının yanı sıra bu ilişkileri üretmenin aracına dönüşmeye başlar. Toplumsal cinsiyet rollerini konsolide eden her tasarım anlayışının ya da kriterinin mekânsal üretimi, bu rolleri yeniden üretir. Temsili olan ile mekanın kurduğu simbiyotik ilişki içinde, cinsiyetlendirilmiş evrensel tasarım değerleri mekanın cinsiyetini üretirken, mekan da tasarım prensipleri ve kullanım değerleri ile ikili cinsiyet ilişkilerini ve onun toplumsal rollerini yeniden üretir.

Kısmi olanın genel olanı tanımlıyor ya da belirliyor oluşu söylemsel ve performansa yönelik evrensellik ifadelerinin olumlu sınırlarının tekrar gözden geçirilmesini gerektirir. Çünkü tikelin ve onun korporatist yapısının yarattığı tasarım dünyasının, toplumsal cinsiyet asimetrisini üreten prensipleri ve standartları içinde nihai ürün olarak herkes için "eşit" bir çevrenin inşası pek mümkün görünmemektedir. Herkes için ulaşılabilir, erişilebilir ürünlerin ya da çevrenin üretiminin nesnel dünyadaki başarısızlığının altında, aslında en başında, onun yapay kuramsal tartışması yatmaktadır. Eşit olanın, daha yaşanılır ya da tercih edilenir olanın ne olduğu, sınırlarının neler tarafından belirlendiği hegomonik ilişkiler içinde oluşur. Evrensel tasarım değerleri içinde olumsallık üzerine kurulu her tanım ya da tartışma tikel değerlere dayandığından bir egemenlik aracına dönüşebilme potansiyeline sahiptir.

Sonuç

Tarihi boyunca farklı kavramlar etrafında idealize edilen, olumlanan dünyanın inşası için sürekli yeniden tartışılan evrensel tasarım prensiplerinin her şeyin ölçütü olarak cinsiyetli bir insan bedenini kıstas olarak alması, bu tanımları var eden hegomanyanın heteronormatif yapısından kaynaklanır. Bu yüzden evrensel tasarım semantiğini üreten kuramın temsiliyet alanını yeniden oluşturması gerekir. Aksi taktirde tasarımcılar bu ölçü ve standartlara bağlı kalarak eril bir dünyanın ikili cinsiyet yapısının asimetrik toplumsal ilişkilerini, kendi disiplinleri içinde üretmeye mahkum kalır.

Kaynakça

Butler, J. (2006). *Gender Trouble*. New York: Routledge Press.

Butler, J. (2011). Competing Universalities. Judith Butler, Ernesto Laclau & Slavoj Zizek (ed.) *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left* içinde (ss. 136-181). New York: Verso Press.

Le Courbusier. (1958). *Modulor*. Boston: Harvard University Press

Neufert, E. (2012). *Yapı Tasarımı,* İstanbul: Beta.

Null, R. (2014). What is Universal Design. Null, R. (ed.) *Universal Design: Principles and Models* içinde (ss. 11-24). Folarida: CRC Press.

Steinfeld, E. & Maisel, J. (2012). Defining Universal Design. John Wiley (ed.) *Universal*

Design: Creating Inclusive Environments içinde (ss. 27-45). Folarida: CRC Press.

Story, M.F. (2010). The Principles of Universal Design. W.F.E. Preiser, K.H. Smith (ed.) Universal Design Handbook içinde (ss. 1.3-1.11). New York: McGraw-Hill.

YANILSAMADAN GERÇEKLİĞE: KAMU YÖNETİMİNDE E-DEVLET ETKİSİ

Sevil Zengin[1]

Özet

Bilgi toplumu ve enformasyon teknolojisi sürecine geçiş ile tarihin sahne ışıkları altında beliren yeni toplum yapısında, devlet de klasik anlayıştan daha ötede bir yerlerde konumlanır bir hale gelmiştir. Bu konumlanış halinde devletin kullandığı enstrümanlar dönüşmüş ve e-devlet yapılanması ile sistem yeni kanallar doğurmuştur. E-devlet yaklaşımının özelikle Türkiye'de bürokrasinin yaftalanması üzerine yükselmesi ve inşasını ise etkinlik, ekonomiklik ve etkililik kavramları ile temellendirmesi, vatandaş-devlet arasında simbiyotik bir ilişki biçimini geliştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, kamu yönetiminde e-devlet etkisinin ön ve arka bahçesini gözlemlemek ve aynı zamanda araçlarını niteliksel olarak inceleyerek kavramın mekanikliğini aşmaktır. Bu bağlamda literatürde de geniş bir çerçevede tartışılan ve bürokrasi üzerinden olumlanan e-devlet etkisinin sadece belirli söylemsel kavramların ara yüzünde olmadığını aktarmaya çalışmaktır. E-devletin bu açıdan en doğal ve temel amacı, yurttaş katılımı ile beraber bilgi akışına dayalı bir hizmet sağlamaktır. Hizmete ulaşımın kolaylığının dayanılmaz ağırlığı çerçevesinde ise e-devletin; vatandaşı, devleti ve bürokrasiyi nasıl, neye ve kime göre konumlandırdığı sorunsalının literatürde tartışılmamış olması ve bu çalışmanın ise bu tartışmayı belirli ölçüde kendi içinde barındıracak olması, literatüre bir katma değer ekleyeceğini düşündürmektedir. Ayrıca, kullanılan kavram setlerinin figüratif olarak değil de niteliksel olarak incelenmesi, kamu yönetimi disiplini olgusunun bütünleşik yapısına uygun olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *E-Devlet, Yeni Kamu İşletmeciliği, Bürokrasi, Yurttaş-Müşteri*

1. Giriş

İktisadi ve toplumsal örgütleniş biçiminde entelektüel sermayenin başat rolü, şimdiye kadarki öngörülerin de ötesinde bir dönüşüm süreci içerisinde yer almaktadır. Bilginin güç olarak simgeleştiği bilgi toplumu düzleminde yer alan ya da almak isteyenler, süreci de yakından takip etmek durumunda kalmışlardır. Bu sürecin en önemli çıktılarından birisi de e-devlet kavramıdır. E-devlet kavramı henüz çok yeni olmasına rağmen kamu yönetimi disiplini çerçevesinde incelenmeye başlanmış; ancak tartışmaların yönü incelendiğinde salt bürokrasinin verimsizliğinden ya da e-devlet kavramının teknik kısımlarını araştırmayı aşamayan tek boyutlu bir düzenek olduğu görülmüştür. Bu bağlamda e-devletin şeffaflık ilkesiyle çalışan ve bu sayede toplumun daha demokratik bir görünüşe kazanacağına dair oluşan inanç, kendi içinde sorunsalı da taşımaktadır. Aynı şekilde e-devlet kavramı ile birlikte birçok kavram e-yönetişim, e-ticaret, e-Avrupa, e-demokrasi, e-imza, e-oylama vb. da elektronikleşmiştir. Bu oluş hali ise kavramların çok boyutlu olarak tartışılmasını zorunlu bir hale getirmiştir.

[1] Öğr. Gör., Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sevil.zengin88@gmail.com

Kamu yönetimi disiplininin toplumsal gerçeklik zeminine oturtulmasıyla birlikte e-devlet mekanizmasının içsel dinamikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle verimlilik/verimsizlik tartışması ışığında işletme pratiklerinin kamu yönetimine aktarılması ve bunun sonucu olarak da yeni kamu işletmeciliği anlayışının doğması e-devlet yaklaşımının maddi ve teknik temellerini oluşturmuştur. Yaygın olarak internet üzerinden kamu hizmetlerinin etkin bir sunumu olarak araçsallaşan elektronik devlet yapılanması, vatandaş odaklı bir devlet mekanizmasının da çarklarını işlevselleştirmiştir. Modern devlet anlayışı çerçevesinde ve günümüz koşullarında ise e-devlet portalları henüz küresel bir düzeye ulaşamamış olup yerel boyutunu stabilize etmektedir. Genel olarak bakıldığında ise e-devlet paradigmasının vatandaş-devlet ve devlet-devlet arasında iki yönlü ilişkiyi- hatta daha çok vatandaş odaklı- daha etkin, şeffaf, verimli, hızlı, sürekli, güçlü ve hesap verebilirliği yüksek bir sistem olarak algıladığı söylenebilir.

2. E-Devlet Akımı

İnternetin hayatımızı işgal etmesi ile başlayan süreçte her türlü kavramın ve yaşam dinamiklerinin elektronikleşmesi, mekanikleşmesi ve "www" ile tanımlanan kavramların ortaya çıkması, toplumu ve dolayısıyla her türden düzlemi bir dönüşüm sürecine getirmiştir. Sosyal bilimlerin araştırma nesnesini oluşturan çoğu kavram gibi elektronik devlet ya da e-devlet kavramının da tekil bir tanımı bulunmamakta olup farklı kaynaklarda değişik şekillerde tanımlanmıştır. Yorumlamadaki farklılıklara ve çeşitliliklere rağmen genel olarak bakıldığında ise bu tanımlarda e-devletin işleyişi ile ilgili vurguların olduğu ancak yapılanma sürecinde oluşabilecek problemlere değinilmediği söylenebilir. En genel çerçevedeki tanımında ise e-devlet: "Kamu hizmetlerinin, vatandaşlara, çalışanlara ve bütün iş ortaklarına Bilişim Teknolojileri aracılığıyla ulaşması ve bu grupların da oluşan hizmetlerden yararlanmalarını sağlayan bir organizasyon" şeklinde tanımlanmıştır. Benzer bir tanımda ise e-devlet: "Kamu hizmetlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak, etkileşimli bir biçimde çoklu kanallar üzerinden yurttaşlara, özel sektöre ve kamu kurum ve kuruluşlarına sunulmasıdır" (Çelikkol, 2008, s.25). E-devlet kavramının yapısal içeriğini belirleyen faktörler ise hukuki, bilişimsel, teknolojik ve eğitim altyapısını kapsamaktadır (Yaman, 2008, s.31). Tanımlamalar daha detaylı incelendiğinde e-devlet yapılanmasının özellikle 21. yüzyılda devletin dönüşmesi gereken bir yapı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bilgi teknolojilerinin dünyada yayılması ve gelişmesiyle birlikte düzenleyici devlet aygıtının da bu değişime göre kendini konumlandırması gerekmektedir. Devlet teşkilatının geleneksel hallerini terk edip kendini elektronikleştirmesi gerektirdiği vurgulanmaktadır (Yıldırım, 2006, s.61). E-devlet uygulamalarının ancak bu şekilde siyasal sistemi ve aynı zamanda kamu yönetimini daha şeffaf, demokratik, duyarlı ve etkin bir hale getireceği ve zincirin son halkası olarak da yurttaşlık bağlarını güçlendirici bir rol üstleneceği ileri sürülmüştür (Yıldırım, 2011, s.3).

Kamu yönetimini etkileyen uluslar arası örgütler de e-devletin yeni bir modern yönetim anlayışında kullanılması gereken önemli bir araç olduğunu dile getirmişlerdir. Haziran 2002'de Sevilla toplantısında "Herkes için bilişim toplumu" söylemiyle Avrupa Birliği de yeni "modern" yönetim düşününü destekleyici bir tavır sergilemiştir. Toplantıda belirlenen yol haritasında 2004 yılı sonu itibariyle tüm üye devletler, temel kamu hizmetlerini elektronik olarak erişilebilir hale getirmesini belirlemişlerdir. Bu bağlamda Amerika, Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya kıtasında bulunan birçok ülke e-devlet uygulaması sistemine geçmeye başlamıştır (Çelikkol, 2008, s.58). Türkiye'de süreç görece daha yavaş ilerlemesine karşılık

Başbakanlık Koordinasyonunda yürütülen e-Türkiye çalışması ve Kamu-Net Teknik Kurulu projelerinin, sürecin özellikle teknik ve hukuki boyutuna oldukça katkı sağladığı düşünülmektedir.

Yönetim biliminde verimlilik ve akılcılık ilkelerinin anlam ve içerik değiştirdiği ve artık yönetebilirliği örgütleyemez duruma gelmesiyle, özellikle Amerikan yönetim-örgüt kuramları katılımcılık ilkesi çerçevesinde demokrasi, hakkaniyet, sosyal adalet ve vatandaşlık kavramlarını hesaba katmaya başlamışlardır (Fişek, 2012, s.23). II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yeni dünya dinamiklerinin de etkisiyle sadece bilimsel düşünüş değil aynı zamanda yönetim yazını da statik modelleme süreçlerinden dinamik modelleme süreçlerine doğru bir adım atmıştır (Dikmen, 2013, s.186). Devletin yapısal temel öğelerinden biri olan kamu yönetimi de kuruluş ve işleyiş kurallarının sosyoekonomik ve sosyopolitik alandan beslenmesiyle oluşan dinamiklere göre kendini karşılıklı etkileşim içinde bulmuştur (Güler, 2005, s.15). E-devlet kavramının da gelişim evresinde dinamik modelleme süreçlerinin olduğu ve terminolojik olarak, esasen 90'lı yıllarda bilgi evresine geçiş ile sürecin başladığı söylenebilir. Ancak devlet örgütlenmelerinde programlama tarihi 1970'li yıllara kadar götürülebilir (Grönlund & Horan, 2004, s.714). Doğrusal, hiyerarşik ve tek yönlü geleneksel yapıların aksine e-devlet olgusu, doğrusal ve hiyerarşik olmayan ve 7/24 iki yönlü ilişki üzerinde inşa edilmiştir (West, 2011, s.16).

3. Yurttaş-Müşteri Bağlamında Yaklaşım

Yurttaşların devlet ile internet aracılığıyla iletişim kurduğu e-devlet düzleminde yurttaş girişimi özelinde "yeni bir sözleşme" kurulmuş bulunuyor (Thomas & Streib, 2003, s.85). Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi eserinde vurguladığı "*insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur*" (Rousseau, 2006, s.4) cümlesini günümüz ilişkisel boyutlarına taşıdığımızda hala geçerli bir söylem olduğunu ancak sadece bu sözleşmenin içeriğinin görece değiştiğini söylemek mümkündür. Yeni kurulan sözleşmede artık tarafların kim olduğu da belli olmamakla beraber bu belirsizlik durumunda vatandaşın kiminle iletişimde olduğu da eritilmiş bir haldedir. E-devlet söyleminin sloganlaştığı 7/24 hizmet anlayışında iki yönlü iletişimin bulanıklığıyla yurttaşın e-devlet sistemini bildiği ve bu sistemi kullanabileceği varsayımı üzerinden şekillenmiştir.

Kamu bürokrasinin elektronik ortama taşınmasıyla kamu hizmetlerinin sunumunda daha hızlı ve verimli olabileceği varsayımı da yatmaktadır. Geleneksel devlet yaklaşımda tamamen devlet odaklı bir durum sergilenmesine karşılık e-devlet yaklaşımı odak noktasına müşteri kavramını alarak bu doğrultuda bir yönetim anlayışı izlemektedir (Demirel, 2006, s.86):

Geleneksel Devlet Yaklaşımı	**E-Devlet Yaklaşımı**
Pasif Yurttaş	Aktif-Müşteri-Yurttaş
Kağıt Temelli İletişim	Elektronik İletişim
Yönetimin Veri Yüklemesi	Vatandaşın Veri Yüklemesi
Eleman Yanıtı	Otomatik Sesli Posta, Çağrı Merkezi vb.
Eleman Temelli Denetim Mekanizması	Otomatik Veri Güncellenmesiyle Denetim
Nakit Akışı- Çek	Elektronik Fon Transferi (EFT)
Tek Tip Hizmet	Kişiselleştirilmiş/Farklılaştırılmış Hizmet
Bölümlenmiş/Kesintili Hizmet	Bütünsel/Sürekli Hizmet
Yüksek İşlem Maliyetleri	Düşük İşlem Maliyetleri

Verimsiz Büyüme	Verimlilik Yönetimi
Tek Yönlü İletişim	Etkileşim
Kapalı Devlet	Açık Devlet

Hizmete ulaşımın kolaylaştırılması, eşit yararlanma, rüşvetin ortadan kaldırılması, bireysel katılımın artırılması, yönetişimi sağlayabilmesi, kurumların düzenli, hızlı, kesintisiz çalışması ve ihtiyaçlara hemen cevap verebilen bürokrasiden, kırtasiyecilikten uzak kamu yönetimi, hizmet kalitesinin iyileştirilerek hata oranının minimum düzeyde kalması, personel nitelik ve niceliğinin maksimize edilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, her talep edenin ulaşabilmesi, şeffaflığın sağlanabilmesi gibi neredeyse bütün olumlu özellikler E-devlet uygulamasına atfedilmiştir. Görüldüğü üzere e-devlet, bireyin olduğu her yerde kullanılmakta ve bu hedeflerin gerçekleşmesi, yönetimin hesap verebilirliğinin otomatik kontrolünde de etkili olacağı savunulmakta (Odabaş, 2004, s.90), bürokrasinin ve geleneksel devlet anlayışının aksi bir pozisyonuna yerleştirilmektedir. Devlet geçmişte olduğu gibi bugün de, özellikle yurttaşlık ilkesini araç olarak kullanan politikalarla niceliksel olarak çoğu insanı kapsayan ve sonraki nesillere de devredilebilen ortak yönlerin simge ve kaynaklarını oluşturmaya devam etmiştir (Poggi, 2011, s.263). Yurttaşlık haklarının ise özünün bu politikalara bağımlı olduğu düşünüldüğünde, hakların kullanımı esnasında yurttaşlar arasındaki eşitsizliğin e-devlet kapsamında telafi edilebileceği kuşkuludur. Algı yönetiminin bu şeklide her alana temas etmesi ve bir bütünlüğün içerisindeki çok seslilikten tek sese dönüşen devlet organizasyonu, çift yönlü ilişkiyi dolaylı olarak kendine göre işletmektedir. Müşteri bağlamında ele alınan yurttaş kavramında ise, işletme disiplini literatüründe bile farklı algılanışları olan müşteri kavramının hangi boyutunun yurttaşlık ile bağlantılı olduğu sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Müşteri, tüketici olarak incelendiğinde devletin konumunun nasıl değişeceği ya da müşteri kavramının modern pazarlama anlayışından daha önceki bir tarihsellikte ele alındığında devletin nasıl konumlanacağı literatürde "niş pazar"[1] niteliğindedir.

4. E-Devlet Biçimlenişinde Kamu Yönetimi

Günümüzde bilgi teknolojilerindeki hızlı değişim ve gelişim, dünyayı bir kabile haline getirmektedir. Değişimlerin ise hiçbiri ne tamamen ulusal, ne de ulusalar arası bir özellik taşımamaktadır. Dünyanın farklı ucundaki bir gelişme sadece çıktığı yeri değil başka yerleri de etkilemekte ve bilgiye ulaşım bu şekilde kolaylaşmaktadır. Türkiye'de ise yapılan beş yıllık kalkınma planlarında bilim ve teknolojiyle ilgili bilgilere yer verilmiş ama diğer ülke yapılanmalarına kıyasla gelişim pek sağlanamamıştır. Teknoloji transferinden üretimine geçişte bir ara aşama olan teknoloji özümsenmesi yapılamamış araştırma geliştirme hedeflerini, belirlenen hedeflere yöneltmede dinamik bir yapıya kavuşturma gerekliliği 5. beş yıllık kalkınma planında ancak dile getirilmiştir. 6. beş yıllık kalkınma planında bilimsel ve teknolojik gelişmeye ayrılan kaynakların az ve bu kaynakların kullanım etkinliğinin ise zayıf olduğu vurgulanmış, 7. beş yıllık kalkınma planında ise ar-ge (araştırma-geliştirme) faaliyetlerine ayrılan kaynağın GSYİH (gayri safi yurt içi hasıla) içindeki payının, AB ülkelerinde %2, ABD'de %2,8, Japonya'da %3 iken Türkiye'de %0.45 olduğu dile getirilmiştir.

[1] Benzer karakteristik ve ihtiyaçları olan, fakat bu ihtiyaçları tatmin edilmemiş küçük bir gruba farklılaştırılmış ve çok sayıda alternatifi bulunmayan ürünlerle hitap etme sürecidir.

8. beş yıllık kalkınma planında, Türkiye'nin internet hizmetlerinde gelişimi sağlayacak, özel sektörün ve kullanıcıların taleplerinin de dikkate alındığı ulusal politikalar geliştirileceğine vurgu yapılmış, kalkınma planları içinde ise sadece 9. beş yıllık kalkınma planında e-devlet uygulamasından bahsedilmiştir (Şeker & Şeker, 2009, s.12).

Kamu yönetiminin "dijital yönetime" dönüşmesinde e-devlet kavramının eklemlenmesinin rolü oldukça önemlidir. Tek taraflı ilişkinin çok taraflılığa evrilme sürecinde dijital sistemlerin kullanılması ve süreci bu tür sistemlerin kontrol etmesi (Zhiyuan, 2002, s.16) standartlaştırma altında bir farklılaştırmayı da içermektedir. E-devlet vizyonu ile hedeflenen amaç, kamusal işlemlerin yüksek oranda elektronik ortamlar üzerinde yapılmasıdır. Geleneksel kamu yönetiminde fiziki belgelerin değişimini ya da belirli yerlerde depolanmasını gerektiren iş süreçlerinin yerini e-devlette teknolojik uygulamalara devretmektedir (Odabaş, 2009, s.17). Geleneksel kamu idaresinden elektronik kamu hizmetine geçişle beraber özel ve gizli olarak değerlendirilenlerin dışında üretilen her türlü bilgi ve belgenin önemli bir kısmı kamunun erişimine açılmaktadır. Ancak yine de geleneksel belge saklama ve arşivleme zorunluluğu bu sistemde de nispeten geçerliliğini korumaktadır. Klasik devlet yapısının bütün unsurları ile yeniden düzenlendiği ve devlet hizmetlerinin görece etkin bir şekilde sunulduğu e-devlet modeli önemli bir fırsat olarak görülmektedir (Odabaş, 2009, s.25). İşletmecilik pratiklerinden de beslenen e-devlet sistemi, çıkış sebebi olarak ortaya atılan etkinlik, verimlilik ve etkililik kavramları ile bütünleştirilmiştir. Ancak bu kavramlar işletme literatürü açısından da hala sorunsallığını korumaktadır. Verimlilik/verimsizlik tartışması çözümsüzlüğünü korumakta bu bağlamda geliştirilen ve çözüm olarak sunulan her türlü teknik (Toplam Kalite Yönetimi, Kaizen, Yalın Üretim ve 6Sigma gibi) sadece teknik aksaklıkları kısmen çözmekte ancak temeli onaramamaktadır. Kamu yönetiminde yaşanan sorunlar işletme yönetiminde de yaşanmakta olup, bir alanın diğer alandan daha verimli işlediği kanısının tartışılabilir boyutu hala geçerli görülmektedir. Kuramsal ve tarihsel bir çerçeve çizildiğinde, e-devlet sisteminin olumladığı ya da kendini gösterdiği alanların net olmadığı ve bu durumda siyasal ve toplumsal düzlemin taşıdığı kavramlar değişkenlik ve geçişkenlik göstereceğinden her türlü çıkarımın kendi içerisinde bir öznelliği de barındıracağı söylenebilmektedir.

Sonuç Yerine Eleştiri

Kapitalist düzlemin kendine özgü içsel dinamiklerinin ve artık ürüne el koyma şeklinin dönüşümlenmesiyle, devlet kavramının da içeriği değiştirilmiş ve yeni olan her şey bu makineye entegre edilmiştir. E-devlet yapılanmasının, inceleme nesnesini ele alış biçimi tarihsel, ideolojik ya da mekânsal düzlemde bir değişkenlik içerse de temelde hala kişilik dışı bir öz taşımaktadır. Elektronikleştirdiklerimizden olan devlet, bürokrasinin yalnızca kırtasiyecilik yönünden şikâyet ederek kendini olumlaması, bürokrasinin bütünselliğini görmezden gelmesine yol açmaktadır. E-devlet uygulanmasında sadece sonuçlara bakılmış ancak bu yönetsel yapının içeriği ve neden olacağı ideolojik değişimlere dikkat edilmemiştir. Özellikle e-devlet sisteminin kamu politikası belirleme aracı olmaya doğru gideceği de bu çalışma çerçevesinde bir hipotez özelliğindedir. Vatandaş/yurttaş odaklı olarak işlediği varsayılan bu sistem, yine yönetenin kontrolünde ve onun sınırlarıyla işlemektedir. Bilginin ne kadarının kamuya açılacağına ve ne zaman, nasıl aktarılacağına ilişkin bilgi hala yöneten kısmın egemenliğindedir. Devlet, elektronik sistemleri kullanarak yurttaşı özelleştirmekten çok eşitlemesi ve bu bağlamda bir özgürleşim yaratması kendine daha az muhalif toplamasının da önünü açmıştır. Aynı zamanda teknolojinin bilinçli olarak henüz bazı yerlerde hala yaygın

olarak deneyimlenebilir bir halde olmaması da e-devletin zemininde yer alan "vatandaşın teknolojiyi eşit şekilde kullanabildiği varsayımı" bir paradoks üretmektedir. E-devlet sisteminin çıkış noktası ve kullandığı argümanlar görece bütünsellik taşısa da kamu yönetimi alanının meşrulaştığı alanlarda işletmecilik pratiklerini kutsaması analiz ölçeğinde bir sıkıntı yaratmaktadır. Türkiye bağlamında düşünüldüğünde ise e-devlet sisteminin henüz kamu yönetimi alanına yeterince nüfuz edememesi ve bilinirliğinin oluşturulamaması sebebiyle sadece teorik olarak varlığını sürdürmektedir. Bu sistem yine Türkiye için düşünüldüğünde özellikle sistemin gereksinim duyduğu altyapının (hukuki, teknolojik ve bilişimsel) hem kurumlar bazında hem de vatandaş ölçeğinde öncelikle oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

Çelikkol, Ö. (2008). Kamu Yönetiminde e-Devlet Yapılanması ve Türkiye İçin e-Devlet Model Önerisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye.

Demirel, D. (2006). E-Devlet ve Dünya Etkileri. *Sayıştay Dergisi, 61*,83-118.

Dikmen, A. (2013). *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan.* Ankara: Pratika Yayınları.

Fişek, K. (2012). *Yönetim.* Ankara: Kilit Yayınları.

Grönlund, A. & Horan, T. A. (2004). Introducing e-Gov: History, Definition, and Issues. *Communications of the Association for Information Systems, 15*, 713-729.

Güler, B. A. (2005). *Kamu Personeli Sistem ve Yönetim.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Norris, D. (2008). E-Government Research: Policy and Management. New York: Hershey, IGI Publications.

Odabaş, Ç. (2004). Stratejik Yönetim ve E-Devlet. *Sayıştay Dergisi, 55*, 83-94.

Odabaş, H. (2009). *E-Devlet Sürecinde Elektronik Belge Yönetimi.* İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Poggi, G. (2011). *Devlet Doğası Gelişimi ve Geleceği.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Rousseau, J. J. (2006). *Toplum Sözleşmesi.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şeker, N. & Şeker, G. (2009). E-Devlet Uygulamalarından İlsis'in Okul Yöneticileri Tarafından Değerlendirilmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi, 2*(2), 11-19.

Thomas, J. C. & Streib, G. (2003). The New Face of Government: Citizen-Initiated Contacts in the Era of E-Government. *Journal of Public Administration Research and Theory, 13*(1), 83-102.

West, D. M. (2011). E-Government and the Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes. *Blackwell Publishing, 64*(1), 15-27.

Yaman, D. (2008). Kamu Yönetiminde Elektronik Devlet Modeli ve İşletmelerin Vergi Tahsilatlarının Elektronik Ortamda Uygulanması: Ankara İli Örneği. (Yayınlanmamış

Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Yıldırım, H.; Kaplan, V.; Çakmak, T. & Üstün, C. C. (2006). *E- Devlet Başa.* Ankara: Macar Yayıncılık.

Yıldırım, M. (2011). *E-Devlet ve Yurttaş Odaklı Kamu Yönetimi.* Ankara: Nobel Yayınları.

Zhiyuan, F. (2002). E-Government in Digital Era: Concept, Practice, and Development. *International Journal of The Computer, The Internet, and Management, 10*(2), 1-22.

ALTERNATİF BİR KAMUSAL ALAN OLARAK EKŞİ SÖZLÜK ÜZERİNE ALIMLAMA ANALİZİ

Hande Aral[1]

Özet

Türkiye'nin dijitalleşme yolculuğunda, internetin kitlesel bir yapı kazanmaya başlaması 1996 yılına denk düşmektedir. Bu tarih aralığı aynı zamanda web'in sosyal hale gelmesinin de başlangıcı kabul edilmektedir. Şirin'in (2015) tespitine göre, 1999 yılında kurulan ve yaklaşık 70 bin yazarı olan Ekşi Sözlük adlı ağ ise sosyal medyanın Türkiye'deki ve dünyadaki ilk örneklerinden biri olarak karşımızdadır. Bu çalışma kapsamında, toplumsalda yerini Türkiye'nin ilk sosyal medya örneği olan Ekşi Sözlük'ün kullanıcıları (içerik üreticileri) tarafından hangi anlamlar ile okunduğu tartışması oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikli olarak, çevrimiçi bir sosyal ağ olarak Ekşi Sözlük'ün özelikleri ve iletişim unsurları mercek altına alınmaktadır. Ardından, bilginin oluşumunu farklı bir perspektiften okuyan Ekşi Sözlük dijital oluşumunun kullanıcıları olan suser'lar ile derinlemesine görüşme yöntemi ile bu dijital sözlüğe yönelik kullanım deneyimleri incelemeye alınmaktadır. Çalışmanın amacını, güncelde Türkiye'nin dijital platform kullanımında beşinci sırasında yer alan Ekşi Sözlük'ün kullanıcılar tarafından ne türden pratiklerle okuduğunu kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı perspektifinden incelemek oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, 25-35 yaş aralığında olan 10 Ekşi Sözlük yazarı ile derinlemesine görüşme yapılarak araştırmanın verileri toplanmaktadır. Son aşamada ise elde edilen verilerin vurguları doğrultusunda bir tartışma yürütülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekşi Sözlük, İnternet, Kamusal Alan, Alımlama Analizi, Yeni Medya*

1. Giriş

Bilinç, her dönem öznenin diğer özneler ile karşılaştığı, bir orta (karşılaşma) olarak var olagelmiştir. Birey ve toplum bir orta'nın, karşılaşma yeri ve birikimselliğin sonucudur. Eş olarak, bilim ve teknikle donatılmış fakat aynı zamanda tahribata uğramış olan iletişim dünyamızın onarılması yolunda da kuşkusuz ki bu tür kavramlara daha dramatik bir ihtiyaç söz konusudur: karşılaşmalar ve birbirini tanıyan özneler. Habermas'ın deyişi ile "reşit bir toplum" da kendini ancak bu biçimde ortaya koyabilecektir: "Bilimselleştirilmiş bir toplum, ancak bilim ve tekniğin insanların kafaları üzerinden yaşam pratiği ile uzlaştırılabildiği ölçüde, kendini reşit bir toplum olarak kurabilir" (Habermas, 2007, s. 106). Bilim böylelikle etten ve kemikten yapıya bürünecek, esas olan "anlam" oluşmaya başlayacaktır. Bu durumda şu soru akla gelmektedir: tekniğin olanaklarının an be an yeni üretimler oluşturduğu bu toplumsalda yeni medya ürünlerinin yaşam pratikleri ile ne denli uyum taşıdığını görebilmekteyiz? Reşit bir toplum olabilme umuduna ne ölçüde yaklaşabiliyoruz? Bu anlamda, siber kültür içerisinde suigeneris olarak niteleyebileceğimiz Türkiye'nin ilk sosyal medya örneği olan Ekşi Sözlük, güncel iletişim deneyimini ve toplumsal refleksleri yansıtması dolayısı ile bu konu hakkında irdelenmeye değer bir örnek oluşturmaktadır.

[1] Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya ve İletişim Bölümü, handearal@beykent.edu.tr

2. "Zeki Müren'in de sizi gördüğü" ortamdan bir izdüşüm

Küresel hiper-metin olarak bildiğimiz World Wide Web'in kurucusu Tim Berners Lee Web'in varlığını bizlere şöyle açıklamaktadır: "Web, teknik olmaktan çok, toplumsal bir yaratı. Onu teknik bir oyuncak olarak değil, toplumsal bir etki için tasarladım; insanların birlikte çalışmalarına yardımcı olması için. Web'in nihai hedefi, dünyadaki ağsal varoluşumuzu ayakta tutmak ve daha iyiye götürmektir" (akt. Himanen, Torvalds & Castells, 2005, s. 138). Bu noktada, 1999 yılında kuruluşu gerçekleşen Ekşi Sözlük Web 2,0'ın bir habercisi olarak bu ağsal varoluşta dikkatleri üzerine çekmektedir. Toplumsal bir etkinlik olarak niteleyebileceğimiz Ekşi Sözlük, tekniğin yaşam pratiği ile uzlaştığı ve eşzamanlı olarak yaşam pratiğini de ortak iyi'nin yönünde dönüştürebilme potansiyeline sahip bir oluşumdur. Kuruluşundan bu yana, sözlük yazarlarının tanımlaması ile pek çok "sözlük klonu"na esin kaynağı oluşturmuştur ancak bir biçimde kullanışlılığı ve okunurluğu en yoğun tek sözlük olarak siber uzamda yerini almıştır.

Şu durumda, Ekşi Sözlük'ü popüler kılan, üzerinde netnografik bir çalışma yapma gereği doğuran şey nedir? Aslında toplumsal iklimin dinamiklerini, zeitgeist'ını tam da bu araçların ürettiği ve üretmediği anlamların dolayımı ile okuyabilmekteyiz. Aymaz'ın (2016) deyişi ile: "dönemin ruhunu ele veren konuşma araçlarının eleştirel incelemesi, ilgili dönemin bir otopsisidir". Muhalefet etme eyleminin önünün tıkandığı sosyal atmosferde alternatif doğruların kendine yer bulabildiği bir mekân olan Sözlük, reklam ve ticari değerler doğrultusunda her ne kadar tavır değiştirmiş ve topluluğa zarar vermiş olsa da Uçkan'ın (2012) ifadesi ile "içinden çıktıkları toplumu en geniş çeşitliliği içinde yansıtan bir mikro kozmos" olma niteliğini halen koruyabilmektedir. Ekşi Sözlük'ün siber kültür içinde bu denli geniş ölçüde söz sahibi olmasının sebebini Sözlük'ün kurucusu Sedat Kapanoğlu (2011, s.140) daha çok eleştirel düşünce ikliminin mümkünlüğü doğrultusunda açıklamaktadır;

> *Yurtdışında fikir ifade özgürlüğünün bir ayrıcalık ya da ihsan olmaması. Türkiye eleştiriye hazımsız, çarpık hukuki yapısı, baskıcı toplumu ve darbeden kalma apolitikliğinden dolayı bu tür bir siteden çok daha fazla fayda elde ediyor.*

Bu anlamda, Ekşi Sözlük'ün topluma özgü kabul ve değişimleri izlemede güncel bir saha olabileceğini ifade etmek de mümkündür. En çok ziyaret edilen platformlar sıralamasında, 2005 yılında Türkiye'nin en çok ziyaret edilen web sitelerinde 16. sırayı alan Sözlük, 2016 verilerine göre 6. sırada yer almaktadır.

Sözlüğün ne'liğini toplumsal ipuçlarından oluşan ve sonsuz çağrışıma yer veren bir ağ olması oluşturmaktadır. Bu ağda, "kavram ve konsept sınırlaması olmaksızın, herhangi bir konu, durum ya da kişi ile ilgili bilgi, haber ve yorum niteliği taşıyan ifadeler" (Gürel & Yakın, 2007, s. 204) sürekli olarak güncellenmektedir. Geleneksel medya metinlerinin kaderi olan "son" burada işlememektedir. Kullanıcı türevli içerik üretiminin ilk örneklerinden olması ise en özgün tarafını oluşturmaktadır. Sitenin sol çerçevesinde bulunan gündem başlıklarının yazarlar (suserlar) tarafınca belirlenmesi ve bu sırada anonim olma hali ve dolayısıyla norm ve değerlerin çizdiği sınırların görece az olması ve çeşitliliğe izin vermesi, sözlüğün gücünü ortaya çıkarmasına imkân sağlamaktadır. Oluşumun bir diğer karakteristiğini ise farklılıklara toleransın hızla düştüğü toplumsallıkta eleştirel düşünce yükümlülüğünü kurumsallaştırmada

bir parça rolünün olması oluşturmaktadır. Kurucu Kapanoğlu da (2011) sözlüğün genel tavrını "doğrunun otoritesi okurdur" şeklinde açıklayarak bu özelliğine vurgu yapmaktadır.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Ekşi Sözlük'ün en güçlü yönlerinden biri "etkileşimlilik" olması nedeniyle, izleyici aktifliğini/etkinliğini temel kavram olarak alan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı makalenin benimsediği kuramsal yaklaşımı oluşturmaktadır. Temel amaç, bu sosyal oluşumun üreticilerinin (suser) kullanım motivelerini betimleme yoluna giderek bir anlam haritası oluşturmaktır. Belirlenen kullanım pratikleri, saha görüşmeleri neticesinde öne çıkmış olan başlıklardır.

3. Alternatif gündem belirleme ve gündem takip aracı olarak Ekşi Sözlük

Medya etkilerinin ilk basamağını, ağırlıklı olarak bilişsel düzeydeki etkileri konu alan gündem belirleme yaklaşımı oluşturmakta ve bir sonraki adımda ise kamuoyu oluşturma gücü karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye, RSF (2016) raporu verilerine göre, basın özgürlüğü sıralamasında 180 ülke arasında 151.sıradadır. Medya çalışanları ise yoğun baskı ve siyasi mekanizmalar arasında mesleki performans göstermektedir. Dolayısı ile toplum gerçekliğinden kopuk suni gündem başlıkları medyada yer bulabilmektedir. Toplumsal muhalefetin sürekli baskılandığı bu iklimde ise anonimlik ve kendi içeriğini kendin kurma hakkı daha değerli hale gelmektedir. Bu aşamada, Ekşi Sözlük, gündem başlıklarının içerik üreticilerinin yorum analizi çerçevesinde takip edilebildiği ve ana akım medyanın çerçeve dışı tuttuğu sosyal vakaların gündem başlığı olabildiği bir platform olma özelliği ile öne çıkmaktadır. Görüşmeci 3'ün bir örneği ile açıklarsak;

> *Ekşi yazarları olarak Gezi zamanı Vali Mutlu ile görüşmeye gittik. 3 saat kadar sürdü ve görüşmenin ses kaydını aldım. Hemen bitiminde ses kaydının deşifresini yapıp Sözlük'te yayınladım. Ve orada Vali Mutlu bize, haberlerde çıkan Kabataş olayındaki mobese görüntülerinin olmadığını açıkladı. Ekşi'de bunu yayınlamam ile durum yayıldı. Ben bunu twitter da yazsam kimsenin umurunda olmayacaktı. Ekşi'de paylaştığım metni gazeteler internet sitelerinde yayınladılar.*

4. "Kutsal bilgi kaynağı" olarak Ekşi Sözlük

Ekşi Sözlük, ilkesini "aramaya inanmak" olarak sloganlaştırmıştır. Arama yapan kullanıcıları ilgili sitelere yönlendiren yapısı, sayısız linke metinler arası bağlanabilme özelliği ve yazarların sınırsız konseptte içerik üretmesine koşut olarak 17 yıllık büyük bir arşiv meydana gelmiştir. Bununla beraber, toplumsalın küçük bir yansıması olduğu bilgisi de bir kefede durmaktadır; özellikle din, dil, ırk başlıklarında nesnel bilgiden kolaylıkla uzaklaşılabildiği gözlenmektedir. Literatür değerlendirildiğinde nefret söylemi çalışmalarının bu saha üzerinden yoğun bir veriye ulaşabildiği sonucu da bu bilgiyi destekler nitelikte olmaktadır. Görüşmeci 5 bu konuya ilişkin durumu;

> *Bir anlamda Google'ın elekten geçirilmiş, filtrelenmiş hali. Bir ürün satın alacaksam, bir film izleyeceksem objektif bir arama motoru olarak buluyorum Sözlük'ü. Fakat tarihsel bir arama yapacaksam tarafsız bilgiden kolaylıkla uzak düşüldüğünü görüyorum. Ermeni kimliğimle ilgili içeriklerde özellikle karşılaşıyorum.*

şeklinde bir açıklama ile desteklemektedir.

5. Bir alt kültür mecrası olarak Ekşi Sözlük

Alt kültür, popüler ve genel kabul görmüş kültür dışında kalarak, kendine özgü bir yaşam ve söyleyiş tarzı benimsemiş yaşayış biçimi etkinliklerinden oluşmaktadır. Bu noktada sosyal karşılaşmalar alanı olarak Ekşi Sözlük'ü bir alt kültür biçimi olarak okuyabilmekteyiz. Kendine özgü ruhu ve dili "klonlarından" farklılaşmasını ve hâkim kültürden ayrışmasını güçlü bir biçimde sağlamaktadır. Ancak, son yıllarında bu dengede değişim baş göstermiş olup; internetin ticari dönüşümüne ve siyasi karar mekanizmalarına daha yoğun kapılarak hâkim kültür ile yakınlaşma yoluna gidilmiştir. Görüşmeci 1, dönüşümü şu şekilde ifade etmektedir;

> *Bir parça aykırı olan, söylenmeyeni söylenebilir kılan (anonimliğin de katkısı ile) alternatif bir kültür ortamıydı burası. İlgi alanım ve işim gereği teknoloji başlıklarını takip ediyorum. Hem teknik bilgi hem alternatif müzik ve kültür ortamı olarak öykündüğüm, rol-model aldığım insanlarla dolu bir cemaatti bir zamanlar burası. Bir kültür çekimi duyuyordum, onu taşımak aynı zamanda bir rozet, bir unvan gibi oluyordu.*

6. Toplumsal bellek aracı olarak Ekşi Sözlük

Toplumsal bellek, "bireylerin kendilerinin deneyimlemedikleri ancak kültürel yapıntılardan (artefact) öğrendikleri geçmiş bilgisi" olarak tanımlanmaktadır (Schudson, 1997, s. 348). Bu noktada, hafızanın "sosyal olarak dolayımlanma" niteliği öne çıkmaktadır. Ve şüphesiz diyebiliriz ki, bir kültürel yapıntı olarak medya hafızanın dolayımsal bir etkinlik olarak inşa edilmesinde önemli bir aktör olarak sahnededir ve rolünü hafızanın inşası sürecinde geçmişle yüzleşmeyi dışlayarak, unutturucu pratikleri ise öne çıkararak oynamaktadır. Bu noktada, Ekşi, resmi tarih anlatısından ayrılarak, sosyo-kültürel yapıya ilişkin yok sayılan toplumsal ipuçlarını deşifre etme ve tartışmada alternatif bir platform olmaktadır. 31 Mayıs 2016 tarihinde Sözlük'e getirilen "tarihte bugün" özelliği ile de toplumsal konu ve kavramlara ilişkin geçmiş olarak addedilen gündem başlıklarına geri dönebilme, hafızanın reflekslerini takip edebilme daha da olanaklı hale gelmiştir. Geçmişin dil vasıtası ile her an yeniden kurulabildiğini ve anlatıda her zaman eklemeler ve çıkarmalar yapılabildiğini göz önünde bulundurursak, alternatif bir kamusal alan olarak Ekşi Sözlük, deneyimleri "ortak iyi" yolunda yeniden kurmada bir potansiyel barındırmaktadır. Nihayetinde, toplumsal bellek süreksizdir ve anlatılma eylemine bağlıdır (Santos'tan akt. İnce, 2010, s. 17). Sözlük'ün işaret ettiği bu özelliğe eş olarak Görüşmeci, 3 şu deneyimini paylaşmaktadır;

> *Galatasaray-Fenerbahçe play-off maçına gitmiştim ve bitiminde olaylar çıkmıştı. Hiçbir saldırganlık göstermezken polis geldi ve biber gazı sıktı. Küçük çocuklar da aramızdaydı ve bir yandan onları korumaya çalışıyorduk. Ve hemen ana akımda yazılacak şeyleri ve olayların kaydedilme biçiminin bizim doğrumuz olmayacağını bildiğim için, Ekşi'ye girip birinci ağızdan olan biteni anlatmıştım. Medyanın ve otorite olanın gördüğü biçimi ile değil, bizlerin gördüğü biçimi ile.*

7. Alternatif bir kamusal alan olarak Ekşi Sözlük

Antik Yunan'a dek uzanan kamusal alan düşüncesi, Castells'in (2013, s. 621) "ağ toplumu" olarak adlandırdığı dönemde ve bilgi - iletişim teknolojilerinde sıçramaların sağladığı imkânlılıklar ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu anlamda yeni medya platformları ve kamusal alan oluşturma potansiyelleri tartışmaların yeni odağı olmuş durumdadır. Bu konuya ilişkin Habermas'ın (2004, s. 95) kamusal alan kavramını göz önünde bulundurabiliriz: "Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur". Bu yönü ile Ekşi Sözlük, bu varlığın siber uzamdaki bir parçası olmaktadır. Genel yapısı itibari ile internet, bir yönü ile her ne kadar Castells'in (2013, s. 119) "enformasyonel kapitalizm" olarak ifade ettiği sermaye varlığına ve küresel ticaret ağlarına referans gösteren bir yapılanma olsa da Ekşi Sözlük, toplumsal söylem imkânlarını genişletme potansiyeli, kamu gündemi üzerine baskı oluşturabilme gücü özellikleri ile alternatif kamusal alan oluşumunda bir katkıya sahip olmaktadır. Bununla birlikte Sözlük'ün ülkenin ihtiyaç duyduğu aktivizm alanını daha fazla ön planda tutarak bir kez daha varlığını sorgulaması gerektiği de bir diğer gerçek olarak kendini hissettirmektedir. Görüşmeci 9, bu gerekliliği şu şekilde belirtmektedir;

> *Ekşi Sözlük, itina ile çıkarılan bir dergi gibi toplumu dönüştürmeye aday bir mecra iken, toplum dönüşmedikçe dönüşmeyecek, dönüştürülmesi çok zor olan bir mecra haline geldi. Toplumsal atmosferimiz de tabi bunda oldukça belirleyici oldu. Bir kamusal alan fakat nitelikli tartışmanın yapılabilmesindeki sıkıntıların önüne geçilebilmeli öncelikle. Sözlük bu ülkenin ihtiyaç duyduğu aktivizm alanı olma potansiyelini barındırıyor, kolektif iyi yönünde dönüştürülmeli.*

8. Dijital reklam mecrası olarak Ekşi Sözlük

İmaj ve görünümlerin olağanüstü yükselişine tanıklık ettiğimiz çağımızda reklamlar ve işgal biçimleri de önü alınamaz bir konuma gelmiştir. Öyle ki alternatif bir kültür alanı olarak popüler olana muhalif duruş ile hikâyesine başlayan Ekşi Sözlük de kapitalizm modelinden ayrı kalmayı başaramamıştır. Sermaye ve kar merkezlilik ile eklemlenmiş ve buna koşut olarak da içerik üreticileri (yazarlar) ve okuyuculardan tepki ve bazen de eylemlerle yanıt almıştır. "28 Şubat 2016 Sözlük Direnişi" olarak sözlük hafızasında yer alan olay büyük ölçüde bu gidişata bir tepki olarak büyümüştür ve 800 sözlük yazarının entry'lerini silmesi ile sonlanmıştır. Buna ek olarak, bazı firmaların adına kullanıcı hesaplarının açıldığı ve tanıtım faaliyetlerinin yürütüldüğü, desteklendiği de bilinmektedir. Bu anlamda, Sözlük'ün kamusal sorumluluğu da zarar görmektedir. Görüşmeci 4, bu konuyu "Sözlük önceden herkesin oyun alanıydı şimdi ise adeta yüksek fiyatlı bir lunaparka dönüştü" şeklinde özetlemektedir. Sözlük'ün kurucusu Kapanoğlu ise bu değişimi onaylamaktan geri durmamıştır;

> *Daha önce farklı para kazanma modelleri denemiştim. Mesela bu kupaları (elinde çay içtiği, üzerinde ekşisözlük yazan kupayı gösteriyor) satıp zengin olacaktım. 500 adet yaptık, 300'ü elimizde (gülüyor). Bardakla, ıvır zıvır satmakla olmuyormuş. Reklam maalesef çok kazandırıyormuş. Benim ilk tercihim hiçbir zaman reklam olmadı. Çünkü sırtınızı reklama bağladığınızda otomatikman bu kapitalist düzende başka şirketlere muhtaç durumda kalıyorsunuz. Bu, sözlüğe biçtiğim bağımsız duruşu etkileyen bir şey* (Döndaş, 2009).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, toplumsalda yerini Türkiye'nin ilk sosyal medya örneği olan Ekşi Sözlük'ün kullanıcıları (yazarları) tarafından hangi anlamlar ile okunduğu tartışmasının izi sürülmüştür. Sözlük, toplumsal öznelerin karşılaştığı, bilim ve teknik yaratımların yaşam pratikleri üzerinden uzlaştığı bir çevrimiçi ortam olarak varlığını sürdürmektedir. Bu anlamda toplumsal refleksleri yansıtmada "ilgili dönemin otopsisi" olmayı temsil etmektedir. Derinlemesine görüşmeler göstermektedir ki Sözlük, hem bir aktivizm alanı ve alternatif kültür yapısı özelliği hem de son dönemde ticari ve siyasi mekanizmalar ile kurduğu dengenin yıkıcılığının deneyimlendiği bir nitelik göstermektedir. Eylemlerinin yönünün ise kolektif olanın iyi'si yönünde dönüştürülmesi beklenmektedir. Tüm bunlarla birlikte, çeşitlilikleri yansıtmada bir mikrokozmos olma özelliği onu irdelenmeye değer bir örnek kılmaktadır. Kullanım pratiklerini değerlendirme neticesinde diyebiliriz ki Ekşi Sözlük, alternatif gündem belirleme ve gündem takip aracı, arama motoru, bir alt kültür mecrası, toplumsal bellek aracı ve alternatif kamusal alan olma niteliklerini sorgulanmaya ve dönüştürülmeye açık bir biçimde sürdürmektedir.

Kaynakça

Castells, M. (2013). *Ağ Toplumunun Yükselişi Birinci Cilt* (3.baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Döndaş, İ. (2009). Ekşi Sözlük Microsoft'tan Çok Daha Fazla Kazandırdı. http://www.gazeteciler.com/haber/eki-szlk-microsofttan-ok-daha-fazla-kazandrd/166117 (erişim: 16.11.2016).

Gürel, E. & Yakın, M. (2007). Ekşi Sözlük: Postmodern Elektronik Kültür. *Selçuk İletişim* (4), 204-219.

Habermas, J. (2007). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim.* (çev.) Mustafa Tüzel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Habermas, J. (2004). "Kamusal Alan". Meral Özbek (Ed.) *Kamusal Alan* İçinde (ss. 95-102), İstanbul: Hil Yayınları.

Himanen, P.; Torvalds L. & Castells, M. (2005). *Hacker Etiği.* (çev.) Şebnem Kaptan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İnce, G. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. *Kültür ve İletişim Dergisi, 13* (1), 9-29.

Kapanoğlu, S. (2011). Etkileşimli Tematik Sözlükler ve Sosyal Medya. *Bilişim Dergisi, 140* (40), 29-35.

Şirin, Ç. (2015). Dünyanın İlk Sosyal Medyası Ekşi Sözlük'tü. http://www.radikal.com.tr/yenisoz/dunyanin-ilk-sosyal-medyasi-eksi-sozluktu-1324094/ (erişim: 04.05.2016)

Uçkan, Ö. (2012). Sözlükler: Türkiye'de İnternet Kültürünün Vazgeçilmesi. *Bilişim Dergisi, 140* (40), 21-27.

BİR SOSYAL POLİTİKA SÖYLEMİ OLARAK KIRILGAN/DEZAVANTAJLI/RİSKLİ GRUPLAR

Elif Elçi Çarıkcı[1] *Ayşe Gündüz Hoşgör*[2] *Helga Rittersberger-Tılıç*[3]

Özet

Eşitsizlikler sosyal politikanın temel araştırma alanını oluşturmaktadır. Mevcut yazında eşitsizliklerin; 1980 öncesi sınıf analizi üzerinden incelendiği görülürken, 1990 larda yoksulluk ve nüfus grupları üzerinden analiz edildiği görülmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde sosyal politikada odağın kırılgan veya dezavantajlı veya riskli gruplar söylemleri ile ifade edilen gruplar üzerine olduğu söylenebilir.

Söylemler politiktir ve söylemlerin kurgusu; gerçekliğin inşasında ve inşa edilen gerçeğe yönelik politikaların oluşturulmasında oldukça önemli bir konumdadır. Sosyal politika alanında kullanılan söylemler eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amacını ortaya koyarken diğer taraftan eşitsizliklerin yeniden üretimine de katkıda bulunuyor olabilirler.

Bu çalışma, Türkiye'de kırılgan, riskli, dezavantajlı gruplar söylemlerinin sosyal politika alanında ortaya çıkışı ve kullanımını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın analizi Michel Foucault'nun yönetimsellik kavramsallaştırması üzerinden, 1996 yılı sonrasındaki ulusal sosyal politika ve kalkınma metinleri analiz edilerek gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kırılganlık, dezavantaj, risk, neoliberalizm, yönetimsellik*

1. Giriş ve Araştırma Sorusu

Kırılganlık/dezavantaj/risk kavramları 19. yüzyılın başından beri farklı alanlarda ve literatürlerde kullanılmıştır. Özellikle risk kavramını sağlık alanında, dezavantajlılık kavramını yoksulluk çalışmalarında, kırılganlık kavramını da çevre çalışmalarında görebiliyoruz. Bu çalışmada ele alınan kavramsallaştırma; 1990'lardan itibaren görünür olan ve 2000'lerden itibaren sosyal politikaların merkezinde yer alan, hedef kitleler belirlenirken veya ifade edilirken kullanılan sosyal kırılganlık/dezavantaj/risk kavramlarıdır. Bu üç kavram yaygın kullanımlarına rağmen üzerinde uzlaşı sağlanamamış, birbiri yerine kullanılan, geçişken kavramlardır. Ama genel anlamda bireylerin/grupların maruz kaldığı sosyal eşitsizlikleri, koşulları, (özellikleri) karakteristikleri ifade etmektedirler. Bu çalışma, Türkiye'de kırılgan, riskli, dezavantajlı gruplar söylemlerinin sosyal politika alanında ortaya çıkışı ve kullanımını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın cevap aradığı araştırma sorusu; kırılgan, riskli, dezavantajlı gruplar söylemlerinin Türkiye'de Ulusal Politika metinlerinde nasıl kullanıldığıdır.

[1] Doktor, elifelcicarikci@gmail.com
[2] Prof.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, hosgor@metu.edu.tr
[3] Prof.Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, helgat@metu.edu.tr

2. Yöntem

Çalışmada önce teorik olarak bu kavramların sosyal politika içinde nasıl konumlandırıldığı ve daha sonra da Türkiye'de bu söylemin yolcuğunu; 1996'den günümüze kalkınma planları, Sağlık-Eğitim-Çalışma ve Sosyal Güvenlik ve Aile ve Sosyal Politikalar bakanlıklarının ulusal politika dokümanları üzerinden bir söylem analizi ile tartışılacaktır.

Çalışmanın analizi Michel Foucault'nın yönetimsellik kavramsallaştırması üzerinden gerçekleştirilmektedir. Çalışma, Michel Foucault'nun yönetimsellik kavramsallaştırmasının sosyal politika alanında kullanılması ve sosyal politikadaki söylemlerin sosyal politikanın dönüşümüne etkisini göstermesi açısından önemlidir.

3. Neoliberalizm ve Sosyal Politika

1960'lara kadar sosyal politikaların sınıf eksenli olduğu görülürken, ikinci dünya savaşı sonrası altı çağını yaşayan sosyal politikada 1960'larda yeni boyutların devreye girdiği ve sosyal politikanın dönüştüğü görülmektedir. 1960'lardan itibaren artık sosyal politika sadece sınıf eksenli değildir, cinsiyet etnisite gibi alanlar da sosyal politikanın çalışma alanına dahil olmuştur. 1970 lerde yaşanan krizle ve güçlenen neoliberalizm ile birlikte sosyal politikada tekrar bir dönüşümden bahsetmek mümkündür (Çelik, 2014).

Foucault'ya göre Neoliberalizm ile insan ve nüfus grubu yönetimin hedefi haline gelmektedir ve bu hedef 'governmentality' yani yönetimsellik ile işler. Taktik, prosedür hesap bütünü olan ve birden fazla merkez ve güç odağına sahip olduğu öne sürülen bu sistem merkezinde risk/ kırılganlık/ dezavantajlı olma söylemini barındırmaktadır (Foucault vd., 1991). Michel Foucault risk ve kırılganlık söyleminin neoliberal düzenin işleyişini sürdürmek için nüfus gruplarını kontrol için inşa edilmiş bir araç olduğunu öne sürüyor. Diğer bir deyişle neoliberal düzenin işleyişine engel olabilecek grupların kontrolünü sağlamak için (Mistzal, 2011).

Aynı şekilde Wilkinson (2010) risk kavramının sosyal problemleri etiketlemek, belirli düşünce tiplerini anlatmak, yeni sosyal politika alanları ortaya çıkarmak ve politika hedefleri belirlemek amacıyla kullanıldığını iddia etmektedir. Risk kavramı ile ilişkili kırılganlık söyleminin de kişiyi/grubu aciz, yardıma ihtiyaç duyan, teknik sorunları olan ve ancak uzmanlar yardımı ile bir şeyler yapabilecek bir grup haline getirdiği ifade edilmektedir. Dolayısı ile eşitsizliklere maruz kalan ve kırılgan/dezavantajlı/riskli diye adlandırılan grupların sorunlarının temel eşitsizliklerden uzaklaştırılarak, normalleştirilerek ve parçalara ayrılarak daha geniş politik alandan çıkarılma eğiliminde olduğu söylenebilir. Ki bu da aslında gözetim ve kontrol için yapılan faaliyetleri meşrulaştırmakta, hem kişileri regule etmekte hem de kişilere kendilerini nasıl regule edeceklerini öğretmektedir.

Foucauldyan bir bakış açısıyla baktığımızda dildeki dönüşüm politikalarda dönüşüme yol açmaktadır. Bu da söylemlerin ekonomi politik okumasına kafa yormayı, ideoloji ve pratikler arasında ilişki kurmayı, pek çok aktörün rolünü değerlendirmeyi gerektirmektedir. Diğer taraftan da tartışmayı Türkiye özelinde yapmak isterken, bunu küresel ekonomi politikten ve küresel aktörlerden bağımsız yürütemeyeceğimizi ifade etmek gereklidir. Bu noktada sosyal politika alanındaki söylem analizini yönetimsellik ile operasyonelleştirmek faydalı olacaktır.

Kırılgan/dezavantajlı/riskli grup söylemlerinin inşasında iki önemli olay bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ulrich Beck'in risk toplumu üzerinden yürüyen belirsizlikler tartışmaları. İkincisi de Dünya Bankası'nın Sosyal Risk Yönetimi sistemidir. Beck içinde bulunduğumuz

risk toplumunu, tehlikeleri saptama, sınırlama ve yönetme ile karakterize etmektedir (Beck, 1992). Beck'in teorik tartışmalarının pratiğe önemli yansımalarından biri, Dünya Bankası'nın 2000 yılında lanse ettiği Sosyal Risk Yönetimi sistemidir. Bu sistem Dünya Bankası tarafından yoksullukla mücadele için yeni bir araç olarak tanımlanmış, hem risklerin önceden öngörülüp önlenmesi hem de risk oluştuktan sonra onunla mücadele edilmesini içeren bir sistem olarak ülkelere sunulmuştur. Bu sistem ile riskler ve kırılgan grupların tespiti, onlara yönelik çalışmalar öngörülmektedir (Dünya Bankası Sosyal Koruma Birimi, 2000).

Türkiye'de 2001 krizi sonrası Sosyal Riski Azaltma Projesini uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda ekonomik krizin yoksullar üzerindeki etkisinin azaltılması ve yoksulların gelecekte benzer durumlarla karşılaştıklarında başa çıkmalarına destek olunması hedeflenmiştir. Türkiye'de uygulanan sosyal riski azaltma projesine yönelik yapılan eleştiriler projeyi yönetimsellik mekanizmasının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Proje ile yoksulluğun ortadan kaldırılmasından çok, yoksulluğun yönetilmesi, yoksulların kendi durumlarından sorumlu ve risklerle mücadele etmesi gereken öznelere dönüştürüldüğü gibi eleştiriler bulunmaktadır (Yılmaz-Şener, 2010).

4. Bulgular

Sosyal Riski Azaltma projesinin uygulamaya geçmesinde de gördüğümüz gibi Türkiye'nin uluslararası kuruluşların sistemlerini, kavramlarını yapılan teknik ve mali işbirliği anlaşmaları sonucunda kullandığını, sahiplendiği söylenebilir. Bu noktada Türkiye'de sosyal politika alanında dezavantajlı/kırılgan/riskli gruplar söyleminin kullanımına daha yakından bakabiliriz. Bu kapsamda öncelikle 7.8.9. ve 10. kalkınma planlarına ve sonra da yine aynı dönemde sosyal politika alanındaki temel bakanlıkların (Milli Eğitim, Sağlık, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Aile ve Sosyal Politikalar) ulusal veya stratejik planlarında söylem analizi yapılmıştır.

Sosyal politikada Dünyada Kırılgan/dezavantajlı/riskli gruplar söyleminin 1990 ların başında ortaya çıktığını hatırlayarak, Türkiye'de de 1996-2000 yıllarını kapsayan yedinci 5 yıllık kalkınma planında ilk kez risk grupları kavramını görüyoruz. Yedinci beş yıllık kalkınma planının pek çok yerinde farklı nüfus grupları hedef olarak belirtilirken, sosyal güvenlik reformu altında yaşlı, özürlü ve özel ilgiye muhtaç kişiler risk grupları olarak ifade edilmektedir. Dokümanda özel ilgiye muhtaç olan veya diğer risk grupları olarak belirtilen grupların kim olduğuna dair ayrı bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak görülmektedir ki bu gruplar, sosyal güvenlik hizmetlerin erişemeyen ve erişmesi hedeflenen gruplar olarak ifade edilmektedir. Bu amaçla bir sosyal yardım ve hizmet kurumu oluşturulması ifade edilmiştir. Yine aynı bölümde yaşlılık karşılaşılacak bir risk olarak ifade edilmektedir. Bu kurgu, yaşlılık veya farklı bir sebeple çalışma hayatının dışında kalan kişilerin riskli grup olarak adlandırılmasını ve onlara yönelik müdahalelerin meşruiyetini sağlamaktadır.

> *Geniş anlamda sosyal güvenlik anlayışı çerçevesinde yaşlı, özürlü, özel ilgiye muhtaç ve diğer risk gruplarına yönelik hizmetlerin süratle geliştirilebilmesi amacıyla, öncelikle kamunun üstlendiği her türlü sosyal yardım ve hizmetin düzenlenmesi ve idaresinden sorumlu bir Sosyal Yardım ve Hizmet Kurumu oluşturulacak* (DPT, 1996, s. 115).

2001-5 yıllarını kapsayan sekizinci beş yıllık kalkınma planına geldiğimizde risk grupları söylemi yine karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda 7. Planda sosyal hizmetlere ve yardımlara

erişmesi için hedeflenen riskli gruplar olan yaşlı ve özürlülere, çocuklar ve yoksullar da eklenmiştir. Yine bir sosyal yardım ve hizmet kurumu oluşturulması ifade edilmiştir.

> *Çocuk, yaşlı, özürlü, özel ilgiye muhtaç, yoksul ve diğer risk gruplarına yönelik sosyal hizmet ve yardımların geliştirilebilmesi amacıyla, kamuya ait her türlü, sosyal hizmet ve yardım programının düzenlenmesi, idaresi ve koordinasyonundan sorumlu yeni bir kurumsal yapılanma oluşturulacaktır* (DPT, 2000, s. 112).

2007-13 yıllarını kapsayan dokuzuncu kalkınma planına baktığımızda risk kavramı hala kullanımdadır bu metinde. Diğer taraftan dezavantajlı gruplar kavramı ile ilk kez ulusal bir metinde karşılaşmış oluruz. Metnin sektör sektör mevcut durumu anlatan bölümlerinde pek çok nüfus grubundan dezavantajlı kesimler diye bahsedilmektedir. Önceki planlarda olduğu gibi işgücü politikaları bağlamında işsizler, özürlüler, kadınlar ve gençlerin dezavantajlı grup olarak tanımladığı ve bu grupların iş bulmasına yönelik çalışmalar yapılacağı ifade edilmektedir. Bu planda dikkat çeken bölüm Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele bölümüdür. Bu bölümde yoksulluk ve sosyal dışlanma birer risk olarak ifade edilmiş, bu riske maruz kalan kesimler dezavantajlı olarak tanımlanmış ve onların ekonomik, sosyal ve siyasi hayata katılımlarına yönelik çalışmalar yapılacağı, hizmetlere erişimlerinin (eğitim, sağlık, barınma, istihdam) sağlanacağı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda da dezavantajlı gruplar olarak özürlüler, yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve göç edenler ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken konu sadece dezavantajlı gruplar söyleminin kullanımı değil aynı zamanda da bu gruplara yönelik eşitlikçi perspektiften hedefler koyulmasıdır. Bu, grupların ekonomik, sosyal ve siyasal hayata katılımları hedefidir. Bu kullanımı olumlu değerlendirip bir dönüşümün de habercisi olarak alabiliriz ama bunun gerçekleşmesi için söylemin sosyal politika pratiklerini değerlendirmek gerekmektedir.

> *İşgücünün beceri ve yeterliliğini geliştirerek istihdam edilebilirliğin artırılmasını amaçlayan aktif işgücü politikaları, işgücü yetiştirme, mesleki eğitim ve işgücü uyum programlarını, mesleğe yöneltme, mesleki danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin sunulmasını, iş arama stratejilerinin geliştirilmesini, işsizler, özürlüler, kadınlar ve gençler gibi dezavantajlı grupların iş bulmasını, girişimcilik eğitimlerini ve istihdam garantili eğitim programlarını kapsamaktadır* (DPT, 2006, s. 48).

> *Yoksulluk ve sosyal dışlanmaya maruz veya bu risk altında olan birey ve grupların ekonomik ve sosyal hayatta yer almaları sağlanacak ve yaşam kaliteleri yükseltilecektir. Başta özürlüler, yaşlılar, kadınlar, çocuklar ve göç edenler olmak üzere, yoksulluk ve sosyal dışlanmaya maruz kalmış kesimlerin, ekonomik, sosyal ve siyasal hayata aktif katılımları sağlanacak ve bu gruplara yönelik şiddet ve istismar önlenecektir. Bu çerçevede, dezavantajlı kesimlerin eğitim, sağlık, barınma, sosyal hizmetler ve istihdama yönelik hizmetlere erişimine öncelik verilecektir* (DPT, 2006, s. 118).

Son olarak 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma planına baktığımızda bu metinde risk ve dezavantajlılığa ek olarak kırılganlık ve kırılgan gruplar söyleminin metinde yer aldığı

görülmektedir. Bu planda her üç söylemin de oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Yine 9. Planda olduğu gibi yoksulluk ve sosyal dışlanma risk olarak belirtilmekte, ayrıca 9. Kalkınma planında kamu hizmetlerine erişim ile ilgili belirtilen dezavantajlı gruplar 10. Planda bir yerde dezavantajlı, başka bir bölümde ise kırılgan gruplar diye ifade edilmektedir. Son vurgulanmak istenen nokta ise önceki kalkınma planlarından farklı olarak 10. Kalkınma planında, hedef grupların sadece kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler gibi değil, onların da içindeki daha dezavantajlılar olarak daraltılmasıdır. Şöyle ki dezavantajlı gençler, dezavantajlı çocuklar gibi vurgulara rastlanmaktadır. Yani grupların genelinden, belli kesimlerine odaklanma işareti görülmektedir.

> *Gençlerin sosyal hayatta ve karar alma mekanizmalarında daha aktif rol almaları sağlanacak, hareketlilik programları özellikle dezavantajlı gençlerin katılımını artıracak biçimde genişletilip çeşitlendirilecektir.* (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 42)

Kalkınma planlarından sonra sosyal politika ile ilişkili temel bakanlıkların stratejik veya ulusal planlarına ilişkin bir söylem analizi yapıldığında kalkınma planlarındakine benzer yaklaşımlar görüldüğü ifade edilebilir. Bu benzerlik öncelikle bakanlıklar arasında kırılganlık/dezavantaj/risk söylemlerinin yaygın, birbiri yerine ve geçişken kullanılabildiği yönündedir. Sağlık Bakanlığı'nın ulusal politika dokümanlarında daha çok risk söylemini kullandığı görülmektedir. Sağlık Bakanlığı riski hastalığa yakalanma riski olarak ifade ederken; risk gruplarını da bebek, çocuk, hamile, yaşlı, engelli ve kronik hastalık sahibi olarak ifade etmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2012). Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlığının ulusal politika metinlerine baktığımızda ise önceleri risk (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2008) sonra da kırılganlık ve dezavantajlılık söylemleri karşımıza çıkmaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2013 ve 2015). Bakanlık İngilizce kullanımda kırılganlık, Türkçe kullanımda dezavantajlı gruplar kavramını kullanmaktadır. Bu noktada kırılganlığı, işsiz kalma kırılganlığı olarak ifade ederken; kırılgan gruplar gençler, kadınlar, engelliler ve işsizler olarak belirtilmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2015). Diğer taraftan bakanlıkta dezavantajlı gruplar daire başkanlığı bulunduğunu da ifade edilmelidir. Milli Eğitim Bakanlığı ulusal politika metinlerinde dezavantajlılık söylemi görülmektedir. Bakanlık özel politika veya uygulama gerektiren grupları dezavantajlı gruplar olarak tanımlarken; dezavantajlılığı eğitime erişimde dezavantaj olarak ifade etmiştir. Ayrıca dezavantajlı grupları ise göçmenler, mevsimlik tarım işçilerinin çocukları, Roman çocuklar ve kanunla ihtilafa düşen çocuklar olarak belirtmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014). Son olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın yaklaşımı değerlendirirsek; 2011 de kurulan bakanlığın hedef gruplarını – kuruluş kanununda da belirtildiği gibi- dezavantajlı gruplar söylemi ile ifade ettiğinden bahsedilebilir. Aslında Bakanlığın her genel müdürlüğünün de bir dezavantajlı grup ismi ile kurulduğu ve sosyal politikada devletin baskın söyleminin dezavantajlı gruplar olarak ortaya konulduğu ifade edilebilir. Buradan yola çıkarak kadınlar, çocuklar, gaziler, yaşlılar ve engellilerin Türkiye'de kamu sosyal politikalarının hedeflediği dezavantajlı nüfus grupları olarak görebiliriz. Ayrıca Bakanlıkta Dezavantajlı Gruplar Birimi de bulunmaktadır.

Sonuç

Üzerinde konuştuğumuz 4 kalkınma planını kırılganlık/dezavantaj/risk söylemi üzerinden değerlendirdiğimizde ortak örüntülerden bahsedebiliriz.

- Dünyadaki kalkınma söylemi Türkiye'deki planlara ve politika metinlerine doğrudan yansımıştır, Türkiye'nin uluslararası kalkınma ve sosyal politika söyleminden önemli ölçüde etkilendiği ifade edilebilir.

- Kırılganlık/dezavantaj/risk kavramlarının sosyal politika metinlerinde kullanımında bir tutarlılık ve koordinasyon bulunmamaktadır, her üç kavram da birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Devletin bu anlamdaki söyleminde tutarsızlığın yanısıra söylemler arasındaki farklılıkların bilincinde olunmadığından da bahsetmek mümkündür.

- Kırılgan/dezavantajlı/riskli gruplar söylemi ile Ülke kalkınmasında pek çok zaman zaten öncelikli olmuş gruplar artık yeni bir söylemle ifade edilmektedir, metinlerde geçmiş tecrübe, uygulama ve planlardan kopuş hissetmek mümkün

- Kırılgan/dezavantajlı/riskli gruplar söylemi ile sosyal politikada vurgunun eşitsizliklere değil nüfus gruplarına olduğu ifade edilebilir.

- Son olarak da zaman içinde daha dar alanların ve dar grupların kırılganlık/dezavantaj/risk söylemleri ile ilişkilendirildiği söyleyebiliriz.

Bakanlıkların ulusal strateji ve planları ele alındığında özetle, kırılganlık/dezavantaj/risk söyleminin bakanlık politikalarının merkezinde olduğunu ifade etmek aşkın bir değerlendirme olmayacaktır. Söylemlerde kelime seçimi olarak tutarlılık yakalayamasak da dökümaların tamamında hedef grupların kırılganlık/dezavantaj/risk söylemi ile ifade edildiği ve kırılganlık/dezavantaj/risk söylemi ile neyin kastedildiği açıklanmaktadır. Ayrıca tüm bu hedef gruplara ve alt gruplara yönelik sosyal politika hedefleri de yine aynı bakanlıkların alt plan, yönerge ve politika metinlerinde yer almaktadır.

Özetle sosyal politikayı Michel Foucault'nun governmentality-yönetimsellik kavramı üzerinden okuduğumuzda yönetimselliğin; kırılgan/dezavantajlı/riskli gruplar söylemi inşa edilerek, sosyal politikayı eşitsizlikler çizgisinden çıkardığı ve sosyal politikayı nüfus gruplarına yönelik dar, geçici ve eklektik müdahalelerle sınırladığını öne sürülebilir. Sosyal politikayı eşitlik ekseninden okuduğumuzda; bireylerin, grupların, toplulukların yaşama eşit katılımlarının önündeki engellere çözümleri tartışan bir alan olarak görürüz. Bu bağlamda farklı kişi/grupların farklı sorunlarının birbiriyle bağlantısına değinmek önemlidir. Pekçok sosyo-ekonomik eşitsizliğin iç içe geçtiği bir düzende bütünsel yerine parçalı ele alınan bir sosyal politikanın dönüştürücülüğü sorgulanabilir hale gelmektedir. Örneğin Türkiye'de uzun yıllardır, Osmanlı'dan bugüne varlığını koruyan sonra yıllarda dezavantajlı/kırılgan/riskli grup diye tanımlanan gezici mevsimlik tarım işçiliği üzerinden konuyu sorgulayabiliriz. Bu noktada şu soruların cevapları önemlidir: Sosyal politika metinlerinde kırılgan, dezavantajlı, riskli grup diye tanımlanan gezici mevsimlik tarım işçilerine yönelik bilgi ve pratikler sadece barınma veya sadece sosyal güvenlik veya sadece eğitim/sağlık yönünden düşünüldüğünde veya sadece çocukları, sadece kadınları, sadece gençleri hedefleyen politikalar düşünüldüğünde, bu grubun maruz kaldığı eşitsizliklerin çözümüne yaklaşılabilir mi? Ekonomik ve sosyal ilişkilerin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyan yapısal dönüşümler kırılgan/dezavantajlı/riskli gruplar söylemi ile uzaklaştırılmakta mıdır (Candas vd., 2010)?

Sonuç olarak sosyal politikaya kırılgan/dezavantajlı/riskli gruplar söylemi üzerinden bakmak yerine eşitsizliklerin temelinden bakarsak hem o kişi ve gruplara yönelik kader, başarısızlık, talihsizlik gibi bir odaktan kurtulmuş, hem de farklı kurum ve kuruluşları da sorumluluk

eksenine sokmuş oluruz (Uyan Semerci, 2010). Bu bakış açısı aynı zamanda da sosyal politikanın, neoliberal politikalar ile uzaklaştığı bütünsel ve sınıfsal bakış açısını yeniden gündeme almasına destek olacaktır.

Kaynakça

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011) http://eyh.aile.gov.tr/mevzuat/ulusal-mevzuat/kanun-hukmunde-kararnameler/aile-ve-sosyal-politikalar-bakanliginin-teskilat-ve-gorevleri-hakkinda-kanun-hukmunde-kararname (erişim 02.07.2016)

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity* (Vol. 17). Sage

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2008) 2009-2013 Dönemi Stratejik Planı http://www.csgb.gov.tr/home/Contents/Planlar/StratejikPlan (erişim 02.07.2016)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2013) Stratejik Plan 2014-2018 http://www.csgb.gov.tr/home/Contents/Planlar/StratejikPlan (erişim 02.07.2016)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2015) Ulusal İstihdam Stratejisi http://www.uis.gov.tr/media/1370/uis-2014-2023.pdf (erişim 02.07.2016)

Çelik, A. (2014). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

DPT (1996). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı, 1996-2000*. TC Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. www.kalkinma.gov.tr (erişim 02.07.2016)

DPT (2000). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı: 2001-2005*. DPT. www.kalkinma.gov.tr (erişim 02.07.2016)

DPT (2006). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2007-2013. *TC Resmi Gazete (26215, 1 Temmuz 2006)*. www.kalkinma.gov.tr (erişim 02.07.2016)

Foucault, M., Burchell, G., Gordon, C., & Miller, P. (1991). The Foucault effect: Studies in governmentality. University of Chicago Press.

Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu kalkınma planı (2014-2018). www.kalkinma.gov.tr (erişim 02.07.2016)

Milli Eğitim Bakanlığı (2015). 2015-2019 Stratejik Planı http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imzasz.pdf (erişim 02.07.2016)

Misztal, B. A. (2011). Introduction: The Challenges of Vulnerability. In The Challenges of Vulnerability (pp. 1-11). Palgrave Macmillan UK.

Sağlık Bakanlığı (2012), Stratejik Plan 2013-2017 https://sgb.saglik.gov.tr/content/files/stratejikplan20132017/index.html (erişim 02.07.2016)

Uyan Semerci, P. (2010). *Bir İnsan Hakları İhlali olarak Yoksulluk,* İstanbul: Bilgi Üniversitesi

Yayınları.

Yilmaz-Sener, M. (2010). The World Bank's risk management approach to poverty as a form of neoliberal governmentality? The case of the "social risk mitigation project" in Turkey (Doctoral dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign).

Wilkinson, I. (2009). *Risk, vulnerability and everyday life*. Routledge.

Dünya Bankası Sosyal Koruma Birimi (2000). Social Risk Management: A new conceptual framework for Social Protection, and beyond, Washington D. C.